

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مِنْ قَوْلِ اللَّهِ بِهِ يُسَوَّرُ الْفَقِيرُ فِي الدِّينِ وَالدُّنْيَا

الحق الصريح

في تشریح

مشکوٰۃ المصابیح

جلد ۲

مفتی محمد رفیع الدین شاہ ولی اللہ
ابو زہیر سیف اللہ غفرلہ

۲

مکتبۃ المدینہ

بیرون کراچی ۷۰۰۰۰ پاکستان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين (قرآن)

الحق المصريح

پنبتو شرح

مشکوٰۃ المصابیح

تالیف:

فضیلۃ الشیخ ابو محمد امین اللہ البشاوی حفظہ اللہ

ترتیب ابو زہیر سیف اللہ

ترجمہ احادیث ابو سلمان حضرت محمد غفرلہ

پہ دمے جلد کتبہ ددوہ سوخلور شپیتہ 264
(۲۶۴) احادیث و تشریح کے شوعے ده

بیرون کتب گیت
منکل مارکیت
پینبور

مکتبہ محمدیہ

د کتابت او طباعت ټول حقوق محفوظ دی

د کتاب نوم _____ الحق الصریح شرح مشکاه المصابیح پینتو

د مؤلف نوم _____ الشیخ العلامة ابو محمد امین الله البشاوری حفظه الله

ترتیب _____ ابو زهیر سیف الله

ترجمه احادیث _____ ابو سلمان حضرت محمد غفرله

تعداد _____ ایک هزار نسخے

کال _____ ۱۴۲۷ هـ صفر المظفر موافق ۱۵/۳/۲۰۰۶ء

فن _____ الحديث

ناشر _____ مکتبه محمدیه گنج پېښور

طباعت _____ دریم حل / ثلوث حل صفر ۱۴۲۳
موافق ۲۰/۱/۲۰۱۲ء

مکتبه محمدیه

بیرون گنج گیت پھندورود منگل مارکیٹ پېښور

مدیر : ولی الله

موبائل نمبر : 03018826402

بسم الله الرحمن الرحيم

تقریظ الشیخ العلامة المفسر السید عبد السلام الرستمی حفظه الله

ان الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات اعمالنا من يهده الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادي له . وأشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان محمدا عبده ورسوله صلى الله تعالى عليه وسلم تسليما كثيرا كثيرا .

اما بعد :

الله تعالى د ذکر د حفاظت وعده کړیده : ﴿ انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون ﴾ او الذکر لفظ وحی متلو او وحی غیر متلو یعنی قرآن کریم او احادیثو درسول الله ﷺ ته عام او شامل دی . الله تعالى دا وعده پوره کړیده د دواړو حفاظت ته په لیکلو سره کړیده ، او دارنگه په حفظ سره کړی دی . د قرآن کریم الفاظ او معانی ته محفوظ ساتلی دی ، نو داسه د احادیثو ته لفظی او معنوی یا صرف معنوی حفاظت کړیده . دا حفاظت علمائے حدیث په خپله غاړه باندې کیځودلې دی . د احادیثو یاد ساتل او دهغه لیکل او دهغه درس و تدریس کول او دهغه ترجمه او دهغه تشریحات لیکل او دا په امت باندې د دغه علمائے کرامو عظیم احسان دی چه په دې سره دین اسلام محفوظ ساتل شوی دی . په دې سلسله کښې زما ورور الشیخ ابو محمد امین الله البشاوری په دې وخت کښې مشهور او نمایان عالم دی ، چه هغه د نورو دیني مصروفیاتو سره سره د مشکوه المصابیح شرح چه نوم **(الحق الصریح)** دی شروع کړیده . چه د هغه دوه جلدونو پوره شوی دی ، دا شرح د دې کتاب ، زما په نظر کښې داسه شرح ده چه عالم او طالب العلم بلکه د پښتو ژبې لوستونکو دپاره د نورو شرحو د کتلو نه په پخواه کوی . د حدیث معنی ، د هغه تشریح ، او د حدیث درجه ، صحیح ، حسن ، ضعیف ، موضوع په کښې په ډیر تحقیق سره ذکر کړی دی .

طلبا د حدیث او بالخصوص د مشکوه المصابیح د طالبانو دپاره ضروری دی چه د دې کتاب نه استفاده اوکړي .

او الله تعالى نه دعاء ده چه مؤلف د کتاب ته د دې د تکمیل توفیق احسن بڼه کړي . او دا د هغه دپاره صدقه جاریه مقبوله اوگرځوی . وما ذلک علی الله بعزیز .

اخو کم فی الله ابو زکریا عبد السلام الرستمی

۲۷ محرم ۱۴۲۷ هـ

بَابُ مَا يُوجِبُ الْوُضُوءُ

ربط او مناسبت دما قبل سره

مخکنی فضائل اودس وغیره بیان شو نو اوس مسائل او احکام داوداسه ذکر کوی،
چه اودس په کومو څیزونو سره واجبیږی -

بیا چونکه اودس زیات واقع کیږی په نسبت د غسل او صلوٰة وغیره نو ځکه دا باب
مقدم شو په نورو ابوابو باندی. دلته اوس موجبات الوضوء بیانوی -

فائده: بعضی مصنفین په دې مقام کښی داسی باب لگوی:

بَابُ نَوَاقِضِ الْوُضُوءِ - یعنې اودس ماتونکی څیزونه. لیکن دا عنوان غوره نه دی
ځکه چه اول اودس کول ضروری دی بیا روسته بیان دنواقضو پکار دی. اود مصنف طرز
راښح دی، وجه داده چه ده اول موجبات داودس ذکر کړی دی چه په کومو څیزونو سره
اودس کول واجبیږی -

الْوُضُوءُ: وُضُوء چه په ضمه سره شی نو مراد ترینه اودس کول دی، او چه په فتحه د
واو سره شی نو مراد ترینه هغه اوبه دی چه په هغه سره اودس کیږی، خو لیکن کله ددواړو
لفظونو نه اوبه مراد وی، او کله ددواړو نه اودس کول مراد وی (یعنې مصدری معنی) هکذا
فی القاموس -

موجبات الوضوء دوه قسمه دی:

١ - اتفاقی ٢ - اختلافی د علماؤ ترمینځ -

اتفاقی موجبات الوضوء هغه دی چه د سبیلینو (قبل، دبر) نه اوځنی، لکه منی، مذی،
حیض، نفاس، استحاض، ریح، بول، غائط وغیره خارج شی، نو په دې سره اتفاقا اودس

واجبیری -

۲ - ددے نہ علاوہ نور تہول اختلافی دی، اودا اختلافی خیزونہ ډیر زیات دی چه په هغه کنبے د صحابه کرامو اوتابعینو اختلاف وی، دوجے د تعارض د ادله نه، چه په دے کنبے به راجح باعتبار الدلیل اخستلے شی، لکه :

۱ - وضوء مِمَّا مَسَّتِ النَّارَ (کوم خیزونہ چه په اور پخ کړے شوی وی هغه خوړلو نه اودس کول) -

۲ - الوضوء من اکل لحوم الابل (اوبن غوښه خوړلو نه پس اودس کول) .

۳ - مس الذكر . ۴ - مس المرأة . ۵ - النوم . ۶ - خروج الدم والقيح . ۷ - خروج القي من المعدة بالفم . ۸ - وضوء من حمل الجنازة -

فائده عجيبه : لنده خبره د فتوی ورکولو دپاره داده چه په احادیثو کنبے درے شیان بغیر دخه قید نه موجبات الوضوء بنودلے شویدی :

۱ - ما خرج من السبيلين : که هر څه وی -

۲ - اکل لحوم الابل على القول الراجح -

۳ - النوم مطلقا، من غير قيد الاتكاء والاسناد -

دے وچے نه امام بخاری رحمه الله باب تړلے دے :

باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين - اشاره کوی ترجیح ددے قول ته چه صرف په

ماخرج من السبيلين سره اودس ماتیري، نه په قی، دم وغیره باندے -

او هر چه دم او مس الذكر او مس المرأة دی نو دا په شرطونو سره اودس واجبوی، او کله

اودس کول مستحب کوی لکه خروج الدم باندے وجوب نه راځي، صرف استحباب

راځي، لکه چه خپل خپل ځائے کنبے به راشي ان شاء الله تعالی -

(دا خلاصه ددے باب ده) -

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ مَنْ

أَخَذَتْ حَتَّى يَتَوَضَّأَ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ رسول اللہ (ﷺ) او فرمائیل : دے اودسہ شخص مونخ نہ قبلیری تردے چہ اودس او کپی (بخاری، مسلم)۔
تشریح : لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَتَوَضَّأَ :

دَرَةُ الْغُلُولِ فِي تَحْقِيقِ أَقْسَامِ الْقَبُولِ

قبول پہ کلام عربی او قرآن او احادیثو کتبے پہ دوه معنو استعمالیری :

(۱) **یوقبول** پہ معنی د صحت او ترتب د ثواب سره، یعنی چہ یو عمل صحیح هم وی او ثواب هم پرے ملاویری، دیتہ قبول فقہی او قبول مطلق او قبول اصابت وائی، نو د عدم قبول معنی بہ داوی چہ داشے صحیح هم نہ دے او ثواب هم پرے نہ ملاویری، ذمہ بہ ئے نہ وی فارغہ۔

حافظ ابن حجر فتح الباری (۱۸۹/۱) کتبے فرمائی : د قبول حقیقت دادے چہ طاعات پہ داسے طریقہ واقع شی چہ پہ هغه سره ذمہ واری ساقطه شی، او ذمہ هله فارغیری چہ اتیان بالشرائط اوشی (یعنی عمل د شرائطو سره او کپے شی) او پہ اتیان بالشرائط باندے اجزاء او صحت د عمل مرتب دے۔ پہ دے وجہ پہ اتیان بالشرائط سره قبول (یعنی صحت) مرتب کیری، او پہ عدم قبول سره عدم صحت راخی۔ دا د قبول حقیقی معنی ذہ۔ نو معنی د حدیث بہ داشی چہ دے اودسہ انسان مونخ صحیح نہ دے، ترخو چہ اودس او نہ کپی، حکہ چہ اودس شرط دے «مانخہ دپارہ، او چہ شرط پوره نہ کپے شی نو صحت او اجزاء د عمل نہ راخی۔

د دے قسم قبول تعریف داسے کولے شی :

کون الشئ مستجمعا لجميع الشرائط والارکان.

(یعنی : دیوشی د تولو شرائطو او ارکانو سره موجودیدل)۔

(۲) -- **دویم قسم قبول** : پہ معنی د ترتب د ثواب او عدم قبول پہ معنی د نفی د

ثواب سره۔ اودیتہ قبول اجابت، قبول کامل او قبول عند اللہ وائی۔ د دے قبول پہ نفی سره صرف نفی د ثواب راخی، او نفی د دے قسم قبول مستلزم نہ دہ نفی د صحت لره، بلکه

عمل بہ ئے صحیح وی، فقہاء بہ ورتہ د اعادے حکم نہ کوی، ذمہ بہ ئے فارغہ وی، لیکن اجر او ثواب بہ ورتہ نہ ملاویری۔ ددے مثال دادے لکہ حدیث کنبے دی: (من اتی عرفالم تقبل له صلاة) دلتہ معنی دادہ چہ خوک فالگر تہ راغلو نو مونخ ئے قبول نہ دے، یعنی اجر او ثواب ورتہ نہ ملاویری، اگرکہ ذمہ بہ ئے فارغہ وی۔ فقہاء بہ ورتہ د دوبارہ راگر خولو حکم نہ کوی۔ یا لکہ (لا تقبل صلاة امرأة باتت وزوجها عليها غضبان) دلتہ ہم معنی دادہ چہ ثواب او اجر ورتہ نہ ملاویری، خکہ مونخ پہ شرائطو او ارکانو سرہ شویدے، نو صحیح دے، لیکن فساد پہ کنبے د خارج نہ راغلی دے۔

ددے قسم قبول تعریف داسے دے: کون الشئ واقعا فی حیز مرضاة اللہ (یعنے یوشے د اللہ تعالیٰ درضا پہ مقام کنبے واقع کیدل)۔

خلاصہ: داچہ کہ شرائط او ارکان نہ وی اداء شوی نو اول قسم عدم قبول بہ مراد وی۔ اوکہ شرائط او ارکان پورہ وو لیکن فساد پہ کنبے د خارج نہ راغلی وو، نو ہلتہ بہ د عدم قبول نہ دویمہ معنی مراد وی یعنی عدم قبول عند اللہ۔ اودا معنی مجازی د قبول دہ، کما قال الحافظ: واما ابن دقیق العید فرمائی: قبول مشترک دے پہ دواپو معنو کنبے، یعنی صحت او ترتب د ثواب کنبے۔ نو د (لا تقبل صلاة من احدث) معنی دادہ چہ بغیر داودس نہ مونخ صحیح ہم نہ دے او اجر او ثواب ئے ہم نشتہ۔ دلتہ کہ معنی ثانی د قبول واخستے شی نو معنی بہ داشی چہ بغیر داودس نہ مونخ باندے اجر او ثواب نشتہ۔ او ہرچہ عدم صحت دے نو ہغہ بہ د بل حدیث نہ معلومیری چہ (مفتاح الصلاة الطهور) رواہ الترمذی، وقد تقدم فی اول الطهارة.

لیکن دلتہ اولہ معنی مراد دہ۔ او بہ ترمذی کنبے چونکہ دوہ بابونہ یوشان راغلی دی، یو: باب ماجاء لا تقبل صلاة بغیر طهور (صفحہ: ۲). بل: باب ماجاء مفتاح الصلاة الطهور (ص: ۵)۔ نو شارحینو د تفرقہ د بابونو دپارہ پہ اول مقام کنبے عدم قبول پہ معنی ثانی اخستے دے او پہ دویم مقام کنبے دویمہ معنی مراد کپیدہ۔

بعضے علماء فرمائی: قبول استعمالیری پہ ضد او پہ مقابل درہ کنبے، نو د (لا تقبل) معنی بہ داوی چہ ددہ عمل مردود دے، لکہ قرآن کریم کنبے راخی ﴿انما يتقبل الله من

المتقين ﴿﴾ او ﴿﴾ لن یقبل من احدہم ملء الارض ذہبا ﴿﴾ آل عمران - معنی ہم دادہ چہ ددے کفار و داعی عمل (فدیہ و رکول) مردود دے، صحیح نہ دے۔

★ د بعضے علماؤ پہ نیز قبول پہ درے قسمہ دے :

۱ - **قبول اعلیٰ** : پہ دے کنبے ددرے خیزونو موجودیدل ضروری وی (۱) صحت (۲) ترتب دثواب (۳) استحسان، یعنی داشے بہ صحیح ہم وی او اجر او ثواب بہ ئے ہم وی، او پورہ مستحسن او بہتر او کمال والا بہ وی - ددے قبول پہ نفی سرہ صرف کمال او استحسان نفی کیڑی، نہ صحت او نہ ترتب د ثواب، ٹککہ چہ نفی اکثر متوجہ کیڑی اعلیٰ قید تہ، نو د (لا تقبل) معنی بہ داوی چہ داشے قبول نہ دے، یعنی مستحسن (مزیدار او اعلیٰ درجے والا) نہ دے اگرچہ صحیح بہ وی او ثواب بہ ہم پہ دے باندے مرتب وی، ٹککہ چہ پہ صورت د نفی کنبے صرف اعلیٰ قید سلب کیڑی چہ ہغہ استحسان دے - ددے مثالونہ پہ احادیثو کنبے دومرہ نشتہ، صرف یو مثال دودہ دی، یو (لا صلاة لجار المسجد الا فی المسجد)، یا د ابوداود روایت کنبے دی (من صلی علی جنازة فی المسجد فلا اجر له)، ددے معنی بعضے علماء دا کوی چہ مونٹ صحیح ہم دے او جر ہم شتہ، لیکن اعلیٰ درجہ قبول نہ دے۔

۲ - **قبول متوسط** : پہ دے کنبے دودہ خیزونہ وی (۱) صحت (۲) ترتب دثواب . نو کلہ چہ ددے قبول نفی اوشی نو صرف ترتب دثواب بہ نفی کیڑی، او صحت بہ باقی وی، او معنی د (لا یقبل) بہ داوی : (ای لا یشاب مع صحة ذلك الشئ فی الدنيا) - ددے مثال دا حدیث دے لکہ (لا یقبل اللہ صلاة امرأة باتت وزوجها علیها غضبان) یا لکہ (لا تقبل صلاة مسبل ازاره) یا لکہ (لا تقبل صلاة عبد أبی حتی یرجع) یا لکہ حدیث کنبے دی (من اتی عرفا لم تقبل له صلاة) فتح الباری - پہ دے تولو ٹایونو کنبے مونٹ بہ صحیح وی، ذمہ بہ فارغہ وی، البتہ د اللہ پہ نزد بہ ددے خلقو اجر او ثواب نہ وی۔

۳ - **قبول ادنیٰ** : پہ دے کنبے صرف صحت وی، نو ددے پہ نفی سرہ بہ نفی د صحت کیڑی او مطلب بہ داوی چہ دا عمل صحیح نہ دے بلکہ باطل دے، اعادہ ئے ضروری دہ، لکہ پہ دے حدیث الباب کنبے، یا لکہ (لا صلاة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب)

ٹککھ چھ اودس شرط دے او فاتحہ رکن دے، نو ددے دواړو په نفی سره نفی د مانځه راځی۔
په دے ټولو کښه به مقام او قرینه ته کتلے شی، او ددلیل په بناء باندے به یو قبول مراد
کولے شی۔

لیکن **جمهور علماء** دا تقسیم ښه نه گنړی، ددے وجه نه هغوی د قبول صرف دوه
قسمه بیانوی، لکه چھ مخکښه تیر شو۔ او وجه د غوره والی د تقسیم ثنائی داده چھ که
مونږ قبول اعلیٰ مراد کرو نو بیا به د نبی ﷺ مضبوطه مؤکده خبره په خلاف الأفضل
باندے حمل کیږی، مثلاً نبی ﷺ په تاکید سره فرمائی (لا تقبل صلاة امرأة الخ) او ته وائے
چھ ثواب هم شته او صحیح هم دے۔ خو صرف کمال او استحسان په کښه نشته۔ نو دا
مناسبه نه ښکاری، ددے وجه نه قبول صرف دوه قسمه کول پکار دی، او قبول اعلیٰ په
کښه شاذ او نادر دے، مثالونه ئے په احادیثو کښه ډیر نشته۔

شیخ محمد صالح العثیمین د **قبول** تحقیق داسے کوی: چھ نفی د قبول سره نفی د
صحت راځی او که نه؟ نو پدے کښه د دلائلو په اعتبار اختلاف واقع شویدے خو صحیح
داده چھ دلیل نافی د قبول په څلور قسمه دے (۱) چھ په هغه کښه انتفاء د امر وجودی وی
لکه: لا یقبل الله صلاة احدکم اذا احدث حتی یتوضأ۔ یا لکه لاصیام لمن لم یبیت النیة من
اللیل۔ وغیره۔ نو دلته نفی د قبول نفی د صحت ده یقیناً ځکه دلته قبول معلق شویدے په
امر مطلوب پورے او هغه خو حاصل نشو نو بطلان د منفی متعین شو۔

(۲) دویم دا چھ: نفی د قبول د یو معنی د وجه نه وی چھ هغه مناقض د منفی وی لکه
لا یقبل الله صدقة من غلول (نو په غلول کښه داسے معنی ده چھ هغه منافی ده د معنی د
صدقه سره۔ ځکه مقصود د صدقه نه احسان دے او هغه د غلول نه کول لویه گناه ده دا
قسم د اول پشان دے۔ (۳) نفی د قبول ددے نه سوا بل څه وجه نه وی لکه (من شرب الخمر
لم تقبل له صلاة اربعین صباحاً)۔ نو نفی د قبول نه مراد دا دے چھ پدے کښه ډیر شر دے چھ
هغه مقابل دے د ثواب د مانځه سره تردے مودے پورے او تقاضا د بطلان نه کوی۔ یا لکه
(من اتی عرافا فسأله لم تقبل له صلاة اربعین لیلة)۔ رواه مسلم۔

(۴) چھ امر متردد وی ددے اقسامو تر مینځ که اکثر مشابهت ئے د کوم قسم سره وی نو

هغه پورے بہ ملحق کولے شی ددے وجہ نہ علماء پدے قسم کنبے مختلف شویدی -

نو ددے قسم نہ هغه احادیث دی چه راغلی دی په باره د عبد آبق او هغه ښځه چه خاوند ترے ناراض وی او دپو قوم امام چه هغوی ته ناخوښ وی چه ددے خلقو مونځونه د غوږونو نه نه تیریری - نو چا چه دا وئیلی دی چه پدے خلقو کنبے یوه معنی ده چه هغه منافق ده د منفی سره نو هغوی وئیلی دی چه مونځ ئے صحیح ندے او همدغه شان خبره په عبد آبق کنبے ده لیکن علماؤ دا خاص کړیدے په نقل مانځه پورے ځکه چه فرض خو د مالک په خوا کښ هم ادا کولے شی او د مالک حق دده په ذمه نشته په دغه وخت کنبے -

او هر چه ناشز دے نو علماؤ په هغوی کنبے د عبد آبق حکم ندے کړے ځکه فرق دواړو کنبے دادے چه زمائده د غلام من کل الوجوه د سید مملوک ده، په خلاف دزوجه نه ځکه چه زوج دزوجه نه د هغه زمانه مالک دے چه دا ترے فائده حاصلوی او عام حالت کنبے ئے ملکیت پرے نشته ددے وجه نه مالک غلام په اجاره ورکولے شی خو خاوند دزوجه نشی ورکولے - او د امام حکم دادے چه مقصود د جماعت نه حصول الائتلاف دے (چه د مومنانو الفت او اجتماعیت پیدا شی) او امامت خود جماعت دپاره ضروری دے نو کله چه مقصود د جماعت باطل شو نو ددے متعلقات (چه امامت دے) هغه به هم باطل وی - نو کله چه امامت باطل شو نو مونځ ئے (هم) باطل شو -

بیائے د (النکت) نه نقل کړیدے چه دا احادیث چونکه بعضو کښ ضعف دے نو ددے وجه نه په تحریم باندے دلالت نکوی البته کراهت پیدا کوی انتهی -

المنتقى من فرائد الفوائد ص (۵۰) لابن عثيمين رحمه الله -

فائده : په دے حدیث کنبے صرف دا خبره راغله چه انسان ترڅو اودس نه وی کړے نو مونځ ئے نه دے صحیح، او حال دا چه دمانځه دپاره خو نور شرائط او ارکان هم شته، چه هغه اداء نه کړی نو هم مونځ نه کیږی، لکه ستر العوره، قبله ته مخ کول وغیره - نو دلته ورسره دا مراد دے چه (لا تقبل صلاة احدکم حتی يتوضأ مع باقی الشرائط والأركان) یعنې نور ارکان او شرائط به ئے هم اداء کړی وی نو هله به ئے مونځ قبلیری، لیکن دلته صرف د اوداسه متعلق خبره بیانیری، ددے وجه نه ئے صرف اودس ذکر کړو، نه باقی ارکان او شرائط

اگرچہ ہغہ ہم مراد دی۔

۲ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طَهُورٍ وَلَا صَدَقَةٌ مِنْ غُلُولٍ) . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : او جناب ابن عمرؓ نہ روایت دیے چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : بغیر د طہارت (اودس) نہ مونخ نہ کیڑی، اود حرام مال نہ خیرات نہ قبلیری .

تشریح : لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طَهُورٍ :

فائدہ : اقسام د طہارت درے دی (۱) طہارت بالغسل (۲) طہارت بالوضوء (۳) طہارت بالتیمم۔ کہ دا خیزونہ خوک اونہ مومی ہغہ بہ خہ کوی ؟ نو پہ دیے باندے مسئلہ د فاقد الطہورین متفرع دہ۔

﴿ طُلُوعِ النَّيِّرِينَ فِي مَسْئَلَةِ فَاقِدِ الطَّاهِرِينَ ﴾

فاقد الطہورین ہغہ شخص تہ وائی چہ نہ پہ استعمال، د اویو باندے قادر وی اونہ پہ خاورہ۔ مثلاً پہ یو داسے ٹائے کنبے راگیروی چہ ہلتہ اویہ ہم نہ وی او ہغہ مکان ہم نجس وی چہ تیمم پرے نہ کیڑی لکہ جیل شو۔ یا دواورے پہ غرہ کنبے روان وی، خاورہ اویہ نشتہ، یا دیو شخص لاسونہ نہ وی، تیمم نشی وھلے اود بل پہ لاس خو تیمم نہ کیڑی۔ یا ہوائی جہاز کنبے اوگد سفرو وی، نو دابہ خہ کوی ؟ آیا مونخ بہ کوی کہ نہ ؟۔ نو پہ دیے کنبے پہ گنرو اقوالو سرہ اختلاف شویدے :

۱ - امام ابو حنیفہ او سفیان ثوری وائی چہ : (لا یصلی بل یقضى اذا قدر) فی الحال بہ مونخ نہ کوی کلہ چہ قادر شو نو بیا بہ قضاء راوڑی۔

دلیل : ظاہر ددی حدیث دیے چہ بغیر دطہارت نہ مونخ نہ کیڑی، دغہ شان د آیت : اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا الآیة ﴿ ۱ 〉 ، او ﴿ فلم تجدوا ماء فتيمموا الآیة ﴾ نہ معلومیری۔ نو شرط دمانخہ نشتہ نو مونخ ہم نشتہ۔ او چونکہ مونخ خوئے پہ ذمہ پاتے دیے لہذا قضائی بہ ئے راوڑی۔

۲ - صاحبین وائی : تشبہ بالمصلین بہ کوی، یعنے دمانخہ ہیئت بہ جور کپی او

رکوع سجده کنبے بہ نیت نہ کوی او قرائت بہ ہم نہ کوی، بیا بہ روستو قضاء راؤری۔
اودا قول عند الأحناف مفتی بہ دے، اود امام صاحب نہ دے قول تہ رجوع ہم ثابت دہ۔
(درس ترمذی: ۱/۱۵۶)۔

دوی پہ خیالہ رائے باندے خو مثالونہ پیش کری دی: (۱) پہ اضحیہ کنبے دحاجیانو
سرہ مشابہت کولے شی (۲) یو گنجے شخص دے چہ پہ سر باندے ئے ویختہ نشہ نو دا بہ
پہ حج او عمرہ کنبے دحلق پہ وخت ہسے پہ سر باندے چارہ راکاری او تشبہ بالمحلقین بہ
کوی (۳) دغہ شان دوی قیاس کوی پہ صوم رمضان باندے چہ یو شخص درمضان پہ ورغ
کنبے مسلمان شویا بالغ شویا حائضہ پاکہ شوہ نو ہغہ بہ پہ باقی ورغ کنبے خوراک
حکاک نہ کوی بلکہ تشبہ بالصائمین بہ کوی۔

الغرض: دصاحبینو سرہ دلیل نقلی نشہ سیوا دقیاسونو نہ۔

۳ - امام شافعیؒ فرمائی: (یصلی ثم یقضی)۔ یعنی فی الحال بہ مونخ کوی ٹکہ چہ
امر ورتہ متوجہ دے، او بیا بہ قضاء راؤری ٹکہ بلا شرطہ مونخ ئے کریدے، پہ دے قول
باندے ہیخ دلیل نشہ۔

۴ - امام مالکؒ فرمائی: (لا یصلی ولا یقضی بعدہ)۔ یعنی فی الحال بہ ہم مونخ نہ
کوی او قضاء پرے ہم نشہ۔

دلیل: فی الحال پہ نہ اداء کولو باندے دلیل حدیث الباب دے چہ طہارت نہ دے
موجود نو مونخ نشہ، او چونکہ د خروج الوقت پہ صورت کنبے دہ تہ دایموا الصلاة
خطاب نہ دے متوجہ۔ لہذا قضاء ہم نشہ۔

لیکن دا قول ہم بے دلیلہ دے ٹکہ مونخ پہ ہیخ حالت کنبے بالکلیہ نہ ساقطیری،
بلکہ یا بہ فی الحال کوی او یا بہ قضائی راؤری۔

۵ - امام احمد بن حنبلؒ او محدثینؒ فرمائی: (یصلی ولا یقضی)۔ یعنی فی الحال بہ
مونخ اداء کوی اگرچہ پے اودسہ دے او قضاء پرے نشہ ٹکہ مونخ ئے اوکرو۔ وهو الراجح
دلیلا۔ پہ دے قول باندے **دلائل** عامہ دادی:

(۱) قرآن کریم کنبے عامہ قاعدہ دہ: ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾۔

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ - اودلتہ ددے شخص د طہارت استطاعت او وسع ختمہ شویدہ نوپے اودسہ بہ مونخ کوی۔

(۲) حدیث البخاری و مسلم : (إذا امرتکم بشئ فأتوا منه ما استطعتم)۔ یعنی کلہ چہ زہ تاسو دخہ شئ حکم او کرم نو ہغے باندے د خپل وس مطابق عمل کوی۔

اودلتہ فاقد الطہورین خو یقینا پہ اوبو او خاورہ باندے قادر نہ دے نو معذور دے پہ حصول د طہارت کنبے لہذا بدون الطہارہ مونخ کول ورلہ جائز دی۔ خو پہ دے شرط چہ دہ خپل کوشش صرف کرے (لگولے) وی پہ طلب د اوبو او خاورہ پسے، او کہ کوشش او طلب او نہ کری نو مونخ ئے نہ قبلیری۔

ددے مسئلے تفصیل ابن حزم پہ المحلی (۳۶۲/۱) او ابن قدامہ پہ المغنی (۳۱۱/۱) او نووی پہ شرح مسلم (۱۱۹/۱) کنبے کریدے۔

بل دلیل : حدیث دعائشہ دے چہ دے پہ غزوہ د بنی المصطلق کنبے د خپلے خور اسماء (امیل و رک کپرو، نو صحابہ ورپسے گر خیدل او بیا پیدا شو، دے کنبے د مانخہ وخت راغے او اوبہ نہ وے نو بغیر د اودس نہ ئے مونخ او کپرو، بیا ئے رسول اللہ ﷺ تہ ددے شکایت او کپرو، نو آیت د تیمم نازل شو۔ بیا اسید بن حضیر اوفرمائیل : (فو اللہ ما نزل بک امر تکرہینہ الا جعل اللہ ذلک لک وللمسلمین فیہ خیرا)۔

یعنے پتا باندے چہ کومہ حادثہ راغلے وی پہ ہغے کنبے اللہ تعالیٰ ستا اود نورو مسلمانانو دپارہ ضرور خیر گر خولے وی۔

حافظ پہ فتح الباری (۳۴۹/۱) کنبے فرمائی : (ففیہ دلیل علی وجوب الصلاة لفاقد الطہورین) دا دلیل دے چہ فاقد الطہورین باندے پہ دے حالت کنبے مونخ فرض دے او کوی بہ ئے۔ بیا فرمائی : (ولو كانت الصلاة حیث مذمومة لانکر علیہم النبی ﷺ)، یعنی کہ چرے پہ دے حالت کنبے مونخ ناجائز وے نو نبی ﷺ بہ پہ دوی باندے ضرور انکار اورد کرے وے، ہر کلہ چہ نبی ﷺ منع نہ کرل نو دا دلیل دے چہ پہ ہمدے حالت کنبے بہ مونخ کوی (فتح الباری : ۱۴۹/۱)، اودا قول امام بخاری غورہ کریدے خکہ ہغہ داسے باب ترلے : باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا۔

﴿ نشر الضیاء فی مسئلۃ البناء ﴾

دومے حدیث متعلق یوہ : لہ مسئلہ ہم بیانیری چہ دیتہ (مسئلہ د بناء) وائی۔ دا مسئلہ اگرچہ د کتاب الصلاة سرہ مناسب دہ، مگر دومے حدیث نہ پہ دے مسئلہ باندے استدلال کیبری۔ د مسئلے خلاصہ دادہ چہ یو انسان پہ مانخہ ولاړ وی او پہ مانخہ کنبے ورته په اودسی راپیننه شی، نو آیا دابہ استیناف کوی (یعنے مونخ بہ دسرہ کوی) او کہ بناء بہ کوی (یعنے کوم خائے ته ئے چہ مونخ رسولے وود اودس کولو نه پس بہ ددغه خائے نه مونخ شروع کړی او مینخ کنبے بہ خبرے نه کوی)؟ پہ دے مسئلہ کنبے اختلاف دے :

(۱) احناف وائی : بناء کول جائز دی او مونخ دسرہ راگزول بهتر دی۔

(۲) محققین علماء - لکه امام مالکؒ، سفیان ثوریؒ، قول آخر د امام شافعیؒ، امام زہریؒ، ابن سیرینؒ، ابن حزم ظاہریؒ، او پہ صاحبو کنبے مسور بن مخرمهؒ وغیرہ - فرمائی : استیناف بہ کیږی (یعنے مونخ بہ دوبارہ کوی)۔

دلائل : د احنافو سرہ دلیل : روایت دعائشہ دے مرفوعا : (من قاء او رعف فی صلاتہ فلینصرف ولیتوضا ولین علی صلاتہ ما نم یتکلم)۔

(رواہ ابن ماجہ والدارقطنی : ۱۵۲/۱، والبیہقی : ۲۵۵/۲)۔

داسے حدیث پہ روایت د ابو سعید خدریؓ ہم راغلے دے (دارقطنی : ۱۵۷/۱) او پہ روایت د ابن عباسؓ کنبے د نبی ﷺ عمل ذکر دے چہ هغه به بناء کوله۔

لیکن دومے نه جواب دادے چہ دا دومے واره روایتونه سخت ضعیف دی، یو حدیث ہم قابل استدلال نه دے۔ روایت دعائشہ کنبے اسماعیل بن عیاش دے چہ د ابن جریج حجازی نه ئے نقل کړیدے، اود اسماعیل روایت د غیر شامینو نه ضعیف دے۔ اودلته ئے ہم د غیر شامی یعنی حجازی نه روایت نقل کړیدے۔

اود ابو سعید خدریؓ روایت موضوع حدیث دے، پہ دے کنبے ابو بکر الداہری کذاب راوی دے۔ او حجاج بن ارطاة د زہری نه سماع هم نه ده ثابت۔

او پہ روایت د ابن عباسؓ کنبے عمر بن رباح د رجال راوی دے، دارقطنی وائی : متروک دے۔

خلاصہ داچہ : مرفوع احادیث پہ کنبے نشتہ۔ البتہ دصحابو آثار پہ کنبے شتہ، لکہ د عبد اللہ بن عمرؓ عمل داوو چہ کلہ بہ ئے مانجھ کنبے دیوزے نہ وینہ لارہ نو اودس بہ ئے اوکرو او ببناء بہ ئے اوکرہ، او مینج کنبے بہ ئے خبرے نہ کولے۔ (اخرجه مالک فی الموطأ : ۲۷/۱، والبیہقی : ۲۵۶/۲، وسندہ صحیح)۔ دغہ شان د علی بن ابی طالبؓ نہ ہم نقل دی (کذا فی الجوہر النقی : ۲۵۶/۲)۔

ابن عبد البرؒ پہ (الاستذکار) کنبے فرمائی :

بناء الراعی علی ما صلی مالم یتکلم ثبت عن عمر وعلی وابن عمر، وروی عن ابی بکر، ولا مخالف لهم من الصحابة، الا المسور بن مخرمة وحده.

د محققینو علماؤ دلائل

۱ - حدیث د طلق بن علیؓ دے مرفوعا : (اذا فسا احدکم فی الصلاة فلینصرف فلیتوضأ ولیعد الصلاة)۔ (رواہ ابو داود : ۳۱/۱، والترمذی، باب الرضاع، واحمد، وذكره الزیلعی فی نصب الراية : ۶۱/۲۔ وفی سندہ عیسیٰ بن حطان، ومسلم بن سلام وهو مجهول، وصححه ابن حبان، وقال الترمذی : حدیث حسن۔ وقال الشیخ عبد اللہ البسام فی توضیح الأحکام : ۴۳۳/ : الحدیث حسن، ویشهد له مارواه مسلم عن ابی هريرة مرفوعاً؛ اذا وجد احدکم فی بطنه شیئاً الحدیث : وقد حسن الحدیث الامام احمد وصححه کل من ابن حبان وابن السکن انتھی)۔

۲ - بل روایت د ابن عباسؓ مرفوعا کنبے د (ولیستقبل صلاته) الفاظ راغلی دی : (نصب الراية : ۶۱/۲، وسندہ ضعیف جدا، فیہ سلیمان بن ارقم وهو متروک، قالہ ابن عدی)۔

۳ - علامہ ابن حجر دے حدیث الباب نہ داسے استدلال کوی چہ کلہ د انسان اودس مات شو نو دوبارہ اودس کولہ وخت پورے مونج بغیر د طہارت جو پیری، او مونج بغیر د طہارت نہ درست نہ دے، نو دا دلیل دے چہ کلہ اودس مات شو نو ببناء کول د باقی مونج پہ اول مونج بانندے صحیح نہ دی، اودا استدلال ابن حزمؒ پہ المحلي (۶۵/۳) کنبے پہ داسے الفاظو سرہ ذکر کریدے :

فاذ صبح ان الصلاة منین احدث لا یقبلها الله حتی یتوضأ وقد صبح بلا خلاف وبالنص ان

الصلاة لا تجزئ الا متصلة، ولا يجوز ان يفرق بين اجزائها بما ليس صلاة - الى آخر ما قال.
 یعنے : کله چه دا خبره صحیح ثابتہ شوہ چه دے اودسہ انسان مونخ اللہ تعالیٰ نہ
 قبلوی ترخو چه اودس اونہ کړی، اودا هم صحیح په نص او اجماع سرہ ثابت دہ چه مونخ
 به هله جائز وی چه کله هغه متصل اداء شی او دهغه په اجزاؤ کبے بل شے چه د مانخہ نہ
 نہ وی - ورد اخل نکړے نشی۔

بیا فرمائی : د بناء د قائلینو نہ تپوس کوو : چه دا په اودسہ شخص په مانخہ کبے دے
 اوکہ نہ ؟ کہ دوی وائی : په مانخہ کبے دے په دے حالت کبے، نو د نبی ﷺ دا قول ئے
 تکذیب کوی چه (ان الله لا يقبل صلاة من احدث حتى يتوضأ) نو دا خبره ثابتہ شوہ چه دده
 مخکبے عمل منقطع شو، او اجر ئے باقی دے۔ او اوس په مانخہ کبے نہ دے، ځکه په دے
 حالت کبے خو مونخ قبول نہ دے۔ اوکہ دوی وائی : په مانخہ کبے نہ دے، نو مونږ وایو
 چه تاسو رشتیا وائے، هرکله چه دا په مانخہ کبے نہ دے نو ده باندے لازم دی چه مونخ
 متصل را اوگرځوی، او ددے د اجزاؤ ترمینخه بل شے حائل واقع نہ کړی، کوم چه د مانخہ
 نہ نہ دے۔ (وهذا برهان لا مخلص منه) انتھی۔

شیخ بسام فرمائی : فكل حدث منع ابتداء الصلاة منع البناء عليها، فان صلاته بلا وضوء
 استهزاء بالدين (توضیح الأحکام : ۴۳۸/۱)۔ هرہ په اودسی چه ابتداء د مانخہ منع کوی
 نو انتهاء د مانخہ هم منع کوی، ځکه چه کله دده اودس مات شو نو دا پدے حالت کبے په
 اودسہ دے او پدے حالت کبے مونخ کول استهزاء ده په دین پورے۔

په دے دواړو قولونو کبے (اجح قول د محققینو دے، د وچه ددے حدیث مرفوع نه، او
 احنافو سره مرفوع حدیث نشته، البته د بعضو صحابو عمل شته چه د دوی مخالف
 مسور بن مخرمه دے چه دده په نیز اعاده د مانخه ضروری ده۔ نو راجح داده چه اعاده
 اوکړی ځکه چه د صحابو اختلاف شو او مرفوع حدیث د علی بن طلق د محققینو سره
 دے، او ددے حدیث مرفوع نه هم استدلال کیدے شی، لکه چه د حافظ په عبارت کبے
 کر شو۔

وَلَا صَدَقَةٌ مِنْ غُلُولٍ : مناسب ددے جمله د ما قبل سره دادے چه قرآن اوسنت،

کنبے عبادت بدنی اومالی یوٹائے ذکر کیری نو اول عبادت بدنی ذکر شو اوس عبادت مالی ذکر کوی۔

(۲) مخکنبے طہارت حسیہ بیان شو اوس طہارت معنویہ بیانوی پہ صدقے سرہ چہ پہ دے سرہ طہارت عن البخل راعی . لکہ دیتہ پہ دے آیت کریمہ کنبے اشارہ شویده :

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا ﴾ التوبة۔

(۳) پہ بے اودسہ مونخ کولو سرہ انسان کافر کیری ٹککہ د اللہ بے ادبی کوی او اللہ تعالیٰ تہ پہ نجاساتو باندے تقرب حاصلوی، اودا قسم تقرب حرام دے نو دغہ شان پہ حرام مال سرہ صدقہ کنبے نیت د ثواب کول انسان کافر کوی . لکہ چہ داد احنافو رائے ہم دہ۔

کذا فی المرقات (۶/)، بذل المجہود (۱/۱۴۵) دار الدیان للتراث القاہرہ۔

اونور علماء فرمائی چہ کافر نہ دے خو سخت گنہگار دے او حرام کارے کریدے، بلکہ حرام مال بہ دخانہ جدا کوی پہ نیت د فراغ الذمہ سرہ، کہ مالک د مال وی ہغہ لہ بہ ئے ورکری او کہ مالک نہ وی معلوم لکہ سود یا رشوت ئے اخستے وی نو بیا بہ مال دہغوی د طرفنہ خیرات کری، ددے تفصیل بہ پہ کتاب البیوع کنبے راشی . ان شاء اللہ۔

غُلُول : پہ ضمہ دغین سرہ پہ مال غنیمت کنبے خیانت کولو تہ وائی۔

(شرح مسلم : ۱/۱۱۹) . کما فی الآیة ﴿ وما کان لنبی ان یغل ﴾ آل عمران۔

اودلتہ ترے مراد مطلق حرام مال دے . بیا دغلول لفظ ئے دلتہ راوڑو اشارہ دہ دیتہ چہ پہ مال غنیمت سرہ چہ مشترک دے دعام خلقو پہ مینخ کنبے صدقہ کول حرام دی نو پہ ہغہ پردی مال کنبے چہ خاص دیو شخص وی صدقہ کول بنیہ الثواب پہ طریقہ اولی سرہ حرام دی۔

۳ - وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : (كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَكُنْتُ أَسْتَحْيِي أَنْ أَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ لِمَكَانِ ابْنَتِهِ فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ : يَغْسِلُ ذَكَرَهُ وَيَتَوَضَّأُ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ۔

ترجمہ : او جناب علیؑ نہ روایت دے دا فرمائی : ماتہ مذی زیاتہ راتلہ ، نوزہ بہ شرمیدلم چہ د نبی ﷺ نہ تپوس او کریم (چہ آیا دے سرہ غسل واجبیری او کہ اودس)۔

ٹککہ چہ دھغوی لور (فاطمہ) زما پہ نکاح کنبے وه، نو ما مقدادؑ ته حکم اوکړو (چه نبی ﷺ نه دا مسئله اوتپوسه) نو مقدادؑ د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو، نو نبی ﷺ ارشاد او فرمائیلو: اندام مخصوصه دے اووینځی او اودس دے اوکړی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح: کُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً: بفتح المیم وتشدید الذال، د مبالغے صیغه ده، ای کثیر المذی. مذی هغه سپینے نرمے خلیبناکے اوبه دی چه دسړی نه په وخت د لوبو توقو او خکلولو د بی بی کنبے یا د جماع په یادولو سره خارجېږی. مذی دهغه ځوان نه خارجېږی چه قوی وی، بدن ئے مضبوط وی. مذی نجس ده خو په دے کنبے تخفیف دے، صرف ذکر او خصیتین وینځل ددے نه کافی وی. غسل کول واجب نه دی۔

فوائد الحديث: ۱- خروج المذی من اسباب وجوب الوضوء. ۲- مذی نجس دے غسل پرې نشته بالاتفاق، لیکن په وینځلو کنبے ئے تخفیف دے چه هسے اوبو چنړکاؤ کولو سره پاکېږی (کما فی روایة ابن حبان وابن خزيمة: وينضح من المذی) ٹککه کوم شے چه ډیر واقع کېږی هغه کنبے حرج وی نو شریعت تخفیف ورکوی۔ ۳- مذی صرف اوبو سره پاکېږی، نه په بل شی سره۔

بیا بل روایت کنبے ورسره تشریح ده چه علی - رضی الله عنه - فرمائی: مابه د مذی په خارجیدو غسل کولو تردے چه کله به په ورځ کنبے نمبر درے کرتو غسل کولو ته اور سیدلو تردے چه ملا مے د ډیر غسل کولو په وجه ماته شوه، نو اراده دتپوس مے اوکړه، خو خپله مے نشوه کولے ٹککه چه د نبی کریم ﷺ لور زما سره وه (ٹککه دتپوس مطلب دا جوړیدو چه یا رسول الله! ستا دلور سره لوبے کوم نو مذی رانه خارجېږی، اودا خو ډیره د حياء خبره ده سخر سره څوک دا خبرے نشی کولے پاتے لا دا چه پیغمبر وی، نو ٹککه ئے بالواسطه تپوس کړیدے)۔

أَسْتَحِي: فائده: د حياء شرعی معنی په اول جلد (۱۰۹/۱) کنبے تیره شویده، د الحياء شعبة من الايمان - حدیث لاندے دلته د فائده ډپاره جدا طرز سره لیکلے شی:

۱- د جنید نه نقل دی: الحياء رؤية الآلاء، ورؤية التقصير: یعنی د الله د نعمتونه لیدو اوبیا د خپلو کوتاهیانو لیدلو نه چه کوم حالت پیدا شی دیته حياء وائی۔

۲ - حافظ ابن قیمؒ فرمائی: (و حقیقته خلق یبعث علی ترک القبائح ویمنع من التفریط فی حق صاحب الحق)۔ یعنی د حیا تعریف دادے چہ دایو خوئی دے چہ انسان د قبائحو او بدکارونو پہ پریخو دلو باندے را پورته کوی، او د حقدار پہ حق کنبے د تفریط او تقصیر کولو نہ انسان منع کوی۔

او د **حیاء لس اقسام** ۱. ذکر کړی دی (۱) حیاء جنایت (۲) حیاء تقصیر (۳) حیاء اجلال (۴) حیاء اکرام (۵) حیاء حشمت (۶) حیاء استصغار للنفس واحتقار لها (۷) حیاء محبت (۸) حیاء عبودیت (۹) حیاء شرف وعزت (۱۰) حیاء المستحی من نفسه.

(۱) حیاء جنایت: هغه حیاء ده چہ د جرم کولو نه پس انسان ته عارضه شی لکه حیاء د آدم علیه السلام کله ئے چہ اونه او خوړه نو جنت کنبے ئے منډه کړه، الله ورته او فرمائیل: افرار امنی یا آدم؟ قال: لا، یا رب! بل حیاء منك۔

(۲) حیاء التقصیر: چہ یو شخص ځان کوتاه گنړی، لکه حیاء د ملائکو چہ د قیامت په ورځ به او وائی: سبحانک ما عبدناک حق عبادتک۔

(۳) حیاء الاجلال: دیته حیاء المعرفه هم وائی، چہ د یو ذات لوئی شان او پیژنی او د هغه نه پس ده ته د هغه نه حیاء ورځی۔ څومره چہ انسان د الله معرفت لری هغومره ترے حیاء کوی۔

(۴) حیاء الاکرام: لکه یو عزتمند انسان چانه د خپل عزت د وچه نه خپل حق نشی طلب کول، لکه حیاء د نبی کریم ﷺ د هغه صحابو نه چہ د زینب رضی الله عنها د واده ولیمے ته راغوختلے شوی وو، او هغوی راغلل او ډیر وخته پورے نبی اکرم ﷺ کره ناست وو، نو هغوی نه پاخیدل او نبی ﷺ هغوی ته د حیاء د وچه نه د پاخیدلو حکم نه کولو۔

(۵) حیاء الحشمت: یعنی د غیرت حیاء، لکه د علی بن ابی طالبؓ حیاء چہ نبی ﷺ نه ئے د مذي باره کنبے تپوس نشو کولے۔

(۶) حیاء الاستحقار: د ځان سپک گنړلو د وچه نه چہ کومه حیاء پیدا شی، لکه: حیاء العبد من ربه عز وجل حین یسأل حوائجه احتقاراً لسانه، واستصغاراً لها، واستعظاماً لذنبه.

(۷) حیاء المحبت: لکه د محب حیاء د خپل محبوب نه۔

(۸) حیاء العبودیة: دا هغه حیاء ده چه مرکب ده د خوف او محبت نه چه بنده خپل عبادت د معبود د شان سره موافق نه وینی، نو حیاء ورته راشی۔

(۹) حیاء الشرف: د لوئی او غټ نفس حیاء کله چه هغه چاسره څه احسان او کړی، چاله څه ورکړی خو د خپله مرتبه نه کم، نو د دې ددې سخاوت نه حیاء کوی، د عزت نفس او شرافت د وجه نه۔

(۱۰) حیاء المرء من نفسه: یعنی د انسان د خپل ځان نه حیاء کول، فهو حیاء النفوس الشریفة العزیزة الرفیعة من رضاها لنفسها بالنقص وقناعتها بالدون، فيجد نفسه مستحیا من نفسه حتی كأن له نفسین یتستحیی باحدهما من الاخری، وهذا اکمل ما یکون من الحیاء، بان العبد اذا استحیی من نفسه فهو بان یتستحیی من غیره اجدر۔

(مدارج السالکین: ۲/۲۶۲) ډیر مزیدار ابحاث ذکر کړي دي هغه ته رجوع پکار ده۔

حیاء دوه قسمه ده (۱) مذموم (۲) ممدوح. مذموم هغه ده چه مانع واقع شی د طلب د علم نه چه دهغه په وجه علم نه زده کوی لکه امام مجاهد فرمائی: لا یتعلم العلم مستکبر ولا مستحی. اودلته حیاء ممدوح ده ځکه مانع نه ده واقع شوی د طلب د علم نه ځکه چه علی رضی الله عنه بالواسطه علم زده کولو.

لَمَّا كَانَ ابْنُ تَيْمِيَّةَ: مَكَانَ مَصْدَرِ مِيْمِي دے په معنی د کینونت سره یعنی دوجے د کیدو دلور د هغه نه زما په نکاح کښی۔

(۳) امام بخاری ددې حدیث نه فائده معلومه کړیده چه علم دوه قسمه زده کړی، یو بالذات او بل بالواسطه، دلته بالواسطه دے چه یو انسان مقرر کړی د تپوس کولو دپاره نو هغه لار شی او تپوس او کړی چه فلان داسے وائی نوم دے واخلی یا دے په طریقه د عموم تپوس او کړی چه یو انسان ته داسے حالت راپیښیږی نو دا به څه کوی؟۔

فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ: سوال دادے چه په روایت دنسائی کښی دی: (فَأَمَرْتُ عَمَّارًا) او په روایت دابن جبان او ترمذی کښی دی چه (فسألت) علی - رضی الله عنه - په خپله تپوس کړیدے، او په دې روایت کښی دی چه مقدار ته ئے امر کړیدے د تپوس کولو، اودا صریح تعارض دے ددے تطبیق څه دے؟۔

جواب : ابن جبانؒ داسے تطبیق کریدے چہ علیؑ - رضی اللہ عنہ - اول عمارؓ تہ د تپوس کولو حکم کرے وو، بیائے مقدار تہ حکم کرے وولیکن دہغوی د تپوس کوٹو نہ مخکینے علیؑ - رضی اللہ عنہ - پخپلہ تپوس اوکرو۔ نو اول ئے دوی دوارو تہ حکم کرے وونو ٹکھہ ہغوی تہ د سوال نسبت اوٹو۔

(۲) یا علیؑ رضی اللہ عنہ پخپلہ تپوس نہ دے کرے لیکن دہ تہ د تپوس ضرورت وو نو ٹکھہ دہ تہ نسبت کیڑی مجازاً، آی : سألتُ بواسطۃ المقداد او عمار، اود عمار تپوس کولو نہ مخکینے مقدار تپوس اوکرو۔

(۳) یا دا چہ عمارؓ بہ مقدارؓ تہ وئیل چہ تہ تپوس اوکرو او مقدارؓ بہ عمارؓ تہ وئیل چہ تہ تپوس اوکرو، آخر دا چہ پہ یو مجلس کینے علیؑ او عمارؓ او مقدارؓ - رضی اللہ عنہم - درے وارہ حاضر وو نو مقدار تپوس اوکرو، نو درے وارہ تہ نسبت کیڑی ٹکھہ چہ درے وارہ د تپوس کولو قصد کرے وو۔ وهو الراجح۔

فائدہ : حدیث دلیل دے چہ خبر واحد بہ قبلولے شی، دلته مقدارؓ یا عمارؓ علیؓ تہ خبر ورکوی، نو علیؓ بہ ئے خامخا معتبروی۔

یَغْسِلُ ذَكَرَهُ : مسئلہ نادرہ : (۱) استنجاء پہ اوبو او کانرو دوارو سرہ کولے شی او پہ وینخلو د مذی کینے بہ فقط اوبہ استعمالوی، پہ کانرو وغیرہ سرہ استنجاء نہ کیڑی، ٹکھہ نبی ﷺ د (یغسل ذکرہ) لفظ وئیلے دے، کہ (یستنجی) ئے وئیلے وے نومونر بہ پہ دوارو سرہ جائز گنرے۔ (فتدبر واحفظہ)!

(۲) - **دویمہ مسئلہ :**

۱- جمہور علماء وائی چہ مذی کوم ٹائے تہ رسیدلے وی ہغہ ٹائے بہ وینخی فقط۔ دلیل ئے دا حدیث دے چہ (یغسل ذکرہ) لفظ پہ کینے راغلے دے، نو خصیتین (ہگی) وینخل ورسرہ ضروری نہ دی۔

۲- امام احمدؒ او نور محدثینؒ فرمائی : چہ ذکر او خصیتین دوارہ بہ وینخی۔ جمہور وائی : دے حدیث کینے د خصیتین ذکر نشتہ۔ دغہ شان اکثر روایاتو د صحیحینو کینے ہم خصیتین نہ دی ذکر۔ لیکن امام احمدؒ د طرفنہ وئیلے شی چہ ابوداود

(۳۱/۱) کنبے پہ صحیح سند سرہ حدیث دے (لیغسل ذکرہ واثنیہ) صحیح ابی داود (۴۲/۱) رقم (۱۹۲) دغہ شان طحاوی (۳۹/۱) کنبے صحیح حدیث دے (اذا وجدت الماء فاغسل فرجک واثنیک وتوضاً وضوئک للصلاة) و صحیح ابی داود رقم (۱۹۶) - اود غہ روایت د علیؑ کنبے دی پہ مصنف عبد الرزاق (۱۵۷/۱)۔

اودا قانون دے چہ یو حدیث کنبے زیادت ذکرشی اوبل حدیث کنبے نہ وی ذکر، نو پہ زیادت باندے بہ عمل کولے شی۔

جمہور جواب کوی چہ خصیتین وینخل علاجاً او تبرئدا دی، حکم شرعی نہ دے، حکم چہ خصیہ کلہ او وینخل شی نو مذی اودری۔

امام احمد ورتہ فرمائی: نبی کریم ﷺ امر کریدے مونہ د ہغہ د امر دوجے نہ عمل کوو۔ او علاج خویو حکمت ذکر کول دی، او پہ حکمت سرہ حکم شرعی نشی ساقطیدلے۔ نبی کریم ﷺ ورتہ داسے نہ دی وئیلی چہ: انما امرتکم بهذا للعلاج۔

یلہ دا چہ د نبی کریم ﷺ پہ امر باندے عمل کول - د ہر حکمت دپارہ چہ وی - زمونہ دپارہ دین دے، اودا علاج خوز مونہ دپارہ خہ بدھم نہ دے۔

۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: (تَوَضَّؤْا مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ). رَوَاهُ مُسْلِمٌ. قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْأَجَلُّ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا مَنْسُوخٌ بِحَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ كَتِفَ شَاةٍ ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ: او جناب ابو ہریرہؓ نہ روایت دے دا فرمائی: ما رسول اللہ ﷺ نہ آوریدلی دی چہ کوم خیز اور پخ کرے وی دھغے خورلو نہ پس اودس کوئی۔ (مسلم)۔

امام محیی السنۃ فرمائی: دا حکم دابن عباسؓ ہغے حدیث سرہ منسوخ دے چہ جناب نبی کریم ﷺ د چیلی دپتون غوبنہ او خورلہ بیائے مونخ اوکرو او اودس ئے اونہ کرو۔ (بخاری او مسلم)۔

تشریح: تَوَضُّؤُا مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ:

اول حکمت او بیا اختلاف ذکر کیجی۔ **حکمت** دادے چہ انسان کلہ اور پخ کرے شے او خوری نو دھنے نہ پس اودس کول واجب دی، وجہ دادہ چہ شیطان دا اور نہ پیدا دے نو د اور پخ کرے سرہ د شیطان تسلط پہ انسان باندے زیاتیری، نو پہ اوبو استعمالو لو سرہ د شیطان تسلط کم شی۔

دویم دا چہ: پہ اور پخ کرے شی خور لو سرہ انسان پہ قرائت کنبے نخلی کلہ چہ اوبہ استعمال شی نو ژبہ جاری شی۔

بیا وضوء مما مست النار، اختلافی مسئلہ وہ پہ صحابو کنبے:

(۱) د ابو ہریرہ، ابن عمر، زید بن ثابت او بعضے نورو صحابو - رضی اللہ عنہم - چہ امام طحاوی ورلہ نو مونہ اخستی دی مذهب دا وو چہ وضوء مما مست النار واجب دے۔ دو جے ددے حدیث اوداسے نورو احادیثو نہ چہ ابوداؤد نقل کریدی۔

(۲) ددے مذکورہ صحابو نہ سیوا د باقی تولو صحابہ کرامو لکہ خلفاء راشدینو، ابن مسعود، ابودرداء، جابر، ابن عباس، انس، ابو موسیٰ، ابی بن کعب - رضی اللہ عنہم - او ائمہ اربعہ و غیرہم تولو پہ دے اتفاق دے چہ دا حکم منسوخ دے۔ دلائل پہ نسخ باندے دادی: چہ د ناسخ زمانہ روستہ وی او منسوخ مقدم وی، اودلتہ ہم داسے دہ لکہ چہ دا معلومیری د حدیث د جابر نہ، دے فرمائی:

كَانَ آخِرُ الْأَمْرِ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ تَرَكَ الْوُضُوءَ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ. (رواہ ابوداؤد والنسائی، نیل الأوطار: ۲۶۳/۱) صحیح ابی داود رقم (۱۷۷)۔

نودا مؤخر او ناسخ دے۔ دغہ شان نور احادیث دی چہ دلالت کوی پہ دے خبرہ چہ دا امر منسوخ دے (کما تراہا فی مسلم: ۱۵۶/۱)۔

لیکن شیخ الاسلام ابن تیمیہ پہ مجموع الفتاوی (۲۴۱/۲۱) کنبے فرمائی چہ صرف وجوب منسوخ شویدے او استحباب اوس ہم باقی دے۔ اودلیل پہ دے باندے دادے چہ بعضے صحابہ کرامو د وفات د نبی کریم ﷺ نہ روستو ہم اودس کولو لکہ چہ طحاوی او مسلم ذکر کرے دی۔ نودا دلیل دے پہ دے چہ صرف وجوب منسوخ دے نہ

استحباب، ڇاڪه ڪه بالڪلیه دا امر منسوخ وے نو په منسوخ باندے عمل کول جائز نه دی، نو دے صاحبو بیا ولے دا عمل کولو؟ معلومیری چه صرف وجوب منسوخ دے. او په دے قول سره تطبیق راڃی په مابین دهغه احادیثو کنبے چه په هغه کنبے امر راغله دے په اودس کولو اود هغه احادیثو کنبے چه ترك الوضوء په کنبے راغله.

۲ - دویم ٻڻه دلیل په بقاء داستحباب داودس باندے د اور پڻ ڪری د خور لو نه پس، روایت د جابر بن سمره دے لکه چه روستو به راشی: (اخرجه الطحاوی: ۵۶/۱) عن جابر بن سمره: ان رجلاً قال: يا رسول الله! أتوضأ من لحوم الغنم؟ قال: إِنْ شِئْتَ فَعَلْتَ وَإِنْ شِئْتَ لَمْ تَفْعَلْ. قال: يا رسول الله! أتوضأ من لحوم الإبل؟ قال: نعم! وكذا رواه مسلم (۱۵۸/۱).

نو په دے حدیث کنبے (ان شئت) لفظ دلیل دے په اختیار باندے یعنہ اجر په کنبے شته خو واجب نه دے، نو اودس کول ترینه مستحب شو. دا وجه ده چه عرف الشدی (۲۴/۱) کنبے شاه انور شاه صاحب د امام ولی الله دهلوی نه نقل کوی چه هغه په ترجمه د الموطأ کنبے داسے فرمائیلی: چه اودس کول د خواصو دپاره مستحب دی. اودے خبرے ته شعرانی هم اشاره ڪریده. نو معلومیری چه استحباب باقی دے. او پدے استحباب باندے ابن تیمیه په المنتقی بشرح النیل (۲۶۲/۱) کنبے باب ایخے دے:

باب استحباب الوضوء مما مسته النار والرخصة فی تركه.

پدے تحقیق سره دا سوال دفع شو چه د نبی علیه السلام په فعل سره د امر نسخ څنگه راتلے شی؟ ڇاڪه دا اصولی مسلمہ قاعده ده چه د نبی فعل او عمل ناسخ نه ګرځی د هغه د امر دپاره. نو مونږ ته ئے د مما مست النار نه د اودس کولو حکم ڪریدے او هغه دے خپله ددے نه اودس نه وی ڪرے؟ پدے کنبے هیڅ مانع نشته. ددے وجه نه یوه طائفه د علماؤ - چه هغه شرح مسلم (۱۵۶/۱) او نیل الاوطار (۲۵۲/۱) کنبے ذکر دی لکه عمر بن عبد العزیز، حسن بصری، زهري، ابو قلابه او ابو مجلز - قائل دی پدے باندے چه د اور پڻ ڪری نه پس اودس کول واجب دی او ندی منسوخ د وچه ددے قاعدے نه.

لیکن دوی دا خبره مدفوع ده په دے چه دا امر یواځے په عمل د نبی علیه السلام

باندے ندے منسوخ بلکہ پہ دغہ حدیث د جابر بن سمرہ سرہ منسوخ دے چہ تا او پیر نڈلو
چہ پہ ہغے کنبے اختیار دے چہ کہ اودس ترے کوہے او کہ نہ؟ او متصل راروان دے۔

هَذَا مَنْسُوخٌ بِحَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ كَتِفَ شَاةٍ
ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

د مصنف دا خبرہ پہ محل د نظر کنبے دہ ٹککہ (۱) چہ دا اصولی قاعدہ دہ چہ فعلی
حدیث ناسخ د قولی حدیث نشی جو پیدلے، اودلتہ دا حدیث فعلی دے او توضا
ممامست النار والا حدیث قولی دے، او حدیث فعلی کنبے دومرہ قوت نہ وی چہ حدیث
قولی پرے منسوخ کرے شی، ٹککہ چہ فعلی حدیث کنبے احتمال د تخصیص کیدے شی
لیکن نور احادیث قولیہ شتہ چہ ددے وجوب پرے منسوخ کیدلے شی کما عرفت۔ نو
مصنف ٹککہ اکتفاء پہ حدیث قولی او کرہ۔

۲ - دوم دا چہ : نبی ﷺ کلہ یو عمل او کرے او وجہ د تخصیص د خیل خان پورے ذکر
نہ کرے نو دا پہ منزله د حدیث قولی شو نو پہ دے سرہ نسخ د حدیث قولی صحیح دہ۔

فائدہ : نبی کریم ﷺ تہ لحم (غوبنہ) محبوبہ وہ، بیا پہ حیوان کنبے ور تہ دکتف
غوبنہ دیرہ محبوبہ وہ۔

۵ - وَعَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ : أُنَتَوَضَّأُ مِنْ
لُحُومِ الْغَنَمِ؟ قَالَ : إِنْ شِئْتَ فَتَوَضَّأْ، وَإِنْ شِئْتَ فَلَا تَتَوَضَّأْ. قَالَ أُنَتَوَضَّأُ مِنْ لُحُومِ
الْإِبِلِ؟ قَالَ : نَعَمْ، فَتَوَضَّأُ مِنْ لُحُومِ الْإِبِلِ. قَالَ : أَصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ؟ قَالَ :
نَعَمْ، قَالَ : أَصَلِّي فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ؟ قَالَ : لَا ! رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ : او جابر بن سمرہ فرمائی : یو سری د رسول اللہ ﷺ نہ تپوس او کرہ : آیا
مونہ د چیلی د غوبنہ خورلو نہ پس اودس کوو؟ رسول اللہ ﷺ ور تہ او فرمائیل : کہ ستا
زرہ غواری، نو اودس او کرہ، او کہ نہ غواری مہ ئے کوہ۔ بیا ہغہ سری تپوس او کرہ : آیا د
اوبن غوبنہ خورلو نہ پس اودس او کرہ؟ نبی ﷺ ور تہ او فرمائیل : ہو، د اوبن غوبنہ
خورلو نہ پس اودس او کرہ، بیا ہغہ سری تپوس او کرہ : آیا د چیلو اوسیدو ٹخائے

پنرغالی) کنبے مونخ کووم؟ نبی ﷺ ورتہ اوفر مائیل : هو، بیائے تپوس اوکرو : آیا د اویسانو ترلو خائے کنبے مونخ کووم؟ نبی ﷺ ورتہ اوفر مائیل : نه۔ (مسلم)۔

تعارف د جابر بن سمرہ رضی اللہ عنہ :

دا مشہور صحابی دے اوپلارئے سمرہ بن جنادہ السوائی ہم صحابی دے، دکوفے اوسیدونکے دے اوپہ ہغے کنبے پہ سنہ (۷۴ ھ) کنبے د عبد الملك بن مروان پہ خلافت کنبے وفات شویدے۔ تول (۱۴۶) احادیث ترے نقل دی۔

تشریح : قَالَ اَنْتَوَضَا مِنْ لَحْمِ الْاِبِلِ ؟ قَالَ : نَعَمْ :

اَسَفَ الْبَالِ عَلَى مَنْ اَنْكَرَ مِنَ الْوَضوءِ بِاَكْلِ لَحْمِ الْاِبَالِ

مخکنبے دا معلومہ شوہ چہ لحوم الغنم وغیرہ خورلو نہ پس اودس کول واجب نہ دی بلکہ وجوب ئے منسوخ دے، نو آیا پہ لحوم الابل کنبے ہم دا حکم دے؟ نو پہ دے بارہ کنبے دعلماؤ اختلاف دے : (۱) ائمہ ثلاثہ و قول دادے چہ لحوم الابل خورلو سرہ اودس واجب نہ دے، بلکہ مستحب درجہ کنبے دے۔ دلیل : دادے چہ د (مامست النار) والا احادیث منسوخ شویدی، اولحوم الابل ہم پہ مامست النار کنبے داخل دی، نو داہم منسوخ شول۔

۲ - امام نوویؒ پہ شرح دمسلم (۱۵۸/۱) کنبے وئیلی دی چہ خلفاء راشدینو، ابن مسعود، ابی بن کعب، ابن عباس او ابو درداء - رضی اللہ عنہم - بہ دلحوم الابل نہ اودس نہ وئیلو۔ (فذهب اکثرہون الی انه لا ینقض الوضوء)۔

(۲) قول ثانی : اکل لحوم الابل سرہ اودس ماتیرپی :

وذهب احمد بن حنبل واسحق بن راہویہ ویحیی بن یحییٰ و ابو بکر بن المنذر وابن خزيمة واختاره الحافظ ابو بکر البیهقی وحکاه عن أصحاب الحديث مطلقا و خکی عن جماعة من الصحابة انه ناقض للوضوء۔

اودا قول پہ احنافو کنبے د علامہ عبد الحی لکھنویؒ ہم دے، اودا صحیح اوراجح مذهب دے۔ دوجے ددے دلائلو نہ :

۱ - یودلیل : دا حدیث دجابر بن سمره دے (نعم فتوضاً من لحوم الابل) . او پہ دے حدیث کنبے ناسخ او منسوخ دواہ موجود دی، نو لحم الابل پہ (مما مست النار) کنبے نہ دہ داخل ٹکے چہ نبی کریم ﷺ جدا راویستلے دہ . نو وضوء من لحوم الغنم منسوخ دے ، او وضوء من لحوم الابل غیر منسوخ دے . وجہ دادہ چہ حدیث دجابر (کان آخر الامرین من رسول اللہ ﷺ ترک الوضوء مما مست النار) عام دے ، او حدیث (الوضوء من لحوم الابل) خاص دے . اودا قانون دے چہ خاص مقدم وی پہ عام باندے . او عام ناسخ د خاص نشی کیدے . کذا فی المغنی (۲۱۳/۱) ونیل الاوطار (۲۵۲/۱) وشرح مسلم . اودارنگہ د نبی علیہ السلام اودس نکول د اور پخکری نہ ناسخ نشی کیدے د ترک الوضوء من لحوم الابل دپارہ ٹکے دا مسلمہ اصولی قاعدہ دہ چہ :

(فعلة ﷺ لا يعارض القول الخاص بنا ولا ينسخه بل يكون فعله لخلاف ما امر به امر اخاصا بالامة دليل الاختصاص به . قاله الشوكاني . فتدبرا .

شیخ رمضان پہ تعلیق المشکاۃ النسخة الهندية (۱۵۶/۱) کنبے فرمائی :

کان آخر الامرین من رسول اللہ ﷺ ترک الوضوء مما مست النار . هذا حدیث عام وما ورد فی نقض الوضوء بلحم الابل خاص والعام یحمل علی الخاص فیخرج منه الصور التي قام علیها دلیل التخصیص لا یقال بالنسخ مع امکان الجمع لان النسخ مع امکان الجمع ابطال احد الدلیلین وهو لیس بباطل - یعنی دغہ حدیث دجابر عام حدیث دے او ذلحوم الابل والا حدیث خاص دے او عام محمول وی پہ خاص باندے نو ددے عام نہ ہغہ خاص صورت او غی کوم باندے چہ دلیل د تخصیص موجود وی او کله چہ جمع ددوہ نصینو ممکن وی نو بیا د نسخ خبرہ کول صحیح ندی ٹکے چہ پہ نسخ سرہ احد الدلیلین باطلیری او حال دا چہ ہغہ باطل ندے .

دارنگہ حدیث الباب پہ درے وجہو سرہ قوی دے د حدیث دجابر نہ ، نو حدیث دجابر ناسخ نشی کیدے ، کما فی المغنی .

۲ - دویم دلیل : حدیث البراء بن عازب رضی اللہ عنہ ، قال : سئل النبی ﷺ عن الوضوء من لحوم الابل فأمر به .

یعنی: د نبی ﷺ نه د اویسانو د غوښی خوړلو نه پس د اودس کولو متعلق تپوس اوشو، نو هغه حکم او کړو چه اودس او کړی.

قال احمد بن حنبل واسحق بن راهویه: صح عن النبي ﷺ في هذا حديثان: حديث جابر، وحديث البراء. قال النووي: وهذا المذهب أقوى دليلاً وان كان الجمهور على خلافه. ترجمه: امام احمد او امام اسحق فرمائی: د نبی ﷺ نه په صحیح سند سره په دې باره کښې دوه حدیثونه ثابت دی یو حدیث د جابر او بل حدیث د براء دے. امام نووی وائی دا مذهب د دلیل په لحاظ ډیر قوی دے اگرکه جمهور ددې مخالف دی. (شرح مسلم: ۱/۱۵۸).

اودا د امام نووی انصاف او حق پرستی ده، اگرکه دې شافعی المذهب دې خودلته د دلیل تابع شوی دے. او پخوانی علماء به ټول داسې انصاف دارو چه دیو امام قول به غلط یا ضعیف وونو هغه به ئې نه اخستلو. په خلاف ددې زمانې دمقلدینو نه چه دامام خبره که غلطه وی نو هغه دپاره غلط دلائل لټوی او حدیث ورته وړانوی، دا کار حرام دے. نور دلائل په (السنن الکبری ۱۵۸) کښې اوگوره.

پاتې شو د خلفاء راشدینو - رضی الله تعالی عنهم - عمل، نو دهغه جواب شیخ الاسلام ابن تیمیة په القواعد النورانیة ص (۹) کښې ورکړی دے چه:

دا خبره غلطه ده چه څوک وائی چه خلفاء راشدینو به وضوء من لحم الابل نه کولو. بلکه دهغوئ نه دا ثابت دی چه هغوئ به وضوء مما مست النار نه کولو، نو ددې نه خو دا نه معلومېږي چه هغوئ به (وضوء من لحم الابل) نه کولو. ځکه نبی کریم ﷺ چه د لحوم الابل خوړلو نه پس داوداسه حکم کړی دے نو دهغه سبب مس النار نه دے، بلکه دا ئې دمس النار نه خارج کړی دے لکه وئیلې شي چه فلانې دمس الذکر نه اودس نه کوی، نو ددې مطلب خو دا نه دے چه که هغه نه مذي خارجه شي نو هم اودس نه کوی، نو دغه شان دلته هم خلفاء راشدینو د مما مست النار نه اودس نه کولو اود لحوم الابل نه به ئې کولو - انظر فتاوى الدين الخالص (۲/۳۹۹).

د شیخ الاسلام د قول تائید دادې چه طحاوی (۱/۴۱) او بیهقی (۱/۱۵۷) کښې د جابر

بن عبد اللہؑ روایت دے : (ان ابا بکر الصدیق و عمر بن الخطاب اکلا خبزاً ولحماً فصلیاً ولم يتوضأ، وهكذا عن عثمان، والبيهقي عن علي)۔

نو پہ دے آثار و کنبے د لحم الابل ذکر نشتہ بلکہ عامہ غوبنہ ذکر دے۔

او کوم روایت چہ کشف النقاب (۲۳۱/۲) د ابن ابی شیبہ (۴۷/۱)، او عبد الرزاق (۴۰۸/۱، رقم: ۱۵۹۸) نہ نقل کرے دے د عمر فاروقؓ نہ چہ ہغہ بہ د او بن غوبنہ خورلو نہ پس اودس نکولو نو د ہغے پہ سند کنبے ابو سبرہ النخعی الکوفی راغلے دے، ابن حجرؒ پہ التقرب کنبے وائی: دالین الحدیث یعنے ضعیف دے، او پہ روایت د علیؑ کنبے شریک بن عبد اللہ الکوفی النخعی مشہور ضعیف راوی دے۔ حافظ ابن حجرؒ پہ تقرب ص (۲۶۶۱) کنبے وائی: ضعیف تغیر حفظہ فی آخر عمرہ۔ او کہ بالفرض والتقدير داروایات ثابت ہم شی، نو دا ددے صحابہ کرامؓ اجتہاد دے، او مرفوع حدیث ورتہ نہ دے رسیدلے چہ پہ ہغے کنبے د او بن غوبنہ خورلو اودس ضروری خودلے شویدے کما مر۔

خلاصہ: دا چہ د خلفاء راشدینؓ نہ د عدم الوضوء من لحوم الابل نقل درست نہ دے۔

۳ - دلیل: عمرؓ فرمائی: کنا نتوضأ من لحوم الابل۔

(مصنف ابن ابی شیبہ: ۱/۱۴۶)۔

نو د عمر فاروقؓ نہ خوا اودس کول نقل دی۔ معلومہ شوہ چہ دا عویٰ ہم باطلہ دہ چہ خلفاء راشدینؓ د او بن غوبنہ خورلو نہ روستو د اودس کولو قائل نہ وو۔

۴ - دارنگہ دنورو صحابہ کرامؓ نہ ہم اودس کول ثابت دی، جابر بن سمرہؓ فرمائی:

کنا نتوضأ من لحوم الابل، ولا نتوضأ من لحوم الغنم۔

رواہ (ابن ابی شیبہ) (۱/۴۶) بسنر صحیح۔

علامہ شوکانیؒ فرمائی: نبی کریم ﷺ د مما مست النار د خورلو نہ پس اودس نہ دے کرے اودا منسوخ شویدے، اود او بنانو د غوبنہ خورلو نہ پس د اوداسہ حکم ئے کریدے امت تہ، نو دا حکم نبی ﷺ تہ پہ ہیخ طریقہ نہ دے شامل، نہ بالتخصیص اونہ بالظہور، نو ترک الوضوء مما مست النار ناسخ نہ جو پیری د پارہ ددے امر، حکمہ دا اصولی قاعدہ دہ چہ (فعلة ﷺ لا يعارض القول الخاص بنا ولا ينسخه) چہ د پیغمبر ﷺ فعل د ہغہ د قول

ناسخ نہ گرخی کوم چہ امت پورے خاص وی، نو معلومہ شوه چہ وضوء من لحوم الابل
امت دپارہ شتہ اگرکہ وضوء مَعًا مَسَّتِ النَّارَ منسوخ دے (نیل الأوطار: ۲۵۲/۱)۔

حاصل دا چہ دخلقاء راشدینو نہ پہ صحیح سند سرہ دا نہ دی ثابت چہ هغوی دلحوم
الابل نہ اودس نہ کولو او اودس کول ترمے پہ صحیح حدیثونو کنبے ثابت دے۔

بیا دا امر للوجوب دے، نہ د استحباب، ٹککہ چہ نبی کریم ﷺ جواب د سوال
ورکریدے، نو پہ وجوب بہ حمل وی۔ کہ چرمے پہ استحباب حمل شی نو دا جواب بیا نہ
صحیح کیڑی، ٹککہ چہ بیا خو تلپیس جورپری چہ مخاطب دا مطلب فہم کری چہ
اودس دلحم الابل نہ واجب دے اود نبی ﷺ مطلب داوی چہ امر للاستحباب دے، بیا
جواب مطابق د سوال نہ جورپری فتدبر!

۲ - بلہ قاعده مسلمہ دہ چہ کوم امر مطلق عن القرینہ وی هغہ بہ دوجوب دپارہ
وی۔ اود وضوء نہ مراد وضوء شرعی دے ٹککہ الفاظ شرعیہ بہ پہ حقیقت شرعیہ باندے
حملپری حتی یاتی القرینۃ بخلافها۔ کذا فی نیل الأوطار (۲۵۳/۱)۔

پہ دے کنبے رد دے پہ هغہ چاچہ وائی: پہ حدیث کنبے د اودس نہ مراد وضوء لغوی
دے، یعنے صرف لاسونہ وینخل۔

أَصْلِي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ؟ قَالَ: تَعَمُّ:

مرابض جمع د مریض دہ، دگلو ویزود اوسیدو ٹخائے، غوژل تہ وائی۔ پہ دے کنبے
مونخ ٹککہ جائز شو چہ انسان ددے گلو ویزو نہ نہ یرپری، دا اصیل مال دے، دانسان
خشوع نہ خرابوی۔ او هرچہ اوینان دی نو دھغوی نہ یرہ کیڑی نو دانسان خشوع او توجہ
خرابوی۔ اودا وجہ نہ دہ چہ گنے یو پاک دے اوبل ناپاک۔ خودا علت بعضے علماؤ ذکر
کریدے حدیث کنبے نہ دے راغلے۔ دا وجہ دہ کہ اوینان پہ خپل پنرغالی کنبے نہ وی، غرونو
تہ تلی وی او ٹخائے خالی وی نو آیا مونخ بہ پہ کنبے کیڑی اوکہ نہ؟ نو ظاهر دحدیث دادے
چہ بیا بہ ہم پہ کنبے مونخ نہ کوی، ٹککہ حدیث مطلق دے عام دے۔ دنبی کریم ﷺ
الفاظو تہ اوگورہ، اوکہ انسان ہمیشہ دپارہ حکمتونو تہ گوری نو سہی نہ قیاسی
جورپری اوگولہ منکر حدیث ہم شی۔ پکار دادہ چہ دنبی کریم ﷺ الفاظو تہ اوکتلے شی

ہغہ فرمائی : مبارک الابل کنبے مونخ مہ کوہ .

بیا مرابض الغنم کنبے د مونخ کولو مطلب دانہ دے چہ تہ بہ ہلتہ دری او جانماز
واچوے او مونخ بہ کوے ، دا خبرہ غلطہ دہ بلکہ ہمداسے مونخ کول ہم جواز لری . اوددے
دلائل بہ روستہ راشی چہ کوم حیوانات ماکول اللحم وی دہغے بول نجس نہ دی .
ددے مسئلے تفصیل بہ روستہ راشی ، لہ تفصیل دادے .

بول اوروث د ماکول اللحم او غیر ماکول اللحم خہ حکم لری ؟

نو پہ دے کنبے خو اتفاق دے چہ بول دماکول اللحم حیوان مستقذر دی یعنہ طبیعت
ئے بدگنتری لیکن : (۱) دامام ابو حنیفہ پہ نیز نجس دی (۲) امام ابو یوسف وائی : نجس
دی لیکن صرف تداوی دپارہ ئے استعمال جائز دے (۳) امام مالک ، امام محمد ، امام زہری
او ابن سیرین وغیرہ پہ نزد دا خیزونہ جائز ہم دی او پاک ہم دی . اوددے قول دپارہ (۱۶)
دلائل دی چہ پہ خپل ثنائے کنبے بہ راشی ان شاء اللہ ، چہ یو دہغے دلائلو نہ دا حدیث
الباب دے .

۶ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِي بَطْنِهِ شَيْئًا فَأَشْكَلَ عَلَيْهِ أَخْرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ أَمْ لَا ، فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا) . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : او ابو ہریرہ نہ روایت دے ، چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : ہر کلہ چہ تاسو
کنبے ثوک خیتہ کنبے دننہ خہ (قرقور) بیامومی او پہ ہغہ باندمے دا خبرہ مشتبہ شی چہ
خہ خیز خارج شو ، یانہ ، نو ہغہ وختہ پورے دے اودس دپارہ دجومات نہ بہر نہ اوخی خو
پورے چہ آواز وانہ وری ، یا بوئے بیانہ مومی . (مسلم) .

تشریح : إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِي بَطْنِهِ شَيْئًا :

فائدہ : پہ دے حدیث کنبے یوہ قاعدہ ذکرہ اودا اتفاقی قاعدہ دہ ، دعلماو پہ کنبے خہ
اختلاف نشتہ ہغہ داچہ : الیقین لا یزول بالشک . دا فقہی قاعدہ دہ ، دیر مسائل پرے
حل کیڑی . ددے قاعدے مطلب دادے چہ یقینی شے پہ شک سرہ نہ زائلہ کیڑی ، نہ

خرابیری لکہ مثلاً تا یقینی اودس اوکرو، پتہ درتہ شتہ چہ ما فلانی خائے کنبے اودس کپیدے خوروستہ دے شک پیدا شو چہ کیدے شی ماہہ متیازے کرے وی، اودس بہ مے مات کرے وی، نو دے شک لرہ اعتبار نشتہ ٹکک ستا اودس کول یقینی دی او ماتول ئے شکی دی، نو شکی خیز سرہ بہ یقینی خیز نہ خرابیری۔

دغہ شان ستا یقین دے چہ ما مخکنے ساعت کنبے متیازے اوکرے، خو اوداسہ کنبے دے شک دے چہ دابہ مے کرے وی اوکہ نہ؟ نو دا اودس نہ دے شوے خامخاہ اودس کوے۔

دغہ شان یو انسان اودس کپیدے (کما فی هذا الحدیث) خو پہ خان ئے شک شو چہ خیتہ کنبے گرپر دے، ہواء خو بہ رانہ نہ وی خارجہ شوی، نو نبی کریم ﷺ فرمائی چہ پہ دے اشتباہ باندے اودس نہ ماتیری ٹکک چہ شیطان کلہ نا کلہ پہ مقعد کنبے پوکے اوکری نو انسان شکی کپری چہ گنے خہ رانہ خارج شو حال دا چہ دغہ نہ ہیخ نہ وی خارج شوی، نو دے شک لرہ ہیخ اعتبار نشتہ۔ دغہ شان کلہ بدن کنبے اختلاج بیماری راشی۔

اختلاج دیتہ وائی چہ بدن بعضے حصہ اورپیری لکہ کلہ سترگہ اورپیری اوکلہ مخ اوکلہ د ملا غوبنہ غیر اختیاری طریقے سرہ اورپی، نو کلہ دبر ہم اورپیری ٹکک ہلتہ ہم رگونہ دی، نو شیطان ورتہ وائی چہ ستانہ خہ خارج شو، اودس دے مات شو، خو نبی علیہ السلام فرمائی اودس دے نہ دے مات، ترخو چہ یقین دے نہ وی راغلے چہ آو، یقینی ہواء خارجہ شوہ۔

دیقین صورت دادے چہ ہواء دسری نہ خارجہ شی بالصوت چہ آواز ووری، یا دغے بدبوی پرے راشی، کہ آواز نہ وی۔

دلہ دتولو محدثینو پہ دے باندے اتفاق دے چہ د (حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا) نہ مراد تیقن دے، ولے دیو سری غور وونہ بہ کانرہ وی، اوپوزہ بہ ئے بندہ وی، ددہ نہ بہ ہواء خارجہ شوے وی اونہ بہ ئے بوئی محسوس کرے وی اونہ بہ ئے آواز، نو آیا ددہ اودس بہ نہ وی مات؟ ولے نہ؟ نو مراد دے دوارو جملو نہ یقین دے چہ ددہ یقین راشی او محسوسہ کپری چہ ددہ نہ یقینا ہواء خارجہ شوہ نو اودس بہ کوی، اوکہ ہسے خیتہ کنبے گرپر وی یا اختلاج اوشی نو ہغے باندے اودس نہ ماتیری، او ہر انسان پہ خپل خان باندے

پو هیبری، څکه دهرانسان علم په خپل ځان باندې علم حضوری دے . ددې تشریح ته ضرورت نشته، هرچاته دا معلومه ده .

بیا دا قاعده په اوقاتو او مونځونو ټولو کښه جاری کیږي مثلاً تا مونځ اوکړو، دمانځه نه روسته دے شک شو چه مانه به سجده پاته شوے وی، نو ددې شک هیڅ اعتبار نشته .
 * ستا شک دے چه وخت د ماسپڅین به داخل شوے وی اوکه نه ؟ نو مونځ جائز نه دے . دغه شان کله چه وقت داخل دے خو ستا شک دے چه دا به خارج شوے وی اوکه نه ؟ نو یقیناً داخل دے، شک لره اعتبار نشته . اوکه مانځه کښه دننه شک پیدا شی نو دهغه درې صورتونه به روستو راشی . ان شاء الله تعالی .

فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ : قید ئے څکه اولگولو چه دا سره به مسجد ته راغلی وی، د مانځه په انتظار به ناست وی نو د مسجد نه دے بهر نه وځي دپاره داوداسه کولو . اوکه مسجد کښه نه وو، بلکه په کور کښه په مانځه ولاړ وی، نو هم دا قانون دے، لیکن مسجد قید ئے اولگولو دوجه د عادت نه څکه اکثر او اعلیه داده چه انسان اودس اوکړي نو مانځه دپاره مسجد له ځي . اود (حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا) قید هم بنا پر اعلییت دے څکه چه د عامو انسانانو غوږونه کار کوي، نو آواز اوریدے شی، بوئی محسوس کولے شی . او که څوک آواز وا هم نه اوري یا بوئی محسوس هم نه کړي نو بیا ئے هم اودس مات دے .

تنبیه : بعضے اهل بدعت په اهل حدیثو باندے دا تهمت لگوي چه دوی په لگ شان بادو باندے اودس مات نه گنري ددے حدیث دوجه نه . خو دا په غلط انداز سره خبره پیش کول دی، او خلقو لره دحق او اهل حقو نه متنفر کول دی .

مونږ وایو تاسو دا حدیث منئ یا نه ؟ که منئ نو بیا خوستاسو هم داسے مذهب دے . اوکه نه ئے منئ نو بیا خو مسلمانان نه ئے . دلږ او ډیر خبره په کښه نشته بلکه دے حدیث کښه خود خیتے دگړیپ مسئله ده چه په دے سره اودس نه ماتیري ترڅو چه دخه بادو په وتلو سره ئے یقین رانشی، برابره خبره ده که باد لگ وی اوکه ډیر وی په اتفاق دمسلمانانو سره په دے باندے اودس ماتیري کله چه دبهر نه خارج شی، څکه چه دا هواء په گندگي ورتیریري، نو ممکنه ده چه ځان سره گندگي رابهر کړي اگرکه دا فئ نفسیه نجس نه ده،

ولے کہ دانجس وی نوبیا کہ پہ جامہ اولگی دھغے جامے وینخل به لازم وی، لیکن دے کنبے مظنه د خروج النجاست (گمان د نجاست د وتلو) دے نو ٹکک اودس ماتوی . بیا کہ خہ گندگی ئے رابهر کپی وی اوکھ نه خو د شریعت حکم دے چہ اودس به کوی۔

بیا **ریح** پہ دوه قسمه دے (۱) **مِنَ الدُّبْرِ**: ددے حکم خو معلوم شو چہ اودس پرے ماتیرپی لگی ری کہ **دیر**، ۲ **مِنَ الْقَبْلِ** : یعنی **قُبْلُ السَّرَاةِ وَالرَّجْلِ**، دزنانه یا نارینه دفرج یا کر نه چہ هواء خارجہ شی نو ددے پہ نقض الوضوء کنبے اختلاف دے۔

(۱) امام شافعیؒ ته منسوب ده او اسحاق بن راهویهؒ او امام محمدؒ قول دے (کما ذکر عنه القدوری، انظر حاشیه شرح الوقایه : ۶۹) - چہ ریح خارجہ من القبل والذكر موجب د اوداسه دے، اودس پرے ماتیرپی . دوی استدلال کوی پہ اطلاق ددے احادیثو باندے چہ پہ دے کنبے خروج الريح مطلق دے کہ ددبر نه وی اوکھ د ذکر نه .

(اخرجه الدارقطني في كتاب غرائب مالک، انظر عمدة الرعاية).

(۲) صاحب هدايه، منیه او محیط والاویلی دی چہ د قبل او ذکر نه پہ ریح خارجیدو سره اودس نه ماتیرپی . وجه ئے دا بیان کپیده چہ دا اختلاج دے او ریح نه دے (السقایة علی شرح الوقایة : ۴۸/۱) . اوکھ بالفرض دا ریح هم وی نو په نجاست باندے نه ورتیرپی . بل دا چہ د سپی پہ ذکر کنبے دا قسم ریح خارجیدل نه متصور کیرپی ٹکک هغے کنبے خہ کهلاوه لاره نشته چہ هواء پہ کنبے خارجہ شی ٹکک دھغے لاره مٹانے ته تلے ده او مٹانه محل دریح نه دے . او هرچه دزنانه قبل (فرج) دے نو هغے کنبے اگرچه دا متصور کیدے شی ٹکک درحم په لاره باندے ریح راتلے شی، کله په کنبے جمع کیدے شی مگر هغه نجس نه دے ٹکک هغه دبهر نه هواء ورغلے وی یا رحم اوپی راوړی نو هواء پیدا کپی او په نجاست باندے نه ورتیرپی نو ناقض داوداسه نه شو .

بیا فقه حنفی کنبے ئے ورسره دا مسئله هم لیکلے ده چہ که یوه زنانه مُقَضَاة وی یعنی دواړه لارے ئے یو ځائے شوی وی نو د قبل نه چہ کومه هواء خارجہ شی نو په دے سره اودس کول مستحب دی (کذا فی السراجیه) . اوبعضے وائی چہ اودس پرے واجب دے، ٹکک احتمال شته چہ دا ددبر نه خارجہ شوی وی۔

لیکن دا وجہ خطاء دہ ٹککہ چہ انسان پہ خپل خان باندے علم حضوری لری، او الله تعالیٰ پہ اندامونو کنبے دجس ماده اچولے دہ، ضرور پو هیږی چہ دا هواء دبر نه خارجہ شوہ اوکده دفرج نه، لکه دا مجربہ خبره دہ، خودا د فقهاؤ تعمقات دی چہ بعضے وخت په ثایه وجے بیانوی۔ صحیح خبره داده چہ که دریح القبل والذکر په وجہ څه لوندواله بهر شو نو اودس مات دے اوکده نه وی نو نه دے مات اودا اختلاج دے۔ دے باره کنبے څه صریح نص نشته چہ دریح خارجہ من القبل نه اودس مات دے۔

اودغه شان اختلاف په دوده القبل والذکر کنبے هم دے چہ د ذکر یا فرج نه چینجی اوځی۔ کوم خلق چہ په ریح القبل والذکر باندے اودس مات نه گنږی نو په چینجی باندے ئے هم نه گنږی، او څوک چہ په هغه باندے اودس مات گنږی نو په دے باندے ئے هم مات گنږی۔ صاحب دشرح وقایه (۷۷/۱) وائی: چہ که د ذکر نه خارج شی نو اودس نه ماتیري ځکه دا د زخم نه خارج شویدے، اوکده د قبل المرأة نه خارج شی نو په دے کنبے دغه اختلاف دے۔

۷ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم شَرِبَ لَبَنًا فَمُضْمَضٌ، وَقَالَ: إِنَّ لَهُ دَسْمًا. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمه: او عبد الله بن عباس نه روایت دے چہ (یو ځل) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پی او ځکل او (هغه نه پس ئے) خله کنگال کړه او وے فرمائیل: پیئو کنبے غورواله وی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح: شَرِبَ لَبَنًا: ۱- فائده: د پیئو ځکلو نه روسته - پاخه وی که کچه - خوله وینځل سنت طریقه ده او اودس پرې لازم نه دے۔ ځکه ابن عباس پخپله د پیئو څښلو نه پس مضمضه پریځه ده۔ لکه فتح الباری کنبے دی:

عن ابن عباس انه شرب لبنًا فمضمض ثم قال: لو لم اتمضمض ما باليت. رواه الشافعي.
(یعنے: ابن عباس پی او ځکل او بیائے مضمضه اوکړه، او وے فرمائی: که زه مضمضه اونه کړم نوزه هیڅ باک نه کووم)۔

نو دا ترک بیاناً للجواز دے۔ او مضمضه کول مستحب دی لکه دا حدیث الباب ئے

دلیل شو۔

دغہ شان نبی ﷺ ہم پریخے دہ لکہ پہ حدیث دانس کنبے دی: (ان النبی ﷺ شرب لبنا فلم يتمضمض ولم يتوضأ) رواہ ابو داؤد باسناد حسن۔

اِنَّ لَهُ دَسْمًا: دُسُوْمَت غورزی تہ وائی، ددے علت ذکر کولو نہ دا فائدہ معلومہ شوہ چہ ہر ہغہ شے چہ ہغہ غورزی لری دھغے دخورلو او خکلو نہ پس خولہ وینخل سنت طریقہ دہ، اتباعاً لرسول اللہ ﷺ، خکے علت ئے ذکر کرو۔ او وجہ دادہ چہ خولہ چہ کلہ غورہ وی نو مانخہ کنبے توجہ نہ برابر پری انسان بہ ہغے سرہ مشغول وی زپہ بہ ئے غافل وی، او قرأت کنبے انسان بند بند کیپری۔

ابن بطال د مہلب نہ نقل کپری دی ہغہ فرمائی چہ (اِنَّ لَهُ دَسْمًا) سرہ علت د امر بالوضوء مما مست النار بیانوی، خکے چہ عام خلکو پہ جاہلیت کنبے دنظافت ڀیر خیال نہ ساتلنو، دقلبت نظافت سرہ آموختہ وو، نو صحابہ ؓ تہ حکم اوشو چہ داوړ پخکری خورلو نہ پس اودس کوئی، خو کلہ چہ ہغوی کنبے نظافت عام شو نو دا حکم منسوخ شو (فتح الباری: ۱۵۰/۱)۔

مناسبت د حدیث د باب سرہ دادے ۱ - چہ دا قسم مضمضہ دمتماتوداوداسہ نہ دہ۔

۲ - یا پی او ہر غور شے خورل، خنبل موجب د اودس نہ دی۔

۹ - وَعَنْ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى الصَّلَوَاتِ يَوْمَ الْفَتْحِ بَوْضُوءَ وَاحِدٍ، وَمَسَحَ عَلَى خُفَيْهِ. فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: لَقَدْ صَنَعْتَ الْيَوْمَ شَيْئًا لَمْ تَكُنْ تَصْنَعُهُ! فَقَالَ: عَمْدًا صَنَعْتُهُ يَا عُمَرُ! . رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ: بریدہ فرمائی: دمکے دفتح پہ ورخ نبی ﷺ یو اودس سرہ خو مونخونہ اوکړل (یعنی یو اودس سرہ ئے پنخہ وارہ مونخونہ اوکړل) او پہ موزو ئے مسح اوکړلہ (دے لیدو سرہ) جناب عمرؓ، نبی ﷺ تہ عرض اوکړو: نن تاسو ہغہ خیز اوکړو چہ مخکنبے مو ہیخ کلہ نہ دے کپری! نبی کریم ﷺ ورتہ او فرمائیل: اے عمر! ما داسے قصداً اوکړل۔ (مسلم)۔

تعارف دبریدہ ﷺ :

دہ پلار نوم حُصیب بن عبد اللہ بن الحارث الاسلمی دے، دغزوہ بدر نہ مخکنے تے ایمان راوے او جنگ بدر تہ نہ دے حاضر شومے اویعۃ الرضوان، خیر اوفتح مکے تہ حاضر شویدے، دمدینے اوسیدونکے دے بیا بصرے تہ نقل شویدے، بیا مرو تہ نقل شو، او نبی کریم ﷺ عامل مقرر کرے ووپہ صدقاتو د قوم خیل۔ پہ مرو کنے دیزید بن معاویہ پہ خلافت کنے پہ (۶۳ھ) کنے وفات شویدے۔ دہ نہ (۱۶۴) احادیث منقول دی، اودا آخری صحابی دے چہ پہ خراسان کنے وفات شویدے۔

تشریح : بوضوء واحد :

دیر مونٹونہ پہ یو اوداسہ سرہ کیڑی، اگر کہ مستحبہ دادہ چہ ہر مانٹہ دپارہ جدا جدا اودس اوکرے شی۔ پہ ابتداء داسلام کنے ہر مانٹہ تہ اودس کول لازم وو، بیا دا منسوخ شو دھغے پہ ٹائے دمساواک حکم اوکرے شو چہ اودس کولو کنے مساواک استعمالوی۔

(کذا فی حدیث ابی داؤد عن عبد اللہ بن حنظلۃ الغسیل، و سیاتی فی المشکاۃ : ۴۷/۱)۔

بیا سوال پیدا شو چہ پہ یو اودس باندے پنٹہ مونٹونہ کول خود ظاہر دقرآن خلاف معلومیرے ٹکے آیت ﴿اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوْهُكُمْ .. الْآیۃ﴾ کنے دی چہ ہر کلہ مانٹہ تہ اودریرے نو اودس کوئی؟۔

جواب : دقرآن آیت مجمل دے او احادیث تے تفسیر او شرح دہ، (لان السنۃ مبینۃ

لکتاب اللہ)۔ پیغمبر ﷺ پہ قرآن کریم بنہ پوہیدلو نو دھغہ تشریح بہ معتبرہ وی۔

۲- جواب : آیت کنے قید مراد دے ﴿اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلَاةِ﴾ وَاَنْتُمْ مُحَدِّثُونَ۔ اودا

معلومیرے دسیاق د آیت نہ چہ ﴿وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطْهَرُوا﴾ ٹکے کہ چرے دا قید مراد نہ کرے شی نو بیا ددے عطف پہ ماقبل باندے نہ صحیح کیڑی، فتدبر۔

۳- جواب : آیت کنے عموم دے او امر مشترک دے پہ وجوب او استحباب کنے، نو

د محدث دپارہ امر دوجوب دے اود متوضی دپارہ امر للاستحباب دے۔

۴- جواب : آیت مطلق دے او نبی کریم ﷺ مقید کریدے او تقیید د کتاب اللہ پہ

خبر واحد سره صحیح او جائز دے بناء په قول صحیح باندے .

عَمْدًا : د عمر رضی اللہ عنہ د وینا مطلب دا وو چه د نبی ﷺ معمول داوو چه هر مانځه ته به ئے اودس تازه کولو، لیکن نن هغه په یو اودس باندے پنځه واړه مونځونه اوکړل او بیائے یو نوے کار هم اوکړو چه په موزو باندے ئے مسح هم اوکړه چه داسے کار نبی ﷺ مخکښے کله نه وو کړے۔ نبی ﷺ ددے په جواب کښے اوفرمائیل : چه دا کار ما د هیرے اونسیان په وجه نه دے کړے بلکه قَصْدًا مے اوکړو، دے دپاره چه خلقو ته دا مسئلہ معلومه شی چه دا دواړه صورتونه هم جائز دی او نور خلق هم داسے عمل کولے شی۔

فوائد الحديث : ۱- در رسول الله ﷺ دپاره مفضول کار افضل وو، اجر ورته ملاویدو، څکه چه هغه داعی دے اود بیان په نیت باندے عمل کول اجر دے، مثلاً یو مفضول کار دے هغه ته دے دپاره کوے چه خلقو ته دا مسئلہ واضحه شی نو تاله الله تعالی پوره اجر درکوی .

۲- در رسول الله ﷺ افعال به محمول وی په دین باندے، نه په سهوه او غفلت او تخصیص باندے، ترڅو چه بل دلیل او قرینه نه وی راغلی د تخصیص یا دسهو وغیره . دا ډیره مفیده نکته ده، په ډیرو مقاماتو کښے پکار راځی . څکه بعضے خلق د یو حدیث باره کښے وائی : دا د پیغمبر ﷺ پورے خاص دے یا خاص واقعه ده، عموم په کښے نشته، نو دا خبره صحیح نه ده ترڅو چه دلیل ئے نه وی موجود نو اصل په افعالو د نبی کریم ﷺ کښے داده چه دابه دین او تشریع عامه وی دالله دامر په بناء باندے به وی : ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ .

۳- فائده : په موزو باندے مسح کول مشهور عمل وو، لیکن خلیفه راشد عمر فاروق رضی اللہ عنہ ترے اوسه پورے خبر نه وو، او بیا عبد الله بن عمر ترے د خلافت عمری پورے خبر نه وو، تردے چه د سعد په واسطه ترے خبر شو، او هغه داسے چه ابن عمر سعد اولیدلو چه په موزو باندے ئے مسح کوله، نو ابن عمر ناشنا اوگنړله، سعد ورته اووئیل : د خپل پلار (عمر) نه تپوس اوکړه الخ۔ (بخاری : ۳۳/۱، بشرح الفتحة :

(۲۴۵/-) نو دا دلیل دے چہ کله کله په صحابیؓ باندے یو حدیث پتہ پاتے کیږی۔

۱۰ - وَعَنْ سُوَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصُّهْبَاءِ وَهِيَ مِنْ أَدْنَى خَيْبَرَ، صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَادِ فَلَمْ يُوْتِ إِلَّا بِالسَّوِيقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَتُرِيَ فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَكَلْنَا ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

ترجمہ : سوید بن نعمانؓ نه روایت دے چہ دے رسول الله ﷺ سره د خیبر د (فتح) په کال په سفر لاړو، کوم وخت چہ صبهاء (مقام) ته اورسیدلو چہ خیبر ته نزدی دے، نو د مازیگر مونځ ئے اوکړو، بیا نبی کریم ﷺ (د لارے) توبیے او غوښتے، نو د ستوانونه علاوه بل خیز حاضر نه کړے شو، رسول الله ﷺ حکم اوکړو (چہ لامده ئے کړی) نو هغه (په اوبو) لامده کړے شو، نور رسول الله ﷺ او مونږ هغه اوخوړل۔ بیا د ماښام مونځ دپاره اودریدو، نبی کریم ﷺ خله کنګال کړه او مونږ هم کنګال کړه بیا ئے مونځ اوکړو او اودس ئے اونه کړو۔ (بخاری)۔

تعارف : د سوید بن النعمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :

انصاری اوسی مدنی صحابی دے، غزوہ احد او ما بعد غزواتو ته حاضر شوی او (۷) احادیث ترمے منقول دی، دده صرف یو شاگرد دے بشیر بن یسار۔

تشریح : عَامَ خَيْبَرَ : دا غزوہ د شپږم کال په ابتداء کښے واقع شویده دیهودو سره، په خیبر کښے آته قلعه جات ووټولے اونیولے شوی او (۱۸) صحابه کرام - رضی الله عنهم - شهیدان شول، او ډیر غنیمتونه په کښے ضبط شول، خلق ددے وخت نه روستو په کجورو باندے ماره شول۔

فُتْرَى : بضم الشاء وتشدید الراء ویجوز تخفیفها : یعنی په اوبو لامده کړے شو چہ خوراک ئے آسان شی۔

فوائد الحديث :

۱- د نبی کریم ﷺ زندگی جہادی وہ، لکہ ددی واقعے نہ معلومیری۔

۲- د نبی کریم ﷺ زمانہ کنبے بہ د مابنام روتی مازیگر کنبے خورلے شوہ چہ دا صحت او ہضمیدو تہ فائدہ رسوی، او انسان سحر وختی پاخیدے شی، خو نبی ﷺ کلہ کلہ نا وختہ ہم خورلے دہ۔

۳- زاد او توبنہ پہ سفر کنبے ثخان سرہ اخستل د توکل خلاف نہ دی بلکہ بعینہ توکل دیے۔

۴- امام مہلب دا فائدہ معلومہ کپیدہ چہ امام او خلیفہ لہ دا جائز دی چہ محتکرین ذخیرہ اندوزو بانندی زور او کپی پہ راویستلو دطعام بانندی کلہ چہ کم وی، او پہ محتاجینو بانندی ئے خرخ کپی۔

۵- وضوء مما مست النار منسوخ دی، ٹکک ستوان پہ اور پاخہ شوی دی، نبی ﷺ او صحابو خورلی دی او بیائے ددی دوجے نہ اودس نہ دیے کپی، صرف خلہ ئے کنکال کپیدہ۔

۶- دھر خوراک نہ پس مضمضہ مستحب دہ، اگر چہ غوروالے پہ کنبے نہ وی ٹکک چہ پہ دیے سرہ د غابنونو نہ گند او باقی اجزاء لرمے کیری۔

۷- ہر مانٹخہ دیارہ اودس واجب او ضروری نہ دیے کلہ چہ دانسان اودس پہ ٹائے وی۔

۸- امیر او مشر لہ پکار دی چہ دخیل رعیت د فقر او لوگے خیال اوساتی او مالدارو تہ حکم او کپی چہ غریبانو تہ طعام ورکپی۔

۹- مناہدہ ثابت شوہ، طعام شریکول او بیاپہ یو ٹائے خورل اگر کہ یو ڊیرہ او خوری او بل لپہ۔

۱۰- توبنہ ثخان سرہ سفر کنبے وړل سنت دی او د توکل خلاف نہ دی۔

الفصل الثانی : دویم فصل

۱۱- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا وَضُوءَ إِلَّا مِنْ

صَوْتٍ أَوْ رِيحٍ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ .

ترجمہ : ابو ہریرہ نہ روایت دیے، رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : اودس کول صرف آواز

یا بوئی سره واجب کیږي - (احمد، ترمذی)۔

تشریح : لَا وَضُوءَ إِلَّا مِنْ صَوْتٍ أَوْ رِيحٍ : یعنې اودس واجب نه دے مگر په آوریدو د آواز او یا په محسوسولو دهواء سره یعنې یقینې حدث (په اودسی) وی، نو هله وضوء واجب دے او په مشکوک حدث سره اودس نه دے واجب نو مقصود په حصر کبې نفی دجنس شک ده، یعنې په هیڅ قسم شک سره اودس نه واجب کیږي ترڅو چه یقین نه وی، اودلته قصر اضافی دے، یعنې قصر په نسبت سره شک ته دے۔ اودا مطلب نه دے چه صرف او صرف په صوت او ریح سره اودس واجب کیږي او په نورو څیزونو سره نه واجب کیږي۔

۲ - **فائده سنیه :** اودس به نه وی مگر دهغه څیز نه چه حدیث کبې ذکر وی، نو په وینه، زوه، قیح وغیره باندې اودس نه ماتېږي، ځکه دلیل قوي نشته اوقیاس ته ضرورت نشته، والاصل الطهارة۔

درجه الحديث : رواه أحمد (۲/۴۱۰، ۴۳۵، ۴۷۱) والترمذی (۱۶/۱) وقال : حدیث حسن صحیح، وابن ماجه رقم (۵۱۵) وهذا سند صحیح علی شرط مسلم، کذا فی صحیح الترمذی (۱/۳۳) رقم (۶۴)، وتعلیق المشکاة (۱/۱۰۲) وقال : انه حدیث صحیح.

۱۲ - وَعَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه قَالَ : سَأَلْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم عَنِ الْمَذْيِ، فَقَالَ : مِنَ الْمَذْيِ الْوُضُوءُ، وَمِنَ الْمَنِيِّ الْغُسْلُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

ترجمه : دعلی رضی الله عنه نه روایت دے دافرمائی : ما دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د مذی په باره کبې تپوس او کړو (چه به دے باندې غسل واجب کیږي او که اودس) نو نبی صلی الله علیه وسلم د مذی نه اودس کول دی اود منی نه غسل کول - (ترمذی)۔

تشریح : وَمِنَ الْمَنِيِّ الْغُسْلُ :

۱ - امام شافعی ته منسوب دی چه خروج المنی مطلقاً غسل واجبوی، برابره خبره ده که په طریقه ددقی (توپ) سره وی او که نه، نو په جریان بیماری سره دده په نزد غسل واجب دے۔ دے عمل کوی په اطلاق ددے دحدیث باندې ځکه قید ددقی وغیره ورسره نشته دے۔

۲ - جمهور علماء وائی: هغه منی سره غسل واجبیبری چه په شهوت سره خارجه شی، او که دمرض په وجه بغیر دشهوت نه خارجه شی لکه دجریان والا نه نو غسل نه واجبیبری.

۱ - **دلیل:** په مسند احمد (۱۰۹/۱)، وابن حبان (۲۴۱) کښه حدیث دی، و صححه ابن خزيمة: اذا حذفت فاغتسل من الجنابة، واذا لم تكن حاذفا فلا تغتسل.

وسنده حسن او صحيح، ارواء: ۱/۱۶۲، وفي رواية: اذا فضخت الماء فاغتسل.

(و كذا في صحيح أبي داود: ۱/۴۱، ورواء الغليل: ۱/۱۶۲، باسناد صحيح عن علي).

حَذَفْ او قَضَخْ په هغه منی کښه وی چه په شهوت سره په دفع اوځی وهو الراجح (هكذا في حاشية أبي داود: ۱/۴۱، رقم: ۲۰۶).

۲ - **دلیل:** روایت د ابن عباس کتاب العلم کښه تیر شویدم په حدیث د (فقیه واحد اشد علی الشیطان من الف عابد) کښه، چه هغه یو شخص ته دافتوی ورکړی وه چه که خونده نه محسوسوی نو غسل مه کوه. کذا فی ابن عساکر بسند حسن، حیاة الصحابة: ۱۶۶/۳، عن مجاهد، الارواء، فتاوی الدین الخالص: ۲/۴۵۵).

درجة الحديث: رواه الترمذی (۲۴/۱) وابن ماجه وقال: حدیث حسن صحيح، وهو كما قال، وقال الألبانی: بل هو صحيح كما في صحيح الترمذی (۳۶/۱) رقم (۱۱۴).

په دې حدیث کښه د منی او مذی په مابین کښه فرق کړی شویدم چه د منی په وتلو غسل لازم دی اود مذی په وتلو صرف اودس لازم دی، لیکن ددې دواړو څه حقیقت دی؟ ددې وضاحت هم ضروری دی. نو د انسان نه چه کومه اوبه اوځی هغه درې قسمه دی یو مذی دویم منی دریم ودی.

په مذی کښه درې لغات دی (۱) د میم فتحه اود ذال سکون (۲) د ذال کسره اود یاء تشدید (۳) د ذال کسره اود یاء تخفیف. اولنی دوه لغات مشهور دی، او اولنه په کښه اوضح او اشهر دی.

د مذی تعریف: هو ماء ایض رقیق لزج یخرج عند شهوة، لا بشهوة ولا دفع ولا یعقبه فتور وربما لا یحس بخروجه ویكون ذلك للرجل والمرأة وهو فی النساء اکثر منه فی

الرجال. (نوی شرح مسلم: ۱/۱۴۳).

مذی: هغه سپینے نرمے خلیبنناکے اوبہ دی چه دشهوت په وجه راخی اود وتوپه وخت کنبے ئے خوند او توپ نه وی، اوددے دوتلو نه پس د انسان په اندام کنبے څه سستی هم نه راخی او ډیر کرته انسان د هغه په وتلو باندے پوهیږی هم نه، اوداد سړی او ښځه دواړو نه اوخی خود ښځه نه زیات خارجیږی۔

شیخ بسام ئے داسے تعریف کوی: المذی ماء ایض لزج رقیق یخرج عند الملاعبة والتقبیل ونحوهما وخروجه من مجرى البول من افراز الغدد المبالیة۔

یعنې: دا هغه سپینے خلیبنناکے نرمے اوبه دی چه دخپله بی بی سره دلوبو توقو او بوس وکنار په وخت اوخی اود متیازوپه لاره د جدا رگونو نه اوخی۔

بعض وائی مذی هغه ده چه د معمولی شهوت سره بغیر د توپ نه اوخی اود اوبو پشان نړی وی اوددے په وتو سره شهوت زیاتیري اود متیازو نه پس چه دخرو اوبو په شان بغیر د شهوت نه اوخی هغه ودی ده۔ السقایه علی شرح الوقایه۔ ص (۶۳)

اود منی تعریف امام نووی داسے کوی:

قال العلماء منی الرجل فی حال الصحّة ایض ینخس فی خروجه دفقة بعد دفقة ویخرج بشهوة ویتلذذ بخروجه، واذا خرج استعقب خروجه فتور او رائحة کرائحة طلع النخل ورائحة طلع النخل قریة من رائحة العجین۔

ترجمه: علماؤ وئیلی دی چه د صحت په حالت کنبے د سړی منی سپینه، تینگه وی، دوتوپه وخت توپونه وهی او په شهوت سره اوخی، اود وتوپه وخت انسان خوند محسوسوی اوکله چه د بدن نه اوخی نو بدن سست شی۔ د منی بوئی د کجورے د غونچک پشان وی، اوددے غونچک بوئی د وړو بوئی ته نژدے وی۔

بعضے وائی: کله چه منی اوچه شی نو ددے بوئی د متیازو پشان وی۔ اوکله چه انسان مریض وی نو منی ئے نرمه زیږه وی، یا کله چه د منی لوڅه سست شی نو بغیر د خوند او شهوت نه بهیږی، یا کله چه انسان جماع زیاته کړی نو منی سره شی اود غوښه د اوبو پشان شی، اوکله ترے وینه خارجه شی، خو کله چه منی سره وینه خارجه شی نو دا پاکه

ده، اگرکه په وتوئې غسل واجب دے۔

امام نووی دا هم فرمائی: د منی هغه خواص چه شریعت کښې معتبر دی درې دی (١) چه په شهوت سره اوځی او بدن ورسره سست شی (٢) د کجورۍ د غونچک پشان بوئی کوی (٣) توپونو سره اوځی۔ دا هریو د منی د اثبات دپاره کافی دے اود ټولو اجتماع شرط نه ده، اوکله چه په دې کښې هیڅ یو موجود نه شی نو دپته منی نه وائی، دا خود سپری منی ده۔

اود زنانه منی زیره او نرمه وی، اوکله چه د زنانه قوت زیات شی نو بیائې منی سپینه وی، ددې په منی کښې دوه خصوصیتې ده (١) بوئی د سپری د منی پشان کوی (٢) په وتو سره ئې خوند ملاوېږي۔ او ددې نه پس شهوت سوړ شی۔ (شرح مسلم: ١٤٥/١)۔

شیخ بسام په یو مقام کښې د منی داسې تعریف هم کوی: واما المنی فهو عبارة عن مادة مكوّنة من جميع اجزاء البدن ولذا نرى الجسم يتأثر بخروجه ولا يتأثر بخروج البول توضیح الاحکام (٢٩٠/١) یعنی منی هغه ماده ته وائی چه جوړېږي د ټول اجزاؤ د بدن نه دا وجه ده چه ددې په وتو سره جسم متأثر کیږي او د بول په وتو سره نه متأثر کیږي دارنگه د انسان پس د جماع کولو نه د بدن قوت کښې ضعیف پیدا کیږي خو کله چه په اوبو باندي اولامبی نو بدن ته دوباره دا وړک شوې قوت راواپس شی کوم چه په خروج المنی سره ختم شوې وو او هغه سستی ختمه شی او په غسل سره یو نشاط او تازه گی پیدا شی او طبیبانو دا تصریح کړیده چه د جماع نه پس غسل کول بدن ته خپل قوت راواپس کوی او دا په بدن کښې د وینې په گردش کښې د تازگی پیدا کولو دپاره ډیر فائده مند وی۔ او غسل نه کولو نه ډیر اضرار پیدا کیږي۔

دریم شے ودی: تعریف ئې دا دے: هو ماء ابيض كدر تخين يشبه المنی فی الشخانة ويخالفه فی الكدورة لا رائحة له يعقب البول وقد يسبقه۔ مراقی الفلاح ص (٢٣) البحر الرائق (٦٢/١)۔ دا هغه سپینې خرې تینګې اوبه دی چه د منی مشابه وی په تینګوالی کښ او خلاف وی د هغینه په خړوالی کښې، بوئی نه لری او عام حالاتو کښې د متیازو په آخر کښې اوځی او کله نا کله مخکښې هم اوځی، ددې حکم ټول په ټوله د متیازو پشان

دے مگر صرف دومرہ دہ چہ دودی نہ روستو بول کول مناسب دی، دے دپارہ چہ د ذکر پہ لارہ کنبے خہ شے پاتے نشی۔ اود مذی حکم دا دے چہ ددے نہ روستو اودس کول سرہ د خصیتینو وینخلونہ ضروری دی۔

۱۳ - وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَ تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَ تَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَ التِّرْمِذِيُّ وَ الدَّارِمِيُّ .
۱۴ - وَ رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ عَنْهُ وَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ .

ترجمہ : اود علیؑ نہ روایت دے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : د مونخ قنجی اودس دے، اود مونخ تحریم تکبیر دے (یعنی اللہ اکبر وئیل دی) اود مونخ تحلیل سلام گرغول دی۔ (أبو داود، ترمذی، دارمی)۔ او ابن ماجہ دا حدیث د علیؑ او أبو سعید نہ روایت کریدے۔

تشریح : وَ تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ : دا مصدر مبنی للفاعل دے پہ معنی د مُحَرِّم سرہ یعنی حرامونکے شے حلال خیزونو لہرہ تکبیر دے، او حلالونکے خیز حرامو خیزونو لہرہ پہ مانخہ کنبے سلام گرغول دی، پہ مانخہ کنبے داخیلدو دپارہ چہ کوم شے وضع شوے دے ہغے تہ تکبیر تحریمہ وائی دا ٹککہ چہ پہ مُصَلِّي باندے ددے تکبیر پہ وجہ اکل او شرب اوباقی خیزونہ چہ د مانخہ نہ بھر حلال دی حرامیری۔

دلته یو اختلاف دے خو لیکن مخکنبے داخبرہ اوپیژنہ چہ اختلاف دوہ قسمہ دے :
(۱) اختلاف علمی (۲) اختلاف عملی . علمی ہغہ اختلاف دے چہ ہیچا عمل پرے نہ وی کرے، بلکہ تول پہ عمل کنبے متفق وی، لیکن اختلاف صرف پہ زعم او اعتقاد کنبے وی۔

(۲) او عملی ہغہ دے چہ دواپہ فریقین جدا جدا عمل کوی، سرہ د جداوالی د عقیدے نہ۔

نودلته داراتلونکے اختلاف علمی دے، عملی نہ دے، عمل کنبے تول متفق دی۔
اختلاف دادے چہ پہ مانخہ کنبے پہ :

کومو الفاظ سرہ شروع کول جواز لری ؟

۱ - نو د امام ابو حنیفہؒ او محمدؒ مذہب دادے چہ پہ ہر ہغہ لفظ باندے شروع کول شی چہ ہغہ دال وی پہ تعظیم د اللہ باندے او شریک د اللہ سرہ پہ کنبے نہ وی، یعنے اللہ پورے خاص وی۔

او استدلال کوی پہ آیت د ﴿وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾ باندے۔ دا ذکر عام دے کہ پہ لفظ د (الہ اجل) سرہ وی او کہ (اللہ اعظم) یا (الرحمن اعظم) یا الرحمن اکبر او یا لا الہ الا اللہ، یَا تَبَارَكَ اللَّهُ وَغَیْرہ سرہ وی۔ نو پہ دے آیت سرہ نفس تکبیر فرض دے او پہ حدیث (خبر واحد) سرہ وجوب د تکبیر (اللہ اکبر ویلو) ثابت شو۔ نو کہ چا قصداً اللہ اکبر پری خودلو نومونخ نے جائز دے خو بِصِفَةِ النِّقْصَانِ، او کہ نِسْبَانَا تَرَکْ شو نو سجدہ سہو بہ واجبیری فتمط۔ حکمہ د احنافو پہ نزد پہ خبر واحد باندے فرضیت نہ ثابتیری۔ او د جمہورو علماؤ پہ نزد پہ خبر واحد باندے فرضیت ثابتیری۔ وهو الراجح کما قدمنا فی بحث (انما الأعمال بالنیات : ۱/۶۴) فراجعہ۔ او د دوی پہ نیز پہ اللہم اغفر لی سرہ تکبیر صحیح نہ دے حکمہ چہ دے کنبے خالص تعظیم نشہ بلکہ دا تعظیم د طلب الحاجت سرہ خلط دے۔

۲ - د امام ابو یوسفؒ او امام شافعیؒ پہ نزد پہ ہغہ لفظونو سرہ جائز دے چہ د تکبیر مناسب وی، ہیا ابو یوسفؒ خلور الفاظ وائی : اللہ اکبر، اللہ الاکبر، اللہ الکبیر، اللہ کبیر۔ حکمہ افعل او فاعیل وزن د اللہ پہ صفاتو کنبں پہ معنی کنبے برابر دی۔

دلیل : استدلال کوی پہ آیت ﴿وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ﴾ باندے۔ اودا حدیث دلیل دے چہ دے کنبے تکبیر لفظ راغلے دے، نو ما سیوا د لفظ د تکبیر نہ بہ جائز نہ وی۔

او امام شافعیؒ وائی : اللہ اکبر، او اللہ الاکبر باندے جواز لری نہ پہ نورو الفاظو، حکمہ چہ دے دویم کنبے مبالغہ دہ پہ ثناء کنبے حکمہ چہ خبر معرف مفید د حصرو وی پہ مبتداء کنبے۔

۳ - د امام مالکؒ، احمدؒ او عام امت قول دادے چہ صرف پہ (اللہ اکبر) لفظ سرہ د مانہ شہ شہر کول فرض دی، اود دے نہ سیوا پہ بل لفظ باندے مونخ شروع کول باطل دی۔ او ہمداد قول صحیح دے۔

(۱) **دلیل:** قرآن کریم کہنے ﴿وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ﴾ او ﴿وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلِّ﴾ راغلی دی، دا عبادت دی او عبادات مُجَمَّلَات وی، بیان تہ محتاج وی او اللہ تعالیٰ نبی کریم ﷺ ددی عباداتو د بیان دپارہ رالیبل دی ﴿لتبیین للناس﴾ او نبی کریم ﷺ ددی بیان صرف پہ (اللہ اکبر) سرہ عملاً ہم کریدی، ٹککہ چہ ہغہ تقریباً دیرش (۳۰) زرہ مونٹونہ کریدی پہ خپل ژوند مبارک کہنے، او پہ یو مونٹ کہنے ہم دہغہ نہ دا ثابت نہ دی چہ ہغہ د (اللہ اکبر) لفظ نہ علاوہ پہ بل لفظ سرہ مونٹ شروع کرے وی۔ دغہ شان قولا او تعلیمًا ہم۔ او دصحابہ کرامو تعامل ہم پہ دی (اللہ اکبر) سرہ دی۔

او آیت مطلق نہ دی، وجہ دا دہ چہ پہ مطلق باندی چہ مخاطب ٹنگہ عمل کوی ہغہ ورلہ جائز وی۔ او پہ مجمل باندی عمل کول ممنوع وی تردی چہ متکلم (نبی ﷺ) دہغہ بیان اونہ کری۔

۲ - **دلیل:** دا حدیث الباب دی، چہ پہ دی کہنے د تکبیر نہ مراد (اللہ اکبر) دی، الف لام پہ کہنے عہدی دی اودا دپارہ د حصر دی۔

وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ : سلام تہ ئے تحلیل بمعنی مُحَلِّل او وئیلو ٹککہ چہ د سلام پہ وجہ کوم خیزونہ چہ پہ مانٹہ کہنے حرام وو حلال کرے شو۔ دلته ہم مبتداء او خبر معرف دی مفید د حصر دی یعنی صرف او صرف حرامونکے شے اکبر دی، نہ بل خہ۔

پہ سلام کہنے اختلاف

پہ دی کہنے ہم اختلاف دی چہ د مانٹہ نہ وتل پہ سلام سرہ فرض دی کہ نہ؟۔

۱ - دائمہ ثلاثہ مذهب دادی چہ سلام اړول فرض دی۔

۲ - دامام ابو حنیفہ نہ مشهور روایت دادی، چہ خروج بِصْنَعِ الْمُصَلِّي فرض دی (کما فی کتب الفقہ)، یعنی دمانٹہ نہ پہ یو کار کولو سرہ وتل فرض وی، او ددہ پہ نیز لفظ د سلام فرض نہ دی، بلکہ واجب درجہ کہنے ئے گنری۔ او دا خروج بصنع المصلی ٹککہ فرض گنری چہ کہ تہ ہمیشہ پہ مانٹہ کہنے ناست ئے او ٹان نہ فارغوی نو پہ پتا باندی د بل فرض مونٹ وخت راخی او ہغہ اداء کول بہ واجب وی او ہغہ بہ ہلہ اداء کیڑی چہ ددی مانٹہ نہ خو ٹان او پاسے نو دا خروج ٹککہ فرض دی۔

*** اول دلیل :** اخبار آحاد ظنی الثبوت او قطعی الدلالة دی نو کوم احادیثو کنبے چہ لفظ د سلام راغلے دے نو پہ ہغے سرہ فرضیت نہ راخی (عندہم) نو کہ پہ ہر خہ سرہ اوخے، وتلی شے او مونخ بہ دے جائز وی، او سلام لفظ وئیل واجب دی۔ لیکن تحقیقی قول دادے چہ انبیارو آحادو باندے فرضیت ثابتیری وھو قول الجمهور۔ وقد مر هذا البحث فی اول الكتاب۔

*** دویم دلیل :** حدیث دابواؤد (۱۴۶/۱) باب التشهد کنبے دابن مسعودؓ نہ نقل دی قال : اذا قلت هذا او فعلت هذا فقد تمت صلاتك، وان شئت ان تقوم فقم وان شئت ان تقعد فاقعد۔

طریقہ داستدلال دادہ : چہ دلتہ نبی ﷺ ابن مسعودؓ تہ اوفرمائیل : چہ کلبہ تشهد اولولے، ستا مونخ پورہ شو، نو دتشہد لوستلو نہ پس ستا اختیار دے کہ پاخیرے اوکہ کنبے۔ یعنی لفظ د سلام نہ دے ذکر کرے نو بغیر د سلام نہ ہم مونخ پورہ دے۔

جواب : ۱- پہ دے روایت کنبے صحیح خبرہ دادہ چہ دا دابن مسعودؓ قول دے خپل شاگرد غلقمہ تہ، یعنی موقوف حدیث دے، لکہ چہ دا خبرہ امام زیلعیؒ پہ نصب الراية (۱/۲۴۱) کنبے تفصیلا کریدہ چہ دا قول د نبی ﷺ نہ دے، بلکہ دا مدرج روایت دے، شبابہ بن سوار راوی دخپل استاذ زھیر بن معاویہ نہ دا روایت نقل کریدے اوہغہ دا کلام د ابن مسعودؓ گرځولے دے، او دزھیر نورو شاگردانو دا قول د نبی ﷺ گرځولے دے۔ لیکن قول د شبابہ ډیر قوی دے چہ دا قول دابن مسعودؓ دے، نہ د نبی ﷺ۔ اودا قول ابن حبان ہم غورہ کریدے، اوردے کرے پہ ہغہ چا چہ وائی دا قول د نبی ﷺ دے۔

۲- جواب : کہ او منو چہ دا حدیث د نبی ﷺ دے نو پہ دے حدیث کنبے دی (وان شئت فقم وان شئت فاقعد) یعنی دتشہد نہ پس کہ پاخیرے اوکہ کنبے دواپو کنبے اختیار دے۔ حالہ دا چہ تاسو احناف ہم دا وایی چہ څو ک قصدا پاخیدو نو مونخ ئے باطلی دے، اوکہ، ھو پاخیدو نو سجدہ سھوہ بہ کوی (کما فی حاشیۃ شرح الوقایۃ : ۱/۱۶۱)۔

نو تاسو ہم پہ پورہ تدبیر عمل اونہ کرو څکہ حدیث کنبے خو اختیار ور کرے شوبدے پہ قعوء او قیام کنبے، او تاسو اختیار نہ منی، فما هو جوابکم فھو جوابنا۔

۳ -- **جواب :** دا حدیث دلیل نہ دے پہ عدم فرضیت دسلام باندے، ٹککہ چہ دتولو اہل علمو پہ دے باندے اتفاق دے چہ کلہ انسان تشهد اووائی نومونخ ئے نہ دے کامل شوے تردے چہ صلاہ (دروود) پہ نبی کریم ﷺ باندے اونہ وائی او دعاء اونہ کبری او سلام اونہ گرٹھوی، نو خامخاد (تَمَّتْ صَلَاتُكَ) معنی بہ دا وی چہ (قَارَتِ السَّمَاءُ) یعنی تمامیدو تہ نزدے شو، او بالفعل تام نہ دے ٹککہ چہ تاسو ہم درود او سلام وئیل واجب گنری! حال دا چہ درود او سلام او دعاء خو لا نہ دی اداء شوی! نو بیا ٹنگہ دمذکورہ حدیث نہ استدلال کوئی؟ نو گویا پہ اجماع دفریقینو دا تاویل متعین دے۔

۴ - یاد دغہ مذکورہ حدیث توجیہ دا دہ چہ (ان شئت فقم) نہ مراد دادے چہ دسلام گرٹھولو نہ روستہ تالرہ اختیار دے کہ پہ خپل ٹائے کینے او کہہ پاخیڑے، لکہ چہ دا دنورو روایاتو نہ معلومیری۔

۵ - **جواب :** دا حکم منسوخ دے، دا پہ ہغہ وخت کنبے وو چہ کلہ سلام نہ و فرض شوے، لکہ : السنن الکبری (۱/۱۷۶) او نیل الأوطار (۲/۳۴۴) کنبے ذکر دی چہ نبی کریم ﷺ بہ ابتداء کنبے کلہ چہ دتشہد نہ فارغ شو نو خلقو تہ بہ ئے مخ راگرٹھولو، بیا روستہ دسلام گرٹھولو حکم نازل شو۔

۶ - **جواب :** دا حدیث ضعیف دے۔ وجہ دضعف امام بیہقی پہ الخلافیات کنبے داسے بیان کپیدہ چہ دا روایت کالشاذ (دشاذ پشان) دے ٹککہ چہ دحسن بن الحراکثر شاگردانو دا زیادت نہ دے ذکر کپے نہ پہ قول دابن مسعود کنبے اونہ ئے مدرج گرٹھولے دے پہ قول دنبی علیہ السلام کنبے بلکہ دا زیادت صرف عبد الرحمن بن ثابت عن الحسن ذکر کپیدے او دائے قول دابن مسعود گرٹھولے دے او زہیر بن معلوہ عن الحسن پہ آخر دحدیث کنبے مدرج گرٹھولے دے لکہ دہغہ اکثر و شاگردانو دا اقرار کپیدے۔ لکہ چہ دارقطنی ذکر کپیدی۔ بلکہ دابن مسعود نہ ددے زیادت مخالف روایت امام بیہقی دابی الاحوص عن ابن مسعود پہ سند ذکر کپیدے دہغہ الفاظ داسے دی : مفتاح الصلوۃ التکبیر وانقضائها التسليم اذا سلم الامام فقم ان شئت. قال وهذا الاثر صحيح عن ابن مسعود - یعنی مونخ بہ ہلہ پورہ کپری چہ سلام او گرٹھوے او کلہ چہ امام سلام

اوگر خولو نو که دیے خوبینہ وی نو پاخہ۔ پہ سلام باندے ستا او د امام تعلق ختم شو۔ علامہ ابن حزمؒ فرمائی: د ابن مسعود نہ صحیح ثابت دی چہ سلام فرض دیے۔ انظر لتفصیل ذلك نیل الاوطار (۳۴۴/۲)۔

نو کله چہ ابن مسعود پہ فرضیت د سلام قائل شو نو د احناف د اصولو مطابق کله چہ دیو راوی روایت د ہفہ درای مخالف وی نو روایت باندے بہ ئے عمل نشی کیدے نو احنافو لہ پکار دی چہ پدے اصولو عمل اوکری۔

دا وجہ دہ چہ شان انور شاہؒ او ابن الہمامؒ وئیلی دی چہ دا قول د امام ابو حنیفہؒ نہ دیے ثابت، بلکہ دا د ابو سعید البردعیؒ قول دیے، استنباط ئے کریدے د بعضے مسائلو نہ دیے وجہ نہ در مختار کنبے دی: (ومنها) ای ومن الفرائض الخروج بصنعه فرضا غیر منصوص عن الامام، واستنبطه البردعی الخ. انظر اعلاء السنن: ۱۷۵/۲). وکذا بذل المجہود: ۱۵۵/۱)۔

نو امام ابو حنیفہؒ ہم پہ فرضیت د لفظ سلام باندے قائل دیے، لکہ تنظیم الأشتات (۶۳۰/۱) کنبی اوگورہ. اوشرح السنہ کنبے ہم دا خبرہ دہ چہ دا قول د امام نہ دیے بلکہ ہفہ ہم پہ فرضیت باندے قائل دیے. نو ددے نہ بیا دا فائدہ معلومہ شوہ چہ امام ابو حنیفہؒ ہم پہ اخبار آحادو باندے فرضیت ثابتوی لکہ د جمہورو پشان۔ او د فقہاؤ خبرہ د خپل صاحب مذہب نہ مخالف شوہ۔

پہ فرضیت د سلام باندے د جمہورو دلائل:

جمہور علماؤ د پارہ د سلام پہ فرضیت باندے دیر دلائل دی، نو کہ چا خروج د مانخہ نہ پہ لفظ د سلام سرہ اونہ کپرو نو دہ مونخ فاسد او باطل دیے، ٹککہ چہ دہ رکن د مانخہ پر بخودلو بعضے دلائل دادی:

۱ - دلیل: عن علی - رضی اللہ عنہ - قال: قال رسول اللہ ﷺ: مفتاح الصلاة الطهور، وتحريمها التكبير وتحليلها التسليم (اخرجه ابو داود: ۱۵۰/۱، والترمذی: ۱۵/۱). دا حدیث دارمی ہم نقل کریدے پہ اسناد صحیح سرہ، ابن حجر ورتہ پہ فتح الباری (۲۶۷/۲) کنبے صحیح وئیلے دیے۔

نو دلتہ نبی کریم ﷺ مانعہ دپارہ حلالونکے شے صرف سلام گر خولے دے نہ بل شے۔
دا دلیل دے چہ دارکن دے۔

۲ - **دلیل** : عن عائشة - رضی اللہ عنہا - قالت : کان رسول اللہ ﷺ یستفتح الصلۃ بالتکبیر والقراءة بالحمد للہ . (وفیہ) وکان یختم الصلۃ بالتسلیم .
(رواہ مسلم : ۱/۱۹۴ ، وهو فی المشکاۃ : ۱/۷۵)۔

اونبی ﷺ فرمائی : (صلوا کما رأیتونی اصلی) نو امرد نبی کریم ﷺ دپارہ د
وجوب اوفرصیت دے ٹککہ چہ نبی ﷺ یوہ ورخ شہ چہ یو مونخ ہم بغیرد سلام نہ نہ
دے ختم کرے، معلومہ شوہ چہ سلام رکن دے۔

۳ - **دلیل** : ابو نعیم الأصبہانی پہ خپل کتاب کنبے د عبد اللہ بن مسعود نہ
موقوف روایت نقل کریدے چہ (مفتاح الصلۃ الطہور، وانقضاؤها التسلیم، واسنادہ صحیح
وتقدم مثله بروایۃ البیہقی ایضا)۔

نو د ابن مسعود پہ نزد ہم سلام رکن دے د مانعہ، ہغہ ابن مسعود چہ احناف دعویٰ
لری چہ دہ زمونہ فقہ حنفی کرلے دہ، نو دوی دہغہ نہ ہم خلاف کوی، وجہ دادہ چہ
دکرکیلے خبرہ پے بنیادہ دہ۔

۴ - **دلیل** : صحیح مسلم (۱/۱۸۱) کنبے دجابر طویل مرفوع حدیث کنبے دی
انما یکفی احدکم ان یضع یدہ علی فخذہ، ثم یسلم علی أخیه من علی یمینہ وشمالہ۔
نو پہ دے حدیث کنبے ہم داخبرہ دہ چہ د مانعہ نہ وتلو کنبے صرف سلام کافی دے،
بل شے نہ کافی کیہی۔ ٹککہ (انما) دحصر دپارہ دے۔

۵ - **دلیل** : رسول اللہ ﷺ او تہول صحابہ کرامو او تابعینو نہ مداومت نقل دے پہ
لفظ د سلام باندے، او ہیخ یو صحیح حدیث کنبے دانشتہ چہ نبی یا صحابی بغیرد
سلام نہ پہ بل شہ سرہ خروج د مانعہ نہ کرے وی۔ نو دا یو لویہ قرینہ دہ چہ سلام رکن
دے، بغیرد سلام نہ د مونخ نہ خارجیدل باطل دی۔

(کذا فی فتاویٰ الدین الخالص : ۴/۴۲۰)۔

لطیفہ : علامہ کمال الدین الدمیری یوہ قصہ نقل کریدہ ہغہ وائی :

ذكر ابن خلكان في ترجمة سلطان محمود الغزنوي، عن امام الحرمين عبد الملك بن الشيخ ابي محمد الجويني ان السلطان المذكور كان حنفى المذهب، وكان مولعاً بعلم الحديث وكان يسمع عنده الحديث وكان يستل عن معناه فيجد اكثره موافقاً لمذهب الامام الشافعى فجمع فقهاء المذهبين والتمس منهما الكلام فى ترجيح احد المذهبين فوق الاتفاق على ان يصلى بين يديه ركعتين على مذهب الامام الشافعى ثم على مذهب الامام ابي حنيفة ركعتان، فينظر السلطان الى ذلك ويختار الاحسن - فصلى القفال المروزي (الفقيه الشافعى توفى سنة ٤١٧) بطهارة سابغة وشرايط معتبرة من الطهارة والسترة واستقبال القبلة، واتى بالاركان والهيئات والسنن والابعاى والآداب على وجه الكمال وكانت صلاة لا يجوز الشافعى دونها - ثم صلى ركعتين على ما يجوز ابو حنيفة، فلبس جلد كلب كان مذبوغاً ولطخ ريعه بالنجاسة وتوضأ بنبذ التمر وكان ذلك فى صميم الصيف، فاجتمع عليه الذبان والبعوض وكان وضوئه منكسراً، ثم استقبل القبلة واحرم بالصلاة من غير نية فى الوضوء وكبر بالفارسية، ثم قرأ بها دو برك سبز، ثم نقر كنقر الديك من غير فصل بينهما، ومن غير طمانينة وتشهد وضرط فى آخرهما وخرج من غير نية السلام، وقال ايها السلطان ! هذه صلاة ابي حنيفة، فقال السلطان : لولم تكن هذه صلاة ابي حنيفة، لقتلتك، لان مثل هذه الصلاة لا يجوزها ذو دين، فانكر الحنفية ان تكون هذه الصلاة جائزة عند ابي حنيفة، فطلب القفال كتب ابي حنيفة فامر السلطان باحضارها وامر نصرانيا ان يقرأ كتب المذهبين جميعاً، فوجدت الصلاة التى صلاها القفال جائزة عند ابي حنيفة، فاعرض السلطان عن مذهب ابي حنيفة وتحول شافعيًا وتوفى السلطان بغزنة سنة (٤٢٢هـ) اثنتين وعشرين واربع مائة، وتفسير دو برك : ورقتان خضراوتان وهو معنى قوله تعالى : مدهامتان.

(حيوة الحيوان (٣٥٢/٢) للدميرى المتوفى (٨٠٨هـ)، سير اعلام النبلاء (٤٨٦/١٧)،
للإمام الذهبي رحمه الله.

ترجمه : ابن خلكان د سلطان محمود غزنوي په سوانحو كېښه دامام حرمين عبد الملك بن الشيخ ابي محمد عبد الله الجويني نه يوه قصه نقل كړې ده دى وائى : سلطان محمود غزنوي حنفى مذهب والاوو، خو د علم الحديث سره ئې مينه وه، اود امام جويني

نہ بہ ئے حدیث اور بدل اودھغے د معنی تپوس بہ ئے ترے کولو، سلطان محمود بہ اکثر احادیث د امام شافعی د مذهب سرہ موافق بیا موندل، نو د شافعی اوحنفی دواپو مذہبونو فقہاء ئے راجع کرل اود دواپو نہ ئے دخیل خیل مذهب د ترجیح پوہنتنہ وکرہ، نو ددوی پہ دے اتفاق راغے چہ د ہر مذهب پہ ہغہ طریقہ چہ صرف مونخ پرے جائز وی دوہ رکعتہ مونخ بہ کوی، اوسلطان محمود غزنوی بہ ئے گوری اوبیا بہ پہ دے دواپو طریقو کنبے چہ کوم مونخ بنہ وی ہغہ بہ اختیاروی (چہ دچا جوازی مونخ د حدیث موافق دے) نو علامہ قفال المروزی د امام شافعی پہ مذهب دوہ رکعتہ مونخ وکرو، خو اول ئے اودس پہ پورہ شرطونو باندے چہ کوم معتبر دی پہ اودس کنبے اوبغیر دھغے نہ مونخ نہ کیہی - وکرو، بیائے سترہ مخے تہ کیہنودلہ اومخ ئے قبلے تہ وگرٹولو اوپہ مونخ کنبے ئے پورہ ارکان اوہغہ واجبات چہ بغیر دھغے نہ مونخ نہ کیہی اداء کرل، خلاصہ داچہ داسے مونخ ئے اوکرو چہ دامام شافعی د مذهب د اصولو مطابق ددغہ مونخ نہ علاوہ بل قسم مونخ نہ کیہی - بیائے نور دوہ رکعتہ داسے وکرل کوم چہ دامام ابوحنیفہ پہ مذهب کنبے دغہ قسم مونخ جواز لری، نو اول ئے دسپی خرمن چہ رنگ کرے شوے وہ واغوستلہ، اوخلورمہ حصہ ئے ورلہ پہ گندگی باندے گندہ کرلہ (ٹککہ احناف وائی چہ خلورمہ حصہ دجامے پاکہ وی نو مونخ کیہی) او اودس ئے دکجورو پہ شریٹ اوکرو (ٹککہ چہ دوی دا جائز گنری) اودا واقعہ پہ موسم داوہی کنبے چہ گرمی وہ پینہ شوہ نو (چونکہ پہ شریٹ باندے ئے اودس کرے وونو) مچان اوماشی پرے راتول شو او اودس ئے ہم سرچہ وکرو، (یعنے اول ئے خپے بیائے مسح د سر اوبیائے لاسونہ اوبیائے مخ وونٹولو) بیا مخ پہ قبلہ شو اومونخ ئے شروع کرو، پہ غیر د نیت نہ پہ اودس کنبے (ٹککہ دوی پہ اوداسہ کنبے نیت ضروری نہ گنری) اوتکبیر ئے پہ فارسی ژبہ کنبے اووٹیلو (یعنے خدا بزرگ است) بیائے د (مدہامتان) ترجمہ اووٹیلہ چہ دوہرگ سبز (یعنے دوہ شنے پانہرے) بیائے دچرگ د تونگو پہ شان یو خو تونگے اووہلے (چہ قومہ اوجلسہ ئے معلومہ نہ وہ) اوتشہد ئے ووٹیلو، اوپہ آخرہ کنبے ئے پہ مانٹخہ کنبے دننہ باد واپول (ٹککہ احناف خروج بصنع المصلی تہ فرض وائی) اود مونخ نہ فارغ شو، پہ غیر د سلام نہ (یعنے سلام ئے وانہ رولو

دغسے پاخیدلو) بیا ورته دغه قفال شاشی اووئیل : اے بادشاہ ! داد ابو حنیفہ مونخ دیے !
 سلطان محمود غزنوی ووئیل : کہ دا مونخ د ابو حنیفہ نہ وی نوبیا بہ دیے قتل کریم،
 ٹککہ دا قسم مونخ خو دیندارہ سرے جائز نہ گنری، یعنی کہ چا کنبے لہ غوندے ہم دین
 وی نو دابہ جائز ونہ گنری، نو احنافو دے مونخ نہ انکار اوکرو چہ دغه مذکورہ مونخ
 زمونہ د مذهب مونخ نہ دیے، اود ابو حنیفہ پہ نیز دا مونخ جائز نہ دیے، نو قفال شاشی د
 ابو حنیفہ د مذهب کتابونہ راوغوبستل، نو بادشاہ امر وکرو پہ حاضرولو دکتابونو، اوہو
 نصرانی ملا تہ ئے امر وکرو چہ د دوارو مذهبونو کتابونہ وگوری، نو دغه نصرانی کتابونہ
 ولوستل نو دغه (ناورہ مونخ) د ابو حنیفہ پہ نیز جائز وختلو، نو سلطان محمود غزنوی د
 مذهب حنفی نہ شافعی مذهب تہ نقل شو، سلطان محمود غزنوی پہ سنہ (۴۲۲ھ)
 کنبے وفات شویدیے، او تفسیر د دو برگ سبز، دوه شے پانری دی اودا معنے ددے قول د الله
 تعالیٰ دہ : مدہامتان۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی (۲۴/۱) بسند حسن صحیح، کذا فی صحیح الترمذی
 للألبانی).

۱۵ - وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ طَلْقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا فَسَا أَحَدُكُمْ،
 فَلْيَتَوَضَّأْ، وَلَا تَأْتُوا النِّسَاءَ فِيْ أَعْجَازِهِنَّ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : اود علی بن طلقؓ نہ روایت دیے، رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : ہرکله چہ تاسو
 کنبے شوک بے اودسہ شی (یعنے بغیر دآواز نہ ہوا ترے خارجہ شی) نو ہغہ دیے اودس
 اوکری، او تاسو بشخو تہ دھغوی پہ شا طرف کنبے راتگ مہ کوئی (یعنے دبر کنبے ورسرہ
 جماع مہ کوئی) - (ترمذی، ابوداود)۔

تعارف : د علی بن طلق : دا صحابی دیے (۳) احادیث ترے نقل دی، دلتہ صحیح نسخہ
 دادہ چہ علی بن طلق دیے او بعضو نسخو کنبے طلق بن علی دیے لیکن ہغہ صحیح نہ دہ
 ٹککہ علی بن طلق د طلق بن علی پلار دیے، او طلق ئے ٹوئے دیے نو دعلی پلار طلق دیے او
 علی ئے نیکہ دیے نسب ئے داسے دیے : علی بن طلق بن علی۔

تشریح : فسا : د ماضی صیغہ دہ، فسو او فسیائے مصدر دیے ہغہ ہوا تہ وائی

چہ بغیر د آوازہ دانسان نہ اوخی۔ ددے پہ وتلو سرہ اودس ماتیری، لپہ وی کہ ڍیرہ، قصداً وی کہ پہ ھیرہ۔

وَلَا تَأْتُوا النِّسَاءَ فِيْ اَعْجَازِهِنَّ : ددے دواړو جملو مناسبت واضح دے ھغه داچہ ھواء ھم پہ شا باندے خارجیری نو لکہ څنگہ چہ دچانہ ھواء خارجہ شوہ اوبیا ھمدغسے اللہ تعالیٰ تہ پے اودسہ اودیری نو داډیر لوئی مجرم دے نو دغه شان څوک چہ خپل اھل (بی بی) تہ پہ شا طرف کنبے راتگ کوی نو دا ھم لوئی مجرم دے، دواړہ گناھونہ دی دیو ځائے، څکھ نبی ﷺ دواړہ جمع کړیدی۔

درجة الحديث : رواه الترمذی فی الرضاع من أبواب النکاح من طریقین حسن احدهما، ولم یحکم بالطریق الأخری بشیء، ولكن ضعفه الألبانی فی ضعیف الترمذی (۳۶/۱) (۱۱۸۰) وضعیف سنن أبی داود وقال فی تعلیق المشکاة : قال الترمذی : حدیث حسن، ویشهد له حدیث مسلم : اذا وجد أحدکم فی بطنه شیئاً - الحدیث السابع من هذا الباب - وقد نقل المنذری تحسین الترمذی وأقره. وضحح الألبانی الشطر الثانی منه فی ضعیف الترمذی رقم (۱۱۸۱) وفی استنادہ عبد الملك بن مسلم بن سلام عن ابیه، وهو ثقة وابوه مقبول، كما فی التقرب، فلا ینحط عن درجة الحسن ان شاء الله، لا سیما وشواھد کثیرة.

۱۶ - وَعَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ : (إِنَّمَا الْعَيْنَانِ وَكَأُ السَّهِّ، فَإِذَا نَامَتِ الْعَيْنُ اسْتَطْلَقَ الْوِكَاءُ). رَوَاهُ الدَّارِمِيُّ.

ترجمہ : او معاویہ بن ابی سفیان نہ روایت دے چہ نبی ﷺ اوفر مائیل : سترگے د کوناتو سریند (اومزے) دے، کلہ چہ سترگے اودے شی نو سریند پرانستے شی۔

تعارف : د معاویہ بن ابی سفیان رضی اللہ عنہما :

دده پلار ابو سفیان صخر بن حرب الأموی القرشی مشهور صحابی دے د عام الفیل نہ لس کالہ مخکنے پیدا شوے دے د جاھلیت پہ زمانہ کنبے د اشراقو د قریشو نہ وو، او پہ غزوہ احد کنبے د مشرکاتو رئیس وو، او پہ خندق کنبے ھم د احزاب رئیس وو، پہ زمانہ د فتح مکہ کنبے ئے ایمان راوړو او حنین او طائف غزاگانو تہ حاضر شویدے. نبی ﷺ ورته

د حُنین په غنیمتونو کښې سل اوشان او خلویښت اوقیه د مؤلفه القلوب په مناسبت ورکړې وو، او په جنگ طائف کښې ئې سترگه ړنده شوې وه، په سنه (۳۲هـ) کښې وفات شویدې. او معاویه هغه چالاک هوښیار جلیل القدر صحابی دی چې علماء فرمائی په صحابو کښې په امور و سیاست باندې ښه پوهیدونکو کښې یو معاویه او عمرو بن العاص او مغیره بن شعبه دی.

تشریح: مطلب د حدیث دادې چې کله انسان وینې وی نو د هغه په مقعد باندې یو بند لگیدلې وی چې د هغه په وجه هواء نه خارجېږي بلکه په کنترول کښې وی، او که اوڅی نو انسان ته د هغه احساس کیږي. خو کله چې اوده شی نو چونکه هغه په اختیاره شی او اندامونه او جوړونه سست شی نو د هواء د وتلو احتمال وی چې انسان ته یقینی طور سره د هغه احساس نه کیږي چې دده نه څه خارج شو، په دې وجه خوب ته ناقض د اودس وئیلې شویدې.

وِکَاءُ السَّه: وکاء بکسر الواو، پری او مزی ته وائی چې په هغه سره د بوجی، کسورې خوله تړلې شی. او (سه) بفتح السین وتخفیف الهاء دُبر ته وائی، یا د دُبر حلقې ته وائی. السّه په اصل کښې السّه تاء په کښې حذف شوه جمع ئې اَسَاءَةٌ رَأْحَى او تصغیر ئې سَتِيَةٌ دی په - په دې حدیث کښې نبی ﷺ د سترگې وینې کیدل د کنااتو دپاره داسې اوگر څول لکه مزې د بوجی دپاره، نو لکه څنگه چې بوجی په مزی تړلې شوی وی نو هغه د مالک په اختیار کښې وی، دغه شان کنااتې چې تر څو پورې د سترگو په وینې والی باندې محفوظ وی نو د انسان په اختیار کښې وی.

نو حاصل د معنی دادې چې وینې والې د دُبر مزې دی، یعنې د دُبر حفاظت کوی د هواء د وتلو نه ځکه انسان چې تر څو وینې وی نو د څه خیز په وتلو پوهیږي. فتدبر -

مسئله په کښې داده چې (۱) خوب سره اودس ماتېږي (۲) خوب نجس نه دی لیکن دا مظنه دخروج النجاست ده، نو دا قائم مقام دنجاست دی فله حکم النجاسة.

درجه الحدیث: رواه الترمذی (۱/۲۴۹) وأحمد (۴/۹۶) وفی سندهما أبو بکر بن أبی مریم وهو ضعیف لاختلاطه، لکن یشهد له حدیث علی الذی بعده، وحدیث صفوان بن

عسال الآتی فی الفصل الثانی من باب المسح علی الخفین، فانه یشمل باطلاقه کل نوم سواء کان قاعداً أو قائماً (تعليق المشكاة ص ۱۰۳) فالحدیث صحیح بمجموع الطرق. و کذا حسنه الالبانی فی صحیح ابی داود (۴۱/۱).

۱۷ - وَعَنْ عَلِيٍّ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (وَكَأَنَّ السَّهَّ الْعَيْنَانِ، فَمَنْ نَامَ فَلْيَتَوَضَّأْ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ. وَقَالَ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ : هَذَا فِي غَيْرِ الْقَاعِدِ .

۱۸ - لِمَا صَحَّ عَنْ أَنَسٍ قَالَ : كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَنْتَظِرُونَ الْعِشَاءَ حَتَّى تَخْفِقَ رُؤُوسُهُمْ ثُمَّ يُصَلُّونَ وَلَا يَتَوَضَّوْنَ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ (بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ) وَالتِّرْمِذِيُّ إِلَّا أَنَّهُ ذَكَرَ فِيهِ : يَنَامُونَ، بَدَلَ يَنْتَظِرُونَ الْعِشَاءَ حَتَّى تَخْفِقَ رُؤُوسُهُمْ .

ترجمہ : اود علیؑ نہ روایت دی ہے رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : د کوناتو تسمہ سترگے دی نو شوک چہ اودہ شو ہغہ دی اودس اوکری - (ابوداود)۔ امام محیی السنۃ فرمائی : دا حکم ہغہ سری دپارہ دی چہ ناست نہ وی ٹکک چہ د انسؑ نہ صحیح طور سرہ ثابت دی چہ ہغہ فرمائیلی دی : د نبی کریم ﷺ ملگری بہ د ماسخوتن مانخہ پہ انتظار ناست ووتردی چہ دخوب پہ وجہ بہ ئے سرونہ بنکتہ شو۔ دی حالت کنبے بہ ہغوی مونیخ کولو او اودس بہ ئے نہ کولو۔ (ابوداود، ترمذی)۔ خو ترمذی خپل روایت کنبے د (ینتظرون العشاء حتی تخفق رؤسہم) پہ خائے لفظ (ینامون) ذکر کریدی۔

تشریح : وَقَالَ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ : اَوْس تَاوِيل كَوِي دِپَارِه د تَطْبِيق دِدوہ روایتونو اودا تاویل مصنف دامام شافعیؒ د قول مطابق کوی، چہ پہ ناستہ باندی خوب کول اودس نہ ماتوی، او بل حدیث پہ عامو حالاتو باندی حمل دی۔ لیکن دا تاویل ددہ صحیح نہ دی، ٹکک دغہ حدیث کنبے لفظ د (ینتظرون العشاء) دی اودا نہ معلوم میری چہ پہ ناستہ بہ اودہ کیدل بلکہ کیدی شی پہ تکیہ یاپہ ملاستہ باندی انتظار کرے وی نو دغہ تطبیق صحیح نشو، دا وجہ دہ علامہ البانی رحمہ اللہ فرمائی : د انسؑ دا حدیث پہ قاعد باندی پہ حمل کولو کنبے نظر دی ٹکک پہ روایت د احمد (فی مسائل ابی داود

عنه) کنبے داسے الفاظ دی (انهم كانوا ينامون مضطجعين) وسنده صحيح كما ذكره في صحيح أبي داود رقم (۱۹۶) وصححه الحافظ۔

نو بہترہ دادہ چہ دا حمل دے پہ ابتداء د اسلام چہ ہغہ وخت کنبے خوب ناقض د اودس نہ وو (تعلیق المشکاة: ۱۰۴/۱)۔

درجۃ الحدیث: رواہ أبو داود وسکت عنه وهو حدیث صحیح، وحسن سنده المنذری وابن الصلاح والنووی والألبانی فی صحیح سنن أبي داود (۴۱/۱) وتعلیق المشکاة (۱۰۳/۱) والمرعاة (۳۱/۲) وفی سنده بقیة بن الولید، قال الحافظ: صدوق سئ الحفظ، ووثقه عبد الرحمن بن إبراهيم وابن معین وأحمد، وقل ابن عدی: لم أر بحديثه بأساً، فهو حدیث حسن أو صحیح لغيره۔

۱۹ - وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِنَّ الْوُضُوءَ عَلَى مَنْ نَامَ مُضْطَجِعًا فَإِنَّهُ إِذَا اضْطَجَعَ اسْتَرَخَتْ مَفَاصِلُهُ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

ترجمہ: او ابن عباسؓ فرمائی: رسول اللہ ﷺ افرمائیل: اودس پہ ہغہ چا لازم دے چہ پہ ارخ باندمے اودہ شی، ٹککہ چہ وخت انسان خملی نو دہغہ د بدن جو ورنہ سست شی - (ترمذی، ابوداود)۔

درجۃ الحدیث: حدیث ابن عباس رواہ ابو داود والترمذی واسناد الحدیث ضعیف۔ پہ دے کنبے یزید بن عبد الرحمن ابی خالد الدالانی راوی دے چہ امام بخاری، ترمذی پہ العلل المفرد کنبے او احمد بن حنبل او دارقطنی او منذری، بیہقی او ابوداود او یغوی ورتہ ضعیف وثیلے دے۔ قال ابو داود: قوله الوضوء على من نام مضطجعا هو حدیث منکر۔

وضعه الالبانی فی ضعیف سنن أبي داود: ۱۸/۱، رقم: ۱۶، وقال: ان الدالانی اخطأ فی متن الحدیث۔ زیات تفصیل پہ المرعاة (۳۳/۲) باندمے او گورہ۔

مسئلة نقض الوضوء بالنوم

پہ نوم کنبے مجموعی طور سرہ درے مذاہب دی چہ تول اقوال پہ کنبے راگیر دی (۱) یو دا چہ نوم مطلقا اودس نہ ماتوی (۲) مطلقا اودس ماتوی (۳) اودس ماتوی خو پہ

شرطونو باندے، یعنی مقید خوب اودس ماتوی. بیا پہ دے مقید کنبے مذہب دی، خوک شرط دقیام لگوی، خوک تکیہ اوخوک جلوس. لکہ ددے تفصیل امام نوویؒ پہ شرح دمسلم (۱۶۳/۱) کنبے او شوکانیؒ پہ نیل الاطار (۲۳۹/۱) او صاحب دسبل السلام داسے ذکر کریدے چہ تول آتہ اقوال دی :

۱ - **اول قول :** نوم (خوب) مطلقا اودس نہ ماتوی لہروی کہ ڊیر او پہ ہر حالت کنبے چہ وی. اودا قول دابو موسیٰ اشعریؒ، سعید بن المسیبؒ، ابو مجلزؒ، شعبۂ او حمید الأعرجؒ او شیعہ امامیہ دے. دوی سرہ دلیل نشہ سیوا دعمل الصحابہ نہ، اوددے جواب روستو پہ حدیث سرہ راخی.

۲ - **قول ثانی :** النوم ینقبض الوضوء بکُلِّ حال، وهو الراجح. اودا مذہب دحسن بصریؒ، مزنیؒ، ابو عبید القاسم بن سلامؒ، اسحق بن راہویہؒ، ابن المنذرؒ او د امام شافعیؒ یو غریب قول ہم دے. اودا قول دابن عباسؒ، انسؒ او ابو ہریرہؒ نہ ہم نقل دے. البتہ ددے نہ نعاس او پرکالی مستثنی دی لکہ روستو بہ راخی.

تنبیہ : دا قول اگر کہہ دأئمه أربعہ و دقول خلاف دے لیکن ہمداراجح دے، اودا ہم دہغہ مسائلو نہ دے چہ راجحہ مسئلہ دہ او أئمه أربعہ پرے قائل نہ دی، نو دین پہ ائمه أربعہ و کنبے راگیرول صحیح خبرہ نہ دہ. ورجحہ الألبانی فی تعلیق المشکاۃ (۱۰/۴)، وتمام المنۃ ص (۹۹) فتاویٰ الدین الخالص (۴۸۳/۲) وھو اختیار الامام البخاری رحمہ اللہ فی صحیحہ (۱۵۰/۱).

۳ - **قول ثالث :** کثیر خوب ناقض الوضوء دے بکل حال، او قلیل خوب غیر ناقض دے، اودا قول د امام زہریؒ، ربیعہؒ، اوزاعیؒ، مالکؒ او احمدؒ نہ یو روایت دے، لیکن دا مذہب ہم قوی نہ دے خکہ د لہ او ڊیر معلومات نشہ، نو پہ فرق باندے دلیل نشہ، یو انسان بہ ڊیر خوب کرے وی وائی بہ مالہ خوب کریدے.

۴ - **قول رابع :** کہ پہ یو ہیئت د ہیئاتو دمونخ کونکی باندے وی لکہ راکع، یا ساجد، یا قائم یا قاعد وی نو اودس نہ ماتوی، برابرہ خبرہ دہ کہ پہ مانخہ کنبے وی یا خارج دمانخہ نہ. او کہ چرے مضطجع وی یا مُسْتَلْقِیًا پہ خت باندے اودہ شی نو اودس مات

دے۔ اودا قول دامام ابو حنیفہؒ، ابن مبارکؒ، احمدؒ، نوویؒ اود داؤد ظاہریؒ او یو غریب قول دامام شافعیؒ دے۔

۵ - قول : صرف نوم الراحع والساجد ناقض داودس دے۔ اودا یو قول دامام احمد بن حنبلؒ دے۔ وجہ دادہ چہ درکوع سجدے حالت کنبے غالب گمان کیدے شی، چہ دانسان نہ بہ خہ خارج شوی وی۔

۶ - قول : نوم الساجد صرف ناقض دے، دا ہم یو روایت داحمدؒ دے۔ وجہ دادہ چہ پہ سجدہ کنبے د خروج الراح امکان زیات دے۔

۷ - قول : نوم پہ مانخہ کنبے ناقض نہ دے پہ ہر حال کنبے چہ وی او خارج دمانخہ نہ ناقض دے۔ دا یو ضعیف قول دامام شافعیؒ دے۔ او پہ البحر الرائق کنبے ئے زید بن علی او ابو حنیفہؒ تہ منسوب کریدے۔

۸ - قول : کلہ چہ پہ ناستہ اودہ شی چہ پہ زمکہ مضبوط ناست وی، مقعدئے لگولے وی نو اودس مات نہ دے، اوددے نہ بغیر ناقض دے، لہ وی کہ ڊیر، خارج الصلاة وی کہ داخل۔ اودا قول دامام شافعیؒ دے او صاحب المشکاة ہم ذکر کریدے۔ ورجحہ الشوکانی فی النیل (۲۴۰/۱)۔

پہ دے اقوالو کنبے قول ثانی راجع دے چہ خوب مطلقا ناقض دے، دوجے ددے راتلونکو دلائلو نہ۔ بیابہ جواب الاشکالات وی:

دلائل

۱ - اول دلیل : حدیث دمسند احمد (۲۰۴/۴) والترمذی (۳۰/۱) عن صفوان بن عسال فی حدیثہ الطویل قال : نعم، کان یأمرنا اذا کنا سفرا او مسافرین ان لا نترع خفافنا ثلاثة ايام ولياليهن الا من جنابة، ولكن من غائط وبول ونوم... الحديث. وهو حديث صحيح.

نو دا حدیث مطلق دے دلالت کوی پہ دے چہ نوم مطلقا ناقض دے۔

۲ - دلیل : عن علی - رضی اللہ عنہ - قال : قال رسول اللہ ﷺ : وكاء السه العینان، فمن نام فليتوضأ - اخرجه ابو داود : ۴۱/۱، وسنده صحيح، كما مر.

پہ دیے حدیث کنبے امر دیے ہر نائم تہ پہ اودس کولو باندیے، ہیخ قید پہ کنبے نشته۔

۳ - **دلیل** : لغت دیے، امام خطابیؒ پہ غریب الحدیث (۳۲/۲) کنبے ٹیکلی دی :

وحقیقة النوم هی الغشیة الثقیلة التي تهجم علی القلب فتقطعه عن معرفة الأمور الظاهرة (والناعس) هو الذی رهقه ثقل فتقطعه عن معرفة الأحوال الباطنة.

نو پہ نوم کنبے دروند والے وی چہ انسان ظاہری امور و باندیے نہ پوہیری، او پہ نعاس (پرکالی) کنبے دومرہ دروند والے نہ وی، بلکہ صرف باطنی امور و باندیے انسان نہ پوہیری، زہ بیدار وی۔

نو کلمہ چہ دا فرق اوشو نو پہ دیے سرہ ڍیر اشکالات ختمیری چہ نعاس سرہ اودس نہ دیے مات او نوم سرہ مات دیے۔ دا وجہ ده امام بخاریؒ باب لگولے :
باب الوضوء من النوم ومن لم یر الوضوء من النعسة والنعستین والخفقة وضوء، آھ (۳۴/۱)۔

اود صحابہ کرامؓ احوال بہ ہم پہ نعسہ (پرکالی - جوتہ) باندیے محمولولے شی او پہ دیے سرہ جمع د احادیثو راخی، حافظ فرمائی : دا قول د اکثر و علماؤ دیے۔
اوس اشکالات وړاندیے کیڑی :

۱ - **اول اشکال** : ابوداود، اونیل الاوطار (۲۳۹/۱) د ابن عباسؓ نہ مرفوعا دیے
احادیث نقل دی چہ پہ هغه کنبے نوم مقید سرہ اودس ناقض بنودل شوی دیے۔
عن ابن عباس لیس علی من نام ساجدا وضوء۔

جواب : درے واره احادیث ضعیف دی، اگرچہ نیل الاوطار کنبے ئے ورتہ صحیح وئیلی دی چہ دیو بل تقویت کوی، لیکن هغه روایات ڍیر ضعیف دی چہ دیو بل تقویت نہ کوی، شديدة الضعف دی اکثر متروک دی۔

۲ - **دویم اشکال** : روایت د ابن عباس کنبے دی :

فاذا اضطجع استرخت مفاصله۔

دا روایت دلیل دیے چہ پہ اضطجاع سرہ استرخاء د مفاصلو (جوړونو) راخی اودا سبب دیے د نقض الوضوء پہ خوب سرہ، څکه پہ دیے کنبے احتمال د خارجیدو دڅه شی شته دیے

لکه چہ دا قول دائمہ اربعہ دے۔

جواب : دا روایت ہم ضعیف دے، رواہ الترمذی و ابو داود من طریق یزید بن عبد الرحمن ابی خالد الدالانی و هو حدیث منکر کسا تراہ فی المرعاة (۳۳) و نیل الأوطار (۳۳۹/۱)۔ وانکروا سماعہ من قتادة۔ وضعفہ ابو داود قال ذکر ت حدیث یزید الدالانی لاحمد بن حنبل فانتهرنی استعظاما له وقال الترمذی فی العلل المفرد : سألت البخاری عن هذا الحدیث فقال : هذا لا شیء۔ ونحوہ فی البیہقی ولكنه ایضا منکر۔

۳ - دریم اشکال : (ابوداود : ۴۰/۱، او مسلم : ۱۵۸/۱) کنبے صحیح حدیث دے :
عن انس قال کان اصحاب رسول اللہ ﷺ ینتظرون العشاء الآخرة حتی تخفق رؤسہم ثم یصلون ولا یتوضؤون۔

لکه دا حدیث صاحب المشکاة ہم پہ تطبیق کنبے ذکر کرو۔ نو دے نہ معلوم میری چہ پہ ناستہ اودہ شویدی او اودس ئے بیا نہ دے کرے۔

جواب : دا حدیث صحیح دے لیکن مجمل دے، حافظ ابن حجر پہ فتح الباری (۲۵۱/۱) کنبے لیکي : دا حدیث مجمل دے۔ دغہ شان پہ کشف الأستار عن زوائد البزار (۱۴۶/۱) کنبے ددے تفصیل داسے شویدے :

عن انس ان اصحاب رسول اللہ ﷺ کانوا یضعون جنوبہم فینامون، فمئتم من یتوضأ ومنہم لا یتوضأ۔

یعنے صحابہ کرامو بہ ڍڍہ کیخودلہ نو چا چہ بہ خوب اوکرو نو اودس بہ ئے کولو، او چا چہ بہ خوب نہ وو کرے نو اودس بہ ئے نہ کولو۔ نو مخکنی روایت کنبے چہ راوی انس دے دصحابو حال بیانوی نو دتولو حال پہ دے طریقہ نہ وو چہ تول بہ اودہ وو، ٹکھہ چہ د ماسخوتن د مانئہ پہ انتظار کنبے چہ خوک ناست وی نو آیا هغه تول اودہ کیبری ؟۔ نہ، بعض بہ اودہ وو او بعض بہ نہ وو۔

نو دا حدیث تفسیر او بیان شو ددغہ مخکنی مجمل حدیث، ٹکھہ چہ د دواپور راوی ہم یو دے، او تعارض بہ ہم ختم شی۔ او پہ دے خبرے سرہ د امام بغوی صاحب د تاویل بطلان ہم یشکارہ شو، فتذکر !۔ دارنگہ د امام بغوی تاویل پدے وجہ ہم صحیح ندے چہ

پہ ہمدیہ روایت دانس کنبے ورسره پہ روایت د بزار او ابو یعلیٰ کنبی داسے الفاظ دی :
یضعون جنوبہم۔ نو دا پہ نوم الجالس باندے حمل کول صحیح نشو۔ بلکہ صحیح خبرہ
دغہ دہ چہ کہ پہ حالت د ناستہ یا دہ لگولو کنبے خوب راغلے وی نو اودس مات دے او کہ
ہسے ناست وی یائے دہ لگولے وی خوب نہ وی نو بیا اودس ندے مات۔

یا جواب دادے چہ ددے بعض صحابو عمل پہ مقابلہ د نص کنبے نہ دے مقبول لکہ
چہ مخکنبے ددے بیان اوشو، خو لیکن مونر بہ ددے صحابہ کرامو دا عمل پہ بنہ حالت
باندے حمل کوو، ہغہ دا چہ دوی بہ ہم د حدیث موافق عمل کولو چہ قائل وو پہ دے خبرہ
چہ نوم مطلقاً ناقض دے نو اودس بہ ئے کولو۔

شیخ البانی رحمہ اللہ پہ ارواء الغلیل (۱۴۹/۱ - رقم ۱۱۴) کنبے ددغہ صحابو دے
قسم عمل پہ بارہ کنبے داسے فرمائی چہ (لا احتمال ان یکون الحدیث کان قبل الایجاب
علی البرائة الاصلیة ثم جاء الامر بالوضوء) یعنی دا احتمال شتہ چہ دا پہ ابتداء د اسلام
کنبے وو چہ پہ خوب سرہ اودس نہ ماتیدو او بیا حکم راغلو چہ چا خوب اوکرو نو اودس
بہ کوی۔

۴ - اشکال : نوم خو پخپلہ نجس نہ دے بلکہ دا مظنہ د خروج دیو شی دہ، نو مطلقاً
خنکہ ناقض گرخی ؟۔

جواب : ہر نائم تہ نبی علیہ السلام امر کریدے چہ اودس اوکړہ ٹککہ چہ ہغہ خبر
ورکړیدے (انما العینان و کاء السہ) (یعنی سترگے پتیدلو سرہ ددبر خولہ سستہ شی) نو کہ
تانہ خہ نہ وی خارج شوی لیکن احتمال شتہ چہ تہ پہ ناستہ باندے خوزیدلے ئے اوریح
درنہ خارج شوی وی۔ فقد ينطلق و کاء السہ ولو فی بعض الأحوال۔ نو د حکمت تقاضا دادہ
چہ دہ تہ مطلقاً حکم اوکړے شی پہ اودس کولو باندے۔

ہر کله چہ احتمال او شک راغلو نو شریعت امر اوکړو چہ مطلقاً خوب نہ پس اودس
اوکړہ اگر چہ فی الحال ستانہ خہ نہ وی خارج شوی، نو نفس نوم سبب داودس شو لکہ
چہ نفس سفر قائم مقام د قصر د مانخہ دے اگر چہ مشقت پہ سفر کنبے نہ وی۔

خلاصہ دا چہ : نوم سرہ مطلقاً اودس مات دے۔ او ہر چہ نعاس او پرکالی او پریشانی دہ

نو دے سرہ اودس نہ ماتیرپی، ہر کلہ نے چہ زرہ بیداروی، بلکہ دا شریعت معاف کریدے لکہ ابن عمرؓ نہ پہ صحیح سند سرہ نقل دی چہ دا بہ پہ ناستہ اودہ کیدہ اوبیا بہ نے اودس نہ کولو، نو دا صرف نعاس دے چہ دا معاف دے۔ (کما فی الموطأ: ۱۵/۱)۔

دا وجہ دہ چہ امام بخاریؒ ہم دا قول کریدے چہ پہ عام نوم سرہ مطلقاً اودس مات دے، سیوا دنعسہ او نعستین نہ، اودا راجح قول دے، پہ دے سرہ جمع دتولو احادیث وراخی۔ ددے مسئلے تفصیل پہ: تمام المنة للشيخ الألبانی ص: ۹۹، فتاوی الدین الخالص: ۴۸۳/۲، نیل الأوطار: ۲۳۹/۱، کنبے اوگورہ۔

۲۰ - وَعَنْ بُسْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِذَا مَسَّ أَحَدُكُمْ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ). رَوَاهُ مَالِكٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ.

ترجمہ: اوبی بی بسرہ نہ روایت دے چہ رسول اللہ ﷺ ارشاد اوفرمایہ: تاسو کنبے چہ کوم سرے خپل ذکر (اندام مخصوصہ) لہ لاس وروپی نو ہغہ لہ پکار دی چہ اودس اوکری۔ (مالک، احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ، دارمی)۔

درجۃ الحدیث: رواہ مالک وأحمد وأبو داود والترمذی وقال: حدیث حسن صحیح، قال الألبانی: وهو كما قال وصححه جماعة آخرون، تعليق المشكاة (۱۰۴/۱) ارواء الغلیل (۱۵۰/۱) وصححه البخاری وابن معین وأحمد والدارقطنی وابن خزيمة وابن حبان وابن السکن والحاکم والبیہقی وابن عبد البر وأبو حامد بن الشرقي والحازمی والنووی والحافظ. وضعفه الطحاوی وحده، وهو مدفوع كما سيأتي. فقولہ بلا دلیل.

۲۱ - وَعَنْ طَلْقِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ مَسِّ الرَّجُلِ ذَكَرَهُ بَعْدَ مَا يَتَوَضَّأُ، قَالَ: وَهَلْ هُوَ إِلَّا بَضْعَةٌ مِنْهُ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ. وَرَوَى ابْنُ مَاجَهَ نَحْوَهُ.

ترجمہ: او طلق بن علیؓ فرمائی: (یو ٹل) رسول اللہ ﷺ نہ تپوس او شو چہ داودس نہ پس کہ یو سرے خپل ذکر لہ لاس یوسی (نو ددے خہ حکم دے)، وے فرمائیل: ہغہ ہم دسری دغوبنے یو تکرہ دہ۔ (ابوداود، ترمذی، نسائی) او ابن ماجہ ہم دغسے روایت

کریڈے۔

درجۃ الحدیث : أخرجه ابو داود : ۲۴/۱، والترمذی : ۲۵/۱، والنسائی : ۲۷/۱، وابن ماجه : ۱۳۵/۱، وهو فی المغنی : ۲۴۱/۱. صححه عمرو بن الفلاس وعلی بن المدینی والطحاوی وابن حبان والطبرانی وابن حزم، وضعفه الشافعی وأبو حاتم وأبوزرعة والدارقطنی والبيهقی وابن الجوزی. وقال الشيخ الألبانی : هذا حديث حديث صحيح - صحيح سنن أبي داود : ۳۷/۱. وقال العلامة المبارکفوری فی المرعاة (۳۷/۲) : والراجع أن حديث طلق هذا لا ينحط عن درجة الحسن، وحديث بسرة أصح وأثبت وأرجح من حديثه.

بُضْعَةٌ : قطعه او حصے ته وائی دلتہ مرادیو اندام دے داندامونو نہ۔

تشریح : دبسرہ بنت صفوانؓ پہ حدیث کنبے امر دے پہ اودس کولو باندے ہفہ چاتہ چہ خپل ذکر (شرمگاہ) لہ لاس یوسی۔ او پہ حدیث د طلق بن علیؓ کنبے د اودس د نہ واجب کیدو بیان دے، دے وجہ نہ دا مسئلہ ہم دنورو مسائلو پہ شان اختلافی دہ د وجہ د تعدد دا حدیثو نہ پہ طرفینو کنبے۔

﴿ خُمُودُ الشَّرِّ فِي مَسْئَلَةِ مَسِّ الذَّكَرِ ﴾

نو آیا پہ ذکر یا فرج یا دبہر مس کولو اودس ماتیری او کہ نہ؟ پہ دے مسئلہ کنبے خو اقوال دی :

۱ - قول اول : مس الذکر والفرج اودس نہ ماتوی مطلقاً، اودا قول د علی، ابن مسعود، حذیفہ، عمران بن حصین، ابو دراء، سعد - رضی اللہ عنہم - ربیعہ، سفیان ثوری، حسن بصریؒ، ابراہیم نخعیؒ او احنافو دے۔

دلیل : حدیث د طلق بن علی دے : سئل رسول اللہ ﷺ عن مس الرجل ذكره بعدما يتوضأ، قال : وهل هو الا بضعة منه).

دا مرفوع حدیث دے او باقی آثار د صحابوؓ پیش کوی چہ ابن عباس، ابن مسعود، عمار بن یاسر، حذیفہ او عمران بن حصین - رضی اللہ عنہم - نہ نقل دی :

ما أبالی ذكری مسست فی الصلاة أو أذننى أو انفى، كذا فی الطحاوی : ۴۷/۱، والمرقات : ۳۴۱/۱۔

یعنی دوی فرمائی: زمونہ پہ نیز پوڑہ غور او ذکر مس کول یو برابر دی پہ نہ ماتولو داودس کنبے. او دوی اعتراضونہ کوی پہ حدیث د بسره بنت صفوان باندے کوم چہ راروان دے۔

پہ حدیث د بسره باندے اعتراضات او د هغه جوابات

۱- **اعتراض:** حدیث د بسره زنانه نقل کریدے اودا مس الذکریو داسے مسئلہ دہ چہ عموم البلوی دہ اود سرو ورتہ ضرورت دے نو پکار دہ چہ سپری ئے نقل کری، هرکله چہ سرو نقل نہ کرہ معلومیری چہ دا حدیث ثابت نہ دے۔

۱- **جواب:** دا خبرہ خطاء دہ، ٹحکہ پہ باب دروایت کنبے د سرو اوزنانو فرق نشته، کہ فریق راشی نو ډیره ذخیره دا حدیثو به ضائع شی، لکه دا خبرہ معلومہ دہ، چہ احادیث خو د ډیروزنانو نہ هم نقل دی، اودا قاعدہ دا حنافو شوکانی پہ ارشاد الفحول ص (۴۹) کنبے او ابن حزم پہ اصول الأحکام (۱۲/۲) کنبے او ابن قدامہ پہ جنة المناظر (۳۲۷/۱) کنبے باطلہ کرے دہ۔

۲- **جواب:** دا حدیث یواځی بسره نہ دے نقل کرے بلکه د (۲۱) صحابو نہ نقل دے چہ بعض طحاوی (۵۷/۱) ذکر کری دی، او حینے نیل الأوطار او اکثر پہ ارواء الغلیل (۱۵۱/۱) او ترمذی (۲۵/۱)، او مسند احمد (۲۲۳/۲) کنبے د عمرو بن شعیب پہ روایت سره ذکر کری دی. چہ هغه صحابه:

ابو ایوب انصاری، جابر، عمر بن الخطاب، ابن عمر، ابن عباس، زید بن خالد، سعد بن ابی وقاص (فی احدى الروایتین عنه) ابو هريرة، ام حبيبة، عائشة، اروى بنت انيس، ام سلمة، طلق بن علی، نعمان بن بشیر، انس، ابی بن کعب، معاوية بن حيدة او قبيصة وغيره - رضی الله عنهم - دی. او د دوی روایت حسنه الأستاذ دی، کذا فی الارواء (۱۵۱/۱).

بل دا چہ دا حدیث خو د حدیث الوضوء بالنیذ نہ ډیر مشهور دے، فتفکر. نو دا خبره دجا هلانوده چہ دا صرف د زنانه حدیث دے، او سرو د دے روایت نہ دے کرے، هکذا فی فتاوی الدین الخالص (۳۸۴/۲) وفي التلخیص الحبیر (۴۶/۱).

۲- **اعتراض:** دا روایت عروه د مروان نه یا د هغه د شرطی (فوجی) نه نقل کرے او

مروان عادل نہ دیے، مطعون دیے پہ عدالت کنبے ددہ دفسق دوجے نہ او شرطی ئے مجهول الحال دیے نو دا روایت قابل قبول نہ دیے۔

جواب: عروۃ خپلہ فرمائی: کان مروان لایتهم فی الحدیث۔

یعنے پہ احادیثو کنبے مروان غیر متهم دیے۔ دا وجہ دہ دمروان نہ بہ سہل بن سعد صحابیؓ ہم حدیث نقل کولو، او امام مالکؒ بہ ہم ددہ پہ حدیث اعتماد کولو، او امام بخاریؒ ہم پرے اعتماد کوی پہ خپل صحیح کنبے، نو دموطاً او دبخاری دربخالو نہ حساب دیے۔

بلہ دا چہ ابن حزمؒ فرمائی: مروان باندے ہیخ دفسق وغیرہ جرح نشته، مخکنبے د خروج نہ پہ ابن الزبیرؒ باندے۔ او عروۃ د مروان نہ دا حدیث مخکنبے د خروج نہ پہ ابن الزبیرؒ باندے۔ نقل کریدے۔

دغہ شان دا ثابتہ دہ چہ عروۃ بلا واسطہ دبسرۃ نہ دا حدیث نقل کریدے چہ پہ ہغے کنبے مروان نشته۔ لکہ دا خبرہ ابن خزیمہ، ابن حبان او حاکم کریدے۔
(التلخیص الحبیہ: ۴۵/۱، مستدرک: ۱۳۷/۱، تعلیق الترمذی للشیخ احمد شاکر)۔

۳ - اعتراض: دا حدیث پہ روایت دہشام بن عروۃ نقل دیے او ہشام دخپل پلار عروۃ نہ سماع نہ دہ ثابت، لکہ پہ دیے باندے دلیل روایت دطبرانی دیے۔

جواب: دا خبرہ خطاء دہ، وجہ دادہ چہ روایت داحمد، ترمذی او حاکم صریح دیے پہ دیے کنبے چہ ہشام دخپل پلار نہ سماع ثابت دہ۔ او صحیح بخاری (۲/۱) کنبے عن ہشام عن ابیہ عروہ سند راغلے دیے۔

او کہ بالفرض او منو، نو بیا ہم دا علت ہیخ تاثیر نہ لری، وجہ دادہ چہ دا روایت دہشام نہ سیوا نور وثقاتو ہم دعوۃ نہ آوریدلے دیے، لکہ عبد اللہ بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم، او ددہ پلار ابو بکر شو۔ لکہ چہ دا پہ روایت دمالک، احمد او ابن الجارود کنبے کتلے شی۔

۴ - اعتراض: کوم خلق چہ مس الذکر ناقض گنہی نو ہغوی مضطرب دی پہ مصداق دحدیث دبسرۃ کنبے پہ ډیرو اقوالو باندے چہ خلویبنتو تہ رسیری، لکہ ابن

العربی پہ شرح دترمذی کنبے تفصیلاً ذکر کړی دی، او دیو روایت په مصداق کنبے دومره اختلاف راتلل شبهه پیدا کوی په استدلال کنبے په حدیث باندے، څکه دا دلیل دے چه دا حدیث نه دے ثابت او محمل د حدیث نه دے متعین، نوکه اومنو چه حدیث صحیح دے نو بیا هم محمل دے مراد ئے ښکاره نه دے ددے علماؤ په نزد، او هر چه د عدم نقض قائلین دی نو هغوی کنبے اختلاف نشته.

جواب: معنی د حدیث ښکاره ده او مصداق ئے ظاهر دے، او محمل ئے هم متعین دے دهغه چا دپاره چه متبع سنت وی، او منصف وی. او څوک چه متعسف حيله گروي دا حدیثو صحیحو او سنن ثابته و نو هغه د حدیث دپاره باطل عذر ونه گوري. او خپل مذهب ته ئے راړوی، نو هغوی لره هیڅ اعتبار نشته. دغه شان هغه اختلاف د مالکیه او شوافعو چه په معنی د حدیث کنبے دے هغه لره هم څه اعتبار نشته، څکه د چا په تفریعاتو او تاویلاتو سره صریح حدیث نه محمل کیږی.

۵ - اعتراض: دا حدیث (د بسرة) مقید دے په هغه وخت پورے کله چه په مس الذکر سره څه خارج شی نو ناقض دے، اوکه خارج نشی نو غیر ناقض دے.

جواب: په دے تقیید باندے هیڅ دلیل په احادیثو کنبے نشته، دا خبره مردود ده، د ځان نه به احادیثو ته پیوندونه نشی اچولے، داپه نبی ﷺ باندے جرأت کول دی.

۶ - اعتراض: دا حدیث د قیاس خلاف دے څکه چه قیاس تقاضا کوی چه کله نجاست د ذکر یا فرج نه نه وی خارج شوے نو پکار ده چه اودس مات نشی؟

جواب: قیاس په مقابله د نص صریح صحیح کنبے باطل دے، او نص صریح صحیح ثابت دے په خلاف د قیاس باندے، او قیاس خو د ضرورت په وخت کیږی کله چه نص نه وی، او کله چه نص موجود وی نو قیاس نص لره نشی رد کولے. اودا خبره به احناف هم منی.

۷ - اعتراض: احتمال شته چه مس الذکر کنایه وی داودس وچولو نه پس د بولو نه نو بول نه په مس الذکر سره کنایه شویده، څکه ئے حکم داودس کړے دے.

جواب: دا احتمال بعید بلکه باطل دے دلیل د بطلان ئے روستو حدیث د ابو هریره دے

(اذا افضى احدكم بيده ليس بينه وبينها شيء الخ).

دغه شان دا احتمال دهیڅ صحابی یا تابعی په زړه کېنه هم نه دے تیر شوی او هیچا دا قول نه دے کړی که وی نو نقل شوی به وی بلکه هر عالم په ظاهری معنی باندے حمل کړیدے. دا لانجے روستو په مقلدینو کېنه پیدا شوی.

۸ - اعتراض: د وضوء نه مراد وضوء لغوی دے یعنی لاس وینځل، وضوء شرعی نه دے مراد، لکه د وضوء قبل الطعام پشان، کما قال الطحاوی، مرقاة (۳۴۱/۱).

جواب: الفاظ شرعیه به په حقائق شرعیه و باندے حمل کولے شی، او وضوء په شریعت کېنه وضوء عرفی ته وائی. وهو غسل الأعضاء الثلاثة ومسح الرأس. او کله چه قرینه موجوده وی نو بیا به د معنی شرعی نه عدول کیږی معنی لغوی ته، او دلته هیڅ دلیل نشته او هیچا دا معنی نه ده اخستے په سلفو کېنه.

علاوه لا دا چه د ابن عمر نه دارقطنی (۱۴۷/۱) بسند صحیح نقل کړی دی (فلیتوضأ وضوءه للصلاة). یعنی داسے اودس دے او کړی لکه څنگه ئے چه مانځه دپاره کوی.

تحفة الأحوذی (۸۶/۱) وهکذا عن بسرة فی مجمع الزوائد (۲۴۵/۱).

۹ - اعتراض: وضوء شرعی مراد دے لیکن دا حکم د خواصو دپاره استحبابی دے نه د عوامو دپاره.

جواب: دلته امر (په حدیث کېنه) دپاره د وجوب دے ځکه چه امر مطلق للوجوب وی عند الجمهور، کله چه قرینه صارفه عن الوجوب نه وی. او په حدیث د ابو هریره کېنه د دے رد دے لکه په مسند احمد (۸۰/۳) کېنه دی: (من افضى بيده الى ذكره فقد وجب عليه الوضوء) صححه الحاكم وابن حبان وابن السكن. نو په دے حکم کېنه عوام او خواص ټول یو شان شریک دی، مَن لفظ ټولو ته شامل دے.

نوپه دے حدیث کېنه صفاد وجوب لفظ ذکر دے.

بیا هر کله چه دوی اودس مستحب گنږی نو د خواصو او عوامو فرق دکوم ځائے نه ثابتوی؟

او هر چه دا خبره کوی چه بیا خو ذکر د فخذ (پتون) نه هم لگيږی اود هغه نه خو اودس

کول ضروری نہ دی، نو ددی مس بالید نہ ہم اودس کول ضروری ندی۔ نو دا خبرہ خطاء ده، وجہ داده چہ دفخذ پہ مس کولو سرہ اودس ناقض نہ دی، او پہ مس بالید سرہ اودس مات دی، اودلیل پہ دی باندی حدیث دابو ہریرہ دی (کوم چہ راروان) دی چہ پہ ہغے کنبے لفظ د (ید) ذکر دی، نو لاس وروړلو سرہ اودس ماتیدل پہ حدیث کنبے ذکر دی او د ذکر د پتون سرہ مسہ کیدلو سرہ اودس ماتیدل پہ ہیخ حدیث کنبے ندی ذکر۔ نو دا قیاس پہ مقابلہ دنص کنبے دی۔

۱۰ - **اعتراض:** دلته تاویل دی او مفعول حذف دی: (ای من مس ذکرہ بفرج امرأته) (چا چہ ذکر د خپلے بی بی د فرج سرہ او جنگولو) یعنی چہ التقاء الختانین اوشی نو اودس پہ خپله ماتیری نو دلته ذکر د سبب دی او مراد ترینه مسبب دی ځکه چہ پہ مس الختان سرہ ضرور د بدن نه څه خارجیری، نو امر بالوضوء للاحتیاط دی۔

جواب: دا تحریف معنوی دی په دی حدیث کنبے. اوددی تحریف درد کولو دپاره حدیث دابو ہریرہ (راتلونکے) کافی دی چہ پہ ہغے کنبے لفظ د (ید) راغله دی، کما مر (اذا افضى احدکم بیده الخ).

نو حدیث کنبے ید ذکر کیږی او دوی په هغے کنبے تحریف کوی او بدلوی ئے په مس الفرج سره، دا دتقلید پوندوالے دی۔

تلك عشرة كاملة. دا ټول تاویلات باطل دی په حدیث د بصره کنبے. واكثرها فی المرعاة (۳۶/۲، وتحفة الأخوذی: ۸۶/۱). اوس دویم قول ذکر کوو.

۲ - **القول الثاني:** مس الذکر او فرج المرأة والدبر اودس ماتوی په شرطونو سره (۱) چہ مباشرة (بلا حائل) لاس اولگوی (۲) مس بالكف او کږی یعنی ورغوی اولگوی، ځکه (افضى) لفظ راغله دی. بل روایت کنبے (کف) لفظ راغله۔

اودا قول د عمر بن الخطاب، سعد بن ابی وقاص، ابن عمر، ابن عباس، ابو هريرة، عائشة - رضی الله عنهم - سعید بن المسيب، عطاء بن ابی رباح، ابان بن عثمان، عروة بن زبیر، سلیمان بن یسار، مجاهد، ابو العالیة، الزهری، مالک، احمد، شافعی، اوزاعی، اسحق بن راهویه، ابو ثور او مزنی - رحمهم الله - دی۔

(المجموع شرح المذهب: ۵۱/۲، المغنی لابن قدامة: ۲۴۰/۱ نیل الاوطار ۲۴۹/۱).

دلیل: ۱ - حدیث دبسرہ بنت صفوانؓ دے:

ان النبی ﷺ قال: من مس ذكره فلا یصلی حتی یتوضأ.

اخرجه مالك: ۲۹/۱، واحمد وابوداود: ۲۴/۱، والترمذی: ۲۵/۱، والنسائی:

۱۳۱/۱، واسناده صحيح وصححه احمد ايضا في المناظرة بين ابن المديني ويحيى بن معين.

۲ - دليل: عن ام حبيبة قالت: سمعت رسول الله ﷺ يقول: من مس فرجه فليتوضأ.

اخرجه ابن ماجة: ۱۳۵/۱، وغيره وسنده صحيح، كذا في الارواء: ۵۲/۱.

۳ - دليل: عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده قال: قال رسول الله ﷺ: من مس

فرجه فليتوضأ، وايماء امرأة منست فرجها فلتتوضأ.

اخرجه احمد: ۸/۲، مع الفتح الرباني، وسنده حسن.

اودا دليل دے چہ دنارینہ اوزنانه فرق پہ دے باب کنبے نشته، کذا قال صاحب بلوغ

الأمانی.

۴ - دليل: عن زيد بن خالد الجهني قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: من مس فرجه

فليتوضأ.

اخرجه احمد: ۸۴/۲، مع الفتح الرباني، قال الهيثمي: رواه احمد والبخاري والطبراني في

الكبير ورجاله رجال الصحيح، الا ابن اسحق مدلس، وقال: حدثني، فانفتي التذليل فالحديث

صحيح، بلوغ الأمانی شرح مسند احمد الشيباني: ۸۵/۲، ومجمع الزوائد: ۲۴۵/۱.

تنبیه: دہیشمی پہ قول سرہ رد اوشو پہ صاحب دتنظیم الأشتات (۱۳۳/۱) باندے

چہ دطحاوی (۴۴/۱) نہ ئے نقل کریدی چہ پہ دے روایت کنبے مدلس راوی (محمد بن

اسحق) دے، دے وائی دا خودوئ ہم منی چہ مدلس دے، نو بیا پہ مونر باندے پہ دے

حدیث سرہ حجت قائمول ظلم دے.

جواب: ہیشمی ہم وائی چہ دا مدلس دے لیکن مدلس چہ کله عنعنہ اوکری نو

ہلہ قابل قبول نہ وی، اوکله چہ تصریح بالتحديث اوکری لکہ لفظ (حدثنا، خبرنا) نو بیا

دہغہ روایت اتفاقا مقبول دے، کذا فی قواعد الحرح والتعديل.

۵ - دلیل : سن ابی ہریرۃ عن النبی ﷺ قال : من أفضى بيده الى ذكره ليس دونه ستر، فقد وجب عليه الوضوء.

اخرجه احمد : ۸۰/۲، ورواه ابن حبان في صحيحه وقال في كتاب الصلاة : هذا حديث صحيح سنده، عدول نقلته، وصححه الحاكم من هذا الوجه وابن عبد البر. بلوغ الأمانی : ۸۵/۲.

دغہ شان دمذکورہ صحابو نہ ہم دا احادیث نقل دی، چہ اکثر حافظ ابن حجرؒ پہ التلخیص الحبییر (۱/۱۸۶) کنبے جرحا و تعدیلا ذکر کریدی، ہغے تہ رجوع پکار دہ، وکذا الطحاوی (۱/۵۷).

اوس د اول شرط دپارہ دلیل شہ دیے (چہ مباشرت بہ وی، حائل بہ نہ وی) ؟۔

دلیل دادیے چہ : حدیث دابو ہریرہ رضی اللہ عنہ کنبے دی :

اذا افضى احدکم بيده الى فرجه ليس دونها حجاب ولا ستر، فقد وجب عليه الوضوء.

(اخرجه ابن حبان، کذا فی تحفة الأحوذی : ۸۵/۱، و مر الحدیث بمعناه).

اود دوسم شرط (چہ پہ کف او ورغوی سرہ بہ مس شوے وی) دپارہ ہم دلیل دیے ٹککہ د

افضاء معنی اهل اللغة دا کریدہ چہ پہ باطن الکف (ورغوی سرہ) سرہ وی.

لکہ صاحب د بلوغ الأمانی (۲/۸۸) دواپو شرطونو تہ اشارہ کوی فرمائی :

وفی احادیث الباب ایضا اشتراط عدم الحائل بین اليد والذكر وهذا متفق علیه عند من

قالوا بالنقض - واستدل به الشافعية فی ان النقض انما يكون اذا مس الذکر بباطن الکف، لما

يعطيه لفظ الافضاء فی حدیث ابی ہریرۃ، وقد فسره الامام الشافعی فی الأم، فقال : الافضاء

باليد انما هو بباطنهما، كما تقول : افضى بيده معانقا و افضى بيده الى الأرض ساجدا آه.

یعنے : کوم علماء چہ پہ مس الذکر والفرج والدبر سرہ اودس واجبوی دہغوی تولو

اتفاق دیے پہ دیے خبرہ چہ پہ مابین د ذکر او لاس کنبے بہ حائل نہ وی. (دا اول شرط) او پہ

دیے باندیے شوافعو ہم استدلال کریدیے چہ اودس بہ ہلہ ماتوی چہ پہ باطن الکف سرہ

مس کری، ٹککہ چہ پہ حدیث دابو ہریرۃ کنبے دافضاء لفظ دیتہ شامل دیے، او امام

شافعیؒ پہ کتاب الأم کنبے ہم ددیے تفسیر داسے کرے چہ افضاء بالید دا پہ باطن الکف

سرہ وی، لکہ چہ عرب پہ محاورہ کنبے وائی : افضیٰ بیدہ معانقا الخ.

خلاصہ : داچہ پدے باب کنبے احناف ہم صرف پہ یو حدیث عمل کوی چہ حدیث دطلق دیے، او شوافع ہم صرف پہ یو حدیث عمل کوی چہ حدیث دبسرہ دیے.

۳ - قول ثالث : وهو الراجح :

دا قول شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ پہ مجموعہ الفتاویٰ (۲۴۱/۲۱) کنبے ذکر کرے چہ پہ دے سرہ تطبیق راخی ددوارو حدیثونو ترمینح فرمائی چہ :

حدیث دطلق بن علیؒ محمول دیے پہ مس بغیر دشہوت باندے، اودلیل پہ دیے باندے دادے چہ دلتہ ذکر تشبیہ ورکھے شویده دانف او اصبع وغیرہ سرہ (هل هو الا بضعة) اوکہ ذکر دشہوت سرہ واخستے شی نو بیا دا تشبیہ نہ صحیح کیڑی، ٹکے چہ ذکر کلہ پہ شہوت کنبے وی نو ہغہ کنبے حرکت وی، او پہ انف او اصبع وغیرہ کنبے حرکت نشتہ.

او حدیث دبسرہ بنت صفوانؒ محمول دیے پہ مس الذکر بشہوة باندے. اودا ڍیرنبہ تطبیق دیے، وجہ دادہ چہ پہ دوارو حدیثونو باندے عمل راخی، اوکہ دا اونہ کرے شی نو بیا پہ یو حدیث عمل راخی اوبل مہمل پاتے کول راخی۔ او شیخ البانی رحمہ اللہ ہم ددے خبرے تحسین کریدے (تعليق المشكاة: ۱۰۴/۱).

او صاحب توضیح الأحکام یوہ بلہ توجیہ ہم ذکر کریدہ چہ : مس ذکر ناقض د اودس دیے، کہ چرے دا مس بغیر د حائل (پردے) نہ وی، اوناقض داودس نہ دیے کہ چرے سرہ د حائل اوپردے نہ وی۔ دارنگ وائی چہ : ددے تائید دیو بل روایت نہ ہم کیڑی چہ ہغے کنبے داسے تپوس شویدے (الرجل یمس ذکرہ فی الصلاة) یعنی مانخہ کنبے لاس یوسی، نو مونخ کنبے خو بغیر د حائل نہ شرمگاہ نہ مسہ کیڑی۔

لیکن بیا وائی : کومہ جمع چہ شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ ذکر کریدہ دا ڍیرہ قریبہ دہ حق اوصواب تہ (توضیح الأحکام: ۲۷۷/۱).

باقی ددے تفصیل پہ نیل الأوطار: ۲۴۷/۱، ارواء الغلیل: ۱۵۰/۱، السنن الکبریٰ: ۱۳۰/۱، المغنی: ۲۴۰/۱، المجموع شرح المہذب: ۵۱/۲، المصنف لعبد الرزاق:

۱۱۲/۱، البیهقی: ۱۳۰/۱، ابن ابی شیبہ: ۱۶۳/۱، فتاویٰ الدین الخالص: ۳۸۹/۲، التحقیقات لرد الہفوات: ۷۷) کنبے تفصیلاً اوگورہ۔

تنبیہ: کہ یو شخص د ماشوم یا د بل چا ذکر لہ گوئے یوسی نو ددی خہ حکم دی؟
نو راجح دادہ چہ ددہ اودس مات دی، کلہ چہ پہ شہوت سرہ وی۔ وجہ دادہ چہ علت د
مس کولو مشترک دی چہ خپل ذکر وی اوکہ دبل۔

دویم: دا چہ پہ مصنف عبد الرزاق (۱۲۲/۱) کنبے دعطاء وغیرہ نہ نقل دی (قال: توضحاً من ذلك) یعنی ددی نہ ہم اودس اوکرہ۔

اوکلہ چہ پہ شہوت سرہ نہ وی نو اودس نہ ماتیری، لکہ داسے حکم پہ فتاویٰ
العشیمین (۲۰۳/۲) کنبے ہم شتہ۔

یا دا چہ: اودس ترے کول مستحب دی، واجب نہ دی راجع فی ذلك الدین الخالص:

۳۸۵/۲

مسئلہ: پہ مس الدبر سرہ د اودس پہ نقض کنبے خہ صریح دلیل نشتہ، نو ظاہر
رائے دادہ چہ پہ دی سرہ اودس نہ ماتیری، او قیاس کولو تہ حاجت نشتہ۔

قال الشیخ الإمام محیی السنۃ رحمۃ اللہ: ہذا منسوخ لأن أبا هريرة أسلم بعد قدوم
طلق۔

۲۲- وَقَدْ رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِذَا أَقْضَى أَحَدُكُمْ بِيَدِهِ
إِلَى ذَكَرِهِ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا شَيْءٌ فَلْيَتَوَضَّأْ. رَوَاهُ الشَّافِعِيُّ وَالدَّارِقُطْنِيُّ.

۲۳- وَرَوَاهُ النَّسَائِيُّ عَنْ بُسْرَةَ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ: لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا شَيْءٌ.

ترجمہ: امام محیی السنۃ فرمائی: دا حدیث منسوخ دی خکہ چہ ابو ہریرہ دطلق
بن علی دراتلو نہ وروستو اسلام راوپر دی او ابو ہریرہ در رسول اللہ ﷺ نہ دا حدیث نقل
کرے دی: ہر کلہ چہ تاسو کنبے د چالاس ذکر تہ اورسی، اودلاس او ذکر مینخ کنبے خہ
حائل (پردہ) نہ وی نو ہغہ لہ پکار دی چہ اودس اوکری (شافعی، دارقطنی) او نسائی دبی
بی بسرۃ نہ داروایت نقل کرے دی چہ ہغے کنبے (لیس بینہ و بینہا شیء) الفاظ مذکور نہ

دی۔

درجۃ الحدیث : رواہ الشافعی والدارقطنی وفي سندهما یزید بن عبد الملک، وقد ضعفه اکثرון، وثقه ابن سعد وابن معین فی روایة. وأخرجه أحمد وابن حبان فی صحیحہ والحاکم والبیہقی (۱۳۳/۱) والطبرانی فی الصغیر من طریق نافع بن أبی نعیم، وفيه : فقد وجب علیه الوضوء، بدل قوله : فلیتوضأ. قال ابن حبان : هذا حدیث صحیح سندہ، غدول نقلتہ، وصححہ الحاکم وابن عبد البر، وقال ابن السکن : هو أجود ما روى فی هذا الباب. وقال الألبانی فی السلسلة الصحيحة : ۲۳۸/۳، رقم : ۱۲۳۵ : إذا أفضى أحدکم یدہ إلى فرجہ وليس بينهما سترة ولا حجاب فلیتوضأ، أخرجه ابن حبان (۲۱۰) والسیاق له، والدارقطنی (۵۳) والبیہقی (۱۳۳/۱) واسناد ابن حبان جید، آھ.

نودا حدیث صحیح دی، اود تطبیق او جمع بین الأحادیث دپارہ کافی شافی دی۔ و انظر ایضاً : المشکاة النسخة الهندية بتعلیق رمضان بن أحمد بن علی آل عوف (۱۶۳/۱)۔

اوس محی السنہ صاحب تطبیق بین الحدیثین کوی، چہ حدیث دطلق بن علیؓ (چہ پہ ہفے کنبے عدم نقض الوضوء بالمس دہ) منسوخ دی پہ حدیث دابو ہریرہؓ اویسرہؓ باندی۔ چہ ابو ہریرہؓ دنبی کریم ﷺ نہ نقل کوی فرمائی :

تشریح : إِذَا أَفْضَى أَحَدُكُمْ بِيَدِهِ الْخ: یعنی مس الذکر بغیر دحائل نہ اودس ماتوی۔ نو دا حدیث دابو ہریرہؓ ناسخ دی۔ وجہ دا بیانوی چہ ابو ہریرہؓ دطلق بن علیؓ نہ اووہ (۷) کالہ روستو ایمان راوی، حکمہ چہ طلقؓ دہجرت پہ اول کال کلہ چہ نبی ﷺ مسجد جوړولو دیمن نہ راغے او ایمان ئے راویو، او ابو ہریرہؓ پہ اووم کال (دخیبر) باندی ایمان راوی۔

نو دا ابو ہریرہؓ حدیث متاخر شو اود طلقؓ حدیث مقدم دی، او متاخر ناسخ وی دمقدم دپارہ۔ دغہ شان د بصرہ ایمان راویل متاخر دی۔ مطلب دا شو چہ پہ مس الذکر سرہ اودس نہ ماتیدل منسوخ دی۔ دا د محی السنہ صاحب تطبیق دی۔

لیکن دا صحیح نہ دی، ددوہ وجہونہ :

۱- اولہ وجہ دادہ چہ پہ دی خبرہ صریح دلیل نشته چہ حدیث دطلق مقدم دی منسوخ دی، او حدیث دابی ہریرہؓ متاخر اوناسخ دی۔

۲- دویمه وجہ: دا چہ پہ نفس تقدم داسلام باندے حدیث منسوخ نہ گرخی او پہ تاخر داسلام باندے حدیث ناسخ نہ گرخی، ٹککے کیدے شی چہ یو کشر صحابی (متاخر الاسلام) دے دمشر صحابی نہ حدیث الرسول ﷺ اوریدلے وی، او یا مشر صحابی - مثلاً ابو بکرؓ - دے دکشرانو صحابو پہ زمانہ کنبے د نبی ﷺ نہ حدیث آوریدلے وی پہ زمانہ دوفات د نبی کریم ﷺ کنبے نو پہ نفس مخکنبے والی اوروستو والی سرہ نسخ نہ ثابتیری، ترخو چہ یقینی دلیل نہ وی پہ نسخ باندے، اودا خبرہ ہلہ صحیح دہ چہ کلہ طلق بن علیؓ دا یو حدیث آوریدلے وی او بیا د نبی کریم ﷺ سرہ بالکل نہ وی ملاؤ شوے (ولم یثبت الرجوع الی المدینة عند المبارکفوری فی التحفه: ۸۷/۱)۔

البتہ طلق بن علیؓ نہ یوبل حدیث ہم نقل دے چہ طبرانی فی الکبیر نہ صاحب د مجمع الزوائد (۲۴۵/۱) نقل کرے وکذا فی النیل (۲۵۰/۱) چہ ہفہ دبسرہ بنت صفوانؓ د حدیث پشان دے:

عن طلق بن علی وکان فی الوفد الذین وفدوا الی رسول اللہ ﷺ: ان رسول اللہ ﷺ قال: من مس فرجه فلیتوضأ۔

دے حدیث تہ طبرانی صحیح وئیلی دی، نو دودہ روایتہ ثابت شو دطلق نہ۔ او بیائے داسے تطبیق کرے لکھ چہ محیی السنہ صاحبؓ کرے، چہ ممکنہ دہ چہ طلق دا اول حدیث (چہ پہ عدم نقض الوضوء باندے دلالت کوی چہ هل هو الا بضعه پہ کنبے ذکر دے) د نبی علیہ السلام نہ مخکنبے آوریدلے وی اوروستوئے دا دویم حدیث آوریدلے وی (کوم چہ پہ نقض الوضوء باندے دال دے) نو دودہ دویم حدیث دبسرےؓ، ام حبیبہؓ، ابو ہریرہؓ اوزید بن خالدؓ د حدیث سرہ مطابق شو نو داناسخ شو دا اول حدیث ددہ دپارہ۔ نو طلق بن علیؓ ناسخ او منسوخ دوارہ حدیثونہ آوریدلی دی۔

لیکن حاشیہ کنبے لیککی چہ پہ روایت ثانیہ دطلقؓ کنبے (کوم چہ دال دے پہ نقض الوضوء باندے) ایوب بن عتبہ دے، اودا ضعیف دے، اودہ تہ پہ تقریب کنبے صدوق کثیر الخطأ وئیلے شویدے، نو دودہ روایت ثانیہ منکر شو۔

۳- دریمہ وجہ دادہ: چہ نسخ تہ ضرورت نشتہ ٹککے تطبیق ممکن دے کما مر۔

وجوه ترجیح حدیث بسرۃ علی حدیث طلق

۱ - اولہ وجہ : دترجیح خودادہ چہ صاحب المرعۃ (۳۴/۲) کنبے لیکلے دہ چہ حدیث دبسرہ امام شافعی فی الأم، ابن خزیمہ، ابن حبان، ابن الجارود، حاکم، بیہقی نقل کرے، او امام احمد، بخاری، ابن معین، ترمذی ورتہ صحیح وئیلی دی . دارنگہ دارقطنی، ابن حبان، ابن السکن، حاکم، بیہقی، ابن عبد اللہ ابو حامد الشرقی، حازمی، نووی، ابن حجر اونورو علماؤ - رحمہم اللہ - ورتہ صحیح وئیلی۔

اوہرچہ حدیث دطلق بن علیؑ دے نو دیتہ بعضے علماؤ صحیح او بعضے نورو ورتہ ضعیف وئیلے، نو دا حسن شو او ہغہ صحیح دے، او صحیح ارجح وی پہ حسن باندے .

۲ - وجہ : پہ حدیث دطلق کنبے چہ کوم راویان دی نو پہ ہغے باندے شیخان (بخاری او مسلم) احتجاج نہ دے کرے، او پہ حدیث دبسرۃ کنبے چہ کوم راویان دی پہ ہغے تولو باندے شیخانو احتجاج کریدے . قال فی المغنی : ۲۰۳/۱ : قال البخاری : اصح شیء فی هذا الباب حدیث بسرۃ .

۳ - وجہ : حدیث دبسرۃ دپارہ کثرہ الطرق او شواہد کثیرہ دی، سرہ دصحت دسند نہ، لکہ چہ مخکنبے تیر شو نو دا ہم یوہ طریقہ دترجیح دہ .

۴ - وجہ : بسرۃ بہ دا حدیث د مہاجرینو او انصارو پہ کورونو کنبے بیانولو او صحابہؓ پورہ موجود وو او ہیچانہ منع کولہ، بلکہ منع لاخہ چہ بعضے صحابوؓ ہم دا مذہب اختیار کرے وو . (مرعۃ) .

۵ - وجہ : حدیث دطلقؑ تہ بعضے علماؤ منسوخ وئیلی لکہ امام حازمیؒ پہ کتاب الاعتبار کنبے او ابن حبان . او حدیث دبسرۃ وغیرہ تہ ہیخ عالم منسوخ نہ دی وئیلی .

۶ - وجہ : حدیث دطلق موافق دے دپخوانی حالت سرہ چہ عدم النقض دے او حدیث دبسرہ دہغے نہ ناقل دے نو ناقل تہ بہ ترجیح وی۔

دنورو وجہو دپارہ تحفۃ الأخوذی : ۸۷/۱، او مرعۃ : ۳۵/۲ او نیل الاوطار ۲۴۹/۱ تہ رجوع او کرہ۔ پہ دے مسئلہ کنبے د جمع بین الأحادیث دپارہ دویم قول راجح دے، کوم چہ شیخ الاسلام ذکر کریدے۔

۲۴۔ وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُقْبَلُ بَعْضَ أَزْوَاجِهِ ثُمَّ يُصَلِّي وَلَا يَتَوَضَّأُ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : عائشہؓ نہ روایت دے چہ دافر مائی : نبی کریم ﷺ بہ خپلے ٹینے بیسیانے خکل کرے، بیا بہ ئے مونخ کولو او اودس بہ ئے نہ کولو۔ (أبو داود، ترمذی، نسائی)۔

درجۃ الحدیث : رواہ أبو داود (۱۷۸، ۱۷۹) والترمذی (۸۶) والنسائی (۱۰۴/۱) وابن ماجہ (۵۰۲) واسنادہ صحیح، وأخرجه أحمد (۲۱۰/۶) وقد صححه العلامة أحمد شاكر في شرح الترمذی (۱۳۳/۱، ۱۴۲) والألبانی، المشكاة بتعليق رمضان بن أحمد (۱۶۳/۱) وقال الألبانی في تعليق المشكاة : لكن الحديث صحيح، فقد جاء من طرق أخرى بعضها صحيح، كما حققناه في صحيح سنن أبي داود (۳۶/۱) رقم (۱۷۸) ورجحه أيضاً في تحقيق أحمد شاكر على الترمذی (۱۳۳/۱، ۱۴۲)۔

تشریح : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُقْبَلُ بَعْضَ أَزْوَاجِهِ :

۱۔ ددے حدیث نہ دا معلومہ شوہ چہ رسول اللہ ﷺ بہ دخپلو بی بیانو سرہ محبت کولو اودا دزنانو حق دے پہ سری باندے۔

۲۔ دارنگہ دین بیانولو کنبے حیاء کول صحیح ندی ٹککہ چہ عائشہ رضی اللہ عنہا تول امت تہ دخپل راز بیان کوی چہ رسول اللہ ﷺ بہ ماسرہ داسے بوس او کنار کولو کہ عائشے وغیرہ دا بیان نہ ویے کرے نو دا حکم شرعی بہ ٹنگہ معلومیدلو۔

۳۔ بیا عائشے دلتہ بعضے بی بیانے ذکر کرے مراد ترینہ پخپلہ عائشہ دہ لکہ داد بل روایت نہ معلومیری چہ کلہ دے دا حدیث بیان کرو نو عروہ بن الزبیر (چہ ددے خورے وو) دے تہ ئے اووئیل (هل هي انت؟ فضحكت)۔ یعنی دا بی بی تہ ویے نو هغے اوخاندل۔

۴۔ کلہ چہ یوہ خبرہ د حیاء سرہ تعلق ساتی او پہ هغے کنبے مقصود پہ کنایاتو سرہ حاصلیری نو تصریح کول مناسب ندی۔

مرکزی مسئلہ پہ حدیث کنبے دا دہ چہ دخپلے بی بی خکلولو اولاس ورورلو سرہ اودس نہ ماتیری۔ لیکن دے مسئلہ کنبے ہم اختلاف شتہ۔

۵۔ **اول مذهب** دادے چہ مس المرأة مطلقاً ناقض دے اودس لرہ، اودا قول دابن

مسعود، ابن عمر، زهری، امام شافعیؒ لو دهغه داتباعو دے .

دلیل : دسورت المائده او النساء آیت ﴿أَوْ لَا مَسْتُمْ النِّسَاء﴾ وفی قرائة : ﴿أَوْ لَمْ تَسْتُمْ النِّسَاء﴾ - دا آیت دلیل دے چه مس المرأة سره اودس ماتیری، وجه داستدلال داده چه لمس حقیقت دے په لمس بالید (لاس وروړلو) کښه او مجاز دے په جماع کښه نودلته حقیقت مراد دے، نه مجاز .

اود دے حدیث الباب نه جواب کوی چه دا حدیث ضعیف دے لکه چه امام ترمذی ددے ضعف بیان کړی، کما یأتی فی الکتاب .

۲ - دلیل : دابن عمرؓ نه امام بیهقیؒ اود ابن مسعودؓ نه امام مالکؒ او شافعیؒ نقل کړی چه : مَنْ قَبَلَ امْرَأَتَهُ أَوْ جَسَهَا يَدَهُ فَعَلِيهِ الْوُضُوءُ، وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ : الْقَبْلَةُ مِنَ اللَّمَسِ وَفِيهَا الْوُضُوءُ . کذا فی نیل الأوطار : ۲۴۵/۱ .

۲ - قول ثانی : مس المرأة اودس نه ماتوی مگر کله چه څه خارج شی نو بیا اودس مات دے، اودا قول دعلیؓ، ابن عباسؓ، عطاءؓ، طاؤسؓ، حسن بصریؒ، مسروقؒ او یورایت قویه داحمدؒ نه اود امام ابو حنیفهؒ او ابو یوسفؒ دے . او همدا قول راجح دے .

دلالت : ۱ - په دے مسئله کښه هیڅ صحیح واضح دلیل نشته چه دلالت او کړی په ماتیدو داودس باندی، لهذا اودس به په خپل حال باندی باقی وی، ترڅو چه واضح دلیل په ماتیدو رانسی .

۲ - دلیل : دا مسئله ډیره عامه ده او هر مُتَزَوِّج انسان ته راپیش کیږی یعنې پدیکښه عموم بلوی ده، نوکه په مس المرأة سره اودس ماتیدل نو نبی کریم ﷺ به ددې عمومی بیان کړی وی، ځکه چه نبی ﷺ د بیان دپاره راغلی دے، هرکله چه د نبی ﷺ د طرفه صحیح او واضح بیان رانغی نو دا دلیل دے په دے چه اودس نه ماتیری . والأصل بقاء الطهارة علی حالها .

او هر چه اول مذهب والا په آیت استدلال کړی نو هغه مرجوح دے، ځکه د لمس نه مراد جماع ده لکه دا تفسیر دابن عباسؓ او علیؓ نه نقل دے (مغنی : ۲۲۱/۱، تحفه الأحرار : ۹۸/۱، مجموعة الفتاوى : ۲۳۲/۲۱، هیئة کبار العلماء : ۱۵۱/۱، ابن کثیر) .

اوپہ دے تفسیر باندے دوه قرینے دی :

اولہ قرینہ : دادة چہ پہ آیت کریمہ کنبے اللہ تعالیٰ دوه قسمہ طہارتونہ بیان کپی دی
(۱) صغریٰ (۲) کبریٰ . نو پہ ﴿ فاغسلوا وجوهکم وأیدیکم الی المرافق وامسحوا برؤسکم وأرجلکم الی الکعبین ﴾ کنبے طہارت بالماء ذکر کوی اودا طہارت صغریٰ دے .
اود ﴿ لا مستم النساء ﴾ نہ مراد سبب د طہارت کبریٰ دے . او ﴿ جاء احد منکم من الغائط ﴾
سبب د طہارت صغریٰ دے . او ﴿ فلم تجدوا ماء ﴾ نہ روستہ بدل د طہارت بیانوی چہ
تیمم دے نو کہ دلتہ د ﴿ لا مستم النساء ﴾ نہ جماع مراد نشی نو پہ آیت کنبے بہ د طہارت
صغریٰ دپارہ سبب راشی اود طہارت کبریٰ دپارہ بہ سبب موجود نشی (سرہ ددے نہ چہ
طہارت کبریٰ تے پہ ﴿ وان کنتم جنبا فاطہروا ﴾ سرہ ذکر کریدے) نو بیا بہ دبلاغت قرآنی
نہ خلاف راشی اودا خوبصیح نہ دہ . کذا فی فتاویٰ الدین الخالص : ۳۹۵/۲ .

بلہ وجہ دادہ : چہ پہ آیت کنبے ملامست ذکر دے او مفاعله باب کنبے شرکت وی
دجانبینو نہ اودا متصور کیری پہ دوه کسانو کنبے چہ بشخہ اوخاوند دی اودا د جماع
صورت دے . (المغنی : ۲۲۱/۱) .

۳ - دویمہ قرینہ **اودریم دلیل** : حدیث التقبیل (حدیث الباب) دے چہ د نبی ﷺ
عمل دلیل دے چہ دوی د خیلے بی بی تقبیل کرے او اودس تے نہ دے کرے . او دے حدیث
کنبے اگرچہ امام ترمذی کلام کوی لیکن دا صحیح دے لکھ روستہ بہ راشی .

۴ - **دلیل** : عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی : ان کان رسول اللہ ﷺ لیصلی وانی
لمعترضۃ بین یدیه اعتراض الجنازہ حتی اذا أراد أن یوتر مسنی برجلہ . رواہ النسائی ، کذا فی
النیل : ۲۴۶/۱ . قال الحافظ فی التلخیص : اسنادہ صحیح ، انظر التحفة : ۸۸/۱ .

نو پہ دے کنبے د نبی ﷺ خپہ د عائشہ نہ لگیدلے دہ .

اوپہ بل روایت د عائشہ صدیقہ کنبے داسے دی :

ان کان رسول اللہ ﷺ لیصلی وانی لمعترضۃ بین یدیه اعتراض الجنازہ ، فاذا أراد أن
یسجد غمزنی فقبضت برجلی . متفق علیہ .

پہ دے حدیث کنبے نبی ﷺ پہ مانخہ کنبے عائشہ سکونیلے دہ .

اوہل روایت کنبے دی : قالت : فزعت ذات لیلۃ و فقدت رسول اللہ ﷺ فمددت یدی فوقعت یدی علی قدمیه و هما منصوبتان ہو ساجد (رواہ احمد : ۵۸/۶ ، ۲۰۱ ، ابوداود : ۵۴۷/۱ ، دارقطنی : ۱/۱۴۳)۔

پہ دے کنبے د عائشہؓ لاسونہ د نبی کریم ﷺ پہ قدمونو لگیدلی دی۔

۵ - دلیل : نبی کریم ﷺ اُمَامَہ بنت ابی العاص بن الربیع پہ مانُخہ کنبے پہ اوگو باندے اوچتولہ اوکلہ بہ ئے چہ سجدہ کولہ نو ہغہ بہ ئے کینولہ (متفق علیہ)۔

اونبی کریم ﷺ پہ باب دا حکامو کنبے دامت سرہ شریک دے ترخو چہ دلیل دخصوص رانشی، اولتہ دلیل دخصوص نشتہ . لہذا مس المرأة سرہ اودس نہ ماتیری۔

سوال : ابن مسعودؓ او ابن عمرؓ قول سرہ بہ خہ کیری چہ قائل دی پہ نقض الوضوء بمس المرأة باندے ؟

جواب : دوی دواو سرہ نورو عامو صحابو پہ دے مسئلہ کنبے اختلاف کرے اوکلہ چہ دصحابو اختلاف راشی پہ یوہ مسئلہ کنبے نورجوع بہ کیری کتاب او سنت در رسول ﷺ تہ، او کتاب او سنت دواو کنبے دا خبرہ دہ چہ مس المرأة ناقض للوضوء نہ دے۔

ددے خائے نہ بلہ فائدہ معلومہ شوہ ہغہ دا چہ : احنافو او نورو علماؤ د عمر، ابن عمر او ابن مسعود - رضی اللہ عنہم - خبرہ نہ دہ منلے خکہ هغوی سرہ دلیل دے اودے صحابو سرہ دلیل نشتہ ، نود دلیل د تابعداری دوجے نہ ددے صحابو خبرہ پریدی اودا ڍیر بنہ کار دے، اودیتہ انصاف وائی، حق پرستی ہم دادہ چہ دلیل کلہ راغے نوکہ غتبو خلقو ہم - پہ خپل اجتہاد سرہ - دھغے خلاف خبرہ اوکرہ ہغہ بہ پریدی۔

احناف دا دعویٰ کوی چہ فقہ حنفی ابن مسعودؓ کرلے دہ، حال دا چہ د ابن مسعودؓ ڍیرے فتوے د فقہ حنفی خلاف دی، یو دھغے نہ دا فتویٰ دہ (چہ د بنیٰ بنیٰ کلو لو کنبے اودس لازم دے) مونہ دلته د ابن مسعودؓ خبرہ پریدو خکہ چہ دلیل ورسرہ نشتہ، پہ امت باندے د دلیل تابعداری فرض دہ، تقلیدونہ دین کنبے نشتہ۔

۳ - پہ دے مقام کنبے یو بل قول ہم شتہ ہغہ دا چہ : مس المرأة ناقض د اودس دے کہ چرے پہ شہوت سرہ وی، اونہ دے ناقض کہ چرے بغیر د شہوت نہ وی۔ اودا قول د

علقمہ، ابی عبیدہ، نخعی، حماد، امام مالک، امام شعبی، امام سفیان ثوری، اسحق او مشهور قول د امام احمد دے (المغنی : ۲۱۹/۱) اودا قول صاحب د مغنی او علامہ شوکانی پہ نیل الاوطار (۲۴۷/۱) کنبے او علامہ بسام پہ توضیح الأحکام (۲۳۱/۱) کنبے غورہ کریدے۔

وجہ دا بیانوی چہ دا حدیث محمول دے پہ ہغہ تقبیل باندے چہ پہ شہوت سرہ نہ وی، بلکہ د محبت او شفقت خکلول دی، او دا قسم لمس خو ناقض د اودس نہ دے، حکمہ چہ نبی ﷺ عائشہ پہ مانحہ کنبے سکوندلے دے، او د لمس ذات خو ناقض نہ دے بلکہ دا مَظَنّہ د خروج الشهوة دے، نو ہغہ لمس چہ عادی وی او بغیر د شہوت نہ وی نو ہغہ بہ پہ خپل اصل باقی پاتے وی چہ اودس نہ ماتیدل دی۔

دے قول والا سرہ ہیخ دلیل پہ دے فرق باندے نشتہ دے سیوا ددے نہ چہ تاویل پہ احادیثو کنبے کوی۔ او پہ دے قید باندے ہیخ صریح واضح صحیح دلیل نشتہ لکہ دا خیرہ مونہ مخکنبے اوکرہ۔

نو پہ مس المرأة سرہ اودس مات گنرلو بارہ کنبے ہیخ حدیث نشتہ ترخو پورے چہ شہ شے خارج شوے نہ وی نو بناء پہ دے باندے قول ثانی راجح دے، لکہ چہ دیتہ ئے ترجیح ورکریدہ پہ تحفة الأحوذی : ۸۸/۱، کنبے، ابن جریر راجح کریدے پہ خپل تفسیر کنبے : او دے قول تہ پہ فتاویٰ الدین الخالص (۳۹۴/۲) کنبے ہم ترجیح ورکرے شوے دے، اوددے مسئلے پورہ تحقیق پہ نیل الاوطار، المغنی او تحفة الأحوذی کنبے اوگوری۔

وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ : لَا يَصِحُّ عِنْدَ أَصْحَابِنَا بِحَالٍ إِسْنَادُ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ. وَأَيْضًا :
إِسْنَادُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْهَا. وَقَالَ أَبُو دَاوُدَ : هَذَا مُرْسَلٌ وَإِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ لَمْ
يَسْمَعْ عَنْ عَائِشَةَ.

اوترمذی وئیلی دی : زمونہ د علماؤ پہ نیز پہ ہیخ حال کنبے دعروہ سند اودغہ شان دابراہیم تیمی سند دعائشہ نہ صحیح کیدے نشی، او ابوداود وئیلی دی چہ دا حدیث مرسل دے حکمہ ابراہیم تیمی دبی بی عائشہ نہ، نہ دے آوریدلے۔

﴿ تحصيل الثروة فی تحقیق اعتراض الترمذی علی حدیث عروة ﴾

دلته سوال پیدا کیڑی چه امام ترمذی په دے مقام کنبے رد کوی چه اسناد عروه عن عائشه صحیح نه دے حالانکه ترمذی کنبے ډیر داسے روایات دی چه عروة په کنبے دعائشه رضی الله عنها نه نقل کوی، نو آیا دامام ترمذی په دے خبره کنبے تعارض نه بنکاری؟

جواب : ظاهر کنبے تعارض معلومیږی ول په واقع کنبے هیڅ تعارض نشته ځکه چه عروه دوه کسان دی (۱) عروة بن الزبیر (۲) عروة المزنی . نو دلته چه رد کوی نو دا په اسناد د عروة المزنی باندے کوی، او نور احادیث چه موجود دی نو هغه د عروة بن الزبیر دی.

اوس به راشو اعتراض د ترمذی ته : نو غرض د امام ترمذی په دے عبارت خپل سره چه (لانه لا یصح عندهم بحال الاسناد) تضعیف ددے حدیث دے او په دے ضعیف کولو باندے دوه قوله بیانوی، اول قول د یحیی بن سعید القطان پیش کوی چه هغه فرمائی (هُوَ شَبَّهَ لَاشِئ) اوبل د امام بخاری قول پیش کوی چه هغه ورته ضعیف وئیلے دے . لیکن که فکر اوکړے شی نو دا خبره په حقیقته ده، اودا حدیث صحیح دے او د امام مسلم د شرطونو برابر دے . نو په دے خبره ځان پوهول پکار دی چه ددے حدیث دوه طریقے دی چه په هغه سره رانقل شویدے :

اولے طریقے سره داسے نقل شوی : عن حبيب بن ابی ثابت عن عروة عن عائشة .

اودویمه طریقے : عن ابی روق عن ابراهیم التیمی عن عائشة .

په اوله طریقے باندے (چه هغه طریقے د عروه ده) دوه اعتراضه واردیږی :

اول اعتراض دادے چه د عروه نه مراد عروه المزنی دے نه عروه بن الزبیر، او عروه المزنی خو مجهول دے، اوددے خبرے دلیل چه مراد عروه المزنی دے دادے چه امام ابوداود ددے حدیث یوه بله طریقے نقل کړیده او په هغه کنبے د عروه المزنی تصریح موجود ده . معلومیږی چه دلته هم د عروه نه مراد عروه المزنی دے . هغه طریقے داسے ده :

حدثنا ابراهیم بن مخلد الطالقانی قال حدثنا عبد الرحمن بن مغراء قال حدثنا الأعمش

قال ثنا أصحاب لنا عن عروة المزنی عن عائشة بهذا الحديث .

(۲) دارنگہ امام ابوداؤد د سفیان الثوریؒ دا قول ہم نقل کرے دیے چہ قال : ما حدثنا حبيب الا عن عروة المزني (یعنی لم یحدثهم عن عروة ابن الزبير بشئ)۔

نو دا ہم دلیل دیے ددیے خبرے چہ پہ حدیث الباب کنبے مراد د عروہ نہ عروہ مزنی دیے۔

جواب : دا طریقہ او سند د ابوداؤد انتہائی ضعیف دیے، پہ دیے کنبے خو یو عبد الرحمن بن مغراء دیے اودا چہ کلہ د اعمش نہ روایت کوی نو ددہ روایت لیس بشئ دیے، یحییٰ بن معین ددہ پہ بارہ کنبے فرمائی : له ست مائة حديث يرويها عن الأعمش تركها لم يكن بذاك۔

۲ - دویم دا چہ پہ دیے سند کنبے اصحاب لنا، مجاہیل روات دی نو پہ دیے سند سرہ استدلال باطل دیے۔ او امام ابوداؤدؒ چہ د سفیان الثوریؒ قول پیش کریدے نو دھغے جواب دادے چہ ہغہ تے پے سندہ ذکر کریدے فلا یعتبر۔

دویم دا چہ : د سفیان ثوریؒ د قول نہ امام ابوداؤدؒ خیلہ خلاف کرے لکہ چہ فرمائیلی دی :

وقد روى حمزة الزيات عن حبيب عن عروة بن الزبير عن عائشة حديثا صحيحا.

ددے نہ مراد د امام ابوداؤد ہغہ حدیث دیے چہ کتاب الدعوات (۲۰۵/۲) کنبے امام ترمذیؒ نقل کریدے۔

نو ددیے خبرے د ابوداؤد نہ دوہ خبرے معلومے شوے :

(۱) د عروہ نہ مراد عروہ بن الزبیر دیے، لکہ چہ ددیے تصریح امام احمدؒ او ابن ماجہ کنبے شویده، لکہ چہ روستو بہ راشی۔

(۲) د ابوداؤد پہ نیز ہم روایت د حبيب عن عروہ صحیح دیے۔

(کذا فی المرعاة : ۴۰/۱)۔

۳ - **جواب :** د سفیان ثوریؒ قول د خیل علم مطابق دیے یعنی د ہغہ د عدم علم نہ دا

نہ لازمیری چہ پہ واقع کنبے دیے ہم دا روایت نہ وی ثابت، بلکہ بال المجہود کنبے خلور صحیح روایتونہ پہ واسطہ د حبيب ابن ابی ثابت د عروہ نہ روایت شویدی، چہ دھغے نہ معلومیری چہ حبيب بن ابی ثابت د عروہ نہ نقل دروایت کول بعید نہ دی۔

اوس دلیل پہ دے خبرہ چہ دا عروہ ابن الزبیر دے دادے چہ ابن ماجہ (۳۸/۱) باب الوضوء من القبلة، وصحیح سنن ابن ماجہ رقم (۵۰۲) بسند صحیح کنبے، ددے روایت سند داسے مروی دے :

حدثنا ابو بکر بن ابی شیبہ وعلی بن محمد قال ثنا وکیع عن حبيب بن ابی ثابت عن عروہ بن الزبیر عن عائشة ان رسول الله ﷺ قبل بعض نسائه ثم خرج الى الصلاة ولم يتوضأ، قلت : ما هی الا أنت، فضحكت۔

ددے روایت سند پورہ صحیح دے، او امام البانیؒ ورتہ صحیح وئیلی دی، دغہ شان نصب الراية (۷۲/۱) کنبے دی : صحیح۔

۲ - بل دلیل دادے چہ پہ سنن دارقطنی (۱۴۲/۱) مسند احمد او مصنف ابن ابی شیبہ (۴۴/۱) کنبے ددے حدیث متعدد طرق راغلی دی چہ پہ بعضو کنبے ابن الزبیر او پہ بعضو کنبے ابن اسماء الفاظو سرہ تصریح موجود دہ۔

۳ - صاحب المرعاة ذکر کری دی چہ پہ عرف دمحدثینو کنبے چہ کله عروہ مطلقا ذکر شی نو مراد ترینہ عروہ بن الزبیر وی۔

۴ - پہ روایت مذکورہ دابن ماجہ کنبے ورسرہ د (ماہی الا انت) سوال ذکر دے۔ ددے نہ معلومیری چہ داجرات پہ تپوس چہ کوی نو دا ابن الزبیر (چہ خورے دعائشے دے) کولے شی، نہ عروہ المزنی، ٹکھ ہغہ اجنبی شخص دے۔ دغہ شان خندا دعائشے دعوہ سرہ دلیل دے چہ دائے خورے دے نہ بل ٹوک، فتدبر فیہ !

دا خو یو اعتراض دے پہ روایت د عروہ۔

۲ - دویم اعتراض پہ دے سند دادے چہ کہ عروہ نہ مراد ابن الزبیر شی بیا ہم د حبیب ابن ابی ثابت سماع د ہغہ نہ نہ دہ ثابت، لکہ چہ پہ دے باندے دلیل امام ترمذیؒ دامام بخاریؒ نہ دا قول نقل کریدے : (حبیب بن ابی ثابت لم یسمع من عروہ) نو حدیث منقطع شو۔

جواب : صاحب نصب الراية (۷۲/۱) او صاحب المرعاة (۴۰/۲) دابن عبد البرؒ نہ داسے نقل کریدی چہ د حبیب بن ابی ثابت سماع د عروہ بن الزبیر نہ ثابت دہ، وجہ دادہ چہ

د حبیب سماع د داسے خلقو نہ ہم ثابت ده چه هغه د عروہ نہ ہم مقدم دی په عمر کنبے اومخکنبے ترے وفات شوی دی، ابن عبد البرؒ فرمائی :

صححه الکوفیون وثبتوه لروایۃ الثقات من ائمة الحدیث له، وحبیب لا ینکر لقاءه عروہ لروایتہ عنن هو اکبر من عروہ وأقدم موتا. وفي موضع آخر : لا شک انه ادرك عروہ، انتهى. (نصب : ۷۲/۱).

اودے خبرے ته ابو داود هم میلان کړیدے پشان دابن عبد البرؒ، لکه چه مخکنبے دابو داود عبارت تیر شو (وقد روی حمزة الزيات عن عروہ ... حدیثا صحیحا) . نو سماع د حبیب ثابت ده د عروہ نه.

۲- بله وجه داده چه حبیب سماع کړیده د عروہ بن الزبیر نه هم اودارنگه د عروہ المزنی نه هم، لکه چه دا په ډیرو احادیثو کنبے ثابت ده. انظر نصب الرايه (۷۲/۱).

او هر چه دا قول د امام بخاریؒ دے چه (حبیب لم یسمع من عروہ) نو ددے جواب دادے چه امام بخاریؒ دا خبره د خپل شرط مطابق کړیده څکه چه د هغه شرط په اتصال د حدیث کنبے دادے چه معاصرت دراوې به د مروی عنه سره هم وی، او سماع به هم ثابتہ وی، او نفس معاصرت کافی نه دے ترڅو چه ثبوت د لقاء نه وی. اود امام مسلمؒ صرف معاصرت (یوواله د زمانه) او امکان د لقاء او سماع شرط گنړی د صحت د حدیث دپاره. او دلته خو معاصرت د حبیب او عروہ موجود دے، نو په دے وجه دا حدیث صحیح علی شرط مسلم دے.

اود امام بخاریؒ دا شرط ډیر سخت دے ډیر علماء ورسره اتفاق نه کوی، نو دا اعتراض هغه د خپل شرط مطابق کړیدے، ورنه سماع هم ثابت ده (کما أسلفنا لك).

خلاصه : دا چه هیڅ اعتراض په دے طریقہ باندے نه دے صحیح. هاو! یو ژور اعتراض شته هغه دا چه حبیب مدلس دے او عنعنہ ئے کړیده. نو جواب دادے چه نور طرق شته هغه به جبیره شی.

او که اومنو چه دا حدیث منقطع دے نو ددے حدیث نور ډیر اسانید دی، امام احمد (۲۱۰/۶) ابن ماجه (۵۰۲) البزار الدارقطني (۱۴۱/۱) الطبری ذکر کړیدی چه بعض

جیند الاسناد دی، او بعضے حسن ته نزدی دی۔ نو په دے کثرة الطرق سره به جبیره اوشی د
ضعف دانقطاع۔ نوییا حدیث صحیح او گر ٹیدلو، فتدبر!
(کذا فی المرعاة، ونصب الراية: ۷۲/۱) اوشو کانی هم دا خبره تسلیمی ذکر کریده۔
(نیل الأوطار (۲۴۶/۱)۔

الاعتراض على الطريق الثاني :

په دویمه طریقه باندی امام ترمذی داسے اعتراض کوی :
ولا نعرف لإبراهيم التيمي سماعا من عائشة .

داسے اعتراض امام ابوداؤد هم کریم د هغه طریقه داسے ده :

حدثنا محمد بن بشار قال ثنا يحيى وعبد الرحمن قالانا ثنا سفیان عن ابی روق عن ابراهيم التيمي عن عائشة ان النبي ﷺ قبلها ولم يتوضأ .

امام ابوداؤد فرمائی : قال ابو داود : وهو مرسل و ابراهيم التيمي لم يسمع من عائشة شيئا .
ترمذی او ابوداؤد دواړو ورته منقطع حدیث وئیلے دی ؟۔

جواب : ددے اعتراض نه دادے چه دا حدیث دے مرسل شی او مراسیل الثقات حجت
دے په دے شرط سره چه کله ددے بل مؤید روایت موجود وی، کذا فی مصطلح الحدیث .
او دلته ددے مؤید روایات ډیر زیات دی، لکه چه مخکښه ددے تفصیل اوشو۔

۲ - **جواب :** امام دارقطنی په خپل سنن (۱۴۱/۱) کښی ددے حدیث ذکر کولو نه
روسته لیکي :

وقد روى هذا الحديث معاوية بن هشام عن الثوري عن ابی روق عن ابراهيم التيمي عن
ايه عن عائشة فوصل اسناده۔

په دے سند کښی د (عن اييه) زیادت په وجه حدیث متصل شو۔ نو اعتراض دارسال
ختم شو۔ نو حدیث صحیح شو لکه چه اکثر و علما و ورته صحیح وئیلے دی۔ (کذا فی
نصب الراية والمرعاة)۔

اود ابراهيم التيمي دپلار نوم حارث دے اودا صحابی دے نو د حدیث ټول راویان پوره
ثقات دی۔

امام البانیؒ پہ السلسلۃ الضعیفۃ (۲/۴۲۹) کنبے فرمائی: ددے حدیث لس طرق نقل دی چہ بعضے دھغے نہ صحیح دی لکہ چہ ہغہ پہ صحیح ابی داود کنبے نقل کریدی۔ نو ددے طرقو دوجے نہ ہم د انقطاع ضعف ختم شو۔
 او مصنف عبد الرزاق (۱/۱۳۵، رقم الحدیث: ۵/۰، باب الوضوء من القبلة واللمس والمباشرة) کنبے یو روایت پہ بل سند داسے نقل کریدی:
 عن عبد الرزاق عن ابراهيم بن محمد عن معبد بن بئانة عن محمد بن عمرو عن عروة بن الزبير عن عائشة قالت: قبلني رسول الله ﷺ ثم صلى ولم يحدث وضوء۔
 پہ دے روایت کنبے دابن الزبير تصریح ہم شویده او پہ سند کنبے نہ ابراهيم التيمي شته اونه حبيب ابن ابي ثابت۔

۲۵۔ وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: أَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَتِفًا ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ بِمَسْحٍ كَانَ تَحْتَهُ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمہ: ابن عباسؓ فرمائی: رسول اللہ ﷺ د چیلے د پتون (ورستہ) غوبنہ اوخورلہ، بیائے خپل لاس پہ تہات سرہ اوچ کرل چہ لاندے ترے غوریدلے وو، بیا اودریدلو مونخ ئے اوکرو۔ (ابوداود، ابن ماجہ)۔

تشریح: ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ: فائدہ: ۱۔ حدیث دلیل دے پہ دے چہ اور پخ کپری شی خورلو نہ روستہ اودس نہ دے لازم۔ ۲۔ خوراك نہ روستہ لاس وینخل یا ختل یا صرف اوچول سنت کنبے راغلی دی، او وینخل واجب نہ دی۔ ۳۔ پہ دستر خوان وغیرہ باندے لاس اوچول جواز لری، حکہ ہغہ ددے دپارہ وی اوکہ قیمتی دری وغیرہ وی نو پہ ہغے باندے اوچول نہ دی پکار حکہ چہ داد مال ضائع کول دی۔

مسح: د میم کسرہ دہ ہغہ زگے جامے، دری تہ وائی چہ د وینستو نہ جوہ وی۔

درجۃ الحدیث: رواہ أبو داود واللفظ لہ، وابن ماجہ (۴۸۸) واسناد الحدیث حسن، و قال الألبانی فی صحیح ابی داؤد (۱۸۹): اسنادہ صحیح، وقال ابن حجر: وصححه ابن حبان (۱۱۲۹) و (۱۱۶۲) وأصله فی الصحیح. تعلیق المشکاة لرمضان بن أحمد.

۲۶ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَرَّبَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ جَنْبًا مَشُوبًا فَأَكَلَ مِنْهُ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ . رَوَاهُ أَحْمَدُ .

ترجمہ : بی بی ام سلمہؓ نہ روایت دے چہ دے نبی ﷺ تہ (دجیلی) وریت کرے پتون یورلو، نبی کریم ﷺ دھغے نہ اوخوړلو بیا مونځ دپارہ اودریدلو او اودس ئے اونه کړو - (احمد) -

تشریح : د (جَنَّبًا) نہ مراد اړخ اولیچہ دے، مشوی هغے تہ وائی چہ پہ اور باندے پہ انگار کنبے وریت شوی وی -

وَلَمْ يَتَوَضَّأْ : نہ دا معلومہ شوہ چہ شرعی اودس ئے اونه کړو، او لاسونہ ئے ہم پہ خہ خیز رانہ خکل چہ دیتہ لغوی وضوء وائی، د بیان د جواز دپارہ ئے دا کار اوکړو - بلہ داچہ لاسونہ بہ هله وینځی یا اوچوی چہ غوړشی او دلته غوړ نہ وو -

درجۃ الحدیث : اسنادہ صحیح، أخرجه أحمد (۳۰۷/۶) والحديث أخرجه كذلك الترمذی (۱۸۲۹) وقال : حديث حسن صحيح، وقال الألبانی : وسنده صحيح على شرط الشيخين تعليق المشكاة (۱۰۶/۱) للألبانی ولرمضان (۱۶۴/۱) .

الفصل الثالث - دریم فصل

۲۷ - عَنْ أَبِي رَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : أَشْهَدُ لَقَدْ كُنْتُ أَشْوَى لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ بَطْنِ الشَّاةِ ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : ابو رافعؓ فرمائی : زہ پہ دے خبرہ قسم خورم چہ ما بہ رسول اللہ ﷺ دپارہ د جیلی د خیتے دننہ خیزونہ (مثلا زرہ، اینہ وغیرہ) وریتول، نبی ﷺ بہ دھغینہ خورائی اوکړو بیا بہ مونځ دپارہ اودریدلو او اودس بہ ئے نہ کولو - (مسلم) -

تشریح : مقصود د حدیث دا دے چہ نبی علیہ السلام اور پخکرمے شے خوړلے دے او بیا ئے اودس ندے کړے نو دا دلیل دے چہ حکم د وضوء ما مست النار منسوخ دے -

بطن الشاة : نہ مراد دگدے، چیلی باطنی خیزونہ دی یعنی جگر، تورے زرہ وغیرہ
لوہ ماخ دی۔

۲۸ - وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : أُهْدِيَتْ لَهُ شَاةٌ فَجَعَلَهَا فِي الْقَدْرِ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ : مَا هَذَا يَا أَبَا رَافِعٍ ؟ فَقَالَ : شَاةٌ أُهْدِيَتْ لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ! فَطَبَخْتُهَا فِي الْقَدْرِ ، قَالَ : نَاوِلْنِي الذَّرَاعَ يَا أَبَا رَافِعٍ ، فَنَاوَلْتُهُ الذَّرَاعَ ، ثُمَّ قَالَ : نَاوِلْنِي الذَّرَاعَ الْآخَرَ ، فَنَاوَلْتُهُ الذَّرَاعَ الْآخَرَ ، ثُمَّ قَالَ : نَاوِلْنِي الذَّرَاعَ الْآخَرَ ، فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنَّمَا لِلشَّاةِ ذِرَاعَانِ . فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : أَمَا إِنَّكَ لَوْ سَكَّتَ لَنَاوَلْتَنِي ذِرَاعًا فِذِرَاعًا مَا سَكَّتَ ، ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَتَمَضَّمْضَ فَأَهُ وَغَسَلَ أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى ، ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِمْ فَوَجَدَ عَنْدهُمْ لَحْمًا بَارِدًا فَأَكَلَ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَصَلَّى وَلَمْ يَمَسْ مَاءً . رَوَاهُ أَحْمَدُ .

ترجمہ : ابو رافعؓ فرمائی : (یوہ ورغ) ماتہ د تحفے پہ طور چیلی راولیرلے شوہ ما دھغے غوبنہ پخولو دپارہ کتوی کنبے واچولہ (دے مینخ کنبے) رسول اللہ ﷺ تشریف راولو۔ وے فرمائیل : ابو رافع داخہ دی ؟ ما عرض اوکرو : یا رسول اللہ ! د چیلی غوبنہ دہ چہ ماتہ ہدیہ شویدہ۔ ما کتوی کنبے پخ کرے دہ۔ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : ابو رافع ! یو لاس (لیچہ) ماتہ ہم راکرہ، نو ما یو لیچہ در رسول اللہ ﷺ خدمت کنبے پیش کرہ، بیا ہغوی او فرمائیل : یو لیچہ راکرہ ! ما دویمہ لیچہ ہم پیش کرہ، بیا نبی ﷺ او فرمائیل : بل راکرہ۔ ما عرض اوکرو : یا رسول اللہ ! د چیلی خو دوہ لیچے وی (او ہغہ دوارہ مے ستاسو پہ خدمت کنبے پیش کرلے، اوس بلہ لیچہ خو نشتہ) نبی کریم ﷺ ہغہ تہ او فرمائیل : اے ابو رافع ! کہ تہ خاموش پاتے شوے وے نو ماتہ بہ دے لیچہ پہ لیچہ راکولو خو پورے چہ تہ چپ وے، بیا نبی کریم ﷺ اوہ او غوبنٹلے اوخلہ تے کنگال کرہ او دگوتو طرفونہ تے اووینخل، بیا پاخیدلو او مونخ تے اوکرو۔ بیا ابو رافع تہ ورغلو ہغہ سرہ تے یخہ (پخہ) غوبنہ اولیدہ نو نبی کریم ﷺ ہغہ اوخوہلہ، ہغے نہ پس تے مسجد تہ

تشریف یورلو، او مونخ ئے اوکرو، او اوبہ ئے مسہ ہم نہ کرے (یعنی نہ ئے اودس اوکرو اونہ ئے خلہ کننگال کرے) - احمد) اودا حدیث دارمی ہم روایت کرے دے خو (ثم دعا بماء) نہ آخر پورے ئے نہ دے ذکر کرے -

تشریح : أَهْدَيْتَ لَهُ شَاةً (ای لابی رافع) شَاةً : ٹھکہ دا دنیبی کریم ﷺ غلام دے دہ تہ ہدیہ داسے دہ لکھ مالک تہ۔

فائدہ : دنیبی کریم ﷺ دپارہ ہدیہ خوړل جائز او صدقہ خوړل ناجائز وو۔ ٹھکہ صدقہ کنبے مقصود دگنا ہونو ازالہ او درجات او چتول وی اودا صدقہ دانسانانو خیرے صفا کوی نو دنیبی ﷺ دشان سرہ دا مناسب نہ وہ۔ او ہر چہ ہدیہ دہ نو پہ دے کنبے مقصود د مہندی لہ (چاتہ چہ ہدیہ شوے وی) رضاء کول او خوشحالول وی۔ اودا دنیبی کریم ﷺ دشان او چتوالے دے۔ نو دا ہغہ دپارہ جائز وہ۔

بیا پہ دے مقام کنبے دوفاء الوفاء (۶۰۲/۲) پہ حاشیہ کنبے ددے حدیث رد کریدے پہ مجرد عقل باندے چہ دنیبی کریم ﷺ دشان سرہ دا نہ بنائی چہ ہغہ دومرہ پیرہ غوبنہ او خوری دا خود خواہش پرستو کار دے، اود اسبابو خلاف دے۔ ددے جواب دادے چہ قیاس پہ مقابلہ د نص کنبے صحیح نہ دے، وجہ دادہ چہ دا معجزہ دنیبی ﷺ وہ۔ اود اخستود ذراع نہ خودا نہ معلومیری چہ نبی کریم ﷺ دے خوړلے وی، کیدے شی چہ ملگرو لہ ئے ورکولو۔

۲ - یا دا چہ مقصود پہ دے مقام کنبے بنکارہ کول د خپلے معجزے وو نہ خوراک دہغے، ٹھکہ چہ نبی علیہ السلام ورته اوفر مائیل کہ تہ غلے شوے ویے او لاس ویے خکتہ کرے ویے نو نورے لیچے بہ دے ہم راکولے۔ نو دیوے گلے لاسونہ (لیچے) زیاتیدل بہ معجزہ ویے۔

۳ - بلہ دا چہ دا تہول خاروے یوہ کتہوی کنبے راتلو نو دا وړوکے وو، او پہ یو یو وړوکی ذراع باندے دانسان ہیخ کار نہ کیږی، نو پہ عقل باندے صحیح حدیث رد کول جائز نہ دی۔ کلہ بہ ستا عقل یوے خبرے تہ رسیږی او کلہ بہ تہ رسیږی، خو چہ در رسول اللہ ﷺ نہ صحیح ثابت شو، نو پہ آمانا سرہ بہ دہغے تصدیق کوے، اود معتزلہ او خوارجو پشان

چون و چرا به په کښه نه کوم!

انما للشاة ذراعان : فائدة : ابو رافع عقل او چلولو په مقابله د نص کښه اجتهاداً، پکار داده چه رسول الله ﷺ او فرمائیل : ذراع را که نو ده به لاس اچول وې، ده به ظاهر ته کتلی وې عقل به ئې نه چلولې. دې باندې د انسان ذهن کهلاوېږي که څوک سوچ او کړي، په دې وجه ده باندې رسول الله ﷺ ضمني رد هم او کړو چه تالره دا خبره کول نه وو پکار، چه دگډې دوه ذراعه وي، بلکه تابه ورته لاس اچول وې چه پیغمبر ﷺ وائی را که نو که یو څائې کښه څه شې نه وي هم خو ته گوته ور وړه الله به ئې پیدا کوي، لکه بعض صحابو سره داسې واقعات راغلي دي. د جابر بن عبد الله او ابو طلحة کور ته نبی کریم ﷺ ډیر مسلمانان وروستل او هغه پروگرام دلېو کسان دپاره کړې وو، نو هغه خفه شو چه ددې سره به څه کوو؟ ښځې ورته او وئیل : پیغمبر ﷺ راوستی دی نو الله به ئې مړوي، نبی ﷺ ښه پوهیږي، الله به ئې ورله ورکوي! نو دلته هم دغه شان پکار وه، نو که دیو شې په باره کښه شارح او وئیل چه دې کښه ستاسو خیر دې نو مونږ به په کښه خیر گنړو اگر چه زموږ د مشاهدې خلاف وي. نو حدیث کښه اتباع سنت ته کلک ترغیب دې.

لَوْ سَكَّتْ : سوال : دادې چه هر کله دا ذراع را پیدا کیدل معجزه ده نو څه وجه ده چه په خبرو د ابو رافع سره منقطع شوه؟

جواب : وجه داده چه په وخت د معجزه کښه نبی کریم ﷺ رب ته متوجه وي، او په دې خبرو سره د نبی کریم ﷺ توجه د ابو رافع خبرو ته راغله نو ځکه معجزه منقطع شوه.

۲- یا دا چه د عالم الغیب نه چه یو څیز په طریقه د خرق العادت سره ښکاره کیږي نو ددې شرط دادې چه په هغه کښه شک نه وي، او نقصان به په یقین او تصدیق کښه نه وي او دلته د ابو رافع د خبرو په وجه تردد او شک پیدا شو، نو ځکه معجزه منقطع شوه.

مَا سَكَّتْ : پدې کښه ما په معنی د مودې سره دې او ظرف دې د ناولتني دپاره ای لناولتني ذراعا فذراعا مُدَّة سکوتک.

لَحْمًا بَارِدًا فَأَكَلَ ، وَلَمْ يَمَسْ مَاءً : یعنی کلہ چہ اوچہ غوبنہ اوخورلے شی او ہیخ غوروالے نہ لری نو خولہ وینخل ہم ضروری نہ دی ۔

درجۃ الحدیث : رواہ أحمد فی المسند (۳۹۲/۶) واسنادہ صحیح، وقال الألبانی فی تعلیق المشکاة : فی اسنادہ ضعف، لکنہ یتقوی بالشاہد الذی قبلہ وبالشاہد الذی بعدہ، کذا فی التعلیقین للمشکاة۔ فالحدیث صحیح ۔

۲۹ - وَرَوَاهُ الدَّارِمِيُّ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ : ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ إِلَى آخِرِهِ۔
ابی عبید : دا د نبی کریم ﷺ غلام دے اوصحابی دے، پہ اسم کنیہ مشہور دے خپل، نوم ئے نہ دے معلوم، او صرف دایو حدیث ترے نقل دے۔

درجۃ الحدیث : رواہ الدارمی (۲۲/۱) واسناد رجالہ ثقات غیر شہر بن حوشب وهو ضعیف من قبل حفظہ، لکن الحدیث قوی بحدیث أبی رافع الذی قبلہ بطریقہ، مشکاة الألبانی (۱۰۷/۱)۔

۳۰ - وَعَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كُنْتُ أَنَا وَأَبِي وَأَبُو طَلْحَةَ جُلُوسًا فَأَكَلْنَا لَحْمًا وَخَبْزًا ثُمَّ دَعَوْتُ بِوَضُوءٍ فَقَالَا : لِمَ تَتَوَضَّأُ ؟ فَقُلْتُ : إِنَّ هَذَا الطَّعَامَ الَّذِي أَكَلْنَا فَقَالَا : اتَّوَضَّأْنَا مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ . رَوَاهُ أَحْمَدُ۔

ترجمہ : انس بن مالکؓ فرمائی : زہ، ابی بن کعب او ابو طلحہ ناست وو، مونہ غوبنہ اورتی اوخورلے (خوراک نہ پس) ما د اودس اوبہ راوغوبنتے، ابی بن کعب او ابو طلحہ اووئیل : تہ اودس ولے کوے ؟ ما ورتہ اووئیل : ددے طعام پہ وجہ چہ ما اوس اوخورلو، نو ہغے دوارو اووئیل : آیا پاکیزہ خیزونو خورلو نہ اودس کوے، دے خیزونو خورلو سرہ ہغے سری اودس نہ دے کرے کوم چہ تانہ بہتر دے (یعنی نبی کریم ﷺ)۔ احمد۔

تعارف د ابو طلحہؓ :

دہ نوم زید بن سہل بن الأسود بن حرام دے، انصاری مدنی نجاری دے، پہ کنیہ باندے

مشہور دیے، د اوچتو صحابوؓ نہ شمار دیے، عقبہ اوبدر او نور و تولو معرکو ته حاضر شویڈیے، دام سلیمؓ خاوند دیے اود انس بن مالکؓ پلندر دیے۔ اودا پہ صحابوؓ کنبے مشہور تیر انداز (غشی ویشتونکے) وو، ده باره کنبے نبی کریم ﷺ فرمائی :
لصوت ابی طلحة فی الجیش خیر من فنة۔

د حنین پہ جنگ کنبے ئے شل کفار وژلی وو، اود احد پہ جنگ کنبے ورته ڍیر مصیبت رسیدلے وو، د نبی کریم ﷺ د حفاظت دپاره ئے غشو ته لاس وړاندے کولو تردے چه هغه شل شو۔ دوه نوی (۹۲) احادیث ئے امت ته رانقل کړی دی۔

انسؓ فرمائی : د نبی کریم ﷺ د وفات نه روستو خلویبنت کالو پورے ژوندی وو، او ټول عمر ئے روژه نیوله، سیوا داختر و نو نه اود نبی ﷺ په ژوند کنبے روژو نیولو ته اوزگار نه وو، ځکه چه په غزواتو او جهادی امورو باندے مشغول وو۔ په سنه (۵۱) ه کنبے وفات شویڈیے۔ رضی الله تعالیٰ عنه۔

تشریح : ثُمَّ دَعَوْتُ بِرَضْوٍ : دلته انسؓ ته حدیث ناسخ نه دیے معلوم چه دا حکم منسوخ دیے او نور و صحابوؓ ته معلوم دیے۔

فَقَالَا : اَتَتَوَضَّأُ مِنَ الطَّيِّبَاتِ : دلته ورته دلیل عقلی او قیاس ذکر کوی اود دیے سره نص پیش کوی اودا ډیر ښکله دلیل وی چه د نص سره دلیل عقلی هم پیش شی، او گویا کنبے دلته د نسخ حکمت ورته ښائی چه لحم او خبز طیبات دی اود طیبات نه روستو اودس نه وی لازم، نو په دی وجه دا حکم منسوخ شوی دیے۔ او ابتداء دا سلام کنبے چه اودس کول لازم وو نو دهغه به نور حکمتونه وو۔

فانده : صحابه کرامو به په هغه عمل باندے ځان الله تعالیٰ ته نه نزدی کولو کوم عمل چه به نبی کریم ﷺ نه وو مشروع کړیے۔ او انسؓ چه د غوښی نه اودس کولو نو شاید چه ده ته به نسخ نه وه رسیدلے۔ نو دی حدیث کنبے رد الحدیث بالقیاس نه دیے، کما یفعله الجهال بلکه تنبییه ده په علم بالمنسوخ باندے۔

طحاوی نقل کړی دی : قال ابو طلحة : اعراقیه ؟ آیا دا مسئله انس د عراق نه راوړی ؟ عراق چونکه موضع الفتن والبدع دی ځکه ئے د دی تخصیص کړی دیے۔ (۵۶/۱)۔

درجۃ الحدیث : رواہ أحمد فی المسند (۳۰/۴) ورجالہ ثقات معروفون، غیر عبد الرحمن بن زید بن عقیبة قال أبو حاتم : ما بحديثه بأس . وذكره ابن حبان فی الثقات . فلا سند جيد . تعلیق المشکاة (۱۰۷/۱) .

۳۱ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ يَقُولُ : قُبْلَةُ الرَّجُلِ امْرَأَتُهُ وَجَسَّهَا مِنَ الْمُلَامَسَةِ وَمَنْ قَبَّلَ امْرَأَتَهُ أَوْ جَسَّهَا بِيَدِهِ فَعَلَيْهِ الْوُضُوءُ . رَوَاهُ مَالِكٌ وَالشَّافِعِيُّ .

ترجمہ : ابن عمرؓ نہ روایت دے چہ دہ بہ فرمائیل : دسری د خپلے بنخے نہ بوسہ (کوکی) اخستل او هغه خپل لاس سره مسه کول دا هم ملاست دے، اوکوم سړی چہ خپلے بنخے نہ کوکی (بوسه) واخسته یائے هغه له لاس وروړو نو په هغه باندے اودس واجب دے - (مالک، شافعی) -

تشریح : دا د ابن عمرؓ فتویٰ ده چہ په مس المرأة سره اودس ماتیرې (رواه مالک والشافعی) لیکن امام شافعیؒ ورله صرف دا قول منلے دے او امام مالکؒ ورله نه دے منلے، ځکه چہ هغه ته نور نصوص احادیث مرفوعه معلوم دی، چہ په مس المرأة سره اودس نه ماتیرې څو پورے چہ څه شے خارج شوے نه وی، نو د ابن عمرؓ دا فتویٰ دا حدیثو خلاف ده، نو دا ډیر محترم صحابیؓ دے، دامت مشر دے لیکن دے فتویٰ باندے به ئے عمل نه کیږي، حجت د الله اود رسول ﷺ په خبرو کنبے دے، د حدیث دوجے نه دچا خبره پریخودل عین ادب دے .

درجۃ الحدیث : رواه مالک فی الموطأ رقم (۶۴) وسنده صحیح، وعنه زواه الشافعی کما فی البیهقی، وصححه ابن عبد البر، تعلیق المشکاة : ۱۰۷/۱ -

امام زیلعی په نصب الرايه کنبے دابن عبد البرؒ نه نقل کړیدی چہ دا روایت د عمرؓ نه په ضعیف سند سره نقل دے اودا د محدثینو په نزد خطاء روایت دے . وجه داده چہ اصل کنبے دا روایت دابن عمرؓ دے اود هغه قول دے اوبعض راویان په دے کنبے خطاء شوی دی نو نسبت ئے عمر فاروقؓ ته کړیدے .

۳۲ - وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ كَانَ يَقُولُ : مِنْ قُبْلَةِ الرَّجُلِ امْرَأَتُهُ الْوُضُوءُ .
رَوَاهُ مَالِكٌ .

ترجمہ : ابن مسعودؓ نے روایت دی ہے کہ وہ بہ فرمائیل : پہ سہی باندے دخیلے بنئے نہ بوسہ آخستو سرہ اودس لازمیری۔ (مالک)۔

درجۃ الحدیث : رواہ مالک فی الموطأ رقم (۶۵) انه بلغه ان عبد الله بن مسعود كان يقول۔ قال الألبانی فی تعلیق المشکاة : ۱۰۷/۱ : هذا من بلاغات مالک فكان علی المؤلف ان يذكر ذلك لئلا يتوهم احد انه صحيح، نعم روى معناه البيهقي في سننه : ۱/۱۲۴، من طريق اخرى عنه، واسناده صحيح، فالحدیث ثابت۔

۳۳ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ : إِنَّ الْقُبْلَةَ مِنَ اللَّمَسِ
فَوَضُوءُ مِنْهَا .

ترجمہ : ابن عمرؓ نے روایت دی ہے کہ جناب عمر فاروقؓ بہ فرمائیل : کہ بوسہ اخستل لمس کنبی داسل دی - کوم کہ پہ قرآن کنبی ذکر دی - نو بوسہ اخستونہ پس اودس کوئی۔

تشریح : دلته کہ کوم درے آثار مصنف نقل کری نو دا ددے صحابو مذهب دی، او حدیث مرفوع ورسرہ نشتبہ، بلکه صرف استدلال ئے کری دیے دایت نہ، کما تقدم . اودا حدیث موقوف بمنزلہ المرفوع ہم نہ دی، حککہ دلته اجتہاد دپارہ مجال شتبہ دی، کہ لمس نہ مراد ئے لمس بالید اخستے دی، او حدیث مرفوع صحیح صریح دعائشہ ددے آثارو خلاف دی، ممکنہ دہ کہ دیے صحابو تہ مرفوع حدیث نہ وی رسیدلے، او کلہ کہ تعارض راشی د حدیث مرفوع صحیح د موقوف حدیث سرہ نو ترجیح مرفوع لرہ وی۔

ولاحظة فی قول الصحابی عند معارضة الحديث المرفوع الصحيح، كما هو مسلم عند الكل۔

درجۃ الحدیث : رواہ الدارقطنی : ۵۳/۱، وقال : صحيح وفيه نظر، فان في اسناده

محمد بن عبد اللہ بن عمرو بن عثمان الملقب بالديباج وفيه ضعف من قبل حفظه، وقال ابن الترمذی في الجوهر النقي : ذكر ابن عبد البر في التمهيد اثر عمر ثم قال : هذا عندهم خطأ وانما هو عن ابن عمر صحيح، لا عن عمر، قال الألبانی : ویؤيده ان عاتكة بنت زيد زوجة عمر بن الخطاب قبلته ثم صلى ولم يتوضأ، رواه الأثرم في سننه (ق : ۲/۲/۱۹).

نو عمر رضی اللہ عنہ نہ ددیے مخکنیے روایت خلاف بل روایت ہم راغلو چہ ہغہ ہم قائل دیے پہ نہ ماتیدلو د اودس پہ مسہ کولو د بنیجے سرہ۔

۳۴ - وَعَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ) . رَوَاهُمَا الدَّارِقُطْنِيُّ ، وَقَالَ : عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ وَلَا رَأَاهُ وَيَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ وَيَزِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ مَجْهُولَانِ .

ترجمہ : عمر بن عبد العزیز د تميم داری نہ روایت کوی چہ رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : ہر بہیدونکی وینے سرہ اودس لازمی۔ دواہ روایتونہ دارقطنی نقل کوی دی اووٹیلی نے دی چہ عمر بن عبد العزیز، نہ خو تميم داری نہ آوریدلی دی اونہ نے ہغہ لیدلے دیے، اوددیے روایت دوہ راویان یزید بن خالد او یزید بن محمد مجهول دی۔

تعارف د عمر بن عبد العزیز رحمہ اللہ :

دده نوم عمر بن عبد العزیز بن مروان بن الحکم بن ابی العاص بن امیہ بن عبد شمس القرشی الأموی، ابو حفص المدنی، ثم الدمشقی أمير المؤمنين . دده مور أم عاصم بنت عاصم بن عمر بن الخطاب نوم نے لیلی وہ . د ولید د طرفنہ د مدینے والی وو، اود سلیمان بن عبد الملك سرہ د وزیر پشان وو، اود ہغہ دمرگ نہ پس پہ (۹۹) ہ کنیے ورتہ خلافت اوسپارل شو . دیر د عدل اوانصاف خلافت نے قائم کرو . دا وجہ دہ چہ داد خلفاء راشدینو نہ حساب دیے، دا دیر بہادر شخص وو، اوپہ خپل دور خلافت کنیے ہم دیر زیات زاہد اوعابد اوعفیف پاتے شو . علماء بہ دده مجلس تہ راجع کیدل اود یو بل نہ بہ نے استفادہ کولہ،

دده پہ مرگ باندے حسن بصریؒ او فرمائیل : مات خیر الناس . مودہ دخلافت ئے دودہ کالہ پنخہ میاشتے او یو خو ورخے دپاسہ وو . درجب پہ میاشت سنہ (۱۰۱ھ) کنبے د حمص مقام پہ دیر سمعان علاقہ کنبے وفات شویدے . رحمہ اللہ .

تعارف د تمیم الداریؒ :

دده کنبہ ابو رقیہ دہ ، اودا منسوب دے خپل نیکہ تہ ، الدار بن ہانی بن خبیب ، دده خپل نوم تمیم بن اوس بن خارجہ الداری دے ، مشہور صحابی دے ، د عثمانؓ د قتل نہ پس پہ بیت المقدس کنبے اوسیدلو . اسلام ئے پہ (۹) نهم کال دہجرت باندے راوړو ، اودا مخکنبے نصرانی وو ، اودده خصوصیت داوو (۱) چہ پہ یو رکعت کنبے بہ ئے قرآن ختمولو . مسروقؒ فرمائی : یوہ شپہ کنبے ئے تہجد پہ یو آیت (ام حسب الذین اجترحوا السيئات) باندے اوکړل . (۲) اود تولو نہ اول دہ پہ مسجد نبوی کنبے دیوہ بلہ کړیدہ . (۳) او نبی علیہ السلام دده نہ حدیث د دجال نقل کړیدے ، دده دا لوئے فضیلت دے . اگرچہ حدیث د دجال نبی ﷺ مخکنبے بیان کړے وو مگر دلته تمیم داریؒ دجال لیدلے دے نو نبی علیہ السلام دا لیدلے حدیث بیان کړو . دده نہ (۱۸) احادیث نقل دی . پہ سنہ (۴۰) ھ کنبے وفات شویدے .

تشریح : اَلْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ : پہ دے مقام کنبے دودہ قسمہ مسئلے دی :

۱- **اولہ مسئلہ :** وینہ وتلو سرہ اودس ماتپړی کہ نہ ؟

۲- **دویمہ مسئلہ :** وینہ نجس دہ کہ نہ ؟

هرچہ اولہ مسئلہ دہ نو پہ دے کنبے اختلاف دے پہ دودہ قولونو سرہ :

۱- **اول قول :** د امام شافعیؒ ، مالکؒ او پہ تابعینو کنبے د عطاءؒ ، طاؤسؒ ، حسنؒ ،

قاسم بن محمد ، اوسعید بن المسیبؒ دے . علامہ عبد الحیؒ پہ التعلیق الممجد (۶۲/۱) کنبے فرمائی :

وهو مذهب طاؤس ويحيى بن سعيد الأنصاري وربيعه بن عبد الرحمن وابي ثور وابن

عباس وابن ابي اوفى وجابر وابي هريرة وعائشة - رضى الله عنهم .

قال الألباني في السلسلة الصحيحة (۴۸۲/۱) : ولهذا كان مذهب اهل الحجاز ان ليس

فی الدم الوضوء وهو مذهب الفقهاء السبعة من اهل المدينة وسلفهم .

دوی فرمائی چہ پہ وینہ وتلو سرہ اودس نہ ماتیرپی، لیکن اودس کول مستحب دی، واجب نہ دی . دارنگہ پہ قی اوقیح وغیرہ سرہ ہم اودس نہ ماتیرپی . لندہ داچہ ہر ہغہ شے چہ دغیر سبیلین نہ خارج شی پہ ہغہ سرہ اودس نہ ماتیرپی . اودا قوی مذهب دے دوجے دلائل نہ .

دلائل ددے قول (چہ پہ وینہ اودس نہ ماتیرپی) :

۱ - ابن حبان پہ خپل صحیح (۲۱۲/۲) کنبے او امام بخاری (۲۹/۱) تعلیقاً، ابو داود (۲۹/۱)، ابن خزیمہ (۲۴/۱) بیہقی (۱۴۱/۱) کنبے راوپیدے :

عن جابر : خرجنا مع رسول الله ﷺ في غزوة ذات الرقاع من نخل - الحديث طويل وفيه - فقام الانصاري يصلي واتى الرجل فلما رأى شخصه وعرف انه ريبة للقوم فرماه بسهم فوضعه فيه فترعه حتى رماه بثلاثة اسهم ثم ركع وسجد، ثم أنبه صاحبه فلما عرف انهم قد نزلوا به هرب فلما رأى المهاجري مابا لانصاري من الدماء قال : سبحان الله ! الا نهتني اول مارمى قال : انى كنت في سورة اقرؤها فلم احب ان اقطعها، حتى انفذها، فلما تابع على الرمي ركعت فأذنتك، الحديث .

ترجمہ : جابر فرمائی : مونہ رسول اللہ ﷺ سرہ دغزوہ ذات الرقاع پہ موقعہ روان وو، حدیث اوگد دے، جابر فرمائی : یوانصاری صحابی پاخیدہ مونخ تے کولو، او یوسرے د مشرکانو نہ راغے اودے تے اولیدہ نو پوہہ شو چہ دا خود دے قوم شوکیدار دے نو پہ غشی بانڈے تے وویشتلو، او سم تے پہ کنبے کیخودلو، نو دغہ صحابی بیا دغہ غشی را اوویستلو، تردے چہ پہ درے غشو تے وویشتلو بیا ہغہ صحابی رکوع وکړہ اوسجدہ تے وکړہ بیا تے خپل مهاجر ملگرے راویں کړو، کلہ چہ ہغہ مشرک تہ پتہ ولگیدہ چہ مسلمانان خپلو کنبے سرہ پوہہ شو پہ دے واقعہ نو ہغہ وتبتیدو، کلہ چہ مهاجر صحابی د انصاری وینے ولیدے، وئیل سبحان اللہ ! ولے دے زہ نہ خبرولم کلہ چہ دربانڈے اولنے غشی ولریدلو، ہغہ ووئیل : ما داسے یو سورت لوستلو چہ د ہغے پرینودل مے زړہ اونہ غوبنتل، ترخو مے چہ ختم کړے نہ وی، خو چہ کلہ پرلہ پسے رابانڈے غشی لگیدل

شروع شو نو رکوع مے اوکړه اوتاته مے خبر درکړو۔

د دے انصاری نوم عباد بن بشر او د مهاجر نوم عمار بن یاسر دے، رضی الله عنهما۔
دا حدیث صحیح سند سره ثابت دے، او صریح او واضح دلیل دے په دے خبره چه په
وینه وتلو سره اودس نه ماتیرې، او وینه پاکه ده ځکه چه د انصاری جامے پر مے هم لړل
شوے دی۔

سوال : دا خو عمل د صحابی دے او دا حجت نه دے۔

جواب : ظاهره داده چه رسول الله ﷺ په دے واقعه خبر شو او خاموش شو نو دا
سنت تقریری شو، په دومره لویه واقعه باندے د نبی کریم ﷺ نه خبر بدل ډیره بعیده ده،
ځکه چه نبی ﷺ پخپله کینولی دی او بیا دهغوی خبر نه اخستل په پیغمبر ﷺ باندے
بدگمانی ده۔

۳۔ بله دا چه که پیغمبر ﷺ نه وے خبر نو الله به ورته د دے واقعه وحی کړې وے چه
ستا صحابه غلط مونځ کوی، په نجاست کنبے مونځ کوی۔

۴۔ علاوه لا دا چه په بل حدیث کنبے تصریح راغله ده چه نبی ﷺ د دے واقعه نه خبر
شو او دے د وارو صحابو ته ئے دماء هم اوکړه، لکه حدیث داسے دے :
فبلغ ذلك رسول الله ﷺ فدعا لهما. (كما فى المراجعة : ۴۶/۲، والعينى : ۱۲۲/۱،
برواية سنن ابى داود، وصحيح ابن حبان، والدارقطنى، والبيهقى)۔

دلته احناف په شوافعو باندے اعتراض کوی چه هر کله دے انصاری صحابی نه وینه
بهیدله نو ستاسو په نیز خو اودس مات نشو لیکن وینه خو ستاسو په نزد هم نجس ده،
نو په نجاست سره څنگه مونځ کوی؟ فما هو جوابکم فهو جوابنا فى انتقاض الوضوء۔
نو هغوی بیهوده جواب ورکوی لکه امام نووی وائی چه شاید دغه وینه نیغه بهیدله
په بدن نه لگیدله۔ لیکن دا جواب د عقل خلاف دے، چه هیڅ وینه په بدن نه وی
لگیدلی۔

بله دا چه دا لفظ د ابو داود پر مے دلیل دے (فلما رأى المهاجرى ما بالانصارى من الدماء)
یعنی مهاجرى په انصاری باندے وینه اولیدله دلیل دے چه وینه باندے ککړ شوے وو۔

نو نہ جواب دادے چہ دینے پہ نجاست کنبے ہم دغہ اختلاف دے، اصح دادہ چہ نجس نہ دہ، کما سیأتی تفصیلہ۔

۲ - **جواب :** امام بخاریؒ کوی کہ او منو چہ وینہ نجس دہ نو بیا نجاست دہ قسمہ دے، یو ہغہ دے چہ دمانخہ نہ خارج وی نو دا مضر دے مانخہ تہ (۲) بل نجاست عارضہ دے پہ داخل د مانخہ کنبے، نو دا مفسد دمانخہ نہ دے، ٹککہ مشرکانو پہ نبی ﷺ باندے پہ مانخہ کنبے لرے او کولے وغیرہ پہ حالت دسجدہ کنبے اچولی وو چہ ہغہ دھغے پہ وجہ نشو پور تہ کیدلے، بیا فاطمےؓ ترے گزار کرو، نو نبی ﷺ مونخ پورہ کرو او بیائے دغہ کسانو تہ بنیرے او کرے - دلہ نبی ﷺ مونخ پورہ کرے دے، دلیل دے پہ دے چہ نجاست عارضہ مفسد نہ دے۔

۲ - **دلیل :** حدیث : لا وضوء الا من حدث او ریح.

(بخاری : ۲۹/۱، مسلم، احمد، ترمذی، مشکاة (۴۰/۱)، الفتح الربانی : ۷۵/۲).

دا حدیث واضح دلیل دے او الفاظ دحصر ئے راوردی چہ اودس پہ وینہ اوقی دغہ شان پہ ہر خارج من غیر السبیلین نہ ماتیرپی۔ اود خارج من السبیلین ناقض د اودس کیدل د نورو دلائلو نہ ثابت دی۔

۳ - **دلیل :** حدیث دابن عمرؓ دے چہ ابن ابی شیبہ (۹۲/۱) پہ صحیح سند سرہ او امام بخاریؒ (۲۹/۱) تعلیقا ذکر کرے :

عن ابن عمر انه عصر بثرۃ فی وجهه فخرج شیء من دم فحكه بین اصبعیه ثم صلی ولم يتوضأ.

(ابن عمرؓ بہ دخیل مخ ورے ورے دانے دگوتو ترمینخہ او منبلے دھغے نہ بہ خہ وینہ او تله، بیا بہ ئے مونخ کولو او اودس بہ ئے نہ کولو)۔

۴ - حدیث د عبد اللہ بن ابی اوفیؓ دے چہ عبد الرزاق مصنف (۱۴۸/۱) کنبے او امام بخاری (۲۹/۱) تعلیقا راورے : انه بزق دما فی صلاته فمضی فی صلاته۔

یعنی : دھغہ پہ خولہ کنبے وینہ راغلہ او پہ مانخہ کنبے ئے دخلے نہ تو ئے کرہ او مونخ ئے جاری اوساتلو۔

۵ - حدیث دابن عمرؓ دے چہ امام بخاریؒ (۲۹/۱) تعلیقاً او امام بیہقیؒ (۱۴۰/۱) پہ صحیح سند سرہ ذکر کرے چہ :

انہ کان اذا احتجم غسل محاجمہ۔

یعنی : ابن عمرؓ بہ چہ کلہ بشکر اولگولو نو صرف ہغہ ٹایونہ بہ ئے اووینٹل پہ کوم چہ بہ ئے بشکر لگولے وو (اودس بہ ئے نہ کولو)۔

۶ - حدیث دابو ہریرہؓ دے چہ مصنف ابن ابی شیبہ او مصنف عبد الرزاق (۱۴۵/۱) بسند صحیح روایت کرے چہ میمون بن مہرانؒ وائی :

رأيت ابا هريرة ادخل اصبعه في انفه فخرج مخضبة دما ففته ثم صلى فلم يتوضأ۔

ترجمہ : ما ابو ہریرہؓ اولیدلو چہ خپلہ گوٹہ ئے پہ پوزہ کنبے ننویستلہ، وینہ ترے راوتہ، ہغہ ئے اومنبلہ، اومونٹ ئے اوکرو او اودس ئے اونہ کرو۔

۷ - اثر دسعید بن المسیبؒ دے چہ موطاً امام مالک (۲۷/۱) ذکر کرے :

انہ کان یرعف فیخرج منه الدم حتی تختضب اصابعه من الدم ثم یصلی ولا يتوضأ۔

چہ دہغہ دپوزے نہ وینہ روانہ وہ، دلاس تولے گوٹے ئے پرے رنگ شوے، بیائے مونٹ اوکرو او دینے دوٹلو پہ وجہ ئے اودس اونہ کرو۔

امام زرقانیؒ فرمائی : لان وضوئہ لم ینتقض . (زرقانی علی الموطأ : ۱/۱۴۶)۔

دارنگہ وینہ ئے پاکہ گنرلہ ٹککہ اودس ئے اونہ کرو او لاسونہ ئے ترے ہم اونہ وینٹل۔

۸ - اثر دسالم بن عبد اللہؒ دے چہ داہم امام مالکؒ نقل کرے :

انہ کان یخرج من انفه الدم حتی تختضب اصابعه ثم یفتله ثم یصلی ولا يتوضأ۔

چہ دہغہ دپوزے نہ بہ وینہ اووتلہ تر دے چہ گوٹے بہ ئے رنگ شوے بیا بہ ئے اومنبلہ او مونٹ بہ ئے اوکرو خواودس بہ ئے ترے نہ کولو۔

۹ - اثر دسعید بن جبیرؒ دے چہ عبد الرزاق پہ المصنف (۱۵۵/۱) کنبے راوے،

حمید الطویل فرمائی : ما دسعید بن جبیرؒ نہ تپوس اوکرو چہ زما پہ مخ ورہ دانہ وہ

ہغہ ما ماتہ کرہ او وینہ ترے لارہ او پہ گوٹو مے بیا اومنبلہ نو دے ٹہ حکم دے ؟ ہغہ

اوفرمائیل : پہ دے سرہ اودس نہ ماتیرپی۔

۱۰ - حدیث دانس بن مالکؓ دے دافرمائی :

احتجم رسول الله ﷺ فصلی ولم يتوضأ، ولم یزد علی غسل محاجمه۔

یعنے : رسول الله ﷺ خکراولگولو بیائے مونخ اوکړو او اودس ئے اونه کړو، صرف داچه دخکراولگولو ځایونه ئے اووینخل۔

(السنن الکبریٰ : ۲۲/۱) رقم : (۶۶۶) و (۱۴۱)۔

۱۱ - یولسم دلیل دادے چه : هیخ صحیح حدیث په باره د ماتیدود اوداسه کنبے په

وینه وغیره باندے نه دے ثابت، او اصل هم داده چه طهارت په خپل حال باقی وی . ترڅو چه صحیح دلیل ددے په نقض باندے دلالت اوکړی، کوم چه دلته نشته۔

اقوال العلماء فی عدم نقض الوضوء بالدم

۱ - شیخ الاسلام ابن تیمیةؒ په مجموع الفتاوی (۲۲۸/۲۱) کنبے فرمائی :

لا یجب الوضوء من خروج الدم، ولکنه یتحب۔

۲ - شیخ صالح العثیمین په خپله فتاوی (۱۹۹/۴) کنبے فرمائی :

ولیعلم ان الدم الخارج من الانسان من غير السبيلين لا ينقض الوضوء لا قليله ولا كثيره، كدم الرعاف ودم الجرح بل نقول : كل خارج من غير السبيلين من بدن الانسان فانه لا ينقض الوضوء، مثل الدم وماء الجروح وغيرها، لأن الأصل بقاء الطهارة حتى يقوم دليل على انتقاضها

۳ - امام بخاریؒ باب تری : باب من لم یر الوضوء الا من المخرجين (۲۸/۱)۔

بیائے دحسن بصریؒ نه نقل کړی دی :

ما زال الناس يصلون فی جراحاتهم . حافظ ابن حجرؒ فرمائی :

وصله سعید بن منصور، بسند صحیح۔

۴ - شیخ البانیؒ فرمائی : حقه خبره داده چه دونه په وتلو سره داودس په وجوب

باندے یو حدیث هم صحیح نشته، لهذا مذهب داهل حجاز دادے چه په وینه تلو سره

اودس نه دے لازم، اودا مذهب د فقهای سبعة دمدینے هم دے۔

(سلسلة الأحادیث الضعيفة : ۴۸۳/۱، وكذا فی تمام المنة۔

۵ - امام بهاؤ الدین ابن شداد المتوفی (۶۳۲) هـ په کتاب دلائل الأحكام (۶۰/۱)

کنبے د امام بخاریؒ د جابرؒ د حدیث پہ فوائد و کنبے داسے فرمائی :

ومن فوائده : انه تمسك به من لم ير انتقاض الوضوء بخروج الدم من غير السيلين وذهب اليه من التابعين عطاء وطاؤس والحسن والقاسم بن محمد وسعيد بن المسيب وهو مذهب مالك والشافعي انتهى۔

۶ - امام نوویؒ فرمائی :

وملھبنا انه لا ينقض الوضوء بخروج شيء من غير السيلين كدم الفصد والحجامة والقئ والرعاف سواء قل او كثر۔ وبهذا قال ابن عمر، وابن عباس، وابن ابي اوفى، وجابر، وابو هريرة، وعائشة، وابن المسيب، وسالم بن عبد الله بن عمر، والقاسم بن محمد، وطاؤس، وعطاء، ومكحول، وربيعه، ومالك، وابو ثور، وداؤد۔ قال البغوي : وهو قول اكثر الصحابة والتابعين - رضى الله تعالى عنهم اجمعين - انتهى۔ المجموع شرح المذهب : ۲/ ۶۰۰۔

قال ابن حزم : لا ينقض الوضوء القئ كثر او قل، ولا قلس ولا قيح۔ (المحلى : ۱/ ۲۳۵)۔

القول الثانی : چہ پہ وینہ وتلو سرہ اودس ماتیرپی کلہ چہ سیلان پہ کنبے وی،

یعنے د مخرج نہ اوبھیڑی۔ او اودس گول واجب دی، یعنے ہر ہغہ شے چہ د بدن نہ لاہ شے (سیوا د گینگ، خراشکی او اوبنکو نہ) پہ ہغے اودس ماتیرپی۔ اودا قول د امام ابو حنیفہ، احمد بن حنبل، اسحق بن راہویہ، اوزاعی، سفیان ثوری، قتادہ، عروہ بن الزبیر، شعبی، علقمہ، اسود اوزہری دے۔ او پہ صحابو کنبے د ابن مسعود، زید بن ثابت، ابودرداء او ثوبان دے۔

دے قول دلائل او دہغے تجزیہ

۱ - دے قول والا دپارہ قوی دلیل صرف یو حدیث د فاطمہ بنت ابی حبیش دے

(كما قال العلامة عبد الحی اللکھنوی فی حاشیة شرح الوقایة : ۱/ ۷۰) چہ امام بخاریؒ، اصحاب السنن وغیرہ تولو کتابونو راویدے چہ پہ ہغے کنبے دا الفاظ دی :

قالت : یا رسول اللہ ! انی استحاض فلا اطهر أفادع الصلاة ؟ قال : لا، انما ذلك عرق، وليس بالحيضة، فاذا اقبلت الحيضة فدعى الصلاة واذا ادبرت فاغسلى عنك الدم وتوضئ لكل صلاة، حتى يحى ذلك الوقت۔

یعنے : کله چه حیض ختم شی نو وینه دخان نه اووینٹخه، اود هر مانٹخه دپاره اودس اوکړه الخ - نو دے حدیث کنبے امر شوے دے فاطمے ته په اودس کولو سره دونه دوتلو په وجه. اود (عرق) یعنے رگ ذکر کولو کنبے اشاره ده دیته چه عرق تاثیر دے په نقض الطهارة کنبے، کما قاله عبد الحی۔

جواب : ۱- دا وینه د فرج نه راوټه ده نو دا په (ماخرج من السبیلین) کنبے داخل ده نو ځکه اودس واجبوی، اودا وجه نه ده چه دا د بدن نه خارج ده، ځکه که د سبیلین نه طاهر شے هم خارج شی اودس ماتوی، لکه ریح وغیره. پاته لا دا چه د حیض وینه ترے خارجه شی۔

اودلته خو داسه نه دی وئیلی چه دهر عرق (رگ) نه چه خارجه شی هغه به ناقضه وی. بلکه دلته صرف دا خبره ده چه دا درگ وینه ده نو موجب داودس ده، ځکه چه د فرج په لاره راوټه ده، لکه څنگه چه منی او حیض د فرج په لاره راوځی نو په هغه کنبے غسل دے او په دے کنبے اودس دے۔

باقی قیاساتو ته هیڅ ضرورت نشته، وجه داده چه که په وینه اودس ماتیدلے نو نبی ﷺ خو د بیان دپاره امت ته راغله دے نو په یو حدیث صحیح کنبے به خو ثابته شوی وے چه وینه اودس ماتوی۔

۲ - جواب دادے : چه دا حدیث صحیح دے خو دا د مستحاضے پورے خاص دے اودا حکم تعبدی دے او په دے باندے قیاس نشی کیدے۔ حکم تعبدی دیته وائی چه (لا یعقل معناه) غیر معقول المعنی وی، دهغه معنی باندے عقل نه پوهیږی.

۳ - جواب دادے : چه په دے حدیث کنبے په خپله سبب ذکر دے چه (انی امرأة استحاض فلا اطهر الخ) اودیته پته وه چه حائضه خپل پاکواله نه پیژنی مگر په ختمیدود وینه سره، او اوس خو وینه جاری ده نو آیازه مونځ پریدم ؟ نو سبب د وضوء وینه داستحاض ده چه راوځی د فرج نه کما مر۔

۴ - دویم دلیل : ابن ماجه رقم (۱۲۲۱) کنبے دعائشه مرفوع روایت دے :
قالت : قال رسول الله ﷺ : من اصابه قئ او رعاف او قلنس او مذی فلینصرف فلیتوضأ ثم

لین علی صلاته، وهو فی ذلك لا یتکلم. (قلس : توتہ دوینے)۔

جواب : دا حدث ضعیف دے، یوہ وجہ دادہ چہ اسماعیل بن عیاش پہ کنبے دے۔ دویم

ابن جریر مدلس دے اودلتہ ئے عنعنہ کړیدہ (تعلیق التحقیق : ۱۸۸/۱)۔

امام عبد الرحمن بن اسماعیل البوصیری المتوفی (۸۴۰) ھ پہ مصباح الزجاجة فی

زوائد ابن ماجہ (۱۸۴) کنبے فرمائی :

هذا اسناد ضعیف لأن اسماعیل بن عیاش روايته عن الحجازین ضعیفة، انتهى.

امام ترمذی فرمائی : قال احمد بن حنبل : اسماعیل بن عیاش اصلح بدنا من بقية، ولبقية

احادیث مناکیر عن الثقات وسمعت عبد الله بن عبد الرحمن يقول : سمعت زکریا بن عدی

يقول : قال ابو اسحق الفزاری : خذوا عن بقية ما حدث عن الثقات ولا تأخذوا من اسماعیل

بن عیاش ما حدث عن الثقات ولا غیر الثقات (جامع الترمذی : ۳۲/۲)۔

امام منذری فرمائی : اسماعیل بن عیاش الحمصی عالم اهل الشام قال النسائی :

ضعیف، قال ابن حبان : كثير الخطاء فی حدیثه فخرج عن حد الاحتجاج به، وقال علی بن

المدینی : اسماعیل عندی ضعیف. وقال ابن خزيمة : لا يحتج به. وقال ابوداود : سمعت ابن

معین : ثقة.

نودلتہ دوه خبرے دی : یوہ داچہ اسماعیل چہ دخیل اهل بلد نہ روایت اوکړی

نوصحیح دے۔

دویم داچہ : دحجازینو نہ روایت اوکړی نو بیا ضعیف دے. اودلتہ ئے دحجازینو نہ

روایت کړیدے چہ ابن جریر دے. نودا روایت ضعیف شو۔

الترغیب والترہیب : ۳۲۰/۴۔

امام بیہقی پہ السنن الکبری (۱۴۲/۱) کنبے فرمائی :

قال الشافعی فی حدیث ابن جریر عن ابن ابی ملیکة عن ابیه فلیست الروایة ثابتة، واما

حدیث ابن جریر عن ابن ابی ملیکة الذی یرویه اسماعیل فلیس بشیء.

امام نووی پہ المجموع شرح المہذب (۶۸/۲) کنبے فرمائی :

واما الجواب عن حدیث ابن جریر من احسنها : انه ضعیف باتفاق الحفاظ، وضعفه من

وجہین. بیائے دغہ پورتنی دوه وجے ذکر کری دی، اودریمہ وجہ ئے دا ذکر کریدہ چہ دا محمول دے پہ استحباب باندے.

نو ددے حدیث نہ استدلال کول بالکل صحیح نہ دی، یو خو دا حدیث مرفوع نہ دے. او دویم مرسل دے، دریم : مرسل ہم ضعیف دے. او پہ ضعیف مرفوع سرہ استدلال نہ کیری، بیا لا مرسل، او بیا لا ضعیف !

۳ - **دریم دلیل** : حدیث الباب د عمر بن عبد العزیز عن تمیم الداری :

الوضوء من کل دم سائل.

جواب : دا حدیث دارقطنی ذکر کرے دے او هغه پرے بیا جرح کریدہ، چہ دا حدیث ددرے وجہو نہ ضعیف دے (۱) یو پہ کنبے یزید بن خالد (۲) بل دھغه استاذ یزید بن محمد دوارہ مجهول راویان دی (۳) دریمہ دا چہ عمر بن عبد العزیز دتمیم داری نہ سماع اولیدل نہ دی ثابت، البانی وائی : بل علت پہ کنبے دادے چہ بقیہ بن الولید پہ کنبے عنعنہ کریدہ اودے مدلس دے (تعلیق المشکاة : ۱۰۸/۱).

نو حدیث ضعیف او منقطع دے، قابل استدلال نہ دے، پاتے لا دا چہ وجوب دے پرے ثابت شی، لکہ چہ دا خبرہ امام زیلعی پہ نصب الراية (۳۸/۱) کنبے او شیخ البانی پہ سلسلہ الضعیفہ کنبے ذکر کریدہ.

۴ - **خلورم دلیل** : حدیث نزید بن ثابت دے چہ ابن عدی نقل کرے : الوضوء من کل دم سائل. (نصب الراية : ۳۷/۱).

جواب : دا حدیث ہم ضعیف جدا دے، پخپلہ ابن عدی فرمائی :

هذا حدیث لا نعرفه الا من حدیث احمد بن الفرج وهو ممن لا یحتج بحدیثه، ولکنه یکتب فان الناس مع ضعفه قد احتملوا حدیثه. (نفس المصذر).

لیکن احمد بن الفرج حمصی چہ لقب ئے الجماری دے ده بارہ کنبے امام محمد بن عوف فرمائی : کذاب، ولس عنده فی بقية اصل وهو فیها اکذب خلق الله.

خطیب بغدادی فرمائی : فاشهد علیه بالله انه کذاب، وكذلك کذبه غیر واحد من العارفين به، فسقط حدیثه جملة ولم یجز ان یستشهد به، فكيف یحتج به ؟

(البانی فی الضعیفة : ۱/۴۸۳، رقم : ۴۷۰، تاریخ بغداد للخطیب : ۴/۳۴۱).

نو دابن عدی دا خبره چه (ولکنه یکتب) دا تساهل دهغه دی، سره ددی نه چه پخپله وائی (وهو ممن لا یحتج بحديثه).

او صاحب ددرس ترمذی (۱/۳۱۸) چه دا خبره کړې چه دده حدیث حسن درجه ته رسیږي نو دا په ځایه خبره ده.

خلاصه داچه : په وینه اوقی وغیره سره اودس نه ماتیري اونه ددی نه پس اودس واجب دی. اوددی په باره کښه هیڅ صحیح حدیث نشته.

(سلسلة الأحادیث الضعیفة : ۱/۴۸۳، ۴۷۰، تعلیق المشکاة : ۱/۱۰۸).

او کوم حدیث د ابو داود کښه چه راځي :

ان رسول الله ﷺ قاء فافطر فتوضأ، فلقیت ثوبان فی مسجد دمشق فذکرت له ذلك، فقال : صدق أنا صیبت له وضوئه .

(اخرجه الترمذی : ۱/۲۷، واحمد : ۶/۴۴۳، وهو فی المشکاة : ۱/۱۷۶).

نو دهغه نه (۱) **جواب** دادې چه : دا حدیث په استحباب باندې حمل دی او اودس ته کړې دی، دپاره د نظافت حاصلولو، اودا خو مونږ هم منو چه اودس بهتر او مستحب دی، لیکن واجب نه دی، ځکه وجوب ثابتولو دپاره قوی دلیل ضروری دی اودا په دغه حدیث کښه نشته.

دا وجه ده چه امام شاه ولی الله دهلوی فرمائی : دقئ اودم نه روسته اودس کول مستحب دی، واجب نه دی، ځکه واجب قوی دی نو قوی دلیل غواړي او هغه نشته .
(حجة الله البالغة : ۱/۱۷۷، مبحث موجبات الوضوء).

۲ - **جواب** دادې : چه دا فعل د نبی ﷺ دی او مجرد فعل د نبی ﷺ په وجوب او تحریم باندې دلالت نه کوي. لکه ابن حجر فرمائی :

وفعله المجرد لا يدل على الوجوب، ولا التحريم. (فتح الباری : ۱/۳۶۲، و ۹/۱۴، توجیه القاری : ۸۹، فتاوی الدین الخالص : ۱/۴۳۲).

۳ - **جواب** دادې : چه (قاء فافطر فتوضأ) معنی دا هم کیدې شی چه اودس ته دقئ

پہ وجہ نہ دے کرے، بلکہ دبلے وجے نہ ئے اودس کرے وی لکہ دخولے د صفائی او نظافت حاصلولو دپارہ، اوداسے نہ دہ چہ قیٰ ناقض د اودس دے، دا خبرہ ورسرہ پہ حدیث کنبے نشہ۔ لکہ چہ دا جواب المجموع شرح المہذب (۶۸/۲) کنبے امام نووی ذکر کرے فرمائی : والثالث انه یحتمل الوضوء لا بسبب القیٰ فلیس فیہ انه توضاً من القیٰ۔

نو دا حدیث ہم صریح نہ دے پہ دے خبرہ کنبے چہ اودس ئے د قیٰ پہ وجہ کریدے۔
اولنی دہ جوابہ ڀیر بنہ دی۔

۵ - **عقلی دلیل** دادے : چہ وینہ نجس دہ او ہر نجس شے چہ د بدن نہ اووخی نو دا د بول ویراز پشان حکم لری نو اودس پرے ماتیرپی۔

جواب : وینہ ڀیر اقسام لری، مطلقا ہرہ وینہ نجس نہ دہ بلکہ پہ دے کنبے تفصیل دے کما سیاتی۔ ددے مسئلے د پورہ تحقیق دپارہ التحقیقات فی رد الہفوات ص (۷۰) او نصب الرایہ (۳۷/۱) تہ رجوع کول پکار دی۔

دویمہ مسئلہ : وینہ نجس دہ کہ نہ ؟۔

﴿ اقسام الدم وحکم کل قسم ﴾

وینہ پہ یو خو قسمہ دہ :

۱ - **اول قسم وینہ** : دحیض دہ، دا نجس دہ اتفاقا، او وینخل ئے فرض دی۔

دلیل : حدیث اسماء فی البخاری (۲۴/۱)۔

۲ - **دویم قسم وینہ** : دہغہ حیوان چہ دہغہ غوبنہ حرام وی، لکہ سپے، خر، خنزیر، کارغہ اوداسے نور، نو داہم نجس دہ اتفاقا، اودا اتفاق علامہ قرطبی (۲۲۱/۲) او امام نووی پہ المجموع (۵۵۷/۲) کنبے ذکر کریدے۔

۳ - **دریم قسم وینہ** : دماکول اللحم (پاک او حلال حیوان)۔ نو داہم دوہ قسمہ دہ :
(أ) چہ دغوبنہ نہ ئے وینہ راوخی او ہغے پورے نبستی وی، نو دا خو پاکہ دہ۔ دا قول دقتادہ، ابو مجلز او عائشہ دے۔ کما فی ابن کثیر (۱۸۳/۲)۔

(ب) درگونو وینہ۔ نو دے کنبے اختلاف دے۔ یو قول دادے چہ داہم طاہر دہ او نجس نہ دہ، اگرچہ خوړل او خکل ئے حرام دی۔

او کہه خوک دقرآن کریم آیت ﴿ او دما مسفوحا فانه رجس اوفسقا ﴾ پہ دلیل کنبے ذکر کری نو دہغے نہ جواب دادے چہ (انہ) ضمیر راجع دے اقرب مذکور تہ چہ خنزیر دے، لہ چہ دا ابن کثیر اوزاد المسیر والا ذکر کری دی۔

۱ - **دلیل** : دا پیش کوی چہ ابن مسعودؓ اوشان ذبح کړل او دہغے پہ وینہ او خوشیانوالیت پیت شو نو اقامت دمانخہ دپارہ اوشو، نو بغیر داودس نہ ئے مونخ اوکړو۔
(اخیر چہ عبد الرزاق فی المصنف : ۱۲۵/۱، وابن شیبہ : ۲۹۲/۱، والطبرانی فی الکبیر : ۲۸۴/۹، بسند صحیح عنہ)۔

۲ - **دلیل** : دا ابو موسیٰ اشعریؓ نہ امام بغویؒ پہ جعدیات (۸۸۷/۲) کنبے نقل کری دی فرمائی : ما ابالی لو نحررت جزورا فطلعت بفرثها ودمها ثم صليت ولم امس ماء. وفي سنده ضعف۔

۳ - **دلیل** دا چہ : بول دماکول اللحم طاہر دی، نو دم ئے ہم طاہر دے۔ خک کہ چہ دلیل ددواړو یو دے، چہ ہغہ برائت دذمے دے ترخو چہ ددے پہ نجاست باندے دلیل نہ وی راغلی

قول ثانی : دادے چہ دا قسم وینہ ہم نجس دہ۔

۱ - **دلیل :** دادے چہ (فانہ رجس اوفسقا) کنبے اصل او ظاہر دقرآن دادے چہ ضمیر درے وارو (المیتہ، لحم الخنزیر او دم) تہ راجع شی، دے دیارہ چہ علت دتولو دیارہ ذکر شی اودا علت صرف د لحم الخنزیر دیارہ ذکر کول نہ دنورو دیارہ دترتیب بیانی دقرآن نہ خلاف دے۔ ۲ - **دلیل :** دمیتہ نہ چہ کومہ وینہ خارجه شی اود حیوان ماکول اللحم نہ چہ خارجه شی دا دوارہ یو شان دی ہیخ فرق پہ کنبے نشته، نو یو دبل نہ جدا کول صحیح نہ دی۔ او پہ دے قول کنبے احتیاط دے۔

۴ - **خلورم قسم وینہ :** دانسان دہ، پہ دے کنبے ہم اختلاف دے پہ دوه قوله کنبے :

اول قول دا چہ : دانجس دہ۔

دلائل : نبی ﷺ چہ کله پہ غزوہ احد کنبے زخمی شو نو فاطمہؓ بہ د نبی ﷺ نہ وینہ وینخلہ او علیؓ بہ پہ ډال باندے اوبہ ورا چولے۔

(صحیح بخاری : ۵۸۴/۲، مسلم : ۱۰۷/۲، عن سهل بن سعد)۔

لیکن پہ دے حدیث باندے پہ نجاست د وینہ دانسان دیو خو وجوہو نہ استدلال صحیح نہ دے :

اولہ وجہ : داده چہ دا وینخل د نظافت حاصلولو دیارہ وو، نہ د طہارت شرعی دیارہ۔
دویمہ وجہ : داده چہ اوبہ اچول پہ زخم باندے وینہ اودروی، نو دا ددوائی پہ طور استعمال شوی دی، نہ دا چہ دطہارت حاصلولو پہ طور، چہ گنے وینہ نجس دہ او هغه وینخی۔

دریمہ وجہ : دا صرف فعل النبی ﷺ دے او مخکنبے پہ حوالہ دفتح الباری (۳۶۲/۱) تیر شو چہ (الفعل المجرد لا یدل علی الوجوب) زیات نہ زیات وینخل مستحب دی۔

القول الثانی : بعض سلف فرمائی : چہ دا قسم وینہ طاہر دہ، او وینخل ئے واجب نہ دی، اومونخ ورسره جائز دے، او اودس پہ دے نہ ماتیرپی، مگر اودس کول ترے مستحب دی۔

۱ - **دلیل :** حدیث دجابرؓ دے چہ پہ هغه کنبے دانصاری صحابی واقعہ دہ چہ بدن نہ

تے دغشی لگیدو پہ وجہ وینہ روانہ وہ، مونخ تے مات نہ کرو، بلکہ آخر تہ تے اور سولو،
لکہ چہ مخکنیے تیر شو (بخاری : ۲۹/۱، ابوداود : ۲۶/۱)۔

دا حدیث پہ حکم دمرفوع کنبے دیے ٹکک بل روایت کنبے دی چہ نبی ﷺ پر مے خبر
شو او دعاء ورلرہ او غوبنتہ۔ نو کہ وینہ نجس وے نو نبی ﷺ بہ بیان کرے وے۔ اودا قول د
امام بخاری او دے شمارہ محققینو ہم دیے، کما فی فتاوی الدین الخالص (۴۴۶/۱)۔

۲ - **دلیل** : د حسن بصری قول دے چہ امام بخاری تعلیقاً ذکر کرے دیے (۲۹/۱) :
ما زال المسلمون یصلون فی جراحاتہم۔

نوزخم نہ خو عام طور سرہ وینہ راوخی، نو معلومیری چہ ہغہ نجس نہ دہ۔ دحسن
بصری قول اگرچہ دلیل نہ دیے لیکن دہ دعامو مسلمانانو حال ذکر کریدے چہ ہغوی بہ
اودس نہ کولو دویئے نہ۔

دا وجہ دہ چہ د عمر فاروق نہ حافظ ابن حجر پہ فتح الباری (۲۲۶/۱) کنبے نقل کری
چہ د ہغہ نہ پہ صحیح سند سرہ ثابتہ دہ چہ ہغہ بہ پہ داسے حال کنبے مونخ کولو چہ د
زخم نہ بہ تے وینہ روانہ وہ۔ او امام بخاری دا قول دطاؤس، محمد بن علی او عطاء او اہل
حجاز نہ نقل کرے چہ پہ وینہ اودس نہ ماتیری۔ بیائے ہغہ آثار چہ مخکنیے تیر شو ذکر
کری دی۔

۳ - **دلیل عقلی** : دادے چہ کلہ دانسان یو جزء پریکرے شی نو ہغہ خو طاہر دیے نو
وینہ ہم یو جزء دیے، دا بہ ہم ضرور طاہروی، او بل طرفتہ د وجوب دلیل ہم نشتہ۔ فتدبر
۱ - اوکوم خلق چہ دا آثار (ورواۃ ابی ہریرۃ فی ابن ابی شیبۃ) پہ لپہ وینہ باندے حمل
کوی نو دا بے ثایہ خبرہ دہ، ٹکک چہ نجاست شرعیہ لپہ او ڍیر تول برابر دی پہ وجوب د
زائل کولو کنبے، او مونپ وایو : دلپہ او ڍیر نجاست فرق پہ کوم نص سرہ ثابت دیے ؟

۲ - دارنگہ چاچہ دا خبرہ کریدہ چہ دا احوال دصحابو پہ ضرورت حمل دی، دا ہم
صحیح نہ دہ، وجہ دادہ چہ کہ مونپ دا پہ ضرورت حمل کرو، نو بل کوم ٹائے کنبے داسے
دلیل موجود دیے چہ وینہ نجس دہ ؟ او نبی ﷺ او صحابو نہ بل کوم ٹائے دا نص پہ
صحیح سند سرہ نقل دیے چہ وینہ نجس دہ اودس ترے کول واجب دی ؟۔

۵ - **پنہنم قسم وینہ** : کوم حیوانات چہ پہ اوبو کنبے ژوند تیروی دہغوی وینہ ہم پاکہ دہ . لکہ ماہی وغیرہ .

دلیل : ٲککہ ددے میتہ حلالہ دہ، نووینہ خو پہ طریقہ اولیٰ طاہرہ دہ، بلہ دا چہ : یو حیوان میتہ حرامیہی نو دا ٲککہ چہ وینہ پہ کنبے باقی پاتے شی، لکہ چہ دا پہ حدیث کنبے ذکر دہ (ما انہر الدم و ذکر اسم اللہ علیہ فکل) .

نو سبب دجل دیارہ دوہ ٲیزونہ دی (۱) وینہ بہیدل دحیوان نہ (۲) داللہ نوم پرے اخستل .

نو معلومیہی چہ کوم حیوان نہ وینہ خارجہ نشی دہغے غوبنہ حرام دہ . او سرہ ددے نہ دماہی میتہ حلال دہ، اگر چہ وینہ پہ کنبے باقی وی نو وینہ ہم پاکہ شوہ .

۶ - **شپہرم قسم وینہ** : دحشراتو دہ، لکہ ماشے، مچ، مچی، میگے وغیرہ، داہم طاہر دہ، ٲککہ ددے میتہ ہم طاہر دہ (اگر چہ خوړل ئے حرام دی) لکہ حدیث دابو ہریرہؓ کنبے راٲی : (اذا وقع الذباب فی اناء احدکم ... فامقلوہ) .

نونی علیہ السلام امر کریدے پہ غوپہ کولو دہغہ مچ چہ پہ لوبنی کنبے واقع شی نو کہ دا نجس وے نو بیا ولے پہ غوپہ کولو باندے امر کوی ؟

۷ - **اووم قسم وینہ** : ہغہ دہ چہ دذبح شوی حیوان د باقی بدن نہ خارجہ شی لکہ دزپہ وینہ، توری، جگر وغیرہ وینہ، نو داہم طاہرہ دہ . وجہ دادہ چہ صحابوؓ بہ غوبنہ نہ وینٲلے او ہمداسے بہ ئے پخولے . عائشہؓ فرمائی : مونہ بہ غوبنہ خوړلے او وینہ بہ ئے پہ کتہوی کنبے بنکارہ کیدلہ .

خلاصہ : دا چہ تولے وینے نجسے نہ دی بلکہ دے کنبے تفصیل دے . فتدبر !

بَابُ آدَابِ الْخَلَاءِ

مناسبت د باب د ما قبل سره : دادی چه مخکښې موجبات د اوداسه بیان شو، اوس د اوداسه نواقض (ماتونکي) آداب بیانوی۔

بیا آداب چه په احادیثو کښې ذکر شی نو شامل به وی فرائضو، مستحباتو، واجبو او حرامو ټولو ته، نو دا آداب په دې مختلفو درجاتو کښې دی، د بعضو تکمیل کول اود بعضو نه اجتناب کول ضروری دی۔

په آداب الخلاء کښې متعدد څیزونه او مسائل ذکر کیږي، اودا باب هغه لړه مشتمل دی۔

۱- اوله مسئله : د قضاء حاجت ادب ذکر کوی، چه قبله ته به مخ یا شاوې نه، د قبله احترام پکار دی۔

۲- استعمال د احجارو ثلاثه د قضاء حاجت نه پس، دپاره د لحاظ ساتلو د صفاتی۔

۳- په قضاء حاجت کښې به عام خلقو ته ضرر نه رسوي، لکه چه دهغوی د ونو په سوړو او لارو کښې بول ویراز او کرې شی چه هغوی ته تکلیف ملاو شی، یا په ولاړو اوبو کښې او کرې شی چه خلق ترې فائده وانخلي۔

۴- اختیار محاسن الأخلاق والعادات : یعنی ښه عادت به انسان خپلوی، نو په ښي لاس به اودس نه اوچوی، او ذکر به پرې نه رانیسی۔

۵- د پردې کولو لحاظ به ساتی، نو قضاء حاجت دپاره به لرې ځای ته ځي او ځان به پټوی۔

۶- ځان به ساتی ددې نه چه بدن او جامې ته نجاست اونه رسیږي. اودیتنه اشاره شویده په دې قول د نبی ﷺ کښې (اذا أراد احدکم ان یبول فلیرتد لبوله)۔

۷- إزالة الوسواس : نو په مستحکم (غسل خانه) کښې به متیازې نه کوی چه وسوسې ئې پیدا نشي۔ فان عامة الوسواس منه۔

معنی الأدب والخلاء

آداب جمع دأدب ده، ادب په لغت عربی کښه دعوت ورکولو ته وائی، اودیه آدابو ته ځکه آداب وائی چه په دیه سره هم انسان ته دعوت ورکول شى چه ځان په دیه سره بنائسته کړی. او په اصطلاح کښه دأدب معنی بعضه علماء فرمائى داده (۱) : مراعاة كل شئ (یعنی دهر شئ دحدودو لحاظ کولو ته ادب وائی).

(۲) علامه ابن القیم فرمائى : (هذه اللفظة مؤذنة بالاجتماع فالأدب : اجتماع خصال الخير فى العبد) - یعنې : دالفظ د ادب دلالت کوی په اجتماع باندې، نو ادب دپته وائی چه په انسان کښه د خیر ښیگرې ټول خویونه او عادتونه راجمع شى.

(۳) دبعضو نه نقل دی چه ادب : (هو استعمال ما یحمد قولاً وفعلاً) . یعنې : ښه اقوال او افعال استعمالول او په هغه باندې ځان متصف کول، یعنې داسه صفات اختیارول چه دهغه انسانان مدح او صفت کوی چه فلان شخص ډیر ادب ناک دى.

او عرب د آدابو اطلاق په هر هغه شئ باندې کوی چه هغه دیو شخص یا یو څیز سره لائق او مناسب وی، یعنې هغه څیزونه چه لائق او مناسب دی ددرس او مسجد وغیره سره (۳) دبعضو نه داسه معنی نقل ده (ملاحظة كل شئ فى وقته ومكانه) یعنې هر شئ په خپل وخت او مکان کښه کول اود هغه لحاظ ساتلو ته ادب وائی.

(۴) امام ابن المبارک فرمائى : (معرفة النفس ورعوناتها، والاجتناب عن ذلك) -

یعنې : نفس اود هغه حظوظ او خواهشات او تقاضاگانې پیژندلو او بیا د هغه نه ځان ساتلو ته ادب وائی - (مدارج السالکین : ۳۷۷/۲).

اقوال الصالحين فى الأدب

۱ - یحیی بن معاذ فرمائى : من تأدب بأدب الله صار من اهل محبة الله.

(خوځ چه د الله تعالى په آدابو باندې عمل کوی هغه د الله تعالى په محبوبانو کښه

شمارل شى).

۲ - ابو على الدقاق فرمائى : من صاحب الملوك بغير أدب أسلمه الجهل الى القتل.

(خوک چہ د بادشاہانو سرہ پہے ادبی سرہ ملگرتیا کوی نو د جہالت پہ وجہ بہ قتل
تہ اوسپارلے شی)۔ یعنی بادشاہانو سرہ بہ انسان پہ احتیاط اوسی ہسے نہ چہ پہ ادبی تربے
اوشی او ددے پہ وجہ تہ بادشاہ قتل کری۔

۳ - عبد اللہ بن المبارک فرمائی : نحن الى قليل من الأدب احوج منا الى كثير من العلم۔ (یعنے مونہ انسانان ادب تہ د علم نہ ہم زیات محتاج یو)۔

۴ - ابو علی فرمائی : ترك الأدب يوجب الطرد، فمن أساء الأدب على البساط رد الى الباب، ومن أساء الأدب على الباب رد الى سياسة الدواب۔

(بے ادبی کول سبب دے د شړلو، نو خوک چہ پہ بسترہ پہ ادبی اوکری هغه به دروازے
تہ اوشړلے شی، او خوک چہ دروازہ کنبے پہ ادبی اوکری نو بیا به غوجل تہ اوشړلے شی)۔

۵ - عبد اللہ بن المبارک فرمائی : من تهاون بالأدب عوقب بحرمان السنن، ومن تهاون
بالسنن عوقب بحرمان الفرائض، ومن تهاون بالفرائض عوقب بحرمان المعرفة۔

(خوک چہ آداب سپک گنری، هغه تہ د سنتو نہ د محروم والی سزا ورکولے شی، او
خوک چہ سنت سپک گنری هغه تہ د فرضو نہ د محروم والی سزا ورکولے شی، او خوک
چہ فرض سپک گنری نو هغه تہ د الله د معرفت او پیژندنے نہ د محروم کیدلو سزا ورکولے
شی) نو ددین هیخ یو عمل سپک نہ دی گنرل پکار۔

۶ - بعضے وائی : الزم الأدب ظاهراً وباطناً فما أساء أحد الأدب في الظاهر الا عوقب
ظاهراً، وما أساء أحد الأدب باطناً الا عوقب باطناً۔

(ظاہری او باطنی تولو حالاتو کنبے ادب لازم اونیسہ، خکے خوک چہ ظاہر کنبے پہ
ادبی اوکری (او آدابو باندے عمل اونه کری) نو د تہ به د ظاہر سزا ورکری شی، الله به تہ
تہول کارونه خراب کری، او خوک چہ پہ باطن کنبے آدابو باندے عمل نہ کوی هغه تہ به
باطن کنبے سزا ورکولے شی، یعنی الله به تہ زہرہ خراب کری)۔

۷ - سهل فرمائی : من قهر نفسه بالأدب فهو يعبد الله بالاخلاص :

یعنے خوک چہ خپل نفس باندے زور کوی چہ ادب پہ کنبے پیدا کری نو دا انسان د الله
عبادت پہ اخلاص سرہ کولے شی، یعنی الله تعالیٰ به ورته پہ خپل عبادت کنبے د اخلاص

توفیق ورکړی -

الخلاء : د خاء په فتحه او په مد سره، د قضاء حاجت ځای - دیته خلاء څکه وائی :

- ۱ - چه دا د قضاء حاجت د وخت نه علاوه خالی پروت وی -
- ۲ - یا دا وجه ده چه انسان په دې کښې ځان خالی کوی - خلاء په اصل کښې خالی مکان ته وائی، لیکن علماؤ بیا استعمال کړیدې په قضاء حاجت کښې نو څکه داسې باب تری : باب آداب الخلاء، آی : آداب قضاء الحاجة -

خلاصة آداب الخلاء

- ۱ - د بول او براز په وخت به قبلې طرفته نه مخ کوی اونه به ورته شا کوی، دا دواړه جائز نه دی (کما فی حدیث ابی ایوب الأنصاری، بخاری : ۲۶/۱، ومسلم : ۱۳۰۱) -
- ۲ - کله چه په کانړو باندې استنجاء کوی نو درې کانړو نه به کم نه استعمالوی، درې کانړی ضروری دی، او که په اوبو استنجاء کوی نو په هغې کښې تعیین نشته -
- ۳ - په هلوکو، خوشائی، طعام او گندگۍ سره به استنجاء نه کوی -
- ۴ - د متیازود څاڅکو نه به ځان «ماتی»، دا سبب د عذاب قبر دے -
- ۵ - د خلقو په لارو، گودرو او سورو او هر فائده مند ځای کښې به بول و براز نه کوی -
- ۶ - په حمام او د اوداسه په ځای کښې به بول نه کوی، څکه ددې نه وسوسه پیدا کیږی - (فان عامة الوسواس منه) -
- ۷ - مستحب داده چه استنجاء دپاره یو لوڅه استعمال کړی او چار اندام دپاره بل لوڅه (کما فی حدیث ابی داود : ۴/۱ عن ابی هريرة : كان النبي ﷺ : اذا اتى الخلاء اتيته بماء في تور او ركوة فاستنجى ثم مسح يده على الأرض ثم أتيته باناء آخر فتوضأ) -
- ۸ - د استنجاء کولو نه پس لاس په زمکه یا دیوال وغیره باندې راڅکل سنت دی، لکه دې مخکښې حدیث نه معلومه شوه -
- ۹ - د اوداسه نه پس پرتوگ ته په لږ شان اوبو سره چنرکاؤ کول مستحب دی -
- ۱۰ - په ښی لاس به اودس نه اوچوی، اونه به په ښی لاس استنجاء کوی -
- ۱۱ - سوره کښې به بول نه کوی -

۱۲ - د ضرورت په وخت په لوبښی وغیره کښی بول کول جواز لری (کان للنبی ﷺ قدح من عیدان تحت سریره یبول فیہ باللیل) ابوداود : ۴/۱ -

۱۳ - کله چه د بول ویراز اراده اوکړی نو خپل پرتوگ به تر هغه وخته پورے نه ښکته کوی ترڅو چه زمکے ته ښه نزدی شی - سلسله الأحادیث الصحیحة : ۶۰/۳ -

۱۴ - مستحب دی چه د بول کولو دپاره ځان له نرم ځائے تیار کړی، دے دپاره چه څاڅکی ورته اونه شی -

۱۵ - خلقو نه به ځان پټ ساتی اولرے به ځی -

۱۶ - بیت الخلاء ته داخلیدو وخت کښی به گسه خپه مخکښی کړی -

۱۷ - د داخلیدو په وخت به (بسم الله، اللهم انی اعوذ بک من الخبث والخبائث) دعاء اوواټی -

۱۸ - د بول کولو نه پس ذکر (اندام مخصوصه) څنډل، یا غاړه تازه کول، یا مزل کول، یا اوچت ختل، یا ذکر تاوول را تاوول دا ټول کارونه مستحب نه دی، بلکه ددے نه وسوسے پیدا کیږی - اوکوم روایات چه دے باره کښی راغلی دی هغه ضعیف دی - (مسند احمد : ۳۴۷/۴، الضعیفة رقم : ۱۶۲۱، ۱۲۴/۴) - نو د فقه حنفی دا خبره صحیح نه شوه چه د بول کولو نه روستو دغه مذکوره کارونه مستحب دی -

امام نووی فرمائی : ددے کار نه په زړه کښی وسوسے پیدا کیږی -

شیخ الاسلام رحمه الله فرمائی :

الذكر كالضرع ان حلبته ذر، وان ترکته قر. (مجموع الفتاوی : ۱۰۶/۲۱) -

یعنې ذکر د غلاندزې پشان دے، څومره ئے چه لښے، پئی کوی، اوکه پریخودلے شی نو اودریږی -

۱۹ - د بول کولو په وخت په سر باندے لاس کیخودل مستحب نه دی، دا چرته نه دی ثابت - دا د صوفیاو ایجاد کرده مسئله ده - دغه شان د قضائے حاجت په وخت سر پټول هم سنت نه دی -

۲۰ - د بول ویراز په وخت ځی خپه اودرول او په گسه خپه باندے ځان تکیه کولو باره

کنبے یوحیدیت راغلی خو ضعیف دے (قال سراقه بن مالک : علمنا رسول الله ﷺ في الخلاء ان نقعد على اليسرى وننصب اليمنى - (بيهقي : ۱/۱۶، وفي سنده مجهولان). وضعفه الحافظ في التلخيص - البتہ ددے پہ بارہ کنبے یو مؤید حدیث راغلی دے :
(اذا ذهبتم الى الغائط فاتقوا المجالس على الظل والطريق، خذوا النبل، واستنشقوا على سوقكم، واستجمروا وترأ، كما في السلسلة الصحيحة : ۵۶۵/۶، رقم : ۲۷۴۹. وسنده حسن. پہ دے حدیث کنبے بل ادب دادے چہ متیازو تہ دتللو پہ وخت وارہ وارہ (مناسب) کانپری استعمالوی، او پہ وخت دبول کولو کنبے دز مکے نہ قدمونہ معمولی اوچت ساتی، او تول قدمونہ پہ زمکہ مہ مضبوطی او غونپ کینی، او تاک کانپری استعمالوی - النہایہ لابن الاثیر : (۴۳۸/۲)۔

نو ددے نہ معلومیری چہ ددے حدیث دیارہ اصل شتہ نو ان شاء الله چہ دا کار بہ سنت وی۔ او دا خبرہ داکتری اصولو ہم برابرہ دہ لکہ دکتور طبیب محمد بن علی البار فرمائی : داکتری اصولو مطابق قضاء حاجت کنبے دفضلات او گندگی و بستلو دیارہ بنائستہ (فزیا لوجی) طریقہ پہ زمکہ باندے کیناستل او گسہ خپہ باندے تکیہ کول دی او ددے وجہ دا دہ چہ پہ کولمو کنبے دآخرینی سختے کولمے شکل مستقیم دے او پہ ہغے کنبے فضلات جمع کیپری پدے شکل (۴)، نو کہ انسان گس طرفتہ تکیہ شی نو دا فضلات شکیل مستقیم اختیار کری، راخکلے شی نو دگندگی راوتل پہ آسانی باندے اوشی او ددے مستقیم نہ شاتہ بلہ سختہ کولمہ دہ چہ ہغے تہ (القولون السینی) وائی ٹککہ چہ ہغہ د(س) پہ شکل دہ نو کلہ چہ انسان پہ خئی خپہ باندے تکیہ شی نو دہغے وضع ہم مستقیمہ شی او پدے طریقہ گندگی پہ آسانی سرہ بھرشی۔ نو دا حدیث دنبی ﷺ یوہ علمی معجزہ دہ چہ دنیا ورتہ حیرانہ دہ۔ توضیح الاحکام (۳۲۸/۱)۔

۲۱ - دغہ شان د اودس اوچولو پہ کانرو ویشتلو کنبے داوری اوڑمی فرق کول ٹنگہ

چہ بعضے حنفی فقیہ او لیکلی دی، دا بے اصلہ خبرہ دہ۔ انظر قاضیخان و مراقی الفلاح۔

۲۲ - بیت الخلاء تہ بے ضرورتہ ہغہ خیز نہ دی داخلول پکار کوم کنبے چہ قرآنی

آیت یاد الله ذکر وغیرہ وی۔

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .
 قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ : هَذَا الْحَدِيثُ فِي الصَّحَرَاءِ وَأَمَّا فِي الْبُنْيَانِ فَلَا بَأْسَ ، لِمَا رَوَى عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ : ارْتَقَيْتُ فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَقْضِي حَاجَتَهُ مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ مُسْتَقْبِلَ الشَّامِ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : ابو ایوب انصاریؓ نے روایت دی ہے کہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : کلہ چہ تاسو بیت الخلاء (قضاء حاجت ٹائے) تہ ٹھی نو قبلہ طرفتہ مہ مخ کوی او مہ ورتہ شا کوی، بلکہ مشرق یا مغرب طرفتہ کینی۔ (بخاری، مسلم)۔ امام محیی السنہؒ فرمائی : داد ٹنگل حکم دے، آبادی کنبے داسے کولو کنبے ٹہ حرج نشتہ ٹکک چہ عبد اللہ بن عمرؓ فرمائی : زہ خپل ٹہ ضرورت دپارہ د (خپلے خور) بی بی حفصہؓ کور تہ اوختم نو ما نبی ﷺ (بیت الخلاء) کنبے قضائے حاجت باندے اولیدلو چہ قبلہ طرفتہ ئے شا او شام طرف تہ ئے مخ کرے وو۔ (بخاری، مسلم)۔

تعارف : د ابو ایوب الأنصاری رضی اللہ عنہ

دہ خپل نوم خالد بن زید بن کلیب بن ثعلبہ الأنصاری الخزرجی النجاری دے۔ کنبہ ئے ابو ایوب الممدنی دہ۔ داد ابتدائی مسلمانانو نہ دے، عقبہ، بدر، احد اونورو تولو غزواتو تہ د نبی علیہ السلام سرہ حاضر شوی دے۔ دہ لوئے فضیلت دادے چہ نبی ﷺ چہ کلہ مدینے تہ ہجرت اوکرو نو دہ پہ کور کنبے یو میاشت پورے اوسیدلو۔ تردے چہ مسجد نبوی جوړ شو۔ نہایت ادبناک وو، دا برہ اوسیدلو او نبی ﷺ لاندے چت کنبے۔ حیاة الصحابة (۲/۳۲۸، او کنز العمال : ۵۰/۸، او مستدرک : ۳/۴۶۱) کنبے راخی چہ دہ خپل اہل تہ د شپے اووئیل چہ دا خوبے ادبی دہ چہ مونږ د پیغمبر ﷺ پہ

سرگړڅو، سحرئ نبي ﷺ ته عرض اوکړو چه تاسو بره اوخيژئ۔ دے فرمائی : یو ورځ زمونږه د اوبو منگے مات شو، اوبه په زمکه تومے شومے نوزه او ام ایوب پاخیدو اویوه شړئ مو وه هغے باندے مو اوبه اوچولے، دے دپاره چه رسول الله ﷺ زه زمونږه د طرفنه تکلیف اونه رسی۔

ده د علی رضی الله عنه سره د خوارجو په جنگ کنبے ملگرتیا کړیده، او مدائن ته د هغه په صحبت کنبے ورغله دے، اود علی رضی الله عنه د شهادت نه پس ډیره زمانه ژوندے وو، تردے چه په قسطنطینیة کنبے په خلافت د معاویه رضی الله عنه کنبے په سنه (۵۱) هـ کنبے مرابط وفات شو۔ کله چه یزید بن معاویه غزا ته اووتلو نو دا هم ورسره ملگره وو خوبیا مریض شو او مرض ئے سخت شو نو خپلو ملگرو ته ئے اووئیل : چه زه کله مړ شم نو د ځان سره مے یوسئ تردے چه کله د دشمن مقابله کنبے صفونه او ترئ نوما دخپلو قدمونو نه لاندے خنځ کړئ۔

امام بغوی فرمائی : دا د شپے دفن شو نو یزید بن معاویه حکم اوکړو چه اسونه مخکنبے روسته اوز غلوی، نو په دے کنبے دده قبر پټ شو، چاته پته اونه لگیده۔

ابن حبان فرمائی : مسلمانان د قسطنطینیة په گیره کنبے مشغول وو نو هغوی دیو دیوال طرفته دفن کړو۔ دده نه (۱۵۰) احادیث نقل دی۔ رضی الله تعالی عنه۔

تشریح :

إِذَا آتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا :

غائط په اصل کنبے هغه ښکته پراخه مکان ته وئیلے شی چه په صحراء کنبے وی (المكان المظتمن من الأرض) بیائے اطلاق کیږی په هر هغه ځائے باندے چه د قضاء حاجت دپاره تیار شومے وی ځکه د انسانانو عادت دادے چه په ښکته ځائے کنبے خپل حاجت پوره کوی چه هغه پتوونکے وی انسان لره۔ بیا په کنبے نور تصرف او شو تردے چه د نفس براز (گندگی) دپاره کوم چه دانسان نه خارج کیږی استعمال کیږی، ذکر دمحل او مراد ترینه حال دے۔

په دے حدیث کنبے (شرقوا او غربوا) الفاظ راغلی دی یعنې : قبلے ته مه مخ کوی او مه

ورته شاگوئی، بلکہ مشرق یا مغرب تہ متوجہ شی، دا حکم دھغہ خلقو دپارہ دیے چہ دھغوی قبلہ مغرب طرفتہ نہ وی، لکہ مدینے والا شو۔ اود کومو خلقو قبلہ چہ مغرب طرفتہ وی لکہ زمونہ ملک پاکستان وغیرہ، نو دوی تہ د (جَنَّبُوا، سَمَلُوا) حکم دیے، یعنی دوی بہ جنوب یا شمال طرفتہ مخ کوی اوقبلہ طرفتہ بہ نہ مخ کوی اونہ شاگوئی۔ اودا مقصود حدیث ہم دیے چہ دقبلہ احترام اوکری، کہ ستاسو نہ ہر طرفتہ وی، اودا خطاب (پہ حدیث کنبے) مدینے والو تہ دیے۔

ددے نہ دا فائدہ معلومہ شوہ چہ کلہ درسول اللہ ﷺ خطاب خہ خاص خلقو پورے خاص وی خودا ہلہ چہ کلہ دلیل موجود وی چہ دا خصوصیت دفلانی خلقو دیے لکہ دلتہ دلیل موجود دیے چہ دشرقوا او غربوا حکم مدینے والو پورے خاص دیے۔ دلیل پرے ابتداء حدیث دہ چہ : فلا تسقبلوا القبلة ولا تستدبروها) دیے۔

مسئلہ د استقبال او استدبار پہ حالت د بول و براز کنبے

اوس پہ دیے مسئلہ کنبے دعلماء اختلاف دیے چہ آیا قبلے تہ دبول و براز پہ وخت مخ کول او شاگول جائز دی کہ نا جائز؟ پہ دیے کنبے یو خو اقوال دی۔ اودا اختلاف بناء دیے پہ اختلاف دروایاتو سرہ چہ وارد دی پہ دیے باب کنبے۔

۱- **اول قول** - چہ راجح دیے - دادے چہ استقبال او استدبار دواہ حرام دی، برابرہ خبرہ دہ چہ صحراء کنبے وی او کہ پہ آبادی کنبے، اودا قول دابو ہریرہ، ابن مسعود، ابو ایوب انصاری، سراقہ بن مالک - رضی اللہ عنہم - مجاہد، ابرہیم نخعی، امام ابو حنیفہ، امام محمد او علامہ ابن حزم ظاہری دیے۔ اودا قول امام شوکانی پہ نیل الاوطار (۱۳۹/۱)، اوشیخ مبارکفوری پہ تحفۃ الأحوذی (۶۵/۱) کنبے راجح کپدیے۔

وجہ د ترجیح : دادہ چہ راوی ابو ایوب انصاری پہ دیے حدیث باندے خپلہ عمل کپدیے، لکہ پہ بخاری (باب قبلۃ اهل المدينة) کنبے ورسرہ دا الفاظ دی : (فقد منا الشام فوجدنا مراحيض بنيت قبل القبلة فنحنحرف عنها ونستغفر الله - (فتح الباری : ۱۹۷/۱، مسلم : ۱۳۰/۱)۔ اوراوی پہ خپل مروی (روایت) باندے بنہ پوہیری، نو ۵ نہ بہ پہ بیت الخلاء گمانو کنبے ہم قبلے تہ مخ شاگرخول حرام گنرل۔

۲ - دویمہ وجہ دادہ : چہ دا حدیث قولی دیے، او حدیث دابن عمرؓ (کوم چہ روستو راروان دیے او دال بالجواز دیے) فعلی دیے، - اول خو دلتہ تعارض نشته پہ مابین دروایتینو کنبے، او کہ تعارض راشی نو قولی روایت لہر ترجیح وی پہ فعلی روایت باندے، لکہ چہ دا د اصول فقہ قاعدہ دہ، ٹکھ فعلی روایت کنبے احتمال دخوصیت یا د ضرورت وی۔ او پہ قولی کنبے دانہ وی۔

۳ - دریمہ وجہ دادہ : چہ صحراء او آبادی کنبے فرق کول صحیح نہ دی، ٹکھ کہ قبلہ تہ دمخ کولو نہ مانع دیوال وغیرہ وی نوز مونہ مخہ تہ خوبیا ڍیر غرونہ شتہ دیے، اگرچہ مونہ پہ صحراء کنبے یو، نو پہ صحراء کنبے ہم مانع شتہ دیے۔ لیکن دا عقلی وجہ دہ، دیے وجہ نہ ماتہ دا خوبنہ نہ دہ۔

۴ - بنہ وجہ دادہ چہ صحیح ابن حبان کنبے حدیث دیے (من تفل تجاه القبلة جاء يوم القيامة وتفلته بين عينيه). ورواه ابوداود فی ابواب الأطمعة رقم : ۳۲۳۹، والمنذرى فی الترغيب والترهيب : ۲۰۱/۱، وکنز العمال : ۱۹۹۴۷، بسند صحیح۔

ھر کلہ چہ قبلہ طرفتہ دلارے تو کلو دا حکم شو اودا عام دیے کہ پہ آبادی کنبے وی او کہ پہ صحراء کنبے، پہ مانخہ کنبے وی او کہ خارج دمانخہ نہ وی (بخاری کنبے دمانخہ بارہ کنبے دی)۔ نو دغہ شان حکم بہ دبول و براز ہم وی، بلکہ پہ طریقہ اولی سرہ بہ دا ناروا وی، ٹکھ پہ بول کنبے قبلہ طرفتہ ڍیرہ بے ادبی دہ پہ نسبت دلارو تو کلو، ٹکھ لارے پاکی دی او بول نجس دی۔

دلائل ددے قول دادی :

۱ - حدیث د ابوایوب انصاریؓ دیے چہ بخاری او مسلم نقل کړیدے (حدیث الباب دیے) پہ دیے کنبے داستقبال او استدبار نہ مطلقا نہی راغلے دہ۔ د صحراء او بنیان (آبادی) فرق پہ کنبے نشته۔ او مقصود پہ نہی کنبے حرمت او احترام د قبلہ دیے اودا کہ پہ صحراء کنبے وی او کہ آبادی کنبے ضروری دیے۔

۲ - حدیث ابو ہریرہؓ دیے چہ امام احمد او مسلم (۱۳۱/۱) راوړیدے، کما فی نیل الأوطار (۹۳/۱)۔

عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ عن رسول اللہ ﷺ قال : اذا جلس احدکم لحاجتہ، فلا یستقبل القبلة ولا یتدبرہا۔

۳- د حدیث سلمان الفارسیؓ دے کما یاتی، و اخرجه مسلم : ۱۳۰/۱ :

لقد نهانا النبي ﷺ ان نستقبل القبلة بغائط او بول الحديث ۔

ددے نہ علاوہ نور دلائل ہم شتہ۔ کذا فی النیل۔

قول ثانی : دادے چہ استقبال او استدبار پہ صحراء کنبے ناجائز او پہ آبادو کنبے جائز

دے، اودا قول د مالکؓ، شافعیؓ، او یورایت د امام احمدؓ دے، اسحق بن راہویہؓ، او شعبیؓ قول دے، او پہ صحابو کنبے د عباس بن عبد المطلبؓ او عبد اللہ بن عمرؓ او عبد اللہ بن العباسؓ قول دے، او پہ احنافو کنبے د طحاوی مذهب دے۔ اودا قول ابن حجر (فی الفتح) او صاحب د نیل الأوطار او السندھی فی حاشیہ النسائی او امام بغوتی غورہ کریدے۔

ٹحکہ : (۱) دلته لفظ د غائط را غلے دے او غائط پہ صحراء کنبے وی ٹحکہ غائط نسکتہ مکان تہ وائی (۲) پہ صحراء کنبے دا شان ٹان د قبلے نہ اړولے شی خو کہ بیت الخلاء قبلے طرفتہ جوړہ شوے وی نو د هغه نہ کریدل گران وی، دا عقلی وجه ده۔ دا علماء کرام فرمائی چہ په دے قول سره جمع راځی په مابین دتولو روایاتو کنبے اودا درمیانہ قول دے، او اعمال په تولو روایاتو بهتر دے دا همال نه۔

دلیل : حدیث دابن عمرؓ او عائشہؓ دے۔ حدیث دابن عمرؓ امام ترمذیؒ کتاب الطهارة

باب ماجاء فی الرخصة فی ذلك کنبے راوړیدے :

قال رقیث یوما علی بیت حفصة فرأیت النبی ﷺ علی حاجتہ مستقبل الشام مستدبر

الکعبة۔

مصنفؒ هم داسے ذکر کریدے په روایت د بخاری او مسلم سره۔

نو په دے حدیث کنبے د نبی ﷺ عمل په ظاهر کنبے مخالف شو د قول دده نه کوم چہ په حدیث ابو ایوبؓ او ابو هريرةؓ وغیره کنبے وو (لکه چہ مخکنے ذکر شو)۔ نو دلته په دواړو حدیثونو باندے عمل کول بهتر دی، هغه داسے چہ حدیث د ابو ایوبؓ وغیره دے حمل کرې شی په صحراء باندے اودا روایت دابن عمرؓ دے دلیل شی چہ په آبادی کنبے

دواړه جواز لری۔

اوسنډهی صاحب هم په حاشیه د بخاری کښه دا راجح کوی چه فرق دے او کړی شی، وجه دا بیانوی چه په صحراء کښه انسان د قبله نه بل طرفته اوړیدنه شی، او استدلال کوی (دأتیتم الغائط) نه چه غائط المكان المنخفض من الأرض ته وائی، او دے کښه انسان د قبله نه بل طرفته تاویدل شی، او آبادی کښه بیت الخلاء په داسه طریقه جوړه وی چه انسان په کښه نشی تاویدے۔ او عبد الله بن عمر به هم دا فتوی ورکوله، لکه روسته راځی۔

۲ - **دلیل** : عمل او فتوی د ابن عمر دے، کومه چه امام ابو داود نقل کړیده۔

عن مروان الأصفر قال : رأيت ابن عمر أناخ راحلته مستقبل القبلة يبول إليها، فقلت : يا أبا عبد الرحمن ! أليس قد نهى عن ذلك ؟ فقال : بلى، إنما نهى عن هذا في الفضاء، فإذا كان بينك وبين القبلة شيء يسترک فلا بأس۔ (صحيح أبي داود رقم : ۸، للألبانی)۔

يعنے : کله چه ستا اود قبله تر مینځه څه پتونکي شے وی نو بیا قبله ته مخ یا شاګرل جائز دی۔

(قال الحافظ في الفتح : أخرجه ابنوداود، والحاكم باسناد حسن، كذا في النيل : ۱۰۱/۱)۔

قول ثالث : استقبال په آبادی او صحراء دواړو کښه ناجائز او استدبار (شاګول) په دواړو کښه جائز او دا یو روایت د امام ابو حنیفه او امام احمد دے۔

ددے قول والاؤ دپاره **دلیل** د سلمان هغه روایت دے چه مسلم کښه راغله دے او په هغه کښه صرف نهی د استقبال نه ذکر ده۔ لیکن دا خبره باطله ده ځکه چه په صحیح احادیثو کښه د استدبار نه هم منع ثابته ده نو په هغه زیادت باند دے به هم عمل کړی۔ لکه دا حدیث د ابوایوب انصاری شو۔

قول رابع : دامام ابو یوسف او یو روایت دامام ابو حنیفه دے چه استقبال په صحراء او آبادو دواړو کښه ناجائز دے او استدبار په صحراء کښه ناجائز او آبادی کښه جائز دے۔

دلیل دادے چه دوی وائی په حدیث د ابن عمر کښه صرف مستدبر القبلة لفظ ذکر

دے، نو پہ بنیان کنبے استدبار جائز دے ٹحکہ نبی ﷺ پہ آبادی کنبے قبلے طرفتہ شا اړولو
وہ، نو دوی عمل کرے دے پہ ظاہر د حدیث د ابن عمرؓ باندے۔ بلہ داچہ قبلے تہ پہ شا اړولو
کنبے بے ادبی کمہ دہ، او کله چہ آبادی ہم وی نو بیا بہ بالکل ختمہ شی، او دلیل ہم پرے
موجود دے۔ پاتے شو استقبال نو پہ دے کنبے بے ادبی ډیره دہ نو کہ پہ آبادی کنبے وی نو ہم
نہ دہ پکار، او دلیل ئے ہم نشته۔ دا ہم یوشه قول دے د ظاہر دا حدیث موافق قول دے۔
دلته امام ابو یوسفؒ د نصوصو ظاہر تہ کتلی دی، قیاس اورائے لرہ ئے اعتبار نہ دے
ور کرے، اود علماؤ اقوال چہ اکثر صحیح کیږی، نو دا پہ دے وجہ چہ د نصوصو ظاہر
پسے روان شی۔

تول خامس : د محمد بن سیرین او ابراہیم نخعی دے، هغه داچہ استقبال او
استدبار قبلے تہ ډواړه په ټولو ځایونو کنبے ناجائز دی، سره د بیت المقدس نه۔

دلیل : دوی استدلال کوی په حدیث د معقل الأسدیؒ باندے :

قال : نهی رسول الله ﷺ ان نستقبل القبلتین بیول او غائط۔

آخر چہ ابو داود و ابن ماجه ضعیف ابی داود رقم : ۲، و ضعیف سنن ابن ماجه رقم : ۳۱۹۔
اود قبلتین نه مراد کعبه او بیت المقدس دے۔

لیکن : ۱ - **جواب** دادے چہ دا حدیث سندا ضعیف دے، پدے کنبے مجهول الحال
راوی دے چہ دهغه کنبه ابوزید دے، اسمہ الولید مولی بن ثعلبه، کذا قاله الحافظ فی
التقریب ص (۵۸۸) شیخ البانی دے حدیث تہ په ضعیف ابی داود ص (۵) کنبے منکر
روایت وئیلے دے۔ لمخالفتها سائر الروایات الصحیحة۔ علامه شوکانی په السیل الجرار
: ۶۹/۱) کنبے وائی : وفی اسنادہ ابوزید الراوی عن معقل وهو مجهول لا تقوم به حجه۔

۲ - **جواب :** بیت المقدس هغه وخت قبله وه اوس منسوخ شویده۔ دلیل په دے
باندے استدلال د ابن عمرؓ دے چہ بعضے خلقو بیت المقدس او کعبے ته مخ کول بد گنرل
نو ابن عمرؓ او فرمائل : دا صحیح نه وائی بلکه زه خپله د حفصه کور باندے او ختم او
نبی ﷺ مے اولیدلو چہ قبلے تہ ئے شا کرے وه (شرح السنه : ۲۷۴/۱، رقم : ۱۷۶)۔

۳ - یا **جواب** دادے : که اومنو چہ حدیث صحیح دے نو مراد دے نه اهل مدینه او

ھر ھغہ خوک دی چہ ددوی پہ طرف کنبے واقع دی، ٹککہ چہ مدینے وار چہ کلہ بیت المقدس تہ مخ اپوی نو کعبے تہ ئے شاراخی، نو پہ دے حدیث کنبے علت دادے چہ استدبار کعبے تہ حرام دے او استقبال بیت المقدس تہ علت نہ دے۔

۴ - بلہ وجہ دادہ : چہ پہ دے حدیث الباب کنبے مستقبل الشام لفظ راخی، او بیت المقدس شام کنبے دے، نو دلته خو شام طرفتہ مخ شومے دے۔

قول سادس : تحریم مختص دے پہ اہل مدینہ پورے، بھر خلقو دپارہ ھر طرفتہ مخ او شاکول قبلے تہ جائز دی (وہو قول ابی عوانۃ صاحب المزنی کذا قالہ فی الفتح)۔

لیکن دا قول ہم ضعیف دے۔ (۱) ٹککہ اگرکہ اصل پہ امر او خطاب کنبے تعمیم دے، مگر کلہ چہ قرینہ وی، لکہ دلته (شرقوا، غربو) صرف دمدینے والو دپارہ دے، چہ د دوی قبلہ مغرب طرفتہ نہ دہ، اودا معنی زمونہ دپارہ نہ جو پیری۔ زمونہ دپارہ (جنبوا او شملو) حکم دے۔

(۲) دویم دا چہ : عمل د ابو ایوب انصاریؓ پہ دے قول باندے رد کوی ٹککہ ھغہ پہ شام کنبے عمل کریدے چہ دقبلے نہ ئے مخ او شا دوارہ اپولی دی، کما مر، نو پہ شرقوا او غربوا باندے بھر دنیا کنبے عمل نہ دے شومے۔

قول سابج : استقبال او استدبار ھر خائے جائز دے، اودا حکم منسوخ دے پہ حدیث ابن عمرؓ باندے، یعنی پہ عمل د نبی ﷺ چہ ھغہ مستدبر الکعبہ ناست وو، نو استدبار دے روایت کنبے جائز شو، او استقبال روستو پہ روایت د جابرؓ کنبے راخی۔

اودا قول د عروۃ بن زبیرؓ اور بیعہ الرأی او داود ظاہریؓ دے۔

دلیل : حدیث د جابرؓ دے : (نہانا النبی ﷺ ان نستقبل القبلة ونستدبرھا بیول، ثم رأیتہ قبل ان یقبض بعام یستقبلھا۔ رواہ ابو داود و الترمذی وابن ماجہ رقم : ۳۲۵، صحیح ابی داود رقم : ۹، باسناد حسن۔

کلہ چہ استقبال ثابت شو نو استدبار ددے نہ ہم آسان دے۔

۲ - دارنگہ پہ حدیث د غراک عن عائشہؓ کنبے دی :

ذکر لرسول اللہ ﷺ ان ناسا یکرھون ان یستقبلوا القبلة بفروجھم، فقال ﷺ : او قد

فعلوها، حولوا مقعدتی قبل القبلة . رواه الدارقطني : ۶۰/۱، وابن عساکر : ۶۶/۵۔

۱- **جواب :** حدیث د ابن عمرؓ او عائشہؓ نہ جواب دادے چہ پہ ناسخ او منسوخ کنبے د زمانے تقدم او تاخر معلومول ضریری دی، او دلتہ پتہ نشته چہ کوم متاخر دے او کوم متقدم ؟۔

۲- **جواب :** وهو الراجح : پہ دے حدیث کنبے عمل د نبی ﷺ دے او عمل ناسخ نہ وی د قول د نبی ﷺ دپارہ، کما مر۔

۳- صحابوؓ د رسول اللہ ﷺ د وفات نہ روستو پہ دے حدیث د ابو ایوبؓ باندے عمل کرے دے، معلومیری چہ دا منسوخ نہ دے۔

۴- او حدیث دعائشہؓ نہ بل جواب دادے چہ ابن حزمؒ پہ المحلی (۱۹۲/۱) کنبے فرمائی :

داروایت ضعیف دے ٹککہ پہ دے کنبے خالد بن ابی الصلت دے اودا مجهول دے۔ وضعفه الألبانی فی ضعیف ابن ماجه رقم : ۳۲۴، والضعیفه : ۹۴۷۔ وقال الذهبي ان حدیث حولوا مقعدی منکر۔ نیل الاطار (۹۵/۱)۔

علامہ مبارکفوریؒ پہ تحفة الأحوذی (۱۶/۱) کنبے فرمائی :

فهو حدیث ضعیف لا یصلح للاحتجاج۔

امام احمدؒ نہ صاحب المغنی (۱۸۵/۱) نقل کوی چہ عراق دعائشہؓ آوریدل نہ دی کری۔ مگر ائرم فرمائی : ما امام احمدؒ ته اووئیل چہ حماد بن سلمه روایت کوی د خالد الحذاء نہ او پہ هغه کنبے دادی چہ عراق عن عائشہؓ قال : سمعتُ عائشہؓ۔ نو پہ دے کنبے سماع د عراق د عائشہؓ نہ ثابت شوہ۔ نو امام احمدؒ دا ناشنا او گنرله او تعجب ئے او کرو، نو د عراق پہ سماع کنبے دعائشہؓ نہ اختلاف واقع شو، مگر روایت کنبے خالد بن ابی الصلت راوی مجهول دے، ابن حجرؒ ورته پہ تقریب کنبے مقبول وئیلے دے، یعنی چہ متابع ئے موجود شی مقبول بہ وی، خو دلتہ متابع نشته۔ نو روایت ضعیف شو، کما قال الدكتور عبد الغفار سليمان البنداری فی تحقیق المحلی (۱۹۱/۱)۔

۲- **بل جواب دادے چہ دے حدیث کنبے دا تاویل دے چہ دلتہ نفس قبلے ته مخ کول**

بعضے کسانو ناجائز گنہگنہلی اود بول براز حالت نہ دے مراد، وجہ دادہ چہ دا خنگہ کیندے شی چہ نبی ﷺ اول منع کوی چہ استقبال اواستدبار الی القبلة مہ کوی اویا پہ خپلہ فرمائی چہ زما داناستے خائے قبلے تہ واروی۔ معلومیری چہ دا حالت دبول نہ دے مراد بلکہ دنبی ﷺ مقصد دادے چہ نفس قبلے تہ مخ کول حرام نہ دی۔ لکہ چہ بعضے خلقو دا حرام گنہگنہلی وو چہ ہسے بہ قبلے تہ مخامخ نہ کینے۔ واللہ اعلم۔

اتم قول : ہم شوکانی ذکر کریدے چہ نہی دتنزیہ دپارہ دہ نو قبلے تہ مخ اوشاراپول پہ حالت دبول کینے صرف مکروہ دی او حرام ندی۔ اودا یوروایت دابو حنیفہؒ امام احمدؒ ابو ثورؒ، او ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ دے۔ وهو قول النخعی ایضا۔

دوی وائی چہ حدیث دابن عمر او حدیث د جابر او حدیث دعائشے نہی دتحریم نہ نقل کرہ تنزیہ تہ۔

پہ دے اقوالو کینے اولے **قول راجح** دے، اگرچہ احتیاط او سختی پہ کینے دہ، اوقول ثانی اورابع کینے آسانی دہ۔ نو پہ دے باقی اقوالو کینے بہ فائدہ دشی چہ اولنی قول کینے بہ حرمت رابنکتہ کپی ترک استحباب تہ، اودا نورروایات بہ ضرورت باندے حمل شی کہ ضرورت وی نو استقبال او استدبار بہ پہ بنیان وغیرہ کینے جائز وی۔ اوکہ ضرورت نہ وی نو بیابہ ناجائز وی۔ اودا داتم قول والا دپارہ ہم دلیل دے چہ دا نہی دتنزیہ (خلاف اولی) دپارہ دہ۔ وهو اختیار مراد شکری فی المنخلۃ النونیۃ ص ۱۲، بتحقیق انیق۔

بعضے علماء دحدیث دابن عمرؓ نہ جوابونہ کوی :

۱ - **اول جواب** داچہ : درسول اللہ ﷺ بول وبراز پاک دی، نو پہ دے سرہ بے ادبی د قبلے نہ راعی۔ لکہ دا خبرہ شیخ زکریا صاحب پہ فضائل اعمال کینے ذکر کریدہ۔ دوی استدلال کوی پہ وینہ دنبی کریم ﷺ باندے چہ یو صحابی عبد اللہ بن زبیرؓ او سفینہؓ ہفہ خکلی وہ۔ لیکن ددوی دا استدلال صحیح نہ دے، خکہ چہ وینہ کینے ہم اختلاف تیرشویدے، کما فی حکایۃ الصحابة (۳۲۶/۲) وفتاوی الدین الخالص (۲۹/۲)، چہ د انسان وینہ پاکہ دہ علی قول۔

بلہ داچہ نبی کریم ﷺ دامت سرہ پہ احکامو کینے شریک دے ترخو چہ دلیل

دخصوصیت رانشی، ایدلیل نشتہ پہ دے خبرہ چہ دہغه بول وبراز پاک دی، بلکه نبی ﷺ به استنجا کوله د بون وبراز نہ او د نجاست نہ به ئے جامے وینخلے۔

۲- **جواب :** دا کوی چہ عبد الله بن عمر خطاء شویدے ٹکے نبی ﷺ قبلے ته شانہ وه کرے لیکن بول والا ته انسان فطرۃ پوره طریقے سره نشی کتله خصوصاً نبی ﷺ ته، نو ده دا گمان اوکړو چہ نبی ﷺ شاگرد، حالانکه شا خوبل طرفته وه۔

لیکن دا جواب هم صحیح نه دے، وجه داده چہ دا تخطئه الثقات ده اودا د شیعہ گانو مذهب دے، خصوصاً چہ صحابی وی، ٹکے صحابه کرام دومره په احتیاطه خلق نه وو چہ یو کار ته نه وی لیدلے او په گمان سره خبره کوی۔ بلکه هغه (رایت) لفظ صراحة استعمالوی۔ ددے جواب سره په صحابه کرامو باندے بدگمانی پیدا کیږی په باب د دین کنبے۔

بله وجه داده چہ عبد الله بن عمر به روستو د وفات د نبی ﷺ نه فتویٰ ورکوله په دے لیدلو باندے۔

۳- **ثوب :** جواب کوی چہ دا خصوصیت د نبی ﷺ دے، کما قال الشاه ولی الله الدهلوی۔ دا احتمال هم کیدے شی چہ دا کار دے د هغه پورے خاص وی، او مونږ ته ئے حکم کریدے چہ (اذا أتیتم الغائط فلا تستقبلوها ولا تستدبروها) نو مونږ به په امر باندے عمل کوو۔ دا به جواب دے چہ (فعل النبي ﷺ لا يعارض القول الخاص بنا) لکه چہ دا د نیل الأوطار په حواله مونږ مخکینے نقل کړو۔ ددے وجه داده چہ که بیان غرض وے نو بیان یا په قول سره کیږی او یا په فعل سره، نه دا چہ په پټ ځائے کنبے متیازو ته کینی چہ عام خلق ته نه وینی او هر چہ ابن عمر دے نو هغه خوناگهانی لیدلے دے۔

۴- **خلورم جواب :** دا کوی : چہ دا کار نبی ﷺ بیانا للجواز کریدے اگر چہ افضله نه ده، او نبی ﷺ دپاره یو غیر افضل کار افضل وی، ٹکے هغه داعی دے او داعی دپاره یو غیر افضله او جائزه مسئله بیانول هم افضل وی۔

بناء په دے جوابونو سره د قول ثانی اورابع جوابونه هم اوشو کومو : په په حدیث د ابن عمر استدلال کریم وو۔

تنبیه : پہ دے تہو لو اقوالو کنبے اول قول کنبے احتیاط ہم دے او سختی ہم دے، اودوم قول کنبے آسانی دے، نو ددے اختلاف نہ معلومہ شوہ چہ انسان بہ پہ دے باب کنبے سختہ منع نہ کوی، بلکہ داسے وئیل پکار دی چہ اول قول غورہ دے او مطلقاً قبلے تہ مخ کول او شاکول نہ دی پکار، خو کہ چا پہ آبادی کنبے مخ او شاقبلے تہ او گر خولہ نو ہغہ تہ بہ داسے نہ وائے چہ تا حرام کار او کړو، بلکہ دا بہ یو نامناسب کار گنلے شی، ٹککہ د هغوی سرہ ہم حدیث د ابن عمرؓ شتہ دے، او خاصکرد ضرورت پہ وخت کنبے پرے عمل کول بالکل صحیح دی۔

فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ :

تعارف : د حفصہ رضی اللہ عنہا :

ذاد عبد اللہ بن عمرؓ خور دے، أم المؤمنین، د نبی ﷺ زوجہ دے، د عمر بن خطابؓ لور بی بی دے، د نبی ﷺ د نبوت نہ پنځہ کالہ مخکنبے پیدا شویدہ، ابتداء کنبے خنیس بن حذافہ السهمی پہ نکاح کنبے وہ، د هغہ سرہ ئے ہجرت او کړو، او هغہ ترے دغزوہ بدر نہ روستو وفات شو، بیا عمر فاروقؓ پہ ابو بکر صدیقؓ باندے پیش کړہ، هغہ ہیخ جواب ورنہ کړو، او عثمانؓ تہ ئے پیش کړہ هغہ ہم قبولہ نہ کړہ، تردے چہ نبی ﷺ ورتہ د نکاح پیغام اولیگلو نو هغہ تہ ئے پہ نکاح ورکړہ، پہ دریم کال د ہجرت باندے، پہ شعبان (۴۵) ه۔ د (۶۰) کالو پہ عمر وفات شویدہ۔ او (۶۰) احادیث ترے نقل دی۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔

۳ - وَعَنْ سَلْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : نَهَانَا - يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - أَنْ نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، أَوْ أَنْ نَسْتَجِبَ بِالْيَمِينِ، أَوْ أَنْ نَسْتَجِبَ بِأَقْلٍ مِنْ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، أَوْ أَنْ نَسْتَجِبَ بِرَجِيعٍ أَوْ بِعَظْمٍ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : جناب سلمانؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ مونہ ددے نہ منع کړی یو چہ مونہ دلویو یا وړو بولو پہ وخت قبلے طرفتہ مخ کړو، اوددے نہ چہ مونہ ددرے کانرو نہ کم سرہ استنجاء او کړو، اوددے نہ چہ مونہ خوشائی یا هډوکی سرہ استنجاء او کړو۔ (مسلم)۔

تعارف : د سلمان رضی اللہ عنہ :

دده نوم سلمان الفارسی، کنیت ئے ابو عبد اللہ، ابن الاسلام دے، دده لقب سلمان الخیر دے، اصل ئے داصبہان دے، بعضے وائی د (رامہرمز) دے، نبی ﷺ چہ کلمہ مدینے تہ راغلو نو دہ اسلام قبول کړو، اولہ غزوہ خندق تہ حاضر شویدے۔ علامہ ابن عبد البر د بعضو علماؤ نہ نقل دی کړی دی چہ بدر کنبے ہم شریک شویدے۔ دخپل کلی نہ ئے د دین طلب کولو دپارہ سفر اوکړو، زړہ کنبے ور تہ اللہ د دین جذبہ واچولہ، نو یوہ ورځ پلار قولے تہ اودرولو، نو سلمان ترے پت شو او اوتبتیدلو او یوے گیرجے تہ لاړو، اول ئے نصرانیت دین قبول کړو او کتابونہ ئے اولوستل اوپہ دے کنبے ئے مسلسل مشقتونہ برداشت کړل، دیو استاذ نہ بہ نقل کیدوبل تہ آخر کنبے ارادہ ئے اوکړہ چہ مدینے تہ ځمن یو پیغمبر راروان دے نو د عربو یو قوم اونیولو او غلام ئے ترے جوړ کړو اوپہ یہودیانو باندے ئے خرڅ کړو، سلمان د هغوی سرہ مکاتبت اوکړو او نبی ﷺ ورسرہ پہ کتابت کنبے امداد اوکړو، اہل تاریخ لیکي چہ اولس (۱۷) سیدان مالکان ئے بدل کړی دی۔ تردے چہ نبی ﷺ تہ راورسیدو، کلمہ چہ هغه مدینے تہ راغے نو نبی ﷺ دده بارہ کنبے اوفرمائیل : سلمان منا اہل البیت۔ اوداد هغه کسانو نہ دے چہ جنت ور تہ شوق لرلو، ډیر عمر والاوو، بعضے وائی (۲۵۰) او ځینے وائی (۳۵۰) سوہ کالہ عمر ئے تیر کړیدے، اول قول اصح دے۔ دخپل لاس د کسب نہ بہ ئے خوراک کولو او صدقہ بہ ئے ورکولہ۔ مدائن علاقہ کنبے پہ سنہ (۳۵) ہ یا (۳۳) ہ کنبے وفات شویدے۔ تول (۶۰) احادیث ترے نقل دی۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

نہانا : دا جواب د سوال دے، سلمان تہ یو مشرک (بطور استہزاء او تحقیق) او وئیل : ستاسو پیغمبر تاسو تہ هرڅہ خودلی دی، هرڅہ کنبے ئے ګوتے وهلے، تردے چہ داودس ماتی طریقہ ئے ہم درخودلے دہ۔ سلمان ور تہ جواب اوکړو (اجل، نہانا) حاصل د جواب دادے چہ پہ دے کنبے څہ عیب دے چہ دا مونږ تہ را اوځائی، بلکه دا خو ډیر بنہ آداب دی، انسان پرے انسان جوړیږی، څکھ ئے مونږ تہ را خودلی دی۔

اَوَانْ نَسْتَنْجِي : استنجاء پہ لغت کنبے ازالۃ النجو (ګندګی لرے کولو) تہ وائی او ددے ختمول پہ اوبو یا پہ کانږو باندے۔

پہ دے مقام کنبے خو مباحث او مسائل دی ۔

۱ - اولہ مسئلہ : د استنجاہ اقسام :

استنجاہ درے قسمہ ده (۱) استنجاہ بالماء فقط : چہ صرف او بہ استعمال کری،
او کانپری استعمال نہ کری (۲) استنجاہ بالأحجار فقط : چہ صرف کانپری استعمال کری
(۳) استنجاہ بالأحجار والماء جمیعا : چہ دواہ استعمال کری ۔

اولنی دوه قسمونہ پہ صحیح احادیثو سرہ ثابت دی، اودا قسم استنجاہ پہ یمین (نبی
لاس) سرہ کول جائز نہ دی۔

بیا کہ پہ او بہ سرہ استنجاہ کوی نو درے کانپری استعمالول ضروری نہ دی، کہ
یو کانپرے یا دوه کانپری استعمال کری اوباقی او بہ استعمال کری نو ہم جائز دی ۔ خو چہ
صرف کانپری استعمالوی او او بہ روستو نہ استعمالوی نو بیا بہ درے کانپری استعمالول
ضروری وی لکہ دے حدیث کنبے دی (نہانا ان نستنجی باقل من ثلاثة احجار) یعنی مونہ
نبی علیہ السلام ددے نہ منع کری یو چہ درے کانپرو نہ پہ کم باندے استنجاہ او کپرو
درے کانپری استعمالول ضروری دی۔

بیا پہ کانپرو سرہ استنجاہ کنبے کوم خاص کیفیت پہ احادیثو کنبے نشہ کوم چہ
صاحب دنور الايضاح وغیرہ ذکر کریدے، چہ خہ کانپری بہ مخے تہ گذاری او خہ روستو،
دغہ شان دژمی او اوپری فرق بہ پہ کنبے کوی ۔ دا خہ اسلامی آداب نہ دی، بلکہ دایوہ
تجربہ ده۔ ددے پہ خائے نور آداب راغلی دی پہ مجمع الزوائد (۲۱۱/۱) کنبے دسہل بن
سعد روایت مرفوعا نقل دے چہ (حجرین للصفحتین وحجر للمسربة) یعنی درے کانپری بہ
داسے طریقے سرہ استعمالوی چہ دوه کانپری بہ ددبر د غارو پاکولو دپارہ استعمال کری او
یو بہ ددبر دمینخ دپارہ ۔ واسنادہ حسن ۔ وفي الصحيحہ رقم (۲۷۴۹)۔

بل حدیث کنبے راغلی دی (اذا ذهبتم الى الغائط فاتقوا المجالس على الظل والطريق،
خُذُوا النُّبْلَ، واستنشقوا على سوقكم، واستجمروا وترأ، كما في السلسلة الصحيحة :
۵۶۵/۶، رقم : ۲۷۴۹۔ وسندہ حسن۔ پہ دے حدیث کنبے بل ادب دادے چہ متیازو تہ د
تللو پہ وخت واپہ واپہ (مناسب) کانپری استعمالوی، او پہ وخت دبول کولو کنبے دزمکے

نه قدمونه معمولی اوچت ساتی، او تول قدمونه په زمکه مه مضبوطوی او غونډ کینی،
او تاک، کانډی استعمالوی - النهایة لابن الاثیر: (۴۳۸/۲)۔

هرچه دریم قسم استنجاء ده نو په دې کښې اختلاف دې (۱) احناف وائی دا سنت او
ادب دې، کما فی شرح الوقایه - لیکن دې باره کښې صحیح او صریح حدیث نشته چه په
هغې کښې دکانډو او اوبو جمع راغلی وی - نو کومو علماؤ چه ورته مستحب وئیلی دی دا
صحیح نه ده بلکه دا صرف د جواز او مباح درجه ده، لکه چه ابن قدامه په المغنی
(۱۸۴/۱) کښې دامام احمد نه نقل کړیدی:

ولم ينقل عن النبي ﷺ انه استعمل التراب مع الماء في الاستنجاء ولا أمر به .

وکذا قال الأمير الصنعاني في سبل السلام (۱۲۶/۱): ولم نجد عنه ﷺ انه جمع بينهما،
آه - قال النووي في المجموع شرح المذهب: المعروف في طرق الحديث انهم كانوا
يستنجون بالماء وليس فيه انهم كانوا يجمعون بين الماء والأحجار . سبل السلام: ۱۲۵/۱ -

يعني: د نبی ﷺ نه په استنجاء کښې د اوبو او کانډو جمع کول نه دی نقل، اونه نبی
ﷺ په دې باندې حکم کړې دې۔

او کوم حدیث کښې چه دا خبره ده چه اهل قباء به کانډی او اوبه جمع کولې، او بیا ددوی
باره کښې دا آیت نازل شو (فيه رجال يحبون ان يتطهروا) نو دا حدیث ضعیف الاسناد دې۔
امام نووی، حافظ ابن حجر، ابن کثیر (فی سورة التوبة: ۳۹۰/۲) او البانی ورته ضعیف
وئیلې دې۔ کما فی تمام المنه ص (۶۵)۔ حافظ ابن حجر فرمائی: ددې په سند کښې
محمد بن عبد العزيز دې ضعفه ابو حاتم فقال: ليس له ولا لاخويه عمران وعبد الله حديث
مستقيم. تلخیص الحییر: ۱۱۲/۱، سبل السلام: ۱۲۵/۱۔

او تمام المنه کښې ئې جمع بین الأحجار والماء ته غلو فی الدین وئیلې ده، لیکن مونږ
وايو چه غلو نه ده خو مستحب هم نه ده، بلکه صرف جواز لری، ځکه چه روایات مجمله
کښې احتمال ددغه معنی شته دې، البته که څوک ئې قوی سنت گنځی نو بیا به غلو فی
الدین جوړېږي۔

او ابن کثیر دا روایت په خپل تفسیر کښې دمسند البزار په حواله راوړې، او ضعیف ئې

ورثہ وٹیلے۔ اگرچہ دا حدیث دے پہ اہل قباء والا کنبے نو صحیح دے لیکن دے کنبے د (حجارہ) ذکر نشتہ۔ ولذلک اوردہ ابو داود (۷/۱) رقم (۴۴) فی باب الاستنجاء بالماء۔ ولہ شواہد کثیرہ لیس فی شیء منها ذکر الحجارة۔

او وجہ د فضیلت داہل قباء والا صحابہ کرامؓ داوہ چہ عام صحابوؓ بہ کانہی استعمالول، او مسجد قباء والو بہ ددے برعکس او بہ استعمالول، دزیات طہارت حاصلولو دپارہ۔ نوٹکہ ددویٰ پہ بارہ کنبے آیت نازل شو۔

او پہ دے باب کنبے حدیث دعلی رضی اللہ عنہ نہ ہم نقل دے (فاتبعوا الحجارة الماء) لیکن ہغہ د موقوف کیدوسرہ ضعیف ہم دے۔ ٹکہ دا منقطع دے د عبد الملك او علی بن ابی طالبؓ ترمینٹہ۔ اودا مدلس ہم دے، او پہ سماع باندے ئے تصریح نہ دہ کرے۔ (کذا اخرجه البيهقي : ۱۰/۱)۔ و ذکرہ عبد الحی فی حواشی الهدایہ، کذا فی فتاویٰ الدین الخالص : ۳۹۱/۱۔

۲ - دویمہ مسئلہ : الاختلاف فی عدد الأحجار :

مخکنبے تیر شو چہ ٹوک صرف پہ کانہو استنجاء کوی نو درے کانہی ضروری دی، اگرچہ پاکی ئے پہ یو یا دوہ کانہو ہم راشی، خود دے کنبے اختلاف دے۔

(۱) احناف وائی : درے کانہی استعمالول مستحب دی، او کہ ددے نہ پہ کمو باندے نظافت حاصل شی نو بیا درے کانہو استعمالول واجب نہ دی، بلکہ مستحب دی۔ واجب محل صفا کول دی، کہ پہ یو کانہی سرہ وی او کہ پہ دوویا دریو سرہ وی۔ خو غالباً صفائی پہ درے و سرہ راشی، اودا قول دامام مالکؒ او صاحبینو ہم دے۔

(۲) دویم قول د جمہورو امام شافعیؒ، احمدؒ، اسحق بن راہویہ او ابو ثورؒ دے، دوی فرمائی : ایتار (تاک) او درے کانہی استعمالول واجب دی اگر کہ صفائی ددے نہ پہ کمو سرہ ہم راشی، اودا قول حق دے۔

دلائل الجمہور :

۱ - یو دا حدیث د سلمانؓ دے چہ پہ دے کنبے نہی د رسول اللہ ﷺ ذکر دہ، او نہی د تحریم دپارہ وی، اود نہی پہ ارتکاب سرہ استنجاء نہ کیہی۔ نو ددرے کانہو نہ پہ کمو

سہرہ استنجاء کول حرام شو، اودرے واجب شو۔ دا حدیث مسلم (۱۳۰/۱)، اوترمذی (۹/۱) راوہے۔

۲ - **دویم دلیل :** فصل ثانی کنبے حدیث د ابو ہریرہؓ دے پہ روایت د ابو داود (۶/۱) ابن ماجہ (۵۷/۱) اودارمی (۱۳۸/۱) نقل دے : (وامر بثلاثة احجار)، وسندہ صحیح۔ او امر د نبی ﷺ د وجوب اوفر ضیعت د پارہ وی۔

۳ - **دریم دلیل :** حدیث دعائشہ : (اذا ذهب احدکم الى الغائط فليذهب معه بثلاثة احجار، يستطيب بهن فانها تجزئ عنه)۔

(ابوداود : ۶/۱، نسائی : ۱۶/۱، دارمی : ۱۳۷/۱، احمد : ۱۰۸/۶، باسناد صحیح)۔

۴ - **خلورم دلیل :** حدیث دخزیمہ بن ثابتؓ دے : (فی الاستنجاء ثلاثة احجار ليس فيها رجيع)۔ یعنی استنجاء کنبے بہ درے کانہی استعمالولے شی چہ گندگی بہ پکنبے نہ وی۔

(ابوداود، رقم : ۳۱، ابن ماجہ : ۷۵/۱، باسناد صحیح)۔

۵ - **پنجم دلیل :** حدیث د سلمانؓ دے پہ مسلم (۱۳۰/۱) کنبے :

(لا يستنجي احدكم بدون ثلاثة احجار)۔ وفی روایۃ مسلم و ابن ماجہ رقم : ۳۱۶، عن

سلمان : ولا نكتفي بدون ثلاثة احجار، بسند صحیح)۔

دا احادیث صریح دی پہ وجوب الایثار والتثلیث کنبے، چہ ددے نہ عدول کول جائز نہ

دی، بغیر ددے نہ استنجاء نہ کیہی۔

دلائل الأحناف :

۱ - **دلیل :** حدیث د ابو ہریرہؓ دے چہ ابو داود (۶/۱) او ابن ماجہ راوہے :

من استجمر فليوتر، فمن فعل فقد احسن ومن لا فلا حرج۔ لکہ روستوراروان دے۔

نوتر (طاق) یو حجر ہم کیدے شی، او فلا حرج دلیل دے پہ دے چہ تثلیث واجب نہ

دے بلکہ مستحب دے۔

جواب : دا حدیث سنداً ضعیف دے، پہ دے کنبے دوه مجهول روایان دی : الحصین

الحبرانی الحمصی، او ابو سعید۔ کذا فی نیل الأوطار (۱۱۶/۱) والدین الخالص :

(۴۹۳/۱)۔ وضعفه الألبانی فی الضعیفة رقم : ۱۰۲۸، وصحیح ابن ماجہ : ۳۳۷، وضعیف ابی داود : ۸۔

تنبیہ : حافظ ابن حجر پہ دے مقام کنبے پہ فتح الباری (۲۰۶/۱) کنبے خطاء شویدے چہ دے روایت تہ ئے حسنہ الاسناد وئیلے دے، وجہ دخطائی دادہ چہ دہ خیلہ پہ تقریب (۱۷۱) کنبے دے دوارو راویانو تہ مجهول وئیلی دی، نو پہ مجهول راویانو سرہ روایت خنگہ حسن شو ؟ بلکہ ضعیف دے۔

۲ - دارنگہ بیا ہغہ ددے روایت یو تاویل ہم کپیدے چہ : (فلیوتر) نہ مراد پہ دے حدیث کنبے ایتار پہ مافوق الثلاثہ کنبے دے۔ یعنے درے خو ضروری دی، لیکن کلہ چہ پہ دریو ہم صفائی رانشی نو بیا بہ زیات استعمالوی او پہ دے مافوق الثلاثہ کنبے ایتار واجب نہ دے۔ اوہر چہ ثلاثہ دی نو ہغہ خو پہ دے نورو احادیثو آمرہ اوناہیہ و سرہ واجب دی۔ او پہ دے توجیہ سرہ ددے روایت تطبیق د صحیح روایاتو سرہ راخی۔

۲ - **دلیل :** بخاری بشرح فتح الباری (۲۰۶/۱) کنبے حدیث د عبد اللہ بن مسعود دے چہ دہ تہ رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : درے کانری راوہ، نو ابن مسعود ورتہ دوہ کانری او یوروٹہ (خوشائی) راوہو : (فاخذ الحجرین وألقى الروثة، وقال : انها رکس)۔

نو نبی ﷺ پہ حجرینو (دوہ کانرو) باندے استنجاء او کپہ او دریم ئے طلب نہ کپو۔ معلوم پیری چہ درے کانری واجب نہ دی۔ لکہ چہ دا استدلال امام طحاوی کپیدے۔

۱ - **جواب :** جمہور جواب کوی چہ نہ منو دا خبرہ چہ نبی ﷺ صرف پہ دوہ کانرو باندے استنجاء کپیدہ او دریم ئے نہ دے غوبنتلے، بلکہ پہ روایت د مسند احمد کنبے داسے الفاظ راغلی دی : وکذا فی الدراية : ۷۸/۱۔

(فألقى الروثة وقال : انها رکس، ایتنی بحجر)۔

یعنی خوشائی گوزار کپو او وے وئیل : منا تہ بل (دریم) کانری راوہ !۔ دینہ معلوم پیری چہ نبی علیہ السلام ہیچرے اکتفاء پہ دوہ کانرو نہ دہ کپے۔

اودے روایت تہ بعضو منقطع وئیلے دے د ابو اسحق سماع د علقمہ نہ نہ دے ثابت، لیکن علامہ کرابیسی ددہ سماع ثابت کپیدہ، لیکن حافظ ابن حجر فرمائی : (وجدته

موصولاً عند احمد والدارقطنی من وجه آخر - (الدرایة : ۷۸)، ورجاله ثقات اثبات. اوبیائے دھغے سند ذکر کریدے۔

او حافظ فرمائی : ددے روایت نہ امام طحاویؒ غافل دیے۔ انتہی۔

او دغہ شان روایت پہ دارقطنی : ۵۵/۱، کنبے ہم ذکر دیے۔ چہ پہ ہغے کنبے داسے الفاظ دی : (انہارکس، فائنی بغیرھا) اودا روایت صحیح دیے، علامہ عظیم آبادیؒ پہ تعلیق الدارقطنی کنبے ددے د کلام نہ سکوت کریدے، او علامہ مبارکفوریؒ پہ تحفہ الأحوذی : ۸۹/۱، کنبے پہ عینی باندے سخت تہکونہ کری دی چہ ہغہ د طحاویؒ بے ثایہ دلہ کریدہ، د ہغے کتل ہم پکار دی۔

۲ - **دویم جواب** : ابن مسعودؓ چہ روٹہ راوپریدہ نو ہغہ تہ دا معلومہ دہ چہ درے عدد ضروری دیے۔ ٹککہ کہ دھغہ پہ نیز ددرے و عدد ضروری نہ ویے نو نبی ﷺ تہ بہ ئے دوه کانپری راوپری ویے، دخوشائی راوپرلو ٹہ معنی وہ ؟ خوشائی ئے ٹککہ ورسرہ راوپر چہ تثلیث (درے عدد) پورہ شی۔ نو دا صحیح حدیث التہ دا حنافو پہ خلاف دلیل دیے۔

۳ - حافظ ابن حجرؒ دا **جواب** ہم کوی چہ نبی ﷺ ابتداء کنبے ددرے کانپو پہ راوپرلو امر اوکرو نوکلہ چہ روٹہ ئے گذار کرہ، نو دوبارہ امر ئے اونہ کرپو ٹککہ چہ اکتفاء ئے اوکرہ پہ ابتدائی امر باندے اودا دوه کانپری ئے داسے استعمال کرل چہ ددریم کانپری کار ئے ددویم کانپری دیو طرف استعمالو لو نہ واخستلو۔ اودا مقام دضرورت وو، چہ ابن مسعودؓ گر ٹیدلے دیے خوبیا ہم ورتہ دریم کانپری نہ دیے ملاؤ شوے۔ دا جواب تسلیمی دیے۔

۴ - **بنہ جواب** دا ہم دیے چہ درے کانپو باندے امر چہ کوم احادیثو کنبے راغلے دیے ہغہ قولی احادیث دی، اودا حدیث د ابن مسعودؓ فعلی دیے، او عند التعارض ترجیح قولی حدیث تہ ورکولے شی پہ فعلی حدیث باندے، لکہ چہ دا قاعدہ مسلم عند الخصم ہم دہ اول خو تعارض نشته، خو کہ تعارض راہم شی نو دا قاعدہ بہ جاری کیپری۔

تقی عثمانی صاحب پہ درس ترمذی (۲۰۹/۱) کنبے وائی چہ دا حنافو پہ مستدل حدیث ابن مسعودؓ باندے دا اعتراض ہم کیپری چہ کہ د (ائتنی بحجر) زیادت والا روایت ثابت نہ وی، نو ہم دا احتمال شتہ چہ نبی ﷺ خوشائی گوذارولو نہ پس دریم کانپری

پخپله را اوچت کړې وی، یائے د ابن مسعود نه طلب کړې وی، څکه عدم ذکر مستلزم نه دے عدم الشئ لره، واذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال۔

بیا وائی : دا اعتراض بلا شبه وړنی دے۔ شیخ الہند په الورد الشدی کښه هم تسلیم کړیدے۔

۵ - جواب : که اومنو چه دریم کانړې ئے نه دے طلب کړې، نو عدم طلب د حجر ثالث دلالت نه کوی په عدم وجوب د ثلاثه باندے، بلکه وجوب د درے کانړو په نورو احادیثو سره ثابت دے، کما ذکرناھا۔

خلاصه : داچه د احنافو سره هینڅ صریح صحیح حدیث نشته، صرف احتمالات دی۔ او د جمهورو علماؤ قول قوی او حق دے، دوجے ددے دلائلو نه چه ستادماغ پرے خلاص شول۔

الفائدة البديعة : د بول (تشو متيازو) اوچولو دپاره درے کانړې استعمالول ضروری نه دی، بلکه مقصود په دے کښه صرف اودس اوچول دی، که په یو کانړې سره وی او که په دوه یا دریو وغیره سره وی، ټول جواز لری۔ البته امام نووی په شرح د مسلم (۱۳۱/۱) کښه لیکي چه شپږ کانړې به استعمالوی، درے د وړو بولو او درے د غټو بولو دپاره۔ خوددے دپاره حدیث کښه دلیل نشته۔

دا وجه ده چه احادیثو کښه په درے کانړو باندے امر د غټو بولو دپاره راغلی دے، نه د وړو بولو دپاره، فتدبر واحفظه فانه جدید۔

۳ - فائده : که یو کانړې درے **طرفونه** لری نو آیا دا درے کانړو حکم لری که نه؟ نو دا هم اختلافی مسئله ده په مابین د علماؤ کښه :

۱ - امام شافعی، اسحق، ابو ثور او یو روایت د احمد نه دا دے چه لوئے کانړې چه درے طرفونه لری او په دے سره صفائی راځی نو ددے حکم د درے کانړو دے۔

دلیل : دا دے چه مقصود په حدیث کښه درے کرته مسح کول د دبر دی، دپاره ددے چه ښه صفائی راځی، اودا کار په مذکوره کانړې کښه هم کیدے شی سره د لحاظ د عدد (درے والی) نه او حدیث کښه بیل بیل کانړې استعمالول نه دی مراد، لکه ددے مثال په

عربی ژبہ کنبے دادے چہ عرب وائی : ضربتہ ثلاثہ اسواط ای ثلاث ضربات بسوط۔ یعنی ما دا سرے پہ درے چابکو اووہلو، یعنی درے گوزارونہ مے پرے پہ چابک سرہ اوکول، نو چابک یو دے خو گوزارونہ پرے درے شویدی۔ نو دلتہ ہم کانرے یو دے خو درے ٹل پرے مسح شویدہ۔ دا وجہ دہ دا علماء وائی : چہ کہ تعیین د کانرو اوشی نو بیا پکار دہ چہ پہ لوتہ، لرگی یا توتہ باندے استنجاء اونشی۔ او حال دا چہ پہ ہغے باندے ہم استنجاء گول جائز دی۔

۲۔ بل طرفتہ د ابن المنذر مذهب دادے چہ د درے کانرو نہ پہ کمو سرہ استنجاء نہ صحیح کیڑی، اودا یو قول د امام احمدؒ ہم دے۔ دلیل دادے چہ نبی ﷺ فرمائیلی دی چہ د درے کانرو نہ پہ کم باندے استنجاء نہ کیڑی (لایکفی احدکم دون ثلاثة احجار) نو کہ یو انسان پہ کانرو استنجاء کوی نو خامخابہ درے استعمالوی، نہ کم۔ ٹککہ نبی کریم ﷺ عدد متعین کرے دے۔ او پہ دے سرہ صفائی ہم راخی، نو د دوارو لحاظ بہ کولے شی۔ کذا فی المغنی : ۱۸۱/۱۔

۳۔ دریمہ مسئلہ : حکم الاستنجاء :

۱۔ د جمہورو علماؤ پہ نیز استنجاء فرض دہ، پہ اویو وی اوکہ پہ کانرو۔ دلائل دا مخکنی احادیث دی چہ امر اونہی پہ کنبے راغلی دی، لہ بول او ڍیر بول دوارہ پہ نجاست کنبے یو شان دی۔

۲۔ احنافو پہ نیز استنجاء کنبے اقسام دی، اصل استنجاء د دوی پہ نیز سنت دہ (ہدایہ، شرح وقایہ)۔ ہدایہ فصل فی الاستنجاء (۷۸/۱) کنبے دی :

الاستنجاء سنة، لان النبي واطب عليه۔ نکتہ کنبے عبد الحی صاحب لیکی : (مع الترك)۔ یعنی نبی ﷺ کلہ پریخے دہ، ٹککہ چہ سنت ہمدے تہ وائی چہ نبی ﷺ ہمیشہ کرے وی خو کلہ نا کلہ ئے پریخے ہم وی۔ خودا ہلہ سنت دہ د دوی پہ نیز چہ کلہ مقعد یو درہم پہ اندازہ گندہ وی، اوکہ چرے د قدر الدہم نہ زیات گندہ شی (مقعد نہ ئے تجاوز کرے وی) نویا د دوی پہ نیز واجب دہ۔

لیکن پہ دے تقسیم باندے ہیخ دلیل نشتہ، داپہ دین کنبے بدعت دے۔ خوک چہ

استنجاہ تہ سنت وائی اویا دست دا تعریف کوی چہ دا ہغہ شے دیے چہ نبی ﷺ یو کرت دوه کرت پریخے وی، نو آیا داسے چرتہ کیدے شی چہ نبی ﷺ بول وبراز کھے وی اویا بغیر استنجاہ نہ پہ اویا پہ کانرو دغسے راپا خیدلے وی - دا خود هر ذی عقل د عقل اود فطرت او طبیعت خلاف خبرہ دہ، چہ ہمداسے گندہ راپاخی، پاتے لا دا چہ شریعت دیے پہ دیے کنبے اجازت ورکری !۔

کہہ دا حنافو دا مسئلہ عوامو تہ اوکھے شی نو دا حنافو نہ بہ دیر نفرت اوکری۔ دا صرف د متاخرینو خبرے دی، او پہ تقلید باندے بناء دی، تقلید انسان کوم خائے تہ رسوی؟ پہ بدعاتو کنبے ئے واقع کوی۔ پہ دیے کنبے خہ نقصان دیے چہ سرہ د وجود د دلائلو د فرضیت د استنجاہ نہ استنجاہ تہ فرض اووئیلے شی؟۔

بیا ددے خائے نہ ئے د قدر الدرہم مسئلہ مستنبطہ کریدہ چہ ستا پہ جامہ باندے دیو درہم پہ اندازہ گندگی موجودہ وی او تہ قصدا ہم ہغہ اونہ وینخے او مونخ ورسرہ اوکھے نو دا مونخ اوشو، خک وائی چہ پہ مقعد کنبے شریعت دا اجازت ورکریدے چہ کہ تہ ہغہ اونہ وینخے نو جائز دہ، (شرح وقایہ : ۱۳۹/۱ : کنبے دی : وقدر الدرہم من نجس غلیظ قبول ودم عفو، وانظر حواشی شرح الوقایہ۔ دا استدلال من المقعد دے۔

(قال فی الهدایہ : ۱/۷۴) : وقدرناہ بقدر الدرہم اخذا من موضع الاستنجاہ۔

دا مسئلہ د دوی غلطہ دہ، خک اول خو دانہ منو چہ د مقعد استنجاہ کنبے معافی شتہ دے، بلکہ ہغہ ہم شریعت فرض کریدہ، کما هو قول الجمهور۔

۲ - دویم دا چہ کہ بالفرض مقعد کنبے معافی ہم اوشی نو بیا قیاس تہ ضرورت نشتہ خک ہلتہ ضرورت دے او پہ بل خائے کنبے ضرورت نشتہ دے۔ د جامے وینخل فرض دی، اللہ فرمائی : ﴿وَتِيَابُكَ فَطَهِّرْ﴾۔ جامے د هر قسم گندگی نہ صفا کرہ لہرہ گندگی وی او کہ دیرہ، د درہم پہ اندازہ وی او کہ کمہ۔ ئ

بلکہ د تعجب خبرہ دا دہ چہ احناف وائی تقیید د کتاب اللہ پہ خبر واحد سرہ جائز ندے نو دلته قرآن ﴿وَتِيَابُكَ فَطَهِّرْ﴾ مطلق دے۔ نو دوی دا خنگہ مقید کوی پہ قیاس باندے؟ او بیا ہغہ قیاس ہم خہ پہ نص باندے نہ دے بلکہ پہ دبر باندے دے۔ فتدبر!

۴ - خلورمہ مسئلہ : استنجاء پہ خہ شی سرہ کیڑی ؟

آیا استنجاء صرف پہ کانرو متعین دہ اوکہ توتہ، کاغذ وغیرہ استعمالول ہم جواز لری ؟ پہ دے مسئلہ کنبے اختلاف دے :

- ۱ - اہل ظواہروائی : استنجاء صرف پہ کانرو کیڑی، وجہ دادہ چہ نبی ﷺ تصریح پہ کانرو باندے کریدہ، نود کانرو نہ سیوا باندے استنجاء ناجائز دہ، اومفہوم مخالف نہ معلومیردی چہ دکانرو نہ علاوہ پہ بل خہ کاغذ وغیرہ باندے استنجاء جواز نہ لری ۔
- ۲ - جمهور علماء وائی چہ حجر متعین نہ دے بلکہ دکانرو پہ خائے توتہ، کاغذ، لرگے وغیرہ ہم قائمیدے شی ۔

امام نوویؒ فرمائی : ددے حدیث مفہوم مخالف لہ اعتبار نشتہ ۔

★ وجہ دادہ چہ داداسے دے لکہ ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ أَمْلَاقٍ﴾ کہ دلتہ مفہوم معتبر شی نو مقصود بہ خراب شی چہ اولاد دلورے دیرے پہ وجہ مہ قتلوی اوددے نہ سیوا دبل خہ دوجے نہ ئے قتلول جواز لری ! اودا صحیح نہ دہ ۔

★ بلہ وجہ دادہ چہ حجر کنبے خکہ تعین نشتہ چہ نبی ﷺ د استنجاء بالعظم والروث والبر والرجیع اوفحم (سکارہ) نہ منع فرمائیلے دہ، کہ صرف حجر متعین وے نو بیا بہ نبی ﷺ مطلقا منع کرے وے او صرف دا خیزونہ بہ ئے پہ منع پوزے نہ خاص کولے والتفصیل فی نیل الأوطار (۱/۱۶۱) وشرح السنہ ۔

۵ - پنخمہ مسئلہ : پہ منع شوو خیزونو باندے د استنجاء کولو حکم

- ۱ - دجمهورو علماء : شافعیؒ، احمدؒ، اسحقؒ، سفیان الثوریؒ، اہل ظواہرواوامام مالکؒ مذہب دادے چہ استنجاء بالعظام (پہ ہلوکو) اوروث اوطعام باندے حرام او ناجائز دہ، اودا استنجاء نہ کیڑی ۔

دلیل : حدیث د سلمانؒ دے چہ پہ ہغے کنبے دی :

(وان نستنجی بر رجیع اوبعظم) او پہ دے باب کنبے گنر احادیث صاحب المغنی (۱۷۹/۱) ذکر کریدی، ہغے تہ رجوع پکار دہ ۔

لکہ پہ روایت دترمذی (۲۹/۱)، بتحقیق احمد شاکر بسند صحیح) کنبے دابن

مسعود نہ مرفوعاً نقل دی :

لا تستنجوا بالروث ولا بالعظام، فانها زاد اخوانكم من الجن -

دارقطنی نے اس حدیث نقل کر دی ہے مرفوعاً : (ان النبی ﷺ نہی ان نستنجی بروث او عظم، وقال : انهما لا يطهران). وقال اسنادہ صحیح -

۲ - امام ابو حنیفہؒ اور بعض بغدادیوں نے قول داد ہے کہ پہ ہلو کو او خوشیانوں باندھے استنجاء جائز منع الکراہہ ہے، یعنی صرف مکروہ قدر ہے۔

★ **دلیل :** داوائی کہ داخیزونہ نجاست او چوی او محل پاکوی نو دا دکانہی پشان شو - نو مقصود پرے حاصلیری کہ انقاء المحل یعنی ٹائے پاکول دی (ہدایہ : ۷۹/۱)۔

صحیح : خبرہ دادہ کہ یہ انسان پہ دے ممنوع خیزونو استنجاء او کپی نو ددہ استنجاء نہ دے شومے ٹکے شرعی استنجاء ہفہ دے کہ محل پاک کپی شے پہ ہفہ خیزونو کہ شریعت ہفہ جائز گنرلی دی دپارہ دپاکوالی، او مطلق پاکوالی تہ استنجاء شرعی نہ وائی۔

برجیع : د ہر خیز گندگی تہ وائی کہ انسان وی او کہ د حیوان - پہ دے سرہ استنجاء ٹکے حرام دے کہ دا طہارت نہ راولی -

او بعظم : پہ ہلو کی سرہ استنجاء ٹکے حرام دے کہ (۱) فانها زاد اخوانكم من الجن : یعنی دا دپیریانو خوراک دے - (۲) دویم دا کہ : دے سرہ انسان زخمی کیری غالباً -

(۳) دریمہ وجہ : امس یعنی بنوئے دے نجاست پرے نہ زائل کیری، بلکہ نور انسان گندہ کوی -

۴ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ يَقُولُ :

(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : انسؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ بہ کہ کلہ بیت الخلاء تہ داخلیدلو نو دا دا دعاء بہ تے لوستلہ : اللَّهُمَّ الْخ (ترجمہ) اے اللہ ! زہ پتا پورے دنارینہ اوزنانہ دخیث (او ناپاک) شیطانانو نہ پناہ غوارم - (متفق علیہ)۔

تشریح : اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ :

۱- خُبْثِ په ضمّه دخاء او سکون دباء سره دپه په معنی دنجاست او پلټی او ناکاره شیء سره دپه - او خبائث نه مراد معاصی او افعال ذمیمه دی، دا قول دابو عبیده دپه - یعنی زه پناه غواړم د پلټی او خبیثو کارونو (گناهونو) نه -

۲- امام خطابي په معالم السنن (۱۶/۱) کښه لیکي : چه صحیح قرأت دادپه چه خُبْثِ په ضمّه دخاء او بقاء سره شیء او سکون دباء غلط دپه - او د اجمع د خبیث ده، نو د خُبْثِ معنی به داوی چه مذکر شیطانانو نه هم پناه غواړم، او خبائث جمع د خبیثه ده، یعنی د مؤنث شیطانانو نه هم پناه غواړم (وکذا فی التحفه : ۱۵/۱) -

داولنی قول دلیل دادپه چه خُبْثِ په وزن د فعل دپه لکه کتب او په دپه کښه دعربو عادت دادپه چه تخفیف کوی په سکون دعین کلمه سره لکه کتب او رُسُل وائی -

بیا په روایت دترمذی کښه په دپه دعاء کښه راوی داسه شک کړیدپه چه کله (اللهم انی اعوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ وائی، او کله الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ وائی - لیکن علامه مبارکفوری صاحب وائی چه صحیح خبره داده چه الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ او وئیل شیء، وجه داده چه په روایت دصحیح البخاری او عام روایاتو کښه همدا الفاظ راغلی دی، نو همدا قوی دی -

عِلَّةُ الْاِسْتِعَاذَةِ : د قضاء حاجت په وخت کښه داستعاذه طلب کولو وجه داده چه بیت الخلاء او گنده ځایونه دشیطانانو مراکز وی او د قضاء حاجت په وخت کښه انسانانو ته تکلیف رسوی، بعضی روایاتو نه معلومیږي چه شیطانان د قضاء حاجت په وخت دانسانانو دکناتو سره لوبه کوی (فان الشیطان یلعب بمقاعد بنی آدم) رواه ابوداود وابن ماجه وفی سنده مجهولان، و سیاتی بعد -

نو کله چه بسم الله اودا دعاء اولوستلې شی نو هغه شیطانان انسان ته تکلیف نشی ورکولې - او دهغوی په سترگو باندی الله تعالی پرده واچوی چه انسان ته نشی کتلې -

په المطالب العالیه (۱۸/۱) کښه ذکر دی چه د سعد بن عبادۀ د قتل وجه هم داوه چه هغه په حمام کښه په ولاړه متیازم کولې نو پیریانو قتل کړو، اودا شعرئ او وئیلو :

قتلنا سید الخزرج سعد بن عبادة رمیناه بسهمین فلم نخط فواده -

بیا پہ دے کنبے اختلاف دے چہ دا دعاء بہ پہ کوم وخت کنبے وائی :

(۱) د جمہور علماؤ قول دادے چہ کہ انسان پہ کور کنبے وی، نو لو مخکنیہ بہ دا دعاء لولی، اوکہ پہ صحراء کنبے وی نو دعورت بشکارہ کولو نہ مخکنیہ بہ ئے لولی - اوکہ بیت الخلاء تہ داخل شو او دعاء اونہ لوستلہ نو بیا بہ ئے پہ ژبہ سرہ نہ لولی، بلکہ پہ زہ کنبے بہ ئے صرف تیرہ کری -

(۲) امام مالکؒ پہ نیز دعورت بشکارہ کولو نہ مخکنیہ اود بیت الخلاء تہ د داخلیدو نہ پس بہ دا ذکر کوی - او استدلال کوی پہ حدیث الباب باندے چہ (إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ) الفاظ پہ کنبے ذکر دی، نو د دخول نہ پس بہ ئے وائی - خاصکرز مونہ د زمانے بیت الخلاء صفاوی د ننه لوستل ہم جواز لری -

د جمہور پہ نیز د (إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ) نہ مراد (اذا أراد ان يدخل الخلاء) دے، اود دے تاویل دلیل دادے چہ امام بخاریؒ ہمدغہ حدیث پہ الأدب المفرد ص (۱۹۰، رقم: ۷۱۳) کنبے پہ دے الفاظو سرہ روایت کریدے :

عن انس رضی اللہ عنہ قال : كان النبي ﷺ إذا أراد ان يدخل الخلاء قال : اللهم اني اعوذ بك الخ - بلکہ صحیح البخاری (۲۶/۱) کنبے ہم شتہ -

فائدہ نادرہ : پہ (إِذَا) لفظ کنبے یو قانون واورہ ! کلہ چہ یوہ مامور بہ د (إِذَا) سرہ متعلق کرے شی نو پہ دے کنبے درے صورتونہ دی :

(۱) اول صورت : مامور بہ بہ د (إِذَا) دمدخول نہ مخکنیہ اداء کول واجب وی، لکہ ﴿اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا وجوهكم﴾ - نو غسل الأعضاء (اودس کول) بہ د قیام الی الصلاہ نہ مخکنیہ واجب وی -

(۲) دویم صورت : د مامور بہ اداء کول بہ د (إِذَا) دمدخول سرہ سرہ واجب وی، لکہ ﴿اِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ - اذا قرأت فترسل - استماع او ترسل بہ د قرأت سرہ یو ثنائے واجب وی -

(۳) دریم صورت : اوکلہ بہ د مامور بہ اداء کول د (إِذَا) دمدخول نہ روستو وی، لکہ : ﴿

اذا حللتهم فاصطادوا ﴿﴾۔ ہنکار بہ د احرام نہ د فارغیدو نہ پس جائز وی۔

امام مالکؒ دلتہ دریمہ معنی اخلی، لیکن جمہور اولنی معانی اخلی، او وجہ د ترجیح ہم دادہ، چہ بیت الخلاء د گندگی ثائے دے نو ہلتہ ذکر اودعاء واستعاذہ کول د ادب خلاف دی۔

لیکن مونہ وایو چہ کہ دانسان نہ ہیرہ شی نوفلش کنبے دننہ ہم وئیلے شی، او خصوصاً دے زمانہ کنبے فلشونہ ہم صفا وی، نودننہ وئیلو کنبے ہم خہ باک نشتہ، خو ددے دعاء سر بہ ابتداء کنبے بسم اللہ ملگرے کوی، کما تقدم۔

۵ - وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِقَبْرَيْنِ، فَقَالَ : إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ . وَفِي رِوَايَةٍ : لَا يَسْتَنْزِلُهُ مِنَ الْبَوْلِ . وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً فَشَقَّهَا بِنِصْفَيْنِ ، ثُمَّ غَرَزَ فِي كُلِّ قَبْرٍ وَاحِدَةً ، قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! لِمَ صَنَعْتَ هَذَا ؟ فَقَالَ : لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَبْسَا . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : ابن عباسؓ نہ روایت دے دا فرمائی : نبی کریم ﷺ پہ دوہ قبرونو باندے ور تیر شونو وے فرمائیل : دے دوارو لہ عذاب ور کولے شی، او پہ خہ غت خیز کنبے دوی لہ عذاب نہ ور کولے کیہی (چہ دھغے نہ بچ کیدل گران وی) پہ دے دوارو کنبے یو خود متیازو نہ نہ بچ کیدلو، د مسلم دیو روایت الفاظ دا دی : چہ متیازو نہ ئے خان نہ ساتلو، اودویم کس چغل خورو۔ بیا نبی کریم ﷺ د قجورے یو لونده خانگہ واخستہ، ہغہ ئے پہ مینخ دوہ حصے کرہ او پہ دوارو قبرونو ئے یوہ یوہ حصہ ہنخہ کرہ۔ دے لیدو سرہ صحابو تپوس او کرو : یا رسول اللہ ! تاسو داسے ولے او کرل ؟ نبی کریم ﷺ او فرمائیل : کیدے شی چہ د دوی پہ عذاب کنبے (ہغہ وختہ پورے) خہ تخفیف اوشی، خو پورے چہ دا خانگہ نہ وی اوچے شوی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِقَبْرَيْنِ :

فوائد الحديث :

۱ - نبی کریم ﷺ ته ددے عذاب څنگه پته اولگیده ؟ ددے جواب دادے چه دایا کشف وو، چه نبی ﷺ ته معجزه شومے وو، اودا کشف غیر نبی ته هم کیدے شی (کَرَامَةُ لَهُ)، چه دهغه اعزاز په کنبه مقصد وی، لیکن په شریعت کنبه ورله هیڅ اعتبار نشته چه بدعتیان په کشفونو سره احکام ثابتوی۔ دایو قانون او علم نه دے چه کشف پرې انسان حاصل کړی۔

۲ - **فائدة :** دا خبره ثابته شوه چه په دے قبر محسوس کنبه عذاب شته دے، بیا په روایت دبخاری کنبه ورسره داسه الفاظ راغلی دی : (وانه لکبیر) نوسوال دادے چه په نفی او اثبات کنبه څه فائده ده ؟ چه اول ئے (مَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ) او وئیلو، اویا (وانه لکبیر) وائی۔ یعنی لوئی کار نه دے او یقینا لوئی کار دے۔

ددے یو څو جوابونه دی : (۱) **اول جواب** دادے چه د (وما یعذبان فی کبیر) نه مراد گران کار او امر شاقه دے چه دهغه نه احتراز کول او ځان ساتل دومره گران نه دی، که انسان اراده او کړی یعنی دوی له دا عذاب پداسه کار کنبه نه ورکړې کيږي چه دهغه نه ځان ساتل گران وو۔ ځان ساتل ترې آسان وو خو دوی ځان نه ساتلو۔ اود (انه لکبیر) نه مراد دادے چه لویه گناه ده ځکه مونغ پرې فاسدیږي، اود انسان عمل بریادوی، ځکه حدیث کنبه دی (لا یدخل الجنة قتات او نمام) اود بول باره کنبه حدیث دے : (فان عامة عذاب القبر منه)۔

۲ - **جواب :** وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ : ای اکبر الکبائر، یعنی اکبر الکبائر (شرك او کفر) کنبه ورله عذاب نشته بلکه په کبیره گناه کنبه ورته عذاب ملاوړې ځکه نمامیت اود بول نه ځان نه ساتل کفر او شرک نه دے بلکه کبیره گناه ده۔

۳ - **جواب :** دا دواړه گناهونه فی نفسه کبیره نه وولیکن بار بار کولو سره او عادت جوړولو سره کبیره گناهونه شو، ځکه اصرار علی الصغائر سره کبیره گناه جوړیږي۔

۴ - **جواب :** دا هم شویدے چه مایعذبان فی کبیر نه مراد دادے چه دا گناهونه دوی ته واړه ښکاره کیدل ددوی په گمان کنبه واړه وو او (انه لکبیر) نه مراد دادے چه دا عملونه

لوئی گناہونہ دی او عذاب ئے کبیر دے یعنی پہ ظاہرہ انسان تہ دا اعمال وارہ بنکاری لیکن عذاب ئے سخت دے ۔ بناء پہ دے توجیہ د (انہ لکبیر) ضمیر راجع دے عذاب تہ، یعنی ان عذابہ لکبیر، وان کان الذنب لیس بکبیر فی زعمہما، او پہ دے باندے دلیل روایت دابن حبان دے عن ابی ہریرہ (یعذبان عذابا شديدا)۔

بیا پہ دے کنبے اختلاف دے چہ ددے :

قبرونو والا کافروو کہ مسلمانان ؟

۱- نو ابو موسیٰ المدینتی وغیرہ دا غورہ کریدہ چہ دا دوارہ کافروو، ٹککہ چہ پہ بعضے روایاتو کنبے ورسرہ راغلی دی چہ دا قبرونہ زارہ دجاہلیت دزمانے خخ شوی وو، لہذا کافروو۔ کما فی روایۃ جابر، مرعلی قبرین من بنی النجار ہلکا فی الجاہلیۃ و فی اسنادہ ابن لہیعۃ، کذا فی النیل (۱۱۳/۱)۔

۲- لیکن حافظ ابن حجرؒ فرمائی : الظاهر من مجموع طرق الحديث : ان المقبورین کانا مسلمین ۔ یعنی دا مسلمانان وو، وجہ دادہ چہ پہ روایت دابن ماجہ (۶۱/۱)، رقم : ۲۷۷) کنبے ورسرہ دا الفاظ دی :

(مر النبی ﷺ بقبرین جدیدین) ۔ ددے نہ معلوم پیری چہ دا دمسلمانانو قبرونہ وو۔

☆ دغہ شان کہ دا کافروو نو نبی ﷺ بہ ورلہ دعاء نہ کولے او پہ (لعل) کلمہ سرہ بہ ئے ورلہ امید نہ ساتلے۔ (کذا فی حاشیۃ البخاری و نیل الاوطار : ۱۱۳/۱)۔

أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ :

البول نہ مراد (بَوْلُہ) دے یعنی دخپلو متیازونہ بہ ئے ٹان نہ ساتلو، لکہ دا پہ بل روایت کنبے راغلی دی، یعنی دبول نہ بہ ہمداسے پاخیدو لکہ بعضے خلق دخوب یا دکارو بار پہ جامو کنبے دبول کولو نہ ہمداسے پاخی، بغیر داودس او چولو نہ نوذاکار ہم غلط دے۔

مسئلۃ : نجاسة الأبوال وطهارتها - کوم بول نجس دی ؟

نو اول دا خبرہ زدہ کرہ چہ بول پہ دوه قسمہ دی :

۱- بول الانسان : دا نجس دی او اجتناب ترے واجب دے اودا اجماعی فتویٰ دہ،

ٹککہ دا سبب دعوذب قبر دے ۔ سیوا دبول دغہ ماشوم (رضیع) نہ چہ پی خوری، او د

روتی وغیرہ خوراک ئے لائنہ وی شروع کرے، کما سیاتی حکمہ۔

۲- بول حیوان : دا پہ دوه قسمه دی :

الف - بول اوروث اوبعرات (پچے) وغیرہ دحیوان غیر ماکول اللحم (چہ غوبنہ ئے نشی خوہلے) لکہ بغل، حمار، کلب، خنزیر وغیرہ، نو دا ہم نجس دی، اودلیل دطہارت ئے نشہ، اوروث (خوشائی) تہ نبی ﷺ (انہار کس) وئیلی دی، لکہ چہ مخکنے روایت دابن مسعود کنبے تیر شو۔ اودارنگ دا قسم ابوال حمل اوقیاس دی پہ بول الانسان باندے۔
- ثکہ علت مشترکہ پہ کنبے عدم اکل اللحم دے، کذا فی النیل (۶۲/۱) گویاکہ دا ہم اتفاقی دہ۔

(ب) بول اوروث اوبعرات دحیوان ماکول اللحم : لکہ بول الابل والغنم والبقر والدجاجہ وغیرہا۔ نو پہ دے کنبے اختلاف دے چہ نجس دی کہ طاہر؟۔

۱- اول قول دامام ابو حنیفہ، شافعیؒ او ابو ثورؒ دے چہ دا نجس دی، لایجوز استعمالها للدواء ولا لغيره۔ هر قسمه استعمال ئے منع دے۔

دلائل : ۱- اول دلیل : دا حدیث الباب دے چہ (لا یستتر من البول) کنبے الف لام جنسی دی، یعنی کہ دانسان بول وی اوکہ دبل حیوان۔

۲- دلیل : حدیث دارقطنی او حاکم دے چہ امام منذری پہ الترغیب (۱۳۹/۱) کنبے راوہے :

استنزهوا من البول فان عامة عذاب القبر منه . (رواه الدارقطني) بلوغ المرام : ۲۸۳/۱، بشرح توضیح الأحکام۔

وفی رواية : اکثر عذاب القبر من البول (رواه الحاکم، صحیح علی شرط الشیخین)۔

۳- دلیل : حدیث دابن مسعودؒ دے کما فی البخاری (۲۰۶/۱) بشرح الفتح واحمد، کوم چہ مخکنے تیر شو :

(فأتیته بحجرین وروثة فألقى الروثة وقال : انہار کس)۔ ای : نجس۔

(۲) دویم قول دامام ابو یوسفؒ دے : چہ دا قسم بول نجس دی، لیکن ددوائی دپارہ ئے استعمالول مطلقا جائز دی۔ (لان الضرورات تبيح المحظورات)۔

(۳) دریم قول : دامام مالکؒ، احمدؒ، زهریؒ، محمدؒ، زفرؒ، ابراهیم نخعیؒ، امام اوزاعیؒ، عطاءؒ او بعضیے نورو سلفو اود شوافعو نه دابن المنذرؒ، ابن خزیمہؒ، ابن حبانؒ، وغیرہ دیے۔ هغه داچه دا ابوال طاهر دی، خو مستقذر دی، یعنی طبیعت ترے کرکه کوی، بدئے گنزی۔

ددے جمهورو علماؤ دپاره شپارس (۱۶) **دلائل** دی، چه تفصیل سره په فتاویٰ الدین الخالص کنبے ذکر شوی دی (۴۱۷/۱)۔

لیکن اول دوی جوابونه کوی روستو دلائل ذکر کوی۔

د اول قول والاد اول او ثانی دلیل نه جواب :

۱- د (لا یستر من البول) او (استزها من البول) نه جواب دادے چه الف لام کنبے اصل او حقیقت عهد خارجی دی، باقی مجازی دی۔ الا اذا جاء دلیل صارف یصرفه عن حقیقته -
نومراده (البول) نه بول الانسان دی - لکه چه دا په بل روایت د بخاری کنبے راغلی دی (کان لا یستر من بوله) دا دلیل د الف لام عهدی هم دی۔

قال البخاریؒ : ولم یذكر سوى بول الناس، فالتعريف في البول للعهد، قال ابن بطال : اراد البخاری ان المراد بقوله : كان لا یستر من البول : بول الانسان، لا بول سائر الحيوان، فلا يكون فيه حجة لمن حمله على العموم في بول جميع الحيوان، الخ. كذا في النيل (۶۱/۱)۔
اوکه چرے الف لام عهدی وانخلو نو دا نور روایات ضائع کیږي (کوم چه راروان دی)۔

۲- اود حدیث دابن مسعودؓ (انها ركس) نه شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ په مجموع الفتاویٰ (۵۷۸/۲۱) کنبے (۱) داسے جواب کوی چه : ركس په معنی د مرکوس دی یعنی مردود شے دی، او نجس نه دی، او ډیر اشیاء مردود مرکوس دی، لیکن نجس نه دی، لکه هلوکے، د لیکلو کاغذ، توتہ وغیرہ پدے استنجاء نه کیږي سره ددے چه نجس ندي۔

(۲) یا داچه دا یقین نشته چه دا روته د ماکول اللحم وه که د غیر ماکول اللحم ؟ (واذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال) اود لفظ ركس نه معلوم کیږي چه دا د غیر ماکول اللحم روته ده، نو ددے حکم درجیع (گندگی) پشان دی چه استنجاء پرے نه کیږي، یا ددے وجه نه چه دا گیاه دجناتو د چارپایانو ده، هرکله چه یقین رانغلو نو روته د ماکول اللحم ته نجس وئیل

صحیح نشو -

۳- **بل جواب :** شوکانیؒ ذکر کرے چہ روئہ اگر چہ داس، قچر او خرتولو خاشنو تہ شامل دہ لیکن دلتہ ددے روئہ نہ مراد روئہ دھمار دہ، لکہ امام ابن خزیمہ پہ خپل صحیح کنبے ددے روایت سرہ دالفظ زیاتی کریدے چہ (انہا روئہ حمار) - نو بناء پہ دے دا دغیر ماکول اللحم روئہ شوہ چہ اتفاقی حرامہ او نجس دہ، فلا تعارض فی الأحادیث -

د جمهور و دلائل :

۱- **اول دلیل :** حدیث العرنیین دے (بخاری : ۳۶/۱)، چہ دایو قوم وو، چہ د عرفات نہ شاتہ اوسیدل، مدینے طیبے تہ راغلل خو دھغے آب و هوا ورسرہ موافقہ رانغلہ، خیتے ئے خرابے شوے، رنگونہ ئے زیر شو، نو نبی ﷺ ورتہ حکم اوکرو چہ دبیت المال اوبنانو تہ لار شی (اشربوا من ابوالها والبانها) اود دھغے پی اوتشے متیازے خکی نو بنہ بہ شی ! دھغوی چہ لارل دائے او خکل، بنہ شو نو داوبنانو شیونکے ئے قتل کروالی آخر القصہ -

نو دا حدیث دلیل دے پہ دے چہ بول د ماکول اللحم طاہر دی، ولے کہ نجس وے نو نبی ﷺ بہ دھغے پہ خکلو باندے ورتہ حکم نہ کولو، خکے چہ د صحیح مسلم پہ حدیث کنبے دی : (ان الله لم يجعل شفاءكم فيما حرم عليكم) -

کہ نجس وے نو بیا خو پہ نجس شی کنبے شفاء نشتہ دے، نو دوی تہ خنگہ حکم کوی چہ تاسو دا او خکی بنہ بہ شیء - دغہ شان کہ دا خصوصیت دھغوی وے نو نبی ﷺ بہ بیان کرے وے چہ دا ستاسو خصوصیت دے، اود باقی امت دپارہ دا خکل جائز نہ دی، کہ خوک ئے دھغوی پورے خاص کوی نو بیا ہرہ خبرہ دصحابو پورے خاص کولو دعویٰ کیدلے شی، نہ ! بلکہ تخصیص دلیل غواہی او دھغہ دلتہ نشتہ -

۲- **دلیل :** حدیث د جابرؓ نمبر (۵) دے چہ پہ باب مایوجب الوضوء کنبے تیر شو :

قال : اصلی فی مرائب الغنم ؟ قال : نعم ! قال : اصلی فی مبارك الابل ؟ قال : لا . رواه

مسلم - دغہ شان روایت دابو ہریرہؓ نہ امام ترمذیؒ نقل کرے (۸۱/۱) :

قال رسول الله ﷺ : صلوا فی مرائب الغنم، ولا تصلوا فی أعطان الابل -

طریقہ استدلال : ہر کلمہ چہ نبی ﷺ پہ غوڑل دگھو بزو کنبے مونخ کول جائز کرل اودا حکم ئے ورتہ اونہ کپرو چہ خہ خادر، بزکے، چتائی وغیرہ پرے واچوی چہ د نجاست نہ محفوظ شی! نو دا دلیل دے چہ بول الغنم او بعرات دھغے پاک دی، اودارنگ داوبیانو ہم، لیکن نہی دمانخہ نہ پہ اعطان الابل کنبے ددے وجے نہ نہ دہ شومے چہ گنے دانجس دی بلکہ ددے وجے نہ اوشوہ چہ اوبیان شیطانان دی اود انسان نہ ڍیر نفرت کوی، نو پہ انسان باندے مونخ گھوڑ کوی، دغہ شان انسان ہم ترے ویرہ کوی۔ یا نہی پدے وجہ شوبدہ چہ ہلتہ کنبے شیطانان موجود وی۔

۳ - دلیل : حدیث دانس مالکؒ رواہ البخاری (۶۱/۱) ابو التیاح فرمائی : ما انس بن مالکؒ نہ واوریدل چہ فرمائیے :

كان النبي ﷺ يصلي في مرايض الغنم قبل ان يبنى المسجد . (أى النبوی)۔

دا ہم صریح دلیل دے چہ نبی ﷺ دصحابو سرہ پہ داسے مقام کنبے مونخ کریدے، چہ گھو بزے بہ پہ کنبے ترے شومے اودا ہم نہ دی نقل چہ دوی ددے دپاسہ خہ شے خور کرے وی۔

۴ - دلیل : امام بخاریؒ پہ : باب ابوال ابل والدواب والغنم ومرايضها، کنبے د ابو موسیٰ اشعریؒ اثر تعلیقاً نقل کرے چہ ابو موسیٰ پہ خوشیانو وغیرہ باندے دپاسہ اودریدو او مونخ ئے اوکرو، چا ورتہ اووئیل چہ اخوا دیخوا پاک ٹائے کنبے دے ولے مونخ اونہ کپرو چہ دے غوڑل کنبے اودریدے؟ ابو موسیٰ اشعریؒ ورتہ جواب ورکرو : (ههنا وثم سواء) دا ٹائے اودغہ بل ٹائے دواہ برابر دی پہ پاکوالی کنبے (۳۶/۱)۔

حافظ ابن حجرؒ فرمائی : دا حدیث ابن تعیم (چہ دبخاری شیخ دے) او سفیان الثوریؒ پہ خپل مسند کنبے متصل ذکر کرے دے (فتح الباری : ۲۶۷/۱)۔

۵ - پنجم دلیل : حدیث دابن مسعودؒ (کوم چہ راتلونکے) دے :

قال : قال رسول الله ﷺ : لا تستنجوا بالروث ولا بالعظام، فانها زاد اخوانكم من الجن -

رواه الترمذی : ۱۱/۱، والنسائی : ۱۶/۱۔

طریقہ داستدلال : دادہ چہ نبی ﷺ مونر پہ پچو او خاشنو باندے داستنجاہ کولو

نه منع کرو، او وجه ئے دا اوخودله چه دا د پیریانو د چارپایانو خوراکه ده، که استنجاء پرے اوشی نو نجس گرخی۔ نو که دا چرته پخپله نجس وے نو بیا خو دهغه روٹ او بعره په کوم چه استنجاء شومے وی او په کوم چه نه وی شوی هیخ فرق نشته، نو بیا هرکله چه د استنجاء کولو نه مخکې دا پلټ شو، نو نبی ﷺ بیا ولے مونږ دا استنجاء کولو نه په دے خیزونو باندے منع کرو؟

۲ - بله دا چه که روٹ او بعر (خاشنه او پچے) وغیره نجس شی نو بیا خوددے په خوراک سره د حیوان نه جلاله جوړېږي، نو دهغه حیوان خوراک خود جناتو دپاره هم حرام دے۔ نو بیا څنگه نبی ﷺ مسلمانانو پیریانو ته د نجس شی په خوړلو امرکوي؟

۶ - **دلیل:** نبی ﷺ مسجد حرام ته په اوبښه باندے سور ننوتلو او طواف ئے اوکړو، دغه شان ام سلمه ته ئے اجازت ورکړې وو چه په سورلۍ باندے طواف اوکړي (کما فی البخاری: ۲۲۱/۱، ومسلم: ۴۱۳/۱)۔

ددے نه معلومېږي چه که بول د اوبښانو نجس وے نو نبی ﷺ به مسجد حرام پاکه زمکے ته نه داخلولے، ځکه چه چارپایانو سره خودا عقل نشته چه دا پاک څائے دے بول په کښے نه دی پکار، بلکه هغوی له چه کله بول ورشي کوي ئے، نو که بول او بعر نجس شی نو بیا سوال دادے چه نبی ﷺ ولے پاک مسجد حرام ته دا حیوان داخلوي چه دمتيازو کولو خطرہ ئے ده؟

دارنگه په دے داخلولو کښے څه ضرورت هم نه وو، بلکه امت ته دا ښودل وو چه بول ددے قسم حیواناتو پاک دی او طواف په حال الركوب کښے جائز دے۔ نو په اشاره النص سره ثابته شوه چه دا قسم بول او خاشنه وغیره پاک دی۔

۷ - **اووم دلیل:** شیخ الاسلام ابن تیمیة فرمائی: عام امت په درمندنو کښے په غوایانو باندے غوښل کوي، او دا حیوانات خامخا بول کوي، او څوک ئے حفاظت نه کوي۔ معلومېږي چه د دوی بول نجس نه دی، باجماع الأمه۔

۸ - **اتم دلیل:** عام صحابه او تابعینو چارپایان ساتل، اود دوی نه دا نقل نه دی چه ابوال ارواث او ابعاد ماکول اللحم نجس دی، لکه عبد الله بن مغفل به مونځ کولو او

پہ قدمونو پورے بہ ئے دخوشیانو اٹروو، دارنگہ قول د ابو موسیٰ اشعریؒ تیر شو، عبید بن عمیرؒ نہ نقل دی دا فرمائی: زما گلہ بزمے دی اومسجد کنبے پچے کوی (اوزہ ورتہ نجس نہ وایم)، ابراہیم نخعیؒ دہغہ شخص بارہ کنبے فرمائی چہ خوشیان ورپورے لگیدلی وی اومونخ کوی: چہ پہ دے کنبے ہیخ باک نشته، ابو جعفر الباقرؒ اوناغ مولیٰ ابن عمرؒ نہ نقل دی چہ پتہکی تہ داوین پچہ اورسی ہیخ باک نشته۔

اوکومو بعضو صحابوؓ او تابعینوؓ نہ چہ وینخل نقل دی نو دا دلیل دنجاست نہ دے بلکہ دا دنظافت بطور دی، زمونہ خبرہ پہ طہارت کنبے دہ، نہ پہ نظافت کنبے، مونہ ہم وایو چہ نظافت بشہ شے دے، خو کہ چاہہ کنبے مونخ اوکرو، مونخ ئے کیبری ٹکک طاهر دی، وینخل ئے واجب نہ دی، اگر چہ نظافت مستحب عمل دے، خودتہ خبرہ دفتویٰ پہ درجہ کنبے دہ چہ خوک پہ داسے حالت کنبے مونخ اوکری نو آیا اعادہ بہ کوی کہ نہ؟ نو عام علماء وائی چہ اعادہ نشته، فلا استدلال للمبتدعة۔

۹- **دلیل:** دا بلوی عامہ دہ، کہ دا خیزونہ نجس وے نو نبی ﷺ بہ ددے بیان کرپے وے، ٹکک ہغہ د بیان دپارہ راغلی وو، بلکہ حدیث کنبے دی: (وما سکت عنه فهو مماتنی عنه). وفی رواية: وسکت عن اشیاء رحمہ لکم. (رواہ ابو داؤد فی الاطعمة موقوفا علی ابن عباس وقتہ ہذان الحدیثان فی باب الاعتصام بالکتاب من المجلد الاول ص (۶۱):

او کوم حدیث دجابرؒ کنبے چہ راغلی دی: (ما اکل لحمہ فلا بأس ببولہ - البیهقی: ۲۵۲/۱، الدارقطنی: ۴۰۱/۱) خوک ورتہ موقوف وائی، خوک ورتہ مرفوع نو دا حدیث ضعیف دے، قابل استدلال نہ دے۔ وسیاتی فی الکتاب۔

۱۰- **دلیل:** صلی ابن مسعودؓ وعلیؓ بطنہ فرث ودم من جزر نحرہا، ولم يتوضأ. وفی رواية: ثم اقيمت الصلاة فصلى ولم يتوضأ (ابن ابی شیبہ: ۳۹۲/۱، عبد الرزاق رقم: ۴۵۹، الطبرانی فی الکبیر: ۲۸۴/۹، تمام المنة ص: ۵۲، بسند صحیح)۔

یعنے: یحییٰ بن الجزارؒ فرمائی: ابن مسعودؓ پہ داسے حال کنبے مونخ اوکرو چہ پہ خیتہ ئے خوشیان اووینہ داوینانو وہ کوم چہ ئے ذبح کری وو، اوددے نہ ئے اودس اونہ کرو۔ باقی دلائل پہ فتاویٰ الدین الخالص (۴۱۹/۱) او مجموع الفتاویٰ (۵۴۴/۲۱) کنبے

تفصیلاً اوگوری -

يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ : نَمِيمَه ماخوڑ دے دَنْمَمَ نہ چہ پہ اصل کنبے دڅادر نقش اوبنائستہ کولو ته وائی، چغل خور انسان ہم خبرہ بنائستہ کوی۔ نَمِيمَه پہ اصطلاح کنبے (نقل کلام الغير علی وجه الفساد) (یعنے چغلی کول)۔ دیو نہ خبرہ بل چا ته ددے دپارہ ورل چہ فساد اوورانے راشی۔ داکار گناه کبیرہ ده، حدیث کنبے دی : (لا یدخل الجنة نام، وفي رواية : قتات) متفق علیہ۔ بل حدیث کنبے دی : (من كان ذا وجهين في الدنيا كان له يوم القيامة لسان من نار)، اودا لوئے سبب د عذاب قبر دے۔

ثُمَّ اخَذَ جَرِيْدَةً رَطْبَةً : جَرِيْدَه د کجورے خانگے اوچکے ته وائی، نبی ﷺ دا ولے پہ دے قبرونو باندے اودرولہ، ددے خہ حکمت دے؟۔

جواب : ددے حکمت بعضے علماؤ دا بیان کرے چہ نبی ﷺ دالله نہ ددوی دپارہ د تخفیف العذاب سوال اوکړونو الله ورله شفاعت قبول کړو ترهغه وخته پورے چہ دا چوکہ نه وی اوچہ شوی، لکه دا په حدیث دجابر فی آخر مسلم (۲۳۵/۸) کنبے دی۔ (انی مررت بقبرین یعذبان فاحبیت بشفاعتی ان یرفه عنهما مادام الغصنان رطیین)۔

لیکن دا خبرہ هله صحیح ده کله چہ دواړه حدیثونو کنبے یوه واقعہ وی، لیکن که واقعہ جدا شی نو بیا هم دا احتمال قوی شته چہ دا شفاعت د نبی ﷺ دے۔ وصوبه الألبانی فی تعلیق المشکاة واحکام الجنائز۔

۲ - بله وجه داده (بیرکه یدہ) چہ دا د نبی ﷺ دلاس په برکت سره دے چہ تر دغه وخته پورے ترے عذاب سپک شو اودا مطلب نه دے چہ په لوندوالی د خانگه کنبے اثر دے چہ ددے نه بیا مبتدعین استدلال کوی چہ خانگه چہ لونده وی نو ذکر کوی، نو قبرونو باندے ذکر او تلاوت مستحب دے، لکه چہ صاحب دتنظیم الأشتات (۱۴۳/۱) دا فاسده خبره کړیده۔ وکذا فی حاشية المشکوة : واستحب العلماء تلاوة القرآن عند القبر لهذا الحديث اذ تلاوة القرآن اولى بالتخفيف من تسبيح الجريد۔

ددے جواب دادے : چہ دا بناء الفاسد علی الفاسد دے ځکه چہ تلاوت او ذکر عبادت دے، او عبادت په قیاسونو باندے نه ثابتیږی، ددے دپارہ نقل ضروری دے۔ که په مقبره

کنبے دقبرونو خواتہ تلاوت جائز او مستحب وے نو نبی ﷺ به امت ته ددے بیان کرے وے هغه خو بیان دپاره راغله وو، ضرور به ئے دا فرمائیلی وے چه قبرونو خواته ثلاث کوی ٹحکه مروت ه فائده رسی، لیکن کله چه هغوی نه دا ثابت ه نه ده نو بیا دا کار بدعت دے۔

۲- دویمه دا چه حدیث کنبے خو دا خبره نشته چه دا خانگه تسبیح وائی ٹحکه عذاب کنبے تخفیف راخی، بلکه حدیث دمسلم نه معلومه شوه چه نبی ﷺ سفارش کریدے اودا د خانگه داوچیدو پورے قبول شو۔ که چرے نفس تسبیح وئیل سبب دتخفیف عذاب وے نو بیا خو دقبر خاورے اوجته دمهری، دا تول خیزونه تسبیح وائی، نودے خانگه نالولو ته شه ضرورت وو؟ هر شه دالله ذکر کوی، کما فی القرآن: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ اسراء۔

دلته مقیس علیه صحیح نه دے نو مقیس هم باطل شو۔

۳- دریمه وجه داده: چه دجمهورو علماؤ په مذهب کنبے په مقبره کنبے تلاوت القرآن مکروه دے، امام ابوحنیفه فرمائی: په مقبره کنبے تلاوت کول مکروه دی، امام احمد نه مشهور روایت دادے چه مکروه دے، او همدا د امام شافعی مذهب هم دے۔ صرف امام محمد په کنبے گنجائش ورکړے۔

انظر تفصیل المسئلة فی مقدمة رياض الصالحين للألبانی، واقتضاء الصراط المستقیم لشیخ الاسلام . ص (۱۸۲)۔

شیخ الاسلام رحمه الله فرمائی:

ولا يحفظ عن الشافعي في هذه المسألة كلام، وذلك لان ذلك كان عنده بدعة، وقال مالك: ما علمت احدا يفعل ذلك، فعلم ان الصحابة والتابعين ما كانوا يفعلونه (اقتضاء)۔

یعنے د امام شافعی نه په دے مسئله کنبے د جواز هیخ قول محفوظ نه دے، اودا ٹحکه چه دا کار د هغه په نیز بدعت وو، امام مالك فرمائی: ماته هیخو ك معلوم نه دے چه دا کار ئے کرے وی۔ دے نه معلومه شوه چه صحابه او تابعینو به دا کار نه کولو۔

(وانظر الاختيارات العلمية لشیخ الاسلام ص: ۵۴، آپ کے مسائل اور انکا حل للشیخ

مبشر احمد ربانی)۔

مسئلہ بدیعہ: پہ قبر باندے خہ شے نالول (اودرول) خٹکہ دی؟

جواب: دے کنبے دیر خیزونہ دی: (۱) شمع، گنبدونہ، غلاقونہ، منارے اودرول پہ قبر باندے تول حرام او باطل کار دے، ہیخ دلیل پہ شریعت کنبے دجواز نشته۔
فقہائے احنافو ہم ددے خیزونو تردید کریدے۔ تنظیم الاشتات ص (۲۶۹) کنبے لیکی
چہ د مذاہب اربعہ و پہ دے اتفاق دے چہ دا کارونہ حرام دی۔

۲۔ دویم گیاه، لرگے وغیرہ اودرول، نو پہ دے کنبے د علماؤ درے قوله نقل دی:

۱۔ **اول قول:** دادے چہ دا کار د نبی ﷺ پورے خاص وو، داد ہفہ دلاس برکت دے،

نور امت بہ پہ دے سرہ نشی قیاس کولے، اودا د نبی ﷺ عادت نہ وو چہ پہ قبرونو بہ ئے
خہ شے نالولو، داوجہ دہ چہ صحابوؓ خٹکہ تپوس کریدے چہ (لم صنعت هذا یا رسول اللہ
؟) دا کار دے ولے اوکرواے د اللہ رسولہ!، فہذہ واقعہ حال لاعوم لہا۔ او پہ نبی ﷺ باندے
غیر نبی نشی قیاس کولے۔ خٹکہ چہ د پیغمبر ﷺ پہ دے کار سرہ پہ مری تخفیف راغلو
لیکن د نورو خلقو پہ چو کہ اودرولو باندے پتہ نہ لگیبری۔

۲۔ **دویم قول:** دادے چہ دا خصوصیت د نبی ﷺ نہ دے بلکہ عام دے، دلیل ددے

خبرے دادے چہ بخاری (۱۸۱/۱) کنبے دی چہ بریدہ بن الحصبیب اودارنگہ ابو برزہ
الأسلمیؓ وصیت کرے وو چہ زمونرہ د مرگ نہ پس زمونرہ پہ قبر باندے دہ خانگے نالے
کری، نو کہ دا عمل صرف د نبی ﷺ پورے خاص وے نو دے صحابہ کرامو ولے وصیت
کولو؟ لیکن قول اول والا جواب کوی چہ دا ددے دہ صحابوؓ اجتہادی عمل دے،
استدلال ئے ددے حدیث نہ کریدے او بل صریح دلیل ورسرہ نشته۔

۳۔ **دریم قول:** دادے چہ دا قسم اعمال نبی ﷺ عموماً نہ دی کری، بلکہ دایو

کرت صرف ثابت شو، نو کہ یو انسان د نبی ﷺ دا اقتداء پہ نیت یو خُل دہ خُلہ دا عمل
اوکری نو دا بہ ان شاء اللہ جائز وی۔ خودائمی عمل بہ ترے نہ جوہروی۔ دارنگہ ددے نہ بہ
نور محرمات نہ ثابتوی چہ شمع گنبدونہ وغیرہ د قبرونو د پاسہ جوہروی۔ اوددے قول
تائید دادے چہ عام صحابوؓ چرتہ داسے وصیت نہ دے کرے، سیوا ددے دہ صحابوؓ نہ، نو
پہ دے قول کنبے تطبیق ددے دواہو قولونو ہم دے۔

مناسبة الحديث :

۱ - من آداب الخلاء : الاستنجاء بالأحجار أو بالماء -

۲ - د بول نه به ځان ساتي همداسې به د گندگي نه نه پاڅي، ورنه په عذاب قبر کښي به مبتلا شي -

۶ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (اتَّقُوا اللَّاعِنِينَ ، قَالُوا : وَمَا اللَّاعِنَانِ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : الَّذِي يَتَخَلَّى فِي طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ فِي ظِلِّهِمْ) .
رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمه : ابو هريره نه روايت دے دا فرمائي : رسول الله ﷺ ارشاد او فرمايه : تاسو ځان بچ کړئ دهغه دوه څيزونو نه چه سبب د لعنت جوړېږي، صحابو عرض او کړو : يا رسول الله ! دوه لعنتي څيزونه کوم کوم دي ؟ وے فرمائيل : يو خو دادے چه يو سره د خلقو په لارو کښي لوټي بول او کړي، دويم دا چه يو سره د خلقو د سوري لاندے لوټي بول او کړي - (مسلم) -

تشریح : اتَّقُوا اللَّاعِنِينَ الخ : يعنې ځان اوساتي دهغه دوه څيزونو نه چه سبب د لعنت دي، او لعنت راکاږي، د لاعنين نه مراد الامرین الجالین للعة دي، يعنې انسان په لعنت کښي واقع کوي -

لعنت ويونکي څوک دي ؟

۱ - نو يا خو الله تعالی دے، الله تعالی پرے لعنت وائي، ځکه دا خلقو ته ضرر رسوي
۲ - يا لعنت ويونکي خلق دي، لکه يو سره په داسے ځاي کښي، متيازے اووینی نو دهغه دخولے نه د لعنت الفاظ راوځي وائي په دے متيازے کونکي دے لعنت وي داسے ځاي ے خراب کړيدے، ظاهره داده چه دواړه لعنت کونکي مراد دي، الله اود هغه مخلوق - يعنې ددے کارونو په کولو سره انسان د الله تعالی په لعنت اود انسانانو په لعنت کښي اخته کيږي -

۲ - يا لاعن کله په معنی د ملعون راځي او نائب فاعل محذوف دے ای الملعون

فعلهما او فاعلهما۔ یعنی د هغه دوه کارونو نه ځان اوساتی چه د هغه په کولو یا کونکی باندې لعنت وئیلې شی۔

رسول الله ﷺ اول دا خبره اجمالاً ذکر کړه دپاره ددې چه صحابه متوجه شی او هغه ئې مجبور کړل تپوس کولو ته، ځکه چه د تپوس کولو نه پس جواب ته انسان ښه متوجه وی۔ بیا په دې حدیث کې د لعنت دوه سببه ذکر شو (۱) یو بول کول په لارو د خلقو کې (۲) اوبل په سوړو کې۔ اونورو احادیثو کې نور اسباب هم ذکر دی، ځکه چه دا قاعده ده چه (التنصيص بالشئ لا ينفي ما عداه) یعنی په یو شی باندې چه تصریح اوشی نودا نفی د ماسیوا نکوی، نو ددې حدیث دامعنی نه ده چه ددې دوه ځایونو نه ماسیوا کې بول براز کول جائز دی، بلکه روستو حدیث کې ددې ځایونو ذکر دی :

اتقوا الملاعن الثلاثة البراز فی الموارد وقارعة الطريقة والظل۔ گوادر هم ورسره ذکر شو۔ بیا که ددې سره علت مشترکه ملگري کړې چه په دې کار کې مقصد خلقو ته ضرر رسول کيږي، نو خبره به ډیره عامه شی، یعنی هر هغه څائې کې چه هلته بول کولو سره انسانانو ته ضرر رسی نو بول و براز په کې کول حرام دی اود لعنت سبب دې، ددې حدیث د علت : وجه نه یاد نورو دلائلو شرعيه و نه معلومېږي چه : لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام ... الحديث (جامع العلوم والحکم : ۱/ ۴۰۴، لابن رجب، والصحيحه رقم : ۲۵۰، بسند صحيح بمجموع الطرق)۔ او ضرري څيز به د لارې نه لرې کولې شی۔ نو ددې په حکم کې هر چمن، لاره او نمر ته د خلقو د ناستې څائې، اجتماع گاه او هر هغه ځایونو نه دی چه خلق ترې فائده اخلي نو دلته به بول و براز کول ناجائز وی۔

الَّذِي يَتَخَلَّى : داته مضاف حذف دې، اى تَخَلَّى الَّذِي يَتَخَلَّى، ياعمل الذى يتخلى۔ یعنی سبب د لعنت : هغه سړى عمل دې چه الخ۔ دامضاف ځکه مقدر کوو چه حمل د (الذى) په اللاعنات باندېه صحيح شی، ځکه د لاعنات نه مراد امريږي دی، کما مر۔ او که د (اللاعنان) نه مراد ملعونين شی، لکه کله لاعن په معنی د ملعون سره هم راځي نو بيا تقدير ته ضرورت نشته۔ اومراد دخلى نه بول او براز کول دی، یعنی ځان خالی کول، دوږو او غټو بولو نه۔

أَوْ فِي ظِلِّهِمْ : اى الذى يتخلى فى ظل الناس - دظل نه مراد هغه سورے دے چه په هغه سره خلق فائده اخلى، انسانان دهغه لاندے اوده کيږي، کيښي، جرگے کوي، گلے بزمے ترے لاندے اودروي - او مطلق ظل (سورے) نه دے مراد، ځکه چه نبی ﷺ به دکهجوړے دسوري لاندے قضاء حاجت کولو، خو هغه به شار سورے وو چابه ترے فائده نه اخستله -

۷ - وَعَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ ، وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : ابو قتاده نه زوايت دے دافرمايى : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلے دے : كله چه په تاسو كښے څوك اوبه څكي نو (داوبو څكلو) لوبښي كښے دے ساه نه آخلى، او هر كله چه بيت الخلاء ته لاړ شى نو خپل ذكر (خاص اندام) له دے خپل بڼے لاس نه وروزي - (بخاري، مسلم) -

تعارف : د ابو قتاده رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :

انصاري، سلمی مشهور صحابی دے، د نبی ﷺ لوڼی شهسوار دے، په نوم كښے ئے اختلاف دے حارث بن ربیع دے یا عمرو یا نعمان دے، په كښه ډیر مشهور دے، غزو ه احد او مابعد ټولو غزواتو ته حاضر شويده - دا په صحابو كښه ښكاري وو، واقعات ئے مشهور دي - په كوفه كښه په سنه (۵۴) كښه د (۷۰) كالو په عمر وفات شويده - (۱۷۰) احاديث ئے امت ته رانقل كړي دي - رضی الله عنه -

تشریح : فَلَا يَتَنَفَّسُ : په دے جملو كښه مناسبت دادے چه په دے كښه داوبو څكلو اوبيا دهغه د بولو په لاره خارجولو طريقه ښائي نو ځكه ئے دواړه په يو حديث كښه جمع كړيدي -

په اوبو كښه د ساه نه اخستلو **هكمت** دادے :

۱ - چه ددے نه په جگر كښه شرقه بيماري پيدا كيږي - ۲ - دويم : كيدے شى چه د پوزي نه ئے څه خارج شى نو اوبه به درياندے خراپه كړي، يا به بل دپاره خراپه شى - ۳ - يا په دے سره داوبو يخوا له ختميرې، ځكه دانسان ساه گرم ده -

۲- **فائدہ:** اوپہ پہ یو ساه باندے شکل ہم جائز دی، کله چہ لپے خکی، اوپہ درے ہم جائز ده کله چہ ڍیرے خکی، اوپہ دوه هم جائز ده۔ خو چہ کله ڍیرے خکی نو بیا به په یو ځل څکلو کنبے ساه په مینځ کنبے نه اخلی۔ اوکھ ساه په کنبے نه اخلی نو هم جواز لری۔ **دلیل:** (ترمذی: ۱۱/۲، باب ما جاء فی الشرب بنفسین، مشکاة: ۳۷۱/۲، حدیث ابی سعید کنبے ذکر دی)۔ اود حدیث الباب د (فلا یتنفس فی الاناء) کنبے صرف د تنفس نه نهی راغله ده نو دا صورتونه په کنبے جائز دی، کله چہ تنفس نه وی، اود بل حدیث د درے ځله سکلو نه معلومیري۔

فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ : سوال: دے مسئلے ته څه ضرورت دے چہ وائی بنی لاس ذکر له مه وړي؟ **جواب:** وجه داده چہ د بعضو خلقو امتیاز په بغیر ددے نه نه کیږي چہ ذکر له ګوتو وړ نه وړي، یائے د خصیتینو نه جدا کړي نه وی، نو نبی ﷺ ورته ادب بیانوی چہ که دا کار کوږي نو په بنی لاس ئے مه کوږي بلکه ګس لاس استعمال کړي۔

مسئله بدیعہ: په عام اوقاتو کنبے ذکر په ځي لاس نیول جواز لری اوکھ نه؟
په دے کنبے دوه قوله دی: (۱) اول قول دادے چہ مس الذکر صرف په وخت دبول او استنجاء کنبے ناجائز دے، دلیل دادے چہ په دے روایت کنبے د وخت دبول پورے خاص دے، اودغه شان بل روایت کنبے دی (اذا بال احدکم فلا یمس ذکره بيمينه ولا یستنج بيمينه)، صحیح ابن ماجه رقم: ۲۵۰، و صحیح ابی داود: ۲۳، فتح الباری: ۲۰۴/۱۔

نو دا قسم روایاتو کنبے نهی د مس الذکر نه مقیده ده په حالت دبول پورے، اوپه عام حالاتو کنبے ذکر له بنی لاس وړ وړل جواز لری۔ اوکوم روایاتو کنبے چہ مطلقاً نهی راغله ده د مس الذکر نه، نو هغه به حمل وی په دے مقید باندے، ځکه علت یو دے وهو الحرمه۔

۲- **قول ثانی:** دادے چہ مس الذکر باليمين مطلقاً ناجائز دے، که حالت دبول کنبے وی اوکھ بغیر د حالت دبول نه وی، وجه داده چہ هرکله حالت دبول کنبے د نیولو نه منع اوشوه، سره ددے نه چہ ضرورت هم په دغه حالت کنبے شته، نو په عام حالت کنبے خو په طریقه اولی سره به منع وی۔ ولے چہ حاجت هم نشته۔

د قول اول (جواز) دپاره بل دلیل دا هم دے چہ حدیث د طلق بن علی کنبے دی (انما هو

بضعة منك) نودا دلالت کوی پہ جواز باندی پہ ہر حال کنبے، او حالت د بول پہ دیے حدیث الباب سرہ خارج شو، نو باقی حالاتو کنبے جواز پاتے شو۔

اوپہ حالت د بولو کنبے پہ بنی لاس نیولو نہ پہ دیے وجہ منع راغلے دہ چہ ہر کلہ استنجاء بالیمین منع شوہ نو د مس الالہ نہ ہم منع راغلہ ٹکک چہ دواہ دیو بل سرہ مجاور دی، نویو مجاور لہرہ حکم د بل ورکولے شی۔ او د بنی لاس پہ متیازو باندی د پلیت کیدو احتمال ہم پہ کنبے شتہ نو ٹکک منع اوشوہ، وھو الراجح۔

۸ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيُسْتَنْشِرْ ، وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : ابو ہریرہؓ نہ روایت دیے فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : کوم سرے چہ اودس کوی ہغہ لہ پکار دی چہ ہغہ پوزہ ہم سونہ کری، او کوم سرے چہ پہ کانہو سرہ استنجاء کوی، ہغہ لہ پکار دی چہ طاق کانہی استعمال کری۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ : داستجمار دوہ معانی دی (۱) اولہ معنی استنجاء بالجمرہ، یعنی کانہی باندی استنجاء کول (۲) دویمہ معنی : خوشبوئی استعمالول۔ لیکن دلتہ اولہ معنی مراد دہ۔

فَلْيُوتِرْ : دا لفظ پہ یو کانہی سرہ استنجاء کولو تہ ہم شامل دیے، لیکن دلتہ بہ دا مطلق حمل وی پہ مقید باندی کوم چہ پہ نورورویاتو سابقہ و کنبے راغلے دیے، چہ درے کانہی استعمالول واجب دی۔ او د فلیوتر نہ بہ مراد داوی چہ (فلیوتر بثلاث، او خمس، اوسبع او غیر ذلک) نو مازاد علی الثلاثہ د (ومن لافلا حرج) دوجے نہ جائز دی، اودرے واجب او فرض دی، دہغہ نورورویاتو دوجے نہ۔ او پوزہ سونہل ہم واجب دی، لکہ تفصیل روستوراروان دیے، دا حدیث بہ پہ کنبے پیش کیہی۔

۹ - وَعَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَدْخُلُ الْخَلَاءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ إِذَا وَءَ مِنْ مَاءٍ وَعَنْزَةً يَنْتَجِنِي بِأَمَاءٍ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : انسؓ نہ رایت دے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ بہ چہ کلہ بیت الخلاء تہ ننوتلو نو ما اویو بل هلك به داویو یوہ مشکیزہ او یوہ ورہ نیزہ واخستہ۔ نبی کریم ﷺ بہ اویو سرہ استنجاء کولہ۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ : انسؓ فرمائی : ما اویو غلام بہ د نبی ﷺ داسے خدمت کولو چہ او بہ وغیرہ بہ مو نبی ﷺ دپارہ حاضرولے، ددے غلام نہ مراد یا جابر بن عبد اللہ، یا ابو ہریرہ، یا ابن مسعودؓ دے، خود غلام اطلاق پرے مجازا شویدے۔ والظاہر انہ ابن مسعود۔ یا یو یهودی غلام وو، ٹککہ د نبی ﷺ دیر خادمان وو، نودا دلیل دے چہ خدمت د مشرانو مستحب عمل دے۔

إِدَاوَةٌ : بکسر الهمزة، مشکیزے تہ وائی، چہ دخرمنے نہ جوہرہ شوے وی او او بہ وغیرہ پہ کنبے راوہے شی۔

وَعَنْزَةٌ : بفتح العین والنون والزاء، ہغہ چوکے (لرگی) تہ وائی چہ پہ سر کنبے ئے اوسپنہ وی، دا بہ رسول اللہ ﷺ ددے دپارہ گر ٹولہ چہ سترہ ترے جوہرہ کپی، ٹککہ نبی ﷺ بہ د اوداسہ نہ پس دوہ رکعاتہ مونخ کولو، او ددے ہمسانہ بہ ئے سترہ جوہرہ کپہ، مخے تہ بہ ئے اودرلہ، ٹککہ رسول اللہ ﷺ بغیر دسترے نہ چرے مونخ نہ دے کپے۔ سیوا دطواف دحالت نہ چہ پہ ہغے کنبے یو ضعیف روایت دے لکہ چہ دابہ پہ باب السترہ کنبے راشی ان شاء اللہ، بغیر دسترے نہ مونخ کول گناہ دہ۔ نبی ﷺ فرمائی :

(لا تصل الا الى سترۃ الحديث) اخرجه ابن خزيمة : ۹/۲، وابن حبان : ۴۵/۴، والحاكم : ۲۵۱/۱، والبيهقي : ۲۶۸/۲، بسند صحيح۔

ددے مسئلے نہ دیر عوام خہ چہ طلباء او علماء ہم ناخبرہ دی۔ او پہ مسجد کنبے پہ غیر دسترے نہ ولاہ وی مونخ کوی۔

الفصل الثانی : دویم فصل

۱۰ - عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ نَزَعَ خَاتَمَهُ . رَوَاهُ

أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَقَالَ : هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، قَالَ

أَبُو دَاوُدَ : هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ، وَفِي رِوَايَتِهِ : وَضَعَ بَدَلَ : نَزَعَ .

ترجمہ : انس فرمائی : نبی کریم ﷺ بہ چہ کلہ بیت الخلاء تہ ننوتلو نو خپلہ گوتمہ بہ ئے اوویستلہ - (ابوداود، نسائی، ترمذی) او ترمذی وئیلی دی : دا حدیث حسن صحیح غریب دی، او ابوداود وائی : دا حدیث منکر دی، اود هغوی روایت د لفظ (نزع) پہ خائے (وضع) دی۔

تشریح : نَزَعَ خَاتَمَهُ : یعنی کلہ چہ بہ بیت الخلاء تہ داخلیدو نو خاتم (گوتمہ) بہ ئے اوویستہ، وجہ دادہ چہ پہ هغے باندے (محمد رسول اللہ) الفاظ لیکلی وو، اللہ برہ، بیا رسول، بیا محمد۔ پہ داسے شکل : ^{اللہ} رسول محمد

اودا خاتم ئے پہ هغہ وخت کنبے جوړ کړے وو کلہ چہ ئے کفارو تہ دخطونو لیرلو ارادہ اوکړہ، چا ورته اوئیل چہ یا رسول اللہ ! کفار خطونہ تر هغہ وختہ پورے نہ قبلوی ترخو پورے چہ پہ هغے باندے مہر نہ وی لگیدلے۔ نو نبی ﷺ خاتم جوړ کړو، نو صحابو ہم جوړ کړو دپارہ دتابعذاری در رسول اللہ ﷺ۔ رسول اللہ ﷺ اول گوتمہ دسروزرو جوړہ کړے وہ بیا ئے هغہ لرم کړہ اود سپینو زرو نہ ئے جوړہ کړہ، صحابو ہم دسپینو زرو نہ جوړہ کړہ۔ نبی ﷺ ورته او فرمائیل : گوتے خو مو جوړے کړے خو تاسو بہ پرے زما الفاظ نہ لیکس، ځکه بیا پتہ نہ لگی۔ نو کلہ چہ بہ بیت الخلاء تہ داخلیدو نو دا خاتم بہ ئے اوویستو، احتراماً للذکر اللہ۔

نوددے نہ دا معلومہ شوه چہ دچا پہ جیب کنبے قرآن وی، یا ددین بل کتاب وی او بیت الخلاء تہ داخلیری نو دابہ د ادب او احترام دوجے نہ جیب نہ لرمے کوی۔ لیکن د اهل علمو داسے فتوی ہم شته چہ یو انسان دے دهغه سرہ پہ جیب کنبے قرآن دے یا یو بل دینی کتاب دے، او بیت الخلاء تہ داخلیدو ارادہ لری، نو کہ قرآن او کتاب بهر پریدی نو یرہ دہ چہ څوک بہ ئے ترے غلا کړی، او کہ څان سرہ ئے دننه کوی نو په ادبی دہ۔ نو ضرورت دے، د مال ضائع کول دین کنبے نهشته، نو دہ لره جائز دی چہ قرآن یا کتاب جیب کنبے یا خادر وغیرہ کنبے پټ کړی، یا بیت الخلاء کنبے دے پہ طاق یا دیوال کنبے کیدی، نو د سخت ضرورت پہ وخت بہ داکار جائز وی۔

قال شيخ الاسلام : الدراهم اذا كتب عليها لا اله الا الله وكانت في منديل او خريطة يجوز ان يدخل بها الخلاء - شيخ بسام فرمائی : وهذا مبني على قاعدة : ان الكراهة تزول مع الحاجة - یعنی کله چه ضرورت راشی نو کراہت زائلہ کیہی۔ (توضیح الأحکام : ۱۵۹/۱)۔ ددی نہ حرمت د تعویذ جوړولو معلوم شو ځکه چه هغه کبے هم د الله د کتاب په ادبی راځی -

فائده : خاتم : حلقة ذات فص من غيرها، فان لم يكن فهي فتحة.

یعنی : خاتم هغه ګوتم، حلقه ته وائی چه غم په کبے وی، که غم په کبے نه وی هغه ته بیا فتحه وائی۔ (کذا فی المصباح، توضیح الأحکام : ۲۵۸/۱)۔
قَالَ أَبُو دَاوُدَ : هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ :

درجة الحديث : دے حدیث کبے اختلاف دے چه صحیح دے که ضعیف، حافظ ابن حجر په موافقت د ترمذی سره په تلخیص الحیرص (۱۰۸) کبے دے حدیث ته حسن صحیح وئیلے دے، دغه شان ابن حبان، المنذری، ابو الفتح القشیری، موسی بن هارون ورته صحیح وئیلی، او همدا خبره حقه ده (عون المعبود) او امام ابو داود ورته منکر وئیلے دے، نووی او نسائی هم ورته غیر محفوظ وئیلے دے۔

امام ابوداود دے حدیث ته منکر وئیلی، لیکن دے ته شاذ وئیل پکار دی، نو دا اصطلاح دامام ابوداود چه شاذ ته منکر وائی هم شاذه اصطلاح ده، ځکه منکر خودیته وائی چه (مارواه الضعیف مخالفا للثقة) او شاذ دیته وائی (مارواه الثقة مخالفا للأوثق) اودلته همدا کار شویندای ځکه دیته شاذ وئیلے شی۔ لیکن مونږ دلته ګورو چه آیا ثقه راوی واقعی خلاف کړی دے او که نه؟ اوس وجه د نکارت دامام ابوداود په نیز داده چه مدار دسند دلته همام دے، چه ده نورو شاگردانو دابن جریج نه خلاف کړیدے، ځکه نور شاگردان داسے حدیث نقل کوی :

ابن جریج عن زیاد بن سعد عن الزهري، عن انس قال : ان النبي ﷺ اتخذ خاتما من ورق ثم القاه - او همام همدے حدیث کبے خطاء او په وهم کبے واقع شو اوداسے الفاظ ئے او وئیل : (كان النبي ﷺ اذا دخل الخلاء نزع خاتمه) -

نو پہ ہمام باندے قلب راغلو، او الفاظ ئے بدل کرل۔

لیکن ددے شذوذ نہ **جواب** دادے چہ ہمام درجال دصحیح البخاری نہ دے، دہغہ پشان کنبے داخنک وئیلے شی چہ دہ نہ بالکل ہغہ مخکنی الفاظ حدیث ہیرشو او نور (روستنی) الفاظ ئے دہغے پہ ٹائے ذکر کرل، بیا بہ دا دبخاری درجالو نہ نہ وی چہ دومرہ غلطی کوی۔ بلکہ صحیح خبرہ دادہ چہ دلتہ دوہ حدیثونہ دی، اودوارہ جدا جدا سندونہ دی، ٹحکہ اول حدیث دابن جریج عن زیاد بن سعد عن الزہری دے، نو ابن جریج دزہری نہ پہ واسطہ دزیاد آوریدلے دے، اودویم حدیث ئے بلا واسطہ آوریدلے دے، اودوارہ حدیثونہ ابن حبان صحیح کپی دی۔ اودا خبرہ موسیٰ بن ہارون ہم کپیدہ چہ دوہ حدیثونہ دی۔ دارنگہ ماردینی پہ الجوہر النقی کنبے وائی : الحدیثان مختلفان متنا وسندا۔

۲- دویمہ وجہ دادہ : چہ ہمام صرف پہ دے روایت متفرد نہ دے، بلکہ دہمام متابعین موجود دی۔ (۱) یو یحییٰ بن الضریس البجلی (۲) بل یحییٰ بن المتوکل البصری دے، چہ ددوارو حدیثونو تخریج حاکم، دارقطنی او بیہقی کپیدے، او ابن الضریس ثقہ دے۔ نو معلومہ شوہ چہ دامام ترمذی خبرہ صحیح دہ چہ (هذا حدیث حسن صحیح) اودامام ابوداؤد خبرہ پہ ٹایہ دہ (هذا کله فی عون المعبود : ۸/۱، ۹، والتلخیص الحبیص ص (۱۰۸) والمرعاة : ۵۴۰/۱)۔

وقال البسام فی توضیح الأحکام : ۲۵۸/۱ : وسندہ حسن۔

۱۱ - وَعَنْ جَابِرٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم إِذَا أَرَادَ الْبِرَازَ انْطَلَقَ حَتَّى لَا يَرَاهُ أَحَدٌ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : اود جابرؓ نہ روایت دے دا فرمائی : نبی ﷺ بہ چہ کلہ دقضائے حاجت ارادہ اوکرہ نو دومرہ لرے بہ ئے تشریف یورلو چہ چاہہ نہ لیدلو۔ (ابوداؤد)۔

تشریح : دنبی کریم ﷺ دا عادت مبارک وو چہ کلہ بہ قضاء حاجت دپارہ تلونو لرے بہ تلو دے دپارہ چہ خلقو تہ بنکارہ نشی، دوجے دزیاتے حیاء دہغہ نہ، نو داسنت طریقہ دہ چہ انسان قضاء حاجت پہ پت ٹائے کنبے اوکپی اودپہ حیاء خلقو د عادت نہ ٹان

اوساتی چہ د خلقو مخامخ قضائے حاجت کوی، خاصکر بعضے زنانہ، ٹککہ دا کار حرام دے، نو دے حدیث کنبے د قضائے حاجت دا ادب ذکر دے۔ او دا مناسبت دے د باب سرہ۔
الْبَرَّازُ : دا لفظ پہ فتحہ دباء دے او کسرہ پہ کنبے قلیلہ دہ، اصل کنبے د زمکے کھلاؤ میدان تہ وائی، بیا کنایہ گر ٹھیلے دہ د قضاء حاجت (غائط) کولو نہ، ٹککہ خلق بہ د غتبو بولو دپارہ دغسے کھلاؤ صحراء، میدان تہ تلل۔

درجۃ الحدیث : قال الألبانی فی تعلیق المشکاة : ۱۱۲/۱ : اسنادہ ضعیف لکن له شواہد بعضها صحیح، ولہذا أوردتہ فی صحیح ابی داود رقم : ۲۔ فالحدیث صحیح۔

۱۲ - وَعَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ فَاتِي دَمِثًا فِي أَصْلِ جِدَارٍ، فَبَالَ. ثُمَّ قَالَ : (إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَسْأَلَ فَلْيُرْتَدِّ لِبَوْلِهِ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : أبو موسیٰ نہ روایت دے دا فرمائی : یوہ ورخ زہ د نبی کریم ﷺ سرہ ملگرمے ووم، نبی کریم ﷺ د تشو متیازو کولو ارادہ اوکړہ، نو دیو دیوال جر کنبے (یعنے ہغے تہ قریب) نرمے زمکے تہ راغے او وارہ بول ئے اوکړل، بیا (فارغیدو سرہ) ئے او فرمائیل : ہر کله چہ تاسو کنبے ٹوک د ورو بولو ارادہ اوکړی نو ہغہ لہ پکار دی چہ ورو بولو دپارہ نرمہ زمکے تلاش کړی (چہ ٹاٹکی ور تہ نہ کیرپی) ابو داود۔

تشریح : فَاتِي دَمِثًا : بفتح الدال وکسر المیم، دمٹ ہغہ نرم مکان اوزمکے تہ وائی چہ متیازے جذب کوی او بول کونکی تہ ٹاٹکی نہ کوی۔

فَلْيُرْتَدِّ : دا د باب افتعال نہ د امر غائب صیغہ دہ، مفعول ئے حذف دے : ای فلیطلب مکانا لینا سہلا، ارتیاد پہ معنی دطلب کولو سرہ راخی یعنے طلب دے کړی ٹان لہ داسے ٹائے چہ نرم وی، دے دپارہ چہ ٹاٹکی ور تہ اونشی۔

لطیفہ : خلق پہ مثال کنبے وائی چہ کم عقلان پہ درے قسمہ دی (۱) یو دلہ ساعت کم عقل چہ متیازے اوچت ٹائے تہ کوی، چہ دا ترے لاندے وی، متیازے پرے راروانے وی، نو دا ترے ٹان جدا جدا کوی، کله ئے لمن گندہ شی اوکله خپے (۲) دکال کم عقل ہغہ دے

چہ داسے خپلی، چپل، بوتان واخلی چہ تنگ وی، اوہروخت دھغے نہ پریشانہ وی، نہ ئے گذارولے شی اونہ ئے استعمالولے شی (۳) د عمرکم عقل ہغہ دیے چہ ناکارہ بنسجہ اوکری چہ ہمیشہ پہ جگرواختہ شی، نودے درے وارو کارونو کنبے احتیاط پکار دیے۔ نو نبی ﷺ سید العقلاء مونہ دکم عقلو دکارونو نہ منع کوی۔ اود عقلمندو خویونہ رازدہ کوی۔

بیا دلته دا سوال پیدا کیڑی چہ نبی ﷺ دیے پردی دیوال بیخ تہ متیازے ولے اوکریے ٹکک چہ متیازو کنبے خودا اثر دیے چہ دیوالونہ نروی؟

جواب: ۱۔ دلته خویا اذن دلالة موجود دیے او ہغہ داچہ نبی علیہ السلام سید القوم دیے، ددہ پہ بول باندے مالک نہ خفہ کیڑی، بلکہ کہ خبر شی نو لایہ سعادت اوگنری۔ ۲۔ یا داہسے شار کنہر دیے، دچاہہ ملکیت کنبے نہ دیے، اوپہ بول کولو سرہ ور تہ خہ ضرر نہ رسی۔

درجۃ الحدیث: رواہ احمد (۳۹۶/۴) و ابوداود (۳) باسناد فیہ رجل مجهول، وضعفہ النووی ایضا۔ دا حدیث اگرچہ ضعیف دیے لیکن معنی ئے دنورو صحیح احادیثو نہ ثابتہ دہ چہ تنزہ من البول باندے امر راغلے دیے۔

۱۳۔ وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَرَادَ الْحَاجَةَ لَمْ يَرْفَعْ ثَوْبَهُ حَتَّى يَذْنُو مِنَ الْأَرْضِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ.

ترجمہ: جناب انسؓ فرمائی: نبی کریم ﷺ بہ چہ کلہ دقضاء حاجت کولو ارادہ اوکریہ نو ہغہ وختہ پورے بہ ئے خپلہ جامہ نہ اوچتولہ خو پورے بہ چہ زمکے تہ نہ وو نزدیے شوے۔ (ترمذی، ابوداود، دارمی)۔

تشریح: دیے حدیث کنبے بل ادب دقضاء حاجت دا ذکر دیے چہ کلہ انسان قضاء حاجت کوی، نو د مخکنبے نہ بہ لنگ، پرتوگ نہ کوزوی، بلکہ کلہ چہ قضاء حاجت تہ کینی اوزمکے تہ نزدیے شی نو بیا بہ دضرورت مطابق عورت بنکارہ کیڑی۔

اوددیے نہ دا قاعدہ مستنبطہ دہ چہ ما ایبح للضرورة یقدر بقدر الضرورة۔ یعنی کوم شے

چه د ضرورت په وجه جائز شی نو هغه به د ضرورت په اندازه مقرر وی، زیادت به په کنبه نشی کوله.

درجه الحديث : رواه ابو داود عن انس معلقا وضعفه، ورواه عن ابن عمر موصولا وفيه رجل لم يسم، لكن سماه البيهقي : القاسم بن محمد، وهو ثقة حجة، أشهر من ان يذكر، فالسند صحيح والله الحمد، تعليق المشكاة : ۱/ ۱۱۲، وهو في الصحيحة رقم : (۱۰۷۱).

۱۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لَوْلَدِهِ، أَعْلَمُكُمْ، إِذَا آتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَأَمْرٌ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ وَنَهْيٌ عَنِ الرَّوْثِ وَالرَّمَّةِ، وَنَهْيٌ أَنْ يَسْتَطِيبَ الرَّجُلُ يَمِينَهُ). رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمه : جناب ابو هريره فرمائی : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلے دے : زه تاسو دپاره (په ادب درکولو کنبه) داسه یم لکه څنگه چه پلار دخپل بچی دپاره وی، تاسو له تعلیم درکوم (هغه داچه) کله چه تاسو اودس ماتی دپاره راشی نو مه قبله طرفته مخ کوی او مه ورته شاگرځوی. او رسول الله ﷺ په دره کانرو باندې حکم فرمائیلے دے، او منع ئے کړیده د (استنجاء کولو نه په) خوشائی او هلوکی سره، اوددې نه ئے هم منع کړې ده چه یوسره په خپل بڼی لاس سره استنجاء اوکړی - (ابن ماجه، دارمی).

تشریح : إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لَوْلَدِهِ : یعنې زه تاسو باندې داسه شفقت کوم لکه چه پلار په بچو باندې څنگه شفقت کوی. نو بچې چه څه ته محتاج وی هغه ورته پلار بڼائی، اودهغه په ذکر کولو کنبه حیاء نه کوی. نو زه هم تاسو ته د آداب الخلاء په درنولو کنبه حیاء او شرم نه کووم. په دې کنبه تمهید دې روستو آدابو ذکر کولو ته ځکه چه انسان ډیر کړت ددې په ذکر کولو کنبه شرم محسوسوی، خاصکر کله چه مشران غتان خلق موجود وی.

۲ - **فائده :** پلرونو باندې واجب دی چه بچو ته به تربیت ورکوی، او هغوی ته به

تعلیم دینی کارونو ورکوی . او پہ بچو باندے دھغے منل واجب دی . دا اشارہ النص نہ معلومیری . چہ نبی علیہ السلام خان د والد سرہ مشابہ کرو .

وَأَمْرٌ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ : دا صریح دلیل دے پہ دے چہ د استنجاء کولو پہ وخت درے کانہی استعمالول واجب دی ، دے نہ پہ کمو باندے استنجاء نہ کیہی . درے ٹککھ مقرر شو چہ پہ دے سرہ انقاء المحل (پاکوالے) ہم راخی او ایتار (تاک والے) ہم . اودا دواہہ شریعت کنبے مطلوب دی .

وَنَهَى عَنِ الرُّوْثِ وَالرَّمَّةِ : یعنی خوشائی اوزور ہڈوکی د استعمالولو نہ ئے منع فرمائیلے دہ . (روث) : خوشائی تہ وائی ، دلتہ ترے عامہ گندگی د حیواناتو اوانسانانو مراد دہ . یا خاص خوشائی مراد دے ، اود انسانانو وغیرہ رجیع ئے ذکر نہ کرو ٹککھ چہ ہرکلہ پہ خوشائی باندے استنجاء نہ کیہی چہ دے کنبے لا دومرہ نجاست نشستہ نود انسان وغیرہ گندگی پہ طریق اولیٰ سرہ پہ استنجاء کنبے استعمالول ممنوع دی .

الرَّمَّةِ : بکسر الراء وتشدید المیم ، زاہہ ہڈوکی تہ وائی ، دلتہ ترے مراد مطلق ہڈوکی دے ، اویا زاہہ مراد دی او دائے ٹککھ ذکر کرل چہ دے نہ لا فائدہ ہم نشی اخستے نو کوم نہ چہ فائدہ اخستے شی ہغہ بہ پہ طریقہ اولیٰ ممنوع وی .

فائدہ : نہی صرف دے دہ خیزونو د استعمال نہ راغلہ ، نو دا تخصیص دلالت کوی چہ پہ ہر ہغہ خیز بہ استنجاء کول جائز وی چہ د کانرو پہ ٹائے قائم مقام وی پہ پاکوالی کنبے ، او محترم نہ وی ، لکھ لوتہ ، لرگے ، خاورہ ، شرہ ، توتہ ، تکرے . کذا قال البغوی فی شرح السنة (۲۷۶/۱) . وقد تقدم قریباً .

فائدہ : فقہ کنبے وائی چہ شیشہ ، اوسپنہ ، او محترمہ توتہ باندے استنجاء جائز نہ دہ ، او حال دا چہ دا خبرے حدیث کنبے نشستہ ، نو بعضے بے عقلہ وائی : حدیث ناقص دے او فقہ کاملہ دہ . نو جواب دادے چہ دلتہ دہ دلیلونہ واورہ چہ ہغہ جامع او پورہ دی :

اول : النهی عن الاسراف - **دویم :** لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام - الحدیث وقد تقدم

تخریجہ .

اسراف منع دے ، او خان تہ یا بیل چاتہ ضرر ورکول منع دی . نو پہ دے کنبے ہر شے

داخل شو، کوم چه فقه کنبے لیکلے دے۔ ثککه په دغه خیزونو کنبے یا بل ته ضرر دے یا
ثان ته۔ نو ددے استعمال هم منع شو۔

درجه الحديث : رواه ابن ماجة (۳۱۳) والدارمی (۱۷۲/۱، ۱۷۳) وکذا رواه
ابوداود (۸) والنسائی (۳۸/۱) فی اوائل الطهارة والشافعی فی الام (۲۲/۱) وابو عوانة فی
صحيحه وهو حديث صحيح. وصححه الألبانی فی صحيح ابی داود رقم : ۶، وقال فی
صحيح النسائی رقم : ۳۹ : حسن صحيح۔

۱۵ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْيُمْنَى لَطُفُورِهِ وَطَعَامِهِ،
وَكَانَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى لِحَلَالِهِ وَمَا كَانَ مِنْ أَدَى . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : بی بی عائشہؓ نہ روایت دے دا فرمائی : در رسول اللہ ﷺ بنے لاس د پاکي او
خوراک (خکاک) دپارہ وو، او گس لاس ئے دقضائے حاجت او هر کرکجن خیز دپارہ وو۔
(أبو داود)۔

تشریح : كَانَتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ :

فائدہ جلیلہ : ددے حدیث نہ یوہ لویه قاعدہ معلومہ شوہ او هغه داچه هر هغه کار
چه دنیکی دقبیلہ نہ وی او په یو لاس یا یوہ خپه باندے کیری نو په بنی لاس او بنی خپه
به کولے شی، لکه جامه اغوستل، مسجد ته داخلیدل (کما فی حدیث المستدرک عن
أنس)، چپل اچول چاله خه ورکول، اخستل کما فی حدیث مسلم، خوراک خکاک (کما
فی حدیث البخاری)۔

(رياض الصالحين باب المصافحة، عون المعبود : ۱۱۸/۴، تحفة الأحوذی : ۲۱۶/۱،
فتح الباری : ۱/، شرح مسلم : ۱۳۲/۱، رد المحتار : ۲۸/۱)۔

امام نووی فرمائی : هذه قاعدة مستمرة في الشرع وهي ان ما كان من باب التكرم
والتشريف كلبس الثوب والسراويل والخف ودخول المسجد والسواك والاكتحال وتقليم
الاذفار وقص الشارب وترجيل الشعر ونتف الابط وحلق الرأس والسلام من الصلاة وغسل
اعضاء الطهارة والخروج من الخلاء والاكل والشرب والمصافحة واستلام الحجر الاسود

وغير ذلك مما هو في معناه يستحب التيامن فيه. واما ما كان بضده كدخول الخلاء والخروج من المسجد والامتخاط والاستنجاء وخلع الثوب والسراويل والخف وما اشبه ذلك فيستحب التياسر فيه وذلك كله لكرامة اليمين وشرفها. واللّه اعلم انتهى.

مصافحه به هم صرف په بنی لاس سره وی، كما صرح به الأئمة الأربعة. اودا حدیث پرے دلیل دے اودا قاعدہ ورلہ دلیل دے نو **مصافحه** په دواړو لاسونو سره کول خلاف سنت ده — اود دے په خلاف دمسجد نه وتلو کښه به گسه خپه مخکښه کوی (کما فی الحدیث) او استنجاء کولو، دغه شان چپل وښتلو کښه به گسه خپه مخکښه کوی، لکه حدیث کښه دی: کله چه تاسو چپل خپلی اغوندی نو په خپه بانده شروع کوی (فابدؤا بيمينکم، لتکن الیمنی اولهما تنعل و آخرهما تنزع). اود بیت الخلاء نه وتلو او پوزے سونړلو او ترخ نه وښخه وښتلو باره کښه اگر چه نص صریح نشته لیکن دغه مذکورہ قاعدہ په کښه جاری کیږی.

اود مسواک په وهلو کښه دوه قوله دی.

- ۱- شیخ الاسلام ابن تیمیہ فرمائی: دا به په گس لاس سره وهی، ځکه چه دا د قبیلے د ازالة المستقذرات نه دے، او ټول گنده گارونو ته به گس لاس مخکښه کوی.
- ۲- او عام علماؤ رائے داده چه بنی لاس بانده مسواک کول پکار دی. اود علامه ابن تیمیہ قول ضعیف دے وجه داده چه حدیث د ابوداود (۲/۲۱۷)، رقم (۴۱۴۰) کتاب اللباس باب الانتعال کښه دی (کان یحب التیامن فی کل شیء فی تنعله وترجله وطهوره - وسواکه).

دے قاعدہ بانده عمل کول ځکه ضروری دی چه په دے سره دکفارو مخالفت راځی اودا دایمان یو رکن دے. — مرقات (۱/۳۵۵) کښه ملا علی قاری یوه گیلہ کړیده چه په دے حدیث بانده ډیر طالبان د علم عمل نه کوی، فرمائی: (و کثیرا ما رأینا طلبة العلم یاخذون الكتاب باليسار والتغال باليمين امام لجهلهم واما لغفلتهم).

چه خپلی ئے په بنی لاس کښه نیولی وی او کتاب به ئے په گس لاس کښه دا خویا جاھلان دی یا غافلان. چه دے احادیثو ته او اسلامی آدابو ته نظر او کړی شی او بیا زمونږ

معاشرے تہ، نو انسان بہ افسوس اوکری چہ مسلمانان د غیر دین خلقو پہ قدمونو باندے چلن کوی، پہ گس لاس بہ خوراک شکاک کوی، د کفارو پہ طریقہ بہ پہ گس طرف روان وی، رودونہ، سرکونہ پہ گس طرف، سرونہ بہ گس اریخ تہ اروی، ورکړہ راکړہ پہ گس لاس، سرخرٹیل وړوکه کولو کنبے پہ گس اریخ شروع۔ الغرض اسلامی آداب پائمال شوی دی، ځکه داسے حیوانی تنگ ژوند کنبے مبتلا دی، هر طرفته پریشانی ده۔ فالی الله المشتکی۔

درجة الحديث : رواه ابو داود باسناد فيه انقطاع بين ابراهيم النخعي وعائشة. لیکن داسے حدیث متفق علیہ راروان دے۔ فی آخر الفصل الأول من سنن الوضوء۔

۱۶ - وَعَنْهَا قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْغَائِطِ فَلْيَذْهَبْ مَعَهُ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ يَسْتَطِيبُ بِهِنَّ فَإِنَّهَا تُجْزِي عَنْهُ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : بی بی عائشہ نہ روایت دے دا فرمائی : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلا دے : کله چہ پہ تاسو کنبے څوک قضائے حاجت دپارہ ځی نو ځان سره دے درے کانړی یوسی چہ استنجاء پرے اوکړی، ځکه چہ دا دده دپارہ کافی کیږی (یعنی داوبو استعمالولو ضرورت نه پاته کیږی)۔ (أبو داود، نسائی، دارمی)۔

تشریح : دا حدیث هم دلیل چہ درے کانړی استعمالول ضروری دی او کافی دی د اوبو د استعمالولو نه، او دريو نه کم استعمالول کافی ندی، ځکه چہ اجزاء (کافی کیدل) غالباً په وجوب کنبے استعمالیږی۔

بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ : کنبے باء تعدیت ده، یعنی ځان سره دے یوسی۔

يَسْتَطِيبُ : دا مرفوع دے کلام مستأنف دے، او علت د امر دے، یعنی ددے کانړو ځان سره وړلو غرض څه دے، ځان پرے صفا کول۔ یا حال دے یعنی په داسے حال کنبے چہ ځان به پرے پاک کړی۔ استطابه، استجمار، استنجاء په یوه معنی استعمالیږی۔

تُجْزِي : د باب افعال اجزاء نه دے، په معنی د تَكْفِي او تَغْنِي سره دے، (عنه) کنبے

ضمیر یا خو مستنجی (استنجاء کونکی) تہ راجع دے، یا ہغہ اوبو تہ راجع دے چہ د مقام نہ معلومیری، یعنی کانری استعمالول د اوبو پہ ٹائے کافی دی، اوکم ددرے و نہ نہ دی کافی۔ دا حدیث دلیل دے چہ پہ استنجاء کنبے اوبہ استعمالول ضروری ندی بلکہ کانری ہم ددے پہ ٹائے کارورکوی۔

درجۃ الحدیث : رواہ أحمد (۱۰۸/۶) (۱۱۳۳) وأبو داود (۴۰) والنسائی (۴۱/۱) والدارقطنی (۵۴/۱) رقم (۴) وقال : اسنادہ صحیح. وقال الشيخ الألبانی فی تعلیق المشکاة (۱۱۳/۱) وفی سندہ : جہالۃ، وحسنہ الدارقطنی، ولہ شاهد من حدیث أبی ایوب الأنصاری ولذلك أوردته فی صحیح أبی داود رقم (۳۰) وقال المحقق رمضان بن أحمد فی تعلیق المشکاة (۱۷۲/۱) واسنادہ حسن. فالحدیث صحیح. والحمد لله.

۱۷ - وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا تَسْتَنْجُوا بِالرُّوثِ وَلَا بِالْعِظَامِ، فَإِنَّهَا زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجَنِّ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ : زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجَنِّ .

ترجمہ : جناب ابن مسعود فرمائی : رسول اللہ ﷺ افرمائی : پہ خاشنو او ہدو کو باندے استنجاء مہ کوئی ٹکے دا ستاسو د پیرانو ورونو خوراک دے۔ (ترمذی، نسائی) البتہ نسائی (ستاسو د پیرانو ورونو خوراک دے) نہ دے ذکر کرے۔

تشریح : لَا تَسْتَنْجُوا بِالرُّوثِ وَلَا بِالْعِظَامِ :

الفوائد الحديثية : ۱ - استنجاء پہ روٹ (خوشائی) خونا جائز دہ، او پخیلہ پاک دے، کہ دجامے خپلی وغیرہ نہ اولگی۔ ٹکے مقصود پہ استنجاء کنبے صفائی کول دی او ہغہ پہ خوشائی سرہ پورہ طور سرہ نہ حاصلیری ٹکے دا تلویٹ پیدا کوی۔

۲ - جناتو تہ اخوان (ورونہ) وٹیلے شوی دی، دا اسلامی اخوت دے، ہغوی کنبے ہم مسلمانان شتہ دے۔

۳ - فانہا زاد : کنبے ضمیر راجع دے عظام تہ، اوروٹ دھغے تابع گر خول شویدے، لکہ د واذا رآوا تجارة او لہوا انفضوا الیہا ﴿﴾ پشان۔

ابن حجر مکی دلتہ دانکتہ بیان کریدہ چہ ضمیر صرف عظام تہ راجع دے، اودروث نہ ئے سکوت کریدے ٹککہ چہ (روث) دجناتو خوراک نہ دے بلکہ دا دجناتو د حیواناتو خوراک دے او (عظام) ددوی خپلہ خوراک دے۔ لکہ چہ دا پہ بل حدیث کنبے راغلی دی چہ : جناتو د نبی ﷺ نہ زاد (خوراک) طلب کرو، نبی ﷺ ورتہ اوفرمائیل : (لکم کل عظم ذکر اسم اللہ علیہ یقع فی ایدیکم اوفر ما یکون لحما، وکل بعرة علف لدوابکم، فقال رسول اللہ ﷺ : فلا تستنجوا بهما فانهما طعام الجن). (رواہ مسلم واحمد)۔

یعنی ہر ہلوکے چہ ستاسو لاسونو تہ اورسی او بسم اللہ پرے وٹیلے شوی وی نو دا بہ ستاسو دپارہ د مخکنبے پشان د غوبنے نہ ډک شی او ہرہ پچہ ستاسو د حیواناتو دپارہ گیاه دہ۔ نو نبی علیہ السلام ٹککہ پدے سرہ د استنجاء نہ منع اوکرہ چہ د پیرانو او د هغوی د حیواناتو خوراک خراب اونجس نشی۔

۴ - کوم شے چہ حیواناتو لہ نافع وی دھغے استعمالول پہ استنجاء کنبے جائز نہ دی، ٹککہ چہ د پیرانو د حیواناتو دپارہ چہ فائدہ مند وی هغہ استعمالول حرام نود انسانانو د حیواناتو دپارہ چہ فائدہ مند وی هغہ استعمالول بہ پہ طریقہ اولی سرہ پہ استنجاء کنبے منع وی۔

۵ - تخصیص دروٹ او عظام او بعرة وغیرہ چہ نورو احادیثو کنبے راغلی دی دلیل دے چہ ما سبوی ددے نہ پہ استنجاء کنبے استعمالول جواز لری، لکہ توتہ، تکریم، تائلیت پیپر، خاورے، ایرہ وغیرہ۔ صرف ضروری او اسراف والا شیانو باندے استنجاء ناجائز دہ۔

درجۃ الحدیث : أخرجه الترمذی (۱۸) والنسائی (۳۷/۱) وسنده صحيح، وان اعله الترمذی بالارسال فقد وصله ثقتان، اخرجه من طریق احدهما الترمذی بتحقیق احمد شاکر (۲۹/۱) ومسلم (۳۶/۲) من طریق آخر وللحدیث طریق آخر بمعناه وسنده صحيح وسيأتي تعليق المشكاة للشيخ الألبانی (۱۱۳/۱)، والمحقق رمضان۔

۱۸ - وَعَنْ رُوَيْفِعِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : يَا رُوَيْفَعُ ! لَعَلَّ الْحَيَاةَ سَطْوُولٌ بِكَ بَعْدِي فَأَخْبِرِ النَّاسَ أَنَّ مِنْ عَقْدٍ لِحَيَّتِهِ أَوْ تَقَلَّدَ وَتَرَا أَوْ

اُسْتَجْنِي بِرَجِيعِ دَابَّةٍ أَوْ عَظْمٍ فَإِنَّ مُحَمَّدًا بَرِيءٌ مِنْهُ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : جناب رویف بن ثابتؓ نہ روایت دے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ ماتہ اوفرمائیل : اے رویفعہ ! کیدے شی چہ مانہ پس ستا عمر اوگد شی، نو خلقو تہ دا خبر ورکړہ چہ چا خپلہ گیرہ غوتہ کړہ، یائے غارہ کنبے دژئ ہار (لیندے تار) واچولو، یائے د خناورو خاشنو (یا سوتو) او ھلوکی سرہ استنجاء اوکړہ نو محمد (ﷺ) دھغہ نہ بیزارہ دے - (أبو داود)۔

تعارف : د رویف بن ثابتؓ :

انصاری مدنی صحابی دے، پہ مضر کنبے اوسیدو، معاویہ رضی اللہ عنہ پہ طرابلس علاقہ باندے گورنر مقرر کړے وو، پہ سنہ (۴۶) ھ کنبے نو افریقیہ سرہ ئے جنگ اوکړو، دھغے نہ پس د افریقے پہ برقہ علاقہ باندے امیروو، تردے چہ پہ دغہ علاقہ کنبے پہ سنہ (۵۶) کنبے وفات شو، او ھلتہ دفن شو . تول (۸) احادیث ترمے نقل دی۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

تشریح : اَنْ مَنْ عَقَدَ لِحَيْتِهِ : ۱- د عریو عادت وو چہ کلہ بہ جنگ تہ تلل نو گیرولرہ بہ ئے غوتہ ورکړے د تکبر پہ وجہ۔

۲- د چاہہ چہ خومرہ بشخے وے هغومرہ غوتہ بہ ئے ورکولے، نو دے کنبے بہ دبشو عدد تہ اشارہ وہ . فقیہ رد الرسم والرواج .

۳- دارنگہ بعض خلق دگیرے د پتولو او کچے بشکارہ کولو دپارہ غوتہ ورکوی یاد بشخو سرہ د مشابهت دوجے نہ . دا تول کارونہ حرام دی .

۴- بعضے خلق گیرے دے دپارہ تاووی چہ کوړئ شی او بنائستہ بشکارہ شی۔ نو دے نہ منع حکمہ اوشوہ چہ سنت گیرہ گو منزل دی نہ تاوول نو دا د سنت مخالفت دے۔

۵- بعض وائی داد عجمو عادت دے چہ گیرے تاووی او دا تغیر خلق اللہ کنبے داخل دے حکمہ منع اوشوہ۔ دا تول مصداق صحیح کیدے شی۔

أَوْ تَقْلَدَ وَتَرًا : چاچہ دلیندے ژئ واچولہ . وتر دلیندے مزی (رپ) تہ وائی . بعضے خلقو بہ خپل خان او خپل اولاد او اسونو تہ دم شوی تارونہ ترل (یعنی بندونہ) دے دپارہ

چہ مصیبتونو او سترگو لگیدونہ ٹان بچ کری، نو دا کار کول حرام دی (مرقات)۔

۲- یا ہغہ تار مراد دی چہ خلقو بہ اسونو تہ غارو کنبے دی دپارہ اچولو چہ گونگری وغیرہ ورتہ زورند کری، نو دا ہم منع دی، پہ دی وجہ چہ داسونہ دمندی پہ وقت کنبے ساہ خفہ کیہی نو نہی دپارہ ددفع دضرر دوجے اوشوہ، یا ذدفع درسم او رواج۔

ددی حدیث نہ معلومہ شوہ چہ د کافرانو داسے وارہ وارہ رسمونہ اختیارول چہ پہ گناہ کبیرہ کنبے ہم شامل نہ وی، در رسول اللہ ﷺ د بیزاری او نارضگی سبب دی، نو د کافرانو، شیعہ گانہ او ہندوانو ہغہ غت غت رسمونہ او رواجونہ چہ د بد قسمتی نہ مسلمانان نن صبا پہ ہغے کنبے مبتلا دی چہ ہغہ پہ گناہ کبیرہ او شرکونو کنبے شمارلے شی، پہ دی سرہ بہ د نبی ﷺ خومرہ زیات نفرت کیہی، او ددی رسمونو والو بہ د اللہ پہ دربار کنبے خہ انجام وی! واللہ المستعان۔

درجۃ الحدیث : أخرجه أبو داود (۳۶) وفي سنده جهالة، لكن رواه من حديث عبد الله بن عمرو به، وسنده صحيح. وكذا رواه النسائي (۲۷۷/۲) واسناده صحيح، والأولى للمصنف أن يعزوه إليه، قاله الألباني في التعليق والشيخ رمضان.

۱۹- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مَنْ اُكْتَحَلَ فُلْيُوتِرٌ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ وَمَنْ لَا فَلَ حَرَجٌ، وَمَنْ اسْتَجَمَرَ فُلْيُوتِرٌ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ لَا فَلَ حَرَجٌ، وَمَنْ أَكَلَ فَمَا تَخَلَّلَ فَلْيَلْفِظْ وَمَا لَكَ بِلِسَانِهِ فَلْيَتَلَعْ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ وَمَنْ لَا فَلَ حَرَجٌ، وَمَنْ أَتَى الْغَائِطَ فَلْيَسْتَرْ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا أَنْ يَجْمَعَ كَثِيًّا مِنْ رَمْلِ فَلْيَسْتَدْبِرْهُ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَلْعَبُ بِمَقَاعِدِ بَنِي آدَمَ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ وَمَنْ لَا فَلَ حَرَجٌ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : جناب ابو ہریرہ فرمائی: رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: خوک چہ رانجہ پورے کوی ہغہ لہ پکار دی چہ طاق تے پورے کری، چا چہ دا کار او کرونو بیشکہ چہ بنہ تے او کپل، او چا چہ اونہ کرونو خہ حرج نشہ۔ او خوک چہ پہ کانرو سرہ استنجاء کوی

ہفہ لہ پکار دی چہ طاق (پنخہ یا اووہ وغیرہ) کانہی استعمال کری، خوک چہ دا کار اوکری ہفہ بنہ اوکری، اوچاچہ اونہ کرو نو پہ دے کنبے ہم خہ باک نشتہ۔ اوخوک چہ خہ اوخوری نوکوم خیز چہ د غائبونو ترمینخہ راوخی نو پکار دی چہ ہفہ اوغورخوی، او خہ چہ ژے سرہ راوکاری نو ہفہ دے تیر کری، خوک چہ دا کار اوکری نو بنہ ئے اوکری او خوک ئے چہ اونہ کری نو پہ دے کنبے خہ باک نشتہ۔ او خوک چہ قضائے حاجت دپارہ لاڑ شی نو ہفہ لہ پکار دی چہ خان پت کری، نو چہ خہ ورتہ ملاؤ نشو مگر داچہ د شگو یوہ ڈیرہ کئی راجمع کری نو دھفے شاتہ دے کینی، خکہ چہ شیطان د انسانانو کناتو سرہ لوپے کوی۔ خوک چہ دا کار اوکری نو بنہ ئے اوکری او کہ چا اونہ کرو نو پہ دے کنبے ہم خہ حرج نشتہ۔ (ابوداؤد، ابن ماجہ، دارمی)۔

تشریح: مَنْ اُكْتَحَلَ فَلْيُوتِرْ: حدیث دشمال الترمذی کنبے دا کتحال کیفیت ذکر دے۔ ابن عباس نہ مرفوعا یا موقوفاً نقل دی چہ د نبی ﷺ دپارہ یوہ نجرومہ وہ چہ دھفے نہ بہ ئے ہرہ شپہ درے سلاتی پہ یوہ سترگہ اودرے پہ بلہ سترگہ کنبے اچول۔ کذا یأتی فی المشکاہ (۳۸۳/۲)۔

او پہ روایت دانش کنبے مرفوعا داسے دی (کان یکتحل فی عینہ الیمنی ثلاث مرات، والیسری مرتین) نو داہم وتر شو۔ ہذا حدیث صحیح لشواہدہ، رواہ الطبرانی فی الکبیر (۱۹۹/۳)، ومجمع الزوائد: ۹۶/۵، وفی الصحیحہ: ۲۱۴/۲، وكذا فی الدین الخالص: ۵۸۸/۱۔ بیادا طریقہ پہ کنبے نشتہ چہ اول بہ بنی سترگہ کنبے یوخل واچوی او بیابہ دوہ جملہ گسہ سترگہ کنبے، داد خانہ صوفیانو جوہہ کرے طریقہ دہ، دغہ شان نورے طریقے ہم۔ دارنگہ دجمنے شپہ خاص کول درنجو پورے کولو دپارہ، دا ہم بدعت دے، بلکہ ہرہ شپہ او ورخ کنبے استعمالول جواز لری۔ دارنگہ دشیعہ گانو پہ خلاف د عاشوراء ورخ درنجو پورے کولو دپارہ خاص کول دا ہم بدعت دے۔

وَمَنْ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ اَحْسَنَ: ددے جواب مخکنے تیر شویدے (۱) چہ دلہ دایتار داستحاب نہ مراد پہ مافوق الثلاثہ کنبے دایتار استحباب دے، یعنی درے کانہی استعمالول واجب او درے نہ زیاتو کنبے ایتار واجب نہ دے۔ بلکہ ایتار مستحب او

غیر ایتار جائز . (۲) یا ددرے کانرو والا حدیثونہ صحیح دی اودا حدیث متکلم فیہ دے .
فَمَا تَخَلَّلَ فَلْيَلْفِظْ : یعنی کوم خوراک چہ ددہ پہ غابونو کبے نختے وی او پہ لرگی یا
 پہ گوته ئے راوباسی نو دا دے گوذار کری ٹکک انسان پہ دے بدے بنکاری، یا دا چہ پہ
 غابونو کبے چہ کوم خوراک نختے وی نو هغه متغیر شومے وی نو دھغے خورل مناسب
 نہ دی۔

وَمَا لَآکَ : یعنی کوم خوراک چہ پہ ژہ تاوولو سرہ دغابن نہ راوباسی نو هغه دے تیر
 کری ٹکک هغه بهر دخولے نہ نہ دے راوتلے .

فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَلْعَبُ بِمَقَاعِدِ بَنِي آدَمَ : ددے دوہ معانی دی : (۱) یو دا چہ مقاعد
 جمع دمقعدہ دہ، ٹائے دناسے تہ وائی، اسم ظرف دے، مراد تردے تہئی دہ، یعنی پہ داسے
 ٹایونو کبے شیطان انسان تہ حاضر پری . او ضرر اوفساد کبے ئے اختہ کوی . گندگی، پہ
 ستری، غلط سو چونو او فکرونو کبے ئے مبتلا کوی، او عورت تہ ئے گوری۔

۲ - یا مقعدہ پہ معنی داسفل البدن (کناتی) سرہ دے، نو شیطان دانسان پہ کناتو لوپے
 کوی، خلق ورتہ متوجہ کوی، لکک دا پہ مشاہدہ کبے راخی چہ ٹوک پہ متیاز و ناست
 وی نو دخلقو نظر پرے زر لگی۔

وَمَنْ لَا فَلَا حَرَجَ : **استتار** پہ وخت دقضاء حاجت کبے دواجباتو نہ دے، نو دلته
 ٹنگہ وائی چہ چادا کار اونہ کرونو هغه باندے حرج نشته ؟۔

جواب : دا حدیث (۱) محمول دے پہ هغه صورت باندے چہ یو انسان پہ خیتہ درد
 وی نو هغه قضاء حاجت تہ لارشی خود دیرکئی جوړولو فرصت ورتہ ملاؤ نشی
 او همداسے پہ میدان کبے کینی، نو دہ باندے ٹہ گناہ نشته، ٹکک چہ دا غریب مجبور
 دے، خلقو دپارہ دہ تہ کتل حرام دی۔

۲ - یا د (من لا فلا حرج) نہ مراد هغه ٹوک دے چہ صحراء کبے قضاء حاجت کوی
 او هلته خلق نہ وی . فتدبر !

درجة الحديث : سندہ ضعیف، فیہ مجهولان : حصین الحبرانی و شیخہ أبو سعید
 الحبرانی الحمصی التابعی (تعليق المشكاة ۱/ ۱۱۴) وأخرجه الدارمی (۱/ ۱۶۹) وابن ماجه

(۳۳۷) واسنادہ فیہ مجهول.

و رواہ ابو داود والحاکم وابن حبان، وفيہ حصین الحبرانی عن أبی سعید الحبرانی الحمصی، وکلاهما مجهول، قاله الحافظ. قال الذہبی: الأول لا يعرف، وقال ابو زرعة: ابو سعید لا يعرف، وذكرهما ابن حبان فی الثقات. وقال ابو زرعة: حصین الحبرانی شیخ. وقال الحافظ فی الفتح فی حدیث أبی هريرة هذا: حسن الاسناد.

لیکن دابن حجر خبرہ صحیح نہ دہ۔ پہ خبرہ کنبے نے تعارض دے۔

۲۰ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (لَا يُولِّنُ أَحَدُكُمْ فِي مُسْتَحَمِّهِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ أَوْ يَتَوَضَّأُ فِيهِ، فَإِنَّ عَامَةَ الْوُضُوءِ مِنْهُ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ، إِلَّا أَنَّهُمَا لَمْ يَذْكُرَا: ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ أَوْ يَتَوَضَّأُ فِيهِ.

ترجمہ: عبد اللہ بن مغفلؓ نے روایت دے دافرمائی: رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیے: دے: پہ تاسو کنبے دے شوک پہ خپلہ غسل خانہ کنبے وارہ بول نہ کوی، چہ بیا پہ کنبے غسل یا اودس ہم کوی، ولے چہ عامے وسوسے دھمدے نہ پیدا کیری۔ (ابوداود، ترمذی، نسائی)۔ ترمذی اونسائی (بیا پہ کنبے غسل یا اودس کوی) الفاظ نہ دی ذکر کری۔

تعارف د عبد اللہ بن مغفلؓ:

کنیہ ئے ابو عبد الرحمن المزنی دہ، صحابی دے اوبیعہ الرضوان کنبے شریک شویدے، د مدینے اوسیدونکے دے، بیا مصر تہ نقل شو۔ حسن بصریؒ فرمائی: داد ہغہ لس کسانو نہ وو چہ عمر رضی اللہ عنہ مونو تہ د دین د از دہ کولو دیار ہر الیہ لوی وو، اودا پہ خپل ملگرو کنبے نقیب او مشروو۔ دا اولنے ہغہ شخص دے چہ تستر علاقے تہ کلہ چہ ہغہ فتحہ شوہ د تولو نہ اول داخل شو۔ پہ سنہ (۵۷) ھ کنبے وفات شویدے۔ تول (۴۳) احادیث ترے منقول دی۔ د بدعاتو سرہ ئے دیرہ دشمنی لرلہ۔

فِي مُسْتَحَمِّهِ: مستحم غسل خانے تہ وائی۔ اصل کنبے ہغہ خائی تہ وائی چہ ہلتہ خلق غسل کوی پہ گرمو اوبو سرہ۔ دحمیم معنی پہ کنبے پرتہ دہ، غسل خانہ کنبے

متیازے کول صحیح نہ دی، مگر کہ د متیازو خائے جدا وی اود غسل خائے جدا وی، نو خیر دیے باک نہ لری۔

امام ابن ماجه د خپل استاذ علی بن محمد نه نقل کوي چه دا نهی په هغه غسل خانو کښه ده چه د خاورو یا د شگو نه جوړی وی چه بول په کښه پاته کیږی، او هر چه نن صبا زمانه ده نو په دې کښه غسل خانه د چونې، سمینتو وغیره نه جوړی وی، نو که په دې اوبه واچوی نه ایساریږی، نو په دې کښه بول کول باک نه لری۔
اودا خبره د عبد الله بن المبارك نه هم نقل ده، لکه فرمائی :
قد وسع فی البول فی المغتسل اذا جرى فيه الماء. نقله الترمذی .

لیکن علامه عبد الرحمن المبارکفوری صاحب په تحفة الأحوذی : ۳۳/۱، کښه فرمائی : ظاهر د حدیث دا تقاضا کوی چه په دغسې مقاماتو کښه هم د بول کولو نه احتراز او کړی شی ځکه چه حدیث کښه ورسره هیڅ قید نشته . اوبله دا چه وسوسه لکه څنگه چه د نرم مکان نه پیدا کیږی نو دغه شان د سخت مکان نه هم پیدا کیږی۔
ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ : د اتم د استبعاد دپاره دې، یعنې دا څومره بعیده ده د عاقل نه چه په یو خائے کښه بول هم کوی او بیا په کښه غسل هم کوی ! نو د دې نه دا معلومه شوه چه که یو سر په یو خائے کښه بول او کړی خو بیا په دغه خائے کښه غسل نه کوی نو دا کار حرام نه دے۔

درجة الحديث : أخرجه أبو داود (۲۷) والترمذی (۲۱) والنسائی (۳۴/۱) وابن ماجه (۳۰۴) واسناده صحيح، وقد ضعفه الألبانی فی ضعیف ابن ماجه (۶۲) والراجح : أنه صحيح، راجع كلام ابن القطان فی بیان الروم والإيهام من كتاب الأحكام (۵۷۳/۲)۔ تعليق المشكاة للمحقق رمضان (۱۷۳/۲)، وقد قال الشيخ الألبانی ما حاصله : أن هذا الحديث مؤلف من قسمين الأول، لا يبولن أحدكم فی مستحمه، ثم يغتسل فيه . وهو صحيح كما فی صحيح أبي داود رقم (۲۲)، وصحيح الجامع الصغير رقم (۷۵۹۷)۔ والثاني : لا يبولن أحدكم فی مستحمه ثم يتوضأ فيه، فإن عامة الوسواس منه . وهو ضعيف كما فی ضعیف الجامع الصغير (۶۳۲۵) وصحيح أبي داود (۲۲)، فالحديث فی المشكاة صحيح، دون قوله

(فإن عامة الوسواس منه)، وقد جعل صاحب المشكاة الحديثين حديثاً واحداً فتدبر. والحال أن أبا داود ذكرهما بسندين.

۲۱ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجِسَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي جُحْرٍ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ .

ترجمہ : جناب عبد اللہ بن سرجس فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیے دے : پہ تاسو کنبے دے خوک پہ سورہ کنبے متیازم نہ کوی - (أبو داود، نسائی)۔

تعارف : د عبد اللہ بن سرجس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :

داد مزینہ قبیلے مشہور صحابی دے، بصرہ کنبے سکونت پذیر وو۔ د نبی ﷺ سرہ نے درے خلور کالہ تیرکری دی۔ تول (۱۷) احادیث ترے منقول دی۔

تشریح : فِي جُحْرٍ : یعنی سورہ کنبے بول کول منع دی، وجہ دمنع دادہ چہ :

۱- داد پیرانو وغیرہ کورونہ دی، هغوی ته به په دے سرہ تکلیف ملاویری۔

۲- دویم حکمت پہ کنبے دادے چہ په دے کنبے د مارانو، لپ مانانو وغیرہ د ضرر ورکولو خطرہ ده، ثککہ هغه به په سورہ کنبے تنگ شی، رابهر به شی او اوبه ئے چیچی، یا به دهغه نه منده کری پرتوگ به ئے گنده شی، اویا به ئے خلقو ته عورت بنسکاره شی، یادا چہ پیران به ورباندے کینی۔ دشریعت په دے کنبے نور حکمتونه هم شته چہ هغه مونو ته معلوم نه دی۔

دده باره کنبے یوه **واقعہ** د سعد بن عبادہ مشہور ده چہ ده په شام کنبے په یوه سورہ کنبے متیازم اوکرمے نو اولته پریوتو او مړ شو (ثم استلقى ميتا) دا حدیث اگرچہ سند لحاظ سره صحیح نه دے مگر ابن عبد البر په الاستیعاب : ۳۷/۲، کنبے لیکی (ولم يختلفوا انه وجد ميتا في مقتله وقد اخضر جسده)۔ یعنی علماؤ کنبے مشہور ده چہ سعد په خپل حمام (غسل خانه) کنبے مړ او موندے شو او بدن ئے شین شومے وو، آه۔ نو کیدے شی چہ غسل خانه کنبے ئے په سورہ کنبے بول کری وی۔ قال الألبانی : اخرجه ابن عساكر : ۶۳/۷، عن ابن سيرين مرسلًا ورجالہ ثقات، ارواء الغلیل : ۹۵/۱، رقم : ۵۶۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابوداود (۲۹) والنسائی (۳۳/۱) وفی سندہ قتادہ وهو مدلس (التلخیص الحیر) ثم ذکرُوا أنه لم یصح له سماع من عبد اللہ بن سرجس کما قال الألبانی فی إرواء الغلیل رقم (۵۵) والحافظ، وبقی رجالہ ثقات ولكنه ضعیف من هذه العلة الخفية وإن صححه الحاکم ولكن الشیخ الألبانی قد رد قوله من ثلثة وجوه فی الإرواء - راجع الیه . لكن یشهد له بول سعد فی جحر وموته، کما فی الارواء : ۵۶/۱، رقم : ۹۴. وقال الشوکانی فی السیل الجرار : ۶۶/۱ : رواہ الحاکم وابدوداود والنسائی واسنادہ صحیح، وکل رجالہ ثقات، وقال فی نیل الأوطار : ۱۰۳/۱ : وقیل : ان قتادہ لم یسمع من عبد اللہ بن سرجس واثبت سماعه منه علی بن المدینی وصححه ابن خزیمہ وابن السکن، انتهى.

۲۲ - وَعَنْ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (اتَّقُوا الْمَلَاعِنَ الثَّلَاثَةَ :

الْبَرَّازَ فِي الْمَوَارِدِ، وَقَارِعَةَ الطَّرِيقِ وَالظِّلَّ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : جناب معاذؓ نہ روایت دے دافرمانی : رسول اللہ ﷺ ارشاد اوفرمایہ : خان ددرے لعنتی کارونو نہ بیج کری : (۱) پہ گودرونو کنبے د غت بول کولو نہ (۲) دلارے پہ مینخ کنبے (۳) او پہ سورو کنبے (د غت بول کولو نہ) - (ابوداود، ابن ماجہ)۔

تشریح : اتَّقُوا الْمَلَاعِنَ الثَّلَاثَةَ : یعنی دلعت ددرے خایونو نہ خان اوساتی، ملاعن جمع دملعن ده، یا خو اسم مکان دے خائے دلعت اویا مصدر میمی دے، پہ معنی دلعت سرہ، او مراد بہ اسباب دلعت وی . یعنی ددرے اسباب دلعتونو نہ خان بیج کری !۔

الْبَرَّازَ فِي الْمَوَارِدِ : متیازے کول پہ گودرونو دخلقو کنبے - براز نہ مراد تغوط کول دی، او موارد جمع دموردہ، هغه خائے چہ خلق ورتہ داوبو خکلویا اودس کولو دپارہ راخی، یعنی گودروغیرہ .

وَقَارِعَةَ الطَّرِيقِ : یعنی مینخ دلارے - دا اضافت دصفت دے موصوف تہ، اُی الطريق المقروعة بأرجل الناس - یعنی هغه لار چہ خلقو پہ خیوباندے تہکولے ده، خلق پرے خی راخی . پہ دے خایونو کنبے دبول وبراز کولو نہ منع خکھ اوشوہ چہ ددے نہ انسانان فائدہ اخلی نو دلتہ بول وبراز کول دوی تہ تکلیف رسوی . وقد تقدم تشریحه .

درجة الحديث : أخرجه أبو داود (۲۶) وابن ماجه (۳۲۸) وفي الإسناد جهالة وانقطاع، كما ذكر الحافظ في التلخيص، لأن أبا سعيد الحميري لم يسمع من معاذ وأبو سعيد هذا مجهول. لكن ذكر الألباني في الإرواء (۶۲) شواهد، بها يتقوى الحديث ويحسن على أقل الأحوال. ولكنه صحيح لشواهد كثيرة ولذا صححه ابن السكن والحاكم (تعليق المشكاة لرمضان والمرعاة ۶۳/۲).

۲۳ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم : (لَا يَخْرُجُ الرَّجُلَانِ يَضْرِبَانِ الْغَائِطَ كَاشِفَيْنِ عَنْ عَوْرَتَيْهِمَا يَتَحَدَّثَانِ فَإِنَّ اللَّهَ يَمْقُثُ عَلَى ذَلِكَ).
رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ .

ترجمہ : جناب ابو سعيدؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیے : یو ثنائے دے دوه سرے دكو متيازو دپاره داسے نه كینی چه خپل عورتونه ته ښكاره كړی وی او خپلو كښه خبره كوی، څكه چه دے سره الله تعالى غصه كېږي - (أبو داود، ابن ماجه).

تشریح : يَضْرِبَانِ الْغَائِطَ : دضرب الأرض نه مراد په كلام عربی كښه قضاء حاجت ته تلل دی، يعنه متياز په كول، او ضرب في الأرض نه مراد سفر كول دی، بناء په دے باندې الغائط منصوب بنزع الخافض دے، أي يضربان للغائط. ای یدهبان للغائط.

۲ - مختصر النهایه كښه ایكي چه : يضرب الغائط والخلاء والأرض تول په معنی د قضاء حاجت ته دتللو دپاره استعمالېږي. بناء په دے باندې دا منصوب دے په يضربان سره، مفعول له دے. مطلب دحديث دادې چه دوه كسان متياز په كوی او عورتونه ته ښكاره كړي وی او خپل مینځ كښه خبره اتر په كوی لكه داد زنانو عادت دے، نودا كار حرام دے، دالله تعالى ډیر بدې شي، نو أدب دادې چه انسان به په حالت دبول وېراز كښه گپ شپا او خبره نه كوی.

يَمْقُثُ عَلَى ذَلِكَ : ذلك اشاره ده (۱) یو بل ته عورت ښكاره كولو ته (۲) یا دقضائے حاجت په وخت یو بل سره خبره اتر په كولو ته.

۲ - **فائدة :** دا حایث دلیل دے په وجوب دستر العوره باندې.

۳- دبول وبراڙ په وخت خبرے اترے کول هم منع دی، وجه داده چه ناخیث کار دیے او په قلت حياء باندے دلیل دیے۔ دغه شان ملائک به ستا خبرے لبکی نو هغوی ته په دیے حالت کنبے تکلیف ملاویری۔

درجه الحديث : أخرجه أحمد (۲۶/۴) وأبوداود (۱۵) وابن ماجه (۳۴۲) والحاكم (۱۵۷/۱) والإسناد فيه جهالة واضطراب، كما بينه الألبانی فی ضعیف سنن أبی داود رقم (۳) وله شاهد عند أحمد برواية جابر مرفوعاً (إذا تغوط الرجلان فليتوار كل واحد منهما من صاحبه، ولا يتحدثان فإن الله يمقت على ذلك. وهو حديث حسن، قال العلامة المبرار كفوري فی المرعات : وصححه ايضاً ابن السكن وابن القطان. وقال الشوكاني : لا وجه لتضعيفه ، قال الحافظ : وهو معلول. فهذا الحديث وان كان بهذا السند ضعيفاً لاجل الجهالة في عياض بن هلال، لكن له شاهد بسند حسن برواية جابر يقويه فالحديث حسن لغيره والله الحمد كما في توضيح الأحكام شرح بلوغ المرام : ۲۶۸/۱، ونيل المرام للشيخ النورستاني : ۷۸/۱.

۲۴- وَعَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم : (إِنْ هَذِهِ الْحُشُوشُ مُحْتَضَرَةٌ ، فَإِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْخَلَاءَ فَلْيَقُلْ : أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : اوزید بن ارقم فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی : بیشک کہ چہ تہی گانے (د شیطانانو او پیریانو) دحاضریدو خایونو دی، نو کله چہ په تاسو کنبے خوک بیت الخلاء ته لاړ شی نو هغه له دا دعاء وئیل پکار دی : أعوذ بالله من الخبث والخبائث (یعنے : زه دنپاک نارینه اوزنانه پیریانو نه په الله پورے پناه غواړم)۔ (أبوداود، ابن ماجه)۔

تعارف : د زید بن ارقم رضي الله عنه :

انصاری خزر جی مشهور صحابی دی، اولنی غزوہ ئے غزوہ خندق ده په دیے کنبے شریک شویدے، اود نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره ئے (۱۷) غزوات کړیدی، اودده یو فضیلت دا هم دی چہ دده تصدیق الله تعالی په سورت المنافقون کنبے رالیږلے دی۔ کوفه کنبے اوسیدلو او هلته

پہ سنہ (۶۶) ھ کنبے د (۸۵) کالو پہ عمر وفات شویدے . دعلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
خاص ملگری و . جنگ صفین کنبے ہم ورسره شریک شوے و . تول (۹۱) احادیث نے
امت ته نقل کری دی . رضی اللہ تعالیٰ عنہ .

تشریح : اِنَّ هَذِهِ الْحُشُوشَ : جمع د حش بفتح الحاء وضمها . دا پہ اصل کنبے
دکجورو گتیرے وئے وے چہ دوی بہ پہ کورونو کنبے دبیت الخلاء جورولو نہ مخکنبے پہ
کنبے قضاء حاجت کولو ، بیا پہ کنبے فراخی اوشوہ او مطلق دقضائے حاجت خائے ترے مراد
کیری ، یعنی تہی گایہ ، لیہرونونہ .

مُخْتَصَرَةٌ : دیتہ حاضریدل کیدے شی . یعنی جنات اوشیطانان ورتہ دفساد او ضرر
دپارہ حاضریری ٹککہ دلته انسان د اللہ تعالیٰ د ذکر نہ غافل وی نو شیطان پرے قوی وی .
أَعُوذُ بِاللَّهِ : دبخاری مسلم پہ روایت کنبے (اللَّهُمَّ اِنِّيْ اَعُوذُ بِكَ) الفاظ راغلی دی او
پہ دے روایت کنبے (أَعُوذُ بِاللَّهِ) لفظ راغلی . نودا راوی روایت بالمعنی کرے ، اگرچہ دا ہم
صحیح حدیث دے ، خو ہغہ راجح دے . او امام ترمذی چہ فرمائیلی دی چہ : حدیث زید
بن ارقم فی اسنادہ اضطراب (۷/۱) ، نو ددے اضطراب دفع شیخ مبارکفوری پہ تحفہ
الأحوذی شرح الترمذی (۱۵/۱) کنبے دیر پہ بنہ انداز سرہ کریدے ، ہغے ته رجوع اوکرہ .

درجۃ الحدیث : اخرجہ احمد (۳۶۹/۴) وابوداود (۶) وابن ماجہ (۲۹۶) وصححه
ابن حبان واورده الهيتمی فی موارد الظمان (۱۲۶) (۱۲۷) قال الألبانی فی تعليق المشكاة :
۱۱۶/۱ : واسنادہ صحیح ، وکما فی صحیح ابی داود رقم : ۴ .

نودوارہ الفاظ لوستل جواز لری ، لیکن اولنی الفاظ دبخاری او مسلم دی ، نو ہغے لره
به ترجیح وی پہ حدیث دباقی کتبو باندے .

۲۵ - وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (سِتْرُ مَا بَيْنَ أَعْيُنِ الْجِنِّ
وَعَوْرَاتِ بَنِي آدَمَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءُ أَنْ يَقُولَ : بِسْمِ اللَّهِ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ :
هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَإِسْنَادُهُ لَيْسَ بِقَوِيٍّ .

ترجمہ : علی رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیلے دے : دپیریانو

د سترگو او د انسانانو د عورتونو ترمینځه پرده - کله چه انسان بیت الخلاء ته ننوځی -
بسم الله وئیل دی - (دا حدیث ترمذی روایت کړی او وئیلی ئے دی : دا حدیث غریب دی او
سند ئے قوی نه دی) -

درجه الحديث : أخرجه ابن ماجه (۲۹۶) و ابوداود (۶) وأورده الهیثمی فی موارد
الظمان (۱۲۶) وأخرجه الترمذی وقال : هذا حدیث غریب و اسناده لیس بذاک - ای لیس
بالقوی - لأن فیہ محمد بن حمید الرازی شیخ الترمذی، وهو ضعیف، قال البخاری : فیہ نظر.
لیکن صحیح خبره داده چه دا حدیث حسن دی، څکه ترمذی په ډیرو ځایونو کښه د
محمد بن حمید الرازی حدیث حسن کړیدی. دی وجه نه شیخ البانی په السلسلة
الصحيحة (۱۰۷۰) کښه ورته صحیح وئیلی دی. وله شواهد ذکرها فی الارواء (۵۰)
فالحديث صحيح بمجموع الطرق.

۲۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : (كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ قَالَ
: غُفْرَانُكَ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمه : بی بی عائشه فرمائی : نبی کریم ﷺ به چه څه وخت د بیت الخلاء نه را
اووتلو نو دا دعاء به ئے اوکړه : غفرانک (ایه الله ! ستا بخښنه غواړم) - (ترمذی، ابن ماجه،
دارمی) -

تشریح : غُفْرَانُكَ : یعنی نبی ﷺ چه به کله د بیت الخلاء نه را بهر شو نو دا دعاء
به ئے کوله چه (غُفْرَانُكَ) ایه الله ! زه تانه ستا خاص بخښنه غواړم کومه چه ستا د شان
سره مناسب ده. یا هغه بخښنه غواړم دکومه چه زه مستحق نه یم، بلکه خاص ستا په
فضل سره کیږی، دا څکه وایو چه دا سوال پیدا نشی چه دمغفرت اضافت ئے الله تعالی
ته ولے کړیدی. دی کښه څه فائده ده څکه چه د بل چانه مغفرت غوښتل خو دلته نه
جوړیږی، نو جواب او شو چه دی نه مراد خاص مغفرت دی. فتدبر !

بیا غُفْرَانُكَ مفعول به دی دا طلب او أسئل فعل دپاره، یا مفعول مطلق دی. ای :
اغفر غفرانك اللائق بك . اومصدر چه کله خپل فاعل ته بلا واسطه د حرف جر مضاف

وی نو عامل ئے حذف کیڑی۔

د مغفرت طلب کولو وجه او حکمت :

نو ددے ډیر و جوهات کیدے شی (۱) یو دا چه نبی ﷺ به همیشه ذکر کولو (کان رسول الله ﷺ يذكر الله على كل أحيانه) فترك الذكر في هذه اللحظات . نو بیت الخلاء کنبے یو خو منته ذکر بند شو، نو دالله نه بخته غواړی (۲) دویمه وجه داده چه انسان د بولو په وجه دگندگی او مصیبت نه خلاص شی، نو دا یو لوئے نعمت دے چه شکر ئے نشی اداء کیدے، نو ځکه دخپل تقصیر مغفرت طلب کوی . (نعمه عظیمه لا یودی شکرها فیستغفر) کما نقل عن علی فی کشف النقاب . ولے که دانسان متیازمے بندمے شی نو انسان تق چوی۔

قصه : تاریخ الخلفاء کنبے یو ه قیصه نقل شویده چه دیو بادشاه متیازمے بندمے شومے وم، نو ملائک یا یو حکیم سرمے راغے او ورته ئے اووئیل : زه به درلره متیازمے کهلاؤ کرم خوڅه به راکومے ! نیمه بادشاهی به راکومے ! هغه ورته اووئیل : آو، خو چه زه کهلاؤ شم، نو هغه ورله دعاء اوکړه، کهلاؤ شو، خوداسه کهلاؤ شو چه بیائے متیازمے نه بندیدلے، ډیر علاجونه ئے اوکړو خوروغ نشو، دغه شخص ورته بیا راغلو او ورته ئے اووئیل : زه به دے بند کرم خو نیمه بادشاهی به راکومے ! هغه ورته اووئیل : صحیح ده . نو دهغه په دعاء سره ئے متیازمے اودریدلے، او توله بادشاهی ئے ترمے واخسته . او بیرته ئے ورته حواله کړه چه په دے مونیږ څه کوو . په هغه بادشاهی باندې څوک څه کوی چه دی و څاڅکی متیازو مقابلې پرې نشی کیدمے۔ نو دا ډیر لوئے نعمت دے چه دانسان متیازمے آزادمے کیڑی که توله دنیا یو سړی له ورکړمے او متیازمے ئے بندمے شی نو څه به پرې اوکړی !

۳- دریمه وجه داده : چه کله دانسان یا د نبی ﷺ ذهن دبول او براز په حالت کنبے الله طرفته لاړو، لکه د مؤمنانو ذهن کله دے طرفته هم غی، ځکه دالله لوئی والے ئے زړه کنبے وی، نو دا یو نوع بے احترامی ده، غیر اختیاری نو مغفرت غواړی، چه اے الله ! ته مغفرت اوکړمے ځکه زمونږ قضاء حاجت ضرورت دے کله رانه ستا بے احترامی کیڑی۔

۴- څلورمه وجه داده : چه (غُفْرَانُکَ) لفظ متضمن دے شکر لره، امام سیبویه په

خپل کتاب کنبے لیکلی دی چه د عربو دا محاوره مشهوره ده (عُفْرَانْکَ ، لَا کُفْرَانْکَ) په دے محاوره کنبے د (عُفْرَانْ) لفظ د شکر په معنی راغله دے، لکه د (لَا کُفْرَانْکَ) د تقابل نه معلومیږي، نوکه دلته هم دا معنی مراد کړې شی نو خبره واضحه کیږي۔ او ددے وجه تائید په روایت د ابن ماجه کنبے راغله دے (۲۶ : باب ما یقول اذا دخل الخلاء) د انس روایت دے، او نسائی کنبے د ابو ذر روایت دے چه نبی ﷺ به کله د بیت الخلاء نه را اووتلو نو داسے به ئے لوستل : (الحمد لله الذي اذهب عني الأذى وعافاني) دلته ئے حمد و ثیلے دے، وسنده حسن بمجموع الطرق۔ یعنی نشکرک علی هذه النعمة العظيمة۔

۵- پنځمه وجه خطیب شریینی ذکر کړیده (وقيل انه لما خلاص من النجو المثقل للبدن سأل التخلص مما يثقل القلب وهو الذنب لتكمل الراحة)۔ مغنی المحتاج (۷۵/۱) چه کله بنده د هغه گندگي نه خلاص شو کومه چه په بدن باندې بوج وونو د زړه د بوج لرې کولو سوال هم کوی چه هغه گناه ده دے دپاره چه پوره راحت ورته ملاؤ شی ځکه چه پوره راحت دا دے چه د انسان بدن د ظاهري او باطني گندگونه پاک شی۔ نور وجوهات هم کیدے شی۔ د الله او رسول ﷺ په خبرو کنبے ډیر حکمتونه وی چه هغوی ته معلوم وی۔

درجة الحديث : أخرجه الترمذی (۷) وأبو داود (۳۰) وأحمد (۱۵۵/۶) والدارمی (۱۷۴/۱) وقال الترمذی : هذا حديث حسن غريب، وقال الحاكم في المستدرک (۱۵۸/۱) : هذا حديث صحيح وأقره الذهبي. وقال الألباني : واسناده صحيح. صحيح أبي داود رقم (۲۲). وقال النووي : حديث عائشة حديث حسن صحيح، مرعاة (۶۶/۲).

۲۷ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : (كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فِي تَوْرٍ أَوْ رَكْوَةٍ فَاسْتَجَمْتُ ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ أَتَيْتُهُ بِإِنَاءٍ آخَرَ فَتَوَضَّأُ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ وَالنَّسَائِيُّ مَعْنَاهُ .

ترجمه : ابو هريره نه روایت دے فرمائی : نبی کریم ﷺ به چه کله بیت الخلاء ته لاړو نو مابه ورله پیاله یا دڅرمنه بتکی کنبے اوبه راوړله، نبی کریم ﷺ به هغه سره

استنجا کوله، بیا به مے ورله بل له ییے راوړو او په هغه به ئے اودس اوکړو - (ابو اود، دارمی، نسائی)۔

تشریح : اَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فِي تَوْرٍ : تور بفتح التاء وسكون الواو ذیرو یا دکانړونه جوړ لوینی د مے په خلق پر مے اودس کوی او خوراک ځکاک په کبی م کوله شی .
أَوْ رَكْوَةٍ : بفتح الراء وسكون الکاف : دڅرمنه وړوکه لوینی په خلق په کبی اوبه ځکی او اودس هم تر مے کوی - دبکې، اوبتکې - دلته (او) یا خوشک دراوی د مے، یا د تنويع دپاره د مے، یعنی ابو هريرة به نبی ﷺ ته کله یو لوینی راوړو او کله بل -

فوائد الحديث : ۱ - په اوداسه کبی دبل چانه خدمت اخستل جواز لری، البته استعانت نه د مے جائز په دهغه تفصیل به روستو باب الاستعانة کبی راشی د مے طریقے دی - ۲ - اوبو باند مے استنجا کول تر مے معلوم شو چه دا یوه طریقه داستنجا ده .

۳ - داستنجا دپاره جدا لوینی استعمالول اوداوداسه دپاره جدا لوینی استعمالول بهتر دی، اگر چه جواز دد مے هم شته چه دیو مے کوز مے لوتی نه استنجا او اودس دواړه اوکړی .

۴ - بیا د مے حدیث کبی دا مسئله ناشنا ده چه داستنجا نه روستو به د نبی ﷺ عادت مبارک دا وو چه لاس به ئے په زمکه یا دیوال باند مے راځکلو، چه په دیوال کبی ددیر لاس راځکلو په وجه کنده شوی وه - دد مے حکمت داد مے چه کله دا کار اونه کړ مے شی نو دلاس نه بد بوئی نه ختمیږی، او پس د وینځلو نه به هم لاس بوئی کوی که څوک تجربه اوکړی، خو کله چه خاوره وغیره باند مے لاس را کاپی نو بد بوئی ختم شی - نو داستنجا نه روستو لاس په دیوال، خاوره وغیره باند مے راځکل سنت دی - دا خبره هم د فقهاؤ په مشهورو کتابونو کبی په باب د سنن الوضوء کبی نشته - معلومه شوه چه ټول دین د فقه په کتابونو کبی هم نه د مے راگیر، دا دلیل د مے چه احادیثو کبی کمال د مے - په حدیث کبی هر څه ذکر وی -

فائده نادره : داستنجا نه مخکبی یا روستو بسم الله وئیل په هیڅ حدیث کبی نه دی ثابت، نو فقه کبی چه دا خبره مشهوره ده چه ویسمی قبل الاستنجا وبعده - نو دا سنت طریقه نده -

درجۃ الحدیث : أخرجه الدارمی (۱۷۳/۱) وأبو داود (۴۵) والنسائی (۴۵/۱) وابن ماجہ (۳۵۸) وسنده حسن، وكذا في صحيح أبي داود رقم (۳۵).

۲۸ - وَعَنِ الْحَكَمِ بْنِ سُفْيَانَ رضی اللہ عنہ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم إِذَا بَالَ تَوَضَّأَ وَنَضَحَ فُرْجَهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ.

ترجمہ : حکم بن سفیان فرمائی : نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ چہ کلہ وارہ بول اوکرل نو اودس بہ ئے اوکرو او خپل عورت تہ بہ ئے اوہ ورچنر کاؤ کرے۔ (ابو داود، نسائی)۔

تعارف : د حکم بن سفیان رضی اللہ عنہ :

دده پہ نوم کنبے اختلاف دے بعضے وائی : دا حکم بن سفیان دے، بعضے وائی : سفیان بن الحکم دے، بعضے وائی : ابو الحکم بن سفیان دے، لس أقوال پہ کنبے دی۔ حافظ ابن حجر ذکر کریدی۔ کما فی تہذیب التہذیب (۴۲۵/۲)۔ امام بخاریؒ او ابن المدینیؒ فرمائی : صحیح دادہ چہ دا حکم بن سفیان دے، ہریو چہ وی خو مشہور قول دادے چہ دا صحابی دے، کما قال بہ الحافظ وابن عبد البر وابو زرعه۔ او جہالت (نامعلوم والے) د صحابی حدیث تہ ضرر نہ رسوی۔

تشریح : وَنَضَحَ فُرْجَهُ : ددے خلق دوہ مطلبہ بیانوی : یو غلط بل صحیح، غلط مطلب دادے چہ استنجاء بہ ئے پہ اوبو سرہ اوکرہ، پس د بول کولو نہ۔ وجہ د غلط والی دادہ چہ ہوستو فصل ثالث کنبے د حدیث الفاظ داسے راغلی دی : (فلما فرغ من الوضوء أخذ غرفة من الماء فنضح بها فرجه)، یعنی : داوداسہ نہ پس ئے دا کار کریدی۔

صحیح مطلب دادے چہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم عادت مبارک داوو چہ کلہ بہ ئے متیازے اوکرے او بیابہ ئے اودس اوکرو نو د اوداسہ نہ روستو بہ ئے دپرتوگ یا لنگ خختگ تہ اوہ چنر کاؤ کرے۔ دے کنبے دیر حکمتونہ دی، بعضے دادی (۱) چہ داشک او وسوسے ختموی، کلہ کلہ پہ انسان پرتوگ یخ اولگی نو داگمان اوکری چہ مانہ خہ خارج شو، خاصکر داپہ رومی کنبے دیر کرتے کیڑی، نو کلہ چہ تا مخکنبے نہ اوہ اچولی وی نو شیطان تہ بہ وائی چہ وړك شه دا خو ما اوہ اچولی دی د هغه یخوالے دے۔ نو د هغه وسوسہ بہ ختمہ شی۔

(۲) بله فائده داده چه کله تا اوبه واپوله نو دا خائے یخ شی نو بیا د بول قطره بنده شی، هغه نه راوخی، نو دا کار هم سنت عمل دی۔ ددی په باره کنبی یو قولی حدیث دی او بل فعلی۔ قولی حدیث روستو راروان دی چه جبرئیل علیه السلام امر وکړو: (اذا توضأت فانتضج) اے پیغمبر! کله چه ته اودس اوکړی نو روستو داوبو چنر کاو اوکړه۔ دا روایت ضعیف دی۔ اوفعلی حدیث ثابت دی، ولے که قولی حدیث ثابت شی نو بیا به دا چنر کاو کول واجب وی۔

درجه الحديث: رواه أبو داود (۱۶۶) والنسائي (۸۶/۱) وابن ماجه (۴۶۱) وأحمد (۴۱/۳)؛ واسناده ضعيف، لاضطراره الشديد، كما في التدريب: ۹۵، وعلل ابن أبي حاتم: ۴۶/۱۰، كذا في الممرعات، ولكن الحديث صحيح لشواهد منها ما يأتي في (۳۶۶) وبعضها في صحيح سنن أبي داود رقم: ۱۵۹، قاله الألباني في تعليق المشكاة، والشيخ رمضان في تعليقه.

۲۹ - وَعَنْ أُمِّمَةَ بِنْتِ رُقَيْقَةَ قَالَتْ: (كَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ قَدَحٌ مِنْ عَيْدَانِ تَحْتَ سَرِيرِهِ يُبُولُ فِيهِ بِاللَّيْلِ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتَّنَائِي.

ترجمه: بی بی امیمه بنت رقیقه فرمائی: نبی کریم ﷺ دپاره دلرگی یوه پیاله وه چه دکت لاندی به پرته وه۔ نبی کریم ﷺ به هغه کنبی د شپے تشے متیازے کولے۔ (أبو داود، نسائی)۔

تعارف: د امیمه بنت رقیقه رضی الله عنها:

صحابیه ده دپلار نوم ئی عبد الله بن بجاد التیمی دی، دخدیجه رضی الله عنها خور زه ده۔ دفاطمه رضی الله عنها د خاله (ترور) لور ده، یوه بله امیمه بنت رقیقه هم شته، هغه تابعیه ده۔

تشریح: كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدَحٌ: یعنی د نبی کریم ﷺ یوه کاسه وه دلرگی چه د شپے به ئی په کنبی بول کول څکه دا هغه زمانه وه چه دخوف دوجی نه به رسول الله ﷺ بهر نشو راوتلی، د دشمنانو نه به ویریدلو۔ دا حکم اوس هم دی چه یو

انسان داسے ٹھائے کنبے وی چه بهرنشی راوتلے یرہ وی ددشمنانویا درندچگانویا د غلونه نو په یو لوبشی کنبے بول کولے شی چه بیا به ئے صبا له توئی کوی -

عیدان : دا که په فتحه د عین شی نو جمع د عیدانه ده اوږدو کجورو ته وائی او جمع شویدے په اعتبار د اجزاؤ د کجورویا جمع حمل ده په جنس باندے او که په کسره د عین شی نو جمع د عود ده لرگی ته وائی دلته دواړه جائز دی مگر اول ظاهر دی -

يُؤَلِّ فِيهِ بِاللَّيْلِ : سوال دادے چه بل حدیث دطبرانی فی الأوسط باسناد جید کنبے د عبد الله بن یزید نه مرفوعاً نقل دی (فان الملائكة لا تدخل بيتا فيه بول منتقع) یعنی کوم کور کنبے چه بول ساتل شوی وی هغه ته ملائكة نه داخلیری - اودلته نبی ﷺ به دبولو کاسه دکت لاندے کیښودله، دا خو ظاهراً تعارض ښکاری ؟

جواب دادے چه : یو هغه کاسه ده چه متیازے په کنبے اوکړے شی او گذار کړے شی نو هغه ساتل جواز لری - او بله هغه کاسه ده چه متیازے په کنبے اوکړے شی او بیا په کنبے پرته ساتل شوی وی نو هغه ناروا دی - اود نبی ﷺ اول قسم کاسه وه - اودا تطبیق دلفظ د (بول منتقع) نه معلومیری یعنی ډیر وخت بول ساتل منع دی چه بد بوئی اوکړی ۲ - ملائكة هغه کور ته نه داخلیری چه بول په کنبے ډیره موده پراته وی، او چه کله لږ وخت دپاره پرته وی لکه یو ه شپه وغیره، نو بیا دا حرام کار نه دی، بلکه جائز دی، اود نبی ﷺ بول به هم سحر گزارلے شو -

۳ - علامه مغلطائی یو بل جواب هم کړیدے چه ملائكة هغه کور ته نه راځی کوم کنبے چه ډیر زیات نجاست وی او ټول ځایونه پلټی وی، او کله چه پیاله، کاسه وغیره کنبے بول وی په دے سره هغه هیڅ څائے پلټی نه وی، نو ددے ساتل جواز لری - څکه هلته ملائكة نه بندیری -

درجة الحديث : رواه أبوداود (۲۴) والنسائی (۳۱/۱) وفي الاسناد حكمة بنت

أميمة، قال عنها الذهبي في الميزان : تفرد عنها ابن جريج وهذا يدل على أنها مجهولة العين.

وقال الحافظ في التقریب : لا تعرف. ولا اعتداد بذكر ابن حبان لها في الثقات : ۱۹۵/۴.

وقال الألبانی في تعليق المشكاة : ۱۱۷/۱، رقم : ۳۶۲ : اسناده حسن او محتمل للتحسين

وقد صححه جماعة، وله شاهد عند النسائي نحوه بسند صحيح عن عائشة، انظر صحيح النسائي رقم: ۳۲، وقال هناك: حسن صحيح. وكذا في صحيح أبي داود رقم: ۱۹، وقد رد الشيخ رمضان في تعليقه على المشكاة: ۱۷۶/۲، على الشيخ الألباني في تصحيحه لهذا الحديث ولكنه ردّ بدون أي دليل فلا يعتبر. وقال في عون المعبود: والحديث وإن كان فيه مقال لكنه يؤيده حديث عائشة الذي أخرجه النسائي. فهذا الحديث صحيح.

۳۰ - وَعَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبُولُ قَائِمًا فَقَالَ: يَا عُمَرُ، لَا تَبُلْ قَائِمًا، فَمَا بُلْتُ قَائِمًا بَعْدُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه، قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ صَحَّ عَنْ حُدَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُبَّاطَةَ قَوْمٍ فَبَالَ قَائِمًا. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ. قِيلَ: كَانَ ذَلِكَ لِعُذْرٍ.

ترجمہ: جناب عمر فاروقؓ فرمائی: نبی ﷺ زہ پہ داسے حالت کنبے اولیدم چہ ما پہ ولاہ واپہ بول کول، وے فرمائیل: اے عمر! پہ ولاہ بول مہ کوہ۔ عمر فاروقؓ فرمائی: دے نہ پس ما پہ ولاہ متیازے اونہ کرے۔ (ترمذی، ابن ماجہ)۔ امام محی السنہؒ فرمائی: د حذیفہؓ نہ منقول دی چہ نبی کریم ﷺ دیو قوم ڊیران تہ راغے، اوپہ ولاہ ئے بول اوکرل۔ (متفق علیہ)۔ وئیلے شوی دی چہ نبی ﷺ دا کار د څہ عذر پہ وجہ کرے وو۔

تشریح: فَمَا بُلْتُ قَائِمًا بَعْدُ: پدے مقام کنبے دوه قسمہ حدیثونہ راغلل چہ بعضو کنبس پہ ولاہ بول کولو تہ حرام وئیلے شویدی او بعضو کنبے ددے جواز ثابت شویدے۔ نو اوس ددے تطبیق څنگہ کیدے شی؟

مسئلہ: پہ ولاہ بول څہ حکم لری؟

پہ دے کنبے اختلاف دے:

۱ - احناف وائی: پہ ولاہ متیازے کول مکروه دی، الا من عذر۔

۲ - د امام مالکؒ قول دادے چہ کہ د بول نہ څاڅکی نہ اوچتیرپی نو جائز دی، اوکہ دا خطرہ وی نو مکروه دی۔

۳ - بعضی اہل ظواہر وائی : بول قائماً مطلقاً حرام دی ۔ دا قول خو صحیح نہ دے۔

۴ - امام احمد بن حنبلؒ، عام محدثینو، سعید بن المسیبؒ، عروہ بن الزبیرؒ، ابن سیرینؒ، شعبیؒ، او پہ صحابو کنبے د عمر بن الخطابؒ، زید بن ثابتؒ، ابو ہریرہؒ، ابن عمرؒ، اوسہل بن سعدؒ مذهب دادے چہ بول قائماً مطلقاً جائز دی، غالباً بہ ئے پہ ناستہ کوی، اوکله کله پہ ولاہہ ہم جواز لری ۔ (کما فی الموطأ : ۵۰ و نیل الاوطار ۱/۱۰۹)۔

دے قول **دلائل** دا دی :

۱ - **اول دلیل** : عن حذیفة قال : كنت مع النبي ﷺ فانتهی الی سباطة قوم فبال قائماً فتحت فقال : ادنه، فدنوت حتی قمت عند عقبیه فتوضاً فمسح علی خفیه۔

(البخاری : ۳۶/۱، و مسلم : ۱۳۲/۱)۔

۲ - روایت د حذیفة فی البخاری بشرح الفتح (۲۶۳/۱) ابو موسی اشعریؒ بہ پہ ولاہہ بول کولو کنبے تشدد کولو چہ پہ دے سرہ انسان تہ خااکی کیڑی او ٹان سرہ بہ ئے یو بوتل گرٹولو پہ هغے کنبے بہ ئے متیازے کولے او د بنی اسرائیلو قیصہ بہ ئے ذکر کولہ۔ کذا فی مسلم (۱۳۳/۱) والعینی (۱۳۸/۲)۔ نو حذیفةؒ پرے رد اوکرو چہ دا کار پہ دین کنبے نشتہ، دا تکلف دے، رسول اللہ ﷺ پہ ولاہہ بول کپی دی او تہ پہ کنبے تشدد کوی ! بوتل گرٹوی۔

غرض ئے دادے چہ پہ ولاہہ بول کنبے انسان تہ خااکی ضرور کیڑی، رشاش ورتہ راخی او تہ دومرہ ٹان ساتے چہ بوتل گرٹوی دا پہ دین کنبے تکلفات دی، او تہ در رسول اللہ ﷺ صحابی ئے، تول امت بہ ستا تابعداری کوی، خلق بہ پہ حرج کنبے واچوی !۔

۲ - دویم دلیل : روستوراروان دے پہ هغے کنبے قصہ داعرابی دہ (فقام بیول فی المسجد) دا حدیث دلیل دے پہ جواز البول قائماً باندے ٹکک دا مقام د بیان دے اونبی ﷺ د بول قائماً (پہ ولاہہ بول کولو) نہ منع نہ کرو۔

۳ - موطأ (۵۰/۱) کنبے د عبد اللہ بن دینارؒ نہ نقل دی فرمائی چہ ما عبد اللہ بن عمرؒ اولیدلو چہ پہ ولاہہ ئے بول کول۔ واسنادہ صحیح۔

۴ - امام نوویؒ پہ شرح د مسلم (۱۳۳/۱) کنبے د ابن المنذرؒ نہ نقل کوی : (انه قال

فی الاشراف : اختلفوا فی البول قائما، ثبت عن عمر بن الخطاب وزید بن ثابت وابن عمر وسهل بن سعد : انهم بالوا قیاما، قال : وروی ذلك عن انس وعلی وابی هريرة وفعل ذلك ابن سيرين وعروة بن الزبير.

حافظ ابن حجر په فتح الباری (۱/۱۶۳) کښه فرمائی : چه هیڅ صحیح حدیث په باره د نهی د بول قائما کښه د نبی ﷺ نه نه دی ثابت. دغه شان امام ابن ماجه د بعض استاذانو نه نقل کړی دی چه د عربو عادت دا وو چه په ولاړه به ئه بول کول، اوڅوک چه به کیناستلو نو هغه پورې به ئه خندا او تعجب کولو، لکه ددې دلیل دا یو حدیث د ابن ماجه اونسائی او ابوداود (۵/۱) بسند صحیح دی : (انظروا الیه یبول کما تبول المرأة) روستو راځی.

په روایت د عبد الرحمن بن حسنه کښه دی (بال رسول الله ﷺ جالسا فقلنا انظروا الیه یبول کما تبول المرأة) اخرجه النسائی وابن ماجه وغیرهما وسنده صحیح وصححه الدارقطني کذا قال الحافظ فی الفتح.

اوپه حدیث د خذیفه کښه دی : (فقام کما یقوم أحدکم) نو دا دلیل دی چه نبی ﷺ به دهغوی خلاف کولو او کیناستلو به په عام حالتونو کښه ځکه چه په دې کښه پرده ډیره ده. (کذا فی النیل : ۱/۱۰۹).

او کوم علماء - لکه صاحب مشکات وغیره - چه په حدیث د خذیفه کښه تاویل کوی چه ځکه ئه په ولاړه بول اوکړو چه دده په زنگون باندې درد وو او په ولاړه بول کولو سره شفاء حاصلیږی. اوددې په باره کښه روایت د ابو هريرة ذکر کوی چه (انما بال قائما من جرح کان بما بضه) أخرجه البيهقي والدارقطني والخطابي فی معالم السنن (۱/۲۹) والحاكم (۱/۱۸۲)، ضعفه البيهقي والدارقطني -

نوددې (۱) جواب دادې چه دا حدیث ضعیف دی. تفرد به حماد بن غسان وهو ضعیف. کما قال الذهبي فی تخلص المستدرک (۱/۱۸۲)، تعليق المشكاة، شرح السنة (۱/۲۹۰)، کذا فی فتاوی الدین الخالص (۱/۳۹۷).

(۲) دویم جواب دادې چه که دا په غنر حمل وې نو پکار ده چه نبی علیه السلام بار بار

دا کار کولے ترڅو چه ددے نه نه وے جوړ شوے، اومونږ ته به رانقل شوی وے، او حال داچه د نبی ﷺ نه همیشه دا نه دی نقل بلکه کله ناکله نقل دی، بغیر دحالت دعذر نه، لکه مخکښه روایت دحذیفه^۲ وغیره تیر شو۔

د مقلدینو دا عادت دے چه هغوی د خپل مذهب د مدافعت دپاره د نبی ﷺ اعمال په عذر حمل کوی، هغه ئے بیمار کړیدے، په جلسه الاستراحه کښه وائی چه پیغمبر ﷺ بودا شو زنگونو ئے کار نه کولو، ځکه ئے جلسه استراحت کوله۔ د تورک په مسئله کښه وائی چه د نبی ﷺ په طرف باندے درد وو په سجده کښه مخکښه لاسونو کیخودلو باره کښه وائی چه زنگونه ئے خوږیدل، دا غلط وائی۔ بلکه د نبی ﷺ هر حالت چه وی نو دا دین دے په هغه باندے عمل اتباع ده، عذرونه چه الله اورسول ﷺ نه دی بیان کړی، نو هغه عذر نه وی فتدبر!

دلائل الحنفية: اول دلیل دابن مسعود^۳ قول دے چه امام ترمذی (۹/۱) تعلیقا راوړیدے (ان الحفاء أن تبول قائما) دا حدیث صحیح موقوف دے اومرفوع نه دے، کما فی (۴۵۴/۲) البیهقی: ۲۸۵/۲، وابن ابی شیبہ: ۱۳۴/۱، والبخاری فی التاريخ: ۴۵۴/۲۔ اود هغه الفاظ داسے دی: (اربع من الحفاء ... ان یبول قائما)۔

جواب: ۱- یو خودا حدیث موقوف دے اوحدیث موقوف چه کله مخالف راشی د مرفوع روایاتو سره نو دا حجت نه وی۔

۲- جواب: په دے کښه دجفاء لفظ دے، اوجفاء لفظ په تحریم دلالت نه کوی، صرف داچه همیشه دپاره په ولاړه کول د ادب خلاف دی۔

۲- دلیل: دا حدیث (الباب) د عمر فاروق^۴ دے چه نبی ﷺ زه په ولاړه بول کولو باندے اولیدم، وے فرمائیل: (یا عمر لا تبول قائما، فما بليت قائما)۔

جواب: دا حدیث ضعیف دے، فیه عبد الکريم بن أبی المخارق وهو ضعیف باجماع المحدثین. کما قال الترمذی (۹/۱) والبیهقی فی السنن الکبری (۱۰۲/۱)۔

اوبل روایت د عمر فاروق^۴ نه امام ترمذی ذکر کوی: (ما بليت قائما منذ اسلمت) دا صحیح روایت دے خو محمول دے په غالب اوقاتو باندے ځکه چه ابن حجر^۵ په افتتاح

کنبے د عمرؓ، زید بن ثابتؓ، سهل بن سعدؓ نہ نقل کریدی چہ (انہم بالوا قائما)۔ دویؓ پہ ولاړہ بول کریدی۔

۳ - **دویم دلیل** : حدیث دعائشہؓ دے : (من حدثکم أن النبی ﷺ کان یبول قائما فلا تصدقوه، ما کان یبول الا قاعدا) اخرجه النسائی والترمذی وسنده صحیح علی شرط مسلم، کما فی السلسلة الصحيحة : ۱/۳۴۵، رقم : ۲۰)۔

جواب : دا حدیث معارض نہ دے د مخکنو روایاتو سرہ (۱) وجہ داده : چہ دا قول دعائشہؓ دخیل علم مطابق دے، چہ هغه نبی ﷺ په داسے حالت کنبے نہ دے لیدلے، اود دعائشہؓ نہ ماسوا حذیفہؓ لیدلے دے چہ (کان یبول قائما) نو عام حالت کنبے د نبی ﷺ نہ ناسته نقل ده، اوکله کله په ولاړہ هم ثابت دی (بیانا للحواز)۔

لکه دا خبره ابن القیمؒ په زاد المعاد (۱/۱۶۵) کنبے او حافظ په فتح الباری (۱/۲۶۳) کریده۔ او دعائشہؓ دلته عادت د نبی ﷺ ذکر کوی چہ په دے باندے دلیل د حدیث الفاظ دی (ما کان یبول قائما) نو تعارض ختم شو۔

۲ - دویمه وجہ داده : چہ که تعارض صورت شی نو دعائشہؓ نفی کوی او حذیفہؓ اثبات کوی اوقاعده داده (دا قاعده عقلی هم ده او شرعی هم ده) چہ کله تعارض په مابین دنافی او مثبت کنبے راشی نو ترجیح به مثبت لره وی، ځکه دده علم زیات وی ځکه ده لیدلے دے او نافی نه دے لیدلے، خصوصا دعائشہؓ د نبی ﷺ سره په سفر کنبے نه گرځیدله، او غالبا بهر هم نه گرځیدله، نو که دے نه وی لیدلے نو ددے دشان نه دا څه بعیده نه ده، دغه شان دیکنبے دنسخ احتمال هم نشته، وجہ داده چہ حافظ ابن حجرؒ په الفتح کنبے (۱/۲۶۳) لیکي چہ حذیفہؓ نبی علیه السلام په مدینه کنبے لیدلے دے۔ نو قول د حذیفہؓ راجح شو۔

خلاصه داچه : بغیر د ضرورت او عذر نه کله کله په ولاړہ بول کول جائز دی، هرکله چہ د څاڅکو لگیدلو خطر نه وی، او مستحب طریقه داده چہ په ناسته بول او کړی شی لکه دا خبره المغنی (۱/۸۷) کنبے هم ذکر ده۔ او نبی علیه السلام هم په ولاړہ باندے دے دپاره کړیدی چہ امت ته اوښائی چہ په دے کنبے دومره سختی نشته، بلکه جواز لری۔ او په نهی کنبے چہ دومره احادیث راغلی دی هغه ټول ضعیف دی، کما قال الحافظ

(۱۶۵/۱) لکه چه تا او پیژندل۔

او کوم علماؤ چه دا خبره کړیده (لکه درس ترمذی: ۱۹۹/۱ کښه) چه دا شعار دغیر مسلم دے نو څکه ناجائز دی، نو دا خبره خطاء ده۔ څکه چه شعار به هله وے چه کله زمونږ دین کښه نه وے راغله او انسان دهغوی پشان عمل کول نو هله به ناجائز وه۔ او هر کله چه ددے شرعا نقل راغی نو دا بیا دغیر مسلم شعار پاتے نشو۔ ددے وچه نه صاحب دالسنن والمبتدعات ص (۱۹) کښه لیکي چه څوک په ولاړه متیازم کونکي ته بد گوري نو دا غیبي او بدعتی او باطل پرست دے۔ دهغه الفاظ دادی:

فصل : فمن الغباوة والجهالة انكار كثير من الناس على من يبول قائما ويرمونه مرة كالیهود، ومرة يقولون : انه يرفع رجله ويبول كالکلب ويحتقرونه وينقصون بعد ذلك مع انه على الحق وهم على الباطل، وهو على السنة وهم على البدعة والجهالة۔

بیا روسته لیکي : نعم يجب على البائل من قيام ان يستر عورته من عيون الناس وان يختار مكانا رخوا لئلا يصيبه الرشاش، وان لا يستقبل القبلة وان لا يقابل الريح، فان فعل ذلك واصرروا على الانكار عليه فليل عليهم۔ یعنی که څوک په ولاړه بول کونکي باندې سخت انکار او اعتراض کوي نو بول کونکي له پکار دی چه په هغه باندې بول اوکړي۔

درجه د حدیث : مخکښه په ضمن د مسئله کښه بیان شوه۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۳۲ - عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : (مَنْ حَدَّثَكُمْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُبُولُ قَائِمًا فَلَا تُصَدِّقُوهُ، مَا كَانَ يُبُولُ إِلَّا قَاعِدًا) رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالنَّسَائِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ .

ترجمه : أم المؤمنين عائشة فرمائی : چاچه تاسو ته دا خبره اوکړه چه نبی ﷺ به په ولاړه واړه بول کول نو ددې تصدیق مه کوئ، بلکه هغوی به صرف په ناسته واړه بول کول۔ (أحمد، ترمذی، نسائی)۔

تشریح : مَا كَانَ يُبُولُ إِلَّا قَاعِدًا : دانفی دعائشې دخپل علم مطابق ده او هر شخص په خپل علم باندې محجوج دے، او یا دلته عائشې د نبی علیه السلام هډي

(سیرت) ذکر کوی پہ بول کنبے چہ عادت بہ ئے پہ ناستہ بول کول وو، نو معنی دعبارت بہ داوی : (ماکان يعتاد البول الا قاعدا) او هرچه حدیث دحدیفہ دے نو هغه کنبے خلاف عادت قائما بول هم راغلی دی، نو هغه هم جائز شو، بغیر دعدرنه هم۔ نو دا دواړه حدیثونه صحیح دی او هیخ تعارض په کنبے نشته۔

وكذا قال ابن القيم في زاد المعاد (۱/۱۶۵)۔

درجه الحديث : رواه احمد والترمذی وقال : حديث عائشه أحسن شيء في هذا الباب وأصح آه۔ لیکن په دے روایت کنبے شریک بن عبد الله النخعی قاضی الکوفه راوی متکلم فیه دے، په وخت د قضاوت کنبے دده حافظه خرابه شوی وه، دا وجه ده چہ حافظ ابن حجر فرمائی : په نهی عن البول قائما کنبے هیخ صحیح روایت نشته، نو بناء په دے باندے دترمذی دخبرے مطلب دادے چہ په حدیث دعائشه کنبے ضعف کم دے او راجح دے په نسبت دنورو احادیثو باندے کوم چہ په دے باب کنبے وارد دی، لهندا د (أصح شيء) معنی شوه (اقل ضعفا) یعنی نور احادیث ډیر ضعیف دی او دا کم ضعیف دے، داسے دے لکه دیوے سترگے خاوند په ړندو کنبے۔

لكن الحديث صحيح لان الحاكم و ابا عوانة والبيهقي (۱/۱۰۱)، واحمد : ۱۳۶/۶، (۲۱۳) نقلوه من طريق سفيان الثوري، لا من هذا الطريق واعتذر الألباني من تضعيفه نفسه في الأحاديث الصحيحة (۱/۳۴۶) رقم (۲۰۱) وانظر صحيح النسائي (۸) وصحيح ابن ماجة (۳۰۷) نو د شریک متابعت موجود دے چہ هغه سفيان ثوري دے۔ ومثله في المراجعة (۲/۶۹)۔

۳۳ - وَعَنْ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ (أَنَّ جَبْرِيلَ آتَاهُ فِي أَوَّلِ مَا أُوحِيَ إِلَيْهِ فَعَلَّمَهُ الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ، فَلَمَّا فَرَّغَ مِنَ الْوُضُوءِ أَخَذَ غُرْفَةً مِنَ الْمَاءِ فَنَضَحَ بِهَا فَرْجَهُ). رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالْذَاقُطْنِيُّ.

ترجمه : جناب زيد بن حارثه د نبی ﷺ نه روایت کوی چہ جبرئیل علیه السلام د ټولونو نه دوړو مېنې وحی په موقع نبی ﷺ ته راغی، نو نبی ﷺ ته ئے اودس اوښودلو بیا ئے ورته مونځ اوځودلو بیا چہ اودس نه فارغ شو نو یو چونگ اوبه ئے واخستے او هغه ئے

خپل عورت باندے چنرکاؤ کرے۔ (أحمد، دارقطنی)۔

تعارف : د زید بن حارثہ رضی اللہ عنہ :

دنیکہ نوم ئے شراحیل الکلبی دے، د نبی علیہ السلام محبوب او آزاد کرے شومے غلام وو، ابو اسامہ ئے کنیہ دہ، د مور نوم ئے سعدی بنت ثعلبہ د بنو معن قبیلے نہ دہ، د جاہلیت پہ زمانہ کنبے ئے مور د خپل قوم ملاقات لہ روانہ وہ چہ پہ لارہ کنبے ورته ډاکوان د بنی القین بن جسرا اووتل اوزید چہ (۸) آتہ کلن ماشوم وو د مور نہ اوتنستولو اود عکاظ پہ میلہ کنبے ئے خرخ کړو۔ نو حکیم بن حزام د خپلے چاچی خدیجہ الکبریٰ دپارہ پہ خلور سوہ درهمہ واخستو، بیا چہ کله خدیجہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ نکاح کنبے راغلہ نو هغه ته ئے زید هبه کړو۔ بیا ئے کورته خبر اورسیدو چہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره دے، نو پلار (حارثہ) اوتره ئے راغلل چہ را آزاد ئے کړی، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زید ته اختیار ورکړو چہ پلار اوتره سره ځے اوکھ ماسره پاتے کیږے آزادیہ دے کریم! زید د خپل عقل نہ کار واخستلو اود نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره پاتے کیدل ئے دپلار اوتره سره د تللو نه غوره کړل، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حجر اسود خواته راوستلو او اعلان ئے اوکړو چہ زید زما ځوئی دے او مانہ به میراث وړی۔ بیا چہ کله اسلامی دور راغلو نو الله تعالیٰ آیت نازل کړو ۞ ادعوهم لآبائهم هو اقسط عند الله ۞ نو بیا به ورته زید بن حارثہ وئیل کیدو۔

د علی بن ابی طالب رضی الله عنه نه پس په نارینه ؤ کنبے دا اولنې مسلمان دے، اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه لس یا شل کاله کشر دے۔ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته ابتداء کنبے خپله مولاگئی (وینزه) ام ایمن په نکاح ورکړه نو اسامه ترے پیدا شو، بیا ئے ورته زینب بنت جحش په نکاح کړه، کما هو معروف۔ دده یو خصوصی فضیلت دادے چہ په ټولو صحابو کنبے صرف دده نوم الله تعالیٰ په قرآن کریم کنبے ذکر کړیدے۔ په غزوہ موته کنبے د سپه سالار او امیر په حیثیت په سنه (۸) ه کنبے د (۵۵) کالو په عمر شهید شومے دے۔ ټول (۴) خلور احادیث ترے نقل دی۔ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم چہ کله دده د وفات خبر واوریدو نو د سترگونه ئے اوبنکے لارے۔ رضی اللہ عنہ

تشریح : اَنْ جَبْرِیْلَ اَتَاهُ : فاندہ جلیله : جبرئیل علیہ السلام د مانځه اوداسه د تعلیم

دپارہ دوه کرتے راغلے دے (۱) یو کله چه ورته ابتدائی وحی اوشوه په غار حراء کښه، اودس او مونځ ته ورته اوخودلو، سحر او مازیگر۔ (۲) دویم په دولسم کال دنبوت کله چه دمعراج نه واپس شو، دوه ورځې امامتې ته ورته اوکړه۔ ابتداء کښه دوه مونځونه فرض وو اود اسراء او معراج نه پس پنځه مونځونه فرض شو، نو هریو مونځ ورته په خپل خپل وخت کښه اوخودلو، او شروع ته د ماسپڅین نه اوکړه لکه چه دابه په باب المواقیت کښه راشی ان شاء الله۔ غرقه: بغم الغین وجاء ضمها۔

فَنَضَحَ بِهَا فَرْجَهُ : په خختګ باندې اوبه اوچول پس د اودس کولو نه په هر اودس کښه جائز دی یعنی که په اوبو سره استنجاء شوی وی اوکه په کانړو سره، او جبرئیل علیه السلام دا کار د تعلیم دامت دپاره کړیدم چه دوسو سونو په دې طریقه سره بیچ شی۔ (۲) یا دپاره ددې چه بول منقطع شی ځکه یخه اوبو سره بول اودریږی۔ او تشریح ته مخکښه تیره شویده۔

بیا دا عمل به کوی برابره خبره ده که په هر څه ته استنجاء کړم وی، داوبو قید په کښه نشته، نو دحاشیه والا دا خبره صحیح نه ده چه وائی (والظاهر ان النضح مختص بمن استنجى بالماء) دا خبره ظاهره نه ده د ظهور دلیل نشته بلکه عموم ظاهر دے۔

درجه الحديث : رواه احمد والدارقطني وسنده حسن كما قال الألباني في تعليق مشكاة المصابيح (۱/۱۱۸) قال : ورواه ابن ماجه ايضا رقم : ۴۶۲۔ وهو من شواهد حديث الحكم بن سفيان المتقدم۔

۳۔ وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (جَاءَنِي جِبْرِيلُ فَقَالَ : يَا مُحَمَّدُ، إِذَا تَوَضَّأْتَ فَانْضَحْ)۔ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ : هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، وَسَمِعْتُ مُحَمَّدًا - يَعْنِي الْبُخَارِيَّ - يَقُولُ : الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْهَاشِمِيُّ الرَّائِي مُنْكَرُ الْحَدِيثِ۔

ترجمه : جناب ابو هريره فرمائی : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیے دے : ماته جبرئیل

راغے اور اتہ تے اوفر مائیل : اے محمد ! کله چہ تہ اودس اوکھے نو (خپل عورت تہ) اوہ چنرکاؤ کرہ ۔ (دا حدیث امام ترمذی روایت کرے دے او وئیلی تے دی : دا حدیث غریب دے ، او ما د امام بخاری نہ واوریدل چہ فرمائیل تے : حسن بن علی الهاشمی راوی منکر الحدیث دے)۔

تشریح : مخکنیے تیرشوی دی چہ ددے چنرکاؤ متعلق دوہ قسمہ حدیثونہ راغلی دی : قولی ، اوفعلی ۔ قولی دا حدیث دے او دا ضعیف جدا دے ۔ اوفعلی حدیث صحیح دے ، لکہ چہ مخکنیے ہم تیرشو اوروستوبہ ہم راشی نو کوم حدیثونو کنبے چہ امر بالانتضاح راغلی دے ہغہ تہول ضعیف دی او کوم کنبے چہ امر نشتہ ہغہ صحیح دی۔

رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ : هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، وَسَمِعْتُ مُحَمَّدًا - يَعْنِي الْبُخَارِيَّ - يَقُولُ : الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْهَاشِمِيُّ الرَّائِي مُنْكَرُ الْحَدِيثِ :

اودا امام بخاری لویہ فتویٰ دہ پہ راوی کنبے ٹکھہ ہغہ نہ نقل دی چہ (اذا قلت فی الراوی : فلان منکر الحدیث فلا تحل الروایہ عنہ) نودا ضعیف جدا حدیث دے ، قابل داستدلال نہ دے۔

۳۵ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : بَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَامَ عُمَرُ خَلْفَهُ بِكُوزٍ مِنْ مَاءٍ، فَقَالَ : مَا هَذَا يَا عُمَرُ، فَقَالَ : مَاءٌ تَتَوَضَّأُ بِهِ. قَالَ : مَا أَمْرُثُ كَلِّمًا بُلْتُ أَنْ اتَوَضَّأَ، وَلَوْ فَعَلْتُ لَكَانَتْ سُنَّةً). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمہ : بی بی عائشہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ وارہ بول اوکرل او عمرؓ د نبی ﷺ شاتہ داوبو کوزہ نیولے ولاہ وو، رسول اللہ ﷺ (چہ کله دبولو نہ فارغ شو نووے) فرمائیل : داخہ دی اے عمر؟ ہغہ وئیل : دا اوہ دی چہ تہ پڑے اودس اوکھے ۔ نبی ﷺ ورتہ اوفرمائیل : ماتہ دا حکم نہ دے شوے چہ ہر وارے زہ بول اوکرل نو اودس دے کوم ، اوکہ چرے زہ دا کار اوکرل نو زما دا کار بہ سنت شوے وو ۔ (ابوداود، ابن ماجہ)۔

تشریح : مَا أَمَرْتُ كَلَّمَا بُلْتُ أَنْ اتَوَضَّأُ: مطلب دحدیث دادے چہ یو خائے کنبے

نبی ﷺ متیازے اوکرے نو عمر فاروقؓ داویو کوزه ورورہ او دھغہ شاتہ اودریدلو، نبی ﷺ چہ فارغ شو، عمر فاروقؓ تہ ئے اوفرمائیل : خہ دی ؟ ہغہ وئیل : اویہ مے راوپردی چہ اودس پرے اوکرے ! نبی کریم ﷺ ددہ نظریہ جوہہ کرہ اودائے ورتہ اوفرمائیل : دبول کولو نہ پس ماتہ داحکم نہ دے شوے چہ زہ بہ خامخا اودس کوم، اوس کہ رسول اللہ ﷺ دا کوزہ اخستے وے، نو د عمر فاروقؓ پہ ذہن کنبے بہ دا خبرہ ضروری بنکارہ شوے وے چہ د متیازو کولو نہ پس بہ سمدستی اودس کول فرض او ضروری وی، اودے اودسی پہ حالت کنبے گر خیدل بہ جائز نہ وی، اویا بہ ئے پرے خلق وھلے، او ہغہ شے بہ ئے پہ خلقو فرض کرے وے چہ شریعت نہ دے فرض کرے، نو ٹککہ نبی کریم ﷺ ورتہ اوفرمائیل : چہ دا کار خہ ضروری نہ دے، ہسے نہ چہ فرض ئے اوگنرے، نبی کریم ﷺ دیرزیات حکیم وو، د اعمالو مرتبے بہ ئے خلقو تہ خودلے او دملگرو ذہن سازی بہ ئے کولہ، چہ پہ غلو کنبے واقع نشی۔ نو مطلب دا شو چہ د متیازو وغیرہ نہ فوراً پس اودس کول مستحب دی، فرض او سنت مؤکد نہ دی۔

۲۔ بعضے وائی د (وضوء) نہ مراد وضوء لغوی دے یعنے لاسونہ وینٹل پس دبول کولو نہ ضروری نہ دی، لیکن دا خبرہ ظاہرہ نہ دے۔

۳۔ یا ددے مطلب دادے چہ دبول کولو نہ روستو ماتہ داحکم نہ دے شوے چہ زہ دے خامخا استنجاء پہ اویو سرہ اوکرے، بلکہ پہ کانرو وغیرہ سرہ استنجاء کول ہم جائز دی۔ لیکن اول مطلب ظاہر دحدیث دے، کما قالہ ولی الدین العراقی۔

وَلَوْ فَعَلْتُ لَكَانَتْ سُنَّةً : ۱۔ یعنی کہ زہ دا کار اوکرے چہ دبول نہ فوراً پس خامخا اودس کوم نو دابہ سنت یعنی واجبہ طریقہ شی زما پہ امت باندے، یا کہ زہ استنجاء پہ اویو اوکرے نو دابہ پہ امت باندے لازمہ طریقہ شی، اورخصت بہ ختم شی، داپہ نیز دھغہ چا چہ فعل دنبی ﷺ او مواظبت دھغہ دلیل دوجوب گنری۔

۲۔ دویم مطلب دادے چہ دست نہ مراد سنت مؤکدہ دے (آی : لو فعلت هذه الفعلة لكانت فعلتی سنة مؤکدة لازمہ) یعنی کہ زہ بول نہ روستو اودس اوکرے ہمیشہ دپارہ نو دا

به سنت مؤکد شی پہ امت باندے، اوحال داچہ داخو سنت مؤکد نہ دے بلکہ مستحب دے، اوزما پہ ہمیش والی به مؤکد گرٹیدلے وے۔

فائدہ : ددے حدیث نہ معلومہ شوہ چہ نبی کریم ﷺ ہرہ خبرہ یا عمل کوی نوداد اللہ تعالیٰ پہ حکم کوی - ۲ - دغہ شان دا خبرہ ہم معلومیری چہ د نبی کریم ﷺ سنت ہم مامور بہادی، یعنی د نبی ﷺ پہ سنت باندے دعمل کولو حکم کرے شویدے، اگرچہ ہغہ فرضی نہ وی - ۳ - دغہ شان نبی ﷺ بہ أدنیٰ خیزونہ دخپل امت دآسانی پہ خاطر پریخودل، دے دپارہ چہ ہغہ پہ امت باندے فرض نشی لکہ پہ جمع تراویح ئے پریخودلے، یا لکہ دلتہ ئے دبول کولو نہ فوراً روستہ اودس کول پریخودل - وغیرہ۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابوداود وابن ماجہ وسندہ ضعیف، فیہ عبد اللہ بن یحییٰ بن التوام قال الحافظ : ضعیف، کما فی تعلیق المشکاة، والمرعاة، وضعیف سنن ابن ماجہ (۷۰)۔ لیکن ددے پشان بل روایت د ابن عباس ابوداود رقم : ۳۷۶۰، کتاب الأطعمہ کنبے دی : (ان رسول اللہ ﷺ خرج من الخلاء فقدم الیه طعام فقالوا : الا نأتیک بوضوء ؟ فقال : انما امرت بالوضوء اذا قمت الی الصلاة) وسندہ علی شرط البخاری۔

نودا حدیث شاہد جوہیری ددے حدیث پہ دے معنی چہ اودس دبول او طعام نہ روستو ضروری نہ دے، بلکہ داودس حکم صرف دمانخہ پہ وخت دے، فمعنی الحدیث صحیح، واللہ اعلم۔

۳۶ - وَعَنْ أَبِي أَيُّوبَ وَجَابِرٍ وَأَنَسٍ : أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ لَمَّا نَزَلَتْ : ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ﴾، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ آتَنِي الطُّهُورَ فَمَا طُهُورُكُمْ ؟ قَالُوا : نَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ وَنَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ وَنَسْتَجِي بِالْمَاءِ. قَالَ : فَهُوَ ذَلِكَ فَعَلَيْكُمْ هُوَ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه.

ترجمہ : جناب ابو ایوب، جابر و انسؓ نے روایت دے دوی فرمائی چہ کلہ دا آیت

نازل شو ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ﴾ (ترجمہ: پہ دے مسجد قباء کنبے داسے خلق دی چہ دوی ددے سرہ مینہ لری چہ خان بنہ پاک کری، او اللہ ہم د پاکی خوبونکو سرہ مینہ کوی)، نورسول اللہ ﷺ اوفرمائیل: اے دانصارو تولگیہ! بیشکہ اللہ تعالیٰ پہ پاکئی کولو سرہ ستاسو صفت کریدے نو ستاسو هغه پاکئی خہ ده؟ هغوی اووئیل: مونو مانخہ دیارہ اودس کوو، اود جنابت نہ غسل کوو، او پہ اوبو باندے استنجاء کوو۔ نبی ﷺ اوفرمائیل: هان! هغه داده نو دا لازم اونیسئی۔ (ابن ماجہ)۔

تشریح: فَعَلَيْكُمْوہ: یعنی لازم اونیسئی داکارونہ، دا امر مشترک دے دوجوب اوندب ترمینخہ۔ دوه خیزونہ الوضوء للصلوة (۲) والغسل من الجنابة فرض دی، او استنجاء بالماء مندوب ده۔

فائدہ: پہ دے روایت کنبے صرف دا خبرہ راغلہ چہ اهل قباء بہ صرف پہ استنجاء کنبے اوبہ استعمالولے اوجمع بین الماء والأحجار پہ کنبے نشته۔ اودا روایت دخپلو شواهدو دوجے نہ صحیح دے، نور سندونہ ئے صحیح دی۔ او کوم روایت دبزار کنبے چہ دا الفاظ دی (انا نتبع الحجارة الماء) نو دا روایت ضعیف دے۔ فیہ محمد بن عبد العزيز وقد ضعفه البخاری والنسائی وغيرهما وايضا فيه عبد الله بن شبيب وهو ضعيف - مرعاة (۷۲/۲) تفسیر ابن کثیر (۳۹۰/۲)۔

فائدہ: ۱۔ نبی کریم ﷺ عالم الغیب نہ دے خکھ تپوس کوی۔

۲۔ صحابہ کرامو دا عمل دخپل خانہ کریدے لیکن داللہ تعالیٰ خوبش شویدے، او نبی کریم ﷺ ددین عمل تحسین اوکرو نو دین شو۔

۳۔ بعضے اهل علم لکھ امام مالک، حذیفہ بن الیمان او ابن عمر او ابن الزبیر نہ نقل دی چہ استنجاء پہ اوبو باندے صحیح نہ ده، امام مالک فرمائی: نبی ﷺ پہ اوبو استنجاء نہ ده کریے، مالکیہ دلیل وائی: خکھ چہ دا طعام دے۔ لیکن ددے علماؤ او صحابو عمل بناء دے پہ اجتہاد او عام عادت باندے چہ کانپی بہ ئے استعمالول، مگرد رسول اللہ ﷺ نہ عملاً، تقریراً او قولاً پہ اوبو باندے استنجاء ثابت ده۔ عملی حدیث امام بخاری باب الاستنجاء بالماء (۲۷/۱) کنبے دانس پہ روایت راویریدے (کان النبی ﷺ اذا

خرج لحاجته أجي أنا و غلام معنا اداوة من ماء) يعني يستنجى به۔

دارنگه امام ترمذی بشرح التحفه (۳۱/۱) کئیه راوریدی: عن عائشة قالت مرن ازواجکن ان یستطیبا بالماء فانی استحبهم فان رسول الله ﷺ کان یفعله۔
او قولى حدیث دا حدیث الباب شو۔ وتفصیله فی التحفه (۳۲/۱)۔

درجه الحدیث: رواه ابن ماجة . قال الحاکم : هذا حدیث صحیح الاسناد وأقره الذهبی لکن قال الحافظ ابن حجر فی التلخیص (۱۱۳/۱) : اسناده ضعیف ، وكذا قال الألبانی : سنده ضعیف ، ولكن له شواهد ذکر الشیخ بعضها فی صحیح أبی داود ، كذا فی تعلیق المشكاة : ۱۱۸/۱ . وبعض الشواهد فی ابن کثیر (۳۸۹/۲) . وقد روی الحاکم من حدیث مجاهد عن ابن عباس اصل هذا الحدیث وليس فیہ الا ذکر الاستنجاء بالماء حسب .
مرعاة (۷۳/۲) والتلخیص (۱۱۲/۱) . فالحدیث صحیح۔

۳۷ - وَعَنْ سَلْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ بَعْضُ الْمُشْرِكِينَ وَهُوَ يَسْتَهْزِئُ : إِنِّي لَأَرَى صَاحِبَكُمْ يُعَلِّمُكُمْ حَتَّى الْخَرَاءَةِ . (قُلْتُ : أَجَلُ . أَمَرْنَا أَنْ لَا نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ وَلَا نَسْتَنْجِيَ بِأَيْمَانِنَا وَلَا نَكْتَفِي بِدُونِ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ لَيْسَ فِيهَا رَجِيعٌ وَلَا عَظْمٌ) .
رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَحْمَدُ وَاللَّفْظُ لَهُ .

ترجمہ: جناب سلمان فرمائی: ٲئينے مشرکانو دتوقو اوخندا په طور دا اووٲيل چه زه ستاسو سردار (يعنى رسول الله ﷺ) وينم چه هغه تاسو ته هر ٲيز بنائى تردے چه د قضائے حاجت ته دناسٲے طريقه هم دربنائى ماورته اووٲيل: هاؤ! مونږ ته ئے حکم فرمائيلے دے چه قبلے طرفته به نه مخ کوو، اونه به په بنى لاسونو باندے استنجاء کوو، اودردے کانږو نه به په کمو باندے اکتفاء هم نه کوو، چه په دے دريؤ کښے به خوشائى او هډوکى هم نه وى۔ (مسلم، احمد)۔

تشریح: حَتَّى الْخَرَاءَةِ : ۱- بول ته وائى۔ ۲- يا کيفيت او هيئت دبول ته وائى، بکسر الخاء او بفتحها۔

۱ - سلمانؓ باندے یو مشرک اعتراض اوکړو چه ستاسو پیرغمبر ﷺ په هرڅه کښه گوته وهی هرڅه درته ښائی، تردی چه دمتیازو طریقہ ہم درښائی، دائے ورپورے مسخره کولے۔ نو سلمانؓ ورته د جواب ورکولو سره دعوت هم ورکړو۔
 اَجَلْ : حاصل د جواب د سلمانؓ دادے چه په دے کارونو کښه کومه خبره قابل د اعتراض ده ! حال دا چه دے کښه څه شر او ضرر نشته اونه دڅه عیب خبره ده، بلکه ټول ښائسته آداب دی، ټول خیر خیر دے۔

۳۸ - وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَسَنَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَفِي يَدِهِ الدَّرَقَةُ فَوَضَعَهَا ثُمَّ جَلَسَ فَبَالَ إِلَيْهَا فَقَالَ بَعْضُهُمْ : انْظُرُوا إِلَيْهِ يَبُولُ كَمَا تَبُولُ الْمَرْأَةُ ؟ فَسَمِعَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ : وَيْحَكَ أَمَا عَلِمْتَ مَا أَصَابَ صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانُوا إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَوْلُ قَرَضُوهُ بِالْمَقَارِيطِ فَفَنَاهَهُمْ فَعُذِبَ فِي قَبْرِهِ . (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه)

۳۹ - وَرَوَاهُ النَّسَائِيُّ عَنْهُ عَنْ أَبِي مُوسَى .

ترجمہ : جناب عبد الرحمن بن حسنہؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ مونږ ته په داسے حالت کښه را اووتلو چه په لاس کښه ئے د هال وو، هغه ئے کيخودلو او بيا کيناستلو او هغه د هال طرفته ئے واړه بول اوکړل۔ (دے ليدو سره) يو مشرک اووئيل : ده ته اوگورئ داسے واړه بول کوی څنگه چه ښځه واړه بول کوی۔ دا خبره نبی ﷺ واوریده او وے فرمائيل : په تا افسوس دے آيات هغه څيزونه پيژنې چه د بنی اسرائیلو ملگری ته اورسیدل (یعنے عذاب)، بنی اسرائیلو چه به متیازے کولے او دهغوی جسم یا کپړه ته به متیازے اولگیدلے نو هغه به ئے قینچی سره پریکولو۔ نو بنی اسرائیلو نه یو سړی (دے حکم منلو نه) خلق منع کړل نو هغه د قبر عذاب کښه مبتلا کړه شو۔ (أبوداود، ابن ماجه)۔ اونسائی دا حدیث عبد الرحمن نه او هغه دابو موسی نه روایت کړه دے۔

تعارف : د عبد الرحمن بن حسنہ رضی اللہ عنہ :

دا دشر حیل بن حسنہ ورور دے، صحابی دے، صرف دا یو حدیث ترے نقل دے، او حسنہ نے دوالدے نوم دے، دیلار نوم نے المطاع بن عبد اللہ دے۔

تشریح : الدَّرَقَةُ : دخرمنے ڈھال تہ وائی اودا بہ نے ددے دیارہ دخان سرہ گر خولو چہ بہ حالت دبول کنبے دا مخکنبے اودروی، دیارہ دپردے کولو، اوددے دیارہ ہم چہ دمانخہ دیارہ سترہ شی - اودا کار ضروری دے۔

أَنْظُرُوا إِلَيْهِ يُبُولُ كَمَا تَبُولُ الْمَرْأَةُ : (داسے متیازے کوی لکھ دینخو پشان) تشبیہ بہ دوہ شیانو کنبے دہ (۱) یوپہ قعود (ناستہ) کنبے (۲) دویم بہ تستر) پردہ) کنبے، ٹکھ دجاہلیت بہ دور کنبے بہ عربو پردہ نہ کولہ۔ ددے نہ معلومیری چہ دے معترض تردے وختہ پورے عام خلق پہ بول کنبے پہ ولاہرہ لیدلی دی ٹکھ تعجب کوی۔ لیکن نبی کریم ﷺ چہ ورتہ قیصہ دبنی اسرائیلو ذکر کرے، ددے مطلب دادے چہ ستاد خندا مطلب دادے چہ تہ خلق منع کرے دمعروف کار نہ لکھ چہ صاحب دبنی اسرائیلو چہ بہ خلق دبنہ کارونو نہ منع کول، نو زما کیناستل بولو دیارہ بنہ کار دے نو تہ ولے ددے بنہ کار نہ خلق منع کوی۔

أَمَّا عَلِمْتُ مَا أَصَابَ صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ : أَمَا كُنْ بِنِي إِسْرَائِيلَ : (ما) نافیہ دہ، او ما أصاب کنبے ما موصولہ دہ، مراد ترینہ عذاب دے، یعنی تہ نہ نے خبر پہ ہغہ عذاب چہ یو بنی اسرائیلی تہ رسیدلے دے؟ ہغہ دا چہ پہ ہغوی کنبے دا حکم وو چہ کلہ بہ بول دہغوی جامے تہ اورسیدل نو ہغہ بہ پہ وینخلو نہ پاکیدل بلکہ ہغہ بہ نے پریکولہ، نو دے شخص بہ دہغہ معروف کار نہ منع کولہ، چہ جامے ولے پریکوی؟ نو اللہ تعالیٰ ورتہ عذاب قبر ورکرو۔ نو د (اصابہ) نہ مراد (اصاب ثوبہم) دے لکھ دا پہ بل روایت کنبے ذکر دے۔ رواہ ابو داود : ۱۲/۱۔

قَرَضُوهُ بِالْمَقَارِضِ : یعنی گندہ ٹائے بہ نے پہ قینچیانو سرہ پریکولو دا ہغہ اصر او اغلال دی چہ پہ بنی اسرائیلو باندے وو، دا اگران احکام وو، دے امت تہ آسانی شوہ چہ جامہ وغیرہ نے دنجاست نہ پہ اوبو سرہ پاکیری۔ بل حکم دا وو چہ دبنی اسرائیلو مونخونہ بغیر دمسجد نہ نہ کیدل، لکھ دا حدیث نہ معلومیری (وجعلت لی الأرض

کلیہا مسجدا و طہورا۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابو داود وابن ماجہ رقم : ۳۴۶، وسندہ صحیح، انظر صحیح

النسائی ص : ۹۔

۴۰ - وَعَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ قَالَ : (رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ ثُمَّ جَلَسَ يَبُولُ إِلَيْهَا، فَقُلْتُ : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ؟ أَلَيْسَ قَدْ نُهِيَ عَنْ هَذَا ؟ قَالَ : بَلْ إِنَّمَا نُهِيَ عَنْ ذَلِكَ فِي الْقَضَاءِ فَإِذَا كَانَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ شَيْءٌ يَسْتُرُكَ فَلَا بَأْسَ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : جناب مروان الأصفر فرمائی : ما ابن عمر اولیدلو چہ قبلہ طرفتہ ئے خیلہ سورلی کینولہ، بیا ہغہ کیناست او سورلی تہ ئے وارہ بول اوکرل - (دے لیدو سرہ) ما عرض اوکرو : ابو عبد الرحمن (دا، د ابن عمر کنیت دے) ! آیا داسے قبلہ طرفتہ مخ کولو سرہ بول کولو نہ منع نہ دہ راغلے ؟ ویہ فرمائیل : بیابان کنبے دے نہ منع فرمائیلے شویدہ، لیکن کلہ چہ ستا اود قبلہ ترمینخہ خہ خیز حائل وی نو بیا خہ حرج نشتہ - (أبو داود)۔

تعارف : د مروان الأصفر رحمہ اللہ :

دپلار نوم ئے خاقان، یا سالم دے، کنیہ ئے ابو خلیفہ البصری دہ، ثقہ تابعی دے۔

تشریح : فَلَا بَأْسَ : دارائے دابن عمر دہ، دا احتمال ہم شتہ چہ د نبی کریم ﷺ د

عمل نہ ئے فہم کرے وی، کلہ چہ ئے دحفصہ د کور د پاسہ نبی کریم ﷺ اولیدلو مستدبر القبلیہ، نو دہ دا استدلال اوکرو چہ نہی مختص دہ پہ بنیان پورے، اودہ سرہ مرفوع قولی حدیث نشتب، نفس احتمال حجت نہ دے، لیکن د ضرورت پہ بناء پہ دے باندے ہم عمل کول جواز لری - ددے حدیث پورہ تشریح ابتداء د باب کنبی تیرہ شویدہ۔

درجۃ الحدیث : اسنادہ حسن وصححه جماعة کما بیئتہ فی صحیح السنن رقم

(۱۸۱) قالہ الألبانی. وقال المباحث فی المعراة (۷۵/۲) وذكر فی الفتح (۱۲۰/۱) انه

اخرجه ابو داود والحاكم باسناد حسن۔

۴۱ - وَعَنْ أَنَسٍ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ قَالَ : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي الْأَذَى وَعَافَانِي . رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : جناب انسؓ فرمائی: نبی کریم ﷺ بہ چہ کلہ دبیت الخلاء نہ رابہر شو نو دادعاء بہ ئے کولہ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي الْأَذَى وَعَافَانِي (ترجمہ: ہغہ ذات لہرہ ثناء دہ چہ مانہ ئے تکلیف دہ شے لہرے کپروا و مالہ ئے عافیت راکپرو)۔ (ابن ماجہ)۔

تشریح : الْأَذَى : پہ معنی دُمُوذِي (ضررناک) شے سرہ دے، شامل دے بول و براز تہ ہم، اونور و ضرری شیانو تہ ہم، باقی تشریح ئے مخکنے تیرہ شویدہ۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابن ماجہ : داروایت ضعیف دے فیہ اسماعیل بن مسلم المکی و هو متفق علی تضعیفہ، قالہ الألبانی فی التعلیق (۱/۱۲۰)۔ لیکن سیوطی پہ رموز د سعید بن منصور کنے دے حدیث تہ د (ص) علامہ ورکپیدہ، یعنی داروایت صحیح دے، دا کتاب سیوطی سرہ موجود وو، نن صبا سنن سعید بن منصور نہ ملا ویری۔

اودے روایت تہ حافظ پہ الفتوحات الربانیہ (۱/۴۰۵) کنے حسن حدیث و ثیلے دے د وجے د کثرت الطرق نہ چہ ہغے نہ معلومیری چہ داروایت پہ مجموع الطرق سرہ حسن درجے تہ رسیبری چہ ہغہ طرق پہ کشف النقاب: ۱/۲۳۸، اودرس ترمذی: ۱/۱۸۱، کنے ہم ذکر شوی دی۔ چہ د ہغے نہ معلومیری چہ ان شاء اللہ دا حدیث بہ د نبی علیہ السلام وینا وی۔ اوشیخ البانی دے روایت تہ بمجموع الطرق ضعیف وائی، انظر الضعیفة جلد (۹) و کذا ابن السنی رقم (۲۲، ۲۵، والارواء رقم: ۵۳)۔

۴۲ - وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : لَمَّا قَدِمَ وَفَدَ الْجَنُّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنَّهُ أَمَتَكَ أَنْ يَسْتَجُوا بِعَظْمٍ أَوْ رُوثَةٍ أَوْ حَمَمَةٍ، فَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لَنَا فِيهَا رِزْقًا، فَهَنَّا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : جناب ابن مسعودؓ فرمائی: کلہ چہ د جناتو (پیریانو) وفد نبی کریم ﷺ تہ راغے نو ہغوی اووٹیل: یا رسول اللہ! خپل امت ددے نہ منع کرہ چہ پہ ہدیوکی یا

خوشائی او یا سکر و باندے استنباء او کری (اودس اوچ کری)، ٹکھ چہ اللہ تعالیٰ مونہ
دپارہ پہ دے کنبے رزق مقرر کریدے۔ نورسول اللہ ﷺ مونہ ددے خیزونو نہ منع کرو۔
(أبو داود)۔

تشریح : اِنَّه : دا صیغہ دأمر دہ باب نہی ینہی نہ، یعنی امت دے منع کرہ د
استنباء کولو نہ پہ دے شیانو باندے ۔

أَوْحُمَمَةٍ : بضم الحاء وفتح الميم : ہفہ لڑکے او ہلوکے چہ اوسوزی او سکارہ شی۔
دے حدیث کنبے پہ درے خیزونو باندے داستنباء کولو نہ منع راغلے دہ خود دے سرہ دہر
مودی شی او گندہ خیز باندے داستنباء کولو نہ منع راغلے دہ۔ ٹکھ علت پہ دے کنبے
(۱) یا خو دادے چہ صفائی نہ راولی (۲) دویم : بعضے ددے نہ دجناتو او دہغوی د حیواناتو
خوراکہ دہ، نو ہغوی تہ پرے ضرر ملاوی پری۔ او ہرچہ سکارہ دی نو پہ دے سرہ خو
صفائی نہ راخی یا داچہ ددے نہ جنات وغیرہ فائدہ اخلی چہ اور پرے بلوی نوداد ہغوی
درزق سبب شمار شویدے نو ٹکھ ترے منع راغلے۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابو داود و سندہ صحیح کما فی صحیح ابی داود رقم (۳۹)۔

باب السواک

د مسواک وھلو بیان

دا باب ئے مستقل راوړو: ۱ - ځکه چې احکام او مسائل ئے ډیر دی -
 ۲ - دویمه وجه داده چې مسواک د خصوصیاتو داوداسه نه نه دی، بلکه ډیرو مقاماتو
 کښه استعمالیږي - دی وچه نه ئے مستقل باب کښه راوړو -
مناسبت : د قضاء حاجت نه چې انسان فارغ شی نو بیا اودس کول پکار وی چې
 طهارت حاصل شی، اود اودس په ابتداء کښه مسواک وھل سنت عمل دی نو هغه ذکر
 کوی -

د مسواک او سواک لغوی معنی :

۱ - دا لفظ د ساک یسوک سوگا نه راوتی دی چې ددی معنی ده مېل، رگړول -
 ۲ - بعضی وائی: دا د تَسَاوُكْ الْاِبِلُ نه ماخوژدی چې ددی معنی ده: داوښانو اخوا
 دیخوا طرفته مائل کیدل - مناسبت ئے ظاهر دی چې مسواک هم مېل کيږي او اخوا
 دیخوا مائل کول شی - (النهاية لابن الاثير: ۲/۴۲۵) -
 او مسواک او سواک په دوه معنو کښه استعمالیږي: ۱ - یو هغه لرگي چې په هغه
 باندی مسواک کيږي - ۲ - دویم: استعمال العود، یعنی نفس فعل (مسواک کولو) ته
 وائی، اودا په کسره د سین سره دی، کما قاله الجزري وحکاه النووي عن أهل اللغة - اودا
 دواړه معنی په باب السواک کښه اخستے شی، خو بناء په اوله معنی به مضاف حذف وی -
 ای استعمال السواک (العود) -

دلته یو بل لفظ هم استعمالیږي چې هغه استنان دی، دا د باب استفعال نه دی اود سن
 نه مشتق دی په معنی د مسواک مړلو سره، لیکن ددی لفظ اطلاق صرف په غائبونو

مرلو سره کیږي، برابره خبره ده چه په مسواک سره وی (لکه استن بالسواک) اوکه بغیر دمسواک نه وی (لکه استاک، واستن بالأصابع)۔ دا خو لغوی تحقیق وو۔

د مسواک متعلق لس (۱۰) مسائل :

۱ - اوله مسئله : د مسواک شرعاً مقدار څه دے ؟

نو په دې خبره ځان پوهه کړه چه د مسواک دپاره څه حد شرعی نشته دې څکه چه دې باره کښې صریح نص نه دې راغلی۔ اوکومو علماؤ چه یو لیشت شرط کړیدې نو په دې باندې هیڅ صحیح دلیل نشته، هسې عقلیات دی۔

د ټولو علماؤ او فقهاؤ په دې اتفاق دې چه شرعی مقادیر او اندازې په قیاسونو سره نه ثابتیږي، بلکه ددې بیان شریعت ته سپارل شوی دې۔ لکه داخبره ملا علی القاری په المرقات : (۱۹۶/۸) کښې هم ذکر کړیده۔

نو هر هغه لږکې مسواک جوړیدې شي چه دږې آخر سرته رسیږي او غاښونه اوخله پاکوي، لکه حدیث کښې دی چه نبی کریم ﷺ به په ږه باندې مسواک مرلو تردې چه اعاع به ئې اوکړل۔

او د یو لیشت خبره څکه خطاء ده چه روستو حدیث د ابو سلمه راځي چه دصخابو مسواکونه به دومره وو چه غوږونو باندې به ئې کیخودل نو هغه خو غټ نشي کیدې چه انسان ورسره مونځ اوکړې شي لکه دا کار به زید بن خالد کولو :

وسواکه علی أذنه موضع القلم من أذن الکاتب . واسناده صحیح . أخرجه ایضا ابوداود : ۱۱/۱، والترمذی : ۹/۱، واحمد : ۱۱۶/۴۔

۲ - دویمه مسئله : کوم لږکې به استعمالوی ؟

نو مسواک په هر لږکې جائز دې مگر عود الأراک (دکیکرونې لږکې) استعمالول مستحب دی، دلیل داستحباب : حدیث د عبد الله بن مسعود دې (انه کان یجتنی سواکا من اراک للنبي ﷺ الحدیث . أخرجه ابوداود الطیالسی برقم : ۲۵۵، واحمد : ۴۲/۱، ابو نعیم فی الحلیة : ۱۲۷/۱، والهیثمی فی المجمع : ۲۸۹/۹، والحاکم : ۳۲۷/۳، کما

فی الارواء: ۱/۱۰۴، رقم: ۶۵، واسنادہ: حسن۔

نودا افضل دیے۔ اونور لرگی استعمالول هم جواز لری۔

دلیل دجواز: حدیث دمعاذ بن جبل دیے مرفوعا: (نعم السواک الزيتون من شجرة

مباركة يطيب الفم ويذهب الحفر، وهو سواکی وسواک الانبیاء قبلی۔

أخرجه الطبرانی فی الأوسط باسناد فيه احمد بن محمد بن محیض كما فی تلخیص

الحبیر: ۱/۷۲، ومجمع الزوائد: ۲/۱۰۵۔ حفر: دغابنوزیر والے۔

۲- دویم: حدیث دعائشہ دیے فرمائی چہ عبد الرحمن بن أبی بکرؓ تہ نبی کریم ﷺ

اوفرمائیل: مسواک درسره شتہ؟ نو هغه سراوخوزولو، نبی کریم ﷺ هغه استعمال

کرو (وانه من جریده رطبه) أخرجه البخاری۔ اودا دیوے لمدے خانگی نه جوړ وو۔

۳- تلخیص الحبیر (۱/۷۲) کنبے حافظ فرمائی: معرفه الصحابه کنبے ابو نعیم په

ترجمه دابوزید الغافقی کنبے وائی:

الأسوكة ثلاثة: اراك فان لم يكن اراك فعنم او بطم۔ او عنم زيتون، او بطم شني تہ وائی

۔ یعنی کیکر، زيتون او شني نه جوړول جائز دی۔

۳- **دریمه مسئله:** مسواک نارینه اوزنانه دواړو دپاره سنت دی، په دیے کنبے ددواړو

هیڅ فرق نشته، ځکه نبی کریم ﷺ نارینه اوزنانه دواړو ته رالیرل شوي دی۔ حدیث کنبے

دی: (لولا أن اشق على امتي لأمرتهم بالسواک الحدیث) کنبے امت دواړو ته شامل دی

۔ او احادیثو کنبے دزنانو دپاره هم مسواک کول راغلی دی، لکه مجمع الزوائد: ۲/۱۰۰،

کنبے دی: یزید بن الأصم (دمیمونے خورے) فرمائی: میمونے رضی الله عنها به مسواک

همیشه دپاره وهلو مگر کله چه به ئے څه کار کولو نو کببه ئے خودلو، بیا به چه فارغه

شوه نور اوابه ئے خستو۔

المطالب العالیه: ۱/۲۳، کنبے دی: کان أصحاب رسول الله ﷺ يوثقون مساويكهم

فی ذوائب سيوفهم والنساء فی خمرهن۔

نو کومو علماؤ (لکه ابن عابدين فی رد المحتار: ۱/۷۸، او صاحب الهدایه:

۱/۲۲۱، فی الصوم) چه دا خبره کړیده چه زنانه به ژاوله ژوی ځکه دا قائم مقام دمساواک

ده په حق ددوی کښې۔ نو **اول** خو په دې خبره څه شرعی دلیل نشته، **دویم** داچه : د نبی کریم ﷺ د نیمائی نه زیات امت (زنانه) دمسواک د فضائلو نه محرومول دی۔ لهدا د دوی دا خبره غلطه او په بې تحقیقۍ باندې بناء ده۔

۴- **خلورمه مسئله** : دهرچا مسواک استعمالول جائز دی، کله چه اجازت وی، زنانه، سړی او ماشومان ټول په دې کښې سره برابر دی۔ او په دې کښې رد دې په هغه حنفی فقهاؤ باندې چه هغوی وائی : چاچه د بېل چا مسواک اووهلو نو غټ گنهگار شو او مونځ ئې نه کیږي۔ او په عوامو کښې دا خبره هم مشهوره ده چه چا د بېل چا مسواک اووهلو نو گویا که دهغه ذکر ئې په خله کښې اووهلو۔ دا بې بنیاده خبره ده۔

دلیل په جواز باندې : ۱- حدیث دعائشهؓ دے۔ قالت : کان للنبي ﷺ سواک یستاک فیعطینی السواک لأغسله فأبدأ به فاستاک، ثم أغسله وأدفعه الیه۔ رواه ابو داود : ۱۳/۱۔

دلته نبی ﷺ او عائشهؓ دواړو یو مسواک وهلې دے۔ او مخکښې د عبد الرحمن بن ابی بکر روایت تیر شو (من جریده)۔

۵- **پنځمه مسئله** : په روژه کښې صبا او بیگاه مسواک استعمالول جائز دی۔ په دې کښې رد دې په قول د امام شافعیؒ باندې ځکه هغه وائی : مازیگر کښې به ئې نه وهی۔ دلیل دا وائی چه حدیث کښې راځي (لخلفوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك) نو کوم شے چه الله خوښوی دهغه زائل کول مناسب نه دی۔

وجه درد داده چه دا استدلال ډیر بعید دے، ځکه چه (خلفوف) بد بوئی د معدې نه خارجيږي نه دخولې نه۔

خلفوف : دخلې د بوئی هغه تغیر ته وائی چه د معدې د خالی کیدو په وجه دروژه دار دخلې نه خیري۔

او دلیل د جواز دادې چه امر بالسواک باره کښې چه کوم احادیث راغلي دی هغه مطلق دی، وقت دون وقت پورې خاص نه دی، نو تخصیص دمسواک وهلو په یو وخت پورې صحیح نه دے، مگر په دلیل سره او دلیل دلته نشته۔ بلکه دلیل ددې په خلاف موجود دے هغه داچه :

عبد الرحمن بن غنم فرمائی : ما دمعاذ بن جبلؓ نہ تپوس اوکړو : اتسوک وأنا صائم ؟ قال : نعم ! قلت : أى النهار ، قال : غدوة وعشية . قلت : ان الناس يكرهونه عشية ويقولون : ان رسول الله ﷺ قال : لخلاف فم الصائم الخ ، قال : سبحان الله ! لقد أمرهم بالسواک وما كان بالذى يأمرهم ان ينتنوا أفواهم عمدا ما فى ذلك من الخير شئ بل فيه شر .

(کذا فى تلخیص الحبير ص : ۱۱۳ ، والارواء ۱۰۶/۱ ، واسنادہ جید)۔

یعنی دروڑہ پہ وخت مسواک نہ وھلو کنبے خیر نشتہ بلکہ پدمے کنبے شر دے ۔

۲ - دارنگ امام بخاریؒ باب منعقد کریدے : باب السواک الرطب واليابس للصائم ، و ذکر عن عامر بن ربيعة قال : رأيت رسول الله ﷺ يستاك وهو صائم مالا أحصى أو أعد (بخاری : ۱۵۹/۱)۔ عامر بن ربيعه فرمائی : نبی ﷺ دروڑہ پہ حالت کنبے دومرہ ڀیر کرتے مسواک اووھلو چہ شمار تے نہ وو۔

قال الحافظ : فى التلخيص : ۶۲/۱ : واسنادہ حسن۔

اوکومہ منع چہ دعلی او ابو هريره - رضى الله عنهما - نہ پہ البیهقی : ۲۷۴/۴ ، او الدارقطنی : ۲۰۳/۲ ، کنبے نقل دہ نو دھغے سند ضعیف دے ، او موقوف ہم دے ۔ انظر فتاوى الدين الخالص : ۵۲۶/۱۔

۶ - شپرمہ مسئلہ : آیا دگوتے نہ دمسواک کار اخستے شی کہ نہ ؟

نو سنت طریقہ دادہ چہ لرگے استعمال کرے شی ، لیکن دضرورت پہ بناء کہ لرگے میسر نشی نوگوتہ وھل ہم جائز دی ۔ اوپہ دے بارہ کنبے پنخہ روایات راغلی دی او تول ضعیف دی ۔ نو صحیح خبرہ دادہ چہ پہ ضرورت باندے محموا دی ، یعنی کلہ چہ مسواک نہ وی نو غائبونہ پہ گوتہ صفا کول پکار دی خو دمسواک والا سنت پرے نہ اداء کیڑی ۔

اول روایت دھغہ روایاتو نہ دادے : (۱) طبرانی پہ الأوسط کما فی مجمع الزوائد : ۱۰۰/۲ ، کنبے دعائشہ نہ روایت نقل کوی : قالت : قلت : یا رسول الله ! الرجل يذهب فوه أیستاك ؟ قال : نعم ! قلت : كيف يصنع ؟ قال : يدخل أصبعه فى فيه فيدلكه ۔

دا حدیث ضعیف دے سند کنبے ئے عیسی بن عبد الله الأتصاری دے وھو ضعیف ۔

التلخیص : ۷۰/۱۔

۲- دویم روایت : عن أنس عن النبي ﷺ قال : يحزئ من السواك الأصابع .

(أخرجه البيهقي : ۴۰/۱ ، وفيه عبد الحكم القلمي قال البخاري : منكر الحديث .

۳- روایت : علی بن ابی طالبؓ اودس کولو (فأدخل بعض اصابعه في فيه ... (وفيه)

هذا وضوء رسول الله ﷺ .

یو خو په دے کنبے نفی دمساوګ نشته . دویم : ددے په سند کنبے ابو مطر دے اودا

مجهول دے (میزان الاعتدال : ۵۷۴/۴ ، وموسوعة رجال الكتب التسعة : ۴/۴۵۴) .

۴- روایت : عن كثير بن عبد الله عن أبيه عن جده قال : قال رسول الله ﷺ : الأصابع

تجزئ مجزئ السواك اذا لم يكن سواك . وفيه كثير وهو ضعيف جدا ومتهم . أخرجه الطبراني

في الأوسط ايضا .

۵- روایت : عن عثمان انه كان اذا توضأ يسوك فاه بأصبعه . كذا في التلخيص ، ولم

يذكر سنده (۷۰/۱) .

اودارنگ دا حمل دے په جواز باندے . نو معلومېږي چه گوته دمساوګ په ځائے نه ده

قائم ، صرف دا چه دا جائز ده . او په فقه السنه (۴۳/۱ ، اورد المحتار : ۷۸/۱) کنبے ئے چه

ورته سنت وئيلے ده (چه دچا غائبونه نه وی نو گوته وهل سنت دی) او استدلال ئے کړيدے

په حديث دعائشهؓ باندے کوم چه مخکې تير شو ، نو دا خبره هم خطاء شوه ځکه چه

حديث دعائشهؓ ضعيف دے لکه چه تا اوپيژندلو . نو سنيت په ضعيف حديث سره نه

ثابتېږي -- امام نوویؒ په المجموع (۲۸۲/۱) کنبے ليکي : چه کله مساوګ موجود وی

یا نه وی نو د مساوګ سنيت په گوته استعمالولو سره نه حاصلېږي .

۷- اوومه مسئله : فوائد السواک :

د مساوګ ډيرے فائده په احاديثو او اقوالو د علماؤ کنبے راغلي دي ، بعضے دهغه نه

دادی : ۱- السواك مظهرة للقم : خوله پاکوی . ۲- ومرضاة للرب : الله پرے رضا کيږي .

(حديث) . ۳- په دے کنبے امتثال او عمل کول دي په امر د نبی کریم ﷺ .

۴- علی رضی الله عنه فرمائي : ان أفواهم طرق للقرآن فاطهروها بالسواك (رواه ابن

ماجه و ابونعیم باسناد ضعیف)۔

- ۵ - ابن عباس فرمائی : فی السواک عشر خصال : مرضاة للرب - رب خوشحالوی - ۶ -
ومسحطة للشيطان - شیطان خفه کوی - ۷ - ومفرحة للملائكة : ملائک خوشحالوی - ۸ -
- جيد للثة : اورئ مضبوطوی - ۹ - ويذهب الحفر : د غائبونوزیر والے ختموی - ۱۰ -
وينجلو البصر : نظر رویشانه کوی - ۱۱ - ويطيب الفم : د خولے خوند مزیدار کوی - ۱۲ -
يقلل البلغم : بلغم کموی - ۱۳ - وهو من السنة - ۱۴ - ويزيد في الحسنات : دے سرہ نیکی
دیریری . (الدارقطنی : ۵۸/۱) ، وسنده ضعیف فیہ معلی بن میمون وهو ضعیف متروک) - سند
اگرچہ ضعیف دے خودا فوائد مسواک کنبے شتہ دے۔

تلخیص الحبیر (۷۱/۱) کنبے نور فوائد ذکر دی ، قشیری بلا سندہ دأبو الدرداء قول
راوریدے چہ پہ مسواک کنبے (۲۴) گنر فوائد دی ، غیر مذکور پہ کنبے دادی :
۱۵ - يرفع الصلاة الى سبعين درجة : مونخ ورسره اويا درجو ته رسی - ۱۶ - په رزق او
مالدارئ کنبے فراخی پیدا کوی - ۱۷ - دخله بوئی لرے کوی - ۱۸ - صداع یعنی سر درد
ورسره بنه کیږی - ۱۹ - دغائبونو درد بنه کوی - ۲۰ - دمخ درنرا اود غائبونو دپړق په
وجه ورسره ملائک مصافحه کوی۔

رد المحتار (۷۸/۱) کنبے نور فوائد ذکر دی - لکه : ۲۱ - يبطئ بالشيب : وینسته
ورسره ډیر وخت پس سپینیری - ۲۲ - يحد البصر : دید تیزوی - ۲۲ - شفاء لما دون
الموت : مرگ نه علاوه دهره بیماری شفا ده - ۲۳ - انه يسرع في المشي على الصراط :
پل صراط باندے انسان په جلتی سره تیروی - ۲۴ - ويبيض الأسنان : غائبونو سپینوی -
۲۵ - ويهضم الطعام : خوراک هضم کوی - ۲۶ - ويزيد في الفصاحة : فصاحت زیاتوی -
۲۷ - ويقوى المعدة : معدة مضبوطوی - ۲۸ - ويقطع المرة : ترخه اوبه ختموی - ۲۹ -
ويسكن عروق الرأس : دسررگونو ته آرام رسوی - ۳۰ - ويسهل خروج الروح : روح
ورسره آسان اوځی - ۳۱ - اماطة الأذى : ضرر دفع کوی -
۳۲ - وأعلاها تذكير الشهادة عند الموت : غتہ فائده په کنبے داده چہ دمرگ په وخت
به ورته کلمه شهادت نصیب شی۔

مرقات (۳/۲) کنبے ملا علی القاری فرمائی : پہ مسواک کنبے (۷۰) اویا فوائد دی لکہ خنگہ چہ پہ افیون کنبے اویا (۷۰) ضررونہ دی۔

۸ - اتمہ مسئلہ : د مسواک وھلو خہ طریقہ دہ ؟

نو کیفیت ئے پہ غائبونو کنبے دادے چہ مسواک بہ عرضا (پہ پلنو) وھی نہ طولا (پہ اوږدو)، لکہ پہ السنن الکبریٰ (۴۰/۱) والتلخیص (۶۵/۱) کنبے روایات راوړیدی خو هغه ضعیف دی۔

۲ - اوپہ ژبه باندے چہ وھی نو کیفیت ئے دادے چہ طولا به ئے وھی اوږږے آخر سرته به ئے رسوی لکہ مخکینے حدیث تیر شویدے چہ نبی کریم ﷺ به پرے اُغ اُغ کولو۔

اوپہ روایت دبخاری (۳۸/۱) او مسلم (۱۲۸/۱) کنبے دی : ابو موسیٰ فرمائی : اتیت النبی ﷺ یستن بسواک بیده یقول : ا ع ا ع ، والسواک فی فیہ کأنه یتھوع . وفی رواية مسلم : وطرف السواک علی لسانه . وفی لفظ احمد : وطرف السواک علی لسانه یستن الی فوق . قال الراوی : کأنه یستن طولا۔

اوگوتونیولو کنبے چہ کوم کیفیت رد المحتار (۷۸/۱) ذکر کریدے احوالہ ئے پہ ابن مسعود ورکړیده نودا حدیث مونږ چرته نه دے موندلے۔

۹ - نهمہ مسئلہ : اوقات السواک کوم کوم دی ؟

د مسواک وھل پہ ډیر اوقاتو کنبے پہ احادیثو کنبے ثابت دی، لکہ :

۱ - دمضمضه په وخت - ۲ - مانځه ته اوږدو په وخت، ۳ - کور ته داخلیدلو په وخت، لکہ روستو حدیث رازوان دے - ۴ - تهجد ته د پاڅیدو په وخت د اوداسه نه مخکینے (اذا قام للتهجد یشوص فاه بالسواک) . ۵ - عند النوم - د اوده کیدو په وخت، لکہ په حدیث د ابو نعیم فی معرفه الصحابه کنبے دی : ان رسول الله ﷺ ما نام ليلة حتى استن (یعنے رسول الله ﷺ به چہ کله اوده کیدو نو خامخابه ئے مسواک کولو۔

۹ - السواک لكل صلاة : هر مانځه ته اوږدو په وخت . ۱۰ - السواک بعد فراغه من كل شغل وعمل : د هر قسم کار نه فارغیدو په وخت . کما فی حدیث میمونه - ۱۱ - دخله بدبوئی په وخت . لکہ ابن ابی شیبہ کنبے دی چہ نبی ﷺ دیو سړی نه دخله بدبوئی

محسوس کرے، ورتہ ئے اوو فرمائیل : أما تستاك ؟ یعنی مسواک ولے نہ وہے ؟۔

۱۲ - خوب نہ را پاسیدوپہ وخت۔

۱۰ - لسمہ مسئلہ : پہ کوم لاس مسواک وهل سنت دی ؟۔

نودامسئلہ مخکنیے پہ حدیث دعائشہ باب آداب الخلاء کنبے تیرہ شوہ چہ دوه قوله دی پہ کنبے۔ ۱ - شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ وائی : داد قبیلے د ازالة المستقذرات نہ دیے نو گس لاس سرہ وهل ئے بہتر دی۔

۲ - دویم قول دادے چہ مسواک وهل سنت دی، او سنت طاعت د اللہ تعالیٰ دیے او قربت دیے او قربات او طاعات پہ بنی لاس سرہ کیڑی۔ اوہل دلیل روایت دابوداود (۲/۲۱۷)، کتاب اللباس باب الانتعال) دیے کما مر عن عائشة وفيه : كان رسول الله ﷺ يحب التيمن ما استطاع في شانه كله في طهوره وترجله وتغلبه قال مسلم : وسواكه واسناده صحيح۔

۳ - قول ثالث والا تفصيل کوی چہ کہ مسواک د تطهير الفم دپارہ وی لکہ دخوب نہ پاخی یا استنجاء نہ پس نو گس لاس سرہ وهل بہتر دی، اوکہ د تحصيل السنة (د سنت عملی کولو) دپارہ وی نو دا بیا مجرد قربت دیے نو پہ بنی لاس سرہ وهل ئے بہتر دی۔

تنبیہ : برش وغیرہ استعمالولو ہم ہفہ حکم دیے کوم چہ پہ گوتہ کنبے دیے، چہ پہ دیے سرہ ہم جائز دیے لیکن سنت ورسرہ نہ اداء کیڑی، یعنی داد مسواک پشان حکم نہ لری، بلکہ صرف کفایت پہ کنبے دیے، اوہ د مسواک فائدے پہ دیے سرہ حاصلیڑی۔ دارنگہ دیے سرہ دا شرط ہم یاد لرل پکار دی چہ دا بہ دخنزیر دخرمن نہ نہ وی جوڑ۔

الفصل الأول - اولنے فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرَتِهِمْ بِتَأْخِيرِ الْعِشَاءِ وَبِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : جناب ابو ہریرہؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیلے دیے : کہ ما پہ خپل امت باندے دا خبرہ مشککہ نہ گنرلے نو مابہ دوی تہ دا حکم ورکریے وو چہ

ماسخوتن مونخ تاخیر سره کوی، او هر مونخ دپاره مسواک کوی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح: لَوْلَا أَنْ أَشَقُّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرَتِهِمْ :

فوائد: ۱ - په دې حدیث کښه د نبی علیه السلام شفقت ته اوگوره په امت باندې

چه فرمائی: زما په امت باندې دا گرانېږي چه هر مائخه ته مسواک وهل پرې فرض کړم۔

۲ - هر حدیث د نبی کریم ﷺ وحی منزل نه ده، ځکه که وحی وې نو ځان ته نسبت

کول صحیح نه وو، په (أَنْ أَشَقُّ) سره۔ او په دې معنی ورته وحی وئیله کیږي چه د نبی

کریم ﷺ په دې عمل باندې الله تعالی رد نه دې کړې بلکه په دې باندې خوشحاله دې۔

۳ - الأمر للوجوب، اودا قاعده شرعيه ده، دې دپاره نور هم قرآنی او حدیثي دلائل

شته دې، چه په خپل ځای کښه به راشي۔

سوال: نبی کریم ﷺ خو سونږ ته په ډیرو ځایونو کښه دمسواک کولو امر کړيدې

نودلته څنگه فرمائی چه (لأمرتهم بالمسواک) مابې ورته دمسواک امر کړې وې؟۔

جواب: هلته کښه امر للاستحباب دې، او په دې حدیث کښه معنی داده چه

(لأمرتهم وجوبًا ولزومًا) یعنی مابې ورته د فرض کیدو امر کړې وې۔ لکه چه دا دیو حدیث

نه معلومیږي۔ نو دا دلیل دې چه امر دوجوب دپاره دې۔

۳ - د ماسخوتن مونخ موخر کول عند الجمهور مستحب دی۔ اود امام شافعی په

نیز تقدیم ئې مستحب دې، لیکن قول اول راجح دې، وجه درجحان داده چه حدیث کښه

منع د سمر بعد العشاء نه راغلی ده، نو که مونخ وختي اوشی نو خوب به زر نه کوی

نوقیصه به کوی، نو په دې ممنوع کار کښه به واقع شی۔ باقي اختلاف به روستور اخی۔

عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ: مسواک عند الوضوء کښه خو اتفاق دې چه سنت عمل دې، لیکن

مائخه ته داوړیدو په وخت مسواک وهلو کښه اختلاف دې۔ (۱) عند الجمهور مائخه ته

داوړیدو په وخت کښه هم سنت عمل دې، او ظاهر ددې حدیث پرې دلیل دې، تاویلاتو ته

ضرورت نشته دخپل مذهب ثابتولو دپاره۔ دغه شان عمل دصحابو دلیل دې چه هغوی

به عند القيام الى الصلاة مسواک وهلو، دزید بن خالد الجهني رضی الله عنه نه روایت

مخکښه تیر شو، چه دده مسواک به همیشه دپاره په غوږ باندې پروت وو، دمائخه په

وخت کنبے بہ ئے وھلو۔ دغہ شان بخاری (۱۲۲/۱) باب الجمعة کنبے (مَعَ کُلِّ صَلَاةٍ) لفظ راغلے دیے، چہ دا دلالت کوی پہ اتحاد زماناً او مکاناً باندے، نو بناء پہ دیے دا حنافو تاویل باطل شو چہ دلتہ مضاف حذف کوی ای عند وضوء کل صلاہ، فتدبر!

۳- دلیل: محققین متقدمین احناف ہم وائی چہ مسواک عند القيام الی الصلاہ مستحب دیے، لکہ صاحب دبدل المجہود (۶۱) کنبے دتاتارخانیہ نہ دا نقل کړیدی چہ: ویستحب السواک عندنا عند کل صلاہ ووضوء۔

امام ابن الھمام پہ فتح القدیر شرح الھدایہ (۳۲/۱) کنبے لیکي: ویستحب فی خمسۃ مواضع: اصفرار السن، وتغیر الرائحة، والقیام من النوم والقیام الی الصلاہ وعند الوضوء واول ما یدخل البیت، انتھی۔ وقال العلامة عبد الحی فی عمدة الرعاۃ حاشیۃ شرح الوقایۃ: ۶۳/۱: ویستحب ایضاً عند کل صلاہ۔

او مسواک عند الصلاہ کنبے نکتہ دادہ چہ دا حال دتقرب الی اللہ او مناجات دیے نو پکار دہ چہ انسان پہ کمال نظافت سرہ اللہ تعالیٰ تہ اودریری او اھتمام دعبادت اوکری۔
۲- دویم قول: دمتأخرینو احنافو دیے، دوی دا سنت نہ منی، بلکہ مکروہ ورتہ وائی،
۱- اولہ وجہ دا بیانوی چہ پہ دیے کنبے خطرہ دہ دراوتلو د وینے دخولے نہ او اورئ زخمی کوی، او وینہ راوتل خو ناقض للوضوء دیے ددوی پہ نیز نو د سنیت نہ بہ پہ دیے کار سرہ حرمت تہ نقل شی۔

لیکن ددیے (۱) جواب دادیے چہ دا قیاس دیے پہ مقابلہ د نص صریح کنبے۔ اودا باطل دیے، پہ دیے باندیے ہیخ دلیل نشته سوی د مذہبی حمایت نہ۔

(۲) دارنگ وینہ راوتل عند الجمهور ناقض نہ دہ کما مر، دارنگہ کہ لاریے غالیے وی پہ وینہ باندیے نو دا حنافو پہ نیز ہم اودس نہ ماتیری، نو بیا پہ صحیح حدیث باندیے دعمل نہ کولو دپارہ ولے خامخا بہانے گوری!

(۳) بلہ دا چہ پہ آرام سرہ دیے مسواک مہری چہ اورئ نہ وینہ نہ راوخی، نو دا بہانہ بہ ئے ہم ختمہ شی۔

۲- دویمہ وجہ دا بیانوی چہ دے کنبے ازالہ دگندگی دہ نو مسجد کنبے دا کار نہ دے پکار۔ ددے جواب شیخ محمد طاہر الفتنی الحنفی پہ مجمع البحار (۱۵۸/۲) کنبے ورکریدے (کما فی المرعاة: ۷۸/۲) چہ مسواک عند الصلاة عبادت دے نو مسجد کنبے کول پکار دی، اوکہ تہ وائے: چہ گندگی راوخی نو جواب دادے چہ پہ داسے طریقہ ۱۔ ۲۔ ۳۔ استعمال کرے چہ لارے وغیرہ ورسره اونہ توکلے شی پہ نرم انداز سرہ ۱۔ ۲۔ ۳۔ استعمال کرے۔

۲- دویم دلیل: پدے حدیث کنبے تاویل کوی چہ دلته مسواک عند وضوء کل صلاہ مراد دے، دلیل دا پیش کوی چہ ابن خزیمہ (۷۳/۱) حاکم (۴۶/۱) بخاری تعلیقاً (لأمرتهم بالسواک عند کل وضوء، ولمسلم: عند کل طهور) روایت کریدے نو دلته مضاف حذف کوی۔ یعنی دھر مانخہ پہ اوداسہ کنبے مسواک سنت دے۔

ددے جواب دادے چہ دلته دوہ قسمہ احادیث دی (۱) یو عند کل وضوء (دھراودس پہ ابتداء کنبے) (۲) دویم: عند کل صلاۃ (ھر مانخہ تہ اودریدو وخت کنبے)۔ اودا دواہ جدا جدا احادیث دی، پہ دواہوباندے جدا جدا عمل پکار دے یو پہ بل کنبے داخلول او تاویل کول مناسب نہ دی، کله کله پہ دے بل حدیث ہم عمل کول پکار دی، خو اللہ دے دمقلدینو انصاف روزی کری چہ تاویل پہ حدیث کنبے یا آیت کنبے اونہ کری نو ساعت پرے نہ تیریری، خامخابہ حدیث د خپل مذهب سرہ پہ زورہ برابروی، داسے نہ کوی چہ حدیث تہ خپل مذهب ورواوی اود خپل امام خبرہ ہم عملی کری چہ: اذا صح الحدیث فهو مذهبی۔ فیا للتقلید! کم من عاقل ألقاه فی ورطة الهلاك!۔

نو کہ انسان ۱۔ ہمیشہ نہ وہی نو کله کله خو پہ دے باندے عمل کول پکار دی چہ دا احادیث ضائع نشی، خاصکر کله چہ انسان د اودس نہ پس خبرے اترے کرے وی۔ بلہ فائدہ دادہ چہ مسواک سرو بنخو دواہو دپارہ دے، لفظ دامت پرے دلیل دے۔

۲- وَعَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يَبْدَأُ

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ بَيْتَهُ قَالَتْ: بِالسَّوَاكِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ: شریح بن ہانیؓ فرمائی: ما دبی بی عائشہؓ نہ تپوس اوکرو چہ رسول اللہ

بہ چہ کلہ کورتہ داخل شو نو پہ خہ شی بہ ئے شروع کولہ ؟ ہغے اوفر مائیل : پہ مسواک وھلو باندے ۔ (مسلم)۔

تعارف د شریح بن ہانی رحمہ اللہ :

کنیہ ئے ابو المقدام الکوفی دہ، اود علی رضی اللہ عنہ ملگرے دے، دیرو غزواتو کنیہ ورسرہ حاضر شویدے، ثقہ تابعی دے پہ سجستان کنیہ د عبید اللہ بن ابی بکرہ سرہ شریک قتل شویدے پہ سنہ (۷۸) ھ کنیہ ۔

تشریح : دا حدیث دلیل دے چہ نبی ﷺ پہ عام اوقاتو کنیہ مسواک وھلے دے تردے چہ کورتہ بہ ننتو ہم مسواک بہ ئے وھلو، نو مسواک وھل مستقل عبادت دے، داود اسہ پورے خاص نہ دے ۔

۲- ددے نہ معلومہ شوہ چہ د نبی علیہ السلام د مسواک سرہ دیرو مینہ وہ ہر وقت بہ ئے مسواک وھلو۔ ۳- د پردی زنانه آواز عورت نہ دے۔ ۴- د پردی زنانه نہ تعلیم زدہ کول یا دیومے مسئلے تپوس کول جواز لری کلہ چہ فتنہ ترے نہ پیدا کیڑی مثلاً د ہغے کیست اوری یا لاوہ سپیکر نہ غائبانہ د ہغے آواز اوری۔ جائز دی۔

۳- وَعَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا قَامَ لِلتَّهَجُّدِ مِنَ اللَّيْلِ يَشُوصُ فَاَهُ بِالسَّوَاكِ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : جناب حذیفہؓ فرمائی: نبی کریم ﷺ بہ چہ کلہ د شپے تہجد و دپارہ پاخیدلو نو پہ خلہ بہ ئے مسواک مہلو ۔ (متفق علیہ)۔

تشریح : يَشُوصُ فَاَهُ : شاص يشوص او ماص يموص پہ یوہ معنی سرہ دی یعنی مہل، ای یدلک اسنانہ۔ ددے دوہ معانی دی (۱) يشوص فاه فی الوضوء : یعنی د اودس پہ وخت بہ ئے مسواک وھلو، دا معنی کمزورے دہ ٹککہ بیا د تہجد و ذکر کول پے قائمے کیڑی، والتأسيس أفضل من التاكيد، فتدبر! (۲) دویمہ معنی: لکہ چہ د نورو حدیثونو نہ معلومہ دہ چہ نبی کریم ﷺ بہ د بالبت لاندے مسواک کیخودلو کلہ چہ بہ د خوب نہ

راييدار شو نومسواک به ئه وهلو، بيا به ئه (ان في خلق السموات والأرض الخ أخرى آيتونه دسورت آل عمران اولوستل، بيا به ئه اودس شروع کولو۔

۴ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ : قَصُّ الشَّارِبِ وَاعْقَاءُ اللَّحْيَةِ وَالسَّوَاكُ وَاسْتِنْشَاقُ الْمَاءِ وَقَصُّ الْأَظْفَارِ وَغَسْلُ الْبَرَاجِمِ وَتَنْفُ الْأَبْطِ وَحَلْقُ الْعَانَةِ وَانْتِقَاصُ الْمَاءِ - يَعْنِي الْإِسْتِجَاءَ - قَالَ الرَّاَوِيُّ : وَنَسِيتُ الْعَاشِرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْمُضْمَضَةَ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ . وَفِي رِوَايَةٍ : الْخِتَانُ بَدَلَ اعْقَاءِ اللَّحْيَةِ ، لَمْ أَجِدْ هَذِهِ الرِّوَايَةَ فِي الصَّحِيحَيْنِ ، وَلَا فِي كِتَابِ الْحَمِيدِيِّ . وَلَكِنْ ذَكَرَهَا صَاحِبُ الْجَامِعِ ، وَكَذَا الْخَطَّابِيُّ فِي مَعَالِمِ السُّنَنِ عَنْ أَبِي دَاوُدَ بِرِوَايَةِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ .

ترجمه : بی بی عائشہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیے دیے : لس خیزونہ د فطرت نہ دی (یعنے ددین خبرے دی) : (۱) بریت وارہ کول (۲) بیرہ اوڍڊول (۳) مسواک کول (۴) پوزہ کنبے اوبہ اچول (۵) نوکونہ پریکول (۶) دجوړونو څائے وینځل (۷) دترخ وینسته ویستل (۸) دنامہ لاندے وینسته خرئیل (۹) اوبو سرہ استنجاء کول (۱۰) راوی وائی لسم خیز مانہ هیر شو، ممکنہ ده چه هغه خله کنځالول وی - (مسلم) - او یوروايت کنبے (دویم خیز) بیرہ اوڍڊولو په څائے ختنه (سنت) کول دی - او صاحب مشکوه فرمائی : ما دا روایت نہ په صحیحینو (بخاری، مسلم) کنبے بیاموندے دیے اونه په کتاب الحمیدی کنبے (چه دصحیحینو جامع دیے)، البتہ دا روایت صاحب دجامع الأصول (په خپل کتاب کنبے) ذکر کړے دیے دغه شان خطابی په معالم السنن کنبے دأبوداود په حواله دعمار بن یاسر روایت سره نقل کړے دیے -

تشریح : عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ : د فطرت درے معانی دی، باب القدر کنبے تیرے شوی دی، دلته یا سنہ الاثیاء مراد دیے، یعنی دا سنت، الله تعالیٰ انبیاءو دپاره غوره کړیدے، او مونږ ته ئه د هغوی د اقتداء حکم کړیدے، نو گویا چه دا د هغوی جلی اوفطری أمرو،

چہ دوی پرے پیدا شوی وو ٹکھ ورتہ فطرت وائی۔ (۲) یا مراد طبع الانسان ده، یعنی دهر انسان طبیعت دا کارونه بنه گنری، د طبیعت دانسان سره موافق دی۔
وَاعْفَاءُ اللَّحِيَةِ :

﴿ ازالة الخفاء عن مسئلة اعفاء اللحي ﴾

د ٲول امتِ مسلمه په دے خبره اتفاق دے چہ گیره دقبضے نه کمول گناه ده، صرف د علامه مودودی صاحبؒ اود بعضے دکتورانو تحقیق دادے چہ دگیرے حد نشته، لیکن مونږ وایو چہ احادیثو کنبے اعفوا اللحي، ارخوا اللحي الفاظ راغلی دی نودائے شرعی حد دے، چہ گوته مه وروړه۔ دارنگ نور دلائل روسته راځی۔

البته دقبضے نه چہ زیاته وی دهغه وهل څنگه دی؟ په دے کنبے اختلاف دے:

۱- یو قول دادے (وهو قول الجمهور) چہ دقبضے نه زیات وینسته وهل مستحب دی، دوه دلیلونه بیانوی (۱) یو عقلی: چہ انسان په ډیره اوگده گیرے سره بدنما معلومیرې او ثوب شهرت کنبے داخلیرې (۲) نقلی دلیل: څلور موقوف روایات دی چہ نصب الرايه (۴۵۷/۲) کنبے ذکر دی، اگرچہ مرفوع روایات هم شته لیکن هغه ضعیف دی، موقوف روایاتو کنبے: ۱- یو د عمر فاروقؓ نه دے (کما فی تحفة الأحوذی: ۴/۱، نقلا عن ابن جریر الطبری: أنه فعل ذلك برجل - چہ هغه دا کار دیو سړی سره کړے وو۔

۲- دویم د ابن عمرؓ نه دے چہ ده به په حج او عمره کنبے دگیرے دقبضے نه زیات وینسته اخستل (اخرجه البخاری: ۸۷۵/۲، وابوداود: ۳۲۸/۱، باب القول عند الافطار، والنسائی فی کتاب الصوم والحاكم: ۴۲۲/۱، والدارقطني، وکما فی نصب الراية: ۴۵۷/۲). وکلا الحديثین فی ابن ابی شيبه (۳۷۳/۸)۔

۳- دریم د جابر بن عبد اللهؓ روایت دے (اخرجه ابوداود: ۲۲۵/۲) قال: کنا نعفی السبال - أي اللحي - الا فی حج وعمره. وسنده ضعیف. حسنه فی التحفة: ۴/۱، وضعفه الألبانی فی ضعیف أبی داود رقم: ۴۲۵۱) باب فی اخذ الشارب۔

۴- روایت د ابو هريرهؓ دے چہ ده به دقبضے نه زائد وینسته اخستل (اخرجه ابن ابی شيبه: ۳۷۳/۸، وکذا فی نصب الراية۔

۲ - دویم قول : د شیخ البانیؒ دے، دده رائے داده چه د قبضے نه زیات وینسته اخستل واجب دی، دلیل دا وائی چه : عبد الله بن عمرؓ در رسول الله ﷺ شدید الاتباع وو، نو ده به ضرور نبی کریم ﷺ لیدلے وی، څکه دده د شدت الاتباع تقاضا داده چه دا کار به نبی کریم ﷺ کړی وی، او مرفوع ضعیف روایات هم په دے باب کښه شته دے -

۳ - لیکن علامه مبارکفوریؒ صاحب د تحفة الأحوذی لیکي : چه نه وهل ئے افضل دی او وهل ئے جواز لری، وجه د افضیلت داده چه احادیث په نه وهلو کښه مطلق راغلی دی (ارخوا، اعفوا اللحی) او هر چه عمل ددے صحابوؓ دے نو دا چه کله د مرفوع صحیح مقابله کښه راشی نو متروک به وی، او عمل او امر د نبی کریم ﷺ به اخستل ضروری وی. اودا په کښه أسلم الأقوال دے، او همدا رائے د شیخ صالح العثیمینؒ هم ده. اوز مونږ رائے هم داده -

۲ - خو، ښه جواب دادے چه د صحابوؓ نه دا وهل په حج او عمره کښه ثابت دی تتمیما للحلق، الا من ابن عمرؓ - اود لیل په دے باندے قول د جابر بن عبد اللهؓ دے : (کنا نغفی السبال الا فی حج) حسنه فی التحفة : ۱/۴، وضعفه الألبانی فی ضعیف أبی داود (۴۲۰۱) -

نو ښه طریقه هم دا شوه چه د حج او عمره نه ما سوی اوقاتو کښه په (اعفوا) باندے عمل دے او په حج او عمره کښه په قض باندے عمل دے، اودا زائد علی القبضه وهل صرف مونږ جائز قدره گڼو، دوجه د احترام د اجتهاد ددے صحابه کراموؓ -

لیکن سلسلة الأحادیث الصحیحة : ۲۴۹/۳، او مجمع الزوائد : ۱۳۱/۵، کښه یو حدیث دے : چه صحابوؓ نبی کریم ﷺ ته عرض او کړو : (ان اليهود یقصون عثانینهم و یوفرون سبالهم) نبی کریم ﷺ ورته او فرمائیل : (وفروا عثانینکم وقصروا سبالکم) واسناده حسن - عثانین جمع د عثنون ده گیره ته وائی او سبال جمع د سبله ده، بریتو ته وائی، کله کله گیره ته هم وائی -

دا حدیث مطلق دے په گیره پریخودلو کښه څکه دا امر په مقابله دیهودو کښه شویدے او هغوی به گیره لنډولے، څومره مقدار به ئے لنډولے؟ نو ددے معلومات خو

نشته ! نو دلته نبی کریم ﷺ تعیین او تحدید اونه کړو چه خومره اندازه ئے اوگده کړئ، او یهودو به وره کوله، نو نبی ﷺ دهغوی په مقابلہ کنبے امر په (وفروا) سره اوکړو چه اوگدے ئے کړئ۔ نو په دے روایت سره د مودودی صاحب خبره هم غلطه شوه، او د شیخ البانی صاحب د وجوب قول هم کمزورے شو، تدبر !

لَحِيَّة : اصل کنبے د ژامے هډوکی ته وائی یعنی هغه وینسته چه په اننگو او ژامه اوزنه باندے راختلی وی۔ نو د مخ نه وینسته اخستل یا د مخ خریئل هیخ روایت کنبے نه دی نقل۔ پاتے شوه د فتاویہ شامیه (۲۶۱/۵) دا خبره چه دمخ نه ویکته اخستل او دگیرے طرفونه اخستل جواز لری نو دا خطاء خبره ده، وجه د خطائی داده چه د لحيه تعریف دے ټولو ته شامل دے۔ (مجموعه الفتاوی : ۱۲۰/۲۱، لشیخ الاسلام)۔

الفائدة الفائقة : اوس دلته د بدن د ویختو اقسام بیانیری :

۱ - یو قسم هغه دی چه دهغه اخستل واجب دی، لکه حلق العانه (زیر ناف وینسته) تنف الابط وقص الشارب (د ترخونو او بریتو وینسته)۔

۲ - بل هغه دی چه دهغه اخستل حرام دی، لکه حلق اللحيه والحاجب للمرأة والرجل۔ گیره، اود سپری او بنشے وروڅے۔

۳ - دریم هغه دی چه ترك ئے افضل دی او اخستل ئے جائز دی، وهو حلق الرأس۔ سر خریئل۔ ۴ - بل هغه دی چه اخستل او ترك دواړه علی السویه وی، لکه دعام بدن وینسته اخستل ما سوی دمذكوره مواضعونه۔ دا په اباحت عامه کنبے داخل دی۔ لکه دپوزے دننه وینسته، دپنډوا وینسته، ماتحت الخصیتین وغیره ددے اخستل جائز دی۔

دلیل په دے باندے دا حدیث دے (وما سكت عنه فهو مما عفا عنه)۔ رواه ابو داود۔ په دے باندے ډیر مسائل حل کیږی۔

وَقَبْصُ الْأَظْفَارِ : نوکونه پریکول۔ ددے پریکولو آخری موده خلونینت وروڅے ده (كما فی الحدیث : ان لا تترك أكثر من أربعين ليلة - مسلم : ۱۲۹/۱) اوهره هفته یا دوه هفته پس اخستل ئے افضل دی۔ اود اخستلو په کیفیت کنبے څه خاص طریقہ د پریکولو مسنون نه ده، په دے باره کنبے هیخ صحیح حدیث نه دے وارد۔ او کوم کیفیت

چہ بعض خلقو ذکر کریدے یا لکہ شیخ عبد القادر جیلانیؒ پہ غنیۃ الطالبین (۱/۱۵) کنبے ذکر کریدے چہ اول بہ دخنصر گوتے نوکان دبنی لاس پریکوی بیابہ دوسطی، بیابہ دابہام، بیابہ دبصر بیابہ دگس لاس نہ دابہام، وسطی، خنصر، سبابہ، بنصر پریکوی۔ نو ددے کیفیت ہیخ وجود پہ احادیثو کنبے نشتہ۔ بعضے خلق دے بارہ کنبے ضعیف او موضوع حدیث پیش کوی چہ (من قص اظفاره مخالفا - کما مر - لم یر فی عینیہ رمدا) چاچہ پہ دغہ مذکورہ طریقہ خپل نوکونہ پریکول نو سترگے بہ ئے چخنے نشی۔ قال السخاوی : لم اجدہ (موضوعات الکبری للقاری ص : ۷۴، وقال ابن القیم فی المنار المنیف ص : ۱۴۰ : من اقبیح الموضوعات. وفي المختارات الجلیة ص : ۲۳)۔

دا روایت موضوع دے نوٹکہ پرے استحباب نہ ثابتیری، داد صوفیاؤ طریقے دی۔ ملا علی قاری پہ کنبے وائی : فانه انفع لرمذ العینین۔ نودا حدیث ضعیف دے۔ بلکہ احادیثو کنبے دا خبرہ دہ چہ اول بہ دبنی لاس او بنی طرفتہ شروع اوکری بیابہ دگس لاس، ٹککہ (کان رسول اللہ ﷺ یعجبه التیمن فی کل شیء)۔

وَنَتَفُ الْأَبْطُ : ۱ - یعنی پہ گوتو سرہ دترخ وینستہ ووستل، او پہ دے سرہ دا وینستہ ضعیف کیروی نو د بدن نہ بخارات او بد بوئی کمیروی۔ خو آیا خرنیل ئے او نورہ - یو قسم چونہ - وغیرہ استعمالول جائز دی کہ نہ؟ پہ دے کنبے اختلاف دے۔

۱ - یو قول دادے چہ مقصود پہ نتف الابط کنبے نظافت دے نودا پہ ہرہ ذریعہ سرہ حاصلولے شی، او غالباً ووستل گران دی نو خرنیل ئے ہم جائز دی۔

۲ - قول ثانی دادے چہ نبی کریم ﷺ نتف (وستل) لفظ وئیلے دے نودا ضروری دے، او ابتداء کنبے ووستل گران وی خو چہ کلہ انسان ورسرہ عادت شی بیا تکلیف نہ وی، او پہ نتف کنبے فوائد دی کوم چہ پہ حلق (خرنیلو) وغیرہ کنبے نشتہ، کما مر۔ خو چاتہ چہ پہ نتف کنبے تکلیف وی نو حلق ورلرہ جواز لری۔ تفسیر قرطبی (۲/۱۰۵) کنبے دی چہ دترخ وینستہ خرنیل جائز دی اگرچہ افضل نہ دی ٹککہ مقصود پہ نتف (وستلو) کنبے نظافت حاصلول دی او دا پہ خرنیلو سرہ ہم حاصلیری۔ امام شافعیؒ وائی : زہ پرے قوی نہ یم۔

وَعَسَلُ الْبُرَاجِمِ : دگوتے بندونو دپارہ پہ عربی کنبے دیر الفاظ استعمالیہی براجم، اشاجع، رواجب، انامل دا تول مفاصل تہ وائی خو فرق دادے چہ بُرَاجِم جمع دَبْرُجَمَہ دہ دگوتے ہغہ بندونو تہ وائی چہ تلی سرہ نزدی دی، دہغے نہ برہ رَوَاجِب، دہغے نہ برہ اشَاجِع، دہغے نہ برہ اَنَامِل یعنی دگوتو سرو نہ دی (حاشیۃ المتنبی ص : ۷۹)، بعضے انسانان خاصکرد زمیندار دگوتو بندونہ زر نہ لمدیہی نو پہ دیے وجہ ئے دا جدا ذکر کرو۔ امام نووی شرح مسلم : ۱۲۹/۱، کنبے وائی : د غسل البراجم پہ حکم کنبے ہغہ خیری چہ پہ نوکونو او پوزہ کنبے او د بدن پہ بل ٹائے کنبے جمع وی داخل دی۔

وَحَلَقُ الْعَانَةِ : عانہ زیر ناف ویستو تہ وائی، دنارینہ وی کہ دزنانہ۔ ابو العباس بن سریج لغوی وائی : دا ہغہ ویستو تہ وائی چہ ددبر د حلقے نہ گیر چاپیرہ وی، امام نووی وائی : بناء پہ دوارو تفسیرونو د قبل او دبر ویستہ خریئل مستحب دی (شرح مسلم : ۱۲۸/۱) لیکن ظاہرہ دادہ چہ اول تفسیر د جمہور اہل لغتو دی، نو صرف د عانہ خریئل ضروری دی، او ددبر نہ گیر چاپیرہ ویستہ خریئل مباح درجہ کنبے دی، کہ اخلی او کہ نہ لکہ مخکنبے د ویستو تقسیم کنبے تیر شو۔ بیا ددی پہ لرے کولو کنبے درے طریقے جائز دی، سنت پہ کنبے حلق (خریئل) دی، اودوہ طریقے جائز دی (۱) یو ویستل اودا شہوت کنبے نقصان پیدا کوی (۲) دویم نورہ - یو قسم چونہ - وغیرہ استعمالول، لیکن دا بدن توروی - (۳) خریئل : اودا شہوت کنبے زیادت پیدا کوی - دلیل دادے چہ یو صحابی نبی کریم ﷺ تہ د زیات شہوت فریاد اوکرو، نبی کریم ﷺ ورتہ او فرمائیل : وفر شعر جسدک ... الحديث. أخرجه ابو داود بسند ضعيف۔

یعنے د بدن ویستہ زیات کرہ، شہوت بہ دیے کم شی، اودا کاربے وادہ زنانو لہ پکار دیے چہ ویستہ اوباسی یا دوائی کریم وغیرہ استعمال کری، دیے دپارہ چہ شہوت ئے کمزورے شی - بیا ددی کمہ مودہ مقررہ نہ دہ، اوزیاتہ مودہ ئے خلویست ورٹے دہ، ددی نہ ئے اہول نہ دی پکار، لکہ مسلم (۱۲۹/۱) کنبے حدیث دانس دیے (وَقَتَّ لَنَا فِي قِصِّ الشَّارِبِ وَتَقْلِيمِ الْأَظْفَارِ وَتَنْفِ الْإِبْطِ وَحَلَقِ الْعَانَةِ : ان لا تترك اكثر من اربعين ليلة)۔

امام نووی وائی : د حدیث معنی دادہ چہ خلویست ورٹونہ بہ ئے نہ اہوی اودا مطلب

نہ دے چہ خلویہست ورغو نہ مخکینے بہ ئے نہ پریکوی۔

وَأَنْتَقَاصُ الْمَاءِ : ۱ - اضافت دمصدر دے فاعل تہ، او مفعول حذف دے، ای انتقاص البول بالماء، یعنی چہ انسان ذکر پہ اوبو سرہ اووینجی نو یخوالے بہ اثر اوکری نوبول بہ اودریپی اولگ لگ بہ نہ خارجیری، نو مراد ترینہ استنجاہ شوہ۔

۲ - بعضے وائی چہ دانتقاص نہ مراد انتفاض دے یعنے چنرکاؤ د اوبو چہ دا معنی د نضح او انتضاح ہم دہ کما مرفی حدیث جبرئیل - یعنی داودس نہ پس خختگ تہ اوبہ اچول دوسوسے ددفع کولو دپارہ - اومرعات (۸۱/۲) کینے دا توجیہ غورہ کریدہ - دلیل دادے چہ حدیث دعمار کینے دانتقاص پہ خائے دانتضاح لفظ ذکر دے، کما فی ابی داود وابن ماجہ -

يَعْنِي الْإِسْتِجَاءَ : دا تفسیر دوکیع راوی دے، لکہ پہ روایت د مسلم (۱۲۸/۱) کینے قتیبہ بیان کریدے۔

الْخِتَانُ : ﴿ تَوْجِيهِ الْكِسْلَانِ إِلَى مَسْئَلَةِ الْخِتَانِ ﴾

دختان معنی ختنہ کول (سنتول) یعنی دذکر دحشفے نہ چہ کومہ خرمن تاؤ وی ہفہ پریکول دومرہ حد پورے چہ زورندہ غوبنہ پاتے نشی او یا دومرہ چہ تولہ حشفہ رابنکارہ شی - دا ختنہ بہ دہفہ چا کولے شی چہ قلفہ لری، اوکہ ہمداسے مختون پیدا شوے وی نو سنتول ئے نشتہ، لکہ بناء پہ یو قول باندے نبی کریم ﷺ مخنون پیدا شویدے - اگرچہ دا قول ضعیف دے، شرعہ الاسلام - زاد المعاد : ۸۰/۱ - وتحفة المودود۔

دختنہ خہ حکم دے ؟

نوددے پہ حکم کینے اختلاف دے : ۱ - جمهور علماء ددے قائل دی چہ ختنہ دنارینہ دپارہ واجب دہ، او ابن عباس بہ پہ دے بارہ کینے دیرہ سختی کولہ اودا بہ ئے وئیل چہ دے ختنے شخص حج او مونع مقبول نہ دے ترغو چہ ختنہ اونہ کری، کذا فی المغنی (۱۳۹/۱) - وتحفة المودود ص (۱۲۹) وهو قول الشعبي وربيعة والاوزاعي ويحيى بن سعيد الانصاري والشافعي -

۱ - دلیل دوجوب : نبی کریم ﷺ تہ یو شخص راغے اوور تہ ئے عرض اوکرو : ما

اسلام قبول کرو، نبی کریم ﷺ ورتہ او فرمائیل : الق عنک شعر الکفر، واختتن۔ أخرجه
ابوداود : ۵۷/۱، واحمد : ۴۱۵/۳، کذا فی التلخیص : ۸۲/۴، باسناد صحیح۔

۲ - **دلیل** : بخاری رقم (۶۰) کنبے دی (اختتن ابراهیم خلیل الرحمن بعد ما أتت علیه
ثمانون سنة، واختتن بالقدوم) هرکله چه ابراهیم علیه السلام د اتیا کالو په عمر ختنه کوی
نودا سنت ابراهیمی دے اومونږ ته ددے د اتباع او اقتداء حکم شویدے ﴿ثم اوحينا اليك ان
اتبع ملة ابراهيم حنيفا﴾ ﴿فبهدهم اقتده﴾۔

۳ - **دلیل** : دا دشعائرو دمسلمانانو نه دے لکه چه نور بعضے شعائر واجب دی داهم
واجب دے، او په دے سره فرق راځی دمسلم او نصرانی تر مینځه۔ لکه داد ابن عباس
دسختی دلیل دے۔ قاله الحافظ فی الفتح (۲۸۱/۱)۔

۴ - **اویو عقلی** دلیل دا هم دے چه په ختنه کنبے عورت ښکاره کول دی، او عورت
ښکاره کول حرام دی، او هرکله چه دختنه حکم اوشو نو دا دلیل دے چه ارتکاب دحرام د
تحصیل د واجبو دپاره کیږی، نه دستو دپاره۔

۱ - بیا د امام شافعی رآئے او یو روایت د امام احمد نه دادے چه دنارینه اوزنانه دواړو
دپاره دا حکم د وجوب یو شان دے۔

۲ - اود احنافو او حسن بصری په نیز دسړو او ښځو دواړو دپاره دا حکم سنت دے،
واجب نه دے۔ کذا فی المرقات (۲۹/۸)، والمجموع : ۳۰۰/۱، شرح مسلم : ۱۲۸/۱،
نیل الأوطار : ۱۳۸/۱، قاضی خان۔ اوفقه حنبلی کنبے دی چه (انه واجب علی الرجال
ومکرمۃ للنساء، کذا فی المغنی)۔ ۳ - اود امام مالک په نیز دسړو دپاره مسنون اود
ماشومانو جینکو دپاره مندوب دے۔

او حدیث کنبے دی : اذا التقی الختانان وجب الغسل - متفق علیه۔
دواړو ته ئے ختانان وئیلی دی۔

د احنافو دلیل مسند احمد، والطبرانی کنبے دوالد دابو الملیح اود ابن عباس روایت
دے : الختان سنة للرجال ومکرمۃ للنساء۔

جواب : سنت نه مراد طریقه قدیمه ده، چه وجوب ته هم شامل ده، لکه حافظ ابن

القیم فرمائی : چه د سنت معنی داده چه سنه رسول الله و امر به فیكون واجبا۔ یعنی سنت معنی داده چه رسول الله ﷺ مشروع کریدی او امرئے پرے کریدی نو دا واجب ته هم شامل دے او بیا وائی چه سنت د صحابو په دور کبے عام وو (هی الطریقة المتبعة وجوباً واستحباً) یعنی سنت نفس هغه طریقے ته وائی چه د هغه تابعداری کیدی شی مشروع وی په دین کبے مستحب وی او که واجب او سنت پدی اصطلاحی معنی باندے چه د فرض نه خکته او د مندوب نه بره - د صحابو په دور کبے دا اصطلاح نه وه بلکه دا اصطلاح حادث ده - او دلیل باندے دا دے چه حدیث د صحیحینو کبے راخی (فمن رغب عن سنتی فلیس منی) دلته د سنت نه منهج او طریقہ مراده - ابن القیم بل جواب دا ورکړی چه دا روایت د ابن عباس ضعیف دے -
والمحفوظ انه موقوف - تحفة المودود (۱۲۹) -

نو صحیح داده چه سرودپاره واجب او فرض او زنانو دپاره سنت او مستحب دے - دلیل : حدیث مرفوع دے : الختان سنة للرجال ومكرمة للنساء، رواه احمد بسند حسن عن والد ابی الملیح والطبرانی عن شداد بن اوس كذا فی المرقاة (۲۸۹/۸، ۳۱۱) وفتاوی الدین الخالص (۱/۵۶۳) - اود زنانو دپاره په ختنه کولو کبے حدیث کبے دوه فائده ذکر دی -
انه أحظى للمرأة وأحصن للفرج -

اوپه الصحیحة (۲/۳۵۷) کبے د عثمان بن ابی العاص حدیث دے چه دا د ختان الجاریه دروتی نه پاخیدلو اودائے اووئیل : چه دا د پیغمبر ﷺ په زمانه کبے نه وو (اخرجه احمد : ۲۱۷/۴ ، والطبرانی فی الکبیر : ۷/۳ ، واسناده حسن) - یعنی دا دعوت طعام مستحب کار نه دے اگر چه مباح دے - معلومیږی چه ختان الجاریه شته خوروتی ورکول پرې غیر مناسب دی -

په تحفة المودود (۱۳۰) کبے ابن قیم دلائل او وجوهات ذکر کړی دی، هغه په دے موضوع باندے احاطه کړیده - وكذا فی تمام المنة ص (۶۹) وفتاوی الدین الخالص : ۵۸۵/۱

په مشکاة (۲/) بروایة ابی داود : ۳۶۸/۲، وسنده صحیح ، کبے به راشی چه مدینه

کنبے ام عطیہ نومے یوہ زنانہ وہ چہ ہغے بہ ختنہ کولہ، نو نبی ﷺ طریقہ ور اوخودلہ چہ (لَا تَنْهَكِي) یعنی مبالغہ مہ کوہ پہ پریکولو ددغہ خاصہ غوبنہ دماشومے کنبے (فانہ احظی للمرأة وأحب الی البعل) ٹککہ پہ دے کنبے د زنانہ برخہ دہ ہسے نہ چہ ڍیرئے واخلے چرتہ شہوت ئے ختم نشی نو برخہ بہ ئے ہم ختمہ شی، او خاوند تہ ڍیر محبوب کار دے ٹککہ زنانہ چہ شہوت والا وی نو سری تہ محبوبہ وی۔ الأدب المفرد رقم (۱۲۴۵) کنبے دا روایت ہم دے چہ عثمان تہ دبھر ملکونو نہ وینٹے راغلے نو ہغہ حکم اوکرو چہ داسنت کریئ (فخفضوهما وطهروهما)۔ یعنی ختنہ وزلہ اوکریئ او صفائے کریئ۔

تنبیہ: دورو جینکو پہ ختنہ کنبے بہ دفرج نہ زیاتی غوبنہ پریکوی کومہ چہ دعرفہ الديک یعنی د چرگ د خری پشان وی چہ ہغے تہ عربی کنبے بظروائی۔ اودا بہ ڍیرہ لگہ پریکوی، ٹککہ کہ زیاتہ پریکرمے شی نو د شہوت د ختمیدو خطرہ پہ کنبے دہ۔ او فائدہ ئے دادہ چہ زنانہ کنبے حیاء پیدا کیمری، او خاوند تہ پہ کنبے لذت پیدا کیمری۔ او کومہ جینی چہ ناسنتہ وی ہغہ سرو تہ ڍیرہ گوری (کل امرأة قلفی تتطلع الی الرجال اکثر)۔ اودا خبرہ ہم یاد لرل پکار دی چہ دا ختنہ دجینکو بہ پہ بوڍی گانو زنانو کولے شی لکہ چہ پخوا بوڍی گانو کولو، اود چاچہ تجربہ نہ وی نو احتراز ترمے پکار دے ورنہ بلہ مسئلہ بہ ترمے جوہ شی۔

خلاصہ: داچہ دا مسئلہ پہ خلورو مذہبونو کنبے ثابتہ دہ، خو حکم کنبے ئے اختلاف دے۔ بعضے مذہبی قمقل وائی: دا کار اہل حدیث کوی، حال داچہ دا دتولو مذہب دے۔ اوس زمانہ کنبے مصر، سوڊان کنبے دا کار کیمری۔

لَمْ أَجِدْ هَذِهِ الرَّوَايَةَ فِي الصَّحِيحَيْنِ: ددے روایت نہ مراد ہغہ روایت دے چہ ختان پہ کنبے ذکر دے او پہ مصابیح کنبے امام بغوی ذکر کړیدے، نو دا روایت پہ بخاری او مسلم کنبے نشته، بلکہ دا دابو داود روایت دے۔ نو مصنف وائی چہ صاحب المصابیح لہ دا روایت د فصل اول پہ خائے ذکر کول مناسب نہ دی۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۶ - عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (السَّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ ، مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ) . رَوَاهُ الشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ وَالدَّارِمِيُّ وَالنَّسَائِيُّ . وَرَوَى الْبُخَارِيُّ فِي صَحِيحِهِ بَلَا إِسْنَادٍ .

ترجمہ : بی بی عائشہؓ نے روایت دیے فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیلے دیے : مسواک کول دخلے پاکوالے اود اللہ تعالیٰ درضا سبب دیے - (شافعی، أحمد، دارمی) او امام بخاریؒ دا حدیث خپل صحیح (جامع بخاری) کنبے بغیر سند نہ نقل کرے دیے -
تشریح : السَّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ : پہ دیے حدیث کنبے دوه فائدے دمساوک ذکر دی (۱) یوداچہ پہ دیے سرہ خلہ پاکیری - ۲ - دویم دا سبب درضا دالله دیے -

مطهرہ : دیے کنبے کسرہ او فتح دمیم دوارہ جائز دی، لیکن فتح افصح ده، او کسرہ مشهوره ده۔ ذا هر هغه آله ته وائی چه په هغه سره پاکی حاصلیری یعنی مسواک آله ده دیارہ دپاکولو دخلے، اودا یقینی خبره ده چه دمساوک پشان بل داسے شے نشته چه په هغه سره دمساوک غوندے صفائی راشی، اود خلے خوند هم برابر شی او طبیعت هم تازه شی، او اورئ هم مضبوطے شی -

۲ - اوکھ مطهره په فتحه دمیم سره شی نو بیا دا مصدر میمی دیے په معنی داسم فاعل سره، ای مَطْهَرٌ لِلْفَمِ (خله پاکونکے دیے) - (۳) اویا مصدر په خپله معنی دیے، او معنی داده چه دا سبب دپاکوالی دخلے دیے -

مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ : په فتح دمیم سره دیے (۱) یا صیغه دمصدر بمعنی اسم الفاعل، ای مُرَضٍ لِلرَّبِّ (الله لره رضا کونکے دیے) (۲) یا مصدر په خپله معنی دیے یعنې سبب درضا درب دیے -

درجه الحديث : وسنده صحیح اخرجه البخاری تعلیقا فی کتاب الصوم باب السواک الرطب بصیغه الحزم والشافعی فی الام (۲۳/۱) واحمد (۴۷/۶ - ۶۲ - ۱۲۴) والدارمی (۱۷۴/۱) والنسائی (۱۰/۱) صححه ابن حبان (۱۰۶۷ - الاحسان) .

۷- وَعَنْ أَبِي أَيُّوبَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (أَرْبَعَةٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ : الْحَيَاءُ وَيُرَوَّى الْخِتَانُ وَالتَّعَطُّرُ وَالسَّوَاكُ وَالنِّكَاحُ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ .

ترجمہ : جناب ابو ایوب فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : خلور خیزونہ د پیغمبرانو دستتونو نہ دی : (۱) حیاء کول، او پہ یو روایت کنبے د حیاء پہ خائے (ختان یعنی سنتول) ذکر دی (۲) خوشبوئی لربول (۳) مسواک کول (۴) نکاح کول - (ترمذی)۔
تشریح : اَرْبَعَةٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ : یعنی خلور کارونہ د پیغمبرانو طریقے اوسنت دی، یعنی دا خلور درتہ زہ بیانوم نور ہم شتہ نو حصر مقصود نہ دے چہ صرف همدا خلور کارونہ د پیغمبرانو سنت دے بلکہ دا صرف پہ دے موقعہ کنبے بیان شویدی -

بیا ددے رسولانو نہ اکثر رسولان مراد دی، نہ تول - ٹککہ بعضے انبیاء داسے ہم شتہ چہ پہ هغوی کنبے بعض کارونہ نہ وو، لکہ یحییٰ او عیسیٰ علیہما السلام نکاح نہ وہ کړی، اونوح علیہ السلام نہ دے ختنہ شوے، نو ددے نہ مراد به هغه رسولان وی چہ د ابراهیم علیہ السلام د زمانے نہ پس وی ٹککہ د هغه د زمانے نہ روستود عامو رسولانو دا طریقے دی - اودا قضیه مهمله ده په قوت د جزئیہ کنبے ده - یعنی بعض رسولان - من لدن ابراهیم علیہ السلام -

الْحَيَاءُ : دلته دحیاء نہ مراد دادے چہ بنده خپل نفس دبدو کارونو نہ جدا کړی اود بدو خبرونه ځان اوساتی، دا حیاء ممدوح ده چہ انسان په حیاتی، زنا، غلا، فواحش، عورت ښکاره کولو او په مروتہ کارونو نہ ځان اوساتی، اودا شرعی حیاء ده - اویو بله مذمومہ حیاء ده چہ انسان دحق خبر په بیانولو کنبے شرمیږی دا جبلی او طبعی حیاء ده خو دے ته رُعب وائی، دا حیاء نه ده، لکه تفصیل اول جلد کنبے تیر شویدی -

وَالْتَّعَطُّرُ : یعنی عطر او خوشبوئی لگول انبیاء ته او خصوصاً ز مونږ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ته ډیر محبوب وو ځکه چہ هغه ډیر لطیف الطبع انسان وو، په دے وجه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په ډیرو

موقعو کنبے امر کریدے چہ تاسو خوشبوئی لگوی، اوددے فضائل ئے بیان کری دی۔
خصوصاً دجُمعے او اختر پہ ورغ، دغہ شان، دینی حلقو، قرآن تہ د کیناستو پہ وخت،
مانخہ تہ اودریدو پہ وخت ددے استعمالول افضل دی۔ او هغه فرمائیلی دی چہ درے
خیزونه به نشی واپس کول، یو دهغه نه عطر دی، ددے رد کول مناسب نه دی۔

وَالنَّكَاحُ : شریعت کنبے دنکاح ډیر لوئی مقام دے، دے وچے نه نبی کریم ﷺ نکاح
خپل سنت گرځولے دے، فرمائی: واتزوج النساء، فمن رغب عن سنتي فليس مني، څکه
چہ دنکاح په شماره فوائد دی چہ دمشکاه په جلد ثانی کنبے به راشی۔ ان شاء الله۔

الْحَيَاءُ وَيُرَوَّى الْخِتَانُ : دے روایت کنبے درے قسم الفاظ نقل دی: (۱) الحياء (۲)
الختان (۳) الحناء۔ په دے کنبے کوم صحیح دے؟ نو صاحب دتحفه الأحوذی (۱۲۶/۲) د
علامه عراقی نه نقل کری دی چہ دا حدیث مونږ ته په حاء او یاء سره نقل دے، یعنی
الحياء۔ حناء ته بعضے علماؤ خطاء وئیلی دی، وجه د خطائی علامه طیبی ذکر کړیده هغه
دا چہ حناء نکریزوته وائی، او سړو ډپاره لاسونه خپه سره کول د تشبه بالنساء د وچے نه
حرام دی۔ او پاته شو په سرباندے نکریزے لگول نو دا خو صرف ز مونږ د نبی ﷺ د زمانے
نه شروع دی، مخکنبے دا نه وو، نو مرسلین ته ددے نسبت صحیح نه دے۔ (کذا فی المرقاة
والمرعاة: ۸۳/۲، والتحفة)۔

پاته شو الحياء او الختان نو دواړه صحیح دی، نو بعضے علماؤ یو ته ترجیح ورکړیده،
بعضو بل ته۔ علامه ابن القيم په زاد المعاد (۲۳۱/۴) کنبے وئیلی دی چہ (روی فی
الجامع بالنون والياء (ای الحناء والحياء)، بیا فرمائی: ما د خپل استاذ ابو الحجاج الحافظ
نه اوریدلی دی چہ فرمائیل ئے: (الصواب انه الختان)، حقه خبره داده چہ دا د ختان لفظ
دے، (وسقطت النون من الحاشية وكذلك رواه المحاملي عن شيخ ابی عيسى الترمذی)
یعنی په بعضو نسخو کنبے ترے نون غور ځیدلے دے، ورنه صحیح لغت (ختان) دے، او
علامه عبید الله مبارکفوری په المرعاة (۸۳/۲) کنبے دا غوره کړیدے، فرمائی: وهذه
الرواية انسب الحديث عمار المتقدم، وحديث ابی هريرة الآتي في الترجل فانه ذكر فيهما
الختان من خصال الفطرة۔ او حافظ عراقی لفظ د (الحياء) غوره کړیدے، کما تقدم۔ او همدا

ظاهر بنکاری ٹککہ پہ روایت د مسند احمد کنبے ہم د حياء لفظ دے۔

درجۃ الحديث : قال الشيخ الألبانی : قال الترمذی : حديث حسن وفيه نظر من وجوه اصحهما ان بين مكحول وابی ایوب الأنصاری ابا الشمال ولا يعرف الا بهذا الحديث كما قال ابو زرعة وذكر له في ارواء الغلیل رقم (۷۵) هناك طریقین آخرین عن ابن عباس مرفوعا، وثالثا عن ابی هريرة وليس فيها ما يتولى الحديث والله اعلم. وحسنه الترمذی لشواهد، فروى نحوه عن غير ابی ایوب قال الحافظ بعد ذكر حديث ابی ایوب هذا، رواه احمد والترمذی ورواه ابن ابی خيثمة من حديث مليح بن عبد الله عن ابيه عن جده نحوه. ورواه الطبرانی من حديث ابن عباس، انتهى۔ تحفة الأجودى، مرعاة (۸۴/۲) ولكن هذه الشواهد ايضا ضعيفة كما في ارواء الغلیل رقم (۷۵)۔

۸ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَرْقُدُ مِنْ لَيْلٍ وَلَا نَهَارٍ فَيَسْتَقِظُ إِلَّا يَتَسَوَّكُ قَبْلَ أَنْ يَتَوَضَّأَ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : بی بی عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت دے دا فرمائی : نبی ﷺ بہ چہ کله ہم د شپے یا دورخے د خوب نہ رابیدار شو نود اودس کولو نہ مخکنبے بہ ئے مسواک کولو ۔ (أحمد، أبوداود)۔

تشریح : فَيَسْتَقِظُ : دا مرفوع ہم وئیلے شی اود نفی لاندے بہ وی، یعنی نبی کریم ﷺ بہ دخوب نہ نہ راپاخیدو مگر مسواک بہ ئے وھلو، کہ شپہ بہ وہ کہ ورخ، وجہ دادہ چہ دخوب پہ وجہ دانسان خله کنبے تغیر اوبدلون راعی او پہ مسواک وھلو سرہ خله صفا کیرے۔ ۲ - یا دا لفظ منصوب دے او جواب د نفی دے، یعنی نہ بہ اودہ کیدو مگر چہ رابیدار بہ شو نو مسواک بہ ئے وھلو، نو دا حدیث دلیل دے چہ دخوب نہ روستو مسواک وھل سنت مؤکدہ دی، او اوداسہ سرہ مسواک وھل ہم سنت دی، دلته صرف دخوب نہ پس مسواک وھل راغلل او نورو حدیثونو نہ معلومہ دہ چہ بیا بہ ئے اودس تہ ہم وھلو ۔

درجۃ الحديث : رواه احمد وابوداود وهو حديث حسن دون قوله ولا نهار، فانه ضعيف كما بينته في صحيح سنن رقم (۵۱) قاله الألبانی في تعليق المشكاة (۱/۱۲۲) الا ان

فی سندہ علی بن زید بن جعدان۔ قال الحافظ فی التلخیص (۶۳/۱) وعلى ضعيف۔ ولكن ذكر بعده حديث عائشة : ان رسول الله ﷺ كان يرقد فاذا استيقظ تسوك ثم توضأ۔
دا مطلق دے، لیل او نهار دواو تہ شامل دے، فارتقی الحديث الى درجة الحسن۔

۹ - وَعَنْهَا قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَاكُ فَيُعْطِينِي السَّوَاكَ لِأَغْسِلَهُ فَأَبْدُءُ بِهِ فَأَسْتَاكُ ثُمَّ أَغْسِلُهُ وَأُدْفَعُهُ إِلَيْهِ۔ رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ۔

ترجمہ : بی بی عائشہ رضی اللہ عنہا نے روایت دے دا فرمائی : نبی کریم ﷺ بہ مسواک کولو، بیا بہ ئے ماتہ راکولو چہ زہ ہغہ اووینختم، ما بہ (د نبی کریم ﷺ) مسواک واخستو او بہ مے وھلو او بیا بہ مو اووینخلو اور رسول اللہ ﷺ تہ بہ مے ورکولو۔

تشریح : فَأَسْتَاكُ : یعنی نبی کریم ﷺ چہ بہ کلہ مسواک اووھلو نو عائشہ تہ بہ ئے دوینخلو دپارہ ورکرو نو ہغے بہ دا مسواک پخپلہ اووھلو، دے دپارہ چہ تبرک پرے حاصل کری او استشفاء حاصل کری دنبی کریم ﷺ پہ لاپرواہی کومے چہ مسواک سرہ لگیدلے وی، دارنگہ دے دپارہ چہ د نبی کریم ﷺ دمبارکو غائبونو لاپرے پہ اوو سرہ زمکے تہ پرے نہ وخی، دا د عائشہ ڈیر لوئے أدب دے۔ اودا پیرہ ہو بیارتیا دہ۔

۲ - **فائدہ :** دا حدیث ہم دلیل دے چہ دبل چانہ خاصکر دخیلے بی بی نہ خدمت اخستل جائز دی۔

۳ - دارنگہ دبل چا مسواک دھغہ پہ رضا سرہ وھل جائز دی۔

لَاغْسِلَهُ : د مسواک پہ وینخلو کنبے فائدہ دادہ چہ کلہ وھلے شوے مسواک اونہ وینخلے شی نو دے تہ حیوانات وغیرہ راخی ہغہ پرے خلہ وھی، نوکیدے شی چہ زھریلہ حیران پرے خلہ اووھی نوانہ ان تہ بہ ضرر اورسی، نود اہم سنت دی چہ د مسواک وھلو نہ پس ہغہ اووینخل اوشی۔

ثُمَّ أَغْسِلُهُ وَأُدْفَعُهُ إِلَيْهِ : ددے مطالب دادے چہ کلہ بہ نبی کریم ﷺ ماتہ مسواک راکرو نو ما بہ ہغہ دوینخلو نہ مخکنبے اووھلو، بیا بہ مے ہغہ اووینخلو او کیبہ مے خودلو۔ اوکلہ چہ بہ نبی کریم ﷺ بیا بل وخت اوغوینتلو نو ورتہ بہ مے ورکرو، اوداسے نہ دہ چہ د

وینخلو نه پس به مے بیا ورکړو، څکه بیا خونه استعمالیږي۔

درجه الحديث : رواه ابو داود وسکت عنه هو والمنذرى، وقال الألبانى : اسناده حسن، وسکت علیه الحافظ فى التلخیص (۶۹/۱)۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۱۰ - عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : (أَرَانِي فِي الْمَنَامِ أَتَسَوَّكُ بِسِوَاكِ فَجَاءَنِي رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ فَنَاولْتُ السَّوَاكَ الْأَصْغَرَ مِنْهُمَا، فَقِيلَ لِي : كَبِّرْ، فَدَفَعْتُهُ إِلَى الْأَكْبَرِ مِنْهُمَا) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : جناب ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دے چه نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او فرمائیل : ما خپل ځان په خوب کښه اولیدلو چه مسواک مے وهلو، دے کښه دوه کسان راغلل چه یو په کښه دبل نه لوئی وو، نو ما مسواک هغه چاته ورکړو چه په دے دواړو کښه وړوکه وو، ماته اووئیل شو چه مشرته مسواک ورکړه، نو ما مشرته ورکړو۔ (متفق علیه)۔

تشریح : اَرَانِي : بفتح الهمزة درویت نه ماخوډ دے اى اَرى نفسى، خپل ځان وینم، دا افعال قلوب دى ددے خصوصیت دادے چه دفاعل او مفعول دواړو ضمیرونه یو شخص ته راجع کیدل صحیح دى، دلته دواړه متکلم ته راجع دى، بیا دا حدیث صریح دے په دے کښه چه دا واقعه په خوب کښه راپښه شویده او په روایت دا احمد او بیهقی (۶۵/۱) رقم (۱۷۲) کښه دى چه ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فرمائی : ما رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اولیدو چه مسواک ئه وهلو نو بیائے د قوم مشرته ورکړو، بیائے او فرمائیل : جبرئیل علیه السلام ماته دا حکم اوکړو چه زه ئه مشرته ورکړم۔ نو دا دلالت کوی چه دا واقعه په وښه راغله ده، او ددے تأیید دوه حدیثه روستو په حدیث د عائشے رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا کښه راروان دے۔ نو تطبیق د دواړو دادے چه دا واقعه کله په وښه راغله نو نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په کښه خپل خوب ذکرکړو چه ما څکه مشرته مسواک ورکړو چه ماته خوب کښه دغه شان وحی شویده، چه مشرته مسواک ورکول مناسب دى۔ نو د راویانو دا اختصار په وجه اشتباه راغله، ورنه حقیقت هغه دے کوم چه

مونہ ذکر کرو۔

الْأَضْعَرُ مِنْهُمَا : یعنی ما مسواک وروکی تہ ورکولو، وجہ دادہ چہ دا ورتہ نزدیے وو، یا نبی ﷺ تہ مسواک معمولی شے بنکارہ شو، یا د شفت دوجے نہ ئے کشر تہ ورکرو، یا دواہو مطالبہ کرے وہ۔ نو اللہ ورتہ اوفر مائیل : چہ مشر تہ ئے ورکرو، ٹککہ چہ مسواک مشر دپارہ مہم دے او ہغہ افضل دے اومسواک ہم افضل شے دے، نو ددہ مناسب دے۔

فوائد الحديث : ۱ - وحی د نبی کریم ﷺ بہ پہ خوب کنبے ہم راتلہ اودا یوہ طریقہ وہ دوحی - ۲ - دبل چانہ د مسواک مطالبہ کول جائز دی، دلته دے دوہ کسانو د نبی ﷺ نہ مطالبہ کریدہ - ۳ - کبڑ : یعنی مشر تہ ئے ورکرو ادبا، ٹککہ دمشر ادب پکار دے اودا زمونہ داسلام خوبی دہ - ۴ - ملا علی قاری فرمائی : دا دواہہ کسان د نبی ﷺ پہ یو طرف کنبے وویائے کس طرفتہ وو، وهو الأنسب۔ نو نبی ﷺ ارادہ اوکرو چہ نزدیے تہ ئے ورکری، نو امر ورتہ اوشو چہ مشر تہ ئے ورکرو نو دا حدیث منافی نہ دے دہغہ بل حدیث دابن عباس سرہ چہ نبی ﷺ داہہ پاتے شوی پئی کنبے پہ ابو بکر او عمر - رضی اللہ عنہما - باندے مخکنبے کرو، وجہ دادہ چہ دا نبی طرفتہ ناست وو، اودا حضرات کس طرفتہ وو، اوحق د نبی طرف وی۔ او پہ دے حدیث کنبے دواہہ کس طرفتہ ناست وو، یا دواہہ نبی طرفتہ وو، خو ماشوم اقرب وونو ٹککہ نبی ﷺ دہ تہ ورکرو۔

۱۱ - وَعَنْ أَبِي أَمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : (مَا جَاءَ نَبِيَّ جَبْرِئِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَطُّ إِلَّا أَمَرَنِي بِالسَّوَاكِ، لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ أُحْفَى مُقَدِّمَ فِيَّ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ .

ترجمہ : جناب ابو امامہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ رسول اللہ ﷺ اوفر مائیل : ماتہ چہ کلہ ہم جبرئیل علیہ السلام راغلے دے نو د مسواک کولو حکم ئے راتہ کرے دے، تردے پورے چہ زہ اریریدم چہ (دمسواک د ڍیر وھلو پہ وجہ) چرتہ زہ د خیلے خلی مخکنی حصہ اونہ خیرم - (أحمد)۔

تشریح : الْإِلا أَمَرَنِي بِالسَّوَاكِ : یعنی دنورو امرونو سرہ سرہ ئے دمسواک حکم بار بار کریدے او پہ دے حدیث اومخکنی حدیث کنبے دمسواک ڍیر فضیلت ذکر دے۔

أَنَّ أُخْفِيَ مُقَدَّمٌ فِي : صیغہ دمضارع متکلم دباب افعال نہ دہ، احفاء پہ اصل کنبے دخلے غوبنہ زورندلو تہ وائی پہ سبب ددیر وھلو دمساوک، نو حاصل معنی دادہ چہ ویریرم چہ مخکنی حصہ دخلے دستے نہ اونپوم، یعنی اوری ختمے کرم پہ دیر مسواک وھلو سرہ۔

ددے نہ ثابتہ شوہ چہ جخت مسواک وھل سنت دی۔

فِي : مشدد دے، اضافت د (فوہ) شویدے یاء د متکلم تہ، اصل کنبے فمی وئیلے کیپی، لکہ چہ ددے پہ اضافت کنبے درہ طریقے دھذیل او حجازینو دی۔ حجازین (فی) وائی او دھذیل فمی۔

درجۃ الحدیث : رواہ احمد : ۲۶۳/۵، بسند ضعیف جدا، فی سندہ علی بن یزید الألهانی وهو ضعیف، قال الشيخ الألبانی : ومن قواه فما احسن، تعليق المشكاة : ۱۲۳/۱، وروی نحوه عن ابن عباس وانس وسهل بن سعد وعائشة، وذكر احاديثهم الهیثمی فی مجمع الزوائد : ۹۸/۲، مع الکلام علیہا۔

دا حدیث اگرچہ سندا ضعیف دے، مگر معنی ئے دنوروروایتونو نہ ثابتہ دہ، لولا ان اشق علی امتی والا حدیث، یاروستہ راروان حدیث وغیرہ۔

۱۲ - وَعَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَقَدْ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السَّوَاكِ) . رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ .

ترجمہ : جناب انس رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : بیشک چہ ما تاسو تہ دمساوک متعلق دیر خہ بیان کری دی - (بخاری)۔

تشریح : لَقَدْ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السَّوَاكِ : ۱ - دا صیغہ د متکلم معلوم دہ یعنی ما تاسو تہ دیر امر او وصیت او کړوپہ بارہ دمساوک وھلو کنبے، اوبار بار مطالبہ مے درنہ او کړہ، یا مے دیر ترغیب درکړو، نو ددے مطلب دادے چہ هرکله ما دومرہ حکمونہ او کړل نو تاسو له پکار دی چہ ددے تابعداری او کړی (فحقیق أن تطيعوه) او غرض پہ دے خبرہ کنبے دادے چہ مسواک دیر اہتمام لری، او سرہ ددے نہ چہ صحابہ پہ دے امر نو باندے خبرو

خو نبی ﷺ ورته بیا تاکید اوفرمائیل چه ما درته ډیر حکمونه اوکړل، دا عظیم الشان شه درنه فوت نشی -

۲ - علامه کرمانی فرمائی: اکثر صیغه دمتکلم مجهول ده، ای بولغت من عند الله بطلبه منکم، یعنی ما باندې دالله دطرفته ډیر زور او مبالغه شویده چه تاسو نه ددې استعمالولو مطالبه اوکړم -

درجه الحديث : رواه البخاری فی الجمعة واخرجه ایضا احمد والنسائی فی اول

سننه -

۱۳ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَنْ وَعِنْدَهُ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ، فَأَوْحَى إِلَيْهِ فِي فَضْلِ السَّوَاكِ أَنْ كَبَّرَ أَعْطَى السَّوَاكَ أَكْبَرَهُمَا). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمه : بی بی عائشه رضی الله عنها فرمائی: نبی کریم ﷺ مسواک و هلو او دده سره دوه کسان ناست وو چه یو په کښه دبل نه مشر نه وو، نبی کریم ﷺ ته د مسواک د فضیلت په باره کښه وحی اوشوه چه په دې دواړو کسانو کښه چه کوم یو مشر دې، هغه له مسواک وړکړه - (أبو داود).

تشریح : يَسْتَنْ: أي يُمِر السواك على أسنان، استنان په اصل کښه په غاښونو مسواک استعمالولو ته وائی، دا هله چه د ښن بالکسر نه ماخوښی چه غاښ ته وائی، او که د ښن بالفتح نه مشتق شی نو بیا غاښونه تیره کولو ته وائی، او په مسواک هم غاښونه تیره کيږي (صفا کيږي) -

وَعِنْدَهُ رَجُلَانِ: ظاهر داده چه داد ويځه واقعه ده او خوب نه دې -

أَعْطَى السَّوَاكَ أَكْبَرَهُمَا: داد کبر معنی ده، بعضی راویانو ذکر کړیده، یا نبی ﷺ پخپله ذکر کړیده -

فائده : دې حدیث نه معلومه شوه چه مشر به مخکښه کولې شی په مسواک وړکولو کښه او په دې پورې طعام شراب او مزل او خبرې او سورلۍ هم ملحق ده، چه په دې کښه به هم مشر مخکښه کولې شی - خودا په هغه وخت کښه چه خلق په ترتیب سره

ناست نه وی، اوکه په ترتیب سره ناست وی نو بیا سنت طریقه داده چه بنی طرف والا به مخکښه کوله شی، اگر چه هغه کشر و له نه وی، دلیل پرې واقعه دابن عباس ده لکه چه مخکښه حدیث کښه تیره شوه -

درجة الحديث : رواه ابو داود واسناده صحيح وهو بمعنى الحديث السابق (۱۰) فی اول هذا الفصل. تعليق المشكاة : ۱۱۳/۱ - وقال المبارکفوری : رواه ابو داود بسند حسن كما قال الحافظ فی الفتح والتلخیص، وقال المنذری : واخرج مسلم معناه من حدیث ابن عمر مسندا، واخرجه البخاری تعلیقا، انتهى (مرعاة : ۸۶/۲) -

۱۴ - وَعَنْهَا قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (تَفْضُلُ الصَّلَاةِ الَّتِي يُسْتَاكُ لَهَا عَلَى الصَّلَاةِ الَّتِي لَا يُسْتَاكُ لَهَا سَبْعِينَ ضِعْفًا) . رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ **ترجمه :** بی بی عائشه رضی الله عنها فرمائی : رسول الله ﷺ او فرمائیل : هغه مونځ چه هغه دپاره مسواک او وهله شی په هغه مونځ چه هغه دپاره مسواک اونه کرې شی اویا (۷۰) درجه فضیلت لری - (بیهقی) -

تشریح : يُسْتَاكُ لَهَا : ۱ - ددې نه مراد دادې چه دمانځه په وخت کښه او وهله شی - ۲ - یا دا چه ددغه مانځه په اوداسه کښه او وهله شی، نو ان شاء الله چه الله تعالی ته به دا اجر انسان ته ورکوی، اوکه دمانځه په وخت کښه هم ورسره او وهله شی نو بیا به خامخا دا اجر ورته ملاویږی -

درجة الحديث : رواه البيهقي في شعب الايمان واحمد في المسند : ۲۷۲/۶ -

دا حدیث حسن درجه کښه دې څکه ددې روایت دپاره په حلیه الأولیاء کښه ابو نعیم دوه شاهدین ذکر کړیدی : عن ابن عمر باسناد جيد وعن ابن عباس باسناد صحيح، قاله المنذری (مرعاة : ۸۶/۲) - چه په هغه سره دا روایت حسن درجه ته رسیږی - رواه الحاكم (۱۴۶/۱) باسناد صحيح على شرط مسلم -

۱۵ - وَعَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ

اللہ ﷺ یَقُولُ : (لَوْلَا أَنِ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرَتِهِمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ ، وَلَا أَخَّرْتُ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ ، وَقَالَ : فَكَانَ زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ يَشْهَدُ الصَّلَوَاتِ فِي الْمَسْجِدِ وَسِوَاكُهُ عَلَى أُذُنِهِ مَوْضِعَ الْقَلَمِ مِنْ أُذُنِ الْكَاتِبِ لَا يَقُومُ إِلَى الصَّلَاةِ إِلَّا اسْتَنْ ، ثُمَّ رَدَّهَ إِلَى مَوْضِعِهِ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ : وَلَا أَخَّرْتُ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ . وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ : هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ .

ترجمہ : جناب ابو سلمہؒ فرمائی : زید بن خالد جہنیؒ فرمائی : ما در رسول اللہ ﷺ نہ واوریدل : کہ ما خپل امت دپارہ دا مشکل نہ گنلے نو ہغونؒ تہ بہ مے ہر مونخ دپارہ د مسواک کولو (ضروری) حکم ورکریے وو، او ما بہ ورتہ حکم کریے وو چہ د ماسخوتن مونخ دریے حصے شپے پورے روستہ کری، راوی وائی : دے نہ پس زید بن خالدؒ بہ مونخ دپارہ راتلو نو مسواک بہ ئے غورہ کنبے ایخے وو خنگہ چہ کاتب غورہ کنبے قلم گدی، ہغہ چہ بہ کلہ مونخ تہ اودریدلو نو مسواک بہ ئے کولو اویا بہ ئے غورہ کنبے کیخودلو - (أبو داود، ترمذی)۔ أبو داود (لأخترت صلاة العشاء الى ثلث الليل) الفاظ نہ دی ذکر کردی، ترمذی وٹیلی دی چہ دا حدیث حسن دے۔

تعارف : د ابو سلمہؒ :

دده پورہ نوم ابو سلمہ بن عبد الرحمن بن عوف الزہری القرشی المدنی دے، خپل نوم ئے عبد اللہ یا اسماعیل دے، اوبعضے وائی چہ ابو سلمہ ئے خپل نوم دے، دا ثقہ تابعی دے، فقیہ او کثیر الحدیث دے، اود مدینہ د فقہائے سبعہ ؓ نہ شمار دے، پ (۹۴) یا پ (۱۰۴) ھ کنبے د (۷۴) کالو پہ عمر وفات شویدے۔ دابو ہریرہؓ او عائشہؓ شاگرد دے۔

تعارف : د زید بن خالد الجہنیؒ :

ابو عبد الرحمن، دہ سرہ پہ فتح د مکہ کنبے د خپل قوم جہینہ قبیلے جندہ وہ۔ تول (۸۱) احادیث ترے نقل دی۔ پہ کوفہ کنبے پہ سنہ (۶۸) یا (۷۸) ھ کنبے د (۸۵) کالو پہ

عمر وفات شویدے ۔

فوائد الحديث : پہ دے حدیث کنبے مقدار دمساوک ذکر دے چہ دومرہ اندازہ بہ وی چہ پہ غور باندے کیخود لے شی او مرئی تہ رسیبری، کما مر۔

۲- دراوی (زید) عمل ذکر دے چہ دہ بہ پہ وخت د مانخہ کنبے مساوک ہمیشہ استعمالولو دوجے د قول د نبی کریم ﷺ نہ، اودا ہمیش والے معلومیبری د حصر نہ (لا يقوم الى الصلاة الا استن) الفاظ پرے دلیل دے۔ نود مشکوہ پہ نکتہ کنبے لفظ د (ربما) ذکر کول صحیح نہ دی۔

وَلَا تُخْرِثُ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ : د تاخیر نہ مراد حکم د تاخیر دے یعنی ما بہ امت تہ حکم کرے وی پہ ناوختہ کولو د مانخہ د ماسخوتن ۔

درجة الحديث : رواہ ابو داود (۴۷) والترمذی (۲۳) وقال : حدیث حسن صحیح، قال الألبانی : وهو كما قال باعتبار طريق اخرى له عند احمد (۱۱۶/۴) وقد تكلمت عليه في صحيح سنن ابی داود رقم (۳۷)۔

باب سنن الوضوء

بعضے کتابونو کنبے پہ دیے مقام کنبے (باب صفة الوضوء) دیے، بعضو کنبے (باب کيفية الوضوء في السنة المظهرة) دیے، او بعضو کنبے (باب سنن الوضوء) دیے، لکه دلتہ بیا د فقہاؤ طریقہ دادہ چہ دوی فرائض او واجبات او سنن او مستحبات جدا جدا ذکر کوی، او پہ دیے شیزونو کنبے فرق کوی، او عام محدثین باب سنن الوضوء ذکر کوی، نو دا بہ کله پہ درجہ د فرضو کنبے وی، کله واجب، کله سنت او کله بہ د مستحب پہ درجہ کنبے وی۔

فقہ حنفی کنبے دی چہ پہ اودس کنبے واجب نشته بلکہ صرف خلور فرائض دی پہ کنبے، باقی تول سنت دی، ٹککہ ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ .. الآية﴾ (المائدة) کنبے خلور فرائض ذکر دی، نو باقی تول سنت دی۔ ٹککہ چہ د دوی پہ نیز پہ احادیثو باندے فرضیت نہ ثابتیری۔

لیکن علامہ ابن الہمام پہ فتح القدیر (۲۰/۱) کنبے رد کریدے چہ زمونہ دا احنافو دا قول خطاء دیے چہ اودس کنبے واجب نشته، وجہ دادہ چہ بسم اللہ دا اوداسہ پہ ابتداء کنبے وثیل واجب دی، کما یأتی، لکہ چہ دا د محققینو علماؤ قول ہم دیے چہ دا اوداسہ پہ ابتداء کنبے بسم اللہ وثیل فرض دی، او د احنافو پہ نیز چہ کوم واجب دی، جمهور علماء دا نہ منی بلکہ وائی : پہ دین کنبے صرف فرض یا سنت دی، او دوی واجب پہ معنی د فرضو استعمالوی۔ سیوا د حج نہ چہ پہ دیے کنبے د امام احمد پہ نیز واجب شته، ددی نہ علاوہ باقی مسائلو کنبے صرف یا فرض گنری یا سنت یا نفل وغیرہ۔ او احناف چہ واجب منی نو صرف عملاً۔ او عقیدہ د قطعیت او د وجوب پرے نہ لری بلکہ ظنی ئے شماری۔ خو لیکن راجح دادہ چہ لکہ ٹنگہ چہ عمل پہ دیے سرہ واجب گنری نو عقیدہ ہم د وجوب پرے پکار دہ ٹککہ چہ ظنی دلیل باندے ظنی عمل ثابتیری ٹککہ چہ عمل د عقیدے

مطابق کولے شی۔

نودا یو سوال دے په احنافو چه علامه آلوسی صاحب دروح المعانی هم دے طرفته متوجه شویدے چه عقیده د ظنیت او عمل په طریقہ وجوب دواړه منافی دی۔

نو بناء په دے، په بسم الله باندے عقیده د وجوب لرل ضروری دی۔

فائده عجيبه: دا خبره زده کړه چه د تقلید ډیر سوالونه پرې حل کیږي، هغه داچه

نبی ﷺ چرته دا نه دی فرمائیلی چه فلانی عمل کښه دومره واجب دی اودومره په کښه فرض دی، اودومره سنت اودومره مستحب دی۔ بلکه دا یو اصطلاح د علماؤ ده، اودے اصطلاح ډیر خلق بے عمله او په تقوی جوړ کړل، ځکه چه مستحب عمل چاته بوس اوخزله هم نه ښکاری۔ صحابه کرامو د نبی کریم ﷺ نه په غالب احکامو کښه دا تپوس نه دے کړے چه دا فرض شو که واجب او که مستحب؟ بلکه هغوی به صرف دا معلوموله چه پیغمبر ﷺ دا کار کړیدے او که نه؟ لکه دا خبره شاه ولی الله دهلوی صاحب په الانصاف او حجة الله (۴۰۴) کښه ذکر کړیده، چه دصحابو په زمانه کښه د فرض او واجبو تپوس نه وو، دا وجه ده چه ابن عمر نه چا تپوس اوکړو چه وتر واجب دی او که نه؟ نو هغه جواب ورکړو: (اوتر رسول الله ﷺ وأوتر المسلمون)۔ یعنی نبی کریم ﷺ او مسلمانانو وتر کړی دی نو ته ئے فرض او واجب څه کوے!

سير اعلام النبلاء (۱۱۴/۸) کښه د عبد الله بن عمر بن الرماح نه نقل دی دا فرمائی:

دخلت على مالك فقلت: يا ابا عبد الله! ما في الصلاة من فريضة وما فيها من سنة؟ اوقال

: نافلة؟ فقال مالك: كلام الزنادقة اخرجوه۔

یعنې: زه امام مالک ته ورغلم تپوس مے ترے اوکړو چه په مانځه کښه څومره فرض دی او څومره په کښه سنت یا نفل دی، امام مالک، غصه شو او وے فرمائیل: دا خود زندیقان (بے دینه خلقو) خبرے دی۔ (دا سرے هم راته زندیق ښکاری، شاگردانو ته ئے اووئیل) دا اوباسئ۔

دا اصطلاح خود دے دپاره علماؤ جوړه کړے وه چه مثلاً یو شخص بسم الله په اوداسه کښه پریدی یا مضمضه وغیره پریدی نو مونږ به په ده باندے څنگه فتوی ورکوو، چه آیا

دا شخص بہ دوپارہ اودس کوی، اوکہ اودس ئے شویدے خو صرف نقصان والا دیے، نو
 دا حکامو مراتب ئے دشریعت نہ پیژندلی دی، او دھنے مطابق ئے فیصلہ کریدہ، چہ مثلاً
 چا فرض ترک کرل اودس ئے نہ کیہی، یا واجب ئے ترک کرل نو مانخہ کنبے بہ سجدہ سہرہ
 کوی وغیرہ، نو دا احکام لگول صرف د علماؤ کار دیے۔ اوکہ عوام دا فرض او واجب سنت
 حکم زدہ ہم نہ کری نو خہ گناہگار نہ دی، کلہ چہ د نبی کریم ﷺ پہ طریقہ باندے
 اعمال کوی، او پہ (تَرَكْتُ فِيْكُمْ اَمْرَيْنِ) باندے عمل کوی، او پہ مانخہ کنبے پہ (صَلُّوْا کَمَا
 رَاَيْتُمُوْنِیْ اَصَلِّیْ) باندے عمل کوی۔ ہاؤ! د فرض او واجب اوسنت معلومول ورلہ بہتر
 دی، خو واجب پرے نہ دی، اوکہ دا دھر چا دپارہ ضروری وے نوبی کریم ﷺ بہ صراحت
 سرہ بیان کری وے، نو دا پیژندل صرف مفتیانو علماؤ لہ پکار دی، عوام ئے کہ معلوم نہ
 کری نو خہ نقصان پہ کنبے نشتہ۔

بیا دوی دا د کوم خائے نہ معلوموی؟ نو دا ددے نہ چہ کلہ امر راشی او قرینہ صارفہ د
 وجوب نہ وی نو دا امر بہ د وجوب دپارہ وی، اوکہ قرینہ صارفہ وی نو بیا بہ استحباب او
 سنیت یا اباحت دپارہ وی۔

نو بناء پہ دے تحقیق سرہ د مقلدینو دا اعتراض ختم شو چہ اہل حدیثو تہ وائی چہ
 تاسو ہر شے پہ قرآن اوسنت ثابتوی نو نبی کریم ﷺ کوم خائے فرمائیلی دی چہ مانخہ
 کنبے (اللہ اکبر) فرض دیے؟ مونہ وایو چہ ددے پیژندل خہ فرض ہم نہ دی۔ بلکہ د
 پیغمبر ﷺ پہ طریقہ عمل کوہ، اللہ اکبر وایہ، مونخ دیے کیہی۔

۲ - دویم دا چہ ہر کلہ دا خیزونہ دین کنبے شتہ خو صرف امامانو مجتہدینو راہکارہ
 کرل نو بیا دین ناقص نہ دیے، لکہ خنگہ چہ دوی پرے خیال کوی۔ اوکہ دین کنبے نہ وی
 او صرف امامانو د خائے کوی وی نو بیا ورتہ ضرورت نشتہ، نو بہر صورت تقلید باطل دیے
 بیا علماء چہ فرضیت او وجوب معلوموی نو دا د امر نہ خک کہ چہ د اللہ اور رسول ﷺ
 امر منسل ضروری دی، نو امر بہ دپارہ د وجوب وی، کلہ چہ د وجوب نہ اپونکے قرینہ نہ
 وی او دبل خہ احتمال نہ وی موجود۔ خکہ مخالفت د امر سبب د عذاب الیم اودفتے دیے،
 کما قال اللہ تعالیٰ: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ

الْيَوْمَ ﴿سورة النور﴾

بیا فرضیت او وجوب عند الجمهور یوشے دے، داوچہ دہ چہ دوی وائی : الأمر للوجوب، أى القرضية۔ او عند الأحناف فرق دے فرض هغه دى (ما ثبت بدليل قطعى ليس فيه شبهة) والواجب ما ثبت بدليل فيه شبهة۔
نو حاصل داشو چہ دجمهورو پہ نیز پہ اوداسہ کنبے ڊیر فرائض دى، صرف خلور نہ دى، کما سیأتى تحقیقها۔ دا ضرورى تحقیق دے کہ خان دے پرے پو هه کرو۔

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَغْمِسُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : جناب أبو هريره رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیے دے : کله چہ پتاسو کنبے خوك چہ دخيل خوب نہ رابیدار شى نو تر هغه دے پہ لو بنی کنبے خپل لاس نہ مندی تر خو پورے ئے چہ درے ځله وينځلے نه وى، ځکه چہ ده ته پته نشته چہ دده لاس چرته شپه تيره کړيده۔ (متفق عليه)۔

تشریح : إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَغْمِسُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا :

دے حدیث کنبے مسئلہ داستیقاظ ده، مسئلہ داده چہ کله یو انسان د خوب نہ رابیدار شى نو دا به لو بنی کنبے لاس نہ نباسی تر څو ئے چہ درے کرتے پہ اوبو باندے وينځلے نه وى۔ اودا حکم دویخ هم دے دخوب پورے خاص نہ دے ځکه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ وينځلے هم لاس وينځلے دے، مخکنبے ددا خلولو نه لو بنی ته، لیکن خوب کنبے غالباً د نجاست تو هم وى ځکه ئے ذکر کرو۔ اودا درے ځل لاسونه وينځل دمستحب او سنت په درجه کنبے دى عند الجمهور، برابره ده که دخوب نه روسته وى او که داسے نه وى، ځکه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به عام حالاتو کنبے لاس وينځل۔

مِنْ نَوْمِهِ : پہ دے کنبے اختلاف دے چہ کوم خوب مراد دے دشپے کہ دورھے ہم ؟

۱- امام حمیدیؒ، ابن جریرؒ، حسنؒ او اسحقؒ فرمائی : دا حکم دشپے دخوب پہ بارہ کنبے دے چہ دشپے دخوب نہ بیدار شی نو لو بنی تہ لاس داخلول پکار نہ دی، اود ورھے خوب کنبے بہ داسے ضروری نہ وی۔

دلیل : ثککہ حدیث دترمذی بشرح التحفه (۱۱۵/۱) کنبے ورسره قید من اللیل ذکر دے، نو مطلق بہ محمول وی پہ مقید باندے۔

۲- دغہ شان د (بَاتَتْ يَدُهُ) نہ استدلال کوی ثککہ چہ حقیقۃً مبیت دشپے پورے خاص دے۔ ۲- لیکن امام شافعیؒ، احناف او جمهور فقہاء مسلک دادے چہ فرق نشتہ دخوب دشپے اود ورھے۔

دلیل : دادے چہ پہ دے حدیث کنبے (فَإِنَّهُ لَا يَذْرَى) سرہ علت ذکر دے ثککہ چہ عدم درایت (علم) پہ نوم اللیل والنهار دواړو کنبے برابر دے، نو حکم بہ ہم پہ دواړو کنبے برابر وی، اودوی د (من اللیل) قید نہ جواب کوی چہ دا قید اغلبی دے او احترازی نہ دے، یعنی غالباً خلق مستغرق خوب دشپے کوی، دا وجہ ده چہ دا روایت پہ بخاری کنبے مطلق دے قید ورسره نشہ نو د جمهورو مذهب راجح شو او همدا ظاهر ہم بنسکاری۔
انظر تحفة الأحوذی (۱۱۷/۱)۔

بله فائده : کله چہ یو شخص خوب نہ پاخیدو او لاس اونه وینخی اولاس پہ اوبو کنبے داخل کړی نو آیا اوبہ پلپتے شومے کہ نه ؟ نو صحیح داده چہ نه پلیتیرې، کما هو قول مالك۔ دلیل پدے باندے فتوی د عائشہؓ ده سنن کبری د بیهقی (۱۸۷/۱) کنبے راخی عائشہؓ نه تپوس او شو پہ بارہ دیو شخص کنبے چہ لوخی تہ لاس داخل کړی په حالت د جنابت کنبے مخکینے د وینخلو نه ؟ هغه ورته افرمائیل : ان الماء لا ینجسه شی ولكن لیبدأ فیغسل یدہ قد کنت انا ورسول الله ﷺ نغسل من انا واحد) یعنی اوبہ پہ هیخ شی باندے نه پلیتیرې (ترڅو چہ خوند رنگ بوئی ئے بدل نشی) ثککہ ما اور رسول الله ﷺ به دیو لوخی نه غسل کولو۔ انتھی۔

اوکه لاسونه او وینخی او بیا ئے لو بنی کنبے داخلوی نو هم خیر دے۔ لکه پہ دے باندے د

(حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا) غایه دلالت کوی -

نو معلومه شوه چه مستعملی اوبه نجسه نه دی کما یأتی (الا اذا تغير احد اوصافه) -
خو دومره ده چه د وینخلو نه مخکینه لوبنی ته لاس داخلو لوسره انسان گنهگار شو، د
رسول الله ﷺ د حکم خلاف ئے اوکړو -

تنبیه: په حاشیه کښه ئے د تور پستی خبره نقل کړیده چه دا لاس داخلول دهغه چا
دپاره ممنوع دی چه استنجاء بالأحجار ئے کړی وی، ځکه چه په دے استنجاء کښه په مقعد
باندې دنجاست آثار باقی وی نو کیدې شی چه لاس ئے مقعد له وړې وی - اوکه چرې
استنجاء بالماء ئے کړی وی نو داخلول د لاس باک نه لری - خو دا خبره خطاء ده، ځکه چه نبی
کریم ﷺ تعمیم کړیدې، برابر خبره ده که استنجاء بالأحجار ئے کړی وی اوکه بالماء - په
دواړو صورتونو کښه د وینخلو نه مخکینه لاس لوبنی ته داخلول پکار نه دی - وجه داده
چه ډیر کرته داسه کیږی چه انسان باندې دانه ولاړه وی کله خوب کښه هغه ماته کړی
ترخونو کښه گوتے اووهی، زخمونو باندې لاس راکاږی، ذکر باندې لاس راکاږی، په ټولو
صورتونو کښه لاس گنده کیږی - ۲ - دارنگه استنجاء بالماء کښه هم که انسان مقعد له
لاس وروړی نو لاس ئے گنده کیږی -

۳ - بله دا چه یواځے خو مقعد له لاس وروړل گندگی نه ده بلکه کیدې شی ترخ یا ذکر
یا پوزه کښه گوتے اووهی - وقد تقدم -

فائده کښه فائده: ددې بحث نه معلومه شوه چه نجاست متوهم له شریعت
اعتبار وړ کړیدې نو دهغه ازاله ضروری ده نو دنجاست حقیقی ازاله خو په طریق اولی
سره ضروری ده - برابر خبره ده که نجاست کم وی اوکه زیات -

بناء په دے باندې دا حنافو دا مذهب دے چه شریعت قدر الدرهم نجاست په مقعد کښه
معاف کړیدې، نو ددوی په نیز په کومه جامه وغیره چه قدر الدرهم نجاست پریوځی او
ورته یاد هم وی نو مونځ ورسره کیږی، اودائے قیاس کړیدې په نجاست فی المقعد باندې
چه هغه خو معاف دے (عندهم) ولے چه استنجاء ددوی په نیز سنت ده، نو دا هم معاف
شو، نو ددې نه ئے قاعده کلیه جوړه کړیده -

نو دا مذهب هم خطاء شو، یوه وجه مخکې تیره شویده چه استنجاء فرض ده، نه سنت. نو د قدر الدرهم فی المقعد دپاره څه دلیل دی؟ ځکه چه عند الجمهور استنجاء فرض ده، او احناف ئې صرف سنت گنړی، او بیا ددې نه استدلال کوی په معافئ قدر الدرهم نجاست باندې، دا استدلال مصادره علی المطلوب ده، ځکه چه دلیل هم دخپل کوره دی او مدعی هم دخپل کوره ده (غیر مسلم عند الخصم ده)، اول خو مونږ دا نه منو چه استنجاء دې سنت شی، پاتې لا دا چه بیا دې دا دلیل د معافئ د نجاست قدر الدرهم هم اوگرځی - فتدبر فانه دقیق -

۲ - بله وجه داده چه که او منو چه مقعد کبې نجاست قدر الدرهم معاف دې نو په دې کبې خو ضرورت دې چه په کانړو باندې استنجاء مشروع ده، او ددې نه علاوه په بل ځای کبې هیڅ ضرورت نشته، چه هلته دې هم قدر الدرهم نجاست معاف شی، او بیا دې په کبې قیاسونه هم اوکړې شی، بلکه الله تعالی فرمائی: ﴿وَتِيَابِكُمْ فَطَهِّرْ﴾ اودا مطلق دې شامل دې قدر الدرهم اوزیات د قدر الدرهم دواړو ته، نو د قلیل او کثیر نجاست فرق هم باطل شو چه یو قدر الدرهم دې او بل زائد دې نه.

بیا احناف د قدر الدرهم دپاره دا حدیث په دلیل کبې پیش کوی:

(تعداد الصلاة من قدر الدرهم من الدم) أخرجه البيهقي: ۴۰۴/۲، والبارقطني: ۴۰۱/۱،

عن أبي هريرة -

۱ - ددې **جواب** دادې چه دا حدیث موضوعی دې ددې په سند کبې روح بن غطیف

متروك الحديث راوی دې، کذا فی الضعفاء للعقيلي (۵۶/۲)، ونصب الراية (۲۱۲/۱) وابن الجوزي والسيوطي فی اللآلی، وقال البخاری: هذا الحديث باطل -

زیلعی دابن حبان نه نقل کوی: هذا حديث موضوع لا شك فيه، لم يقله رسول الله ﷺ، ولكن اخترعه أهل الكوفة، وكان روح بن غطيف يروي الموضوعات عن الثقات -

خلاصه: دا چه په دې باره کبې چه کوم احادیث را نقل دی هغه ټول موضوعی دی، لکه ددې تحقیق په فتاوی الدین الخالص (۴۲۶/۱) کبې اوگوره -

۲ - **دویم** دا چه: په دې حدیث باندې خو احناف هم عمل نه کوی بلکه ددوی

ہمذہب خلاف دے، ٹحکہ احناف قدر الدرہم نجاست معاف گنری، او پہ دے حدیث کنبے (تعداد الصلاة من قدر الدرهم من الدم) دے یعنی مونخ بہ راگر ٹھوی ٹحکہ قدر الدرہم نجاست معاف نہ دے۔ نو بیا ددے نہ ولے احناف استدلال کوی؟

۳- دارنگہ دے حدیث الباب کنبے (فَلَا يَغْمَسُ يَدَهُ) کنبے نجاست متوہم لہ اعتراف ورکریے شویدے نو حقیقہ نجاست کہ قدر الدرہم وی او کہ ددے نہ زیات وی نو ہغہ بہ پہ طریق اولیٰ سرہ نجس حسابیری، کما مر۔ نو قدر الدرہم مسئلہ ہے اصلہ او باطلہ شوہ ٹحکہ (وَيَبَايَنُكَ قَطَرُهُ) اودا حدیث الباب ددے پہ بطلان باندے صریح دلالت کوی۔

مسئلہ: پہ دے کنبے اختلاف دے چہ غسل الیدین حکم پہ کومہ درجہ کنبے دے؟

۱- ابن عمر، ابو ہریرہ، حسن بصری، امام احمدؒ پہ نیز دا حکم وجوبی دے، یعنی لاس وینخل فرض دی۔ کما ذکرہ ابن قدامہ فی المغنی (۱۱۱/۱) ٹحکہ امر للوجوب دے او نہی دپارہ دتحریم دہ۔

۲- امام شافعیؒ پہ نیز دا حکم مسنون درجہ کنبے دے۔

۳- اودا امام مالکؒ، اسحقؒ او اوزاعیؒ پہ نیز دا مستحب دے، ٹحکہ حدیث کنبے علت ذکر دے (فَإِنَّهُ لَا يَذْرَى) سرہ۔

لیکن احناف پہ کنبے تفصیل کوی، کما فی البحر الرائق، کہ پہ لاس باندے نجاست یقینی وی نو غسل الیدین فرض دے، او کہ ظن غالب وی نو واجب دے، او کہ شک وی نو مسنون دے، او کہ شک نہ وی نو مستحب دے۔ (درس ترمذی: ۲۲۹/۱)۔

دجمہور پہ قول باندے دلہ توہم د نجاست علت گر ٹھول شویدے دپارہ د حکم نوددوی پہ نیز پہ وہم سرہ وجوب نہ ثابتیری، بلکہ مسنون دے، او احمدؒ پہ کنبے علت تہ نظر نہ کوی، نو نفس حکم د وجوب دپارہ گنری۔

حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا: ددے مفہوم دادے چہ درے کرتے لاس او وینخی نو بیا لوبنی تہ لاس داخلولے شی جائز دہ، دے نہ احنافو قاعدہ جوہہ کریدہ چہ ہر اندام بہ درے ٹھول وینخی پہ نجاست کنبے۔

۲- جمہور وائی: دا قاعدہ نہ دہ بلکہ بعض نجاسات یو یو ٹھول وینخل دی، لکہ

مذی اود ماشوم متیازے۔ اوبعضے نجاسات درے ٹخل او بعضے اووہ ٹخله وینٹخل دی، لکه د سور الکلب نه به اووہ ٹخله لوینے وینٹخلے شی، دا وجه ده چه امام مالکؒ فرمائی: دا حکم تعبیدی دے که په لاس نجاست وی اوکه نه نو هم وینٹخل دلاس ضروری دی۔

فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي: شان ورود د حدیث کنبے امام نوویؒ د امام شافعیؒ نه نقل کړیدی چه د خوب نه پس د لاسونو وینٹخلو حکم په دے وجه شویدے چه عربو به استنجاء بالحجارة کوله، اولنگ به ئے اچولو او ملک ئے گرم وو، نو بدنونه به ئے خوله شو د خوب په وجه نو په هغه زمانه کنبے ددے خبرے زیات احتمال وو چه د اوده انسان لاس په مقام د نجاست باندے اولگی او ملوث شی، نو ځکه دا حکم اوشو، نو ددے نه بعضے علماؤ دا معلومه کړیده چه کوم شخص استنجاء بالماء کړے وی یائے پرتوگ اغوستے وی نو دهغه دپاره دا حکم نه دے۔

لیکن علامه ابو الولید الباجیؒ په دے باره کنبے ښه خبره نقل کړیده چه په اصل کنبے دا حکم د طهارت دپاره نه دے بلکه د نظافت سره تعلق لری، یعنې اگر چه دلاس دنجس کیدو احتمال هم نه وی بیا هم لاس نه وینٹخل د خوب کولو نه پس د نظافت خلاف دی۔ او په شریعت کنبے د طهارت سره نظافت لحاظ ساتل هم ضروری ښودل شوی دی، لهذا دا حکم دهغه زمانه پورے مختص نه دے بلکه دهرې زمانه انسانانو دپاره دا حکم عام دے او همدا صحیح خبره ده، کما تقدم۔

شیخ الاسلام ابن تیمیةؒ دا وجه بیانوی چه د لاسونو د وینٹخلو مشروعیت په دے وجه دے چه شیطان د لاسونو ته گوتے وروپی او مسه کوی ئے، او په دے باندے دلیل دا تعلیل دے چه (فانه لا یدری این بات یده) او دغه شان بل حدیث کنبے دی (فان الشيطان یبیت علی خیشومه) شیخ بسامؒ فرمائی: (هذا تعلیل مرضی مقبول) توضیح الأحکام: ۱/۱۷۴۔

بعضے علماء وائی د خوب نه پس د درے ځله لاسونو وینٹخلو حکم د حکمت نه مونږ نه یو خبر، البته د اعقیده لرو چه د الله تعالیٰ احکام مبنی وی په مصالح او منافعو د بندگانو باندے۔ او د نبی ﷺ دا الفاظ (فانه لا یدری این بات یده) د علت پت والی ته اشاره کوی۔

فوائد : ددے نہ حدیث نہ نورے فائدے دا معلومیری :

۱ - پہ عبادت کنبے پہ احتیاط باندے عمل کول پکار دی۔

۲ - درے ٹل نجاست وینٹل مستحب دی، ٹکک چہ مونہ تہ درے ٹلو وینٹلو حکم شویدے پہ وخت دتوہم دنجاست کنبے، او چہ کلہ یقینی نجاست وی نو پہ طریق اولیٰ بہ درے ٹلو وینٹلو حکم مستحب وی۔

۳ - علامہ خطابیؒ فرمائی : کہ پہ موضع النجاست (دُبر) کنبے دنجاست اثر (بوئی) باقی وی، ہم مونٹ ورسره جائز دے، او دارخصت خاص دے دے ٹائے پورے۔

۴ - خوب سرہ اودس ماتیری، قالہ ابن عبد البر۔

۵ - پہ دے کنبے تقویہ دہ د دلیل د هغه چا چہ مس الذکر تہ ناقض وائی، حکاہ ابو عوانہؒ فی صحیحہ عن ابن عیینہ۔

۶ - د اوبو پہ لوخی کنبے پاک لاس داخلولو سرہ اوبہ نہ پلیتیری، او نہ مستعملی گرخی۔ ۷ - د حیاء پہ خبرو کنبے کنایہ الفاظ استعمالول پکار دی کلہ چہ مقصود (افہام) حاصلیری، هذا کلہ فی فتح الباری (۲۱۳/۱)۔

فائدہ : (لایدری) نہ نفی د علم الغیب عن غیر اللہ معلومہ شوہ، چہ ما سوی د اللہ نہ ہیخوک عالم الغیب نہ دے نو پہ دے (لایدری) حکم کنبے پیر، شیخ، مرشد، عبد القادر جیلانیؒ او نور پیران فقیران تول داخل دی۔

۲ - وَعَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأَ فَلْيَسْتَشْرِ ثَلَاثًا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : اود ہمدے ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : کلہ چہ پتاسو کنبے خوک د خپل خوب نہ رابیدارشی او اودس کوی نو درے ٹل دے (پوزے تہ اوبہ اچولو نہ پس) پوزہ سوٹر کری، ٹکک چہ شیطان ددہ د پوزے پہ برہ حصہ کنبے شپہ تیروی - (بخاری، مسلم)۔

تشریح : فَلْيَسْتَشْرِ ثَلَاثًا : دا حکم دفقہ پہ عامو کتابونو کنبے نشتہ او احادیثو کنبے

راغلی دے، نو معلومیری چہ پورہ دین د فقه پہ کتابونو کنبے نشته دے۔
 پہ دے کنبے گوتہ وھل پہ پوزہ کنبے نہ دی راغلی، کہ خوک ئے د صفائی دپارہ کوی نو
 کوی دے، خو ضروری نہ دی اونه مستحب دی، البتہ سونپول ضروری دی۔
 بیا پہ دے کنبے اختلاف دے چہ استنثار - پوزے نہ اویہ ویستل - کومہ درجہ کنبے
 دی؟۔

۱ - امام احمدؒ، اھل ظواھرؒ فرمائی: استنثار کول واجب دی، اگرچہ امام شافعیؒ،
 مالکؒ استنثار سنت گنری۔

دلیل: ددوی دادے چہ پہ احادیثو کنبے أمر راغلی دے پہ استنثار باندے لکہ حدیث د
 سلمہ بن قیس مرفوعا کنبے دی (اذا توضأت فانتثر) رواہ الترمذی: ۱/۱۰، والنسائی:
 ۲۷/۱۔ اویدے حدیث الباب متفق علیہ کنبے امر دے (فَلْيُسْتَنْثَرُ ثَلَاثًا)۔

او أمر دوجوب او فرضیت دپارہ دے، او پہ دے کنبے احتیاط دے، کیدے شی بغیر ددے
 نہ اودس کول قبول نشی۔

۲ - عند الجمهور دا أمر د استحباب دپارہ دے۔ لیکن قول ئے بے دلیل دے۔
 فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ: دا علت ذکر کوی دپوزے سونپولو۔ بیا ددے نہ
 مراد خویا ہر سہے دے چہ دھغہ پہ خیشوم یعنی دپوزے پہ دننہ سوری کنبے شیطان
 شپہ تیروی۔ ۲ - یا ہغہ خوک مراد دے چہ ذکر اذکار ئے د شپہ نہ وی وٹیلی، خو اول ظاھر
 دے، شیطان پہ خیشوم کنبے ٹککہ ناست وی چہ دا چوک دے، زرہ، اودماغ تہ لارے تلی
 دی، نو بدعتی ملا پہ کنبے شپہ تیرہ کریدہ وینخل ئے پکار دی۔

بیا د شیطان پہ شپہ تیرولو کنبے دودہ قولہ دی (۱) بعضے وائی: دا پہ حقیقت باندے
 حمل دے، ٹککہ چہ دا ٹھائے کھلاؤ دے، شیطان ورتہ داخلیدے شی، او شیطان بند ٹھائے
 نشی کھلاوولے، کما فی الحدیث (ان الشیطان لا یفتح غلقا)، او پہ حدیث کنبے د تشاؤب
 یعنی آوسیلی پہ وخت کنبے دخلے پہ پتھولو باندے أمر راغلی دے ٹککہ چہ شیطان پہ کنبے
 داخلیری۔ (۲) بعضے وائی دا مجاز دے ٹککہ چہ دغہ ٹھائے درطوباتو او گندونو او غبار
 ٹھائے دے د شیطان سرہ موافق دے چہ شپہ پہ کنبے تیرہ کری، نو انسان لہ ددے پاکول پکار

دی، خو اول قول راجح دے چہ دا پہ حقیقت باندے بناء دے ۔ دغہ شان پہ ہر حائے کنبے بہ قرآن او حدیث پہ ظاہر باندے حملو لے شی ۔

۳ - وَقِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ رضی اللہ عنہ : كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَتَوَضَّأُ؟ فَدَعَا بِوُضُوءٍ فَأَقْرَعَ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ مَضَمَضَ وَاسْتَنْشَرَ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَذْبَرَ، بَدَأَ بِمُقَدِّمِ رَأْسِهِ ثُمَّ ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ رَدَّهُمَا حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ. رَوَاهُ مَالِكٌ وَالنَّسَائِيُّ، وَلِأَبِي دَاوُدَ نَحْوُهُ، ذَكَرَهُ صَاحِبُ الْجَامِعِ.

۴ - وَفِي الْمُتَّفَقِ عَلَيْهِ : قِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ : تَوَضَّأَ لَنَا وَضُوءُ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم ! فَدَعَا بِإِنَاءٍ فَأَكْفَأَ مِنْهُ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثًا ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاسْتَخْرَجَهَا فَمَضَمَضَ وَاسْتَنْشَقَ مِنْ كَفِّ وَاحِدَةٍ، فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاسْتَخْرَجَهَا فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاسْتَخْرَجَهَا فَغَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاسْتَخْرَجَهَا فَمَسَحَ بِرَأْسِهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَذْبَرَ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَالَ : هَكَذَا كَانَ وَضُوءُ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم .

وَفِي رِوَايَةٍ : فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَذْبَرَ، بَدَأَ بِمُقَدِّمِ رَأْسِهِ ثُمَّ ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

وَفِي رِوَايَةٍ : فَمَضَمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَاسْتَنْشَرَ ثَلَاثًا بِثَلَاثِ عَرَفَاتٍ مِنْ مَاءٍ . وَفِي أُخْرَى : فَمَضَمَضَ وَاسْتَنْشَقَ مِنْ كَفِّ وَاحِدَةٍ، فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثًا. وَفِي رِوَايَةٍ لِلْبُخَارِيِّ : فَمَسَحَ رَأْسَهُ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَذْبَرَ مَرَّةً وَاحِدَةً، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

وَفِي أُخْرَى لَهُ : فَمَضَمَضَ وَاسْتَنْشَرَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ عَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ.

ترجمہ : او عبد اللہ بن زید بن عاصمؓ نہ تیوس او شو چہ رسول اللہ ﷺ بہ خنکہ اودس کولو ؟۔ (دیے آوریدوسرہ) عبد اللہ د اوداسہ اوبہ راوغوبنتے، کوم وخت چہ اوبہ راوپرے شوے نو ہغہ دوارو لاسونو باندے واچولے اوہغہ ئے مړوندونو پورے دوه دوه ځلہ اووینځل، بیائے خلے تہ اوبہ واچولے، بیائے پوزے تہ درے ځلہ اوبہ واچولے او سونپے کرہ، بیائے درے ځلہ مخ اووینځلو، بیائے دوارہ لاسونہ تر مړوندونو پورے دوه ځلہ اووینځل، بیا ئے پہ خپل لاس سرہ پہ سر مسح اوکرہ (داسے چہ) دوارہ لاسونہ ئے د مخے نہ پور تہ بوتلل اوروستو نہ ئے مخے تہ راوستل، یعنی د خپل سر د شروع نہ ئے مسح شروع کرہ او دوارہ لاسونہ ئے خت پورے بوتلل، بیائے ہغہ ځائے تہ را واپس کرل کوم ځائے نہ ئے چہ شروع کرے وہ، بیائے دوارہ خپے اووینځلے۔ (مالک، نسائی، ابو داود)، ابو بخاری او مسلم کنبے دا روایت داسے دی : چہ عبد اللہ بن زیدؓ بن عاصم تہ اووٹیلے شو چہ رسول اللہ ﷺ خنکہ اودس کولو نو ہغسے تہ مونپ تہ ہم اودس اوکرہ ! نو عبد اللہ بن زیدؓ د اوبو لوینے راوغوبنتلو، لوینے چہ راوپرے شو نو ہغے نہ ئے پہ دوارو لاسونو باندے اوبہ راوارولے او درے ځلہ ئے اووینځل، بیائے خپل لاس (لوینی تہ) داخل کرہ او ہغے نہ ئے اوبہ راوخکلے او (ہغے سرہ ئے) مضمضہ او استنشاق اوکرہ پہ یو ورغوی سرہ، دا کار ئے درے ځلہ اوکرہ، بیائے خپل لاس لوینی تہ ننہ ایستلو او اوبہ ئے راوخکلے نو مخ ئے درے ځلہ اووینځلو، بیائے لاس ننہ ایستلو او اوبہ ئے راوخکلے او دوارہ لاسونہ ئے تر څنگلو پورے دوه دوه ځل اووینځل، بیائے خپل لاس لوینی تہ ننہ ایستلو او راویستلو نو پہ سر باندے ئے مسح اوکرہ (داسے چہ) دوارہ لاسونہ ئے د مخے نہ شا طرف تہ بوتلل او بیائے دشا نہ مخے طرف تہ راوستل، بیائے دوارہ خپے تر پر کو پورے اووینځلے، بیائے افرمائل : د رسول اللہ ﷺ اودس داشان وو۔

او د بخاری او مسلم پہ یو روایت کنبے داسے دی : چہ دوارہ لاسونہ ئے د مخکبے نہ روستو طرف تہ بوتلل او بیائے دروستو نہ مخکبے طرف تہ راوستل، یعنی د سر د ابتدائی حصے نہ ئے شروع اوکرہ او دوارہ لاسونہ ئے خت طرف تہ بوتلل بیائے دوارہ ہغہ ځائے تہ واپس راوستل کوم ځائے نہ ئے چہ شروع کرے وہ، بیائے دوارہ خپے اووینځلے۔ او د بخاری

او مسلم پہ یو بل روایت کنبے داسے دی : چه (مسح دپارہ ئے) خپل دواړه لاسونه دمخکنبے نه روستو طرفته بوتلل بیا دروستو نه مخکنبے طرفته ئے راوستل، یعنی د خپل سرد مخکنبی حصے نه ئے مسح شروع کړه اولاسونه ئے خت پورے بوتلل، بیا د خت طرف نه ئے هغه ځائے ته راوستل چرته نه ئے چه مسح شروع کړے وه، بیا ئے خپلے خپے اووینځلے۔ اود صحیحینو په یو دویم روایت کنبے داسے دی چه : خله ئے کنگال کړه او یو چونگ سره ئے پوزے ته اوبه واچولے دغسے ئے درمے ځله اوکړل۔ اود بخاری دروایت الفاظ داسے دی : چه د سرمسح ئے اوکړه (داسے چه) خپل دواړه لاسونه ئے دمخکنبے نه روستو طرفته بوتلل اود روستو نه ئے مخکنبے طرفته راوستل او داسے ئے یو ځل اوکړل۔ بیا ئے دواړه پنبے ئے گیتو پورے اووینځلے۔ د بخاری دیو بل روایت الفاظ دادی : نو خله ته ئے درمے ځله یو چونگ سره اوبه واچولے، او پوزه ئے صرف یو چونگ سره درمے ځله سونړي (صفا) کړه۔

تشریح : وَقِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ : دا اوس اختلاف الروایات ذکر کوی، ځکه حدیث بعضے تفسیر د بعضو وی۔ وقیل : قائل عمرو بن أبی الحسن الأنصاری چه رور د عماره بن أبی الحسن دے، عبد الله بن زید بن عاصم الأنصاری مشهور صحابی دے، یو څو حدیثونه ترے نقل دی، دا د وحشی سره په قتل د مسیلمة الکذاب کنبے شریک وو، بدرته حاضریدو کنبے ئے اختلاف دے، په حره مقام کنبے شهید شومے دے، په آخر د ذی الحجه سنه (۶۳) هـ، د (۷۰) کالو په عمر باندے، اودا عبد الله بن زید بن عبد ربه نه دے، کوم ته چه په خوب کنبے آذان خودلے شومے وو۔

فوائد الحديث : ۱- په اوداسه کنبے د بل چانه استعانت غوښتل جائز دی۔

۲- لاس وینځلو کنبے خوب نه پاڅیدل شرط نه دی، دا حدیث پرې دلیل دے۔

۳- دوه کرته وینځل د لاسونو هم جواز لری۔

ثُمَّ مَضَمَضَ وَاسْتَشْرَقَ ثَلَاثًا : دلته درمے الفاظ دی : مضمضه، استنشاق، استنثار۔

مضمضه دیته وائی چه خله کنبے اوبه واروی راواروی۔ او استنشاق پوزے ته اوبه

اچول او پورته راڅکلو ته وائی۔ او استنثار : بیرته دغه اوبو ویستلو ته وائی۔

دلته ئے صرف استنثار ذکر کړو ځکه چه دا مستلزم دے استنشاق لره، ځکه چه اوبه

راویستل هله کیچی چه کله داخله کرے شوی وی، نو استنثار فرع داستنشاق دے۔ نو دلتہ دعبارت معنی داده چه (واستنثار ای بعد الاستنشاق) نو استنشاق التزاماً ذکر شو۔

مسئله : د مضمضه او استنشاق خه حکم دے ؟

د تہولو علماؤ پہ دے اتفاق دے چه دا دواړه مشروع دی خو آیا واجب دی اوکه نه ؟۔ په دے کنبے اختلاف دے۔

۱- دامام شافعی، مالک، حسن بصری، حماد، قتادة، ربیعہ، لیث، اوزاعی او یحییٰ الأنصاری پہ نیز مضمضه او استنشاق په اودس او غسل الجنابة دواړو کنبے واجب نه دی بلکه سنت دی۔

دلیل : ددوی سره قوی دلیل نشته، سوا ددے نه چه حدیث کنبے راغلی دی (عشر من الفطرة)۔ چه په دے حدیث کنبے مضمضه او استنشاق ئے فطرت نه شمارلی دی او فطرت نه مراد سنت دے، او فطرت ئے ورته څکه وئیلے دے چه د نور اودس نه مخالف دی، لیکن ددے جواب دادے چه دا دلیل صریح نه دے څکه چه فطرت سره نفی دوجوب نه راځی، څکه فطرت لکه څنگه چه سنت ته شامل دے دغه شان واجب او مندوب ته هم شامل دے، لکه ختان واجب دے او دیته ئے هم فطرت وئیلے دے۔

۲- **بل دلیل :** د اودس باره کنبے حدیث د اعرابی دے چه نبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل : (توضاً كما أمرک الله) رواه ابو داود و الترمذی، وقال : حدیث حسن، ولکنه صحیح، کذا قال النووي فی المجموع (۳۵۳/۱)۔

نو جواله ئے په آیت باند دے ورکړه، او آیت کنبے خو مضمضه او استنشاق او استنثار نه دی ذکر، نو واجب نشو۔ لیکن ددے نه هم جواب دادے چه دا څیزونه د نبی کریم ﷺ نه صحیح ثابت دی او هغه پرے امر کړیدے لکه روستو په دلائلو کنبے راځی۔ نو مونږ به په قرآن پاک هم عمل کوو او د نبی کریم ﷺ په صحیح حدیث به هم عمل کوو، د قرآن بیان نبی کریم ﷺ کړیدے، نو مضمضه او استنشاق بعینه (كما أمرک الله) کنبے داخل دی، اودارنگه دا مقام د تعلیم وو، په دے کنبے ټول احکام بیانول په یو ځل آسان نه وو، نو څکه ئے ورته اختصار او فرمائیل : (توضاً كما أمرک الله) نو دا دلیل ددے خبرے نه دے چه گنې دا

دواړه واجب نه دی۔

۳ - بله داچه کله دمخ په وينځلو امر او شونو حتما په کښه امر بالمضمضه والاستنشاق هم راغلو، نو بعينه واجب شو۔

۲ - دا حناڼو، سفیان ثوري او امام احمد دوم قول دادې چه مضمضه او استنشاق په غسل الجنابت کښه واجب دی، او په اوداسه کښه سنت دی۔

۱ - **دلیل** : دادې چه غسل کښه حکم مؤکد راغلي دے (فَاطَهَرُوا) ځکه چه په غسل کښه مسح علی الخفين نشي کيدې او په اوداسه کښه کولې شي، اودارنگه په غسل کښه دگنړو وينستويځونه هم وينځل ضروري دی، په خلاف داوداسه نه، چه په گيره کښه بيخونو ته اوبه رسول ضروري نه دی۔ کذا في المغنی (۱۵۷/۱)۔

او په اودس کښه دعدم وجوب دلیل دا بيانوي چه حديث کښه دی :
(عشر من سنن المرسلين) يو په کښه مضمضه او استنشاق دی، نو دا سنت دی په اودس کښه او فرض نه دی۔

جواب : ددې نه جواب دادې چه حافظ په التلخيص الحبير (۱۱۴/۱) کښه فرمائيلي دی چه حديث په دې الفاظو سره نه دے ثابت، بلکه داسې الفاظ دی (عشر من الفطرة)، رواه مسلم، او دا د باب السواك په څلورم نمبر حديث کښه تير شو۔

او که بالفرض دا حديث ثابت هم شي، نو بيا هم دليل په عدم الوجوب باندې نه گرځي، ځکه چه مراد د سنت نه طريقه ده، نه سنت په معنی اصطلاحی اصولی سره۔ او طريقه خو واجب ته هم شامله ده، کما مرفی الفطرة۔

۲ - **دويم دليل** : استدلال کوي په حديث دابن عباس مرفوعا باندې : المضمضة والاستنشاق سنة رواه الدارقطني (۸۵/۱)۔

جواب : قال الحافظ في التلخيص : هو حديث ضعيف جدا، کذا في النيل : ۱۷۳/۱، وتحفة الأحوذی : ۱۲۷/۱، و اعلام الموقعين : ۲۹۲/۲، وفيه اسماعيل بن مسلم وهو ضعيف، قال علی بن المديني : لا يکتب حديثه، وقال يحيى بن معين : ليس بشي، کذا في فتاوى الدين الخالص : ۴۷۹/۱۔

۳ - قول ثالث : د جمہورو علماؤ یعنی : امام احمدؒ، اسحقؒ، ابو عبیدہؒ، ابو ثورؒ، داود ظاہریؒ، ابن المبارکؒ، ابن ابی لیلیٰؒ، حماد بن ابی سلیمانؒ، ابو بکر بن المنذرؒ او عام محدثینؒ دمضمضے او استنشاق پہ وجوب (فرضیت) باندے قائل دی پہ اودس او غسل دواو کنبے ۔ کہ چرے یو پہ کنبے پریدی نو اودس او غسل نہ کیری، بلکہ اعادہ دے ضروری وی ۔

د جمہورو دلائل : ۱ - یو دلیل دادے چہ قرآن او احادیثو کنبے امر راغله دے، او امر للوجوب وی، لکہ د قرآن آیت دے ﴿فَاغْسِلُوا وُجُوْهُكُمْ﴾ ۔ امر دے پہ غسل الوجه باندے، او مضمضہ او استنشاق د متمماتو د غسل الوجه نہ دی، او امر پہ غسل الوجه امر دے پہ دے دواو باندے ضمناً ۔

(الاستذکار لابن عبد البر : ۱/۲۴، السیل الجرار : ۱/۲۲۱، للشوکانی ۔

۲ - دلیل الوجوب : حدیث د لقیط بن صبرہ رضی اللہ عنہ کنبے دی : (اذا توضأت فمضمض) أخرجه أبو داود (۲۱/۱) قال الحافظ : واسناده صحيح . (فتح الباری : ۱/۲۱۱) ۔ نو پدے حدیث کنبے امر بالمضمضہ اوشو ۔

۳ - دلیل : حدیث د ابو ہریرہؓ دے : (ان رسول اللہ ﷺ قال : اذا توضأ أحدكم فليجعل في أنفه ماء، ثم لينثر) وسنده صحيح، أخرجه أبو داود : (۲۹/۱) وفي رواية مسلم : من توضأ فليستنشق ۔

۴ - حدیث د : (واذا استيقظ أحدكم من منامه فتوضأ فليستنثر ثلاثاً فان الشيطان يبيت على خيشومه) بخاری باب بدء الخلق، فتح الباری : ۱/۲۱۱ ۔

۵ - دا حدیث الباب دلیل دے وفیہ : (فليستنثر ثلاثاً) ۔

۶ - حدیث د ابو ہریرہؓ دے مرفوعاً : قال : أمر رسول اللہ ﷺ بالمضمضة والاستنشاق، رواه الدارقطني وقال : لم يسنده غير هذبة وداود بن الجعد، وغيرهما يرويه عن عمار، عن القبي مرسلًا ۔

لیکن زہ وایم چہ دا خبرہ ضرر نہ رسوی ٹککہ چہ ہذبہ درجالو د صحیحینو نہ دے نو ددہ رفع مقبولہ دہ، اوتفردتے ہم مقبول دے ۔ کذا فی النیل (۱/۱۵۶) و فتاوی الدین

الخالص (۴۷۶/۱)۔

دلالتہ ہم امر را غلو او فرق دو وضوء او غسل پہ کنبے نشسته بلکه پہ دواړو کنبے یو شان د وجوب حکم دے۔

۷- **دلیل :** حدیث دلقیط بن صبرۃ دے : اخبرنی عن الوضوء ! قال : أسبغ الوضوء، واخلل بين الأصابع، وبالغ في الاستنشاق، الا ان تكون صائماً) أخرجه ابوداود (۲۹/۱) والترمذی : ۱/۱۴، وابن ماجه : ۷۰/۱) واسناده صحیح۔

۸- **بل دلیل الوجوب :** حدیث عائشہ دے : ان رسول الله ﷺ قال : المضمضة والاستنشاق في الوضوء الذي لا بد منه. أخرجه البيهقي : ۵۲/۱، وفي سننه محمد بن الأزهري الجوزجاني، ولكن رواه البيهقي باسناد آخر، فقال : حدثنا ابو سعيد احمد بن محمد الصوفي عن ابن عدي الحافظ عن عبد الله بن سليمان بن الأشعث عن الحسين بن علي بن مهران عن عصام بن يوسف عن ابن المبارك عن ابن جريج عن سليمان بن يسار عن الزهري عن عروة عن عائشة الخ. وأخرجه الدارقطني أيضا : ۸۴/۱۔

۹- **دلیل :** د نبی کریم ﷺ ہمیش والے او مواظبت او عدم ترك دائماً، دلیل دے چہ دا واجب دی، ٹک کہ چہ دا قسم مواظبت دلیل دوجوب وی۔ نو قولاً او عملاً او مواظبة وجوب ثابت شو۔ او عمل د نبی کریم ﷺ بیان د قرآن دے، او پہ دے خبرہ کنبے احتیاط ہم دے۔

دے وجہ نہ حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائی : ولم يتوضأ الا تمضمض واستنشق ولم يحفظ عنه انه اخل به مرة واحدة (زاد المعاد ۱/۱۸۷)۔

یعنے : رسول الله ﷺ ہیخ داسے اودس نہ دے کرے چہ پہ ہغے کنبے ئے مضمضہ او استنشاق نہ وی کرے، او ہیچا د رسول الله ﷺ نہ دا نہ دی نقل کرے چہ ہغے یو ٹل ہم پہ اوداسہ کنبے مضمضہ او استنشاق پرینی وی۔

۲- حافظ عسقلانی فرمائی : ولم يحك احد ممن وصف ضوئه عليه السلام على الاستقصاء انه ترك الاستنشاق، بل ولا المضمضة، وهو يرد على من لم يوجب المضمضة ايضاً (فتح الباری : ۱/۲۴۸)۔

يعني: کومو صحابه کرامو چه پوره طور سره د نبی کریم ﷺ اودس نقل کړيدے په دوی کښه هېچا هم دا نه دی نقل کړی چه رسول الله ﷺ استنشاق او مضمضه پريښی وی. او په دې حدیث کښه په هغه چا هم رد دے چه مضمضه ته واجب نه وائی. (السیل الحرار: ۲۲۱/۱، تحفة الأحوذی: ۱۲۴/۱).

احناف دا احادیث په درجه داستحباب کښه گنړی، خو د دوی قول ضعیف دے، ځکه چه امر مطلق للوجوب دے، کله چه قرینه صارفه ددې په خلاف نه وی. لکه دلته نشته.

۱ - سوال: مضمضه او استنشاق ځکه نه دی واجب چه د پوزې اود خله اود وجه (مخ) نوم جدا جدا دے نو دا څنگه په وجه کښه تاسو داخلوی اود وجه (مخ) حکم ورته ورکوی چه وجوب دے؟

جواب: بناء په دې باندې بیا خو د عینین، اهداب، خدین، جبهه، حاجبین او ظاهر الأنف اودارنگه د مخ د ټولو اجزاؤ دپاره جدا جدا نومونه دی، نو پکار ده چه بیا دا هم په وجه کښه تاسو داخل نه کړی، اودا خو ډیر بیکاره دلیل ځکه دے چه ددې نه لازمېږي عدم وجوب د غسل الوجه. وهو باطل عندکم أيضاً.

۲ - سوال: تاسو چه مضمضه او استنشاق واجب گنړی پکار ده چه غسل باطن العين هم واجب او گنړی؟

جواب: دا به هله لازمیدو چه د نبی کریم ﷺ بیان په دې سره نه وې منحصر، او حال دا چه نبی کریم ﷺ باطن العين نه دے وینځلې، نومونې باندې هم ندی لازم، که هغه وینځلې وې نومونې به ولې نه وینځلو؟ لکه مضمضه او استنشاق باندې دوام کړيدے نو مونږ به هم پدې دوام بلا ترک کوو.

دا وجه ده: امام شاه ولی الله دهلوی په حجة الله البالغة (۱۷۵/۲) کښه فرمائی:

چه ما په دې باره کښه صحیح صریح روایت نه دے موندلې چه نبی کریم ﷺ بغیر د مضمضه او استنشاق او ترتیب نه اودس کړې وی، نو دا ډیر مؤکد دی غایة الکادة.

والتفصیل فی المحلی: ۲۴۹/۱، وتمام المنة ص: ۹۲، المغنی: ۱۵۶/۱، والنیل:

تکمیل : د مضمضے او استنشاق طریقہ :

په مضمضه او استنشاق كښه صحيح صريح سنت طريقه داده (۱) چه يوه غره كښه اوبه واچوله شي، نيم د خله دپاره او نيم دپوزه دپاره، لكه په دې حديث د عبد الله بن زيد كښه مرفوعا دى : (ان رسول الله ﷺ تمضمض واستنشق من كف واحد فعل ذلك ثلاثا) متفق عليه - ۲ - اوجدا جدا اوبه هم دهر يو دپاره راخستل جواز لري چه اول دخوله دپاره بيا دپوزه دپاره اوبه راواخلي داهم په بعضه احاديثو كښه راغله ده، په دې كښه دافضليت اختلاف دى.

۱ - احناف وائي : ست غرفات بالفصل افضل دى، يعنه درې درې چونگونه اخستل دخوله اوپوزه دپاره جدا جدا.

۲ - اود امام شافعى امام احمد او امام بخارى قول دادې چه ثلاث غرفات بالوصل افضل دى، داد امام مالك نه يو هم روايت دى، يعنه درې غره (چونگونه) به راواخلي او خله اوپوزه ته به ئې شريك واچوى.

بيا په دې كښه درې طريقه بيانوى (۱) يو داچه نيمه اوبه پوزه ته واچوى او نيمه خله ته (۲) دواړو ته ئې په يو ځل ورواچوى لږ به خله ته لارې شي اولږ به پوزه ته. څوك چه په دې آموخته شي نو داكار ورته آسان وي (۳) دريم داچه اول ئې خله ته واچوى بيا ئې بيرته را اوباسى او پوزه ته ئې واچوى. دا طريقه لږه مستقذره شان ده، ظاهر دحديث دويمه طريقه ده. دا مسئله به روستو هم راشي ان شاء الله.

فصله : دواړه طريقه جواز لري، اوديته تنوع فى العبادات وائي، خو ليكن دوصل (ومن كف واحد) روايات په صحيحينو كښه راغلي دي، اود فصل روايات سنن كښه راغلي دي، اكر چه بعضو كښه لږ كلام هم شته.

او اكثر علماؤ دوصل رواياتو ته راجح وئيلي دي، كما قال فى سبل السلام والتحفة والعينى وهو الأصح. نو اكثر واصل كوه، او كله كله فصل كوه.

او نور دلائل او احاديث د ترجيح په تحفة الأحوذى (۱/۴۱) كښه اوگوره.

مرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ : په احاديثو كښه د اوداسه څلور طريقه او كيفيات ذكر شوى دى :

۱ - **اول کیفیت** : دادے چہ یو کرت تہول اندامونہ اووینخلے شی یعنی یو کرت لاسونہ، یو کرت مخ، یو ٹل لاسونہ تر څنگلو پورے، بیا یو ٹل مسح او یو ٹل خپے اووینخلے شی۔ دا طریقہ پہ بخاری (۲۷/۱) کنبے پہ حدیث دابن عباس کنبے راغلے ده (توضا النبی ﷺ مرة مرة)۔ و سیاتی۔

۲ - **دویم کیفیت** : پہ دے حدیث کنبے ذکر دے چہ (مرتين مرتين) یعنی دوه دوه ځله اندامونہ اووینخی، دوه ځله لاسونہ تر مروندونو پورے، دوه ځله لاسونہ تر څنگلو پورے، یو کرت مسح او دوه ځله خپے اووینخی۔ دا په بخاری (۲۷/۱) کنبے د عبد الله بن زید په حدیث کنبے راغلے ده (ان النبی ﷺ توضا مرتين مرتين)۔

۳ - **دریم کیفیت** : دادے چہ درے درے ځله اندامونہ اووینخی او یو ځل په سر مسح اوکړی، دا کیفیت هم په بخاری (۲۷/۱) کنبے په حدیث د عثمان بن عفان کنبے ذکر دے، چہ د نبی کریم ﷺ داوداسه کیفیت ئے خپل شاگرد ته خودلو، مسلم کنبے هم راغلے دے۔ وابوداود والترمذی عن علی۔

۴ - **څلورم کیفیت** : دا وضوء مختلف دے په دے کنبے یو (۱) کیفیت دادے چہ لاسونہ ابتداء کنبے دوه ځله اووینخی، بیا مخ درے ځله، بیا لاسونہ تر څنگلو پورے دوه دوه ځله اووینخی، او یو ځل مسح اوکړی، او بیا خپے اووینخی۔ بخاری : ۴۱/۱، باب مسح الرأس کله۔ (۴) دویم کیفیت : چہ لاسونہ مروندونو پورے درے ځله، مخ هم درے ځله، لاسونہ څنگلو پورے دوه دوه ځله، مسح یو ځل، او بیا خپے دوه ځله اووینخی۔ (عدد نشته، البته دارقطنی : ۸۲/۱، کنبے دی : ورجلیه مرتين، بسند صحیح)۔ دا طریقہ هم په حدیث د عبد الله بن زید کنبے په بخاری (۳۱/۱) باب غسل الرجلین کنبے ذکرده۔

دا ټولے طریقے په احادیثو کنبے راغلي دي، په دے باندے د ټولو علماؤ اجماع ده (لکه دا اجماع علامه شوکانی هم ذکر کړیده په النيل : ۱۷۵/۱، ۲۱۵، کنبے) چہ په انسان باندے په اوداسه کنبے صرف یو یو ځل اندامونہ وینخل واجب (فرض) دی، او درے درے ځله وینخل سنت دی، ځکه چہ نبی کریم ﷺ کله کله اکتفاء په یو دوه او درے ځلو باندے هم کړیده، کما مَر، که درے یا دوه ځله وینخل د هر اندام واجب وے نو یو یو وینخل به نه

وے ثابت ۔

نو پہ یو ٹخل کنبے صرف جواز قدرے دی، صرف واجب پرے ساقطی، اودوہ ٹخله درمیانہ حالت دی اودرے ٹخله وینخل بهتر دی، او په دی سره کمال په اوداسه کنبے پیدا کیږی ۔

اود درې ٹخلو نه زیات وینخل حرام دی، لکه دا په روایت داود رقم (۱۳۵) کنبے راغلی دی : (فمن زاد علی هذا او نقص فقد تعدی وظلم) ۔ اگر چه په دی روایت کنبے (أو نقص) لفظ شاذ دی۔ کما أشار الشوکانی فی النیل : ۲۱۶/۱، الی الشذوذ۔ وقال الألبانی : شاذ، کذا فی فی صحیح ابی داود رقم (۱۳۵)، وقال ابن المبارک : لا آمن اذا زاد فی الوضوء علی الثلاث أن یأثم، وقال الامام احمد واسحق : لا یزید علی الثلاث الا رجل مبتلی، وقال الشوکانی : لا خلاف فی کراهة الزیادة علی الثلاث، کذا فی فتاوی الدین الخالص : ۴۹۱/۱۔

یعنی : شیخ البانی وائی (او نقص) لفظ شاذ دی۔ او عبد الله بن مبارک فرمائی : چه درې ٹخلو نه زیات اندامونه اووینخی نوماسره خطر ده چه گنهگار به شی۔ امام احمد او اسحق فرمائی : درې کرتو نه زیات وینخل صرف وسواسی سرے کوی۔ امام شوکانی فرمائی : په دی کنبے اتفاق دی چه درې کرتو نه زیات وینخل مکروه دی۔

نو صاحب د هدایه (۲۰/۱) چه (والوعید لعدم رؤیته سنة) سره جواز ورکړی دا خطاء دی۔ هغه وائی پدې حدیث کنبے وعید د هغه چا دپاره دی چه درې کرتو نه زیات وینخلو ته سنت وائی اودرې کرت سنت نه گنځی او که یو انسان درې ٹخله وینخل سنت گنځی او زیادت د احتیاط دپاره اوکړی نو جواز لری۔ (پدې عبارت بعض مولیان ندی پوهه شوی نو وائی دا خبره هدایه کنبے نشته)۔ وجه د خطائی د صاحب هدایه داده چه پدې سره د انسان نه وسواسی جوړیږی او احتیاط صرف په عمل د نبی کنبے دی۔ او نبی علیه السلام زیادت کونکی ته مسی، ظالم او متعدی وائی۔

إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ : أی مع المرفقین، دا دواړه داخل دی په ټټټ سل الیدین کنبے، او په دی مقام کنبے غایه په مغیا کنبے داخل ده۔ وهو القول الرابع۔ اودلته (الی) په معنی د (مع)

دے، اودلیل پہ دے باندے دادے چہ نبی کریم ﷺ پہ اوداسہ کنبے داوینخلی دی، لکہ دارقطنی (۸۳/۱) دعثمان حدیث راوپردے (باسناد حسن، قاله فی التعلیق المغنی : ۸۳/۱، للعظیم آبادی) چہ پہ کنبے د نبی ﷺ د اوداسہ کیفیت ذکر دے، دا الفاظ دی پہ کنبے (فغسل یدیه الی المرفقین حتی مس أطراف العضدین) دارنگہ حدیث دجابرؓ ے ہم نقل کریدے (قال : کان رسول اللہ ﷺ اذا توضأ أدار الماء علی مرفقیه) واسنادہ ضعیف. بلوغ المرام : ۱۹۱/۱، بشرح التوضیح.

مسند البزار او طبرانی کنبے د وائل بن حجر حدیث دے پہ صفة الوضوء کنبے پہ هغه کنبے دی (وغسل ذراعیه حتی جاوز المرافق).

دارنگہ طحاوی کنبے حدیث د ثعلبه بن عباد عن أبيه مرفوعاً نقل دے :
(ثم غسل ذراعیه حتی یسبل الماء علی مرفقیه). فتح الباری : ۲۳۴/۱.

پہ دے حدیثونو کنبے اگرچہ پہ بعضو کنبے کلام شتہ، لیکن دیو بل تقویہ کوی، کذا فی سبل السلام (۶۰/۱). قال الحافظ فی حدیث جابر عند الدارقطنی : اسنادہ ضعیف، ویغنی عنه ما رواه مسلم عن ابی هريرة انه توضأ حتی اشرع فی العضد، قال : هکذا رأیت رسول اللہ ﷺ توضأ. وقال ابن القيم : حدیث ابی هريرة فی مسلم فی صفة وضوء النبی ﷺ (انه غسل یدیه حتی اشرع فی عضدیه) يدل علی ادخال المرفقین فی الوضوء (توضیح الأحکام : ۱۹۱/۱). یعنی د مسلم حدیث کنبے د نبی علیہ السلام د اوداسہ پہ کیفیت کنبے داسے دی چہ لاسونہ ے اووینخل تر دے چہ خنگلے ے پہ وینخلو کنبے داخلے کرے (یعنی د خنگلونه ے زیادت کریدے).

دا وجه ده امام اسحق بن راهویة فرمائی : چہ پہ قرآن کریم کنبے (الی) کنبے دوه احتمالہ دی (۱) یودا چہ دا (الی) پہ معنی د انتهاء الغایہ شی (۲) اودا احتمال ہم شتہ چہ پہ معنی د (مع) شی. نو سنت نبوی ددے خبرے بیان اوکرو چہ دا (الی) پہ معنی د (مع) دے، کما مر من فعله ﷺ.

اود امام شافعی نہ منقول دی چہ هغه فرمائی : لا اعلم خلافا فی ایجاب دخول المرفقین فی الوضوء. نو دا گویا اجماعی مسئلہ ده چہ خنگلے پہ لاسونو کنبے داخل دی،

نو ددے وینخل ہم واجب دی۔

زمخشری پہ کشاف کنبے ہم دا خبرہ کریدہ چہ لفظ د (الی) مطلقا پہ معنی دغایہ سرہ راخی، اودا خبرہ چہ آیا ددے مابعد پہ حکم د ماقبل کنبے داخل دے، کہ خارج؟ نودا دلیل تہ محتاج دے، لکہ مثال دہغہ چہ دلیل موجود وی پہ خروج دہغے باندے دا قول داللہ تعالیٰ دے: ۱- ﴿فَنظَرَةُ إِلَى مَيْسَرَةٍ﴾ دلته میسرہ پہ انتظار کنبے نہ دہ داخل۔

۲- دارنگہ: ﴿ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾ کنبے لیل پہ صیام کنبے نہ دے داخل، شکہ بیا وصال لازمی پی او وصال حرام دے۔ او مثال دہغے چہ دلیل موجود وی پہ دخول باندے لکہ ﴿قَرَأْتُ الْقُرْآنَ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ﴾ یا لکہ: ﴿مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى﴾ کنبے بیت المقدس پہ اسراء کنبے داخل دے۔

اودلته خواتہ معلومہ شوہ چہ دلیل موجود دے پہ دخول المرافق پہ غسل الیدین کنبے دوجے دہغہ احادیثو سابقہ نہ۔

نو مذهب دہغہ علماؤ چہ مرفقین پہ غسل الیدین کنبے وجوبا دا خل گنری حق شو، اودا مذهب دجمہورو علماؤ دے، لکہ عطاء، مالک، شافعی، اسحق، ابو حنیفہ او صاحبین - رحمہم اللہ جمیعاً۔

او مذهب د امام زفر، ابن داود او بعضے مالکیانو - چہ قائل دی پہ عدم وجوب د غسل المرفقین باندے - خطاء شو۔

اود دوی استدلال پہ حرف الی باندے دے، چہ دا راخی دپارہ دانتہاء الغایہ، نو اللہ تعالیٰ امر کریدے پہ وینخلو دلاسو نو ترخنکلو پورے نو مابعد د (الی) چہ مرفقین دی، دابہ نہ وی داخل پہ حکم د ماقبل دالی کنبے چہ غسل الیدین دی، لکہ د ﴿أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾ پشان، لیکن وجہ دخطائی تابنہ اوپیژندلہ چہ عمل د نبی کریم ﷺ دلیل دے د خطائی ددے قول دپارہ کما مر۔

ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ: فائدہ: د سر پہ مسح کنبے: ۱- یو کیفیت دادے چہ د ابتداء د سر نہ بہ شروع اوکری او آخر تہ بہ او رسی پی، او واپس بہ ہغہ خائے تہ راشی کوم خائے نہ چہ ئے شروع کرے وہ۔ دا طریقہ پہ دے حدیث الباب کنبے ہم ذکر دہ۔

۲ - دویم کیفیت : چہ دسر د مینخ نہ مسح شروع کری اودا پہ حدیث درُتبع کتبے راغلے دی، کما فی ابی داود رقم (۱۲۸) اودا پہ ہفہ وخت کتبے چہ کلہ وینستہ د انسان گومنز شوی وی، نوپہ اول کیفیت عمل کولوسرہ وینستہ خرابیری، نو د مینخ نہ دی شروع اوکری۔ فمسح الرأس كله من قرن الشعر كل ناحية لِمُنْصَبِ الشَّعْرِ۔

مسئلہ جلیلہ : پہ مسح د سر کتبے درے طریقے راغلی دی : (۱) اول : تول سر مسح کول د اول نہ تر آخرہ پورے (۲) نیمائی مسح پہ سر او نیمائی پہ عمامہ (پتکی) باندے کول (مسح علی الخفین و مقدم رأسه و علی عمامته - الحدیث)۔ او یواغے ناصیہ (تندی) باندے مسح کول نہ دہ نقل شوے (۳) صرف پہ عمامہ باندے مسح کول، بغیر د مسح کولو د وینستو نہ۔

اول قسم مسح پہ حدیث د عبد اللہ بن زیدؓ کتبے راغلے دہ، لکہ حدیث الباب شو، چہ بخاری (۵۸/۱)، او مسلم (۱۲۳/۱) ترمذی (۲۸/۱)، صحیح ابی داود رقم (۱۱۸) احمد (۳۸/۴) دارمی (۷۰۰/۱) او حمیدی (۴۱۷/۱) او ابن خزیمہ (۱۵۵/۱) ہم روایت کریدے۔

دویم قسم د مسح پہ حدیث د مغیرہ بن شعبہؓ کتبے راغلے دی چہ دا مسلم (۱۳۴/۱) باب المسح علی الخفین کتبے ذکر دی او صحیح حدیث دی۔

او دریم قسم مسح پہ حدیث د عمرو بن امیہ الضمریؓ کتبے دہ (أنه رأى رسول الله ﷺ مسح على الخفين والعمامة، وفي رواية: قال: رأيت رسول الله ﷺ يمسح على عمامته وخفيه) رواه احمد ۳۸/۲، والبخاري وابن ماجه، وفي رواية مسلم (۱۳۴/۱) عن بلال ان رسول الله ﷺ مسح على الخفين والخمار، قال النووي: يعني بالخمار العمامة، لأنها تخمر الرأس أي تغطيه (مسلم: ۱۳۵/۱)، باب المسح على الخفين۔

نکتہ بدیعہ : پہ مسح د سر کتبے خہ خاص کیفیت د کیفیات مذكورہ نہ علاوہ د نبی ﷺ نہ دی ثابت۔ او کوم کیفیت چہ بعضے فقہاؤ ذکر کریدے چہ اودس کونکے بہ درے گوتے دھر لاس د سر پہ ابتداء باندے کیدی اودوہ گوتے بہ لاندے ساتی اوپہ دی طریقہ سترہ بہ ئے راکاری پہ سر باندے تر آخرہ پورے او بیابہ دوہ گوتے ہم کیدی او واپس بہ ئے

ابتداء دسرتہ راکاری، (کما فی منیة المصلی) نو دا کیفیت پہ ہیخ صحیح حدیث کنبے نہ دے ثابت، بلکہ دخانه جوړی شوے کیفیت دے۔ کما فی الکفاية (۲۹/۱) ذیل فتح القدیر۔ اودا کیفیت څکه ذکر کوی چه که دوه گوته ورسره هم ملاؤ کړی نو بیا دا اوبه مستعملی گرځی۔ درس ترمذی کنبے لیکي چه دا طریقه په ابن حبان کنبے شته دے، لیکن حواله غلطه ده، ابن حبان کنبے نشته۔

الاختلاف فی مقدار مسح الرأس المفروض

۱- په دے کنبے خود ټولو اتمو اتفاق دے چه ټول سر په مسح کنبے راگیرول افضل او مستحب دی (په هغه طریقه سره کوم چه دے حدیث الباب کنبے ذکر ده)۔
۲- او په دے کنبے هم اتفاق دے چه مسح د سر فرض ده۔ لیکن په مقدار جائزه کنبے اختلاف دے چه څومره مقدار باندے مسح اوشی نو کافی ده؟ په دے کنبے یو څو اقوال دی:

۱- **اول قول:** د امام شافعی، سفیان ثوری دے دوی فرمائی: چه یو ویبسته یا دوه ویبستو یا درې ویبستو باندے مسح کافی ده علی اختلاف الروایات۔ اودا قول په أدنی درجه دکمزوری کنبے دے، دلیل نقلی صریحی په دے نشته دے۔

۲- **قول ثانی:** د امام ابوحنیفه دے چه ربع الرأس (مقدار الناصیه) یعنی مطلقا څلورمه حصه د سر مسح کول کافی دی، که د سر هر طرفه وی۔

۳- **قول ثالث:** امام اوزاعی، لیث بن سعد او امام نووی قول دادے چه مسح دمقدم رأس به کوی۔ دا درې واړه اقوال بناء دی په دے باندے چه مسح د بعض الرأس کافی ده، او ټول سر باندے مسح کول واجب نه ده۔

۱- احناف استدلال کوی په حدیث د مغیر بن شعبه باندے چه په هغه کنبے دا الفاظ دی (ومسح علی ناصيته) أخرجه البخاری (۵۸/۱) مسلم (۱۵۴/۱) و سیاتی فی هذا الباب۔

۱- **جواب:** دا استدلال ناقص دے څکه چه په دے حدیث کنبے عمامه (پتکه) هم راغله دے او په هغه باندے احناف عمل نه کوی، بلکه دسره ئے منی هم نه، نو په نیم حدیث عمل کوی او باقی نیم باندے عمل نه کوی (دا جواب احنافو ته علامه ابن الهمام

ورکریڈے۔

پہ دے وجہ امام کمال الدین الخنفی پہ الکفایہ (۱۶/۱) کنبے سخت رد کریڈے پہ احنافو باندے چہ ددوی مذهب پہ دے باب کنبے ضعیف دے ٹکھہ چہ دلیل اخص دے د مدلول نہ، ٹکھہ مدلول مقدار الناصیہ دے وھو ریع الرأس او دلیل کنبے خو تعین الناصیہ راغلے دے، ومثله لا یفید المطلوب۔

۲۔ **دویم جواب :** دا چہ پہ حدیث کنبے خو ناصیہ ذکرہ او احناف ریع الرأس مطلقا واجب وائی، کہ دھرے حصے نہ وی۔ نو استدلال ناقص شو۔

۳۰۔ **دریم رد** دادے چہ پہ حدیث دمغیرہ بن شعبہ کنبے داسے الفاظ راغلی دی : (ان النبی ﷺ توضأ فمسح بناصرته وعلی العمامة وعلی الخفین) رواہ مسلم، کما فی مشکاة (۴۶/۱) یعنی نبی کریم ﷺ پہ تندے باندے مسح او کرہ اودائے بیا کاملہ کریڈے پہ عمامہ باندے، نو دا پہ تول سر باندے مسح دے، خو نیم پہ تندے او نیم پہ عمامہ باندے، او صرف پہ تندے باندے مسحہ نہ دے شومے۔ دا وجہ دے چہ امام حافظ ابن قیمؒ پہ زاد المعاد (۶۷/۱) کنبے فرمائی : چہ مسح دبعضے سر د نبی کریم ﷺ نہ پہ ہیخ صحیح حدیث کنبے نہ دے ثابت، او پہ حدیث دمغیرہ کنبے چہ مسح دبعضے سر دے نو ہلتہ ہم اقتصار پہ بعض الرأس نہ دے شومے بلکہ مسح ئے کریڈے پہ ناصیہ باندے او کاملہ کریڈے پہ عمامہ باندے۔ لکہ دا کیفیت مخکنبے ہم تیر شو۔

اوس کہ **سوال** او کری چہ مسح پہ بعض الرأس باندے خو پہ عمل د ابن عمرؓ کنبے راغلے دے لکہ دا خبرہ ابن المنذرؒ وغیرہ کریڈے، اوصحابو پہ دے باندے انکار نہ دے کریے نو دا دلیل دجواز شو، کما قال ابن حزم فی المحلی (۲۹۸/۱)، مسأله رقم : ۱۹۸، وفتح الباری : ۲۳۴/۱۔

جواب : اول خو دا خبرہ واورہ چہ داللہ او رسول ﷺ نہ ماسوا د بل چاہے قول او عمل کنبے حجت نشتہ، زمونر ددین شارع اللہ دے او ہغہ نبی کریم ﷺ تہ خود نہ کریڈے او د نبی کریم ﷺ نہ دبعضے سر مسح نہ دے ثابتہ۔

۲۔ **دویم** دا چہ پہ دے حدیث د ابن عمرؓ کنبے تاویل ہم شتہ او ہغہ دا چہ کیدے شی چہ

ابن عمرؓ عمامه (پتکے) وهلی وی نو بعضے مسح په سر شوی وی او بعضے په عمامه باندے۔ او په دے طریقہ سره به ټے نبي کریم ﷺ لیدلے وی، لکه مخکښے حدیث نیرتو۔ او مرفوع روایت په کښے نشته، مگر د عطاء نه مرسل نقل دی، خو هغه حجت نه دے۔ قال علی بن المدینی : مرسلات مجاهد احب الی من مرسلات عطاء بکثیر، کان عطاء يأخذ من کل ضرب۔ وقال یحیی بن سعید : مرسلات سعید بن جبیر احب الی من مرسلات عطاء، (جامع التحصیل للعلائق ص : ۳۷)۔ نو دا مرسل قابل قبول نه دے۔

۴ - **خلورم قول** : دامام احمدؒ، امام مالکؒ او امام بخاریؒ دے اودا راجح قول دے په اعتبار د دلائلو سره، دوی وائی چه د **قول سر مسح واجب** ده، او استیعاب کول ضروری دی، لکه چه طریقہ ټے مخکښے ذکر شوه۔

دلائل ددے قول : ددے قول ډیر دلائل دی، بعضے دهغه نه دادی :

۱ - **اول دلیل** : آیت : ﴿فامسحوا برؤسکم﴾ المائدة : ۶۔

په دے آیت کښې دا خبره ده چه مسح او کړی په سرونو باندے او سر د انسان د مرئ نه پورته چه څو مره اعضاء دی - لکه مخ، گیره، د سر وینسته وغیره - هغه ته شامل دے، خو کله چه الله اودس جدا ذکر کړو، نو د بعضے اندامونو د غسل (وینځلو) حکم اوشو اود سر وینستو دپاره مسح پاته شوه، که چرې د غسل حکم نه وې شوی نو د مخ، گیره وینستو وغیره باندې به هم مسح واجب وې، لکه دا استدلال امام قرطبی په خپل تفسیر (۶/۶۷) کښې ذکر کړیدے۔ اودیته امام مالکؒ هم اشاره کړیده په قول خپل سره چه کله دده نه تپوس اوشو چه مسح دبعض الرأس او کړی او بعضے پریدی نو آیا دابه جائز وی او که نه؟ نو هغه جواب ورکړو : (أرأیت ان ترک غسل بعض وجهه أکان یجزیه ؟) یعنې که یو شخص د مخ څه برخه اونه وینځی نو دابه څه جائز وی؟ نو هرکله چه دا ناجائز ده نو بعض مسح خو په طریقہ اولی سره ناجائز ده۔ صحیح ابن خزيمة رقم : ۱۵۷، الموسوعة الفقهية الميسرة : ۱/۱۱۳، للشيخ حسين بن عودة۔

سوال : که څوک اوواښی چه (برؤسکم) کښې باء د تبعیض دپاره ده، یعنې په بعضے حصه د سر مسح او کړی، لکه دا په شرح وقایه وغیره کښې ذکر دی، او مذهب دامام شافعی

هم دیے۔ جواب : مونو وایو چه په لغت کښه بآء د تبعیض دپاره نه ده راغلی، دا وجه ده ابن برهان نه صاحب المغنی (۱/۱۴۲) نقل کړیدی : (من زعم أن الباء تفيد التبعض فقد جاء أهل اللغة بما لا يعرفونه) وهکذا عن ابن دريد وابن عرفة - اوسیبویه په خپل کتاب کښه پنخلس ځایه د بآء د تبعیض نه انکار کړیدی۔ (المنار للمقبلي : ۱/۵۳)۔

اوددی خبره تائید د حنفی په ژبه دادی چه اصول الشاشی کښه په بحث الحروف کښه وائی : (فصل : حرف الباء للصاق في وضع اللغة) صاحب د اجمل الحواشی ص (۲۰۳)، لیکي : باجماع اهل لغت بآء الصاق دپاره ده، یعنې دباء حقیقی معنی دالصاق ده) نو دلته بآء د تبعیض دپاره اخستل مجاز دی اود مجاز ارتکاب هله کیدي شی کله چه حقیقت باندی عمل کول ممکن نه وی لکه چه دا خبره په کتابونو د اصول الفقه کښه امام ابو حنیفه او صاحبینو ته منسوب ده۔ نو په دی سره دا حنافو خپل مابین کښه تدافع او تقابل ثابت شو، اود صاحب شرح وقایه د خود ساخته قاعدی هم رد اوشو، چه په آیت کښه بآء د تبعیض مراد کوی۔

۲ - بآء داچه دلته یوه قاعده ده، هغه داچه کله په لغت عربی کښه په یو کلام کښه بآء نه وی نو هلته دکمال معنی نه وی، اوکله چه بآء وی او په فعل متعدی باندی داخله شی نو هلته بآء دکمال معنی ورکوی، او بآء دالصاق دپاره وی، لکه قرآن کریم کښه دی : ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ﴾ نوکه دلته (يَشْرَبُ مِنْهَا) اووئیلے شی نو دا دلالت نه کوی په مریدو باندی بلکه نفس شکل به مراد وی، خو کله چه بآء په کښه راوړی شوه او (يشرب بها) اووئیلے شو نو دا دلالت کوی په کمال مریدو باندی۔

نوکه دلته ﴿فَامَسَحُوا رُءُوسَكُمْ﴾ وئیلے شوی وی نو دی به دلالت نه کول په کمال باندی، اوکله چه ﴿فَامَسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ اووئیلے شو نو اوس دکمال معنی ئی پیدا کړه، او بآء دالصاق دا معنی ورکړه، نو معنی داشوه چه (دگوتو پورې چه کومې اوبه وی هغه دسر سره جوخته او ملصق کړی) لکه په باب د تیمم کښه داسی دی ﴿فَامَسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ﴾ کښه بآء دالصاق ده، فائده ئی داده چه که دیو شخص لاس ملصق (جوخت) نه وی دخاورو سره او آثار دخاورو نه وی، نو تیمم به ناجائز وی، لکه په یې غباره خادر تیمم وهل شو۔

اودا تحقیق شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ پہ خپله فتاویٰ (۱۲۲/۲۱) کښه تفصیلاً ذکر کړیده -

۳ - **دویمه** وجه داده : چه قرآن کښه هیڅ دلیل نشته په جواز د مسح د بعض رأس باندې څکه چه دا آیت ﴿ فامسحوا برؤسکم ﴾ نظیر د د آیت التیمم ﴿ فامسحوا بوجوهکم وایدیکم منه ﴾ چه په دواړو کښه لفظ د (مسح) د د اړه دواړو کښه بآ ذکر ده، نو هر کله چه په تیمم کښه اکتفاء په مسح د بعض اندام باندې ناجائز ده، سره د د د نه چه دا بدل د د اوداسه نه، نو دغه شان په اوداسه کښه به هم مسح په بعض سر باندې کول په طریق اولی سره ناجائز وی - سره د د د نه چه دا اصل د د - بل مثال ﴿ وَلَيَطَّوَّقُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾ د د آیت کښه هم هغه بآ ده کوم بآ چه په ﴿ برؤسکم ﴾ کښه ده، اړه د د باندې اجماع ده چه طواف د بعض حصه د بیت الله نه جائز نه د د، بلکه د پوره بیت الله نه به گیر چاپیره طواف کوی، نو دغه شان د سر مسح هم ده چه پوره سر به مسح کوی، نو چا چه د بعض حصه د سر مسح او کړه نو ده د سر مسح اونه کړه - نو دلته په یو کښه بآ د تبعیض منل او په بل آیت کښه نه منل په دلیل فیصله ده، هیڅ قرینه پرې نشته، نه د قرآن نه اونه حدیث اونه دلغت نه - اود سیاق د قرآن هم خلاف ده، کما مر -

۴ - **ثلورم** جواب دادې چه آیت مجمل د د مونږ په کښه د خانه دا نشو وئیله چه دا بآ د تبعیض دپاره ده، بلکه د نبی کریم ﷺ نه به د د مجمل د بیان تپوس او کړو، کله چه مونږ تپوس او کړو نو معلومه شوه چه نبی کریم ﷺ د ټول سر مسح کړیده اوداسه ترې نقل ده، لکه چه په روایاتو د صحیحینو وغیره کښه دی - نو عمل او مواظبت د نبی کریم ﷺ دلیل شو په د د خبره چه مسح په بعض سر باندې ناجائز ده -

کذا فی فقه السنة : ۴۱/۱ -

دا وجه ده چه امام بخاریؒ باب تری : باب مسح الرأس کله : ۳۱/۱، اوبیا دا احادیث راوړی -

۲ - بعض علماء حدیث د انسؓ، یا حدیث د قطری بن الفجانه پیش کړې چه په د د کښه مسح د بعض سر راغلی ده (اخرجه ابوداود : ۱۲۷/۱، رقم، وکما فی الدراية علی

الهداية: (رأيت رسول الله ﷺ يتوضأ وعليه عمامة قطرية فأدخل يده من تحت انعمامة فمسح مقدم رأسه ولم ينقض العمامة).

نو دلتہ پہ خہ حصہ د سر باندے مسح شویده۔

لیکن ددے (۱) **جواب** دادے چہ پہ دے حدیث کنبے دا خبرہ نشته چہ بعضے حصہ مسح شویده، بلکہ هغه کنبے دا خبرہ ده چہ مسح ئے پہ تول سر اوکړه (لکه چہ داد هغه عادت مستمره وو) او عمامه ئے وړانه نه کړه، اودا په اصل کنبے جواب دیو وهم دے چہ څوک چہ دا وهم اونه کړی چہ آیا په مسح الرأس کنبے به عمامه وړانول ضروری وی؟ نو انسؓ فرمائی: دا شرط نشته مسح په تول سر اوکړه او پکړی مه وړانوه۔

نوپه دے حدیث کنبے هم مسح د تول سر ده، اودا یو طریقه د مسح ده، دلتہ ورسره مسح په عمامه نه ده ملگرے شوی لکه څنگه چہ په حدیث دمغیره کنبے په دواړو مسح شویده۔

(۲) **جواب**: دا حدیث سنداً ضعیف دے په دے کنبے ابو معقل راوی مجهول دے کما فی التقریب (۶۷۴) دارنگه ضعیف ابن ماجه (۴/۱) هم راوړیدے۔ نو په دے باندے په مسح دبعضے سر او مقدار الناصیه باندے استدلال کول جائز نه دی۔

سوال: په حدیث دعطاء کنبے مرسل نقل دی: (ان رسول الله ﷺ توضأ فحسر العمامة عن رأسه ومسح مقدم رأسه) أخرجه الشافعي في مسنده (۳۲/۱)۔

جواب: دا حدیث مرسل دے او قابل داستدلال نه دے ځکه مرسل حجت نه دے، عند اکثر المحدثین۔ خاصکر مراسیل دعطاء۔

قال علی بن المدینی: مرسلات مجاهد احب الی من مرسلات عطاء بکثیر، کان عطاء يأخذ من کل ضرب، (جامع التحصیل للعلائق ص: ۳۷)

دغه شان بعضے علماء استدلال کوی په حدیث د عثمانؓ باندے چہ په صفت د وضوء النبی ﷺ کنبے وارد دے، په هغه کنبے دا الفاظ دی (ومسح مقدم رأسه) أخرجه سعید بن منصور۔ ۱- **جواب**: دا حدیث قابل داستدلال نه دے ځکه چہ په دے کنبے خالد بن زید ابی مالک راوی مختلف فیه دے، کذا فی فتح الباری: ۲۳۴/۱، اگرچہ ابن حجر ددے

مؤید حدیث عمل دابن عمرؓ پیش کریدے لیکن دا خبرہ پہ نسبت دتحقیق مذکور سرہ کمزوری دہ۔ ۲۔ **جواب :** کومو روایاتو کنبے چہ دنبی ﷺ نہ مسح دمقدم الرأس نقل دہ، نو دا محمول دہ پہ دے چہ دا مسح مع العمامہ دہ، لکہ ددے تفسیر پہ حدیث دمغیرہ کنبے راغلے دے، نو مسح دتول سر شویده، خو کله یواخے سر دے اوکله ورسره پہ نیم سر او نیم پتہکی اوکله صرف پہ پتہکی باندے مسح شویده، علی کل حال مسح دکل رأس ضروری دہ۔ فتدبر! ومثله فی الروضة الندية (۴۰/۱) نقلا عن سفر السعادة۔ بل دا ہم کیدے شی چہ دا روایت مختصر وی دمطول روایت نہ۔

الزامی رد :

پہ مذکورہ روایاتو کنبے دمقدم الرأس تذکرہ راغلے دہ نوکہ دآیت داجمال دپارہ دا تفسیر شی نو بیا خوبعینہ دمقدم الرأس مسح کول فرض دی، حال داچہ دا مذهب داحنافو نہ دے بلکہ ددوی پہ نیز دمقدار مقدم الرأس او مقدار الناصیہ فرض دے (کما فی الشامی : ۶۸/۱)، لہذا مذکورہ روایاتو نہ استدلال کول داحنافو دپارہ خہ فائدہ نہ ورکوی۔

خلاصہ : داچہ راجح قول داشو چہ مسح دتول سر فرض او واجب دہ، او تعمیم او استیعاب پہ مسح دسر کنبے ضروری دے، اگرچہ ہر وینستہ تہ اوبہ اونہ رسیری خو پہ تول سرباندے دوارہ لاسونہ راخکل ضروری دی۔ لکہ پہ دے طریقہ دنبی کریم ﷺ عمل مستمرہ وو۔ اود سر پہ بغض حصہ باندے مسح کول مرجوح دی، کہ چا اوکرونو اودس بہ ئے ان شاء اللہ چہ باطل نہ وی۔ پہ دے شرط چہ محقق وی۔ اوکہ چرے دتقلید پہ وجہ دا بنکارہ دلائل پریدی، نو بیا ئے مونخ نہ کیپی۔ زکریا صاحب پہ درس بخاری کنبے وائی : پہ دے قول کنبے احتیاط دے۔

وَفِي الْمُتَّفَقِ عَلَيْهِ : ددے نہ روستو دہ روایتونہ دمصابیح نہ دی بلکہ دا صاحب المشکاء نقل کریدی، او پہ دے سرہ غرض اعتراض کول دی پہ صاحب المصابیح باندے چہ مخکینے ئے ذکر کرونو دا پہ بخاری اومسلم کنبے نشتہ، حال داچہ صاحب المصابیح پہ فصل اول کنبے دبخاری اومسلم دا احادیثو سرہ دا ذکر کریدے، نو پکار دادہ چہ دبخاری

او مسلم روایت کوم چہ ماذکر کرو ہفہ ہم ذکر کرے وی، چہ ترتیب صحیح شوے وی۔
 ثُمَّ ادْخَلَ يَدَهُ: یعنی بیائے لوہنی کنبے لاس داخل کرو۔ ددے نہ دا معلومہ شوہ چہ
 مستعملے اوبہ پاکے دی۔ او پدے کنبے اختلاف شتہ۔

استعمال شوے اوبہ طاہر دی کہ نجس ؟

۱ - دامام محمدؑ او امام شافعیؒ یو قول دادے چہ ماء مستعمل طاہر دی پخپلہ، او
 غیر مطہر دی بل شیء لرہ۔

۲ - دامام ابو حنیفہؒ نہ مشہور قول دے چہ ماء مستعمل نجس دی پہ نجاست
 غلیظہ سرہ، اودس کول پرے ناجائز دی، او امام ابو یوسفؒ ورثہ نجس وائی پہ نجاست
 خفیفہ سرہ۔ کذا فی الہدایہ (۳۸/۱)۔

۳ - امام زفرؒ وائی : کہ استعمالونکے ددے اوبہ متوضیؒ وو، نو استعمال شدہ اوبہ
 طاہر او مطہر دی، او کہ محدث (پے اودسہ) وو نو مستعملے اوبہ طاہر غیر مطہر دی، کذا
 فی الہدایہ (۳۸/۱) وبذل المجہود (۴۵/۱)۔

۴ - خلورم قول : دامام مالکؒ او یو قول قدیم دامام شافعیؒ دے، دغہ شان د حسن،
 عطاء، نخعی، اہل ظواہرو او ابن المنذرؒ قول دے : چہ ماء مستعمل طاہر او مطہر دی
 پہ ہر حال کنبے۔

احنافو دامام ابو حنیفہؒ دپارہ خہ دلیل نہ دے موندلے۔ دامام ابو حنیفہؒ دپارہ بعضے

خلق : ۱ - دا دلیل بیانوی چہ دا صاحب کشف وو، د خلقو گناہونہ بہ ورثہ دہغوی د
 اوداسہ پہ وخت بنکارہ کیدل۔ دا وجہ دہ چہ بعضے کسانو تہ بہ ئے وئیل (تُب من الزنا،
 وتب من السرقة، وتب من شرب الخمر) نو وی وئیل چہ ماء مستعمل سرہ گناہونہ لرے
 کیری نو دا گناہونہ دوبارہ پہ خان پورے راخکل نہ دی پکار، او بیائے اللہ تعالیٰ تہ سوال
 اوکرو چہ مانہ دا کشف واخلی، ٹککہ چہ پہ دے کنبے دخلقو پہ عیبو باندے خبریدل راخی
 (کذا فی حاشیۃ شرح الوقایۃ : ۸۸/۱، ومثلہ فی حاشیۃ الہدایۃ ۳۸/۱)۔

لیکن دا واقعہ اولاً سند نہ لری، او کہ ثابتہ شی نو دلیل پہ نجاست د مستعملو اوبہ نہ
 گرخی، ٹککہ چہ اللہ تعالیٰ تہ خودا خبرہ معلومہ وہ چہ پہ دے سرہ گناہونہ زائلہ

کیڑی، ہغہ بہ رسول اللہ ﷺ تہ امر کرے وے چہ مستعملے اویہ نجسے دی، نو دامام صاحب د کشف پہ وجہ سرہ خونجاست نہ ثابتیری، ٹککہ نجاست خو حکم شرعی دیے دلیل شرعی غواری او کشف دلیل شرعی نہ دیے، نو پہ کشف باندے تفریع دمسلے صحیح نہ دے، ٹککہ چہ پہ نجاست د ماء مستعمل باندے دلیل نشته ۔ بلکه دلائل دے پہ خلاف کنبے دی، کما سیاتی ۔

۲ - **دویم دلیل** دا بیانوی : چہ حدیث دابو ہریرہ کنبے داسے راخی : (لا یغتسل أحدکم فی الماء الدائم وهو جنب او یل روایت کنبے داسے دی : (لا یبولن أحدکم فی الماء الدائم ثم یغتسل فیہ) طریقہ استدلال داسے دے چہ پہ بولو سرہ ځنگہ اویہ نجسے گرځی نو دغہ شان پہ اغتسال سرہ ہم نجسے گرځی۔ (طرح الشریب : ۱/۳۳)۔

لیکن ددے نہ **جواب** دادے چہ دا استدلال دے پہ دلالة الاقتران باندے، یعنہ داوبو نجس گرځیدل پہ غسل کولو سرہ پیوسته شوی دی داوبو د نجس کیدو سرہ پہ بول باندے، اودا صریح نہ دیے بلکه ضعیف دیے، ٹککہ چہ احنافو خپله دا خبرہ باطلہ کریدہ، لکه حسامی کنبے پہ وجوہ فاسدہ کنبے دی : (القران فی النظم لا یوجب القران فی الحکم) یعنہ دوه خیزونه یو ځائے ذکر شی نو ددے نہ دا نہ لازمیری چہ ددے دواړو حکم به هم یو وی۔ لکه ﴿کلوا من ثمره اذا اثمر وآتوا حقه يوم حصاده﴾ دلته اکل مقترن شویدے دزکوه ورکولو سرہ، نو دا لازم نہ دے چہ لکه ځنگہ زکات ورکول واجب دی نو خوړل به هم واجب وی۔

۲ - **دویم جواب** دادے چہ نبی کریم ﷺ د بول او اغتسال نه په ماء دائم کنبے ځکه منع اوکره چہ ستا په همیشه داسے عمل کولو سره به دخلقو طبیعت اونه منی، او هغوی ته به طبعاً ضرر اوری، نو دا د نظافت خلاف دے نو دا دلیل د نجاست د ماء مستعمل ندی۔

۳ - **جواب** : شاه ولی الله دهلوی په حجة الله (۱۸۳/۱) کنبے د نهی حکمت ذکر کوی فرمائی : حکمت په نهی کنبے دادے چہ دا دواړه کارونه د دوه امرینو نه خالی نه وی، یابه بالفعل اویہ متغیر شی، اویا به بالفعل متغیر نشی، لیکن تغیر ته به مفضی شی، په

دے طریقہ چہ خلق به دا سرے په دے کار کولو اووینی نو هغوی به هم داسے کار کول شروع کړی، نو دا په منزله د (لاعنین) شویعنه هغه دوه کارونه چہ دلعت سبب جوړیږي، چہ هغه بول فی الطريق والبول فی ظل الناس دی۔ مگر که اوبه ډیرے زیاتے وی، یا جاری وی (نوجائز به وی) بیا وائی : والعفاف افضل علی کل حال۔ نظافت او پاکي کول په هر حال افضل دی۔ په الفتح الربانی (۲۰۹/۱) کښه علامه عبد الرحمن البناء باب ترلے دے (باب طهارة الماء المتوضأ به) اوبیائے د جابر واقعہ راوپیده چہ زه بیمار ووم نبی ﷺ زما عیادت اوکړو او زه په ځان نه پوهیدم، نو اودس ئے اوکړو او د اوداسه مستعملے اوبه ئے په ما باندے واچولے۔ (اخرجه البخاری : ۳۹۸/۱، رقم : ۱۹۴)۔

امام نووی فرمائی : واستدل اصحابنا وغيرهم بهذا الحديث على طهارة الماء المستعمل في الوضوء والغسل ردا على ابي يوسف القائل بنجاسته، وهي رواية عن ابي حنيفة (شرح مسلم : ۳۴/۲)۔

یعنه : زمونږ شوافعو او نورو علماؤ دا حدیث دلیل نیولے دے په پاکوالی د مستعملو اوبو باندے په غسل او اودس دواړو کښه، او په دے کښه رد دے په ابو یوسف باندے چہ قائل دے په نجاست د مستعملو اوبو باندے، او دده دا قول یو روایت هم دے د ابو حنیفه نه۔

۲ - **دریم دلیل** دا ذکر کوی چہ مسلم (۱۳۸/۱) کښه حدیث دے : (لا یغتسل أحدکم فی الماء الدائم وهو جنب، قالوا کیف یفعل یا أبا هريرة ! قال : یتناوله تناولا)۔

نودا دلیل دے چہ په انغماس سره اوبه نجس گرځي او په تناول (راخستلو) سره نجس نه گرځي۔ لیکن ددے نه هم جواب دادے چہ په انغماس سره نظافت کښه خلل راځي اگرچہ اوبه بیا هم طاهر دی، لیکن د نظافت خلاف دی، اود نظافت او طهارت ما بین کښه فرق دے، نو ماء مستعمل اگرچہ نظیفه نه دی لیکن طاهره ضرور دی، شاه ولی الله وائی چہ مستعملے اوبه په شکه طاهره دی (حجة الله : ۱۸۱/۱)۔ نودا احنافو دا دلائل په خپله مدعی باندے ډیر کمزوری دی، مدعی پرے نه ثابتیږي۔

دلائل الجمهور :

۱ - یو دلیل حدیث د ابو جحیفہؓ پہ بخاری (۳۱/۱) کنبے دے :

(قال : خرج علينا رسول الله ﷺ بالهاجرة فأتى بوضوء فتوضأ فجعل الناس يأخذون من فضل وضوئه فيتمسحون به)۔

نو د نبی کریم ﷺ استعمال کرے اوہ صحابوؓ پہ خپلو بدنونو باندے راخکله، دا دلیل دطہارت ددے مستعملے اوبو دے۔ او دلیل دخصوصیت د نبی کریم ﷺ ہم نشہ، ولے چہ نبی کریم ﷺ دخیل امت سرہ پہ احکام شرعیہ ؤ کنبے شریک وی۔

۲ - دلیل : دحدیث دابو موسیٰ اشعریؓ پہ بخاری (۳۱/۱) کنبے دے چہ نبی کریم ﷺ یوہ پیالہ را طلب کرہ چہ اوہ پہ کنبے وے، نو لاسونہ او مخ ئے پہ کنبے اووینخل او دخله اوہ ئے پہ کنبے واچولے، بیائے ابو موسیٰ اوبلالؓ ته او فرمائیل : (اشربا منه) دا اوخکی او خپلو مخونو اوسینو باندے ئے واچوی۔

۳ - دلیل : حدیث د سائب بن یزیدؓ نه روایت دے چہ زہ خپلے ترور نبی کریم ﷺ خواتہ بوتلم هغه ورته عرض اوکړو : اے دالله رسولہ ! زما دا خورئے مریض دے، نو هغه زما پہ سر باندے لاس راخکلو اوزما دپارہ ئے دبرکت دعاء اوکړه، بیائے اودس اوکړو اوما دهغه د اوداسه اوہ اوخکله ... الحدیث (۳۱/۱)۔

سوال : دلته اشکال راخی چہ په دے احادیثو کنبے مستعملے اوہ د نبی کریم ﷺ ذکر شوی دی، کیدے شی چہ دابہ دهغوی د خصوصیاتو نه وی، چہ دهغه مستعملے اوہ به پاکے وی اود نور امت مستعملے اوہ به نجسے وی ؟۔

جواب : دا دعویٰ بلا دلیل ده، ځکه چہ دا قانون دے چہ نبی کریم ﷺ په احکامو کښ د امت سره شریک دے، ترڅو چہ دلیل دخصوصیت پیدا نشی، اودلته هیخ دلیل د خصوصیت نشته که وے نو مونږ ته نقل شوے وے لهذا دعاء امت دماء مستعمل هم دا حکم دے۔ (نیل الأوطار : ۲۸/۱)۔

بله داچہ : کوم حکم چہ د نبی کریم ﷺ پورے خاص وی نو په نبی کریم ﷺ دا ضروری وی چہ امت ته به دا خبر ورکوی چہ دا حکم ما پورے خاص دے، که داسه نه وئی نو حکم به عام وی۔

۴ - **دلیل :** نبی کریم ﷺ اوعائشہ وغیرہ بہ دیو خانک تہ غسل کول، نو خامخا بہ دیو بل اوبہ پہ خانک کنبے پریوتلے -

۵ - دارنگہ صحابہ کرامؓ اودھغوی بیبیانو بہ دخانکونو اوکاسو نہ غسل او اودسونہ کول، اوپہ دیے سرہ خامخا خاخکی پہ اوبو کنبے پریوخی، او نبی کریم ﷺ دینہ نہ دی منع کپی، نو کہ چرے ماء مستعملے نجس وے نو نبی کریم ﷺ بہ دوی منع کپی وے چہ ستاسو اوبہ پہ دیے لوئو کنبے پریوخی نو غسل ترے مہ کوی۔ (المغنی : ۲۹/۱، الروضہ الندیہ : ۱۵/۱)۔

۶ - حدیث کنبے دی (المؤمن لا ینجس) بخاری : ۷۹/۱، مسلم : ۱۹۴/۱۔

نو أعضاء د محدث (پے اودسہ) پاک دی نو د هغه مستعملے اوبہ بہ ہم پاکے وی۔

۷ - ان الماء طهور لا ینجسه شیء، أخرجه ابو داود رقم (۶۷) بسند صحیح۔

دغه شان : الماء لا یجنب (صحیح ابی داود رقم : ۶۸) - (هیخ قسم اوبہ نہ پلیتیری، مگر چہ خوند، رنگ، بوئی ئے بدل شی)۔

۸ - **دلیل :** حدیث الباب دیے (ثم أدخل یدہ)۔

دیے نہ معلومیری چہ نجس نہ دی، ٹکک لاس ئے پہ اوبو کنبے غوپہ کپیدے نو ضرور بہ مستعملے اوبہ پہ یو لوئو کنبے پریوتی وی۔

۹ - **دلیل :** دا قاعدہ شرعیہ ده چہ : الأصل فی کل شیء الطهارة - یعنی ہر شے پہ دین کنبے پاک دیے تردے چہ بل نص نہ وی راغلے د هغه پہ نجاست، اولتہ بل نص نشتہ، دا قاعدہ اول جلد کنبے ذکر شویدہ۔

(انظر المنحلة النونية ص : ۱۴، القواعد والأصول الجامعة ص : ۴۵)۔

فَمَضْمَضٌ وَاسْتَنْشَقٌ مِنْ كَفٍّ وَاحِدَةٍ :

پہ مضمضہ او استنشاق کنبے اختلاف مخکنبے تیر شو چہ دجمہورو مذہب داوو چہ دیے دواو کنبے بہ **وصل** کوی، یعنی دیو لاس اوبونہ بہ لگی اوبہ خلی تہ، اولرے پوزے تہ اچوی، او دا کار بہ درے ٹلہ کوی۔

۲ - احنافو رائے دادہ چہ **فصل** بہ کوی، یعنی دیو لاس اوبہ بہ اول خلی تہ و اچوی درے

ٹل اوبیا بہ درے ٹلہ پوزے تہ جدا اوبہ واچوی۔ نو داست غرفات شو پہ نیز د احنافو، او
ثلث غرفات شو پہ نیز د جمہورو۔ اودا دوارہ طریقے جائز دی عندنا۔ اودا دتنوع فی العبادہ
د قبیلے نہ دی، لیکن راجح وصل دے کما مر، نو اکثر عمل پہ وصل کول پکار دی او کله
کله عمل پہ فصل۔ نو پہ تولو روایاتو باندے بہ عمل راشی، اودا روایت د جمہورو د
مذہب مطابق دے عراحۃ۔

لیکن احناف شارحین د خپل مذہب د اثبات دپارہ دلته داسے **تاویل** کوی چہ د (من
کف، واحدة) معنی دادہ چہ پہ یو لاس ئے اوبہ اچولی دی، نہ پہ دوه لاسونو۔
لیکن دا تاویل **خطا** دے وجہ دخطائی دادہ چہ (۱) یو خو پہ دوه لاسونو باندے اوبہ
اچول خلے اوپوزے تہ سخت گران کار دے۔ نو بیا پہ تخصیص دیو لاس کینے فائدہ نہ
بنکاری۔

۲ - **دویم** داچہ د نبی کریم ﷺ عادت مبارک دا نہ وو چہ پہ دوه لاسونو بہ ئے اوبہ
اچولے، نو ددے نفی کولو تہ ضرورت نشته، او خہ قرینہ ہم پہ دے نفی نشته۔ نو دومرہ
بعیدہ توجیہ اختیارولو تہ ہیخ حاجت نشته، بلکہ خپلہ قاعدہ اورائے او مذہب صحیح
کولو دپارہ د نبی کریم ﷺ احادیث ورائول او خطا تاویلونہ کول د فطرت انسانی نہ خلاف
دی (و كذلك التقليد يفعل بأهله)۔

۳ - **بلہ** وجہ ددے تاویل دخطائی دادہ چہ بناء پہ دے تاویل دلته پکار وہ چہ داسے ئے
وئیلی وے (فمضمض واستنشق بكف واحدة، لا من كف واحدة) یعنی مضمضہ او
استنشاق ئے پہ یو لاس سرہ او کړل او دیو لاس نہ ئے اونه کړل، او دلته خو (من) لفظ ذکر
دے، یعنی دیو لاس نہ دوارہ پہ یو ٹائے شوی دی۔ او داسے نہ دہ چہ پہ یو لاس سرہ دوارہ
جدا جدا شویدی۔ فتدبر!۔ نو دا تاویل خطا شو۔

۴ - **خلورہ** وجہ دخطائی دادہ چہ دلته بیا پکار دا وو چہ داسے عبارت ئے وئیلے وے:
(فعل ذلك ستاً) یعنی درے ٹلہ ئے مضمضہ او درے ٹلہ ئے استنشاق او کړو، او دلته خو
(ثلاثاً) ذکر دے نو دا روستہ لفظ ددے تاویل نہ انکار کوی، او ددے پہ خطائی باندے دلیل او
حجت واضحه دے د جمہورو دپارہ۔ لکہ دا خبرہ پہ احنافو کینے ابن الملک ذکر کړیدہ،

کذا فی المرعاة (۲/۹۳)۔

ثُمَّ ادْخُلْ يَدَهُ : طریقہ د اویو راخستو داده چہ هر اندام لرہ بہ پہ یو لاس اویہ راخلی او بل لاس بہ ورسرہ ہسے ملگرمے کوی، او حفتہ (یوہ لپہ) دکول دمخ وغیرہ وینخلو دپارہ اسراف دے بلکہ غرفہ (چونگ) بہ راخلی، اودے قسم اسراف فی الوضوء کنبے اکثر عوام خہ چہ ملین او طالبان ہم واقع دی، بمبہ بہ راخلاصہ کپی اویہ بہ ہسے بھوی۔

نکتہ : دلته یوہ قاعدہ واورہ چہ پہ یو حدیث کنبے تول احکام نہ وی ذکر، دا د بدعتیانو طریقہ دہ، چہ یو حدیث اوینی بس ہغہ واخلی اود ہغے نہ قاعدہ کلیہ جوہہ کپی۔ دا وجہ دہ چہ اصول فقہ کنبے قاعدہ اینے دہ چہ دقرآن سرہ د حدیث تعارض راشی نودا کار بہ کوو، دیر مثالونہ ئے ورلہ ذکر کپیدی، لکہ (لنکاح الا بولی) دوی مخالف گنری ددے قول د اللہ تعالیٰ سرہ ﴿حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ دغہ شان تغریب عام والا حدیث دقرآن مخالف گنری، دتعدیل الأركان د فرضیت والا حدیث د آیت ﴿وَارْكَعُوا﴾ نہ مخالف گنری، دارنگہ حدیث د (لاتحرم المصاة ولا المصتان) د آیت : ﴿وَأَمَّا أَنْتُمْ فَلَا تَرْضَعْنَكُمْ﴾ نہ مخالف گنری۔

حال دا چہ صحیح **حدیث** ہیخ کلہ ہم دقرآن نہ مخالف نہ راخی نوداد **اہل بدعت** طریقہ دہ چہ آیت د حدیث نہ وہی او حدیث د آیت نہ او پہ یو بل کنبے مخالفت راؤیاسی۔ دغہ شان یو حدیث واخلی او نورو حدیثونو نہ جوابونہ کوی، او غلط تاویلونہ پہ کنبے کوی، اویائے پہ خہ چل رد کوی، نہ ئے منی، کلہ وائی : دا منسوخ شویدم۔ دا تول بے دلیلہ خبرمے دی، بلکہ د اہل السنۃ والجماعت طریقہ داده چہ پہ باب کنبے تول احادیث راجع کوی بیاروستہ مسئلہ ترمے ثابتوی، خکہ چہ یو حدیث کنبے یو حکم وی بل حدیث کنبے بل وی، نوکلہ چہ دوارہ جمع شی نو ددے نہ بہ بیاد مسئلہ ہیئت او صورت معلوم شی۔

ثُمَّ ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاةٍ : پہ دے حدیث کنبے دا خبرہ دہ چہ نبی ﷺ مسخ دابتداء د بسر نہ شروع کرہ او خت طرفتہ ئے دوارہ لاسونہ اورسول، نو آید خت مستقلہ مسخہ کول دین کنبے شتہ اوکہ نہ؟ نو پہ دے کنبے د علماؤ اختلاف دے۔

ازالة القلق فی مسألة مسح العنق

۱- **د جمهورو** علماؤ مذهب دادے چہ د خت مستقلہ مسح کول بدعت دے، کمالک والشافعی واحمد رحمہم اللہ۔

لکہ چہ امام نووی فرمائی: لم یصح عن النبی ﷺ فیہ شیء، و لیس ہو بسنة، بل بدعة، کذا فی نیل الأوطار (۲۰۲/۱)۔

امام ابن القیمؒ پہ زاد المعاد (۶۸/۱) کنبے فرمائی: لم یصح عنه ﷺ فی مسح العنق حدیث البتہ۔ (یعنے دخت دم مسح پہ بارہ کنبے ہیخ صحیح حدیث د نبی کریم ﷺ نہ نہ دے ثابت) نو پہ دے باندے عمل کول بدعت دی۔

۲- بل طرفتہ د **احنافو** مذهب دادے چہ مسح د خت مستحب عمل دے، لکہ دا خبرہ رشید احمد لدھیانویؒ پہ احسن الفتاوی (۱۲/۲) اود فقہ حنفی پہ نورو کتابونو کنبے ذکر شویده لکہ کتر (۳/۱) شرح وقایہ (۶۹/۱) وغیرہ کنبے۔ اولدھیانوی صاحب ددے پہ استحباب باندے پنخہ روایات نقل کړی دی د نیل الأوطار نہ، اویائے دا وئیلی دی چہ دا روایات اگرچہ ضعیف دی لیکن پہ فضائل اعمالو کنبے ضعیف روایت هم معتبر دے۔

اودغہ شان خبرہ عبد الحی لکهنویؒ پہ (تحفة الطلبة فی تحقیق مسح الرقبة : ۲۵۴/۱، ضمن مجموعة رسائل اللکنوی) کنبے ذکر کړیده، چہ پہ دے بارہ کنبے احادیث قولیه او فعلیه وارد دی، مگرد هغه اسانید ضعیف دی، بیا وائی: کہ چا اوکړه نو مستحب ده اوکړه چا اونه کړه نو خه باک نشته۔

ددے **جواب** دادے چہ پہ **ضعیف** حدیث سره ہیخ کله استحباب نہ ثابتیرې، خصوصاً کله چہ ضعف هم زیات وی۔ لکہ دا خبرہ علماء المصطلح بیان کړیده، اودغہ شان ډیر ضعیف روایات چہ کله راجمع شی نو حسن درجے ته نه رسی، بلکه حسن هله گرځی کله چہ دا ضعف کم وی او په سند کنبے په یو ثائے باندے نه وی، کما فی تمام المنة ص (۳۱) مبارکفوری صاحبؒ پہ تحفة الأخوذی (۳۹۹/۱) کنبے دزیلعیؒ نه نقل کړیدی چہ کله تعدد طرق الحدیث سبب د ضعف وی، او په دے سره قوت نه پیدا کیرې۔

نو دا خبرہ چہ ضعیف حدیث پہ فضائل اعمال کنبے معتبر دے: ہم صحیح نہ دہ،
وجہ دا دہ چہ مسح الرقبۃ مستقل حکم شرعی دے، اودا فضائل الأعمال دقبیلے نہ نہ
دے، حکم استحباب حکم شرعی دے۔ ددے دپارہ قوی ثبوت او دلیل پکار دے او ہغہ
نشہ۔

پہ مسح دقت کنبے راغلی روایات او دہغے تجزیہ:

اوس ہغہ روایات ذکر کوو چہ رشید احمد صاحب پرے د استحباب د مسح الرقبۃ
استدلال کریدے او دہغے جائزہ:

۱- عن مصرف بن عمرو يبلغ به كعب بن عمرو قال: رأيت رسول الله ﷺ توضأ
فمسح لحيته وقفاه. أخرجه ابن السكن في كتاب الحروف و ابوداود (۱۹/۱) واحمد۔

جواب: دا حدیث ضعیف السند دے، پہ دے کنبے لیث بن ابی سلیم دے امام نووی پہ
تہذیب الأسماء واللغات کنبے فرمائی: (هو مجمع على ضعفه) یعنی اتفاقی ضعیف دے۔
دارنگہ مصرف بن عمرو مجهول راوی دے، قالہ ابن القطان کذا فی النیل: ۲۰۳/۱،
وضعه احمد وابن عیینہ، کما فی ابی داود (۱۹/۱)، راجع فتاوی الدین الخالص:
۵۰۱/۱۔

۲- ابو نعیم الأصفهانی پہ تاریخ د اصفهان (۱۱۵/۲) کنبے د عبد اللہ بن عمر حدیث
راوریدے: (ان النبي ﷺ قال: من توضأ ومسح عنقه وفي الغل يوم القيامة، كما في السلسلة:
۱۶۷/۲، والنیل: ۲۰۳/۱، وتحفة الطلبة (۱۰/۱)۔

جواب: دا روایت ہم ضعیف بلکہ موضوعی دے، ددے پہ سند کنبے محمد بن
عمرو الأنصاری راوی واہی، ضعیف دے۔ وقال الذهبي: محمد بن عمرو الأنصاري ضعفه
القطان (المغني في الضعفاء: ۳۵۷/۱) رقم (۵۸۸۲) وكذا قاله ابن حجر في التقريب
(۱۳۰/۲) رقم (۶۵۵۶)، او سلسلہ: ۱۶۷/۲، رقم: ۶۴۴، کنبے ئے دے حدیث تہ
موضوعی وئیلی دی۔

۳- ابو عیینہ پہ کتاب الطہور کنبے د عبد الرحمن بن مہدی نہ نقل کوی ہغہ
موسی بن طلحہ تہ دا روایت رسوی، (انہ قال: من مسح قفاه مع رأسه وفي الغل يوم

(القیامة)۔

علامہ عینیٰ پہ شرح دھدایہ کنبے وائی : دا حدیث اگرچہ موقوف دے لیکن ددے دیارہ حکم دمرفوع دے ٹکک پہ داسے مقام کنبے درائے دیارہ ہیخ دخل نہ وی۔

جواب : دا خبرہ ددوہ وجہو نہ باطلہ ده (۱) اولہ وجہ دادہ چہ : موسیٰ بن طلحہ صحابی نہ دے (الاصابة : ۳۱۵/۶، لابن حجر)، چہ روایت ئے موقوف شی، بلکه دایا تابعینو نہ دے یا داتباع التابعین نہ، او بناء پہ دے قول بیا تہول مقطوع روایات او اقوال د تابعینو بہ اقوال در رسول اللہ ﷺ شی، وهذا واضح البطلان۔

۲ - دویمہ وجہ دادہ چہ : ددے پہ سند کنبے المسعودی راوی دے او ہغہ باندے اختلاط راغلی دے، کذا فی التلخیص الحیر : ۹۲/۱، والسلسلة : ۹۸/۱، رقم : ۶۹، و ۷۴۴۔ او حکم دمختلط راوی دادے چہ کہ راوی ثقہ وی نو قبل الاختلاط احادیث بہ ئے مقبول وی، او کہ پہ زمانہ دا اختلاط کنبے کوم حدیثونہ بیانوی، یا پتہ نہ لگی چہ دائے قبل الاختلاط زدہ کپی دی یا بعد الاختلاط نو دابہ بالکل قابل قبول نہ وی۔ (کذا فی نهاية الغتباط بمن رمی من الرواة بالاختلاط ص : ۳۴)۔

۴ - **خلورم روایت :** روی الدیلمی فی مسند الفردوس من حدیث ابن عمر مرفوعا : (مسح الرقبة أمان من الغل يوم القيامة)۔

جواب : داروایت اودویم روایت یودی، اوددے روایت سند ہم یرضعیف دے، کما فی الموضوعات الکبری (۶۳) ٹکک پہ دے کنبے محمد بن عمرو الأتصاری ابو سهل البصری دے اودا اتفاقی ضعیف دے، دا وجہ ده چہ امام نووی دے حدیث تہ (موضوع) وئیلے دے۔ او مسح الرقبة بدعت گنری۔ (المجموع : ۴۶۵/۱) : هذا موضوع ليس من كلام النبي ﷺ و نقله السيوطی فی ذیل الأحادیث الموضوعة ص (۲۰۳) عن النووي وأقره. (انظر الضعيفة : ۹۷/۱، رقم : ۶۹) و كشف الخفاء للعجلونی (۲/۲۰۸)۔

هرکله چہ داروایات یا خو موضوعی دی او یا شدید الضعف دی نو قابل داستدلال نہ دی، پہ دے باندے استحباب ثابتول باطل دی۔

دا وجہ ده چہ شیخ الاسلام ابن تیمیہ پہ فتاوی (۱۲۷/۲۱) کنبے فرمائی :

لم یصح عن النبی ﷺ أنه مسح علی عنقه فی وضوئه بل ولا روى عنه ذلك فی حدیث صحیح، بل الأحادیث الصحیحة التي فیها صفه وضوء النبی ﷺ لم یکن یمسح عنقه، ولهذا لم یستحب ذلك جمهور العلماء، كمالك والشافعی وأحمد فی ظاهر منہبهم۔

یعنی: د نبی کریم ﷺ نہ دانہ دہ ثابتہ چہ ہغہ پہ خت باندے مسح کرے وی پہ اوداسہ کنبے، بلکہ پہ ہیخ صحیح روایت کنبے دہغہ نہ دانہ دہ نقل، اوکوم صحیح احادیثو کنبے چہ د نبی کریم ﷺ داوداسہ کیفیت رانقل شویدے نو دخت مسح پہ کنبے نہ دہ ذکر شوی۔ دا وجہ دہ چہ جمهورو علماؤ دیتہ مستحب نہ دی وئیلی (بلکہ بدعت ئے ورته وئیلی دی)۔

۵۔ بعضے خلق۔ لکہ عبد الحی لکهنوی۔ یو بل روایت ذکر کوی چہ ابو داود (۱۹/۱) راویدے (عن لیث عن طلحة بن مصرف عن أبيه عن جده قال: رأيت رسول الله ﷺ یمسح رأسه مرة واحدة حتی بلغَ القَدَّالَ، وهو أول القفا)۔

اودا استدلال کوی چہ دلته پہ (قذال) یعنی خت باندے مسح شویدہ، اودغہ شان دے حدیث الباب کنبے ہم دی (ثم ذهب بهما الى قفاه) پہ خت باندے مسح شویدہ، نو دا دلیل داستحباب دے۔

جواب: ددے نہ عظیم آبادی پہ عون المعبود (۴۹/۱) کنبے دوه جوابونه کپیدی:

۱۔ اول جواب دادے چہ دا حدیث ضعیف دے، پہ دے کنبے لیث بن ابی سلیم دے، ترکہ یحیی بن القطان، وابن معین، وأحمد بن حنبل، وقال النووی فی تهذیب الأسماء واللغات: اتفق العلماء علی ضعفه۔

باقی کلام پہ نیل الأوطار (۲۰۲/۱) کنبے اوگورہ۔

۲۔ دویم دا چہ کہ صحیح ہم شی نو ہم دلیل داستحباب نہ گرخی، خکے چہ پہ دے کنبے اتفاق دے چہ مسح دسربہ دابتداء نہ شروع کوی او آخرتہ بہ ئے رسوی او خت بہ ورسرہ مسح کرے او بیابہ واپس ہغے ابتدائی خائے تہ راشی۔

لیکن اختلاف پہ ہغہ صورت کنبے دے چہ دخت دپارہ جدا لاس لونند کرے او مستقلہ مسح پرے اوکری، نو دانہ دہ ثابتہ پہ احادیثو کنبے، اوپہ دغہ حدیث د ابو داود

کنبے او پہ دے حدیث الباب دواړو کنبے دا خبره ده چه دخت مسح شویده خو د مسح د سر سره یو ځائے کړیده، اودا خو اتفاقی صورت دے۔ دا د محل النزاع نه بهر دے۔

خلاصه : دا چه جمهور علماء مسح الرقبه بدعت گنړی او احناف ئے مستحب گنړی، لیکن بعضے احنافو ورته هم بدعت وئیلی دی (کذا فی فتح القدیر : ۲۱/۱ : وقيل انه بدعة أيضا)۔

او هر چه مسح د مرئ ده نو په دے کنبے احناف د جمهورو سره ددے په بدعت کیدو باندے متفق دی، کذا فی الشامی : لانه بدعة اذ لم یرد فی السنة (۸۴/۱) وفتح القدیر (۳۱/۱) او علامه شوکانی هم مسح الرقبه ته مستحب وائی لیکن هغه خطاء شویده، او په دے اتفاقی صورت باندے ئے استدلال کړیده (کوم چه د سر سره مسح کولے شی)۔ اودا استدلال خطاء دے ځکه د خت مستقل مسح کولو دپاره مستقل دلیل پکار دے، او دلته خو د سر د مسح سره خت مسح شویده، نه دا چه مستقلاً۔

نو په صفة الوضوء کنبے د رسول الله ﷺ نه مسح العنق نه ده ثابته په صحیح یا حسن روایاتو کنبے، نو دا کار به بدعت وی۔

بیا بعضے خلقو دا فرق کړیده چه په ژمی کنبے د خت مسح مه کوه او اوږی کنبے کوه، دے دپاره چه په ټولو روایاتو عمل اوشی۔

لیکن مونږ وایو دا فرق د خت نه ایجاد شویده هیڅ دلیل او ثبوت نه لری، ځکه بل طرفته روایات ټول ضعیف او موضوعی دی۔ نو په دے حدیث کنبے چه (قفاه) لفظ ذکر دے ددے نه مراد مؤخر الرأس دے، سره د مسح د سر نه، دلیل په دے باندے لفظ د (ذهب بهما الی قفاه) دے۔ اودغه شان حدیث د ابوداود کنبے هم (بَلَّغَ الْقَدَّالَ) لفظ د (بَلَّغَ) دلیل دے چه دا خت مسح شویده خو په مسح د سر کنبے، او مستقلاً نه دے مسح شومے۔ او مرئ مسح کول خو بدعت دے، هیڅ دلیل پرې نشته۔

حاصل دا چه : (۱) د مرئ مسح اتفاقاً بدعت دے (۲) د خت مسح د سر سره یو ځائے سنت ده (۳) مستقلاً د خت په مسح کنبے اختلاف دے، راجح داده چه نشته دے۔
وفی روایة البخاری : فَمَسَحَ رَأْسَهُ مَرَّةً وَاحِدَةً :

پہ تثلیث المسح کنبے اختلاف :

۱- امام مالکؒ، ابو حنیفہؒ، بخاریؒ، حسن بصریؒ، مجاہدؒ اوجمہورو علماء مسلك دادے چہ مسح د سريو ٹل دہ، او تکرار سنت نہ دے۔

۲- لیکن امام ابو حنیفہؒ نہ دا ہم نقل دی چہ درے ٹلہ مسح کول ہم شتہ، خوبماء واحد، لکہ صاحب الہدایہ نقل کریدی (۲۱/۱) : و التثلیث مشروع ولكن بماء واحد علی ماروی عن أبي حنیفہ رحمہ اللہ۔

۳- د امام شافعیؒ او عطاءؒ مذهب دادے چہ تثلیث المسح مشروع دہ۔

دلائل الجمهور : ۱- در رسول اللہ ﷺ نہ پہ صفہ الوضوء کنبے مسح الرأس یا

مطلق ذکر دہ، لکہ (فمسح برأسه) اود مطلق یقینی فردیو وی، اویا مقیدہ ذکر دہ، لکہ پہ دے روایت د بخاری کنبے دی (فمسح رأسه مرة واحدة) پہ روایت د عبد اللہ بن زید کنبے ۔

۲- **دلیل** : د عثمان رضی اللہ عنہ نہ پہ صفہ الوضوء کنبے چہ خومرہ روایات نقل

دی پہ ہغے کنبے مسح الرأس یو ٹل ذکر دہ، او کوم روایت د عثمان کنبے چہ مسح د سر درے ٹلہ راغلے دہ ہغہ شاذ دے، لکہ دے شذوذ تہ امام ابوداود (۱۶/۱) اشارہ کریدہ پہ دے عبارت خپل سرہ : (واحادیث عثمان الصحاح کلها تدل علی مسح الرأس انه مرة، فانهم ذکروا الوضوء ثلاثا وقالوا فیها : ومسح رأسه، لم یذکروا عددا، کما ذکروا فی غیرہ ۔

غرض : د امام ابوداود پہ دے عبارت سرہ رد کول دی پہ یو روایت باندے چہ روستو

راخی۔

۳- **دلیل عقلی** : دادے چہ کہ مسح د سر درے ٹلہ راشی نوبیا مسح مشابہ کیری

د غسل سرہ، سرہ ددے نہ چہ ددوارو ترمینخہ فرق دے، ٹککہ مقصود د شریعت آسانی کول دی پہ مسح کنبے او کلہ چہ مسح درے ٹل شی نوبیا بہ د عضو ممسوح او عضو مغمسول فرق رانشی، اود مسح نہ غسل جوړول صحیح نہ دی، ٹککہ مامور بہ پہ رأس کنبے مسح دے نہ غسل ۔

دلیل د امام شافعیؒ : ۱- ابوداود (۱۶/۱) کنبے د عثمان روایت ذکر دے پہ باب

صفة وضوء النبی ﷺ کنبے : (عن شقیق بن سلمة قال : رأیت عثمان بن عفان غسل ذراعیہ

ثلاثا ثلاثا، ومسح رأسه ثلاثا ثم قال : رأيت رسول الله ﷺ فعل هذا)۔ اودغه شان بل روایت د حمران مولیٰ عثمان هم دے (۱۶/۱)۔

جمهور دے نہ جواب کوی چہ امام ابوداؤد دے روایت تہ شاذ وئیلی دی، لکہ مونو مخکنے دہغه عبارت ذکر کرو۔ اوپہ هغه کنبے شذوذ تہ اشارہ دہ ٹککہ پہ مقابلہ د صحاح کنبے ئے راوړیدے یعنی پہ عام روایاتو کنبے مسح برأسه) مطلق راغله دے بغیر د ذکر د عدد نہ، اودے یو روایت کنبے قید د (ثلاثا) ذکر دے نو دا شاذ دے ٹککہ مخالفت د ثقاتو نہ شویدے۔

لیکن **انصاف** دادے چہ داروایت د عثمانؓ پہ درے سندونو سره نقل دے اودواړه حسن او صحیح روایات دی۔ ۱- یو روایت د شقیق بن سلمه دے چہ ابن خزیمه پہ خپل صحیح کنبے راوړیدے اودارنگه دارقطنی (۹۰/۱) او ابوداؤد (۱۶/۱) ذکر کړیدے، اودیتہ شیخ البانیؒ پہ صحیح سنن أبی داود رقم (۱۱۰) کنبے حسن صحیح وئیلے دے، اگرچہ عامربن شقیق راوی پہ کنبے مختلف فیہ دے (قال الحافظ : لین الحديث) تقریب التهذیب : ۳۴/۱۔ وقال النسائي في الأحكام الكبرى ص : ۴۶۴ : لا بأس به۔ نو قابل قبول دے، روایت ئے حسن دے۔

۲- **دویم دلیل** : روایت د حمران دے (أخرجہ ابوداؤد : ۱۶/۱، و البزار فی مسنده کذا فی التعليق المغنی : ۹۱، علی سنن الدارقطنی، قال : رأيت عثمان بن عفانؓ توضأ وفيه : ومسح رأسه ثلاثا... الحديث)۔ اوپہ دے کنبے هم د نبی کریم ﷺ د اوداسه حکایت کوی، دیتہ هم شیخ البانیؒ پہ ابوداؤد رقم (۱۰۷) کنبے حسن صحیح وئیلے دے، ٹککہ مدار د سند عبد الرحمن بن وردان دے، قال ابن معين : صالح. وقال ابن أبي حاتم : لا بأس به۔ (التعليق المغنی : ۹۲/۱)۔

حافظ ابن حجرؒ پہ فتح الباری کنبے لیکي : په دے روایتینو کنبے زیادت د ثقه دے اوزیادت د ثقه مقبول دے۔ لکہ چہ امام دارقطنی، امام ابن جوزی، امام نووی، حافظ زینلعی وئیلی دی (نصب الراية : ۳۹/۱، ۱۸۶/۲، ۱۰۰/۴، مستدرک : ۴۲/۱، حجة الله : ۱۳۴/۱، وقال الحاكم : مذهب الشيخين قبول الزيادة من الثقة . نصب الراية : ۴۳۳/۲،

مستدرک : ۱۲۸/۳ ، تمام المنة ص : ۹۱)۔

اودیتہ شاذ نہ دی وئیل پکار، شکہ چہ نور راویانو مطلق مسح ذکر کوی، اوپہ دے روایت کنبے تقييد ذکر دے پہ ثلاثا سرہ۔

دغہ شان ددے روایاتو دپارہ نور ډیر شواهد پہ الدارقطني (۹۰) کنبے موجود دی۔ چہ یو دھغے نہ موقوف روایت دانس دے چہ امام بیهقی (۶۲/۱) او ابن ابی شیبہ پہ المصنف (۱۵/۱) کنبے راوړیدے (عن قتادة عن انس انه كان يمسح على رأسه ثلاثا، يأخذ لكل واحدة ماء جديداً)۔

۲- بل روایت د سعید بن جبیر، ابراهيم تيمی، عطاء، زاذان او میسرہ دے : (انهم كانوا اذا توضؤوا مسحوا رؤسهم ثلاثا) أخرجه ابن ابی شيبه : ۱/۱۶، وابن حجر في التلخيص (۸۵/۱)۔

ددے تحقیق نہ معلومہ شوه چہ دعثمان نہ پہ صفه الوضوء کنبے تثلیث المسح هم ثابت دے۔

۴- **خلورم دلیل** د امام شافعی، حدیث د علی دے چہ دارقطني (۸۹/۱) نقل کریدے : (انه توضأ فغسل يديه وفيه : ومسح برأسه ثلاثا... الحديث)۔

بیا دارقطني پہ دے روایت کنبے داسے فرمائی : خالف ابو حنيفة الثقات في قوله ثلاثا، نو گویا دا د امام ابو حنيفة روایت دے نو احنافو له ئے قبول پکار دی۔

۵- **پنخم دلیل** : متفق عليه حدیث دے : (ان النبي ﷺ توضأ ثلاثا ثلاثا)۔

لیکن : ددے نہ جمهور دا جواب کوی چہ داروایت مجمل دے اوپہ نور روایاتو کنبے ددے بیان شویدے چہ (مسح الرأس) کنبے تکرار نشته، نو دابہ پہ تغلیب باندے حمل وی یعنی درے اندامونو کنبے ئے تثلیث اوکړو، یا به مختص وی پہ هغه اندامونو پورے چہ وینخلے شی۔ کذا فی عون المعبود : ۴۰/۱۔

امام صنعانی فرمائی : په سنن ابی داود کنبے دعثمان رضی الله عنه په حدیث کنبے درے مثل مسح نقل ده، چہ دیو سند امام ابن خزيمة صحیح کریدے او دا کافی ده ددرے خله مسح د سنت کیدو دپارہ، اود ابو داود د کلام نه جواب ورکوی (واجیب : بان کلام ابی

داود ینقضه ما رواه هو وصححه ابن خزيمة كما ذكرناه) یعنی دامام ابوداود په کلام کنبه تعارض دے، وجه داده چه ده پخپله په صحیح سند سره د عثمان حدیث نقل کړی او ابن خزيمة هم ورته صحیح وئیلی دی، نو بیا څنگه وائی چه صحیح روایات د عثمان نه صرف په یو ځل سر مسح کولو کنبه دی؟

(سبل السلام شرح بلوغ المرام : ۶۲/۱، تمام المنة ص : ۹۱)۔

اود دلیل عقلی نه جواب دادی چه هرکله د نبی ﷺ نه درې ځل مسح ثابت شوه نو دا خبره کول چه مسح مشابه کیږي د غسل سره نو دا هسې بیباکه خبره ده او قیاس دې په مقابله د نص کنبه (سبل السلام : ۶۲/۱)۔

المحاكمة بين القولين

دانصاف تقاضا داده چه دا مسئله هم د قبیلې د تنوع فی العبادات نه اوگنرله شی، یعنی دواړه طریقه جائز او مشروع دی، اودواړو باره کنبه حدیثونه راغلی دی، کما سبق۔ لیکن درې کرت مسح أحيانا (کله کله) شویده، اودلیل ئې دادی چه په عام احادیثو کنبه (مرة واحدة) ذکر کیږي، یا مطلقا بغیر د قید د (ثلاثاً) نه ذکر کیږي، او په بعضه احادیثو کنبه ورسره قید د (ثلاثاً) ذکر دے۔ نو کله کله په دې باندې هم عمل پکار دې او بالکل متروک گرځول ئې ښه کار نه دې، او په دې کنبه څه تعارض او تناقض هم نشته، چه مونږ په یو عمل او کړو او بل پریډو۔ ځکه چه تعارض او تناقض کنبه وحدات ثمانية نه اتحاد د زمان او مکان شرط دې، اودا دواړه عملونه په یو وخت او یو مکان کنبه نه دي شوي، بلکه په مختلفو اوقاتو او مکاناتو کنبه شوي دي۔ تناقض به هله وي چه مثلاً نبی کریم ﷺ نه د سوال په میاشت کنبه د ما سخوتن په اوداسه کنبه یو ځل مسح نقل وې، او په بل روایت کنبه همداسه راشي په همدغه ماسخوتن اوداسه کنبه ئې درې ځل مسح کړیده، نو مونږ به وایو چه دا خو تناقض دې ځکه یو وخت څنگه په دوه طریقو اودس اوکړی شي؟

نو هرکله چه تناقض نشته نو مونږ به دا اووایو چه دا تنوع فی العبادات د قبیلې نه دې، اودا قانون په اکثر وځایونو او مسائلو کنبه جاری کیږي، او په دې سره عمل په توانو

احادیث وراثی، والحمد لله۔ اوپہ دے سرہ دتقلید شخصی بنیاد ہم ختمیبری۔
اود مقلدینو خوئے دادے چہ احادیثو کنبے تناقض پیدا کری اوورته موقعه ملاؤشی او
خیل مذهب له ترجیح ورکری۔ اودا قول علامه صنعانی "او شیخ البانی" ہم غورہ
کریدے۔

اوپہ کومو احادیثو کنبے چہ مسح الرأس مرتین راغله ده لکه پہ حدیث دربیع بنت
معوذ بن عفرأء عند الترمذی وابی داود (۲۷/۱) رقم (۱۲۶) وفيه : (ومسح برأسه مرتین)
چہ پہ دے کنبے ہم دنبی کریم ﷺ داوداسہ حکایت دے۔ اودا حسن حدیث دے۔
نودا غالباً د اقبال او ادبار پہ دوارو حرکتونو باندے محمول دی، چہ دا پہ حقیقت کنبے
مسح مرتین نہ ده، بلکه د ابتداء نہ مسح شروع شویدہ خت پورے او بیا دخت نہ بیرته
مقدم الرأس طرفته، نو دیو طرفنه مسح او بل طرفنه مسح دوارہ جدا جدا مسحه گرخولے
شوی دی چہ پہ حقیقت کنبے دا د استیعاب الرأس یوہ طریقہ ده اودوارہ مستقلے مسحه
نہ دی۔ اودلیل پہ دے باندے روستنی الفاظ دی چہ : (یبدأ بمؤخر رأسه ثم بمقدمه) اودے
روایت ته شیخ البانی "حسن وثیلے دے، صحیح ابی داود : ۲۷/۱۔

دغه شان حدیث د عبد الله بن زید دے عند النسائی (۲۳/۱) رقم (۹۶) والبخاری باب
الوضوء مرة مرة، او المشكاة کنبے پہ دے باب کنبے داروستو متصل حدیث راروان دے۔
اگرچہ دوکیع بن جراح او بعضے اهل کوفه مذهب دادے چہ دوه کرتہ مسح مستقلا
مشروع ده، کما ذکره الترمذی۔

او استدلال کوی پہ دے روایتینو سرہ۔ لیکن علامه عظیم آبادی پہ عون المعبود
(۴۸/۱) کنبے د ابن العربی "نہ دا خبره نقل کریده چہ پہ حدیث دربیع" کنبے چہ مسح
مرتین راغله ده نو پہ دے کنبے راوی خطاء شویدے اود (فأقبل بهما وأدبر) نہ ئے دا فهم
کریده چہ گنے دا مسحتین شو، او اصل کنبے دا یوہ مسح ده، کما مر۔ او امام شعرانی دا
تاویل د بعض السلف نہ پہ تثلیث المسح کنبے ہم ذکر کریدے کذا فی عون المعبود
(۴۹/۱)۔ بعضو دا جواب کریدے چہ دا کار نبی کریم ﷺ بیانا للجواز کریدے۔ ظاهر
داده چہ دوه ثلثه مستقله مسحه هم جواز لری، لان الرواة ثقات فاحتمال الخطأ بعيد۔

۵- وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم مَرَّةً مَرَّةً لَمْ يَزِدْ عَلَى هَذَا . رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ .

ترجمہ : جناب عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی : رسول اللہ یو یو ٹل اودس اوکرو، (یعنی د اوداسہ اندامونہ ئے صرف یو یو ٹل اووینٹل)، پہ دے باندے ئے زیادت اونہ کرو۔ (بخاری)۔

تشریح : لَمْ يَزِدْ عَلَى هَذَا : مطلب دا نہ دے چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم درے درے ٹلہ اندامونہ نہ دی وینٹلی، او صرف دوہ دوہ ٹل ئے وینٹلی، بلکہ : ۱۔ مطلب دادے چہ صرف پہ دے موقعہ او پہ دے وخت کنبے ئے دوہ دوہ ٹلہ اندامونہ اووینٹل . ۲۔ یا پہ دے اوداسہ کنبے ئے دوہ دوہ ٹلہ اووینٹل۔ کہ دا مطلب وائے خلو نو بیا نور ڊیر روایات ضائع کیری چہ پہ ہغے کنبے درے درے ٹلہ اندامونہ وینٹل راغلی دی۔

۳۔ یا دا نفی عبد اللہ بن عباسؓ د خپل علم مطابق کوی، ہغہ تہ بہ نور حدیثونہ د درے ٹلہ وینٹلونہ وی رسیدلی۔ اولہ توجیہ زیاتہ مناسب دہ۔

۶- وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ . رَوَاهُ

الْبُخَارِيُّ .

ترجمہ : جناب عبد اللہ بن زید رضی اللہ عنہ فرمائی : نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دوہ دوہ ٹلہ اودس اوکرو (د اوداسہ اندامونہ ئے دوہ دوہ ٹلہ اووینٹل)۔ بخاری۔

تشریح : مخکبے تیر شو چہ درے درے ٹل اندامونہ وینٹل اعلیٰ درجہ مستحب دی، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم دلہ ولے دوہ دوہ ٹلہ اووینٹل؟ نو وجہ دادہ چہ دا د بیان د جواز دپارہ، چہ دا طریقہ ہم جائز دہ . ۲۔ یا د جلتی موقع وہ . ۳۔ یا اوہ کھے وے۔ نو کہ داسے موقع راپینسہ شی نو انسان پہ کنبے پہ دے رخصت باندے ہم عمل کولے شی، چہ یو کرت یا دوہ کرتہ اندامونہ اووینٹی۔ د شریعت ہر حکم د حکمت نہ خالی نہ وی چہ پہ ہغے باندے اللہ تعالیٰ بنہ پوہیری۔ بیا دا حدیث دلیل دے چہ یو یو ٹل اندامونہ وینٹل فرض او

دے نہ زیات وینخل مستحب او بہتر دی۔

۷ - وَعَنْ عُثْمَانَ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ تَوَضَّأَ بِالْمَقَاعِدِ فَقَالَ : أَلَا أُرِيكُمْ وُضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم ؟ فَتَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : جناب عثمان رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ دوی پہ مقاعد مقام کنبے اودس اوکرو، وی فرمائیل : آیا تاسو تہ زہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اودس در اونہ بنایم ؟ نو درے درے خل ئے اودس اوکرو۔ (یعنی د اوداسہ اندامونہ ئے درے درے خل اووینخل)۔ مسلم۔

تشریح : بِالْمَقَاعِدِ : جمع د مقعدہ خائے د ناستے تہ وائی، دلته مراد دکانونہ دی د عثمان د کور پہ خوا کنبے، یا پوری دی۔ بعضے وائی : دایو خائے وود مسجد پہ خوا کنبے چہ خلق بہ پہ کنبے کیناستل د اوداسہ او نورو حاجتونو دپارہ۔

فَتَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا : داحدیث د امام شافعی دلیل دے چہ درے خل مسح سنت دہ، لیکن مخکنبے د جمہور د طرفنہ جواب تیر شو چہ داحدیث مجمل دے او نور صحیح روایتونو نہ ثابت دہ چہ مسح یو خل شویده، نو دا بہ محمول وی پہ بعضے اوقاتو، یا بہ دا درے والے مختص وی د ہغہ اندامونو پورے چہ وینخلے شی، او مطلب داشی چہ د وینخلو اندامونہ ئے درے خلہ اووینخل، اود مسح ذکر پہ کنبے نشتہ۔

۸ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضی اللہ عنہ قَالَ : رَجَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِمَاءٍ بِالطَّرِيقِ تَعَجَّلَ قَوْمٌ عِنْدَ الْعَصْرِ فَتَوَضَّؤُوا وَهُمْ عُجَالٌ فَأَنْتَهَيْنَا إِلَيْهِمْ وَأَعْقَابُهُمْ تَلَوُّحٌ لَمْ يَمْسَسْهَا الْمَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (وَيَلٌَّ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ، اسْبِغُوا الْوُضُوءَ) . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : جناب عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ عنہما فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ سورہ مکہ تہ مدینہ تہ واپس شو تہ درے چہ کلہ مونہ اوہو تہ اورسیدو چہ پہ لار کنبے وے، نو ختے خلقو مازیکر موتخ دپارہ اودس کولو کنبے تادی اوکرو اوہغہ خلق دیر تادی

کوونکی وو، خہ وخت چہ مونہ ہغے خلقو تہ اورسیدو نو مونہ اولیدل چہ د هغوی پوندو چمک کولنو (یعنی اوچے پاتے شوے وے)، اویہ ورتہ نہ وے رسیدلے (د هغوی دے اوچو پوندو لیدو سرہ) رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : ویل الخ یعنی ہلاکت او عذاب دے پوندو دپارہ د اور نہ، اودس پورہ کوی (مسلم)۔

تشریح : عُجَالٌ : جمع د عاجل دہ، لکہ جہال جمع د جاہل دہ۔

تَلَوُّحٌ : معنی ٹلیدلے، لم یمسہا الماء : جملہ حالیہ تفسیر او بیان دے د تلوح، یعنی اویہ ورتہ نہ وے رسیدلے ٹکے کوم ٹائے چہ اوچ وی ہغہ سپین بنکاری۔

فوائد الحديث : ۱- بعض خلق لکہ ہلکان د قوم د مشرانو نہ مخکنیے تللی شی،

دے دپارہ چہ مشرانو تہ لار خالی شی اوداے ادبی نہ دہ، لکہ دلتہ چینے تہ بعضے خلق مخکنیے راغلی دی د نبی کریم ﷺ او مشرانو صحابو نہ۔

۲- چینہ دتولو انسانانو ترمینٹہ مشترکہ دہ (الا ما خص لقوم) او تشریح بہ ئے پہ

خپل مقام کنیے راشی۔

۳- وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ نہ معلومیری چہ کہ پہ اوداسہ کنیے پہ یواندام کنیے

لگ شان اوچ ٹائے پاتے شی نو اودس نہ صحیح کیڑی، بلکہ دغہ شخص قابل د (ویل) دے۔ ۴- د نبی کریم ﷺ دعوت کلہ د دھمکی پہ الفاظو سرہ ہم وو، لکہ دلتہ ئے دھمکی ورکریدہ۔

۵- وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ : (ہلاکت دے وی پوندو دپارہ د اور نہ) یا د اہل الأعقاب

دپارہ ہلاکت یا د دوزخ کندہ دہ، اعقاب مستحق د عقاب دی کلہ چہ اوچے پاتے شی۔ پہ الأعقاب کنیے الف لام عہدی دی یعنی دغہ پوندے چہ اویہ ورتہ نہ دی رسیدلی۔

۶- دا حدیث رد دے پہ شیعہ گانو باندے چہ هغوی پہ رجليں (خپو) باندے مسح

کوی، او خپے پہ اوداسہ کنیے نہ وینٹی، او مسلمانان غسل الرجليں کوی، کلہ چہ خفین (موزے) نہ وی، او مسح کوی کلہ چہ موزے پہ خپو وی۔

او پہ دے حدیث کنیے دلیل دے چہ غسل الرجليں واجب دے پہ اوداسہ کنیے اودا د

تولو مسلمانانو محدثینو، مفسرینو او فقہاؤ اتفاقی مذهب دے، پہ خلاف د شیعہ گانو

چہ ہغوی مسح علی الرجلین کوی او موزو باندے مسح کول نہ منی۔ زمونہ د اهل السنن دلیل دادے چہ د نبی کریم ﷺ نہ پہ تواتر سرہ دا نقل دی۔ چہ ہغہ پہ اوداسہ کنبے خپے وینخلی دی کما ذکرہ الحافظ (فتح الباری : ۱/۳۲۰، علامہ مبارکفوری پہ تحفۃ الأحوذی : ۱/۱۵۹، ابن خزیمہ : ۱/۱۲۹، رقم : ۲۶۰)۔

او عمل د نبی کریم ﷺ بیان دے دپارہ د قرآن۔ لکہ پہ حدیث د عمرو بن عبسہ کنبے کوم چہ ابن خزیمہ نقل کریدے دا فرمائیلی دی : (ثم يغسل قدميه كما أمره الله) نو غسل الرجلین بعینہ عمل دے پہ قرآن کریم باندے۔ او نبی ﷺ د خپو پہ مسح کونکو باندے سخت رد کریدے، اود (ویل) کلمہ ئے ورلہ استعمال کریدہ۔ د ابن عمر پہ حدیث کنبے دی (تخلف رسول الله ﷺ في سفر سافرناه فأدركنا وقد أرققنا الصلاة صلاة العصر ونحن نتوضأ فجعلنا نمسح على أرجلنا فنأدى بأعلى صوته : ويل للأعقاب من النار، مرتين أو ثلاثاً)۔ (بخاری : ۱/۲۳، رقم : ۶۰، مسلم : ۱/۱۴۸)۔

(یعنے رسول اللہ ﷺ سرہ مونہ شریک پہ سفر کنبے اوتی وو، رسول اللہ ﷺ رانہ روستو پاتے شو، بیائے مونہ پہ داسے وخت کنبے را لاندے کرو چہ د مازیگر د مانئہ وخت وو، مونہ اودس کولو نو مونہ شروع شو چہ پہ خپو باندے مو مسح کولہ، رسول اللہ ﷺ پہ خپل اوچت آواز سرہ دوہ یا درے خلہ اوفرمائیل : پوندو دپارہ دے د اور دوجے نہ ہلاکت وی)۔

شیعہ استدلال کوی پہ آیت ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ﴾ باندے طریقہ د استدلال دادہ چہ اللہ تعالیٰ رجل عطف کریدے پہ رأس باندے او پہ رأس باندے خو مسح دے نو پہ خپو بہ ہم مسح وی، ٹککہ د معطوف او معطوف علیہ حکم یو وی۔

لیکن ددے نہ ٹو جوابونہ دی : اول خو شیعہ گانو سرہ خبرے نہ دی پکار ٹککہ د دوی تہول دین زمونہ د دین مخالف دے مگر دخیل دین د حفاظت دپارہ دا جوابونہ کیڑی :

۱ - اول جواب : دادے چہ ﴿وَأَرْجُلِكُمْ﴾ پہ آیت کنبے لکہ ٹنگہ چہ بالکسر راغلے دے نو دغہ شان پہ نصب سرہ ہم راغلے دے چہ دا نصب قرأت د نافع، ابن عامر، حفص، کسائی او یعقوب دے، کما ذکرہ محمود الکوسنی فی تفسیرہ روح المعانی : ۶/۷۳۔

او احادیث صحیحہ متواترہ مؤید د قرائت النصب دی، نو خامخا بہ مونہ پہ قرائت
دجر کنبے تاویل کوو، دوجے ددے احادیثو نہ۔ نو چایو تاویل دا کپیڈے چہ ﴿وَأَرْحَلْكُمْ﴾
کنبے دا جر للجوار دی، او دا پہ کلام عربی کنبے پہ فصیح کلام کنبے راخی لکہ ہمدغہ
قرآن کنبے ﴿عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ ﴿عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ﴾ کنبے أَلِيمٍ او مُحِيطٍ مجرور دی او
جر پہ کنبے للجوار دی، ورنہ دا پہ حقیقت کنبے صفت د عذاب دی او هغه مرفوع دی۔

۲- **جواب** دادے چہ کہ ﴿وَأَرْحَلْكُمْ﴾ کنبے مسح مراد داخل نو بیا ﴿إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾
ذکر کول دپارہ دتحدید صحیح نہ دی، معلومیری چہ دا تحدید دغسل دپارہ دی لکہ پہ
﴿إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ﴾ کنبے چہ د غسل دپارہ دی، اوپہ ﴿بِرؤُوسِكُمْ﴾ کنبے ورسرہ تحدید نشته
نو هلته مسح مراد ده۔

۳- اوکہ او منو چہ درجلین وظیفہ مسح ده نو دا پہ وخت د تخفف (موزو اچولی)
کنبے ده نو قرائت النصب کثیر دی نو دا پہ عام حالاتو باندے محمول دی او قرائت الجریہ
حالت التخفف باندے حمل دی۔

پورہ تفصیل ددے مسئلے پہ تفسیر روح المعانی او مرعات: ۱۰۱/۲، وغیرہ کنبے
کتل پکاری دی۔

۷- **فائدہ:** پہ دی حدیث کنبے مسئلہ د موالات فی الوضوء ہم ده، یعنی پہ اوداسہ
کنبے پرلہ پسے اندامونہ وینخل پہ داسے طریقہ چہ د اودس ختمولو پورے اندامونہ اوچ
نشئی واجب دی کہ نہ؟ او چہ هواء هم معتدل وی ولے کلہ د هواء د سختوالی پہ وجہ د
اودس کونکی اندامونہ زر او چیری نو پہ دی بارہ کنبے اختلاف دی:

۱- د امام مالک، احمد بن حنبل، اوزاعی، قتادہ، او شافعی یو قول دادے چہ
موالات واجب دی او بغیر ددے نہ اودس نہ کیپی۔ (کذا قاله العظيم آبادی فی العون:
۲۰۵/۱)۔

۲- د امام ابو حنیفہ، نخعی او سفیان الثوری قول دادے چہ موالات واجب نہ دی۔

ددری (۱) **دلیل** دادے چہ پہ آیت کنبے مامور بہ صرف د اندامونو وینخل دی۔ نو پہ
هرہ طریقہ ئے چہ وینخی نو مامور بہ اداء کیپی۔

۲ - دویم دلیل : قیاس دے پہ غسل باندے چہ پہ هغه کنبے موالات واجب نہ دے، سره ددے نہ چہ هغه طهارت کبریٰ دے نو پہ طهارت صغریٰ کنبے به هم موالات واجب نہ وی۔

دلائل الجمهور: ۱ - اول دلیل : حدیث د مسلم (۱۲۵/۱) او ابوداود (۳۵/۱) باب

تفریق الوضوء : عن أنس بن مالك أن رجلاً جاء إلى النبي ﷺ وقد توضأ وترك على قدميه مثل موضع الظفر، فقال له رسول الله ﷺ : ارجع فأحسن وضوئك.

انس بن مالک فرمائی : یو سرے نبی کریم ﷺ ته راغلو چہ اودس ئے کرے وو او پہ قدمونو کنبے ئے دنوک هومره خائے اوچ پرینے وو، نو نبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل : لار شه بنه اودس اوکړه۔ نو په بل روایت کنبے دی چہ هغه لار او اودس ئے اوکړو اوبیا ئے مونځ اوکړو۔

وعن عمر عن النبي ﷺ نحوه، قال : ارجع فأحسن وضوئك.
وفی روایة احمد : فرجع فتوضأ ثم صلى . (۱/۲۱، ۲۳، ۱۴۶/۳، وكذلك فی المغنی ۱/۱۵۸)۔

امام نوویؒ په شرح د مسلم (۲۴۳/۱) کتاب الطهارة باب وجوب استيعاب جميع اعضاء محل الطهارة، کنبے فرمائی : قاضی عیاض په دے حدیث باندے دوجوب الموالات استدلال کړیدے ځکه چہ (أحسن وضوئك) لفظ ئے وئیلے دے او (اغسل الموضع الذي تركته) ئے نه دے وئیلے یعنې دا ئے ورته اونه فرمائیل : چہ کوم خائے درنه اوچ پاته شویدے صرف هغه اووینځه بلکه ټول اودس ئے پرے دوباره اوکړو، نو دا دلیل دے ددے خبرے چہ موالات واجب دے۔

لیکن امام نوویؒ وائی چہ دا استدلال ضعیف یا باطل دے، ځکه چہ (أحسن وضوئك) احتمال د تسمیم او استیناف دواړو لری، چہ دغه اودس ئے پرے ددغه خائے نه پوره کړے وی، یا ئے پرے د سر نه بیرته دوباره کړے وی، او ترجیح دیو په بل باندے نشته۔

لیکن مونږ وایو چہ د امام نوویؒ خبره باطله ده، ځکه چہ حمل په استیناف باندے واجب دے وجه داده چہ بل حدیث ددے دلیل دے هغه ابوداود (۱/۳۶، رقم : ۱۷۵) دبعضو

صحابو نہ نقل کریدے : (ان النبی ﷺ رأى رجلاً يصلى وفي ظهر قدمه لمعة قدر الدرهم لم يصبها الماء فأمره النبي ﷺ أن يعيد الوضوء والصلاة)، وسنده حسن كما قال ابن القيم في تهذيب السنن (۲۰۴/۱) قال الأثرم: قلت لأحمد بن حنبل: هذا اسناد جيد، قال: جيد. وصححه صاحب عون المعبود۔

نبی کریم ﷺ یو سرے اولیدو چہ پہ داسے حال کنبے نے مونخ کولو چہ دخپے پاسنی طرف کنبے دروپی پہ اندازہ لپ شان اوج ٹائے پاتے وو چہ اوبہ ورتہ نہ وے رسیدلے، نبی کریم ﷺ ہغہ تہ د اودس او مونخ دوارو دوبارہ کولو حکم اوفرمائیلو۔

نودا حدیث صریح دلیل دے پہ وجوب الموالات باندے ٹکک چہ نبی کریم ﷺ امر کریدے پہ اعادہ د اوداسہ باندے کلہ چہ خہ ٹائے اوج پاتے شی، نودا امر دلیل دے پہ لزوم د موالات باندے، کما قال فی عون المعبود: ۶۸/۱۔

اودا حدیثونہ نے صحیح گرخولی دی، او پہ دے کنبے رد دے پہ قول د امام نوویؒ باندے۔

۲۔ **دویم دلیل** : وعن عمر رضي الله عنه قال رأى رسول الله ﷺ رجلاً توضأ فترك موضع الظفر على قدمه فأمره ان يعيد الوضوء والصلاة قال فرجع (سندہ صحیح) صحیح ابی داود (۱۶۵) وابن ماجہ رقم (۶۶۶)۔ الارواء (۱۲۷/۱)۔

دا حدیث ہم صریح رد دے پہ قول د امام نوویؒ باندے ٹکک دے سرے پہ قدم کنبے پہ اندازہ دنوک باندے اوج ٹائے پریخے دے او نبی علیہ السلام ورتہ د مانخہ او اوداسہ دوارو راگرٹولو حکم فرمائیلے دے۔ نودا دلیل شو چہ موالات فرض دے۔

۲۔ **دویم دلیل** : ابن أبي شيبه: ۴۱/۱، کنبے دی :

عن أبي قلابة أن عمر رأى رجلاً يصلى وقد ترك على ظهر قدمه مثل الظفر فأمره أن يعيد الوضوء وصلاته) انظر الارواء لتحقيق هذه الأحاديث: ۱۲۶/۱، رقم: ۸۶، والنيل: ۲۲۷/۱۔

یعنے : عمر فاروقؓ یو سرے اولیدلو چہ پہ داسے حالت کنبے نے مونخ کولو چہ دھغہ دخپے پاسنی طرفتہ دنوک ہو مرہ ٹائے تہ اوبہ نہ وے رسیدلے، عمر فاروقؓ ورتہ داودس او مونخ دوارو راگرٹولو حکم اوکرو۔

۳ - دریم دلیل : آیت کنبے دلیل دے پہ وجوب دغسل الأعضاء باندے، اونبی کریم ﷺ دھغے کیفیت بیان کریدے او ددغہ مجمل بیان تے پہ خپل فعل او عمل سرہ کریدے چہ نبی کریم ﷺ بغیر موالات نہ اودس نہ دے کرے، او چاچہ موالات پرینے دے ہغہ تہ تے دمانحہ او اودس دوار وراگر خولو حکم کریدے، مجمل باندے تر ہغہ وختہ پورے عمل نہ کیسوی ترخو پورے چہ ددے بیان نہ وی شوی، لہذا پہ آیت باندے دعدم وجوب الموالات دپارہ استدلال کول صحیح نہ دی۔

او ہرچہ قیاس دے پہ غسل باندے نو دا قیاس صحیح نہ دے، وجہ دادہ چہ غسل پہ منزله دیو اندام دے، نو موالات پہ کنبے ضروری نہ دے، پہ خلاف داوداسہ نہ چہ پہ دے کنبے متعدد اندامونہ دی، موالات پہ کنبے ضروری دے۔ نو دا قیاس مع الفارق دے اودا باطل وی۔

بلہ وجہ دادہ چہ نبی کریم ﷺ موالات سرہ اودس کریدے او پہ غسل کنبے تے موالات پرینے دے۔ لکہ پہ حدیث دابن عباسؓ کنبے دی چہ نبی کریم ﷺ غسل اوکرو او اوگہ باندے تے خہ اوچ ٹائے پاتے وو ہغہ تے دسر پہ وینستو لونند کرو۔

(أخرجہ ابن أبی شیبۃ : ۴۱/۱، کذا فی الدین الخالص : ۵۰۴/۱، وسندہ ضعیف، فیہ ابو علی الرحبی وهو مجهول)۔

اودا احادیث دابن عمرؓ د حدیث سرہ متعارض نہ دی چہ ابن عمرؓ حدیث بخاری ذکر کریدے کذا فی فتح الباری (۲۹۸/۱) چہ ابن عمرؓ بازار کنبے اودس اوکرو بیا مسجد کنبے تے مسح اوکرو پہ موزو باندے او بیائے مونخ اوکرو، نو موالات تے اونہ کرو۔

وجہ دعدم تعارض دادہ چہ دابن عمرؓ پہ فعل کنبے دلیل نشتہ چہ دہ گنے موالات نہ دے کرے، نو دا دے ضروری ہم نہ وی، ٹکہ مرفوع حدیث مخکنے تیر شو چہ نبی کریم ﷺ خپلہ پہ موالات باندے مواظبت فرمائیلے دے او چانہ چہ پاتے شویدے ہغہ تہ تے د اعادے حکم فرمائیلے دے، لہذا ددے مرفوع حدیث پہ مقابلہ کنبے بہ دابن عمرؓ فعل نشی پیش کولے۔ او مخکنے دابن عمرؓ والد صاحب عمر فاروقؓ اثر ذکر شو چہ دوی ہم یو شخص تہ د موالات پہ پریخودلو سرہ د اعادے حکم اوکرو۔

ددی مسئلے د تفصیل دپاره دا کتابونه اوگورئ: (المجموع شرح المذهب: ۵۱۴/۱، عون المعبود: ۲۰۵/۱، نیل الأوطار: ۱۹۱/۱، السیل الحرار: ۲۴۵/۱، بلوغ الأمانی: ۳۷/۲، بداية المجتهد: ۴۷/۱، اعلام الموقعین: ۲۶۵/۲، مجموعة الفتاوى: ۱۳۵/۲۱)۔
اودی تولو علماؤ موالات ته فرض وئیلی دی۔

مسئلة وجوب الترتيب فى أعضاء الوضوء

په ترتيب سره اودس كول په کومه درجه کښې دی آیا فرض دی او که سنت؟ نو پدې کښې اختلاف دی

۱- دامام احمد، شافعی، ابو ثور، ابو عبيدة او اسحق بن راهويه مذهب دادې چه په اوداسه کښې ترتيب واجب دی، لکه څنگه چه الله تعالى ذکر کړې دی۔

او **دليل** د وجوب دادې چه نبی ﷺ په ترتيب سره اودس اوکړو او آخر کښې ئې دا اوفرمائیل:

(هذا وضوء لا يقبل الله الصلاة الا به)۔ لیکن شوکانی وئیلی دی چه دې حدیث کښې مقال دی غیر صالح للاحتجاج۔ نیل الاوطار (۱۷۵/۱-۲۱۸)

۲- ښه **دليل** دادې چه په حدیث د جابر کښې بیان د طریقې د حج د نبی ﷺ دی، او په هغه کښې نبی ﷺ دا فرمائیلی دی (ابْدُوا بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ)۔ اخرجه النسائی (۳۳۰/۲) رقم (۲۹۶۲) بسند صحیح) نو امر ئې کړې دی چه کوم شے الله تعالى په قرآن کریم کښې مخکښې ذکر کړې وی نو تاسو هم هغه مخکښې کوئ او ترتيب مه خرابوئ، نو دا حدیث صالح دی د احتجاج دپاره په وجوب د ترتيب په اوداسه کښې هم، ځکه چه دا عام دی او مختص نه دی په سبب پورې، نو آیت د اوداسه ددې عموم لاندې مندرج دی۔ لان العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب۔

۳- دریم دليل دادې چه نبی ﷺ نه بې ترتيبه اودس نه دی ثابت۔ نو دا ټول عمری مواظبت خامخا دليل د وجوب دی۔

۲- **قول ثانى**: دامام، مالک، سفیان ثوری، حسن بصری، ابن المسيب، ابو حنيفة دی، هغه دا چه ترتيب نه دی واجب، دليل دادې چه الله تعالى امر کړې دی په غسل

الأعضاء سره، او بعضے اندامونہ ئے پہ بعضو باندے عطف کری دی پہ واؤ سره، او واؤ د ترتیب تقاضا نہ کوی، هر خنگه چه اووینخلے شی نو پہ آیت به عمل رآخی۔

اول قول والا ددے جواب دا ورکوی چه دلته پہ آیت کنبے د ترتیب دپاره قرینه موجوده ده، او هغه دا چه الله تعالى ممسوح (سر) پہ مغسولینو (ایندی اور جلیئن) کنبے داخل کرے دے، او نظیر ئے د بل نظیر نه قطع کرے دے پہ ﴿وَأَرْجُلُكُمْ﴾ سره، او عرب دا کار دیوے فائدے دپاره کوی چه هغه ترتیب دے۔

سوال : دا فائدہ دے دپاره د استحباب الترتیب شی نه د وجوب الترتیب دپاره ؟۔

جواب : آیت چلول شوے دے دپاره د بیانولو د واجب۔ دا وجه ده چه سنن ئے پہ کنبے

نه دی ذکر کری۔

۲ - **دلیل** دادے چه علی رضی الله عنه نه نقل دی چه (ما أبالی اذا أتممت وضوئی بأی أعضائی بدأت) دغه شان د ابن مسعودؓ نه هم نقل دی۔

جواب : د علی رضی الله عنه نه ددے خلاف هم نقل دی، کما فی مسند احمد اود

ابن مسعودؓ قول دپاره هیخ اصل نشته، کما فی المغنی (۱/۱۴۹) مع الشرح الکبیر۔

بله وجه داده چه ترتیب هکجه واجب دے چه د نبی ﷺ نه چه خومره صحابو اودس نقل کرے دے نو هغه ئے پہ ترتیب سره نقل کرے دے، اودا تفسیر د آیت دے، که دا واجب نه وے نو پکار وه چه نبی ﷺ یو کرت دوه کرتے د بیان الجواز دپاره ترك کرے وے۔ لیکن هرکله چه ئے هیخ کله ترك نه کرو نو دا دلیل دے په دے چه ترتیب په اوداسه کنبے ضروری دے۔

۳ - **دریم دلیل :** استدلال کوی په حدیث د مقدم بن معدی کرب رضی الله عنه

رواه احمد و ابوداود : اتی رسول الله ﷺ بوضوء فتوضأ فغسل کفیه ثلاثاً ثم غسل وجهه

ثلاثاً ثم غسل ذراعیه ثم مضمض واستنشق ثلاثاً ومسح برأسه واذنیه ظاهرهما وباطنهما

و غسل رجليه ثلاثاً۔ قال الشوکانی و اسنادہ صالح و حسن اسنادہ النووی و الحافظ ابن حجر

انظر الموسوعة الفقهية (۱/۱۴۷) لحسين بن عوده و تمام المنة (۸۸)۔

نو پدے روایت کنبے نبی علیه السلام د خنگلو وینخلو نه پس مضمضه او استنشاق

کریدی نو دا دلیل دے چہ پے ترتیبی اودس نہ فاسدوی کما قال به الالبانی وتلمیذہ حسین بن عودہ - اود حافظ ابن القیم پہ نیز باندے دا روایت شاذ دے۔ زاد المعاد (۱/۱۸۷) کنس وائی: انه عليه السلام رتب الوضوء لم یخل به مرة واحدة البتة - یعنی یو کرت ہم نبی علیہ السلام پے ترتیبہ اودس ندے کرے۔

او دا جواب ہم کیدے شی چہ پدے حدیث کنسے صرف د مضمضہ او استنشاق پے ترتیبی راغلے دہ او مقصود د شوافعو دا دے چہ پہ فرضی خلورو اندامونو کنسے ترتیب ضروری دے۔

۹ - وَعَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : إِنَّ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم تَوَضَّأَ فَمَسَحَ بِنَاصِيَتِهِ وَعَلَى الْعِمَامَةِ وَعَلَى الْخُفَيْنِ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ: اوجناب مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ عنہ فرمائی: نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اودس او کرو، نو پہ خپل تندے او پگری او دواړو موزو باندے ئے مسح او کرے۔ (مسلم)۔

تشریح: إِنَّ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم تَوَضَّأَ فَمَسَحَ بِنَاصِيَتِهِ وَعَلَى الْعِمَامَةِ وَعَلَى الْخُفَيْنِ : دا هغه حدیث دے چہ علمائے احنافو ددے نہ استدلال کوی چہ دسر خلورمه حصہ مسح کول فرض دی، ځکه دلته (مسح بناصیته) لفظ راغلے دے۔

لیکن مخکنسے په قول د ابن الهمام کنسے تیر شو چہ دا استدلال صحیح نه دے، ځکه چہ حدیث کنسے (ناصیه) ذکر ده، اونا صیه دسر مخکنی حصے ته وائی، او احناف مطلق ربع الرأس ته فرض وائی. برابر خبره ده که ناصیه وی اوکه دسر مؤخره حصه وی اوکه یمینا وی اوکه شمالا وی خو چہ خلورمه وی نو فرض ده، نو په دے حدیث کنسے تعیین د ناصیه دے او احناف قول بالتعین نه کوی، لهذا دے حدیث نه د احنافو استدلال درست نه دے۔

۲ - دویم دا چہ په دے حدیث کنسے د (ناصیه) سره دا هم ذکر دی چہ (وعلى العمامة) یعنیه په پتکی باندے ئے هم مسح او کرے، او احناف د پتکی مسح نه منی، نو که دا حدیث د قرآن کریم بیان جوړیږی، نو که دا اولنی نیمائی حصه ئے بیان جوړیږی نو دا روستنی

نیمائی حصہ بہ ئے ہم بیان جو ریوی۔ ﴿اَفْتَوْ مُنَوْنَ بَبْعُضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضِ﴾۔
 نہ، بلکہ قرآن کریم حکم اوکرو ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ اور رسول اللہ ﷺ ئے پہ درے
 طریقو سرہ بیان اوکرو (۱) یا مسح دتول سر (۲) یا نیم پہ سر او نیم پہ پتکی باندے لکہ پہ
 دے حدیث کنبے دا طریقہ ذکرہ (۳) یا صرف عمامہ باندے مسح۔ لہذا حدیث الباب نہ
 دا حنافو استدلال پہ فرضیت درج الرأس باندے باطل دے۔

احناف وغیرہ ددے قسم احادیثو نہ شپارس **جوابونہ** کوی، چہ تہول حدیث ورائول
 دی، بعضے جوابونہ دادی۔

۱- وائی نبی کریم ﷺ پہ سر مسح کولہ نو پتکے ئے ورائ شو نو ہغہ ئے برابرولو، دے
 کنبے صحابی اولیدلو نو دا گمان ئے اوکرو چہ دا گنے نبی ﷺ پہ پتکی باندے مسح
 اوکولہ۔ لکہ مرقات کنبے لیکلی دی (۱۶/۲)۔

جواب : دا بیہودہ خبرہ دہ، وجہ دادہ چہ پہ دے کنبے تخطئة الثقات دے، دصحابہ
 کرامو پشان معتمد خلق د خیل مذہب دپارہ خطاء کول دی، او ہغوی تہ دے احتیاطی
 نسبت کول د چا کار دے؟۔ ددے فائدہ شیعہ گانو، پرویزیانو تہ لارہ چہ منکرین حدیث
 شو۔ اودا کار مقلدین اکثر کوی، لکہ تاسو تہ بہ پہ دے کتاب کنبے بار بار راشی ان شاء
 اللہ، د مقلدینو پہ دے کار کنبے دصحابہ کرامو بے ادبی دہ۔

۲- امام محمد وائی : احادیث د مسح العمامہ منسوخ شویدی۔

جواب : نسخ ناسخ غواپی، تاریخ معلومول غواپی، تعارض غواپی۔ اودلتہ نہ
 ناسخ شتہ، نہ د تاریخ معلوم دے چہ کوم مخکنبے دے اوکم روستہ، او تعارض ہم نشتہ د
 مسح الرأس سرہ، بلکہ تہولو طریقو سرہ مسح جائزہ کما تقدم۔ صرف دامام محمد پہ
 قول سرہ خو نسخ نہ ثابتیری، او ہغہ د نسخ دلیل ہم نہ دے پیش کرے، بلکہ صرف دائے
 وثیلی دی چہ (بلغنا أن المسح على العمامة كان فترك - الموطأ)۔

۳- بعضے جواب کوی چہ : دا خبر واحد دے او قرآن کنبے اللہ تعالیٰ پہ سر باندے
 مسح وثیلے دہ، نو نص د کتاب اللہ خنگہ پہ خبر واحد باندے پریخودلے شی ؟ حکم اللہ
 تعالیٰ امر کوی چہ پہ سر مسح اوکری او حدیث کنبے پتکے ذکر دے ؟ نو خبر واحد سرہ

زیادت پہ کتاب اللہ صحیح نہ دے !۔

جواب : قرآن کریم کنبے سر ذکر دے اور رسول اللہ ﷺ د سر تشریح کریدہ پہ خپل عمل سرہ نو نہ زیادت شتہ پہ کتاب اللہ باندے اونہ د کتاب اللہ خلاف شتہ، بلکه پتہکے چہ کله د سر نہ اوتر لے شی نو ددے حکم د سروی، اونہی کریم ﷺ ور لہ حکم د سر ور کریدے پہ صحیح حدیث کنبے، حکم چہ قرآن کریم کنبے خود وینستو تخصیص نشتہ، اوددے خبرے مثال ہم شتہ لکہ موزہ چہ پہ خپہ کنبے واچولے شی نو ددے حکم دخپے وی، نو پہ موزہ لاس راخکل داسے دی لکہ پہ خپہ باندے لاس راخکل۔ فتدبر !۔

۴ - **جواب :** د مسح العمامہ پہ احادیثو کنبے اضطراب دے، او پہ سند کنبے ئے مجاہیل دی۔

جواب : ہیخ اضطراب نشتہ، بعضے حدیثونہ ضعیف دی مگر اکثر احادیث صحیح مستقیم السند دی، لکہ حافظ پہ تلخیص الحبیر او علامہ زیلعی پہ نصب الرایہ کنبے ذکر کریدی۔

۵ - **جواب :** پہ دے حدیث کنبے پہ ناصیہ باندے مسح شویده، او پہ دے سرہ فرض اداء شو چہ ربع الرأس ده، او پہ پتہکی سرہ اتمام د مسح راغلے دے، نو دا پہ فرض کنبے داخل نہ ده۔

جواب : د پتہکی پہ مسح کنبے خو ٹخانلہ دا یو حدیث نہ دے بلکه مختلف واقعات او احادیث دی چہ پہ بعضو کنبے صرف پہ پتہکی باندے مسح شویده او پہ بعضو کنبے پہ سراوہ پتہکی دواړو باندے شویده۔ (کما مر هذه الأحادیث)، او پاتے شوہ دا خبرہ چہ پتہکی باندے مسح د اتمام د مسح الرأس دپارہ ده نو دا هسے دعویٰ ده په دلیلہ، ہیخ قرینہ پہ حدیث کنبے پہ دے باندے نشتہ چہ دا د اتمام دپارہ شویده، اونہ نبی کریم ﷺ دیتہ اشاره کریدہ، اونہ چرتہ پہ بل یو روایت کنبے راغلے ده، بلکه دا هسے حدیث وړانول دی۔

۶ - بعضے وائی : دا پتہکے داسے وړوکے او نرمے وو چہ لونندوالے ددے نہ سرتہ رسیدو !۔

جواب : اول خو پہ دے باندے دلیل نشتہ چہ دا وړوکے او نرمے وو، بلکه بعض مقلدین خو لا دا وائی چہ نبی کریم ﷺ به دولس گزه پتہکے وهلو، لکہ د قنند هاریانو نه تپوس

او کہہ، نو دلتہ ئے د مذهب دپارہ خنکہ د نبی ﷺ پتہ کے وړو کے او نرے کړو؟

۲ - دویم دا چه مونږ دا نه منو چه د پتہ کی نه لونډوالے دے سر ته اورسی اگر که وړو که هم وی، ځکه چه پتہ کی کنبے خو وکونه وی، هر څو مړه چه نرے وی خو لونډوالے سر ته نه کوزیږی، لکه هر سرے دے په دے تجربه او کړی، دا څو څه رومال نه وو چه هس په سر ئے اچوله وو، بلکه هر خنکہ چه وی نو ز مونږ دپارہ حجت دے -

۷ - بعضے وائی: دلتہ مجاز دے مَسَحَ عَلَى الْعِمَامَةِ معنی ده مَسَحَ مَا تَحْتَهَا، ذکر د حال او مراد ترینه محل دے -

جواب: مجاز خلاف الأصل دے، دے ته صیرورت کول سره د وجود د حقیقت نه باطل دی، فتدبر! --- دغه شان نور جوابونه هم شته چه ټول باطل او په ځایه دی، اودیو بل معارض هم دی - انظر المراجعة (۲/۱۰۳) -

نو ثابته شوه چه صحیح قول دامام احمد و غیره دے چه په مسح الرأس کنبے دا ټوله طریقے جائز گنړی، کما مر -

۱۰ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُحِبُّ التَّيْمَنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كَلَّهُ، فِي طُهُورِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَنَعُّلِهِ. متفق عليه.

ترجمه: اوبی بی عائشه رضی الله عنها فرمائی: نبی کریم ﷺ به د خپل وس مطابق په خپلو ټولو کارونو کنبے بنی لاس سره شروع کول خوښول (مثلا) خپل طهارت کنبے، خپل گو منز کولو کنبے، خپل پیزار اچولو کنبے - (بخاری، مسلم) -

تشریح: يُحِبُّ التَّيْمَنَ مَا اسْتَطَاعَ: ددے حدیث نه معلومیږی چه نبی کریم ﷺ به دا خوښوله چه په هر کار کنبے په بنی طرف باندے اوبنی لاس باندے شروع او کړی، څو پورے چه به ممکن وه، چه په بنی لاس کیدے شی - او که په یواځے په بنی لاس سره به نشو کیدلے، بیا به ئے ورسره گس لاس هم ملگرے کولو، لکه دمخ وینځل، د سر مسح، غوړوند مسح کول، ځکه دلتہ دانسان وسع نشته چه په یو لاس سره دا کار او کړی -

اود: مَا اسْتَطَاعَ: نه مراد ددے اهمیت معلومیږی چه نبی کریم ﷺ به بنی لاس سره

کارونه ډیر په تاکید سره کول، اود دې اهتمام به ئه ساتلو۔

بیا (شأنه کله) نه مراد هر هغه کارونه دی چه دبزرگي اود شرافت سره تعلق لری، لکه اوداسه کښه شروع کول شو، چه اول به ئه بنی لاس بیا گس لاس دارنگه اول خي خپه بیا گسه خپه وینخله، دسرگو منزل به ئه د بنی طرفنه شروع کول، چپل خپلی اچولو وخت کښه ئه خي خپه مخکښه کوله، دا درې خیزونه په دې حدیث کښه صرف بطور مثال ذکر دی، ورنه تخصیص په دې درې و کښه نشته، ځکه (فی شأنه کله) نه عموم معلومېږی۔ اوکوم کارونه به چه دگندگي د صفایي سره تعلق لرلو، یا به په کښه شرافت نه وو، نو هغه به ئه په گس لاس او خپه سره کولو لکه ددې تشریح مخکښه تیره شویده۔
مَا اسْتَطَاعَ : داستطاعت نه مراد استطاعت شرعی دې، یعن شریعت کښه به چه دهغه پدې وسع وه نو هغه به ئه په بنی طرف کول، اوکه شرعا به استطاعت نه وولکه خروج عن المسجد، بیت الخلاء ته داخلیدل، استنجاء کول وغیره، نو دابه ئه په گس لاس خپه سره کول۔ ځکه شرعا دا کارونه په بنی طرف کول جائز نه دی۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۱۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا لَبِسْتُمْ وَإِذَا تَوَضَّأْتُمْ فَأَبْدُوا بِأَيَّامِنِكُمْ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : جناب ابو هريره رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیله دې : کله چه تاسو جامے اغوندی اویا اودس کوئ نو خپل بنی طرفنه شروع کوئ۔ (احمد، ابوداود)۔

تشریح : فَأَبْدُوا بِأَيَّامِنِكُمْ : آیا من جمع دایمن ده، په معنی د بمین سره بنی لاس ته وائی، په بل روایت کښه داسه دی : (فَأَبْدُوا بِمَيَّامِنِكُمْ) میامن جمع دمیمنه ده، داهم بنی لاس ته وائی۔ دواړه الفاظ په عربی کښه استعمالېږی۔ په دې حدیث کښه امر دې په بنی طرفنه شروع کولو باندې۔

اوس که څوک په بنی طرف اودس اونه کړی نو دده به څه حکم وی ؟۔

نو اصح خبره داده چه سنت ترے پاتے شو او اودس ئے باطل نہ دے، دلیل پہ دے باندے دادے چه دلته اقتران داودس راغله دے دجامے سره نوکھ څوک په جامے اغوستلو کنبے په گس طرف باندے شروع اوکړی نو صرف سنت ترے پاتے شو، نه واجب۔ نو دغه شان اودس هم دے۔ نو امر په دواړو داستحباب او سنیت دپاره دے، او په دے باندے امام نووی اجماع د اهل السنن نقل کړیده چه دا امر داستحباب دے، نه د فرضیت۔ که دا پاتے شی نو هم اودس صحیح دے، صرف فضیلت فوت شو۔ خلافا للشيعة، ولا اعتداد بهم۔ اگر چه اقتران قوی دلیل نه دے همیشه دپاره، بلکه کیدے شی چه یو حدیث کنبے دوه حکمه وی یو دے فرض وی او بل دے مستحب وی، لیکن کله کله علامه اونبسه گرځی د نورو دلائلو په وجه۔

۲- **دویم دلیل** : مخکنبے حدیث دعائشه دے چه په هغه کنبے داسے دی : کان النبی ﷺ يحب التيمن ما استطاع فی شانہ کله الخ۔ په دے حدیث کنبے (يحب التيمن) لفظ دلیل دے په استحباب باندے۔ لیکن دومره واضح نه دے، فَإِنَّ الْوَاجِبَ أَيْضًا يُجِبُّ۔

۱۲- وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبْنُ مَاجَه. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا وَضُوءَ لِمَنْ لَمْ يَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبْنُ مَاجَه.

۱۳- وَرَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

۱۴- وَالذَّارِمِيُّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَزَادَ فِي أَوَّلِهِ : (لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَا وَضُوءَ لَهُ).

ترجمه : او سعيد بن زيد رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ فرمائی : دهغه چا اودس اونه شو چه د اوداسه په شروع کنبے ئے د الله نوم وانه خستلو (يعني بسم الله ئے اونه وئيله)۔ (ترمذی، ابن ماجه)، او احمد او ابو داود دا حدیث د ابو هريره نه اودارمی د ابو سعيد خدری نه او هغه د خپل پلار نه روایت کړې دے او دهغه په اول کنبے ئے دا الفاظ زیاتی کړی دی چه : دهغه چا مونځ نه کیږي د چا چه اودس نه وی۔

تعارف : د سعید بن زید رضی اللہ عنہ :

سعید بن زید بن عمرو بن نفیل العدوی القرشی أبو الأعور، یو د عشره مبشره نه اود مهاجرینو اولینو نه دی، پخوانی مسلمان دی، ټولو غزواتو ته د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره حاضر شویدی، سیوا د بدر نه څکه چه دا دطلحه بن عبید الله سره دقریشو د قافلے د طلب کولو دپاره تلے وو، او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورله حصه هم مقرر کړی وه، دا د فاطمې بنت الخطاب خاوند وو، یعنی د عمر فاروق رضی اللہ عنہ اوځی وو، په شکل غنم رنگی، او تک تور ډیرووینسرو والا صحابی وو۔ په سنه (۵۱) هـ یا (۵۰) هـ کښی څه دپاسه اویا کالو په عمر، په عقیق علاقه کښی وفات شو، بیا مدینے طیبے ته را نقل کړی شو او بقیع کښی دفن کړی شو۔ ټول (۳۸) احادیث ترے نقل دی۔ رضی الله تعالیٰ عنه۔

تشریح : لَا وُضُوءَ لِمَنْ لَمْ يَذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ :

دے حدیث کښی دوه مسئلے دی : * - لا وضوء کښی کومه نفی ده ؟

* - بسم الله عند الوضوء کښی اختلاف۔

۱ - نو په دے کښی اختلاف دے چه دا نفی کومه ده ؟

۱ - شوافع او احناف او مالکیه او یو قول دامام احمد رحمته الله دادے چه دلته نفی د کمال ده،

یعنی که چا بسم الله په ابتداء د اودس کښی اونه وئیله نو اودس ئے کیږی، خو صرف سنیت او استحباب او فضیلت ترے فوت شو۔ او فرض او واجب ترے ندی فوت شوی۔

اوس په دے سوال وارد شو چه تاسو دا کوم څائے نه وائے، څکه چه په نفی د کمال سره

خو نفی د ذات د شیء نه راځی، کما أن نفی جزء الشيء لا ينفي الكل كقطع الورقة من الشجرة۔ نو هغوی جواب کوی چه داروسته حدیث د ابو هریره، ابن مسعود رضی اللہ عنہ او ابن عمر

نه معلومیږی (کما یأتی قبیل باب الغسل) چه بسم الله وئیل واجب نه دی، بلکه سنت دی، لکه حدیث داسے دے (چه چا په اوداسه کښی بسم الله او وئیله نو په دے سره به ټول

بدن دده پاک شی، او که چا بسم الله اونه وئیله نو صرف د اوداسه اندامونه به ئے پاک شی)

د دے نه معلومیږی چه بسم الله وئیل واجب نه دی په اوداسه کښی، که چرے دا واجب وے

نو پکار ده چه د اوداسه واله اندامونه هم نه وے پاک شوی او اودس نه وی شوی !۔

لیکن ددے نہ جواب دادے چہ دا حدیث ضعیف جداً دے (أخرجہ الدارقطنی والبیہقی مرفوعاً من حدیث ابن عمر) ددے پہ سند کنبے ابو بکر الداهری عبد اللہ بن الحکم متروک راوی دے، اودارنگہ وضاع ہم دے، او پہ حدیث د ابو ہریرہ کنبے مرداس بن محمد بن عبد اللہ بن أبان عن أبیه دے، اودا دواہہ ضعیف دی۔ او پہ حدیث دابن مسعود کنبے یحییٰ بن ہشام السمسار متروک راوی دے، نو دے حدیث کنبے ڀیر زیات ضعف دے، نو پہ دے وجہ دا دلیل نہ گرخی ددے دپارہ چہ نفی د کمال دپارہ شی۔ اودا خبرہ ہم صحیح نہ دہ چہ ددے حدیث ڀیرے طریقے دی نو قوت پیدا کوی۔ ٹککہ چہ دا قوت ہلہ پیدا کوی چہ کلہ دا ضعف کم وی پہ طرق الحدیث کنبے۔ اوہر کلہ چہ ضعف سخت وی لکہ پہ دے روایت کنبے نو بیا کثرة الطرق دلیل د قوت نہ وی۔ بلکہ لا ضعف زیاتوی۔ کما فی مصطلح الحدیث۔ تمام المنة ص: ۳۱، تحفة الأخوذی: ۳۹۹/۱، نقلا عن الحافظ۔

۲۔ دویم دلیل: دا بیانوی چہ ابن سید الناس پہ شرح د ترمذی کنبے لیکی چہ بل روایت کنبے داسے راغلی دی: (لا وضوء کمال لمن لم يذكر اسم الله) نو دلته پخپلہ نفی د کمال ذکر شوہ۔

لیکن ابن حجر عسقلانی فرمائی: لم أره هكذا۔ دا روایت ما پدے طریقہ نہ دے موندلے، نو دا روایت نہ دے ثابت۔ بعضے حنفیہ وائی چہ دابن حجر نہ موندل دلیل نہ دے پہ ہغہ چا چہ ہغہ لیدلے دے پہ متقدمینو کنبے۔ نو دا خبرہ د دوی خطاء دہ وجہ دادہ چہ نفس لیدل ہم کافی نہ دی دا اثبات د مطلوب دپارہ ترخو چہ صحت او حسن نہ وی معلوم شوی۔ اوددے زیادت حال نہ دے معلوم۔ او تراوسہ پورے دا خوک پہ صحیح معتبرہ طریقہ سرہ نشی ثابتولے۔ نو صرف لیدل دابن سید الناس دلیل نہ دے۔

۲۔ دامام احمد، اہل ظواہر، حسن بصری، اسحق بن راہویہ مذهب دادے چہ بسم اللہ پہ ابتداء داوداسہ کنبے وئیل واجب دی۔ اودا رائے پہ احنافو کنبے دشاہ ولی اللہ دہلوی او ابن الہمام ہم دہ۔ (لکہ شاہ انور شاعہ پہ العرف الشذی: ۱۳/۱، کتب وائی: و تفرد بالوجوب منا ابن الہمام)۔ دغہ شان علامہ عبد الحی ہم دے (کما فی احکام القنطرة فی احکام البسملة: ۶۲/۱)۔

او علامہ کاسانی پہ البدائع والصنائع: ۲۰/۱، کنبے دامام مالکؒ نہ ہم دفرضیت قول نقل کریدے۔

البتہ: امام اسحقؒ پہ کنبے داوائی چہ کہ: عمدائے بسم اللہ پریخودلہ نو اودس باطل شو، اعادہ ئے فرض دہ، اوکہ سہوأت رے پاتے شوہ یا پہ تاویل سرہ، نو اودس ئے جائز دے۔ دانبہ قول دے ٹککہ دبسم اللہ احادیث داسے ڀیرقوی نہ دی، گویاکہ دا دریم قول شو۔

دے دویم قول والا دلائل:

۱- یو خودا حدیث دے چہ پہ دے کنبے نفی دشیؒ شویده اونفی دشیؒ دترك دركن یا ترك دفرض پہ وجہ کیپی، معلومہ شوہ چہ تسمیہ شرط او ضروری دہ۔ اودلتہ نفی د صحت، نفی دذات تہ نزدی دہ ٹککہ عدم د حقیقت سرہ عدم دذات لازم دے، اوکلہ چہ نفی د صحت اوشوہ نو معنی بہ داوی چہ ہغہ شے بہ باطل وی، نو معنی دحدیث بہ دا شی (لا وضوء: ای لا یصح الوضوء ولا یوجد شرعاً الا بالتسمیة)۔ اوکوم علماء چہ نفی د کمال مراد کوی نو ہغہ مجاز دے، اومجاز تہ ہلہ رجوع کیپی کلہ چہ حقیقت متعذر شی اودلتہ حقیقت نہ دے متعذر، دارنگہ پہ مجاز کنبے قرینے تہ ضرورت دے اودلتہ نشتہ، کما سبق بطلانہا۔

۲- دویم حدیث دابو ہریرہ دے: (قال رسول اللہ ﷺ: لا صلاة لمن لا وضوء له، ولا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه) أخرجه ابن ماجه: ۳۹۹/۱، وابوداود: ۱۰۱/۱، واحمد: ۴۱۸/۲۔ قال الحاکم: صحیح الاسناد، وصححه الألبانی فی صحیح سنن أبی داود: ۲۰/۱، رقم: ۱۰۱)۔

۳- دارنگہ پہ بعضے روایاتو کنبے - لکہ پہ روایت دترمذی او ابن ماجہ کنبے - ورسرہ پہ ابتداء کنبے دا الفاظ زیات شویدی: (ولا صلاة لمن لا وضوء له) نودلتہ ہغہ جملہ مقترنہ شویده ددے جملے سرہ، او پہ دے جملہ کنبے خو نفی دصحت دہ نو پہ (لا وضوء لمن الخ) کنبے بہ ہم نفی د صحت مراد وی، ٹککہ ددواړو جملو ترمینخہ اقتران شویده، اوداقران دلیل دے کلہ چہ ددے مخالف دلیل صریح نہ وی۔

دا وجہ دہ شاہ ولی اللہ دہلویؒ پہ حجة الله البالغة (۱۷۵/۱) کنبے لیکي:

هو* - أي حديث أبي هريرة - نص على أن التسمية ركن أو شرط، ويحتمل أن يكون المعنى: لا يكمل الوضوء، لكن لا أرتضى بمثل هذا التأويل، فانه من التأويل البعيد الذي يعود بالمخالفة على اللفظ، انتهى -

یعنی دا حدیث صریح دے چہ بسم اللہ وئیل رکن یا شرط دی، بغیر ددی نہ اودس نہ کیری، اود نفی د کمال معنی چہ کومو علماؤ کړیده نوزہ دا نہ خو بنوم ځکه چہ دا بعید تاویل دے اود ظاهر لفظ د حدیث نہ مخالف دے -

بعضه احناف وائی: چہ مونږ په دے مقام کښه دا روایت (لا وضوء آه) په معنی حقیقی ظاهری باندې ځکه نشو حمل کولې چہ په دے سره تخصیص په آیت کښه راځي په خبر واحد سره په مرتبه د شرطیت کښه، اودا تخصیص زیادت دے په کتاب اللہ باندې اوزیادت په کتاب اللہ نسخ د کتاب اللہ ده، او نسخ په خبر واحد سره نه ده جائز، ځکه کتاب اللہ نص قطعی دے، او خبر واحد ظنی دے او نسخ د قطعی په ظنی سره جائز نه ده - ددې نه **جواب: ۱** - دادې چہ نه منو دا خبره چہ زیادت په کتاب اللہ باندې نسخ ده، ځکه چہ نسخ خورفع د حکم شرعی ثابت بالخطاب ته وائی، اودلته خورفع د حکم نشته بلکه هغه حکم ثابت دے سره د زیادت نه، نو تعریف د نسخ پرې نه صادقېږي - کما قدمنا هذا البحث فی المجلد الاول -

۲ - دویم جواب دادې چہ زیادت په خبر واحد سره په نص قطعی باندې په مرتبه د وجوب او استحباب کښه خو احناف هم مني، چہ دا جائز دے، نو گویا کښه دا د سره زیادت نه دے د دوی په نیز هم، نو بناء په دے باندې احنافو له پکار دی چہ قول په وجوب د تسمیه باندې اوکړي، لکه څنگه چہ علامه ابن الهمام دا قول کړیدې، او لکه څنگه چہ جمهور احناف د وجوب د فاتحه قائل دی په مانځه کښه په خبر مشهور سره (کما فی اصول الشاشی و شرح الوقایه: ۱۶۱/۱)، نو پکار ده چہ دلته هم قائل بوجوب التسمیه شی په اودس کښه -

اوکه دوی وائی چہ په اوداسه کښه واجب نشته نو مونږ وایو: دا خبره هم فاسده ده لهذا دا د بناء الفاسد علی الفاسد د قبیلې نه شوه - نو ددې اعتراض نه دا احنافو خلاصه

نشته - بل جواب دادے چہ دغہ قاعدہ باطلہ ده، لکہ پہ اول جلد (۴۸۹/۱) کنبے تفصیلا تیرہ شویده۔

۲ - بل جواب دادے چہ دا حدیث التسمیہ أصح او أقوى او ډیر مشهور دے د حدیث الوضوء بالنبیذ نه، نو چہ پہ حدیث د وضوء بالنبیذ باندے زیادت جائز گنړی نو پکار ده چہ دا خو ډیر مشهور دے په دے باندے دے هم زیادت په کتاب الله باندے راشی ځکه چہ زیادت د کتاب الله په خبر واحد سره خو احناف هم منی۔

امام ابن الجوزی په التحقيق (۱۳۷/۱) کنبے فرمائی : مسألة : التسمية في الوضوء واجبة (فرض)، لنا أربعة أحاديث على فرضيتها، الى آخر ما قال .

بیا جمهور اعتراض کوی چہ دا حدیث د سعید بن زید ضعیف دے، نو وجوب پر مه نه ثابتیږی، او وجوب دپاره قوی دلیل پکار دے، اود دے خبر مه دپاره دامام احمد دا قول ذکر کوی کوم چہ امام ترمذی رانقل کړی دے : (لا أعلم في هذا الباب حديثا له اسناد جيد) یعنې : په دے باب د تسمیہ کنبے جید حدیث نشته۔ دغه شان قول دامام بزار او ابو زرعه هم دے، کما فی تحفة الأحوذی : ۳۹/۱۔

لیکن ددے جواب اهل ظاهر دا ورکوی چہ ددے روایت ډیر اسانید دی، چہ بعضه په بعضو سره قوی کیږی او ډیر ضعف په کنبے نشته۔

دا وجه ده چہ ابن حجر په تلخیص الحبیر (۱۱۲) کنبے لیکنی : والظاهر أن مجموع الأحاديث يحدث منها قوة تدل على أن له أصلا۔

دارنگه د ابو بکر بن أبي شيبه نه نقل دی چہ : (ثبت لنا أن النبي ﷺ قاله) یعنې د نبی کریم ﷺ نه دا ثابت ده چہ هغه دا حدیث وئیلے دے۔ (الترغيب والترهيب)۔

۳ - دارنگه ابن سید الناس په شرح د ترمذی کنبے فرمائی : (لا يخلو هذا الباب من حسن صريح وصحيح غير صريح، انتهى)۔ یعنې : په باب د بسم الله وئیلو کنبے په ابتداء داوداسه کنبے حسن حدیثونه صریح دی او صحیح حدیثونه غیر صریح ثابت دی۔

(تلخیص الحبیر : ۱۱۲/۱)۔

۴ - امام حافظ مندری په الترغیب (۲۲۴/۱) کنبے فرمائی : چہ په دے باب کنبے چہ

کوم حدیثونہ راغلی دی پہ ہغہ تولو کنبے مقال شتہ مگر (فانہا تتعاضد بکثرة طرقها وتکتسب قوة)۔ یعنی چہ تولے طریقے راجع کرے شی نو یو قوت پیدا کوی۔ اضعف پہ کنبے زیات نہ دے۔

۵ - دارنگہ ابن کثیر پہ الارشاد (۳۶/۱) کنبے نقل کریدی : (وقد روی من طرق یشد بعضها من بعض فهو حدیث حسن او صحیح)۔ تعلیق ابی داود : ۳۵۔

یعنی ددے حدیث ډیر سندونہ دی چہ بعضے د ہغے نہ بعضے قوی کوی، نو دا یا حسن حدیث دے اویا صحیح۔

څکے چہ کله پہ سند کنبے ضعف وی او متابعات شواهد اولری نو دا حدیث بیا صحیح لغیرہ درجہ کنبے شمار لے شی، کما فی المصطلح۔

دا وجه ده چہ : ۶ - ابن الصلاح هم دا خبره کړیده چہ : (ثبت بمجموعها ما ثبت بالحديث الحسن) هذا كله في عون المعبود : ۳۸/۱، والتحفة : ۳۸/۱، والمرعاة : ۱۰۸/۳۔ وتنقيح الرواة (۷۶/۱)۔

۷ - علامه عبد الحی لکهنوی فرمائی :

فان حدیث (لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه) وان لم يكن مثل حدیث (لا صلاة الا بفاتحة الكتاب) في الصححة، لكنه ليس بساقط ايضا، فان كثرة الطرق وان كان كل منها ضعيفا قد رقاہ الى الحسن على ما هو مقرر في اصول الحديث، فما المانع من ثبوت الوجوب به ؟ فافهم (احكام القنطرة في احكام البسملة، لعبد الحی : ۶۲/۱)۔

یعنی : (لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه) حدیث اگر کہ د (لا صلاة الا بفاتحة الكتاب) حدیث سرہ پہ صحت کنبے برابر نہ دے، لیکن ساقط هم نہ دے، څکے چہ کثرت د طرقو - اگر کہ یوہ یوہ طریقہ ضعیفہ هم ده - دا حدیث، حسن درجہ تہ رسولے دے، لکه چہ دا خبرہ پہ اصول الحديث کنبے بیان شویده۔ نو اوس هرکله چہ دا حدیث حسن شونو بیا په دے سرہ دوجوب ثابتیدلو نہ څه شی مانع دے ؟ ښه پوهه شه ! انتھی۔

۸ - علامه شوکانی فرمائی : وهذه الطرق يقوى بعضها بعضها فتصلح للاحتجاج بها، (

السیل الجرار : ۲۱۱/۱)۔

۹ - علامہ ابن قیم الجوزیہ فرمائی : احادیث التسمیة علی الوضوء احادیث حسان .
فالإخلاصة : ان الحديث حسن .

(المنار المنيف فی الصحيح والضعيف ص : ۱۳۰ ، رقم : ۲۷۱ -

بل دلیل یہ فرضیت د بسم اللہ وئیلو باندے حدیث دانس دے (قال طلب بعض اصحابنا من رسول الله ﷺ وضوء فقال رسول الله ﷺ : هل مع احد منكم ماء ؟ فوضع يده في الماء ويقول : توضعوا بسم الله فرأيت الماء يخرج من بين اصابعه ، فتوضؤا حتى توضؤا من آخرهم ... الحديث) أخرجه النسائي : ۱/ ۶۱۲ ، والبخاري : ۱۶۹ ، كتاب الوضوء باب التماس الوضوء ، واحمد : ۳/ ۱۶۵ ، وابن عبد الهادي في التنقيح : ۱/ ۱۰۶ . قال النووي في المجموع شرح المذهب : ۱/ ۴۰۵ : واضح ما في التسمية حديث انس واسناده جيد ، واحتج به البيهقي في معرفة السنن والآثار ، انتهى وأخرجه عبد الرزاق رقم : ۲۰۵۳۵ ، وأبو يعلى : (۳۰۳۶) -

ترجمہ : بعضے صحابوؓ در رسول اللہ ﷺ نہ اوہ طلب کرے ، رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : پتاسو کنبے چاسرہ اوہ شتہ ؟ نو نبی ﷺ اوہو کنبے لاس کیخودلو اوہ فرمائیل : د اللہ پہ نوم اخستلو سرہ اودس شروع کری۔ انسؓ وائی : ما اوہ اولیدلے چہ د رسول اللہ د گوتو د مینخ نہ راوتلے ، نو تولو صحابوؓ اودس اوکرو۔

اودا حدیث دریمہ مسئلہ کنبے ہم رازوان دے۔ اوپہ دے باب کنبے نور حدیثونہ ہم دیردی لکہ حدیث ابی سعید ، أخرجه احمد : ۳/ ۴۱ ، وأبو يعلى : ۲/ ۳۳۴ ، الدارقطني : ۱/ ۷۱ ، ابن ماجه (۳۹۷) -

۴ - **خلورم :** حدیث د سعید بن زیدؓ أخرجه الترمذی رقم : ۲۵ ، ابن ماجه : ۳۹۸ ، الطیالسی رقم : ۴۴۳ ، البيهقي : ۱/ ۴۳ -

۵ - **پنخم :** حدیث د عائشہؓ دے أخرجه الدارقطني : ۱/ ۷۲ -

خلاصہ : داچہ د اوداسہ پہ شروع کنبے د (بسم اللہ) احادیثو تہ اکثر و علماؤ صحیح یا حسن وئیلی دی چہ بعضے د هغوی نہ دادی (۱) امام اسحق بن راہویہ (۲) امام بخاری (۳) امام ابن حجر (۴) امام ابن کثیر (۵) حافظ منذری (۶) امام ابن قیم (۷) علامہ

تمس الحق عظیم آبادی (۸) علامہ شوکانی (۹) شیخ البانی (۱۰) علامہ الأحناف عبد الحی لکنوی (۱۱) شیخ عبد الرحمن مبارکفوری (۱۲) امام ابن جوزی (۱۳) امام ابن قدامہ (۱۴) علامہ ابن سید الناس (۱۵) امام ترمذی (۱۶) علامہ سندھی حنفی (۱۷) علامہ ابن صلاح (۱۸) علامہ نواب سید صدیق حسن خان (۱۹) امام بوصیری (۲۰) امام احمد بن حنبل - رحمہم اللہ۔

نو معلومہ شوہ چہ دا حدیث ثابت دیے او وجوب پرے ثابتیدے شی، او احتیاط ہم پہ دیے قول کنبے دیے، ٹککہ کہ دا حدیث ثابت وی او انسان پرے عمل اونه کری نو نقصان کنبے بہ پریوٹی، اودس بہ ئے خراب شی، اگرچہ آسانی پہ قول د جمہورو کنبے دہ، خو لیکن دا اختلاف علمی دیے، نہ عملی، پہ استحباب کنبے اختلاف نشہ صرف وجوب کنبے اختلاف دیے۔ پہ دیے باندے یوہ بلہ مسئلہ تفریع دہ۔

اوہغہ داچہ یو انسان پہ بیت الخلاء کنبے اودس کوی آیا ہغہ بہ بسم اللہ وائی کہ نہ ؟ - ۱ - **یوقول** دادے چہ نشے وئیلے ٹککہ دا بے عزتی دہ د اللہ تعالیٰ دنوم۔ دا د ہغہ علماؤ قول دیے چہ بسم اللہ وئیلو تہ مستحب وائی۔ ٹککہ چہ دمستحب پہ عملی کولو سرہ بہ بے ادبی کول نہ اختیاروی۔

۲ - **دویم قول** دادے چہ بسم اللہ وئیل واجب دی پہ ہر ٹائے کنبے چہ اودس کوی حتی چہ بیت الخلاء کنبے بہ ئے ہم وائی اودلتہ اگرچہ ظاہرا بے ادبی معلومیری لیکن د واجبو رعایت پہ وجہ ظاہرا بے ادبی کنبے پریوتل جواز لری، اگرچہ پہ زہرہ کنبے بہ ئے د بے ادبی ارادہ نہ وی خصوصاً نن صبا بیت الخلاء (لیترینونہ) خوداسے صفا فرشی وی ہیخ گندگی پہ کنبے نہ بشکاری پہ او بو استعمالو لو سرہ، او بیت الخلاء فراخہ وی گندگی جدا ٹائے وی اود غسل خانے ٹائے جدا وی، نو بسم اللہ بہ ضرور وائی۔ او پہ دیے باندے دلیل دادے چہ نبی کریم ﷺ بہ دعائشے پہ غیرہ کنبے پہ حالت د حیض دہغے کنبے قرآن لوستلو۔ وهو الراجح دلیلًا۔

۳ - **دریمہ مسئلہ: بسم اللہ بہ پہ کومو الفاظو سرہ وائی ؟**

۱ **یوقول** دادے چہ فقط (بسم اللہ) لفظ بہ وائی، دلیل پہ دیے باندے دادے چہ پہ

عمل الیوم واللیلۃ د ابن السنی رقم (۲۷) کنبے د انس بن مالکؓ یو صحیح حدیث دی چہ
پہ ہغے کنبے در رسول اللہ ﷺ معجزہ ذکر دہ، چہ بعضو صحابوؓ د نبی کریم ﷺ نہ د
اویو مطالبہ اوکړہ نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل : تاسو سرہ څہ لوښی کنبے اوبہ شته ؟ نو
پہ لوښی کنبے ئے لاس کیخودلو اودائے اوفرمائیل : (توضو ا بسم اللہ) بسم اللہ سرہ اودس
شروع کړئ۔ لکه چہ مخکنبے تیر شو۔

انسؓ فرمائی : مونږ اویا کسانو د هغے نہ اودس اوکړو۔ (باب کیف التسمیۃ علی
الوضوء)۔ وکذا أخرجه النسائی : ۱۸/۱، رقم : ۷۷، والبیہقی : ۴۳/۱، والدارقطنی :
۷۱/۱۔

پہ دی حدیث کنبے صرف (بسم اللہ) ذکر دہ، چہ بسم اللہ اووائے اودس شروع کړئ۔
۲ - **دویم قول** : دادی چہ بسم اللہ والحمد لله، الفاظ به وائی، لکه چہ حدیث د
طبرانی فی الصغیر : ۷۳، اومجمع الزوائد : ۲۲۰/۱، کنبے د ابو ہریرہؓ حدیث دی چہ
رسول اللہ ﷺ دہ تہ اوفرمائیل : یا ابا ہریرہ ! اذا توضأت فقل : بسم اللہ والحمد لله۔
اودی حدیث تہ ئے حسن وئیلی دی، دارنگہ رد المحتار : ۷۴/۱، کنبے هم وئیلی دی
چہ : واسنادہ حسن۔

۳ - **بعضی علماؤ** دا وئیلی دی چہ (بسم اللہ العظیم والحمد لله علی دین الاسلام) به
وائی، کما فی الدر المختار : ۷۴/۱، لیکن یے سندہ خبرہ دہ۔ پہ ہیخ صحیح یا حسن
حدیث کنبے نہ دہ ثابتہ۔ داد فقهاؤ تعمقات دی۔

خلاصہ : داچہ چہ یا خوبہ صرف (بسم اللہ) وائی، اویا به (بسم اللہ الحمد لله) دواړہ
جمع کوی۔ لیکن بسم اللہ سرہ (الرحمن الرحیم) یو ځائے کول چرته حدیث کنبے نہ دی
راغلئ، بلکہ صرف بسم اللہ لفظ راغلے دی، لکه پہ مقام د ذبح کنبے چہ صرف (بسم
اللہ) لفظ راغلے دی۔

اگرچہ عون المعبود : ۳۷/۱، کنبے علامہ عظیم آبادیؒ د شیخ محمد طاهر، صاحب
تکمله مجمع البحار نہ نقل کړیدی چہ : (ویکفی بسم اللہ، والأکمل : بسم اللہ الرحمن
الرحیم۔ وهکذا فی المجموع : ۳۴۴/۱)۔

لیکن پہ دے خبرہ ہم دلیل نشہ، صرف قیاس دے، او پہ احادیثو کنبے فقط لفظ د (بسم اللہ) ذکر دے نہ مکملہ (بسم اللہ الرحمن الرحیم)۔ کما أشار الیہ صاحب العون : ۳۹/۱۔ او پہ المغنی : ۱۱۵/۱، کنبے فرمائی :

والتسمیۃ وہی قول بسم اللہ : لا یقوم غیرہا مقامہا کالتسمیۃ المشروعة علی الذبیحة۔ (یعنی : صرف بسم اللہ لفظ بہ وائی، لکہ پہ ذبح کنبے چہ صرف بسم اللہ وائی، ددے پہ خائے بل لفظ نشی وئیل)۔

پہ دے باندے بلہ مسئلہ تفریع دہ — او ہغہ داچہ : یو شخص نہ پہ ابتداء داوداسہ کنبے **بسم اللہ وئیل ہیر شی** نو آیا داودس پہ مینخ کنبے بہ ئے وائی اوکہ نہ ؟۔

۱۔ احناف وائی چہ داوداسہ پہ مینخ کنبے بسم اللہ وئیل نہ دی پکار اوروتی پہ ابتداء کنبے چہ بسم اللہ ہیرہ شی نو پہ مینخ کنبے بہ ئے وائی کہ ورتہ یادہ شی۔

دلیل دا وائی : ٹککہ چہ روتی کنبے ہرہ لقمہ (نورے) جدا عمل دے نو بسم اللہ وئیل ورلہ پکار دی، او اودس خود ابتداء نہ ترانتہاء پورے یو عمل دے نو چہ بسم اللہ دیو محل نہ فوت شوہ تو بل محل کنبے نشی راوے، اودا قول قوی دے، لغدم وزود النص فی الأمر بذلك عند الفوات فی الوضوء، کما ورد الأمر بہ فی اثناء الطعام۔

۲۔ امام شافعی پہ کتاب الأم (۳۱/۱) کنبے دا فتویٰ ورکریدہ چہ بسم اللہ داوداسہ پہ مینخ کنبے لوستے شی (فان سہا سمی متی ذکر)۔

دلیل ورلہ داسے ذکر کولے شی : چہ قرآن کریم کنبے دی :

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ التغابن۔

د اللہ نہ دخپل طاقت مناسب یرہ کوی، نو بناء پہ دے باندے ہیرہ کنبے دانسان طاقت نہ وی نو اللہ ئے نہ رانیسی چہ ابتداء کنبے فوت شوہ نو وسط کنبے دے راوے، اوکلہ کلہ یو عمل بل مقام کنبے اداء کولے شی، لکہ ددے یر مثالونہ دی۔

عَنْ أَبِيهِ : پہ دے مقام کنبے مصنف باندے دوہ کرت وہم غالب شویدے :

۱۔ یو کرت وہم خود دادے چہ دلہ ئے (عَنْ أَبِيهِ) لفظ وئیلے دے یعنی ابو سعید

الخدری دپلار نہ دا حدیث نقل دے، حال داچہ دابو سعید خدری پلار مالک بن سنان دے

اوہغہ خو مخکنے تیر شویدے حدیثونہ ترمے نہ دی نقل - نو صحیح عبارت داسے دے
(عن ابن ابی سعید الخدری عن ابیہ، وابنہ عبد الرحمن، کما فی الدارمی : ۱/۱۴۱)، او
نسخہ د نصیر الدین کنے ہم داسے دی۔

۲ - دویم وہم دادے چہ : (زادوا فی اولہ) کنے ئے داوٹیلی دی چہ داروستو عبارت
احمد او ابوداود او دارمی تولو زیات کریدے، سرہ ددے نہ چہ دا عبارت دارمی نہ دے زیات
کرے، نو داسے عبارت وٹیل پکاروو : (وزاد غیر الدارمی)۔

۱۵ - وَعَنْ لَقِيطِ بْنِ صَبْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ! أَخْبِرْنِي عَنِ
الْوُضُوءِ قَالَ : أَسْبَغِ الْوُضُوءَ ، وَخَلِّلْ بَيْنَ الْأَصَابِعِ ، وَبَالَغْ فِي الْإِسْتِنْشَاقِ إِلَّا أَنْ
تَكُونَ صَائِمًا) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ . وَرَوَى ابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ
إِلَى قَوْلِهِ : بَيْنَ الْأَصَابِعِ .

ترجمہ : او جناب لقیط بن صبرہ رضی اللہ عنہ فرمائی : ما عرض او کرو یا رسول
اللہ ! ماتہ د اوداسہ پہ بارہ کنے خبر را کرئی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : پورہ اوس کوہ،
گوتو کنے خلال کوہ، کہ ستاروژہ نہ وی نوپوزے تہ پہ بنہ شان اوہ رسوہ - (ابوداود،
دارمی، نسائی)، ابن ماجہ او دارمی دا حدیث (بین الأصابع) پورے روایت کرے دے -

تعارف د لقیط بن صبرہ رضی اللہ عنہ :

دده پورہ نوم او سلسلہ نسب داسے دہ : لقیط بن عامر بن صبرہ ابو رزین العقیلی، د
بنی المنتفق قبیلے مشہور صحابی دے۔ تول (۲۴) احادیث ترمے نقل دی۔

۲ - بعضے وائی لقیط بن صبرہ جدا شخص دے اولقیط بن عامر بن صبرہ جدا دے۔

تشریح : قُلْتُ : داپہ وفد کنے راغلے دے اود نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ تپوسونہ کوی نور
تپوسونہ کتابونو د تاریخ ذکر کریدی، زاد المعاد (۵۸۸/۳) کنے۔ وکذا فی صحیح ابی
داود رقم (۱۴۲)۔

وَخَلَّلَ بَيْنَ الْأَصَابِعِ : یعنی اصابع الیدين والرجلين۔

د لاسونو او خپو د ګوتو په خلالو کبے اختلاف:

- ۱- امام شافعیؒ او مالکؒ په نیز مستحب دے۔
- ۲- دامام ابو حنیفہؒ او احمدؒ په نیز سنت عمل دے۔
- ۳- داهل ظواھر په نیز خلال اصابع الرجلین واجب دے۔ اودا قول علامه شوکانیؒ په نیل الاوطار (۱۹۱/۱) کبے، او علامه مبارکفوریؒ په تحفه الاخوانی (۴۹/۱) کبے راجح ګریدے۔

دلائل الوجوب: په دے باره کبے ډیر احادیث دی (ذکر بعضها فی التحفة والنیل والدين الخالص: ۴۹۸/۱) چه په هغه کبے امر راغله دے په تحلیل الأصابع باندے او وعید داور راغله دے په هغه چاچه دا نه کوی۔ بعضے دهغه نه دادی:

۱- **اول حدیث** دلقیط بن صبره (حدیث الباب) دے، چه په دے کبے امر راغله دے په تحلیل الأصابع باندے (أخرجه الترمذی: ۱۴/۱، وابدوداود: ۲۹/۱، وابن ماجه: ۷۵/۱، وسنده صحیح وصححه الترمذی والبعوی وابن القطان کذا فی النیل: ۱۹۱/۱)۔

۲- **دویم حدیث** دابن عباسؓ دے (قال: قال رسول الله ﷺ: اذا توضأت فخلل أصابع يديك ورجليك) رواه الترمذی: ۱۴/۱، وابن ماجه: ۷۵)۔ یعنی: کله چه اودس کومے نو دلاسونو او خپو ګوتو خلال کوه (ګوتے په کبے راکاږه)۔

والحدیث وان كان فی سنده صالح مولى التوأمة وهو اختلط بآخره، لكن حسنه البخاری لأنه من رواية موسى بن عقبة عن صالح وسماع موسى عنه قبل أن يختلط، كذا فی النیل۔ وقال الألبانی حسن صحیح، صحیح ابن ماجه: ۷۵/۱۔

۳- **دریم حدیث:** د مستورد بن شداد دے (قال: رأيت رسول الله ﷺ اذا توضأ ذلك أصابع رجله بخنصره) رواه الترمذی: ۱۵/۱، رقم: ۴۰، وابن ماجه، وفي سنده ابن لهيعة، لكن تابعه الليث بن سعد وعمرو بن الحارث خرجاه البيهقي وابو بشر الدولابي والدارقطني في غرائب مالك من طريق ابن وهب عن الثلاثة، وصححه ابن القطان، كذا فی النیل (۱۹۱/۱)۔ وقال الألبانی: صحیح، صحیح أبي داود (۱۳۵) وصحیح ابن ماجه (۷۵/۱)، رقم: ۳۶۰، باب تحلیل الأصابع)۔

۴ - **خلووم** حدیث : دوائله دے (عن النبی ﷺ قال : من لم یخلل اصابعه بالماء، خللها الله بالنار، يوم القيامة). أخرجه الطبرانی في معجمه عن العلاء بن كثير عن مكحول عن واثلة، كذا في نصب الراية : ۲۶/۱۔

نبی کریم ﷺ فرمائی : چاچہ پہ اوہو سرہ دگوتو خلال اونہ کرو، اللہ بہ دھغہ گوتے د قیامت پہ ورغ پہ اور سرہ خلال کری۔

۵ - مصعب بن سعدؓ فرمائی : عمر فاروقؓ پہ یو قوم باندے تیر شو چہ اودس ئے کولو، نو عمر ورتہ امر اوکرو چہ (خللوا) خلال اوکری (أخرجہ ابن ابی شیبۃ : ۱۱/۱)۔

۶ - ابن مسعودؓ فرمائی : (لینھکن الرجل ما بین أصابعه بالماء اونتنھکنہ النار) یعنی خلال نہ کونکی شخص تہ بہ اللہ داسزا ورکوی چہ گوتے بہ ورلہ پہ اور سوزوی۔

۷ - حذیفہ رضی اللہ عنہ فرمائی : (خللوا بین الأصابع فی الوضوء، قبل أن تخللھا النار) أخرجهما ابن ابی شیبۃ : ۱۱/۱، وعبد الرزاق۔

(پہ اوداسہ کنبے دگوتو خلال اوکری، مخکنبے ددے نہ چہ اللہ ئے پہ اور اوسوزوی)۔
ددے احادیثو د نقل کولو نہ پس شوکانیؒ فرمائی :

والأحاديث قد صرحت بوجوب التخليل وثبت من قوله ﷺ وفعله، ولا فرق بين امكان وصول الماء بدون تخليل و عدمه، ولا بين أصابع اليدين والرجلين، فالتقييد بأصابع الرجلين اوبعدم امكان وصول الماء لا دليل عليه نيل الأوطار : ۱۹۱/۱۔

ترجمہ : احادیث صریح راغلی دی پہ دے کنبے چہ تخلیل الأصابع واجب دے اودا د رسول اللہ ﷺ دقول او فعل دوارو نہ ثابت دے، برابرہ خبرہ دہ چہ اوہ پہ غیر د خلال نہ گوتو تہ رسیبری اوکہ نہ، او برابرہ خبرہ دہ چہ دلاس گوتے وی اوکہ دخپو، نوکومو علماؤ چہ داخبرہ کریدہ (لکہ ابن سید الناس) چہ خلال پہ ہغہ وخت کنبے ضروری دے کلہ چہ گوتے تہ اوہ نہ رسیبری بغیر د خلال نہ، نو داخبرہ ددوی بے دلیلہ دہ، ہیخ حدیث کنبے ورتہ اشارہ ہم نہ دہ شومے، بیا فرمائی :

وأحاديث الباب تدل على مشروعية تخليل أصابع اليدين والرجلين ويقوى بعضها بعضها، فتنتهض للوجوب، لا سيما حديث لقيط بن صبرة۔

یعنی : ددے باب حدیثونہ دلالت کوی پہ دے خبرہ چہ د لاسونو اود خپو دگوتو خلال مشروع دے، اوبعضے حدیثونہ اگرچہ ضعیف دی خو لیکن نور حدیثونہ هغے لره قوی کوی، خصوصاً حدیث دلقیط بن صبرہ۔

دا وجه ده چہ امام صنعانی^۲ په (سبل السلام : ۶۷/۱) کنبے فرمائی :
وحدیث لقیط دلیل علی ایجاب تخلیل الأصابع۔

یعنی : دلقیط^۳ حدیث دلیل دے چہ خلال دگوتو واجب دے۔

دلیل الجمهور : کوم علماء چہ تخلیل الأصابع واجب نه گنری بلکه مستحب یا سنت ورته وائی، نو دهغوی دلیل دادے چہ کومو حدیثونو کنبے امر راغله دے نو دا امر د ندب او استحباب اوسنیت دپاره دے او امر دوجوب نه دے، اووجه دا بیانوی چہ درسول الله ﷺ داوداسه حکایت کونکي صحابه^۴ ډیرزیات دی، اوپه هغے کنبے کم صحابه تخلیل ذکر کوی، نو که دا واجب وی نو ټولو صحابه کرامو^۵ به ذکر کولے۔

لیکن ددے دلیل نه **جواب** دادے چہ مخکنې بار بار تیر شو چہ دین ټول په یو حدیث کنبے نه وی، دارنگه ټول احکام او فرائض هم په یو حدیث کنبے نه وی ذکر، بلکه داهل السنن دا طریقه ده چہ په باب کنبے وارد ټول احادیث راجع کوی بیا حکم راویاسی، په یو حدیث کنبے یو حکم ذکر وی، په بل کنبے بل حکم ذکر وی، نو چہ کله په بعضے احادیثو کنبے تخلیل الأصابع ذکر نشو او په بعضو کنبے ذکر شو نو ددے نه دا نه لازمېږي چہ دا حکم به واجب او ضروري نه وی، کله چہ دا په نورو احادیثو کنبے په صحیح سند سره ثابت وی لکه چہ مخکنې تا احادیث اولیدل۔ ددے مسئلے دتفصیل دپاره (فتاوی الدین الخالص : ۴۹۸/۱، السیل الجرار، نیل الأوطار، تمام المنة، سبل السلام، نصب الرایة، درس ترمذی او عون المعبود ته مراجعه اوکړه)۔

فائده : د خلال او تخلیل یوه معنی ده، یعنې (التفریح بینها واسالة الماء بینها)۔ یعنې د گوتو کهلاؤل او دهغے ترمینځ اوبه ورداخلول (توضیح الأحکام : ۱۷۵/۱)۔

تکمله : دلاس په گوتو کنبے د خلال څه خاص طریقه په احادیثو کنبے نه ده راغله، که په طریقه د تشبیه سره وی اوکه په طریقه د تصفیق سره وی دواړه جائز دی، یعنې که د

دواړو لاسونو ګوتے یو بل کښه مخامخ داخله کړی او که یو لاس په بل لاس اوچت کړی او ګوتے یو بل کښه نښاسی۔ هر ه یوه طریقه جائز ده، البته دخپو د ګوتو په خلال کښه طریقه داسه راغله ده چه د ګس لاس په خنصر (قچ) ګوتے سره به د نبی خپه د قچے ګوتے نه شروع کوی، او په خپه کښه به د غتے (ابهام) ګوتے نه شروع کوی۔ لکه چه دا طریقه په حدیث د مستورد بن شداد کښه راغله ده، کما مرّ (دک أصابع رجلیه بخنصره)، او بل حدیث کښه دی: (کان رسول الله ﷺ یحب التیامن فی کل شیء)۔ بیا که د لاندې نه شروع کوی او که د بره نه هیڅ حرج په کښه نشته، دارنگه د قچے (خنصر) ګوتے سره د ګس لاس ذکر هم صریح حدیث کښه نشته، مگر داد قبیلے د نجاست زائل کولو نه دی او حدیث دعائشہ کښه دی چه د نبی کریم ﷺ ګس لاس به د ناپاک څیزونو صفا کولو او استنجاء دپاره وو۔

وَبَالِغٌ فِي الْإِسْتِنْشَاقِ : په روایت د دولابی کښه داسه دی (وبالغ فی المضمضة والاستنشاق) نو دا حدیث دلیل دې په دې چه مضمضة او استنشاق په اوداسه کښه واجب دی ځکه په دې دواړو باندې امر راغلی دې، اود مسئلے تفصیل مخکښه ذکر شو۔

اعتراض : جواب مطابق د سوال نه ښکاری ځکه چه صحابی تپوس داوداسه کړیدې او نبی کریم ﷺ صرف اختصار په دې خصلتونو باندې اوکړو؟

د دې **جواب** دادې چه دا حدیث خو یا راویانو تردې پورې نقل کړیدې او نبی ﷺ ورته پوره اودس ښودلې دې، او یا کیدې شی چه راوی تردې ځائے پورې مهم گنړلو او هغه نور به ورته واضح ښکاره شوی وی۔

۲- یا دا چه نبی کریم ﷺ تردې ځائے پورې ذکر کړیدې ځکه چه هغه ته په وحی یا دمخاطب د حال نه دا معلومیدله چه ده لفظ د (وضوء) ذکر کړو خو غرض ئے صرف دا څیزونه تپوسل دی، نو ځکه ئے ورته صرف دغه خصلتونه ذکر کړل نو جواب مطابق د سوال دې۔

درجة الحديث : رواه ابو داود : دا حدیث امام ابو داود، ترمذی، نسائی، ابن ماجه، دارمی، شافعی، احمد، ابن خزیمه، ابن الجارود، ابن حبان او حاکم نقل کړیدې، او حاکم او

ترمذی ابو یغوی او ابن القطان ورتہ صحیح وئیلی دی، دارنگہ حافظ ابن حجر عسقلانی پہ الاصابہ (۳۲۹/۳) کنبے نقل کریدے اویسائے وئیلی دی: هذا حدیث صحیح۔ امام نووی فرمائی: (حدیث لقیط بن صبرۃ اسانیدہ صحیحہ)، شیخ البانی پہ صحیح ابن ماجہ رقم: ۴۴۶، او صحیح ابی داود رقم (۱۴۲) ورتہ صحیح وئیلی دی۔

وَرَوَى ابْنُ مَاجَةَ إِلَى قَوْلِهِ: بَيْنَ الْأَصَابِعِ:

دا ہم دم مصنف خطائی دہ ٹکک چہ ابن ماجہ کنبے داروایت دہ کرتہ ذکر دے یو ٹل پہ باب المبالغة فی الاستنشاق کنبے اودا مکمل روایت دے اودویم ٹل پہ (باب تخلیل الأصابع) کنبے او پہ دے کنبے صرف (بین الأصابع) پورے روایت نقل شویدے۔ نو دم مصنف دا خبرہ چہ ابن ماجہ داروایت صرف (بین الأصابع) پورے ذکر کرے او پورہ روایت نے نہ دے ذکر کرے، صحیح نہ دہ۔ ٹکک مصنف داروایت صرف پہ یو باب کنبے ناقص لیدلے نو حکم نے کریدے، ورنہ پہ بل باب کنبے مکمل روایت ہم شتہ، کما عرفت۔

۱۶ - وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِذَا تَوَضَّأْتُ فَخَلَّلْتُ أَصَابِعَ يَدَيْكَ وَرِجْلَيْكَ). رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ. وَرَوَى ابْنُ مَاجَةَ نَحْوَهُ. وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ.

ترجمہ: او جناب ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل: کلہ چہ تہ اودس کوے نو ددوارو لاسونو او خپو دگوتو خلال کوہ (گوتو کنبے گوتے ورکوہ)۔ (ترمذی)، او ابن ماجہ ددے پشان روایت کرے دے، ترمذی وئیلی دی: دا حدیث غریب دے۔

درجۃ الحدیث: رواہ الترمذی (۳۹) وابن ماجہ (۴۴۷):

دا روایت امام ترمذی، احمد او حاکم نقل کریدے، امام ترمذی ورتہ حسن غریب وئیلے، لکہ پہ موجودہ نسخو کنبے دا عبارت دے (حدیث حسن غریب)، پہ دے روایت کنبے اگرچہ صالح مولی التوامة راوی ضعیف دے پہ آخری عمر کنبے نے حافظہ گدہ وده شوے وہ نو پہ حدیثونو کنبے بہ خطاء کیدو، لیکن مونر دنیل الأوطار پہ حوالہ نقل کری

وو چہ موسیٰ بن عقبہ چہ ددے روایت راوی دے ہغہ دا حدیث د صالح نہ مخکنیہ
داختلاط نہ آوریدلے دے کله چہ ہغہ صحیح الحافظہ وو، لہذا دا روایت صحیح دے۔
دا وجہ دہ چہ امام ترمذی ہم ورتہ صحیح وثیلی دی۔ او امام بخاری ہم تحسین
کریدے، لکہ چہ حافظ ابن حجر پہ تلخیص الحبیر ص (۳۴) کنبے نقل کریدے او شیخ
البانی پہ صحیح ابن ماجہ رقم (۴۴۷) کنبے ورتہ حسن صحیح وثیلی دی۔

۱۷ - وَعَنِ الْمُسْتَوْرِدِ بْنِ شَدَّادٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم إِذَا تَوَضَّأَ
يَذُلُّكَ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ بِخَنْصَرِهِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : او جناب مستورد بن شداد رضی اللہ عنہ فرمائی : ما رسول اللہ اولیدو چہ
کله بہ ئے اودس کولو نو پہ کچے گوتے سرہ بہ ئے د خپلو دواړو خپو گوتو خلال کولو۔
(ترمذی، ابو داود، ابن ماجہ)۔

تعارف : د مستورد بن شداد رضی اللہ عنہ

دا قریشی حجازی صحابی دے اوپلار ئے ہم صحابی دے، دکوفے اوسیدونکے پاتے
شویدے۔ د مصر فتح تہ حاضر شویدے او پہ اسکندریہ مقام کنبے پہ سنہ (۴۵) کنبے
وفات شویدے۔ تول (۷) احادیث ترمے نقل دی، امام مسلم صرف دوہ نقل کریدی۔ رضی
اللہ عنہ۔

تشریح : إِذَا تَوَضَّأَ يَذُلُّكَ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ بِخَنْصَرِهِ : ديدلك مطلب دادے چہ
نبی علیہ السلام بہ دگس لاس پہ قچہ گوتہ باندے د خپو پہ گوتو کنبے خلال کولو، لکہ
پہ روایت د احمد کنبے (ویدلك) پہ خائے (یخلل) لفظ راغلے دے، نو دا حدیث دلیل دے چہ
قچے گوتے سرہ د خپو پہ گوتو کنبے خلال کول مستحب دی۔ غرض پہ خلال کنبے دادے
- واللہ أعلم - چہ اوبہ دگوتو بیخونو تہ اورسی، او هیخ خائے اوچ پاتے نشی، اود گس
لاس پہ قچہ گوتہ بہ خک کہ خلال کوی چہ دا ازالہ دنجاست دہ، اودا پہ گس لاس سرہ کول
پکار دی او قچہ گوتہ دگوتو بیخونو تہ بنه ننوخی۔

۲ - یاد (یدلك) معنی دادہ چہ قچہ گوتہ بہ ئے د خپو پہ گوتو باندے راخکله او مړلہ،

نویا بہ پہ دے کنبے دلیل وی چہ دتولو اندامونو مہل مستحب دی، دپارہ ددے چہ اوہ ہر خائے تہ اورسی۔ لکہ داسنت پہ بل حدیث د عبد اللہ بن زیدؓ کنبے راغلے دے (ان النبی ﷺ اتی بثلاثی مد فجعل یدلک ذراعیه) حدیث صحیح (مسند احمد : ۴/۳۹، ابن خزیمہ : ۱۱۸، وصححه، وابن حبان : ۱۰۸۳، والحاکم : ۱/۱۴۴، وصححه شعیب فی تحقیقہ لابن حبان، وصححه البسام فی توضیح الأحکام : ۱/۲۱۵) و سیاتی۔

یعنے : نبی ﷺ تہ دیو مد دوہ حصے اوہ راوہے شی نورسول اللہ ﷺ شروع شو چہ دوارہ خنگلے تے مہلے۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی : دا حدیث ہم ترمذی، ابن ماجہ، ابوداود او احمد نقل کریدے، ابوداود پہ دے حدیث سکوت کریدے او امام ترمذی و ثیلی دی چہ عبد اللہ بن لہیعہ پہ دے روایت سرہ متفرد دے، لیکن دا خبرہ صحیح نہ دہ ٹکہ دہ متابعین موجود دی چہ ہغہ حافظ ابن حجرؒ پہ التلخیص (۳۴) کنبے ذکر کریدی، یولیت بن سعد دے، او بل عمرو بن الحارث۔ دا وجہ دہ چہ ترمذی ورتہ پہ بعضو معتمدو نسخو کنبے (هذا حدیث حسن غریب) و ثیلی دی، بیہقی، ابوبشر الدولابی او دارقطنی پہ (غرائب مالک) کنبے پہ طریقہ دابن وہب ددرے وارونہ دا روایت نقل کریدے نو متابعین تے شتہ دے، دے وجہ نہ امام ابن القطان ورتہ صحیح و ثیلی دی، شیخ البانی پہ صحیح الترمذی رقم (۴۰) او ابن ماجہ رقم (۴۴۶) کنبے صحیح کریدے۔

۱۸ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأَ أَخَذَ كَفًّا مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَهُ تَحْتَ حَنْكِهِ فَخَلَّلَ بِهِ لِحْيَتَهُ. وَقَالَ : هَكَذَا أَمَرَنِي رَبِّي. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمہ : او جناب انس رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ پہ چہ کلہ اودس کولو نو د اوہو یو چونگ بہ تے راواخستلو۔ دزنے لاندے بہ تے کرواوپہ ہغے سرہ بہ تے د گیرے خلال اوکرو، اووے فرمائیل : ہمدان ماتہ مے خپل رب حکم کرے دے۔ (ابوداود)۔

تشریح : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأَ أَخَذَ كَفًّا مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَهُ تَحْتَ حَنْكِهِ :

حنك په فتح د حاء او نون سره د دننه خولې بره او د ژبې لاندې طرف حصے ته وائی او تحت الحنك د زنې لاندې طرف ته وائی -

د تخلیل معنی : گیره جدا جدا کول په گوټو سره او ددې په مینځ کښه اوبه تیروول دې دپاره چه د اوداسه اوبه د وینستو مینځ ته داخل شی او خرمن د مخ ته اورسی -

۲- بیا په لحيه کښه خلال یو ځل کافی دې - اودوه ځله اودرې ځله چه کومو احادیثو کښه راغلی دی هغه ضعیف دی، نو سنت عمل نه دې - کما فی فتاوی الدین الخالص (۴۹۵/۱) بیا په دې باب کښه دوه مسئلې دي :

۱- یوه دگیرې وینځل - ۲- دویمه : تخلیل اللحيه -

۱- نود اولې مسئلې تفصیل دادې : ۱- عطاء او ابو ثور فرمائی : گنډه گیره او گده او خفیفه وغیره کښه هیڅ فرق نشته، بلکه د ټولو وینځل واجب دی، دوی قیاس کوی په جنابت باندې چه په هغه کښه ددې فرق نه کیږي، نو په اوداسه کښه به هم ددې فرق نشي کولې - ۲- د جمهورو مذهب کښه تفصیل دې :

(۱) **شق اول :** که گیره گنډه او او گده نه وی یعنې د مخ د دائرې نه بهر نه وی اود مخ خرمن په کښه ښکاری، نو ددې په وینځلو کښه تقریبا د ټولو علماؤ اتفاق دې چه وینځل ئې واجب او فرض دی، که یو وینسته اوج پاته شی نو اودس به بیا راگرځوی - الفقه علی المذاهب الاربعه (۶۰/۱) -

(۲) **شق ثانی :** او که گیره مسترسل (زورنده) او گده یا گنډه وی نو په دې کښه دا گنجائش شته چه د مخ د دائرې وینسته او وینځل شی او کوم وینسته چه زورند دی که هغه اوج پاته شو نو بیا که لری، البته دهغه وینځل مسنون دی واجب نه دی - اود گیرې گنډه وینستو کښه صرف گوټو وړ داخل کړې شی اگر که هغه اونه وینځل شی هم جائز ده - خودا مذهب د احنافو او مالکیانو دې - د احنافو د مذهب تشریح داسې ده چه د هغوی نه په مقدار مفروض د گیرې کښه څو روایات دي (۱) مسح ربع اللحيه (۲) مسح کل اللحيه (۳) مسح ما یلاقی بشرة الوجه (مخ سره مخامخ وینسته مسح کول فرض) وَصَحَّتْهُ قاضی خان (۴) مسح الثُلُث (دریمه حصه د گیرې مسح کول - (۵) وروی عدم وجوب

شیء۔ (پدے کنبے ہیخ شے نہ دے واجب) اوداروایات صرف په گنړه گیره کنبے دی او په خفیفه گیره کنبے خو وینځل دتولے گیره واجب دی تردے چه لاندے خرمن د مخ ته اوبه ورسوی۔ او که گیره مسترسل (زورنده) وی نو د هغه نه وینځل واجب دی او نه مسح کول او منیة المصلی کنبے دی چه مسح کول ئے سنت دی کذا فی البحر الرائق (۴۱/۱) اود شوافع اود حنابلہ مذهب دادے چه که گیره مسترسل (زورنده) وی او یا د مخ د دائرے نه بهروی نو د هغه وینځل هم واجب دی۔ څکه چه داد مخ نه حساب ده او په محل د فرض کنبے زرغونه شویده۔ کذا فی المغنی

لیکن دا فرقونه صرف علماؤ کړیدی، احادیثو کنبے دگنړے اونړی گیره صراحه فرق نه دے خودلے شوی۔ بلکه علماؤ د حدیث نه استنباط کړیدے لکه په حدیث د ابن عباسؓ کنبے دی چه نبی ﷺ د مخ دپاره یو چونک اوبه راواخستے اوبل لاس ئے ورسره یو ځائے کړو او مخ ئے پرے اووینځلو۔ الحدیث (أخرجه البخاری : ۲۶/۱)۔

نو ددے نه معلومیږی چه گنړه گیره په یو کرت اوبو اچولو سره هیخ کله پوره نه وینځلے کیږی، دا عادتاً ممکن نه ده، بلکه ضرور څه وینسته اوچ پاتے کیږی۔ او څوک چه دا نه منی نو دا مکابره (سینه زوری) ده، د وجدان خلاف کول دی، کما قال الشوکانی فی النیل (۱۸۵/۱) اودا قول او فرق کول مذهب د اکثر و علماؤ دے۔

دلائل : احناف او مالکیه دلیل دا پیش کوی چه نبی ﷺ پخپله دگنړے گیره والا وو، اود هغه نه هیچرے نه دی نقل چه هغه به باطن دگیره هم وینځلو، بلکه صرف خلال ترے نقل دے۔ ۲- دارنگه زورند وینسته د محل د فرض نه خارج دی نو ددے مثال داسے دے لکه هغه وینسته چه د سر نه راخکته شوی وی۔ اودننه اوبه ورنویستل هم څکه ضروری ندی چه وجه (مخ) نوم دے د هغه خرمن چه په هغه سره مواجعت حاصلیږی او دننه خرمن خو داسے نده۔

شوافع او حنابلہ دلیل دا وائی څکه چه : ۱- دا مسترسل په محل د فرض کنبے را زرغونه شویده او په نوم دگیره کنبے داخل ده، یعنی دلحیه لفظ هغه ته هم شامل دے۔

۴- **دویم دلیل :** مسلم (۱۲۰/۱) کنبے حدیث د عمرو بن عبسه کنبے دی : (ثم اذا

غسل وجهه كما أمره الله إلا خرت خطايا وجهه من أطراف لحيته مع الماء)۔

نو ددے نہ معنو میسری چہ اطراف اللحیہ وینخل ہم واجب دی، او پہ دے قول کنبے احتیاط دے، او اول قول کنبے گنجائش دے۔

تنبیہ : دا اختلاف صرف پہ اوداسہ کنبے دے، ہر چہ غسل دجنابت دے نو پہ ہغے کنبے دگیرے وینخل مطلقا واجب دی، یعنی کہ گیرہ ہر خنگہ مقدار کنبے وی وینخی بہ ئے۔ وجہ دادہ چہ پہ قرآن او احادیثو کنبے دجنابت پہ غسل کنبے ځیر تاکید راغلے دے۔

۱- لکہ آیت : ﴿فَاطْهَرُوا﴾ کنبے مبالغہ فی التطہیر راغلے دہ۔

۲- او حدیث : (تحت كل شعرة جنابة، فبلوا الشعر وانقوا البشر)، ابو داود، ترمذی، ابن ماجہ، بسند فیہ مقال، ویؤیدہ روایۃ علی مرفوعا، وسیأتی فی باب الغسل۔ یعنی د ہر وینستہ لاندے جنابت دے۔

دویمہ مسئلہ : تحلیل اللحیہ دہ :

اول پہ دے کنبے اختلاف دے چہ آیا دگیرے خلال شتہ کہ نہ ؟۔

۱- **نویو قول** دادے چہ دگیرے خلالول نشتہ، او پہ دے بارہ کنبے چہ خومرہ احادیث راغلی دی ہغہ ٲول باطل دی، لکہ دا قول دابن ابی حاتم، احمدؑ او ابو زرعةؑ دے او ابن القیمؒ ہم ذکر کرے دے۔

نصب الراية (۲۶/۱) کنبے فرمائی :

قال ابن أبي حاتم في كتاب العلل : سمعت أبي يقول : لا يثبت في تحليل اللحية حديث، آه۔

علامہ ابن القیمؒ پہ زاد المعاد (۱۹۰/۱) کنبے فرمائی :

وقال أحمد وأبو زرعة : لا يثبت في تحليل اللحية حديث، آه۔

۲- **قول ثانی :** دا کثرو علماؤ دے چہ پہ دے باب کنبے ځیر صحیح احادیث شتہ دے

چہ ہغہ نصب الراية، تلخیص الحبیر، تحفة الأحوذی اونیل الأوطار کنبے ذکر دی۔ لکہ

چہ روستو بہ راشی۔ نو خلال اللحیہ پہ اوداسہ کنبے شتہ دے، اودغہ نہ منونکی علمائے

کرام خطا شویدی، هغوی ته به صحیح حدیثونہ نہ وی رسیدلی، یائے تقلیدی انداز کنبے

قول نقل کریدی۔

حکم د تخلیل اللحیة :

اوس کوم علماء (جمہور) چہ د خلال قائل دی دوی خپل مینځ کنبے مختلف دی په حکم د تخلیل اللحیہ کنبے چہ دا په کومه درجه کنبے ده؟

۱- **نویو قول :** دادے چہ تخلیل اللحیہ واجب دے، اودا قول د اسحق بن راهویہ دے، دافرمانی : (ان ترکه ناسیا او متاولاً أجزاء، وان ترکه عامداً أعاد)، یعنی کہ په هیره یا تاویل سره ئے پریدی نو اودس ئے جائز دے، اوکه قصدا ئے پریدی نو بیا به دوباره اودس کوی (ترمذی : ۱۳۷/۱)۔

او علامه مقبلی هم ورته واجب وائی، کما قال فی المنار (۵/۱) : و تخلیل اللحیة واجب کقبل نباتها الخ۔

۲- د شوافعو او ابو یوسف په نیز سنت دے۔

۳- د احنافو په نیز مستحب دے۔

الغرض : د جمہورو په نیز واجب نه دے بلکه مستحب او سنت دے۔

قائلینو د **وجوب** دپاره دلیل دادے چہ د تخلیل اللحیہ باره کنبے ډیر احادیث راغلی دی، او په بعضو احادیثو کنبے امر شویدے په تخلیل اللحیہ باندے لکه په حدیث د انس (حدیث الباب) کنبے دی (فخلل به لحيته، وقال : هكذا أمرني ربي)۔ او امر دپاره د وجوب دے۔ ۳- دارنگه نبی کریم ﷺ نه په تخلیل اللحیہ کنبے مداومت ثابت دے په احادیثو کنبے۔ نو دا دلیل د وجوب دے، لکه چہ په حدیث د عثمان (کما يأتي متصلاً في الكتاب) کنبے دی : (ان النبي ﷺ كان يخلل لحيته) اوکان د دوام دپاره دے، اودا صحیح حدیث دے لکه چہ ترمذی ورته حدیث حسن صحیح وئیلی دی۔

قائلینو د استحباب او سنیت دپاره دلائل دادی :

تخلیل اللحیہ څکه مونږ د استحباب په درجه کنبے گنړو چہ په دے باب کنبے څومره حدیثونه راغلي دی هغه اگر چہ زیات دی، لیکن ضعیف دی۔ اوکه اومنو چہ صحیح دی، اوقابل داستدلال دی (لکه چہ دا خبره صحیح ده)۔ کما قال الشوکانی : ۱۸۵/۱- نو بیا هم وجوب پرې نه ثابتیږی۔ څکه چہ په دے روایاتو کنبے افعال د نبی کریم ﷺ ذکر

دی، او افعال وجوب نہ پیدا کوی نومستحب شو۔ او هغه روایات نصب الرایہ (۲۴/۱) او نیل الأوطار (۱۶۵/۱)، تحفة الأحوذی (۱۳۹/۱)، السیل الجرار (۲۲۳/۱)، تلخیص الحبیر (۱۵۳/۱)، الفتح الربانی (۲۸/۲)، صحیح الجامع (۸۵۷/۲)، کنبے ذکر دی۔

۲- او هر چه په بعضے روایاتو کنبے د امر راتلل دی لکه چه په دے حدیث د انس کنبے (هكذا امرنی ربي) نودا حدیث اگر چه حسن درجه کنبے دے یا صحیح دے کما یأتی، خو لیکن بیا هم په دے سره وجوب نه ثابتیږی، وجه داده چه په دے کنبے امر نبی ﷺ ته شویده نه امت ته، نو په امت باندې ددے وجوب نه دے ضروری څکه دا الفاظ صریح دی په تخصیص کنبے په نبی ﷺ پورے، او فرائض خو په احتمال باندې نه ثابتیږی ترڅو چه یقینی دلیل نه وی، کما فی المرعاة (۱۱۱/۲) والنیل (۱۸۶/۱)، او که تخصیص رانشی هم نو دا مجرد فعل د نبی کریم ﷺ او فعل وجوب نه پیدا کوی۔

۳- **بله وجه** او دلیل دا بیانوی: چه د نبی ﷺ نه د اودس حکایت ډیرو صحابو کړیده لیکن د تحلیل اللحیه متعلق احادیث صرف د څو صحابو نه نقل دی، که دا واجب وے نو پکار ده چه د هر صحابی په حدیث کنبے نقل کیدلے۔

اودا علماء، د عثمان د حدیث نه دا جواب کوی چه (کان یخلل لحیته) کنبے کان همیشه دپاره د دوام او استمرار دپاره په احادیثو کنبے نه راځی، بلکه په احیانا وقوع باندې هم دلالت کوی۔ لکه علامه نووی په شرح د مسلم کنبے ددے تصریح کړیده۔ اوددے ډیر مثالونه په احادیثو کنبے موجود دی چه بعضے صحابو دا وئیلی دی (کان رسول الله ﷺ یفعل کذا) او حال دا چه هغه کار دهغه نه یو څو کړت نقل وی۔ دا وجه ده چه حافظ ابن القیم زاد المعاد (۱۹۰/۱) کنبے فرمائی:

وکان یخلل لحیته احیانا ولم یکن یواظب علی ذلك۔

یعنې: نبی ﷺ به کله کله گیره مبارکه خلال کوله، په دے باندې به ئے همیش والے نه کولو۔ دارنگه د گیرې د خلال په پریخودلو رخصت د ابن عمر او حسن بن علی اوبیا نخعی او جماعت د تابعینو نه نقل دے۔ کما فی السنن الکبر للبيهقي (۵۴/۱) لکه چه د ابن عمر روایت کنبے دی (ویشبک لحیته اصابعه احیانا ویتړک احیانا) (۵۵/۱)۔

دے دیے پہ خلاف علامہ مقبلیؒ پہ المنار (۵۰/۱) کہنے لیکے چہ : تخلیل اللحیہ واجب دے او پہ احادیثو دباب کہنے پہ بعضے روایاتو کہنے تصریح دوجوب دے (ہکذا امرنی ربی) نو پہ باندے عمل کولے شی او دے معارض حدیث نشہ، مگر صرف ہغہ حدیث چہ نبی ﷺ یو یو کرت اودس کریدے او پہ یو غرفہ (چونگ) باندے ئے مخ وینخلے دے، نو پہ یوہ غرفہ باندے خو دمخ وینخل اود گیرے خلال دوارہ نشی کیدے، مگر - دے وائی - پہ دے حدیث کہنے ہیخ دلیل نشہ پہ نفی دوجوب باندے، وجہ دادہ چہ ہغہ یوہ غرفہ تامہ کاملہ وہ، او پہ کاملہ غرفہ سرہ دمخ وینخل او خلال دوارہ ممکن دی، نو دا حدیث پہ نفی دوجوب کہنے صریح نہ دے۔

خلاصہ : * داچہ تخلیل اللحیہ ضروری دے، پہ درجہ داستحاب یا وجوب کہنے، او پرنخودل ئے صحیح نہ دی۔ وجہ دادہ چہ دا پہ سنت کہنے ثابت دے، لکہ ابن ابی شیبہ (۱۲/۱) دعمار بن یاسرؒ، ابن عمرؒ، انسؒ، علیؒ، ابو امامہؒ، عثمانؒ، ابن سیرینؒ او ابراہیمؒ نہ تخلیل اللحیہ نقل کریدے۔

* امام ترمذیؒ فرمائی : وقال بهذا أكثر أهل العلم من أصحاب النبي ﷺ ومن بعدهم رأوا تخليل اللحية، وبه يقول الشافعي، وقال أحمد : ان سهى عن التخليل فهو جائز. (ترمذی : ۱۳۷/۱)۔

* دارنگہ ڀیر متعدد احادیث پہ کہنے دی چہ بعضے دھغے نہ دادی :

۱ - یو حدیث دانس دے (ہکذا امرنی ربی) پہ دے کہنے اگرچہ ولید بن زوران راوی دے لیکن دا حسن الحدیث دے اودا حدیث پہ نورو سندونو ثابت دے، وصححه الحاكم (۱۴۹/۱) ووافقه الذهبي کما سیاتی۔

۲ - دویم حدیث : دعثمانؒ دے (کما یأتی فی الکتاب) : أن رسول الله ﷺ توضأ فخلل لحيته) رواه الترمذی برقم : ۳۰، وهو صحیح کما سیاتی الکلام علیہ۔

۳ - حدیث دعمار بن یاسرؒ : قال : رأيت رسول الله ﷺ يخلل لحيته (أخرجہ ابن ماجہ : ۷۲/۱، رقم : ۴۲۹، والترمذی رقم : ۲۹)۔

امام ترمذیؒ دے حدیث بارہ کہنے فرمائی چہ ابن عیینہؒ فرمائی : عبد الکرم بن ابی

المخارق د حسان بن بلال نه دا حدیث التخلیل نه دے آوریدلے۔ خو لیکن بیا همدغه حدیث په بل سند سره ذکر کوی۔ دا حدیث په دواړو سندونو امام حاکم النیسابوری په المستدرک (۱۴۹/۱) کښه صحیح کړیدے۔ دارنگه شیخ البانی ورته په صحیح ابن ماجه رقم (۴۲۹) کښه صحیح وئیلی دی دوجے د کثرت شواهدو نه په دے باب کښه۔

۴ - حدیث دعائشه دے : (کان رسول الله ﷺ اذا توضأ خلل لحيته بالماء) نبی کریم ﷺ به چه کله اودس کولو نو گیره مبارکه به ئه خلال کوله۔

(أخرجه الحاكم في المستدرک: ۱/۱۵۰، وصححه، وسكت عنه الذهبي، بلوغ الأمانی: ۲/۲۸)۔ حافظ ابن حجر فرمائی: واسناده حسن، کذا فی التلخیص: ۱/۸۶۔

۶.۵ - دارنگه حدیث دانس بن مالک او ابو ایوب أنصاری دے چه حاکم (۱۴۹/۱) اونصب الرايه (۲۶/۱) کښه ذکر دے، او شیخ البانی په صحیح ابن ماجه (۷۲/۱) کښه نقل کړیدے او د شواهدو په وجه باندے صحیح دے۔

۷ - حدیث ابن عمر: أخرجه الطبرانی وابن ماجة والبيهقي وصححه ابن السكن بلفظ (كان اذا توضأ عرك عارضيه بعد العرك ثم يشبك لحيته بأصابعه من تحتها) وفي اسناده عبد الواحد وهو مختلف فيه، کذا فی النيل: ۱/۱۸۵۔

ددے نه علاوه نور احادیث هم په نصب الرايه، تلخیص الحبير اونیل الأوطار کښه کتله شئ۔

نو ددے گنړو احادیثو په رنړا کښه - چه بعضه ډیر صحیح دی، او بعضه گذاره حال دی - دا خبره مخه ته راځی چه تخلیل اللحيه مشروع عمل دے، یا خو په درجه دوجوب کښه او یا په درجه د استحباب کښه، عمل پرې پکار دے۔

نو په دے احادیثو ذکر کولو کښه رد راغلو په هغه علماؤ چه هغوی منکر دی دخلال اللحيه نه، په دے گمان چه په دے باب کښه هیڅ یو حدیث صحیح نشته۔ نو دا صحیح روایتونه مونږ ددوی په رد کښه ذکر کړل۔

تکمیل: هر کله چه تخلیل اللحيه ثابت شو نو اوس به ددے **چه طریقه وی؟**

نو ددے طریقه په احادیثو کښه داسه راغله ده: چه په لاس کښه به اوبه راواخلي اود

زنی لاندی بہ ئے کپی اود لاندی نہ بہ خلال دگیرے اوکری۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابو داود (۱۴۵) : پہ دمے حدیث دانس بن مالک کنبے ولید بن زوران راوی دمے، حافظ ابن حجرؒ پہ التقرب کنبے فرمائی : لین الحدیث دمے۔ اوددہ نہ علاوہ نور راویان ثقات دی۔ ابن جبانؒ دا پہ ثقاتو کنبے ذکر کریدمے۔

شیخ البانیؒ پہ تعلیق د مشکاة المصابیح (۱۲۸/۱) کنبے فرمائی : دمے حدیث اسناد احتمال د تحسین لری، لیکن حدیث صحیح دمے د کثرت طرق اوشواہدو پہ وجہ۔ او پہ ارواء الغلیل : ۱۳۰/۱، کنبے فرمائی : دمے حدیث بل طریق دمے صححہا الحاکم : ۱۴۹/۱، ووافقه الذہبی، ومن قبلہ ابن القطان، ولہ شواہد کثیرہ ذکر ت بعضہا فی صحیح ابی داود تحت رقم : ۱۳۳، وبہا یرتقی الحدیث الی درجۃ الصحۃ۔

۱۹ - وَعَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُخَلِّلُ لِحَيْتِهِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : او جناب عثمان رضی اللہ عنہ نہ روایت دمے چہ نبی کریم ﷺ بہ خپلہ گیرہ مبارکہ خلال کولہ۔ (ترمذی، دارمی)۔

تشریح : كَانَ يُخَلِّلُ لِحَيْتِهِ : یخلل معنی دہ : يُدْخِلُ يَدَهُ فِي خِلْلِهَا، او خَلَّلَ د وینستو کھلاؤ خایونو تہ وائی، دا حدیث ترمذی (۳۲)، دارمی (۱۷۸/۱ - ۱۷۹)، ابن ماجہ (۴۳۰)، ابن الجارود فی المنتقی، دارقطنی، ابن خزیمہ، ابن جبان او حاکم روایت کریدمے۔

امام ترمذیؒ فرمائی : حدیث حسن صحیح۔ اود امام بخاریؒ نہ نقل کوی چہ ہغہ فرمائی : أصح شيء في هذا الباب حديث عامر بن شقيق عن أبي وائل عن عثمان - او حسن ئے ورتہ وئیلی دی۔

امام حاکمؒ پہ المستدرک : ۱۴۹/۱، کنبے فرمائی :

اسناد صحیح لا نعلم فیہ طعنا بوجه من الوجوه ووافقه الذہبیؒ۔ (یعنی : پہ ہیخ بوہ طریقہ کنبے پہ کنبے طعن نشستہ) اود دمے دپارہ ئے شواہد راویدئی دانس، عائشہؓ، علیؓ،

عمارؓ نہ ۔

حافظ پہ التلخیص (۸۵/۱) کنبے فرمائی : ددے نور شواہد دام سلمہؓ، ابی ایوبؓ،
ابو امامہؓ، ابن عمرؓ، جابرؓ، جریرؓ، ابن ابی اوفیؓ، ابن عباسؓ، عبد اللہ بن ابی عکبرہؓ او ابو
الدرداءؓ نہ پہ مختلفو سندونو سرہ نقل شویدی ۔ او پہ ہغے ئے بیا کلام کریدے ۔

دارنگہ حافظ پہ التہذیب (۶۹/۵) کنبے ددے حدیث تصحیح دابن خزیمہؓ، ابن حبانؓ
نہ ہم نقل کریدے، دارنگہ حافظ زیلعیؒ پہ نصب الراية (۲۶/۱) کنبے فرمائی : امثل
احادیث تحلیل اللحیة حدیث عثمان ۔

او دغہ شان ابن القطانؒ دے حدیث تہ صحیح وثیلے دے، شیخ البانیؒ پہ صحیح ابن
ماجہ (۷۲/۱) کنبے فرمائی : صحیح۔

او ہرچہ دا قول دابن معینؒ دے چہ پہ دے روایت کنبے عامر بن شقیق دے او ہغہ
ضعیف دے، او ابو حاتم وائی : لیس بالقوی ۔ نو ددے جواب دادے چہ علامہ مبارکفوریؒ
پہ تحفہ الأحوذی (۴۴/۱) کنبے لیکی چہ دا حدیث صحیح دے او صالح دے دا احتجاج
دپارہ، او ہرچہ ددے علماؤ تضعیف دے نو دا مجمل دے، سرہ ددے نہ چہ ددوی پہ خلاف
حاکم او ترمذی او امام بخاریؒ ورتہ حسن او صحیح وثیلے دے، نسائی ددہ بارہ کنبے فرمائی
: لیس بہ بأس ۔ نو د عامر حدیث مقبول دے خصوصاً چہ کلہ ورسرہ دغہ شواہد کثیرہ
ہم ملگری شی ۔

۲۰ - وَعَنْ أَبِي حَيَّةَ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيًّا تَوَضَّأَ فَغَسَلَ كَفَّيْهِ حَتَّى انْقَاهُمَا ثُمَّ
مَضْمَضَ ثَلَاثًا وَاسْتَنْشَقَ ثَلَاثًا وَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ مَرَّةً ثُمَّ
غَسَلَ قَدَمَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَامَ فَأَخَذَ فَضْلَ طَهُورِهِ فَشَرِبَهُ، وَهُوَ قَائِمٌ ثُمَّ قَالَ:
أَحَبُّتُ أَنْ أُرِيكُمْ كَيْفَ كَانَ طَهُورُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. رَوَاهُ ابْنُ تَرْمِذٍ وَالنَّسَائِيُّ.

ترجمہ : او جناب ابو حیہؒ فرمائی : ما علی رضی اللہ عنہ اولیدلو چہ اودس ئے

او کړو، نو خپل دواړه ورغوی ئې اووینځل تردې پورې چې صفائې کړل، بیا ئې درې ځلې خپلې ته اوبه واچولې او درې ځله ئې پوزې ته اوبه واچولې، او درې ځله ئې خپل مخ اووینځلو، او درې ځله لیچې، او یو ځل ئې په سرباندمې مسح او کړه، بیا ئې تر پرکو پورې خپلې دواړه خپې اووینځلې، بیا او دریدلو او د خپل اوداسه نه پاتې شومې اوبه ئې راواخستې او هغه ئې په ولاړه اوڅکلې، بیا ئې اوفرمائیل : ما دا خوښه او گنړله چې زه تاسو ته اوبنایم چې در رسول الله ﷺ اودس څنگه وو - (ترمذی، نسائی)۔

تعارف : د ابی حیه رحمه الله :

دا د قیس الوداعی الهمدانی الحارثی څو ئې دې، خپل نوم ئې نه دې ذکر، ابو حیه باندمې مشهور دې، ابن حبان په ثقاتو کښې ذکر کړیدې، ابن القطان فرمائی : وثقه بعضهم۔ اودده حدیث ته ابن السکن صحیح وئیلی دی، ابن الجارود په الکنی کښې فرمائی : وثقه ابن نمیر۔

تشریح : وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ مَرَّةً : دا د جمهورو دلیل دې چې مسح الرأس یو ځل ده، امام شافعی فرمائی دی چې تثلیث هم سنت دې، لیکن محاکمه داده چې دا تنوع فی العبادات د قبیلې نه دې، اکثریو ځل مسح پکار ده، او کله کله تثلیث هم سنت دې، باقی دلائل مخکښې تیر شوی دی۔

فَشْرِبَهُ، وَهُوَ قَائِمٌ : ددې حدیث نه په ولاړه څکل ثابتېږي او ددې په شان نور احادیث هم شته نو آیا په لاړه اوبه څکل جواز لري نو د مسئلې تفصیل داسې دې چې پدې باره کښې دوه قسمة احادیث راغلي دي چې د بعضو نه اباحت معلومېږي او د بعضو نه حرمت لکه مسلم (۱۷۳/۲) ترمذی (۱۹۵۷) کښې دی انس فرمائی : ان النبي ﷺ زجر عن الشرب قائما وفي رواية لمسلم نهی ان يشرب الرجل قائما۔

۲- عن ابی هريرة قال : قال : رسول الله ﷺ : لا يشربن احد منكم قائما فمن نسي فليستقي مسلم (۱۷۲/۱)

۳- طحاوی مشکل الآثار (۱۹/۳) کښې د ابو هريره روايت ذکر کړيدې : فرمائی رسول الله ﷺ یو سړې اولیدو چې په ولاړه ئې اوبه څکلې۔ ورته ئې اوفرمائیل : دا اولتې کړه !

هغه اووئیل ولے؟ نبی ﷺ ورتہ اوفرمائیل : آیا ستا دا خونہ ده چه پیشو تاسره شکل اوکړه؟ هغه اووئیل : نه! نبی ﷺ ورتہ اوفرمائیل : قد شرب معك الشيطان) یعنی شیطان تاسره شکل اوکړه - وخرجه احمد (۷۹۹/۳) انظر الصحيحة رقم (۱۷۵-۱۷۶) -
 ۴- د ابوهریره مرفوعا روایت کښه دی : لویعلم الذی یشرب وهو قائم ما فی بطنه لاستقاء . وخرجه احمد (۷۷۹۵-۷۷۹۶) والطحاوی (۱۸/۳) یعنی کوم سره چه په ولاړه اوبه څکي که هغه ته پته اولگی چه دده خپته کښه څه دی؟ نو خامخا به هغه قی (اولتی) کړی -

بل طرفته د جواز روایتونه هم شته لکه :

۱- ابوداود رقم (۳۷۱۸) کښه د نزال بن سبره روایت ده چه علی رضی الله عنه اوبه را اوغوښتلے او په ولاړه ئے اوڅکلے بیائے اوفرمائیل : ان رجالا یکره احلهم ان یفعل هذا وقد رأیت رسول الله ﷺ یفعل مثل ما رأیتمونی أفعله - یعنی بعض خلق دا کار بد گنړی خو ما رسول الله ﷺ پدے کار لیدلے دے کوم چه تاسو اولیدلو - وخرجه البخاری بمعناه -

۲- ابن عمر : فرمائی : کنا ناکل علی عهد رسول الله ﷺ ونحن نمشی ونشرب ونحن قیام . رواه الترمذی رقم (۱۹۵۹) - یعنی مونږ به د نبی ﷺ په زمانه کښه په لاړه په روانه خوراک کولو او په لاړه به مو اوبه څکلے -

۳- د کبشه رضی الله عنها نه روایت دے چه رسول الله ﷺ ددے کور ته ورغلو او هلته یوه مشکیزه زورپنده وه نور رسول الله ﷺ په ولاړه اوڅکلے نو هغه د هغه مشکیزه خوله پریکړه چه د نبی ﷺ د خوله د څائے نه برکت واخلي - رواه ابن ماجه رقم (۳۴۲۳) والترمذی (۱۹۷۱) -

۴- د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده نه روایت دے قال : رأیت رسول الله ﷺ یشرب قائما وقاعدا) رواه الترمذی رقم (۱۹۶۱) واسانیدها صحیحة - یعنی ما رسول الله ﷺ لیدلے دے چه په ولاړه او ناسته (دواړه حالتونو کښه) ئے اوبه څکلی دی -

نو پدے احادیثو کښه ۱- بعضے علماؤ داسے تطبیق کړیدے چه احادیث د اباحت منسوخ دی لکه دا خبره ابن الحزم په المحلی (۲۳۰/۶) کښه کړیده لیکن صحیح نده په

دلیلہ نسخ تہ ضرورت نشته۔

۲- پدے کنبے جمهور علماء دا وائی چه احادیث نهی محمول دی په **کراہت** تنزیہی باندے یعنی په ولاړه اوبه خکل د مستحب خلاف دی۔ او احادیث درخصت محمول دی په بیان للجواز باندے۔

لیکن شیخ البانی په سلسلة الاحادیث الصحیحة (۲۸۹/۱) کنبے فرمائی چه د نهی په احادیثو کنبے چه کومه نهی ده نو ظاهر دا ده چه دا تحریم دپاره ده بغیر د عذر نه په ولاړه اوبه خکل حرام دی۔ وجه دا ده چه پدے احادیثو کنبے لفظ د (زجر) راغله دے دارنگه قی کولو امر، او د شیطان د ملگریا وعیدونه راغلی دی او په شریعت کنبے دا په ترك د مستحب باندے نه راخی بلکه سخت نفرت مقصود دے۔

۳- بعضے علماء وائی چه په ولاړه اوبه خکل خاص دی په هغه اوبو پورے چه د اوداسه نه پاتے شوی وی، ځکه دے کنبے برکت راخی، لکه دا حدیث (الباب) دلیل دے، اودارنگه د زمزم اوبو باره کنبے صرف حدیث دے، اوباقی په ولاړه اوبه خکلو نه منع راغله ده۔ لیکن صحیح خبره داده چه په احادیثو کنبے په نورو ځایونو کنبے هم په ولاړه اوبه خکل راغلی دی۔

یا دا چه کومو احادیثو کنبے چه په ولاړه اوبه خکل راغلی دی هغه به محمول وی په ضرورت او عذر باندے۔ خاصکر نبی کریم ﷺ به چه د مشک نه اوبه خکله نو ولاړه به وو چه دے ته کیناستل گران دی چه ټوله مشکیزه راکوزه کړی یا به ځائے تنگ وو۔

نو اوس هم که دیو انسان ضرورت وی مثلاً ځائے د کیناستو نه وی چه چکرے وی یا گنډه وی نو په ولاړه خکل به ورله ان شاء الله چه جائز وی۔

نو **راجع** داده چه په ولاړه اوبه خکل ندی په کار ځکه چه احادیث د نهی قولی او محرم دی او دا اصولی مسلمة فاعده ده چه کله د قولی او فعلی حدیث تعارض راشی یا د محرم او مبیح تعارض راشی نو ترجیح قولی حدیث لره وی په فعلی باندے ځکه چه فعلی کنبے احتمال د تخصیص او ضرورت کیدے شی او دارنگه ترجیح محرم لره وی په مبیح باندے۔ نو تقوی او احتیاط پدے کنبے دے چه انسان حتی الوسع په ولاړه باندے

اوبہ اونہ خکی واللہ تعالیٰ اعلم۔

فائدہ : دے حدیث نہ بل سنت د اوداسہ معلوم شو چہ د اوداسہ نہ پاتے شوے اوبہ خکل پکار دی، دے کنبے ڍیر خیر دے۔

درجۃ الحدیث : رواہ الدارمی (۱۷۸/۱) من طریق خالد بن علقمة الهمدانی : حدثنی عبد خیر، واخرجه احمد والنسائی (۶۷/۱) ایضا صححه عبد الحق فی احکامہ الکبریٰ (۴۸۶/۱) والالبانی فی صحیح الترمذی، قال الألبانی فی تعلیق المشکاة : قلت : وهذا سند صحیح، وكذا فی تعلیق المشکاة بتحقیق رمضان بن احمد۔

۲۱ - وَعَنْ عَبْدِ خَيْرٍ قَالَ : نَحْنُ جُلُوسٌ نَنْظُرُ إِلَى عَلِيٍّ حِينَ تَوَضَّأَ فَأَدْخَلَ يَدَهُ الْيَمْنَى فَمَلَأَ فَمَهُ فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَنَثَرَ بِيَدِهِ الْيُسْرَى فَعَلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قَالَ : مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى طُهُورِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَهَذَا طُهُورُهُ . رَوَاهُ الدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : او عبد خیر فرمائی : مونہ ناست وو د جناب علی رضی اللہ عنہ اودس تہ مو کتل، ہغہ دلونبی نہ بنی لاس سرہ اوبہ واخستے اوبہ ڊکہ خلہ ئے خلہ کنگال کرہ او پوزہ کنبے ئے اوبہ واچولے اوگس لاس سرہ ئے پوزہ صافہ کرہ، دغسے ئے درے خلہ اوکرل، بیا ئے اوفرمائیل : چالہ چہ دا خبرہ خوشحالی چہ در رسول اللہ ﷺ اودس تہ اوگوری، نو دا دہغہ اودس دے۔ (دارمی)۔

تعارف : د عبد خیر ﷺ :

عبد خیر بن یزید الهمدانی أبو عمارہ الکوفی، د نبی کریم ﷺ زمانہ ئے لاندے کریدہ لیکن نبی کریم ﷺ سرہ ئے ملاقات نہ دے شوے، اود علیؑ سرہ ملگرمے پاتے شویدے، ثقہ مامون شخص دے، دکوفے اوسیدونکے دے۔ یو سل شل (۱۲۰) کالہ عمر ئے وو۔

تشریح : فَهَذَا طُهُورُهُ : دلته درے کارونو تہ اودس وٹیلے شویدے، دا دراوی اختصار دے، خکہ چہ باقی اودس معلوم وو، دلته صرف د مضمضے او استنشاق او استنثار کیفیت بیانول مقصود وو، پہ دے وجہ ئے پہ دے باندے اکتفاء اوکرہ، او تول روایت پہ

تلخیص الحبیر (۲۸/۱) کتبے ذکر دیے۔

درجۃ الحدیث : أخرجه الدامی (۱۷۸/۱) والنسائی (۶۷/۱) واسناده صحیح۔
ولحدیث علی فی صفة الوضوء طرق صحیحة عنه، عند ابی داود والترمذی، جمعها الحافظ
فی التلخیص (۸۰/۱) باب سنن الوضوء، فالحدیث سندہ صحیح۔

۲۲ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم مَضْمَضَ
وَأَسْتَنْشَقَ مِنْ كَفٍّ وَاحِدٍ فَعَلَّ ذَلِكَ ثَلَاثًا . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ .

ترجمہ : او جناب عبد اللہ بن زید رضی اللہ عنہ فرمائی : ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اولیدلو چہ خلی او پوزے تہ تے دیو چونگ نہ اویہ و اچولے، دا کارے درے خلیہ اوکرو۔

ددے عبد اللہ نہ مراد عبد اللہ بن زید بن عاصم المازنی دیے، نہ عبد اللہ بن عبد ربہ۔
تشریح : مَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ مِنْ كَفٍّ وَاحِدٍ : دا حدیث صریح دلیل دیے
دجمہورو دیارہ چہ جمع بین المضمضہ والاستنشاق من کف واحد بہ کوی، لکہ چہ
مصنف دا حدیث پہ فصل اول کتبے ذکر کریدے او اختلاف ہم تیر شویدے۔ کف :
بعضے نسخو کتبے کف واحدہ پہ تاء سرہ دیے، خو ہندوستانی نسخہ کتبے بدون التاء دیے،
او دوارہ جائز دی، ٹککہ چہ کف مؤنث سماعی جائز التانیث دیے۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابو داود والترمذی وسندہ صحیح کما تقدم باتم مما ههنا فی
روایۃ الشیخین فی اول الفصل الاول رقم (۳)۔

۲۳ - وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأَذْنَيْهِ بِأَطْنَمَهُمَا
بِالسَّبَّاحَتَيْنِ وَظَاهِرُهُمَا بِإِبْهَامَيْهِ . رَوَاهُ النَّسَائِيُّ .

ترجمہ : او ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی : نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ خپل سر او دوارو
غورونو باندے مسح اوکریہ، او غورونو کتبے دنتہ مسح تے د خپل شہادت گوتو سرہ او
پورتہ تے قہو گوتو سرہ اوکریہ۔ (نسائی)۔

تشریح : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأُذُنَيْهِ : دلتہ دوه مسئلے دی :

۱- یو دا چه غوږونو دپاره مسح ده که غسل (وینخل)۔

نوپه دے کنبے اختلاف دے : ۱- دامام زهریؒ اوداؤد ظاهریؒ مذهب دادے چه غوږونو دپاره غسل (وینخل) دی دمخ سره، اودا دواړه دمخ نه حساب دی۔ دا قول ډیر ضعیف دے، ظاهر دلیل ئے نشته۔ مگر وائی چه الاذان من الرأس والا احادیث ضعیف دی۔ لیکن دا خبره غلطه ده لکه چه روستو به راشی ان شاء الله۔

۲- **قول ثانی :** دادے چه مسح مع الرأس او غسل مع الوجه دے۔ یعنی دغوږونو مخامخ طرف به دمخ سره وینخی اوشا طرف به ئے دسر سره مسح کوی۔ اودا قول دحسن بن صالحؒ او شعبیؒ دے۔

دده قول خاوندانو دپاره دلیل دادے چه : امام طحاوی (۲۸/۱) په خپل سند سره د علیؑ نه نقل کړیدی چه په هغه کنبے د رسول الله ﷺ د اوداسه بیان دے۔ دارنگه امام ابوداود رقم (۱۱۷) باب حکم الأذنین، او مسند احمد کنبے روایت شویده، وکذا فی المنتقی بشرح نیل الأوطار (۱۸۷/۱) چه په هغه کنبے داسه الفاظ دی : (فأخذ حفنة من ماء بيديه جميعا، فضرب بهما وجهه ثم الثانية مثل ذلك، ثم الثالثة، ثم ألقم ابهاميه ما أقبل من أذنيه، ثم أخذ كفا من ماء بيده اليمنى فصبها على ناصيته، ثم أرسلها تسيل على وجهه، ثم غسل يده اليمنى الى المرفق ثلاثا، واليسرى مثل ذلك، ثم مسح برأسه وظهور أذنيه)۔

ابن تیمیةؒ په المنتقی (۱۸۷/۱) کنبے فرمائی : فيه حجة لمن رأى ما أقبل من الأذنين من الوجه، انتهى، وكذا في تحفة الأحوذی (۴۸/۱)۔

ترجمه : علی رضی الله عنه یوه لپه راواخسته په لاسونو کنبے اومخ ته ئے واچوله، دغه شان دویم اودریم ځل ئے اوکړل، بیائے دغوږونو مخامخ طرف کنبے غټے ګوټے ورکړے، بیائے په بنی لاس کنبے اوبه راواخسته او په تندۍ ئے واړوله، اودغسه ئے پریخودله چه په مخ روانه وی، بیائے بڼے لاس تر څنگلو پورے اووینخلو درې ځله، اودغه شان ګس لاس اوبیائے په سراود غوږونو په ظاهر طرف باندے مسح اوکړه۔

نوپه دے حدیث کنبے علیؑ مسح کړیده په غوږونو باندے دسر سره او وینخلی ئے دی

دمخ سرہ۔

جواب : امام منذریؒ فرمائی : پہ دے حدیث کنبے مقال دے، امام ترمذیؒ فرمائی : ما دمحمد بن اسماعیل البخاریؒ نہ تپوس اوکرو نو هغه دا حدیث ضعیف کرو، اودائے اووئیل : چه زه نه پوهیږم چه داڅه دی ؟ تحفة الأحوذی : ۴۸/۱۔ نیل الاوطار (۱/۱۸۷)۔ او هر چه دلیل د قول اول دے نو هغه حدیث دعائشه دے په سجود القرآن کنبے چه هغه کنبے دا الفاظ دی : (سجد وجهی للذی خلقه و شق سمعه وبصره الخ)، رواه أصحاب السنن - نو دا حدیث دلیل دے په دے خبره چه غوږونه دمخ نه حساب دی۔ څکه چه (سَمَعَهُ) کنبے ضمیر وجه ته راجع دے، یعنی هغه الله ته مے سجده اوکړه چه غوږونه دمخ ئے خیرلی دی۔

دارنگه دا حدیث دعائشه او حدیث د (الأذان من الرأس) د دویم قول والا دلیل هم دے چه په اول حدیث (د عائشه) کنبے غوږونه دمخ نه حساب شوی دی، او په حدیث د (الأذان من الرأس) کنبے غوږونه د سر نه شمارل شوی دی، نو معلومیږی چه مخامخ غوږونه به دمخ سره وینځلے شی، او شاطر فونه به ئے د سر سره مسح کولے شی۔

لیکن ددے نه **جواب** دادے چه دا حدیث دعائشه نص او صریح نه دے په دے کنبے چه غوږونه به دمخ سره وینځلے شی۔ دا وجه ده چه علامه شیخ مبارکفوریؒ په التحفه (۴۹/۱) کنبے فرمائی : په دے باره کنبے صحیح صریح حدیث نه دے ثابت۔ ۲ - دارنگه د نبی کریم ﷺ نه غسل الأذنین نه دے ثابت، بلکه دهغه نه صرف مسح الأذنین ثابت ده۔ او دلیل په دے باندے چه (الأذان) د سر نه حساب دی، حدیث د عبد الله الصنابحي دے أخرجه النسائي رقم (۱۰۰) وابن ماجه رقم (۲۸۲)، وقد مر فی اول الفصل الثالث من كتاب الطهارة، وفيه : (فاذا مسح برأسه خرجت الخطايا من رأسه حتى تخرج من أذنيه)۔ وسنده صحيح۔

علامه ابن تیمیة په المنتقى (۱۸۶/۱) کنبے فرمائی : چه (تخرج من أذنيه) دلیل دے په دے چه غوږونه د سر نه حساب دی، اود رأس په مسمی کنبے داخل دی۔
د اول حدیث (عائشه) نه بل جواب دادے چه دغه حدیث ظاهر دے په دے کنبے چه

غورپونه د مخ نه دی، اود مسح خبره په کښه نشته، اوبل طرفته احادیث نص دی په دې
چه غورپونه به د سر سره مسح کولې شی۔ او کله چه د نص او ظاهر تعارض راشی نو
ترجیح نص لره وی، نه ظاهر لره۔ بله وجه داده چه غورپونه د مخ سره نزدې دی، ځکه ئه
ضمیر (سمعه) مخ ته راجع کړیدې۔

۳- **قول ثالث** : دأئمه اربعة وغيرهم دے، امام ترمذی فرمائی : دا قول بسفیان
ثوری، ابن المبارک، احمد، او اسحق بن راهویه دے چه د غورپونو وظیفه صرف مسح ده۔
او په دې باره کښه په شماره دلائل او احادیث دی، چه بعضه دهغه نه به روستو راشی۔
المسألة الثانية:

بیا دا جمهور علماء خپل مینځ کښه مختلف دی چه هر کله د غورپونو دپاره مسح
ثابت ده، نو ددې دپاره به نوې مستقلې اوبه راخلي او که د سر د مسحه نه چه کومې اوبه
پاتې وی په لاسونو پورې، په هغه به ئ مسح کوی ؟۔
نو په دې کښه دوه قوله دی :

۱- **قول اول** : د ابن عمر، امام شافعی، احمد، مالک، او ابو ثور رائه داده چه دې
دپاره به مستقلې اوبه راخلي او جدا اوبه راخستل سنت دی۔ (کذا فی المغنی : ۱/۱۴۵)۔
۲- **قول ثاني** : ددې په خلاف ابو حنیفه، ثوری، احمد، ابن المبارک او یو روایت د
مالک هم دے، اود نخعی او اسحق قول دے دوی فرمائی چه : د سر په اوبو باندې به دواړه
غورپونه مسح کوی، جدا اوبه راخستو ته ضرورت نشته۔ اودا قول علامه ابن عبد البر د
یو لوئی جماعت د صحابو او تابعینو نه نقل کړیدې، کما قال المبارکفوری فی التحفة
(۱/۴۹) او همدا راجع قول دے ددلیل په اعتبار سره (وروجه الصنعانی فی سبل السلام :
۷۰/۱)۔

دلائل الفريقين — د اول قول والا دلائل :

۱- حدیث د عبد الله بن زید دے چه حاکم او بیهقی روایت کړیدې ونقله الحافظ فی
بلوغ المرام بشرح توضیح الأحکام (۱/۱۸۰)۔ د حرمله عن ابن وهب نه چه په هغه
کښه عبد الله بن زید د نبی کریم ﷺ د اوداسه طریقه بنائی هغه کښه دا الفاظ دی :

انه يأخذ لأذنيه ماء غير الماء الذي أخذه لرأسه۔

یعنے د غورپونو مسح ئے د سرد مسح نہ پاتے شوو اوپو نہ علاوہ نورو اوپو سرہ اوکرہ۔
امام نووی پہ المجموع (۱۲/۱) کنبے دا حدیث ذکر کریدے او وئیلے ئے دی چہ هذا
حدیث حسن رواه البيهقي وقال اسناده صحيح اوپہ (۱۴/۱) کنبے وائی وهو حدیث
صحيح كما سبق بيانه قريبا۔ بیا وائی: دا حدیث صریح دلیل دے پدے چہ غورپونہ د سر نہ
ندی ٹککہ کہہ داد سر نہ وے نو جدا اوپہ بہ ئے ورلہ نہ راخستے لکہ د باقی اجزاؤ د سر پشان
اودا صریح دے پہ نوے اوپہ راخستو کنبے اوپدے کنبے رد دے پہ ہفہ چا چہ دا وائی چہ
غورپونہ د مخ نہ حساب دی۔

حافظ پہ تلخیص الحبیر (۸۹/۱) کنبے فرمائی: داروایت حاکم نقل کریدے (باسناد
ظاہرہ الصحۃ)، اویہقی د عثمان الدارمی عن الہیثم بن خارجہ عن ابن وہب پہ طریقہ
نقل کریدے چہ دہغے الفاظ دادی: فأخذ لأذنيه ماء خلاف الماء الذي أخذ لرأسه. وقال هذا
اسناد صحيح، انتهى. وكذا في المستدرک للحاکم: ۱۵۱/۱، وصححه الحاکم ووافقه
اللمبی.

لیکن پہ بلوغ العرام بشرح توضیح الأحکام (۱۸۰/۱) کنبے فرمائی: أخرجه البيهقي
وهو عند مسلم من هذا الوجه بلفظ ومسح برأسه بماء غير فضل يديه وهو المحفوظ۔

یعنے پہ دے حدیث کنبے چہ مستقل اوپہ راخستل شویدی نو داد سرد مسح دپارہ
دی، اوہمدا قوی سند سرہ ثابت دے، لکہ دا امام ترمذی او ابن حبان ہم پہ ہمدے الفاظو
نقل کریدے۔ او ہرچہ مسح دا اذنین دپارہ جدا اوپہ راخستل دی، نو دا غیر محفوظ حدیث
دے، یعنے شاذ دے، او حکم د شاذ رد کول دی، او حکم د محفوظ قبلول دی۔ (توضیح
الأحكام: ۱۸۰/۱)۔ او صحیح سند کنبے د (أذنان) ذکر نشتہ، لکہ دا سند ابن دقیق العید
پہ (امام کتاب) کنبے ہم پہ مسح د سر کنبے ذکر کریدے پہ ہغے کنبے ہم مسح الأذنین
نشتہ۔ دغہ شان صحیح ابن حبان کنبے ہم (ومسح رأسه بماء غير فضل يديه) الفاظ دی،
اود اذنان ذکر پہ کنبے نشتہ۔ کذا فی التلخیص: ۸۹/۱۔ دا دلیل دے چہ د اذنین ذکر کول
شاذ دی۔

شیخ البانی دبیہقی ددی روایت شدوذ پہ السلسلہ الضعیفہ رقم (۹۹۵) کنبے داسے بیانوی : چہ اصل روایت کنبے داذنین ذکر نشتہ بلکہ (مسح برأسه بماء غیر فضل یدیہ) الفاظ دی، کوم چہ مسلم کنبے ہم راغلی دی خو ابن وہب او ہیشم بن خارجہ او ابن مقلاض راویانو باندے اختلاف راغلو پدے حدیث کنبے هغوی اذنین ذکر کریدی او ددوی پہ خلاف ابن معروف او ابن سعید الایلی او ابوالطاهر راویان اذنین نہ ذکر کوی۔

او ددی روستنو راویانو درے نور راویان متابیین ہم موجود دی ۱- حجاج بن ابراہیم الازرق ۲- ابن اخی ابن وہب اسمہ احمد بن عبد الرحمن بن وہب ۳- وسریج بن النعمان نو دوی شپہ شو نو شپہ راویان اذنین نہ نقل کوی او درے ئے نقل کوی۔ نو دا دلیل دے پہ شدوذ ددغہ روایت باندے او ددی شپہ راویانو بل تائید ہم موجود دے عبد اللہ بن لہیعہ عن حبان بن واسع مثل رواية الستة اخرجه الدارمي (۱۸۰/۱) واحمد (۳۹/۴-۴۲) او دے شدوذ تہ حافظ ابن حجر اشارہ کریدہ پہ بلوغ المرام کنبں چہ داروایت بیہقی ذکر کریدے وهو غیر محفوظ ای شاذ۔

۲- **دلیل :** حدیث د عبد اللہ بن عمرؓ نہ نقل دے (انه كان اذا توضأ يأخذ الماء باصبعيه لأذنيه) ابن عمرؓ چہ بہ کلہ اودس کولو نو پہ دوه گو توبہ ئے د غور و نو دپارہ او بہ راخستلہ۔

۳- **دریم دلیل :** حدیث د انسؓ دے چہ پہ هغے کنبے در رسول اللہ ﷺ د اوداسہ حکایت دے پہ هغے کنبے دا الفاظ دی : (فأخذ ماءً جديداً لصماخه فمسح صماخه) رواه الطبرانی فی الصغیر : ۶۴، وهکذا فی مجمع الزوائد : ۲۳۵/۱، ونصب الراية : ۲۲/۱۔

جواب : ددی پہ سند کنبے دوه مجهول راویان دی، یو عمر بن أبان، دویم : جعفر بن حمید شیخ الطبرانی، دواړو بارہ کنبے حافظ ذہبیؒ پہ میزان الاعتدال : ۴۰۵/۱ : کنبے لیکي : وعمر بن أبان لا يدري من هو ؟ والحديث انما دلنا على ضعفه۔

او پہ (۱۸۱/۳) کنبے فرمائی : (عمر بن أبان عن أنس في الوضوء لا يعرف، وعنه شيخ الطبرانی جعفر بن حميد فمن جعفر)۔ یعنہ دواړہ مجهول دی۔

نو ثابته شوه چہ دا حدیث ضعیف دے، اگرچہ ابن حبان عمر بن أبان پہ ثقاتو کنبے ذکر

کریڈے، لیکن دا قاعدہ دہ دأصحاب المصطلح چہ دوی فرمائی : ابن حبان مجہول راویان ہم ثقہ گنری، نو پہ مجہول راویانو کنبے دہغہ توثیق مقبول نہ دیے۔ اذالم یوافقه غیرہ۔

۲ - دویم جواب داہم کوی : کہ او منو چہ دا حدیث ثابت دیے نو بیا ہم دا محمول دیے پہ ہغہ صورت باندے چہ کلہ پہ گو تو کنبے د سرد مسح نہ روستو ہیخ لوندوالے باقی پاتے نہ وی، نو بیا مستقل اوہہ راخستل مشروع او سنت عمل دیے۔ لکہ دا خبرہ علامہ صنعانی فی سبل السلام (۷۰/۱) کنبے کریڈہ۔ لکہ دیے فرمائی :

وتأویل حدیث : أنه أخذ لهما ماء خلاف الذي مسح به رأسه : أقرب ما يقال فيه : انه لم يبق في يده بلة تكفي لمسح الأذنين، فأخذ لهما ماء جديدا، انتهى۔

اودغہ شان شیخ البانی پہ تردید د امام نووی کنبے وائی : پدے حدیث د بیہقی کنبے د شوافعو ہیخ حجت نشتہ ٹککہ غایہ ما فی الباب پدے حدیث کنبے صرف مشروعیت او اجازہ راغلہ چہ جدید اوہہ راخستل د غورونو دپارہ ہم جائز دی لکہ ٹنگہ چہ دسر پہ اوبو سرہ مسح کول جائز دی نو دا منافی ندے د الاذنان من الرأس حدیث سرہ۔ یعنی پہ (الاذنان من الرأس) حدیث کنبے دا خبرہ راغلہ چہ غورونو مسح کولو دپارہ د سرد مسح نہ پاتے شومے اوہہ کافی دی او پدے حدیث کنبے دا راغلل چہ نومے اوہہ راخستل ہم جائز دی۔ نو دواور وایتونو کنبے ہیخ تعارض نشتہ بلکہ دواورہ دیوبل موافق دی۔ السلسلہ الضعیفہ (۹۹۵) بیا وائی : دا تطبیق ہلہ دیے چہ کلہ مونو او منو چہ حدیث د عبد اللہ بن زید (بیہقی روایت) ثابت دیے لیکن دا ثابت ندے۔ وقد تقدم شذوذه۔

۴ - دلیل قیاس دیے : چہ غور مستقل اندام دیے لہذا پہ مستقلو اوبو سرہ ئے مسح کول ضروری دی۔

جواب دادے چہ دا قیاس ستاسو پہ مقابلہ د نص کنبے دیے ٹککہ چہ مسح د اذنین داد سرتابع دہ، اودا پہ صحیح احادیثو سرہ ثابت دہ، نو ددے نہ پس قیاس کول داد نص سرہ مقابلہ دہ، چہ ہغہ نامنظورہ اومردود دہ۔

دلائل القوی الثانی :

اول دلیل : حدیث الباب، حدیث ذابن عباسؓ دے چہ نبی کریم ﷺ (مسح برأسه وأذنيه باطنهما بالسباحتين، وظاهرهما بابهاميه) رواه النسائي وابن ماجه والحاكم والبيهقي والترمذی، بالفاظ متقاربة وقال الترمذی : حدیث ابن عباس حیث حسن صحیح. وقال الحافظ فی التلخیص ص : ۹۰، رواه ابن حبان فی صحیحہ وصححه ابن خزيمة وابن مندة -

شیخ البانیؒ پہ ارواء الغلیل : ۱۲۹/۱، رقم : ۹۰، کتبہ فرمائی : صحیح، أخرجه الترمذی (۱۰/۱) والنسائی (۲۹/۱) وابن ماجه رقم (۴۳۹) والبيهقي (۶۶/۱) من طریق محمد بن عجلان عن زيد بن أسلم عن عطاء بن يسار عن ابن عباس.

قلت : وسنده حسن، لأن فی ابن عجلان ضعفا يسيرا، لكنه قد توبع فیرتقی الحدیث الی درجة الصحة، فقد أخرجه ابوداود رقم (۱۲۶) من سننه والحاكم (۱۴۷/۱) من طریق، انتهى - وصححه ابن خزيمة وابن مندة کذا فی النیل (۲۰۱/۱)۔

نودا حدیث حسن دے لیکن دتوابعو پہ وجہ درجے دصحت تہ ختلی دے، نوبس صحیح حدیث دے۔

اوپہ دے کتبہ نبی کریم ﷺ پہ سر او غورونو دوارو باندے پہ یو او بو سرہ مسح کپیدہ، اود مستقل او بو راخستلو ذکر نشته، لکہ چہ پہ عام احادیثو کتبہ کتبہ دا ذکر نشته۔

۲ - دلیل : حدیث دربیع بنت معوذہؓ (لکہ چہ کتاب کتبہ متصل راروان دے) :
انہا رأت النبی ﷺ يتوضأ قالت : فمسح رأسه ما أقبل منه وما أدبر وصدغیه وأذنيه مرة واحدة وفي رواية : أنه توضأ فأدخل أصبعیه فی جحرى أذنيه). رواه ابوداود. وروی الترمذی الروایة الأولى (۱۰/۱)، واحمد وابن ماجه الروایة الثانية۔

یعنے : نبی ﷺ پہ سر مسح او کپہ او پہ غورونو باندے اونو پہ او پہ کتبہ نہ دی راخستلے شوی۔

امام صنعانیؒ پہ سبل السلام (۷۰/۱) کتبہ لیکی : چہ مسح رأسه وأذنيه مرة واحدة) دلیل دے چہ ماء جدید نہ دی راخستل شوی ٹککہ کہ د غورونو دپارہ ماء جدید را واخلی نو پہ دے باندے دا نہ صادقیری چہ (انہ مسح رأسه وأذنيه مرة واحدة) ٹککہ دا خودوہ ٹخلہ مسح شوہ، یو پہ سر او بل پہ غورونو۔ او پہ دے کتبہ دا احتمال بیانول چہ ددے نہ مراد دا

دے چہ مسح ئے مکرر نہ دہ کرے او ماء جدید ئے راخستے دی دغورونو دپارہ، نودا احتمال بعید دے ظاہر لفظ ددے تہ اضافہ کوی۔ انتہی۔

دفعہ شان الفاظ یا دیتہ قریب الفاظ حاکم پہ مستدرک کنبے پہ روایت دربیع کنبے ذکر کریدی۔ پہ دے حدیث کنبے علامہ شوکانیؒ پہ نیل الاوطار (۱۹۴/۱) باب مسح الرأس ککہ کنبے لیکی : چہ ددے روایت دپارہ نور روایات ہم شتہ چہ ہغہ احمد، ابن ماجہ او بیہقی ذکر کریدی، لیکن ددے تولو مدار پہ عبد اللہ بن محمد بن عقیل باندے دے، اودہ بارہ کنبے مشہور مقال دے، خصوصاً ککہ چہ دا عنعنہ ہم اوکری۔ او پہ دے تولو روایاتو کنبے ئے عنعنہ کریدہ۔ انتہی۔

لیکن دا حدیث حسن دے۔ امام ترمذیؒ فرمائی : هذا حدیث حسن صحیح۔ ابو داود پرے سکوت کریدے۔ اوشیخ البانیؒ پہ صحیح ابی داود (۲۷/۱) رقم : (۱۱۸) کنبے فرمائی : دا حدیث حسن دے۔

او عبد اللہ بن محمد بن عقیل اگرچہ مدلس راوی دے لکہ حافظ ابن حجر عسقلانیؒ پہ طبقات المدلسین کنبے ذکر کریدے، مگر ددہ پہ حدیث باندے امام أحمدؒ، اسحقؒ او امام حمیدیؒ احتجاج کرے، امام بخاریؒ ورتہ مقارب الحدیث وئیلے دے (کما ذکرہ الترمذی فی باب : مفتاح الصلاة الطهور)۔

دے وجے نہ امام ذہبیؒ فرمائی : حدیثہ فی مرتبة الحسن وقال فی التلخیص علی المستدرک (۳۸/۱) : عبد اللہ بن عقیل مستقیم الحدیث ۔

اودا قول صاحب المرعاة (۱۱۴/۲) ہم غورہ کریدے چہ دا حدیث ربیعؒ پہ مرتبہ د حسن کنبے دے۔

۳۔ **دلیل** : حدیث د متبداً بن معدیکربؒ دے چہ ہغے کنبے دا الفاظ دی : (ثم مسح برأسه وأذنيه ظاهريهما وباطنهما) رواه ابو داود رقم (۱۲۳) والطحاوی (۲۸/۱) قال الحافظ فی التلخیص (۹۰/۱) : واسناده حسن : نیل الاوطار (۲۰/۱)۔ دے کنبے ہم دسر او د غورونو دوارو طرفونو مسح شویده۔

شیخ البانیؒ پہ صحیح ابی داود (۲۶/۱) کنبے فرمائی : واسناده صحیح۔

۴ - حدیث عثمان بن عبد الرحمن التیمیؓ دے چہ دا فرمائی : دابن ابی ملیکہؓ نہ تپوس اوشو داوداسہ پہ بارہ کنبے، نو ہغہ جواب ورکرو : چہ ما عثمان بن عفانؓ اولیدو چہ ہغہ نہ ہم داوداسہ پہ بارہ کنبے تپوس شوے وو، اوہغہ ورتہ د نبی ﷺ داوداسہ حکایت اوکرو، پہ ہغہ کنبے دا الفاظ دی : (فمسح برأسه وأذنيه فغسل بطونهما وظهورهما مرة واحدة ... الحديث. ثم قال : أين السائلون عن الوضوء؟ هكذا رأيت رسول الله ﷺ يتوضأ). أخرجه ابو داود رقم (۲۳) واحمد والحاكم (۱۵۲/۱) والدارقطني (۱۰۰/۱) کذا فی النیل (۲۰۲/۱)۔

دے روایت تہ شیخ البانیؒ پہ صحیح ابی داود (۲۳/۱) کنبے حسن صحیح وثیلی دی۔
۵، ۶ - حدیثونہ د حسن بصریؒ عن أنس بن مالكؓ دی۔ وفیه : (ومسح برأسه وأذنيه) او حدیث د براء بن عازبؓ کنبے دی (ومسح برأسه وأذنيه ظاهرهما وباطنهما)۔ دا دواہ روایتونہ نصب الراية (۱۴/۱) کنبے دی۔

۷ - مخکنیے حدیث د عبد اللہ الصناہیؒ پہ اول د کتاب الطهارة کنبے تیر شویدے چہ (فاذا مسح برأسه خرجت الخطايا من رأسه حتى تخرج من أذنيه). رواه النسائي : ۲۹/۱۔ ددے نہ معلومیری چہ اذنین د سر تابع دی۔ کما مر۔

۸ - حدیث د ابی امامہؓ دے، کما فی صحیح سنن الترمذی (۱۴/۱، رقم : ۳۷) و صحیح سنن ابن ماجہ رقم : (۴۴۴) : الأذنان من الرأس۔

علامہ مناوی فیض القدير کنبے فرمائی : الاذنان من الرأس لا من الوجه ولا مستقلتان (یعنی غورپونہ د سر پہ حکم کنبے دی د مخ نہ ہم حساب ندی او مستقل ہم ندی یعنی جدید اویو راخستو تہ پہ کنبے ضرورت نشته بلکه پہ پاتے شوی اویو د سر پہ مسح کولے شی۔ نقلہ الالبانی فی الصحیحة (۵۶/۱)۔

دا حدیث صریح دے پہ دے کنبے چہ غورپونہ د سر تابع دی پہ مسح کولو کنبے، او مستقبل اویو راخستو تہ ددے د مسح کولو دپارہ ضرورت نشته۔

پہ حدیث : الأذنان من الرأس اعتراضونہ :

لیکن پہ دے حدیث باندے خو اعتراضونہ شویدی :

۱ - **اول اعتراض :** امام ترمذیؒ دا کړیدم چه حماد بن زید - چه ددے حدیث راوی دے - فرمائی : (لا أدري، هذا من قول النبي ﷺ أو من قول أبي أمامة) - یعنی ماته دا پته نشته چه دا الفاظ د نبی کریم ﷺ دی او که دا ابو امامه دی - نو ددے نه معلومېږي چه ددے حدیث مرفوع کیدل مشکوک دی -

۱ - **جواب :** دادے چه حافظ زیلعیؒ په نصب الرايه (۱/۱۹۱) او شیخ البانیؒ په الصحيحه رقم (۳۶)، کښه ددے حدیث ډیر سندونه ذکر کړیدی، یو په روایت د ابن عباسؓ -

۲ - بل په روایت د عبد الله بن زیدؓ - ۳ - بل په روایت د ابو هريرةؓ - ۴ - بل په روایت د ابو أمامهؓ، او ابن عمرؓ - (و صححه الألبانی فی المشكاة : ۱/۳۱) - او نور هم شته - نو په دے کښه ئه صرف د ابو هريرةؓ او انسؓ او عائشهؓ روایت ضعیف کړیدم او باقی صحیح روایتونه دی - د ابن عباسؓ روایت ته ابن القطانؓ صحیح یا حسن وئیلی دی (و صححه الألبانی فی المشكاة : ۱/۱۳۱، والصحيحه : ۱/۴۷، رقم : ۳۶) د ابن عمرؓ روایت ته ئه حسن وئیلے دے، د عبد الله بن زیدؓ روایت ته ئه صحیح وئیلے دے -

نو دهغه روایاتو نه معلومېږي چه دا حدیث مرفوعاً ثابت دے، او د حمادؓ شك لږه اعتبار نشته -

۲ - **دویم جواب :** دادے چه د حماد نه په خپله هم رفع ددے روایت ثابت ده، لکه دا ترے أبو الربیع شاگرد نقل کړیده، او موقوف والے ترے هم ثابت دے لکه دا ترے ابن حرب شاگرد نقل کړیدم - دارنگه په دے سند کښه په مسدد راوی باندې هم اختلاف راغلے دے، چنانچه کله د حماد نه رفع نقل کوی او کله ترے وقف - اودا د أصول الحديث قاعده ده چه کله یو ثقه راوی یو حدیث مرفوع کوی او بل راوی ئه موقوف کوی - یا یو شخص په دوه وختونو کښه موقوف هم نقل کوی او مرفوع هم، نو رفع کونکي ته به ترجیح وی، ځکه چه ده زیادت باندې راتلل کړی دی - دارنگه دا هم جائز ده چه یو شخص یو حدیث واوری، نو په یو وخت کښه په هغه فتوی ورکړی، او په بل وخت کښه ئه مرفوع نقل کړی - هکذا قال الحافظ الزیلعی فی نصبه (۱/۱۹۱) -

او دلیل ددے خبرے چہ دا مرفوع دے او موقوف نہ دے روایت د صحیح سنن ابن ماجہ (۴۴۴) دے : عن محمد بن زیاد عن حماد باسناده بلفظ (ان رسول الله ﷺ قال : الأذنان من الرأس، وكان يمسح رأسه مرة، وكان يمسح الماقيين)۔ نو دا الفاظ دلیل دے چہ الأذنان من الرأس موقوف نہ دے بلکہ دانص دے چہ دا الفاظ د نبی ﷺ دی۔ مرعاة (۱۱۶/۱)۔ وقال الألبانی فی صحیح سنن ابن ماجہ (۴۴۴) : سندہ صحیح، دون مسح الأذنین، وصحیح ابی داود (۱۲۳)۔

۲۔ **دویم اعتراض** دادے چہ امام ترمذی دا حدیث نقل کرے دے او بیائے وئیلی دی (هذا حدیث لیس اسنادہ بذاک القائم) ، یعنی ددے حدیث سند ضعیف دے ٹکے ددے پہ سند کنبے شہر بن حوشب راوی دے۔

جواب : دادے چہ شہر بن حوشب یو مختلف فیہ راوی دے، حافظ زیلعیؒ او علامہ مبارکفوریؒ (تحفة الأحوذی : ۴۸/۱) کنبے دابن القطان نہ نقل کریدی چہ ہغہ پہ کتاب الوہم والایہام کنبے فرمائی : (شہر بن حوشب وثقہ قوم وضعفہ آخرون، وممن وثقہ ابن حنبل وابن معین، وقال ابو زرعة : لا بأس به، وقال أبو حاتم : ليس هو بدون الزبير وغيرهم يضعفه، قال : ولا أعرف لمضعفه حجة الخ. ومثله في الجوهر النقي ذيل السنن الكبرى (۶۶/۱)۔

یعنی : بعضے علماؤ ورتہ ثقہ وئیلی دی (وصححه الألبانی فی المشكاة : ۳۱/۱) اوبعضو ورتہ ضعیف، لیکن چاچہ ورتہ ضعیف وئیلی دی ہغوی سرہ ہیخ دلیل نشتہ، بیائے ہغہ جرح چہ پہ ہغہ لگیدلے دہ ہغہ ئے باطلہ کریدہ۔ لکن قال فی التقريب : ان شہرا صدوق کثیر الارسال والاوہام (۲۲۶)۔

دارنگہ فرمائی : چہ دے روایت تہ خو امام ترمذیؒ د شہر بن حوشب پہ وجہ ضعیف وئیلی دی، مگر امام ترمذیؒ پخپلہ د شہر حدیث تہ صحیح وئیلے دے۔

شہر بن حوشب عن أم سلمة أن النبي ﷺ لف الحسن والحسين وعلي وفاطمة في كساء وقال : هؤلاء أهل بيتي. وقال : هذا حسن صحيح، انتهى باب فضل فاطمة وكذا في الجوهر النقي (۶۵/۱)۔

دارنگه باب (اسم الله الأعظم) کنبے ئے ہم د شهر روایت کړی حدیث ته حسن وئیلے دی. دا وجه ده امام بیهقی په السنن الکبری (۶۶/۱) کنبے لیکي: حدیث الأذنان من الرأس أشهر اسناد - او ابن دقیق العید په الامام کنبے لیکي - کما نقله الزیلعی: ۱۸/۱: هذا الحديث معلول بوجهين أحدهما: الكلام في شهر بن حوشب، والثاني: الشك في رفعه ولكن شهرًا وثقه أحمد ويحيى والعجلي ويعقوب بن أبي شيبة الخ.

بیا یو کرښه روسته فرمائی: فالحدیث عندنا حسن. انتهى کلامه — دارنگه دی حدیث ته په صحیح ابی داود رقم (۱۳۴) کنبے شیخ البانی لیکلي: صحیح - نو ثابته شوه چه دا حدیث صحیح یا حسن دی، د وجه د کثرت شواهدو او متابعاتو نه کما ذکرها الزیلعی -

۳ - **دریم اعتراض** دادی: چه بعضی علماء وائی چه که د (الأذنان من الرأس) مطلب دا شی چه اذنین په حکم د مسح کنبے د سر جزء دی نو بیا که یو شخص صرف د اذنین مسح او کړی، اود سر مسح پړیدی، نو دده مسح دی صحیح شی، ځکه چه اذنین ستاسو په نزد د سر جزء دی.

ددی **جواب** دادی چه د (الأذنان من الرأس) دا مطلب نه دی چه اذنین د سر جزء دی، بلکه دا مطلب دی چه اذنین په مسح کنبے د سر تابع دی، ددی دپاره جدا اوبه اخستو ته ضرورت نشته -

۴ - بعضی دا **اعتراض** کوی چه ددی حدیث د مسح سره هیڅ تعلق نشته، بلکه دا د بیان د خلقت دپاره دی او مطلب ئے دادی چه غورځول د سر جزء دی -

لیکن ددی نه **جواب** دادی چه رسول الله ﷺ د احکامو بیانولو دپاره رالیږل شوی دی، نه د بیان د خلقت دپاره. او دا خو هر چاته معلومه ده چه غورځونه د سر نه حساب دی، نو ددی په بیانولو کنبے فائده نشته.

دارنگه په حدیث کنبے دا تصریح ده چه دا جمله رسول الله ﷺ د مسح د سر نه فوراً روستو وئیلے ده، چه هغه ددی خبری دلیل دی چه ددی جمله تعلق د مسح سره دی - او ددی جمله نه روستو ئے هم مسح ذکر کړیده، لکه په روایت د ابن ماجه کنبے د اول اعتراض

د جواب لاندے تیر شو۔ انظره۔

خلاصہ : داچہ عام أوقاتو کنبے به مستقل اوبه نه راخلى د مسح دأذنين دپاره، کما ثبت من حديث ابن عباس والربيع ومعديکرب وأبى أمامه۔ لیکن کله کله اوبه راخستل هم جواز لری۔ دوجے د حديث ابن عمرؓ نه چه هغه نه موقوفا ثابت دے۔ دا وجه ده چه علامه ابن القيمؒ په زاد المعاد (۱/۱۸۷) کنبے فرمائی :

وكان يمسح أذنيه مع رأسه وكان يمسح ظاهرهما وباطنهما، ولم يثبت عنه أنه أخذ لهما ماء جديدا، وإنما صح ذلك عن ابن عمر۔

یعنے : در رسول الله ﷺ نه دا صحیح ثابت نه ده چه هغه نوے اوبه راخسته وی د غوړونو مسح کولو دپاره۔ صرف د ابن عمرؓ نه صحیح ثابت دی۔

لاندے معلق شعيب الأرنؤط لیکي : (رواه مالك في الموطأ : ۳۴/۱) فی الطهارة باب ماجاء فی المسح بالرأس علی الأذنين، وسنده صحیح آه۔ او مخکښ په دلائلو کنبے تیر شو۔

معلومه شوه چه پدے باب کنبے مرفوع صحیح حدیث نشته۔ لکه چه علامه شیخ مبارکفوری هم په التحفه (۱/۴۹) کنبے فرمائی : لم أقف علی حدیث مرفوع صحیح حال عن الکلام يدل علی مسح الاذنين بماء جدید)۔ یعنی داسے صحیح مرفوع حدیث نشته چه د کلام نه خالی وی او د غوړونو دپاره په نوے اوبو راخستو باندے دلالت اوکړی۔

مگر کله چه په لاسونو کنبے هیڅ لوندواله پاته نه وی نو بیا تازه اوبه راخستل هم سنت دی۔۔۔۔ نو معلومه شوه چه ماء جدید راخستل هم جواز لری مگر بهتره طریقه داده چه په هغه اوبو سره د غوړونو مسح اوکړی کومے اوبه چه د سر مسح کولو نه باقی پاته شوم وی۔

فائده : ددے حدیث الباب (حدیث ابن عباس) او حدیث الربیع نه طریقه د مسح د غوړونو ښکاره شوه، هغه داچه مسواکي گوته به د غوړونو په سوړو کنبے ننباسی او غټی گوته به د غوړونو په ظاهر طرفونو باندے سر طرفته راتاؤ کړی۔ وبالله التوفیق۔

المسألة الثالثة : حکم مسح الاذنين :

د غورږونو د مسح کولو په حکم کښه اختلاف دے :

۱- ابن عباس، ابن عمر، ابو موسی الاشعري رضی الله عنهم او احمد بن حنبل او الحق فرمائی چه د غورږونو مسح فرض ده۔ **دلیل :** حدیث د ابو امامه وغیره دے چه (الأذان من الرأس) څکه چه دا حدیث صریح دے پدې کښه چه غورږونه به د سر سره مسح کول شي څکه چه غورږونه نه د سر سره ملحق کړیدی۔ او د نبی علیه السلام پدې الحاق کښه غرض هم دا دے چه د سر د مسح کوم حکم وو هغه به د غورږونو هم وی۔

۲- جمهور علماء وائی : د غورږونو مسح کول سنت دی فقط کما فی الفقه علی المذاهب الاربعة (۵۶/۱) ددې علماؤ څه خاص **دلیل** نشته صرف پدې حدیث تنقید کوی امام نووی په المجموع (۴۱۵/۱) کښه وائی : انه ضعیف من جمیع طرقه۔ یعنی حدیث د ابو امامه (الأذان من الرأس) په ټولو طریقو ضعیف دے۔

جواب : تا مخکښه اویژندل چه دغه حدیث بالکل صحیح دے بلکه قول د امام نووی خطاء دے۔ پدې وجه شیخ البانی په سلسلة الاحادیث الصحيحة رقم (۳۶) ص (۵۵/۱) کښه ددې قول داسه تردید کوی : واذا علمت ان الامر ليس كذلك وان بعض طرقه صحيح لم يطلع عليه النووي والبعض الآخر صحيح لغيره استطعت ضعف هذه الحجة۔ یعنی هرکله چه تا ددې حدیث بعض صحیح طرق هم معلوم کړل نو تا ته پدې سره د امام نووی د دلیل ضعف هم معلومیږي۔

جمهوریو بل دلیل دا وائی چه حدیث د اعرابی کښه امر راغلی دے (توضاً كما امرک الله) یعنی څنگه چه الله تعالی امر کړیدې په قرآن کریم کښه هغه شان اودس کوه او قرآن کریم کښه خو غورږونه ندی ذکر نو فرض هم نشو۔

جواب : احادیثو کښه د غورږونو بیان راغلی دے، او احادیث تشریح د قرآن ده نو پدې باندې هم فرضیت ثابتیږي وهو الحق الراجح، انظر المجموع شرح المذهب (۴۱۳/۱)۔

۲۴ - وَعَنِ الرَّبِيعِ بْنِ مُعَوِّذٍ أَنَّهَا رَأَتْ النَّبِيَّ ﷺ يَتَوَضَّأُ قَالَتْ : فَمَسَحَ

رَأْسَهُ مَا أَقْبَلَ مِنْهُ وَمَا أَذْبَرَ وَصُدَّغِيهِ وَأُذْنِيهِ مَرَّةً وَاحِدَةً. وَفِي رِوَايَةٍ : أَنَّهُ تَوَضَّأَ
فَأَدْخَلَ إصْبَعِيهِ فِي جُحْرِي أُذْنِيهِ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَرَوَى التِّرْمِذِيُّ الرِّوَايَةَ الْأُولَى
وَأَحْمَدُ وَابْنُ مَاجَهَ الثَّانِيَةَ .

ترجمہ : بی بی ربیع بنت معوذ نہ روایت دے چہ دیے نبی ﷺ پہ اودس کولو
اولیدلو؛ فرمائی : نبی ﷺ د خپل سر پہ مخکنی حصہ، پہ روستنی حصہ، غوړونو او
سترگو ترمینځه ځائے (څنډه) او غوړونو باندی یو ځل مسح اوکړه۔ اویو روایت کنبی دی
چہ نبی ﷺ اودس اوکړو، او (مسح دپاره ئے) خپلے دواړه گوټے د غوړونو سوړو کنبی داخله
کړی۔ (ابوداود) ترمذی اولنې حدیث او احمد او ابن ماجه دویم حدیث روایت کړی دے۔

تعارف : د ربیع رضی الله عنها :

رُبَيْعٌ : بضم الراء وفتح الباء وتشديد الياء المكسورة۔ د اربیع بنت معوذ بن عفراء ده،
او عفراء د معوذ والدہ ده، د پلار نوم ئے الحارث بن رفاعه دے، د بنو نجار نه انصاریه
صحابیہ ده، او صلح حدیبیہ کنبی ئے د رسول الله ﷺ سره د ونے لاندی بیعت کړی دے،
ابن عبد البر فرمائی : لها قدر عظیم۔ لویه قدرمنه بی بی ده۔ د رسول الله ﷺ په
ملګرتیا کنبی ئے ډیر غزوات کړی دی۔ ټول (۲۱) احادیث ئے امت ته را نقل کړی دی۔
رضی الله تعالی عنها۔

تشریح : غوړونه خو د سر نه حساب دی شرعاً او لغةً او عرفاً نو بیا ددے مسح جدا
ولے ذکر شوه څه حکمت دے؟ نو وجه دا ده چہ ددے په مسح کولو سره کمال طهارت
حاصلیږی ظاهراً او باطناً او ددے نه هغه گناهونه اوځی کوم چہ دے کړی وی لکه د باقی
اندامونو د اوداسه نه چہ گناهونه رږږی۔ نو پدے مسح کنبی طهارت حسیه او طهارت
معنویه حاصلیږی۔

وَصُدَّغِيهِ : صدغ هغه ځائے ته وائی چہ د سترګے او غوړ ترمینځ وی او هغه وینسته
چہ هلته رازوړند وی۔ ددے مسح کول هم سنت دی۔

ددے حدیث په سند باندی کلام تیر شوی دے په بیان د دلائلو کنبی چہ حسن یا صحیح
حدیث دے۔ اخرجه احمد (۳۵۹/۶) و الترمذی (۳۴) وحسنه الشيخ الالبانی فی صحیح ابی

داود (۲۷/۱) رقم: (۱۱۸) -

۲۵ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ تَوَضَّأَ وَأَنَّهُ مَسَحَ رَأْسَهُ بِمَاءٍ غَيْرِ فَضْلِ يَدَيْهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ. وَرَوَاهُ مُسْلِمٌ مَعَ زَوَائِدَ.

ترجمہ : عبد اللہ بن زید رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ وہ نبی ﷺ پہ اودس کولو اولیدلو، نبی ﷺ دسر مسح هغه اوبو سرہ اوکړہ چہ دلاسونو نہ پاتے شوے اوبو نہ علاوہ وے (یعنے نوے اوبہ تے ددے دپارہ را واخستے)۔ (ترمذی) او مسلم داروایت زیادت سرہ نقل کړے دے چہ هغه کنبے داودس دنورو اندامونو وینخلو ذکر ہم دے۔

تشریح : وانه مسح رأسه بماء غیر فضل یدیه : یعنی رسول اللہ ﷺ مسح اوکړہ پہ سر باندے پہ هغه اوبو سرہ چہ هغه غیر وے دزیاتی اوبو دلاسونو نہ، یعنی ماء جدید سرہ تے مسح اوکړہ، نہ پہ هغه اوبو سرہ کومے چہ پہ لاسونو پورے باقی وے۔

مسئلہ : پہ دے کنبے اختلاف دے چہ آیا دسر مسح کولو دپارہ بہ جدا مستقلے اوبہ راخلی، اوکہ پہ هغه اوبو بہ تے مسح کوی کومے چہ لاسونو پورے پاتے وی ؟ نو پہ دے کنبے دوه قوله دی :

۱ - **اول قول دادے :** چہ ماء جدید او مستقلے اوبہ بہ ورلہ نہ راخلی، اودا قول دامام ابو حنیفہؒ او امام شافعیؒ دے۔ امام ترمذیؒ فرمائی :
والعمل علی هذا عند اکثر أهل العلم - یعنی داد جمهورو علماؤ مذهب دے - (ورجہ المبارکفوریؒ فی التحفة (۴۷/۱)۔

۲ - **قول ثانی :** دادے چہ جدا اوبہ بہ راخلی۔ دوی لاندینی دلائل وائی :

۱ - **اول دلیل :** حدیث د عبد اللہ بن زیدؒ (حدیث الباب) دے چہ پہ دے کنبے د رسول اللہ ﷺ عمل داسے نقل شوے دے چہ نوے اوبہ تے راخستے دی۔ دا حدیث امام ترمذیؒ رقم (۳۵) نقل کړے اوبیائے وثیلی دی : هذا حدیث حسن صحیح، وکذا أخرجه مسلم (۲۳/۱) مطولا۔ اودے حدیث تہ شیخ البانیؒ پہ صحیح ابی داود (۲۶/۱) قم (۱۱۱) کنبے صحیح وثیلی دی، پہ دے وجہ علامہ صنعانیؒ پہ سبل السلام (۷۰/۱) کنبے

فرمائی :

وَأَخَذَ مَاءً جَدِيدًا لِلرَّأْسِ أَمْرٌ لَا بَدَّ مِنْهُ -

یعنے : سر مسح کولو دپارہ نوے اویہ راخستل ضروری کار دیے۔

د اول قول والا **دلیل** : دوی پہ ہمدغہ حدیث د عبد اللہ بن زیدؓ کنبے پہ روایت د ابن لہیعہ کنبے دا الفاظ پیش کوی (انہ مسح رأسہ بماء غیر من فضل یدہ)، یعنی رسول اللہ ﷺ د سر مسح اوکڑہ پہ ہغہ اویو سرہ کومے چہ د لاسونو د اویو نہ زیاتی پاتے شوے وے۔ اودا روایت ہم امام ترمذیؒ نقل کرے دیے۔

۲ - **دلیل** : حدیث دربیع بنت معوذ دیے، چہ ابو داود (۲۷/۱) کنبے نقل کرے دیے :

ان النبی ﷺ مسح برأسه من فضل ماء كان في يده . قال الألبانی فی صحیح أبي داود (۲۷/۱) : وسندہ حسن . انظر تلخیص الحیبر (۳۳/۱) والسلسلة الصحیحة (۵۷/۱)۔

یعنے : رسول اللہ ﷺ د سر مسح پہ ہغہ اویو سرہ اوکڑہ کومے چہ پہ لاس پورے باقی پاتے شوے وے۔

نو ظاہر کنبے ددے حدیثونو تعارض بنکاری، مگر شیخ مبارکفوریؒ پہ تحفہ الأحوذی (۴۸/۱) کنبے فرمائی : چہ دا تعارض نہ دیے۔ وجہ دادہ چہ اول حدیث د عبد اللہ بن زیدؓ پہ روایت د عمرو بن الحارث نقل دیے، اودویم حدیث پہ روایت د ابن لہیعہؒ نقل دیے، او عمرو بن الحارث ثقہ حافظ دیے، او عبد اللہ بن لہیعہؒ ضعیف دیے، نو د ابن لہیعہؒ روایت غیر محفوظ شو۔ دا وجہ دہ چہ امام ترمذیؒ ہم دیے تہ اشارہ کریدہ پہ دیے عبارت سرہ (ورواية عمرو بن الحارث عن حبان أصح، لأنه قد روى من غير وجه هذا الحديث عن عبد الله بن زيد وغيره أن النبي ﷺ أخذ لرأسه ماء جديداً)۔

او ہر چہ حدیث دربیع دیے نو اول خودا ضعیف دیے، ٹحکہ پہ دیے کنبے ابن عقیل راوی دیے، او پہ دہ کنبے مشہور مقال دیے، کما مر۔ دارنگہ ددیے پہ متن کنبے اضطراب ہم دیے، بیائے ہغہ ذکر کرے دیے چہ کلہ (مسح بماء جدید) نقل کوی، کما مر فی رواہ ابن ماجہ من طریق شريك بن عبد الله عن عبد الله بن عقیل عن الربیع۔ اوکلہ (مسح بماء غیر فی یدہ) نقل کوی۔

۲ - ثانیاً : کہ داروایت درُبیع ثابت ہم شی (وہو الحق) نو حمل دے پہ جواز باندے، یعنی دوارہ طریقے جائز دی کہ نوے اوبہ راخلی اوکہ دلاسونو نہ پاتے اوبہ سرہ دسر مسح کوی۔ مگر راجح دادہ چہ نوے اوبہ را واخلی، ثحکہ چہ حدیث د عبد الله بن زیدؒ پہ روایت د عمرو بن الحارث دیر صحیح دے، نو عمل ہم پہ دے باندے پکار دے۔ اودا راجحہ خبرہ دہ۔ ثحکہ چہ روایت ثانیہ د عبد الله بن زیدؒ د ابن لہیعہ پہ روایت ہم شیخ البانیؒ ورته حسن وثیلے دے، نو اولہ طریقہ راجحہ اودویمہ طریقہ غیر راجح صرف جائز دہ۔

تنبیہ : صاحب المشکاۃ دا حدیث الباب (حدیث عبد الله بن زید) د ترمذی نہ نقل کرے دے او پہ احادیث حسنه کنبے ئے شمار لے دے، سرہ ددے نہ چہ دا حدیث پہ مسلم کنبے ہم موجود دے، خو امام ترمذیؒ ترمے بعض الفاظ را نقل کری دی، یادا چہ صاحب المشکاہ تہ ہم دا پتہ دہ چہ دا حدیث مسلم کنبے شتہ، لیکن پہ صحاح کنبے ئے نہ دے شمار لے، دوجے د ہیرے او نسیان نہ پدے وقت کنبے۔

۲۶ - وَعَنْ أَبِي أُمَامَةَ رضی اللہ عنہ ذَكَرَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم قَالَ : وَكَانَ يَمْسَحُ الْمَاقِئِينَ. وَقَالَ : الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ. وَذَكَرَا : قَالَ حَمَّادٌ : لَا أَدْرِي الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ مِنْ قَوْلِ أَبِي أُمَامَةَ أَمْ مِنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم.

ترجمہ : ابو امامہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ دہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اودس ذکر کرو او وے فرمائیل چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ دسترگو گوتونہ ہم مسح کول او فرمائیلی دی چہ غورپونہ پہ سر کنبے داخل دی۔ (ابن ماجہ، ابوداود، ترمذی) او ابوداود او ترمذی ذکر کری دی چہ حماد اووئیل : زہ پہ دے نہ پوہیرم چہ (غورپونہ پہ سر کنبے داخل دی) داد ابو امامہ خپل قول دے اوکہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دے۔

تعارف : د ابو امامہ رضی اللہ عنہ :

دہہ نوم صدی بن عجلان الباہلی دے، او طیبی چہ دا وئیلی دی چہ راوی ددے حدیث

أبو أمامه أسعد بن سهل بن حنيف الأنصاري الأوسي دے، نو هغه خطاء شويده ٿي ٽڪه همداروايت أحمدؒ په مسانيدود أبو أمامه صدي بن عجلان الباهلي کنيے ذکر کړې دے، دغه شان عبد الغني النابلسي هم دده روايت نقل کړې دے او په کنيه باندې ئے صرف دا أبو أمامه الباهلي مشهور دے، اود اسعد سره أبو أمامه يو ټاټے ذکر کړې. هغه په أبو أمامه کنيه سره نه دے مشهور.

تشریح : وَكَانَ يُمَسِّحُ الْمَاقِينَ . : ماقين تشنيه د ماق ده، په فتحه د ميم او سکون د همزه سره. يابه الف سره. په دے کنيے مشهور لغت موق دے، دا هغه طرفونو د سترگو ته وائي چه پوزے او غوړ ته نزدې دی، يعنې د سترگو قنجونه، اود دے مسح کول مستحب دی، ټکه په دے کنيے کله چخي انختي وی نو اوږه منع کړي د سترگو نه. د عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما نه نقل دی چه ده به سترگے هم وينځلے، تردے چه ددے په وجه ئے سترگے ضعيفے شوم. خودا دده اجتهاد دے. باقی تشریح ددے حديث مخکنيے تيره شويده. اود رجة الحديث هم مخکنيے ذکر شويده چه مرفوع حديث دے، مدرج نه دے. صحيح حديث دے او يا حسن درجه کنيے دے. فتذکره. اودا حديث په روايت د أبو هريرة او أبو موسى او ابن عمر او عائشه او أنس - رضي الله عنهم - سره هم نقل دے. انظر التلخيص (۳۳/۱) ونصب الراية (۲۰/۱) والصحيحة رقم (۳۶).

۲۷ - وَعَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عليه السلام قَالَ : جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ عليه السلام يَسْأَلُهُ عَنِ الْوُضُوءِ، فَأَرَاهُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ : هَكَذَا الْوُضُوءُ، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا، فَقَدْ أَسَاءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ. رَوَاهُ النَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ، وَرَوَى أَبُو دَاوُدَ مَعْنَاهُ.

ترجمه : عمرو بن شعيب د خپل پلار په واسطه سره د خپل نيکه نه روايت کوي چه ده اوفر مائيل : يو باندې چي در رسول الله عليه السلام په خدمت کنيے حاضر شو اود هغه نه ئے د اودس باره کنيے تپوس اوکړو. رسول الله عليه السلام ورته د اوداسه انداموته درې درې ځل

وینخل اوخودل، بیائے افرمائیل : اودس داسے وی، نو چاچہ پہ دے باندے زیادت اوکرو (یعنے درے خلونہ تے زیات اندامونہ اووینخل) نو بیشکہ چہ دہ بد کار اوکرو اوزیاتے او ظلم تے اوکرو۔ (نسائی، ابن ماجہ)، او ابو داود ہم ددے مطلب حدیث روایت کرے دے۔

عمر بن شعیب عن أبیه عن جدہ : عن أبیه نہ مراد شعیب دے، اوجده نہ مراد شعیب نیکہ (عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہما) دے۔

تشریح : فَأَرَاهُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا : دا تثلیث پہ ما سواد مسح الرأس کنبے مراد دے۔ ٹکھہ چہ پہ دے حدیث کنبے راغلی دی چہ مسح تے یو ٹل اوکرو، لکھ دا پہ روایت د سعید بن منصور کنبے حافظ ابن حجر پہ فتح الباری کنبے ذکر کریدے۔

فَقَدْ أَسَاءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ : یعنی دے شخص بدی اوکرو چہ د آداب شرعیہ و لحاظ تے اونہ کرو، د شریعت دا عمل ورتہ ناقص بنکارہ شو نو ٹکھہ تے زیادت اوکرو۔

او تَعَدَّى : معنی دادہ چہ زیادت تے اوکرو پہ حدودو شرعیو باندے، رسول اللہ ﷺ د وینخلو حد درے ٹل مقرر کرے دے اودہ پرے زیادت اوکرو۔ فتجاوز من السنة۔

وَظَلَمَ : معنی دا چہ خان سرہ تے زیاتے اوکرو، چہ خان تے سترے کرو پہ زیادت سرہ او ثواب ورتہ ملاؤ نشو۔ زارنگہ زیاتے تے اوکرو پہ بے خایہ او بو استعمالو او پہ مخالفت د سنت رسول اللہ ﷺ سرہ۔

تنبیہ : صاحب الہدایہ (۲۰/۱) وائی : ددرے کرتہ وینخلو نہ زیات ہم جواز لری د احتیاط دپارہ چہ خلور یا پنخہ کرتے اوبہ واچوی۔ بیا ورتہ دا حدیث ہم معلوم دے نو ددے نہ تے جواب کرے دے۔ لیکن طریقہ دادہ چہ یو سرے یو شیء تہ جائز وائی نو اول دھغے دپارہ حدیث دلیل کنبے پیش کری، بیا د بل روایت نہ جواب اوکری، کلہ چہ تعارض ورتہ بنکاری۔ اوھر کلہ چہ پہ جواز باندے ہیخ دلیل پیش نہ کری اود حدیث نہ جواب کوی نو دا ددغہ حدیث ورائول وی۔

نو دلتہ دا کار د صاحب ہدایہ خطائی دہ پہ اجتہاد کنبے خطاء شویدے، جواب تے داسے کریدے چہ (هذا الوعيد محمول على عدم رؤيته سنة)، یعنی پہ حدیث کنبے چہ ددرے خلو نہ زیاتو وینخلو باندے کوم وعید راغلی دے دا دھغہ چا دپارہ دے چہ درے ٹلہ وینخل

مسنون نہ گنری اوزیادت کوی۔ اوکله چه انسان د قطع وسوسے او احتیاط دوچے نہ د درے ٹخلو نہ زیات وینخل کوی نو دا وعید ورته شامل نہ دے۔ لیکن حدیث پہ دے باب کنبے مطلق راغله دے، چه په هره وجه ددرے ٹخلو نہ زیادت کوی نو دا وعید به ورته شامل وی۔ بلکه احتیاط بعینه په حدیث باندے په عمل کولو کنبے دے۔ چه درے ٹخله اندامونه وینځه، او که ددے نہ زیادت کوی نو دا خو وسوسه جوړه شوه، ځکه چه شیطان داوداسه په شروع کنبے انسان ته وسوسه اچوی۔ د نبی ﷺ په خبره کنبے احتیاط دے، او دغه مذکورہ خبره زیادت او غلو فی الدین او اعتداء فی الطهور ده۔ او دارد حافظ په فتح الباری (۱۸۹/۱) کنبے هم کړیدے۔ دارنگه بعض فقهاء احناف هم درے ٹخله وینخلو نه زیادت بدعت گنری لکه رد المحتار (۸۱/۱) کنب تارخانیه عن الناطقی نه نقل کوی چه (لوزاد علی الثلاثة فهو بدعة)۔

فائده: دا حدیث دلیل دے په دے چه درے ٹخلو نه زیات اندام وینخل ناجائز دی۔ او دا اعتداء فی الطهور ده، کوم چه نبی کریم ﷺ د قیامت د علامتو نه شمار لے ده، چه داسه قوم به په دے امت کنبے پیدا شی چه په اوداسه او دعاء کنبے به د حد نه ورتیرېږي۔ لکه روستو حدیث راروان دے۔

تنبیه: د أبوداود په روایت کنبے ددے حدیث سره دا الفاظ دی (فمن زاد علی هذا او نقص) نو بعضے علماؤ باندے دا مشکله شویده چه ددرے ٹخلو نه کم وینخل خو جائز دی، در رسول الله ﷺ نه خو یو ٹخل دوه ٹخله اندامونه وینخل هم نقل دی۔ نو بیا د نقص څه معنی ده؟ نو بیا ئے توجیهات کړی دی۔ کما فی النیل (۲۱۶/۱)۔ یو توجیه دا کوی چه:

- ۱- د نقص نه مراد دادے چه اندامونه پوره اونه وینځي۔

- ۲- یا د نقص نه روستو تقدیر دے، یعنی نقص من واحد یعنی دیو ٹخل نه ئے کم اودس او کړي۔ کما ورد فی حدیث مرسل رجاله ثقات کما قال الحافظ فی فتح الباری (۱۸۸/۱)۔

لیکن أصح داده چه دا روایت حسن درجه کنبے دے او د (اونقص) لفظ زیاتی کول په کنبے منکر دی۔ شیخ البانی په صحیح أبی داود (۲۸/۱) رقم (۱۳۵) کنبے فرمائی: چه دا

لفظ د (اونقص) پہ کتبے شاذ دے، باقی روایت حسن صحیح دے۔ وکذا فی فتاویٰ الدین الخالص (۱/۴۹۱)۔ وقال الحافظ فی الفتح : صحّحه - أى هذا الحديث - ابن خزيمة وغيره۔ وقال فی التلخیص : هذا الحديث روى من طرق صحيحة۔
نو ثابتہ شوہ چہ داروایت صحیح دے، سیواد لفظ د (اونقص) نہ۔

۲۸ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ : اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الْاَبْيَضَ عَنْ يَمِيْنِ الْجَنَّةِ قَالَ : اَيُّ بَنِيْ ! سَلِ اللّٰهَ الْجَنَّةَ وَتَعَوَّذْ بِهِ مِنَ النَّارِ، فَاِنِّیْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَقُوْلُ : اِنَّهُ سَيَكُوْنُ فِیْ هَذِهِ الْاُمَّةِ قَوْمٌ يَعْتَدُوْنَ فِی الطُّهُوْرِ وَالِدُّعَاءِ). رَوَاهُ اَحْمَدُ وَاَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمہ : عبد اللہ بن مغفلؓ نہ روایت دے چہ دہ د خپل ٹوٹے نہ واریدل چہ دادعاء نے کولہ : اے اللہ ! زہ تانہ د جنت بنی طرفتہ سپینہ بنگلہ غوارم۔ عبد اللہ بن مغفلؓ ورتہ اوفرمائیل : اے ٹوہ ! د اللہ نہ د جنت سوال کوہ اوپہ ہغہ سرہ د اورہ پناہ غوارہ، ٹککہ چہ ماد رسول اللہ ﷺ نہ اوریدلی دی چہ فرمائیل نے : بیشکہ چہ پہ دے امت کتبے بہ خہ داسے خلق پیدا شی چہ پہ اوداسہ اودعاء کتبے بہ د حد نہ تجاوز کوی۔ (احمد، ابوداود، ابن ماجہ)۔

تشریح : اَنَّهُ سَمِعَ ابْنَهُ : ددے ابن نہ مراد یا یزید بن عبد اللہ بن مغفل دے، دکوم نہ چہ ابو نعامة الحنفی روایت کوی۔ پہ ترک د جہر بالبسملة کتبے کما فی الترمذی وغیرہ۔ او بناء پہ دے باندے یزید مجهول الحال راوی دے۔

۲ - او یا بل ٹوٹے د عبد اللہ دے، چہ نوم نے نہ دے ذکر شوے۔ لکہ دالاعلمی صاحب المرعہ (۱/۱۱۸) ہم ہیکارہ کریدہ۔

اَيُّ بَنِيْ ! سَلِ اللّٰهَ الْجَنَّةَ : سوال : عبد اللہ بن مغفلؓ ولے خپل ٹوٹے د داسے قسم دعاء نہ منع کرو، اودائے د اعتداء فی الدعاء نہ اوشمارلو؟

جواب : ددے خو وجوہات دی : ۱ - اولہ وجہ دادہ چہ عبد اللہ بن مغفلؓ خپل ٹوٹے

پیژندلو چه د عمل په لحاظ هغه درجه ته نشی رسیدلے کومه چه غواری، چه هغه د انبیاء - علیهم السلام - سره مناسب ده. نو په دے دعاء کښے دده څوئے د ادب نه تجاوز وکړو. او ځان ته ئے د کمال په نظر او کتل - نو ځکه ئے پر دے داسے انکار او کړو.

۲ - دویمه وجه داده : چه څوئے معین شے طلب کړو، نو کیدے شی چه د ابل چا دپاره مقرر وی، نو داسے دعاء مناسب نه ده، چه قیدونه په کښے لگوي.

۳ - یا وجه داده : چه دده په دعاء کښے اعتداء نه وه، لیکن د سد باب الاعتداء نه دے، ځکه چه کله داسے دعاء غواری نو کیدے شی چه صبا له داسے دعاء طلب کړی چه هغه کښے اعتداء وی. نو ځکه ئے تنبیه ورکړه.

۴ - یا دا چه : عبد الله ورته تنبیه ورکړه، مقصد ئے دا وو چه ته کوم قیدونو سره دعاء غواری دا غلط او د عبودیت د شان نه خلاف دی، ځکه په دے کښے یو طرفته په الله باندے تحکم دے، اوبل طرفته په جنت کښے یو خاص صفت یا خاص ځائے طلب کول دا په ځایه کار دے، بلکه طریقه داده چه تاسو صرف د الله نه جنت غواری، او دوزخ نه پناه غواری، بیا د الله خوښه ده چه په جنت کښے کومه درجه او مرتبه درکوي. دا وجه ده چه نبی علیه السلام هم فرمائی : د الله نه فردوس اعلیٰ غواری، (یعنې خاص قیدونه مه لگوي بلکه اجمالا سوال کوئ).

فی الطهور : زیادت په اوداسه کښے دادے چه در دے کرتو نه زیات اندامونه اووینځی، یا په اوبو کښے زیادت اوکړی، ډیر د اوبه استعمال کړی. یا په اندامونو وینځلو کښے داسے مبالغه اوکړے شی چه هغه نه وهم او وسوسه پیدا شی.

بیا که په اوداسه کښے وی که په غسل کښے او که په نجاست زائل کولو کښے وی. لکه چه دا کار نن صبا عام خلق په مساجدو کښے کوي، خصوصاً وسوسه والا خلق.

وَالدُعَاء : اعتداء او د حد نه تجاوز کول په دعاء کښے دادی : چه نا جائز څیزونه غواری، تیز آوازونه او چغے په کښے وهی، یا د انبیاء درجه او کورونه غواری، یا په دعاء کښے په تکلف سره سجع او وزنونه جوړوي. د دعاء دپاره د ځانه وختونه مقرر وی، کوم چه شریعت نه دی مقرر کړی، لکه د جنازے نه روستو دعاء کول، یا د فرضو یا سنتونو نه پس په

هیئت اجتماعی سره دعاء کول، اودا لازم گنځل۔ دا ټول اعتداء ده په دعاء کښې۔
دارنگه په ذوات فاضله و باندې توسل کول، یا په جاه او حرمت او طفیل د فلان یا
نبی وغیره سره کول۔ دا ټول په اعتداء کښې داخل دی۔ دارنگه داسه څیزونه غواړی چه
هغه عادتاً ممکن نه وی۔ لکه په هوا اوتل، د اوبو د پاسه تلل وغیره۔ داد رسول الله ﷺ
پیشن گوئی ده چه رشتینې شویده په دې امت باندې۔ څومره مبتدعین او باطل پرست
خلق په دعاء بعد الفرض والسنن او بعد الجنائز او په توسل بالذوات الفاضله باندې
جگړې او مناظرې کوی، اود دې ثابتولو دپاره دروغجن دلائل وائی۔ یقیناً چه دا خبره په
همداسه خلقو باندې صادق شویده۔

درجه الحديث : اسناده صحیح، قال الشيخ الألبانی وصححه جماعة وأعل بما لا
يقدر كما بينته في صحيح أبي داود رقم (۸۶) هذا، وليس عند ابن ماجه الاعتداء في الطهور
في تعليق المشكاة : ۱/۱۳۱، رقم : ۴۱۸۔

۲۹ - وَعَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : إِنَّ لِلْوُضُوءِ شَيْطَانًا يُقَالُ
لَهُ الْوَلَهَانُ، فَاتَّقُوا وَسْوَاسَ الْمَاءِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ :
هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ، لِأَنَّا لَا نَعْلَمُ أَحَدًا
أَسْنَدَهُ غَيْرَ خَارِجَةٍ وَهُوَ لَيْسَ بِالْقَوِيِّ عِنْدَ أَصْحَابِنَا.

ترجمه : ابی بن کعبؓ نه روایت دے چه نبی ﷺ ارشاد وفرمایه : بیشکه د اوداسه
یو شیطان دے چه هغه ته ولهان وئیلے کیږی نو د اوبو د وسوسه نه بچ اوسی۔ (ترمذی،
ابن ماجه) او امام ترمذی فرمائی دی : دا حدیث غریب دے او د محدثینو په نزد ددې
اسناد قوی نه دے ځکه چه مونږ ته نه ده معلومه چه خارجه (راوی) نه علاوه بل چا ددې
سند بیان کړی وی، او خارجه ز مونږ محدثینو په نزد قوی نه دے۔

تشریح : الْوَلَهَانُ : بروزن فعلان، دوله نه مشتق دے صفت مشبهه صیغه ده، وله
مصدر دے، په معنی د حیرانتیا او لیونتب سره دے، چه د سخت محبت او عشق نه پیدا

کیرپی، نو شیطان ته ولهان ټککه وائی چه داهم ډیر حرص لری په حیرانولو د انسان کښی او په وسوسه اچولو کښی انسان ته۔ تردی چه انسان حیران کړی چه زما اندام ته به اوبه رسیدلے وی اوکه نه۔ یا حیران وی چه څو کرته اوبه مے اچولی دی۔ نو بس لگیا وی بار بار اوبه اچوی تردی چه د انسان نه د جماعت مونځ فوت کړی۔

فَاتَّقُوا وَسْوَاسَ الْمَاءِ : وسواس یا په کسر مے د واو سره د مے نو بیا مصدر د پشان د زلزال رباعی مجرد د مے۔ ۱۔ نو معنی ئے داده چه تاسو ځان اوساتی د هغه وسوسے نه چه د هغه په سبب ډیر مے اوبه تومے کولے شی په اوداسه او استنجاء کښی۔

۲۔ یا معنی داده : چه په پاکوالی او نجاست د اوبو کښی شکونه مه کوی، تر څو چه علامات د نجاست نه وی ښکاره شوی، مثلاً چه انسان دا شک کوی چه زما د اندامونو نه په لوته کښی څاڅکی پریوتل نو اوبه به نجسے شومے وی۔

۲۔ یا وسواس په فتح د واو سره د مے، نو بیا دا اسم د مے، او مراد ترینه شیطان د مے، یعنې ځان اوساتی د مے شیطان نه چه په اوبو کښی درته وسوسے اچوی۔

صاحب المراجعة (۱/۱۹۱) کښی د علامه ابن الملك نه یوه بله معنی هم نقل کړیده چه د وسواس الماء نه مراد وسواس الوهان د مے، نو په ځان د ضمیر د مے باند مے الماء لفظ وضع شو دپاره د مبالغه د مے شیطان په کمال وسوسه کښی د اوبو په باره کښی او دپاره د شدت ملازمت د شیطان د اوبو سره، نو گویا که دا اوبه بعینه شیطان د مے۔

فائده : دا حدیث هم دلیل د مے په د مے خبره چه په اوداسه کښی په اوبو کښی اسراف کول حرام دی، کما مرخی حدیث عبد الله بن مغفل۔

فائده عجیبه : د شیطان د وسوسے څو طریقے دی :

۱۔ اوله وسوسه د شیطان داده چه انسان په اوداسه کښی شکي کوی۔ چه دا ځان د مے اوچ پاتے د مے وغیره۔

۲۔ بیا دویم نمبر په مانځه کښی وسوسه اچوی چه در مے رکعت د مے او کړل یا څلور، او فلان لفظ درنه پاتے شو۔

۳- ددے نہ چہ خلاص شی بیا ورتہ طلاق متعلق وسوسے اچوی چہ ستا بنشخہ طلاقہ شوے ده ٹکک کیدے شی چہ فلانے لفظ ستاد خولے نہ وتلے وی - ددے نہ چہ ہم خلاص شی نو :

۴- بیا دایمان، کفر، قرآن، الله باره کنبے وسوسے اچوی -

۵- بیا دقتل د خپل خان باره کنبے وسوسے اچوی -

بیا شیطان په دوه خیزونو خوشحالیږي، یو په افراط او بل په تفريط، لکه یو شے فرض نه وی او انسان ته فرض او گنډي، یا یو شے فرض وی او انسان ته مستحب او گنډي. افراط دا هم دے چہ ددین یو امام د ألوهیت درجه ته اورسوی -

مثلاً تنظیم الأشتات (۴۶/۱) کنبے یو حنفی د امام أبو حنیفه په باره کنبے وائی : امام ابو حنیفه د آسمان اوزمک په سیاست باندې پوهیدلو - دا غلو فی الصالحین هم افراط او حرام کار دے، خو په اکثر و مقلدینو کنبے دا مرض زیات دے چہ خپل مشران او علماء د پیغمبر درجه ته رسوی او په خان نه پوهیږي د تقلید په جذبه کنبے وی - او تفريط دا هم دے چہ خوک یو عالم ته کنخل او کړي یا یو امام سره دشمنی او کړي نو دا تفريط دے - لیکن دا خبره دے واضحه وی چہ دیو امام خبره په دلیل سره رد کول دا په ادبی او تفريط نه دے، بلکه دا بعینه دین دے، اود سلفو علماؤ نه همدا شان طریقه راروانه ده، چہ هغوی به د حق په مقابل کنبے د هیچا پروانه کوله، که هر خوک به وو خو چہ خبره به ته د حق نه خلاف وه نو هغوی به اکرام او احترام سره د هغه خبره رد کوله -

درجه الحديث : رواه الترمذی - دا حدیث په اعتبار د سند سره ضعیف دے، امام ترمذی فرمائی : دا حدیث غریب دے او اسناد ته ضعیف دے ځکه په دے سند کنبے خارجه بن مصعب ابو الحجاج السرخسی راوی دے، او هغه ضعیف دے، ابن المبارک، ابن معین، احمد، وکیع، نسائی دارقطنی، ابن حبان - رحمهم الله - وغیرهم ورته ضعیف وئیلی دی -

حافظ فرمائی : متروک وکان یدلس عن الکذايين - لیکن ددے حدیث مؤیدات موجود دی لکه مخکې حدیث د عبد الله بن مغفل تیر شو، اود عمرو بن شعيب روایت هم تیر

شو، اور وستو پہ فصل ثالث کنبے د عبد الله بن عمرو بن عاصؓ پہ روایت د احمدا ابن ماجه راروان دے، نو دا دلیل دے چہ ددے حدیث دپارہ اصل شتہ دے پہ دین کنبے۔ او ددے صحت د نورو غایونو د دین نہ معلومیری۔

۳۰ - وَعَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأَ مَسَحَ وَجْهَهُ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ .

ترجمہ : معاذ بن جبلؓ نہ روایت دے دا فرمائی : ما رسول الله ﷺ پہ اودس کولو اولیدلو چہ خپل مخ ئے د جامے پہ یوے پیٹکی سرہ اوچ کرو۔ (ترمذی)۔

تشریح :

مسئلہ : د اوداسہ او غسل نہ روستو **اندامونہ اوچول** پہ کومہ درجہ کنبے دی ؟
خہ حکم لری ؟۔ نو پہ دے کنبے اختلاف دے پہ خواقوالو سرہ :

۱ - **اول قول** دادے : چہ د تولیہ وغیرہ استعمالول مکروہ دی، د نبی کریم ﷺ نہ نہ دی نقل۔ اودا قول د ابن عمرؓ او ابن ابی لیلیٰ دے (بقول النووی)، او سعید بن المسیبؓ او امام زہری دے۔

د دوی **دلیل** دادے چہ پہ بخاری (۹۱/۱، ۴۰/۱) باب من جلس فی المسجد ينتظر الصلاة کنبے حدیث د میمونہ دے دا فرمائی : رسول الله ﷺ تہ (داندامونو اوچولو دپارہ) کپہ پیش کرے شوہ نور رسول الله ﷺ رد کرہ۔ کما یأتی فی المشکاة، باب الغسل (۴۹/۱) فناولتہ ثوبا فلم یأخذه فانطلق وهو ینفض یدیه۔

بعض علماء لکہ حافظ ابن حجرؒ دا جواب کوی چہ ممکنہ دہ چہ د عذر پہ بناء نبی ﷺ نہ وی اخستی چہ مثلا کپہ کنبے ورینسم استعمال وویا جلتی وہ، لیکن دا جواب مناسب نہ دے خکہ کہ عذر وے نو بیان شوے بہ وے۔

۲ - **بل** دلیل دا فرمائی : چہ پہ دے بارہ کنبے چہ خومرہ احادیث راغلی دی ہغہ تہول ضعیف دی، امام ترمذیؒ فرمائی : ولا یصح فی هذا الباب شیء عن النبی ﷺ۔ او پہ صحیحینو کنبے نہ دی نقل۔ دارنگہ المنار المنیف کنبے ہم دی۔

دارنگہ زاد المعاد (۶۸/۱) کنبے حافظ ابن القیمؒ فرمائی : (ولم یکن رسول اللہ ﷺ یعتاد تنشیف أعضائه بعد الوضوء ولا صح عنه فی ذلك حدیث البتة، بل الذی صح عنه خلافه)۔ یعنی در رسول اللہ ﷺ د اوداسہ نہ روستو اندامونہ اوچول عادت نہ وو او نہ دہغہ نہ پہ ہیخ صحیح حدیث کنبے ثابتہ دہ بلکہ د ہغہ نہ ددیہ پہ خلاف (نہ اوچول) پہ صحیح سند ثابت دیہ - (یعنی اکثرئہ اوچول ندی کرپی)۔

۳ - امام ترمذیؒ د کراہت قول دپارہ یو دلیل دا ہم ذکر کرپے چہ (لأن الوضوء یوزن)، یعنی د اوداسہ اوبہ تللے کپیری۔

۲ - قول ثانی : دادیہ چہ دا عمل مباح او جائز دیہ بغیر د کراہت نہ، اودا قول د امام مالکؒ، احمدؒ، ثوریؒ، اسحقؒ، امام شافعیؒ او احنافو دیہ، کما فی قاضیخان - اومنیۃ المصلی کنبے ورثہ مستحب وئیلی دی، لیکن ہغہ قول محققینو رد کرپے دیہ او مفتی بہ قول د قاضیخان دیہ - درس ترمذی (۲۶۱/۱)۔

دلیل : پہ دیہ بارہ کنبے ڊیر احادیث نقل دی د مختلفو صحابوؓ نہ، کما اوردہا فی التحفة (۵۷/۱) اگرچہ ضعیف ہم پہ کنبے شتہ مگر صحیح سندونو والا روایات ہم شتہ او عمل د صحابوؓ پہ کنبے ہم راغلے دیہ۔ لکہ ابن المنذرؒ نہ صاحب د تحفة الأخوذی (۵۷/۱) نقل کریدی :

قال : أخذ المنديل بعد الوضوء عثمان، والحسن بن علي وأنس، وبشير بن أبي مسعود - رضي الله عنهم - ورخص فيه الحسن وابن سيرين وعلقمة والأسود ومسروق والضحاك آه۔

اودا حدیث الباب اگرچہ ضعیف دیہ ٹککہ پہ دیہ کنبے دوه ضعیف راویان دی (۱) رشدين بن سعد (۲) عبد الرحمن بن زياد بن أنعم الأفریقی، دواپوتہ امام ترمذیؒ ضعیف وئیلی دی (يُضَعَّفَانِ فِي الْحَدِيثِ)۔ لیکن :

۲ - دویم حدیث : د عائشہ رضی اللہ عنہا قول دیہ لکہ کتاب کنبے راروان دیہ، ہغہ داچہ عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی :

۳۱ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ خِرْقَةٌ يُنَشَفُ بِهَا أَعْضَائُهُ

بَعْدَ الْوُضُوءِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

ترجمہ: درسول اللہ ﷺ دپارہ یوہ کپڑہ وہ چہ پہ ہغے سرہ بہ ئے داودس کولو نہ پس خپل اندامونہ اوچول۔ (ترمذی)۔

تشریح: امام ترمذیؒ دے حدیث تہ اگرچہ ضعیف وئیلے دے دوجے دابو معاذ راوی نہ، لیکن صحیح خبرہ دادہ چہ احمد شاکر پہ شرح دترمذی کنبے دے حدیث تہ صحیح وئیلی دی، ہغہ فرمائی: ابو معاذ دوہ کسان دی (۱) یو ابو معاذ فضیل بن میسرہ دے اودا قوی راوی دے (۲) اودویم ابو معاذ سلیمان بن أرقم دے، اودا ضعیف دے۔ اوپہ دے روایت کنبے ابو معاذ فضیل بن میسرہ دے کما قال الحاکم فی روایتہ۔ نو داروایت صحیح دے، لیکن شیخ البانیؒ پہ سلسلۃ الأحادیث الصحیحة (۱۳۳/۵) کنبے فرمائی:

دا حدیث زما پہ نیز حسن دے، اوصحیح نہ دے۔ وجہ دادہ چہ پہ دے روایت کنبے ابو معاذ سلیمان بن أرقم راوی دے اودا خو ضعیف او متروک راوی دے۔ اودا خبرہ امام بیہقی ہم کپڑہ۔ اودے دپارہ ئے دا دلیل ذکر کپڑے چہ دا حُککہ سلیمان بن أرقم دے چہ علماؤ ددہ پہ ترجمہ کنبے لیکلی دی چہ دا دزہری نہ نقل کوی، اوپہ دے سند کنبے ہم دزہری نہ ئے نقل کپڑے دے، نو دا قرینہ دہ ددے خبرے چہ دا سلیمان بن أرقم دے۔ بیوائی: ددے حدیث شواہد موجود دی، لکہ روایت درشدین بن سعد شو، چہ ددے پہ راویانو کنبے ضعف من قبیل الحفظ دے، اوپہ ذات کنبے ئے تہمت نشستہ، نو ددے پہ حدیث بانڈے استدلال او استشہاد کیدے شی۔ نو دا حدیث پہ مجموعہ طرقو او شواہدو سرہ زما (البانیؒ) پہ نیز حسن درجہ کنبے دے، نو دا حدیث دشیخ البانیؒ پہ نیز حسن، اودا احمد شاکر پہ نیز صحیح دے، اووجہ دا اختلاف ابو معاذ راوی دے، کہ دا فضیل وی نو صحیح روایت دے، اوکہ سلیمان بن أرقم شی نو حسن روایت دے۔

خلاصہ: دمسئلے داشوہ چہ: داودس نہ پس اندامونہ ہمیشہ دپارہ اوچول نہ دی پکار، اوکلہ کلہ اوچول جواز لری، لکہ دے خبرے تہ مخکنے اشارہ اوشوہ پہ عبارت دابن القيمؒ کنبے۔ دغہ شان پہ سنن أبی داود (۳۷/۱) کنبے دی: قال الأعمش: فذكرت ذلك لأبراهيم فقال: كانوا لا يرون بالمندیل بأساً، ولكن كرهوا العادة۔

یعنی : صحابہ کرامؓ بہ د اودس نہ پس رومال استعمالول جائز گنرل، مگر عادت گرځول او همیشه استعمالول بہ ئے مکروه گنرل۔

او د نبی علیہ السلام نہ عملا اوچول ہم پہ ابن ماجہ (۷۸/۱) رقم (۴۶۸) کنبے ثابت دی۔ عن سلمان الفارسی ان رسول الله ﷺ توضعاً فقلب جبة صوف كانت عليه فمسح بها وجهه. وسنده حسن (حسنہ الالبانی)۔ یعنی رسول الله ﷺ د وړی یوہ چوغہ (کوټ) اغوستے وو چہ کله ئے اودس اوکړونو د چوغے (پہ یو طرف) ئے خپل مخ مبارک اوچ کړو۔
۲- دارنگہ امام تیمیٰ فرمائی دا حدیث دلیل دے چہ نبی علیہ السلام بہ اندامونہ کله کله اوچول څکے کہ اندامونہ ئے بالکل همیشه دپارہ نہ اوچول نو عائشہ بہ ورته ولے رومال راوړلو۔ معلومېږي چہ کله رسول الله ﷺ اندامونہ اوچ کړیدی۔ مرعات (۱۲۰/۲)۔

او نبی علیہ السلام ددے د استعمال نهی هم نده کړې چہ مه استعمالوئ خو خپله ئے هم اکثر نده استعمال کړې نو بهتره دا ده چہ اوچ نکړې شی اگرچہ جواز د اوچولو هم شته۔ بعضو دا فرق کړیدے چہ ژمی کنبے اوچوه او اوړی کنبے مه اوچوه لیکن پدے باره کنبے هم صریح حدیث نشته صرف د دواړو حدیثونو تطبیق کنبے ئے دا قول کړیدے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۳۲ - عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي صَفِيَّةٍ قَالَ : قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ - هُوَ مُحَمَّدُ بْنُ الْبَاقِرِ - حَدَّثَكَ جَابِرٌ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً، وَمَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَثَلَاثًا ثَلَاثًا؟ قَالَ : نَعَمْ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمه : ثابت بن ابی صفیہ فرمائی : ما ابو جعفر باقرؑ ته عرض اوکړو : آیا تاته جابر داسے حدیث بیان کړې دے چہ نبی ﷺ د اوداسه اندامونہ یو یو ځل، دوه دوه ځل او درې درې ځل اووینځل؟ ابو جعفر او فرمائیل : هو!۔

تعارف : د ثابت بن ابی صفیہ :

دہ د پلار نوم دینار دے، کنیہ ئے ابو حمزہ دہ، د صغار التابعین نہ دے، کوفی دے،
ضعیف اور افضی دے، پہ خلافت د ابو جعفر کنیہ مہر شویدے۔

مُحَمَّدُ بْنُ الْبَاقِرِ : داد ابو جعفر نوم دے، سلسلہ د نسب ئے داسے دہ : ابو جعفر
محمد بن الباقر بن علی زین العابدین بن الحسین بن علی بن ابی طالب الهاشمی، ثقہ او
فاضل دے، د تابعینو د فقہاؤ نہ حساب دے۔ اودہ د ابو بکر او عمر - رضی اللہ عنہما -
پہ بارہ کنیہ صحیح عقیدہ وہ، خو شیعہ گان دہ نیے خبرے نہ منی۔ پہ سنہ (۵۶) کنیہ
پیدا شوے دے، او پہ مدینہ کنیہ پہ سنہ (۱۱۴) ھ، یا (۱۱۷) ھ د (۶۴) کالو پہ عمر وفات
شوے دے۔ او پہ بقیع کنیہ دفن شویدے۔

الْبَاقِرُ : باقر ورتہ حُکَہ وائی چہ باقر د بَقْرُ نہ دے شلولو تہ وائی، اودہ ہم پہ علم کنیہ
فراخی او زور والے لرلو، گویاکہ علم ئے خیر لے دے۔ او دھفے بیخ تہ رسیدلے دے، نو حُکَہ پہ
باقر العلم سرہ مشہور دے۔ دہ حُوئے جعفر ابو عبد اللہ پہ جعفر صادق مشہور دے۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی وابن ماجہ۔ دا حدیث پہ اعتبار د سند سرہ ضعیف
دے حُکَہ دہ راویان پہ کنیہ ضعیف دی :

۱ - یو شریک بن عبد اللہ النخعی، اودا کثیر الغلط دے۔

۲ - دویم دہ استاذ ثابت بن ابی صفیہ۔ اودا پہ اتفاق د محدثینو ضعیف الحدیث
دے۔ لیکن ددے حدیث معنی ثابت دہ، لکہ مخکنیہ تیر شو، حدیث د ابن عباس او جابر او
عبد اللہ بن زید چہ پہ ہفے کنیہ یو یو کرت اودہ او درے کرتہ اودس د نبی کریم ﷺ ذکر
شوے وو۔

۳۳ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ
مَرَّتَيْنِ، وَقَالَ : هُوَ نُورٌ عَلَى نُورٍ).

ترجمہ : عبد اللہ بن زید فرمائی : رسول اللہ ﷺ دہ دوہ ٹل اودس او کرو (یعنے د
اوداسہ اندامونہ دہ دوہ ٹلہ او وینٹل) او وے فرمائیل : دا نور د پاسہ نور دے۔

تشریح : هُوَ نُورٌ عَلَى نُورٍ : ددے نہ مخکنیہ روایت صحیح ثابت دے اودا الفاظ د

نبی ﷺ قول نہ دے، بلکہ داد سلفو وینا دے، اودا حدیث پہ ہیخ کتابونو د حدیثو کنبے نہ دے راغلے، کما قال المنذری فی الترغیب (۱/۱۶۳)۔ پہ کتاب دزرین کنبے راغلے دے خو ہغہ ہم مرفوع نہ دے۔ اودا چا اخستے دے دھغہ حدیث نہ چہ (من توضع علی طهر کتب اللہ له عشر حسنات) او معنی بہ ئے دا وی چہ یو کرت اندامونہ وینخلو سرہ فرض اداء شو اودویم کرت سرہ سنت اداء شو او دواہ نور دے، ددے نہ مخکنبے جملہ صحیح ثابت دہ حکہ نبی ﷺ دوه ٹل اندامونہ ہم وینخلی دی، کما تقدم فی الحديث المتفق علیه۔

۳۴ - وَعَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ، وَقَالَ : هَذَا وَضُوءِي وَوُضُوءُ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي ، وَوُضُوءُ إِبْرَاهِيمَ . رَوَاهُمَا رَزِينٌ وَالنُّوَوِيُّ ضَعْفَ الثَّانِي فِي شَرْحِ مُسْلِمٍ .

ترجمہ : عثمان رضی اللہ عنہ فرمائی: رسول اللہ ﷺ د اوداسہ اندامونہ درے درے ٹل اووینخل او بیائے اوفرمائیل: دا زما اودس دے او مانہ مخکنبے د انبیاء - علیہم السلام - اود ابراہیم - علیہ السلام - اودس دے۔ (دا دواہ حدیثونہ رزین روایت کری دی او امام نوویؒ پہ شرح دمسلم کنبے دویم حدیث تہ ضعیف وٹیلے دے)۔

تشریح : پہ دے روایت د عثمان کنبے دا جملہ چہ (هذا وضوئي الخ) داہم پہ ضعیف سند سرہ نقل دے، امام نوویؒ ہم ورتہ ضعیف وٹیلے دے، اودارنگہ حافظ ابن حجر پہ فتح الباری (۱/۱۸۹) کنبے ورتہ ضعیف وٹیلی دی، اگرکہ معنی ئے صحیح دے۔

مسئلہ : پخوانو امتونو باندے اودس وو کہ نہ؟ نو دا مسئلہ کتاب الطهارة کنبے تیرہ شویده۔ ہلتہ ئے اوگورہ۔ (۱/۶۱۰)۔

۳۵ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ وَكَانَ أَحَدُنَا يَكْفِيهِ الْوُضُوءُ مَا لَمْ يُحْدِثْ . رَوَاهُ الدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : انسؒ فرمائی: رسول اللہ ﷺ بہ دھر مانخہ دپارہ اودس کولو، او مونو

کنبے دیو کس دپارہ تر ہفہ وختہ پورے یو اودس کافی دے خو پورے چہ پے اودسہ شوے نہ وی - (دارمی)۔

تشریح : يَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ : دا خو یا محمول دے پہ استحباب باندے، یعنی ہر فرض مانخہ دپارہ اودس کول مستحب دی، کله چہ اودس وی، لیکن پہ روایت د ترمذی کنبے داسے راغلی دی (طاہراً او غیر طاہراً)، یعنی کہ اودس بہ ئے کرے وو کہ نہ خو ہر مانخہ دپارہ بہ ئے اودس کولو، نو دا یا د نبی کریم ﷺ خصوصیت او عادت وو، او پہ ہفہ باندے فرض وو، بیا پہ حدیث د سوید بن النعمان باندے - کوم چہ پہ باب ما یوجب الوضوء کنبے تیر شو - د خیبر پہ غزا کنبے منسوخ شو۔ روستو راروان حدیث ہم پہ دے دلیل دے چہ پہ نبی ﷺ باندے ہر مانخہ تہ اودس کول گران شو نو دا حکم ترے اللہ تعالیٰ لرے کرو الخ۔ اوزمونہ دپارہ اجازہ دہ پہ (وکان أحدنا) لفظ سرہ یعنی یو اودس زمونہ د ڍیرو مونخو دپارہ کافی دے۔

یا دا چہ رسول اللہ ﷺ باندے ہم واجب او فرض نہ وو، کله چہ زور اودس وی، خو دوبارہ اودس کول صرف مستحب وو، او پہ عزیمت باندے ئے عمل کولو۔ بیا ئے دا گمان اوکرو چہ ہسے نہ خلق ئے واجب اونہ گتہری نو د بیان د جواز پہ طور ئے پریخودلو۔ اودا قول حافظ عسقلانی راجح کرے دے۔ اوددے خبرے دلیل ہفہ حدیث د بریدہ دے کوم چہ پہ (باب ما یوجب الوضوء) کنبے تیر شو، چہ رسول اللہ ﷺ پہ فتح د مکہ کنبے گتہری مونخونہ پہ یو اوداسہ سرہ اوکړل، او عمر فاروق رضی اللہ عنہ ترے تپوس اوکړو، ہفہ جواب ورکړو چہ (عمدا صنعتہ) ای لیان الحواز۔ یعنی قصدا د جواز دپارہ مے دا کار اوکړو **درجۃ الحدیث :** رواہ الدارمی (۱/۱۹۸) وعزو المصنف الیہ فقط فیہ قصور فالحدیث عند الستة الا مسلما وکذلك اخرجہ احمد والطیالسی اخرجہ ابوداود (۱۷۱) والترمذی (۶۱) وابن ماجہ (۵۰۹) باسناد صحیح۔

۳۶ - وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ قَالَ : قُلْتُ لِعُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا : أَرَأَيْتَ وَضُوءَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا كَانَ أَوْ

غَيْرَ طَاهِرٍ عَمَّنْ أَخَذَهُ؟ فَقَالَ : حَدَّثْتُهُ أَسْمَاءُ بِنْتُ زَيْدِ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حَنْظَلَةَ بْنَ أَبِي عَامِرٍ الْغَسِيلِ حَدَّثَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ أَمَرَ بِالْوُضُوءِ لِكُلِّ صَلَاةٍ، طَاهِرًا كَانَ أَوْ غَيْرَ طَاهِرٍ، فَلَمَّا شَقَّ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ وَوَضَعَ عَنْهُ الْوُضُوءَ، إِلَّا مِنْ حَدَثٍ. قَالَ : فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَرَى أَنَّ بِهِ قُوَّةً عَلَى ذَلِكَ فَفَعَلَهُ حَتَّى مَاتَ . رَوَاهُ أَحْمَدُ.

ترجمہ : او محمد بن یحییٰ بن حبان فرمائی : ما د عبد اللہ بن عمر ثوی عبید اللہ تہ اووئیل ماتہ او بنایہ چہ عبد اللہ بن عمر بہ ہر مانخہ دیارہ اودس کولو برابرہ دہ کہ ہغہ بہ اودس کنبے وویا بے اودسہ، (نو) ہغہ دا عمل د چانہ حاصل کرے وو؟ عبید اللہ اووئیل : چہ عبد اللہ بن عمر تہ اسماء بنت زید بن خطاب دا حدیث بیان کرو چہ عبد اللہ بن حنظلہ بن ابی عامر الغسیل ہغے تہ دا حدیث بیان کرے وو چہ رسول اللہ ﷺ تہ ہر مانخہ دیارہ د اودس کولو حکم ور کرے شوے وو برابرہ دہ کہ رسول اللہ ﷺ بہ اودس کنبے وویا بے اودسہ، خو ہر کلہ چہ رسول اللہ ﷺ تہ دا مشککہ شوہ نو د ہر مونخ پہ وخت د مسواک کولو حکم ورتہ اوشو او د اودس حکم ترے لرے کرے شو (یعنی ہر مونخ دیارہ تازہ اودس کول واجب پاتے نشو)۔ خو پورے چہ اودس مات نشی۔ عبید اللہ او فرمائی د عبد اللہ بن عمر دا خیال وو چہ ما کنبے ہر مونخ دیارہ د تازہ اودس کولو قوت دے نو ہغہ بہ پدے د مرگ وختہ پورے عمل کولو۔ (احمد)۔

تعارف : د محمد بن یحییٰ بن حبان

دہہ کنیہ ابو عبد اللہ دہ، ثقہ فقیہ تابعی دے، واقدی فرمائی : دہ تہ بہ پہ مسجد مدینہ کنبے یوہ حلقہ راجع کیدلہ، او دہ بہ فتوے ورکولے، اودا ثقہ او کثیر الحدیث دے، امام مالک بہ ورلہ ہیر عزت او احترام کولو، اوددہ تذکرہ بہ ئے کولہ پہ ہیر عبادت اوز ہد اوفقہ او علم سرہ۔ پہ مدینہ کنبے پہ سنہ (۱۴۱) ھ کنبے وفات شوے دے د (۷۴) کالو پہ

عمر۔

تعارف : د عبید اللہ بن عبد اللہ بن عمر :

کنیہ نے ابو بکر دہ، ددہ ورور شقیق، سالم بن عبد اللہ بن عمر ثقہ دے اود اوساط التابعین نہ دے، دا ثبت دے۔ داد عبد اللہ بن عمر مشر ٹوئے دے، ثقہ او قلیل الحدیث دے، پہ سنہ (۱۰۵) کنبے وفات شومے دے۔

تشریح : عَمَّنْ أَخَذَهُ ؟ : د سوال مطلب دادے چہ عبد اللہ بن عمر بہ ہر مانخہ

دپارہ اودس کولو - برابرہ خبرہ دہ کہ اودس بہ ٹے وو اوکہ نہ بہ وو - دائے د چانہ اخستے دے ؟ اود جواب مطلب دادے چہ ہغہ تہ اسماء بنت یزیدؓ حدیث بیان کرے دے او ہغے تہ عبد اللہ بن حنظلہؓ حدیث بیان کرے دے الخ۔ یعنی نبی علیہ السلام باندے ہر مانخہ تہ اودس کول فرض وو بیا کله چہ ہغہ تہ دا کار مشکل شو نو دا حکم منسوخ شود دے پہ ٹائے ہر مانخہ پہ وخت کنبے د مسواک کولو حکم اوشو۔ لیکن عبد اللہ بن عمر دے حدیث نہ دا اجتہاد او استنباط اوکرو چہ ہر مانخہ دپارہ اودس کول مخکنیے فرض وو، بیا منسوخ شو، او استحباب ٹے دہغہ چا پہ حق کنبے باقی دے چہ ہر مانخہ دپارہ اودس کولو طاقت لری - اوزہ ہم طاقت لرم نو ٹکک ہر مانخہ تہ اودس کوم۔

الْغَسِيلُ : د اصف دے د حنظلہ، نہ دہغہ دپلار ابو عامر الفاسق - ٹککہ ابو عامر الفاسق کافر مہ شومے دے، او غسیل الملائکہ د ہغہ ٹوئے - حنظلہ - دے - دہ تہ غسیل الملائکہ ٹککہ وائی چہ د غسیل معنی دہ : لمبولے شومے، اودا ہم د شہادت نہ پس ملائکو لمبولے وو، سیرت کنبے راخی چہ حنظلہؓ کله أحد جنگ تہ روانیدو نو دے وخت کنبے ٹے د کور والا سرہ ہمبستری اوکری، نو بیا ورتہ د غسل موقع ملاؤ نشوہ، ناخاپہ ورتہ د وتلو آواز اوشو نو غسل ٹے ہیر شو۔ د عروہ بن الزبیرؓ نہ روایت دے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ د حنظلہؓ د بی بی نہ تپوس اوکرو : د ہغہ خہ حال وو (کله چہ ہغہ د کور نہ وتلو) نو خہ کار ٹے کولو ؟ ہغے ورتہ اووٹیل : ہغہ جنب وو - (دناپاکئی پہ حالت کنبے وو)، اود لمبولو پہ وخت کنبے ما دہغہ د سریوہ حصہ وینخلے وہ چہ پہ دے کنبے ٹے دجہاد آواز واوریدو (چہ رسول اللہ ﷺ جہاد تہ لاړو) نو پہ دے حالت کنبے ہغہ د کور نہ اووتلو، او پہ غزوہ احد کنبے شہید شو۔ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : ما ملائک اولیدل چہ دہ تہ ٹے غسل ورکولو۔ (کذا فی الاستیعاب : ۱۰۵/۱)۔

أَمْرًا بِالسَّوَاكِ : علامہ طیبیؒ فرمائی : پہ دے کنبے تنبیہ دہ پہ عظمیت شان د مسواک باندے، ٹککہ چہ داد واجبہ پہ ٹائے قائم شو اونزدے دہ چہ پہ نبی ﷺ فرض شوے وے۔

فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَرَى أَنَّ بِهِ قُوَّةَ عَلَى ذَلِكَ : عبد الله بن عمرؓ بہ ہر مانخہ دپارہ تازہ اودس پہ دے وجہ کولو چہ ہغہ دا اجتہاد اوکرو چہ اگرچہ وجوب منسوخ شوے دے لیکن د ہغہ شخص دپارہ چہ پہ دے باندے د عمل کولو طاقت لری ددے فضیلت باقی دے۔ پہ دے وجہ ہغہ پہ خان کنبے لیدل چہ طاقت او ہمت ئے شتہ دے چہ زہ دا کار پہ بنہ طریقہ پورہ کولے شم نو ہیخ وجہ نشتہ چہ زہ ددے فضیلت اوسعادت نہ محروم پاتے شم، نو ہغہ دا خپل معمول جوڑ کرو، چہ ہر مانخہ تہ بہ ئے تازہ اودس کولو، او ترمرگہ پورے پہ دے باندے قائم او دائم پاتے شو۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

فائدہ ۵ : ۱ - دا دلیل دے چہ ہر فرض مانخہ تہ اودس کول مستحب دی، ددے فرضیت اگرچہ منسوخ شوے دے لیکن استحباب ئے اوس ہم باقی دے، او منسوخ نہ دے، ولے کہ استحباب ئے ہم منسوخ شوے وے نو پہ منسوخ باندے عمل کول نا جائز دی۔

۳ - دوام او ہمیش والے پہ مستحب باندے بنہ کار دے، حدیث کنبے دی (أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهَا وَإِنْ قُلْتَ) - بہترین اعمال د اللہ پہ نیز ہغہ دی چہ ہمیشہ وی اگرکہ کم وی۔ لیکن فرض بہ ئے نہ گنری، اوکلہ چہ ورنہ پاتے شی نو خان بہ گنہگار نہ گنری۔ نو دوام د مستحب او التزام د مستحب ترمینخہ فرق یاد لہ۔ بعضے خلق دوام د مستحب تہ ہم بد گوری، دا صحیح نہ دے۔ دوام ہم پکار دے مگر التزام او پہ خان باندے فرض گنرل صحیح نہ دی۔

درجۃ الحدیث : رواہ احمد (۲۲۵/۵) واسنادہ صحیح قال رمضان فی تحقیقہ علی المشکاۃ (۱۹۷/۱) وقال الالبانی سندہ حسن وقد رواہ ایضاً ابو داود رقم (۳۸) بسند حسن۔

۳۷ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ بِسَعْدٍ وَهُوَ

يَتَوَضَّأُ فَقَالَ : مَا هَذَا السَّرَقُ يَا سَعْدُ ! قَالَ : أَفِي الْوُضُوءِ سَرَقَ ؟ قَالَ : نَعَمْ ، وَإِنْ كُنْتُ عَلَى نَهْرٍ جَارٍ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : عبد اللہ بن عمرو بن العاص نہ روایت دے چہ (یوخل) رسول اللہ ﷺ پہ سعد رضی اللہ عنہ باندے تیر شو چہ ہغہ اودس کولو (او اودس کنبے ئے اسراف کولو) دے لیدو سرہ رسول اللہ ﷺ ورتہ اوفر مائیل : اے سعدؓ دا خہ اسراف (زیاتے) دے؟ سعدؓ عرض اوکرو: آیا پہ اودس کنبے ہم (گنے) اسراف شتہ۔ رسول اللہ ﷺ اوفر مائیل : هاؤ ! اگر کہ تہ پہ جاری نہر باندے اودس کوئے۔ (احمد، ابن ماجہ)۔

تشریح : أَفِي الْوُضُوءِ سَرَقَ ؟ : دسعدؓ خیال دا وو چہ پہ طاعت او عبادت کنبے بہ اسراف نہ وی، پہ دے وجہ ئے تعجب اوکرو، دارنگہ د سعدؓ دا خیال وو چہ اوہ خو خہ نایاب شے نہ دے اوزیاتے ہم دی نو پدے کنبے د اسراف خہ معنی دہ، اسراف خو بہ ہغہ شی کنبے راخی چہ ہغہ ڍیر نہ ملاویری او ستا پہ ڍیرو لگولو سرہ ختمیری نور رسول اللہ ﷺ جواب ورکرو پہ مبالغہ سرہ، یعنی دا خو پہ طریق اولیٰ سرہ اسراف دے، کہ د نہر نہ اودس کوئے اود اوہو پہ استعمال کنبے زیادت کوئے ہغہ ہم اسراف دے چہ پہ دے کنبے خولا د اسراف پتہ ہم نہ لگیری، پاتے لا عامے اوہ، اسراف ہسے د اللہ بدے شی۔

۲- یا دا چہ د اسراف نہ مراد گناہ دہ، چہ پہ سبب د تجاوز د حد شرعی نہ حاصلہ شوم دہ۔ بیا پہ نہر جاری کنبے اسراف داسے کیری چہ انسان بار بار پہ خان ڍیرے ڍیرے اوہ اروی اود شرعی حد نہ زیادت کوی نو پہ دے کنبے یو وخت او عمر ضائع کیری۔

۲- دویم بے حاجتہ اوہ استعمال دے، اودا کار د ہر صحیح فطرت والا انسان پہ طبیعت باندے بد لگی، پہ دے وجہ پہ نہر جاری کنبے ہم اسراف کیدے شی۔

اسراف ہر شی کنبے راتلے شی پہ ڍیر سبق وئیلو کنبے ہم شتہ؛ چہ د اللہ عبادت تہ اوزگار نشی۔ ڍیرو خبرو کنبے ہم شتہ۔ ڍیر خوب کنبے ہم شتہ۔ کثرت جماع کنبے ہم شتہ۔ دغہ شان نورو ڍیرو خیزونو کنبے اسراف واقع کیری۔

نو پدے حدیث کنبے لازمی ادب دا دے چہ پہ اودس او غسل کنبے د ضرورت نہ زیاتے اوہ خرچ کول نہ دی پکار ٹککہ چہ دا اسراف دے اَوَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ۱۔ اللہ تعالیٰ

اسراف کونکی نہ خوشنوی دا وجه ده چه کله انسان په اودس وغیره کښه اسراف کوی نو په مانځه کښه ئه هغه کمال نه پیدا کیږي کوم چه پکار دے۔ د اودس نقصان سبب دے د مانځه د نقصان دپاره۔ عصمنا الله من الاسراف۔

درجه الحديث : رواه احمد (۲۲۱/۲) وابن ماجه (۴۲۵) :

په دے روایت کښه عبد الله بن لهيعة دے اوده باره کښه ابو حاتم او ابو زرعة فرمائي : یکتب حدیثه للاعتبار۔ حافظ ابن حجر په تلخیص الحبیر ص (۵۳) کښه فرمائي : اسنادہ ضعیف۔ او په فتح الباری (۱۱۸/۱) کښه فرمائي : باسناد لین۔ لیکن اصح داده چه دا حسن الحدیث دے، په شواهدو کښه مقبول دے، اود دے حدیث معنی هم د دین نه ثابت ده۔ وقال الالبانی فی ضعیف ابن ماجه رقم (۹۶) سندہ ضعیف وقال فی الارواء رقم (۱۴۰) ابن لهيعة سیئ الحفظ وحزم الحافظ فی التلخیص (۵۳) بضعف اسنادہ و کذا البوصیری فی الزوائد (۲/۳۲) قال لضعف حی بن عبد الله وعبد الله بن لهيعة ثم قال قلت : ویغنی عن هذا حدیث ابی نعامة ان عبد الله بن مغفل سمع ابنه یقول : اللهم انی اسألك القصر الابيض وفی آخره : انه سیکون فی هذه الامة قوم یعتقدون فی الطهور والدعاء رواه احمد وغیره باسناد صحیح کما بیناه فی صحیح ابی داود رقم (۸۶)۔ نو د حدیث معنی صحیح ده اگر چه سند ضعیف دے۔

۳۸ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ

قَالَ : (مَنْ تَوَضَّأَ وَذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ فَإِنَّهُ يَطْهَرُ جَسَدُهُ كُلُّهُ، وَمَنْ تَوَضَّأَ وَلَمْ يَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، لَمْ يَطْهَرُ إِلَّا مَوْضِعُ الْوُضُوءِ) .

ترجمه : ابو هريره، ابن مسعود، او ابن عمر رضی الله عنهم د نبی ﷺ نه روایت

کوی : چه کوم سړی اودس او کړو او بسم الله وئیلو سره ئه اودس شروع کړو نو هغه خپل تمام بدن (د گنا هونو نه) پاک کړو او چا چه اودس او کړو او د الله تعالی نوم ئه وانخستلو (بسم الله ئه اونه وئيله) نو هغه صرف د اوداسه ځایونه پاک کړل۔

تشریح : مَنْ تَوَضَّأَ وَذَكَرَ : یعنې که د اودس په ابتداء کښه بسم الله او وئيله شی

نو پدمے سرہ بہ تول بدن دگنا ہونو نہ پاک شی او کہ بسم اللہ اونہ وئیلے شی نو صرف د
ہغہ خاص مواضعو گنا ہونہ بہ لرمے کرمے شی۔

فَإِنَّهُ يَطْهَرُ : دا مبنی للفاعل دے او ضمیر پہ کنبے راجع دے اودس کونکی تہ یعنے دہ
د اللہ نوم یادولو سرہ خپل تول بدن پاک کرو۔ دا حدیث دلیل دے د ہغہ چا دپارہ چہ قائل
دی پہ عدم وجوب دتسمیہ باندیہ پہ ابتداء د اوداسہ کنبے ٹککہ چہ دلته د بسم اللہ
فضیلت ذکر دے او کہ بسم اللہ اونہ وئیلے شی نو بیا ہم اودس صحیح دے خوزیات
فضیلت بہ ورته نہ حاصلیری لیکن دا بہ ہلہ صلاحیت د دلیل لری چہ حدیث صحیح
ثابت شی لیکن حدیث ضعیف جدا دے قابل د استدلال نہ دے۔ نو اصح دا دہ چہ بسم اللہ
وئیل پہ ابتداء د اوداسہ کنبے واجب دی بغیر ددے نہ اودس نہ کیری۔ کما مر تفصیل
المسئلة فی هذا الباب فی حدیث سعید بن زید (لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله) وسنده حسن
فلیراجع۔

درجة الحديث : ددے حدیث درے سندونہ دی او درے وارہ ضعیف جدا دی۔

- ۱ - یو پہ روایت د ابو ہریرہ سرہ، اودا ہم ضعیف جدا دے، پہ دے کنبے مرداس بن
محمد بن عبد اللہ بن أبان عن أبيه دے، او مرداس اوپلارئے، دوارہ ضعیف دی۔
- ۲ - دویم پہ روایت د ابن مسعود سرہ، دا ہم ضعیف جدا دے، پہ دے کنبے یحییٰ بن
ہشام السمسار، متروک راوی دے۔ دا دوارہ روایتونہ دارقطنی نقل کری دی۔
- ۳ - دریم روایت ابن ماجہ نقل کرمے دے، پہ روایت د ابن عمر سرہ۔ اودا روایت ہم
ضعیف جدا دے، پہ دے کنبے ابو بکر الداہری عبد اللہ بن الحکم دے اودا متروک او
منسوب الی الوضع دے۔

۳۹ - وَعَنْ أَبِي رَافِعٍ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأَ وَضُوءَ الصَّلَاةِ
حَرَّكَ خَاتَمَهُ فِي أَصْبَعِهِ. رَوَاهُمَا ابْنُ الدَّارِقُطْنِيِّ وَرَوَى ابْنُ مَاجَةَ الْآخِرَ.

ترجمہ : ابورافع رضی اللہ عنہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ بہ چہ کلہ د مانخہ دپارہ
اودس کولو نو خپلہ گوته کنبے بہ ئے گوتمہ اوخوزولہ۔ دا دوارہ حدیثونہ دارقطنی روایت

کریدی او ابن ماجه صرف دویم حدیث نقل کریدی۔

تشریح : مسئلہ دادہ چہ کہ گوتمه سستہ وی او ددی خبری گمان وی چہ داودس پہ وخت کنبی اوبہ د گوتمه لاندی ته رسی نو پدی صورت کنبی گوتمه خوزول سنت دی شکہ داوداسہ پہ اندامونو کنبی استیعاب فرض دی او گوتمه خوزول پکنبی سنت شو او کہ گوتمه تنگہ وی او دا یقین وی چہ د گوتمه خوزولو نه بغیر د هغه لاندی اوبہ نه رسی نو بیا گوتمه خوزول واجب دی چہ اوبہ د هغه لاندی ته اورسی، دی دپاره چہ خہ خائے اوج پاتے نشی۔ (ملا علی القاری)۔ ۲- دارنگہ د گوتمه خوزول شکہ مشروع شو چہ د گوتمه نه لاندی خیری صفا شی۔ او کاملہ صفائی حاصلہ شی۔

بیا پدی روایت کنبی صرف گوتمه ذکر شویده خو ددی په حکم کنبی بنگری او نوره گانرہ وغیرہ هم دی د هغه خوزول هم ضروری دی دی دپاره چہ اوبہ مواضع داوداسہ ته اورسی۔

درجۃ الحدیث : رواہ الدارقطنی (۳۱/۱) وابن ماجه رقم (۴۴۹) وفی سندہ معمر بن محمد بن عبید اللہ وهو وابوہ ضعیفان ولا یصح هذا الحدیث فهو ضعیف السند . دواړه روایان منکر الحدیث دی۔ شیخ البانی په تعلیق المشکاه کنبی په ملا علی القاری رد کریدی چہ هغه دی حدیث ته حسن وثیلے دی سره ددی نه چہ په سند کنبی ئے معمر راوی دی نو د کوم خائے نه حسن شو۔ قال عبید اللہ المبارکفوری فی المرعات ۱۲۶/۲ وقد ذکره البخاری تعلیقا عن ابن سیرین ووصله ابن ابی شیبہ۔

باب الغسل

مناسبة الساب :

کله چه مصنف د طهارتِ صغری نه فارغ شو نو اوس طهارتِ کبری بیانوی .
۲ - دویم داچه : وضوء - اودس - کثیر الوقوع دی، دا مقدم شو او غسل قلیل الرقوع (کم واقع کیری) په دی وجه مؤخر شو .

د لفظ غسل لغوی تحقیق :

غسل په فتحه د غین سره استعمالیری د مطلق وینخلو دپاره هم، اودغه شان د لمبلو دپاره هم، اودا په کنبه فصیح او مشهور قرائت دی . امام نووی فرمائی : د اهل لغت په نیز فتحه زیاته فصیحه ده لیکن فقهای اکثر ضمه استعمالوی . المجموع (۱۴۸/۲) .

اوپه ضمه د غین سره هغه اوبو ته وائی چه انسان په هغه سره لامبی . او په کسر د غین سره هغه خپز ته وائی چه په هغه سره وینخل کیری، لکه بیرم، خطمی، صابون وغیره . کذا قاله القسطلانی وابن السکیت وابن بری .

امام نووی فرمائی : که د غسل نه کله اوبه مراد شی نو بیا مضموم الغین دی، اوکله چه معنی مصدری مراد شی، نو بیا مضموم الغین او مفتوح الغین دواړه لغته مشهور دی .

۳ - بعضه وائی : که غسل لفظ د غسَلْتُ دپاره مصدر واقع شی نو بیا به منصوب وی، لکه ضربتُ ضرباً پشان غَسَلْتُ غَسْلًا به وی . اوکه په معنی د اغتسال (لامبلو) سره شی نو بیا به مضموم الغین وی . لکه فقهاء وائی : غسل يوم الجمعة مستنون . کذا فی نیل الأوطار (۲۷۴/۱) والمرعاة (۱۲۴/۲) والبحر الرائق .

تعريفات الغسل : ۱ - غسل په شریعت کنبه د اوبو استعمالول دی په ټول په بدن کنبه په مخصوصه طریقه سره کوم چه نبی علیه السلام خودله ده سره د نیت نه توضیح الاحکام (۳۳۲/۱) .

۲- افاضة الماء الطهور على جميع البدن على وجه مخصوص (الفقه الاسلامی) : راپول د پاڪو اوبو دی په ټول بدن باندې په خاص طریقہ سره۔

۳- شوافع نے داسے تعریف کوی : اسالة الماء على جميع البدن مع النية۔ یعنی بهیول د اوبو دی په ټول بدن باندې سره د نیت نه۔

۴- مالکیہ د غسل داسے تعریف کوی : ایصال الماء لجميع الجسد مع النية لاستباحة الصلاة مع ذلك۔ حاشیة الصاوی علی الشرح الصغير (۱/۱۶۰)۔ یعنی رسول د اوبو دی ټول بدن ته سره د نیت او مړلو د بدن نه دپاره د جائز کیدو د مانځه۔

أقسام الغسل :

غسل په دوه قسمه دی : ۱- یو غسل واجب - ۲- دویم غسل مستحب۔

د غسل واجبې دپاره یو څو اسباب دی چه هغه ته (موجبات الغسل) هم وائی۔

۱- انزال او خروج د منی په توپ اوخوند سره، که د سړی نه وی اوکه د زنانه نه۔

۲- التقاء الختانین۔ یعنی د زنانه په خاص اندام کښه د حشفه داخلیدل۔

۳- حیض۔ ۴- نفاس۔ ۵- اسلام الکافر۔ ۶- الموت۔

او اغسال مستحبه دوه قسمه دی : ۱- یو اجتهادی دی، دا صاحب د نور الايضاح

شپاړس ذکر کړی دی، بعضو باندې دلیل شته او بعضو باندې نه شته۔

۲- اوبل غیر اجتهادی دی۔ دا دولس غسلونه دی، چه دهغه تفصیل په به په خپل

باب صفحه (۵۵) کښه راشی، ان شاء الله تعالیٰ۔

دلته صرف (۱) موجبات الغسل او (۲) کیفیة الغسل بیانېږی۔

مسئله : د علماؤ په دې اتفاق دې چه په غسل کښه ټول بدن لمدول فرض دی، که

چرې یو وینسته هم اوج پاته شو نو غسل نه کیږی۔

خو په دې کښه اختلاف دې چه آیا دلک (بدن مړل) شرط هې اوکه نه؟۔

۱- مالکیه وائی : دلک ضروری او واجب دې، اودا قول د امام ابو یوسف او شیخ ابن

الهام حنفی هم دې، په فتح القدیر (۱/۵۰) کښه۔

۲- نور علماء دلک ضروری نه گنړی، د دوی دلیل دادې چه غسل په لغت کښه صب

او اِسْأَلْه تَه وائی، یعنی پہ بدن باندے اوبہ اړول، او په دے کنبے دَلْک وغیرہ نشته، نو واجب هم نشو۔

مالکیہ وغیرہ دلیل دادے چہ دَلْک معتبر دے پہ معنی د غسل کنبے لغۃً هم او شرعاً هم، هر چه لغۃً دے نو دا ځکه چہ غسل هغه تَه وائی چہ په هغه کنبے دَلْک وی، (وما لا دَلْک فيه لا یسمى غسلا، بل یسمى صَبًّا وَاسْأَلْه)۔ یعنی کوم غسل چہ کنبے مړل نه وی هغه غسل نه دے بلکه صرف اوبہ اړول دی۔

او شرعاً ځکه چہ غرض په غسل کنبے دادے چہ ظاهری اندامونه انسان ددے دپاره پاک صفا کړی چہ الله تعالیٰ تَه په پاکۍ سره اودرېږی، اودا نه حاصلېږی په غیر دَلْک (مړلو) نه غالباً۔ او قرآن کریم کنبے د ﴿فَاطْهَرُوا﴾ د تشدید نه هم معلومېږی۔ یعنی په آیت کنبے دا حکم دے چہ ځان ښه پاک کړی او ښه پاکولو دپاره مړل ضروری دی۔

۲ - دارنگه حدیث کنبے راځی: (بلوا الشعر، وأنقوا البشر)۔ رواه ابو داود باسناد فيه مقال و سیاتی تحقیق الحدیث۔

دا دلیل دے په وجوب د **دَلْک** باندے ځکه چہ انقاء او پاکۍ نه حاصلېږی په صرف اوبو اړولو سره په بدن باندے، ترڅو چہ مړل په کنبے نه وی۔ اودا قول راجح دے په اعتبار د دلیل سره۔ واقعی که څوک تجربه او کړی نو د مړلو نه بغیر په هسے اوبه راپړلو سره د انسان بدن نه لمډېږی، خاصکر کله چہ انسان هغه اوبه استعمالوی کوم چہ سنت کنبے راغلی دی چہ هغه یو صاع وغیرہ دی۔

۳ - بعضے وائی: چہ دَلْک په هغه وخت کنبے واجب دے چہ اوبه پوره بدن تَه نه رسیږی۔ د بعضے اندامونو او وینستو وغیرہ اوج پاتے کیدو امکان وی۔ او که داسے نه وی نو دَلْک واجب نه دے، لکه دا قول ابن الحاج په شرح د منیه المصلی کنبے ذکر کړیدے۔

فرائض الغسل : په غسل کنبے څو فرائض دی ؟

۱ - احناف وائی درے فرائض دی (۱) ټول بدن باندے اوبه اچول (۲) خله (۳) او پوزه کنبے اوبه اچول۔ او نور الايضاح او مراقی الفلاح (۲۳) کنبے ئے یولس فرائض شمارلی دی، لیکن هغه د بدن د هر اندام تفصیل کړے دے ځکه ئے یولس ذکر کړی دی، د هغه رجوع هم

درے و تہ کیری -

۲ - مالکیہ وائی : درے فرائض دی (۱) نیت کول پہ زہ کنبے (۲) دلك يعنى بدن مړېل (۳) ټول بدن وینخل -

۳ - د جمهورو علماؤ پہ نیز دوه فرائض دی : (۱) یو نیت کول (۲) دویم ټول بدن وینخل - اودا قول ئے پہ فقه السنة (۶۶/۱) کنبے ذکر کرے دے کما قال : (لاتم حقيقة الغسل المشروع الا بأمرين : النية، اذ هي المميزة للعبادة عن العادة. والثاني : غسل جميع أعضاء البدن - پدے ټولو کنبے راجح قول دا دے چه نیت کول هم فرض دی څکه چه انما الاعمال بالنيات حدیث دلیل دے، دارنگه مړېل د بدن هم ضروری دی خاصکر کله چه د بدن کوم څائے اوچ پاتے کیدو امکان وی څکه امر د ﴿فَاطْهَرُوا﴾ کنبے مبالغه مطلوب ده په غسل کنبے او دا په دلك حاصلېږي او ټول بدن باندې اوبه اوچول هم فرض دی - نو د مالکیه قول راجح شو -

تنبیه : په دے باب کنبے اول موجبات الغسل بیانوی -

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ بَيْنَ شُعْبَيْهِ الْأَرْبَعِ ثُمَّ جَهَّذَهَا فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ وَإِنْ لَمْ يُنْزَلْ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : ابو هريرة نه روایت دے دا فرمائی : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیله دے : کله چه په تاسو کنبے یو تن د بشځے د څلورو څانگونو ترمینځه کینی او بیا هغه سره کوشش اوکړی نو په تحقیق سره غسل واجب شو، اگرکه انزال ئے نه وی شوی (منی ترے نه وی خارج شوی) - (بخاری، مسلم) -

تشریح : شعب : جمع د شعبه ده په معنی د حصے او قطعے دیو شئ سره - د شعب اریعه په مصداق کنبے متعدد اقوال دی :

۱ - بعضے وائی : شعب اریعه نه مراد دواړه لاسونه او خپه دی، لکه دا ابن دقیق العید و نیلی دی -

۲ - دواړه خپه او ورنونه دی - (۳) بعضه وائی : دواړه پونډی او ورنونه دی - (۴) بعضه وائی : خلور واپه طرفونه د فرج مراد دی -

اودا کیناستل په خلور واپه طرفونو د زنانه کنبه کنایه ده د جماع نه، یعنې جماع اوکړی - اود (جهد ها) معنی داده چه ځان ته سترې کړوپه جماع کولو سره، یائے کوشش اوکړود هغه سره په جماع کنبه - نو جهد (کوشش) هم کنایه ده د دخول الحشفه نه - د اُبوداود په روایت کنبه د (جهد ها) په ځائ دا الفاظ دی (الزق الختان الختان)، دا دلیل دی چه مراد د جهد نه جماع ده -

مسئله : په ابتداء د اسلام کنبه دا حکم وو چه ترڅو پورې انزال نه وی شوی نو هس په دخول الحشفه سره غسل نه واجبیډلو، بیا دا حکم منسوخ شو، په دې حدیث د ابو هریره او ددې پشان په حدیث د عائشه باندې چه (اذا جلس أحدکم بین شعبها الأربع ومس الختان الختان فقد وجب الغسل). رواه مسلم وأحمد - او په روایت د ترمذی بشرح التحفه (۱۱۰/۱) کنبه (جاوز الختان الختان) الفاظ دی -

اود دې منسوخ کیدل په ډیرو احادیثو او آثارو سره ثابت دی لکه چه دا نیل الأوطار (۲۷۹/۱) کنبه په روایت د ابو هریره او عائشه او ابی بن کعب او رافع بن خدیج سره ذکر کړی دی - دا وجه ده بعضه صحابو ته - لکه ابی بن کعب، علی، طلحه، زبیر، أبو ایوب، عثمان او عتبان بن مالک ابو سعید الخدری، زید بن خالد، سعد بن ابی وقاص - ومعاذ بن جبل ته دا منسوخ کیدل نه وورسیدلی، نو د هغوی رائے دا وه چه ترڅو پورې منی نه وی خارج شوی نو غسل نه واجبیږی - استدلال ته کولو په حدیث د أبو سعید (الماء من الماء) باندې، یعنې غسل به هله واجبیږی چه کله منی خارج شوی، والا فلا -

بیا عمر فاروق پدې باره کنبه د عائشه رضی الله عنها نه تپوس کولو دپاره سره اولیږلو لکه طحاوی (۴۷/۱) کنبه راځی : عبید الله بن عدی بن الخیار فرمائی چه د عمر فاروق په خوا کنبه صحابه کرامو د جنابت د غسل متعلق خبره ذکر کړه بعضو پکنبه اووئیل کله چه یو فرج د بل فرج نه تیروشی نو بس غسل واجب دی بعضو اووئیل چه اوبه نه وی خارج شوی نو غسل نه واجبیږی - نو عمر فاروق او فرمائیل : تاسو خو په

ما باندے اختلاف راوستو او حال دا چه تاسو بدریان غوره خلق ئے (نو چه تاسو اختلاف کوئی) ستاسو نه روستو خلقو به څه حال وی پدے کښه علی بن ابی طالب عمر فاروق ته اوفر مائیل اے امیر المؤمنین! که ته دا مسئله معلومول غواړه نو د نبی ﷺ د بی بیانو پسنه څوک اولیره او د هغوی نه ددے په باره کښه تپوس اوکړه نو عمر عائشه پسه سره اولیرلو نو عائشه جواب ورکړو چه کله د سنت څائے د سنت څائے نه تیروځی نو بس غسل واجب دے (اگر که اوبه نه وی وتلی) نو عمر فاروق فیصله اوکړه چه (ددے نه بعد) زه دے هیچا نه دا وانه ورم چه دا وائی الماء من الماء مگر هغه ته به څه عبرتناکه سزا ورکوم۔ امام طحاوی پدے باندے تفریع کوی چه اوگوره دا عمر دے چه د صحابو په مخامخ خلقو ته دغه حکم بیانوی او هیڅوک پرې انکار نکوی نو دا اجماع شوه۔

صحیح ابن خزیمه (۱۱۴/۱) او مسلم (۱۵۶/۱) کښه روایت داسه دے۔ ابو موسی اشعری فرمائی: صحابه خپل مابین کښه ناست وو نو دائے ذکر کړه چه غسل په څه سره واجبیږي؟ نو حاضرینو کښه بعض مهاجرینو اووئیل: کله چه ختان د ختان نه تیر شی نو غسل واجب دے او حاضرینو کښه بعض انصارو اووئیل نه! (بلکه) هله به غسل واجب وی چه کله تپو اووهی (اوبه خارج شی) ابو موسی اشعری فرمائی (ماورته اووئیل) زه به درته خبر راوړم۔ نو دے عائشه ته لاړو سلام ئے پرې واچولو بیائے اووئیل زما اراده ده چه زه تانه د څه (مسئله) باره کښه تپوس اوکړم خو زه د هغه (د ذکر کولو) نه حیاء کوم (شرمیږم) عائشه ورته اوفر مائیل: د څه باره کښه چه تپوس کول غواړه اوکړه ما د خپله مور پشان اوگنډه چه ته ترې پیدا شوې ئے زه ستا موریم (ایه) دے فرمائی: ما ورته اووئیل: مایوجب الغسل) غسل په څه سره واجبیږي؟ هغه اوفر مائیل: (علی الخبیر سقطت) یعنی د خبردار شخص نه دے تپوس اوکړو۔ رسول الله ﷺ فرمائیلی دی کله چه سره د زنانه په څلور څانگو کښه کښی اوفر د فرج سره ملاؤ شی نو غسل واجب شو (یعنی اگر که انزال نه وی شوی)۔

بس اوس دا د ټول امت مذهب دے سره د ائمه اربعه وغیرهم نه کما قال الحازمی فی

الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار ص (۲۱)۔

صرف امام داؤد ظاہریؒ پہ دے بارہ کنبے اختلاف کھے دے (کہما صرح بقوله ابن العربی ونقله فی نیل الأوطار) چہ د غسل واجبیدو دپارہ خروج المنی ضروری دے۔
لیکن د ہغہ دا قول پہ دے باب کنبے ضعیف دے، پہ خطاء باندے دے۔
امام نوویؒ فرمائی: اعلم ان الامة مجتمعة الآن علی وجوب الغسل بالجماع وان لم یکن معه انزال وکانت جماعة من الصحابة علی انه لا یجب الا بالانزال ثم رجع بعضهم وانهقد الاجماع بعد الآخرین انتهى۔

حافظ وائی اگر چہ اجماع نہ دہ بلکه خلاف د بعض صحابو پہ کنبے موجود دے خود جمہور علماء قول دے۔ چہ انزال ضروری ندی صرف دخول الحشفہ کافی دے۔ صاحب د تحفہ الاحوذی (۱۱۱/۱) فرمائی دا قول د جمہور دے خو ہمدان حق او صواب دے۔
امام ابن حزمؒ فرمائی: غسل ٹککہ واجبیہی چہ دلتہ سبب الانزال چہ دخول الحشفہ دے قائم دہ پہ مقام د انزال کنبے، ٹککہ انزال امر خفی دے، کلمہ منی خارجہ شی او انسان پرے خبر ہم نشی۔ لکہ ٹنگہ چہ نفس سفر قائم دے پہ مقام د مشقت باندے پہ رخصت کنبے۔ نو دا اجماعی مسئلہ دہ چہ پہ نفس دخول الحشفہ سرہ غسل فرض او واجب دے۔
علامہ شوکانیؒ فرمائی: کہ بالفرض او منو چہ حدیث د مس الختان الختان روستو ندے د الماء من الماء نہ او دا الماء من الماء منسوخ ندے نو بیا ہم دا حدیث الماء من الماء معارضہ نشی کولے د حدیث د عائشہ او ابو ہریرہ وغیرہ سرہ ٹککہ چہ دا حدیث مفہوم دے او ہغہ دواہ حدیثونہ منطوق دی او منطوق راجح وی د مفہوم نہ۔

تکمیل: دا خبرہ پیژندل ضروری دی چہ ذکر د فرج سرہ یو ٹائے کول پہ غیر د داخلولو نہ صرف د دواہو پہ ملاقات سرہ، پہ دے سرہ ہم غسل نہ واجبیہی۔ تر خو چہ دخول د رأس الحشفہ نہ وی راغلے۔ دا وجہ دہ چہ پہ احادیثو کنبے د حشفہ د غائب کیدو ذکر ہم راغلے دے او دارنگہ کومو احادیثو کنبے چہ مس ذکر شویدے د ہغے نہ ادخال او ایلاج مراد دے نفس ختان د ختان سرہ ملاول ندی مراد ٹککہ چہ د زنانه دختنہ ٹائے د فرج پہ برہ طرف کنبے وی او پہ حالت د جماع کنبے ہغے سرہ ذکر نہ لگیہی نو د علماءو پدے اتفاق دے چہ کہ سرے ذکر د زنانه د ختان ٹائے سرہ ملاؤ کھی او ذکر دا خل نکھی نو

پدے سره غسل نه واجبیږي - اوداهم اجماعی مسئله ده - کما قال صاحب التحفة (۱۱۰/۱) والشوکانی فی النیل (۲۷۸/۱) نقلا عن ابن العربی -

حکمت د غسل : شریعت د جنابت نه روستو ولے غسل کول فرض کړیدی - نو ددے فائده اصل کښه راجع ده انسانانو ته - ځکه چه منی وتو سره انسان کښه سستی او بدنی ضعف پیدا کیږي ددے د اعادې دپاره شریعت اووئیل چه غسل اوکړه ددے وجه نه شیخ بسام فرمائی : واما المنی فهو عبارة عن مادة مكوّنة من جميع اجزاء البدن ولذا ترى الجسم يتأثر بخروجه ولا يتأثر بخروج البول توضیح الاحکام (۲۹۰/۱) یعنی منی هغه مادې ته وائی چه جوړیږي د ټول اجزاؤ د بدن نه دا وجه ده چه ددې په وتو سره جسم متأثر کیږي او د بول په وتو سره نه متأثر کیږي دارنگه پس د جماع کولو نه د انسان د بدن قوت کښه ضعیف پیدا کیږي خو کله چه په اوبو باندې اولامبی نو بدن ته دوباره دا وړک شوې قوت راواپس شي کوم چه په خروج المنی سره ختم شوې وو او هغه سستی ختمه شي او په غسل سره یو نشاط او تازه گی پیدا شي او طیبیانو دا تصریح کړیده چه د جماع نه پس غسل کول بدن ته خپل قوت راواپس کوي او دا په بدن کښه د وینه په گردش کښه د تازه گی پیدا کولو دپاره ډیر فائده مند وي - او غسل نه کولو نه ډیر اضرار پیدا کیږي -

۲- دارنگه جنابت حالت کښه په انسان باندې د شیطان تسلط زیات وي ځکه دا د ناپاکۍ حالت دې نو شریعت اووئیل چه ددې حالت نه ځان اویاسه چه دشمن در باندې تسلط اونکړي - والله اعلم -

۲ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ) . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحِمَهُ اللَّهُ : هَذَا مَنْسُوخٌ .

۳ - وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه : إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ فِي الْإِحْتِلَامِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ ، وَلَمْ أَجِدْهُ فِي الصَّحِيحَيْنِ .

ترجمہ : ابو سعید فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیلے دیے : اوبہ د اوبو نہ دی، یعنی منی وتلو سرہ غسل واجبیہی۔ (مسلم) اوامام محیی السنہ فرمائی : دا حکم منسوخ دیے، او ابن عباسؓ فرمائیلے دی : اوبہ د اوبو نہ دی، دا حکم د احتلام پہ بارہ کنبے دیے۔ او ما داروایت بخاری او مسلم کنبے نہ دیے موندلے۔

تشریح : اِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ : د اول ماء نہ مراد معروفے اوبہ دی، اود دویم ماء نہ مراد منی خارجیدل دی۔ او پہ دیے کنبے د علم البدیع نہ جناس تام شوے دیے۔ معنی دادہ : غسل واجبیہل بہ ہلہ وی کلہ چہ اوبہ (منی) دانسان نہ خارج شی، نو ددیے مفہوم مخالف دا شو چہ کلہ دانسان نہ پہ جماع کنبے اوبہ خارج نشی نو غسل بہ واجب نہ وی۔ نو دا حکم منسوخ شو پہ حدیث د سهل بن سعدؓ عن ابی بن کعب :

قال : انما كان الماء من الماء رخصة في أول الاسلام ثم امرنا بالاعتسال بعد (أخرجه أحمد والدارمي والترمذي وابوداود رقم (۲۱۵) وابن ماجه وصححه ابن خزيمة وابن حبان وقال الاسماعيلي : انه صحيح على شرط البخاري. وقال الحافظ : انه اسناد صالح لان يحتج به. يعني دا حکم چہ پہ اوبو وتلو سرہ غسل واجب دیے پہ ابتداء د اسلام کنبے رخصت وو بیا مونہ تہ ددیے نہ روستو د غسل کولو حکم اوشو (کلہ چہ دخول الحشفہ شوے وی)۔ دارنگہ نور آثار او احادیث نیل الأوطار او کتاب الناسخ والمنسوخ د علامہ حازمیؒ کنبے ذکر شوی دی چہ ہغہ دلیل د نسخ دیے۔

لکہ روایت درافع بن خدیجؓ عند أحمد (۱۴۳/۴) کنبے دی د افرمائی : زہ د خپلے بنہے سرہ پہ جماع کنبے مشغول ووم چہ رسول اللہ ﷺ راتہ آواز اوکرو نوزہ بغیر د انزال نہ راپاسیدم او غسل مے اوکرو او بھررا اووتم۔ نبی ﷺ تہ مے خبر ورکرو، نو ہغہ راتہ او فرمائیلے : (لا عليك، الماء من الماء)۔ بیا رافعؓ فرمائی : (ثم أمرنا رسول الله ﷺ بعد ذلك بالغسل)۔ یعنی : ددیے وخت نہ روستہ مونہ تہ رسول اللہ ﷺ د غسل کولو حکم اوکرو پہ داسے حالت کنبے چہ انزال نہ وی شوے او دخول الحشفہ راغلے وی۔

نو دا دلیل د نسخ دیے پہ قول د صحابی باندے۔

خودا حدیث - د ابو سعیدؓ - بہ ہلہ منسوخ شمارلے کیہی چہ کلہ دا یقینی طور

سرہ معلومہ شی چہ حدیث د ابو ہریرۃ او عائشہؓ کوم چہ ناسخ دیے متاخر دیے، اودا حدیث د ابو سعیدؓ منسوخ مقدم دیے، وهو الراجح۔

اوکہ چرے تقدم او تاخر معلوم نشی نو بیا ہم حدیث د (الماء من الماء) معارض نشی کیدے د حدیث د ابو ہریرۃ او عائشہؓ سرہ، وجہ دادہ چہ دا حدیث د الماء پہ دیے مسئلہ بانندی دلالت پہ مفہوم مخالف سرہ کوی، کما عرفت۔ او حدیث د ابو ہریرۃ او عائشہؓ دلالت پہ منطوق سرہ کوی، اودا قاعدہ دہ چہ کلمہ د مفہوم او منطوق تعارض راشی نو ترجیح منطوق لرہ وی۔ کما قال الشوکانی (۲۷۷/۱) والامیر الصنعانی فی سبل السلام (۱۲۹/۱)۔

۳- یا دا چہ د حدیث الماء من الماء ہیخ تعارض د حدیث د ابو ہریرۃ او عائشہؓ سرہ پہ دیے وجہ ہم نشستہ، چہ عبد اللہ بن عباسؓ فرمائی: د (الماء من الماء) مطلب دادے چہ دا حمل دیے پہ احتلام بانندی، معنی دادہ چہ پہ احتلام کنبے یو شخص خوب اووینی او سحرراپاخی نو کہ منی یا د ہغے لوتندوالے اووینی نو غسل بہ واجب وی۔ اوکہ ہیخ محسوس نہ کری نو غسل پرے واجب نہ دیے۔

او ہرچہ حالت د بیداری کنبے د جماع حکم دیے نو ہغہ پہ دیے حدیث کنبے نہ دیے مراد بلکہ دہغے حکم پہ حدیث د ابو ہریرۃ او عائشہؓ کنبے ذکر دیے چہ پہ نفس غیبوت د ذکر سرہ غسل واجب دیے، انزال تے شوے وی اوکہ نہ وی شوے۔

او عبد اللہ بن عباسؓ چہ دا جمع بین الروایتین کرے دہ نو دا یا د ناسخ حدیث نہ خبر نہ وو، ہغہ ورتہ نہ وورسیدلے، یا ورتہ رسیدلے وو، اودا ورتہ معلومہ وہ چہ دا حدیث منسوخ دیے لیکن بلہ مسئلہ تے ترے معلومہ کرے چہ ہغہ حکم د احتلام دیے۔ دیے دپارہ چہ حدیث ضائع نشی۔

او ددی حدیث (الماء من الماء) نورے معانی ہم علماؤ ذکر کری دی چہ ہغہ دومرہ واضح نہ دی، کما ذکر فی المرعاة (۱۲۸/۱)۔

فائدہ: خنگہ چہ د قرآن کریم بعضے آیتونہ بعضے نورولرہ منسوخ کولے شی، دغہ شان بعضے احادیث بعضے نورولرہ منسوخ کولے شی، کما ہو معروف۔

۲ - فقه حنفی (شامی، فتاویٰ ودودیہ، سقایہ شرح شرح وقایہ) کنبے د احتلام پہ بارہ کنبے خوارلس صورتونہ ذکر کری دی، هغوی داسے تفصیل کوی : کہ یو انسان د خوب د بیداریدونہ بعد پہ کپړه (جامه) باندے لوندوالے اووینی نو پدے کنب خوارلس صورتونہ ابن عابدین شامی ذکر کړیدی (۱) اول دا چه په لوندوالی باندے د منی کیدو یقین وی (۲) - د مذی کیدو یقین وی (۳) - د ودی کیدو یقین وی (۴) - اولنو دواړو کنب شک وی (۵) - اخیرنو دواړو کنبے شک وی (۶) - په طرفینو کنب شک وی چه منی ده که ودی - (۷) بیا په پدے هریو صورت کنب به ورته یا احتلام یاد وی یا به نه وی یاد - نو خوارلس صورتونہ شو -

پدیکنبے په لانندینی اووه صورتونو کنب غسل واجب دے : (۱) د منی کیدو یقین وی او خوب یاد وی (۲) د منی کیدو یقین وی او خوب یاد نه وی (۳) د مذی کیدو یقین وی او خوب یاد وی او خلورم نمبر نه تراوم (۷) نمبر پورے د شک خلور صورتونہ کله چه خوب یاد وی نو غسل به واجب وی -

او لانندینی خلور صورتونو کنبے غسل بالاتفاق بینهم واجب ندے (۱) ودی کیدو یقین وی او خوب یاد وی (۲) د ودی کیدو یقین وی او خوب یاد نه وی (۳) د مذی کیدو یقین وی او خوب یاد نه وی (۴) مذی او ودی کنب شک وی او خوب یاد نه وی -

او لانندینی صورتونو کنبے اختلاف دے (۱) منی او مذی کنبے شک وی او خوب یاد نه وی (۲) منی او ودی کنبے شک وی او خوب یاد نه وی (۳) درے واپرو کنب شک وی او خوب یاد نه وی پدے صورتونو کنبے د طرفینو په نیز احتیاطا غسل واجب دے لیکن امام ابویوسف په نیز غسل واجب نه دے للشک فی وجود الموجب - کذا فی تحفة الاحوذی (۱۱۲/۱) ودرس ترمذی (۳۴۳/۱) -

صاحب د نور الایضاح په کنبے د انتشار خبره هم کړیده چه کله انسان نری اوبه اووینی نو که د خوب نه مخکنب آله منتشر وه نو غسل به واجب وی او که د خوب نه مخکنب انتشار نه وی نو غسل واجب نه دے - مراقی الفلاح ص (۲۲) -

داتول د متأخرینو متفقهه و تعمقات دی چه په دین کنبے هیڅ اساس او بنیاد نه

لری، محض ذہن تیزی دے، بلکہ حکم داحتلام دادے کوم چہ عبد اللہ بن عباسؓ پہ دے حدیث کنبے بیان کرو۔ ہغہ دا چہ انسان د شپے خوب اووینی او سحر رپاخی نو کہ منی یا د منی لونڈوالے ئے اولیدلو نو غسل بہ کوی او گہ نہ وی نو نہ بہ ئے کوی۔ آسان حکم دے۔

وَلَمْ أَجِدْهُ فِي الصَّحِيحَيْنِ : دا اعتراض د صاحب المشكاة پہ مصابیح والا باندے صحیح نہ دے، چہ دا قول د ابن عباسؓ پہ صحیحینو کنبے نشتہ، نو تاولے پہ احادیث صحیحہ و کنبے راوړو؟۔

وجہ داده چہ مصنف د مصابیح، د ابن عباسؓ قول د روایت د مسلم د توجیہ دپارہ ذکر کرے دے، او دامقصود الباب نہ دے، نو کہ داپہ صحیحینو کنبے نہ وی موجود، خہ مضر نہ دے، ٹککہ دا شرط پہ مقاصدود باب کنبے صاحب المصابیح ساتلے دے نہ پہ ذکر د اقوالو کنبے تبعاً۔

۴ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ : يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا احْتَلَمَتْ ؟ قَالَ : نَعَمْ، إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ. فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ وَجْهَهَا وَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! أَوْ تَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ ؟ قَالَ : نَعَمْ، تَرَبَّتْ يَمِينُكَ ! فَبِمَ يُشَبِّهُهَا وَلَدَهَا . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

۵ - وَزَادَ مُسْلِمٌ بِرِوَايَةِ أُمِّ سُلَيْمٍ : إِنَّ مَاءَ الرَّجُلِ غَلِيظٌ أَبْيَضٌ وَمَاءَ الْمَرْأَةِ رَقِيقٌ أَصْفَرٌ، فَمِنْ أَيَّهِمَا عَلَا أَوْ سَبَقَ يَكُونُ مِنْهُ الشُّبْهَةُ .

ترجمہ : ام سلمہؓ فرمائی : ام سلیمؓ عرض اوکړو : یا رسول اللہ ! اللہ تعالیٰ د حق و نیلو نہ شرم نہ کوی آیا د زنانه چہ کله احتلام اوشی (اودس پرے واوړی) نو پہ دے باندے غسل لازم دے ؟ رسول اللہ اوفرمائیل : هاؤ، کله چہ اویہ اووینی۔ نو ام سلمہؓ خپل مخ پټ کړو او عرض ئے اوکړو : یا رسول اللہ ! آیا د زنانه گنے ہم احتلام کیږی ؟ (یعنے دسږی غوندے اوبہ ئے وی او اوځی ؟)، نبی ﷺ ورته اوفرمائیل : هاؤ، ستا بنے لاس دے پہ خاورو

کنبے ککړ شی، که داسے نه وے نو بیا د هغه بچے د هغه مشابه کیدے څنگه شو؟ (بخاری، مسلم) او مسلم په روایت د ام سلیم سره زیات کړی دی چه د سړی اوبه تینګی او سپینے وی، او د بنځے اوبه نرمے اوزیرے وی، نو دے کنبے چه د چا منی غالبه شی یا مخکنبے والے اوکړی نو د بچی مشابهت هغه سره وی۔

تعارف : د ام سلیم رضی الله عنها :

دا ام سلیم بنت ملحان أنصاریه صحابیة ده، دانس بن مالک والدہ ده، خپل نوم ئے سهله یا رمیشه یا رميله دے، ډیره غوره صحابه ده، په کنیه باندے مشهوره ده غواریلس (۱۴) احادیث ترے نقل شوی دی، په جاهلیت کنبے د مالک بن نضر بنځه وه. هغه نه انس پیدا شو۔ کله چه د اسلام زمانه راغله نو دے اسلام قبول کړو او خاوند ته ئے هم اسلام پیش کړو، لیکن هغه ورته غصه شو او شام ته ترے لاړو هلته مړ شو۔ بیا د هغه نه پس د أبو طلحة سره ئے نکاح اوکړه۔ اول کنبے خو ابو طلحة ددے خطبه اوکړه (د نکاح پیغام ئے ورته راوړلو)، ابو طلحة دغه وخت مشرک وو۔ نو دے انکار اوکړو چه تر څو پورے ابو طلحة اسلام قبول کړے نه وی نو نکاح نشی کیدے۔ نو ابو طلحة اسلام قبول کړو او نکاح ئے اوشوه۔ بیا د أبو طلحة نه د ام سلیم یو هلک پیدا شو چه ابو طلحة ته ډیر گران وو، خو هغه وفات شو نو ډیر سخت غمژن شو۔ بعضے وائی دا أبو عمیر صاحب النغیر وو۔ بیا د هغه نه پس عبد الله بن ابي طلحة پیدا شو، نو الله ورله په ده کنبے برکت واچولو، دده نه پس بیا لس اولاد پیدا شو، یو په کنبے اسحق بن عبد الله بن ابي طلحة وو، چه دا ډیر لوئے فقیه او گړځیدلو اودے ټولو به دده نه علم زده کولو۔ د ام سلیم کور ته به نبی کریم ﷺ ډیر تلو راتلو، ډیره اخلاقی کورنئ وه۔ ام سلیم به فرمائیل : ماته رسول الله ﷺ داسے دعاء کړے ده چه نور هیڅ نه غواړم هغه دعاء ما دپاره کافی ده۔ په خلافت د عثمان کنبے وفات شو دده رضی الله تعالی عنها۔

تشریح : إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ : ام سلیم د خپل تپوس نه – کوم چه د حیاء سره تعلق لری – مخکنبے د تمهید په طور باندے دا مقدمه کیخودله چه الله تعالی د حق بیانولو نه حیاء نه کوی، نو مونږ له هم پکار دی چه په حق مسئلو کنبے حیاء او شرم

اونه کړو، چه داتپوس د حياء سره تعلق لری چه دسروپه مخامخ داسه مسائل وړاندې کول د زنانه د شان سره مناسب نه دی، لیکن دا دین دې په دې وجه ددې په تپوسلو کښه حياء او شرم نه کوم. لیکن زمونږ د زمانه د عوامو دا مزاج الته جوړ شوې دې، چه خپله به ئه کور ته دگمراهی او فحاشی عربانی سامانونه راندنه کړی وی، تی، وی. وی سی آر. کیبل وغیره دگمراهی سامانونه به ورکړه وی دابه ورته دې حیایی کار نه ښکاری. زنانه به ئه بازارونو کښه گرځی راگرځی. خو که د قرآن او سنت کښه د زنانه و کومه مسئله راشی نو بیا به په علماؤ باندې اعتراض کوی چه دا قجر ملا دې لاؤد سپیکر پر بند کړی په مسجد کښه د زنانو داسه د حياء او شرم خبرې کوی. نو دا د عوامو په وقوفی او د دین نه لرې والې دې. دا د شیطان وسوسه وی چه انسان ته نیک کار بد ښکاره کړی او بد ورته ښه ښکاره کړی.

فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ وَجْهَهَا : دا قول یا د زینب دې چه دام سلمه نه روایت کوی، یا په خپله دام سلمه دې، لیکن ځان ئه غائب فرض کړې دې او التفات ئه کړې دې.

سوال : په روایت د مسلم کښه د انس نه داسه نقل دی چه دا کار د عائشه نه واقع شوې وو، او دلته أم سلمه ذکرده، ددې تعارض څه توفیق دې؟

جواب : دام سلیم د تپوس په وخت کښه عائشه او أم سلمه دواړه حاضرې وې نو کیدې شی چه دواړو مخ پټ کړې وی.

أَوْ تَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ ؟ : **سوال :** أم سلمه داتپوس ولې اوکړو آیا په زنانه و څه احتلام نه راځی ؟ **جواب :** ددې څو وجوهات دی (۱) بعضه وائی : د نبی ﷺ په ازواج مطهرات باندې شیطان نه راتلو. لیکن دا جواب خطاء دې، وجه داده چه أم سلمه وغیرها خو سخکښه د نبی ﷺ بی بی نه وه، نو آیا په هغه حالت کښه هم پرې د شیطان راتللو امکان نه وو؟

۲ - دویمه توجیه داده چه زنانو باندې هم احتلام راځی خو غالباً د زنانو طبیعت یخ وی، نو شیطان ورله ډیر نه راځی، په ډیر کم کوز زنانو باندې احتلام راځی، نورې اکثرې ددې نه ناخبره وی. نو أم سلمه هم په هغه زنانو کښه وه چه طبیعت کښه ئه یخواله وو،

نو احتلام ئے نہ پیڑندلو ٹککھ ئے داسے تعجب اوکرو۔

تَرَبَّتْ يَمِينُكَ : ددے الفاظو پہ معنی کنبے ڊیر اقوال علماؤ ذکر کری دی۔ علامہ ابن العربی دترمذی پہ شرح کنبے لس اقوال راوړی دی۔ أصح داده چه ددے معنی داده چه ستا لاسونه دے پہ خاورو ککړشی یعنی ته دے فقیره او خواره شه، خو دابیا عرب صرف د انکار اوزجر او ملامتیا دپاره استعمالوی، او اصل معنی ئے نه وی مراد چه بنیرے دی۔ لکه په هره ژبه کنبے داسے قسم الفاظ استعمالیږی، لکه پینتو کنبے (خوار شه، غرق شه) استعمالیږی۔

فَبِمَ يُشَبِّهَهَا وَلَكِنَّهَا : دا جواب دے په لازم سره، یعنی که ددے نطفه نه وی نو بچی به ئے نه پیدا کیدلے، خو نطفه ئے شته دے ٹککھ بچی راوړی او د هغه په وجه د مور پلار سره بچے مشابه کیږی۔ او هر کله چه نطفه شته نو احتلام ئے هم ٹککھ کیږی۔ حاصل داچه : اولاد پیدا کیدل لازم دی د نطفے سره، او د نطفے د وجود سره د احتلام موجودوالے هم ضروری دے۔ ٹککھ احتلام لازم دے د نطفے سره۔

دا دلیل دے چه ولد د نارینه اوزنانه د دواړو د اوبو نه پیدا کیږی۔ کما قال الله تعالى : ﴿مِنْ نطفة أمشاج﴾۔ اوکله چه د سړی منی مخ کنبے رحم ته لاړه شی نو ولا د هغه سره مشابه وی، او که د زنانه منی مخکنبے لاړه شی نو هغه سره مشابه وی۔
فَمِنْ أَيْهَمَا عَلَا أَوْ سَبَقَ يَكُونُ مِنْهُ الشَّيْءُ : دے کنبے ډیر صورتونه جوړیږی : ۱ - یو داچه کله د نارینه منی عالی (بره) شی او د زنانه منی رحم ته مخکنبے لاړه شی نو غالباً ماشوم جینی پیدا کیږی، خو د پلار سره مشابه وی۔

۲ - اوکله د سړی منی عالی هم شی او رحم ته هم مخکنبے لاړه شی نو غالباً هلك د پلار سره مشابه وی۔

۳ - اوکله د زنانه منی عالی هم شی او رحم ته هم مخکنبے لاړه شی نو جینی وی او د مور سره مشابه وی۔

۴ - اوکله د زنانه منی عالی شی او د سړی منی مخکنبے رحم ته لاړه شی نو هلك د مور سره مشابه شی۔

۵ - پنجم صورت دادے چہ دسری منی مخکنیے لڑہ شی اود دوارو منی برابرہ وی، یو طرفتہ زیادت نہ وی، نو ماشوم هلك وی اود یو سرہ ہم پورہ نہ وی مشابہ۔

۶ - شپرم صورت ددے عکس دے۔ چہ دزنانہ منی مخکنی لڑہ شی اود دوارو منی یو برابر وی، یو طرفتہ ہم زیادت نہ وی نو ماشوم جینی وی اود یو سرہ ہم پورہ مشابہ نہ وی۔

اودا مشابہت بیا پہ صورت کنبے ہم وی اوپہ مزاج او طبیعت کنبے ہم وی۔
اود دے صورتونو بیان پہ احادیثو سرہ ثابت دے۔ لکہ پہ حدیث د بخاری بشرح الفتح (۲۱۸/۷) باب الهجرة کنبے پہ قصہ د اسلام د عبد الله بن سلام کنبے دی (اذا سبق ماء الرجل ماء المرأة نزع الولد، واذا سبق ماء المرأة ماء الرجل نزع الولد)۔
اوپہ حدیث د مسلم کنبے پہ روایت د عائشہ کنبے دی (اذا علا مائها ماء الرجل أشبه الولد أخواله، واذا علا ماء الرجل مائها أشبه أعمامه)۔

دے حدیث کنبے د علو نہ مراد سبقت دے (لأن من سبق فقد علا شأنه فهو علو معنوی، قاله الحافظ)۔ نو علو علامہ د مشابہت دہ او سبقت علامہ د تذکیر او تانیث دہ۔ فتح الباری (۲۱۹/۷)۔

فائدہ عجیبہ : شیخ عبد الله البسام فرمائی: پدے حدیث کنبے اشارہ دہ قانون الوراثة تہ (عند الاطباء) او هغه دا چہ اولاد کله د مور مشابہ وی او کله د پلار، څکک چہ هغه عوامل چہ هغه سبب د مشابہت وی پہ هغه کنبے انتقال راشی د زنانه رحم تہ بیا دا یو اساسی مادہ او گیر څی اود دے پہ اعتبار سرہ میراثی صفات پیدا شی نو هر یو بچے د خپل مور پلار نه میراث وړی نو کوم صفت چہ په مور کنبے وی او بچے د هغه مشابہ وی نو بچی کنب هم هغه صفت پیدا کیږی او کوم صفت چہ په پلار کنب وی (مثلا بهادری، بزدلی) او بچے د هغه مشابہ وی نو هغه کنب هم دغه صفت پیدا کیږی او یواځے صرف په اولادو کنب نه بلکه دا کله دومره اوږد شی چہ په ډیرو پشتونو (نسلونو) کنب تاثیر او کړی یعنی په ځکه نه مسو، کړسو وغیره کنب د نیکونو او نیاگانو خویونه وی، د هغوی پشان حسن، شکل، اخلاق، او استعدادونه بدنې، نفسی او اخلاقی پیدا سی۔ اود دے تہ

اشارہ شویده پدمے حدیث کنبے (عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ نَزْعُهُ عِرْقٌ - متفق علیہ) اودے اکتشاف پہ دغه حدیث کنبس یوه معجزه راپیدا کره۔ د نبی علیہ السلام یو مختصر لفظ کنبے دومره معنی پرته وی۔ توضیح الاحکام (۲۹۷/۱)

دکتور طبیب محمد علی البار فرمائی : د نبی علیہ السلام پدمے یوه مختصره کلمه کنبے قانون الوراثة ته اشاره ده چه خلاصه ئے داده چه صفات وراثی دوه قسمه دی (۱) سرسری ښکاره صفات (۲) پټ صفات چه نه ښکاری۔ کله چه په یو د ابوبن کنبس ښکاره صفات وی نو ددمے په نیم اولادو کنبس ښکاره کیدل کافی دی او که په ابوبن کنبس پټ صفات وی نو په اولادو کنبس نه ښکاری مگر هله چه دا صفت په مور او پلار دواړو کنبس موجود وی اگر که د هغوی نه فی الحال نه ښکاره کیږی - نو دا په خلورمه حصه د اولادو باندے ښکاره کیږی اوریع ثانی بالکل ددمے صفاتو نه خالی وی -
انظر توضیح الاحکام (۱۹۸/۱)۔

۶- وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأُ فَيَغْسِلُ يَدَيْهِ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يَدْخُلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ فَيَخْلُلُ بِهَا أُصُولَ شَعْرِهِ ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرَفَاتٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يَفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جَسَدِهِ كُلِّهِ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ. وَفِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ : يَبْدَأُ فَيَغْسِلُ يَدَيْهِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَهُمَا الْإِنَاءَ ثُمَّ يَفْرِغُ عَلَى شِمَالِهِ فَيَغْسِلُ فَرْجَهُ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ.

ترجمه : بی بی عائشه فرمائی : رسول الله ﷺ چه به د غسل د جنابت (یعنی ناپاکۍ لرمے کولو دپاره د غسل) اراده اوکړه، نو غسل به ئے داسے شروع کولو چه مخکې به ئے خپل دواړه لاسونه (مړوندونو پورے) اووینځل، بیا به ئے اودس کولو څنگه چه مانځه دپاره اودس کولے شی۔ بیا به ئے خپلے گوټ په اوبو کنبے ننویسته اود خپلو وینستانو په بیخونو کنبے به ئے خلال کولو، بیا به ئے په خپل لاس سره په سر باندے درمے لپے واچولے، بیا به ئے په خپل ټول بدن باندے اوبه واړولے - (بخاری، مسلم)، اود مسلم یو

روایت کنبے دی: شروع بہ تے داسے کولہ چہ دوارہ لاسونہ بہ تے اووینٹخل، بیا بہ تے د خپل بنی لاس پہ ذریعہ پہ گس باندے اویہ را وارولے نو خپل فرج بہ تے اووینٹخلو، بیا بہ تے اودس کولو۔

تشریح: اِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ: پہ دے حدیث اور اتلونکی حدیث کنبے د غسل کیفیت او طریقہ بیانیری۔

د غسل نہ مخکنبے اودس کول بالاتفاق سنت او مستحب دی، واجب او ضروری نہ دی۔ کہ یو شخص بغیر ددے اودس نہ غسل اوکری بیا ہم غسل تے اداء شو۔ مگر افضلیت او سنیت ترے پاتے شو۔ البتہ د امام داود ظاہری رائے دادہ چہ پہ غسل د جنابت کنبے اودس کول واجب دی، وهو الرجح عند صاحب المراجعة (۱۳۲/۲)۔ ٹککہ چہ د ﴿حَتَّى تَغْتَسِلُوا﴾ آیت کنبے داغتسال نہ مراد اغتسال شرعی دے، او ددے کیفیت نبی ﷺ عملاً دا بیان کرے دے چہ اودس تے د غسل نہ مخکنبے کرے دے، نو ددے مجمل غسل بیان نبی ﷺ اوکرو، نو شرعی غسل دا دے چہ اودس تے پہ ابتداء کنبے اوکری شی نو ہلہ بہ عمل پہ آیت راخی اوکہ ابتداء کنبے اودس اونکری شی نو دا شرعی غسل ندے ددے نہ بغیر جنابت نہ زائل نہ کیبری۔

بیا دا خبرہ زدہ کول پکار دی چہ کہ یو شخص پہ ابتداء د غسل کنبے اودس اوکرو او اودس تے مات نشی نو دوبارہ اودس کولو تہ ضرورت نشتہ، ٹککہ پہ دے کنبے اتفاق دے چہ دوہ اودسونہ کول غیر مشروع عمل دے، بلکہ وضوء بعد الغسل بدعت عمل دے۔

ثَلَاثُ غَرَائِبَ بَيِّنَةٍ: د جمہورو علماؤ مذہب دادے چہ سروینٹخل پہ غسل کنبے درے کرتہ دی، اویہ بدن باندے یو ٹخل اویہ اچول دی۔ او درے ٹخلہ پہ بدن باندے اویہ اچول پہ ہیخ صحیح یا ضعیف حدیث کنبے نہ دی ثابت، بلکہ طریقہ دادہ چہ پہ سر بہ درے ٹخلہ اویہ اچوی اویہ تول بدن بہ یو ٹخل اویہ واروی، لکہ پہ دے حدیث کنبے چہ ٹنگہ ذکر دہ۔ بیا دیو ٹخل اویو اچولو مطلب دانہ دے چہ ہسے یو ٹخل بہ اویہ پرے و اچوی نو دا کافی دی، نہ بلکہ مطلب دادے چہ پہ تول بدن باندے دیوے لوتے کوزے نہ اویہ اچول کافی دی، بار بار لوتے کوزے د کول اویہ بدن باندے راپول۔ اگرکہ ہغہ لوند شوے وی۔

صحیح نہ دی۔ صرف بدن یو ٹل لوندول کافی دی۔ پہ بدن دے دومرہ اوبہ و اچوی چہ تر خپو پورے لوند شی، نو بیا دوبارہ اوبہ اچول نشته۔

۲ - صرف د احنافو رائے داده چہ پہ غسل کنبے بہ یو ٹل پہ سر اوبہ اچوی، بیا بہ پہ بنیٰ اوگہ، او دریم ٹل بہ پہ گسہ اوگہ باندے اوبہ اچوی۔ لیکن دا طریقہ د نبی کریم ﷺ نہ نہ ده ثابت۔ او تثلیث پہ غسل کنبے سنت نہ دے۔ دلیل او حکمت دادے چہ جنابت خو ظاہری نجاست نہ دے چہ درے ٹل پرے اوبو اچولو سرہ پاک شی، بلکہ دا نجاست معنوی دے، لکہ حدیث کنبے دی (ان المؤمن لا ینجس)، کہ جنب وی او اوبو کنبے لاس اووہی نو دا نجس نہ دی، کله چہ ظاہری نجاست ئے پہ لاس باندے نہ وی۔

مسئلہ: بعضے علماء فرمائی: پہ غسل د جنابت کنبے پہ سر باندے درے ٹلہ اوبہ اچول مستحب دی، اگر کہ پہ یو کرت اچولو باندے سر لوند شی خو تکرار مسنون دے لکہ چہ پہ دے حدیث کنبے ذکر شوی دی۔

۲ - او بعضے نور علماء فرمائی چہ درے ٹلہ اوبہ اچول مستحب نہ دی۔ او ددے روایت مطلب دادے چہ نبی کریم ﷺ ہرہ غرفہ (لپہ) د سر پہ اطرافو باندے اچولے ده، نو ددے سرہ غرض استیعاب د سر دے یو ٹل، او تکرار مقصود نہ دے۔

۷ - عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : قَالَتْ مَيْمُونَةُ : وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ غُسْلًا فَسَتَرْتُهُ بِثَوْبٍ وَصَبَّ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا ثُمَّ صَبَّ عَلَى يَدَيْهِ فَغَسَلَهُمَا ثُمَّ صَبَّ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فَغَسَلَ فَرَجَهُ فَضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَهَا ثُمَّ غَسَلَهَا فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ صَبَّ عَلَى رَأْسِهِ وَأَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ فَنَاولَتْهُ ثَوْبًا فَلَمْ يَأْخُذْهُ فَاَنْطَلَقَ وَهُوَ يَنْقُضُ يَدَيْهِ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ وَلَفْظُهُ لِلْبُخَارِيِّ .

ترجمہ: ابن عباسؓ وائی: ام المؤمنین بی بی میمونہؓ او فرمائیل: ما در رسول اللہ ﷺ دپارہ اوبہ کیخودلے، او پہ یو جامہ باندے مے پت کرو، پہ خپل دواړو لاسونو باندے ئے

اوبہ و اچولے، ہفہ ئے اووینٹخل، بیائے پہ خپل بنی لاس سرہ پہ گس باندے اوبہ و اچولے او خپل عورت ئے اووینٹخلو، بیائے خپل گس لاس پہ زمکہ او مہلو او ہفہ ئے اووینٹخل، بیا ئے خلہ کنگال کرہ، پوزہ کنبے ئے اوبہ و اچولے او مخ لاسونہ ئے تر خنگلو پورے اووینٹخل، بیائے پہ خپل سر اوبہ و اچولے او تول بدن باندے ئے اوبہ او بھیلے، بیا (ہفے ٹائے نہ) اخوا شو (چرتہ ئے چہ غسل کرے وو) او خپلے دوارہ خپے ئے اووینٹخلے۔ بیا ورتہ ما جامہ ور کرہ خو ہفہ ئے قبولہ نہ کرہ، او پہ داسے حال کنبے روان وو چہ دوارو لاسونو نہ ئے اوبہ ٹنڈلے۔ (بخاری، مسلم او الفاظ د بخاری دی)۔

تشریح : فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ : سوال : پہ دے روایت او دارنگہ پہ روایت د بخاری کنبے دا خبرہ دہ چہ قدمونہ روستو وینٹخل شوی دی د غسل نہ، او پہ تیر شوی روایت د عائشہ کنبے دی (ثم يتوضأ كما يتوضأ للصلاة)، یعنی قدمونہ بہ ئے د اوداسہ سرہ وینٹخل۔ نو دا ظاہر کنبے تعارض معلومیری ددے خہ جمع او توفیق دے؟

۱- جواب : روایت دعائشہ حمل دے پہ مجاز باندے یعنی مراد د اوداسہ نہ اکثر اودس دے، سیواد خپو وینٹخلو نہ، نو تعارض نشته یعنی۔ خپے ئے روستو وینٹخلی دی، پہ دوارو حدیثونو کنب۔

۲- جواب : دا چہ دوارہ حدیثونہ حمل دی پہ دہ قسمہ حالاتو باندے، کلہ بہ نبی کریم ﷺ قدمونہ د اوداسہ سرہ وینٹخل، کلہ چہ بہ گندہ ٹائے کنبے نہ وو ولاڑ، مثلاً پہ تختہ یا کانری یا اوچت ٹائے کنبے بہ وو، چہ خپے بہ نہ گندہ کیدلے نو خپے بہ ئے د اودس سرہ اووینٹخلے۔ او کلہ بہ ئے روستو وینٹخلے، کلہ چہ بہ پہ داسے مکان کنبے وو چہ اوبہ بہ پہ کنبے جمع کیدلے، خپے بہ نجس کیدلے۔ دا وجہ دہ : د امام مالک ہم دا مذهب دے چہ کلہ انسان پہ پاک ٹائے کنبے وی نو قدمین بہ مخکنبے وینٹخی (یعنی اوداسہ سرہ) او کلہ چہ پاک ٹائے کنبے نہ وی، نو مستحب دادہ چہ قدمین بہ روستو وینٹخی۔ لکہ چہ خپے روستہ وینٹخل اکثری طریقہ د نبی کریم ﷺ وہ۔ وهو الراجح۔

لکہ حافظ ابن حجر او امام نووی فرمائی : چہ ہیخ یو روایت کنب تصریح پدے ندہ راغلے چہ نبی ﷺ خپے اوداسہ سرہ مخکنب وینٹخلی دی، بلکہ صرف احتمالی روایات

شته لکه (یتوضاً کما یتوضاً للصلاة) اوبل طرفته د عائشه روایت کنی صراحت ددی خبری دی چه خپه ئی د غسل کولو نه روستو وینځلی دی (ثم أفاض علی سائر جسده ثم غسل رجلیه) اوددی روایت بل شاهد هم شته چه ابوسلمه د عائشه نه روایت کوی هغه دا چه (فاذا فرغ غسل رجلیه) یعنی کله به چه فارغ شو نو خپه به ئی اووینځلی۔
فتح الباری (۴۳۱/۱) و تحفة الاحوذی (۳۶۷/۱)۔

۲ - د شوافعو دوه قوله نقل دی : أصح او مشهور قول دادی چه اودس به کامل کوی۔ وهو ینفض یدیه : ۱ - دا حدیث دلیل دی په دی خبره چه لاسونه څنډل جواز لری، امام بخاری رحمه الله په دی باب ترلے دی : باب نفض الیدین - اوبل حدیث چه ددی معارض راغلی دی (لا تنفضوا أیدیکم فی الوضوء، فانها مراوح الشیطان) أخرجه ابن حبان فی الضعفاء - نو دا حدیث ضعیف جدا دی، د معارضه قابل نه دی، اودا حدیث الباب متفق علیه قوی حدیث دی۔

۲ - دا حدیث دلیل دی چه غُسَالَةُ الْبَدَنِ طاهره، یعنی د بدن نه چه کومې اوبه په نورو اندامونو باندی لگی نو نجس نه دی۔ ځکه د لاس په څنډلو سره ضرور څاڅکی په بدن لږیږی۔

۳ - اودس نه پس اندامونه اوچول بهتر نه دی، لکه چه دا مسئله مخکنی تیره شوه۔

۸ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : إِنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ فَأَمَرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ ثُمَّ قَالَ : خُذِي فِرْصَةً مِنْ مَسْكِ فَتَطْهَرِي بِهَا، قَالَتْ : كَيْفَ أَتَطْهَرُ بِهَا؟ فَقَالَ : تَطْهَرِي بِهَا. قَالَتْ : كَيْفَ أَتَطْهَرُ بِهَا؟ قَالَ : سُبْحَانَ اللَّهِ! تَطْهَرِي بِهَا، فَاجْتَذِبْتُهَا إِلَيَّ فَقُلْتُ : تَتَّبِعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ). مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمه : عائشه فرمائی : د انصارو یوې زنانه د رسول الله ﷺ نه د خپل حیض نه د غسل متعلق تپوس اوکړو، نو نبی ﷺ هغه ته د غسل کولو حکم اوکړو چه څنگه

غسل اوکری، بیائے افرمائیل : د مشکو یوہ تکرہ واخله او هغه سره پاکی حاصله کړه۔
 هغه اووئیلے : دے سره څنگه پاکی حاصله کړم ؟ نبی ﷺ ورته افرمائیل : دے سره پاکی
 حاصله کړه، هغه بیا تپوس اوکړو : دے سره څنگه پاکی حاصله کړم ؟ نبی ﷺ ورته
 افرمائیل : سبحان الله ! (الله پاکه دے) ته دے سره پاکی حاصله کړه۔ بی بی عائشهؓ
 فرمائی : نو ما هغه ځانته راخکله او ورته مے اووئیل : کوم ځائے چه د وینے اثر وی هغه
 باندے دا کپړه کیده۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : کَيْفَ تَغْتَسِلُ : أي أمرها كيفية الغسل :

خُذِي فُرْصَةً مِنْ مَسْكِ : فرصه لفظ په کسره د فاء سره دے، دوری یا مالو چو توتے
 ته وائی، یا هغه خرمن چه په هغه باندے ورپی لگیدلے وی۔

مَسْكِ : ۱ - چا وئیلی دی چه دا لفظ په فتح د میم سره دے، نو خرمن ته وائی، او
 وجه دا بیانوی چه که مشک مراد شی، نو هغه خو ډیر گران قیمت والا شی دے، هغه دا
 صحابهؓ څنگه پیدا کړی، سره د غربت او فقر د هغوی نه۔ لیکن دا خبره صحیح نه ده،
 وجه داده چه په هغه زمانه کښه مشک ډیر استعمالیدل نو دومره گران قیمت ئے نه لرلو۔ او
 په دے زمونږ دور کښه څکه گران دی چه دا طبیبان په دویانو کښه اچوی چه هغه مقوی
 د قوت باه دی۔ نو په دے وجه دا گران شوی دی۔ نو اصح داده چه ددے نه مراد مشک دی،
 اودا مسک لفظ په کسره د میم سره دے، اودا قول څکه راجح دے چه ددے تفسیر په
 روایت د عبد الرزاق کښه داسے راغلے دے (خذی فرصة من ذریرة)، ذریره خوشبوئی ته
 وائی۔ بل روایت کښه دی (فرصة ممسكة)، یعنی هغه تکره چه مشک پرې لگیدلے وی

بیا دا خوشبوئی استعمالول مستحب دی، وجه داده چه کله زنانه د حیض موده تیره
 کړی نو هغه بدبویه شوې وی، نو کله چه غسل اوکړی نو کیدے شی چه د هغه د بدن د
 بعضے حصے نه بد بوئی راځی، نو زنانه به خوشبوئی راواخلي اود خپل اندام، بغانندو
 وغیره سره به ئے اولگوي، دے دپاره چه کومه بد بوئی وی هغه ختمه شی اوخوند ترې
 نفرت اوکرکه اونه کړی۔ خو نن سبا دور کښه زنانه عطرونه نشي لگولے څکه چه په دے
 عطرونو کښه کحول او تیزاب وی، چه اندام سوزوی، خصوصاً نرم اندام، نو داسے اوج

عطر دے استعمال کری، یا دے پہ داسے طریقہ عطر استعمال کری چہ ضرر ورتہ اونہ رسی۔ لکہ مالو چو کنبے دے اولگوی اوہلتہ دے ئے اوتہری، خو صابون وغیرہ تقریباً ددے پہ ٹائے کار و رکوی۔ ٹکھ غالباً صابن خوشبویہ وی۔

الغرض : د نبی کریم ﷺ غرض دادے چہ زنانہ پاکی او نظافت اختیار کری، اود خاوند د نفرت نہ بیج شی۔

سُبْحَانَ اللَّهِ ! : داد تعجب کلمہ ده، چہ نبی ﷺ ددے زنانہ نہ تعجب اوکرو چہ دومرہ معمولی مسئلہ ده او ستا دماغ پرے نہ خلاصیہری، او نبی ﷺ ورتہ تشریح ہم نشوہ کولے ٹکھ ورتہ بار بار ہمدغہ لفظ ذکر کوی چہ (تطہری بہا)، (۱) یو خو نبی ﷺ کنبے حیاء زیاتہ وہ (۲) دویم دا چہ ہسے یو سرے د پردی زنانہ سرہ دا قسم خبرے نشی کولے، پہ نسبت ددے چہ سرو سرہ ئے اوکری، ٹکھ دا کار ډیر گران وی، چہ زنانہ تہ اووائی چہ داسے داسے ٹائے کنبے استعمال کرہ، ٹکھ نبی ﷺ پہ دغسے اجمالی طریقہ سرہ پوہہ کولہ۔

فَاجْتَذِبْتُهَا : نو ہلتہ عائشہ ناستہ وہ فرمائی چہ دا زنانہ ما ٹان تہ راخکلہ او تشریح مے ورتہ اوکرہ چہ پہ کوم ٹائے وینہ لگیدلی وی نو پہ ہفہ ٹائے خوشبوئی اولگوه۔ ددے نہ دا فائدہ معلومہ شوہ چہ رسول اللہ ﷺ ډیرے بیبیانے ددے وجے نہ کرے وی چہ خلقو تہ دعوت اوکری او د زنانو مسائل ورتہ بیان کری، ٹکھ بعضے داسے مسائل دی چہ زنانہ و تہ سرے د ہفے پورہ طور سرہ تشریح نشی کولے۔

فائدہ : پہ غسل د جنابت او غسل د حیض کنبے پہ کیفیت کنبں خہ ډیر فرق نشته، سیوا د فرصہ ممسکہ استعمالو لو نہ، چہ دا بہ پہ غسل د حیض کنبے استعمالوی، یعنی د غسل نہ بہ ئے روستو استعمالوی۔ ٹکھ چہ پہ دے سرہ بد بوئی د حیض ختمیہری چہ ہفہ سبب د نفرت د خاوند جوہریہری۔ اوبل فرق لږ روستہ راروان دے۔

تَتَّبِعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِّ : یعنی فرج باندے اولگوه اوکومے جامے تہ چہ د وینے اثر رسیدلے ہی ہلتہ بہ ئے اولگوی۔ لیکن کہ پہ نرم اندم اولگی نوانسان سیزی، نو عطر دے استعمال کری، یا دے پہ جامو اولگوی، یا خوشبویہ صابن ددے پہ ٹائے کافی کیہری۔

۹ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنِّي امْرَأَةٌ أَشَدُّ ضَفْرَ رَأْسِي أَفَأَنْقُضُهُ لِيُغْسَلَ الْجَنَابَةُ ؟ فَقَالَ : لَا ، إِنَّمَا يَكْفِيكَ أَنْ تَحْتَبِي عَلَى رَأْسِكَ ثَلَاثَ حَثِيَّاتٍ ثُمَّ تُفِيضِينَ عَلَيْكَ الْمَاءَ فَتَطْهُرِينَ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : ام سلمہؓ فرمائی : ما عرض اوکرو : یا رسول اللہ ! زہ یوہ داسے ہنخہ یم چہ د خپل سروہنستہ مضبوط ترم، آیا د جنابت د غسل دپارہ بہ دا پرانیزم ؟ نبی ﷺ اوفرمائیل : نہ، تا پارہ دا کافی دہ چہ پہ خپل سر باندے درے لپے اوبہ واچوے اوبیا پہ خپل تول بدن باندے اوبہ واچوے پاکہ بہ شے۔ (مسلم)۔

تشریح : ثلاث حثیات : مسئلہ : فرق بین غسل الحيض والجنابة :

د غسل الحيض حکم دادے چہ دا ډیرہ مودہ پس راخی، نو تول اندامونہ وینخل ضروری دی، کہ چونته وی نو هغه لمدول بہ ہم ضروری وی، تردے چہ اوبہ دوہنستو بیخونو ته اورسی ۔

او غسل الجنابة کنبے زنانه دوه قسمه دی (۱) یو هغه دی چہ تول وینسته راتول کری اویو چونته ترے جوړه کری، لکه د ښار زنانه، نو ددے حکم دادے چہ ددے تول سروینخل فرض دی، څکه حرج او گرانیتیا پہ کنبے نشته ۔

(۲) دویم هغه زنانه دی چہ ډیرے کونځی کوی، لکه د کلو او بانډو زنانه، نو حکم دادے چہ کہ زنانه کونځی او چونته وغیره اونه پرانیزی نو جواز لری، او پرانستل ته ضروری نه دی کله چہ بیخونو دوہنستو ته اوبه رسوی۔

دلیل : څکه په دے پرانستلو کنبے حرج دے او حرج په شریعت کنبے مدفوع (ختم شوی) دے۔ کہ کونځی اوچے پاتے شی نو باک نه لری، لیکن شرط دادے چہ اصول الشعر (دوہنستو بیخونه) لمدول بہ ضروری وی، کما فی الحدیث (اذا بلغ الماء أصول شعرك)۔

او غسل الجنابة چونکه زرزر مکرر کیږی، لہذا په دے کنبے شریعت سهولت کری دے نو چونته وینخل کہ پاتے شی نو باک نه لری۔

۲ - دویم دلیل ددی خبری دیاره چه په غسل د جنابت کښی کونځی پرانستل ضروری نه دی، حدیث د عائشہ دے چه دیته د عبد الله بن عمرو بن العاص دا خبره را ورسیدله چه عبد الله بن عمرو زناتو ته دا حکم کوی چه په غسل کښی به کونځی پرانیزی، نبی عائشہ او وئیل: تعجب دے په عبد الله باندی چه دا حکم ورکوی، نو بیا دے ورته دا حکم هم اوکړی چه سرونه او خړوئ (لقد كنت أغتسل أنا ورسول الله ﷺ من اناء واحد وما أزيد على أن أفرغ على رأسي ثلاث افراغات). الحدیث. أخرجه مسلم (۱/۱۵۰) وأحمد عن عبيد بن عمير. یعنی ما او نبی علیه السلام به شريك لامبل او صرف درے څل اوبه به م په سر اچولے.

د عائشہ رضی الله عنها مطلب داوو چه د وینستو او کونځو پرانستل ضروری نه دی، بلکه بیخونو ته اوبه رسول ضروری دی.

اود عبد الله بن عمرو د حدیث نه جواب دادی چه دا حکم ورکوی نو یا خو دا بناء دے په استحباب او احتیاط باندی، نه په وجوب باندی.

(۲) اویا په وجوب باندی حمل دے خو دا دده مذهب وو، او حدیث د عائشہ او أم سلمة ورته نه وورسیدلے چه (انما يكفيك أن تحثي على رأسك ثلث حثيات)، نو څكه ئی زناتو ته دا حکم ورکولو.

اصل مسئله خو دغه شوه خو پدے مسئله کښی هم څه نا څه اختلاف شته.

د جمهور علماء مذهب دا دے (ومنهم الائمة الثلاثة) چه زنانه دیاره په غسل د جنابت او حیض دواړو کښی دا واجب ندی چه وینسته (کونځی) به پرانیزی بلکه څخه دا ورله کافی دی چه درے څله پرې درے لپه اوبه واچوی. او دا قول د مفتی الدیار السعودیة شیخ عبد العزيز بن باز هم دے.

۲ - ابراهیم نخعی وائی چه په دواړو کښی به ئی پرانیزی که غسل د جنابت وی او که د حیض کما فی النیل (۳۱۲).

۳ - حسن بصری او طاوس وائی په غسل الجنابة کښی به کونځی نه پرانیزی او په حیض کښی به ئی پرانیزی. اود مشهور قول د امام احمد دے کما فی التحفه (۱/۱۲۰۸)

وتوضیح الاحکام (۳۶۰/۱) وهو قول ابن الحزم والشیخ الالبانی فی تمام المنة۔

نو دائمه اربعه و اتفاق دے پدے کنبے چہ د جنابت پہ غسل کنبے پرانستل ضروری ندی کما قال صاحب المغنی۔

دلائل : د ابراہیم نخعی قول دپارہ خو خہ خاص دلیل نشته سوی ددے نہ چہ عقلی دلیل وائی چہ شریعت پہ غسل کنبے تول بدن او وینستہ وینخل ضروری کریدی او کونخی خو ددے نہ مانع دی نو ٹککہ بہ ئے بہ دوارو غسلونو کنبے پرانیزی لیکن ہغہ تہ د زنانو دپارہ درخصت حدیث ندے رسیدلے دے۔

دجمہورو سرہ دلیل پدے چہ پہ دوارو کنبے پرانستل واجب ندی دادے چہ پہ بعض روایات د حدیث دام سلمہ کنبے د جنابت سرہ حیض ہم ذکر شویدے داسے تپوس شویدے (انی امرأة اشد ضفر رأسی اثأنقضه للحیض والجنابة قال : لا) رواہ مسلم۔

لیکن ددے روایت پہ بارہ کنبے حافظ ابن القیم فرمائی : الصحيح فی حدیث ام سلمة الاقتصار علی ذکر الجنابة دون الحيض - شیخ البانی ہم فرمائی چہ پدے روایت کنبے د حیض ذکر شاذ دے او ندے ثابت۔

او د امام احمد **دلیل :** حدیث د عائشہ دے چہ بخاری او مسلم کنبے راغلے دے کلہ چہ عائشہ حائضہ شوہ نو نبی ﷺ ورتہ او فرمائل : (انقضی رأسک وامتشطی) او پہ روایت د ابن ماجہ وغیرہ کنبے باسناد صحیح داسے دی (انقضی شعرك و اغتسلی) نو دلته ورتہ نبی علیہ السلام حکم او کرو چہ سر او سپرہ او غسل او کرہ۔ دلیل دے چہ حائضہ زنانہ باندے کونخی سپرل واجب دی۔

لیکن ددے حدیث پہ بارہ کنبے علامہ صنعانی پہ سبل السلام (۱۳۹/۱) کنبے وائی چہ دا حدیث د حج پہ موقعہ کنبے وئیلے شویدے ٹککہ چہ عائشہ د عمریہ احرام تہلے وو نو بیا حائضہ شوہ مخکنبے د دخول د مکہ نہ نو نبی ﷺ ورتہ حکم او کرو چہ سر او سپری او گو منز ئے کپی او غسل او کپی د احرام د حج دپارہ او ہغہ خولاتر اوسہ د حیض نہ پاکہ شوے نہ دہ نو دا غسل صرف د تنظیف او صفائی پہ خاطر شویدے او داد حیض غسل نہ دے نو دا حدیث معارض نہ دے د حدیث دام سلمہ سرہ انتہی۔

حافظ فتح البازی کنبے فرمائی دروایتینو مینخ کنبے تطبیق داسے کیدے شی چہ پہ حدیث دعائشہ کنبے چہ کوم امر (انقضی) راغلی دے هغه به حمل شی په استحباب باندے ۔ اودا قول دامام زرکشی هم دے کما فی الانصاف وتوضیح الاحکام (۳۶۰/۱) او دا تطبیق امام شوکانی هم غوره کړیدے فرمائی : راجیب بان الخبر ورد فی مندوبات الاحرام والغسل فی تلك الحال للتنظيف لا للصلاة والنزاع فی غسل الصلاة. النیل (۳۱۳/۱) ۔ دارنگه علامه صنعانی فرمائی : دلیل په عدم نقض حدیث دابن عمر دے کما فی مسلم (۱۵۰/۱) لکه مخکنبے تیر شو چہ ده به زنانو ته حکم کولو چہ په غسل کنبے کونځی اوسپری نو عائشہ پرې رد اوکړو او ظاهر دا ده چہ ابن عمر به زنانو ته په غسل د جنابت او حیض دواړو کنبے د کونځی سپړلو حکم کولو اگرچہ عائشہ په جواب کنبے د جنابت د غسل ذکر کړو۔ انتھی ۔

نو ثابته شوه چہ حائضه زنانه دپاره په غسل د حیض کنبے کونځی وغیره سپړدل مستحب دی ۔

دا خود زنانو متعلق حکم دے، اودیته استثنائات شرعیه وائی۔

اودسړوپه غسل د جنابت کنبے حکم دادے چہ که دسړی گنډ وینسته وی او ترلی ئ وی د کونځو پشان نو په ده باندے لازم او واجب دی چہ وینسته به پرانیزی او ظاهر او باطن دواړه به لمدوی۔ دوجے د ډیرو احادیثو نه، یو دوه حدیثونه د ابو هریره دی اویو حدیث د ثوبان دے (کما فی عون المعبود: ۱۹۴/۱) چہ صحابو د نبی ﷺ نه په دے باره کنبے تپوس اوکړو (فقال: أما الرجل فلينشر رأسه فليغسله حتى يبلغ الماء أصول الشعر، وأما المرأة فلا عليها أن لا تنقضه)، یعنې سرې به وینسته پرانیزی او سر به وینځی تردے چہ اوبه د وینستو بیخونو ته اورسپری، او په ښځه باندے کونځی پرانیزل نشته۔

درجه الحديث : رواه ابو داود۔ حافظ ابن قیم فرمائی : (رواه ابو داود من حديث

اسماعيل بن عياش وهذا اسناد شامي وحديثه عن الشاميين صحيح) نو دا صحيح حديث دے اودسړی اوزنانه د غسل فرق په کنبے ذکر دے۔ وكذا قاله الشوكاني في النيل (۳۱۲/۱)۔

۱۰ - وَعَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ إِلَى خُمُسَةِ أَمْدَادٍ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : انسؓ فرمائی : نبی ﷺ بہ پہ یو مُد اویو باندے اودس کولو، او پہ یو صاع (اوگی) اویو باندے بہ تے غسل کولو، ترپینٹھو اوگو پورے۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ : پہ دے خبرہ کنبے اتفاق دے چہ داوداسہ او غسل اویو لہ داسے حد معین نشہ چہ دھے نہ کہے زیاتے جائز نہ وی۔ دا وجہ دہ چہ احادیث ہم مختلف راغلی دی۔ لکہ دا خبرہ امام ترمذیؒ، امام شافعیؒ، أحمدؒ او اسحقؒ نہ نقل کریدہ۔ او علامہ مبارکفوریؒ پہ تحفۃ الأحوذی (۶۱/۱) کنبے فرمائی : چہ دا قول راجح او معتبر دے، وجہ دادہ چہ د نبی کریم ﷺ نہ پہ اوداسہ او غسل کنبے مختلف اقسام او مقدرات پہ اویو استعمالولو کنبے نقل دی، کلہ تے کہے استعمال کری دی، اوکلہ تے د حاجت مطابق زیاتے استعمال کرے دی۔ احادیث پہ کنبے مختلف راغلی دی۔ پہ دے حدیث د انسؓ کنبے دی (یتوضأ بالمد و یغتسل بالصاع الی خمسة أمداد)، او پہ روایت د ابوداود (۱۳/۱) کنبے دی چہ نبی کریم ﷺ پہ داسے لوہنی اودس اوکرو چہ دوہ ثلثہ (حصے) د مد پہ کنبے خائیدل۔ (بأناء فیہ قدر ثلثی المد)۔

او پہ روایت د عائشہؓ کنبے دی (کما فی أبی داود) چہ ما اور رسول اللہ ﷺ بہ دیو لوہنی نہ غسل کولو چہ ہھے تہ (فرق) وئیل کیدو او درے صاع بہ پہ کنبے خائیدل۔ دا تہول احادیث دلیل دے پہ دے خبرہ چہ نبی کریم ﷺ کلہ زیادت کرے دے اوکلہ کہے د حاجت مطابق۔

اویو (فرق) شپارس رطل جوہیری نو درے صاع شو، پہ یو نیم باندے عائشہؓ غسل کرے دے او پہ یو نیم باندے نبی ﷺ۔

او ہرچہ پہ دے حدیث کنبے دا مقدار راغلی دے چہ پہ یو مُد سرہ تے اودس کولو او پہ یو صاع (دوہ کلو پنٹھ سوہ یا دوہ کلو یوسل شپہ اویا گرامہ) یا زیات نہ زیات پنٹھ مدہ (دوہ نیم کلو) اویو سرہ بہ تے غسل کولو۔ نو دا صرف د افضلیت دپارہ دے، او تحدید او مقداریت پہ کنبے معین نہ دے، بلکہ اکثر او غالب اندازہ د استعمالولو د اویو ددے مقدار

مطابق وہ۔ نو پہ دمے باندے عمل افضل او مستحب دے، اوکھ حاجت زیاتوالی ته پینن شى نو زیادت هم جائز دے، نو درمیانہ به چلیپی داسے به هم نه کوی چه هسے اندامونه غور کړی، او هیخ اوبه توی نه کړی، او ډیرې اوبه به هم نه توی کوی چه هسے ئے په ځان راړوی۔ اودا د جمهورو علماؤ مذهب دے۔ امام ابو عبیدہ په کتاب الاموال (۴۶۰) کنبے فرمائی: وکان النبی ﷺ لا یزید علی صاع ونصف وهو ثمانية ارطال ولا ینتقص فی الغسل من الصاع وهو خمسة ارطال وثلث یعنی نبی علیه السلام په غسل کنبے دیو نیم صاع نه زیادت ندے کړې او دیو صاع نه ئے کموالے نه دے کړې۔ نو ددے په درمیان کنبے چلیدل بهتری۔

او په دمے کنبے رد دے په بعضے احنافو او ابن شعبان مالکی باندے چه دوی ددے حدیث مقدار په اوداسه او غسل کنبے ضروری کړیدے او زیادت او نقصان ئے حرام گنلے دے۔ او وجه د غلطی ددے تا او پیر نندله۔

المسئلة الثانية : مقدار الصاع والمد :

د صاع او مد په مقدار کنبے اختلاف واقع شوی دے :

۱- د امام مالک، شافعی، ابو یوسف او حجازینو مذهب دادے چه یو مد رطل او ثلث رطل دے، یعنی یو صحیح او ایک بته تین (۱، ۱/۳) رطل یو مد کیږی۔ بناء په دمے باندے صاع په دمے حساب سره پنځه رطل او یو ثلث رطل جوړیږی۔ یعنی پنځه صحیح او ایک بته تین (۵، ۱/۳) رطل یو صاع وی۔ نو مقدار دیو صاع نبوی (دوه کلو پنځه سوه گرامه) (۲۵۰۰) کما قال الشيخ البسام فی التوضیح (۱۷۸/۱)۔

او بعضے وائی دوه کلو یوسل شپږ اوویا گرامه (۲۱۷۶) جوړیږی کما قال یوسف القرضاوی فی فقه الزکوة (۹۴۲/۲) او مد خپله اندازه امتداد الیدین المعتدلتین ده کما فی القاموس نو په دغه مقدار یو مد تقریبا نیمه کلو وی۔

۲- دویم قول: د امام ابو حنیفه، محمد او عراقینو دے چه یو مد دوه رطل۔ او یو صاع اته (۸) رطل دے۔ نو څلور مد یو صاع کیږی۔ صاحب د عرف شذی او امام بیهقی (کتاب المعرفه) کنب په دمے باره کنبے د امام ابو یوسف او امام مالک مناظره نقل کړیده

چہ امام ابو یوسفؒ یوہ ورخ مدینے تہ لاپرو، دامام مالکؒ او اہل مدینہ نہ ئے تپوس اوکرو
 چہ ستاسو صاع کوم مقتدر کنبے دیے؟ امام مالکؒ کورتہ لاپرو اوصاع ئے ورتہ راوستو چہ
 دا در رسول اللہ ﷺ صاع دیے (چہ دا پنخہ رطل او ثلث رطل وو)، نو ابو یوسفؒ اووئیل :
 پہ دیے خہ دلیل دیے؟ امام مالکؒ دصحابوؒ نوسو اوخامنو تہ اووئیل چہ صبالہ صاع
 راوړی۔ امام ابو یوسفؒ فرمائی : چہ ما اوکتل پنخوس خامن : دصحابوؒ خپل خپل
 صاعونہ راوړل چہ دا هغه صاعونہ دی چہ زمونږ پلارانو بہ پہ دیے باندے پیمانہ کولہ پہ
 زمانہ در رسول اللہ ﷺ کنبے۔ امام ابو یوسفؒ فرمائی : ما چہ هغه اندازہ کرہ نو هغه
 پنخہ رطل او ثلث رطل وو، نو ما دامام ابو حنیفہؒ درائے او مذهب نہ رجوع اوکرہ خکہ
 چہ حجت راتہ ښکاره شو، او بیائے اووئیل : کہ زما صاحب۔ ابو حنیفہؒ۔ ژوندے وے نو
 هغه بہ ہم رجوع کرے وے لکہ چہ ما اوکرہ۔ (فرأيت أمرا قويا وترك قول أبي حنيفة
 في الصاع)۔

اود کتاب الأموال ص (۴۶۲) پہ حاشیہ کنبے دی چہ دامام محمدؒ نہ ہم رجوع نقل
 ده (وکذا فی الشامی : ۱۷۰/۱)۔ اود احنافو سره هیخ قوی دلیل نشته، سیوا د قول د
 مجاهدؒ نہ چہ معانی الآثار کنبے امام طحاوی نقل کرے دیے (قال دخلنا علی عائشة
 فاستسقی بعضنا فأتی بعس - القدح الكبير - قالت عائشة : كان النبي ﷺ يغتسل بمثل هذا.
 قال مجاهد : فجزرته فيما أحزر ثمانية أرطال، تسعة أرطال، عشرة أرطال)۔

یعنے : مجاهدؒ فرمائی : مونږ عائشہؓ تہ ورغلو نو د ابو مطالبہ موترے اوکرہ، نو یوہ
 غتہ کاسہ راوړے شوہ۔ عائشہؓ او فرمائیل : نبی ﷺ ددے پہ مثل باندے غسل کولو،
 مجاهد فرمائی : ما چہ اندازہ کرہ نو هغه آتہ رطلہ یا نهہ رطلہ یا لس رطلہ اوختله۔
 نو پہ دیے روایت کنبے ہم شک دیے یقینی معلومات بیا ہم اونشو او باقی مرفوع
 روایات ہم ضعیف دی۔

او په نسائی (۴۸/۱ - رقم ۲۲۰) کنبے موقوف روایت شته لیکن هغه هم صریح ندے
 لکہ داسے الفاظ دی : عن موسى الجهني قال مجاهد : اتى باناء يسع ثمانية ارطال فقال
 حدثنا عائشة ان رسول الله ﷺ كان يغتسل بمثل هذا - نو دیے روایت کنبے مثل لفظ راغله

دے چہ صریح ندے پہ مقدار کنبے۔

دا وجه ده امام ابو عبیدہ پہ کتاب الأموال (۱/۶۲۲) کنبے فرمائی : عراقینو د صاع پہ آتہ رطل کیدو باندے حکمہ قول کہے دے چہ دوی د نبی ﷺ دا حدیث آوریدلے دے (کان یغتسل بالصاع، وسمعوا فی حدیث آخر انه کان یغتسل بثمانیة أرطال و فی حدیث آخر انه کان یتوضأ برطلین فتوہموا أن الصاع ثمانية أرطال لهذا)۔ یعنی : چہ نبی ﷺ پہ یو صاع غسل کہے دے اوبل حدیث ئے دا آوریدلے دے چہ پہ آتہ رطلہ بہ ئے غسل کولو، اوبل حدیث دے چہ اودس بہ ئے پہ دوہ رطلہ کولو، نو پہ دے چہ دوی دا توہم اوگمان اوکرو چہ صاع آتہ رطلہ دے۔ بیا فرمائی : ددے سرہ سرہ دوی قول مضطرب ہم دے، نو صاع ئے ددے اندازے نہ ہم کم کہے دے۔

او ہرچہ حجازین دی نو پہ دوی کنبے ہیخ اختلاف نشتہ، عالم او جاہل تول ئے پیڑنی چہ خمسہ أرطال وثلث رطل دے۔ اودا صاع د نبی ﷺ صاع دے چہ نسل در نسل راوان دے۔ او ما (ابو عبید) چہ کلہ دا صاع وزن تہ وارولو نو دوی پہ قول کنبے ڊیر تفاوت نشتہ۔ اود اہل عراق پہ قول کنبے د صاع ترمینخہ پہ وزن کنبے ڊیر تفاوت دے۔ نو ددے نہ ما معلومہ کہہ چہ صاع دا اہل حجاز معتبر دے۔

اوبیا پہ حدیث سرہ ثابتہ شوہ چہ نبی ﷺ فرمائی : (المکیال مکیال اہل المدینة، والیمیزان میزان اہل مکة)۔ قال فی تلخیص الحبیر : رواہ البزار واستغریہ، وابوداود والنسائی وضحہ ابن حبان والدارقطنی والنووی۔ وھو حدیث صحیح کما فی صحیح ابی داود۔

اودغہ شان حدیث دا ابن عمر عن النبی ﷺ ہم نقل دے۔ اودا مذہب ئے پہ درے وجہو راجح کہے دے۔

نو بناء پہ دے باندے د جمہورو مقدار خومرہ دے؟ نو دیو صاع مقدار دوہ کلو او بنخہ سوہ یا دوہ کلو یو سل شپہ اوویا گرامہ دے، یعنی تقریباً پاؤ باندے دوہ کلو دے۔
دا حنافو پہ نیز یو صاع تقریباً درے یا پاؤ باندے درے کلو جو پیری۔

اود لغت عربی پہ لحاظ ئے معلومات داسے دے : چہ د معتدل سری د غنمو وغیرہ یوہ ڊکے لپے تہ مد وائی۔ نو یو صاع خلور مُدہ دے، او مد تہ مُد حُکھ وائی چہ (الامتداد

الیدین فیہ) پہ دیے کنبے دواړه لاسونه اوږدپړی۔ امام نووی فرمائی : قال جماعة من العلماء الصاع اربع حفنات بكفى رجل معتدل الكفين۔ یعنی د معتدل سړی څلور لپه یو صاع جوړپړی۔ نو چه یو صاع (۲۵۰۰) گرامه شی نو یو مد به (۶۲۵) گرامه جوړپړی، چه دا څلورمه حصه دیو صاع ده۔

ابن حجر عسقلانی په فتح الباری کنبه تطبیق کړې ده چه په باب د زکات او عشر او صدقه الفطر کنبه د جمهورو په قول عمل پکار دی، او په باب د اوبو کنبه چه د اوداسه یا د غسل دپاره اوبه استعمالوی نو په قول د احنافو عمل پکار دی، نو نیم کلو یو مد دی۔ زیات وضاحت کتاب الأموال (۴۶۲) او تحفة الأحوذی (۶۰/۱) کنبه کتله شی۔

خلاصه : دا چه د اوداسه او غسل د اوبو معینه او مقررہ اندازه معلومه نه ده، خو غالبه اندازه په غسل کنبه داده۔ چه د انسان ټول بدن پرې لوند شی او اوبه ترې اوڅاڅی۔ دومره کمه هم نه وی چه بدن پرې پوره لوند نشی، او احتمال د اوچ پاتې کیدو په کنبه پاتې شی، او دومره زیاته هم نه وی چه د اسراف حد ته اورسپړی۔ او مستحب او افضل په کنبه هغه مقدار دی کوم چه په دې حدیث د انس کنبه ذکر دی۔ یعنی په اودس کنبی یو مد او په غسل کنبی پنځه مدونو پورې۔ او دغه شان په اوداسه کنبه به هم دومره اوبه استعمالوی چه نه ډیرې کمې وی، چه اندامونو نه اوبه اونه څاڅی او اوچ پاتې کیدو امکان وی۔ او دومره زیاته به هم نه کوی لکه د سوسه والو پشان چه په دوه لوتو باندې ئې هم گذاره نه کیږی۔

۱۱ - وَعَنْ مُعَاذَةَ قَالَتْ : قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا : كُنْتُ اغْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَيُبَادِرُنِي حَتَّى أَقُولَ : دَعْ لِي دَعْ لِي، قَالَتْ : وَهُمَا جُنْبَانِ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمه : معاذه وائی : عائشه اوفرمائیل : ما اور رسول الله ﷺ به د یو لوبڼې نه شریک غسل کولو، چه زما اودده تر مینځه به پروت وو۔ نور رسول الله ﷺ به - اوبو اخستو کنبه - ماته تادی کوله، تردې چه مابه اووئیلې : ما دپاره اوبه پریده، ما دپاره اوبه پریده۔ بی

بی معاذہ فرمائی : عائشہؓ اور رسول اللہ ﷺ بہ دواہ جنب (ناپاکی حالت کنبے) وو۔
(بخاری، مسلم)۔

تعارف د معاذہ :

د دے نوم معاذہ بنت عبد اللہ العدویہ دے، أم الصہباء البصریة العابدہ۔ ثقہ، حجة تابعیہ
دہ۔ د خاوند ابو الصہباء د مرگ نہ پس پہ بسترہ نہ دہ اودہ شوے، تردے چہ وفات شوہ۔
امام ذہبیؒ فرمائی : چہ دے بہ د شپے عبادتو نہ کول، وینہ بہ وہ، اودا بہ ئے وئیل :
(عجبت لعین تنام وقد علمت طول الرقاد فی القبور)، تعجب دے پہ ہغہ سترگہ چہ خوبونہ
کوی او پہ دے یقین لری چہ پہ قبر کنبے او گدہ خوبونہ راروان دی۔ دعائشے او علیؑ نہ
احادیث نقل کوی۔ پہ سنہ (۸۳) ھ کنبے وفات شویدہ۔

فوائد الحديث : ۱ - د بنخے او خاوند پہ یو خائے لمبل جائز دی، اگر کہ برینہ وی۔ او
پہ دے باندے امام نوویؒ پہ شرح د مسلم (۱۴۸/۱) کنبے او طحاوی او قرطبی اجماع د
مسلمانو نقل کرے دہ، البتہ ابو ہریرہؓ او بعضے نورو پہ کنبے اختلاف کرے دے۔
۲ - کہ سرے مخکنبے اولامبی او زنانه د ہغے نہ پاتے شوو او بو سرہ اولامبی جواز
لری، پہ دے کنبے ہم اتفاق دے۔

۳ - زنانه اولامبی او دہغے نہ پاتے شوو او بو باندے سرے لہ لمبل ناجائز دی پہ نیز د
احمدؒ او اسحقؒ باندے لکہ ددے تفصیل بہ پہ آخر د باب (مخالطة الجنب (۲۱) حدیث د
الحکم بن عمرو کنبے راشی ان شاء اللہ تعالیٰ۔

۴ - پہ یو خائے لامبلو کنبے د سرے کتل زنانه تہ اود زنانه کتل سرے تہ دواہ جائز دی
- اگر چہ برینہ وی۔ دلیل پہ دے باندے دا حدیث دے۔

۲ - بل حدیث د عطاء دے چہ دعائشہؓ نہ ئے تپوس او کرو نو ہغے ور تہ دا حدیث پہ
جواز کنبے ذکر کرو۔ (کما فی ابن حبان : ۴۳۹/۷، رقم : ۵۵۵۰)۔

بل حدیث د معاویہ بن حیدہ دے قال : قلت یا رسول اللہ عوراتنا ما نأتی منها وما نلر؟
قال : احفظ عورتک الا من زوجتک او ماملکت یمینک وسندہ حسن وصححه الحاکم۔
آداب الزفاف ص (۳۹۵)۔

۳ - ہدایہ کتاب الکراہیۃ کنبے دی : ابن عمرؓ فرمائی : استکمالا للذة کتل جواز لری۔ دامسئلہ بہ پہ دویم جلد د مشکات کتاب النکاح کنبے تفصیلاً راشی۔ غرض پہ دے مسئلہ کنبے دادے چہ چایوہ مقولہ وئیلے ده ار حدیث ئے ترے جوہ کرے دے چہ عائشہؓ فرمائی (ما رأیت منه ولا رأی منی) یعنی العورة۔ چہ نہ ما در رسول اللہ ﷺ عورت لیدلے دے اونہ هغه زما عورت لیدلے دے (لکہ دائے پہ تلخیص او مختصر المعانی کنبے د استہجان الذکر پہ مثال کنبے راویدے او عائشہؓ تہ ئے منسوب کرے دے) خودا حدیث نہ دے اونہ دعائشہؓ نہ نقل دے لکن اخرجه الطبرانی فی الصغير ان عائشة قالت ما رأیت عورة رسول اللہ ﷺ قط۔ وفی سندہ برکة بن محمد الحلبي ولا برکة فيه فانه كذاب وضاع۔ نودا موضوعی حدیث دے آداب الزفاف ص (۳۷) و هناك روايات بهذا المعنى كلها باطلة انظر الضعيفة رقم (۱۹۵)۔

اوکہ صحراء کنبے لامبی کلہ چہ شوک نہ وی نو جانگے، یا لنگ وغیرہ اچول افضل دی۔ ۵ - د جنب لاس منہل پہ اویو کنبے اود هغه نہ لپہ راخستل جواز لری، او پہ باقی اویو باندے ہم غسل جائز دے۔ او نارینہ اوزنانہ دواہ پہ دے کنبے برابر دی۔ ۶ - پہ حالت د جنابت کنبے دارنگہ پہ بریندہ باندے د غسل پہ وخت د ضرورت خبرے اترے کول جائز دی۔ ۷ - دارنگہ د جنب سپری پہ اویو کنبے لاس وھلو سرہ اویہ نہ مستعملے کیری، اوکہ مستعملے شی نو طاهر مطہر دی۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۱۲ - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الرَّجُلِ يَجِدُ الْبَلَلَ وَلَا يَذْكُرُ احْتِلَامًا، قَالَ : يَغْتَسِلُ، وَعَنِ الرَّجُلِ الَّذِي يَرَى أَنَّهُ قَدْ احْتَلَمَ وَلَا يَجِدُ بَلَلًا قَالَ : لَا غُسْلَ عَلَيْهِ . قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ : هَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ تَرَى ذَلِكَ غُسْلٌ ؟ قَالَ : نَعَمْ، إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ، وَرَوَى الدَّارِمِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ إِلَى قَوْلِهِ : لَا غُسْلَ عَلَيْهِ .

ترجمہ : بی بی عائشہؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ نہ دھغہ سپری بارہ کنبے تپوس اوشو چہ خوب نہ پاخی اوپہ کپہہ باندے دمنی لوندوالے محسوس کپری اوخوب - احتلام - ورتہ یاد نہ وی۔ نبی ﷺ اوفرمائیل : غسل بہ کوی۔ او دداسے سپری بارہ کنبے ترے ہم تپوس اوشو چہ خوب نہ پاخیدو او احتلام ورتہ یاد وی، لیکن لوندوالے نہ محسوس وی، نبی ﷺ ورتہ اوفرمائیل : پہ ہغہ غسل واجب نہ دے۔ بی بی ام سلیم تپوس اوکرو : کہ بنخہ ہم دا لوندوالے اووینی نو پہ ہغے غسل واجب دے ؟ نبی ﷺ اوفرمائیل : ہاؤ، بنخے ہم دسروپشان دی (پہ دے معاملہ کنبے)۔ (ترمذی، ابوداود) او دارمی او ابن ماجہ دا حدیث (پہ ہغہ غسل واجب نہ دے) پورے نقل کریدے۔

تشریح : يَجِدُ الْبَلَّ وَلَا يَذْكُرُ احْتِلَامًا :

۱ - دا خو اجماعی مسئلہ دہ چہ انسان خوب اووینی او خوب ورتہ یاد نہ وی، نو کہ لوندوالے پہ جامہ باندے بیا مومی نو غسل بہ کوی، او کہ لوندوالے اونہ وینی نو غسل پرے نشتہ، خکہ لوندوالے علامہ او دلیل دے دوجوب الغسل او احتلام۔ (کما حکاہ ابن المنذر وابن قدامہ - مرعاة: ۱۳۹/۲)۔

صرف ابن رسلان د امام شافعیؒ نہ نقل کپری دی چہ غسل واجب نہ دے، مگر ہلہ چہ کلمہ ورتہ د خوب بیداریدو نہ پس پتہ اولگی چہ ما خوب کنبے د چاسرہ جماع کرے دہ۔ او کہ پتہ ورتہ اونہ لگی نو غسل واجب نہ دے۔ خودا قول درست نہ دے۔

او کہ وینن انسان پہ جامو کنبے لوندوالے اووینی او دا ورتہ معلومہ نہ وی چہ منی دہ کہ مذی، نو پہ دے کنبے اختلاف دے، صاحب المرعات پہ نیز وجوباً احتیاطاً غسل ضروری دے، او نور علماء وائی : غسل پرے نشتہ۔ صحیح خبرہ دا دہ چہ غسل پرے نشتہ خکہ انسان تہ ضرور خپل حال معلوم پری۔

شیخ بسام داسے تحقیق کوی : چہ کوم سرے یا زنانہ د خوب نہ پس پہ جامہ یا بدن باندے لوندوالے اووینی نو ددہ درے حالات دی :

(۱) - چہ دا یقین وی چہ دا منی دہ نو صرف غسل بہ کوی اگرچہ احتلام ورتہ یاد نہ

وی۔ (۲) - چہ دا یقین نئے وی چہ مذی دہ نو دا نجاست دے وینخل نئے واجب دی او غسل

پرمے نشته۔ (۳) - د منی یا مزی کیدو باندے ناپو هه وی نو پدے حال کنس که دده دخوب نه مخکنس د بنشے سره ملاعبه (گپ شپ) لگیدلے وی یائے فکر کرے وی یا حالت د انتشار کنس وی نو غالبه دا ده چه دا مزی ده نو صرف هغه جامه یا بدن وینخل واجب دی کوم خائے ته چه رسیدلے وی او غسل پرمے نشته او که دخوب نه مخکنس سبب دخروج المزی نه وی راغله یعنی دغه مخکنی کارونه نه وی شوی نو پدے صورت کنس په ده باندے غسل واجب دے او دهغه جامے او بدن چه دا ورته رسیدلی وی احتیاطا وینخل واجب دی۔ توضیح الاحکام (۱/۱۹۶)۔

فائده: ۱- إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ: نه دامعلومه شوه چه په احکام شرعیه و کنسے زنانه دنارینه و تابع دی، نو کله چه خه حکم نارینه و ته اوشی، زنانه به په کنسے داخله وی، مگر کله چه دزنانو سره جدا حکم متعلق وی نو بیا دهغه تذکره کوی۔

۲- دارنگه دے نه قیاس هم ثابت شو، او حمل دیو نظیر په بل نظیر باندے په حکم کنسے، لکه دلته حمل دزنانو شوی دے په نارینه و باندے په وجوب الغسل کنسے په وخت د احتلام کنسے لیکن قیاس صرف دوه وقتونو کنس حجت وی (۱) د مجتهد دپاره حجت وی په هغه وخت کنسے چه ده ته نص صریح ملاونشی نو ده باندے د حکم شرعی معلومولو دپاره قیاس ضروری دے لکه تحری فی القبلة خودا صرف د مجتهد دپاره حجت دے نه دبل چا دپاره۔ (۲) دویم په هغه وخت کنس چه کله په یوه مسئله کنس آیت یا حدیث موجود وی او ته په کنس قیاس هم اوکرے نو دا قیاس په درجه د دلیل عقلی کنس دے پس دوجود د دلیل نقلی نه نو دا قیاس هم معتبر دے ځکه چه اصل مسئله کنس خو آیت یا حدیث شته خودا قیاس صرف دزیاتی معلومات دپاره ذکر کولے شی۔

إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ: زنانه دسرو سره مشابهه دی په خلقت او طبیعت کنسے۔
درجه الحدیث: شیخ البانی په صحیح سنن ابی داود رقم (۲۱۶) کنس وائی:

حدیث حسن الا قول ام سلیم المرأة تری الخ محقق رمضان په تعلیق المشکاة کنسے وائی: الحدیث اسناده صحیح اخرجه احمد (۶/۲۵۶) و ابوداود (۲۳۶) و الترمذی (۱۱۳) والدارمی (۱/۱۹۵) و اما رواية ابن ماجه (۶۱۲) الی قوله لا غسل علیه ضعيفة لان مدارها

علی عبد اللہ العمری المکبر وهو ضعیف من قبل حفظه وقال الالبانی فی صحیح ابن ماجہ رقم (۶۱۲) حدیث حسن۔ نوروائت صحیح دے۔ ددے حدیث قصہ پہ خلورم نمبر حدیث دام سلمہ کنس ہم تیرہ شوہ۔

۱۳ - وَعَنْهَا قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ وَجَبَ الْغُسْلُ ، فَعَلَّتهُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَغْتَسَلْنَا) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : اود ہمدے بی بی عائشہؓ نہ روایت دے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : کلہ چہ دسری دختنے ٹائے دبتے دختنے ٹائے نہ تجاوز اوکری (یعنے حشفہ) غائب شی۔ نو دوارو باندے غسل واجب کیڑی۔ (بی بی عائشہؓ فرمائی) ما او نبی ﷺ داسے اوکرل او مونو دوارو اولامبل۔ (ترمذی، ابن ماجہ)۔

تشریح : إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ : ۱- دا حدیث دلیل دے پہ دے چہ پہ غیرد انزال نہ پہ نفس جماع سرہ ہم غسل واجبیڑی، کما مرّ، او عمل او قول د نبی ﷺ دوارہ برابر دی۔

۲ - ختان نہ مراد ٹائے دختن (سنتولو) دے پہ دے کنبے دلیل دے چہ دورو جینکو ختنہ کول ہم سنت عمل دے ٹکک د وارو دپارہ ختان لفظ استعمال شوے دے۔ د هلك نہ بہ د حشفے پہ سرزیاتی غوبنہ پریکوی، اود جینی نہ بہ د فرج برہ طرفتہ د بول پہ سوری باندے یوہ پردہ دہ ہغہ بہ پریکوی۔ اودا ختنہ کول د ماشومے جینی پہ دیرو احادیث کنبے راغلی دی، او دیر فوائد لری، زنانہ کنبے حیاء پیدا کوی، او خاوند تہ پہ کنبے لذت پیدا کوی، خوبیا دا خبرہ یادول ضروری دی چہ دا کار ہر ٹوک نشی کولے، بلکہ بوڈی تجربہ کارہ زنانہ دا کولے شی، لکہ عربو کنبے بہ دا کار عام وو، بوڈی گانو بہ کولو۔

۳ - مصنف پدمے مقام کنس لہرہ خطائی کریدہ او ہغہ داسے چہ دلته ئے دوہ حدیثونہ چہ یو مرفوع حدیث دے (اذا جاوز الختان الختان وجب الغسل) او بل موقوف حدیث د عائشہ دے چہ پہ ہغے کنس فَعَلَّتهُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ الفاظ دی او دوارہ پہ بیل بیل سند ترمذی نقل کریدی - مصنف دلته دوارہ پہ یو حدیث کنس راجع کرل، دا خطائی دہ۔

۱۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةٌ ، فَاغْسِلُوا الشَّعْرَ وَأَنْقُوا الْبَشْرَةَ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ : هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَالْحَارِثُ بْنُ وَجِيهِ الرَّائِزِيُّ هُوَ شَيْخٌ لَيْسَ بِذَلِكَ .

ترجمہ : ابو ہریرہؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ افرمائیل : دھر ویںستہ لاندے جنابت (ناپاکی وی) نو تاسو ویںستان وینخی او بشرہ (بدن) پاکوی - (ابوداود، ترمذی، ابن ماجہ، اوترمذی وائی : دا حدیث غریب دے، اوحارث بن وجہ راوی بودا سرے دے چہ معتبر نہ دے۔ (یعنی دبودا والی اود غلبہ نسیان پہ وجہ ددہ روایت قابل اعتماد او قوی نہ دے بلکہ ضعیف دے۔

تشریح : تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةٌ : دا کنایہ دہ چہ تول بدن تہ اوہ رسول ضروری دی، ٹکے جنابت ہر اندام تہ رسیدلے دے، اودا پہ حقیقت باندے نہ دے حمل، وجہ دادہ چہ کہ دھر ویںستہ لاندے جنابت شی نو بیا اوہ رسول د ویںستو نہ لاندے بہ ہم ضروری وی، او خرمن لمدول بہ ضروری نہ وی، او ویںستہ وینخل بہ ہم ضروری نہ وی، حال دا چہ خبرہ ددے برعکس دہ۔

فَاغْسِلُوا الشَّعْرَ : الشعر کنبے الف لام استغراقی دی یعنی تول ویںستہ او وینخی، بیا ددے حدیث دظاہر نہ دا معلومیری چہ ویںستہ او کونخی پرانستل ضروری دی، ٹکے دھغے سرہ ویںستہ نہ وینخلے کیڑی، مگر چہ کلہ ئے اوسپری، اودا حکم نارینہ اوزنانہ دوارو دیارہ دے، لیکن دزنانو دیارہ پہ نورو احادیثو کنبے رخصت راغلے دے چہ کہ زنانہ کونخی اونہ سپری نو ہم خہ حرج نشتہ، لکہ مخکنبے ذکر شو۔ نو دا حکم بہ - دنورو حدیثونو پہ وجہ - صرف سروتہ شامل وی۔ اودغہ شان حکم پہ حدیث دعلی کنبے ہم رازوان دے پہ ہغے کنبے ہم دا تحقیق دے۔

وَأَنْقُوا الْبَشْرَةَ : ۱ - دا دلیل دے دمالکیہ و دیارہ چہ پہ غسل کنبے دلك (مړل) واجب دے، ٹکے امر راغلے دے پہ پاکوالی دبشرہ باندے اودا دلك او مړلو نہ بغیر نہ

حاصلیہری - ۲ - بشرہ : پہ فتح دباء اوشین سرہ، ظاہری خرمن دانسان تہ وائی -
 ۳ - اودا حدیث دلیل دے پہ دے چہ پہ غسل د جنابت کنبے مضمضہ او استنشاق
 واجب دی، حکہ پہ پوزہ کنبے وینستہ، او د خلیہ دننہ حصہ ہم دبشرہ نہ حساب دہ، نو
 وینخل تے واجب دی -

درجۃ الحدیث : رواہ ابو داود (۲۴۸) - امام ابو داود دے حدیث تہ ضعیف وئیلے دے
 او امام ترمذی ورتہ غریب وئیلے دے، حکہ پہ دے کنبے حارث بن وجیہ یا وجبہ ضعیف
 جدا راوی دے، قالہ الحافظ - امام ابو داود فرمائی : والحرث حدیثہ منکر وھو ضعیف -
 امام شافعی فرمائی : الحدیث لیس بثابت - امام بیہقی فرمائی : اھل علمو کنبے امام
 بخاری او امام ابو داود ورتہ منکر حدیث وئیلے دے -
 وضعفہ الالبانی فی ضعیف سنن ابی داود رقم (۳۶) -

۱۵ - وَعَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مَنْ تَرَكَ مَوْضِعَ شَعْرَةٍ
 مِنْ جَنَابَةٍ لَمْ يَغْسِلْهَا فَعَلَّ بِهَا كَذَا وَكَذَا مِنَ النَّارِ ، قَالَ عَلِيٌّ : فَمِنْ ثَمَّ عَادِيْتُ
 رَأْسِي فَمِنْ ثَمَّ عَادِيْتُ رَأْسِي ، فَمِنْ ثَمَّ عَادِيْتُ رَأْسِي ثَلَاثًا . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ
 وَالدَّارِمِيُّ ، إِلَّا أَنَّهُمَا لَمْ يُكْرَرَا : فَمِنْ ثَمَّ عَادِيْتُ رَأْسِي .

ترجمہ : علی فرمائی : رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : چاچہ د جنابت پہ غسل کنبے د
 یو وینستہ ہومرہ خائے ہم اوچ پریخودلو چہ ہغہ تے اونہ وینخلو، نو ہغہ تہ بہ داسے داسے
 د اور عذاب ورکولے شی - علی رضی اللہ عنہ فرمائی : پہ دے وجہ ما خپل سر سرہ
 دشمنی اوکپہ، ما خپل سر سرہ دشمنی اوکپہ (چہ اومے خرئیلو) درے خلہ تے دغسے
 اوئیل - (ابوداود، احمد، دارمی) خو احمد دا الفاظ (ما خپل سر سرہ دشمنی اوکپہ) مکرر
 نہ دی ذکر کری -

تشریح : عَادِيْتُ رَأْسِي : ددے حدیث نہ افضلیت دسر خرئیلو نہ معلومیہری،
 بلکہ صرف دلیل د جواز دے -

یا داچه : دارائے دعلیٰ ده، او ویریدلے دے د حدیث نه، نو د احتیاط په بناء باندے ئے سر خریلو چه هسے نه کوم وینسته رانه اوچ پاتے شی - ورنه در رسول الله ﷺ عامه طریقہ د سروینسته ساتل وو-

۲ - بیا د سړی دپاره د سر په وینستو لمدولو کښے گنجائش نشته ځکه په ده باندے د سروینسته پریخودل واجب نه دی، اود زنانه دپاره سروینسته ساتل واجب دی، نو ځکه ورته شریعت په غسل کولو کښے گنجائش هم ورکړو-

درجه الحديث : اخرجه ابوداود رقم (۲۴۹) وابن ماجه وفي اسناده عطاء بن السائب اختلط كما في ارواء الغليل (۱/۱۶۶) وسمع منه حماد بعد الاختلاط وزجاله ثقات ورواه احمد من هذا الوجه رقم (۷۲۷) ولكن الحافظ قال في التلخيص وفي الباب عن علي مرفوعا من ترك موضع شعره من جنابة لم يغسلها فعل به كذا وكذا وقال اسناده صحيح اخرجه ابوداود وابن ماجه لكن قيل ان الصواب وقفه على علي رضي الله عنه انتهى قال الشيخ البسام : قلت ولا يضر وقفه حيث له حكم الرفع لانه لا مجال للرأى فيه توضيح الاحكام (۱/۳۲۳) ولكن سماع حماد عن عطاء السائب قد ثبت بعد الاختلاط ايضا كما ثبت قبل الاختلاط فلا يعلم هل سمع هذا الحديث قبل الاختلاط او بعده وقد صحح الحافظ اسناده بدليل ان سماع حماد عن عطاء قبل الاختلاط ولكن الشيخ الالباني قال قد سمع حماد عن عطاء بن السائب بعد الاختلاط ايضا. فهذه علة هذه الرواية-

۱۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَتَوَضَّأُ بَعْدَ الْغُسْلِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمه : عائشه فرمائی : نبی ﷺ به د غسل کولو نه پس اودس نه کولو - (ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجه)-

تشریح : لايتوضأ بعد الغسل : که د غسل نه پس په شهوت سره د ذکر مسح اوشی یا څه شے د بول یا مذی وغیره خارج شی نو دوباره اودس کول ضروری دی، اولنې اودس په دے کارونو سره ماتیرې - اوکه داسے نه وی بلکه ابتداء کښے ئے اودس کړم دے نو

دوبارہ اودس کول بدعت دی۔ کما مر۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی باسناد حسن صحیح۔ والبیہقی باسانید جیدۃ۔

۱۷ - وَعَنْهَا قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْسِلُ رَأْسَهُ بِالْخِطْمِيِّ وَهُوَ جُنْبٌ يَجْتَزِي بِذَلِكَ وَلَا يَصُبُّ عَلَيْهِ الْمَاءَ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : عائشہؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ چہ بہ جنب و ونو خپل سر بہ تے پہ خطمی سرہ وینخلو، پہ ہمدے بہ تے کفایت کولو او دوبارہ بہ تے پہ خپل سر باندے خالصے اویہ نہ اچولے۔ (ابوداود)۔

تشریح : بِالْخِطْمِيِّ : داسپین بوتے دے ٹکونہ کوی، پخوانو خلقو بہ دپاکوالی دپارہ استعمالولو، دا حدیث دلیل دے پہ دے چہ پہ غسل الجنابت کنبے پہ خطمی یا صابون باندے سروینخل مستحب دی۔

وَلَا يَصُبُّ عَلَيْهِ الْمَاءَ : مطلب دادے چہ کلہ یو انسان پہ غسل د جنابت کنبے سر لونڈ کپی اوصابون وغیرہ پرے اووہی او ہغہ زگونہ پہ سر کنبے پریدی او دوبارہ اویہ پرے وانہ چوی نو داہم جائز دہ، دوبارہ اویہ اچول ضروری نہ دی پہ سر باندے کلہ تے چہ نور بدن لونڈ کپے وی۔ ٹککہ غسل اوشو اگر کہ صابون یا نکریزے پرے پاتے وی۔

۲ - یا مطلب دادے چہ نبی ﷺ بہ د خطمی بوتے اویو کنبے اچولو او اویہ بہ تے اوخوت کولے اویا بہ تے دغہ اویو باندے اولامبل او ددے نہ پس بہ تے نورے خالص اویہ پرے نہ اچولے، بلکہ پہ ہمدغہ اویو بہ تے اکتفاء کولہ اولکہ ٹنگہ چہ عام خلق نن صباد صابن اویو وغیرہ نہ پس خالص اویہ استعمالوی، داسے کار بہ نبی ﷺ نہ کولو۔ یجتزئ بذلك ای یکتفی بذلك۔

درجۃ الحدیث : اسنادہ ضعیف اخرجہ احمد (۶/۷۸) و ابوداود (۲۵۶) واللفظ لہ واخرجہ البیہقی فی الکبری (۱/۱۸۲) والدارقطنی فی سننہ (۲/۲۲۶)۔

۱۸ - وَعَنْ يَعْلَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا يَغْتَسِلُ بِالْبَرَّازِ

فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ حَيٌّ سِتِيرٌ يُحِبُّ الْحَيَاءَ وَالتَّسْتُرَ، فَإِذَا اغْتَسَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتِرْ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَفِي رِوَايَتِهِ: قَالَ: إِنَّ اللَّهَ سِتِيرٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَغْتَسِلَ فَلْيَتَوَارَ بِشَيْءٍ).

ترجمہ: یعلیٰ فرمائی: رسول اللہ ﷺ یو سرے اولیدلو چہ پہ میدان کنبے تے بریند لامبل۔ نبی ﷺ (وعظ دیارہ) منبر تہ اوختلو، د اللہ حمد او ثناء تے اووئیلہ، بیائے اوفر مائیل: بیشکہ چہ اللہ تعالیٰ حیاناںک او پردہ اچونکے دیے (پہ عیبونو د بندگانو باندے)، ہغہ حیاء او پردہ پوشی خوبنوی، نو کلہ چہ پہ تاسو کنبے خوک غسل کوی نو خان دیے پتہ کری۔ (ابوداود، نسائی) اود نسائی پہ روایت کنبے داسے دی چہ نبی ﷺ اوفر مائیل: اللہ تعالیٰ دیر زیات پردہ اچونکے دیے، ہر کلہ چہ تاسو کنبے خوک د لامبلو ارادہ اوکری نو ہغہ لہ پکار دی چہ پہ خہ شے سرہ خان پتہ کری۔

تعارف: د یعلیٰ رضی اللہ عنہ:

دده مکمل نوم یعلیٰ بن امیہ بن ابی عبیدۃ التمیمی ابو صفوان المکی دیے، د قریشو حلیف دیے، دده نسبت کلہ والدے تہ کیڑی، یعلیٰ بن منیہ وئیلے کیڑی، مشہور صحابی دیے، پہ فتح د مکہ کنبے مسلمان شومے دیے، حنین او طائف او تبوک غزا تہ د رسول اللہ ﷺ سرہ حاضر شومے دیے، ابو بکر صدیقؓ پہ حلوان علاقہ باندے گورنر مقرر کرے وو، او عمر فاروقؓ پہ بعضے حصہ دیمن باندے گورنر مقرر کرے وو، مگر عمرؓ تہ دا خبرہ اور سیدہ چہ دہ خپل خان دیارہ چراگاہ جوڑہ کرے دہ، نو دا پیغام تے ورتہ اور سولو چہ پیادہ مدینے تہ راشی، نو پنخہ ورخے یا شپے پیادہ مزل تے اوکرو، نو د عمر فاروقؓ د شہادت نہ خبر شو نو بیا سور شو۔ او عثمانؓ پہ جند باندے عامل مقرر کرے وو، کلہ چہ د عثمانؓ د شہادت نہ خبر شو نو دہغہ د مدد دیارہ راغلو اوزبیر او عائشہؓ سرہ ملگرے شو۔ تول (۴۸) احادیث ترمے نقل دی۔ (۵۰) ہجری پورے ژوندے وو۔

۲ - بل یعلیٰ بن مّرّة صحابی دیے، دلته کتاب کنبے مطلق یعنی یعلیٰ ذکر دیے نو دواپو تہ شامل دیے خککہ دواپہ صحابہ دی، عادلان دی۔

فوائد الحديث : ۱- د نبی ﷺ عادت مبارک داوو چہ کله په یو بیان او تقریر کنبے به ئے دیو شخص اصلاح کوله نو خبره به ئے عامه کوله، دے دپاره چہ هغه انسان اونه شرمیږي او نور خلقو ته هم د هغه نه فائده ملاؤ شي - داد وجه د حياء د هڼه نه.

۲- فائده : د (فحمد الله، وأثنى عليه) دوه مطلبه دی :

۱- یو داچه خطبه ئے اووئيله او تقریر ئے اوکړو.

۲- دویم داچه د خطبه نه پس به ئے د الله تعالیٰ احسانات او کمالی صفات ذکر کړل -

۳- ستيړ : داد الله تعالیٰ د اسماء حسنی نه یو اسم او نوم دے - او هرچه ستار دے نو

دا په احادیثو کنبے چرته نشته، اگرچه ددے معنی هم صحیح ده، چہ هغه پرده اچونکے او پرده ورکونکے ذات دے، مگر دا په دعاء کنبے نشے وئیل کیدے، او په جمله خبریه کنبے استعمالیدے شي، مثلاً داسے وئیلے شي چہ الله ستار - یعنی پرده اچونکے ذات - دے - او په دعاء کنبے به داسے نه وائی چہ : یا ستار ! ما باندے پرده واچوه - وجه داده چہ د الله دپاره به د خانه نومونه نشي کیخودلے، (لکه خدائے یا خلائے یا گاد وغیره) ځکه ددے نه منع راغله ده -

۴- فَلْيَتَوَارَّ بَشِيءٍ : یعنی ځان دے پټ کړي په څه شي سره، مثلاً جانگې، خادر، پناه ځائے وغیره - ددے نه معلومه شوه چہ په غسل کنبے ځان پټول واجب دی کله چہ ستا خواته څوک موجود وي - بیا که د غسل او تستر (ځان پټولو) تعارض راشي، دواړه نشي کیدے، مثلاً یو شخص جنب دے، د غسل اراده لري خو هلته خلق موجود دي، نو دلته به دا شخص عورت نه ښکاره کوي، بلکه ترجیح به زیات واجب لره وي کوم چہ پرده ده - او د غسل په ځائے به تیمم اووهی - ځکه د غسل نائب شته چہ تیمم دے اود ستر العورت نائب نشته.

درجة الحديث : الحديث صحيح ذكره الالباني في صحيح ابی داود (۷۵۸/۲) رقم

(۴۰۱۲) وقال الشوكاني الحديث رجال اسناده رجال الصحيح فالحديث صحيح ورواه

احمد (۲۲۴/۴) وابوداود (۴۰۱۲) والنسائي رقم (۳۹۳-۳۰۶) -

الفصل الثالث - دریم فصل

۱۹ - عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : إِنَّمَا كَانَ الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ رُخْصَةً فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ نُهِيَ عَنْهَا . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : اُبی بن کعب فرمائی : دا حکم (چہ غسل صرف د منی وتلو نہ پس واجب کیڑی) د اسلام پہ شروع کنبے د آسانی پہ وجہ وو۔ بیا دے نہ منع اوکریے شوہ۔ (یعنے دا حکم منسوخ شو)۔

تشریح : رُخْصَةً فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ : دا حدیث دلیل دے د جمہورو علماؤ دپارہ چہ (الماء من الماء) دا حکم پہ ابتداء د اسلام کنبے وو، بیا پہ حدیث د عائشہ باندے منسوخ شو چہ کلہ یوختان د بل ختان نہ تیرشی نو غسل واجب شو، انزال شوی وی اوکھ نہ۔ او دلیل پرے دا حدیث د اُبی بن کعب دے۔ اودا صحیح حدیث دے، ترمذی ورتہ حسن صحیح وئیلی دی۔ او ابوداؤد پرے سکوت کرے دے، وصحّحہ ابن خزیمة وابن حبان وقال الاسماعیلی : انه صحیح علی شرط البخاری وصحّحہ رمضان فی تعلیق المشکاة (۲۰۴/۱) وقال ابن حجر اسنادہ حسن۔ باقی کلام پہ تلخیص الحبیر او تعلیق الترمذی د احمد شاکر (۱۸۴/۱) کنبے اوگورہ۔

۲۰ - وَعَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ : جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صلی اللہ علیہ وسلم فَقَالَ : إِنِّي اغْتَسَلْتُ مِنَ الْجَنَابَةِ وَصَلَّيْتُ الْفَجْرَ فَرَأَيْتُ قَدْرَ مَوْضِعِ الظُّفْرِ لَمْ يُصِبْهُ الْمَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : لَوْ كُنْتَ مَسَحْتَ عَلَيْهِ بِبِدِكَ أَجْزَأَكَ . رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه.

ترجمہ : علی رضی اللہ عنہ فرمائی : یو سرے نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ راغے او عرض ئے اوکرو : ما د جنابت نہ غسل اوکرو، اود صبا مونخ مے اوکرو، بیا مے (پہ خپل بدن کنبے) دنوک ہومرہ ٹائے داسے اولیدلو چہ ہغے تہ اویہ نہ مے رسیدلے۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ اوفرمائیل : کہ چرمے تا پہ ہغے باندے خپل لاس راخکلے مے نو دا بہ تا دپارہ کافی وو۔ (ابن ماجہ)۔

تشریح: لَوْ كُنْتُ مَسَحْتُ عَلَيْهِ بِيَدِكَ أَجْزَأُكَ :

حاصل د جواب د نبی علیہ السلام دا دیے چہ کہ تا د غسل پہ وقت کنیں پہ ہفہ خائے کوم چہ اوچ پاتے شوے وو۔ لوندا لاس راخکلیے وی یا دیے ہفہ معمولی شان وینخلے وی نو دا بہ کافی کیدو او ستا غسل بہ پورہ شوے وی او کہ تا تہ ددیے خائے د اوچ پاتے کیدو احساس روستو شویے وی نو تالره دا پکار وہ چہ ہفہ خائے دیے د وینخلے وی اگر کہ معمولی شان ولے نہ وی، لیکن ہرکله چہ تا پہ ہفہ باندے لوندا لاس رانخکلو او پہ دغہ حالت کنیے دیے مونخ اوکرو نو دغہ مونخ دیے ندے شوے او ددیے قضاء راوہ او دغہ خائے اووینخہ (طیبی مرقات) علامہ طیبی فرمائی: دا معنی معلومیری د لو نہ خکے چہ دا راخی دیارہ د امتناع د ثانی دوجے د امتناع د اول نہ نو اجزاء (کافی کیدل) منفی دی دوجے د نہ مسح کولو د ہفہ شخص نہ اوچ خائے لہ۔

فوائد الحديث ومسائله : ۱ - اوداسہ کنیے موالات واجب او ضروری دیے۔ او پہ

غسل کنیے موالات واجب نہ دیے۔ دا حدیث پرے دلیل دیے۔

۲ - پہ ابن ماجہ رقم (۱۴۴) کنیے د ابن عباس ؓ بسند ضعیف او پہ مغنی (۲۵۴/۱) کنیے د علاء بن زیاد ؓ او ابن ابی شیبہ (۴۱/۱) کنیے حدیث دیے چہ نبی ﷺ نہ پہ غسل کنیے د اوگے نہ اوچت یو خائے اوچ پاتے شوے وو، نو نبی ﷺ د سر د وینستو پہ لوندا والی سرہ ہفہ خائے لوندا کرو۔ (وأخرجه احمد) دارنگہ ترتیب پہ وینخلو د اندامونو کنیے ہم ضروری نہ دیے پہ غسل کنیے، لیکن د سر نہ ابتداء کول (پس د اوداسہ نہ) اولیٰ او افضل دی، د نبی ﷺ سنت عمل دیے، کما مر۔

۲ - **مسئلہ:** پہ یے اودسی باندے د شوی مانخہ اعادہ پہ اتفاق د علماؤ سزہ ضروری دہ، برابرہ خبرہ دہ کہ عمدا وی او کہ سہوا یا نسیانا، خکے چہ اودس شرط دیے دمانخہ دیارہ، او چہ کله شرط نہ وی نو مشروط ہم نہ وی۔ دغہ شان اودس د مانخہ دیارہ چابی دہ، چہ چابی نہ وی نو تالہ نہ کولاویری، دارنگہ کہ پہ جنابت کنیے مونخ اوکریے شی نو ہم د ہفہ اعادہ ضروری دہ۔

دلیل: یو دا حدیث دیے۔ دویم پہ ابن ابی شیبہ کنیے آثار دی۔

بیا کہ امام دے اودسی یا د جنابت پہ حالت کنبے مونخ اوکری، نو آیا امام بہ مقتدیانو تہ حال وائی او کہ نہ؟ دغہ شان د مقتدیانو مونخ اوشو کہ نہ؟ نو پدے مسئلہ کنبے اختلاف دے :

۱ - نو د امام ابو حنیفہؒ او احنافو رائے دادہ چہ د مقتدیانو خبرول ضروری دی، ٹھکہ د امام مونخ متضمن دے مانخہ د مقتدیانو لہرہ اود مقتدیانو مونخ د امام د مانخہ تابع دے صِحَّةً وَفَسَادًا، نو کله چہ د امام مونخ اوشو چہ اصل دے نو د مقتدیانو مونخ بہ پہ طریقہ اولیٰ نہ کیڑی۔ نو د مقتدیانو خبرول ضروری دی۔

۲ - ائمہ ثلاثہؒ فرمائی : امام بہ ٹائلہ مونخ را اوگر ٹوی، اود مقتدیانو خبرول نشہ، ٹھکہ چہ د امام مونخ جدا دے، اود مقتدیانو مونخ جدا دے، د امام د مانخہ پہ فساد سرہ د مقتدی مونخ نہ فاسدیڑی، کله چہ مقتدی تہ پتہ اونہ لگی۔ البتہ امام مالکؒ فرمائی : چہ کہ امام عمداً او قصداً بے اودسہ مونخ اوکری، نو اعادہ د مقتدیانو ہم ضروری دے، او خبرول د ہغوی ہم ضروری دی، او پہ نسیان کنبے د مقتدیانو د مانخہ اعادہ ہم لازم نہ دے، او امام لہرہ د مقتدیانو خبرول ہم ضروری نہ دی۔ دلیل پہ دے باندے احادیث مرفوعہ او آثار د صحابہ کرامؓ دی۔ بعضے دادی :

۱ - صحیح بخاری (۹۶/۱) کنبے دی :

عن ابی ہریرۃ مرفوعاً : یصلون لکم فان اصابوا فکم ولہم، وان اخطاوا فکم وعلیہم۔ ابن منذرؒ فرمائی : دا حدیث رد کوی پہ ہغہ چا باندے چہ وائی : د امام مونخ چہ کله فاسد شی نو د مقتدی مونخ ہم فاسدیڑی۔

امام بغویؒ پہ دے باندے استدلال کوی چہ د مقتدیانو مونخ صحیح دے کله چہ امام ئے بے اودسہ مونخ کرے وی، صرف پہ امام باندے اعادہ ضروری دے، پہ مقتدیانو نشہ۔ کذا فی النیل (۲۱۴/۳) شرح السنہ (۴۱۴)۔

۲ - دلیل : عمل د خلفاء راشدینو رضی اللہ عنہم دے، لکہ : مطیع بن الأسودؒ فرمائی : عمر بن خطابؓ رضی اللہ عنہ خلقو تہ د سحر جمع اوکرہ، بیا ما او ہغہ خیلے زمکے تہ لارو، کله چہ یو لبتو باندے کیناستو او اودس ئے کولو نو پہ ورون باندے ئے د

احتلام منی اولیدله، نووے فرمائیل : د احتلام منی زما پہ ورون ده اوزه پرے نہ یم پوہہ شوے، بیائے اوفرمائیل : کله چہ ما غوری (وازدے) اوخو پرے او عمر مے ډیر شو نو مانہ منی اوخی اوزه پرے نہ پوہیږم۔ بیائے غسل اوکړو او د سحر مونځ ئے دوباره اوکړو، او هیچاته ئے د مانځه راگرځولو حکم اونه کړو۔

(ابن ابی شیبہ : ۲ / باب الجنب یعید الصلاة، البیهقی : ۳۹۹ / ۲، المحلی : ۱۲۲ / ۳)۔

۳ - **دلیل** : عثمان رضی اللہ عنہ خلقو ته - په هیره سره - د جنابت په حالت کنبے مونځ اوکړو۔ کله ئے چہ صبا کړو نو په جامه ئے احتلام اولیدلو، وے فرمائیل : زه بوډا شوے یم، قسم په الله ! زه جنب کیږم او بیا نه پوہیږم۔ بیائے خپله مونځ را اوگرځولو او مقتدیانو ته ئے دا عاده حکم اونه کړو (بیهقی : ۴۰۰ / ۲)۔

۴ - ابن عمر رضی اللہ عنہ خلقو ته په اودسه مونځ اوکړو نو خپله ئے اعاده اوکړه او خلقو ته ئے دا عاده حکم اونه کړو۔ (تمهید : ۱۸۴ / ۲، لابن عبد البر)۔

۵ - علی رضی اللہ عنہ فتویٰ : (انه یعید ولا یعیدون)۔

ترجمہ : صرف امام به مونځ راگرځوی، مقتدیانو باندے اعاده نشته۔ (المنتقى لابی البرکات بشرح نیل الأوطار : ۲۱۳ / ۳، والمحلی : ۱۲۱ / ۳)۔

امام ابن حزم فرمائی : د عمر فاروق، ابن عمر او سعید بن جبیر نه هم نقل دی چہ دوی دا فتویٰ ورکوی چہ امام به د خپل مونځ اعاده اوکړی او مقتدیانو باندے اعاده نشته کذا فی السنن الکبری للبيهقی (۴۰۰ / ۲)۔ ابن حزم په المحلی (۱۳۱ / ۳) کنبے فرمائی : د عمر او ابن عمر روایت ډیر صحیح دے، او د هیڅ یو صحابی نه د دوی خلاف نه دے ثابت۔ او روایت د علی - چہ په هغه کنبے دا عاده حکم دے - ډیر ضعیف دے ځکه په هغه کنبے په ټولو سندونو کنبے عباد بن کثیر ضعیف او غالب بن عبید الله مجهول راوی دے۔ او ابن حزم فرمائی : دا قول د ابراهیم نخعی او حسن او عطاء هم دے۔ ابن عمر د مازیگر مونځ - په هیره سره - دے اودسی په حالت کنبے اوکړو، نو خپله ئے اعاده اوکړه او ملگرو ئے اعاده اونه کړه۔

۶ - ابن حزم فرمائی : وعمدتنا فی هذا الباب حدیث أبی بکره : أن رسول الله

دخل في صلاة الفجر فكبر فأوما إليهم ان مكانكم، ثم جاء ورأسه يقطر فصلى بهم، فلما قضى الصلاة قال : انما أنا بشر مثلكم، وانى كنت جنبا. (ذكره أبو داود : ۳۵/۱) والبيهقي (۳۹۷/۲) فقد اعتدوا بتكبيرهم خلفه وهو عليه السلام جنب. المحلي : ۱۲۱/۳).

يعنى : نبی ﷺ ته د تكبير افتتاح نه پس جنابت را ياد شو، صحابو ته ئے اشارے سره اوفر مائیل : په خپل ځائے ولاړ اوسئ، بیا راغلو اوسر نه ئے اوبه څخیدلے، مونځ ئے اوکړو، مونځ نه پس ئے اوفر مائیل : زه ستاسو پشان انسان یم، زه د جنابت په حالت کنبے ووم. نو صحابو هغه تکبير معتبر او شمارلو کوم چه نبی ﷺ د جنابت په حالت کنبے کړے وو. دا واقعه ډیر کرتے راغله ده، یو ځل د تکبير افتتاح نه مخکینے، دویم ځل د تکبير افتتاح نه پس راغله ده. انظر فی ذلك فتاوی الدین الخالص (۲۱۴/۵).

۷- بل دلیل دادے چه الله تعالى فرمائی : ﴿ لا يكلف الله نفسا الا وسعها ﴾ ، او زمونږ په وسع کنبے دانسته چه دامام د طهارت نه ځان خبر کړو.

نو دا احادیث او آثار دلیل دے چه کله امام - په هیره سره - دے اودسئ په حالت کنبے مونځ اوکړی نو امام به مونځ را اوگرځوی او مقتدیانو باندے مونځ را گرځول نشته .

او کوم مرفوع حدیث کنبے چه دی (صلی جنبا، فاعاد وأعادوا)، یعنې نبی ﷺ د جنابت په حالت کنبے مونځ اوکړو، نو خپله ئے هم اعاده اوفر مائیل او صحابو ته ئے هم د اعادے کولو حکم اوکړو. نو دا ضعیف جدا روایت دے، فی اسناده ابو جابر البیاضی وهو متروک . (التقریب)، والسنن الکبری (۴۰۱/۲) وکان یحیی بن معین یقول ابو جابر البیاضی کذاب .

او د علی رضی الله عنه په اثر کنبے دی : (أنه صلى جنبا، فأعاد وأمرهم فاعادوا)، چه علی د جنابت په حالت کنبے خلقو ته مونځ اوکړو، نو خپله ئے د مانځه اعاده اوکړه او مقتدیانو ته ئے هم د اعادے حکم اوکړو، نو هغوی اعاده اوکړه .

نو دا روایت ضعیف منقطع دے - فیہ حبیب ابن ابی ثابت ولم یسمع عن عاصم ، کما

فی السنن الکبری (۴۰۱/۲).

بله دا چه ددے مخالف فتوی د علی رضی الله عنه مخکینے تاسو اولیدله .

دا خو دے اودسئ مسئله وه، خو که :

۳- یو امام یا څانله مونځ کونکې په نجاست کښې مونځ اوکړې او پته ورته نه وې، یا ئې قبله خطا کړه پس د تحری او سوچ کولو، نو دده مونځ صحیح دې، بیرته راگرځول ئې نشته دې، ځکه استقبال د قبلې او نجاست سره مونځ کول عند الجهالت ساقطیږي۔

۱- **دلیل:** أبو داود (۶۱/۱) کښې د أسود عامري په روایت کښې دې چې رسول الله ﷺ په یو څادر کښې د سحر مونځ اوکړو، د مانځه نه پس ورته یو صحابی عرض اوکړو: یا رسول الله! په دې څادر کښې وینه ده، نو رسول الله ﷺ هغه را ونيوله او یو غلام ته ئې ورکړه او بعضې بیبیانو ته ئې اولیرله۔ او نبی ﷺ دوباره مونځ اونه کړو، اونه صحابو۔

۲- **دلیل:** حدیث د خلع النعال دې: چې د نبی ﷺ په پیزار کښې گندگی وه او په مانځه کښې ئې اوويستله، صحابو هم خپل پیزارونه اوويستل، سلام نه پس رسول الله ﷺ اوفرماښل: تاسو ولې خپل پیزار اوويستل؟ زما پیزار کښې گندگی وه، جبرئیل ماته راغلو چې پیزار اوباسه۔ (أبو داود: ۱۰۷/۱)۔

نو دلته نبی ﷺ د مونځ اعاده اونه فرمائيله۔ ځکه چې په ابتداء د مانځه کښې هغه په گندگۍ باندې خبر نه وو۔ ددې نه معلومه شوه چې اودس ډیر ضروری شرط دې، دا په نسیان سره هم نه دې معاف، لیکن نجاست د نسیان په صورت کښې معاف دې۔ لکه ددې مسئلې تفصیل په (المغنی ۷۵۱/۱، نیل الأوطار ۱۲۱/۲، فتاوی الدین الخالص ۴۹۴/۳، ۲۱۵/۵، مجموع الفتاوی لشیخ الاسلام ۱۸۶/۲۲، تمام المنة ص ۵۵، المجموع شرح المذهب ۲۶۰/۴، الموطأ ۳۵/۱، المحلی ۱۲۱/۳)، کښې کتلې شئ۔

درجه الحديث: رواه ابن ماجه رقم (۶۶۴) باسناد ضعيف جدا فيه محمد بن عبد الله ضعيف قال الالبانی اسناده ضعيف فيه عدة علل بينها في ضعيف ابی داود رقم (۳۷)۔

۲۱- وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه قَالَ: كَانَتِ الصَّلَاةُ خَمْسِينَ وَالْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ سَبْعَ مَرَّاتٍ وَغُسْلُ الْبَوْلِ مِنَ الثُّوبِ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْأَلُ حَتَّى جُعِلَتِ الصَّلَاةُ خَمْسًا وَغُسْلُ الْجَنَابَةِ مَرَّةً وَغُسْلُ الثُّوبِ مِنَ الْبَوْلِ مَرَّةً).

رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی : (مخکنیے) پنخوس مونخونہ فرض وو، جنابت نہ لامبل او کپڑے نہ متیازے وینخل اووہ خلہ فرض وو، بیا نبی ﷺ تخفیف (او آسانتیا) دپارہ دعا غوبستلہ تردے چہ مونخونہ پنخہ شو، او د جنابت نہ غسل او د متیازو نہ کپڑہ وینخل یو خل پاتے شو۔ (ابوداود)۔

تشریح : فوائد : ۱ - نسخ د حکم پہ دوه قسمہ ده (۱) یو هغه ده چہ عمل پرے شوے وی او د عمل نہ روستہ منسوخ شی۔ (۲) دویمہ هغه ده چہ عمل پہ هغه حکم نہ وی شوے، لکہ پنخوس مونخونہ وغیرہ ابتداء کنبے فرض شو، بیا پہ دے باندے د عمل کولو نہ مخکنیے منسوخ شو، پنخہ مونخونہ پاتے شو، دیتہ نسخ قبل العمل وائی، او دا پہ دے حدیث کنبے ذکرده۔

۲ - وَغُسْلُ الْجَنَابَةِ مَرَّةً : یعنی یو خل اوہہ اچول پہ تول بدن باندے فرض او ضروری دی، او هر چہ پہ سر باندے درے کرتے اوہہ اچول دی نو هغه سنت عمل دے، او دا (مرہ) د هغه منافی نہ دے، حکہ ددے نہ فرض مراد دے او تثلیث پہ سر کنبس سنت دے۔

وَغُسْلُ الثُّوبِ مِنَ الْبَوْلِ مَرَّةً : ۱ - دا حدیث د امام شافعیؒ وغیرہ دپارہ دلیل دے چہ جامہ پہ یو خل وینخلو سرہ ہم پاکیزہ، او درے خلہ وینخل مستحب دی۔ او هر چہ احناف دی نو د هغوی پہ نیز درے خلہ وینخل واجب دی پہ نجاست غیر مرثیہ کنبے، دوی تفصیل کوی چہ کہ نجاست مرئی - پہ سترگو بنکارہ کیدو والا - وی، نو د هغے د پاکولو طریقہ داده چہ عین او ذات د نجاست بہ زائل کوی، کہ پہ هر خو خلو وینخلو سرہ وی، او کہ غیر مرئی وی نو دومرہ حد پورے بہ وینخی چہ غالب گمان ئے راشی چہ پاک شو، او ددے اندازہ درے کرتے ده، حکہ غالب گمان پہ درے خلہ وینخلو سرہ حاصلیری نو حکہ ئے درے خل وینخل واجب کنرلی دی۔

دلیل : دا پیش کوی چہ حدیث کنبے دی (اذا استيقظ احدکم من منامه فلا یغمس یدہ فی الاناء حتی یغسلها ثلاثاً - کذا فی الہدایۃ : ۷۸/۱) والبحر الرائق (۱/۴۶۸)۔

پہ دے حدیث کنبے درے خلہ لاس وینخل ذکر دی، کلہ چہ انسان د خوب نہ بیدار شی

ٹھکے دلتے ہم نجاست متوہم معنوی دے نہ ظاہری۔ لیکن ددے استدلال نہ جواب دادے
چہ دجامہ وغیرہ نہ نجاست غیر مرئیہ درے وینخلو قیاس پہ دے حدیث باندے صحیح
ندے چہ گنے خوب نہ بیداریدو نہ پس لاس درے ٹل وینخل واجب دی نو عام نجاست
معنوی بہ ہم درے ٹل وینخل واجب وی، دا قیاس ٹھکے صحیح نہ دے۔ وجہ دادہ چہ د
خوب نہ بیداریدو کنبے درے ٹل لاس وینخل حکم تعبدی دے، دا وجہ دہ چہ کہ پہ لاس
ہیٹ نجاست ہم نہ وی، نو بیا ہم درے ٹل لاس وینخل واجب او فرض دی، نو دا حکم پہ
دغہ ٹائے پورے خاص دے او قاعدہ کلیہ نہ دہ، نو دا حکم غیر معقول المعنی شو پہ دے
باندے قیاس کول درست نہ دی۔

او ہر چہ نجاست غیر مرئیہ دے نو دا حقیقی نجاست دے متوہم ندے نو پہ دے کنبے
د تثلیث الغسل د اثبات دپارہ بل نص پکار دے، او ہغہ نشتہ۔

۲۔ علامہ باجی او علامہ ابن تیمیہ فرمائی: حدیث د باب النظافت نہ دے، نہ د باب
النجاست نہ، یعنی پہ حدیث کنبے تثلیث او درے والے د نظافت دپارہ راغلے دے، نہ د
نجاست لرے کولو دپارہ۔ نو قیاس د ازالہ د نجاست غیر مرئیہ پہ دے باندے صحیح نہ
دے۔ مرعات (۱۴۶/۲)۔

درجۃ الحدیث: رواہ ابو داؤد: دا حدیث امام ابو داؤد راوڑے او سکوت نے پرے کرے،
لیکن دا حدیث ضعیف السند دے، ٹھکے پہ دے کنبے ایوب بن جابر الیمامی دے چہ ابن
معین، ابن مدینی، نسائی، ابو زرعة، ابو حاتم، ابن حاتم او یعقوب بن سفیان ورتہ
ضعیف وٹیلے دے۔

او کو مو علماؤ چہ ددہ توثیق کرے دے، لکہ امام احمد فرمائی: حدیثہ یشبہ حدیث
أهل الصدق۔ امام بخاری پہ تاریخ اوسط کنبے فرمائی: هو أوثق من أخيه محمد۔ نو ددے
جواب دادے چہ دا توثیق پہ مقابلہ د جرح کنبے نا منظور دیے، ٹھکے چہ اکثر جارحین دی،
او کم موثقین دی۔

۲۔ دویم: ددے توثیق نہ دا نہ معلوم پیری چہ دا حدیث دے مقبول شی، بلکہ کہ نور
روایات نے شواہد راغلل نو ددہ روایت بہ حسن درجہ کنبے شی، مگر دلتہ دا حدیث

ضعیف جدا دیے، داوجہ دہ چہ شیخ البانیؒ پہ ضعیف أبی داود (۲۴/۱) رقم (۲۴۷) کنبے ورتہ ضعیف وئیله دیے، دارنگہ پہ دیے کنبے یوبل أضعف راوی ہم دیے، وهو عبد الله بن عصم۔ وضعفه الشيخ رمضان (۲۰۵/۱)۔

۳۔ بلہ وجہ دادہ چہ پہ ہیخ روایت کنبے دا خبرہ نشته چہ دمعراج پہ شپہ رسول الله ﷺ ته دا خبرہ شومے وه چہ غسل الجنابت او غسل الثوب ډیر ځله دیے او بیا یو ځل ته نقل شومے دیے نو داروایت د باقی تولو روایاتو نه مخالف هم دیے چہ په هغه کنبے صرف دمانځه په باره کنبے خبره ذکرده، نه د جنابت او غسل الثوب باره کنبے۔ نو دا حدیث معلول بعلله شو۔

باب مخالطة الجنب وما یباح له

دجنب د احکامو بیان

جنب سره دیوځائے کیدو

او جنب دپاره چه کوم شیزونه جائز دی د هغه بیان

مناسبت: د باب د ماقبل سره دادے چه دا باب دفع دیو وهم دے، هغه دا چه د جنب دپاره خو غسل کول واجب او ضروری دی، نو غسل به کوی مگریو شخص دے چه لا تر اوسه ئے غسل نه وی کړې نو د هغه دپاره به هر شیء ته نزدې کیدل حرام وی، نو کوم کارونه ورله په دے وخت کېنه مباح دی او کوم ندی مباح؟ نو په دے باب کېنه هغه ذکر کوی۔

۲- **د باب معنی:** باب دے په بیان د گډون د جنب سړی او زنانه کېنه او هغه کارونه چه ده له مباح او جائز دی، یعنې چه جنب د چا سره کینی یا خوراک کوی، مصافحه کوی، مزل کوی، وغیره نو دده احکام بیانوی چه آیا دا کارونه کول جائز دی او که نه؟ نو په دے باره کېنه حدیثونه ذکر کوی۔

۳- د جنب لفظ اطلاق په واحد تشبیه او جمع، مذکر مونث ټولو باندې کیږی، په ضمه د جیم او نون سره استعمال کیږی۔ کله ددے جمع هم راځی او تشبیه هم۔ جنبان، جنوب او اجناب وئیلے کیږی۔ او هر چه جنابت دے نو دا اسم او نوم دے د دغه ناپاکۍ حالت دپاره۔ په اصل کېنه جنابت په معنی د بعد او لرې والی سره راځی او جنب هم منع شوی دے ددے نه چه مونځ او کړی او د مانځه څائے دارنگه نور وعباداتو ته راتگ او کړی بلکه ددے نه به وړاندې وی۔

الفصل الأول - اولیے فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : لَقِيتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم وَأَنَا جُنُبٌ فَأَخَذَ بِيَدِي فَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى قَعَدَ فَأَنْسَلْتُ فَأَتَيْتُ الرَّحْلَ فَأَغْتَسَلْتُ ثُمَّ جُنْتُ، وَهُوَ قَاعِدٌ، فَقَالَ : أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ ! فَقُلْتُ لَهُ . فَقَالَ : سُبْحَانَ اللَّهِ ! إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ . هَذَا لَفْظُ الْبُخَارِيِّ وَلِمُسْلِمٍ مَعْنَاهُ وَزَادَ بَعْدَ قَوْلِهِ : فَقُلْتُ لَهُ : لَقِيتَنِي وَأَنَا جُنُبٌ فَكَّرِهْتَ أَنْ أَجَالِسَكَ حَتَّى أَغْتَسِلَ . وَكَذَا الْبُخَارِيُّ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى .

ترجمہ : ابو ہریرہ فرمائی: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ماسرہ پہ داسے حال کنبے ملاؤ شو چہ زہ جنب ووم، زما لاس ئے اونیولو اوزہ ہغہ سرہ روان شوم تردے چہ ہغہ کیناستلو، نوزہ ترے غلے شان اووتم، خیل کور تہ راغلم او غسل مے اوکرو، بیا ورتہ راغلم او ہغہ لانا ست وو۔ مے فرمائیل: ابو ہریرہ چرتہ مے؟ ما ورتہ واقعہ ذکر کرلہ (چہ زہ جنب ووم ٹککہ لازم) نبی اوفرمائیل: سبحان اللہ! مؤمن ناپاک نہ وی۔ ددے روایت الفاظ دبخاری دی۔ مسلم ددے پشان روایت نقل کریدے او دا الفاظ ئے مزید نقل کرپی دی چہ: ہغہ اووئیل: زہ دنایاکی حالت کنبے ووم، ٹککہ داراتہ مناسب معلوم نشوہ چہ تاسو سرہ کینم خو پورے چہ اونہ لامبم۔ دغسے دبخاری یو بل روایت کنبے ہم دا الفاظ منقول دی۔

تشریح : ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ د نبی علیہ السلام نہ روستو شو او کورتہ واپس شو او د پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ملگرتیا ئے پریخودہ او اجازہ ئے ہم وانخستہ ددے وجہ دا دہ چہ ابو ہریرہ دا گمان اوکرو چہ نبی علیہ السلام بہ زما پدے کار باندے خوشحالہ شی ٹککہ دہ تہ دا پتہ وہ چہ پیغمبر خو مونہ تہ پہ طہارت او نظافت باندے حکم کوی او تیزی راکوی۔ لیکن نبی علیہ السلام ورتہ اوفرمائیل چہ تہ پدے گمان کنبے تیروتے ئے ٹککہ چہ جنابت خو ٹککہ ظاہری گندگی نہ دہ مؤمن سرے پہ حالت د جنابت کنبے ہم پاک دیے ٹککہ چہ دا معنوی ناپاکی دہ او پدے حالت کنبے جنب سرے د خلقو ناستہ پاستہ کولے شی او دا خیال کول چہ جنب سرے بہ ہیخ خیزلہ گوتے نہ وپی او نہ بہ چاسرہ کینی نو دا پہ دین

کنبے سختی پیدا کوی اگر کہ صفائی بنہ شے خو دلته د نبی علیه السلام تعجب ٹکھ اوکړو چه د ابو هريره پدې کار نظريه جوړه شویده۔

فوائد : ۱ - استاذ له د شاگرد لاس نیول او په هغه باندې په مزل کنبے تکیه لگول جائز دی۔ ۲ - دا لاس ئې د ابو هريره د شفقت او محبت په نیت نیولے دے۔ نو په دے کنبے اشاره ده شفقت د رسول الله ﷺ ته۔

۳ - فَأَنْسَلْتُ : زه پټ او وتلم، ددے نه نفی د علم الغیب معلومیری چه نبی علیه السلام د ابو هريره په پټ وتلو خبر نشو۔

۴ - سُبْحَانَ اللَّهِ ! : د تعجب دپاره ئې وئیلے ده چه ستا دا عقیده ساتل چه په جنابت سره انسان نجس کیږی، ظاهراً دا خو د تعجب خبره ده۔ دا ښکاره مسئله پتا باندې پته پاته شوی ده ! ۵ - ددے حدیث نه دا ثابت شوه چه کله سر په د مشرانو او دیندارو خلقو، علماؤ ملاقات ته ځی یا ورسره ملگرتیا کوی نو پکار ده چه دا په کامل حالت او ښائسته صفاتو باندې متصف شی دې دپاره چه دده نه هغوی ته تکلیف اونه رسی۔

إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ : دا باب د کرم او سمع دواړو نه استعمال دې په جیم باندې فتحه او ضمه دواړه وئیل جواز لری۔

سوال : هر کله چه مؤمن نجس نه دے نو د غسل کولو حکم ولې شوی دے ؟

جواب : ۱ - دا حکم تعبدی دے، د نجاست په وجه نه دے۔ شارع ورته دا حکم کوی چه غسل اوکړه، اگر چه ستا بدن گنده نه دے۔ نو دے کنبے به ډیر حکمتونه وی۔

۲ - یا معنی داده چه المؤمن لا ینجس بالجنابة۔ یعنی مؤمن د جنابت په وجه داسے نجس نه دے چه ددې په وجه د مصافحه کولو او ورسره د مزل کولو او کیناستلو نه منع شوی وی۔ بلکه دا معنوی نجاست دے دا کارونه ورسره منع نه دی۔ نو په دے باندې دا فائده مرتبه شوه چه پس خورده او جوتیه او خوله او لارې د مؤمن وغیره پاکې دی۔ فبطل مسئله البیر جحط۔ دا به دلیل قیاسی مسئله ده۔ اود (ان المؤمن لا ینجس) دا معنی نه ده چه که په مؤمن باندې گندگی پریو ځی نو هم نه پلیتیری۔ دغه شان مری له غسل ورکول دا حکم تعبدی دے، د نجاست په وجه نه دے اگر که مری بالکل پاک وی هم پس د

مرگ نہ بہ غسل و رکولے شی۔ امام بخاری تعلیقاً د ابن عباس نہ نقل کری دی (ان المسلم لا ینجس حیاً ولا میتاً) ——— بیا دلتہ دا اووئیل شو چہ مؤمن نہ نجس کیہی نو

د کافر حکم بہ ھے وی؟

نو پہ دے کنبے اختلاف دے۔ ۱- دا کثرو علماؤ رائے داده چہ کافر ہم ظاہراً - د بدن پہ لحاظ - پہ حالت د جنابت کنبے پاک دے اگر چہ د خارج نہ نجاست ورتہ عارضیہ لکھ د مؤمن پشان۔ خو پہ اعتبار د اصل سرہ پاک دے۔ او ہر چہ تخصیص د نبی ﷺ دے د مؤمن پہ دے حدیث کنبے چہ (ان المؤمن لا ینجس) نو ددے ڍیر وجوہات دی۔ (۱) یو دا چہ دلتہ خطاب مؤمن تہ دے (وہو أبو ہریرۃ)، نو ځکھ ئے ہغہ ذکر کرو (فخرج مخرج الخطاب)، ورنہ د کافر حکم ہم دغہ دے۔ (۲) دویم پہ دے کنبے اشارہ دہ چہ دکفارو نہ بہ انسان داسے ځان بچ کوی لکھ د ظاہری گندگی نہ، نو پہ دے کنبے د کافرو نہ نفرت او دھغوی سپکوالے دے (۳) دریم دا چہ: کافران ځان د پلیتو نہ نہ ساتی، ہمیشہ د جنابت پہ حالت کنبے وی، د پاکئی خیال نہ ساتی۔ نو دھغوی پہ اعتبار د اصل سرہ پاک دی مگر ځان ئے نجس کرے دے، او ہر چہ مؤمن دے نو ہغہ د پاکئی خیال ساتی نو پہ جنابت حالت کنبے ہم ہغہ پاک دے۔

(۴) اشارہ دہ چہ مومن نہ ظاہراً نجس دے اونہ باطناً، او ہر چہ کافر دے نو ہغہ اگر چہ ظاہراً پاک دے مگر باطناً پہ اعتبار د عقیدے سرہ پلیت دے، وھذا هو الراجح۔

او دلائل پہ طہارت د بدن د کافر باندے ڍیر دی، بعضے دادی:

۱- چہ ثمامہ بن اثال پہ حالت د کفر کنبے رسول اللہ ﷺ پہ مسجد نبوی کنبے ترلے وو، کہ دا ظاہراً د بدن پہ لحاظ نجس وے نو مسجد کنبے ددہ ترل جائز نہ وو۔

۲- دویم دلیل شریعت کنبے د اہل کتابو زنانہ و سرہ نکاح جائز دہ، نو یو شخص چہ د کتابیہ زنانہ سرہ نکاح اوکری، نو دے مؤمن تہ بہ د ہغے د بدن خولہ، جوتہ، پس خوردہ وغیرہ رسیہی، نو پکار دہ چہ ہغہ پہ دہ بیا حرامہ شی او دا ہیڇ کلہ نہ دہ حرامہ، معلومہ شوہ چہ کافر نجس نہ دے ظاہراً۔

سوال: قرآن کریم کنبے دی: ﴿انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام

الآية ﴿التوبة﴾ - (۲) دارنگه ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی : (من صافح مشرکا فلیتوضأ)، ددی نه معلومه شوه چه مشرک او کافر نجس دے۔

جواب : دادے چه دا نجاست معنوی دے په اعتبار د عقیدے سره دے، نه په اعتبار د ظاهری بدن سره، ځکه ډیر کفار دی چه د ظاهری صفائی ډیر خیال ساتی، شیمپو او صابن وغیره استعمالوی، اود ابن عباسؓ غرض هم تغلیظ او سختی کول دی د مشرکانو سره، اود هغوی نه تجنب او اعراض مقصود دے۔

فَكْرِهْتُ أَنْ أَجَالِسَكَ : داد ابو هريرهؓ ادب دے په باره د نبی ﷺ کنبے، لیکن نبی ﷺ ورته افرمائیل : چه داسے ادب، ادب نه دے، چه د هغه په وجه سره انسان په دین کنبے غلو او کړی۔

۲ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : ذَكَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَصَيَّيْتُ الْجَنَابَةَ مِنَ اللَّيْلِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأْ وَاغْسِلْ ذَكَرَكَ ثُمَّ نَمْ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : ابن عمرؓ فرمائی : عمر فاروق رضی الله عنه رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه ماته د شپې جنابت کيږي (يعني احتلام يا جماع سره غسل واجب کيږي) نبی ﷺ اوفرمائیل : اودس اوکړه او ذکر وینځه او بیا اوده شه (متفق عليه)۔

تشریح : توضاً و اغسل ذکرک ثم نم : د جنب دپاره په احادیثو کنبے څلور طریقے ذکر دی (۱) یو، داوده کیدو نه مخکې غسل کول، اودا بهتره طریقه ده، اود صحت او طب په لحاظ هم په کنبے فوائد شته دے، انسان ته بیرته طاقت را واپس کيږي، اودا طریقه په روایت د مسلم (۱/۱۴۴) کنبے راغلی ده، عبد الله بن أبي قبيس د عائشې نه د رسول الله ﷺ د طریقې په باره کنبے تپوس اوکړو چه آیا د غسل نه مخکې به رسول الله ﷺ اوده کیدو؟ عائشېؓ ورته اوفرمائیل : (ربما اغتسل فنام، وربما توضأ فنام)۔ یعنی کله به ئې د اوده کیدو نه مخکې غسل کولو، اوکله به ئې صرف اودس اوکړو بیا به اوده شو۔

۲ - **دویمه طریقه** دا چه : صرف اودس اوکړی، او بیا اوده شی۔ (کما فی البخاری : ۳۵/۱، ومسلم : ۱/۱۲۵)، اودا هم ښه طریقه ده، ځکه مجمع الزوائد (۱/۲۷۴) کنبے یو

حدیث دے چہ کله انسان اودس اوکری اوده شی، کہ ده له مرگ راشی نو دده جنازے ته جبرئیل او ملائکة المقرین حاضر پری۔ قال: رواه الطبرانی بسند فيه عثمان بن عبد الرحمن الحرانی الطرائقی وثقه یحیی بن معین وقال ابو حاتم صدوق وقال ابن عدی لا باس به یروی عن مجهولین۔

۳ - **دریمة طریقہ:** چہ تیمم اووہی، اگرکہ اوہ موجود دے وی۔ اودا طریقہ پہ حدیث دیبہقی (۲۰۰/۱) کنبے قال الحافظ: اسنادہ حسن (۳۳/۱) عن عائشة، او مجمع الزوائد (۲۷۴/۱) باب فیمن أراد النوم والاکل والشرب وهو جنب، کنبے راغلے ده۔

۴ - **مفضولة طریقہ دادہ:** چہ د اودس یا تیمم کولو نہ بغیر اوده شی، ہیخ اوہ او خاورہ مسہ نہ کری، اودے بارہ کنبے یو روایت دعائشہ دے پہ (موطأ امام محمد: ۷۱/۱، الترمذی: ۳۲/۱، ابن أبی شیبہ: ۴۵/۱، ابن ماجہ: ۱، رقم: ۵۸۱، بیہقی: ۲۰۰/۱، وهو حدیث صحیح)، امام محمد وائی (وهذا أرفق بالناس)۔

۲ - **دارنگہ ام سلمہ فرمائی:** رسول اللہ ﷺ بہ د جنابت پہ حالت کنبے اوده شو بیا بہ را بیدار شو، بیا بہ اوده شو، (رواه احمد و رجاله رجال الصحيح، کذا فی مجمع الزوائد: ۲۷۵/۱، والعرف الشذی، وآداب الزفاف للألبانی ص: ۴۱)۔ خو پہ دے طریقو کنبے اودس درمیانه کیفیت دے۔

المسألة الخلافية:

دخوب نہ مخکنبے د جنب دپارہ اودس کولو پہ حکم کنبے اختلاف دے:

امام نوویؒ پہ شرح د مسلم (۱۴۴/۱) کنبے فرمائی:

۱ - د اؤد ظاہریؒ او ابن حبیب مالکیؒ پہ نیز وضوء قبل النوم واجب دے، استدلال کوی پہ دے روایت د ابن عمرؓ باندے چہ پہ دے کنبے رسول اللہ ﷺ عمر فاروقؓ ته امر اوکرو چہ اودس اوکړه (توضاً واغسل ذکرک ثم نم)۔ متفق علیہ۔ او امر د وجوب دپارہ وی۔

دارنگہ مسلم (۱۴۴/۱) کنبے دی چہ عمر فاروقؓ د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو (أیرقد أحدنا وهو جنب؟ قال: نعم، اذا توضأ)۔ (یعنے آیا مونہ کنبے یو تن د جنابت پہ حالت کنبے اوده کیدے شی؟ وی فرمائل: هاؤ، کله چہ اودس اوکړی)۔ نورسول اللہ ﷺ اودس

شرط کړو د خوب کولو دپاره، نو دا دلیل دوجوب دے۔

۲ - دویم قول د جمهورو دے چه د خوب نه مخکښه اودس کول د جنب دپاره مستحب دی، او واجب نه دی، اودا تاسو چه کوم احادیث ذکر کړل نو په دے کښه امر د استحباب دپاره دے، اودلیل او قرینه په دے باندې داده چه نبی ﷺ نه نورې طریقې هم نقل دی، کما مر۔ چه د تیمم یا اودس کولو نه بغیر هم اوده شومې دے۔

دارنگه حدیث د ابن خزیمه (۱۰۹/۱) باب رقم (۱۷۱) او ابو عوانه او ابوداود رقم (۳۷۶۰) کښه دی، نبی ﷺ فرمائی:

(انما أمرت بالوضوء اذا قمت الى الصلاة) وسنده على شرط البخاری۔

او په دے سره تطبیق د تولو احادیثو هم راځي ځکه چه په حدیث د ام سلمه او عائشه کښه دی (ینام ولا یمس ماء)۔ او بل روایت د عائشه دے (توضاً وضوءه للصلاة) متفق علیه، او دارنگه حدیث د عمر (أیرقد أحدنا وهو جنب؟ قال: نعم، اذا توضأ)، کښه د اودس ذکر دے۔

نو تطبیق دا شو چه اودس مخکښه د خوب نه په حالت د جنابت کښه کول مستحب دی، او واجب نه دی، نو کله ئې پریخودل هم شته کما مر، فتدبر، نو هیڅ تعارض نشته۔ اوس د اودس کولو څه حکمت دے؟ په کومو احادیثو کښه چه امر په اودس کولو راغلی دے نو ددې څو حکمتونه دی (۱) یو دا چه په دے سره په نجاست کښه تخفیف او آسانی راځي، لکه ددې تائید په حدیث د شداد بن اوس کښه راغلی دے، کما رواه ابن أبي شیبة (۶۰/۱) بسند رجاله ثقات: (قال: اذا أجنب أحدکم من اللیل ثم أراد أن ینام فلیتوضأ، فانه نصف غسل الجنابة)۔ یعنې دا نیمائی غسل جنابت دے۔

۲ - دویم حکمت داده چه په یو ددوه طهارتونو کښه اوده شی په دے هیره سره چه هسه نه خوب کښ مړ نه شی۔

۳ - یادا چه په دے سره دوباره جماع کولو کښه نشاط اود طبیعت تازگی راځي۔ او ددې حکمتونو نه هم معلومیږي چه دا حکم استحبابی دے۔

۳ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ جُنُبًا فَأَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ أَوْ يَنَامَ، تَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : عائشہؓ فرمائی : نبی ﷺ بہ چہ کلہ جنب وو اود خوراک یا د خوب ارادہ بہ ئے اوکرہ نو د مانعہ داودس پشان اودس بہ ئے اوکرو۔ (بخاری، مسلم)۔
تشریح : فَأَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ :

د جنب دپارہ د خوراک نہ مخکس د لاس وینخلو حیثیت او اختلاف

پہ دے حدیث کنبے استحباب د اوداسہ دے دپارہ د جنب، کلہ چہ ارادہ د خوراک یا دخوب کوی، لیکن د خوب پہ بارہ کنبے اودس مؤکد دے، پہ نسبت سرہ اودس کولو ته دپارہ د خوراک۔

اوپہ روایت د ابوداود (۳۳/۱) اونسائی (۵۴/۱) کنبے دی (غسل یدیه)، یعنی جنب سرہ بہ د خوراک دپارہ لاس وینخی، هغه کنبے اودس نہ دے راغله۔ اوعام اوقاتو کنبے (بغیر د حالت د جنابت نہ) طعام دپارہ لاس وینخلو کنبے اختلاف دے۔

۱ - علامہ منذری پہ الترغیب (۱۵۱/۳) کنبے فرمائی : کره سفیان الثوری والشافعی ومالك بن انس والبيهقي - اود سفیان ثوریؒ نہ امام ترمذیؒ نقل کپی دی چہ طعام ته لاس وینخل بدعت دے (۶/۲)۔ اود دے قول د دلیل دپارہ علامہ منذریؒ د ابن عباسؓ مرفوعا روایت راوړے دے (انما أمرت بالوضوء اذا قمت الى الصلاة الخ)۔ اوپہ دے بارہ کنبے هیخ حدیث نشته، دا وجه ده چہ شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ پہ فتاوی (۵۶/۱) کنبے فرمائی : والأمر دائر بین الکراهة والاستحباب، فترکه أولى)۔ یعنی خوراک دپارہ غسل الیدین بعضے علماء مکروه گنری، او بعضے نور ورته مستحب وائی، اود شریعت قانون دادے چہ کلہ پہ یوشی کنبے د کراہت او استحباب احتمال راشی نو د هغه پریخودل ضروری وی۔ د نبی ﷺ نہ پہ دے بارہ کنبے هیخ صحیح حدیث نہ دے ثابت۔

۲ - قول ثانی : دادے چہ لاس وینخل د طعام دپارہ مستحب دی، دے قول والا سرہ

هیڅ دلیل نشته، سیوا د قیاس نه۔

البته شیخ البانی په سلسله الأحادیث الصحیحة (۳۹۰) والضعیفة (۲۰۰/۱) کښه فرمائی: مایو حدیث پیدا کړی دی چه نسائی (۵۴/۱) او ابوداود (۳۳/۱) کښه د عائشهؓ نه مرفوعاً نقل دی (کان اذا اراد أن ینام وهو جنب توضاً، واذا اراد أن یأکل غسل یدیه)۔

لیکن شیخ البانی په دې استدلال کښه خطاء شوی دی، ځکه چه په دې حدیث کښه د جنابت قید دی، یعنې د جنابت په حالت کښه به ئې چه کله د خوراک اراده اوکړه نو لاسونه به ئې وینځل، کما مر۔ او د جنابت په حالت کښه د خوراک دپاره لاس وینځل د ابن عمرؓ په نیز واجب دی، کما حکي ابن سید الناس فی شرح الترمذی - (نیل: ۲۷۱/۱)۔ او جمهور ورته واجب نه وائی، مگر مضبوط سنت ئې گنړی۔

لیکن اصح داده چه د خوراک نه مخکښه د غیر جنب دپاره لاسونه وینځل نه دی پکار، مگر کله چه گنده وی، نو بیا لاس وینځل ضروری وی، او مکروه نه دی۔ زیات تحقیق په، مرقات (۱۸۴/۸)، الترغیب والترهیب: ۱۵۰/۳، عرف الشذی ۶/۲ کښه اوگوره۔

۴ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يَعُوذَ فَلْيَتَوَضَّأْ بَيْنَهُمَا وَضُوءً). رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمه: ابی سعید خدریؓ فرمائی: رسول الله ﷺ فرمائیلی دی: کله چه پتاسو کښه څوک خپله بی بی ته راتگ اوکړی (جماع ورسره اوکړی) او بیا دوباره هغه ته دراتلو (یعنې جماع کولو) اراده اوکړی، نو هغه له پکار دی چه د دواړو ترمنځه اودس اوکړی۔ (مسلم)۔

تشریح: - د دوه ځل جماع کولو مینځ کښ د اودس کولو حکم

مسئله: کله چه یو کرتې جماع کولو نه پس دوباره جماع کولو اراده وی نو اودس کولو څه حکم دی؟ نو په دې کښه اختلاف دی؟۔

۱ - اهل ظواهر او ابن حبیب مالکیؒ رائه داده چه د دوه جنابتونو ترمنځ اودس کول واجب او فرض دی، دلیل: استدلال کوی ددې حدیث نه، چه نبی ﷺ امر کړی دی په

اودس کولو باندے، او امر د وجوب دپارہ وی۔ او دویٰ ہیخ علتونو له اعتبار نه ورکوی۔

۲ - د جمهورو علماء رائے داده چه امر د استحباب دپارہ دے، او اودس کول مستحب دی، او قرینه په دے باندے داده چه په حدیث د عاکم، ابن خزیمه او ابن حبان کنبے په همدے روایت د ابو سعید کنبے ورسره علت ذکر شوی دے (فانه أنشط للعود)، یعنی د دوباره جماع کولو دپارہ انسان قوی او تازه کیږی)۔

نو دا حدیث معلول بعلة دے، نو اودس کول واجب نه دی۔

۲ - دویم دلیل په استحباب د اوداسه باندے حدیث د ابو رافع دے، کما یأتی فی الفصل الثالث. وحديث أنس الأتي متصلا (يطوف على نسائه بغسل واحد)۔

۳ - دریم دلیل حدیث د ابن عباس دے (انما أمرت بالوضوء اذا قمت الى الصلاة)۔

۴ - څلورم دلیل: حدیث د عائشه دے چه طحاوی ص (۹۸) راوړی دے (قالت: كان النبي ﷺ يجمع ثم يعود ولا يتوضأ)، یعنی نبی ﷺ به دوباره جماع کوله او اودس به ئے نه کولو۔ نو دا اهل ظواهر و قول د دووه وجهو نه ضعیف شو، یو ددغه علت ذکر کولو دوجے نه، دویم روستو د حدیث د انس او ابو رافع د وجے نه، کما یأتی۔

فائده: فلیتوضأ بیتهما وضوء: کنبے ئے صرف په (فلیتوضأ) باندے اکتفاء اونه کړه بلکه (وضوء) مفعول مطلق ئے ورسره زیات کړو، اشاره ده دیته چه مراد د اوداسه نه هغه اودس دے کوم چه د مانځه دپارہ کیږی، لکه دا په روایت د بیهقی او ابن خزیمه (۱۰۸/۱) باب رقم (۱۶۹) کنبے ذکر دے۔ او وضوء لغوی نه دے مراد، چه صرف لاس وینځل دی۔ ځکه مفعول مطلق ئے د تاکید دپارہ ذکر کړو، نو په دے کنبے رد دے په هغه چا چه ددے وضوء نه ئے وضوء لغوی مراد کړی دے۔

۵ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ بِغُسْلٍ وَاحِدٍ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمه: انس فرمائی: نبی ﷺ به په یو غسل سره خپلو بیبیانو سره صحبت کولو۔ (مسلم)۔

تشریح : يَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ بِغُسْلٍ وَاحِدٍ :**مسائل الحديث : ۱ -** حدیث کنبے طاقت د نبی ﷺ تہ اشارہ دہ چہ حقوق د

بیبیانو پہ بنہ طریقہ سرہ پورہ کولے شی۔

۲ - د ہرنے جماع نہ پس غسل ضروری نہ دے، کما مَرَّ، ٹکک دلتہ نبی ﷺ نہ دے

کریے، اگرچہ پہ حدیث د ابو رافع کنبے راخی چہ ہرنے جماع سرہ ئے غسل ہم کریے دے،

ہغہ پہ استحباب باندے محمول دے، اودا حدیث بیانا للجواز دے۔

۳ - فقہاؤ کنبے دا مشہورہ دہ چہ خاوند بہ د بنحو تر مینخ پہ قسم (نمبر) کنبے یوہ

یوہ شپہ نمبر گدی، نو پہ ہغوی باندے پہ دے حدیث سرہ اشکال راغلے دے چہ نبی ﷺ

ٹنگہ پہ دے وخت کنبے پہ یوہ شپہ کنبے تولو بیبیانو تہ نزدے شومے دے! نو بیائے ددے نہ

جوابونہ کری دی۔

۱ - چا دا جواب کریے دے چہ نبی ﷺ باندے د بیبیانو تر مینخ قسم واجب نہ وو۔

۲ - بعضے وائی : رسول اللہ ﷺ چہ دا کار کریے دے نو دا پہ سفر د حج کنبے وو، او پہ

سفر کنبے قسم واجب نہ دے۔

۳ - یائے د نمبر والا نہ ئے اجازت غوبنتلے دے۔

۳ - بنہ جواب ابن حزم ظاہری کریے دے چہ اے فقہاؤ! ستاسو دا خبرہ د اصل نہ

ضعیفہ دہ چہ پہ قسم کنبے بہ یوہ یوہ شپہ مقرر وی۔ د الله د رسول ﷺ نہ دا نہ دہ ثابتہ

چہ ہغہ شپہ مقرر کریے وی، بلکه رسول اللہ ﷺ عدل فرمائیلے دے چہ عدل بہ کوی، او

دا عدل کلہ پہ شپہ سرہ وی، کلہ پہ گینتہ یا دوہ گینتہ سرہ وی، او دلتہ نبی ﷺ عدل

کریے دے، او کوم روایت کنبے چہ بیتوتت لفظ راغلے دے ہغہ بنا بر أغلب دے، دپارہ د

أسانی دے، ٹکک چہ یوہ یوہ گینتہ یا نیمہ نیمہ شپہ تیرو ل انسان تہ گرانہ وی، خوب ئے

خرابیری۔ اودا د عدل کولو یو قسم دے چہ شپہ تیرہ کری، یا دوہ دوہ شپہ۔

۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ. رَوَاهُ

مُسْلِمٌ. وَحَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ سَنَدُ كَرُهُ فِي كِتَابِ الْأَطْعَمَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

ترجمہ : عائشہؓ فرمائی : نبی ﷺ بہ پہ خپل ہر حالت کنبے د اللہ ذکر کولو۔ (مسلم)۔ اود ابن عباسؓ حدیث بہ ان شاء اللہ مونہ پہ کتاب الأطعمۃ کنبے ذکر کرو۔ (حکۃ ہلتہ مناسب دیے)۔

تشریح : يَذْكُرُ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ اَحْيَانِه :

مناسبت د حدیث دادیے چہ پہ حالت د جنابت کنبے د اللہ ذکر کول جائز دی، حکۃ چہ نبی ﷺ بہ پہ ہر وخت کنبے ذکر کولو اگر چہ جنب بہ وو۔ البتہ د جماع پہ حالت کنبے یا د بول و براز پہ حالت کنبے ذکر کول مکروہ دی۔ نو دا وختونہ ددیے (کل اُحیانہ) نہ مستثنیٰ دی۔ او پہ (کل اُحیانہ) کنبے د کل نہ مراد کل عرفی دی، یعنی عامو اوقاتو کنبے، نو ددیے نہ دا نہ لازمیری چہ گنے نبی ﷺ بہ د بول و براز پہ حالت کنبے ذکر کولو۔ اودا قسم کلام پہ ہرہ ژبہ کنبے وی، فلانے سپرے دا کار ہر وخت کوی، اودیے نہ مراد دا وی چہ اکثرے کوی۔

۲ - فائدہ : دا حدیث دلیل دیے پہ دیے چہ نبی ﷺ بہ دیے اودسیٰ پہ حالت کنبے ہم د اللہ ذکر کولو۔ نو د ہغہ علماؤ خبرہ ضعیفہ دہ چہ دا وائی : د اوداسہ نہ مخکنبے (بسم اللہ) وئیل حکۃ واجب نہ دی چہ پہ دیے کنبے د اللہ نوم او ذکر دیے، او دلیل دا پیش کوی چہ رسول اللہ ﷺ باندیے یو صحابی ابو الجہیمؓ سلام واچولو، او نبی ﷺ پہ حالت د بولو کنبے وو، کلہ چہ فارغ شو، نو پہ دیوال تے تیمم اووہلو، او بیائے د سلام جواب ورکرو، اودائے اوفرمائیل : چہ زہ دیے اودسیٰ پہ حالت کنبے ووم (و کرهتُ أن أذكر الله الا على طهارة - أبو داود)۔ حکۃ مے جواب در نہ کرو۔ دا استدلال طحاوی کریدیے او خطاء شویدیے۔

وجہ د ضعف دادہ چہ د نبی ﷺ طبیعت دا وو، چہ ہغہ بہ د اللہ ذکر پہ طہارت او پاکئی حالت کنبے خوبولو، لیکن د امت د آسانی دپارہ تے بغیر د طہارت حالت نہ ہم د اللہ ذکر کریدیے، نو ددیے نہ دا نہ لازمیری چہ گنے (بسم اللہ) وئیل پہ ابتداء د اوداسہ کنبے حکۃ واجب نہ دی، چہ پہ ابتداء د اوداسہ کنبے انسان لا اودس نہ وی کریدیے او پاک نہ وی۔ لہذا دا استدلال بعید او خطاء دیے، کما عرفت۔

الفصل الثانی - دویم فصل

- ۷ - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : اغْتَسَلَ بَعْضُ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صلی اللہ علیہ وسلم فِي جَفْنَةٍ فَأَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم أَنْ يَتَوَضَّأَ مِنْهُ، فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنِّي كُنْتُ جُنْبًا فَقَالَ : إِنَّ الْمَاءَ لَا يَجُنُبُ (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ، وَرَوَى الدَّارِمِيُّ نَحْوَهُ).
- ۸ - وَفِي شَرْحِ السُّنَنِ عَنْهُ عَنْ مَيْمُونَةَ بِلَفْظِ الْمَصَابِيحِ.

ترجمہ : ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی : نبی صلی اللہ علیہ وسلم ٹینے بیبیانو دیو خانک نہ غسل اوکرو، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارادہ اوکریہ چہ دھغے نہ اودس اوکری، نو ہغے بی بی اووٹیل : یا رسول اللہ ! زہ جنبہ ووم (اوما دے سرہ غسل کریدے)، نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : اوبہ خو نہ جنبی کیبری (یعنے د جنبی لامبلو یا دھغہ خہ اندام باندے پریوتو سرہ اوبہ نہ ناپاکہ کیبری)۔ (ترمذی، ابوداود، ابن ماجہ)۔ اودارمی ہم داسے روایت نقل کریے دے۔ او شرح السنہ کنبے ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ او ہغوی دبی بی میمونہ نہ دمصابیح پشان الفاظ روایت دی۔

تشریح : اغْتَسَلَ بَعْضُ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صلی اللہ علیہ وسلم فِي جَفْنَةٍ :

- ۱ - ددے نہ مراد میمونہ رضی اللہ عنہا دہ چہ د ابن عباس خالہ (ترور) دہ، لکہ دا پہ روایت د دارقطنی کنبے مصرح دہ۔ ۲ - (فی جفنة) نہ مراد (من جفنة) دے، یعنی لاس سرہ بہ ئے د خانک نہ اوبہ راخستے اوداسے نہ دہ چہ دننہ پہ خانک کنبس ناستہ وی۔
- ۳ - د جنب پہ لاس داخلولو سرہ اوبو تہ نجاست سرایت نہ کوی۔

- ۴ - حدیث دلیل دے پہ دے مسئلہ چہ سری دیارہ دزنانہ نہ پاتے شوو اوبو باندے اودس کول جواز لری، اودا د جمہورو مذہب دے، لکہ ددے تحقیق فصل ثالث کنبے راروان دے۔ او جمہور دا حدیث ناسخ گنری ددغہ حکم۔

إِنَّ الْمَاءَ لَا يَجُنُبُ : ۵ - دا لویہ فائدہ او قاعدہ کلیہ دہ، ٹکک (الماء) کنبے الف لام استغراقی دی، نو دا دلیل دے پہ دے چہ تولے اوبہ پاکے دی، کہ ہر خہ پہ کنبے پریوتی وی،

مگر کلمہ چہ یو د اوصاف ثلاثہ د ہفے پہ نجاست سرہ بدل شی، نو بیا بہ نجسے وی، کما یأتی تحقیق المسأله تفصیلا فی باب المیاء ان شاء اللہ تعالیٰ۔

درجۃ الحدیث : اسنادہ صحیح اخرجہ ابو داود (۶۸) و الترمذی (۶۵) وقال حسن صحیح وابن ماجہ (۳۷۰)۔

۱- وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ يَسْتَدْفِي بِي قَبْلَ أَنْ اُغْتَسِلَ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه وَرَوَى التِّرْمِذِيُّ نَحْوَهُ وَفِي شَرْحِ السُّنَنِ بَلْفُظِ الْمَصَابِيحِ.

ترجمہ : عائشہ فرمائی: رسول اللہ ﷺ بہ چہ کلمہ د جنابت غسل اوکرو، نو بیا بہ ہفہ زما د غسل کولو نہ مخکنیے ما پورے (جوختیدلو سرہ) خان گرمولو۔ (ابن ماجہ) او امام ترمذی ہم دغسے روایت نقل کرے دے او شرح السنہ کنبے دمصابیح دلفظ پشان روایت منقول دے۔

تشریح : ثُمَّ يَسْتَدْفِي بِي یعنی ما باندے بہ ئے خان گرمولو، استدفاء دفعہ نہ دے گرمایش تہ وائی۔ د حدیث مطلب دادے چہ عائشہ فرمائی: نبی ﷺ چہ بہ کلمہ د ہمبستری کولو نہ فارغ شو نو مانہ بہ ئے مخکنیے غسل کولو، بیا چونکہ د یخنی پہ موسم کنبے د غسل کولو پہ وجہ انسان یخنی محسوسوی، دے وجے نہ نبی ﷺ چہ بہ کلمہ اولامبل، نو بیا بہ راغے او خپل اندامونہ مبارک بہ ئے زما د بدن سرہ یو خانے کپل، دے دپارہ چہ تودشی۔ نو دے حدیث نہ معلومہ شوہ چہ:

۱- د جنب بدن او خرمن پاکہ دہ، ٹککہ چہ ظاہر دادہ چہ نبی ﷺ د عائشہ پہ بدن باندے خان گرم کرے دے اگرچہ دا احتمال ہم شتہ چہ پہ جامہ ئے خان مپلے وی، لیکن غالباً گرمی پہ بدن سرہ حاصلیری، ٹککہ بدن گرم وی نو انسان پہ دے سرہ زر گرمیری، او بلہ داچہ دلتہ د جامے ذکر ہم نشتہ، بلکہ دا د جنابت نہ پس د بریندہ والی حالت معلومیری۔ (طیبی)۔

۲- دا حدیث دلیل دے پہ دے چہ مستعملے اویہ بالکل پاکے دی، ٹککہ چہ د نبی ﷺ

د اندامونو نه د ځان گرمولو په وخت کښه به ضرور لوندواله او څاڅکي د عائشې په بدن لگیدلې وې، یاد هغه په جامو باندې لگیدلې وې، او بیا به نبی ﷺ نه بیرته را نقل شوی وې. اودا په هیڅ حدیث کښه نشته - نه په صحیح اونه په ضعیف کښه - چه نبی ﷺ به هغه اندامونه وینځل کوم چه به د عائشې د بدن سره د ځان گرمولو په وخت لگیدلې وو. معلومه شوه چه مستعمله اوبه پاکې دی.

بیا ددې ځان گرمولو په حکم کښه خوب کول هم دی، چه سرې اولامبې اود بنځه د غسل نه مخکښه هغه سره اوده شی. دا هم جائز ده. کما قال به الترمذی، اودا اتفاقی مسئله ده.

درجه الحديث : حسنه القاری، وقال الترمذی : هذا حديث ليس به بأس، ولكن في سنده حريث بن عمرو الفزاري، وقد ضعفه أكثر العلماء، قال البخاري : فيه نظر، وقال الحافظ في التريب : ضعيف، وقال ابن العربي : حديث لم يصح، ولم يستقم، فلا يثبت به شيء. شرح الترمذی : ۱۹۱/۱. وقال الالباني في تعليق المشكاة (۱۴۳/۱) رواه ابن ماجه في سننه رقم (۵۸۰) وسنده ضعيف فيه شريك عن حريث. فقله في المرفقات (۳۳۳/۱) وسنده حسن - غير حسن وقول الترمذی ليس به بأس غير صحيح - لان فيه كل البأس كما عرفت من حال حريث وحسبك دليلا قول البخاري فيه وهو - شيخ الترمذی - فيه نظر.

او معنی ددې حدیث د نورو ځایونو د دین نه معلومه ده.

۱۰ - وَعَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ مِنَ الْخَلَاءِ فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَأْكُلُ مَعَنَا اللَّحْمَ، وَلَمْ يَكُنْ يَحْجُبُهُ - أَوْ يَحْجِزُهُ - عَنِ الْقُرْآنِ شَيْءٌ لَيْسَ الْجَنَابَةُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَرَوَى ابْنُ مَاجَهَ نَحْوَهُ.

ترجمه : علی فرمائی: رسول الله ﷺ به د بیت الخلاء نه را اووتلو او (د اودس کولو نه به ئه مخکښه) مونږ ته قرآن لوستلو. او (هغه وخت به ئه) مونږ سره غوښه خوړله. نبی ﷺ به د جنابت نه سیوا بل هیڅ شی د قرآن لوستلو نه نه منع کولو. (أبو داود. نسائی. او ابن ماجه ددې پشان روایت نقل کړیدي).

تشریح: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ مِنَ الْخَلَاءِ فَيُقْرَأُ الْقُرْآنَ :

دے حدیث نہ وہ مسئلے معلوم میری: (۱) بے اودسی باندے د قرآن کریم تلاوت کول جائز دی۔ (۲) لیکن د قرآن کریم تلاوت د جنابت پہ حالت کنبے کول جائز نہ دی۔ نبی ﷺ بہ نہ کولو۔ تفصیل داسے دے:

مسئلہ: بے اودسی سرہ قرآن لوستل څہ حکم لری؟

نو اول داچہ پہ یادو د حفظ نہ لولی، نو پہ دے کنبے اتفاق دے چہ دے اودسی پہ حالت کنبے قرآن کریم لوستل جائز دی، اودا د قرآن کریم بے ادبی نہ دہ، هاو، د افضلیت خلاف خبرہ دہ، اور رسول اللہ ﷺ چہ دا عمل کرے دے نو دا د امت د آسانتیا دپارہ، اود نبی ﷺ دپارہ مفضلو شی باندے عمل کول امت تہ دخودنہ دپارہ د هغه پہ حق کنبے افضل دی۔
حکمت پہ کنبے دادے چہ قرآن کریم ډیر لوستلے کیږی، کہ هروخت دے دپارہ اودس کول ضروری شی نو مسلمانان بہ په حرج او تنگسیا کنبے پریوخی۔ دے اودسی پہ حالت کنبے قرأت کول شاه ولی الله صاحب پہ حجة الله کنبے هم ذکر کریدی۔

د بے اودسی په حالت کنب د قرآن کریم تلاوت کولو حکم

۲ - دویمہ مسئلہ: دے اودسی په حالت کنبے قرآن له لاس وروړلو کنبے اختلاف دے
۱ - ابن عباس شعبی او ضحاک ابن جزم، امام بخاری، وغیرہ فرمائی چہ په اودسه شخص قرآن کریم راخستے شی۔ دوی **دلیل** دا بیانوی چہ په دے باره کنبے دنهی او منع هیخ حدیث نہ دے ثابت، او اصل برائت اصلیه دے۔

۲ - دویم **دلیل**: مسلم رقم (۱۷۷۳) بخاری (۳/۱) کنبے حدیث د هرقل کنبے دا الفاظ دی (فقرأ فاذا فيه بسم الله الرحمن الرحيم، ويا اهل الكتاب تعالوا، الآية)، نو هرقل د قرآن کریم آیت لاس کنبے اخستے دے او هغه ئے لوستلے دے، حال داچہ هغه کافرو، او کفار د جنابت نہ ځان نہ پاکوی۔ او دیو آیت او ټول قرآن حکم یو شان دے په احترام کولو کنب۔

۲ - **قول ثانی**: د جمهور وائمہ اربعه و دے چہ په اودسه شخص قرآن نشی مسه

کولے، دے بارہ کنبے دیر دلائل دی، بعضے د هغه نه دادی:

۱ - **اول دلیل:** دارقطنی (۱۲۱/۱) کنبے د ابو بکر بن محمد بن عمرو بن حزم عن أبيه عن جده په روایت نقل دی چه رسول الله ﷺ اهل یمن ته خط اولیرلو او په هغه کنبے نه ورته داسه افرمائیل: (لا یمس القرآن الا طاهر)، ورجاله ثقات۔ دا حدیث اگر چه مرسل دے مگر طبرانی (۳۲۲/۱) او حاکم (۴۸۵/۳) او بیهقی (۸۸/۱) کنبے دا په گنړو طریقو اوسندونو سره نقل دے، چه بعضے د بعضو دپاره مقوی او مؤید دی۔ دا وجه ده اسحق ورته صحیح وئیلے دے، او امام احمد پرے استدلال کړے دے۔ دارنگه شیخ البانی ورته په ارواء الغلیل (۱۵۸/۱) کنبے صحیح وئیلے دے، وکذا فی التلخیص۔

نو معلومه شوه چه په اودسه شخص دپاره قرآن مسه کول منع دی۔ او د طاهر معنی په مؤمن سره کول لکه بعضو کړیده۔ بعید دی۔

۲ - **دویم دلیل:** موطأ مالك (۴۲/۱) رقم (۵۹۱) او بیهقی (۸۸/۱) او طحاوی (۶۱/۱) د مصعب بن سعد بن أبي وقاص په روایت نقل کړی دی چه ما خپل پلار سعد بن أبي وقاص ته قرآن نیولے وو (هغه راته قرأت کولو)، نو ما خپل ذکر او گړولو، نو ماته سعد افرمائیل: لاړشه اودس او کړه، ځکه چه تا ذکر مسه کړو۔

نو دا واضح مؤید دے چه سعد رضی الله عنه هم په اودس سره قرآن کریم مسه کول نا جائز گنړل، ځکه خپل ځو ته د اودس حکم کوی۔

۳ - **بل روایت:** اثر د سلمان فارسی دے، علقمة فرمائی: مونږ د سلمان سره سفر کنبے وو، هغه قضائے حاجت او کړو، مونږ ورته او وئیل: اودس او کړه چه د قرآن دیو آیت په باره کنبے درنه تپوس او کړو، هغه افرمائیل: (سلونی فانی لست أمسه)، مانه تپوس او کړی ځکه زه خو قرآن له گوته نه وړم۔ (فقرأ علينا ما أردنا ولم يكن بيننا وبينه ماء)، رواه الدارقطني (۱۲۳/۱) عن سلمان بأسانيد رجالها ثقات. ذكره في الدين الخالص (۴۱۳/۲) والحاكم (۱۸۳/۱) والسنن الكبرى (۸۸/۱)۔

۴ - قرآن کریم نه استدلال کوی ﴿لا یمسه الا المطهرون﴾، په دے کنبے یو تفسیر دادے چه ضمیر منصوب قرآن ته راجع شی او د مس نه ظاهری مس (لاس لگول) مراد

شی، اود مطہرون نہ اودس والاخلق مراد شی۔ اوجملہ خبریہ پہ معنی د جملہ انشائیہ سرہ شی۔ نو معنی دا جو پیری (گوتے دے قرآن تہ نہ وروری مگر ہغہ خلق چہ پاک - پہ اوداسہ کنبے - وی)۔

دا استدلال مونہ ٹکھہ روستو کرو چہ دالگ غوندے بعید دے دسیاق نہ۔

اودا قول راجح دے ٹکھہ پہ دے کنبے ادب او تعظیم د قرآن دے۔ اوللہ فرمائی:

﴿وَمَنْ يَعْظُمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾ الحج آیت (۳۲) داللہ شعائرو

تعظیم او ادب کول د زرونو د تقوی سبب دے، اودا دوه آثار پہ کنبے ہم دی د صاحبو۔ امام بخاری وغیرہ پرواز چونکہ پیر اوچت دے، پہ دے وجہ د ہغہ پہ نیز مرفوع صحیح روایت نشہ، اودا آثار د صاحبو دی۔ او اثر د صحابی حجت ندے۔ فتح الباری (۳۶۷/۱)۔

وَيَاكُلُ مَعَنَا اللَّحْمَ: دے کنبے اشارہ دہ چہ د غویسے خورلو نہ روستو تلاوت کولو دپارہ اودس کول ضروری ندی بلکہ بغیر د اودس او مضمضے نہ ہم تلاوت د قرآن کریم جائز دے۔

وَلَمْ يَكُنْ يَحْجُبُهُ - اَوْ يَحْجِزُهُ - عَنِ الْقُرْآنِ شَيْءٌ لَيْسَ الْجَنَابَةِ:

یعنے د قرآن کریم نہ بہ ہیخ شی نہ منع کولو مگر جنابت بہ منع کولو۔

لیس الجنابہ: لیس د ادواتو د استثناء نہ دے پہ معنی د غیر سرہ او شی کنبے چہ کوم عموم دے نو دے نہ مراد ہغہ حالات دی چہ د قرآن کریم لوستل پہ کنبے جائز وی او تہول حالات ندی مراد ٹکھہ د بول او غائط پہ حالت کنبے قرآن لوستل منع دی۔ اودا خبرہ عقلا معلومہ وہ پدے وجہ ئے صرف جنابت ذکر کرو۔

مسئلہ: آیا جنب قرآن لوستے شی؟

۲ - دویم قسم: د جنب دپارہ قرآن لوستلو کنبے ہم اختلاف دے:

۱ - اول قول: د بعض علماؤ دے لکہ امام بخاری، ابن حزم، ابن المنذر، داؤد

ظاہری او طبری: دوی وائی جنب سرے وی کہ زنانه د قرآن کریم تلاوت کولے شی۔ اوپہ دے مدعی باندے دوه درے دلائل بیانوی:

۱ - اول دلیل داچہ پہ منع د قرأت کنبے ہیخ حدیث صحیح نہ دے ثابت، او اصل

برائت اصلیہ دے، اوکہ دا کار حرام وی نو نبی ﷺ به ددے بیان کرے وی۔

۲ - **دویم دلیل** : امام بخاریؒ پہ خپل صحیح (۴۴/۱) کنبے : باب تقضى الحائض المناسك كلها الا الطواف بالبيت ، کنبے آثار نقل کری دی فرمائی : (ولم ير ابن عباس بالقراءة للجنب بأسا . وقال ابراهيم : لا بأس أن تقرأ الآية) ، یعنی ابن عباس جنب دپاره قرآن کریم لوستل جائز گنری۔ او ابراهیم نخعی په یو آیت لوستلو کنبس باک نه گنری۔

۳ - **دریم دلیل** : مخکنبے حدیث د هرقل تیر شو چه هغه په حالت د کفر کنبے د نبی ﷺ خط لوستلے وو، کوم چه مشتمل وو په آیت قرآنیہ باندے۔ حال دا چه کفار د جنابت نه د غسل کولو پرواه نه ساتی۔ او دیو آیت تلاوت کول او دتول قرآن تلاوت کول په حکم کنبے یو برابر دی۔ او دوی راتلونکی روایت د ابن عمرؓ ته ضعیف وائی، یعنی (لا تقرأ الحائض ولا الجنب شیئا من القرآن)، رواه الترمذی وفي اسنادہ اسماعیل بن عیاش وهو ضعیف فی الروایة عن الحجازیین وهذامنھا۔

۲ - **قول ثانی** : دادے چه د جنب دپاره د قرآن تلاوت کول مکروه دی، او حرام نه دی (وهو الأحوط عندی)۔ او په دے باندے **دلائل** دادی :

۱ - **اول** : دا حدیث الباب دے چه امام ترمذیؒ رقم (۱۴۶) ، ابوداؤد (۲۲۹) ، ابن ماجه (۵۹۶) ، طحاوی (۷۰/۱) او ابن حبانؒ په خپل صحیح (۸۵/۲) او بغویؒ په شرح السنه (۵۳۱/۱) کنبے راوړے دے : (عن علی کان رسول الله ﷺ لا يحجبه عن القرآن شيء ليس الجنبه)۔ او ددے حدیث راویان ثقات دی، سیواد عبد الله بن سلمه نه چه شاگرد د علیؓ دے، دده په آخر عمر کنبے حافظه خرابه شوی وه۔ دا وجه ده ابن حجر عسقلانیؒ فتح الباری (۳۲۴/۱) کنبے فرمائی : حقه خبره داده چه دا حدیث د قبیلے د حسن نه دے، او صالح دے دپاره د دلیل۔ لیکن دلالت په تحریم باندے نه کوی، ځکه دا مجرد فعل دے، یعنی ترك محضه دے او دا دلالت په حرمت نه کوی۔ ځکه کیدے شی چه نبی ﷺ ته په دے حالت کنبے تلاوت خوند نه ورکولو، او په افضلیت ئے عمل کولو، نو د نبی ﷺ په دے حالت کنبے قرآن نه لوستل دلیل د حرمت نه دے۔

۲ - **دلیل** : حدیث د أبو الجهمؒ کنبے دی چه نبی ﷺ ده ته د سلام نه ورکولو په

جواب کنبے اوفرمائیل کله چه هغه په بولو مشغول وو: (انی کرهت أن أذكر الله الا على طهر) متفق عليه. وأخرجه الطحاوی: ۶۸/۱۔

دا حدیث دلیل دے چه نبی ﷺ د الله ذکر په حالت دپے اودسئ کنبے بد او مکروه گنرلے دے، نو د قرآن کریم تلاوت کول به په طریقه اولی سره په حالت د جنابت کنبے مکروه وی، ولے چه دا خو لوئی ذکر دے د الله۔ دا حدیث دلیل د کراهت دے، څکه د نبی ﷺ طبیعت دا وو چه په اودسئ کنبے به ئے ذکر نه خوښولو۔ اگر چه دپے اودسئ په حالت کنبے ترے ذکر کول هم ثابت دی، (یذكر الله على كل أحيانه)۔

۳ - **دلیل:** مجمع الزوائد (۲۷۶/۱) والمرعات (۱۵۵/۲) کنبے قولی حدیث راغله دے چه نبی ﷺ نه تپوس اوشو چه جنب به قرآن وائی؟ وے فرمائیل: (لا، ولا آية)۔ وسنده صحیح ورجاله موثقون۔ یعنی یو آیت به هم نه لولی۔

۴ - **دلیل:** طحاوی (۶۹/۱) کنبے د عمر، علی، ابن عباس، ابن عمر او سلمان - رضی الله عنهم - نه نقل کړی دی (انهم کرهاوا قراءة القرآن للجنب)، یعنی: دوی به د جنب دپاره قرآن کریم لوستل مکروه گنرل۔

وصح عن عمر - رضی الله تعالى عنه - أنه كان يكره أن يقرأ القرآن وهو جنب۔ (رواه البيهقي في الخلافيات، باسناد صحيح. مرعاة: ۱۵۵/۲)۔

۵ - **قیاسی دلیل:** د جنابت نجاست زائل کول آسان دی، هیڅ مشقت په کنبه نشته، نو څه وخت روستو دے تلاوت او کړی، کله چه ښه ځان پاک کړی۔ په خلاف د حیض او نفاس د حالت نه چه دا د انسان په وسع او اختیار کنبه نه وی۔ کما یأتی. کذا فی فتاوی الدین الخالص (۲/۴۰۱)، والمجموع شرح المذهب: ۱۵۹/۲، والارواء: ۲/۲۴۱، وتمام المنه ص: ۱۱۲، والدارقطني: ۱/۱۱۷۔

فائده: د جنب دپاره د قرآن د لوستلو د کراهیت په باره کنبه روایتونه صحیح دی، لیکن د امام بخاری پرواز اوچت دے، دهغه په شرائطو برابر نه دی، دے وچه نه دے له هغه اعتبار نه ورکوی۔

د حائضه او نساء زنانه د قرآن لوستلو حکم

۳- دریم: دحائضے اونفاسے زنانه دپاره قرآن لوستل حفظاً ونظراً، نو دا هم اختلافی مسئلہ ده:

۱- **اول قول**: د امام بخاریؒ، امام مالکؒ، قول قدیم د امام شافعیؒ، طبریؒ، ابن المنذرؒ او داود ظاہریؒ دی: چه د حائضے اونفساء دپاره قرآن لوستل جواز لری، ورجحه ابن تیمیہ و ابن الحزم **دلائل** ددی قول دا دی:

۱- **اول دلیل**: امام بخاریؒ فرمائی: باب تقضى الحائض المناسك كلها الا الطواف بالبيت - ۴۴/۱ --- بیائے دعائشے روایت راوړی چه دا د حج په سفر کښه حائضه شوه، نبی ﷺ ورته او فرمائیل: (فاعلى ما يفعل الحاج، غير أن لا تطوفى بالبيت حتى تطهرين). او قرأت د قرآن کریم د حاجیانو په اعمالو کښه بهتر عمل دی، او دلته ئه صرف د طواف استثناء او کړه، نه د بل شی، نو دا دلیل دی چه قرأت د حائضے اونفساء دپاره جائز دی. ځکه دا د بیان ځائے دی او قرأت نه منع اونشوه. او دا یو دلیل هم کافی دی.

۲- **دویم دلیل**: امام بخاریؒ مسنداً او معلقاً (۴۴/۱) د اُم عطیهؓ نه روایت راوړی: (قالت: کنا نؤمر أن يخرج الحيض فيكبرن بتكبيرهم، ويدعون الحديث). یعنې: مونږ حائضه زنانو ته به د حیض په حالت کښه دا امر کیدي شو چه عیدگاه ته اووځو، او د سړو سره تکبیرونه او وایو او دعاگانے اوکړو.

طریقه د استدلال ددی حدیث نه داسه ده: چه د قرأت د قرآن او د تکبیرونو او دعاگانو تر مینځ په تکریم کښه هیڅ فرق نشته. حال دا چه دلته د حائضے دپاره دا اجازه او شوه چه په حالت د حیض کښه تکبیر او دعاء او کړی، او د دعاگانو کښه به قرآنی دعاگانے غوښتل هم راځی، نو قرآن به په دی حالت کښه لوستلے شی. نو دا دلیل شو ددی خبری چه د حائضے اونفساء دپاره د قرآن کریم تلاوت کول جائز دی. او بل طرفه د منع دلیل نشته، ځکه د دعاء القرآن احترام او د قرآن احترام دواړه ضروری دی.

۳- **دریم دلیل** قیاسی عقلی:

شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ په فتاوی (۱۹۱/۲۶) کښه فرمائی: د نبی ﷺ په زمانه کښه به زنانه حائضے اونفاسے کیدلے، نو که د مانځه پشان د قرآن قرأت هم په هغوی حرام

وے نو دا به نبی ﷺ ضرور بالضرور امت ته بیان کریے وے، او أمهات المؤمنینؓ به زده کریے وے، او دا به ئے بیا امت ته را نقل کریے وے۔ هرکله چه په دے باره کنبے هیخ نهی نشته، نو معلومه شوه چه دا حرام نه دے۔

۴ - دارنگه حائضه او نفاسه زنانه ته وینه راخی خو دهغه په کنبے اختیار نه وی چه د خانه ئے دفع کری، نو دهغه نه به ډیر درسونه تیریری (چه که چرے طالب العلمہ وی) اود نورو شاگردانو نه به روستو پاته کیږی، دغه شان که چرے مدرسه وی نو په تعلیم کنبے به اهمال او نقصان واقع شی۔ لهذا زنانه په قرأت د قرآن کنبے ډیر حاجت لری۔ او شریعت کنبے ددے منع هم نه ده راغلی۔ نو مونږ پرې ولے د عبادت او علم او تعلیم دروازه بنده کړو، اود خان نه شارعان جوړ کړو۔

۵ - الزامی دلیل: احناف نیم آیت او تقطیع د آیت (نیم نیم آیت لوستل) او سعید بن جبیر او ابراهیم نخعی مکمل آیت تلاوت کول د حائضه دپاره جائز کری دی، کما رواه البخاری (۴۴/۱) والدارمی (۱۸۹/۱) والطحاوی (۷۱/۱)۔ نویو آیت یا نیم آیت ټول د قرآن حصه ده، نو په فرق باندې دلیل پکار دے، او هیخ دلیل نشته، بلکه دیو آیت او نیم آیت احترام به هم هغه شان واجب وی څنگه چه د ټول قرآن احترام واجب دے، نو دوی له هم دا پکار دی چه قائل شی په جواز د قرأت د قرآن د حائضه دپاره۔ دارنگه احنافو قرآنی دعاگانے لوستل هم د حائضه دپاره جائز گنړلی دی، نو په دے هم هیخ دلیل نشته، او هیخ فرق نشته په مابین د قرآن اود دعاء د قرآن کنبے په احترام کولو کنبے، ولے چه دواړه قرآن واجب الاحترام دے۔

۶ - دارنگه محلی د ابن خزم (۹۵/۱) کنبے د عثمان رضی الله عنه او سعید بن المسیب اثر نقل دے چه حائضه زنانه سجده تلاوت کولے شی، نو دا دلیل دے چه قرآن هم لوستلے شی۔ فتدبر!۔

۲ - القول الثانی: امام احمد، شافعی، او ابو حنیفه په نیز حائضه او نفاسه دپاره قرآن لوستل حرام دی، البته امام ابو حنیفه د قرأت د مادون الآیه قائل دے، کما مر۔

۱ - اول دلیل: راتلونکے حدیث (۱۱) د ابن عمر مرفوعا دے (لا تقرأ الحائض ولا

الجنب شیئا من القرآن) رواه الترمذی : (۳۴/۱)۔

لیکن ددینہ **جواب** دادے چہ حافظ عسقلانیؒ پہ فتح الباری (۳۴۴/۱) کنبے فرمائی :
: حدیث د ابن عمرؓ پہ تولو طر قو سرہ ضعیف دیے، نو قابل د استدلال نہ دیے، او امام احمدؒ
فرمائی : انه حدیث باطل۔ او ترمذیؒ ہم ضعیف کرے دیے، کما یأتی۔ فیہ اسماعیل بن
عیاش۔ وقال ابن تیمیة : ضعیف باتفاق أهل العلم. وضعفه الالبانی۔

۲۔ **دویم** : اثر د جابر بیہقی (۳۰۹/۱) او دارقطنی (۱۲۱/۱) کنبے راوے دیے
فرمائی : (لا یقرأ الحائض ولا الجنب والنساء القرآن)۔

جواب : دا اثر ہم ضعیف دیے، پہ دیے کنبے ابن ابی انیسہ راوی ضعیف او کذاب
دیے، او ہر چہ مرفوعاً نقل دیے نو پہ ہفے کنبے محمد بن الفضل متروک او وضاع راوی
دیے۔ انظر التعليق المغنی علی سنن الدارقطنی (۱۲۱/۱)، دا وجہ دہ علامہ ابن الحزم پہ
المحلی (۹۵/۱) کنبے فرمائی : پہ منع کنبے چہ ثومرہ احادیث راغلی دی ہفے تولا
ضعیف دی، قابل د استدلال نہ دی۔

درجۃ الحدیث : رواه أبو داود والنسائی وروی ابن ماجه نحوه :

دا حدیث ترمذی مختصراً ذکر کرے دیے او فرمائی دی : هذا حدیث حسن صحیح۔
دارنگہ ابن حبان، ابن السکن، بغوی پہ شرح السنہ کنبے او حاکم او ذہبی ہم ورتہ صحیح
وئیلی دی۔

حافظ ابن حجر فتح الباری (۳۲۴/۱) کنبے فرمائی : بعض علماء ددیے روایت بعض
راویانو تہ ضعیف وئیلی دی مگر حقہ خبرہ دادہ چہ دا حدیث د قبیلے د حسن نہ دیے، او
قابل دیے دیارہ د احتجاج او دلیل نیولو۔ او کومو علماء چہ ورتہ ضعیف وئیلی دی، لکہ
امام احمدؒ وغیرہ، نو ہفے د عبد اللہ بن سلمہ المرادی الکوفی پہ وجہ، چہ دا پہ آخری
عمر کنبے د حافظے پہ لحاظ سرہ کمزوری شوی وو، لیکن دا راوی صدوق دیے، کما قال فی
المرعاة (۱۵۴/۲) او ددیے حدیث پہ معنی بل متابع موجود دیے، او ہفے جید الاسناد دیے،
امام احمدؒ پہ خپل مسند (۱۱۰/۱) کنبے ذکر کریدیے پہ روایت د علیؒ او ہفے قولی
روایت دیے، چہ پہ ہفے سرہ د روایت نہ د خطائی شبہہ ختمیہ پی، او ہفے دا چہ علی رضی

اللہ عنہ د نبی ﷺ د اوداسہ حکایت اوکړو، بیائے د قرآن کریم تلاوت اوکړو، بیائے اوفرمائیل : (هذا لمن ليس بجنب، فاما الجنب فلا، ولا آية) - لیکن شیخ البانی په ارواء الغلیل ۲/ ۲۴۴ رقم (۲۸۵) کښ او امام نووی ورته ضعیف وئیلے دے لکه امام نووی په المجموع (۱۵۹/۲) کښ د ترمذی تصحیح نقل کولو نه پس تعقیب کوی وائی :
وقال غيره من الحفاظ المحققين هو حديث ضعيف وضعفه الشافعي والبيهقي -

او شیخ البانی وائی چه قولی روایت د علیٰ چه په مسند احمد کښ نقل شویدے هغه ددے حدیث الباب متابع نشی جوړیدے بلکه هغه هم ضعیف دے دهغه په سند کښ ابو الغریف راوی دے چه سوی د ابن حبان نه بل چائے توثیق ندے کړے، بیا وائی چه ددے تحقیق نه دا ثابت شوه چه راجح دا ده چه دا متابع حدیث موقوف دے په علیٰ او که بالفرض د هغه نه صحیح ثابت شی بیا هم دا شاهد نه گرځی د مرفوع حدیث - انتهی - نو دا روایت مختلف فیہ شو -

۱۱ - وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا تَقْرَأُ الْحَائِضُ وَلَا الْجُنُبُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ .

ترجمه : ابن عمرؓ فرمائی : رسول الله ﷺ فرمائی دی : حائضه او جنب به د قرآن هیڅ حصه نه لولی - (ترمذی) -

تشریح : حدیث کښے مسئله مخکښے تیره شوه -

درجه الحديث : دا حدیث ضعیف جدا دے - حافظ ابن حجر فتح الباری (۳۴۴/۱) کښے فرمائی : اما حدیث ابن عمر فضعیف من جميع طرقه . وقال احمد : انه حديث باطل - او امام ترمذی هم ضعیف کړے دے، اود امام بخاری نه ئے ددے تضعیف نقل کړے دے - کما فی تحفة الأحوذی . وقال ابن تیمیة : ضعیف باتفاق أهل العلم - څکه په دے کښے اسماعیل بن عیاش دے، اودده روایت د اهل حجاز او عراق نه نه دے صحیح، اودلته ئے د حجازینو نه روایت کړے دے، او ابن ابی حاتم فرمائی : حدیث اسماعیل بن عیاش هذا خطا -

۱۲ - وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (وَجْهُوا هَذِهِ الْبُيُوتَ عَنِ الْمَسْجِدِ فَإِنِّي لَا أُحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحَائِضٍ وَلَا جُنُبٍ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمہ: عائشہ فرمائی: رسول اللہ ﷺ اوفرمائیں: ددے کورونو دروازے د مسجد طرف نہ واروی، حکہ زہ د جنب او حائضے بنجے دیارہ مسجد حلال نہ گنیم۔ (رواہ ابوداود)۔

تشریح: فَإِنِّي لَا أُحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحَائِضٍ وَلَا جُنُبٍ :

د بعضے کوتو دروازے مسجد نبوی طرفتہ وے چہ دھغے نہ بہ خلق مسجد تہ داخلیدل اوپہ کنبے تیریدل بہ، نبی ﷺ ورتہ أمر اوکرو چہ ددے دروازے بل طرفتہ واروی چہ جنب او حائضہ زنانه پہ مسجد کنبے تیر نشی۔

مسئلہ: د حائضہ پہ بارہ کنبے خواتفاق دے چہ مسجد تہ نشی راتلے۔

۱ - یو دلیل دا حدیث دے۔ ۲ - دویم: مسلم کنبے حدیث عائشہ دے: (ان حیضتک لیست فی یدک) روستہ باب الحيض کنس راخی۔ اود جنب بارہ کنبے تفصیل دے:

۱ - امام ابو حنیفہ فرمائی: جنب دیارہ مسجد تہ راتل او تیریدل کہ پہ اوداسہ کنبے وی کہ بے اودسہ وی، لگ ساعت دیارہ وی، کہ ڊیر ساعت دیارہ تولو احوالو کنبے داخلیدل حرام دی۔

۱ - **دلیل** اطلاق ددے حدیث دے، چہ دا حدیث مطلق دے تولو احوالو تہ شامل دے۔

۲ - **دویم دلیل:** حدیث د علی رضی اللہ عنہ دے لکہ روستو راوان دے (لا تدخل الملائکۃ بیتا فیہ صورۃ ولا کلب ولا جنب)۔ دا حدیث ہم مطلق دے۔ (وسندہ صحیح دون زیاده جنب کما سیأتی)۔

۲ - امام شافعی، مالک فرمائی: مسجد کنبے تیریدل ورلہ جائز دی، خو ڊیر ایساریدل ورلہ ناجائز دی۔ دوی استدلال کوی د آیت ﴿ولا جنبا الا عابری سبیل﴾ نہ، علامہ شوکانی فرمائی: عبور پہ حائے د مانحہ کنبے کیری نہ پہ مانحہ کنبے، نو معنی د آیت بہ داشی (ولا تقربوا مواضع الصلاة حال کونکم جنبا الا حال عبورکم المسجد من جانب الی جانب) اودا تفسیر د ابن مسعود دے۔ دویم تفسیر د علی رضی اللہ عنہ نہ نقل

دے چہ (عابری سبیل) نہ مراد مسافرین دی، یعنی مسافر خلقو له د جنابت پہ حالت کنبے
پہ مسجد کنبے ایساریدل جائز دی، لکه طالبان وغیرہ۔ لیکن دا تفسیر دلتہ مقصود نہ
دے۔

۳- امام احمدؒ اویحییٰؒ فرمائی: جنب دپارہ مسجد تہ داخلیدل جائز دی، کله چہ
اودس اوکری او بغیر د اوداسہ نہ ناروا دی۔

دلیل: ۱- أصحاب صفہ بہ مسجد کنبے اوسیدل او نبی ﷺ ورتہ امر نہ دے کرے
چہ پہ حالت د جنابت کنبے بہ نہ پاتے کپری۔

۲- **دلیل:** نور آثار ابن ابی شیبہ (۱/۱۴۶) کنبے راوپی دی۔ (کان أصحاب رسول
اللہ ﷺ یدخلون المسجد یتوضؤون وهم جنب)۔ (ابن ابی شیبہ وقرطبی)۔ نو پہ دے
کنبے ډیر گنجائش دے چہ جنب اودس اوکری بیا مسجد تہ داخل شی، اوکے اودس اونہ
کری نو بیا بہ ددے حدیث د لاندے راخی۔

درجۃ الحدیث: رواہ ابو داود (۲۳۲) والبیہقی فی السنن الکبری (۲/۲۴۲):

دے حدیث تہ بعض علماؤ ضعیف وئیلے دے، دوچے د افلت بن خلیفہ نہ، لکه ابن حزم
فرمائی: افلت مجهول الحال دے۔ لیکن صحیح خبرہ داده چہ دا حدیث حسن یا صحیح
دے، ډیرو علماؤ افلت تہ ثقہ وئیلی دی، لکه امام احمدؒ فرمائی: لا بأس به۔ ابو حاتمؒ
فرمائی: هو شیخ۔ ابن حبانؒ فرمائی: ثقہ دے، البدر المنیر کنبے فرمائی: هو مشہور ثقہ۔
اودے حدیث تہ ابن خزیمہؒ او ابن القطانؒ صحیح وئیلے دے۔ لیکن شیخ البانیؒ ورتہ
ضعیف وئیلے دے۔ ارواء الغلیل (۱/۲۱۰) رقم (۱۹۳) کنبے بخاری تہ نقل کوی چہ عند
جسرۃ عجائب، یعنی پہ دے روایت کنبے جسره راویہ ہم دے، او هغه ضعیف دے، حافظ ورتہ
پہ تقریب کنب لینه وئیلے دے، مگر جسره تہ عجلۃ ثقہ تابعیہ وئیلے دے، او ابن حبانؒ ہم
توثیق کرے دے۔ اوددے حدیث دپارہ بل شاہد ہم شتہ د ام سلمہؓ پہ روایت (کما فی
الطبرانی وابن ماجہ) اگرچہ ابو زرعةؒ فرمائی: حدیث دعائشہ صحیح دے دهغه روایت نہ
بیہقیؒ فرمائی: کہ دا حدیث صحیح شی نو محمول بہ شی پہ ډیر ایساریدلو باندے او
هرچہ تیریدل دی نو د هغه جواز پہ کتاب اللہ سرہ ثابت دے (کذا فی الارواء: ۱/۲۱۰)۔

۱۳ - وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ وَلَا كَلْبٌ ، وَلَا جُنُبٌ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ .

ترجمہ : علیؑ فرمائی : رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : ملائک ہغہ کورتہ نہ داخلیری چہ پہ ہغہ کنبے تصویر یا سپے یا جنب وی۔ (أبو داود، نسائی)۔

تشریح : لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا : د ملائکہ نہ مراد درحمت او برکت ملائک دی، نہ کراما کاتبین او ملک الموت۔ حکم ہغہ پہ هر وخت کنبے انسان سرہ وی، ہیخ حال کنبے نہ جدا کیری، او هر وخت ورتہ راتلے شی، ورنہ کہ داسے نہ وے نو بیا کومو کورونو کنبے چہ تصاویر دی د هغے اوسیدونکی بہ نہ مہ کیدے او نہ بہ د هغوی اعمال لیکلے کیدلے۔

قیصہ : یو ماجن مُلّا دا حدیث آوریدلے وو، نو هغہ بہ خان سرہ سپے گرځولو او دا بہ ئے وئیل چہ ملک الموت بہ هم زما خواتہ نہ راځی، نوزہ نہ مرم، چا ورتہ او وئیل : سپے خو هم مری، د هغہ نہ روح څوک اخلی؟ هغہ هم ملائک دی، نو تابه د سپو ملائک ورنی۔ معلومه شوه چہ صرف درحمت ملائک بہ جدا وی، او حفظه ملائک انسان سرہ همیشہ وی۔ ﴿ مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾، حدیث کنبے دی (فان معکم من لا یفارقکم، فا کر موهم)۔

د صُورَةٌ: نہ مراد هغہ تصاویر دی چہ پہ کورونو کنبے دیوالونو ته زورند شوے وی، یا په میزونو پراته وی او خلق د هغے قدر او احترام کوی۔ کہ د انسانانو تصاویر وی او که د حیواناتو، مگر هغہ تصویرونه چہ د وُتو بوتو یا د ځایونو وی، یا د حیواناتو او انسانانو وی خو لیکن د خپو لاندے کیری، یا د ماشومانو د لویو دپاره وی او د هغے بیعزتی کیری، نو هغہ باک نہ لری۔ او د تصاویر والو کور ته ملائک څکه نہ راځی چہ دا کور مشابه دے د بوتانو د کور سره۔

وَلَا كَلْبٌ : د سپی نہ مراد هغہ دے چہ د څوکیداری، یا د گډو بیزو ساتنې، یا د ښکار دپاره نه وی۔ ورنه دا قسم سپی ساتل جائز دی۔

وَلَا جُنْبُ : ددے دوه معانی دی : ۱- امام بخاریؒ ددے معنی کوی : باب کینونه الجنب فی البیت اذا توضأ، یعنی کہ اودس اوکری نو بیا ملائک راخی، کما مر۔
 ۲- دویم : کہ انسان غسل اونه کری نو گنہگار نہ دے، کما مر الحدیث۔ خود بہتر مجلس نہ بہ محروم وی چہ د ملائکو مجلس دے، دارنگہ ملائک بہ تے جنازے تہ ہم نہ حاضریری کہ مر شو، کما تقدم۔

ددے مثال داسے دے لکہ یو شخص مشکوۃ درس کوی او بل شخص اودہ پروت دے نو دا شخص چہ مشکوۃ تہ نہ حاضریری گنہگار نہ دے، خو د یر خیر نہ محروم دے۔

۲- او یا د جنب نہ مراد هغه دے چہ د مونخ وخت ہم پرے پہ جنابت کنبے تیریبری، سست وی، جنابت زر نہ زائل کوی، نو بیا دا مجرم دے، د مغضوب علیہم صفت پہ کنبے راغلی دے، بیا ملائک ددہ خوا کنبے خہ کوی ؟

نو غرض پہ حدیث کنبے تیزی ورکول دی جنب تہ چہ پہ تادی سرہ صفائی اوکرہ او دے دپارہ چہ بے خایہ تاخیر اونه کرے۔

درجة الحديث : رواہ ابو داود (۲۲۷) والنسائی (۱۴۱/۱) واحمد (۸۳/۱) - ۱۰۷ -
 ۱۳۹ - ۱۵۰) والدارمی (۲۸۴/۲) : پہ دے حدیث کنبے عبد اللہ بن نجی راوی دے، امام بخاریؒ فرمائی : فیہ نظر۔ لیکن اکثر علماؤ ددہ توثیق کرے دے، لکہ عجل، ابن حبان او نسائی۔ او امام ابو داؤد پرے سکوت کرے دے۔ حافظ عسقلانیؒ فرمائی : مقبول دے، یعنی کلہ چہ ددے متابع موجود شی نو مقبول دے، نو دا حدیث خویا حسن دے او یا صحیح۔ وضعفہ الالبانی فی المشکاة (۱۲۴/۱)۔ وضعیف الجامع الصغیر (۶۲۰۳)۔

او پہ روایت د بخاری او مسلم کنبے د ابو طلحہ نہ پہ هغه کنبے (لا جنب) لفظ نشہ۔ نو دلیل دے چہ دے راوی خہ نقصان کریدے او حافظ چہ لفظ د مقبول استعمال کری مراد تے دا وی چہ لین الحدیث دے الا عند المتابعة. لکن قال الشيخ الالبانی الحدیث صحیح دون قوله (ولا جنب) صحیح الجامع (۷۲۶۲)۔

۱۴ - وَعَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (ثَلَاثَةٌ لَا تَقْرُبُهُمْ

الْمَلَائِكَةُ : جِيفَةُ الْكَافِرِ، وَالْمُتَضَمِّخُ بِالْخُلُقِ، وَالْجَنْبُ إِلَّا أَنْ يَتَوَضَّأَ).
رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمہ : عمار بن یاسرؓ فرمائی: رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: درمے کسہ دی چہ (درحمت) ملائک ہغویٰ لہ خواتہ نہ راخی: (۱) د کافر بدن (۲) ہغہ کس چہ خلوق خوشبوئے لگونکے وی (۳) جنب شخص شو پورمے چہ اودس اونہ کړی۔ (أبوداود)۔

تشریح : جِيفَةُ الْكَافِرِ: یعنی بدن د ہغہ شخص چہ کافر وفات شومے وی، مراد د جیفہ نہ مړ دے، د ابوداود پہ روایت کینے داسے دی: (ان الملائكة لا تحضر جنازة الکافر)۔ یعنی ملائک د کافر سړی جنازے ته نه حاضرېږي۔

وَالْمُتَضَمِّخُ بِالْخُلُقِ: خلوق ہغہ خوشبوئی ته وائی چہ زعفران پہ کینے اچولے شومے وی، خلوق داسے رنگ دے لکه د گونگی سترگہ، زیروالے پکینے وی۔ دا وجه ده بل روایت کینے دی (ولا المتضمخ بالزعفران) یعنی ہغہ شخص چہ ککر شومے وی پہ زعفرانو باندے، یعنی ځان پورمے ئے د زعفرانو خوشبوئی لگولے وی۔ او ملائک ده ته ځکه خواله نه راخی چہ ده ځان پورمے داسے شے (زعفران) مېلے دے کوم نه چہ نهی (منع) راغله ده۔ ځکه نبی ﷺ د سړو دپاره د زعفرانو خوشبوئی لگولو منع فرمائیلے ده۔ نو دا شخص پہ گناه باندے مشتمل دے، ځکه ملائک ورله خواله نه راخی۔ او په دے کینے دیته هم اشاره ده چہ یو سړم به د زعفران خوشبوئی دے دپاره لگوی چہ زیب اوزینت ورته حاصل شی اومعزز بشکاره شی، لیکن د سنت خلاف کولو سره دغه انسان نجس دے، اود سپی نه هم زیات خسیس دے، چہ ملائک ورته خواله نه راخی، چہ د خیر الھام ورته اوکړی۔

إِلَّا أَنْ يَتَوَضَّأَ : کینے اشاره ده چہ جنب کله اودس اوکړی نو دے سره ئے نیم جنابت ختم شی۔

درجة الحديث : رواه ابوداود: دا حدیث منقطع دے، امام منذریؒ فرمائی: الحسن لم یسمع من عمار، لیکن د حدیث رجال ثقات دی، نو دا حدیث حسن درجه کینے دے۔ (کما فی الترغیب: ۹۱/۱)۔ والصحیح انه حدیث حسن کما فی صحیح ابی داود رقم (۴۱۸۰) و آداب الزفاف (۳۸)۔

۱۵ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ أَنَّ فِي الْكِتَابِ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ: أَنَّ لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ. رَوَاهُ مَالِكٌ وَالدَّارِقُطْنِيُّ.

ترجمہ: عبد اللہ بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم فرمائی: رسول اللہ ﷺ چہ کومہ ہدایت نامہ عمرو بن حزم دپارہ لیکلے وہ، ہغے کنبے دا (حکم ہم) وو چہ قرآن کریم تہ دیے پاک خلق لاس وروپی۔ (مالک، دارقطنی)۔

تعارف: د عبد اللہ بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم:

دا ثقہ تابعی دیے، دانس او سالم بن عبد اللہ شاگرد دیے، او امام زہری او امام مالک او سفیانینو استاذ دیے۔ امام مالک فرمائی: کان کثیر الحديث، وکان رجل صدق ومن اهل العلم والبصيرة وقال احمد: حديثه شفاء۔ پہ سنہ (۱۳۵) یا (۱۳۰) کنبے علی اختلاف القولین د (۷۰) کالو پہ عمر وفات شوی، ہیخ اولاد ئے نہ وو۔ او ددہ نیکہ عمرو بن حزم صحابی دیے، او غزوہ خندق تہ پہ پنخلس کلئی کنبے حاضر شوی دیے۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

تشریح: فی الْكِتَابِ الَّذِي: دا خط او کتاب نبی علیہ السلام د عمرو بن حزم دپارہ لیکلے وو کلہ ئے چہ ہغہ دیمین اطرافو کنبں پہ یو بنار عامل مقرر کرے وو اولیرولو وقت کنبں ئے ور تہ دغہ خط ورکرو چہ دیے کنبں د فرائض او صدقات او دیاتو مسائل او احکام لیکلے شوی وو چہ بعضے د ہغے نہ دا مسئلہ وہ کوم چہ دلته ئے راوی بیانوی۔
أَنَّ لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ: دا طہارت، طہارت صغریٰ او کبریٰ دوارو تہ شامل دیے، نو ادب دادے چہ قرآن تہ دیے اودسی او د جنابت پہ حالت کنبے لاس ورنہ ورے شی۔ کما مر۔ اگر چہ پہ حدیث اصغر کنبے ابن عباس، ضحاک، شعبی او امام بخاری او ابن حزم اختلاف کرے دیے۔

درجۃ الحدیث: رواہ مالک (۹۹/۱) والدارقطنی (۱۲۱/۱-۱۲۲) والحاکم (۳۹۵/۱) بسند صحیح: دا حدیث امام مالک مرسل را ورے دیے، او ابو داؤد ہم پہ مراسیلو

کنبے ذکر کرے دی۔ وقد تقدم انه حديث صحيح كما في الارواء (۱/۱۵۸) والتلخيص (۱۷/۴) وله طرق وشواهد ذكرها الزيلعي في نصب الراية (۱/۱۹۶) تعليق المشكاة للشيخ رمضان (۲۱۰/۱)۔

۱۶ - وَعَنْ نَافِعٍ قَالَ انْطَلَقْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ فِي حَاجَةٍ فَقَضَى ابْنُ عُمَرَ حَاجَتَهُ وَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِ يَوْمَئِذٍ أَنْ قَالَ : مَرَّ رَجُلٌ فِي سَكَّةٍ مِنَ السَّكَكِ، فَلَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ بُولٍ أَوْ غَائِطٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى إِذَا كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السَّكَّةِ ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِيَدَيْهِ عَلَى الْغَائِطِ وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ ذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَى الرَّجُلِ السَّلَامَ وَقَالَ : إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنِّي لَمْ أَكُنْ عَلَى طَهْرٍ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : نافع وائی : زہ دابن عمر سرہ دقضاء حاجت دپارہ لایم، ابن عمر خپل حاجت پورہ کرو، او پہ دغہ ورخ ده دا حدیث بیان کرو چہ یو سرے د کوخو نہ پہ یوہ کوخہ کنبے تیریدلو، نورسول اللہ ﷺ سرہ پہ داسے حالت کنبے ملاؤ شو چہ رسول اللہ ﷺ د بولویا غائطو نہ را اووتلو۔ هغه سری پرے سلام واچولو، نبی ﷺ د سلام جواب ورنہ کرو، تردے چہ نزدی وہ چہ سرے پہ کوخہ کنبے غائب شی نورسول اللہ ﷺ پہ دیوال باندے لاس اووہلو او بیا دوارہ لاسونہ ئے خپل مخ مبارک پورے راخکل، بیائے بل غل دیوال مسح کرو، او خپل دوارہ خنگلے ئے مسح کرے، بیائے د هغه سری د سلام جواب ورکړو۔ اووے فرمائیل : زہ تالہ د سلام جواب درکولو نہ صرف دی خبرے منع کریم چہ زہ پہ اودس کنبے نہ ووم۔ (أبوداود)۔

تشریح : فوائد : ۱- بول کونکی باندے سلام اچول جائز نہ دی۔ ۲- سوال پہ حدیث د عائشہ کنبے تیر شوی دی چہ رسول اللہ ﷺ به پہ هر حالت کنبے د اللہ ذکر کولو، اولته فرمائی : ما تحکد د سلام جواب درنہ کرو چہ طهارت کنبے نہ ووم؟۔

دے جواب مخکنے اوشو، هغه دا چه ذکر د الله بیانا للجواز شوے دے، نو دے کنبے عمل بالرخصه دے، او خپل طبیعت در رسول الله ﷺ دا وو، چه په اودسئ په حالت کنبے به ئے ذکر نه کولو، نو دلته عمل دے په عزیمت باندے۔

۲- د زړه مختلف احوال دی، کله د انسان طبیعت نشاط او تازگی کنبے وی، نو د الله تعلق او محبت زیات وی، نو الله صرف د پاکئ په حالت کنبے یادوی، او کله دومره نشاط او تازگی نه وی نو بیائے دے اودسئ په حالت کنبے هم یادوی۔ نو دا د زړه په کیفیاتو باندے بناء دے۔

۳- الرجل نه مراد ابو الجهم دے لکه بل روایت کنبے ذکر شوے دے۔

۴- فائده : په دیوال باندے تیمم وهل جواز لری۔

۵- په بحر الرائق کنبے علامه ابن نجیم حنفی ددے حدیث نه په دے مسئله استدلال کړی چه که انسان په اوبو قادر وی نو هم تیمم وهل ورله جائز دی خو په مستحب اوداسه کنبے، نه په واجب کنبے۔ مثلاً غسل نه پس اوده کیدو دپاره۔ لیکن ددے خلاف امام نووی فرمائی : نبی ﷺ په دے حال کنبے اوبه نه موندلے، ورنه په اوبو باندے قادر شخص دپاره تیمم د فرض او نفل دواړو دپاره جائز نه دے۔ برابر خبره ده چه په وخت کنبے تنگی وی که فراخی، داختر مونځ وی او که د جنازے۔

او په دے حدیث باندے امام بخاری باب ترلے : باب التیمم فی الحضر اذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلوات۔ اشاره کوی چه دا حدیث په باره د هغه چا کنبے دے چه اوبه نه مومی۔ اودا قول د جمهورو دے۔ دامام ابو حنیفه قول دادے چه د جنازے او اختر مانځه دپاره۔ کله چه وخت کم وی۔ سره د قدرت نه په اوبو باندے تیمم وهل جائز دی۔ او امام طحاوی ورله په دلیل کنبے دا حدیث ذکر کړی چه دلته نبی ﷺ نه د سلام جواب ورکول فوت کیدو نو په دے وجه ئے تیمم اووهلو، نو په دے سره به د هغه شی دپاره تیمم وهل جائز وی دکوم دپاره چه د سره خلف نه وی، چه هغه جنازه او اختر مونځونه دی۔

لیکن دا استدلال ددوه وجهو نه خطاء دے : ۱- یو دا چه خبره زمونږ په فرض اوداسه کنبے ده او حدیث کنبے مستحب اودس ذکر دے، څکه دسلام د جواب ورکولو دپاره اودس

کول واجب نہ ذی، نو دا قیاس مع الفارق دے ٹکھہ علة الحکم پہ طرفینو کنبس یو نہ دے۔

۲- دویم دا چہ پہ دے حدیث کنبے خودا خبرہ نشته چہ نبی ﷺ اوبہ موندلے پہ حالت د تیمم کنبے بلکہ خبرہ بالعکس زہ کما مرفی قول النووی۔

۳- دریم دا چہ: اصل مسئلہ مونو نہ منو چہ اخترونو دپارہ ٹکھہ تیمم جائز دے چہ ددے خلف نشته۔ ولے نشته! بلکہ کہ جماعت فوت شی نو دا اختر مونخ یواخے ہم کیڑی۔ د عبد اللہ بن مسعود نہ نقل دی فرمائی: من فاتہ العید مع الامام فلیصل اربعا۔
اخرجه سعید بن منصور باسناد صحیح۔

۲- انس بن مالک نہ نقل دی: (کان انس اذا فاتہ العید مع الامام جمع اہلہ فصلی بہم مثل صلاة الامام فی العید۔ اخرجہ البیہقی) یعنی انس نہ بہ چہ کلہ دا اختر مونخ فوت شو نو خپل کور والا بہ ئے راجع کرل او هغوی تہ بہ ئے دا اختر مونخ اوکړو۔ عطاء بن ابی رباح فرمائی: من فاتہ العید یصلی رکعتین ویکبر۔ رواہ ابن ابی شیبہ) چا نہ چہ دا اختر مونخ فوت شی نو دوہ رکعاتہ بہ اوکړی او تکبیرونہ بہ پکنبے اووائی۔

۳- دارنگہ دا اختر مونخ د نورو مونخونو پشان دے نو قضاء ئے ہم شته او دا قول د امام احمد، ثوری، شافعی، نخعی، مالک، اوزاعی، ابو ثور، ابن المنذر دے او امام بخاری (۱۳۴/۱) پرے باب تہلے دے باب اذا فاتہ العید یصلی رکعتین۔ انظر فی ذلک فقہ السنة (۲۸۱/۱) والمرعاة (۶۴/۵) وفتاوی الدین الخالص (۳۰۰/۶)۔

دغه شان جنازہ خو خہ فرض عین ندہ کلہ چہ اودس نہ وی نو پہ نہ کولو باندے انسان گناہگار ندے۔ او جنازے او اختر مانخہ تہ د تیمم پہ بارہ کنبے چہ کوم آثار د ابن عمر او ابن عباس راغلی دی هغه تہول ضعیف دی۔ انظر فتاوی الدین الخالص (۴۲۱/۲) والبیہقی (۲۳۰/۱)۔

ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى: ددے نہ احنافو استدلال کرے دے چہ تیمم کنبے دوہ ضربتین دی، دپارہ د مخ او لاسونو تر څنگلو پورے۔

لیکن دا استدلال صحیح نہ دے ٹکھہ د (ضربتین) او (ذراعین) ذکر پہ دے حدیث کنبے منکر دے، لکه روستہ بہ راشی۔ دا وجہ ده علماء فرمائی: د نبی ﷺ نہ عملاً تیمم

ترخننگلو پورے نہ دے ثابت، البتہ د ابن عمرؓ نہ نقل دے۔ تفصیل راراون دے۔

درجۃ الحدیث: رواہ أبو داود (۳۳۰) والترمذی (۱۷۷/۱) والبیہقی فی الکبریٰ

(۲۰۶/۱): ددے حدیث سند ضعیف دے، ٹحکہ پہ دے کنبے محمد بن ثابت العبدی

ضعیف راوی دے، ابن معین، ابو حاتم، امام احمدؒ او امام بخاریؒ ضعیف کہے دے، امام

بخاریؒ فرمائی: ایوب او عبید اللہ او نور شاگردانو ددہ نہ خلاف کہے دے ٹحکہ ہغوی دا

حدیث د نافع عن ابن عمر موقوف گر ٹولے، چہ دا د ابن عمرؓ عمل دے، نہ د نبی ﷺ۔

امام ابو داودؒ خپلہ فرمائی: ولم يتابع أحد محمد بن ثابت في هذه القصة على ضربين عن

النبي ﷺ، ورووه عن فعل ابن عمر۔

امام خطابیؒ معالم السنن کنبے فرمائی: حدیث ابن عمر لا یصح، لان محمد بن ثابت

ضعیف جدا لا یحتج بحديثه۔

تنبیہ: پہ دے باب کنبے مختلف قسم حدیثونہ نقل دی، پہ بعضو حدیثونو کنبے

دادی چہ نبی ﷺ د بول نہ فارغ شو، بیا پرے سلام و اچولو، ہغہ جواب ورنہ کپو تر دے

چہ تیمم ئے او وھلو، او علت ہم ذکر دے، لکہ پہ دے حدیث کنبے دا ذکر دے۔

پہ روایت د ضحاکؒ عن نافع عن ابن عمر کنبے دی چہ پہ نبی ﷺ باندے پہ حالت د

بول کنبے سلام اچول شوی دے۔ او روستو روایت د مہاجر بن قنفذؒ کنبے دی چہ پہ حالت

د بول کنبے سلام اچول شوی۔ نو ہغہ اودس نہ پس جواب ور کہے، او پہ روایت د ابن الہاذؒ

عن نافع عن ابن عمر کنبے ہم ہغہ شان قصہ دہ کومہ چہ پہ دے حدیث کنبے ذکر دے۔

مگر فرق دادے چہ پہ ہغے کنبے علت ہم نہ دے ذکر او د ضربتین او ذراعین ذکر ہم

نشتہ، بلکہ (مسح وجہہ ویدیہ) لفظ ذکر دے، او دغہ روایت تہ امام منذریؒ حسن وئیلے

دے، او ہغہ مطابق دے دروایت د ابی الجہیمؒ سرہ کوم چہ امام بخاریؒ او مسلمؒ ذکر کہے

دے۔ نو پہ دے کنبے تطبیق دادے چہ حدیث د محمد بن ثابت خو ضعیف دے، او حدیث د

مہاجر بن قنفذؒ یوہ قیصہ دے۔ او حدیث د ابن الہاذؒ بلہ قیصہ دے۔ نو دا حمل دے پہ

متعدد قیصو باندے۔ کلہ ئے جواب نہ دے ور کہے ادبا، او کلہ ئے جواب د تیمم نہ پس

ور کہے دے، او کلہ ئے داودس نہ روستہ جواب ور کہے دے۔

۱۷ - وَعَنِ الْمُهَاجِرِ بْنِ قَنْفَذٍ رضی اللہ عنہ (أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم وَهُوَ يُبُولُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى تَوَضَّأَ ثُمَّ اعْتَذَرَ إِلَيْهِ قَالَ : إِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أَذْكَرَ اللَّهَ إِلَّا عَلَى طَهْرٍ) . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : مہاجر بن قنفذؓ نے روایت دی ہے کہ میں نے نبی ﷺ سے پہنچے حال کنبے راغی چہ ہفہ بول کول، سلام نے پرے واچولو خو نبی ﷺ د ہفے جواب ورنہ کپو، تردے چہ اودس نے اوکپو او بیائے ورتہ دا عذر اوکپو: چہ ما دا بدہ او گنرلہ چہ پہ پے اودسی باندے دالہ ذکر اوکرم۔ (أبو داود)۔

تعارف : د المہاجر بن قنفذ رضی اللہ عنہ :

مہاجر نے لقب دی خیل نوم نے عمرو دی، او دیلار نوم نے خلف دی او قنفذ نے لقب دی۔ حافظ پہ اصابہ (۴۶۶/۳) کنبے لیکی: کان أحد السابقین الی الاسلام، کلہ چہ د ہجرت ارادہ نے اوکپہ، مشرکانو اونیلو او عذاب نے ورکپو۔ آخر ترے او تختیدلو او مدینہ تہ راغلو، نبی ﷺ او فرمائیل: هذا المهاجر حقاً، دا یقینی مہاجر دی۔ عثمان رضی اللہ عنہ پہ فوج مشرکپے وو، دبصرے اوسیدونکے او پہ ہفے کنبے وفات شوے دی۔

فائدہ : دا حدیث ہم دلیل دی ہے چہ پہ جنابت حالت کنبے قرآن لوستل مکروہ دی۔

فلم یرد علیہ: دا دلیل دی ہے چہ د سلام جواب د ضرورت پہ بناء روستو کول ہم جائز دی، دلہ نبی ﷺ د اودس کولو نہ پس د سلام جواب ورکپے دی۔

درجۃ الحدیث : رواہ أبو داود (۱۷) واحمد (۳۴۵/۴) و (۸۰/۵، ۸۱) وصححه ابن حبان واورده الهيتمى فى موارد الظمان رقم (۱۸۹) وصححه الحاكم والذهبي وسنده صحيح صححه الألبانى فى صحيح السنن رقم: ۱۳، وقال النووى فى الأذكار: هذا حديث صحيح۔

۱۸ - عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يُجَنِّبُ ثُمَّ يَنَامُ ثُمَّ يَتَبَّهُ ثُمَّ يَنَامُ . رَوَاهُ أَحْمَدُ .

ترجمہ : أم سلمہؓ فرمائی: رسول اللہ ﷺ بہ د جنابت پہ حالت کنبے اودہ کیدلو، بیا

به راوین کیدلو اویا به اوده کیدلو - (أحمد)۔

تشریح : ثُمَّ يَنَامُ : فوائد : ۱ - نبی ﷺ نه کله کله - بیانا للجواز - دا طریقہ ہم نقل ده کومه چه په دے حدیث کنبے ذکر ده چه بغیر د اوداسه نه د جنابت په حالت کنبے اوده شوی دے، لکه مونږ دا حدیث په کیفیاتو د جنب کنبے پیش کړو۔

۲ - دویم دا هم ضروری نه ده چه یو انسان د جنابت په حالت کنبے اوده شی اویا د شپې راپاڅی نو غسل به کوی، بلکه بیرته هم په دغه حالت کنبے اوده کیدے شی، خو چه کله د تهجد ویا د صبا وخت رانزدی شی نو غسل دے اوکړی۔

درجه الحديث : رواه أحمد (۳۹۸/۶) وسنده ضعيف لكن عند احمد (۳۰۶/۶) طريق اخرى عنها بلفظ كان رسول الله ﷺ يمس امله من الليل فيصبح من غير احتلام فيغتسل ويصوم) وسنده حسن. فالحديث صحيح۔

۱۹ - وَعَنْ شُعْبَةَ قَالَ : إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ يُفْرِغُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى عَلَى يَدِهِ الْيُسْرَى سَبْعَ مَرَّاتٍ ثُمَّ يَغْسِلُ فَرْجَهُ فَنَسِي مَرَّةً كَمْ أَفْرَغَ فَسَأَلَنِي فَقُلْتُ : لَا أَذْرِي فَقَالَ : لَا أُمُّ لَكَ، وَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَذْرِي؟ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى جِلْدِهِ الْمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ : هَكَذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَطَهَّرُ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمه : شعبه فرمائی : ابن عباسؓ چه به کله د جنابت نه غسل کولو نو په خپل بڼی لاس سره به ئې په گس لاس باندې اووه کرته اوبه واچولې، بیا به ئې عورت اووینځلو، یو ځل ترې دا هیر شو چه څو ځله ئې اوبه واچولې نو مانه ئې تپوس اوکړو، ما عرض اوکړو، ماته یاد نه دی، هغه او فرمائیل : موږ دې مړه شه ! ته د یاد ساتلو نه څه شی منع کړې؟ بیا به ئې د مانځه د اودس پشان اودس اوکړو، بیا به ئې په خپل ټول بدن باندې اوبه واچولې، بیا به ئې فرمائیل : رسول الله ﷺ به داسې ځان پاکولو۔ (أبو داود)۔

تعارف : د شعبه بن دینار الهاشمی المدنی :

د ابن عباس آزاد کرده غلام وو، او د هغه شاگرد وو، اودا هغه مشهور محدث شعبه نه دے ځکه هغه شعبه بن الحجاج دے ثقہ دے۔

تشریح : سَبْعَ مَرَّارٍ : په دے روایت کښه د لاس وینځل په غسل کښه اووه کرتے راغلی دی، لیکن دا حدیث ضعیف دے، د صحیح احادیثو - چه په هغه کښه درې ځله وینځل ذکر دی - معارضه نشی کولے۔ اودا جواب قوی دے، اوکه حدیث ثابت شی نو جواب دادے چه د:

۲ - ابن عباس دا عمل په ابتداء د اسلام حمل دے، لکه مخکښه باب الغسل فصل ثالث آخر کښه د ابن عمر حدیث کښه ناسخ تیر شوی دے، خو ابن عباس باندے ناسخ پت پاته شوی دے۔

۳ - یا دا چه ابن عباس ته نسخ معلومه وه لیکن د هغه دارائے وه چه یو شی منسوخ شی نو استحباب بیا هم باقی وی۔

۴ - دے حدیث نه استعانت په اوداسه کښ ثابت شو۔ ۵ - د غسل په وقت کښ خبره کول تره ثابت شو ۶ - عادتۍ خیرے جواز لری۔ ۷ - مسائل شرعیه په حالت د اوداسه او غسل کښ بیانولو جواز تره ثابت شو۔ ۸ - په وخت د تعلیم ورکولو کښ شاگرد ته په خبره نه یادولو باندے زور نه ورکول تره ثابت شو۔

درجه الحديث : رواه أبو داود (۲۴۶) بسند ضعیف، فیه شعبه بن دینار، قال المنذری : شعبه هذا مدنی مولی ابن عباس۔ وهو اضعف موالی ابن عباس، لا یحتج بحديثه، وضعفه الجمهور. والحديث بظاهره منکر ایضا۔

۲۰ - وَعَنْ أَبِي رَافِعٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم طَافَ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى نِسَائِهِ يَغْتَسِلُ عِنْدَ هَذِهِ وَعِنْدَ هَذِهِ، قَالَ : فَقُلْتُ لَهُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! أَلَا تَجْعَلُهُ غُسْلًا وَاحِدًا آخِرًا ؟ قَالَ : هَذَا أَرْكَى وَأَطْيَبُ وَأَطْهَرُ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : ابو رافع فرمائی : رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو ورځ په خپلو ټولو بیبیانو باندے اوگر ځیدلو (او جماع ئے ورسره اوکړه) چه د هر یو یو بی بی سره (د جماع کولو نه پس) به

تے جدا جدا غسل کولو، ابو رافعؓ وائی : ماتہ ورته اووئیل : یارسول اللہ ! تاسو پہ آخر کنبے یو غسل ولے اونه کړو؟ نبی ﷺ او فرمائیل : دا کار ښه پاکول کوی او ډیر مزیدار دی او بدن ښه صفا کوی۔

تشریح : په دی حدیث کنبے د نبی ﷺ بل عمل ذکر دی په باب د غسل کنبے او داهم د تنوع فی العبادات د قبیلے نه دی، یعنې کله په دی باندے عمل کول، چه ډیر جنابتونو دپاره یو غسل او کړی، او کله په دی باندے چه د هر جنابت دپاره جدا جدا غسل او کړی، او دا په کنبے ډیر بهتر دی، نبی ﷺ تے پخپله فائده بیان کړه چه (هذا ازکی واطیب اطهر)۔

او دا تعارض نه دی بلکه په مختلف اوقاتو کنبے داسے اعمال شوی دی، دپاره د آسانی دامت۔ اکثر و علماؤ ته یو حدیث اورسی بیا ورته بل حدیث اورسی نو هغوی ترے تعارض جوړ کړی، بلکه جمع پکار ده چه دواړه اعمال په جدا جدا وختونو باندے حمل دی۔
أَزْكَى وَأَطْيَبُ وَأَطْهَرُ : درې واړه الفاظ مترادفه دی، یوه معنی لری، مگر لږ فرق دی، ازکی ای اکثر اجرا و ثوابا۔ أجر تے ډیر دی۔ (أطیب) : أَلَدُ وَأَحْلَى وَأَجُودٌ عِنْدَ النَّفْسِ۔ په نفس باندے مزیدار لگی، نشاط ورسره پیدا کیږی۔ (اطهر) : أَيْ أُنْظَفُ وَأَحْسَنُ۔ حسن او پاکي پیدا کوی په نفس کنبے۔

۲- علامه طیبی داسے فرق کوی چه د تطهیر استعمال د ظاهر سره تعلق لری، او د تزکیه او تطیب استعمال د باطن سره، یعنې تطهیر د بد اخلاقو د ازاله دپاره دی او تزکیه او تطیب د خائسته اخلاق حاصلولو دپاره دی، نو گویا که مطلب دا شو چه هرے جماع سره جدا جدا غسل کولو سره بد اخلاق - غصه وغیره - لرے کیږی، او ښه اخلاق - حلم، تقوی وغیره - ورسره حاصلیږی۔ یعنې تخلیه او تخلیه ورسره حاصلیږی۔ یاد ظاهر او باطن دواړو پاکي ورسره راځی۔

درجة الحديث : زواه أحمد وأبوداود : واسناده حسن، کذا قال الألبانی فی صحیح

السنن (۱/۱) رقم (۲۱۵)۔

۲۱ - وَعَنِ الْحَكَمِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَتَوَضَّأَ

الرَّجُلُ بِفَضْلِ طُهُورِ الْمَرْأَةِ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ وَالتِّرْمِذِيُّ، وَزَادَ : أَوْ قَالَ : بِسُورِهَا. وَقَالَ : هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

ترجمہ : حکم بن عمرو فرمائی : رسول اللہ ﷺ ددے نہ منع کریدہ چہ سرے دے د زنانه پہ پاتے شوو اوہو باندے اودس اوکری - (أبو داود، ابن ماجه، ترمذی) - او ترمذی زیاتی نقل کری دی چہ یا نبی ﷺ د بشخے د اودس نہ پاتے شوو اوہو نہ منع او فرمائیلہ - او ترمذی وئیلی دی : دا حدیث حسن صحیح دے -

تعارف : د الحکم بن عمرو ؓ :

داد غفار قبیلے نہ صحابی دے، دیر احادیث ترے نقل دی، ابتداء کنبے پہ بصرہ کنبے اوسیدلو، د زیاد د طرفنہ د خراسان والی - گورنر - ہم پاتے شوے دے، او بیا پہ مرو کنبے - چہ د خراسان پہ مضافات کنبے علاقہ دہ - اوسیدلو او هلته پہ (۴۵) یا (۵۰)، یا (۵۱) کنبے وفات شو - رضی اللہ تعالیٰ عنہ -

تشریح : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَتَوَضَّأَ الْخ :

پدے مقام کنبے یو خو مسئلے دی -

۱- **اولہ مسئلہ** دادہ : چہ سرے دیارہ د سرے نہ پاتے شوو اوہو باندے اودس او غسل کول ہم جائز دی دلیل حدیث د ابن خزیمہ (۵۶/۱) کنبے د جابر بن عبد اللہ واقعہ ذکر دہ فرمائی چہ زہ بیمار شوم نو رسول اللہ ﷺ او ابوبکر زما پوہنتے تہ راغلل او پہ ما باندے بے ہو شی راغلے وہ (فتوضاً فصبہ علی فافقت) نو نبی ﷺ اودس اوکرو او د اوداسہ او بہ تے پہ ما باندے راواچولے نوزہ بیدار شوم - و اخرجه الشيخان ايضاً. او پدے حدیث باندے امام ابن خزیمہ باب تہلے دے باب اباحۃ الوضوء من فضل وضوء المتوضئ -

۲- حدیث د جابر او حدیث دانس دے چہ مونہ پہ سفر او وتلو د مانخہ وقت راغلو اوہ نہ وے نو نبی علیہ السلام لکے اوہ طلب کرے چہ پہ یوہ پیالہ کنبے وے نو ہغے کنبے تے گوتے مبارکے کیخودلے او خلقو تہ تے اووئیل اودسونہ شروع کرے - دارنگہ (ان الماء طهور لاینجسہ شیء) او (ان الماء لا یجنب) والا احادیثو د عموم نہ استدلال ددے مسئلے دیارہ کیدے شی -

۲- دویمہ مسئلہ : پہ دے مسئلہ کنبے اتفاق دے چہ زنانه دپارہ دسری پہ پاتے شوو او بو باندے اودس او غسل کول جائز دی لکہ دا اتفاق امام نووی نقل کریدے پہ شرح مسلم (۱/۱۴۸) کنبے۔ اگرچہ حافظ د هغه تعقیب کریدے چہ طحاوی پدے کنبے اختلاف ثابت کریدے۔

دے قول دلیل : یو دا چہ احادیث د نہی منسوخ دی دلیل د نسخ حدیث د ابن عباس دے چہ بعض بے بیانو د نبی علیہ السلام پہ یو خانك کنبے غسل او کرو نو نبی ﷺ د هغینہ د اودس کولو ارادہ او کرہ نو دے ورته او وئیل : یا رسول الله ! زہ جنبہ ووم ، نبی ﷺ ددے پہ جواب کنبے او فرمائیل : (ان الماء لا یجنب) دا دلیل دے چہ مخکنبے نبی علیہ السلام نہی کرے وہ مطلقا او بیائے پدے الفاظو سرہ منسوخ کرہ۔ دارنگہ کلہ چہ دسرو دپارہ دزنانه باقی ماندہ او بہ استعمالول عند الجمهور جائز دی (کما سیأتی) نو دزنانو دپارہ دسرو او بہ استعمالول خوبہ پہ طریق اولی جائز وی۔ لکہ دے خبرے تہ سبل السلام کنبے ہم اشارہ شویدہ چہ (ویقاس علیہ العکس لمساواتہ لہ)۔

۳- دریمہ مسئلہ : آیا سری دپارہ دزنانه پہ پاتے شوی او بو باندے اودس او غسل کول جائز دی او کہ نہ ؟ نو پدے کنبے اختلاف دے۔

۱- امام احمدؒ او اسحقؒ فرمائی : چہ کلہ زنانه یواھے اودس او کپی او او بہ ترے پاتے شی نو پہ هغے باندے سری دپارہ اودس کول جائز نہ دی، یعنی مکروہ دی۔

او دا قول د عمر فاروق رضی اللہ عنہ، عبد اللہ بن سرجسؒ، او حکم بن عمروؒ او جویریہؒ او ام سلمہؒ - رضی اللہ عنہم - او د سعید بن المسیبؒ او حسن بصریؒ ہم دے۔

دوی او امام احمد استدلال کوی پہ دے حدیث الباب (حدیث حکم بن عمرو) باندے۔ چہ پدے روایت کنبے سرے منع شویدے د پاتے شوو او بو دزنانه نہ۔

۲- جمهور علماء (مالک ابو حنیفہ، شافعی او پہ یو قول کنبے امام احمدؒ) فرمائی چہ دا تہول مخکنی صورتونہ بلا کراہت جائز دی۔ او د جمهور و قول تہ علامہ صنعانی ہم ترجیح ورکریدہ فرمائی : والاظهر جواز الامرین. سبل السلام (۱/۲۹)۔

استدلال کوی پہ روایت د ابن عباس بروایہ الترمذی (۱/۱۹) (ان الماء لا یجنب) کما

مر -

دا دلیل دے چه دنهی حکم مخکنی و و اوروستو پدے الفاظو منسوخ شو چه اوبه نه پلیتیری۔ او دغه شان نبی ﷺ به د خپلو بی بیانو سره شریک لامبل لکه حدیث د میمونه کنبی دی چه دے او نبی علیه السلام به دیو لو نبی نه شریک لامبل او دیو بل پاتے شوی او مستعملی اوبه به ئے استعمالول او دغه شان حدیث د عائشه هم دے کما فی مسلم (۱۴۸/۱)۔ او پدے کنبی د خلوت دپاره څه تاثیر نشته۔

دا حدیث صریح دے په جواز کنبی اودا ناسخ دے د حدیث الباب دپاره۔ او میمونه رضی الله عنها یواځی دا اوبه استعمال کړی وے، روستو بیا نبی ﷺ استعمال کړی۔ نو دا عمل او قول د نبی علیه السلام ناسخ دے د دغه حدیث دنهی۔

اودامام احمد د استدلال نه **جواب** دا ورکوی چه دغه حدیث د حکم بن عمرو ضعیف دے لکه دا جواب امام نووی کړیدے شرح مسلم (۱۴۸/۱) خو دا جواب صحیح ندی ځکه چه حدیث د حکم هم صحیح دے هیڅ ضعف پکنبی نشته حافظ فتح الباری کنبی فرمائی : (ولقد اغرب النووي بذلك وله شاهد عند أبي داود والنسائي انتهى) (وهو حدیث حمید الحمیری الذی یأتی متصلاً)۔

۲- دویم **جواب** دا دے چه دغه حدیث کنبی کومه نهی راغله ده نو دانهی تنزیهی ده، یعنې دانسان د طبیعت په تقاضا شوی ده، لکه دا خبره حافظ عسقلانی کړی ده۔ دا وجه ده علامه انور شاه لیکی : دانهی په حقیقت کنبی د باب د معاشرت سره تعلق لری، چونکه زنانه عموماً د سړی په نسبت د نظافت او طهارت اهتمام کم کوی په دے وجه ددے په پاتے شوو اوبو استعمالولو سره سړی ته طبعاً تکلیف رسی۔ اودا کار د زوجینو په مابین کنبی د سوء معاشرت سبب جوړیږی، په دے وجه ددے نه منع اوشوه، ورنه دانهی د تحریم دپاره نه ده۔

۳- علامه خطابی د دواړو حدیثونو جمع کولو دپاره یوه بله توجیه کړی ده، هغه دا چه کومو حدیثونو کنبی چه نهی راغله ده، نو ددے نه مراد هغه اوبه دی چه د اندامونو نه په کنبی څاڅکی پریوتی وی، ځکه بیا اوبه مستعملی شوی، او کومو حدیثونو کنبی

چہ جواز دے، دھغے نہ ہغہ اوبہ مراد دی چہ مستعملے نہ وی۔ لیکن جمهور د علامہ خطابى دا جمع او تطبیق بنہ نہ گنری حکمہ دا ډیره بعیدہ ده۔ اوبلہ دا چہ مستعملے اوبہ ہم پاکے دی کما هو القول الراجح۔

۲- دارنگہ نبی ﷺ (الماء لا یجنب) کنبے تعمیم کرے دے دا پہ کنبں نشته چہ مستعملے وی او کہ نہ۔ بنہ جواب ہغہ دے چہ حافظ ابن حجر ذکر کرے دے چہ نہی د تنزیہ ده، کہ د چا طبیعت ئے بد گنری نو اودس دے پہ دغہ اوبہ نہ کوی، او کہ د چا طبیعت ئے بد نہ گنری، نو اودس دے پرے کوی۔

بِسُورِهَا : پدے حدیث کنبے د سور لفظ نہ معنی لغوی یعنی جوتہ نہ ده مراد بلکه د اودس یا غسل نہ پاتے شوے اوبہ مراد دی، دلته صرف دراوی شک واقع شویدے چہ نبی علیه السلام د سور لفظ وئیلے دے یا د فضل لفظ ئے وئیلے دے او مطلب د دواړو یو دے لکه تحقیقی خبره هم داده چہ ترمذی دا حدیث د محمد بن بشار او محمود بن غیلان نه روایت کوی نو د محمود شک واقع شو په (سور او فضل) لفظ کنبے او محمد بن بشار شک ندے کرے نو لفظ د سور غلط دے د او هامو د محمود بن غیلان نه دے انظر الترمذی (۱۹/۱)۔

درجه الحديث : وسنده صحيح اخرجه ابو داود رقم (۸۲) والترمذی (۶۳-۶۴) والنسائي (۱۷۹/۱) وابن ماجه (۳۷۳) وصححه ابن حبان ايضاً قال الالباني : قلت وسنده صحيح (تعليق المشكاة ۱/۱۴۶) وتبعه رمضان (۲۱۲/۱)۔

۲۲ -- وَعَنْ حُمَيْدِ الْحَمِيرِيِّ قَالَ : لَقِيتُ رَجُلًا صَحِبَ النَّبِيَّ ﷺ أَرْبَعَ سِنِينَ كَمَا صَحِبَهُ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تَغْتَسِلَ الْمَرْأَةُ بِفَضْلِ الرَّجُلِ أَوْ يَغْتَسِلَ الرَّجُلُ بِفَضْلِ الْمَرْأَةِ. زَادَ مُسَدَّدٌ : وَلِيُغْتَرِفَا جَمِيعًا. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَزَادَ أَحْمَدُ فِي أَوَّلِهِ : نَهَى أَنْ يَمْتَشِطَ أَحَدُنَا كُلَّ يَوْمٍ أَوْ يُؤُولَ فِي مُغْتَسَلٍ. وَرَوَاهُ ابْنُ مَاجَه عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسٍ.

ترجمہ: حمید حمیریؒ فرمائی: زہ یو سہی سرہ ملاؤ شوم چہ د ابو ہریرہؓ پشان خلور کالہ د نبیؐ سرہ ملگرمے پاتے شومے وو، ہغہ اووئیل: نبیؐ دے نہ منع فرمائیلے دہ چہ بنخہ د سہی د غسل نہ پاتے شوو اوہو سرہ اولامبی، یا سہی د بنخہ د غسل نہ پاتے شوو اوہو سرہ اولامبی۔ مسدد راوی دا الفاظ زیاتی نقل کری دی: دوارہ دے ترے چونگونہ راخلی۔ (أبوداود، نسائی) او احمدؒ دے روایت پہ شروع کنبے دا الفاظ زیاتی نقل کری دی: چہ نبیؐ دے نہ ہم منع فرمائیلے دہ چہ پہ مونہ کنبے یو سہی ہرہ ورخ گو منز کوی او د لامبلو پہ ٹائے کنبے متیازمے کوی۔ او ابن ماجہ دا روایت د عبد اللہ بن سرجسؒ نہ نقل کرے دے۔

تعارف: د حمید الحمیری:

حمیر قبیلے تہ منسوب دے، د عبد الرحمن ثوئے دے، د ابن عباسؓ او ابو ہریرہؓ شاگرد دے، جلیل القدر تابعی، ثقہ شخص دے، د خپل عمل او فضل پہ بناء بہ د بصرے امام یادیدلو۔

تشریح: اَنْ تَغْتَسِلَ الْمَرْأَةُ بِفَضْلِ الرَّجُلِ الْخ:

جمہور دے حدیث تہ منسوخ وئیلے دے، امام احمدؒ وائی: یو طرف جائز چہ زنانہ د سہی نہ پاتے اوہ استعمال کری، خو دے عکس صحیح نہ دے۔

بیا کہ دا حدیث منسوخ نشی نو وجہ د نہی دادہ چہ سہی دپارہ د زنانہ پاتے اوہ استعمالول ٹککہ نہ دی پکار چہ اوہو کنبے مستعملے اوہ پریوتے وی، او دا اگر کہ طاہرے دی او نجس نہ دی لیکن شرعا د غسل اوہو کنبے مطلوب احتراز دے د مستعملے اوہو نہ، او غالباً زنانہ د پاکئی متعلق احتیاط کم کوی، نو سہی منع شو دے نہ چہ د زنانہ استعمال کرے اوہ استعمال کری، او زنانہ منع شوہ دے نہ چہ د سہی استعمال کرے اوہ استعمال کری، ٹککہ چہ د زنانہ د طبیعت تقاضا دادہ چہ ہغوی سہو تہ د کم پاکئی کونکو پہ نظر گوری، نو اول کنبے لحاظ د نفس الامر او شو، او پہ دویم کنبے د زنانو د گمان، دے دپارہ چہ زنانہ د طہارت بارہ کنبے وسوسے پیدا نشی، او پہ شریعت کنبے دا خبرہ مطلوب دہ چہ د تطہر متعلق وسوسے نہ انسان محفوظ شی۔ نو بنخہ ئے ٹککہ منع کرہ د اودس

کولو نه په باقی مانده اوبو د سړی باندې ، قطعاً للوسوسه۔

نو که دیوې زنانه وسوسې نه پیدا کړې نو هغې دپاره د سړی په پاتې شوو اوبو باندې غسل کول بالکل صحیح او جائز دی۔

فائده : د ښځې اوسړی دواړو په یوځای باندې غسل او اودس کول اتفاقی دی د علماؤ تر مینځ مگر صرف ابن المنذر د ابو هریره نه نقل کړیدی چه هغه به ددې کار نه منع کوله او ابن عبد البر د بعض کسانو نه ددې حکایت کړیدې کذا قاله الشوکانی۔ د اتفاقی صورت دلائل ډیر زیات دی چه عائشه او نبی علیه السلام به په شریکه غسل کولو لکه چه دا حدیث مخکې تیر شوی دی۔ او د ابوداود په روایت دام صبیبه جهنیه کښې دی : (قالت اختلفت یدی وید رسول الله ﷺ فی الوضوء من اناء واحد)۔ یعنی زما او د نبی علیه السلام لاسونه به گډوډ کیدل په وخت د اودس کولو کښې دیو لوبښی نه۔ او په روایت د ابن عمر کښې دی : (کان الرجال والنساء يتوضؤون فی زمان رسول الله ﷺ من الاناء الواحد)۔ یعنی په زمان د رسول الله ﷺ کښې به سړو او ښځو دیو لوبښی نه اودسونه کول۔ حافظ په فتح الباری کښې وائی ددې ظاهر دا دی چه دوی به په یو حالت کښې د لوبښی نه اوبه راخستلې۔ انظر النیل (۳۴/۱)۔

درجه الحديث : رواه ابوداود (۸۱) والنسائی (۱۳۰/۱) قال الحافظ فی بلوغ المرام اسناده صحیح وصحح الشيخ الالبانی فی صحیح ابی داود وتعلیق المشکاة (۱۴۷/۱)۔ فالحديث اسناده صحیح. وله شواهد قوية ایضا ذکرها الشوکانی فی النیل (۳۲/۱)۔

باب احکام المیاء

باب دے پہ بیان د احکامو د اوبو کنبے چہ کومے اوبہ پاکے دی اوکومے نجسے دی؟۔
مناسبة الباب: واضح دے چہ جنب سرے بہ پہ کومو اوبو سرہ غسل کوی، نو
 دہغہ اوبو تعین کوی۔

۲ - دارنگہ مخکنبے اودس بیان شو، دلته وائی اودس بہ پہ کومو اوبو سرہ کوی۔
 مِیَّاءُ: جمع د مَاءٍ دہ، ہمزہ پہ ہاء سرہ بدلہ شوہ، او جمع ئے ٹحکہ ذکر کرہ چہ د اوبو ڍیر
 اقسام او انواع دی، او د ہریو جدا جدا احکام دی۔

لکہ (۱) ماء السماء (۲) ماء البئر (۳) ماء البحر (۴) ماء العين (۵) ماء السيول (۶) الماء
 المستعمل (۷) الماء القليل (۸) الماء الكثير (۹) الماء المشمس - نمر گرمے کرے اوبہ -
 (۱۰) ماء الحوض فی الصحراء (۱۱) الماء المستعمل بسور السباع والبهائم۔

پہ دے تولو اقسامو کنبے **مرکزی اقسام خلور دی**۔

(۱) - **یوقسم ماء مطلق** دی، ددے حکم دادے چہ دا پخپلہ ہم طاہرے دی او بل
 شے ہم پاکوی، مطہرے دی، دا بیا ڍیرو اوبو تہ شاملیری:

۱ - د باران، واورے او گلی اوبہ۔ ۲ - ماء البحر، لکہ (هو الطهور ماؤه والحل ميتته) رواہ
 الخمسة۔ ۳ - ماء زمزم۔ ۴ - ہغہ اوبہ چہ رنگ ئے بدل شوے وی پہ یو ٹائے کنبے د ڍیر
 پاتے کیدو سرہ، یا د وٹو پہ پانرو سرہ، نہ د گندگی پہ وجہ سرہ، دا تولے اوبہ پاکے دی، ماء
 مطلق کنبے داخل دی، او ﴿فلن تجدوا ماء﴾ ورتہ شامل دے، ددے اوبو پہ موجودگی
 کنبے تیمم وھل صحیح نہ دی، بلکہ ددے استعمال واجب دے۔

(۲) - **دویم قسم:** الماء الذی خالطه شیء طاهر: ہغہ اوبہ چہ پاک شے ورسرہ یو ٹائے
 شوے وی، لکہ د صابون او زعفرانو او اوڙو او خاورو اوبہ شوے، ددے حکم دادے چہ پہ دے
 اوبو سرہ ہم پاکوالے راخی، تر خور پورے چہ د مطلق اوبو نوم ورتہ شامل وی۔

دلیل: میمونے اورسول اللہ ﷺ دیو خانک او قصے نہ غسل اوکرو، چہ پہ ہغہ

کنبے اثر العجین (د اوپو اثر) وو۔ رواہ النسائی و سیأتی قبل الفصل الثالث۔

۲ - کله چه در رسول الله ﷺ لور زینبؓ وفات شوه، نور رسول الله ﷺ أم عطیهؓ ته حکم اوکرو چه دا په هغه اوبو اولمبوی چه بیرم په کنبے اچولے شویم وی، نو په دے حدیثونو کنبے هغه اوبه ذکر دی چه په هغه کنبی اختلاط د پاک شی راغله وی، خود مطلق اوبو نوم ورته شامل دے نو دا هم پاکونکی دی۔

(۳) - **دریم قسم** : الماء الذى لا قته النجاسة : هغه اوبه چه نجاست ورسره ملاؤ شویم وی، ددے دپاره دوه حالتونه دی : ۱ - یو هغه چه په دے نجاست سره د اوبو خوند، رنگ، بوئی بدل شی، نو په دے اوبو سره پاکواله مطلقا ناجائز دے۔ او دا اتفاقی مسئله ده۔ کما قال ابن المنذر وابن الملقن۔ الاجماع لابن المنذر ص (۳۳ - رقم ۱۰)، مختصر البدر المنیر ص (۱۸) لابن الملقن۔ المجموع شرح المذهب (۱۱۰/۱) للنووی، المغنی لابن قدامة (۳/۱) الروضة الندية (۸/۱) للصديق حسن خان۔

۲ - **دویم حالت** : چه په دے نجاست سره هېڅ یو صفت ددرے صفاتو نه نه وی بدل شویم، بلکه اوبه په خپل اطلاق باندې باقی پاته وی، نو دا قسم اوبه طاهر او مطهره دی، لگے وی که ډیرے۔

دلیل : حدیث د ابو سعید خدریؓ ابوداود (۶۶) ترمذی (۵۹/۱)، رقم ۶۶) نسائی ۸۴/۱ رقم ۳۲۷، بلوغ المرام ص (۳) کنبے دبثر بضاعه په باره کنبے دے : (الماء طهور لا ینجسه شیء)۔

(۴) - **خلورم قسم** : ماء مستعمل دی، یعنی هغه اوبه چه د اودس کونکی یا غسل کونکی د بدن نه جدا شی، ددے حکم دادے چه دا د ماء مطلق پشان دی، طاهر او مطهر دی۔ کذا فی فقه السنة۔ دا خواقسام د اوبو شو۔

اوس دا مسئله چه کومے اوبه پاکه دی او کومے نا پاکه دی؟ دا مسئله په اول حدیث ددے باب کنبے بیانېږی۔

په طهوریت او نجاست د اوبو کنبے اختلاف دے :

پہ دے خبرہ اتفاق دے چہ اوبہ تولو نجاستو لره پاکونکی دی ۔

خو اختلاف پہ دے خبرہ کنبے دے چہ اوبہ پہ کوم وخت کنبے پلیتیری ؟
نو پہ دے بارہ کنبے یو خو اقوال دی :

۱ - **اول قول** : دامام مالکؒ او اهل ظواهرؒ دے، دوی وائی : توله اوبہ طاهرے او مطهرے دی، مگر هغه اوبہ چہ خونند، رنگ، بوئی کنبے ئے تغیر راشی، پہ سبب د وقوع النجاسه سره، لگے وی کہ ډیرے (لا بسبب الطاهر كالتراب والأوراق ومرور الزمن الكثير علیه)۔ اودا قول علامه عبد الحی اللمکنوی په التعليق الممجد ص (۶۰۲) کنبی راجح گرځوله دے نو قلیل او کثیر یو شان دی۔ وهو الحق الذی لا محید عنه۔

۲ - **دویم قول** : دامام ابو حنیفهؒ او شافعیؒ دے چہ لگے اوبہ پلیتیری په نجاست واقع کیدو سره، او ډیرے اوبه نه پلیتیری په وقوع د نجاست سره، مگر کله ئے چہ خونند، رنگ، بوئی بدل شی نو بیا به ډیرے اوبه هم پلیتے حسابیری۔ نو گویا که په ډیرو اوبو کنبے د درې وارو ائمه و اتفاق شو چہ نه پلیتیری۔ کله چہ یو د اوصاف ئے متغیر نشی۔

بیاد ابو حنیفهؒ او شافعیؒ په خپل مینځ کنبے په تعیین د لږو او ډیرو اوبو کنبے اختلاف دے (۱) امام شافعیؒ فرمائی : زه لږے او ډیرے اوبه په قلتین (دوه چاتو) سره معلوموم، که د قلتین نه کم وی نو دا قلیله دی، او که د قلتین یا قلتین نه بره وی نو ډیرے دی۔ بیا به خونند، رنگ، بوئی ته کتله شی که د ائې د نجاست په وجه بدل شوی وی نو نجس دی او که نه وی بدل شوی نو پاکه دی۔ او که د قلتین نه کمه وی نو پلیتے دی۔

(۲) اود ابو حنیفهؒ او دهغه د اصحابو په قلیل او کثیر کنبے دولس روایات نقل دی۔

لکه صاحب د تحفة الأحوذی (۱/۶۷) په حواله د التعليق الممجد ذکر کړې دی۔

مشهور په هغه کنبے خلور اقوال دی (۱) یو قول دا چہ تعیین د قلیل او کثیر رائے د مبتلی به ته سپارل شوی دی، (اودا دامام صاحب عادت وو، چہ اکثر داسه مسائل به ئے رائے د مبتلی به ته حواله کول)۔ نو که د هغه په اجتهاد ډیرے معلومیدلے نو ډیرے به حسابیری او پلیتے به نه وی۔ الا اذا تغیر أحد اوصافه۔ او که د هغه په اجتهاد کمه وی نو کمه به حسابیری او پلیتے به وی۔ اگر که اوصاف ثلاثه ئے نه وی، متغیره شوی۔ اودا قول

ئے پہ در مختار (۱۲۸/۱) کنبے معتبر گر خولے دے، اودا ظاہر الروایت دے، اوبحر الرائق کنبے وائی : دا معمول بہ قول دے، اود اکثر و مشائخو نہ نقل دے۔

لیکن پہ دے باندے متاخرینو احنافورد کپے دے چہ عوام پہ دیرو اولگو خہ پوہیبری د هغوی گمانونہ متفرق دی، بعضو تہ بہ دیرے اوبہ لگے بنکاری، اوبعضو تہ بہ لگے اوبہ دیرے بنکاری، نو هغوی پہ دے نہ پوہیبری ترخو پورے چہ تا ورتہ خودلی نہ وی چہ دا لگے دی اودا دیرے دی۔ نو ددے دیارہ یوہ منضبطہ قاعدہ بیانول پکار دی چہ هغے تہ رجوع کوی۔

(۲) نو دویم قول دا کوی : چہ دیرے اوبہ هغہ لوئی حوض تہ وائی چہ دیو طرف پہ خوزلو سرہ ئے بل طرف نہ خوزیبری۔ دا ہم یو روایت د امام ابوحنیفہ نہ دے چہ صاحب قدوری راوپیدے۔ لیکن دا خوزول ہم نہ دی معلوم چہ کوم قسم خوزول اوپہ خہ سرہ خوزول دی؟ نو پہ دے کنبے درے قولہ نقل دی : ۱ - یودا چہ پہ اودس کولو سرہ۔ ۲ - دویم پہ غسل کولو سرہ۔ ۳ - دریم پہ لاس و هلو سرہ۔ یعنی چہ یو طرف کنبے لاس وھی یا غسل یا اودس کوی، نو بل طرف نہ خوزیبری، نو دا دیرے اوبہ دی، اوکہ خوزیدلے نو دا کبے اوبہ دی۔

(۳) دریم مشهور قول عشر فی عشر دے : یعنی لس پہ لسو کنبے خلورو طرفونو تہ، یعنی خلویبنت گزہ خلورو طرفونو تہ وی، نو دا مقدار زیاتے اوبہ دی، اوکہ ددے نہ کبے وی نو کبے دی۔ بیا دا پہ کومو گزونو معلومولے شی؟ نو وائی : بذراع الکریاس۔ و هو ست قبضات فوق کل قبضة أصبع قائم۔ (البحر والخانیة، وفي المحيط : انه يعتبر فی کل زمان ومکان ذراعهم۔ رد المحتار : ۱۳۱/۱)۔ ذراع الکریاس اندازہ دادہ چہ شپہر خلد د لاس خلورو وارہ گوتے موتے کپی او غتہ گوتہ ترے جدا اودروی۔ کریاس دوری کپے تہ وائی۔ ۲ - یا ذراع المساحة سرہ معلومولے شی چہ و هو سبع قبضات فوق کل قبضة اصبع قائم۔ ۳ - یا د هر مکان او زمان خیل ذراع مراد دے۔

اعجوبہ : دا د احنافو یوہ عجیبہ مسئلہ دہ چہ کہ اوبہ نہہ دیرش (۳۹) گزہ وی نو پہ یو خا خکی متیازو سرہ تولے پلیتیری، خو چہ خلویبنت گزو تہ اور سیری نو بیا پہ کنبے

دَری متیازے واچوه هیخ نه پلیتیری !! دا تناقض او د صریح عقل خلاف خبره ده، اکثر قیاسونه چه د نص نه ماخوذه وی داسه وی !!

(۴) - بل قول دادے چه تعیین د قلیل او کثیر دادے چه ثمانیة فی ثمانیة - یعنی آته گزه او گده او آته گزه پلن حوض وی په خلور طرفونو کښه نو دا کثیره اوبه دی، او ددے نه چه کمه وی نو هغه قلیل دی -

اوس دا اختلاف ولے راغله دے ؟ نو ددے وجه داده چه ابو سلیمان الجوزجانی د امام محمد نه د ډیرو اوبو باره کښه تپوس او کړو چه ډیره اوبه څومره دی ؟ هغه ورته اووئیل : کمسجدی هذا - یعنی زما مسجد کچ کړئ - روستو بیا ابو سلیمان د امسجد کچ کړونو دننه طرفنه آته په آتو کښه وو - او د بهر طرفنه عَشْرُ فی عَشْرُ وو - نو متأخرینو د احتیاط په بناء باندے لس په لس قول غوره کړو -

دا خود طول مقدار دے او عمق کښه هم څو اقوال کوی ۱ - بعض وائی چه خلور کولایمے گوته په اندازه به جور وی ۲ - بعض وائی یو لویشت ۳ - بعض وائی یو گز ۴ - بعض وائی دوه گزه ۵ - هدايه ملا وائی : یکون بحال لاینحسر بالاغتراف : یعنی دومره اندازه جور وی چه په لاس سره اوبه راخستو باندے ئه زمکه نه ښکاره کیږی - الدر المختار (۱۲۸/۱ - ۱۳۱) -

لیکن د احنافو ددے ټولو اقوالو دپاره هیخ **دلیل نشته** ، نه د کتاب الله نه، اونه د سنت رسول الله ﷺ نه ، اونه د اجماع اونه د قیاس صحیح نه - سیوا د أدله عامه نه لکه صاحب د شرح وقایه د (عَشْرُ فی عَشْرٍ) دپاره دا دلیل راوړے چه نبی ﷺ منع کړے ده د کنستو د کوهی نه د بل کوهی په خوا کښه کم د خلویښت گزونه، دے دپاره چه دا کوهی د هغه بل کوهی نه اوبه رانه کاږی، او اوبه ئه کمه نشی، نو شریعت دا حد گرځوله دے په دے مقام کښه - نو وائی مونږ دا حد گرځوو د قلیل او کثیر دپاره -

لیکن په دے باندے ابن عابدین په رد المحتار (۱۲۸/۱) کښه رد کړے دے - فرمائی : (ورده فی البحر بان الصحیح فی الحریم انه اربعون من کل جانب) یعنی حدیث کښه چه خلویښت گزه ذکر دی نو د هغه صحیح مطلب دا دے چه د هر طرف نه به خلویښت

خلوینست گزه وی اوز مونږ مدعی خودا ده چه مجموعه به خلوینست گزه وی۔ نو حدیث ز مونږ د مدعی خلاف دی۔

دارنگه فرمائی : (والتقدير بعشر فی عشر لا يرجع الی اصل يعتمد علیه) یعنی پدیه باره کنبه مونږ سره هیڅ داسه دلیل نشته چه اعتماد پرې اوکړو۔ بیا وائی : دا خبره رایه د مبتلې به ته سپارل شویده (بناء علی عدم صحة ثبوت تقدیره شرعاً . والیه رجع محمد) آه۔ ځکه چه دا اندازه شرعاً نده ثابته۔ اودیه ته امام محمد هم رجوع کړیده (۱۲۸/۱)۔

(۲) - او امام بغوی په احنافو باندې داسه رد کوی : وقد ر بعض اصحاب الرأی الماء الكثير الذی لا ینجس بان یکون عشرة اذرع فی عشرة اذرع وهذا تحديد لا يرجع الی اصل شرعی يعتمد علیه، شرح السنة (۵۹/۲)۔ یعنی د بعض اصحاب الرأی دا تحديد د لس په لسو کنبه هیڅ شرعی اصل نه لری چه په هغه اعتماد اوکړې شی۔

(۳) دغه شان امام نووی په المجموع (۱۷۴/۱) کنبه هم وئیلی دی۔ (۴) علامه شوکانی فرمائی : وللناس فی تقدير القلیل والكثیر اقوال لیس علیها اثاره من علم فلا نشتغل بذکرها۔ نیل الاوطار (۴۰/۱)۔

(۴) - علامه ابن قدامه فرمائی : ولیس معهم نص ولا اجماع المغنی (۴۰/۱)۔

د احنافو سره په دې تحديد نه نص شته او نه اجماع۔

(۵) محدث الهند شاه ولی الله صاحب وائی فرمائی : وبالحملة فلیس فی هذا الباب شیئ يعتمد به ویجب العمل به۔ حجة الله (۱۸۵/۱)۔ یعنی خلاصه دا چه پدیه باب کنبه د احنافو سره هیڅ دلیل نشته چه اعتماد پرې اوکړې شی۔

اود اول قول دپاره چه هغه ظاهر الروایت دی چا استدلال ذکر کړې دی په حدیث د استیقاظ باندې، کما مر فی اول باب سنن الوضوء، او حدیث د ولوغ الکلب او حدیث النهی عن البول فی الماء الدائم۔ چه په ولاړو اوبو کنبه د بول نه ځکه منع راغله چه اوبه پلیتیرې په وقوع د نجاست سره۔

لیکن ددې حدیث تحقیق دادې چه په دې حدیث کنبه رسول الله ﷺ دانه دی

فرمائیلی چہ تاسو بول پہ ہغہ ولاړو اوبو کنبے مه کوی چہ عسرافی عشرته نه وی رسیدلی۔ اوکھ چرمے عسرافی عشرته رسیدلی وی، نو بیا بول کولو سره اوبه نه پلیتیری، دا خبره حدیث کنبے نشته۔ بلکه حدیث کنبے د هر قسم اوبو کنبے د بول کولو نه منع راغله ده، لگے وی اوکھ ډیرم، عسرافی عشر وی اوکھ کمه وی، بلکه د منع حکمت دادم چہ په دے بول کولو سره جمع بین الافراط والتفریط راخی، ځکه چہ اوبو کنبے متیازم کول اوبیا بیرته په هغه غسل کول افراط او تفریط دے، او په دے حدیث کنبے دا خبره نشته چہ دا اوبه پرے پلیتے شوم، بلکه یو حکمت ئه دغه شو، دویم حکمت دادم چہ طبعاً د انسان بول بد گنله شی، او بدبویه وی۔ نو کیدم شی چہ دا اوبه به بل مسلمان استعمال کړی، نو اگر چہ نجس به نه وی لیکن د هغه طبیعت باندے دا ډیر بوج جوړیږی، چہ هغه داسے اوبه استعمال کړی چہ بول په کنبے شوم وی اگر که ډیر لوئی حوض ولے نه وی۔ حاصل دا چہ : دا عام حدیث دے اوبه مدعی باندے صریح نه دے، ځکه عسرافی عشر مسئله په دے کنبے نشته، بلکه د مدعی سراسر خلاف دے۔ ځکه د لس په لسو نه زیاتو اوبو ته هم دا منع شامل ده نو هغه سره به څه کوم! فتدبر فیه!

استدلالات الأنمة :

دویم مذهب د امام شافعی دے چہ هغه په قلیل او کثیر کنبے په قلتین سره فرق کوی۔ دا په حدیث د ابن عمر کنبے راړوان دے۔ اول حدیث د فصل ثالث دے۔ چہ په هغه کنبے دا الفاظ دی (اذا كان الماء قلتین لم یحمل الخبث)، په بل روایت کنبے د ابو داود کنبے دی (لا ینجس)۔

طریقه د استدلال داسے ده : چہ په دے حدیث کنبے د قلیل او کثیر اوبو تر مینځه تحدید شوم دے چہ کله اوبه دوه قلتینو (چاتو) ته اورسی نو د پلیتۍ واقع کیدو په وجه نه پلیتیری۔ دے نه معلوم شوه چہ که د قلتینو نه کمه وی نو بیا د پلیتۍ واقع کیدو په وجه پلیتیری۔

اعتراضات الحنفية او دهغه جائزه :

اجناف پدے حدیث باندے څو اعتراضونه کوی :

(۱) - **اول** : داچہ دا حدیث سنداً، متناً او معنی مضطرب دیے۔ سنداً خو ٹکھ

مضطرب دیے چہ ددیے حدیث درے راویان دی :

۱- یورایت دولید بن کثیر دیے، ددہ پہ استاذانو کنبہ اختلاف دیے :

۱- کله دا محمد بن جعفر بن الزبیر الأسدی عن عبد الله بن عبد الله بن عمر نه نقل

کوی۔ ۲- اوکله دا محمد بن عباد بن جعفر المخزومی عن عبد الله بن عمر نه روایت

کوی۔ ۳- اوکله دا ابن عمرؓ ثوئے عبد الله یا دیری، کله عبید الله۔ ۴- اوکله زهری عن

سالم عن ابن عمر نقل کیری۔ ۵- اوکله موقوف علی ابن عمر نقل کیری، کما فی اُبی

داود۔ اوکله مرفوع وی، کما فی الترمذی۔

او متناً اضطراب دادیے چہ پہ بعض روایتونو کنبے (اذا كان الماء قلتين لم يحمل الخبث

(راغله، او پہ بعضو کنبے (قلتين او ثلاثاً) وارد دیے، کما فی الدارقطنی وابن عدی۔ دارنگہ

پہ بعضو کنبے (أربعين قلة) الفاظ راغلی دی۔ کما فی الدارقطنی۔ او پہ بعضو کنبے

(أربعين دلواً) راغله دیے۔

اود اضطراب فی المعنی تشریح دادہ چہ د (قلة) لفظ دیرے معنی دی، لکہ صاحب د

قاموس اللغات نقل کری دی : ۱- د غر سر۔ ۲- منگے۔ اودے کنبے ہم تفاوت دیے،

بعضے وارہ او بعضے غت وی۔ ۳- دانسان قد تہ ہم وائی۔ نو د (قلة) تعیین پہ عربی

کنبے نشہ۔ نو اے شوافعو! تاسو کومہ معنی مراد کوی؟ نو پہ دیے حدیث عمل نشی

کیدے۔

۲- او صاحب ہدایہ پرے داسے اعتراض کرے دیے چہ د (لم يحمل الخبث) معنی دادہ

چہ (هو يضعف عن احتمال النجاسة) یعنی کله چہ اوبہ دوہ چاتو تہ اورسی او پلیتی پہ

کنبہ واقع شی نو ہغہ اوبہ کمزورے دی، پلیتی نشی پور تہ کولے، نونجسے دی۔

لیکن ددہ دا اعتراض پے غایہ دیے، او دا تاویل ئے غلط دیے، وجہ دادہ چہ روایت د اُبوداود

او ابن حبان کنبے داسے لفظ راغله دیے (لاینجس) یعنی نہ پلیتیری، او دارقطنی (۲۲/۱)

کنبے خوارلس (۱۴) خائے د (لم ينجسه او لاینجس) الفاظ موجود دی۔ خود صاحب

ہدایہ دیر تعلق دا احادیثو سرہ نہ وو، ٹکھ ئے داسے غلط تاویل کرے دیے چہ دبل روایت

سرہ صریح مخالف دے۔ ۲- دویمہ وجہ دادہ چہ حافظ عسقلانیؒ فرمائی: کہ چرمے دا معنی شی نو بیا دقلتین قید ہیخ معنی نہ جو پیری ٹککہ چہ کہ ددے نہ کہے او بہ وی نو ہغہ پہ طریقہ اولیٰ سرہ پلیتی نشی پورته کولے۔ نو دا قید دقلتین بیا ولے لگوی؟ فتدبر۔ اوس احنافو ته **جوابونه** دادی:

احنافو چہ پہ حدیث د (قلتین) باندے کوم اعتراضونہ کپی دی، ہغے بارہ کنبے شیخ رشید احمد گنگوہی پہ الکوکب الدری (۴۳) کنبے فرمائی:

وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ كُلَّ ذَلِكَ تَعْسَفُ۔

یعنے: زمونہ اعتراضونہ ضعیف دی، او پہ تکلف بناء دی۔ اوبیائے د ہغے جوابونہ ورکپی دی۔ پہ حدیث کنبے ہیخ قسم اضطراب نشته ٹککہ اضطراب ہلہ حدیث ضعیف کوی چہ د ہغے جمع نشی کیدے، یا تول طرق صحیح وی، او دلته جمع ہم کیدے شی اوبعضے طرق ضعیف ہم دی، چہ تشریح ئے دادہ:

چہ اضطراب پہ سند کنبے نشته، ٹککہ چہ ولید بن کثیر دا حدیث د محمد نہ آوریڈلے دے، یعنے محمد بن جعفر او محمد بن عباد نہ، اوبیا محمد بن جعفر د دوارو ٹحامنو د عبد اللہ بن عمرؓ نہ آوریڈلے دے، چہ عبد اللہ او عبید اللہ دی۔ او دا دوارہ ثقہ، ثبت راویان دی۔ نو ولید بن کثیر کلہ د محمد بن جعفر عن عبد اللہ بن عبد اللہ بن عمر نہ روایت نقل کوی، او بل کرتے د محمد بن جعفر عن عبید اللہ بن عبد اللہ بن عمر المصغر نہ روایت کوی۔ او کلہ ولید د محمد بن عباد عن عبد اللہ بن عبد اللہ بن عمرؓ نہ روایت کوی، نو پہ دے کنبے ہیخ تکلف نشته، تول ثقہ راویان دی، نو دا اضطراب قاح نہ دے پہ صحت د حدیث کنبے، او دا جمع امام نوویؒ کہے دہ چہ صاحب د بحر الرائق (۸۱/۱) ترے نقل کریدہ۔ (کذا فی أبکار المنن: ۱۴)۔

حافظ ابن حجرؒ پہ تلخیص (۱۸/۱) کنبے فرمائی: دا اضطراب صحت د حدیث ته مضر نہ دے، ٹککہ نتیجہ ددے اضطراب بہ دا راوخی چہ پہ دے کنبے انتقال د یو ثقہ نہ بل ثقہ ته راغلے دے او دا مضر نہ دے۔

لیکن بیا فرمائی: دا توفیق بہ ہلہ کیپی کلہ چہ تولے طریقو ته صحیح او وثیلے شی،

لیکن صواب او حق خبرہ دادہ چہ دا حدیث پہ روایت دولید بن کثیر عن محمد بن عباد بن جعفر عن عبد اللہ بن عبد اللہ بن عمر المکبر۔ وعن محمد بن جعفر بن الزبیر عن عبید اللہ بن عبد اللہ بن عمر المصغر نقل دی، او دا پہ کنبے صحیح سند دی، باقی خطاء دی۔ ہاؤ! یو دریمہ طریقہ ہم صحیح راغلے دہ (رواہا الحاکم) د حماد بن سلمہ عن عاصم بن المنذر عن عبد اللہ بن عبد اللہ بن عمر عن أبیہ، دیتہ ابن معین صحیح وئیلے دہ۔ نو بناء پہ دیہ باندیہ د جمع طریقہ دا شوہ چہ نور سندونہ ضعیف دی او صرف دا درے سندونہ صحیح دی، نو اضطراب ختم شو۔ او ددیہ اضطراب فی السند تحلیل امام دارقطنی دیر پہ بنہ انداز کړیدیہ او عظیم آبادی د ہغہ تحسین کړیدیہ۔ التعلیق المغنی (۱۷/۱)۔

۲۔ اوہر چہ اضطراب فی المتن دی، ہغہ ہم نشته تردیہ چہ عمل پرے اونہ کړیہ شی، بلکہ کوم روایت کنبے چہ (أربعین قلة) راغلے ہغہ ضعیف جدا دی، پہ سند کنبے ئے قاسم بن عبد اللہ العمری دی، امام احمد فرمائی: دا موضوعی حدیثونہ جوړوی، دروغژن دی، حدیث ئے خلقو پربینیہ دی۔

او کوم روایت کنبے چہ (قلتین، او ثلاثاً) پہ شک سرہ راغلے، نو دا شک یا د حماد نہ واقع شوے یا د عاصم بن المنذر نہ، ما سیوا د دوی نہ چہ کوم راویان د عبید اللہ بن عبد اللہ نہ نقل کوی، ہغہ قلتین بغیر د شک نہ ذکر کوی، نو روایت د شک بیا راجع کیږی روایت د قلتین تہ، کوم چہ په شک دی۔

۲۔ او علامہ سندی فرمائی: چہ په دیہ روایت کنبے ہم شک نشته بلکہ تحدید پہ قلتین سرہ ددیہ دپارہ نہ دیہ چہ زیادت پرے منع دی، بلکہ دادیہ دپارہ دیہ چہ د قلتین نہ نقصان منع دی، نو د قلتین مقدار نہ به کمے نہ وی، او کہ زیاتے شی هر خومره چہ وی، ہغہ منع نہ دی۔

دارنگ روایت د (أربعین دلواً) ہم ضعیف دی کذا فی الدارقطنی (۲۷/۱) نو صحیح روایت د (قلتین) پاتے شو، او اضطراب معنوی ہم نشته، ځکه (قلة) اگر چہ مشترک دہ په ما بین د سرد غر او سرد سړی او منگی کنبے مگر رأس الجبل او رأس الرجل دلته نشی

مراد کیدے، وجہ دادہ چہ دلتہ مقصود تحدید دے، او پہ ہغے سرہ تحدید نہ حاصل پری، نو معلومہ شوہ چہ دلتہ بہ مراد منگی وی، او د ہغہ منگی پہ یو حدیث کنبے تعین راغلی دے (من قلال هجر)۔ یعنی د ہجر علاقے منگی مراد دے او ہجر پہ یمن کنبں یوہ علاقہ دہ چہ ہلتہ نہ بہ دا منگی راوہلے شو بعضے وائی چہ دا مدینے تہ نزدے علاقہ وہ۔

دا حدیث اگرچہ د مغیرہ بن صقلاب - متکلم فیہ - راوی پہ وجہ ضعیف دے، مگر د نورو مؤیداتو لکہ د اجماع پہ وجہ معمول بہ دے۔ وجہ دادہ چہ د صحابو پہ دور کنبے د ہجر منگی مشہور وو، نبی ﷺ بہ ہغہ پہ تشبیہ کنبے ذکر کول، لکہ پہ حدیث د معراج کنبے دی (واذا بنقها مثل قلال هجر - والبنقة هي الحرة) دارنگہ عربو دا پہ خپلو اشعارو کنبے ذکر کول، او دا غت منگی وو، د چاتو پشان۔ عربو پیژندل۔

بلہ دا چہ نبی ﷺ خود بیان دپارہ راغلی وو، ہغہ مبہمے خبرے نہ کوی، چہ صحابہ پرے نہ پوہیدل، نو ہغوی تہ د (قلتین) مقدار معلوم وو چہ د ہغے امام شافعیؒ اندازہ لگولے دہ، اندازہ ئے پنخہ سوہ رطلہ دہ۔ کذا فی مجمع البحار، کما فی نیل الاوطار (۳۸/۱) والروضة الندية ص (۱۳) او دیومے چاتی د اوبو اندازہ (۹۰) لیتر او د دواړو چاتو (۱۸۰) لیترہ جوړپری۔

امام نوویؒ پہ المجموع (۱۷۹/۱) کنبے فرمائی: قال الخطابی قلال هجر مشهورة الصنعة معلومة المقدار لا تختلف كما لا تختلف المكايل والصيعان المنسوبة الى البلدان قال وقلال هجر اكبرها واشهرها لان الحد لا يقع بالمجهول وقال الشيخ ابو حامد في تعليقه: قال ابو اسحق ابراهيم بن جابر صاحب الخلاف: سألت قوما من ثقات هجر فذكروا ان القلال بها لا تختلف، وقالوا قايصنا قلتين فوجدناهما خمسمائة رطل. انتهى۔

نو دا **حدیث د قلتین** سند، متنا او معنی **صحیح** دے، او عام علماؤ لکہ امام ترمذیؒ، ابوداؤدؒ، ابن حجر عسقلانیؒ، عبد الحی لکهنویؒ، رشید احمد گنگوہیؒ، شاہ ولی اللہ دہلویؒ ورته صحیح وئیلے دے۔ لکہ شاہ صاحب پہ حجة الله البالغة (۱۴۷/۱) کنبے فرمائی: (وحدیث القلتین أثبت من ذلك كله بغير شبهة). وصححه الالبانی فی ارواء الغلیل (۶۰/۱ - رقم ۲۳) و الشوکانی فی نیل الاوطار (۳۷/۱) وابن الجوزی فی التحقيق

(۳۳/۱). شیخ الاسلام ابن تیمیہ فرمائی : اکثر اہل العلم بالحديث على انه حديث حسن. کذا فی توضیح الاحکام (۱۲۹/۱)۔

فائدہ : صاحب ہدایہ (۳۵/۱) ددے حدیث نہ دویم جواب دا کرے چہ (ضعفه ابوداود) دے روایت تہ ابوداود ضعیف وٹیلے دے، نو پہ دے خبرہ کنبے **خطا** شوے دے، لکہ ددہ دا خطائی محققینو احنافو ہم منلے دہ، ٹککہ چہ پہ دے روایت کنبے ابوداود ہیٹ ضعف نہ دے بیان کرے، بلکہ دا صاحب ہدایہ خطائی شمارلے شی، لکہ دا خبرہ محققینو کرے دہ۔ و ذکرہ فی درس ترمذی (۲۷۲/۱) ہغہ بیا عذر بیان کرے لیکن ہغہ ہم غلط دے۔

اوس دلائل د اول مذهب :

چہ تولے اوبہ طاہرے مطہرے دی، اود قلیل او کثیر فرق نشته، مگر کلہ چہ یو ددرے اوصافو نہ ئے متغیر شی نو بیا بہ نجس وی۔

۱ - **اول دلیل :** آیت : وینزل علیکم من السماء ماء لیطہرکم بہ۔ الانفال آیت (۱۱) ددے آیت نہ معلومیرپی چہ ترخو اوبو تہ اوبہ وٹیلے کیڑی او نور اجزاء پرے غالب نہ وی نو دا خپلہ ہم پاکے دی او نور خیزونہ بہ پرے ہم پاکیرپی۔

۲ - **دویم دلیل :** حدیث د ابو سعید الخدریؓ دے (أخرجہ الترمذی : ۲۰/۱، ابوداود : ۱۱/۱، باسناد صحیح) فصل ثانی کنبے راروان دے : چہ نبی ﷺ نہ تپوس اوشو (أنتوضاً من بئر بضاعة، وہی بئر یلقى فیها الحیض ولحوم الکلاب والتن ؟ فقال رسول اللہ ﷺ : ان الماء طهور لا ینجسہ شی)، و کذا أخرجه البيهقي : ۲۵۷/۱، والنسائي وأحمد)۔

پہ دے حدیث کنبے (الماء طهور) کنبے الف لام استغراقی دی، یعنی تولے اوبہ پاکے دی ٹککہ پہ دے کنبے نبی ﷺ داسے نہ دی فرمائیلی چہ (ان هذا الماء طهور) چہ الف لام عہدی شی۔ بلکہ پہ طریقہ دقاعدہ کلیہ سرہ ئے اوفرمائیل، دے دپارہ چہ پہ امت باندے آسانی شی، اوکہ الف لام عہدی وے نو بیا پکار دہ چہ پہ (ان هذا الماء) سرہ تعبیر شوے وے۔

بلکہ دا چہ اصولی شرعی قاعدہ دہ چہ العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب نو دلتہ عام الفاظ استعمال شویدی اگرکہ تپوس د کوهی پہ بارہ کنس شویدے۔

اوکومو علماؤ چہ دا خبرہ کرے دہ چہ دلتہ رسول اللہ ﷺ دا ابو خلقت بیانوی چہ اوبہ طبعاً پاکے دی، او پہ نجاست عارضی سرہ پلیتیری، نو دا خبرہ صحیح نہ دہ، حکمہ چہ دا سوال د صاحبو دالات کوی پہ دے خبرہ چہ هغوی خلقت دا ابو پیژندلو چہ پاکے دی، خودائے نہ پیژندل چہ آیا پہ وقوع د نجاست سرہ پلیتیری کہ نہ؟

دارنگہ جواب د نبی ﷺ پہ طریقہ د عموم سرہ ددے خبرے دلیل دے چہ هر قسم اوبہ پاکے دی۔ اوستاسو چہ کوم شک دے چہ دے کوهی تہ خو گندونه پریوخی نو دا شک صحیح نہ دے، بلکه دا اوبہ پاکے دی، پہ همدے حالت کنبے هم۔ دارنگہ صاحبو د اوداسه متعلق تپوس کرے وو چہ ددے کوهی د اوبونه اودس کول جائز دی؟ نو کہ د نبی علیہ السلام تخصیص ددغه کوهی د اوبو مراد وے نو داسے جواب پکار وو چہ توضو منها فانه طهور۔ ددے کوهی اوبہ پاکے دی اودسونه ترے کولے شی، بلکه نبی علیہ السلام پہ جواب کنس عامه خبرہ ذکر کرہ چہ هر قسم اوبہ پاکے دی پہ هیش شی نہ پلیتیری (مگر چہ خوند، رنگ اوبوئی ئے د نجاست پہ وجہ بدل شی) نو دا کوهی هم پدے گندونو پریو تو سرہ ندے پلیت۔

شوافع دا وائی چہ دا اوبہ دقلتین نہ زیاتے وے، حکمہ نبی ﷺ ورته اووئیلے (ان الماء طهور) نو (ان الماء) کنبے چہ کوم عموم دے هغه خاص شومے دے پہ (قلتین) سرہ، لأن الخاص یقضى على العام ویبینه الخ۔

۲ - **دویم دلیل** : ترمذی، ابوداود، ابن ماجه د ابن عباسؓ نہ راوړے دے لکه مخکنے پہ مسئلہ وضوء بفضل المرأة کنبے تیر شو، چہ (اغتسل بعض أزواج النبی ﷺ فی جفنة فأراد رسول الله ﷺ أن يتوضأ منه، فقالت يا رسول الله ! انی کنت جنباً، فقال : ان الماء لا یجنب) وسنده صحیح۔

نو دلتہ صراحت راغلے چہ هیش اوبہ نہ پلیتیری۔ اوددے (ان الماء لا یجنب) نہ معلومه شوه چہ مخکنے حدیث کنبے (الماء طهور لا ینجسه شی) کنبے الف لام

استغراقی دی نه عهدی۔

۳ - **دلیل:** بیهقی (۲۵۸/۱) د ابو سعید خدریؓ نه روایت کړې (قال: کنا مع رسول الله ﷺ فأتینا علی غدیر فيه جيفة، فتوضأ بعض القوم وأمسك بعض القوم، حتی یجئ رسول الله ﷺ فجاء النبی ﷺ فی آخریات الناس، فقال: توضؤوا واشربوا فان الماء لا ینجسه شیء)۔ په دې حدیث کښه هم د حدیث د بثر بضاعه پشان الفاظ دی، دلیل دې په هله الف لام استغراقی یا جنسی دی، عهدی نه دی۔

که څوک اووایی چه دا اوبه عسرافی عسروې، او هغه خو پاکې دی اگر چه نجاست په کښه پریوځي۔ ددې **جواب** دا دې چه دا خبره د آخر د حدیث سره سمون نه خوری ځکه چه الماء کښه مطلق ماء ذکر دی، که عسرافی عسروې او که ددې نه کمې وی، یعنې هر قسم اوبه نه پلیتیرې۔ فتا بر!

بل دا چه په دې څه دلیل دې چه دغه حوض عسرافی عسرو؟۔ دارنگه نبی ﷺ دلته خاص جواب ورنکړو چه ان هذا الماء لا ینجس بهذه الجيفة بلکه لا ینجسه شیء کښه ئې په عام لفظ سره تعبیر او کړو او نکره په سیاق د نفی کښه دلالت په عموم کوی، نو معنی دا شوه چه اوبه په هیڅ شی سره نه پلیتیرې اگر که مردار حیوان یا نور گند پکښه پریوتې وی (تر دې چه درې صفتونو کښه ئې یو صفت بدل شی)۔

۴ - **دلیل:** بیهقی (۲۵۹/۱) کښه د عمر فاروق رضی الله عنه واقعه نقل کړې ده (أنه ورد حوض مجنة فقيل: يا أمير المؤمنين! انما ولغ الكلب فيه أنفًا، فقال: انما ولغ الكلب لسانه فشرّب وتوضأ)۔ دا حدیث هم دلالت کوی په دې چه اوبه په نجاست پریوتو سره نه پلیتیرې ترڅو پورې چه اوصاف ثلاثه ؤ کښه ئې یو صفت بدل شوې نه وی۔

۵ - **دلیل:** بیهقی (۲۵۹/۱) د سعید المسیب اعلم التابعین قول ذکر کړې دې چه دا فرمائی: (ان الماء طهور كله لا ینجسه شیء)۔

۶ - دارنگه امام زهریؒ نه نقل دی (الغدیر تموت فيه الدابة قال: الماء طهور ما لم يتغير طعمه او لونه او ريحه)۔

۷ - **دلیل:** ابن عباسؓ فرمائی: (أربع لا ینجس: الانسان، والماء، والثوب،

والأرض)۔ بل روایت کنبے دی (الماء لا یجنب)۔

دا تول احادیث او آثار صریح دی پہ استدلال کنبے۔

سوال: داقید دکوم ٹائے نہ لگوی چہ خوند، رنگ، بوئی ئے نہ وی متغیر شوی، دا خود دے مذکورہ تولو حدیثونو کنبے نشته، نو تاسو هم پہ اطلاق ددے احادیثو عمل اونہ کرو؟ **جواب:** دادے چہ مونہ داقید پہ دے حدیثونو کنبے ددوه وجونہ لگولے دے:

۱- یو د حدیث پہ وجه ابن ماجه روایت کرے دے او هغه اگرچه ضعیف مرسل دے مگر معنی ئے صحیح ده، کما فی بلوغ المرام (۲۶) (الا ما غلب علی لونه او ریحه او طعمه)۔

۲- دویم پہ اجماع د مسلمانانو سره د اثابته ده چہ کله نجاست پہ اوبو کنبے پریوخی او خوند، رنگ، بوئی ئے بدل شی نو دوی ورته نجس وائی۔ او ددے اجماع مأخذ دادے چہ عقل ددے خبرے گواهی کوی چہ کله د اوبو خوند، رنگ، بوئی بدل شی نو دیته څوک اوبه نه وائی، بلکه دیته نجاست وائی دارنگه قرآن هم گواه دے ﴿فلم تجدوا ماء﴾ او د نجاست والا اوبو ته ماء نه وئیلے کیږی۔ په دے باندے اطلاق د اوبو نه کیږی۔ نو د ماء مطلق نه اووخی۔ لکه دا اجماع امام شافعیؒ او امام بیهقیؒ بیان کړیده او امام نوویؒ په المجموع ۱۱۰/۱ او ابن المنذر په الاجماع ص (۳۳-رقم ۱۰)، او ابن الملقن په مختصر البدر المنیر ص (۱۸)۔ او ابن قدامه په المغنی (۳/۱) او نو اب صدیق حسن خان په الروضة الندیة (۸/۱) او شوکانی په نیل الاوطار (۳۵/۱) او المهدی په البحر الزخار ص (۳۱) کنبی بیان کړیده۔

بیا شوافع وائی: زمونږ قول راجح دے ځکه چہ حدیث القلتین دلیل دے، او کوم حدیثونه چہ تاسو پیش کړل دهغه تخصیص په حدیث القلتین سره شوی دے، بشر بضاعة د (قلتین) نه زیات وی، او (الماء طهور لا ینجسه شی) نه مراد ما زاد علی القلتین دی۔

لیکن **اول قول راجح** دے چہ د مالکیه و قول دے، ځکه چہ اصل په اشیاء کنبے جل او طهارت دے تردے چہ دلیل د نجاست راشی، او دویم نمبر **قوی قول** د شوافعو دے،

دو جے د حدیث القلتین نہ - او هر چه مذهب الأحناف دے نو دا **ضعیف** او کمزور دے،
دو جے د عدم دلیل نہ، دوی سره صرف قیاسونه دی۔ کما عرفت۔

اشکال او جواب :

دلته یو قوی اشکال او مهم **اعتراض** په حدیث کنبے راغلو هغه دا چه حدیث د ابن عمرؓ (اذا كان الماء قلتين لم يحمل الخبث) د مفهوم نه معلومیږي چه کله اوبه د قلتین نه کمه وی نو نجاست قبلوی، نو د مفهوم تقاضا داده چه لگه اوبه چه د قلتین نه کمه وی پلیتیري۔ او حدیث د أبو سعید الخدریؓ (انما الماء طهور لا ینجسه شیء) منطوق دا تقاضا کوی چه هیڅ اوبه نجاست نه قبلوی۔ لگه وی که ډیرے۔ نو تعارض راغلو په مابین د مفهوم او منطوق کنبے ؟

جواب : دامسلمه اصولی قاعده ده چه کله د منطوق او مفهوم تعارض راشی نو منطوق لره اعتبار وی په مقابله د مفهوم کنبے۔ نو په منطوق به عمل کیږي، او مفهوم به پریخودله کیږي۔ نو حدیث القلتین به منو چه دوه چاتئ اوبه په نجاست پریوتو سره نه پلیتیري، خو مفهوم له به اعتبار نه ورکوو (چه دوه چاتو نه کمه وی نو هغه به گنه پلیتے وی)، ځکه چه مفهوم کنبے عموم نه وی۔ اود دغه احادیثو الفاظ عام دی۔ او اکثر علماء مفهوم له اعتبار ورکولو نه منکر دی۔

۲ - یا دویم جواب داسه کیږي چه د (قلتین) نه چه بره وی، نو هغه کنبے نجاست تاثیر نه کوی، او چه قلتین نه کمه وی، نو دا به کله نجاست قبلوی، په دے وجه چه خوند، رنگ، بوئی کنبے به ئه تغیر راغله وی۔ نو بیا د مفهوم القلتین دپاره هغه حدیث د (الا ما غیر لونه الخ) مقید شو، کوم چه مؤید بالاجماع دے۔ او کله به نجاست نه قبلوی، خو شارع دلته یقینا دا خبره نه ده کړې چه (قلتین) نه چه کمه وی نو هغه به ضرور نجاست قبلوی، بلکه هغه په حکم د مسکوت عنه کنبے دے۔ نو دلائل خارجیه ته به گورو، که خوند، رنگ، بوئی کنبے ئه تغیر راغله وو، نو دابه د هغه حدیث مؤید بالاجماع په وجه سره نجاست قبلوی۔ او که اوصاف ثلاثه کنبے ئه تغیر نه ووراغله، نو بیا نجاست نه قبلوی، دو جے د منطوق د حدیث د ابو سعید خدریؓ نه۔

او دے جمع تہ علامہ شوکانیؒ پہ السیل الجرار (۵۵/۱) کنبے اشارہ کرے دہ (وکذا فی الدین الخالص ۳۰۰/۲)۔

بہر حال دامت د آسانی اود شریعت د حکمت پیش نظر قول المالکیہ راجح دے۔

لکہ چہ علامہ عبد الحی اللکھنوی ہم دے قول تہ ترجیح ورکریدہ ہغہ فرمائی:

ولقد خضت فی بحار هذه المباحث وطالعت لتحقیقها کتب اصحابنا المبسوطة و کتب غیرہم المعتمدة فوضح لنا ما هو الارحج منها وهو الثاني وهو مذهب المالکیة انه لا تنجس الا ما تغير لونه او طعمه او ريحه. (التعلیق الممجد - ۶۲)۔

یعنے زہ ددے مسئلے د بحثونو د دریا بنو مینخ تہ ننوتلم اود دے د تحقیق دپارہ مے د احناف او غیر احنافو تول معتمد لوئی کتابونہ مطالعہ کرل نو ددے نہ مونہ تہ دا خبرہ واضح شوہ چہ راجح قول د مالکیہ ؤ دے چہ اوبہ پہ ہیخ شی نہ پلیتیری (لہے وی کہ یرے) مگر کلہ چہ خوند، رنگ، بوئی ئے بدل شی (بیا بہ پلیتے وی)۔

اوسعیہ کتاب کنبے فرمائی: کچرے امام ابوحنیفہؒ تہ د (ان الماء طهور لا ینجسہ شی) حدیث رسیدلے مے نو ہغہ بہ قیاسات او دغہ مذکورہ تحدیدات پریخودنی مے او پہ حدیث بہ ئے ضرور عمل کولے۔ نقلہ عنہ المبارک کفوری فی ابکار المن فی تنقید آثار السنن ص (۱۲)۔

تنبیہ: ہر کلہ چہ دا ثابتہ شوہ چہ تولے اوبہ پاکے دی، او نہ نجس کیڑی، نو ددے مطلب دا نہ دے چہ گندگی پہ کنبے پریوتو اوبو باندے اودس کول خامخا ضروری دی، بلکہ مطلب دادے چہ کہ نورے پاکے اوبہ نہ وی نو ستا دپارہ داسے قسم اوبہ استعمالول شرعا جائز دی، اودس پہ دے اوبو سرہ ہم جائز کیڑی۔ دوجے ددے دلائلو مذکورونہ۔ اگرچہ بہتر او افضل دادے چہ طہارت اونظافت پہ داسے اوبو سرہ حاصل کرے شی چہ پہ ہغے کنبے ہیخ قسم گندگی نہ وی پریوتی۔

د کویانو د مسائلو شرعی حیثیت

فائدہ مهمہ: ہر کلہ چہ دا ثابتہ شوہ چہ تولے اوبہ پاکے دی، نو پہ دیے باندے بلہ مسئلہ تفریع شوہ ہغہ دا چہ کومے مسئلے چہ د کویانو پہ بارہ کنبے فقہاؤ جوڑے کری

دی هغه باطلے او بے خایہ دی۔ مثلاً ددوی دا مسئلہ چہ کہ چرگہ یا کونترہ کوهی ته پریوخی نو خلوینبستو نه تر شپیتوپورے بوقے، اوکھ مہرہ یا چینچنہ پریوخی نو شلونه تر دیرشو پورے بوقے به راویاسی، دا تحدیدونه صحیح نه دی، خکھ دا مسائل رسول الله ﷺ اُمت ته نه دی بیان کړی، که دا ضروری مسائل وے نو نبی ﷺ به ضرور خه فرمان کړے وے۔

اود امام ابو حنیفہ نه چہ دا خبرے نقل دی، نو هغه دبعض تابعینو تقلید کړیدے په دے مسائلو کنبے، چہ هغوی دموقع اومحل مطابق فتویٰ ورکړے ده، اودا خه حکم شرعی نه دے، هغه آثار مصنف عبد الرزاق (۸۰/۱) او ابن أبي شیبہ (۱۶۱/۱) راوړی دی، لکه عطاء نه نقل دی چہ سږ کوهی ته پریوخی نو شل بوقے به وېستلے شی، اوکله چہ مړشی نو بیا به شپسته یا اویا بوقے وېستلے شی۔

(۲) د ابراهیم نخعی نه نقل دی چہ پیشو پریوخی نو خلوینبست بوقے به وېستلے شی۔
۳ - د عطاء نه د چرگه باره کنبے نقل دی چہ یوه بوقه به وېستلے شی، اوکله پرسیدلے وی نو بیا به خلوینبست بوقے وېستلے شی۔

۴ - د علی رضی الله عنه نه نقل دی چہ مہرہ پریوخی نو دومره اوبه به اویاسی چہ غالب گمان ئے د پاکیدوراشی۔

لیکن دا قول هم دا حنافو د مذهب خلاف دے، هغوی ددے نه سیوا د نورو بوقو د عدد تعیین کوی، کما عرفت فی الفقه۔

۵ - د امام زهری اثر: قال معمر: سألت الزهري عن دجاجة وقعت في بئر فماتت، فقال: لا بأس أن يتوضأ منها ويشرب إلا أن تتن حتى يوجد ريح نتها في الماء فتترج. أخرجه عبد الرزاق في المصنف (۸۱/۱)۔

دا وجه ده چہ شاه لی الله محدث الهند صاحب په حجة الله البالغة (۱۴۷/۱) کنبے فرمائی: وقد اطلال القوم في فروع موت الحيوان في البئر والعشر في العشر والماء الجاري وليس في كل ذلك حديث عن النبي ﷺ، وأما الآثار المنقولة عن الصحابة والتابعين كأثر ابن الزبير في الزنجي وعلي في الفارة والنخعي والشعبي في نحو السنور، فليست مما يشهد له

المحدثون بالصحة، ولا مما اتفق عليه جمهور أهل القرون الأولى، وعلى تقدير صحتها يمكن أن يكون ذلك تطييباً للقلوب، وتنظيفاً للماء، لا من جهة الوجوب الشرعي، كما ذكر ذلك في كتب المالكية، ودون نفى هذا الاحتمال خطر القتاد. وبالجمله: فليس في هذا الباب شيء يعتد به، ويجب العمل عليه. وحديث القلتين أثبت من هذا كله، بغير شبهة. انتهى.

یعنے احنافو پہ کوهی کنب د حیوان مہ کیدو اولس پہ لسو کنب او د ماء جاری پہ مسائلو کنب دیر او پد والے کپدے خو پدے تولو کنب ہیخ حدیث د نبی ﷺ نہ بالکل ندے ثابت۔ او د صحابہ او تابعینو نہ چہ کوم آثار نقل دی لکہ اثر د ابن الزبیر پہ بارہ د زنجی کنب او اثر د علی پہ بارہ د مرہ کنب او د نخعی او شعبی پہ پیشو وغیرہ کنب نو (اول خو) د محدثینو پہ نیز باندے دا صحیح ندی ثابت (دویم) دا پہ اولنو پیرو (زمانو) کنبے اتفاقی مسائل ندی (دریم) کہ او منو چہ صحیح دی نو بیا ممکن دہ چہ دے علماؤ دا (تحدیدات) د خلقو د زړونو د خوشحالولو دپارہ کپدی، او د ابو د نظافت پہ وجہ کپدی، نہ ددے وجہ نہ چہ گنے دا شرعا واجب دی۔ لکہ چہ دا خبرہ د مالکیہ و پہ کتابونو کنب (هم) ذکر دہ۔ او ددے خبرے نفی کولو مخے تہ از غیدارہ ونہ دہ یعنی دا خوک نشی نفی کولے۔ (او کہ خوک ئے نہ منی نو پہ از غو باندے بہ زخمی کپری) خلاصہ دا چہ پدے باب کنب ہیخ داسے دلیل نشته چہ اعتماد پرے او کرے شی او عمل پرے واجب شی او حدیث د قلتین ددے تولو نہ بنہ مضبوط دے بغیر د شک نہ۔ انتهى۔

او کہ چرے شوافع دا مسائل د مفهوم د حدیث القلتین نہ ثابت کپری چہ نجس دی، نو بیا ہم لاخہ خبرہ دہ، مگر احناف خو هغه حدیث تہ ہم مضطرب وائی، نو پہ دے مسائلو ثابتولو کنبے ہیخ دلیل شرعی نہ لری۔ نو دا اعتراض د مقلدینو غلط شو چہ وائی قرآن او حدیث نیمگرے دے د کو هیانو مسئلے پہ کنب نشته، مونړ وایو الحمد لله۔ پہ دے یو حدیث (ان الماء طهور لا ینجسه شی) کنب دا تولے مسئلے حل دی۔

الفصل الأول - اولیے فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (لَا يُؤْلَنُ أَحَدُكُمْ فِي

الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لَا يَجْرِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ . وَفِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ قَالَ : لَا يَغْتَسِلُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ . قَالُوا : كَيْفَ يَفْعَلُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ : يَتَنَاوَلُهُ تَنَاوُلًا .

ترجمہ : ابو ہریرہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : پتاسو کنبے دے ڌوک پہ هغه ولاړو اوبو کنبے چه بهیدونکی نه وی متیازے نه کوی چه بیا په هغه کنبے غسل هم کوی۔ (بخاری، مسلم)، د مسلم دیو روایت الفاظ دادی چه نبی ﷺ اوفرمائیل : تاسو کنبے دے یو سره د جنابت په حالت کنبے په ولاړو اوبو کنبے غسل نه کوی۔ خلقو اووئیل : اے ابو هريره ! څنگه لامبل پکار دی ؟ هغه اوفرمائیل : هغه نه دے لږه لږه اوبه راخلي (او هغه سره دے د اوبو نه بهر لامبی)۔

تشریح - حکمتونه د نهی څه دی ؟

چه شریعت اووئیل په ولاړو اوبو کنب متیازے مه کوی چه بیا پکنب بیرته غسل هم کوی ؟ نو پدے باره کنب :

۱ - بعض علماء وائی : چه د بول کولو نه پس که خوند رنگ بوئی نه وو خراب شوی نو اوبه پاکه دی او د نهی په حکمت مونږ نه پوهیږو او دا حکم تعبدی دے۔

۲ - په ولاړو اوبو کنبے د بولو او بیا غسل کولو نه ځکه منع شوی ده چه اوس فی الحال خو به په متیازو کولو سره دا اوبه نجسه نشی لیکن صبا له به نجسه شی ، چه ستا په لیدو سره به هر څوک متیازے کول شروع کړی ، نو بیا به نجسه شی ، نو دا منع سدا للذریعة شوی ده۔ قاله القرطبی فی المفهم - (طرح التشریب ۳۰/۲)

۲ - دویم دا چه دا اوبه بیا په سر باندے اچوی نو د نظافت خلاف ده۔

۳ - دریم دا چه : دا منع ده د تکلیف نه چه مسلمانانو ته په دے سره تکلیف رسیږی ، هغوی به دا اوبه ځکی اوت به په کنبے متیازے کوی نو هغوی به ستا ددے عمل نه کرکه کوی نو تکلیف کنب به شی ځکه چه د انسان بول نه خلق کرکه کوی اگرکه دا په ډیرو زیاتو اوبو کنب ول نه وی۔ او شریعت وائی چه عام خیرن او گنده خیزونه به هم داسے اوبو ته نه اچوی چه مسلمان ترے فائده اخلی ، پاته لا دا چه په هغه کنب نجاست غلیظه (بول)

اوکرمے شی پدمے سرہ خو انسانانو تہ ضرور تکلیف رسی۔

۴- علامہ ابن حزم ظاہریؒ پہ کنبں لا دا وائی چہ پدمے حدیث کنبں نہی (منع) صرف دغہ بائل (متیازمے کونکی) تہ شامل دہ چہ دا بہ پہ دغہ اوبو کنبں غسل او اودس نہ کوی بل چاتہ ندہ شاملہ ٹککہ کہ بل چاتہ ہم شامل وے نو نبی علیہ السلام بہ دھغے بیان ضرور کرمے وے : فلو اراد علیہ السلام ان ینہی عن ذلك غیر البائل لما سکت عن ذلك عجزا ولا نسیانا آہ۔ المحلی (۱/۱۴۵) یعنی کہ منع د بول کونکی نہ سیوا بل چاتہ شامل وے نو نبی ﷺ بہ چپ نہ وے پاتے شوئے ٹککہ ہغہ د بیان نہ عاجز ہم نہ وو او ہیر شوی ترے ہم ندی۔

بیاد بول پہ حکم کنبے براز او غائط ہم د جمہورو علماؤ پہ نیز داخل دی، صرف داؤد ظاہریؒ د ظاہر د حدیث پہ بناء وئیلی دی چہ غائط منع نہ دی، ٹککہ حدیث کنبے بول ذکر دی، کما قال النووی فی شرح مسلم (۱/۱۳۸) والتحفة (۱/۷۲)۔

لیکن ددہ قول ضعیف دے وجہ د ضعف دادہ چہ مقصود پہ حدیث کنبں دادے چہ مسلمانانو تہ پہ بول کولو سرہ ضرر او نہ رسی او دا ضرر لکہ ٹنگہ چہ پہ وارہ بولو سرہ رسی نو پہ غتبو بولو سرہ خو پہ طریق اولی تکلیف رسی۔

۲- دارنگہ بول دا پہ اعتبار د غالب سرہ وئیلے شویدی۔ غالباً خلق اوبو کنبں وارہ بول کوی، نہ غتب، نو ٹککہ ئے وارہ بول ذکر کرل ورنہ تخصیص د بول اجتراز د غائط نہ ندے بلکہ دا قید اغلبی دے۔ دارنگہ (لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام) حدیث پرے دلیل دے۔

ظاہر ددے حدیث تقاضا کوی چہ پہ وقوع د نجاست سرہ دے تولے اوبہ پلیتے شی، ٹککہ چہ نبی ﷺ منع اوکرمے کولو نہ پہ ولاړو اوبو کنبے، ٹککہ چہ پہ بول کولو سرہ دا اوبہ پلیتیږی، نو دا عام دے کہ لگے اوبہ وی اوکہ ږیرے۔ لیکن علامہ بدر الدین العینیؒ او ابن دقیق العیدؒ اتفاق نقل کرمے دے پہ دے خبرہ چہ عموم ددے حدیث مقید دے، نو احنافو پہ عشر فی عشر یا پہ رائے د مبتلی بہ سرہ مقید کرمے دے۔ او شوافعو پہ قلتین سرہ مقید کرمے دے، چہ کہ قلتین نہ کمے وے، نو اوبہ پلیتے دی، اوکہ زیاتے وے نو ہغہ پہ حکم د جاری اوبو کنبے دی، نہ پلیتیږی، اودلتہ د قلتین نہ کمے اوبہ مراد دی۔

او مالکیہ و پہ عموماً تو سرہ مقید کرے دے چہ ترخو پورے یو داوصاف ثلثہ و نہ وی متغیر شوی، نو کہ لگے وی او کہ ډیرے، نه پلیتیرې، اودلته نهی محمول ده په کراحت تنزیهی باندے -

صرف ددے حدیث متعلق امام احمد د انسان په بول اود نورو حیواناتو په بولو کنبے فرق کرے دے، اود ائے فرمائیلی دی چہ د انسان د بول په وجه ولاړے اوبه پلیتیرې، لگے وی که ډیرے، دوجے د عموم د حدیث نه۔ اود نورو حیواناتو بول کنبے تقیید کوی په قلتین سره، پشان د مذهب د امام شافعی۔ یعنی که نورو حیواناتو په ولاړو اوبو کنب بول اوکړل نو دا به هله پلیتے وی چہ د قلتین نه کمے وی او که قلتین نه زیاتے وی نو هغه هم ندی پلیتے۔

لیکن صحیح خبره داده چہ په دے حدیث سره استدلال د احنافو وغیره دپاره صحیح نه دے، ځکه چہ دلته نبی ﷺ منع کړیده د افراط او تفریط نه، چہ اول په اوبو کنبے بول اوکړی اوبیا پرے غسل کوی، نو دے کنبے د نجاست او غیر نجاست خبره نشته، اونه د عشر فی عشر فرق شته۔ او په دے جواب باندے حکمتونه د نهی دلالت کوی، کما عرفت۔

ثم یغتسل فیہ : مستعملے اوبه اود جنب بدن بالاتفاق پاک دے، پاکوالی باندے دلیل دا هم دے چہ ابو هريرة ته چا اووئیل چہ څه به کوو؟ هغه ورته اوفرمائیل : (یتناولہ تناوولا)، یعنې د حوض په غاړه به کینی او په لاس کنبے به اوبه راخلي او په سربه ئے اچوی، نو که څاڅکی اوشی، یا لاس په اوبو کنبے داخل کړی نو خیر دے، خو اوبو ته به د غسل کولو په وخت نه ننوځی ځکه دا د نظافت خلاف ده۔

فائده : (ثم یغتسل فیہ) کنبے امام نووی د خپل استاذ علامه ابن مالک نحوی صاحب الالفیه نه درے ترکیبونه نقل کړی دی :

۱- اول دا چہ یغتسل فیہ مجزوم دے، او عطف دے په (یبولن) باندے او هغه مجزوم دے په لانا هیه سره، لیکن د نون ثقیله په وجه منصوب گرځیدلے۔

۲- دویم : دا خبر دے دپاره د مبتداء محذوف آی ثم هو یغتسل فیہ۔ علامه قرطبی

فرمائی : پہ دے کنبے تنبیہ دہ پہ مآل او عاقبت حال باندے، یعنی کہ پہ دغہ اوبو کنبے بول اوکرے نو کله به دے اوبو ته محتاج شی، نو دغہ اوبو استعمالول به ورله منع شی۔

۳ - دریم ترکیب دادے چه یغتسل منصوب دے پہ (ان) مقدره ناصبه سره، او ان اگر چه دثم نه روستو نه مقدر کیبری دجمهورو په نیز، مگر د ابن مالک نحوی په نیز ثم په معنی دواؤ سره دے چه د هغه نه پس مقدر کیدے شی په معنی دویغتسل فیه سره دے۔ لکه لا تأکل السمک وتشرب اللبن۔ آی وأن تشرب اللبن۔

بناء په دے ترکیب، منع ده د جمع بین البول فی الماء الراکد والاغتسال فیه، نه۔

نو په دے حدیث کنبے دا خبره نشته چه اوبه نجسه شوی۔

وفی رواية : لا یغتسل أحدکم فی الماء الدائم وهو جنب۔

مسئله : حکم الماء المستعمل :

د مستعملو اوبو په طهارت او نجاست کنبے د علماؤ اختلاف دے :

۱ - د امام ابو حنیفه نه محمد نقل کړی دی چه مستعمله اوبه طاهر غیر مطهر دی۔ او ظاهر الروایت کنبے دادی چه (لا یجوز التوضی به) یعنی اودس پرې ندی جائز۔ اود طاهر او نجس حکم په کنبے نشته۔

۲ - د امام زفر په نیز فرق دے، که استعمالونکے اودس د مخکنبے نه لری نو مستعمله اوبه طاهر او مطهر دی، او که محدث وی نو بیا طاهر غیر مطهر دی۔ اودایو قول د امام شافعی هم دے۔

۳ - د علی، ابن عباس، ابن مسعود او ابن عمر او امام مالک، اهل ظواهر و قول ثانی د امام شافعی، حسن بصری، سعید بن جبیر، نخعی، عطاء، ابن المسیب، لیث بن سعد، اوزاعی، ابن المنذر قول دادے چه : مستعمله اوبه په هر حال کنبے طاهر مطهر دی۔ الاستذکار (۱/۱۶۱) والمحلی (۱/۱۶۸) وهو الحق۔

۴ - د امام ابو یوسف او یو روایت د امام ابو حنیفه نه دادے چه مستعمله اوبه نجس دی په نجاست خفیفه سره۔ دا روایت تره حسن بن زیاد نقل کړیدے۔ هداية (۱/۴۳) طرح التریب (۲/۳۰)۔

احنافو پہ دے حدیث الباب استدلال کرے دے چہ دلتہ منع شوے دہ د غسل کولو نہ پہ ولاړو اوږو کنبے، اگرچہ بول پہ کنبے نہ وی کړی، نو دا دلیل دے چہ پہ حالت د غسل کنبے چہ کومے اوږه مستعملے شوے هغه نجس دی۔

لیکن علامہ شوکانی (۲۸/۱) ددے (۱) جواب ورکړیدے چہ علت د نهی دلتہ دانه دے چہ دا اوږه مستعملے گرځی، بلکه کله چہ پہ کنبے انسان غسل کوی نو دا اوږه خبیثه گرځی، نو څوک ترے فائده نشی اخستے، خلق ئے د څکلو دپاره نشی استعمالولے، څکه چہ طبیعت ئے بد گنړی۔ او ددے خبرے دلیل پخپله قول د ابو هريرة دے چہ (یتناوله تناولاً) یعنی په لاس سره به ئے ترے راخلي او اوږو ته به نه ننوځی۔ څکه چہ دلتہ نهی د انغماس نه ده، یعنی څان په اوږو کنب داخول منع دی، نه استعمال د هغه اوږو، ولے که داسے نه وے نو بیا به د انغماس او تناول فرق نه وے، نو معلومیږی چہ استعمال ئے جائز دے، خو انغماس په کنبے نا روا دے، د وچه د خبائث نه، نه د وچه د نجاست نه۔ فتدبر!

۲ - **دویم** داچہ: دلیل اخص دے د دعویٰ نه، څکه دعویٰ کنبے دا خبره ده چہ هرے مستعملے اوږه د طهوریت نه خارج دے، او دلیل کنبے د جنابت اوږه د طهورت نه وتل دی۔
ومثله لایفید المطلوب فتدبر!

اور ارجح مذهب دادے چہ ماء مستعمل پاک او پاکونکی دی، په دے باندے ډیر **دلائل** دی: کما تراها فی المغنی (۴۲/۱) والدين الخالص (۲۹۶/۲) والمحلی (۱۶۹/۱) وفتح المالك علی الموطأ لمالك (۲۹۲/۱) وسبل السلام (۲۲/۱)۔

بعضے د هغه نه دادی چہ:

الله تعالیٰ فرمائی: ﴿وأنزلنا من السماء ماء طهوراً﴾، نو ټولے اوږه طاهر او مطهر دی، سیوا د هغه اوږو نه چہ د نجاست په وجه ئے یو د اوصاف ثلثه بدل شوے وی، او ماء مستعمل نجس نه دی، څکه چہ نجاست ورسره نه دے ملاؤ شوے، څکه بدن د انسان پاک دے، دلیل په دے باندے حدیث د ابو هريرة دے: (ان المؤمن لا ینجس) اخرجه احمد (۲۳۵/۲) والبخاری (۷۹/۱) کتاب الغسل، مسلم (۱۹۴/۱)۔

یعنې هر کله چہ مؤمن نجس ندے نو بیا څنگه هغه اوږه چہ ده استعمال کړیوی

نجسے دے شی پہ استعمال سرہ !!۔

۲ - **دلیل** : امام بخاری (۶۲/۱)، بیہقی (۲۳۵/۱) د جابر حدیث نقل کرے دے چہ ہغہ فرمائی : زہ بیمار شوم، نبی ﷺ زما پوہنتنے تہ راغے، نو اودس ئے اوکرو اود اوداسہ اوبہ ئے پہ ما باندے را واچولے --- الحدیث۔

نو دا صریح دلیل دے پہ دے چہ مستعملے اوبہ پاکے دی۔

۳ - **دلیل** : د مسور بن مخرمہ پہ حدیث کنبے دی : چہ صحابو بہ د نبی ﷺ د اوداسہ پہ اوبو اخستو باندے دیو بل سرہ جگرے کولے۔ أخرجه البخاری (۲۷۸/۱)، واحمد (۳۲۸/۴)، نو دا صریح دلیل دے چہ مستعملے اوبہ پاکے دی۔

اونبی ﷺ د امت سرہ پہ احکامو کنبے شریک دے، ترخو چہ دلیل د خصوص رانشی، اودلتہ دلیل الخصوص نشتہ۔

۴ - دارنگ صحابو اونی ﷺ اودسونہ کری دی، او د هغوی پہ جامو باندے بہ ضرور د اوداسہ د اوبو خاخرکی لگیدل، او د هغوی نہ دانہ دی ثابت چہ هغوی جامے بدلے کری یا دغه خایونہ ئے وینخلی وی۔ فتدیر ! کذا قال الامام الشافعی۔

۵ - دارنگ صحابو او د هغوی زنانو بہ شریک غسل کولو د خانکونہ، او پہ هغے کنبے بہ د اندامونو اوبہ غور ٹیدلے، او هغوی بہ هغہ اوبہ استعمالولے، لکہ عائشہؓ اونی ﷺ بہ ہم دا کار کولو (حتی قالت عائشة : دع، دع لی)۔

۶ - **عقلی دلیل** : پاکے اوبہ د پاک بدن سرہ لگیدلی دی، نو دے اوبو تہ د نجس وئیلو ہیخ وجہ نشتہ۔

دا وجہ دہ، امام ابن حزم المحلی (۱۸۲/۱) کنبے، او امام ابن تیمیہ پہ فتاوی (۴۸/۲۱) کنبے فرمائی : چہ پہ مستعملو اوبو اودس کول جائز دی، او دارنگہ د جنابت غسل ہم پرے جائز دے۔ برابرہ خبرہ دہ چہ نورے اوبہ موجودے وی اوکہ نہ وی موجودے، دغه شان پہ دغه اوبو ئے د فرضو دپارہ اودس کرے وی اوکہ د نفلو دپارہ، یائے پرے د جنابت غسل کرے وی، او برابرہ دہ چہ اودس کونکے سرے وی اوکہ زنانہ۔

اوبیائے ددے دلیل پہ ﴿فلم تجدوا ماء فتيمموا﴾ سرہ ذکر کرے چہ دا قسم اوبہ ہم پہ

ماء لفظ کښې داخل دی، نو که دا موجودی وی نو تیمم کول جائز نه دی، ځکه دا هم په (ماء مطلق) کښې داخل دی۔

علامه ابن عبد الهادی^{رحمۃ اللہ علیہ} په التنقیح علی التحقيق (۳۲/۱) کښې داسې فرمائی :
والدلیل علی طهوریتہ قول النبی ﷺ : الماء لا یجنب وقال الماء لیس علیہ جنابة. قالوا ولانه غسل به محل طاهر فلم تزل طهوریتہ کما لو غسل الثوب ولانه لاقی محلا طاهرا فلا یخرج عن حکمہ بتادیة الفرض کالثوب یصلی فیہ مرارا. انتھی۔

یعنی دلیل په پاکوالی د مستعملو اوبو دا قول د نبی ﷺ دې چې اوبه نه جنې کېږي او په اوبو باندې جنابت (ناپاکي) نه راځي او علماؤ وئيلي دي چې په دغه اوبو پاک اندام د مؤمن وینځل شويدي نو پاکوالی ئې پاتې دې لکه چې سرې کېږه اووینځي۔ اوبله دا چې اوبه د پاک محل سره ملاقات کړيدي نو د پاکوالی د حکم نه به نشي ويستلې چې هغه فرض اداء کول دي (یعنی پدې باندې فرض – اودس – ادا کول شي) لکه یوه کېږه چې په هغه کښې بار بار مونځ کول شي۔

علامه شوکانی^{رحمۃ اللہ علیہ} هم په نیل الأوطار (۲۸/۱) کښې فرمائي دي چې مستعملې اوبه طاهر مطهرې دي، او د مخالفينو د شبهاتو جوابونه ئې ورکړي دي، او دا ئې فرمائي دي چې مستعملې اوبه د طهوریت نه نه دي وتلي، او باقي دي په خپل اصلي حالت باندې چې طهارت دي، او په دې باندې دلیل (خلق الماء طهورا) حدیث دي، او حدیث د مسح د نبی ﷺ سر لړه په هغه اوبو سره چې کومې په لاس کښې باقي پاتې وي۔ نو ثابت شوه چې مستعملې اوبه طاهرې او مطهرې دي، که دوباره ئې څوک استعمال کړي نو هيڅ حرج په کښې نشته، مگر صرف دومره خبره ده چې که غیر مستعملې اوبه ددې نه سيوا ملاوېږي نو ددې اوبو استعمالول نه دي مناسب، ځکه چې د نبی ﷺ په زمانه کښې به داسې کار نه کيدلو چې يو سړی دې اودس کړي وی او بل يو سړی دې هغه راجمع کړي وی او اودس دې ئې پرې کړي وی، یا ئې د ځان له دوباره استعمال کړي وی۔

وجه داده چې په دې اوبو سره گناهونه زائل شوي دي، نو هغه دې انسان ځان پسې نه راکاږي۔ خو دا مسئله ددې دپاره بيانېږي چې که دې مستعملې اوبو کښې چا لاس وهلې وي

یائے پہ کنبے د خلیہ اوہ توئے کرے وی نو ددے استعمالول جائز دی۔

اکمال : مستعملے اوہ پہ ۴ہ سرہ مستعملے کرخی ؟

پہ دے کنبے اختلاف دے :

- ۱ - د امام ابو حنیفہؒ او ابو یوسفؒ پہ نیز پہ یو ددوہ خیزونو سرہ :
- ۱ - یا خو پہ یے اودسی زائل کولو سرہ ۲ - یا پہ قریت (ثواب) حاصلولو سرہ .
- ۲ - او امام محمدؒ وائی : صرف پہ اقامت د قریت سرہ مستعملے کرخی۔
- ۳ - امام زفرؒ او امام شافعیؒ وائی : اوہ صرف پہ حدث زائل کولو سرہ مستعملے کرخی، فتدبر !

۲ - وَعَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الرَّاِكِدِ .
رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : جابرؓ فرمائی : رسول اللہ ﷺ دے نہ منع فرمائیلے دہ چہ پہ ولاہ اوہو کنبے دے تشے متیازے اوکرے شی - (مسلم)۔

تشریح : د راکد نہ مراد ہغہ ولاہے اوہ دی چہ نہ بھیڑی۔ پدے کنب متیازے کولو نہ ٹکے منع اوشوہ چہ کہ چرے اجازہ د بول ورکرے شی نو بیا بہ ہر سرے راخی او بول بہ پکنبے کوی نو د یرؤ بولو پہ وجہ بہ پہ کنب تغیر راشی (خوند، رنگ، بوئی بہ ئے بدل شی) نو نجسے بہ شی اگرکہ ستا پہ دے یو کرت بول کولو سرہ بہ پہ ہغے کنبے تغیر نہ وی راغلے خودا سبب د تغیر کرخی نو شریعت ٹکے منع اوکرہ۔

۲ - یا منع ٹکے اوشوہ چہ بول غالباً طبعاً بد گنرلے شی نو کہ یرؤ اوہو کنب ہم اوکرے شی نو انسانان دا اوہ طبعاً بدے گنری اگرکہ اوصاف ثلثہ و کنب ئے تغیر نہ وی راغلے، نو پدے کنب د انسانانو د طبیعتونو لحاظ ساتلے شویدے اود نجاست خبرہ پہ کنب نشہ۔

۳ - وَعَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : ذَهَبَتْ بِيْ خَالَتِيْ اِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! اِنَّ ابْنَ اُخْتِيْ وَجِعَ فَمَسَحَ رَاسِيْ وَدَعَا لِيْ بِالْبَرَكَهَةِ ثُمَّ تَوَضَّأَ :

فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زُرِّ الْحَجَلَةِ مُتَّفِقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : سائب بن یزیدؒ فرمائی : زما خالے (ترور) زہ نبی ﷺ تہ بوتلم او عرض ئے اوکرو : یا رسول اللہ ! زما دا خورئے بیمار دے، نو نبی ﷺ زما پہ سر لاس راخکلو او ما دیارہ ئے دبرکت دعاء اوکړہ، بیائے اودس اوکړو، نو ما د هغوی د اودس نہ پاتے شوو او بو نہ اوخکله، بیازہ د نبی ﷺ شا طرفتہ اودریدم اود هغوی مہر نبوت مے د هغوی د دوارو اوگو ترمینخہ اولیدلو چہ د دولی دزونہی (بتنے) پشان وو۔

تعارف : د سائب بن یزیدؒ :

هو السائب بن یزید بن سعید بن ثمامة اللیثی أو الأسدی أو الهزلی، وپوکے صحابی دے پہ دویم کال د هجرت پیدا شومے دے، او دیلار سرہ حجة الوداع تہ حاضر شومے دے داوو کالو پہ عمر باندے۔ او د ماشومانو سرہ ثنیۃ الوداع مقام تہ د نبی ﷺ د استقبال دیارہ وتلے وو کله چہ نبی ﷺ د غزوہ تبوک نہ واپس راتلو۔ تول اووہ (۷) احادیث ترمے نقل دی۔ د مدینے د بازار گورنر مقرر شومے وو پہ زمانہ د خلافت د عمر فاروق رضی اللہ عنہ کنبے۔ پہ (۹۱) سنہ کنبے وفات شومے دے۔ دا پہ مدینہ کنبے آخری صحابی دے چہ وفات شو۔

مناسبة الحديث :

دا حدیث ددے دیارہ راوړل شومے دے چہ مستعملے اوبہ پاکے دی۔

تشریح : فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ : وَضوء لفظ دلتہ دوه معنے دی : ۱- یو دا چہ هغه

اوبہ چہ لوپہ کنبے پاتے شوی وی د اوداسہ نہ . ۲- دویم هغه اوبہ چہ اندامونہ پرے وینخلے شوی وی، او مستعملے شومے وی۔ بهر حال حدیث دے دیارہ راوړمے شومے دے چہ مستعملے اوبہ پاکے دی۔

اوس که خوک دا سوال اوکړی چہ د نبی ﷺ فضلیجات وغیرہ پاک وو، نو د هغه استعمال کړمے اوبہ به هم پاکے وی په خلاف د اُمت ؟

ددے جواب دادمے چہ نبی ﷺ په احکامو کنبے د اُمت سرہ شریک دے، هغه به د نجاست سرہ هغه کار کولو، کوم چہ نورئے امت ئے کوی۔ ترڅو چہ دا ثابتہ نشی چہ دا کار

د نبی ﷺ پورے خاص دے، اوپہ دے ہیخ دلیل نشتہ۔ نو دا یو دلیل دے دپاکوالی د مستعمل شدہ اوبو، نو اوبہ صرف دوه قسمه دی: (۱) طاہرے (۲) نجسے۔ نور اقسام پہ کنبے نشتہ چہ طاہر غیر مطهر وغیرہ۔ هغه اقسام صرف عقلی دی۔

زُرُّ الْحَجَلَةِ: د زر جمع أزرار ده، تنری اوبتنے ته وائی کومے چہ په جامو او خادرونو باندے وهله شی، او حجله په فتح د حاء اوجیم سره، د ناوے ډولۍ ته وائی۔ نو معنی داده: چہ د نبی ﷺ خاتم النبوت پشان دبتن د ډولۍ وو۔ ۲ - بعضو نسخو کنبے دا لفظ (رز الحجله) دے په تقدیم دراء سره، نو معنی داده چہ پشان د اگی دزرکے وه۔

د نبی ﷺ د خاتم النبوه په باره کنبے مختلف روایات دی، په بعضو کنبے (مثل بیضه الحمامه) راخی، کما رواه جابر بن سمره عند الترمذی۔

او بعضو کنبے دزرکے اگی مطابق راخی، او په بعضو کنبے د ډولۍ دبتن پشان ذکر کیږی، نو دے کنبے هیخ تعارض نشتہ، بلکه دا بناء دی په تخمین او اندازے لگولو باندے، بعضو صحابو یو شان اندازه لگولے ده، او د هغه مثال ئے د خپل ذهن مطابق ورکړے دے۔ او بعضو بل شان اندازه لگولے ده نو جدا مثال ئے ورکړے دے په دے کنبے هیخ نقصان نشتہ۔

فوائد الحديث: ۱ - نیکانو خلقو ته ماشومان د دعاء دپاره بوتلل مستحب دی۔

۲ - مستعملے اوبه پاکے دی۔ ۳ - د نبی ﷺ خوش اخلاقی چہ دے ماشوم ورته شا مبارکه باندے گوتے وهله او هغه ترے نفرت نه دے کړے، بلکه شفقت ئے پرے اوکړو۔

۴ - خاتم النبوة (مهر نبوت) نه مراد د غوښه هغه ټوکړه ده چہ د نبی ﷺ د دواړو اوگو تر مینځه دزرکے د اگی پشان وه۔ دیته ځکه مهر نبوت وائی چہ پخوانو انبیاء علیهم السلام ته الله تعالی په خپلو کتابونو کنبے وئیلی وو، چہ آخری پیغمبر اروان دے او د هغه علامه داده چہ د اوگو تر مینځه به ئے د غوښه یوه ټکړه وی۔ په دے وجه نبی ﷺ چہ کله مبعوث شو نو عام نصاراؤ به دهغه شا کتله، او پیژندل به ئے چہ دا هغه نبی آخر زمان دے، دکوم خبر چہ په مخکنو کتابونو کنبے ورکړے شوې دے، نو دا به د نبوت او رسالت یوه نښه وه۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۳ - عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ : سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم عَنِ الْمَاءِ يَكُونُ فِي الْفَلَاةِ مِنَ الْأَرْضِ وَمَا يُنْبِتُهُ مِنَ الدَّوَابِّ وَالسَّبَّاحِ فَقَالَ : إِذَا كَانَ الْمَاءُ قَلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَالدَّارِمِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَفِي أُخْرَى لِأَبِي دَاوُدَ : فَإِنَّهُ لَا يَنْجُسُ .

ترجمہ : ابن عمر فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے دھغہ اویو بارہ کنبے تپوس اوشو چہ پہ خنگل کنبے وی او اکثر ثناور اودرنده گان هغه ته وخت په وخت راځي - نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل : کله چہ اویہ دوه چاتئی وی نو هغه ناپاکي نه قبلوی (یعنے نه ناپاکه کیږي) - احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی، دارمی، ابن جه - اود ابوداود په یو بل روایت کنبے دی چہ نه نجسه کیږي -

تشریح : لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ : ددے سره یو قید اولگوي چہ معنی واضحه شی (لم یحمل الخبث ای اذا لم يتغير أحد اوصافه الثلاثة) یعنے دا به هله نجسه وی کله چہ خوند، رنگ، بوئی کنبے ته تغیر راشی، اوداهله کیږي چہ کله ډیر حیوانات پکنبے بول اوکړي یا ته په کنبے همیشه کوي، اوکه یو کرت دوه کرت ته په کنبے اوکړي نو اویو بانده ددے خه فرق نه پریوځي، بلکه اویہ په خپل اصل حالت بانده سپینے مزیدارمے پاتے وی، خوند یا رنگ یا بوئی نه وی متغیر شوی نو دا پلټیته نه دی -

په دے حدیث کنبے یوه بله مسئله ده چہ د حیواناتو د جوتے خه حکم دے ؟ -

نو اول : په دے کنبے اتفاق دے چہ د کومو حیواناتو غوبنه خوړلے کیږي د هغه جوته پاکه ده، لکه غوا، مینبه، گډه، چیلی، چرگه وغیره -

دویم : غیر ماکول اللحم حیوانات دی، نو ددے په جوته کنبے اختلاف دے :

۱ - **اول قول :** دامام مالک، شافعی، حسن، عطاء، زهری او ابن المنذر دے : ددوی

په نیز دتولو حیواناتو جوته پاکه ده - (المغنی : ۷۲/۱) -

ددوی سره په دے باب کنبے ډیر دلیلونه دی (فتاوی الدین الخالص : ۲۹۱/۲) کنبے

اوگوره)، بعضے دلائل دادی :

۱ - **اول دلیل** : دا چه (الماء طهور لا ینجسه شیء) قانون دی، چه داوبو په اوصاف ثلثه کنبے یو وصف نه وی بدل شوے اوبه نه پلیتیری۔ ترخو پورے چه دلیل د نجاست رانشی۔ ۲ - **دویم دلیل** : ډیر احادیث وارد دی په دی کنبے چه د سباع البهائم جوتہ پاکه ده، لکه روستو حدیث (۱۰) د داؤد بن صالح کنبے د پیشو جوتہ ته عائشہؓ پاکه وئیلے ده۔ دارنگه حدیث د کبشه کنبے ورته پاکه وئیلے شویده، کما سیأتی۔

۳ - **روستو حدیث** نمبر (۱۱) د جابر کنبے راخی (وبما أفضلت السباع کلها) اگر چه دا حدیث سنداً ضعیف دی۔ خود نورو ملگرو سره صحیح معنی ورکوی۔

۴ - دارنگه فصل ثالث کنبے د عبد بن عبد الرحمن په روایت کنبے د عمر رضی الله عنه په عمرو بن العاصؓ باندی رد، اوبیا دا وینا چه (فانا نرد علی السباع وترد علینا) أخرجه مالک فی الموطأ (۱۷/۱) دلیل دی چه د ټولو سباعو جوتہ پاکه ده۔

۵ - دارنگه حدیث د أبو سعید خدریؓ په باره د حوضونو د مکے او مدینے کنبے دلیل دی چه د هر قسم حیواناتو جوتہ پاکه ده۔ په هغه کنبے دا الفاظ دی (فقال : لها ما حملت فی بطونها، ولنا ما غبر طهور) رواه ابن ماجه، کما سیأتی فی المشکاة (۵۱/۲) وان کان سنده ضعیفا۔ لیکن کله چه مجموعه احادیث راجع شی نو معنی ئے صحیح وی۔

۲ - **قول ثانوی** : دا حنافو دی - وهو قول أحمد أيضا - چه د سباع البهائم جوتہ پلیته ده، د دوی سره په دی قول باندی صرف دوه دلیلونه دی :

۱ - **یو مفهوم** د حدیث القلتین دی، چه که اوبه د قلتین نه کمے وی نو د سباع او دواوبو په وجه پلیتیری۔

جواب : مونږ مخکنبے وئیلی دی چه په دی کنبے دلیل د نجاست مفهوم دی، او د هغه احادیثو منطوق، دلیل د طهارت دی، او کله چه د منطوق او مفهوم تعارض راشی، نو ترجیح منطوق لره وی۔

۲ - **جواب** : د حدیث القلتین د مفهوم نه استدلال کول هم صحیح نه دی، وجه داده چه هلته نجاست د جوتہ په وجه نه دی راغلې، ځکه چه حدیث کنبے دا خبره نه ده راغلې

چہ د سباع البہائم جو تہ پاکہ دہ او کہ نجسہ ؟ بلکہ د (وما ینوبہ) لفظ دے، یعنی د حیواناتو بدنونہ ناپاک دی غالباً، گندونہ ورپورے نختی وی، او اوبو تہ داخل شی، بیا کله چہ پہ کنبے بول۔ متیازمے ہم او کپری نو پہ دے وجہ پلیتیری۔ (لکہ چہ دا د حیواناتو عادت دے چہ کله اوبہ او خکی نو متیازمے ہم پہ کنبے کوی)۔ پہ دے کنبے د جوتہ ہیخ تذکرہ نشته، او (ینوب) لفظ دلیل دے پہ ہغہ خہ چہ مونو اووئیل۔ او کہ صرف خلہ پہ کنبے اووہی نو جوتہ ئے پاکہ دہ، کله چہ تاتہ یقینی معلومہ دہ چہ نور نجاست پہ کنبے نہ دے راغلے، د بول پہ وجہ۔ فتدبر !

تعارض : پہ دے مقام کنبے د احنافو پہ قولینو کنبے تعارض دے، او گورہ چہ پہ باب د قلیل الماء او کثیر کنبے حدیث د قلبتین رد کوی۔ او مختلفے بہانے د ہغہ د غور ٹولو دپارہ جو پوری چہ دا حدیث ضعیف دے او مضطرب دے۔ او بیا چہ کله تیوس اوشی چہ پہ نجاست د سور البہائم خہ دلیل دے ؟ نو بیا دوی دے نہ استدلال کوی او بنہ ئے قوی گنری، دا ہم وجہ د ضعف ددے قول دہ۔

۲۔ دویم دلیل د احنافو : حدیث دولوغ الکلب دے چہ پہ ہغے کنبے اووہ خلہ وینخلو حکم شومے دے پہ دے وجہ چہ نجس دے۔

لیکن ددے نہ جواب دادے چہ پہ دغہ حدیث کنبے د اووہ ٹلو وینخلو حکم تعبیدی دے، او پہ دے وجہ نہ دے چہ دا نجس دے، لکہ دا مذهب د امام بخاری او امام مالک ہم دے۔ او دلیل دا وائی چہ بنکاری سپے کله د بنکار پسے لار شی، پہ بنکار باندے غابونہ اولگوی، او بیا ئے مالک تہ راوری نو د ہغے خورل بالاتفاق حلال دی، معلومہ شوہ چہ جوتہ ئے پاکہ دہ۔ (فما هو جوابکم فی هذا فهو جوابنا فی ذلك)۔

لیکن **راجح قول** دادے چہ د تولو سباعو (درندہ گانو) جوتہ پاکہ دہ، سیوا د کلب او د خنزیر نہ۔

۲۔ او ہر چہ حمار او بغل دے، نو احناف وائی ددے جوتہ مشکوک فیہ دہ، دلیل دا وائی چہ د صحابو پہ دے بارہ کنبے اختلاف دے، بعض صحابہ ورتہ پاکہ وائی، لکہ ابن عباس (فتح القدیر : ۹۹/۱)، او بعضے ورتہ نجس وائی، لکہ ابن عمر وغیرہ۔ نواقوال پہ

کنبے متعارض دی۔

دارنگ مونہ قیاس تہ رجوع اوکرہ نو ہغے کنبے ہم تعارض وو، ٹککہ چہ مونہ ددے غوبنے تہ اوکتل چہ نجس دہ، او جوتہ خو ددے نہ پیدا کیوی، نو دا تقاضا کوی چہ جوتہ دے ہم نجس شی، لیکن بل طرفتہ مو عرق (خولے) تہ اوکتل نو ہغہ پاکہ دہ، ٹککہ چہ نبی ﷺ پہ دے شیانو سورلی کرے دہ، نو دا تقاضا کوی چہ جوتہ بہ ئے ہم پاکہ وی، ٹککہ د خولے او جوتہ یو حکم دے۔ نو ہر کلہ چہ تعارض د قیاسینو ہم راغلو نو ز مونہ شک شو پہ طہارت او نجاست کنبے۔

لیکن نور علماء پہ دے باندے رد کوی چہ دامام ابو حنیفہ پہ دے بارہ کنبے شک شو نو - الی یوم القيامة - دا حنافو پہ دے بارہ کنبے شک شو، او ددے شک نہ خودانہ لازمیری چہ ز مونہ دے ہم پہ کنبے شک وی ترقیامتہ پورے۔ بلکہ شریعت کنبے داسے مسائل نشتہ چہ دتول امت دے پہ کنبے شک وی، کہ چرے دیو عالم شک وی، نو د نورو علماؤ شک نہ وی، ضرور بہ یا نجس وی یا پاکہ۔ نو مونہ چہ دلائل مذکورہ و تہ اوکتل نو مونہ تہ دا ثابتہ شوہ چہ د خر اوچر جوتہ پاکہ دہ، ٹککہ چہ د سباع البہائم جوتہ پاکہ شوہ نو د خر اوچر جوتہ خو پہ طریقہ اولی سرہ پاکہ دہ۔ اوکہ چرے ددے جوتہ نجس وے نو اللہ اورسول ﷺ بہ بیان کرے وے۔ (کذا فی فتاوی الدین الخالص : ۱/۲۹۵)۔

۲۳ - او ہر چہ پیشو دہ، نو ددے پہ جوتہ کنبے احناف وائی : چہ دا نجس دہ پہ نجاست خفیفہ سرہ، یعنی مکروہ دہ۔ دوی استدلال کوی پہ حدیث د ترمذی (۲۷/۱) عن محمد بن سیرین عن ابی ہریرۃ عن النبی ﷺ قال : يغسل الاناء اذا ولغ فيه الكلب سبع مرات، واذا ولغت فيه الهرة غسلت مرة). قال الترمذی : هذا حدیث حسن صحیح۔

دغہ شان نور احادیث پہ دارقطنی او ابوداود کنبے راغلی دی، چہ پہ ہغے کنبے د لوہنی پہ وینخلو حکم راغلی دے د جوتہ پیشو نہ۔ او غسل (وینخل) دلیل د نجاست دے۔

جواب : دا حکم د نجاست پہ وجہ نہ دے، بلکہ د نظافت حاصلولو د پارہ دے، یعنی طاہر خو دے، لیکن نظافت پہ وینخلو کنبے دے۔ او دلیل پہ دے باندے (انہا لیست بنجس، انہا من الطوافین علیکم والطوافات) حدیث دے۔

۲ - ائمہ ثلاثہؑ او ابو یوسفؒ پہ نیز د پیشو جوتہ بلا کراہتہ پاکہ دہ۔ (وہو القول
الراجح المعول علیہ)۔ پہ دے باندے **دلائل** دادی :

۱ - **اول دلیل** : روستو حدیث نمبر (۹) د کبشہ صحیح حدیث را روان دے چہ پہ
ہغے کنبے د نبی ﷺ فرمان دے (انہا لیست بنجس، انہا من الطوافین والطوافات)، دا
صریح دے پہ عدم نجاست کنبے۔ او ابو قتادہؓ ورتہ لوینے ہم را کوڑ کریدے، دپارہ ددے چہ
پیشو بنے اوبہ اوٹکی۔ دارنگہ روستو حدیث د داؤد بن صالح کنبے د عائشہؓ پہ روایت ہم
دغہ الفاظ راٹھی (انہا لیست بنجس)۔ او د کوم ٹخائے نہ چہ پیشو خوراک کرے دے د ہغہ
ٹخائے نہ عائشہؓ ہم کریدے۔

او احناف چہ حدیث د ابو ہریرہؓ (فی الدارقطنی والمستدرک) پیش کوی چہ (الہرة
سبع) نو د سبعیت نہ دا نہ لازمیری چہ جوتہ دے ہم ناپاکہ وی، ٹکک دا احادیث دلیل دے
چہ د پیشو جوتہ پاکہ دہ۔

۲ - علاوہ لا دا چہ کہ (سبع) ہم شی نو د سبع جوتہ ہم پاکہ دہ۔ کما مر تفصیلا، فی
حدیث ابی سعید فی الحیاض ویاتی)۔

۳ - دارنگہ پہ دغہ حدیث د ابو ہریرہؓ کنبے مقال ہم دے، کما فی النیل (۴۵/۱)۔
نو حق قول دادے چہ د ہر قسم حیواناتو جوتہ پاکہ دہ، او پہ دے کنبے امت دپارہ
آسانی دہ۔ او دا د شریعت د سماحت سرہ عین مناسبہ خبرہ دہ۔ ددے مسئلے بنہ تفصیل
فتاویٰ الدین الخالص (۲/۲۸۸)، نیل الأوطار (۱/۴۴)، تحفہ الأحوذی (۱/۶۷) او المغنی
(۱/۶۱) کنبے اوگوری۔

درجۃ الحدیث : رواہ أحمد و أبو داود و الترمذی و النسائی و الدارمی و ابن ماجہ۔
حدیث القلتین بارہ کنبے حافظ پہ فتح الباری کنبے فرمائی : رواہ ثقات، و صححہ
جماعۃ من أهل العلم۔ ابن مندہؒ فرمائی : ہو صحیح علی شرط مسلم۔

یحییٰ بن معینؒ فرمائی : الحدیث جید الاسناد۔ امام بیہقیؒ فرمائی : اسناد صحیح،
موصول۔ امام حاکمؒ فرمائی : حدیث صحیح علی شرط الشیخین۔ ووافقہ الذہبی۔ ملا
علی قاریؒ د طحاویؒ نہ نقل کوی فرمائی : خبر القلتین صحیح، و اسنادہ ثابت۔

عبد الحی لکنویؒ پہ السعایہ (۳۷۷/۱) کنبے فرمائی :

والذی یتظهر بعد إدارة النظر من الجوانب أن نفس الحديث صحيح، سالم من المعارضة ومخالفة الاجماع۔

دارنگہ شاہ ولی اللہ صاحبؒ ہم ورتہ صحیح وٹیلی دی، کما مر۔

مولوی رشید احمد صاحبؒ پہ الکوکب الدری (۷۲) کنبے فرمائی :

وقد اخذ الشافعي فيما اختاره بحديث جيد الاسناد قابل للاعتماد۔

بیا فرمائی : ان فی تضعیف سند الحديث انكار البداة۔

شیخ البانیؒ پہ صحیح ابی داود رقم (۵۸۵۶) کنبے ورتہ صحیح وٹیلی دی۔

او کومو علماؤ چہ ورتہ ضعیف وٹیلی دی - لکہ ابن عبد البرؒ پہ التمهيد کنبے،

قاضی سہیل بن اسحقؒ او ابن العربیؒ - نو ہغہ د اضطراب فی السند والمتن پہ وجہ

دے، او ابن حجرؒ پہ تلخیص کنبے دہغہ اضطرابونو جوابونہ ورکریدی، د ابن دقیق العیدؒ

وغیرہ نہ ئے نقل کری دی۔ او مونو ہم ہغہ بیان کری دی۔ اشارہ۔ نو حدیث صحیح او

متصل دے، اضطراب پہ کنبے نشہ۔

۴ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قِيلَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! ، اَنْتَوَضَا مِنْ بَثْرٍ

بُضَاعَةٍ وَهِيَ بَثْرٌ يُلْقَى فِيهَا الْحَيْضُ وَلُحُومُ الْكِلَابِ وَالتَّنُّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

اِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ .

ترجمہ : ابو سعید الخدریؒ فرمائی : نبی ﷺ تہ چا عرض اوکرو چہ یا رسول اللہ !

آیا مونو د بضاعہ کوہی نہ اودس کولے شو حال دا چہ دا داسے کوہے دے چہ پہ ہغے کنبے د

حیض د وینے کپڑے، د سپو غوینے او گندگی اچولے شی؟ نو رسول اللہ ﷺ او فرمائیل :

اویہ پاکے دی، ہیخ شے ہغہ نشی گندہ کولے۔ (ترمذی، ابوداود، نسائی)۔

تشریح : اَنْتَوَضَا مِنْ بَثْرٍ بُضَاعَةٍ : دا حدیث مشہور دے پہ حدیث دبثر بضاعہ

سرہ، اوبضاعہ پہ ضمہ دباء، اوبعضے وائی کسرہ ہم جائز دہ، دیو سری نوم دے، چہ دا کوہے تے پہ محلہ دبنی ساعدہ کنبے پہ مدینہ کنبے کنستے وو، د ہغہ پہ نوم مشہور شوے دے۔

يُلْقَى فِيهَا الْحَيْضُ : پہ کسرہ د حاء او فتحے دیاء سرہ، جمع د حیضہ دہ پہ کسرہ د حاء اوسکون الیاء سرہ۔ اودا ہغہ توتو تہ وائی چہ زنانہ تے پہ حیض کنبے استعمالوی۔
تنبیہ : پہ دے کوہی کنبے صحابہ کرامو اود ہغوی زنانہ و د حیض توتے قصدا نہ ارتولے ٹکک چہ صحابہ دیر پاک خلق وو، اود ہر انسان پاکي او صفائی خوبنہ وی، اگر چہ کافر ولے نہ وی، پاتے لا بیا صحابہ چہ اشرف المخلوقات بعد الانبیاء دی۔ نو بناء پہ دے باندے ددے لفظ دوہ معانی دی :

۱- اولہ معنی : یلقى یعنی د پخوا زمانے راسے پہ دے کنبے دا گندونہ اچولے شوی دی، دا نہ دے پاک شوے، نو د صحابو و ہم (گمان) راغلو چہ دابہ ناپاک وی نو ٹکک تے تپوس اوکرو۔ ۲- دویمہ معنی : اوس پہ کنبے غیر اختیاری گندونہ اود حیض توتے اود سپو غونبے غور ٹولے شی، یعنی بادونہ او سیلابونہ تے ور غور ٹوی۔ ٹکک دا دبنی ساعدہ پہ باغ کنبے وو او ہغہ باغ تہ بہ خلقو دا گندونہ گذارل نو بیا بہ بادونو کوہے تہ گذارل او دلیل پدے باندے لفظ دیلقى دے (مجہول صیغہ دہ) یعنی ور غور ٹولے شی غیر اختیاری۔

إِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ : دا حدیث د امام مالک مستدل دے، ہغہ پہ عموم ددے حدیث استدلال کوی پہ پاکوالی دتولو ابو باندے، قلیلے وی کہ کثیرے، ترخو چہ یو د اوصاف ثلثہ تے نہ وی بدل شوے، او الماء کنبے الف لام استغراقی او جنسی دی۔ وهو الحق۔

شوافع وائی : دا حدیث عام دے او حدیث دقلتین خاص دے، او (الخاص يقضى على العام، ويحمل عليه) او خاص بیان دعام کوی، لیکن جمہور ورتہ جواب ورکوی چہ دا حدیث منطوق دے، او حدیث القلتین مفہوم دے، او عند التعارض منطوق لہ اعتبار وی۔ اود شوافع ورائے شاہ ولی اللہ صاحب پہ حجة اللہ، او علامہ عبید اللہ پہ مرعۃ کنبے او ابن القیم پہ جامع الفقہ کنبے غورہ کریدہ۔ لیکن راجح قول د امام مالک او اہل ظواہرو

دے دوچے دلائل مذکورونہ۔

اودا حدیث دا احنافو د مذهب خلاف دے، چہ هغوی عشر فی عشر، یارئ د مبتلیٰ به سرہ نجاست او طہارت دا اوبو معلوموی۔ نو هغوی جوابونہ کوی۔

۱۔ یو جواب دا کوی چہ (الماء) کنبے الف لام عہدی دی، یعنی خاص اوبہ مراد دی چہ هغہ دبثر بضاعہ اوبہ دی، یعنی دا اوبہ دبثر بضاعہ پہ دغہ حالت کنبے نہ پلیتیری، اودا تخصیص ثککہ شومے دے چہ دا اوبہ ڊیرے وے، عشر فی عشر تہ رسیدلے۔
او طحاوی (۱۱/۱) د واقدی نہ نقل کوی چہ (کان طریقاً الى البساتین)۔

لیکن ددے نہ **جواب** دادے چہ واقدی بارہ کنبے د علماؤ فیصلہ ده چہ دا کذاب راوی دے (کذا فی میزان الاعتدال) نوروایت له ئے هیخ اعتبار نشته۔

۲۔ **دویم جواب** دادے چہ دا خبرہ چہ واقدی نہ ثابتہ ده نو هغہ سند بارہ کنبے علامہ زیلعیٰ پہ نصب الرایہ (۱۱۴/۱) کنبے فرمائی: (وهذا سند ضعيف مرسل) اود واقدی متصل مسند روایت نہ دے معتبر، پاتے لا مرسل۔ اود رایہ (۲۷) کنبے حافظ فرمائی: (هذا اسناد واه جدا)۔

۳۔ **دریم جواب**: کہ اومنو چہ دا روایت د واقدی نہ ثابت دے نو بیا د واقدی د کلام معنیٰ دادہ چہ ددے کوہی نہ به اوبہ باغونو تہ پہ سانیہ سرہ را نقل کیدے، لکہ د آرپ پشان اوبہ به ترے را ویستل کیدے، اوبیا به دا اوبیانو پہ ذریعہ باغونو تہ اړول کیدلے۔ اودا تاویل او احتمال حق دے، دا وجہ ده چہ شیخ الاسلام ابن تیمیہ فرمائی:
ولم یکن فی المدینة ماء جار۔

پہ مدینہ کنبے د اوبو قلت زیات وو، جاری اوبہ پہ کنبے نہ وے، بلکه مدینے والو به د لرے علاقو نہ لکہ سقیا علاقہ نہ اوبہ را وړلے، اودرے وړخے مزل به ئے ورپسے کولو۔
او علامہ نور الدین علی سمهودیٰ پہ وفاء الوفاء (۹۵۸/۳) کنبے فرمائی: (لاطباق مورخی المدینة العالمین باخبارها علی تسميتها بئر لا کما قال بعض الحنفية أنها كانت عینا جاریة الى بساتین اذ المشاهدة ترده) انتھنی۔ یعنی د مدینے د تولو تاریخ دان علماؤ پدے اتفاق دے چہ دا (بثر بضاعہ) پہ کوہی باندے یادیری اودا سہ نہ ده لکہ چہ بعض احناف

وائی چه دا باغونو ته جاری چینه وه ٹککه چه مشاهده ددے تردید کوی۔

بل دلیل د عدم جریان دادے چه وفاء الوفاء کنبے علامه سمهودی حدیث را وریدے چه نبی ﷺ بشر بضاعه کنبے لارے تو کلبے، نو خلقوبه په هغه سره تبرک حاصلولو۔ او مریضانو به وئیل (اغسلونی من بثر بضاعة)۔ اسماء بنت ابی بکرؓ فرمائی: (کنا نغسل المرضى من بثر بضاعة ثلاثة أيام فيعافون آه) نو که دا او به جاری وے نو تبرک بیا شه معنی جوړپړی ٹککه د پیغمبر ﷺ لارے خوبه په اول ځل غورځولو سره سمدست ختمے شوے وے۔ (کذا فی أبکار المنن ص: ۲۴) للشيخ المبارك کفوری۔

او دا او به عشر فی عشر هم نه وے، ٹککه امام ابو داؤد فرمائی: زه مدینه ته لارم او بشر بضاعه مے گز کړو په خپل څادر سره او په هغه مے ور خور کړو، نو د هغه د پلنو الی مقدار شپږ گزه وو، او د خپل استاذ قتیبه بن سعید نه هم نقل کوی فرمائی: چه ما د خپل استاذ نه اوریدلی دی چه فرمائیل: ما د بشر بضاعه د قیم نه تپوس او کړو، چه دا او به څومره ژور وے دی؟ هغه او وئیل: کله چه زیاتے وی نو نامه ته رسیږی، او کله چه کمے وی نو ما دون العورة ته رسیږی۔

او امام ابو داؤد پخپله فرمائی: ما د هغه باغ د څو کیدار نه تپوس او کړو چه ددے کو هی په بناء (آبادی) کنبے د نبی ﷺ د زمانے نه شه تغیر راغلی دے؟ هغه او وئیل: نه۔ بعض احناف۔ لکه نیموی په آثار السنن کتبے۔ وائی: چه په دے کو هی باندے دوه سوه کاله تیر شوی دی د نبی ﷺ د زمانے نه را پدیخوا، نو ضرور به په دے کنبے تغیر پیدا شوے وی، ورکو ته شوے به وی۔

لیکن دا خبره غلطه ده، د دوه وجهو نه: ۱۔ یو د امام ابو داؤد په مذکوره قول سره۔ ٹککه هغه د هغه د قیم نه تپوس کړے دے چه دا خو متغیر شوے نه دے، هغه وئیل نه دے متغیر شوے، او صاحب البيت ادری بما فیه۔ نو ددے قیم خبره به راجحه وی۔

ٹککه کو هے زر نه خرابیږی، هغه ژور وی، د سیلابونو او هواگانو او بارانونو نه په امن وی، نو په آبادی باندے د کو هی قیاس کول صحیح نه دی، کما فعله۔ او ددے تائید په قول د علامه سمهودی باندے کیږی هغه فرمائی: (ومن شاهد بشر بضاعة علم انه كذلك

لأنها فی وهدة وحولها ارتفاع)۔ یعنی دا کوہ پہ اوچتہ زمکہ کنبے وو اوگیر چاہیرہ ددے نہ لوہ والے وو، نو بارانونہ ئے نشی خرابولے۔ الوفاء (۹۵۸/۳)۔

۲ - دویمہ وجہ دادہ چہ اوبو تہ دانسانانو ڍیر ضرورت دے، او انسانان د نبی ﷺ د زمانے نہ پہ مدینہ کنبے زیات شوی دی، نو د قیاس تقاضا ہم دادہ چہ کوہ دے نور ہم غب شومے وی۔

۲ - **دویم جواب** احناف ددے حدیث نہ دا کوی چہ : دا حدیث پہ دفع دوہم (گمان) د صاحبو کنبے وئیلے شومے دے، چہ د هغوی دا وہم وو چہ دے کوہی تہ بہ پخوا گندگی پریوتی وی او غارو پورے بہ ئے نختی وی، نو اوبہ بہ دے سرہ پلیتے گر ٹیدلے وی۔ ٹکھہ چہ د عشر فی عشر نہ کہے اوبہ پہ وقوع د نجاست سرہ پلیتیہی۔

دویم وہم : دا وو چہ پہ دے کنبے خو گندونہ چا نہ دی اچولی نو کیدے شی چہ ہوا وغیرہ ورتہ گندونہ غور ٹولی وی، او حقیقت کنبے ورتہ چا گندگی نہ گذارلہ، نو پہ دے وجہ ئے تپوس اوکرو چہ دا اوبہ بہ پاکے وی کہ گندہ ؟۔ او دا د عشر فی عشر خلاف نہ دے۔ نو نبی ﷺ جواب ورکرو چہ ہسے شکونہ مہ کوئی اوبہ پاکے دی، ترخو چہ تاسو پہ کنبے گندگی نہ وی لیدلی۔

جواب : دادے چہ د اخیرہ صحیح نہ دہ چہ گندونہ ورتہ یقینا نہ غور ٹیدل، بلکہ د (یلقی فیہا الحيض) مضارع صیغے نہ معلومیہی چہ دا گندونہ بہ وخت پہ وخت ور غور ٹیدل، مضارع دلالت پہ تجدد او حدوث باندے کوی، نو پخوا بہ ہم ور غور ٹیدل او دے زمانہ کنبے بہ ہم بادونو ور غور ٹول، او بیا ہم نبی ﷺ حکم اوکرو پہ پاکئی ددے اوبو باندے، قلیلے وی کہ کثیرے۔ قطع نظر د بشر بضاعہ نہ او عام الفاظ ئے ذکر کرل چہ ان الماء طهور ہر قسم اوبہ پاکے دی کہ د بشر بضاعہ اوبہ وی او کہ نورے اوبہ وی لکہ چہ داسے عموم پہ حدیث د ابن عباس کنس ہم راغلی دے (ان الماء لا یجنب) رواہ الترمذی و ابو داود بسند صحیح۔ چہ اوبہ نہ پلیتیہی مگر کلہ چہ خوندرنگ بوئی کنس ئے فرق راشی نو دا دلیل دے چہ د نبی علیہ السلام مقصد عموم دے او تخصیص د بشر بضاعہ نشتہ ٹکھہ کہ تخصیص د بشر بضاعہ مراد وے نو بیا بہ بل ٹائے کنس داسے نہ وئیلے چہ

(ان الماء لا یحجب) او به نه پلیتیری - فتدبر!

نو داسے تاویل په حدیث کنبے - چه الفاظ پرے دلالت نه کوی - صحیح نه دے - پکار ده چه مذهب حدیث ته ور اوگر خول شی، نه دا چه حدیث خپل مذهب ته په تاویلاتو سره را تاو کړې شی - فتدبر وانصف!

۳ - دریم جواب دا کوی: چه دا حدیث سندا ضعیف دے، او ددے دپاره دوه وجه بیانوی، ۱ - اول دا چه ددے حدیث سند کنبے عبید الله بن عبد الله بن رافع بن خدیج دے، او حافظ ابن حجر په تقریب (۳۷۲) کنبے فرمائی: دا مستور الحال راوی دے، نو دا یوه وجه د ضعف ده. ۲ - دویمه وجه داده چه ابن القطان په کتاب الوهم والایهام کنبے وثیلی دی چه ددے حدیث په سند کنبے اختلاف او اضطراب دے، او دا وجه نیموی په شد او مد سره په آثار السنن کنبے ذکر کړیده، او بیائے وثیلی دی (والحق معه).

او هغه اضطراب دادے چه بعض روایاتو کنبے عبید الله بن عبد الله بن رافع بن خدیج راځی، او بعضو کنبے عبید الله بن عبد الرحمن، او په بعضو کنبے عبد الله بن عبد الله بن رافع، او په بعضو کنبے عبد الرحمن بن رافع راځی. چه دا سبب د ضعف السند دے. (کذا فی التحفه ۶۶/۱، وأبکار المنن ۲۱).

جواب: ۱ - د اول شق نه دادے چه عبید الله راوی ته امام احمد بن حنبل او یحیی بن معین چه د جرح او تعدیل امامان دی ثقہ وثیلی دی. او دا حدیث ئے صحیح گنرلے دے. او ابن حبان په ثقاتو کنبے ذکر کړیده، نو ثابته شوه چه ددے امامانو په نیز دا راوی مستور الحال نه دے، بلکه معروف الحال دے، او اعتبار هغه چالره دے چه راوی ورته معلوم وی، نه هغه چاله چه هغه ته مجهول وی، او عارف مقدم وی په غیر عارف باندے په اعتبار کنبے.

۲ - د دویم شق نه جواب دادے چه اعتراض د اضطراب السند په ځایه دے ځکه اضطراب د سند په هغه وخت کنبے سبب د ضعف الحدیث گرځی چه کله ټول سندونه په قوت او صحت کنبے مساوی او برابر وی، اودلته داسے نه ده، بلکه روایت د عبید الله بن عبد الله بن رافع بن خدیج - کوم چه امام ترمذی راوړے دے - راجح دے په نور روایاتو

باندے - کوم چہ دارقطنیؒ راوریدی - وجہ دادہ چہ دہغہ روایاتو مدار پہ محمد بن اسحق دے، او پہ ہغہ باندے پہ دے روایاتو کنبے اختلاف او اضطراب راغلے دے۔ او ہرچہ روایت د امام ترمذیؒ دے نودا صحیح السند دے، ہیخ شک شبہ پہ کنبے نشہ۔ امام ترمذیؒ خپلہ فرمائی: ہذا حدیث حسن، وقد جود أبو أسامہ هذا الحديث ولم يرو حدیث أبي سعيد في بثر بضاعه أحسن مما روى أبو أسامہ، آہ۔

دارنگہ دے حدیث تہ امام احمدؒ، ابن معینؒ ابن حزمؒ حاکمؒ، شوکانیؒ، شمس الحق عظیم آبادیؒ، مبارکفوریؒ، احمد شاکرؒ، شیخ البانیؒ او نورو علماؤ ہم صحیح وئیلی دی۔ انظر ارواء الغلیل (۱/۴۵ رقم - ۱۴) الاستذکار لابن عبد البر (۱/۱۶۱)۔

او علامہ عبد الحی لکھنویؒ پہ السعایہ (۱/۳۶۳) کنبے ددے اعتراض ځیرنبہ جواب ورکړیدے۔ فراجعہ ان شئت۔

۶ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ، فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطَشْنَا أَفْتَوَضُّأُ بِمَاءِ الْبَحْرِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هُوَ الطُّهُورُ مَأْوَةٌ وَالْحِلُّ مَيْتَةٌ. رَوَاهُ مَالِكٌ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ.

ترجمہ: ابو ہریرہؓ فرمائی: یو سړی در رسول اللہ ﷺ نہ تپوس اوکړو: یا رسول اللہ! مونږ پہ (تریخ) دریاب کنبے د کشتی پہ ذریعہ سفر کوو، اوځان سره لگے شان اوبہ اخلو، کہ چرے پہ هغے مونږ اودس اوکړو نو تگی به شو، نو آیا مونږ د سمندر پہ اوبو اودس کولے شو؟ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: د سمندر اوبہ پاکونکی دی او ددے مردارہ حلالہ ده۔ (مالک، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجه، دارمی)۔

تشریح: سَأَلَ رَجُلٌ: دده نوم عبد الله المدلجی، یا عبید الله العرکی د بنو مدلج قبیلہ نہ دے اودا کشتی بان وو۔

إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ: فائدہ: دریاب کنبے سفر کول جواز لری دپارہ د ضرورت، اوبلا

ضرورتہ سفر نہ دے پکار، ٹحکہ نبی ﷺ منع فرمائیلے دہ چہ تاسو پہ سمندر کنبے سفر
مہ کوئی (لا تر کبوا البحر فان تحت البر ناراً) اگر چہ پہ دے حدیث کنبے کلام دے۔
او دے صحابو پہ سمندر کنبے پے ضرورتہ سفر نہ کولو بلکہ د بنکار دپارہ سمندر کنبے
گر ٹخیدل۔ لکھ دا پہ روایت د حاکم کنبے ورسرہ زیات شوی دی (نرید الصيد)۔
اَفْتَوْضًا بِمَاءِ الْبَحْرِ؟

د سوال پیدا کیدو وجہ او منشأ خہ دہ ؟

نو ددے یو خو وجوہات دی : ۱ - یوہ وجہ دادہ چہ دوی تہ د سمندر او بہ گندہ اونجسے
بنکارہ شویے ٹحکہ چہ حیوانات پہ کنبے مری او میتہ خو نجس دہ نو سمندر مجمع
المیتات دے۔ نو دا بہ ہم نجس وی ؟۔

۲ - یا وجہ دادہ چہ دوی دا گمان وو چہ ہر کلمہ د سمندر او بہ مالگینے دی، ٹکل ترے
نشی کیدے نو اودس بہ ہم پرے ناجائز وی، ٹحکہ چہ اودس غورہ دے داویو ٹکلنو نہ ؟۔
نو ٹحکہ نبی ﷺ جواب ورکرو چہ اودس او ٹکلنو کنبے فرق دے، دانشی ٹکلے مگر
اودس پرے جائز دے۔

۳ - یا وجہ دادہ چہ دوی دا حدیث آوریڈلے دے (لا تر کبوا البحر فان تحت البحر نلرا،
وتحت النار بحراً، مشکاة : ۲)۔

نو دا عذابی او بہ دی اودس بہ پرے ناجائز وی، ٹحکہ چہ اودس خو رحمت دے او دا او بہ
اثر د غضب داللہ دے۔ نو رسول اللہ ﷺ ورتہ جواب ورکرو چہ خیر دے دا او بہ پاکے دی۔
۴ - یا وجہ دادہ چہ ددے او بہ خونند، رنگ، بوئی بدل شوی دے، نو دوی گمان راغے
چہ پہ دے بہ اودس کول جائز نہ وی، نو ٹحکہ ئے تپوس اوکرو، او جواب ورکریے شو چہ پہ
دے سرہ اودس وغیرہ کول جائز دی، ٹحکہ دا تبدیلی د نجاست پہ وجہ نہ دہ راغے بلکہ د
زمکے پہ وجہ راغے دہ، فتدبر !

هُوَ الطَّهُّورُ مَاؤُهُ : دلته نبی ﷺ پہ هو الطهور سرہ جواب ورکرو، نہ پہ (نعم) سرہ،
ٹحکہ : ۱ - کہ پہ نعم سرہ ئے جواب ورکریے وے نو بیا بہ د ضرورت پہ وجہ د سمندر پہ
او بہ باندے اودس جائز وے، او بہ غیر د ضرورت نہ بہ اودس جائز نہ وے۔ ٹحکہ چہ سوال د

ضرورت پہ بناء شوے دے۔ نو جواب بہ خاص وے د سوال موافق، نو عموم بہ پہ کنبے نہ وے، مگر نبی ﷺ عام قانون ورتہ بیان کرو چہ د سمندر او بہ مطلقا پاکے دی کہ ضرورت وی او کہ نہ۔ ۲ - دویمہ وجہ دادہ چہ پہ نعم سرہ ئے ٹکھہ جواب ورنہ کرو چہ بیا بہ صرف اودس د سمندر پہ او بو جائز وے او غسل یا نور نجاست زائل کولو دپارہ بہ نہ استعمالیدلے، نو نبی ﷺ عام جواب ورکرو د قانون پہ شکل چہ د سمندر او بہ مطلقا پاکے دی، کہ د اودس دپارہ ئے استعمالوی او کہ د غسل یا د نورو نجاستو زائل کولو پارہ، نو علت د او بو دلتہ طہوریت ذکر شو، چہ ترخو پورے پہ کنبے طہوریت وی نو د ہر خہ دپارہ ئے استعمالول جائز دی۔

او بیا دا د تول امت اتفاقی مذهب دے چہ د سمندر پہ او بو باندے طہارت حاصلیری۔ سیوا د عبد اللہ بن عمرؓ او عبد اللہ بن عمرو بن العاصؓ او سعید بن المسیبؓ او علامہ ابن عبد البرؒ نہ چہ دوی تہ دا منسوب دہ چہ د سمندر پہ او بو سرہ طہارت نہ حاصلیری، لیکن دا دوی اجتہاد دے، او دا حدیث ورتہ نہ دے رسیدلے۔ وأیضا لا حجة فی قول الصحابی لا سيما اذا عارض المرفوع. انظر النیل (۲۰/۱) فتدبر۔

اشکال: سوال دادے چہ (ہو الطہور) کنبے ہو مبتداء اول او الطہور مبتداء ثانی دہ او بیا الطہور معرف باللام ہم دے، او ماؤہ ئے خبر دے او دا ہم معرفہ دہ۔ او مبتداء او خبر دوارہ چہ کلہ معرفہ وی نو حصر او اختصاص پیدا کوی۔ نو دلتہ معنی داشوہ چہ صرف او صرف د سمندر او بہ طاہرے دی، نہ نورے او بہ۔ او دا خو صریح البطلان دہ؟

دے جواب دادے چہ دلتہ دوارہ معرفہ راغلے دی د وجے د دفع د شک او وہم د سائلینو نہ، نو د ہغوی د وہم ختمولو دپارہ تاکید دے، نو پہ صورت د معرفہ کنبے ئے تاکید او کرو، او دلتہ حصر مقصود نہ دے۔ یا دلتہ قصر قلب دے، سائلینو دا او بہ نجس گنلے نو دوی تہ او وئیلے شو چہ ہمد اوبہ پاکے دی نو دا قصر دے پہ نسبت سرہ د اذہان المخاطبین تہ، نہ پہ نسبت د جمیع ما عدا سرہ۔ ۲ - یا ئے دوارہ ٹکھہ معرفہ راوہل چہ دلالت او کپی پہ حصر د مسند الیہ پہ مسند کنبے، یعنے دا او بہ پاکے دی، او تجاوز نہ کوی نجاست طرفتہ، او دا مطلب نہ دے چہ نورے او بہ نہ دی پاکے، نو قصر پہ نسبت سرہ نجاست تہ دے، نہ

نورو اویو ته۔ فتدبر فیه !

۳ - شیخ عبد القاهر فرمائی: کله خبر په دے وجه معرفه راځی چه په دے سره د مبتداء د حالت پیرژندنه او شناخت حاصل شی لکه أولئك هم المفلحون۔ او حصر مقصود نه وی۔ تنظیم الأشات۔

وَالْحِلُّ مَيْتَةٌ : سوال : دا په جواب کښه زیادت دے چه د بلاغت خلاف دے، او جواب موافق د سوال نه دے۔

جواب : دا بعینه د بلاغت موافق دے، او دا زیادت فی الجواب حامل دے نکتے لره۔ اودیتنه په اصطلاح د اهل بلاغت کښه أسلوب الحکیم وائی۔ ځکه چه رسول الله ﷺ به په جواب ورکولو کښه زیادت کولو په سوال باندې دپاره د تعلیم او بیان، نو دلته دا تپوس کونکې جاهل وو په حکم د اویو د سمندر باندې، نو ضرور به جاهل وی په حکم د مېته د سمندر باندې، او د مفتی دپاره کله زیادت په جواب کښه ضروری وی، کله چه فائده مخاطب ته په دے سره حاصلیږی۔

او دا د نبی ﷺ هوښیارتیا ده چه په دے پوه شو چه دا خلق په سمندر کښه گرځی نو اویو ته به هم محتاج وی او کله کله به خوراک ته محتاج کیږی نو طعام ته ورته هم او خودلو چه د سمندر حیوانات اگر چه مړه وی خو پاک او حلال دی۔

۲ - دویمه وجه داده چه دوی ته د اویو د تپوس شک په دے وجه راغله وو چه حیوانات په کښه مری، نو دویمه جمله کښه ورته اووئیل شو چه ستاسو دا وهم صحیح نه دے، ځکه چه مېته البحر (د دریاب مرداره) پاکه ده، نو اویو هم پاکه دی نو د دواړو جمع کول مناسب دی۔

مَيْتَةٌ : اضافت د مېته ضمیر ته دا د قبیلې د اضافت د مصدر نه دے فاعل ته، نو معنی داده: حلاله ده مرداره د سمندر چه سمندر وژله وی، یعنې په سمندر کښه په خپل مرگ او د دریاب تیزو چپو کښه وژله شوی وی۔

۲ - یا اضافت د مصدر مفعول ته دے، یعنې حلاله ده مرداره کښه شومې د سمندر یعنې چه خلقو په کښه وژله وی، نو د دے دواړو احتمالیو نه مسئلې رااووتلې، هغه دا چه په

دے کنبے اتفاق دے چہ پہ سمندر کنبے شوک کوم حیوان یا بنیکار مہ کپری نو دھغے خوړل حلال دی۔

او چہ د سمندر وژلے وی د چپو وغیره په وجه یا دکوم مرض په وجه، نو ددے حلال والی کنبے اختلاف دے، او دیتہ (سمک طافی) وائی۔

۱ - جمهور علماء فرمائی: دا هم حلال دے۔ ۲ - احناف وائی: سمک طافی خوړل مکروه دی، یعنی هغه کب او ماهی چہ پخپله مړ وی، یا بل ماهی وژلے وی یا د اوبو چپو وژلے وی او د اوبو سرته را پورته شومے وی۔

احناف استدلال کوی په حدیث د جابر باندے فرمائی: (ما القاه البحر او جزر عنه فكلوه، ومات فيه وطفافلا تأكلوه)، دا حدیث مرفوعا هم د جابر نه نقل دے۔ آخر چه ابو داود والدارقطنی (۲۶۷/۴)۔

لیکن د مرفوع روایت په سند کنبے درمے قسمه کلام دے (۱) یو په کنبے اسماعیل بن عیاش متکلم فیه راوی دے (۲) دویم په کنبے عبد العزیز بن عبید الله، واهی الحدیث دے، او په ترمذی کنبے ابو الزبیر عن جابر روایت هم ضعیف دے، قاله الترمذی: سألت محمد بن اسماعیل عن هذا الحديث فقال: ليس بمحفوظ۔

۳ - دارنگه ابن ابی ذئب د ابو الزبیر نه هیخ روایت هم نه دے نقل کړے، نو منقطع هم دے، کذا فی التعليق المغنی علی سنن الدارقطنی (۲۶۸/۴)۔

دا وجه ده امام ابو زرعه فرمائی: (هذا خطأ انما هو موقوف علی جابر) یعنی دا روایت مرفوعا خطاء دے، او موقوفا صحیح دے، كما قال الحافظ فی الفتح۔

جواب: ددے قول د جابر معارض قول د ابو بکر الصدیق موجود دے، هغه فرمائی:

(الطافي حلال) کذا ذكره البخاری (۸۲۵/۲) معلقا. ووصله الدارقطنی وابن ابی شیبہ

کما یأتی۔ نو تعارض راغلو بین الموقوفین، نو مونږ قیاس ته رجوع اوکړه (بعد الرجوع الی النصوص العامة) نو قیاس هم دا تقاضا کوی چہ دادے حلال شی، ځکه دا ماهی دے او بغیر ذبح نه خوړلے شی اگر چه په اوچه مړ شی، پاته لا دا چه په سمندر کنبے مړ وی، او د حرمت دپاره هیخ دلیل نشته، او ستا په لاس وژل او د سمندر په وژلو کنبے هیخ فرق

نشته

او جمهور استدلال کوی د ډیرو احادیثو او آثارو نه کوم چه امام بخاری (۸۲۵/۱) را وړی دی۔

۱ - **یو قول** د ابو بکر صدیق دے په روایت د ابن عباس عند الدارقطني (۲۶۹/۴): السمكة الطافية حلال۔ طحاوی ورسره د لفظ زیاتی کرے دے (لمن أراد أن يأكله)۔ دارنگه د دارقطني په بل روایت کښه د ابو بکر صدیق حدیث راوړیدے۔
ان الله ذبح لكم ما في البحر، فكلوه كله، فانه ذكي۔ (یعنی دریاب کښ وژله شوی ټول حیوانات حلال دی ددے خوړل بغیر ذبح نه حلال دی)۔

۲ - **دویم**: قول د عمر فاروق دے هغه په دے آیت ﴿احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم﴾ المائدة۔ کښه فرمائی: (صیده ما اصطید و طعامه ما رمی به - ای السمک الطافی - أخرجه البخاری)۔ (یعنی صید نه مراد هغه دے چه انسان ئه ښکار کړی او طعام نه مراد هغه دے چه دریاب ئه انسان ته راپورته کړی)۔

۳ - **دلیل**: دا حدیث دے (هو الطهور ماؤه والحل ميته)۔

۴ - **دلیل**: واقعه د جیش الخبط کښه جابر فرمائی: مونږ اوگی شو نو سمندر مونږ ته یو ماڼه راگوډار کړو، (لم یر مثله یقال له العنبر، فاكلنا منه نصف شهر) بخاری (۸۲۶/۲)۔ (یعنی عنبر ماڼی مونږ نیمه میاشت اوخوړلو)۔

دا واضح صریح دلیل دے په دے چه سمک طافی حلال دے۔

المسألة الثانية: په حدیث کښه (میته) لفظ مطلق راغلی دے، د ماڼی وغیره قید

په کښه نشته، نو بناء په دے باندے د سمندر کوم حیوانات پاک دی؟۔

نو په دے کښه اختلاف دے: ۱ - احناف وائی: د ماڼی د ټولو اقسامو نه سیوا (منجد کښه دی چه د ماڼی دولس اقسام دی) باقی نور ټول حیوانات حرام دی۔

۲ - امام احمد فرمائی: ټول حیوانات حلال دی سیوا د ضفدع (چیندخ) او تمساح

(مگر مچه) نه۔ ۳ - امام مالک، ابن ابی لیلی، مجاهد او ثوری فرمائی: هر څه چه په سمندر کښه دی هغه ټول حلال دی، بلا استثناء۔

۴ - بعض علماء دا وائی چه په اوچه کوم حیوانات حلال دی هغه په سمندر کښه هم حلال دی، او کوم چه په اوچه کښه حرام دی هغه په سمندر کښه هم حرام دی۔ نو دوی قیاس کوی په اوچه باندې۔

۵ - د شوافعو نه ډیر روایات نقل دی، امام نووی فرمائی: ضفدع خو حرام دے، د وچه ددې نه چه ددې د وژلو نه منع راغله ده۔ او ددې نه په علاوه کښه درې اقوال دی (۱) سمندری حیوانات حرام دی، سیواد ما هی نه (۲) دویم: د سمندر حیوانات قیاس کوی په اوچه باندې (۳) دریم: أصح الأقوال دا ذکر کوی چه ټول حیوانات د سمندر حلال دی، تردې چه سپه او خنزیر ئه هم حلال دې (۴) او په یو روایت کښه د خنزیر استثناء راغله ده۔ بهر حال د جمهورو مذهب داشو چه د سمندر ټول حیوانات حلال دی۔ نو احناف وائی: ټول حرام دی، سیواد ما هیانو نه۔

دلائل: دا احنافو دلیل دادې چه په آیت کښه دی ﴿و یحرم علیهم الخبائث﴾ (الأعراف)، اود ما هیانو نه علاوه نور حیوانات خبیث دی۔ کذا فی العینی۔

۲ - **دویم دلیل:** ﴿حرمت علیکم المیتة﴾ کښه (میته) مطلق ده، بحری او بری دواړو ته شامل ده، او ددې نه په حدیث سره صرف دوه میتے مستثنی شوی دی، لکه حدیث د ابن عمر کښه دی (أحلت لنا میتتان و دمان۔ فأما المیتان فالجراد والحوت، وأما الدمان فالطحال والكبد). أخرجه ابن ماجه واحمد۔

نو دلته تخصیص دلیل دې په دې چه نور حیوانات حرام دی۔

لیکن جمهور علماء دوی ته **جوابونه** ورکوی:

(۱) **د اول دلیل نه جواب** دادې چه خبائث هغه دی چه الله اور رسول ﷺ ورته خبیث وئیلی وی، نه هغه چه انسانان ورته په خپل عقل سره خبیث وائی، ځکه چه ډیر انسانان داسې دی - لکه مالکیه - چه ډیر حیوانات خبیث نه گنړی، او بعضے خلق - لکه وزیرستان والا - داسې دی چه ما هیان هم خبیث گنړی، اویا لکه زمونږ ډیر پښتانه خلق د سوئی (خرگوش) غوښه خبیثه گنړی۔ نو د انسانانو طبیعتونه مختلف دی، د دوی په خبیث گنړلو سره شے خبیث نه گرځی، ترڅو چه الله اور رسول ﷺ ورته خبیث نه وی

وئیلی۔ او اللہ اور رسول ﷺ دا چرته نہ دی وئیلی چه ما سیوا د ماہی نہ نور تول حیوانات خبیث او حرام دی۔ هاو! البتہ دا دلیل بہ ہلہ تام وی کله چه یو حیوان کنبے واقعی خبائثت او ضرر موجود وی، لکہ مار او خنزیر او سپے او ضفدع وغیرہ، نو ہغہ بہ حرام وی۔ او د نورو حیواناتو قیاس کول پہ دے باندے صحیح نہ دی۔

او دویم دلیل نہ **جواب** دادے چه ﴿حرمت علیکم المیتة﴾ کنبے د میتہ نہ مراد بڑی (د اوچے) میتہ دہ، یعنی د اوچے میتہ حرام دہ، نہ د سمندر، او پہ دے باندے دلیل حدیث د (الحل میتہ) دے، یعنی سمندری میتہ او مردارہ حلالہ دہ۔ او هر چه (أحلت لنا میتتان) تخصیص دے نو تاسو پخپلہ دا قاعدہ جوړہ کړیدہ چه تخصیص د یو شیء پہ اسم علمی سرہ نفی د ما عدا نہ کوی، کما فی الحسامی فی مبحث الوجوه الفاسدة۔ نو دلته چه (میتتان) خاص کړیدے پہ حلت سرہ نو دے نہ دانه معلوم پیری چه ما سیوا دے میتتان نہ حرام دی۔ فتدبر!۔

علاوہ لا دا چه میتہ خو مطلق دہ، نو سمک طافی تاسو لے استثناء کوی؟ دا خو تقييد المطلق دے وهو غير جائز عندکم!۔

دلائل الجمهور : ۱- اول دليل : ﴿أحل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم﴾ الآية (المائدة)، کنبے صید عام دے، ماہی او غیر ماہی تولو ته شامل دے، صاحب الهدایہ جواب کوی چه صید البحر نہ مراد معنی مصدری دہ، یعنی احل لكم الاصطياد فی البحر، یعنی بنسکار کول درلہ پہ سمندر کنبے جائز دی۔ لیکن دا جواب صحیح نہ دے، وجه داده چه اصطياد (بنسکار کول) خو بهر د سمندر نہ هم جائز دی (سیوا د حالت د احرام نہ)، نو تخصیص د البحر ته بیا ضرورت شه دے؟ بلکه مراد د صید نہ مصید دے، یعنی هغه حیوانات چه بنسکار شوی وی پہ سمندر کنبے، او تخصیص د ماہی پہ کنبے نشته۔ لکه ددے تفسیر عمر فاروق پہ (ما اصطید) سرہ کړے دے، کما مر۔

او دا دلیل د حلت د سمک طافی هم دے۔

۲- دویم دليل : حدیث الباب دے (الحل میتہ) کنبے میتہ عام دہ، او تخصیص پکنبے د ماہی نشته۔

۳ - مشکوة کتاب الذبائح رقم (۳۵۹) کنبے دی :

عن جابر قال : قال رسول الله ﷺ : ما من دابة في البحر الا وقد ذكاه الله لبنى آدم -

۴ - **خلورم دلیل** : قول دابو بکر صدیقؓ او عمر فاروقؓ مخکنبے تیر شو چه

(الطافي حلال) -

۵ - امام بخاریؒ (۸۲۵/۲) آثار راوپیدی چه دلالت کوی په حلال والی د هر سمندری

حيوان باندے (قال عمر : صيده ما اصطيد وطعامه ما رمى به ، أى السمك الطافي) -

ابن عباسؓ فرمائی : (طعامه ميتة الا ما قدرت منها ، والجريث لا تأكله اليهود ونحن

نأكله) -

ابو شريح صاحب النبى ﷺ فرمائی : (كل شئ في البحر مذبح) - يعنى تول

سمندرى حيوانات حلال دی -

امام شعبیؒ فرمائی : (لولا أن أهلى أكلوا الضفادع لأطعمتهم) - يعنى که زما کور والو

چيند خان خوړلے نو مابه ورته ورکړی وے (ځکه چه دا دده په نیز حلال دی) -

ليکن دا خبره خطاء ده ، ځکه چيند خان خوړل حرام دی ، ځکه چه حديث کنبے ديتے

خبيث وئيلے شوی دی -

★ امام حسن بن على رضى الله عنهما د سمندرى سپی د خرمن نه زين جوړ کړے وو ،

په هغه به کيناستلو -

★ ولم ير الحسن بالسلحفاة بأسا - (حسن بصريّ په نیز شمشتی حلاله ده) -

قال ابن جريج : قلت لعطاء : صيد الأنهار وقلات الصيد ؟ يعنى دنهرونو او حوضونو

بنکار هم حلال دے -

نو **صحيح مسئله** دارا اووتله چه تول حيوانات د سمندر حلال دی ، **سيوا د هغه**

حيوان نه چه خبيث وی ، يا په کنبے ضرر وی ، لکه زهر وغيره په کنبے وی ، او په دے کنبے

دير حيوانات داخليږي لکه (۱) خنزير (۲) سپی (۳) چيند خان (۴) ماران ، لپمانان (۵)

تمساح (مگر مچھ) ، **اوپا** هغه حيوانات چه د هغه د خوراک نه په نص کنبے منع راغله

وی ، هغه هم حرام دی - او سمندری انسان دوجے د اکرام د هغه نه خوړل نه دی پکار -

ومزید التفصیل یطلب من التحفة وغیرها۔ ددی حدیث پہ بارہ کنبے امام حمیدی دامام شافعی نہ نقل کریدی چہ فرمائی : هذا الحديث نصف علم الطهارة۔ یعنی پدی حدیث کنبے د طہارت متعلق نیمائی علم دی۔

درجة الحديث : أخرجه مالك (۲۲/۱ رقم ۱۲) والشافعی فی الام (۳/۱) واحمد (۳۶۱/۲) والدارمی (۱۸۵/۱، ۱۸۶) وابوداود (۸۳) والترمذی (۶۹) وقال حسن صحيح والنسائی۔ فاسناده صحيح۔ وصححه الالبانی۔

۷ - وَعَنْ أَبِي زَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم قَالَ لَهُ لَيْلَةَ الْجَنِّ : مَا فِي إِدَاوَتِكَ ؟ قَالَ : قُلْتُ : نَبِيذٌ قَالَ تَمْرَةٌ طَيِّبَةٌ وَمَاءٌ طَهُورٌ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَزَادَ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ . وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ : أَبُو زَيْدٍ مَجْهُولٌ .

ترجمہ : ابو زید د عبد اللہ بن مسعودؓ بارہ کنبے نقل کوی چہ رسول اللہ ﷺ دہ تہ پہ لیلہ الجن (پیریانو تہ د تقریر پہ شپہ) او فرمائیل : ستا پہ بتکی (مشکیزہ) کنبے خہ دی ؟ عبد اللہ بن مسعودؓ وائی ما عرض اوکرو : د کجورو شربت۔ وے فرمائیل : کجورہ پاکہ او اوہ پاکونکے دی۔ (ابوداود) او امام احمدؓ او ترمذیؓ دا الفاظ زیات نقل کری دی چہ (نبی ﷺ) ہغے سرہ اودس اوکرو امام ترمذیؓ فرمائی : ابو زید پتہ نہ لہری چہ دا خوک دی۔

تشریح : اَبُو زَيْدٍ : المخزومی، دا د عمرو بن حرث آزاد کردہ غلام دی، ابن عبد البرؓ فرمائی : اتفقوا علی أنه مجهول۔ ۲ - امام ترمذیؓ ہم فرمائی : دا مجهول الحال راوی دی د محدثینو پہ نزد۔

نَبِيذٌ : د نَبِيذٌ معنی : نَبِيذٌ ہغہ اوبو تہ وائی چہ کجورے پکنبے واچولے شی او خوروالے پیدا کری او نرمے وی او نشہ نہ پیدا کوی، برابرہ دہ کہ خوت کیدلے وی او کہ نہ۔ ۲ - علامہ جزریؓ فرمائی : نَبِيذٌ ہغہ شربت تہ وائی چہ د کجورو، و خکو، شہد، وریشو او غنمونہ جوہری۔ مرعات (۱۷۸/۲)۔

مسئله د نبیذ التمر

دلته مسئله د نبیذ التمر بیانیری، چه آیا په نبیذ باندې اودس کول جائز دی او که نه ؟
نو اول نوعیت د مسئلې بیانیری، بیا ورپسې اختلاف د علماؤ :

۱ - کله چه مطلقاً اوبه ملاویری نو په نبیذ باندې په اتفاق سره اودس ناجائز دے، کما
قال الطحاوی - ۲ - حضر کنبه پرې اودس ناجائز دے - ۲ - خو کله چه مطلق اوبه نه وی او
نبیذ موجود وی، نو آیا تیمم به وهی او که په نبیذ (شریت) باندې به اودس کوی، او که په
دې باندې اودس او تیمم دواړه به جمع کوی ؟ -

۱ - نو جمهور علماء - ائمه ثلاثه - او امام ابو یوسف او په احنافو کنبه محققین
وائی : تیمم به وهی، او په نبیذ باندې اودس کول جائز نه دی -

۲ - امام ابو حنیفه نه ډیر روایات نقل دی (۱) مشهور روایت دادې چه اودس به کوی
په دغه نبیذو باندې، او تیمم به نه کوی - حکم دا نبیذ اوبه دی دده په نیز، او دا قول د امام
زفر هم دے - (۲) دویم روایت - وهو قول محمد - دادې چه که نورې اوبه نه وی نو دواړه
به جمع کوی، یعنې اول به تیمم اووهی بیا به په نبیذ باندې اودس اوکړی -
(۳) او دریم روایت ترې د جمهورو پشان نقل دے -

اختلاف په کوم نبیذ کنبه دے ؟

نو د نبیذ خلور قسمه دی : (۱) یو هغه نبیذ دے چه انسان ئې اوبو کنبه و اچوی، خو
خوند، رنگ ئې نه دے پریښی - (یعنی غیر مطبوح غیر مسکر غیر متغیر غیر حلور قیق)
نو په داسې اوبو باندې بالاتفاق اودس کول جائز دی -

(۲) دویم دا چه د کچورو اچولو نه پس سکر (نشه) راولی - (یعنی مطبوح مسکر
غلیظ) نو په دې باندې بالاتفاق اودس کول نا جائز دی -

(۳) دریم : هغه نبیذ چه خوند، رنگ ئې بدل شی، خو خوږ والې پیدا کړی او خوت
کیدلې نه وی - لیکن اوبه نرمې وی، په اندامونو باندې بهیدلې شی (یعنی غیر مطبوح،
غیر مسکر، حلو، متغیر، رقیق وی) -

(۴) خلورم دا چه : خوت کیدلې وی او خوند، رنگ هم پیدا کړی او نرمې هم

وی۔ (یعنی مطبوخ، حلو، متغیر، رقیق، غیر مسکر)۔ نو دا دواړه صورتونه د جمهورو او امام ابو حنیفه ترمینځه اختلافی دی۔ احناف وائی چه دے دواړه قسمه نبیذ باندے په سفر کنبے اودس کول جائز دی، نه په حضر کنبے۔ او جمهور علماء وائی : نه په سفر کنبے جائز دے اونه په حضر کنبے۔

دلائل الطرفین : ۱ - د احنافو مستدل دا حدیث الباب د ابن مسعود دے۔ چه ده ته نبی ﷺ په لیلہ الجن کنبے اوفرمائیل : ستا په مشکیزه کنبے څه دی ؟ هغه وئیل : نبیذ دی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل : دا کچورے مزیدارے او پاکے دی، او اوبه ئے پاکے دی۔ په روایت د ترمذی کنبے دی (فتوضاً منه) په هغه سره ئے اودس اوکړو۔ نو نبی ﷺ په نبیذ التمر سره اودس کړے دے، نو دا دلیل دے چه اودس پرے کول جائز دی۔ لیکن **جمهور علماء** په دے حدیث باندے **قوی اعتراضونه** کوی، چه دا اعتراضونه محققینو احنافو هم تسلیم کړی دی۔

۱ - اول اصولی اعتراض : او هغه دا چه ستاسو په نیز زیادت په کتاب الله باندے په خبر واحد سره نا جائز دے۔ او تاسو په دے حدیث سره په کتاب الله باندے زیادت اوکړو، ځکه چه ﴿ فلم تجدوا ماء فتيمموا ﴾ کنبے ماء مطلق دے او تاسو په نبیذ التمر سره اودس جائز گنړئ، سره ددے چه هغه مطلق اوبه نه دی او تاسو پرے زیادت اوکړو چه (فلم تجدوا ماء ولا نبیذ التمر)، نو نبیذ التمر مو ورسره زیات کړو، حال دا چه دا خبر واحد دے او ورسره ضعیف هم دے۔ !! ددے اعتراض نه د احنافو مخلص نشته۔

امام نووی فرمائی : فمن توضأ بالنبیذ فقد ترك المأمور به. المجموع (۲۲/۱)۔ یعنی چا چه په نبیذ اودس اوکړو هغه د آیت مامور به پریخوده چه آیت کنبے دی که اوبه نه مومی نو تیمم وهی او دا انسان تیمم نه وهی او په نبیذ اودس کوی کوم چه اوبه ندی نو ده قرآنی حکم پریخودو۔

صاحب هدایه (۴۸/۱) دا دعوی کړیده چه دا خبر **مشهور** دے، او په خبر مشهور سره زیادت په کتاب الله جائز دے عندهم۔ لیکن بیا حاشیه والا په دے اعتراض کړے دے چه دا خبر مشهور نه دے، ځکه د خبر مشهور دپاره خو کم از کم په هره طبقه کنبے درے راویان

وی، او ددے خو صرف یو راوی دے چہ ابو زید دے۔ لیکن بیا خپله محشی جواب کوی چہ دا خبر مشهور لغوی دے، او بیا غلے شویدے۔

لیکن مونږ وایو دا **جواب** غلط دے، ځکه چہ مشهور لغوی خو موضوعی احادیث هم دی، لکه (لولاک لولاک لما خلقت الأفلاک)، چہ په عوامو کښه مشهور وی، نو آیا په مشهور لغوی سره زیادت په کتاب الله څنگه جائز کیدے شی؟ وکما قال الزیلعی فی نصب الرایة (۱/۱۳۸). ولا یصح هذا الحدیث (ای حدیث النبیز) عن النبی ﷺ وهو خلاف القرآن۔

او محققینو احنافو هم دا اقرار کړې دے چہ دا قوی اعتراض دے په مونږ احنافو باندے، چہ زموږ جوابونه ددے د حل نه قاصر دی، او واقعی جواب ددے نشته۔

نو ددے نه معلومه شوه چہ دا قاعده خطاء ده، (أبطلها العلامة ابن القيم فی الاعلام ۲/۲۹۳) چہ زیادت د خبر واحد په کتاب الله باندے نا جائز دے، دا خو معتزلی جراثیم دی او د منکرین سنت غوندے خبره ده، بلکه داسے وئیل پکار دی چہ دا زیادت تشریح د قرآن ده۔ او نبی ﷺ د کتاب الله بیانونکے اوشارح دے، نو زیادت په خبر واحد سره په کتاب الله باندے جائز دے، او په دے کښه څه نقصان نشته چہ زیادت راشی۔

سوال: که څوک دا اووائی چہ خبر واحد ظنی دے، او کتاب الله قطعی دے، نو څنگه زیادت دخبر واحد په کتاب الله باندے جائز شی؟

جواب: مونږ وایو چہ اخبار **آحاد هم یقینی** دی، ځکه چہ زموږ ټول دین په اخبار آحادو سره نقل شویدے۔ الله یو ذات دے، قرآن یو جبرئیل راوړیدے۔ او یواځه محمد ﷺ صحابو ته بیان کړیدے۔ او دیو شخص خبره یقینی ده۔ کله چہ په هغه باندے تهمت د دروغو او خطائی نه وی۔ او په دے باندے هیڅ دلیل په شرع کښه نشته چہ تاسود یو سړی خبره گمانی گنړی، او یقین پرې مه کوی، بلکه شریعت خو دا امر کړیدے چہ د مؤمنانو خبره به یقینی گنړی، او دا وجه ده چہ دروغژن شخص ته ئے د خیانت نسبت کړیدے کله چہ هغه دروغ وائی، او د هغه مخاطب په هغه باندے تصدیق او یقین کوی۔ (کبرت خیانة أن تحدث أخاك حديثا هو لك مصدق وأنت به كاذب)۔ نو ددے نه په اشاره

النص سره دا ثابتہ شوه چه مؤمن به د بل مؤمن په خبره باندے تصدیق اویقین کوی۔ نه گمان۔ فتدبر!

دده مسئلے تفصیل دده کتاب په اول جلد کبے اوگوری۔

۲۔ **دویم اعتراض:** (چه ضمننا تیرشو) دادے چه دا حدیث د ډیرو وجهو نه ضعیف السند دے باتفاق المحدثین۔ کما قال فی المرقاة (۳۴۴/۱) نقلا عن السيد جمال الدين: اجمع المحدثون على أن هذا الحديث ضعيف۔

دده په سند کبے ابو زید مجهول الحال راوی دے، چه صرف دا یو روایت ترے نقل دے، لکه دا خبره امام ترمذی ذکر کړیده۔ او حافظ ابن حجر په فتح الباری (۲۸۲) کبے فرمائی: هذا الحديث أطبق علماء السلف على تضعيفه۔

امام نووی فرمائی: حديث النبیذ ضعيف باتفاق المحدثين وقال البغوی فی شرح السنة: حديثه غير ثابت۔

★ قال ابن حبان فی کتاب الضعفاء: ابو زید شیخ یروی عن ابن مسعود، ليس يُدرى من هو، ولا يعرف أبوه ولا بلده، ومن كان بهذا النعت، ثم لم يرو الا خبرا واحدا خالف فيه الكتاب والسنة والاجماع والقياس، استحق مجانبة ما رواه. كذا فی التحفة (۹۰/۱) ونصب الراية (۱۳۸/۱)۔

★ امام طحاوی په شرح معانی الآثار (۷۵/۱) کبے فرمائی:

ولست هذه الطرق طرقا تقوم بها الحجة۔

یعنے: دا حدیث په داسے طریقو او سندونو سره نقل دے چه په دده باندے دلیل نیول درست نه دی۔ د اوجه ده چه د امام طحاوی، ابن نجیم او قاضی خان مذهب هم دادے چه په نبیذ التمر باندے اودس جائز نه دے۔ اویو عقلی دلیل ئے دا پیش کړیده چه دا خبره اتفاقی ده چه په نبیذ الزبيب او سرکه اومرق (شوروا) باندے خوادس جائز نه دے، نو عقل دا تقاضا کوی چه نبیذ التمر دے هم دغه شان شی۔

(۲) دارنگه که نبیذ التمر د اوبو حکم لرلے نو پکار ده چه په وخت د وجود د اوبو کبے هم په دده باندے اودس کول جائز وے، حال دا چه احناف هم په دده حالت کبے په دده باندے

اودس کول جائز نه گنری۔ معلومه شوه چه دا د اوبو حکم نه لری۔

(۳) دارنگه که نبیذ التمر د اوبو حکم لرل نو بیا پکار ده چه په حضر کنبه هم ددے استعمال جائز وے۔ هر کله چه دا تاسو هم نا جائز گنری نو ددے نه معلومه شوه چه ستاسو په نیز هم په دے اثر د ابن مسعودؓ باندے عمل نه دے شوی۔ اودا وجه د ضعف د دے حدیث هم ده، چه متروک العمل عند الجميع دے لضعفه۔

بعضے احنافو - لکه عینیؒ او بذل المجهود والا - ددے حدیث نه جواب کوی چه دا حدیث خوارلس متابعات لری، چه د هغه په وجه تقویه پیدا کوی۔ او قابل د استدلال گرځی۔ بیائے هغه راوړیدی۔ و کذا فی مفتاح النجاح، بذل المجهود (۵۴/۱)۔

نو ددے نه علامه عبید الله مبارکفوریؒ په المرعاة (۱۸۷/۲) کنبه جواب ورکړی دے چه دا متابعات اکثر ضعیف دی۔ او بعضو کنبه د سر نه وضوء بالنبیذ ذکر نه دے، نو دا متابعات نه شمارل کیږی۔ بلکه دا ددغه حدیث ضعف نور هم زیاتوی۔ اودا صرف دعوی ده، چه د بعضو سندونه هم نشته۔ د کومو چه سندونه شته نو هغه ټول ضعیف دی۔ دا وجه ده امام طحاویؒ فرمائی: دا ټولے طریقے ضعیفے او غیر ثابتے دی (لم یثبت له طریق)، کما قدمنا۔

بعضے دا جواب کوی چه د ابو زید دوه شاگردان دی (۱) ابو فزاره راشد بن کیسان (۲) ابو روق عطیه بن الحارث، اودا صدوق دے۔ نو بناء په دے ابو زید د جهالت نه خارج شو۔

جواب: په مصطلح الحدیث کنبه دا قاعده ذکر ده چه کله د یو راوی نه دوه ثقه راویان نقل اوکړی، او معین ئے کړی، نو د هغه راوی نه جهالت ذات او عین ختمیږی۔ لیکن د عدالت حکم ور له بیا هم نه ثابتیږی، کما فی تدریب الراوی (۳۱۷/۱) و فتاوی الدین الخالص (۳۰۲/۲)۔ او دلته دے شاگردانو ابو زید معین کړی ندے نو هغه شان مجهول پاتے شو۔ په نفس شاگردی باندے تعیین د استاد نه راځی او عدالت خو درکنار!۔

دا وجه ده چه دا حدیث بالاتفاق ضعیف دے، هر کله چه هغه ابن حبان ضعیف کړو چه هغه مجاهیل ثقه کوی، نو دلیل دے په ضعف ددے روایت باندے۔ ځکه ابن حبان وائی چه ابو زید په هله مستقیم الحدیث وی کله چه دده بره راوی هم ثقه وی او لاندے هم ثقه

وی او دلتہ ابوزید داسے ندے۔

۳- **بل اعتراض :** دادے چہ دا حدیث منقطع ہم دیے ٹککے چہ ابوزید د عبد اللہ بن مسعودؓ پہ شاگردانو کنبے نہ دیے ذکر شوے۔ لکھ امام بخاریؒ فرمائی : ابوزید مجهول لا يعرف بصحبة عبد الله بن مسعود۔

امام ابن المدينيؒ فرمائی : لم يلق أبو زيد عبد الله . كذا في التحفة (۹۱/۱) . امام ابوداود فرمائی : كان ابوزيد نباذا بالكوفة . یعنی ابوزید پہ کوفہ کنبے د نبیذو کاروبار کولو نو کیدے شی چہ هغه د خپل کاروبار د ترویج دپاره دا حدیث دځان نه جوړ کړی وی۔ ٹککے چہ دده پخپله ابن مسعود سره ملاقات ندی شوے۔

۴- **اعتراض :** دادے چہ دا حدیث د متن او الفاظو په لحاظ سره هم نه دی ثابت۔ ٹککے چہ مسلم (۱۸۴/۱) باب القراءة فی الصبح کنبے دی چہ د ابن مسعودؓ نه علقة تپوس او کړو : ته ليلة الجن کنبے د نبی ﷺ سره ملگرې وے ؟ نو هغه او فرمائیل : (لا) زه د رسول الله ﷺ سره نه اوم ارمان دی چہ زه ورسره وے نو څنگه به ښه وه (لم اکن مع رسول الله ﷺ وددت ان اکون معه)۔

نو ابن مسعودؓ نه ددے مخالفت ثابت شو۔ نو تعارض بین القولین راغلو، او روایت د مسلم قوی دی ددے روایت نه، نو هغه له به ترجیح وی۔

احناف ددے **جواب** کوی چہ ليلة الجن واقعہ په مکه او مدینه کنبے درې درې ځله واقع شویده، نو ابن مسعودؓ په اول ځل نه وو، او باقی ته حاضر شویده۔ او کوم روایت کنبے چہ نفی راغلی ده نو دا اول ځل مراد دی۔ کما رواه أبو نعیم فی دلائل النبوة۔

جواب : ددے نه دادے چہ د هغه نورو واقعو سندونه نه دی ثابت۔ او یو ځل ليلة الجن سند ثابت دی۔ اوصحابو کنبے همدغه یوه مشهوره وه، او همدے ته ابن مسعودؓ نه دی حاضر شوے، لکه مخکینې تیر شو۔

بله وجه داده چہ ابن مسعودؓ مطلقاً نفی کړیده په حدیث د مسلم کنبے، او په اول کرتے پورے ئے نه ده مقیده کړی۔ چہ زه اول کرتے ليلة الجن ته نه یم حاضر شوے۔ بلکه مطلقاً ئے نفی کړیده۔ معلومېږي چہ ليلة الجن یو کرت واقع شویده۔

(۵) - **اعتراض** : بالفرض کہ او منو چہ حدیث ثابت دے نو بیا وایو چہ دا اول او دویم قسم نبیذ وو چہ صرف کجورے اوبو کنبے اچولے شوے وے او تینگوالے ئے نہ وو پیدا کرے او دا خو اتفاقی صورت دے چہ اودس پرے جائز دے۔ پدے باندے دلیل قول د ابو العالیہ دے (انبتکم هذه خبيثة انما كانت زيبيا وماء). کذا فی الدارقطنی۔

یعنی ستاسو نبیذونہ خو خبیث دی (نشے والا دی) او د صاحبو نبیذ دا وو چہ اوبو کنبے بہ ئے او خکے، کجورے و اچولے۔

امام نوویؒ پہ المجموع (۲۳/۱) کنبے دے جواب تہ داسے اشارہ کوی : (الثالث : ان المراد بقوله : نبیذ ای ماء نبذت فيه تمرات لیعذب ولم یکن متغیرا، وهذا تاویل سائغ لان النبی ﷺ قال ثمرة طيبة وماء طهور فوصف النبی ﷺ شیئین لیس النبیذ واحدا منهما)۔

یعنی د ابن مسعود دے قول چہ دا نبیذ دی مطلب دا دے چہ دا ہغہ اوبہ دی چہ کجورے پہ کنبے اچولے شویدی او متغیر شوی ندی۔

او دا تاویل خکے پکار دے چہ نبی ﷺ ورتہ پاکہ میوہ او پاکہ اوبہ وئیلی دی نو نبی ﷺ دوه خیزونہ بیان کرل چہ یو (ہم) پکنبے نبیذ نہ وو (خانلہ کجورہ ہم نبیذ ندی او خانلہ اوبہ ہم نبیذ ندی بلکہ خو پے اوبہ دی)۔

۶- **اعتراض** : صاحب د بذل المجہود (۵۵/۱) کریدے ہغہ دا چہ کہ حدیث النبیز صحیح ہم شی بیا ہم عمل پہ دے نشی کیدی، وجہ دادہ چہ دا منسوخ دے پہ آیت د تیمم سرہ، خکے چہ دا واقعہ دلیلۃ الجن پہ مکہ کنبے واقع شویدہ، او آیۃ التیمم پہ مدینہ کنبے نازل شویدے۔ نو دا روایت منسوخ دے پہ دے آیت سرہ۔

حافظ زیلعی ہم داسے خبرہ کریدہ : (فالمنہب الصحیح المختار عندنا هو عدم الجواز موافقة للائمة الثلاثة فلا حاجة الى الاشتغال بحديث ابن مسعود لان من العلماء من تکلم فيه وضعفه وعلى تقدير صحته فهو منسوخ بأية التيمم لتاخرها اذ هي مدنية وحديث ابن مسعود مكية وعلى هذا مشى جماعة من المتأخرين)۔

بعضے احنافو بل دلیل وئیلے دے چہ پہ روایت د حاکم فی المستدرک (۵۰۳/۲) کنبے نقل دی ابن مسعودؒ فرمائی : نبی ﷺ اوفرمائیل : (پہ مکہ کنبے) ما سرہ خوک أمر

الجن ته نن شپه حاضرېږي، نو حاضر دې شي، نو په صحابۀ و کښه ورسره صرف زه حاضر شوم۔

جواب : دا حديث ضعيف السند دې، ددې په سند کښه ابو عثمان بن سنه الشامي مجهول راوي دې۔ ابو زرعة فرمائي : لا أعرفه۔ كذا في المرعاة (۲/۱۸۱)۔ اودا په خوارلس متابعتو کښه عيني شمار له دې چه سند ئې ضعيف دې۔ او که بالفرض صحيح هم شي نو نو دا مخالف دې ددې قول د ابن مسعود نه چه لم اکن ليلة الجن مع رسول الله ﷺ اودا قوي دروايت د حاکم نه۔

۳- علاوه لادا چه په دغه روايت د حاکم کښه د وضوء بالنبيذ ذکر هم نشته۔ فتدبر۔

۷- **بل اعتراض :** دادې چه دا روايت د ابن مسعود د قرآن خلاف دې، ځکه چه الله تعالى طهوريت په اوبو پورې خاص کړيدې او نبیذ ئې په کښه نه دی ذکر کړي، نو نبیذ ورسره زیاتول خلاف د قرآن دی۔ او صحيح حديث هم نشته۔

زیاته تشریح په فتاوی الدين الخالص (۲/۳۰۴)، تحفة الأحوذی (۱/۹۱)، المغنی (۱/۳۸)، نیل الأوطار کښه اوگوري۔

نو ثابته شوه چه په نبیذ التمر باندې اودس کولو کښه هيڅ دليل نشته، او په دې باندې اودس کول جائز نه دی، اودې قول الجمهور ته امام ابو حنیفه هم رجوع کړیده، اودا ئې آخیرنه قول دې، واختاره الطحاوی، كذا في البذل والمرعاة (۲/۱۸۱)۔

۸- وَصَحَّ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : لَمْ أَكُنْ لَيْلَةَ الْجِنِّ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمه : اود علقة نه دا صحيح ثابته ده چه عبد الله بن مسعود فرمائي : زه په ليله الجن کښه د رسول الله ﷺ سره ملگرې نه ووم۔ (مسلم)۔

تعارف : د علقة رحمه الله :

داد عبد الله بن مسعود شاگرد دې، د کوفې اوسیدونکې دې، فقيه او عابد، ثقه او ثبت راوي دې، داد ابن مسعود سره په هیئت او سیرت کښه مشابه وو، د اویا (۷۰) هجري نه

پس وفات شویدے۔

تشریح : ددے روایت سرہ مخکنے واقعہ داسے وہ چہ مسلم (۱۸۴/۱) کنبے راخی عامرد علقمہ نہ تپوس اوکرو چہ آیا ابن مسعود د نبی ﷺ سرہ لیلۃ الجن تہ حاضر شومے وونو علقمہ اووئیل ما دا تپوس د ابن مسعود کرے وو چہ تاسو کنبے در رسول اللہ ﷺ سرہ خوک لیلۃ الجن تہ حاضر شومے وو ابن مسعود اووئیل نہ الخ۔ نو ابن مسعود چہ مطلقا دا نفی کوی چہ زہ د پیغمبر سرہ دے شپے تہ نہ اوم حاضر شومے دلیل دے چہ ہیخکله ورسرہ نہ وو حاضر شومے ولے کہ یو کرت ورسرہ حاضر شومے وے نو علقمہ تہ بہ ئے تفصیل کرے وے چہ زہ اول کرت نہ اوم حاضر اوروستو ورسرہ حاضر شومے یم۔

۹ - وَعَنْ كَبْشَةَ بِنْتِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَتْ تَحْتَ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَكَبَتْ لَهُ وَضُوءٌ فَجَاءَتْ هِرَّةٌ تَشْرَبُ مِنْهُ فَاصْغَى لَهَا الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَتْ قَالَتْ كَبْشَةُ : فَرَأْنِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ فَقَالَ : اتَّعَجِبِينَ يَا ابْنَةَ أَخِي قَالَتْ : فَقُلْتُ نَعَمْ ، فَقَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : إِنَّهَا لَيَسْتُ بِنَجَسٍ إِنَّهَا مِنَ الطَّوَافِينِ عَلَيْكُمْ أَوِ الطَّوَافَاتِ . رَوَاهُ مَالِكٌ وَاحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : بی بی کبشہ بنت کعب بن مالک نہ - چہ د ابو قتادہ د خوتے بنخہ دہ - روایت دے چہ یوہ ورخ د هغه سخر ابو قتادہ هغه تہ راغے (بی بی کبشہ وائی) ما د هغه د اودس دپارہ یو لونبی کنبے اوبہ کیخودلے، یوہ پیشو راغلہ هغه نہ ئے اوبہ خکل شروع کرلے، ابو قتادہ هغه طرفتہ لونبی بنکتہ کرو (چہ آسانی سرہ اوبہ اوخکی) نو پیشو اوبہ اوخکلے، بی بی کبشہ وائی : ابو قتادہ چہ زہ اولیدم چہ زہ تعجب سرہ هغه طرفتہ گورم، نو هغه اووئیل : زما وریرے ! تاتہ پہ دے تعجب کیڑی ؟ ما اووئیل : هاؤ، ابو قتادہ اووئیل : نبی ﷺ ارشاد فرمائیلے دے : بیشکہ چہ پیشو گانے ناپاکے نہ دی، خکہ چہ دوی تاسو تہ د تلونکو راتلونکو نہ دی۔ (مالک، احمد، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجہ، دارمی)۔

تشریح: کُبْشَة: داد عبد الله بن ابی قتاده زوجه ده او د ابوقتاده انگور ده، ابن

حبان ورته ثقه وئیلے ده، امام ترمذی ددے حدیث ته صحیح وئیلے دی۔

فوائد الحديث: ۱- انگور د سخر خدمت کولے شی او واجب پرې نه دے بلکه د

مشروالی په وجه ادبا او د احسان په بدله کښې به خدمت کوی۔ او داسې نه ده چه دا بعینه د

مور پلار حق لری۔ ۲- په دے حدیث کښې مسئله د جوتې د پیشو ده، چه تفصیل ئے

مخکښې تیر شو۔ د جمهورو په نیز جوتې ئے پاکه ده، او عند الأحناف مکروه ده، لیکن دا

حدیث د هغوی په قول رد دے، چه نبی ﷺ ورته نجس نه ده وئیلے، او کوم جائے کښې چه

ددے د جوتې نه د لوبښی یو غل وینخلو امر راغلی دے (یغسل مرة، ابو داود، صحیح موقفا

ومرفوعا کما فی صحیح ابی داود رقم (۶۵) نو وینخل مستلزم ندی کراحت لره، بلکه

هغه وینخل د نظافت دوجې نه دی، نه د نجاست دوجې نه، کما مر۔

۳- فائده: د پیشو ذات نجس نه دے، او جوتې ئے پاکه ده، لکه د خرپشان، او کوم

حدیث کښې چه دا وئیلے شوی دی چه (السنور سبع) اخرجہ احمد والدارقطني والبيهقي،

نو ددے معنی داده چه ددے غوښه نه خوړلے کیږی، خوراک ئے حرام دے، ځکه چه دا نور

حيوانات خوری، د درندگانو پشان۔ او په هغه کښې د جوتې متعلق هیڅ خبره نشته، کما

سبق۔ نو بدن او جوتې ئے پاکه ده، او غوښه ئے حرامه ده۔

انْهَآ مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ: دلته او د شك دپاره نه دے، ځکه بل

روایت کښې په واؤ سره هم راغلی دے ځکه چه بعضې مذکر دی او بعضې مؤنث دی۔

۴- الطوافین جمع د طواف ده، هغه خادم چاته وائی چه ډیر گرځی راگرځی۔ علامه

ابن الاثیر فرمائی: الطائف الذي يخدمك برفق و عناية۔ یعنی طواف هغه شخص ته وائی

چه ستا خدمت کوی په نرمی او اهتمام سره۔ دا حیوانات ئے مشابه کړل د هغه خادم سره

چه په مخدوم باندې ورداخلیږی او د هغه نه گرځی راگرځی۔

۵- په دے روایت کښې علت د طهارت د جوتې حرج راتلل دی په کثرة الطواف سره،

یعنې پیشو کور کښې ډیره گرځی راگرځی، نو ددے نه ځان او لوبښی ساتل گران دی، انسان

په حرج کښې واقع کیږی، نو شریعت دا حرج لرې کړو په طهارت د جوتې ددے سره۔

۶- دا حدیث او ددے پشان نور احادیث دلالت کوی په یوه لویه قاعده کلیه شرعیه باندے چه هغه دا ده (المشقة تجلب التیسیر)۔ په کوم شی کښن چه مشقت راځی نو شریعت پکښن آسانی پیدا کوی۔ نو د پیشو نه خیزونه، لوبښی ساتل گران دی نو شریعت ددے جوتپه هم پاکه کړه اگرکه په لامده خیزونو کښن خوله اووهی۔

۷- دارنگه دے حدیث نه معلومه شوه چه ځانله جوتپه نه بلکه د پیشو هراندام چه د جامے یا لوبښی نه اولگی نو پاک به وی۔

بیا نور علماء په دے علت باندے نور طوافین حیوانات هم قیاس کوی، لکه مار، لړم، مږه وغیره۔ نو هغوی کښے هم دا علت شته دے نو د هغے جوتپه هم پاکه ده۔ او دارنگه قیاس ته ضرورت هم نشته بلکه دا معلومیږی د عموم دراتلونکی حدیث نه۔ او همدا خبره صحیح ده، لأن الماء طهور لا ینجسه شیء، الا ما یتغیر لونه، او طعمه، او ریحہ۔

الفائدة الفاتقة: احکام شرعیه د اهل الطواهر په نیز معلول بعلة نه دی۔ او د ائمه اربعه و په نیز اکثر احکام معلول بعلة دی، نو کوم ځائے چه علت موجود وی هلته به حکم هم موجود وی، او که علت نه وی موجود نو حکم به هم نه وی موجود۔

درجة الحديث: رواه النسائی و ابوداود و ابن ماجه و الدارمی و صححه البخاری و العقیلی و الدارقطنی و ابن خزيمة فسنده صحیح۔

۱۰ - وَعَنْ دَاوُدَ بْنِ صَالِحٍ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أُمِّهِ أَنَّ مَوْلَاتَهَا أَرْسَلَتْهَا بِهَرِيسَةِ إِلَى عَائِشَةَ قَالَتْ : فَوَجَدْتُهَا تُصَلِّي فَأَشَارَتْ إِلَيَّ : أَنْ ضَعِيهَا فَجَاءَتْ هِرَّةٌ فَأَكَلَتْ مِنْهَا فَلَمَّا انْصَرَفَتْ عَائِشَةُ مِنْ صَلَاتِهَا أَكَلْتُ مِنْ حَيْثُ أَكَلَتِ الْهِرَّةُ، فَقَالَتْ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ . إِنَّهَا مِنَ الطَّوَافِينِ عَلَيْكُمْ وَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ بِفَضْلِهَا . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمه: داود بن صالح بن دینار د خپل موربی بی نه نقل کوی چه یوه ورځ د هغے

آزادونکے مالکے ہغہ لہ حلواء سرہ عائشہؓ تہ اولیرلہ، د ہغہ موروائی : زہ چہ ہلتہ اورسیدم نو بی بی عائشہؓ مونخ کولو، ہغہ اشارے سرہ د ہغہ ایخودلو دپارہ ماتہ اووئیل۔ نو ما د حلواء لونبے کیخودلو۔ دے کنبے یوہ پیشوراغلہ او د ہغہ نہ ئے خوراک شروع کرو، بی بی عائشہؓ چہ د مونخ نہ فارغ شوہ، نو پیشو چہ د کوم ٹائے نہ خوراک کرے وو، د ہغہ ٹائے نہ ئے خوراک اوکرو، اووے فرمائیل : رسول اللہ ﷺ فرمائیلی دی : پیشو ناپاکہ نہ دہ، دا خو تاسو تہ د تلونکور اتلونکو نہ دہ۔ او ما خیلہ رسول اللہ ﷺ اولیدو چہ د پیشو پہ جوتہ کرو اووہ باندے ئے اودس کولو۔ (ابوداود)۔

تعارف : د داؤد بن صالح بن دینار :

التمار المدنی، مولیٰ الأنصار، امام احمدؒ فرمائی : لا اعلم بہ بأسا، ابن جبانؒ ورتہ ثقہ وائی، حافظ ابن حجرؒ فرمائی : صدوق من صغار التابعین۔

تشریح : بہرِیستہ : ہر سہ ہغہ حلواء تہ وائی چہ د تہکولے شوو اوریشو او غوبے نہ پخہ کرے شوے وی۔

انہا لیست بنجس : یعنی ددے پیشو جوتہ پلیتہ نہ دہ۔ دا حدیث صریح دلیل دے پہ دے چہ د پیشو پہ جوتہ شوو اووہ سرہ اودس کول جائز دی، اور رسول اللہ ﷺ پخیلہ ہم پہ دے سرہ اودس کریدے، نو کو مو علماؤ - لکہ امام ابو حنیفہؒ - چہ دیتہ مکروہ وئیلی دی نو دا قول ضعیف دے، او ددے حدیث خلاف دے۔

فائدہ : امام طحاویؒ د مخکنے حدیث د ابو قتادہؒ نہ دا جواب کریدے چہ (انہا لیست بنجس) نہ دا نہ معلومیری چہ د پیشو جوتہ پاکہ دہ، بلکہ دا محمول دے پہ دے باندے چہ کلہ د جامے وغیرہ نہ پیشو اولگی نو دا بہ نہ وی نجس، او عمل د ابو قتادہؒ ددہ خپل اجتہاد دے، چہ ددے حدیث نہ ئے استدلال کریدے۔ مگر د امام طحاویؒ دا خبرہ مردود دہ، پہ دے الفاظ سرہ چہ (رأیت رسول اللہ ﷺ يتوضأ بفضلها)، ٹکہ دا نص دے پہ دے کنبے چہ نبی ﷺ د ہغے جوتہ پاکہ گنرلہ دہ او پہ ہغے باندے ئے اودس کرے دے۔ او عائشہؓ پہ ہغہ ٹائے خلہ ایخہ دہ پہ کوم ٹائے چہ پیشو خلہ ایخہ وہ۔ بعضے خلقو لا دا فرق کریدے چہ کلہ پیشو مرہ یا گندگی وغیرہ تازہ خورلی وی، نو جوتہ ئے نجس دہ،

اوکه تازه ئے نہ وی خورلی نو پاکہ ده، دا هسے اجتہادی فرق دے، اود تازه اود زپو خورلو منضبط فرق هم گران دے۔

فَأَشَارَتْ إِلَى ۱ : - په مانخه کنبے تعلیم او تعلم جواز لری، او په دے سره مونخ نه فاسدیزوی، دلته عائشے په لاس یا په سر سره اشاره کړیده۔ دارنگه نبی ﷺ په مانخه کنبے ډیر تصرفات کړیدی، لکه مار، لږم ئے وژل دے، دروازه ئے کهلاوه کړیده، د سلام جواب ئے د لاس په اشارے سره ورکړیدے، ماشومه جینی ئے اوچته کړے ښکته کړیده، مانخه کنبے مخے ته تیریدونکی ته به ئے لاس نیولو۔ یو صحابی ته ئے اووئیل (ترب و جهک) د بهر مانخه نه داخل الصلاة ته فتح ورکړے شویده۔ دا په صورت د (وتعاونوا علی البر والتقوی) باندے حمل دی۔

درجة الحديث : رواه أبوداود : ددے حدیث په سند کنبے عبد العزيز بن محمد الدراوردي صدوق راوی دے، وثقه مالك والنسائي وابن معين، لیکن أم داؤد په کنبے مجهوله راویه ده، البته نور احادیث چه زیلعی په نصب الراية کنبے ذکر کړیدی، ددے مؤید کیدے شی۔ او دار وایت پرے قوی کپړی۔ وکما مـ لیکن البانی صاحب دے حدیث ته حسن صحیح وئیل دے صحیح سنن ابی داود رقم (۷۵) ویشهد له الحديث الذی قبله۔

۱۱ - وَعَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْتَوَضَأُ بِمَا أَفْضَلُ الْحُمْرُ ؟ قَالَ : (نَعَمْ وَبِمَا أَفْضَلُ السَّبَاعُ كُلُّهَا) . رَوَاهُ فِي شَرْحِ السُّنَّةِ .

ترجمه : جابر نه روایت دے چه در رسول الله ﷺ نه تپوس او شو : آیا مونږ هغه اوبو سره اودس کولے شو چه خرونو جوته کړے وی ؟ نبی ﷺ او فرمائیل : آو، (هغه سره اودس کول جائز دی) او هغه اوبو سره هم اودس کول جائز دی چه درندگانو تولو جوته کړے وی۔ (شرح السنه)۔

تشریح : نَعَمْ وَبِمَا أَفْضَلُ السَّبَاعُ كُلُّهَا : دا حدیث د جمهورود مذهب مطابق دے چه د سباع البهائم (درندگان حیواناتو) جوته پاکه ده۔ ۲ - دارنگه د هر قسم خرو، قچرو جوته هم پاکه ده۔ اومشکوک والا خبره خطاء ده۔

دا حدیث عموم کلی دیے ٹکھہ ئے پہ جواب کنبے زیادت ہم اوکرو، پہ بما افضلت السباع کلها سرہ ٹکھہ خرہ خولا پہ ٹائے پریدہ دھر قسم حیوان درندہ جوتہ پاکہ دہ۔ ددے نہ سپے اوخنیز پہ نورو دلائلو سرہ خاص شوی دی۔

درجۃ الحدیث : رواہ فی شرح السنة : دا حدیث دارقطنی (۶۲/۱) او بیہقی فی الکبری (۲۴۹/۱) والشافعی فی الام (۶/۱) ہم راو پریدے، ددے حدیث دوہ سندونہ دی، لکہ دارقطنی ذکر کریدی :

- ۱- دیو پہ سند کنبے ابرہیم بن محمد بن ابی یحییٰ متروک راوی دیے، او :
- ۲- پہ دویم کنبے ابراہیم بن اسماعیل بن ابی حبیبہ ضعیف دیے، او دارقطنی دا حدیث ددے دوارو سندونو پہ وجہ ضعیف کریدیے، وفی سند البیہقی داود بن الحصین وابوہ ضعیفان۔ لیکن ددے معنی صحیح دہ، دشواہدو پہ وجہ۔ او آثار الصحابہ پہ وجہ، چہ ہغہ آثار امام طحاوی او امام ابن ابی شیبہ او فتاویٰ الدین الخالص (۲۹۱/۲) کنبے اوگورہ۔ قال الشوکانی : قال البیہقی : له أسانید اذا ضم بعضها الى بعض كانت قوية النیل (۴۵/۱)۔

۱۲ - وَعَنْ أُمِّ هَانِيٍّ قَالَتْ اغْتَسَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ وَمِمْوْنَةُ فِي قَصْعَةٍ فِيهَا أَثَرُ الْعَجِينِ . رَوَاهُ النَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : ام ہانیٰ نہ روایت دیے دا فرمائی : رسول اللہ ﷺ او میمونہ دیو بنانک نہ اودس اوکرو چہ پہ ہغے کنبے داخکلیہ شوو اوپو اثر وو۔ (نسائی، ابن ماجہ)۔

تعارف : د ام ہانیٰ : رضی اللہ عنہا :

ددے نوم فاختہ یا ہندہ دیے، دا د علی رضی اللہ عنہ خپلہ خور دہ، اود ابو طالب لور دہ، دا پہ زمانہ د جاہلیت کنبے نبی ﷺ او ہبیرہ بن ابی وہب د ابو طالب نہ پہ نکاح اوغوبستلہ، ہغہ ہبیرہ تہ پہ نکاح ورکړہ، بیاد دے دفتح مکہ پہ ورغ اسلام قبول کړو، نو اسلام ددے او ددے د خواند - ہبیرہ - ترمینخہ نکاح ماتہ کړہ، بیائے نبی ﷺ مطالبہ اوکړہ، نو دے ور تہ اووئیل : زما ستا سرہ پہ جاہلیت کنبے محبت وو، نو پہ اسلام کنبے خو

خامخا محبت دی، لیکن خبره داده چه زه د ډیرو ماشومانو موریم، نو نبی ﷺ تره نه عذر قبول کرو۔ ټول (۴۶) احادیث دده نه نقل دی۔

تشریح : **فِي قِصْعَةٍ** : د خَانَك پشان کاسه ده، په دې حدیث کښې دا مسئله ده چه ټولې اوبه پاکې دی، اگر چه طاهر - یعنی پاک خیز - ورسره ګډ شوی وی۔ اوبه دې حدیث کښې هغه اوبه ذکر دی۔ (خالطه طاهر) : یعنی چه پاک خیز ورسره ملاؤ شوی وی، د شوافعو په نیز په اوبو کښې تغیر راتلو سره - برابره خبره ده که ملاؤ شوی خیز پاک وی او که ناپاک - اوبه پلیتیرې۔ اود اوداسه او غسل دپاره قابل نه وی۔ په دې وجه هغوی ددې حدیث داسې تاویل کوی چه کاسه یا خَانَك کښې دومره وږه نه پاتې کیږی چه په اوبو کښې تغیر پیدا شی، نو ځکه په دې اوبو باندې نبی ﷺ او میمونې غسل اوکړو۔ لیکن دا قول ددوی کمزورې دې کماعرفت۔

درجه الحديث : رواه احمد (۳۴۲/۱) والنسائی (۴۷/۱) وابن ماجه (۳۷۸) : وسنده حسن أو صحيح ورجاله ثقات لكن اعله البيهقي بالانقطاع بين مجاهد وام هاني كما في السنن الكبرى (۷/۱-۸) لكن رواه النسائی (۷۱/۱) من طريق عطاء قال حدثني ام هاني به وهو متصل وسنده حسن. كذا في تعليق المشكاة لرمضان (۲۱۸/۱)۔

الفصل الثالث - دريم فصل

۱۳- عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ : إِنَّ عُمَرَ خَرَجَ فِي رَكْبٍ فِيهِمْ عُمَرُو بْنُ الْعَاصِ حَتَّى وَرَدُوا حَوْضًا ، فَقَالَ عُمَرُو : يَا صَاحِبَ الْحَوْضِ ! هَلْ تَرُدُّ حَوْضَكَ السَّبَاعُ ؟ فَقَالَ عُمَرُو بْنُ الْخَطَّابِ : يَا صَاحِبَ الْحَوْضِ ! لَا تُخْبِرُنَا ، فَإِنَّا نَرُدُّ عَلَى السَّبَاعِ وَتَرُدُّ عَلَيْنَا . رَوَاهُ مَالِكٌ .

۱۴- وَزَادَ رَزِينٌ قَالَ : زَادَ بَعْضُ الرُّوَاةِ فِي قَوْلِ عُمَرَ : وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ : لَهَا مَا أَخَذْتُ فِي بُطُونِهَا وَمَا بَقِيَ فَهُوَ لَنَا طَهُورٌ وَشَرَابٌ .

ترجمه : يحيى بن عبد الرحمن فرمائی : عمر بن الخطاب یومې قافله سره چه هغه

کنبے عمرو بن العاصؓ ہم وروان شو، هر کله چه قافلے واله یو حوض ته اورسیدل نو عمرو بن عاصؓ اوئیل : اے دتالاب مالکھ ! آیا ستادے تالاب ته (اوبو خکلو دپاره) درندگان راخی ؟ (دے آوریدو سره عمر بن خطابؓ) اوفرمائیل : اے دتالاب مالکھ ! ته مونږ ته ددے خبر مه راکوه، خکله چه مونږ په درندگانو راخو او درندگان په مونږ راخی۔ (یعنے کله مونږ اوبو له راخو او کله درندگان اوبو له راخی)۔ (مالك) اورزین دازیاتی وئیلی دی چه بعضے راویانو د عمرؓ په دے قول کنبے دازیاتی کړی دی چه مادر رسول الله ﷺ نه آوریدلی دی چه فرمائیل ئے : د درندگانو دپاره هغه خه دی چه په خپلو خیتو کنبے یوسی، او خه چه باقی پاتے شی هغه ز مونږ د خکلو قابله او پاکونکے دی۔

تعارف : د یحیی بن عبد الرحمن رحمه الله :

د حاطب بن اسی بلعه رضی الله عنه نواسے او ثقہ تابعی دے، د عثمان رضی الله عنه په دور خلافت کنبے پیدا شویدے، او په سنه (۱۰۴) ه کنبے وفات شویدے، عثمان علی اوزید بن ثابت رضی الله عنهم سره ئے ملاقات شوه دے، کثیر الحدیث راوی دے۔

تشریح : هَلْ تَرَدُّ حَوْضُكَ السَّبَاعَ ؟

د سوال مطلب دادے چه که درندگان حوض ته راخی نو اودس ترے نه کوو، اوکه نه راخی نو اودس به ترے اوکړو۔ په بل روایت کنبے دی چه عمر رضی الله عنه په عمرو بن العاص باندے رد اوکړو چه : يا صاحب المقرأة لا تخبره هذا متكلف لها ما حملت في بطونها ولنا ما بقي شراب وطهور. اخرجه الدارقطني برواية ابن عمرؓ كذا في النيل (۱/۴۵). یعنی اے د حوض مالکھ ! ده ته خبر مه ورکوه خکله چه دا متکلف (متشدد) دے بلکه مسئله دا ده چه د درنده گانو نه چه مونږ ته کومے اوبه پاتے شویدی نو دا بالکل پاکه اوبه دی۔ د هغوی په جوته سره دا اوبه نه خرابیږی۔

فانا نرد علی السباع : یعنی مونږ په غرونو او کنډوونو کنبے د هغوی خکله شوه اوبه خکو، او کله ز مونږه حوضونو ته درندگان راخی۔ دا حدیث دلیل دے په طهارة د جوتې د سباع البهائم (درندگانو) او هر قسم حیواناتو باندے۔

درجه الحديث : رواه مالك في الموطا (۱/۲۳-۲۴) رقم (۱۴) : داروایت منقطع او

مرسل دی، حکہ یحییٰ اگرچہ ثقہ دی لیکن د عمر فاروقؓ نہ ئے آوریدل نہ دی کری، او ورسره نہ دی ملاؤ شوی، کذا قال البیهقی. وابن عبد الہادی فی تنقیح التحقيق (۲۴۶/۱) فی اسنادہ انقطاع۔ لیکن دا احتمال شتہ چہ دہ بہ د عمرو بن العاصؓ نہ آوریدلے وی، نو بیا د نور وروایاتو سرہ کار و رکوی۔ ہغہ ورلہ تائید و رکوی۔

۱۵ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنِ الْحِيَاضِ الَّتِي بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ تَرُدُّهَا السَّبَاعُ وَالْكِلَابُ وَالْحُمْرُ عَنِ الطُّهْرِ مِنْهَا فَقَالَ : لَهَا مَا حَمَلَتْ فِي بَطْنِهَا وَلَنَا مَا غَبَرَ طَهُورٌ . رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : ابو سعید خدریؓ نہ روایت دی چہ رسول اللہ ﷺ نہ د ہغہ حوضونو بارہ کنبے تپوس او شو کوم چہ د مکے او مدینے ترمینحہ دی، چہ دی تہ درندگان، سپی او خرہ راخی، چہ ددی نہ اودس کول خنگہ دی؟ نبی ﷺ اوفرمائیل : خہ چہ د هغوی خیتو کنبے راشی ہغہ د هغوی دی، او خہ چہ باقی پاتے شی ہغہ زمونہ دپارہ پاکونکے دی۔ (ابن ماجہ)۔

تشریح : عَنِ الطُّهْرِ : دا بدل دی د عن الحياض نہ، یعنی د نبی ﷺ نہ د حوض نہ د اودس کولو متعلق تپوس او شو، چہ دیتہ درندگان راخی، نو نبی ﷺ جواب و رکرو، چہ دا اوبہ چہ د حیواناتو نہ پاتے شوی دی بالکل پاکے دی۔
مَا غَبَرَ : بفتح الباء پہ معنی د مابقی سرہ۔

درجۃ الحدیث : دا حدیث ہم سنداً ضعیف دی، حکہ چہ عبد الرحمن بن زید بن اسلم راوی پہ کنبے سئ الحفظ دی۔ لیکن ددی پہ معنی باندی دیر آثار او احادیث موجود دی، چہ تول راجمع کرے شی نو یوہ صحیح معنی و رکوی چہ سور البہائم پاکہ دہ۔ برابرہ خبرہ دہ کہ لبرو اوبو کنبے خلہ اووہی، او کہ دیرو اوبو کنبے۔

۱۶ - وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : (لَا تَغْتَسِلُوا بِالْمَاءِ الْمُسَمَّسِ فَإِنَّهُ يُورِثُ الْبَرَصَ) . رَوَاهُ الدَّارِ قُطْنِي .

ترجمہ: عمر بن خطابؓ فرمائی: پہ نمر باندے گرمو شوو او بو باندے اودس مہ کوئی ٹکے چہ دے سرہ برگی مرض پیدا کیری۔ (دارقطنی)۔

تشریح: لَا تَغْتَسِلُوا بِالْمَاءِ الْمُسْمَسِ النِّح :

د ماء مشمس (نمر باندے گرمے شوو او بو) بارہ کنبے مرفوع احادیث حافظ ابن عبد الہادی پہ تنقیح التحقيق (۴۴/۱) کنبں اوزیلعی پہ نصب الراية (۱۰۱/۱) او حافظ پہ تلخیص الحبیر (۲۲/۱) او بیہقی (۶/۱) کنبے راویری، لیکن ہغہ تول ضعیف دی، اونہ دی ثابت۔ او ہرچہ موقوف حدیث د عمر فاروقؓ دے، نو دا ہم ضعیف دے، کما یأتی۔ دا وجہ دہ چہ د جمہورو پہ نیز پہ ہغہ او بو باندے چہ نمر تہ پرتے وی، نمر و ہلی وی، اودس جواز لری۔

۲۔ امام شافعیؒ فرمائی: مکروہ دی، لیکن روستنی شوافع وائی: امام شافعیؒ ورتہ مکروہ ٹکے وئیلی چہ طبی نقصان پہ کنبے دے ہغہ دا چہ برگی مرض پیدا کوی۔ اودا مطلب د عمر فاروق رضی اللہ عنہ ہم دے۔ د دین د وجے نہ ئے منع نہ دہ کرے، د اللہ او رسول ﷺ پہ نزد ممنوع نہ دی۔ یا د عمر فاروقؓ مقصد دادے چہ تاسو پہ دے کار ہمیش والے مہ کوئی، ہسے نہ چہ برگی مرض کنبے مبتلا نشئ۔ او عمر فاروقؓ دا د نبی ﷺ نہ نہ دی آوریدلی، مرفوعا نہ دے ثابت۔ خوراجح دادہ چہ امام شافعیؒ د کراہت نہ پہ یو قول کنبے د جمہورو قول تہ رجوع کریدہ۔

درجۃ الحدیث: رواہ الدارقطنی والبیہقی (۶/۱) وابن حبان وسندہ ضعیف فیہ حسان بن ازہر السلکی لم یوثقہ غیر ابن حبان وتوثیقہ لا یعتد بہ کثیر الان من عادۃ ان یوثق التجہولین وقد روی مرفوعا من طرق کلہا واہیۃ راجع التلخیص الحبیر (۱۲۲)۔

باب تطہیر النجاسات

مناسبت : مخکنے داوبو احکام بیان شو، اوس وائی چہ د نجاستو لرمے کولو دپارہ بہ پاکے اوبہ استعمالولے شی، او ہغہ بہ پہ پاکو اوبو سرہ وینخلے شی۔

۱ - نجاست پہ دوه قسمہ دے (۱) یو نجاست باطنی، لکہ جنابت اوپے اودسی وغیرہ۔

۲ - دویم نجاست ظاہری، دا عام طور سرہ پہ اوبو لرمے کیپری، او بعضے نجاستونہ د اوبو نہ علاوہ پہ بل شی سرہ ہم لرمے کیپری، لکہ دا دا حنافورائے ہم دہ، وھو الراجح دلیلا۔ * اود جمہورو مذہب دادے چہ نجاست داوبو نہ علاوہ پہ بل شی سرہ نہ زائل کیپری، مثال دھغہ نجاستو چہ د اوبو نہ علاوہ بل خہ سرہ لرمے کیپری، لکہ زمکہ چہ پلیتہ شی، نو دھغے پاکوالے پہ اوچ والی سرہ راخی، یا گندہ خپلی چپرہ زمکہ پورے راکارہ او مسجد تہ داخل شہ، یا خرمن تہ چہ رنگ ورکھے شی نو پاکہ شی۔

بیا نجاست اوپلیتی دیر اقسام لری: (۱) ولوغ الکلب (۲) منی (۳) د حیض وینہ (۴) بول متیازمے (۵) د ماشومانو بول (۶) چقرو کنبے گندہ کیدل (۷) خرمن - د ھریو دپارہ خپل خپل زائل کول اوصفا کول دی۔ چہ تفصیل بہ ئے راشی۔

الفصل الاول - اولئے فصل

۱ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : إِذَا شَرَبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ . وَفِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ قَالَ : طُهُورُ إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ إِذَا وَلَغَ فِيهِ الْكَلْبُ أَنْ يَغْسِلَهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَوْ لَاهُنَّ بِالتَّرَابِ .

ترجمہ : ابو ہریرہؓ فرمائی: رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل: کلہ چہ پتاسو کنبے د چاہ لوہنی کنبے سپے خکل اوکری، نو ہغہ دے اووہ کرتے اووینخی۔ (بخاری، مسلم) اود

مسلم پہ روایت کنبے دی چہ رسول اللہ ﷺ اوفر مائیل : پاکوالے دلونبی دیو کس ستاسو - کلہ چہ پہ کنبے سپے خلہ اووہی - دادے چہ دا اووہ خلہ اووینخی، چہ پہ دے کنبے بہ ئے اول خل پہ خاورہ اووینخی۔

تشریح : إِذَا وَلَغَ فِيهِ الْكَلْبُ : وَلَغَ دباب فتح نہ مصدر ئے وَلَوْغًا أَوْ يَالَغًا وَلَغًا بسكون اللام فی المصدر : ۱- اذا شرب بطرف لسانہ ۲- او ادخل لسانہ فی فحركہ۔ یعنی دسپی وغیرہ پہ طرف دڑیہ باندے اوبہ خکل - یاڑیہ پہ لونبی کنبں داخلول او هغه کنبں خوزولو تہ ولوغ وائی کذا فی لسان العرب (۶/۹۱۷) فتح العلام ص (۵۵)۔

مسئلہ ولوغ الکلب : صورت د مسئلے : سپے چہ کلہ پہ لونبی کنبے خلہ اووہی نو هغه لونبی پاک دے کہ پلیت؟ پہ دے کنبے دوه قولہ دی۔

(۱) امام مالکؒ او امام بخاریؒ مذہب دادے چہ دغہ شے او اوبہ پلیت نہ دی، او ددے نہ لونبی وینخل ضروری دی، او دا حکم تعبدی دے (۲) او جمهور علماء وائی : ہر کلہ چہ لونبی پلیت شو نو هغه شے بہ ہم پلیت وی، لیکن امام بخاریؒ جواب کوی چہ شے پاک دے او د لونبی وینخلو حکم تعبدی دے، د نجاست پہ وجہ نہ دے۔

۲- دویمہ مسئلہ : لونبی بہ شو کرتہ وینخلے کیڑی کلہ چہ پکنبے سپی خلہ اووہی؟ نو دے کنبے اختلاف دے :

۱- امام مالکؒ، شافعیؒ، احمدؒ، ابن عباسؒ، عروہ بن الزبیرؒ، ابن سیرینؒ، اسحقؒ، اوزاعیؒ رائے دادہ چہ اووہ (۷) کرتے وینخل واجب دی۔

۲- احناف وائی درے کرتہ وینخل کافی دی اووہ (۷) او اتہ (۸) کرتہ وینخلو تہ ضرورت نشتہ۔ بلکہ کہ اووہ کرت وینخی نو صرف مستحب قدرے دی۔

او ہر چہ پہ خارو باندے ککپول دی نو مالکیہ وائی چہ صرف اووہ کرتے وینخل کافی دی نہ اتہ کرتہ او تتریب (یعنی پہ خارو باندے ککپول) ہم نشتہ۔

۳- او شوافع د خاورو سرہ اووہ (۷) کرتے وائی۔

۴- او حسن بصریؒ پدے حدیث عمل کریدے چہ وائی اتہ کرتے وینخل دی سرہ د

خاورو نہ یعنی یو ٹل بہ ئے پہ خاورو ککړل کړی او اووہ ٹل بہ ئے پہ اوبو وینځی۔ او هم دده قول راجح دے کما ر حجه الصنعانی فی سبل السلام (۳۲/۱)۔

نو احناف اووہ کرتہ وینځل او خاورو سره صفا کول په درجه دوجوب کښ نه منی، بلکه وائی چه درمے کرتے به وینځلے شی، لکه عام نجاساتو پشان حکم لری۔

کذا ذکره الشوکانی فی النیل (۴۲/۱-۴۶) والمبارکفوری فی التحفة (۹۳/۲) والنووی فی شرح مسلم (۱۳۸/۱)۔

دلائل : احناف قاعده کلیه پیش کوی چه حدیث کښه ذکر ده۔

اذا استيقظ احدکم من منامه فلا یغمس یدہ فی الاناء حتی یغسلها ثلاثا۔ رواه الشيخان وقد مر فی اول باب سنن الوضوء۔

وجه استدلال امام طحاوی داسے بیانوی چه هرکله بول او براز په درمے کرتہ وینځلو سره پاکیري۔ چه دا اغلظ النجاسات دی۔ نو سؤر الکلب خو په طریقه اولی سره په درمے کرتہ وینځلو سره پاکیدل پکار دی۔ او دا قاعده کلیه ده په زائل کولو دتولو نجاساتو کښه۔ او دوی وائی دا حدیث مخالف دے ددے قاعدے نه، نو دوی وائی درمے ٹل وینځل واجب دی، او اووہ ٹل وینځل مستحب دی۔

جمهور جواب ورکوی چه دغه قاعده کلیه نه ده، بلکه دهغه مقام پورے خاص ده، ځکه ډیر اوقاتو کښه یو ٹل وینځل هم راغلی دی، لکه تاسو دا وئیلی دی چه دپیشو جوتہ به یو ٹل وینځلے کیري، کما مر۔ نو هغه هم ددے قاعده کلیه نه مخالف شو، نو معلومیري چه دسپی په باره کښه قانون جدا دے، او دغه قانون جدا دے۔ نو دواړه حدیثونه جدا جدا قاعدے دی۔ یوه قاعده په بله کښه نه دی مدغم کول پکار۔

اودارنگه دا حدیث په استحباب باندے حمل کول هم صحیح نه دی، ځکه چه نبی ﷺ په روایت د أبو هريرة کښه عند مسلم (۱۳۸/۱) والدارقطنی (۶۳/۱) کما ذکره المصنف (داسے فرمائیلی دی : (طهور اناء احدکم الحديث)۔ یعنې دائه دپاکولو حد دے، اوددے نه په کم سره پاکواله نه حاصلیري۔ نو د ځانه قاعده جوړول، ابل حدیث په هغه باندے حملول د مذهب په بناء باندے صحیح نه دی، بلکه احادیث ټول په خپله

قواعد دی۔

۲ - **دویم دلیل :** داوائی چہ دا حدیث ابو ہریرہؓ نقل کریدے، اودارقطنی (۶۲/۱) کنبے دی چہ دہ فتویٰ ورکریدہ پہ درے کرتہ وینخلو سرہ، لکہ ہغے کنبے (عن عبد الملك عن عطاء عن أبي هريرة : اذا ولغ الكلب في اناء احدكم فليغسله ثلث مرات)، نو تعارض راغلو پہ مابین دروایت دروای کنبے او عمل اورائے دراوی کنبے۔ نومونہ دراوی رائے لرہ اعتبار ورکرو، نہ روایت ددہ لرہ۔ ٹحکہ چہ ہر کلمہ راوی د خپل روایت مخالف فتویٰ ورکری، معلومیری چہ دا روایت ددہ پہ نیز نہ دے ثابت۔

جواب : ددے دوه جوابونه دی :

۱ - **اول جواب** دادے چہ دارقطنی (۶۳/۱) کنبے ددہ بلہ فتویٰ ہم موجود دہ۔ (عن ابي هريرة في الكلب يلغ في الاناء قال : يهراق ويغسل سبع مرات - صحيح موقوف)، اودا صحیح موقوف دے، کما قال الدارقطني، نو تعارض راغلو ددوہ فتویٰ گانو ددہ، نو دا دواړہ بہ پریدو، اگرکہ د تثلیث فتویٰ ئے پہ ضعیف سند سرہ نقل دہ او حدیث مرفوع باندے بہ عمل اوکړو، کوم چہ دہ نقل کریدے۔

بلہ دا چہ داروایت د ډیرو صحابوؓ نہ نقل دے، د علی، ابن عباس او ابن عمر - رضی اللہ عنہم - نہ، چہ اووہ (۷) کرتہ بہ ئے وینځی۔ کما فی الدارقطني (۶۳/۱) یواځے دا بو ہریرہؓ روایت نہ دے۔

۲ - دارنگہ قول او فعل دا بو ہریرہؓ چہ دارقطنی نقل کریدے ہغہ ہم پہ روایت د عبد الملك بن أبي سليمان سرہ دے، اودہ بارہ کنبے علماء فرمائی : (صديق له او هام، وكان يخطئ). کما قال الحافظ في التقریب (۳۶۳)۔

امام بخاریؒ پہ خپل صحیح کنبے پہ دہ باندے احتجاج نہ دے کړے، کذا فی التحفة (۹۳/۱) وتنقيح التحقيق (۵۵/۱)۔ دارنگہ امام بیہقیؒ پہ المعرفة کنبے فرمائی : عبد الملك پہ خپل روایت کنبے د ثقاتو نہ خلاف کریدے : وعبد الملك لا يقبل منه ما يخالف فيه الثقات لمخالفته أهل الحفظ والثقة في بعض روايته تركه شعبة بن الحجاج. انظر التعليق المغني : ۶۴/۱۔

نو عبد الملك په خپل روایت کښه خطاء شویدم چه د تثلیث روایت ته د ابو هریره نه نقل کړیدم، او نورو ملگرو ته تسبیح نقل کړیده، نو د حاشیه والا خبره صحیح نه ده چه فرمائی: رواه الدارقطني باسناد صحیح۔ بلکه کلام په کښه دیم (فهی رواية منكرة)۔

۳ - دارنگه دا حدیث که صحیح ثابت هم شی نو بیا هم مخالف دیم د مرفوع حدیث نه، او عند التعارض مرفوع حدیث له به اعتبار وی په مقابله د موقوف کښه۔

۴ - دارنگه دویم جواب دادم چه دا قاعده ضعیفه ده چه کله تعارض په مابین درائ د راوی او د روایت دراوی کښه راشی نو رائ له به اعتبار وی۔ بلکه صحیح خبره داده چه روایت له به اعتبار وی په مقابله درائ دده کښه۔ ځکه درائ په باره کښه دا احتمال کیدم شی چه دا په نسیان د روایت باندیم بناء وی، لکه ډیر راویان وائی حدثنی فلان عنی۔ یعنی روایت به تریم هیروی، اورائ به ته د روایت مخالف قائمه شوم وی، لکه داسه ډیر واقع شوی دی، لکه مثلاً ابو هریره (لا عدوی ولا طيرة) والا حدیث هیر کړم وو، او ددیم په خلاف ته رائ قائمه شوم وه، چا ورته اووئیل: تانه مونږ دا روایت آوریدل دیم۔ نو هغه غصه شو او په غصه کښه ته په حبشه ژبه کښه خبرم او کړم، بیائ ورته اووئیل چه ته به وائ ماته ته کنخلی او کړم، ما دا اووئیل چه زه ددیم خبرم انکار کوم۔ مانه هیر شوم دیم۔ دارنگه احنافو هم په مختلفو ځایونو کښه د راوی رائ د هغه د روایت په مقابله کښه پریښه ده، او روایت ته اخسته دیم، لکه د عثمان او عائشه نه روایت دیم چه په سفر کښه رکعتین دی، او هغوی به پخپله عمل په څلورو رکعتونو باندیم کولو، او تاسو د هغوی عمل ترک کړیدم او د هغوی مرفوع روایت مو اخسته دیم۔

۲ - یا دا چه د هغه راوی به دا عقیده وی چه اووه کرتی وینخل مستحب دی، نو ځکه په دریم کرتی باندیم فتوی ورکړیده۔

نو ددیم نه دا نه لازمیري چه دا روایت دیم منسوخ وی، بلکه ما سیوا د ابو هریره نه د عبد الله بن مغفل نه هم دا روایت د تسبیح نقل دیم، هغه کښه دا احتمال نشی راتلی۔ کذا فی التحفة (۱/۹۳)۔ نو مرفوع روایت په تثلیث کښه نشته، نه دیم ثابت، او ټول ضعیف دی، لکه دارقطني او ابن عدی فی الکامل راوړیدی۔ او موقوف معارض د مرفوع نشی

جو ردیلے۔ کما عرفت۔

دلائل الجمهور: ۱- اول دلیل: حدیث الباب د ابو ہریرہؓ دے، چہ دے کنبے امر

دے پہ تسبیح باندے۔ او پہ روایت د مسلم کنبے (اولاھن بالتراب) راغلی، او پہ روایت د عبد اللہ بن مغفلؓ کنبے (فاغسلوہ سبع مرات، وعفروہ الثامنة بالتراب) رواہ مسلم۔ راغلی دی۔ دغہ شان روایت د ابن عمرؓ ہم دے۔

نو احناف اووہ ٹلہ وینٹل او پہ خاورو ککړول نہ منی پہ درجہ د وجوب کنب۔
۲- او مالکیہ اووہ کرتہ منی، لیکن آتم ٹل خاورو سرہ ککړ کول نہ منی، حدیث ورتہ نہ دے رسیدلے۔

۳- او شوافع اووہ کرتہ سرہ د خاورو نہ منی، لیکن آتہ کرتہ وینٹل نہ منی۔
نو تہولو ددے احادیثو د ظاہر خلاف کړیدے، یا ورتہ حدیث نہ دے رسیدلے۔ لیکن بعض علماؤ د خپل مذهب پہ خاطر جمع کړیدہ پہ دے روایاتو کنبے، لکہ امام نوویؒ وائی (عفروہ الثامنة) معنی دادہ چہ اغسلوہ سبعاً واحداً منهن بالتراب مع الماء۔ نو دلته خاورہ قائم مقام د جدا وینٹلو دہ۔ نو ځکہ ثامنہ وئیلے دہ۔ ورنہ ذا اووہ کرتہ وینٹل دی، سرہ د خاورو نہ۔ نو لہذا دا حدیث د شوافعو د قول مطابق شو لیکن علامہ الامیر الصنعانی پہ سبل السلام (۳۲/۱) کنبے فرمائی: (وهو تاویل مستکره، وتاویل من قال باخراجها من الحقیقة الى المجاز کل ذلك محاماة عن المذهب والحق مع الحسن البصری). یعنی پدے حدیث کنبے تاویل کول مستکرہ (قبیح) دی او دا د مذهب مدافعت دے چہ جائز ندے۔ او حق د حسن بصریؒ سرہ دے۔

او بعضے احنافو پہ دے احادیثو اعتراض کړے چہ دا مضطرب دی، ځکہ بعضے روایاتو کنبے (اولاھن بالتراب) راغلی، کما فی روایہ مسلم او بعضو کنبے (اولاھن او آخرھن بالتراب) دی، کما فی روایہ الترمذی والبزار او بعضو کنبے (احداھن بالتراب) دے کما فی روایہ الدارقطنی۔ او بعضو کنبے عفروہ الثامنة بالتراب دے کما فی مسلم والنسائی۔

جواب: اضطراب دوه قسمه دے (۱) یو قسم هغه دے چہ تطبیق ممکن نہ وی، نو دا مضر دے صحت د حدیث تہ (۲) دویم هغه دے چہ تطبیق پہ کنبے ممکن وی، او دلته

تطبیق ممکن دے، هغه داچه (اولاهن بالتراب والا روایت قوی دے من حیث الاکثریة والاحفظیة او من حیث المعنی هم) لان تتریب الاخیره یقتضی الاحتیاج الی غسله اخرى لتنظیفه) یعنی ٹکک چہ آخر ٹل خاورہ راخکل احتیاج راوولی دوبارہ وینٹلو تہ دپارہ د صفا کولو د لوہنی د خاورو نہ، او (اخر اهن) والا روایت کنبس شک دراوی دے نو د نورو روایاتو سرہ ئے تطبیق دا دے چہ اولاهن لفظ صحیح دے نہ احر اهن۔ او یواٹے احر اهن والا روایت ضعیف دے۔

او (احداهن) والا روایت مطلق دے، چہ حمل دے پہ (اولاهن) باندے۔ او هغه ئے بیان دے۔ او دارنگہ د (عفروہ الثامنة) نہ مراد دادے چہ یو کرت بہ پہ خاورو اووینٹخی، اووہ کرتہ پہ اوہو۔ نو کلہ چہ دوارہ جمع شی آتہ کرتہ شو، چہ جدا حساب شی۔ نو اوہ اووہ ٹل شومے او خاورہ یو ٹل۔ ددے وجہ نہ د سبع مرات اوثمانی مرات منافات نشته۔

بعضے احناف وائی: دا حدیث د امر بالتسبیع منسوخ دے، اودا پہ هغه وخت کنبے وو، کلہ چہ امر شومے وو پہ قتل الکلاب - سپو وژلو - باندے۔ بیا دغه امر منسوخ شو نو حکم د تسبیع هم منسوخ شو۔ لکہ چہ دا ابن الهمام او صاحب د تنظیم الأشتات وئیلی دی۔

جواب: (۱) اول خو ستاسو خپل مینٹ کنبس اختلاف او تردد راغلو هغه دا چہ کلہ وایی دا حکم حمل دے پہ استحباب باندے یعنی اووہ کرتے وینٹل مستحب دی او کلہ وایی چہ منسوخ دے نو آیا منسوخ حکم مستحب جو پیدے شی، خو دا د حدیث د ورائولو دپارہ حیلے دی۔

۲- دویم دا چہ: د منسوخ کیدو خبرہ سراسر خطاء ده، ٹکک چہ امر د تسبیع پہ روایت د ابو هريرة او ابن المغفل سرہ نقل دے کما فی مسلم (۱۳۷) او د ابو هريرة او ابن المغفل اسلام پہ اووم (۷) کال د هجرت وو، او امر بقتل الکلاب دا پہ اوائلو د هجرت کنبے شویدے۔ نو دواړو مابین کنبے ډیره فاصله ده۔ او متقدم څنگه ناسخ جو پیدے شی د متأخر دپارہ۔ دارنگہ د عبد الله بن المغفل په روایت د مسلم (۱۳۷/۱) او طحاوی شرح معانی الآثار ص (۲۱) کنبے دی چہ دا فرمائی: امر رسول الله ﷺ بقتل الکلاب ثم قال ما

بالهم وبال الكلاب ثم رخص في كلب الصيد و كلب الغنم . وقال اذا ولغ الكلب في الاناء فاغسلوه سبع مرات وعفروه الثامنة في التراب . واللفظ لمسلم .

يعنى رسول الله ﷺ د سپو په وژلو امر او کړو بيا ئه د ښکاری او د بزود حفاظت دپاره د سپی ساتلو اجازه ئه ورکړه او وې فرمائیل : کله چه سپه په لوبښی کښ خوله اووهی نو اووه کرت ئه اووینځی او اتم کرت ئه په خاورو ککړل کړئ . وکذا أخرجه الترمذی وحسنه . نو دې نه صراحت سره معلومه شوه چه امر د قتل الکلاب مخکښه وو ، بیا منسوخ شو ، او د تسبیع حکم دهغه نه پس اوشو ، لکه دا خبره په السعاية کښه علامه عبد الحی لکنوی صاحب هم تفصیلا کړیده ، او رد ئه کړیدې په امام طحاوی او ابن الهمام باندې . او بیائې په آخر کښه وئیلی دی (ولعل المنصف غیر المتعسف يعلم بعد ملاحظة هذا البحث ضعف كلام أرباب التلث، وقوة كلام أصحاب التسبيع والثلثین) .

او ښه تفصیل ددې مسئلې علامه مبارکفوری په أبکار المنن ص (۳۵) او تحفة الاحوذی (۹۴/۱) کښه کړیدې . سره درد نه په علامه نیموی باندې . او د هغه په تعصب مذهبی باندې .

اعجوبه : أطباء او ډاکټرانو دا معلومه کړیده چه د سپی په خله کښه داسه جراثیم دی چه دا بغیر د خاورو نه نه لرې کیږی ، دا وجه ده چه نبی ﷺ حکیم الحکماء دې ، په دې وجه ئه د تسبیع او تزیب حکم کړیدې ، او دا دلیل دې چه دا حکم وجوبی دې . ځکه ددې نه په غیر په درې ځله وینځلو سره جراثیم په لوبښی کښه پاته وی . نو مرضونه ترې پیدا کیږی . او یو انگریز په دې حکم تجربه اوکړه ، هغه اووه کرت په اوبو سره اووینځلو نو جراثیم لرې نشو ، بیا چه کله ئه خاوره استعمال کړه ، او په خورد بین ئه اوکتل نو هغه جراثیم ختم شو ، نو ایمان ئه راوړو . چه د الله پیغمبر ﷺ لوئ ساینسدان وو ، نو دا حدیث د طب سره برابر دې ، او که د طب برابر هم نشی ، نو د الله د نبی ﷺ خبره ده ، دا بغیر د تجربه نه هم واجب الاطاعت ده .

۲ - وَعَنْهُ ﷺ قَالَ : قَامَ أَغْرَابِيٌّ فَبَالَ فِي الْمَسْجِدِ فَتَنَّاوَلَهُ النَّاسُ فَقَالَ لَهُمْ

النَّبِيُّ ﷺ : (دَعُوهُ وَهَرِّقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ أَوْ ذَنْبًا مِنْ مَاءٍ، فَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُبَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ). رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

ترجمہ: ابو ہریرہؓ فرمائی: یو بانہ چہ پاخیدہ او پہ جومات کنبے نے پہ ولاڑہ متیازمے اوکریے، خلق ہغہ پسے شول۔ نو نبی ﷺ او فرمائیل: دے پریدی او ددہ پہ متیازو باندے داوبو یو ډول واروی، ٹککہ چہ تاسو آسانی کونکی رالیډل شوی یی او سختی کونکی نہ نے رالیډل شوی۔ (بخاری)۔

تشریح: ددے اعرابی بارہ کنبے راخی چہ دے سائل، قائل او بائل دے۔ سائل خو ٹککہ دے چہ تپوسونہ نے کپیدی۔ او بائل ٹککہ دے چہ پہ مسجد کنبے نے بول کپیدی۔ او قائل ٹککہ دے چہ دعاء نے کپیدہ (اللهم ارحمني ومحمدا، ولا ترحم معنا احدا)۔ یعنی: اے اللہ! ما او محمد ﷺ او بخنبہ او مونږ سرہ بل ہیٹوک مہ بخنبہ۔ نبی ﷺ ددہ بارہ کنبے او فرمائیل: هو أضل أم بعيرة۔ دے ډیر ناپوہہ دے اوکہ ددہ اوښ۔ یعنی دعائے خطاء دہ۔ ددہ نوم یا خو ذوالخو بصرة الیمامی، یا أقرع بن حابس التميمی دے۔ یا عيينة بن حصن الفزاری دے۔ أعرابی ورته ٹککہ وائی چہ دا پہ بانہہ کنبے اوسیدل، بیا اعرابی عام دے کہ عربی وی اوکہ عجمی، خو چہ بانہہ کنبے اوسیری ہغہ تہ اعرابی وائی۔

فائدہ: دروایت پہ ابتداء کنبے چہ کلہ اعرابی راشی تہ پوہہ شہ چہ خہ ناشنا کار بہ شوے وی۔

فَبَالَ فِي الْمَسْجِدِ : ۱ - مسئلہ: کلہ نا کلہ بول قائما جواز لری، دلیل دا حدیث دے چہ دلته نبی ﷺ پہ دہ باندے رد نہ دے کپے چہ پہ ولاڑہ بول مہ کوہ۔ نو دا تقریر د نبی ﷺ دے۔ او اعرابی پہ ولاڑہ بول کپیدی، لکہ راتلونکی روایت کنبے دی (فقام یبول)۔ ددے مسئلے تحقیق پہ فصل ثانی کنبے پہ حدیث (۳۰) د عمر باب آداب الخلا کنبے تیر شویدے۔

دَعُوهُ: دلته پہ ظاہر کنبے نبی ﷺ صحابہؓ منع کپل دنہی عن المنکر کولو نہ، او وے فرمائیل چہ دے پریدی چہ مسجد کنبے شروع کپری بول پورہ کپری۔ او دا خو منکر کار دے۔ ددے وجہ دادہ چہ دا قانون دے چہ پہ شریعت کنبے چہ کلہ یو مقام کنبے

مصلحت او مفسدت راجع شی، او مصلحت ډیر وی د مفسدت نه، نو مصلحت اختیارول پکار دی، په نسبت سره لگ مفسدت ته۔ اودلته مصلحت ډیر دی په دے کښے چه دا اعرابی بول پوره کړی۔ ولے که دا منع کړے شی د بول کولو نه، نو دے کښے مفسدت ډیر راځی : ۱- ځکه که دا منع شی نو منډه به کړی، نور مسجد به گنده شی، او جامه به ئے هم خرابه شی، ۲- دارنگه هغه ته به د بول په ایسارولو سره ضرر او تکلیف اور سپړی۔ ۳- دریم دا چه مسجد کښے شور جوړیږی۔ ۴- دارنگه دے منع کولو سره انسان بد اخلاقه معلومیږی، ځکه دا انسان ناپوهه دے او ناپوهه سره سختی کول مناسب نه دی۔ ۵- بل دا چه یو ځل ئے مسجد گنده کړیدے لگ وی او که ډیر، او بل طرفته په پریخودلو کښے دده فائده هم ده چه ټول متیازے خلاصه کړی۔

۶- او په دے کښے عمل دے په قاعده شرعیه د (من ابتلی بلیتین فلیختر اهنهما) باندے، ځکه دلته هم دوه فسادونه دی، که متیازو ته ئے پریدونو مسجد گنده کیږی، او که منع کووئے، نو دغه ډیر مفسد مذکورہ راځی، نو ځکه یو مفسدت - د بول کولو - اختیار کړے شو۔ شیخ بسام فرمائی : عند تراحم المفسد یرتکب اخفها۔ یعنی کله چه ډیرے مفسد راجع شی نو اخف او آسان به په کښ اختیارولے شی توضیح الاحکام (۱۱۳/۱)۔

فائده : ۱- په تعلیم او دعوت کښ به د جاهل سره نرمی کولے شی سختی به ورسره نشی کیدلے۔

۲- په احکام شرعیه و باندے چه په ژوند کښ کوم آثار مرتب وی نو دا صرف په حق د هغه چا کښ دی چه عالم وی په حکم باندے، خو کله چه څوک په یو حکم باندے جاهل وی دهغه د گناه او عقوبت نه نه وی خبر نو هغه باندے ملامتیا نه وی لیکن تعلیم به ورته ورکولے شی، دے دپاره چه آینده کښ پدے حکم عمل او کړی۔ لکه چه په بل روایت کښے راغلی دی چه نبی ﷺ دا اعرابی را اوغوښتو او ورته ئے او فرمائیل چه مساجد ددے بول او گندگی دپاره مناسب ندی دا خو دا الله ذکر او مونځ او تلاوت دپاره دی۔ لکه روستو حدیث راروان دے۔

وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجَلًا : هَرِيقُوا : بفتح الهاء وكسر الراء (يعنى اوبه واپه وئ) هاء بدل د همزى نه راغلى ده اصل كښ باب افعال دى اراق الماء يعنى اوبه ئے توبه كړې. اودا هاء بيا لازم شویده د كلمے سره او كله نا كله همزه او هاء دواړه جمع كيږي. اهراق وئيلے شى.

د پليټې زمكې پاكولو څه طريقه ده ؟

۱ - احناف وائى : په اوبو هم پاكیږي، اگرچه دا گند په دې اوبو سره په زمكه تقسيم شى. ۲ - اوبه اوچ والى سره هم پاكیږي، چه زمكه اوچه شى نو پاكه شوه. اودا صحيح اوراجح قول دى. د احاديثو مطابق دى.

يو دليل اثر د ابو قلابه دى په مصنف عبد الرزاق كښې (جفوف الأرض طهورها). كما فى فقه السنه (۳۰/۱).

۲ - عائشه نه موقوفا نقل دى (زكاة الأرض ييسها)، وكذا فى ابن أبى شيبة وعبد الرزاق. انظر كشف النقاب (۱۲۷/۳) والتلخيص الحبير (۳۷/۱) قال الحافظ ولا اصل له فى المرفوع.

۳ - حديث د ابن عمر كښې دى (كانت الكلاب تقبل وتدبر فى المسجد فلم يكونوا يرشون شيئا من ذلك - أبو داود والبخارى تعليقا). دباب المسح على الخفين نه مخكښې را روان دى. د ابو داود (۵۵/۱) په روايت كښې ورسره (وتبول) لفظ هم راغلى دى. دلته هم طهارت بالجفاف شويدى، نه بالماء.

او احناف وائى : كله چه لامده وى نو وينځل هم شته. ليكن احناف ورسره دافرق كوى چه دغه نجسه زمكه چه په نمر اوچه شوى وى په دې مونځ كول جائز دى خو تيمم كول پرې ناجائز دى. ددوى په دې فرق باندې هيڅ دليل نشته. قياسى خبره ده. ځكه مونځ خو اعلى دى د تيمم نه، دافرق بين المتماثلين دى، چه جائز نه دى، شريعت ورته پاكه وائى.

۲ - جمهور علماء وائى : صرف په اوبو سره پاكیږي. دليل دا وائى چه دلته رسول الله ﷺ صرف په اوبو باندې امر كړيدى.

جواب : دلتہ صرف یوہ طریقہ اختیار کرے شویدہ۔ ددے نہ دانہ لازمیری چہ بلہ
طریقہ نشتہ، وجہ دادہ چہ روستورائی چہ خپلی وغیرہ ہم صرف پہ زمکہ رابنکلو
سرہ پاکیری، نو اوبہ دپاگوالی دپارہ متعین نہ دی۔

بعضے شوافع د (کانت الکلاب) حدیث نہ دا جواب کوی چہ پہ دیے روایت کنبے مونہ
تاویل کوو، چہ (کانت الکلاب تبول خارج المسجد، وتقبل وتدبر فی المسجد)، لیکن دا
نور علماء ورتہ وائی چہ بیا داسے ولے نہ وائی چہ سپو بہ بھر متیازے کولے او ہلتہ بہ ئے
استنجاء ہم کولہ او بیا بہ مسجد تہ راتلل۔ نہ! سپو کنبے عقل نشتہ، چہ ہغہ دیے
خامخا بھر بول او کپی اوروستہ دیے مسجد تہ رائی۔ بلکہ دلتہ کنبے مسجد کنبے دننہ
بول کول مراد دی۔ د عبد اللہ بن عمر غرض پہ دیے حدیث سرہ ہم دادے چہ سپی کہ
مسجد تہ راشی نو مسجد وینخل لازم نہ دی، اوکہ متیازے او کپی او اوچے شی نو دھغے
وینخل ہم لازم نہ دی۔

فَإِنَّمَا بُعِثْتُ : دبعث لفظ دیرے معنے دی : را پور تہ کیدل، را پاخیدل، مقررول، رالیول
وغیرہ۔ دیے وجے نہ دا لفظ د غیر نبی دپارہ ہم استعمالیری۔ پہ معنی د مقررولو سرہ، او
پہ دیے کنبے ادب دیے دوی تہ چہ تاسو دامت داعیان ئے او داعیانو دپارہ آسانی کول پکار
دی دجاہلانو سرہ، نہ سختی۔

۳- وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : بَيَّمْنَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ جَاءَ
أَعْرَابِيٌّ فَقَامَ يُؤُولُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ : مَهْ مَهْ، فَقَالَ
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : لَا تُزْرِمُوهُ دَعْوَهُ، فَتَرَكُوهُ حَتَّى بَالَ ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَعَا
فَقَالَ لَهُ : إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لَشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ وَالْقَذِيرِ، إِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ
اللَّهِ وَالصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ . أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ . قَالَ : وَأَمَرَ رَجُلًا مِنَ
الْقَوْمِ فَجَاءَ بِدُلُوٍ مِنْ مَاءٍ فَسَنَّهُ عَلَيْهِ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : انسؓ فرمائی : یو ٹل مونہ پہ جومات کنبے د رسول اللہ ﷺ سرہ ناست

وو چه یو باندہ چی راغے او په ولاړه ئے په جومات کښه متیازم شروع کړی، نو د رسول الله ﷺ ملگرو ورته او وئیل: مه کوه مه کوه! رسول الله ﷺ او فرمائیل: په ده باندې متیازم مه بندوی، پریدئ، نو خلقو پرېخو دلو تر دې چه متیازم ئے پوره کړی، بیا دې رسول الله ﷺ را اوغوښتلو او ورته ئے او فرمائیل: بیشکه دا جوماتونه ددې متیازو او گندگو دپاره نه بنائېږی، دا خود الله د ذکر، مانځه او قرآن لوستلو دپاره دی - یا رسول الله ﷺ ددې پشان خبره ورته اوکړه - انس فرمائی: (دې نه پس) رسول الله ﷺ په دغه خلقو کښه یو سړی ته حکم اوکړو نو هغه یو ډول اوبه متیازو باندې اوبھیول - (بخاری، مسلم).

تشریح: مَهْ مَهْ: دا اسم فعل دې په معنی د اکفف سره، یعنی بند شه بند شه، اصل کښه دا ما هذا؟ دې - نو د زجر دپاره استعمالېږی - بیا په کښه تخفیف اوکړی شو - په دې کښه تنوین وئیل هم جائز دی - مَهْ مَهْ -

لَا تُزْرِمُوهُ: بضم التاء وسكون الزاي، د ازارام نه ماخوډ دې، قطع او پرېکولو ته وائی، اَي لَا تَقْطَعُوا عَلَيْهِ بوله -

اِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ اللَّهِ وَالصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ: د ذکر الله نه مراد هغه ذکر دې چه شرعی طریقې سره وی، چه هغه کښه سکون او آرام وی، او په پټه باندې وی -

بیا مسجد صرف دې درې خبرو پورې خاص نه دې، بلکه نور عبادات هم په مسجد کښه کیدې شی لکه جهادی کارونه وغیره - دا ټول په ذکر الله کښه داخل دی -

۲ - یا دا چه دلته چه کوم حصر - په درې څیزونو کښه - شوی دې نو دا په مقابله د بول کښه دې، یعنی نور گندونه وغیره مسجد کښه نه دی پکار، بلکه دا کارونه او ددې پشان نور کارونه کول پکار دی - بیا مسجد کښه لکه څنگه گندونه، بول وغیره کول ناجائز دی، نو دغه شان فضول خبری، ورك شوی شی اعلان کول، د مړی اعلان کول، بیع شراء ټول ناجائز دی -

۲ - دا حدیث دلیل دې چه وقفی زمکه او مسجد کښه بیت الخلاء نشی جوړیدې، ځکه مسجد ته ضرر رسیږی - دا هله چه مسجد مخکښه جوړ شوی وی - او چه کله

روستہ زمکہ وقف کرے شی نو خہ حصہ کنبے دے مسجد جوہ کپری اوخہ کنبے دے بیت
الخلا جوہہ کپری۔

أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : دَا دِرَاوِي شَك دِي نَبِي ﷺ بِه دَا سِي الْفَاظ وَثِيلِي
وِي اوكه نه ددے پشان نور الفاظ، نو خککه ذَا الفاظ استعمالوی۔ معنی ئے داده : (او أقول :
كما قال رسول الله ﷺ، یا قال هذا القول أو قولاً شبيهاً به)۔ امام نوویؒ فرمائی : راوی اود
حدیث لوستونکی له دا پکار دی چه کله په هغه باندے کوم لفظ مشتبه شی او په طریقہ
د شک ئے اولولی نوروستو دے داسے الفاظ اووائی : (أو كما قال)۔ دے دپارہ چه په نبی
کریم ﷺ باندے دروغ وئیل رانشی۔ دارنگه خوک چه روایت بالمعنی کوی هغه دپارہ هم
مستحب دی لکه چه دا کار به صحابهؓ او تابعینوؓ کولو، او دے باره کنبے امام دارمیؒ په
خیل مسند کنبے ډیر آثار نقل کړیدی په (باب من هاب الفتيا مخافة السقط) کنبے۔

وَأَمْرٌ رَجُلًا : ۱۔ د مسجد نه پخپله هم گندگی لرے کول سنت عمل دے، لکه نبی
ﷺ مسجد کنبے خراشکے اولیدلو نو هغه ئے پخپله صفا کړو، دارنگه بل ته هم حکم
کول سنت دی، لکه دلته ئے امر کړیدے۔

فَسَنَّهُ عَلَيْهِ : دلته بعضے نسخو کنب فسنه لفظ دے په سین سره او بعضو کنب فسنه
لفظ دے په شین سره۔ د دواړو یوه معنی ده چه اړول د اوبو۔ لیکن لږ فرق دے چه سن
هغه اوبو اړولو ته وائی، چه په یو ځل سره وی، او تفریق په کنبے نه وی۔ او شن دیته وائی
چه په هغه کنبے د تفریق په طور لکے لکے اړوی۔ کذا فی صحاح اللغة والقاموس۔

۱ - فائده : بول باندے کله چه ډیرے اوبه واچول شی نو د هغه نجاست ختمیږی۔
تس نس شی، اگر چه یو کرت وی، خوشرعا نجاست ختم شی۔ اودا ضروری نده چه
خاورے د دغه څائے نه نقل کړے شی، یا زمکه او کنتسے شی، که دا ضروری وے نبی ﷺ
به پرے امر کړے وے او کوم روایت کنبے چه امر په نقل التراب راغله دے نو هغه منقطع او
مرسل روایت دے او ضعیف دے۔ کما فی نصب الراية (۲۱۲/۱) فتح الباری (۲۵۹/۱)۔

دارنگه د خاورو نقل کول که ضروری وے نو بیائے پرے د اوبو راپولو تکلیف ځله
کولو؟ ځکه چه پدے کنب خوپه فائده تکلیف دے، زمکه خو پرے هسے هم نه پاکیږی؟

۲ - دا حدیث دلیل دے پہ دے خبرہ چہ نجاست باندے یو کرت اوبہ اپول ہم نجاست زائل کوی پہ بعضے شیانو کنبے۔ او تثلیث ضروری نہ دے۔ نو دار دے پہ احنافو باندے چہ هغوی وائی د نجاست پہ زائل کولو کنبے درے خل والے ضروری دے او درے خلو نہ پہ کمو باندے نہ صفا کیری۔ ۳ - اشارہ ده چہ دانسان بول نجس دی، نو زمکہ اوبدن او جامہ به ددے نہ پاکولے شی۔

۴ - بعض علماء ددے حدیث نہ دا **استدلال** کوی چہ زمکہ تہ نجاست اورسی اوبہ نمریا پہ هواء باندے اوچہ شی نو نہ پاک کیری ٹککہ کہ دا خیزونہ ہم کافی وے نو داوبو اپولو تکلیف ئے ولے کولو؟ لیکن **جواب** دا دے چہ حدیث کنبس اوبہ ٹککہ ذکر شویدی چہ مسجد زر پاک شی ٹککہ دا ورغ وه۔ کیدے شی چہ د مانخہ وقت له اوچہ نشی نو ٹککہ ئے اوبو سرہ پاکی حاصلہ کرہ نو پدے سرہ نفی دنورو طریقو د پاکی نہ راخی۔

۴ - وَعَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ : سَأَلَتِ امْرَأَةً رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا إِذَا أَصَابَ ثَوْبَهَا الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ كَيْفَ تَصْنَعُ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا أَصَابَ ثَوْبَ إِحْدَاكُنَّ الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ فَلْتَقْرُضْهُ ثُمَّ لَتَنْضَحْهُ بِمَاءٍ ثُمَّ لَتُصَلِّ فِيهِ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : اسماء بنت ابی بکرؓ وائی : یوے زنانه د رسول اللہ ﷺ نہ تپوس اوکړو، وے وئیل : یا رسول اللہ ! داراته اوبنایه چہ کہ مونږ کنبے څوک د حیض وینه په کپړے بیامومی نو څه به کوی ؟ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : پتاسو کنبے چہ د چا جامے ته د حیض وینه اورسی نو هغه دے گرولو سره اومړی، بیا دے په اوبو اووینځی اوبیا دے په کنبے مونځ کوی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : سَأَلَتِ امْرَأَةً : په یو روایت د امام شافعی کنبے دی چہ دا تپوس کونکے زنانه خپله اسماء ده۔

فوائد : ۱ - د حیض وینه نجس ده په اتفاق د علماؤ سره، ځکه امر راغله دے په

وینٹخلو ددے سرہ۔ لہو وی کہ ڍیرہ۔ او ددے د زائل کولو ډپارہ قرص، گرول ہم پکار دی۔
دے ډپارہ چه اثر ئے ختم شی۔

★ **نجاست دوه قسمه دے** (۱) نجاست مرئی (۲) نجاست غیر مرئی۔

د نجاست **مرئیہ** د طہارت طریقہ دادہ چه کله په ثوب او بدن باندے وی نو ددے اثر به زائل کولے شی، مگر که مشقت د هغه په زائله کولو کنبے وو، نو بیا خیر دے، که زائل نشی۔ ۲۔ **غیر مرئیہ** لکه بول متیازے، ددے ډپاکوالی طریقہ دادہ چه اوبه به پرے واچولے شی تردے چه یقین ئے راشی چه پاک شو۔ احناف وائی درے غلہ به پرے اوبه واچوی او هر غل به ئے نچور کوی، لیکن دا خبره په دلیلہ ده، په دے باره کنبے هیخ حدیث نشته، أصح دادہ چه غالب گمان له اعتبار دے، که غالب گمان سره پاکه شو نو پاکه ده، اگر چه درے غلونه زیات یا کم وی۔

۲۔ **بیا نجاست په دوه قسمه دے** (۱) نجاست شرعیہ (۲) نجاسات اجتہادیہ۔

په نجاست **شرعیہ** کنبے **مغلظ او مخفف** **نشته**، او نه په کنبے **معافی** شته، بلکه د ټولو پاکول واجب دی، لکه : ۱۔ بول ۲۔ براز ۳۔ دم الحيض۔ او په دے باندے دلیل دادے چه قرآن کنبے دی ﴿وَيَا بَاكَ فَطْهَر﴾، جامے دے پاکه کره۔ په دے کنبے درع الثوب او قدر الدرهم استثناء نه ده شومے۔ (۲) نجاسات اجتہادیہ کنبے بعضے علماؤ بعضے خیزونه نجس گنری او بعضے ورته پاک وائی۔ لکه ذات د خمر عند الأحناف نجس دے۔ او بعض علماء لکه لیث بن سعد، مزنی صاحب الشافعی، اوربیعہ وائی چه ذات د خمر پاک دے۔ کذا فی تفسیر القرطبی (۶/۲۸۸)۔

۲۔ یا لکه قی عند الأحناف نجس دے۔ او جمهور محققینو په نیز پاک دے۔

۳۔ او منی هم د نجاساتو اجتہادیہ نه ده، په دے کنبے به راجع او مرجوح ته کتلے شی۔

ثُمَّ لَتُتَضَّحَهُ : د نضح دوه معنے دی (۱) الغسل الخفيف (معمولی وینٹخل) (۲) چنرکاؤ کول د اوبو۔ او دلته مراد غسل خفیف دے۔

فائده : ددے حدیث نه هم نفی د تثلیث معلومیري۔ ثلاثائے ورسره نه دے وئیلے۔

۵ - وَعَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ قَالَ : سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنِ الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثُّوبَ ، فَقَالَتْ : كُنْتُ أَغْسِلُهُ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ وَآثَرُ الْغُسْلِ فِي ثَوْبِهِ (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ) .

ترجمہ : سلیمان بن یسارؓ وائی : ما د عائشہؓ نہ د منی بارہ کنبے تپوس اوکرو چہ کپری تہ اورسی ، نو هغه اوفرمائیل : مابہ در رسول اللہ ﷺ د جامے نہ منی وینخلہ بیابہ هغه مانخلہ تہ پہ داسے حالت کنبے وتلو چہ د وینخلو اثر بہ د هغه پہ کپری کنبے وو۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : مسئلہ طہارۃ المنی و نجاستہ :

د منی پہ طہارت او نجاست کنبے اختلاف دے۔ اول خو پہ دے کنبے اتفاق دے چہ منی مستقذر شے دے، یعنی طبیعت ئے بد او قابل نفرت گنہری۔ دویم : پہ دے کنبے ہم اتفاق دے چہ لمدہ وی نو وینخی بہ ئے او یا بہ ئے پر سرگری لری کوی کما قال ابن عباس۔ خو پہ نجاست کنبے اختلاف دے :

۱ - امام مالکؒ فرمائی : د انسان منی نجس دہ، او د اوبو نہ علاوہ پہ بل خہ نہ پاکیری، برابرہ خبرہ دہ کہ پہ جامو لگیدلے وی اوکہ پہ بدن باندے۔

۲ - امام ابو حنیفہؒ فرمائی : منی نجس دہ، خو کہ لمدہ وی نو پہ اوبو بہ وینخلے شی، اوکہ اوچہ وی نو پہ مہرلو سرہ پاکیری۔ دا درمیانہ قول دے۔ مگر دوی یو بل قول کپریدے چہ نجاست کلہ پہ بدن او جامہ باندے واقع شی، نو دا بہ صرف پہ اوبو سرہ پاکولے شی، نہ پہ مہرلو سرہ۔ نو دا قول معارض دے د دغہ مخکنی قول سرہ چہ پہ باب د منی کنبے ئے کپریدے۔

۳ - لیث بن سعدؒ فرمائی : منی نجس دہ مگر کہ دچا پہ یوہ کپری منی لگیدلی وی او مونخ ورسرہ اوشی نو اعادہ واجب نہ دہ۔ او دا قول د حسن بصریؒ ہم دے۔ مگر هغه د بدن او جامے فرق کوی، چہ د جامے نہ اعادہ د مانخلہ نشته اوکہ پہ بدن لگیدلے وی نو اعادہ ضروری دہ۔

۴ - او د اکثر و علماؤ دا مذهب دے چہ منی پاکه ده، او دا قول د علی بن ابی طالب، سعد بن ابی وقاص، ابن عمر، ابن عباس، عائشه - رضی اللہ تعالیٰ عنہم - داؤد او روایت د امام احمد او مذهب د امام شافعی او محدثینو دے، کما قال فی التحفة (۱۱۴/۱). وهو قول ابن تیمیة وابن القيم وابن المنذر - رحمہم اللہ -

د نجاست د قائلینو دلائل :

۱ - رسول اللہ ﷺ وینخلے ده، او وینخل دلیل د نجاست دے -

قائلین د طہارت د اجواب کوی چہ وینخل دوه قسمه دی (۱) یو د طہارت دوجے نه (۲) بل د نظافت دوجے نه، نو دلته د نظافت دپاره وینخل شویده، لکه خیری، گرنګ وغیره هم وینخلے کیږی، خو نجس نه دی - اوکه دا نجس وے نو فرك (مړل) او گړول به ئے کافی نه وے - لکه د وینے پشان به ئے وینخل ضروری وے -

۲ - دویم دلیل : منی د بول په لاره راځی، نو بول به ورسره ملگری شوی وی - نو ځکه نجس ده -

نور علماء جواب کوی چہ لارو کښه فرق دے، منی د شانہ راوځی په بیلو رگونو کښه، او بول د شانہ نه راوځی په جدا رگونو کښه، او په وتلو د منی کښه د بول لاره صفاوی، کما هو مشاهد معلوم -

د طہارت المنی د قائلینو دلیونه :

کوم علماء چہ منی ته پاکه وائی د هغوی (۱) دلیل هغه احادیث دی چہ په هغه کښه فرك او سلت وغیره راغلی دی، کما فی حدیث مسلم (۱۴۰/۱) دلته مشکاه کښه هم عائشه فرمائی : ما به در رسول الله ﷺ د جامے نه منی گړوله، نو که منی نجس وے نو پکار ده چہ گړول نه کافی کیدلے، بلکه وینخل به ئے ضروری وو، لیکن دا قانون په جامه کښه دے نه په موزو کښه -

۲ - مسند احمد (۲۴۳/۶) السنن الکبری (۴۱۸/۲) ارواء الغلیل (۱۹۷/۱) کښه دعائشه روایت دے (کان رسول الله ﷺ یسلت المنی من ثوبه بعرق الأذخر، ثم یصلی فیہ ویحتہ یابسا ثم یصلی فیہ - و سندہ صحیح)، نو په دے روایت کښه په سرگری سره منی

صفا شویده، حال دا چه په سرگړی (بروزی) سره منی پوره طور سره نه لرې کړی، ضرور اثر ئې باقی وی، بلکه په دې سره صفا کولو باندې نوره هم خورېږي۔ او دا ئې په دې وجه پاکه کړیده چه مخکې تیر شو چه منی طبعاً مستقذر (کرکجن) شې دے۔ نو دا صفائی د نظافت حاصلولو دپاره ده، نه ددې وجه نه چه گنې دا نجس ده، ځکه نجس شې په سرگړی سره لرې کولو سره نه پاکېږي۔

۳ - **دریم دلیل** : عن ابن عباس قال : سئل النبي ﷺ عن المني يصيب الثوب، قال : انما هو بمنزلة المخاط والبزاق، وانما يكفيك أن تمسحه بخرقه أو باذخرة۔

(ابن عباسؓ وائی نبی ﷺ نه تپوس اوشو د منی باره کښې چه کپړې ته اورسی، نو نبی ﷺ جواب ورکړو: چه منی د گړنگ او لارو پشان ده، تاله دا کافی ده چه هغه په کپړه یا سرگړی سره لرې کړې)۔

دا حدیث دارقطنی (۱۲۴/۱) امام بیهقی (۴۱۸/۲) امام طحاوی (۴۱/۱) ذکر کړیدې۔ وکذا فی نصب الراية (۲۱۰/۱) مجمع الزوائد (۲۷۹/۱)۔ داروایت څوک موقوفا گنړی او څوک مرفوع۔ والتحقیق فی نصب الراية۔

۴ - حدیث د عمر فاروقؓ دې چه د هغه نه تپوس اوشو چه زه کله په خپله بستره جنب شم نو د خپلې منی سره څه اوکړم؟ نبی ﷺ جواب ورکړو: که لونده وی نو وې وینځه، او که اوچه وی نو وې گرو، او که نه ئې وینې نو بیا ورته چنړ کاؤ اوکړه په اوبو سره۔ (ابن ابی شیبې: ۸۵/۱، نصب الراية: ۲۱۰/۱)۔

په دې حدیث کښې هم وینځل د نظافت دپاره دی، ځکه گړول هم په کښې راغلی دی، قاله ابن الجوزی کذا فی تنقیح التحقیق (۸۲/۱) ونقله فی نصب الراية (۲۱۰/۱)۔

۵ - حدیث د مصعب بن سعد ابن ابی وقاصؓ دې: دا فرمائی: کله چه به زما پلار - سعد بن ابی وقاصؓ - ته منی اورسیدله نو که لونده به وه، نو مسح به ئې کړه، او که اوچه به وه، نو اوبه ئې گړوله۔ بیا به ئې په همدغه جامه کښې مونځ کولو۔ (کذا فی ابن ابی شیبې ۸۴/۱)۔ والیهقی السنن الکبری (۴۱۹/۱)۔ امام بیهقی فرمائی: کله کله چه منی وینځل کړی داسې ده لکه چه یو سړی د پوزې اوبه په اوبو سره وینځي د نظافت دوجه نه،

نه ددے وجے نه چه داد پوزے اوبه گنے گنده دی۔

۶ - که منی نجس وے، نو رسول الله ﷺ به حکم کرے وے په لرے کولو او پاکولو سره، اوبه نجاست د هغه سره۔ حال دا چه نبی ﷺ په دے باب کنبے دانه دی فرمائیلی چه دا نجس ده۔ سره ددے نه چه دا منی خارجیدل خپله د نبی ﷺ نه او د صحابه و په زمانه کنبے د صحابو نارینه اوزنانه و نه واقع کیدل۔ نو پکار ده چه رسول الله ﷺ ددے پوره تفصیل کرے وے، سره ددے نه چه ددے نه کم واقع کیدونکی خیزونه ښه واضح بیان کرے شوی دی، لکه د سپی جوته، د پیشو جوته، وغیره دا کم واقع کیرې او د منی واقع کیدل زیات دی۔ او تاخیر د بیان د وخت د حاجت نه جائز نه دے۔ که منی والا جامه - کپړه - استعمالول ناجائز وے یا منی نجسه وے، نو ضرور به رسول الله ﷺ ددے بیان فرمائیلے وے، هرکله چه نبی کریم ﷺ ددے نجاست بیان نه کړو - نه قولاً، نه فعلاً، نه صراحة اونه دلالة - نو دا دلیل د طهارت د منی دے په بیان الحال سره۔

سوال : که څوک اووائی چه دلیل موجود دے چه نبی ﷺ وینخلے ده۔

جواب : نبی ﷺ مړلے او گروله هم ده، نو دا وینخل دلیل د نجاست نه دے، بلکه دا د نظافت په طور سره وینخله شویده۔ لکه د پوزے گرنگ وغیره نجس نه دے لیکن خلق هغه صفا کوی۔ او فعل در رسول الله ﷺ دلیل د وجوب هم نه دے، کله چه دوام پکنبے نه وی، بلکه استحباب او سنیت په کنبے وی۔

۷ - په صحیح مسلم (۲۳۸/۱) کنبے د عائشهؓ روایت دے چه دهغه یو میلمه وو، چه د شپے ئے ورته یوه بستره واچوله د خوب دپاره، نو د هغه احتلام اوشو، او ددے په وجه ئے هغه بستره هغه ته بیرته داسه ورنه کړه، بلکه په اوبو کنبے ئے غوپه کړه، او بیا ئے عائشهؓ ته واپس کړه۔ عائشهؓ او فرمائیل : ولے ئے زموږ بستره خرابه کړه په اوبو باندے، ده له دا کافی وو چه په گوتو باندے ئے منی گروله وے، ځکه مابه ډیر کرته در رسول الله ﷺ د کپړونه په گوتو سره منی گروله۔ کما فی الترمذی (۲۰۰/۱) بتعلیق الشیخ أحمد شاکر۔

۸ - **دلیل** دادے چه منی په خلقت کنبے هم مخالفه ده۔ منی د خاورو پشان ده۔ د مزی او ودی او بولو نه په رنگ او بوئے او غلظت کنبے هم مخالفه ده، ځکه منی غلیظه

(تینګه) ده، اودا څیزونه رقیق (نرم) دی۔ په دې وجه دا پاکه ده او دغه نور څیزونه نجس دی۔

دارنگه منی اصل د خلقت د انبیاء علیهم السلام او اولیاء او صالحینو ده، اودا څنگه کیدې شي چه د یو نجس او پلټ شي نه پاک خلق پیدا شي۔ اود دې پاکو خلقو اصل او بنیاد نجس شي۔ فان الخبیث لا ینشأ منه الا الخبیث۔ اودا خو د عیب خبره ده چه د چا اصل داسې خبیث او پلټ شي۔ اودا پښتو کښې یو کنځله هم ده، خلق وائی دې اصله څویه ! حال دا چه عام انسانان هم مکرم او محترم دی، ځکه چه اصل ئې نجس او پلټ نه دې، پاتې لا انبیاء کرام علیهم السلام او اولیاء او صالحین ! نو دا دلیل انی شو په طهارت د منی باندې۔

او کوم ملیانو چه دا وئیلی دی چه بیا غسل پرې ولې واجبېږي ؟ نو دا دلیل د نجاست دې۔ **جواب :** غسل د منی په راتلو سره ددې وجه نه نه واجبېږي چه گڼې دا نجس ده، بلکه په دې وجه دې چه ددې په وتو سره بدن کښې فتور او سستی راځي، چه دا مفضی کيږي تعلق د شیطان او ترک عبادت ته، او چه کله غسل او کړې شي نو بدن کښې تازگی پیدا کيږي۔

اودې ملیانو ته دا وئیل پکار دی چه ستاسو ددې قیاس تقاضا داده چه تاسو د ډکو متیازو په وجه غسل کوئ اود منی په وجه صرف اودس کوئ۔ ځکه ډکې متیازې تاسو د جامو نه نه گروئ او اوچه منی د کپړو نه گروئ ؟ حال دا چه دا قیاس غلط دې۔

حافظ ابن حجر په فتح الباری (۲۶۵/۱) کښې پدې مسئله کښې داسې تحقیق کوي چه څوک منی ته طاهر وائی هغوی د حدیث الفرق او حدیث الغسل داسې تطبیق کوي چه وینځل حمل دی په استحباب باندې دپاره د تنظیف (نظافت حاصلولو) نه په وجوب۔ اودا طریقه د امام شافعی، احمد او اصحاب الحدیث ده۔

او څوک چه منی نجس گڼي د هغوی په نیز باندې وینځل حمل دی په لامله او گروول حمل دی په اوچه باندې اودا طریقه د احنافو ده لیکن اوله طریقه راجحه ده ځکه په هغې کښې عمل دې په حدیث او قیاس دواړو باندې ځکه چه منی که نجس وی نو قیاس تقاضا

کوی چہ وینخل دے واجب شی لکہ د وینے پشان او پہ گرولو دے اکتفاء اونکری شی ٹکھ
احناف پہ وینہ کنبے پہ فک (گرولو) باندے اکتفاء نکوی، نو پکار دہ چہ پہ منی کنبں خو
پہ طریق اولی اکتفاء اونکری) او ددے دویمے طریقے تردید پہ روایت د ابن خزیمہ کنبں دے
چہ پہ بل سند د عائشہ رضی اللہ عنہا نہ نقل دی :

[کانت تسلت المنی من ثوبه بعرق الاذخر ثم یصلی فیہ وتحکے یابسا من ثوبه ثم یصلی
فیہ] - نو دا حدیث متضمن دے ترک د غسل (وینخلو) لہ پہ دواوہ حالتونو کنبں یعنی
لامدہ او اوچہ دواوہ صورتونو کنبں تده وینخل شوے۔ او احناف خود وائی چہ لامدہ بہ
خامخا وینخی نو مذهب ئے د حدیث خلاف شو۔ انتہی بتصرف یسیر۔ (فتح الباری) -

ددے مسئلے بنہ تفصیل پہ مجموعۃ الفتاوی (۵۹۱/۲۱) کنبے سرہ د جوابونو د
مخالفینو نہ اوگورہ۔ دارنگہ فتاوی الدین الخالص (۱/۴۱۲) والتحقیقات فی رد الہفوات
ص (۳۴) -

۶ - وَعَنِ الْأَسْوَدَ وَهَمَامٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ
رَسُولِ اللَّهِ ﷺ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

۷ - وَبِرَوَايَةِ عَلْقَمَةَ وَالْأَسْوَدَ عَنْ عَائِشَةَ نَحْوَهُ وَفِيهِ (ثُمَّ يُصَلِّي فِيهِ) .

ترجمہ : اسود او ہمام دواوہ د عائشہ نہ روایت کوی چہ دے اوفر مائیل : مابہ د رسول
اللہ ﷺ د کپرے نہ (اوچہ) منی گرولو۔ او علقمہ او اسود د عائشہ نہ ہم ددے پشان روایت
کریے او پہ دے کنبے دا الفاظ دی : بیا بہ رسول اللہ ﷺ پہ ہغہ کپرہ کنبے مونخ کولو۔
تشریح : ثُمَّ يُصَلِّي فِيهِ : مصنف پدے زیادت ذکر کولو کنبں رد کوی پہ مالکیہ و
باندے چہ بعض مالکیہ وائی چہ کومے جامے نہ عائشہ منی گرولو نو ہغہ د خوب جامہ
وہ او کومہ ئے چہ وینخلہ نو ہغہ د مانخہ جامہ وہ لیکن دا تاویل صحیح ندے ٹکھ نبی
ﷺ پہ ہمغہ جامہ کنبں چہ منی ترے گرولو شویدہ - مونخ کپریدے لکہ پہ بل روایت د
مسلم کنبے : (فیصلی) پہ فاء تعقیب مع الوصل سرہ راغلے دے یعنی ددے گرولو نہ پس
ئے متصل مونخ کپریدے او مالکیہ دا تاویل ٹکھ کوی چہ د ہغوی پہ نزد لامدے او
اوچے دواوہ وینخل ضروری دی۔

۸ - وَعَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مُحْصَنٍ أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حِجْرِهِ فَقَالَ عَلَى ثَوْبِهِ فِدَعَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ).

ترجمہ : ام قیس بنت محصنؓ نہ روایت دے چہ دے خپل یو وړو کے خوئے چہ لا خوراک ئے نہ و کړے رسول اللہ ﷺ ته راوستو، رسول اللہ ﷺ هغه په خپله غیره کښه کینولو، نو هغه ماشوم د هغه په جامه باندے متیازمے اوکړے، نو رسول اللہ ﷺ اوبه را اوغوښتے او په هغه څائے باندے ئے چنړ کاؤ کړے او هغه ئے اونه وینځلو۔

تعارف : د ام قیس بنت محصن : رضی اللہ عنہا :

داد عکاشه بن محصنؓ خور ده، د بنو أسد قبیلے نه ده، په مکه مکرمه کښه ئے ابتداء اسلام قبول کړیدے، او د نبی ﷺ سره ئے بیعت کړیدے، او مدینه ته ئے هجرت اوکړو، ددے خپل نوم آمنه دے۔ تول (۲۴) احادیث ئے امت ته نقل کړی دی۔ دیته نبی ﷺ داوگد عمر دعاء کړے وه۔ دا وجه ده چہ په ټولو صحابیاتو کښه ددے عمر زیات وو۔

تشریح : أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ : دا ماشوم ئے : ۱- د تحنیک (یعنی مری کښه د ژولے کھجورمے اچولو) دپاره راوستے وو، یا د تبرک حاصلولو دپاره۔

★ په دے کښه نفی د علم غیب ده د نبی ﷺ نه، ځکه چہ هغه ته دا پته نه وه چہ دا ماشوم به متیازمے کوی۔

★ او په دے کښه شفقت د رسول اللہ ﷺ ته هم اشاره ده چہ د ماشومانو نه نفرت نکوی چہ هسے نه متیازمے راباندے اونکړی۔

★ په حدیث کښه مسئله داده چہ کوم ماشوم لا طعام نه وی خوړلے، بلکه د مور په پیښو باندے اکتفاء کوی، نو د هغه ټولو کښ تخفیف دے، صرف اوبه ورته چنړ کاؤ کول کافی دی۔ او پوره طور سره ئے وینځل ضروری نه دی۔ او دا قانون صرف په هلك کښه دے، او دا قول د جمهورو علماء او محدثینو دے۔ او هر چہ د ماشومے جینی بول دی نو د هغه وینځل واجب او ضروری دی۔

د احنافو او امام مالکؒ رائے داده چه د هلك اوجینی بولو کښه فرق نشته، د دواړو وینځل واجب دی، البته د محدثینو احنافو په نیز د هلك په بولو کښه غسل خفیف دی، او د جینی په بولو کښه غسل غلیظ (مضبوط وینځل) دی۔

د جمهورو دلائل : ۱- یو دلیل حدیث د اُم قیس دے چه په دے کښه نضح چنرکاؤ راغلی دے، او نفی د غسل شویده۔ (ولم یغسله) او په بل وایت د مسلم کښه (۱۳۹/۱) ولم یزد علی ان نضح بالماء۔ او په دے کښه تاویل کول خلاف الأصل دی۔ او دا واضح دلیل دے چه صرف چنرکاؤ شویده۔

۲- روایت د لبابه بنت الحارث فی الفصل الثانی کښه دی، نبی ﷺ فرمائی : (انما یغسل من بول الأنثی وینضح من بول الذکر) رواه احمد و ابوداود و أحمد۔

۳- په نسائی او ابوداود کښه د أبی السمع په روایت کښه داسه دی۔ (یغسل من بول الجارية ویرش من بول الغلام) قال البخاری حدیث حسن و صححه الحاكم۔ مرعات (۲۰۰/۲)۔ نو دلته د نضح تفسیر په (رش) سره اوشو، نو معلومه شوه چه د نضح نه مراد رش دے، چه چنرکاؤ ته وائی، ځکه د نضح لفظ دوه معنې دی (۱) چنرکاؤ کول (۲) او وینځل۔ دلته ترې مراد چنرکاؤ کول دی، دارنگه بل دلیل په دے چه د نضح نه مراد چنرکاؤ دے دادې چه ددې په مقابله کښه نفی د غسل شویده (لم یغسله) دویم : نور احادیث د عائشهؓ او عبد الله بن عمرو او زینب نه ترمذی بشرح التحفة (۷۶/۱)، کښه راوپیدی چه هغه دلیل دے چه فرق په مابین د بول الغلام و بول الجاریه کښه ضروری دے۔ چه یو کښه وینځل دی او بل کښه چنرکاؤ کول۔

۲- د احنافو دلیل په عدم فرق باندې حدیث د (استترهوا من البول) دے چه دا عام دے بول الغلام او بول الجاریه دواړو ته شامل دے۔

لیکن ددې نه **جواب** دادې چه دواړه حدیثونه منل پکار دی، دا حدیث په باره د نارینه و کښه دے، او هر چه بول الغلام دی، نو هغه ددې نه مستثنی دی۔ او نجی ﷺ پخپله مستثنی کړیدی، قولاً او عملاً۔ عملی حدیث خودا حدیث دے (فنضح) لفظ راغلی دے۔ او قولی حدیث فصل ثانی کښه د لبابه بنت الحارث حدیث دے (وینضح من بول

الذکر)۔

او احناف داسے کار کوی چہ احادیثو کنبے تعارض پیدا کوی، او بیا د خپل مذهب مطابق توفیق او تطبیق کوی۔ نو حدیثونو کنبے ہیڅ تعارض نشته، بلکه په ټولو احادیثو عمل داسے راځی، چہ کومو حدیثونو کنبے فرق دے په بول الغلام والجاریه کنبے، نو په هغه عمل کوه، او کوم حدیث کنبے چہ (استنزه من البول) باندے امر راغلی دے نو هغه په ما سوا د بول الغلام باندے حمل دی۔ او دا عام دی او حدیث دلبابه خاص دے والخاص یقضى على العام لانه بمنزلة الاستثناء من القاعدة الكلية۔

احناف د مذهب دپاره په دغه مذکوره احادیثو کنبے تاویلونه کوی۔ چہ نضح نه مراد غسل (وینخل) دے، اود رش نه هم مراد غسل دے، لیکن دا تاویل خطاء دے، ځکه (لم یغسله) لفظ چہ کله راغلو نو واضحه شوه چہ چتر کاؤ شویدے، نه وینخل۔ نو احناف ددے احادیثو د عمل نه محروم دی په تاویلاتو سره۔ او کوم احناف چہ د احادیثو نه متأثر دی، نو هغوی وائی: نضح نه مراد غسل دے، خو غسل خفیف دے، نه غسل غلیظ۔

صاحب المرعات (۲/۲۰۱) شیخ عبید الله مبارکفوری وائی چہ دا حدیث او ددے پشان نور احادیث رد کوی په هغه چا چہ د هلك او جینی ترمینځ فرق نکوی او د قیاس تابعداری کوی چہ دا بول قیاس کوی په بول الشیخ باندے – د دوی پدے کار کنبس تقزیم د قیاس دے په نص باندے او صحیح صریح سنت رد کول دی په قیاس باندے۔

حکمت: ددے څه حکمت دے چہ د جینی او هلك بولو کنبے فرق دے؟

نو بعضے وائی حکمت دادے چہ د جینی په بولو کنبے بدبوئی ډیره وی او د هلك په بولو کنبے بدبوئی کمه وی۔ (۲) یا دا چہ هلك سره زیات ألفت او تعلق وی په نسبت سره جینی ته، په دے وجه هلك په غیره کنبے ډیر اخستے شی، نو دده په بولو کنبے تخفیف او کرپه شو، دے دپاره چہ امت په حرج کنبے پرې نه وځی۔ نو کوم خلق چہ فرق نه کوی نو هغوی په امت باندے په زوره سختی راولی، کومه چہ د شریعت دیسر او سماحت منافی ده۔ (۳) دارنگه هلك بول نه خورپړی، او د جینی بول خورپړی، نو په دے کنبے ټولے جامے خرابپړی۔ ذکره الحافظ ابن القیم۔

(۴) یاد اچہ د هلك بول نرم وی د جینی د بولو نه، نو د محل پورے نه پیوسته کیږی، نو د هلك په بولو کښه تخفیف اوشو۔ هر څه حکمت چه وی خو نبی ﷺ فرق کړیدے۔ مونږ به په دے فرق کولو باندے عمل کوو۔ او مومن سره به په عمل کولو کښه حکمت ته نظر نکوی بلکه د الله او د رسول د خبرے منل او اتباع به کوی۔ زمونږ وظیفه حکمتونه معلومول ندی بلکه اتباع ده۔

سوال : د هلك بول خو تاسو هم منی چه نجس دی، او نجاست چه کله بدن یا جامه ته اور سیري، نو هغه بغیر د وینخلو نه نه پاکیري۔ نو مونږ به ضرور د نضح (چنر کاؤ) نه مراد غسل (وینخل) اخلو۔

جواب : د خبره مخکښه تیره شوه چه د غلام په بولو کښه چنر کاؤ د نبی ﷺ نه ثابت دے، نه غسل۔ اودا خبره چه جامه او بدن ته نجاست اور سیري نو صرف په وینخلو سره پاکیري دا خبره غلط ده، ځکه تاسو خپله ددے خبرے خلاف کړیدے چه د منی په باره کښه وائے د نجس ده او کله چه اوچه شی نو گړلو سره هم پاکیري۔ نو دغه شان بول الغلام چه بدن یا جامه ته اورسي دا اگر چه نجس دی خو چنر کاؤ کافی کیږي۔

خلاصه : دا چه د جمهورو مذهب د حدیث مطابق دے او د احنافو مذهب د ظاهر د حدیث نه مخالف دے، نو ځکه تاویلونه کوی۔

تنبیه : دا اختلاف په هغه صورت کښه دے چه ماشوم لا خوراک نه وی کړے بلکه صرف په پیښو باندے اکتفاء کوی، او کله چه خوراک شروع کړي اوزمانه د رضاع ئے ختم شی (نووی شرح مسلم ۱/۱۳۹) نو بیا اتفاق دے چه دده بول وینخل ضروری دی۔ برابره خبره ده که بول الغلام وی او که بول الجاریه، لکه دا خبره قتادة په خپل حدیث علی کښه کړیده۔ قال قتادة : هذا ما لم يطعما الطعام فاذا طعما غسلا جميعا۔ وقال ابن شهاب مضت السنة ان یرش من بول من لم يأكل الطعام من الصبيان. (ابن ابی شیبة وابن حبان)۔

تنبیه : د نضح نه څه مراد دے؟۔ امام نووی شرح د مسلم (۱/۱۳۹) کښه وائی نضح نه مراد دا دے چه کوم شی ته بول اورسي نو هغه باندے به دومره اوبه واچول شی چه اوبو کښه پټ شی او دومره چنر کاؤ او کړے شی چه اوبه بهیدلو ته او نه رسي او اونه خاخی۔

سبل السلام (۵۴/۱)۔

۹ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَقُولُ : (إِذَا دُبِغَ الْإِهَابُ فَقَدْ طُهِرَ) رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ : عبد اللہ بن عباسؓ فرمائی : ما در رسول اللہ ﷺ نے واوریدل چہ فرمائیل ئے : کله چہ خرمن رنگ کرے شی نو هغه پاکه شوہ۔ (مسلم)۔

تشریح : إِذَا دُبِغَ الْإِهَابُ فَقَدْ طُهِرَ :

د د باغت معنی : دخرمنے بد بوئی او نجس رطوبات زائل کولو ته دباغت وائی۔
دا رنگ کول پہ دویانو سره هم کیپی لکه قرظ (د کیکر پانہ) یا پہ نمرباندے اوچولو سره یا پہ هواء سره یا پہ خاورو سره یا پہ اتار پوستکی سره یا پہ نور جدید کیمیکل موادو سره دا تول صورتونه د پاکوالی دی۔

د خرمن نه فائده اخستلو کبے اختلاف

د خرمن متعلق اختلاف دے چہ آیا ددے نه فائده اخستل جائز دی که نه ؟۔

نو د هر ماکول اللحم حیوان خرمن نه فائده اخستل بغیر د خه شرط نه جائز دی۔
خود غیر ماکول اللحم او مردار شوی حیوان د خرمنے نه فائده اخستلو کبے اختلاف دے :

۱ - دامام احمدؒ او امام مالکؒ نه یو یو روایت دادے چہ هیخ خرمن پہ دباغت (رنگولو) سره نه پاکیری۔ اودا حکم منسوخ دے۔ وهو مروی عن عمرین الخطاب وابنه عبد الله وعائشه۔

۲ - د ماکول اللحم حیواناتو خرمن پہ رنگ کولو پاک کیپی اود غیر ماکول اللحم نه پاک کیپی اودا مذهب د اوزاعیؒ، ابن المبارکؒ، ابو ثورؒ، واسحق بن راهویه دے۔ (نووی ۱۵۹/۱)۔

۳ - امام مالکؒ وائی : توله خرمنے پہ رنگولو سره پاکیری، خو صرف لامده خیزونه به په خرمن کبے نه استعمالوی۔ یعنی ظاهر د خرمنے پاکیری، او باطن ئے نه پاکیری۔
کینستل او مونخ کول پرے جائز دی۔ دے تفصیل باندے دلیل نشته۔

۴- د امام ابو حنیفہؒ او امام شافعیؒ او یوزویت د امام احمدؒ نه دادے چه توله خرمنه که د مردار حیوان وی او که د پاک حیوان - په رنگولو سره پاکیری- اوچ اولامده توله اشیاء په کنبه اچول جواز لری- بیا امام ابو حنیفہؒ ددے عموم نه د انسان او خنزیر خرمنه مستثنی کوی- د کرامت او نجاست العین د وچه نه- او امام شافعیؒ د خنزیر، انسان او سپی خرمن مستثنی کوی، سپی قیاس کوی په خنزیر باندے د وچه د علت د نجاست نه- دا په ﴿فانه رجس﴾ سره مستثنی کوی-

۵- توله خرمنه په دباغت سره پاکیری ظاهراً او باطناً اگرکه د خنزیر او سپی هم وی او دا مذهب د داود ظاهری، اهل ظاهر او امام ابو یوسف دے او دیته علامه شوکانی راجح وئیلے دے- ځکه چه پدے باب کنبه چه کوم احادیث راغلی دی هغه کنبه فرق د سپی او خنزیر وغیره نشته- خو حق داده چه په احادیثو کنبه د جلود السباع والنمر وغیره نه منع راغلی ده، چه دا به په رنگ کولو هم نه پاکیری- لکه روستو روایت د ابو الملیح او مقدم کنبه دی (نهی رسول الله ﷺ عن جلود السباع)- اوداود، نسائی-

او دارنگه خنزیر او کلب د نجاست په وجه مستثنی دی- او انسان د کرامت په وجه-
۶- امام زهريؒ وائی: بغیر د دباغت او رنگولو نه د هر مردار حیوان خرمنه پاکه ده، او په هر څه کنبه ئے استعمالول جائز دی او چه که لامده- استدلال کوی په (فهلا انتفعتم باهابها) باندے، چه په بعض روایاتو کنبه ورسره دباغت نه دے ذکر لیکن دا مذهب ضعیف دے، وجه داده چه دا مطلق روایت محمول دے په دباغت باندے- او شاید چه زهري ته به نور روایات او احادیث نه وی رسیدلی په کوم چه دباغت شرط گرځوله شویدے- شوکانی نقل کړیدی چه دا قول د اجماع نه هم مخالف دے- النیل (۷۶/۱)-

دلائل العلماء : * امام مالکؒ سره په فرق باندے هیڅ دلیل نشته، صرف عقلی فرق دے او نبی ﷺ د مردار په کنبه او په اچولی دی-

* د امام احمدؒ دلیل دادے چه حدیث د عبد الله بن عکیم کنبه دی چه: نبی ﷺ جهینه قبیلے ته خط اولیږلو چه: (انی رخصت لکم فی جلود الميتة، فاذا جائکم کتابی هذا فلا تنتفعوا من الميتة باهاب ولا عصب)-

(آخر جہ الترمذی، وقال : هذا حديث حسن وصححه ابن حبان، ورواه أبو داود).

دا الفاظ پہ روایت د ابو داود کنبے دی۔ اود احمدؒ پہ روایت کنبے دا الفاظ دی :

(أتانا كتاب رسول الله ﷺ قبل وفاته بشهر أو شهرين : أن لا تنتفعوا من الميتة باهاب

ولا عصب).

پہ دے کنبے عموم دے چہ قبل الدباغة وی کہ بعد الدباغة وی۔ نو دا حدیث ناسخ دے روایاتو د اباحت لره۔ او اباحت منسوخ دے۔

لیکن دے روایت کنبے اول خو ضعف دے اضطراب دے لکہ روستوراعی، او کہ صحیح شی نو پہ دے کنبے صحیح تاویل شته چہ دے کنبے (اھاب) لفظ راغلی، او اھاب کچہ غیر رنگ شومے خرمنے تہ وائی، اودا خو نور علماء ہم جائز نہ گنری ترخو چہ رنگ شومے نہ وی۔ خبرہ پہ رنگ شومے خرمن کنبے دہ چہ پس درنگ کولو نہ پاکہ دہ، نو دا حدیث ہم مخالف نہ دے د نورو حدیثونو نہ۔

د جمهورو دلائل :

جمهورو سرہ پہ اباحت (جواز) د جلد میتہ باندے پس درنگولو نہ پنخلس روایات دی۔ چہ یو د هغه نہ دا روایت د ابن عباسؓ دے چہ پہ روایت د مسلم کنبے ورسره : (أیما اھاب) لفظ راغلی دے چہ دا قاعدہ کلیہ دہ چہ ہرہ خرمنہ چہ رنگ کرے شی پاکہ دہ۔

۲- بل روایت روستو متصل را روان دے چہ د (میمونہؒ نہ گلہ مردارہ شوہ نو نبی ﷺ پہ هغه تیر شو او وے فرمائیل : (هلا أخذتم اھابھا فدبغتموہ فانتفعتم بہ ؟) تاسو ولے ددے خرمن نہ راخستہ چہ رنگ کرے مو وے او فائدہ مو ترے اخستے وے ؟ هغوی او وئیل : دا خو مردارہ دہ ؟ نبی ﷺ او فرمائیل : ددے خوراک حرام دے، نہ د خرمنے استعمال۔ (بخاری، مسلم)۔

او جواب د حدیث د عبد اللہ بن عکیمؒ نہ دادے چہ دا حدیث ضعیف دے پہ ډیرو وجہو سرہ : (۱) یو خو ددے سند منقطع دے (۲) دویم سند ئے مضطرب ہم دے، څکہ بعضے روایاتو کنبے داسے وائی (عن کتاب النبی ﷺ) بعضو کنبے (حدثنا مشیخہ لنا من جُھینة) بعضو کنبے (عن قرأ الكتاب) لفظ راغلی دے۔

او متن کښې ئې هم اضطراب دې چه بعضو کښې (قبل موته بشهر) دې، او بعضو کښې (بشهرین) دې، او بعضو کښې (أربعین یوما او ثلاثة أيام) دې، او بعضو کښې ددې هر قسم قید نه مطلق راغلی دې۔ او دا حدیث مرسل هم دې څکه عبد الله بن عکیم د نبی ﷺ نه آوریډلی نه دی او انقطاع هم ده، چه عبد الرحمن بن أبی لیلی د عبد الله بن عکیم نه آوریډل نه دی کړی۔ نو دا حدیث مضطرب او منقطع او مرسل دې، نو قابل حجت او استدلال نه دې، کما فی حاشیة المغنی لابن قدامة (۸۵/۱)۔

او هر چه احادیث د اباحت دی نو هغه ډیر هم دی او صریح هم دی او صحیح هم دی۔
 ۲ - دویم جواب دادې چه که اومنو چه دا حدیث د عبد الله بن عکیم صحیح دې، نو بیا هم نقصان نشته، وجه داده چه په دې روایت کښې منع د (اهاب) نه راغلی ده، چه د اهاب نه فائده مه اخلی، او اهاب کچه په رنگه څرمن ته وائی۔ چه پخه شوی نه وی او کچه وی۔ او کله چه رنگ شی نو هغه ته شن او قریه وائی۔ لکه دا خبره د اهل اللغة نه نقل ده، کذا فی الصحاح والقاموس۔ او نضر بن شميل نه امام ابو داود نقل کړیدی۔
 او داسه څرمن نه فائده اخستل د عامو علماؤ په نیز جائز نه دی۔ او په دې روایت کښې بعد الدباغه (پس درنگ کولو نه) منع نشته، او په دې سره تطبیق د ټولو احادیثو راځی۔ دا وجه ده چه امام ترمذی فرمائی: امام احمد دا حدیث د عبد الله بن عکیم په آخر کښې پرېښې دې دوجه د اضطراب نه۔ او د جمهورو مذهب په دې باره کښې حق دې۔

۱۰ - وَعَنْهُ قَالَ: تُصَدَّقُ عَلَى مَوْلَاةٍ لِمَيْمُونَةَ بِشَاةٍ فَمَاتَتْ فَمَرَّ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: هَلَّا أَخَذْتُمْ إِيَّاهَا فَدَبَعْتُمُوهُ فَانْتَفَعْتُمْ بِهَا؟ فَقَالُوا: إِنَّهَا مَيْتَةٌ فَقَالَ: إِنَّمَا حُرِّمَ أَكْلُهَا (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ).

ترجمه: ابن عباس فرمائی: د ميمونه آزاد کړې شوې وینزې ته په صدقه کښې یوه بیزه ورکړې شوه، بیا هغه مړه شوه۔ رسول الله ﷺ په هغه باندې تیر شو، نو وی فرمائیل: تاسو ولې ددې څرمن وانه خسته چه رنگ کړې مووې او د هغه نه مو فائده اخستې وې؟ خلیقو عرض او کړو: دا خو مرداره ده، رسول الله ﷺ او فرمائیل: ددې خو

صرف خوراک حرام دیے۔ (بخاری، مسلم)

تشریح : فَأَنْتَفَعْتُمْ بِهَا : دا فائدہ اخستل عام دی کہ داوچے خرمنے نہ وی اوکھ د لمدے نہ وی، نوپہ دیے کنبے رد دیے پہ قول د امام مالکؒ باندے۔ دارنگہ پہ دیے کنبے اوپہ اچول او بیا د هغه نہ اودس کول هم جواز لری۔ دارنگہ دا د هغه علماؤ دلیل دیے چه د خرمن او غوبنے نہ علاوہ وینسته او غابونہ او بنکر وغیرہ نہ فائدہ اخستل جائز گنری۔
 حکه په دیے کنبے حیات او ژوند نشته۔ نو په مرگ سره په کنبے نجاست نه راخی۔ لکه دا خبره امام بغویؒ په شرح السنه کنبے ذکر کړیده۔

۱۱- وَعَنْ سَوْدَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ : مَاتَ لَنَا شَاةٌ فَدَبَغْنَا مَسْكَهَا ثُمَّ مَارَلْنَا نَبِيذُ فِيهِ حَتَّى صَارَ شَنَا) رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

ترجمه : در رسول الله ﷺ بی بی، سودهؓ فرمائی: زمونږ یوه چیلۍ مړه شوه نو مونږه د هغه خرمن رنگ کړه، بیا به مونږ په هغه کنبه همیشه دپاره (د اوبو او قجورو) شربت جوړولو تر دې چه هغه زوړ مشک شو۔

تعارف : د سوده رضی الله عنها :

دا د زمعه بن قیس لور ده، او ام المؤمنین در رسول الله ﷺ بی بی ده۔ د مکې پخوانۍ مسلمان ده۔ دې د خپل خاوند - سکران بن عمرو - سره حبشه ته هجرت او کړو، او خاوند ئې هلته وفات شو۔ بیا رسول الله ﷺ سره ئې نکاح اوشوه، او په مکه کنبې ئې ورسره واده اوشو۔ روسته د وفات کیدو د خدیجېؓ او مخکینې د نکاح د عائشهؓ نه۔ بیا دې مدینه ته هجرت او کړو۔ دا چه کله بوډۍ شوه نو نبی ﷺ د دې د طلاقولو اراده او کړه، نو دې عرض او کړو: ما خپل نمبر عائشهؓ ته اویخښلو۔ نو نبی ﷺ دا اراده پریخودله۔ په سنه (۵۵) کنبه وفات شویده۔

مَسْكَهَا : په فتح د میم سره، خرمن ته وائی، مسک ورته حکه وائی چه په دې کنبه خیزونه ساتلے شی۔ لکه اوپه وغیره۔

۱- دا حدیث هم دلیل دی په اباحت د خرمن د مردار حیوان باندې، اونه دې منسوخ۔

۲- او دلیل دے چه لامده خیزونو دپاره هم د مردار حیوان خرمن استعمالول جواز لری
نَبَذَ : بکسر الباء من باب ضرب یعنی نبیذ به مو په کښه جوړول-
سَنَا : بفتح الشین وتشدید النون، زړه ټپکه او مشک-

الفصل الثانی - دویم فصل

۱۲ - عَنْ لُبَابَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَتْ : كَانَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عليه السلام فِي حَجْرٍ
 رَسُولِ اللَّهِ عليه السلام فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَقُلْتُ : الْبَسْ ثَوْبًا وَأَعْطِنِي إِذَا رَكَ حَتَّى أَغْسِلَهُ،
 قَالَ : إِنَّمَا يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْأُنْثَى، وَيُضْحُ مِنْ بَوْلِ الذَّكَرِ (رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ
 وَابْنُ مَاجَهَ).

ترجمه : لبابه بنت الحارث وائی : حسین بن علی د رسول الله عليه السلام په غیزه کښه
 وو، نو د رسول الله عليه السلام په جامه ئه تشه متیازم اوکړم، ما ورته عرض اوکړو : بله جامه
 واغونډه اولنگ دے راکړه چه ومه وینشم- رسول الله عليه السلام وفرمائیل : د ماشوم جینی
 متیازم وینخله شی، اود ماشوم هلك متیازم چنرکاؤ کوله شی- (احمد، ابوداود، ابن
 ماجه)-

تعارف : د لبابة بنت الحارث رضی الله عنها :

دا د عباس بن عبد المطلب بی بی ده، أم الفضل، د فضل بن عباس مور اود میمونه
 خپله خور ده- دا اولنی زنانه ده چه د خدیجه نه روستوئ ایمان راوړیده- دا ډیره شریفه
 زنانه وه، نبی عليه السلام به ئه ملاقات کولو- د عثمان رضی الله عنه په دور خلافت کښه وفات
 شویده، د خاوند نه پس-

تشریح : ددې حدیث تشریح مخکښه تیره شوه- چه په بول الصبی والجاریه کښه
 فرق شته دے- اودا صریح دلیل دے چه د هلك په متیازوبه صرف چنرکاؤ کوله شی
 ځکه دلته نضح مقابل د غسل ذکر شویدم فتدبر-

درجة الحديث : وسنده صحیح اخرجه احمد (۳۳۹/۶-۳۴۰) و ابوداود رقم

(۳۷۵) وابن ماجہ (۵۲۲) والحاکم (۱۶۶/۱) وصححه ووافقه الذہبی۔

۱۳ - وَفِي رِوَايَةٍ لِأَبِي دَاوُدَ وَالنَّسَائِي عَنْ أَبِي السَّمْحِ قَالَ : يُغَسَّلُ مِنْ بَوْلِ الْجَارِيَةِ، وَيُرْشُ مِنْ بَوْلِ الْغَلَامِ).

ترجمہ : اود ابوداود اونسائی پہ روایت کنبے د ابو السمع نہ نقل دی چہ دی فرمائی : د ماشومے جینی متیازے بہ وینخلے شی اود ماشوم ہلک متیازو تہ بہ چنرکاؤ کولے شی۔
تعارف : د ابی السمع : دا در رسول اللہ ﷺ غلام او خادم دی، خپل نوم ئے آیاد دی، صحابی دی، صرف دا یو حدیث ترے نقل دی۔

تشریح : دا حدیث ہم دلیل دی پہ دی چہ مخکنے روایت کنبے چہ (نضح) ذکر دی، د هغه تفسیر پہ (رش) سرہ دی۔ یعنی چنرکاؤ کول مرادی۔ وینخل نہ دی مراد۔
اوکوم علماء چہ دافرق نہ کوی نو هغوی قیاس مقدم کپدی پہ نص صریح واضح باندے، چہ هغوی بول الرضیع قیاس کپدی پہ بول الشیخ باندے۔ وقد مرتفصیل المسئلة فی هذا الباب۔

درجۃ الحدیث : وسندہ صحیح اخرجه ابوداود (۳۷۶) والنسائی (۱۵۸/۱) وابن ماجہ (۵۲۶) وصححه الحاكم فی المستدرک (۱۶۶/۱) وقره الذہبی۔

۱۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ بِنَعْلِهِ الْأَذَى فَإِنَّ التُّرَابَ لَهُ طَهُورٌ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ، وَابْنُ مَاجَه مَعْنَاهُ.

ترجمہ : ابو ہریرہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : کلہ چہ پتاسو کنبے خوک پہ خپلے خپلی سرہ پہ گندگی شی نو خاورہ د هغه پاکونکے دہ۔ (ابوداود) او ابن ماجہ ددی پشان مضمون نقل کپدی۔

تشریح : پہ دی حدیث کنبے د نجاست د پاکولو بلہ طریقہ ذکر دہ۔

کلہ چہ دیو شخص خپلی، چپرہ گندہ شی نو د هغه دپاکوالی دپارہ پہ زمکہ باندے د

هغه راخکل کافی دی، او په اوبو سره وینځل نه دی پکار، ځکه چه په اوبو وینځلو سره خرابیږی۔

فائده: ددې حدیث د ظاهر نه احنافو خلاف کړیدې لکه صاحب هدایه (۷۲/۱) باب الانجاس کنب وائی: کله چه په خپلې وغیره پورې ذی جرم نجاست اولگی او اوچ شی نو بیازمکه پورې مړل کافی دی، اوکه نجاست ذی جرم نه وی۔ لکه متیازمے۔ یا ذی جرم وی خو لوند وی، نو بیا په مړلو باندې نه پاکیږی، بلکه وینځل ئے ضروری دی۔ ځکه چه په زمکه راخکلو سره نور هم پلیتی زیاتیږی۔ حال دا چه دا فرق صحیح نه دے، په دے حدیث کنبے دا فرق نشته، بلکه هر قسم نجاست۔ اوچ وی که لوند، ذی جرم وی که غیر ذی جرم۔ تولو دپاره صرف زمکه پورې مړل کافی دی، وینځل ضروری نه دی۔ دا وجه ده چه احنافو په دے باب کنبے د امام ابو حنیفه مذهب پرینے دے، اور جوع ئے کړیده مذهب د امام ابویوسف ته، لکه نهایه، عنایه، فتح القدیر (۱۷۲/۱) او البحر الرائق (۲۲۳/۱) کنبے وائی: وعليه الفتوى لعموم البلوى، ولاطلاق الحديث، انتهى۔ شامی (۲۰۶/۱)۔

لیکن علامه شیخ مبارکفوری په أبکار المنن ص (۴۶) کنبے فرمائی: : دا حدیث د ابویوسف د مذهب هم خلاف دے ځکه د ابویوسف مذهب دادے چه چپړه خپلې په مړلو سره پاکیږی کله چه ورته ذی جرم نجاست اورسیږی اوچ وی که لوند۔ اوکله چه ورته غیر ذی جرم نجاست اورسی لکه بول وغیره، نو بیا په غیر د وینځلو نه هم نه پاکیږی۔ نو پدے فرق هم دلیل نشته، بلکه حدیث مطلق دے که ذی جرم نجاست وی اوکه غیر ذی جرم وی۔ د دواړو حکم دے، چه زمکه پورې راخکلو سره پاکیږی اگر چه نجاست باقی وی، لیکن هغه شریعت معاف کړیدے۔ نو د امام ابو حنیفه او ابویوسف مذهب خطاء دے، د ظاهر د حدیث نه۔ چه په ابتداء د فصل ثالث کنبے راوان دے۔ خلاف دے۔

۲۰۔ **فائده:** حدیث نه معلومه شوه چه نجاست پاکول صرف اوبو پورې خاص نه دی

درجه الحديث: رواه ابو داود: دا حدیث په طریقه د ولید بن مزید او أبو المغیره او عمر بن عبد الواحد عن الأوزاعی سره نقل دے، اوزاعی فرمائی: أثبت أن سید الخ۔ نو په دے روایت کنبے اوزاعی خپل استاذ نه دے ذکر کړے نو هغه مجهول دے، لیکن

شاید چہ ہفہ استاذ محمد بن عجلان وی، لکہ پہ بل روایت د ابوداود کنبے پہ سند د محمد بن کثیر الصنعانی عن الأوزاعی عن ابن عجلان عن سعید نقل دیے، او محمد بن کثیر اگر چہ متکلم فیہ راوی دیے، لیکن متابعت دہ موجود دی، چہ یو ابو المغیرہ او بل ولید او بل عمر دیے، اودا تول ثقہ راویان دی۔ او محمد بن عجلان ہم متکلم فیہ راوی دیے، مگر اکثر و دہ توثیق کریدے۔

نو ثابتہ شوہ چہ دا حدیث صحیح دیے، لکہ ابن حبان او حاکم پہ خپل کتاب کنبے وئیلی دی چہ : صحیح علی شرط مسلم۔ امام نوویؒ پہ الخلاصہ کنبے وائی : رواہ ابوداود باسناد صحیح۔ ابن ہمام وائی : حدیث ابی ہریرۃ حسن، لم یطعن فیہ۔ کذا فی المرقات (۳۵۶/۱) وقال النیموی : حدیث حسن الاسناد۔ او ددی حدیث دہ شاہدہ نور ہم شتہ، ابوداود راوریدی د عائشہؓ او ابو سعیدؓ نہ۔ قال الالبانی فی تعلیق المشکاۃ (۱۵۶/۱) فی سندہ انقطاع ووصلہ بعض الضعفاء فصححہ بعض المتساهلین۔ لکن الحدیث صحیح لان له شاهدين احدهما عن عائشة والآخر عن ابی سعید الخدری باسنادین صحیحین ذکرتهما فی صحیح ابی داؤد رقم (۳۷۴-۳۷۵) وقال رمضان فی تعلیق المشکاۃ (۲۲۳/۱) اسنادہ صحیح بشواہدہ۔

۱۵ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ لَهَا امْرَأَةٌ : اِنِّیْ اُطِیْلُ ذِیْلَیْ وَ اَمْشِیْ فِی الْمَکَانِ الْقَدْرِ، قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : (یُطَهَّرُ مَا بَعْدَهُ) رَوَاهُ مَالِکٌ وَ التِّرْمِذِیُّ وَ ابُو دَاوُدَ وَ الدَّارِمِیُّ . وَقَالَا : الْمَرْأَةُ اُمُّ وَلَدٍ لِابِرَاهِیْمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ .

ترجمہ : ام سلمہؓ نہ روایت دیے چہ دیے تہ یومے بنیے اووئیل : زمالمن اوگدہ دہ اوزہ پہ گندہ خائے کنبے گرخم۔ ام سلمہؓ ورتہ اووئیل : رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ ددی نہ پس چہ کومہ زمکہ راخی نودی لہ پاکوی۔ (احمد، مالک، ترمذی، ابوداود، دارمی) او ابوداود او دارمی وئیلی دی چہ ہفہ تپوس کونکے بنیے د ابراہیم بن عبد الرحمن بن عوف ام ولدہ وہ (چہ د ہفے نوم حمیدہ وو۔ تابعیۃ صغیرۃ مقبولۃ)۔

(ام ولدہ : ہفہ وینزہ چہ د مالک نہ ئے ماشوم پیدا شوے وی۔ داسے وینزہ د مالک د

مرگ نہ پس پخپلہ آزادیری)۔

تشریح : پہ دے حدیث کنبے دنجاست زائل کولو دپارہ بلہ طریقہ بیانوی، هغه داچه کله یو انسان په یو گنده څائے باندے تیرشی او دهغه د څادر یا د زنانه د قمیص لمن یا برقع په هغه گند باندے گنده شی، یا د باران په ختو باندے گنده شی نو چه کله په روستو پاکه او چه زمکه ورتیرشی نو هغه جامه برقع او قمیص پاکیری۔ او وینځلو ته ئے ضرورت نشته۔

په حاشیه د مشکوة کنبے تاویل کوی چه کله لمن پورے او چه گندگی او بول او نځلی او په پاکه زمکه تیرشی نو پاکیری۔ نو گند ئے خاص کړود اوچ پورے۔ (و کان القدر یابسا)، او ملا علی قاری وائی: دا تاویل متعین دے اجماعاً۔

لیکن دا **تاویل** صحیح نه دے، بلکه ددے حدیث خلاف دے، ځکه چه دا زنانه په اقدار رطبه - لامده گندونو - باندے تیره شویده (بدلیل بطهره ما بعده) ځکه ما بعد ددے زمکه نه او چه ده، په هغه سره پاکیری۔ بلکه ددے نه مراد د باران ختے او چقرے دی، لکه ددے حدیث تشریح په اول حدیث د فصل ثالث ددے باب کنبے را روانه ده، هلته د باران په باره کنبے تپوس شویده، او مقصود په دے حدیث کنبے آسانی د شریعت ده لکه دا خبره شاه ولی الله دهلوی په المسوی شرح الموطأ کنبے تفصیلا بیان کړیده۔

و کذا فی فقه السنة (۳۱/۱) قال کمیل بن زیاد: رأیت علیا یخوض طین المطر ثم دخل المسجد فصلى ولم یغسل رجلیه. الشامی (۲۰۶/۱) المجموع شرح المذهب (۲۰۹/۱) مجموعة الفتاوی - نو دا حدیث حمل دے په طین المطر، وَوَحَلِه باندے۔

درجه الحديث : رواه مالك۔ دا حدیث بعضے علماؤ ضعیف گنرلے دے ځکه امرأه په کنبے نه ده معلومه چه څوک ده۔ نو مجهول راوی په کنبے راغلو۔ لیکن صحیح خبره داده چه دا حدیث صحیح دے، او که امرأه مجهوله ده، نو هغه خو تپوس کونکے ده دام سلمه نه، او هغه خو په سند کنبے نه ده راغله، بلکه روایت خو أم سلمه پخپله نقل کوی، نو که امرأه مجهوله شی، نو روایت ته هیڅ ضرر نه رسیږی۔ فتدبر!

۲ - **دویم جواب** داچه ابوداود او دارمی دا وئیلی دی چه امرأه أم ولد د ابراهیم ده،

کما فی الکتاب۔ او تقریب کنبے حافظ عسقلانیؒ وائی : دا وړوکی تابعیه ده، او مقبوله ده۔ نوم ئے حمیده ده۔ دارنگه امام مالکؒ د مدینه په خلقو ډیر اعراف ده۔ نو چه کله هغه ددے حدیث نقل کړو، معلومیرې چه هغه ته دا معلومه ده، نو مجهوله پاتے نشوه د هغه په نیز۔ دا جواب هله ده چه کله راویه دغه تپوس کونکے زنانه شی۔ وقال الشيخ الابانی اسنادہ صحیح بشاهد صحیح یأتی فی اول الفصل الثالث۔

۱۶ - وَعَنِ الْمَقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ لُبْسِ جُلُودِ السَّبَاعِ وَالرُّكُوبِ عَلَيْهَا . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ .

ترجمه : مقدم بن معدیکربؒ فرمائی : رسول الله ﷺ د درندگانو د څرمنو اغوستلو او په هغه باندے د سوزیدلو نه منع فرمائیلے ده۔ (ابوداود، نسائی)۔

تشریح : جُلُودِ السَّبَاعِ : د درنده گانو د څرمنو نه فائده اخستل حرام دی۔ لکه عربو به ددے څرمنے د اس په شا باندے اچولے، بیا به پرے کیناستل اودا د جباره او متکبرانو خلقو کار ده۔

بیا دا په دباغت اورنگ کولو سره هم نه پاکیرې۔ ځکه چه دباغت خو خلق د فائده اخستلو دپاره ورکوی او ددے نه فائده اخستل حرام شو۔ اودا مخصص دے هغه احادیثو د دباغت لره۔ اود (اذا دبغ الاهداب فقد طهر) د عموم نه دا مستثنی دی۔ علامه شوکانیؒ فرمائی : په دے حدیث کنبے صرف درکوب ددے څرمنو او د اغوستلو ددے نه منع ده، ددے نه دا نه لازمیرې چه دادے نجس هم وی۔ بلکه په دباغت سره پاکیرې۔ وهو الظاهر من حيث الأدلة۔

مناسبت : د حدیث د باب سره دادے چه بعضے څیزونه نجس العین دی، نو د هغه د پاکوالی هیڅ صورت نه وی، لکه جلود السباع۔ او یا که په دباغت پاک شی بیا هم استعمال ئے ندے جائز۔

درجة الحديث : رواه ابوداود والنسائی : ټول رجال ئے ثقات دی لیکن په دے روایت کنبے بقیه بن الولید دے اودا صدوق کثیر التدلیس راوی دے عنعنه ئے کړیده، لیکن په

مسند أحمد (۱۳۲/۱) کنبے ددے قصے یو طرف ذکر دے اوپه هغه کنبے تصریح
بالتحدیث موجود ده، نو حدیث ثابت دے۔ قاله المبار کفوری فی المرعات (۲۰۴/۲)۔

۱۷ - وَعَنْ أَبِي الْمَلِيحِ بْنِ أَسَامَةَ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : (نَهَى عَنْ
جُلُودِ السَّبَاعِ). رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ، وَزَادَ التِّرْمِذِيُّ وَالْدارِمِيُّ أَنَّ
تُفْتَرَشَ.

ترجمه : ابو الملیح بن اسامه د خپل پلار په واسطه سره د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نه دا روایت
نقل کوی چه نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د درندگانو د څرمنو - استعمالولو - نه منع فرمائیله ده۔ (احمد
ابوداود، نسائی) او ترمذی او دارمی دا الفاظ زیات نقل کړی دی چه ددے نه ئے منع
فرمائیله ده چه دغه څرمنو نه فرش جوړ کړی شی۔

تعارف : د **أبي الملیح** : ابن أسامة، دده نوم عامر دے، د اوشاط التابعین نه دے،
په (۹۸) کنبے وفات دے، پلار ئے صحابی دے۔

تشریح : یعنی د څیرونکی حیواناتو لکه پړانگ، زمری، گیدړ وغیره د څرمنو
استعمالولو نه منع شویده چه ددے اغوستل یا پدے باندے کیناستل وغیره حرام دی
ځکه دا قسم څرمنه انسان کنبس تکبر او فخر پیدا کوی۔ بعض وائی منع ځکه شویده چه
پدے باندے ویبسته وی او هغه نجس دی دباغت نه قبلوی۔

درجه الحديث : اسناده صحیح اخرجه احمد فی المسند (۷۴/۵، ۷۵) والدارمی
(۳۴۷/۴) والترمذی (۱۷۷۰ - ۱۷۷۱) والنسائی (۱۷۶/۷) ولس فی روايه احمد وابی
داود والنسائی ذکر ان تفترش۔

۱۸ - وَعَنْ أَبِي الْمَلِيحِ أَنَّهُ كَرِهَ ثَمَنَ جُلُودِ السَّبَاعِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

ترجمه : د ابوالملیح باره کنبس منقول دی چه هغه به د درندگانو د څرمنو قیمت هم
مکروه گنرلو۔ (ترمذی)۔

تشریح : اَنَّهُ كَرِهَ ثَمَنَ جُلُودِ السَّبَاعِ : پہ دے حدیث کنبے یو قانون دے ہفہ داچہ : ہر ہفہ شے چہ دزنانہ اوسری د دوارو دپارہ استعمالول جائز وی، یا دیو دپارہ استعمالول جائز وی، اوحرام اوحلال پرے دوارہ کیڑی لکھ ریڈیو، ٹائیپ، ریٹسم، سرہ، سپین وغیرہ، نو د ہفے اخستل خرخول جائز دی۔ اوکوم چہ نارینہ دزنانہ دوارو دپارہ نا جائز وی، لکھ تی، وی، وی سی آر وغیرہ خیزونہ نو د ہفے اخستل خرخول حرام دی۔ ٹکھ ددے نہ فائدہ نشی اخستل کیدے۔ نو د جلود السباع نہ فائدہ اخستل حرام دی نو د ہفے خرخول ہم حرام دی او داد ابو الملیح مسلک ہم دے۔

درجۃ الحدیث : رواہ : دلته د مشکاة مصنف دا روایت نہ دے موندلے نو بیاض ئے پریخے دے۔ اصل کنبے دا اثر د ابو الملیح امام ترمذی راویدے پہ کتاب اللباس (۱۷۷۰) کنبے۔ امام جزری فرمائی : هذا الاثر سنده جيد، وقال الطیبي : سنده و جیه۔ لیکن کہ ددے سند پیدا ہم نشی نوخہ ضرر نشتہ ٹکھ دا د تابعی وینادہ۔ قال الشيخ الالبانی فی صحیح الترمذی (۱۵۳/۲) رقم (۱۸۴۴) الحدیث سنده صحیح۔

۱۹ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُكَيْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : أَتَانَا كِتَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ : (أَنْ لَا تَنْتَفِعُوا مِنَ الْمَيْتَةِ بِأَهَابٍ وَلَا عَصَبٍ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمہ : عبد اللہ بن عکیم فرمائی : مونہ (جھینہ قبیلے) تہ چہ در رسول اللہ ﷺ کوم خط راغلے وو پہ ہفے کنبے دا وو : چہ د مردارے د (کچہ) خرمنے اوپلے (پتے) نہ فائدہ مہ اخلی۔ (ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجہ)۔

تعارف : د عبد اللہ بن عکیم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :

دہہ کنبہ ابو معبد الجھنی، مخضرم، ثقہ دے۔ دا دیر علماؤ پہ صحابو کنبے شمیرلے دے۔ لیکن صحیح خبرہ دادہ چہ دا تابعی دے، او د نبی ﷺ زمانہ ئے نہ دہ موندلے۔ نبی ﷺ ئے نہ دے لیدلے، اوروایت ئے ہم ترے نہ دے نقل کرے۔ او د نبی ﷺ خط ئے آوریدلے

دے کوم چہ جہینہ قبیلے تہ لیرلے شومے وو۔ پہ زمانہ د امارت د حجاج بن یوسف کنبے وفات شویدے۔

أَنْ لَا تَنْتَفِعُوا مِنَ الْمَيْتَةِ بِأَهَابٍ وَلَا عَصَبٍ : اہاب کچہ خرمنے تہ وائی، چہ رنگ شومے نہ وی۔ او عصب پلے تہ وائی کوم چہ پہ جسم کنبے خورے دی۔ او پہ ہغے سرہ انسان حرکت او حس کوی، او ددے خیزونو نہ ٹککے فائدہ نشی اخستل کیدے چہ دا نجس دی۔ پہ مرگ سرہ پہ دے کنبے نجاست پیدا کیڑی۔

دا حدیث د امام احمدؒ دلیل دے چہ خرمن پہ دباغت سرہ نہ پاکیڑی، لیکن ددے جواب مخکنے تیر شویدے چہ یو خودا حدیث مرسل دے۔ عبد اللہ بن عکیم رسول اللہ ﷺ نہ دے لیدلے، او دا روایت نقل کوی۔

۲۔ دویم انقطاع دہ پہ مابین د عبد الرحمن بن ابی لیلیٰ او عبد اللہ بن عکیم کنبے۔

۳۔ دریم اضطراب کثیر دے۔ کما مر۔ نو دا حدیث ضعیف دے قابل د استدلال نہ دے۔ او کہہ چرے صحیح شی نو بیا پہ کنبے دا تاویل دے چہ (اہاب) ہغے خرمنے تہ وائی چہ نہ وی رنگ شومے۔ او دامسلم دہ اتفاقا چہ بے رنگہ کچہ خرمن پاکہ نہ دہ۔ دارنگہ پدے روایت کنبے قبل ان یموت بشہر او بشہرین نہ خودا نہ معلوم پیڑی چہ دا ناسخ دے تہولو احادیثو د جواز لرہ ٹککے چہ روستو حدیث د میمونہ کنبے چہ د شاہ واقعہ ذکر دہ نو د ہغے تقدم یقینی ندے ٹککے کیدے شی چہ دغہ ورٹو کنبے د جواز دغہ حدیث وثیلے شومے وی نو د نسخ قول خو علم بالتاریخ غواہی او ہغہ نشتہ۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی (۱۷۲۹) وأبوداود (۴۱۲۸) . والنسائی (۱۷۵/۷)

وابن ماجہ (۳۶۱۳)۔ امام ترمذی فرمائی : هذا حدیث حسن۔ لیکن دا تحسین د جہت د ثقات راویانو نہ دے، ورنہ پہ اعتبار د انقطاع او ارسال او اضطراب سرہ ضعیف دے۔

دا وجہ دہ امام احمدؒ پہ دے روایت کنبے تردد کریدے چہ راویان ثقہ دی لیکن اضطراب دے پہ کنبے۔ نو پہ دے وجہ ئے بیار جوع او کرہ مذہب د جمہورو علماؤ تہ، کما نقل الترمذی رجوعہ۔ لیکن شیخ البانی پہ صحیح ابی داود او صحیح الترمذی کنس ورتہ صحیح وثیلے دے او شیخ رمضان پہ تعلیق المشکاۃ (۲۲۶/۱) کنس د ہغہ تائید کریدے

او همدا خبره صحیح ده، دے باره کنب ډیر زیات روایات په مختلف سندونو راغلی دی کما فی صحیح ابی داود۔

۲۰ - وَعَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ أَنْ يُسْتَمْتَعَ بِجُلُودِ الْمَيْتَةِ إِذَا دُبِغَتْ . رَوَاهُ مَالِكٌ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : عائشه فرمائی : رسول الله ﷺ حکم فرمائیلے دے چه د مردارے د خرمنے نه درنگ کولو نه پس فائده اخستلے شی۔ (مالک، ابوداود)۔

تشریح : اَنْ يُسْتَمْتَعَ : دا حدیث رد دے په هغه چا باندے چه د مردارے خرمن پاکه گنړی په دباغت سره خوبیا ئے خاص کوی په اوچ شیانو پورے، چه اوچ شیانو دپاره ترے فائده اخستل جواز لری، نه په لامده خیزونو۔ ځکه چه حدیث کنبے استمتاع مطلق ده، که اوچ شیان اچوی اوکه لامده تول جواز لری۔

درجه الحديث : رواه ابوداود رقم (۴۱۲۴) ومالك في الموطأ (۲/۲۹۸) رقم (۱۸) ورجاله ثقات كلهم غير ام محمد بن عبد الرحمن بن ثوبان فانها تروى عن عائشة ولا تعرف. ولكن الحافظ قال انها مقبولة (ای حین المتابعة) ولذا قال الشيخ الالباني في تعليق المشكاة (۲۵۸/۱) وسنده حسن في المتابعات وتبعه الشيخ رمضان فقال سنده حسن۔

۲۱ - وَعَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ : مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ يَجْرُونَ شَاةً لَهُمْ مِثْلَ الْحِمَارِ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (لَوْ أَخَذْتُمْ إِبَاهِبَهَا قَالُوا : إِنَّهَا مَيْتَةٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُطَهِّرُهَا الْمَاءُ وَالْقَرْظُ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : ميمونه فرمائی : د قريشو څه سړی په رسول الله ﷺ باندے په داسے حال کنبے تير شو چه هغوی خپله يوه چيلی لکه د خره غوندے راځکله۔ نور رسول الله ﷺ ورته او فرمائیل : کاش چه تاسو ددے خرمن اوځکله وے۔ هغوی عرض اوکړو : دا خو مرداره ده، رسول الله ﷺ او فرمائیل : دا د کيکر پانړے او اوبه پاکوی۔ (حمد، ابوداود)۔

تشریح : يَطْهَرُهَا الْمَاءُ وَالْقَرْطُ : قرط دیکرونے پانہو تہ وائی چہ دا اوہہ کپری پہ دے کنبے اوچ والے او تینگوالے وی۔ نو کله چہ دا داویو سرہ گدشی نو خرمن پرے رنگ کیری او اوچیری۔ دے نہ علاوہ پہ نورو طریقو سرہ رنگول نے ہم جائز دی، لکہ انار پوستکی سرہ، نمر سرہ، ہوا وغیرہ سرہ۔ دلتہ صرف یوہ طریقہ ذکر دہ۔ کما قال النووی۔

فائدہ : د خرمن رنگولو دپارہ صرف او صرف دباحت راغلے دے، او ددے دپارہ بیا دیرے طریقے دی، او دباحت نہ ماسیوا خیزونو باندے پاکوالے صحیح نہ دے۔ صاحب الہدایہ (۴۱/۱) وائی : ثم ما يطهر جلده بالدباغ يطهر بالذكاة، لانه يعمل عمل الدباغ في ازالة النجاسة والرطوبة۔ یعنی پہ ذبح کولو دیو مردار حیوان سرہ ہم دہغہ خرمن پاکیری، مثلاً خر ذبح کپری او وینہ ترے لارہ شی نو خرمن نے پاکہ شوہ اگرچہ رنگ نہ وی ورکے شوے۔ دارنگہ غوبے تہ نے ہم پاکہ وائی۔ شرح الوقایہ (۹۰/۱)۔ دا خبرہ صحیح نہ دہ، بلکہ بے دلیلہ قیاسی خبرہ دہ، حکمہ حدیثونو کنبے (اذا دبغ الہاب فقد طهر) او بل روایت کنبے (طهور کل اہاب دباغہ) راغلے دے۔ اخرجہ مسلم والبیہقی فی السنن (۲۰/۱)۔

نو دباحت شرط دے۔ او دے باندے امام بیہقی باب تہلے : باب اشتراط الدباغ فی طہارۃ جلد ما لا یوکل لحمہ وان ذکی۔ نو فقہ حنفی ددے حدیث خلاف شوہ۔ او پہ ذبح کولو سرہ ازالہ درطوباتو ہم نہ راخی، دا ہسے دعویٰ دہ۔

درجۃ الحدیث : واستادہ صحیح کما فی صحیح ابی داود رقم (۴۱۲۶)۔

۲۲ - وَعَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْمُحَبِّقِ رضی اللہ عنہ قَالَ : إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم جَاءَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ فَإِذَا قَرْبَةً مُعَلَّقَةً فَسَأَلَ الْمَاءَ فَقَالُوا لَهُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنَّهَا مَيْتَةٌ . فَقَالَ : دَبَاغُهَا طَهُورُهَا . (رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .)

ترجمہ : سلمہ بن المحبق فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د غزوہ پہ موقعہ دیو سری کور تہ تشریف راوړلو، ناخایی پہ یوزروند مشک باندے نے نظر اولگیدلو۔ نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او دے غم نہایتلے۔ نو خلقو عرض اوکړو : یا رسول اللہ ! دا خود مردارے خرمن دہ۔ رسول

اللہ ﷺ اوفرمائیل : رنگولو دا پاکہ کریدہ۔ (احمد، ابوداود)۔

تعارف : د سلمہ بن المحبق : رضی اللہ عنہ :

دده کنیہ ابو سنان دے، بعضے وائی دده نوم سنان بن المحبق دے۔ د ہذیل قبیلے نہ دے، دبصرے اوسیدونکے مجاہد صحابی دے، بعض وائی : دا ہغہ اصحاب بابا دے کوم چہ دلتہ پہ پینسورمتیٰ کنیہ پروت دے، دلتہ دبت پرستو د مقابلے دپارہ پہ سنہ (۴۳) ھ کنیہ راغلے وو، کما فی تاریخ البلازی۔ و الکامل فی التاریخ لابن الاثیر۔ مظلوم صحابی دے۔ احناف دده بارہ کنیہ وائی : کلہ چہ دده حدیث راشی اود عقل اوقیاس خلاف وی نو قیاس لہ ترجیح وی دده پہ حدیث باندے۔ کذا فی الحسامی باب السنۃ۔

دا خبرہ ددوی غلطہ دہ۔ دده نہ دولس (۱۲) احادیث نقل دی۔ اود احنافو ناپوہہ عوام دده پہ قبر باندے شرکیات کوی۔

دا حدیث ہم صریح دلیل دے پہ دے چہ دباغت سرہ خرمن مطلقا پاکیری، اود اوج او لمدو خیزونو فرق پہ کنیہ نشہ، پہ دے خرمن کنیہ اوبہ ساتلے شوی دی۔ نو دا تائید دے د قول دجمہورو، اوردے دے پہ قول د امام مالک باندے۔

درجۃ الحدیث : اخرجہ احمد (۳۳۴/۱) و ابوداود و النسائی (۱۷۴/۷) و الدارقطنی (۴۵/۱) و صححہ ابن حبان و اورده الهيتمی فی موارد الظمان رقم (۲۲۲) و حسن سندہ الشیخ رمضان و قال الشیخ الالبانی سندہ صحیح کما فی صحیح ابی داود رقم (۴۱۲۵)۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۲۳ - عَنْ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ قَالَتْ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنْ لَنَا طَرِيقًا إِلَى الْمَسْجِدِ مُنْتَهً فَكَيْفَ نَفْعَلُ إِذَا مُطِرْنَا ؟ قَالَتْ : فَقَالَ : أَلَيْسَ بَعْدَهَا طَرِيقٌ هِيَ أَطْيَبُ مِنْهَا ؟ قُلْتُ : بَلَى . قَالَ : فَهَذِهِ بِهِدْ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : دبنو عبد الأشهل دیوے بنحے نہ روایت دے دا وائی : ما عرض اوکرو : یا رسول اللہ ! مسجد تہ چہ کومہ لارہ زمونہ دہ ہغہ گندہ دہ، نو کلہ چہ باران اوشی نو

مونڙ ڇه اوکرو؟ هغه ٻڻڻ وائی: رسول الله ﷺ اوفرمائیل: آیا دغه ځنډه لارے نه پس بله صافه لاره نه رآئی؟ ما عرض اوکرو: ولے نه، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دا پاکه لاره د دغه ناپاکه لارے په بدل کنبے ده۔ (ابوداود)۔

تشریح: عَنْ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ: دا صحابیہ ده اونوم ئے نه دے ذکر شوی۔ او صحابه ټول عادلان دی۔ کذا فی أسد الغابة لابن الأثير الجزري، والتهذيب۔ نو دا صحیح حدیث دے، هیڅ علت په کنبے نشته۔

اودا حدیث دلیل دے په دے څه لمده ځنډگی او اوڅه ځنډگی څه څادر یا لمن پورے اونځلی او په پاکه زمکه ورتیرشی او په هغه پورے راځکله شی نو پاکه شوه، او تخصیص د اوڅه ځنډگی په کنبے نشته۔ او مراد ترے نه د باران خټه دی څه ځنډونه ورسره ملاؤ شوی وی۔ دا شریعت معاف کړی دی، وینځل ئے ضروری نه دی بلکه د زمکه په مړلو سره هم پاکیږی۔

درجه الحديث: رواه ابو داود رقم (۳۸۴) وابن ماجه (۵۳۳) واسناده صحیح قاله الالبانی فی تعلیق المشکاة (۱/۱۵۹) وتبعه رمضان۔

۲۴ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَا نَتَوَضَّأُ مِنَ الْمَوْطِي. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

ترجمه: عبد الله بن مسعود فرمائی: مونږ به د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو او په (ځنډه) زمکه باندې د تلو په وجه به مو اودس نه کولیو۔ (ترمذی)۔

تشریح: وَلَا نَتَوَضَّأُ مِنَ الْمَوْطِي: دا په فتحه د میم او سکون د واؤ او کسره د طاء او همزه سره دے، یا په فتحه د طاء او همزه سره دے، دا اسم ظرف دے د وطي نه معنی ئے داده (الوضوء من وطئ الموضع القذر) یعنې مونږ به اودس نه کولو د پائمال کولو د ځنډه ځانے نه۔ علامه عراقی وائی: پدے حدیث کښ د وضوء نه مراد لغوی وضوء دے څه هغه تنظیف دے یعنې مونږ به څپے د خټو وغیره نه نه صفا کولے۔ ځکه د صحاب کرامو عادت مبارک دا وو څه هغوی به کور کښ اودسونه کول او بیا به مسجد ته تلل نو که په لاره

کین موزہ یا خپلی وغیرہ بہ دگندگی یا ختو سوتو وغیرہ نہ اولگیدلہ نو خپے بہ ئے نہ وینخلے او اودس بہ ئے ہم دوبارہ نہ کولو۔

دا حدیث حمل دے پہ حدیث د امرأة الأشھلیة او أم سلمةؓ باندے چہ اوچہ یا لمدہ گندگی جامے یا قدم پورے اونخلی او بیا پہ پاکہ زمکہ تیرشی نو دغہ پاکہ شوہ۔ او اودس کول ضروری نہ دی۔ او د هغه قدم او جامے وینخل ضروری نہ دی۔ بلکہ دا نجاست زائل شویدے۔

درجۃ الحدیث: رواہ الترمذی تعلیقاً و ابن ماجہ رقم (۱۰۴۱) و ابوداود (۲۷/۲) و ابن خزيمة (۲۵/۱) و عبد الرزاق (۳۳/۱) و الحاکم (۱۳۹/۱) و صححہ ووافقہ الذہبی و صححہ الالبانی۔

۲۵ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ : كَانَتْ الْكِلَابُ تُقْبَلُ وَتُدْبَرُ فِي الْمَسْجِدِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم فَلَمْ يَكُونُوا يَرُشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ . رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ .

ترجمہ: ابن عمرؓ فرمائی: در رسول اللہ ﷺ پہ زمانہ کینے بہ پہ جومات کینے سپی تلل راتلل، او صحابوؓ بہ د هغوی د تگ راتگ پہ وجہ ہیخ نہ وینزل۔ (بخاری)۔

تشریح: فَلَمْ يَكُونُوا يَرُشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ :

صحابہ کرامؓ بہ مسجد تہ د سپو پہ راتلو او تیریدو سرہ مسجد نہ وینخلو۔ وجہ دادہ چہ (۱) د سپی بدن دانسان یا د زمکہ وغیرہ سرہ اولگی نو نجس نہ دے، ٹککہ دلته خو داسے نہ دہ چہ سپو متیازے کپی دی، بلکہ تیریدل را تیریدل ذکر دی۔ اودا بغیر د بول نہ ہم متصور دے۔ (۲) یا کہ متیازے ئے کرے وی پہ مسجد کینے لکہ د ابوداود (۵۵/۱) پہ روایت کین ورسرہ (وتبول) لفظ ہم راغلے دے نو حکم دادے چہ زمکہ کلہ گندہ شی پہ بولو سرہ او هغه اوچہ شی (فذكاة الأرض بیسھا) کما مر۔ یعنی هغه اوچیدو سرہ پاکہ شوہ۔ نو ٹککہ ئے پرے اوبہ نہ دی اچولی۔ لکہ چہ امام ابوداود ہم پدے حدیث باندے داسے باب تہلے دے: باب فی طهور الارض اذا بیست۔

فائدہ: دلته نفی د (رش) شویده، ٹککہ دا مبالغہ دہ پہ نفی د غسل کینے۔ یعنی چنر کاؤ قدرے بہ ئے پرے ہم نہ کولو۔ اوکہ نفی د غسل شومے وے نو بیا مبالغہ نہ راتلہ،

نو ددے نہ د هغه احنافو استدلال هم صحیح نه دے چه (رش) په معنی د غسل سره هم استعمالیږي۔ لکه فلم یكونوا یرثون په معنی دیغسلون سره اخلی۔ فتدبر۔ تفصیل مخکنی په (۷- حدیث دام قیس) کښن تیر شو۔

۲۶- وَعَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : لَا بَأْسَ بِبَوْلِ مَا يُؤْكَلُ

لَحْمُهُ)۔ ۲۷- وَفِي رِوَايَةِ جَابِرٍ قَالَ : (مَا أَكَلَ لَحْمَهُ فَلَا بَأْسَ بِبَوْلِهِ)۔ رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالدَّارِقُطْنِيُّ۔

ترجمه: براءؓ وائی: رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د کوم حیوان غوښه چه خوړلے شی د هغه په متيازو کښه هېڅ باک نشته۔ او په روايت د جابرؓ کښه دی: د کوم حیوان غوښه چه خوړلے شی نو د هغه په متيازو کښه څه حرج نشته۔ (احمد، دارقطني)۔

تشریح: لَا بَأْسَ بِبَوْلِ مَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ: دا حدیث دلیل دے چه بول د ماکول اللحم حیوان پاک دی۔ لیکن دا حدیث ضعیف جدا دے، قابل د استدلال نه دے، اگرچه معنی ئه صحیح ده۔ د نورو دلائلو په وجه چه هغه دلالت کوی په طهارت د بول ماکول اللحم وغیره، کما مرت المسألة. و هذا الحديث اخرجه الدارقطني۔ او په دے کښه سوار بن مصعب متروک الحدیث راوی دے۔

اور وستور روايت د جابرؓ کښه عمرو بن الحصین عن یحی بن العلاء دے اودا دواړه متروک راویان دی۔ ذاهب الحدیث دی، کذا قال الخاقط في التلخیص (۱/۴۳): اسناد کلا الحدیثین ضعیف جدا۔

لیکن ددے دواړو روایاتو شپاړس (۱۶) تائیدات موجود دی۔ چه هغه په خپل ځائ کښه بیان شوی دی۔ حدیث العرنیین و مراض الغنم۔

باب المسح علی الخفین

داد شریعت بله آسانی ده چه په موزو باندې مسح جائز کړېده۔ امام ابو حنیفهؒ نه نقل شویدی چه فرمائی چه ما په ابتداء کښې په موزو باندې مسح نه منله (حتی جائتی فیہ مثل ضوء النهار) تردې چه ماته ډیر احادیث را ورسیدل لکه دورځې درنړا پشان۔

اودائې هم فرمائیلی دی چه د اهل السنة والجماعت مسلمانانو علامه داده چه (اکرام الشیخین، وحب الختین، والمسح علی الخفین) یعنې : چه د ابو بکرؓ او عمرؓ اکرام او تعظیم او کړې شې، اود عثمانؓ او علیؓ سره محبت او کړې شې، او په موزو باندې مسح او کړې شې) اودا خبره ئې په رد د شیعه گانو کښې کړې وه ځکه په کوفه کښې شیعه گان ډیر وو او غلطې غلطې عقیدې ئې لرلې۔ دا وجه ده چه امام ابو حنیفهؒ به ډیر احادیث هم د هر چا نه نه نقل کول دپاره د احتیاط، هسې نه چه د شیعه نه حدیث نقل نه کړی۔ اودا خبره د امام مالکؒ نه هم نقل ده۔

بیا مسح علی الخفین اتفاقی مسئله ده په مابین دأمت مسلمه کښې چه دا جائز ده او دا رخصت دې د شریعت محمدیه ﷺ۔

صرف شیعه گان او روافض مسح علی الخفین نه منی۔ ځکه آیت کښې غسل الرجلین ذکرده۔ لیکن ددې نه جواب دادې چه غسل الرجلین په هغه وخت کښې دې کله چه موزې نه وی او چه موزې اچولی وی نو بیا غسل (وینخل) نشته بلکه مسح جائز ده۔ اودا مسح په موزو باندې په سفر او حضر، ضرورت او غیر ضرورت ټولو کښې جائز ده۔ اودا په متواتر احادیثو سره ثابت ده۔ اودا اجماعی مسئله ده لکه امام نوویؒ فرمائی : (منهبننا ومذهب العلماء كافة جواز المسح علی الخفین فی الحضر والسفر وقالت الشیعة والخوارج لایجوز۔ وقد نقل ابن المنذر فی کتاب الاجماع الاجماع علی جواز المسح علی الخف ویدل علیه الاحادیث المستفیضة فی مسح النبی ﷺ فی الحضر والسفر وامره بذلك وترخیصه فیہ واتفاق الصحابة فمن بعدهم علیه۔ انتهى۔ المجموع (۱/۴۷۶)۔

وَلَا يَحْتَاطُ بِهِ الشُّوْكَانِيُّ فِي النَّيْلِ (۲۲۲/۱)۔

حسن بصری فرمائی: ماتہ اویا (۷۰) صحابوؓ دا حدیث بیان کریدے چہ رسول اللہ ﷺ پہ موزو مسح کریدہ۔ آخرجہ ابن ابی شیبہ وکذا فی شرح مسلم (۱۳۲/۱) او ابو القاسم بن منہدہ پہ تذکرہ کنبے د مسح علی الخفین راویان اتیا (۸۰) صحابہ ذکر کریدی، او دغہ شان بو جماعت پہ کنبے ترمذی او سنن کبریٰ (۲۶۹/۱) راویدی۔ انظر المجموع (۴۷۷/۱)

تعریف الخف: خف (موزہ) خفہ وائی؟ نو صحابہؓ او تابعینو او سلفو زمانہ کنبے خف ہر ہغہ شیء تہ وئیل کیدلو چہ خپے تہ اچولے شی او د خپے نہ راتاؤ وی، برابرہ خبرہ دہ کہ اویہ جذب کوی کہ نہ، او دا بہ د خپلو، چپرو پہ خائے استعمالیدلہ، مزل بہ پہ کنبے کیدلو، برابرہ دہ چہ کہ توتے نہ وی او کہ د خرمنے نہ او کہ د وپی نہ وی۔ او دا مذهب دا بن حزمؒ ہم دیے (کما فی المحلی: ۳۳۴/۱)۔

فائدہ جلیلیہ: پہ مسح علی الخفین کنبے **شرطونہ دودہ قسمہ دی** (۱) شرعی شرطونہ (۲) اجتہادی شرطونہ۔

شرعی شرطونہ خلور دی (۱) یو دا چہ خپے بہ پاکے وی، لکہ راروان متفق علیہ حدیث کنبے دی (فانی أدخلتهما طاهرتین) یعنی داوداسہ نہ پس بہ موزیم اغونیدی (۲) دویم شرط داچہ: موقت بہ وی پہ وقت پورے۔ یعنی پہ مودہ د مسح کنبے بہ مسح کوی، چہ ہغہ یوہ ورخ او شپہ دہ د مقیم دپارہ، او درے ورخے او درے شپے د مسافر دپارہ۔ لکہ دا بہ حدیث د شریح بن ہانیؒ کنبے راروان دیے۔

۳۔ دریم داچہ: موزہ بہ پاکہ وی کہ گندہ وی نو مسح بہ پرے نہ کوی، کما فی حدیث خلع النعال۔ (۴) مسح بہ د جنابت پہ حالت کنبے نہ کیڑی۔ بلکہ پہ ورہ پے اودسی کنبے بہ کیڑی۔ او د جنابت پہ واجب دوسرہ بہ موزہ اویاسی او د خپے وینخل بہ واجب وی۔ لکہ دا پہ حدیث د صفوان بن عسالؒ کنبے راغلی دی: (کان رسول اللہ ﷺ یأمرنا اذا كنا سفرا أن لا ننزع خفافنا ثلاثة أيام ولياليهن الا من جنابة) أخرجه الترمذی و سیاتی فی الکتاب۔

او **اجتہادی شرطونہ** ہغہ دی چہ پہ کتاب او سنت کنبے نہ وی ذکر شوی، بلکہ

بعضه فقهاؤ د اجتهدا په طور سره وضع کړې وې. نو ددې اجتهداى شرطونو لحاظ ساتل واجب نه دی، بلکه ددې پریښودل لازم دی. ځکه په دې کښې په انسانانو باندې تنگی او سختی راځي کوم چه منافى ده د سماحت د شریعت او د جواز د مسح على الخف سره. (وکل شرط ليس فى کتاب الله فهو باطل) الحديث.

او هغه **اجتهداى شرطونه** صاحب د نور الايضاح اووه (۷) ذکر کړيدي.

(۱) اول: د خپو وينځلو نه پس به ئې اغوندى اگرکه د مکمل اودس کولو نه مخکښه ئې واغوندى (۲) سترهما للکعبين: يعنى ساتر به وى محل د فرضو لره چه کعبينو پورې به وى، که ددې نه لاندې وى او پرکى پټ نه کړى نو مسح به پرې جائز نه وى (۳) امکان متابعة المشى فيهما: يعنى پرله پسې مزل به په کښې ممکن وى، نو د شيشه او لرگى او اوسپنه موزه باندې مسح جائز نه ده (۴) استمساکهما على الرجلين من غير شد: يعنى بغير د تېرلو نه به په خپه باندې تينگيږي (۵) منعهما وصول الماء الى الجسد: يعنى اوبه به نه جذب کوي چه لاندې خپه ته اوبه اونه رسي (۶) ان لا يخرق کل منهما قدر اصابع: يعنى د درې گوتو په مقدار به په هره موزه کښې شليدل نه وى (۷) ان يبقی من مقدم القدم قدر ثلاث اصابع من اصغر اصابع اليد: يعنى د خپه مخکښه حصه به د لاس د درې وړو گوتو په مقدار باقى وى، نو که د يو انسان مخکښه حصه د خپه پرې کړې شوى وى او صرف قدم پاتې وى، او موزه ئې پرې اغوستى وى، نو په دغه موزه مسح جائز نه ده، ځکه محل د مسح نشته، نو بله موزه به هم اوباسى او دواړه خپه به اووښځي. (مراقى الفلاح ص: ۳۱).

په دې شرطونو کښې سختی ده او نبى ﷺ دا شرطونه نه دي بيان کړي. سره ددې نه چه په صحابه کرامو کښې به ډير خلق فقيران وو چه دهغوئ موزې به شليدلې هم وې، او نرئ به هم وې، که چرې دغه مذکوره شرطونه ضرورى وې نو نبى ﷺ به ضرور ددې خبر ورکړې وې. او دارنگه د موزو اچولو نه مقصد د خپه پټول نه دی بلکه مقصد خپه گرمول دی، نو که د درې گوتو نه زيات شليدلې وى يا نرئ وى نو په دې ټولو باندې مسح کول جائز دی. او دا مسح په موزه باندې ځکه جائز شويده چه ددې ويستل گران دی، نو

ترخو پورے چہ ورتہ موزہ وٹیلے کیڑی نو مسح پرے جائز دہ۔ اوکھ مونہ دا شرطونہ لازم کرو نو بیا پہ موزہ باندے چہ دکوم غرض او مقصد دپارہ مسح کیڑی هغه فوت کیڑی چہ هغه آسانی دہ۔ ددے مسئلے بنہ تحقیق پہ المحلی (۳۳۴/۱) کنبے، او فتاوی الدین الخالص (۳۵۶/۲) کنبے او گورہ۔

الفصل الأول - اول فصل

۱ - وَعَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانِيٍّ قَالَ : سَأَلْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَيْنِ، فَقَالَ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ لِلْمُسَافِرِ، وَيَوْمًا وَلَيْلَةً لِلْمُقِيمِ). رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ: شریح بن ہانی فرمائی: ما د علی بن ابی طالبؑ نہ پہ موزو باندے د مسح بارہ کنبے تپوس اوکرو: نو هغه او فرمائیل: رسول اللہ ﷺ د مسافر دپارہ درے ورخے او درے شپے، اود مقیم دپارہ یوہ ورخے او شپہ مقرر کریدہ۔ (مسلم)۔

تعارف : د شریح بن ہانی رحمہ اللہ :

دا مخضرم تابعی دے، د نبی ﷺ پہ زمانہ کنبے وو، ددہ پلار رسول اللہ ﷺ پہ ابو شریح سرہ مکنی کرے وو۔ اود علی رضی اللہ عنہ ملگریہ وو۔

فائدہ: اول حدیث ئے د علی رضی اللہ عنہ راوہو دپارہ درے پہ شیعہ گانو باندے چہ دوی د خپل مشرنہ مخالف او منکر دی۔

تشریح: وَيَوْمًا وَلَيْلَةً لِلْمُقِيمِ : پہ دے مقام کنبے دوه مسئلے دی (۱) یو **تحدید او توقیت** پہ مسح کنبے شتہ کہ نہ؟

۱ - نو د امام شافعیؒ، امام ابو حنیفہؒ، امام احمدؒ، امام اسحقؒ بن راہویہ او صاحبینو، امام ثوریؒ او اہل ظاہر پہ نیز توقیت پہ مسح کنبے شتہ دے چہ د مسافر دپارہ درے ورخے او شپے دی اود مقیم دپارہ یوہ ورخے او یوہ شپہ دہ۔ د جمہورو دپارہ دا حدیث او ددے پشان گنہ احادیث دلیل دے، لکہ حدیث د صفوان بن عسالؒ او ابو بکرہؒ او دا توقیت د

عمر، ابن مسعود، علی، ابن عباس، حذیفہ او مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ عنہم نہ ثابت دے۔ دسلو نہ زیاتو صحابو نہ توقیت والا احادیث نقل دی۔

۲ - دامام مالک مشہور قول او حسن بصری قول دادے چہ پہ مسح د موزو کنبے د مسافر او مقیم دپارہ ہیخ **توقیت نشتہ** بلکہ خومرہ مودہ ئے چہ خوبنہ شی مسح دے کوی اگرکہ لس ورخو پورے وی۔ او دا مذهب دلیث بن سعد ہم دے۔

او دوی تہ اشکال د حدیث د خزیمہ بن ثابت او ابی بن عمارہ نہ راغلے دے چہ پہ حدیث د خزیمہ کنبے داسے الفاظ دی: (المسح علی الخفین للمسافر ثلاثة أيام ولياليهن وللمقيم يوم وليلة، ولو استزدناه لزدنا) رواہ ابوداود۔ او د ابی ابن عمارہ د حدیث الفاظ دادی (قال: يا رسول الله! أمسح علی الخفین؟ قال: نعم. قال: يوما؟ قال: ويومين؟ قال: وثلاثة؟ قال: نعم وما شئت)۔

نو پہ دے روایاتو کنبے د درے ورخو نہ دزیاتو ورخو مسح کولو اختیار راغلے دے، معلومیری چہ توقیت نشتہ۔

لیکن ددے نہ جواب دادے چہ دا (لو استزدناه لزدنا) د صحابی گمانی خبرہ دہ، چہ کہ ما د درے ورخو نہ زیات اجازت طلب کرے وے نو نبی ﷺ بہ اجازہ راکرے وے، لیکن پہ واقع کنبے نہ ہغہ تپوس کرے دے او نہ نبی کریم ﷺ د زیادت اجازت ورکریدے۔ (والظن لا يغني من الحق شيئا) او بل طرفتہ پہ متواتر احادیثو کنبے د مسح توقیت راغلے دے نو پہ ہغہ بہ عمل کیدے شی او ددے گمانی خبرے پہ وجہ بہ یقینی احادیث نشی پریخودلے۔

او جواب د حدیث د ابی بن عمارہ نہ دادے چہ دا حدیث ضعیف السند دے، امام ابوداؤد خپلہ فرمائی: وقد اختلف في اسناده وليس هو بالقوي - یعنی دا حدیث قوی الاسناد نہ دے بلکہ ضعیف دے۔ قال النووي وهو حديث ضعيف باتفاق اهل الحديث شرح مسلم (۱/۱۳۵) فیہ قطن لین وابی بن عمارہ فی حدیثہ اضطراب۔ وضعفه الالبانی۔

۲ - او کہ صحیح شی نو بیا ددے **مطلب** دادے چہ ستا خومرہ خوبنہ وی نو درے درے ورخے او شپے مسح کوہ، او صرف دیو وقت پورے مہ خاص کوہ۔ پہ ہرہ زمانہ کنبے ئے کولے شے، او چہ درے ورخے او شپے تیرے شی نو بیا درے ورخے او شپے نورے موزے

اچوہ، الی آخر الأبد۔ اودا مطلب نہ دیے چہ توقیت نشته، حکمہ بیا نبی ﷺ پہ اول د ہمدغہ حدیث کنبے درے ورخے اودرے شپے د مسافر دپارہ ولے ذکر کولے۔ اودا مطلب متعین دیے، اوپہ دیے سرہ جمع بین الأحادیث راخی۔

۳- بعضے لاداسے وائی : چہ پہ ابتداء کنبے توقیت المسح نہ وو، لیکن کلہ چہ صحابوؓ تپوسونہ ڍیر کړل نو پہ ځان ئے سختی اوکړه، الله هم ورسره سختی اوکړه چہ توقیت ئے پرے مقرر کړو، لکه د بنی اسرائیلو پشان چہ غوا کنبے ئے تشدد اوکړو نو الله هم ورسره د سختی معاملہ اوکړله۔

۳- دلته یو دریم مسلک هم شته او هغه دا چہ په عام حالاتو کنبی بغیر د سفر او ضرورت نه مسح کنبی توقیت شته البتہ کہ یو انسان مسافر وی او موزے ئے اچولی وی او د هغه په ویستلو کنبی تکلیف محسوسوی یا کہ هغه اوباسی او اودس کوی نو د ملگرو (قافلہ) په حصارولو کنبی تکلیف جوړیږی نو بیا بغیر د توقیت نه مسح کول به هم جائز وی دلیل پدے باندے صحیح حدیث د عمر فاروق رضی الله عنه دی چہ عقبه بن عامر د دمشق نه راروان شو مدینے ته راتلو او دیوے جمعة نه ئے تربلے جمعة پورے په موزو مسح کړی وه او مینځ کنبے ئے ویستلے نه وے۔ نو عمر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل : اصبت السنة كما في السلسلة الصحيحة (۶/ ۲۳۹) رقم (۲۶۲۲)۔

اودا مسلک د شیخ الاسلام ابن تیمیہ او شیخ البانی دی۔

شیخ الاسلام وائی : چہ په احادیث د توقیت المسح کنبی امر د مسح یوه ورځ او یوه شپه اودرے ورخے درے شپے راغلے دی خو په هغه کنبی نهی د زیادت نشته مگر هغه صرف د مفهوم مخالف نه معلومیږی او مفهوم کنبی عموم نه وی نو کہ د وقت تیریدو نه پس ئے اوباسی نو هم پدے احادیثو عمل راخی او پدے (ضرورت) باندے به حدیث د عقبه بن عامر حمل کیږی کلہ چہ هغه د دمشق نه مدینے طرفته راووتو او خلقو ته ئے د دمشق د فتحه بشارت ورکولو او یوه هفته ئے په موزو باندے مسح کړی وه، نو عمر ورته اوفرمائیل : اصبت السنة (تا په سنت طریقه عمل کړیدے) وهو حدیث صحیح۔ انتھی۔
مجموعه الفتاوى (۱۷/۲۱)۔

اوشیخ الاسلام دا هم فرمائی چه ما باندے هم داسے حالت راغله وو چه زه په یو سفر کښ ووم نو ملگری حصارولو کښ ډیر تکلیف جوړیدلو نو ماته دا حدیث رایاد شو او عمل مے پرے اوکړو۔ شیخ البانی فرمائی : وهذا من نواذر فقهه رحمه الله۔

دویمه مسئله : د مسح موده به د کوم وخت نه شروع کیږي ؟

۱ - **اول قول :** دادے چه من وقت اللبس (یعنی داغوستلو د وخت) نه شروع کیږي۔

۲ - محدثین فرمائی : من وقت المسح (د مسح کولو د وخت) نه شروع کیږي۔

۳ - احناف او شوافع وائی : د حدث او بے اودسۍ نه پس شروع کیږي (من وقت الحدث بعد اللبس)۔ یعنی کله چه موزی و اچولے شی، او ددے نه پس انسان اودس مات کړي نو ددغه وخت نه به موده شروع کیږي۔

شرح مسلم (۱۳۵/۱) و شرح وقایه (۱۱۴/۱)۔

دویم قول **راجح** دی ځکه چه احادیثو کښ لفظ د مسح راځي لکه (جعل رسول الله

ﷺ ثلاثة أيام - أي المسح)۔

۲ - وَعَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رضي الله عنه أَنَّهُ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ غَزْوَةَ تَبُوكَ .

قَالَ الْمُغِيرَةُ : فَتَبَرَّزَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ الْغَائِطِ فَحَمَلْتُ مَعَهُ إِدَاوَةً قَبْلَ الْفَجْرِ ، فَلَمَّا رَجَعَ أَخَذْتُ أَهْرِيقُ عَلَى يَدَيْهِ مِنَ الْإِدَاوَةِ فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ مِنْ صُوفٍ ذَهَبَ يَحْسِرُ عَنْ ذِرَاعَيْهِ فَضَاقَ كُمُ الْجُبَّةِ ، فَأَخْرَجَ يَدَيْهِ مِنْ تَحْتِ الْجُبَّةِ وَالْقَى الْجُبَّةَ عَلَى مَنْكِبَيْهِ ، وَغَسَلَ ذِرَاعَيْهِ ، ثُمَّ مَسَحَ بِنَاصِيَتِهِ وَعَلَى الْعِمَامَةِ ثُمَّ أَهْوَيْتُ لِأَنْزِعَ خُفَيْهِ ، فَقَالَ : دَعُهُمَا فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ ، فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا ثُمَّ رَكِبَ وَرَكِبْتُ فَانْتَهَيْنَا إِلَى الْقَوْمِ . وَقَدْ قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ وَيُصَلُّونَ بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَقَدْ رَكَعَ بِهِمْ رَكْعَةً ، فَلَمَّا أَحَسَّ بِالنَّبِيِّ ﷺ ذَهَبَ يَتَأَخَّرُ ، فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ فَأَذْرَكَ النَّبِيُّ ﷺ إِحْدَى الرُّكْعَتَيْنِ مَعَهُ . فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ النَّبِيُّ ﷺ وَقُمْتُ مَعَهُ

فَرَكَعْنَا الرُّكْعَةَ الَّتِي سَبَقَتْنا). رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ: مغیرہ بن شعبہؓ نہ روایت دے چہ دے در رسول اللہ ﷺ پہ ملگرتیا کنبے غزوہ تبوک کنبے شریک شوی و۔ مغیرہؓ فرمائی: (یو غل) رسول اللہ ﷺ د سحر مونخ نہ مخکنبے قضائے حاجت دپارہ بھر لاپ، نو ما ورسره د اوبو یو لونیے واخستلو۔ خہ وخت چہ واپس راغے نو ما د اوبو لونیسی نہ د هغه دوارو لاسونو ته اوبه اچول شروع کرل، نو هغوی خپل دوارہ لاسونہ او مخ اووینخلو، او په هغوی باندے دوری یوه چوغه وه، هغوی اراده اوکړه چہ خپلے دوارہ څنگلے راخکاره کړی خود چوغے نستونړی تنگ وو، نو خپل دوارہ لاسونہ ئے د چوغے نه لاندے را اوویستل او چوغه ئے په اوگو واچوله، او څنگلے ئے اووینخلے، بیائے د سر په ابتدائی حصه او پگړی باندے مسح اوکړه، بیا ما اراده اوکړه چہ دوارہ موزے ترے اوباسم، خو هغوی او فرمائیل: دا پریده ځکه چہ دا ما پاکے ورنه ایستی دی، نو په هغه باندے ئے مسح اوکړه، بیا نبی ﷺ اوزه سواره شو او خلقو ته راغلو۔ خلق د جماعت مونخ ته ولاړ وو، چہ عبد الرحمن بن عوفؓ ورته جماعت کولو۔ یو رکعت ئے ورته کړے وو، کله چہ عبد الرحمن د نبی ﷺ په راتگ باندے پوهه شو، نو د روستو کیدلو اراده ئے اوکړه، خو رسول اللہ ﷺ ورته اشاره اوکړه (چہ مه راروستو کیږه) نو رسول اللہ ﷺ هغه پسے یو رکعت را لاندے کړو، کله چہ هغه سلام اوگرځولو نو د الله پیغمبر ﷺ اودریده اوزه هم هغه سره اودریدم، نو مونږ هغه رکعت اوکړو کوم چہ مونږ نه تلے وو۔ (مسلم)۔

تشریح: فوائد الحديث: ١ - رسول الله ﷺ د فجر نه مخکنبے قضاء حاجت

دپارہ لاروددے نه ثابتہ شوه چہ عبادت مثلا مونخ وغیره د وخت شروع کیدونه مخکنبے د هغه عبادت دپارہ تیاری کول مستحب دی۔

٢ - فَحَمَلْتُ مَعَهُ إِذَاوَةً: دا استعانت او امداد طلب کول دی په اوداسه کنبے اودا

استعانت فی الوضوء په درې قسمه دے (کما ذکره النووي فی شرح مسلم: ١٣٤/١):

١ - یو دا چہ اوبه وغیره په بل چا باندے را او غواړی۔ دا جائز دی مطلقا هیڅ نقصان

په کنبے نشته۔ ٢ - دویم دا چہ: بل شخص در اچوی او ته اندامونه وینځے، دا دا هم جائز

دی، خود افضلیت خلاف دے خود امت دیاره، نه د نبی ﷺ دیاره، ٹککه هغه دیاره
مفضل شے افضل وی۔ ٹککه هغه معلم او بیانونکے د امت دے۔ او د افضلیت خلاف
ٹککه دے چه د نبی ﷺ د ثوبانؓ او ابو ذرؓ نه د لوظ اخستے وو چه د چانه به هیخ شے نه
غواری، دا د کامل متقیانو بندگانو عادت او خوئے نه دے۔ اوکه عذر او ضرورت وی نو دا
تولو طریقے جائز دی۔ ۳- دریم دا چه : بل ٹوک ستا په اندامونو لاس وھی او هغه درله
وینخی۔ عبد الله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی : دا هیخ اودس نه دے۔

(فتاوی الدین الخالص : ۱/ ۴۷۰) و شرح مسلم (۱/ ۱۳۴)۔

وجه داده چه قرآن کریم کنبے امر شوید په غسل او وینخلو د مخ خپل سره
(فاغسلوا وجوهکم) اوکه بل ٹوک ستا په اندامونو لاس وھی او وینخی ئے نو ددے امر
تعمیل اونه شو۔

۳- جُبَّةٌ : جبهه کوټ او چوغے ته وائی، ددے اچول اغوستل جائز دی، دارنگه د وړی
جامه اغوستل هم جواز لری۔ بیا سنت طریقه داده چه نستونړی دے تنگ وی۔

۴- کله چه رسول الله ﷺ د قضاء حاجت او اودس نه فارغ شو، راغلو نو عبد
الرحمن بن عوفؓ خلقو ته مونځ کولو، کله چه هغه د ادب په تقاضا روستو کیدو اراده
اوکړه، دے دیاره چه رسول الله ﷺ امامت اوکړی نو نبی ﷺ هغه منع کړو او پخپله ئے
آخری رکعت د هغه په اقتداء کنبے اوکړو۔ دے نه معلومه شوه چه یو افضل شخص په
مانځه کنبے د خپل ځان نه کم درجه شخص پسه اقتداء اوکړی نو دا جائز ده، دارنگه دا هم
ثابت شوه چه د امام دیاره معصوم (په گناه) کیدل شرط نه دی، په دے سره په امامیه
(شیعه) فرقے باندې رد اوشو چه دوی وائی : د امام معصوم کیدل شرط دے۔ او په دے کنبے
فضیلت او منقبت د عبد الرحمن بن عوفؓ هم معلوم شو چه نبی کریم ﷺ ده پسه
اقتداء کړیده او دده مقتدی جوړ شویدے۔

ثُمَّ مَسَحَ بِنَاصِيَتِهِ وَعَلَى الْعِمَامَةِ : دے نه معلومه شوه چه نبی کریم ﷺ نه په سر
او پټکی باندې مسح کول ثابت دی او دا منسوخ نه دی۔

دَعَاهُمَا فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ : ۱- د امام مالکؒ او شافعیؒ، احمدؒ او اسحقؒ په

نیز (کما فی شرح مسلم ۱/۱۳۴) مسح علی الخفین دپارہ داغوستلو پہ وخت کنبے طہارت کاملہ شرط دے، یعنی اول بہ پورہ اودس اوکری بیابہ موزے اچوی۔

۱ - **دلیل** : یو دا حدیث دلیل دے چہ نبی ﷺ پہ پاکی سرہ اچولی دی۔

۲ - **دویم دلیل** : مسند حمیدی کنبے د مغیرہ بن شعبہ پہ روایت کنبے دی (ایمسح أحدنا علی الخفین ؟ قال : نعم، اذا أدخلهما وهما طاهرتان) و کذا فی مسند أحمد۔

دا حدیث واضح دلیل دے چہ طہارت کاملہ پہ وقت داغوستلو د موزو او جورابو کنب شرط دے او ترتیب پہ اوداسہ کنب ضروری دے۔

۳ - او پہ دے باندے بل دلیل دارقطنی (۱/۱۹۴) الحاکم (۳/۱۸۱) (چہ فصل ثانی کنبے راروان دے) کنبے د ابو بکرہ روایت دے (أن النبی ﷺ رخص للمسافر وفيه : اذا تطهر ولبس خفيه أن يمسح عليهما) وسنده صحيح - نو دلته تطهر (اودس) مخکبے ذکر شومے دے چہ اول بہ طہارت حاصل کری یعنی اودس بہ پورہ کری روستو بہ موزے او جورابے واچوی او پہ دے کنبے تاویل ہم نشی کیدے۔ خکہ چہ تطهر مطلق ذکر دے مراد ترے نہ کامل طہارت دے۔

۲ - احناف وائی : ترتیب پہ اوداسہ کنبے واجب نہ دے بلکہ داودس کولو نہ مخکبے کہ خپے اووینخی او موزے واچوی نو مسح کول پرے جائز دی۔ نو دوی پہ نیز دطہارت ناقضہ نہ پس ہم مسح کول جائز دی آئندہ دپارہ پرے مسح کولے شی۔

دلیل : ددوی سرہ ہیخ دلیل نشته، سیوا دتاویلاتو نہ، چہ دلته صرف طہارت د خپو ذکر دے، نہ پورہ اودس، نو ترتیب واجب نہ دے۔

لیکن **جواب** دادے چہ دترتیب وجوب د نورو دلائلو نہ ہم معلوم دے، اوددے دلیل نہ ہم پہ دیر واضح انداز سرہ۔ هغه دا چہ نبی ﷺ خو صرف داسے نہ دی کری چہ اول ئے خپے وینخلی وی او بیائے روستو اودس پورہ کرمے وی، داد کوم ثائے نہ دوی ثابتوی ؟ بلکہ نبی ﷺ ہمیشہ دپارہ پہ ترتیب سرہ اودس کرمے، کما مر۔

فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا : كَيْفِيَّةُ الْمَسْحِ عَلَى الْخَفَيْنِ :

د مسح طریقہ داده چہ دوارہ لاسونہ بہ پہ یو خل پہ دواپو موزو باندے راکاری د

گوتو د طرفنه به شروع کوی او پندو طرفته به ئے بوخی۔ تقدیم تاخیر به نه راوی، دا ډیر اعلیٰ سنت او بهتره طریقه ده۔ او دا ددے حدیث د مغیره بن شعبه نه معلومه ده۔ چه دلته (فمسح علیهما) راغلی دے او (بدأ بالیمنی) ئے نه دی وئیلی۔ دا دلیل دے چه مسح په یوځل په دواړو لاسونو سره په دواړو موزو باندے شویده، لکه څنگه چه غوږونه مسح کوی۔ او دا ظاهر د سنت دے۔

اگر چه په یو لاس باندے دواړه موزے مسح کول هم جائز دی۔ خو ظاهر د موزو به مسح کوی نه باطن او لاندے طرف۔ لکه علی رضی الله عنه نه امام ابو داود نقل کوی (لو كان الدين بالرأى لكان أسفل الخف أولى بالمسح من أعلاه، لقد رأيت رسول الله ﷺ يمسح على ظاهر خفيه). و سیاتی فی الكتاب۔

او کوم روایت د ترمذی کنبے چه داسے راخی : چه نبی ﷺ په باطن الخف او ظاهر الخف مسح او کړه، نو هغه ضعیف السند او معلول او منقطع حدیث دے، کما قال الترمذی۔ او ابو داود هم ورته ضعیف وئیلے دے۔ وکذا فی التلخیص (١٥٩/١)۔

بیا دا حدیث **دلیل** دے چه مسح علی الخفین په آیت المائده نه ده منسوخ شوه ځکه غزوه تبوک آخری غزوه ده او د آیه المائده نه روستو ده۔ مسلم (١٣٣/١) کنب راخی : اعمش راوی فرمائی : قال ابراهيم : كان يعجبهم هذا الحديث لان اسلام جرير كان بعد نزول المائدة۔ امام نووی وائی : ددے عبارت مطلب دا دے چه سوره المائده کنب خوا امر راغلی دے په وینځلو د خپو باندے په اوداسه کنبے نو که اسلام د جریر مقدم وے په نزول د مائده باندے نو بیا به دا احتمال وے چه دده روایت کرده حدیث به منسوخ وی په آیت د مائده باندے۔ لیکن هر کله چه د جریر اسلام مؤخرو نو مونږ ته معلومه شوه چه د جریر حدیث معمول به دے او دا بیان دے د آیت چه مراد په آیت کنب هغه سرے دے چه موزه ئے نه وی لغو ستلی، نو سنت مخصص شو ددے آیت۔ انتهى۔

فَلَمَّا أَحَسَّ بِالنَّبِيِّ ﷺ : معنی داده : هر کله چه هغه معلومه کړه چه نبی ﷺ راغلو۔

فائده : مانځه کنبے په یو کار او خبره باندے پوهیدل د خشوع سره منافی نه دی

بلکہ دا دعمیق او ژوروزرونو کمال دے چه په خبره هم پوهیږي او مانځه ته هم متوجه وي، په خلاف د صوفیه ؤ نه چه کله په مانځه او درېږي نو په هېڅ خبره نه پوهیږي۔
ذَهَبَ يَتَأَخَّرُ، فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ : دا حدیث دلیل دے چه د بهر نه مونځ کونکي ته فتح ورکول جائز دی، بیا سوال داده چه څه وجه ده چه ابو بکر صدیق ؓ چه کله امامتی کوله نو نبی ﷺ ورته او فرمائیل : مه روستو کیږه هغه بیا هم روستو شو، او عبد الرحمن بن عوف ؓ روستو نشو، نو ددې وجه داده چه عبد الرحمن ؓ عمل کړیدې په دې خبره چه (الأمر فوق الأدب) او ابو بکر صدیق ؓ عمل کړیدې په دې قانون چه (الأدب فوق الأمر) نو عبد الرحمن ؓ په امر عمل او کړو، او ابو بکر ؓ په أدب عمل کړیدې ځکه چه د ابو بکر ؓ شان لوئی دے د أدب لحاظ زیات ساتی۔

۲- بله وجه داده چه ابو بکر صدیق ؓ په ابتداء د مانځه کښې وو، نو روستو کیدلو ضرر نه رسولو، او عبد الرحمن ؓ یو رکعت کړیدې او نبی ﷺ مسبوق شویدې نو که عبد الرحمن ؓ روستو شوی وې نو په خلقو به خلل راغلی وې چه نبی ﷺ به یو رکعت خپل پوره کوی او صحابه ؓ به ناست وي۔ او دا وجه ډیره مناسبه ښکاري۔

۶- **فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ النَّبِيُّ ﷺ :** دے نه معلومه شوه چه د یو شخص نه د امام سره یو رکعت اوشي، نو د هغه د اداء کولو دپاره به په هغه وخت کښې پاڅیږي، کله چه امام سلام او ګرځوي۔ لکه چه دا د امام شافعی ؒ مذهب هم دے چه مخکښې پاڅیدلو سره مونځ باطلیږي۔ په دې کښې سبقیت عن الامام راځي او دا جائز نه دے۔ د احنافو په نیز د سلام ګرځولو نه مخکښې پاڅیدل مکروه تحریمی دی، البته که په دې صورت کښې خوف وی چه که د امام د سلام انتظار او کړي نو بیا په ده باندې نمر راڅیږي نو مخکښې پاڅیدل جائز دی۔ لیکن دا مسئله د فقه حنفی په دلیل ده ځکه اگر چه نمر را اوڅیږي، نو هم ددې شخص مونځ نه باطلیږي لکه چه ددې تفصیل به په باب المواقیت کښې راشي ان شاء الله تعالی۔

۷- دے حدیث نه معلومه شوه چه که د جماعت دپاره په مستحب وخت کښې امام موجود نه وي او هغه ته په انتظار کولو کښې مستحب وخت فوت کیږي نو د امام د

اجازے نہ بغیر جماعت اودرول جائز دی۔ دلتہ عبد الرحمن بن عوفؓ د مستحب وخت پہ خاطر د نبی ﷺ د راتلو نہ مخکینے جماعت اودرول دے، دا ہلہ چہ دامام دراتگ پتہ نہ وی چہ کلہ راعی۔ اوکلہ چہ یو امام پہ خاص خائے کنبے وی، نو بیا دہغہ خبرول مستحب دی پہ وخت د مانخہ کنبے لکہ بلال بہ نبی ﷺ پسے ورتلو پس د اذان کولو نہ چہ یا رسول اللہ! د مونخ وخت پورہ شویدے۔

فَرَكْنَا الرُّكْعَةَ الَّتِي سَبَقَتْنَا : فائده : دلتہ دوی سترہ نہ دہ اودرولے خکہ چہ دوی مسبوق وو او: ہر مونخ کونکی باندے سترہ لازم دہ خو آیا **مَسْبُوق** بہ ئے اودروی اوکہ نہ؟۔۔۔۔۔ نو بعض معاصرین علماء وائی چہ امام سلام اوگر خوی نو مسبوق بہ خان تہ سترہ اودروی، یا بہ خان سترے تہ رسوی، یا دبل مونخ کونکی شاتہ بہ اودریپی۔ دوی پہ عموماًتو باندے استدلال کوی۔

حدیث کنبے دی (لا تصل الا الى ستره) نو سترہ پہ ہر مونخ کونکی ضروری دہ، اگرکہ مسبوق وی۔

۲ - ائمہ اربعہ فرمائی: مسبوق لہ د سترے حکم نشتہ، بلکہ دا بہ دامام تابع وی او پہ وسط الصلاة کنبے سترہ اودرول نشتہ، دا مکلف نہ دے پہ دے تکلف باندے چہ خان بہ ستنے تہ رسوی۔ یو دا حدیث دلیل دے چہ نبی کریم ﷺ پہ صحراء کنبے ولاپ دے پہ اول صف کنبے دے اومخے تہ ئے سترہ نشتہ وهو الظاهر۔

صرف ابن عمرؓ فرمائی: اوداد امام مالک مذهب ہم دے چہ کہ د مسجد ستنہ نزدے وہ نو یو قدم دوه قدمہ وړاندے کیدل پکار دی۔ کذا فی شرح الزرقانی علی مختصر الخلیل (۲۰۸/۱) والدین الخالص (۵۵۸/۳)۔

دویمہ مسئلہ : دامام سرہ چہ کوم مونخ لاندے شو آیا دا اولنے مونخ دے اوکہ آخرنے مونخ دے؟ مقتدی لہ خنگہ باقی مونخ پورہ کول پکار دی؟

۱ - نو احنافو مذهب دادے چہ دا **آخری** مونخ دے، نو چہ امام سلام اوگر خوی نو دا مقتدی بہ سبحان ہم وائی، نوکہ یو رکعت ترے شوم وو، نو اولنی دوه رکعتہ بہ ډک (قرأت سرہ) کوی او آخری بہ تش (بغیر قرأت نہ) کوی۔

٢- اود جمهورو په نیز دا **اول** سر دمانځه دے او کله چه تا دامام سره کوم رکعت لاندے کړو نو هغه ستا اول د مانځه شو، نو چه امام سلام وړوی نو ته به سبحانه اللهم نه وائے بلکه الحمد نه به شروع او کړے، او تش رکعت ستا دپاره ډک گرځی۔
 او په دے اختلاف باندے دا خبره مرتب ده چه بعض اوقاتو کښے به قعده کوی او کله به ئے نه کوی۔ مثلاً ما بنام مانځه کښے دے یو رکعت لاندے کړو نو د احنافو په نیز په دے یو رکعت کښے به سبحانه نه وائی، او چه امام په آخیره قعده کیناستلو نو دا ستا اوله قعده شوه بیا به د دوه رکعاتو مینځ کښے نه کښے، بلکه په آخیره کښے به قعده او کړے او سلام به او گرځوی۔ نو یوه قعده دے خپله شوه او یوه د امام سره شوه۔
 اود جمهورو په نیز دغه آخری قعده نه پس به دوه رکعتو کښے کښے نو ستا به درے قعده شی په ټول مانځه کښے۔

دا حدیث په ظاهر کښے د احنافو دلیل ښکاری، لیکن ددے نه دانه معلومیري چه دوی دا اول مونځ حساب کړیدے او که آخیر مونځ۔ بلکه صرف دا خبره ده چه مونځ نه کوم رکعت شوی وو هغه مونځ ادا کړو۔ دلائل به روستو راځی۔ په (ما ادرکتهم فصلوا وما فاتکم فاتموا) حدیث په باب الاذان کښ ان شاء الله راروان دی۔ خو دلته صرف د مسئلے خاکه ذهن کښے واچوه۔

الفصل الثانی - دویم فصل

٣- عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (أَنَّهُ رَخَّصَ لِلْمُسَافِرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمًا وَلَيْلَةً إِذَا تَطَهَّرَ فَلَيْسَ خُفْيَهُ أَنْ يَمْسَحَ عَلَيْهِمَا) رَوَاهُ الْأَثَرُمُ فِي سُنَنِهِ وَابْنُ خُرَيْمَةَ وَالِدَّارِ قُطَنِيٌّ. وَقَالَ الْخَطَّابِيُّ: هُوَ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ هَكَذَا فِي الْمُتَّقَى.

ترجمه: ابو بکره نه روایت دے چه نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د مسافر دپاره درے ورځے او شپه اود مقیم دپاره یو ورځ او شپه په موزو باندے د مسح کولو اجازت ورکړیدے، کله چه دوی

موزم د اودس کولو نه پس اچولے وی (اثرم، ابن خزیمه، دارقطنی) او عَظَابِي وائی : دا حدیث د اسناد له مخه صحیح دے او په منتقی کښه هم (چه د ابن تیمیه کتاب دے) دغسے دی۔

تشریح : رَخَّصَ لِلْمُسَافِرِ : ۱ - **فائده :** رخصت عام دے کله به ضروری وی او کله به ضروری نه وی، په سفر کښه قصر کول په مانځه کښ ضروری دی او موزو باندے مسح کول ضروری نه دی۔

مسئله : په موزو باندے مسح کول افضل دی او که خپه وينخل افضل دی ؟ په دے کښه درے اقوال دی :

۱ - **اول قول :** دادے چه مسح افضل ده ځکه نبی ﷺ اکثر اوقاتو کښه مسح کړېده، او داد الله تعالیٰ رخصت دے، قبلول ئه پکار دی، اوروستو حدیث کښه امر راغله دے۔ وهو مذهب الشعبی والحکم وحماد۔

۲ - **قول ثانی :** دادے چه وينخل افضل دی ځکه دا عزیمت دے، والعمل بالعزيمة اولی من الرخصة۔ دا قول د شوافعو دے، او دا حدیث ئه دلیل دے۔ وذهب الہ عمر بن الخطابؓ وابن عمرؓ و ابو ایوب الانصاری رضی الله عنهم۔ نووی (۱۳۳/۱)۔

۳ - **قول ثالث :** دادے چه موقع او محل ته کتل پکار دی۔ که په شيعه گانو باطل پرستو دارنگه مسح نه منونکو باندے رد کول غرض وی یا تعلیم غرض وی نو مسح افضل ده، او که داسه نه وی نو د خپو وينخل افضل دی۔

اِذَا تَطَهَّرَ فَلَبَسَ خُفَّيْهِ اَنْ يَمْسَحَ عَلَيْهِمَا : دا حدیث دلیل دے چه موزم به د پوره اودس کولو نه پس اچوی، او طهارة کامله مخکښه ضروری شرط دے۔ نبی ﷺ شرط کړېدے۔ اود احنافو مذهب ضعیف دے، چه اشتراط باندے قائل نه دی۔ عجیبه خبره داده چه کومه شے رسول الله ﷺ نه وی شرط کړې۔ لکه مذکوره اجتهدی شرطونه۔ نو هغه دوی شرط کړی دی او کوم شے چه رسول الله ﷺ خپله قولاً او عملاً شرط کړېدے نو هغه دوی شرط نه گڼی !۔

هَكَذَا فِي الْمُنتَقَى : داد نیل اوطار د شوکانی د شرح متن دے چه د شیخ الاسلام

بن تیمیہؒ نیکہ لیکلے دیے د هغه نوم دیے (مجد الدین ابو البرکات عبد السلام بن عبد الله بن أبی القاسم المعروف بابن تیمیہ) اودا کتاب المنتقى د هغه په سند نه دیے نقل بلکه د بخاری، مسلم، ترمذی وغیره محدثینو د کتابونو نه ئے نقل کړی دیے لکه د مشکاه پشان۔

درجة الحديث : أخرجه ابن ماجة (۵۵۶) الى قوله وللمقيم يوما وليلة والدارقطني في السنن (۱۹۴/۱) رقم (۱۱) والحديث صحيح ان شاء الله لانه في ابن خزيمة (۹۵/۱) قال ابو حاتم صحيح وهو في موازد الظمان (۱۸۴) ايضا وصححه الحافظ العسقلاني في التلخيص (۱۵۷/۱)۔

۴ - وَعَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَسَّالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا إِذَا كُنَّا سَفَرًا أَنْ لَا نَنْزِعَ خِفَافَنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ إِلَّا مِنْ جَنَابَةٍ، وَلَكِنْ مِنْ غَائِطٍ وَبَوْلٍ وَنَوْمٍ. زَوَّاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ.

ترجمه : صفوان بن عسالؒ فرمائی : هرکله چه به مونږ په سفر کښه وو نو رسول الله ﷺ به مونږ ته حکم کولو چه درې ورځو او درې شپو پورې د تشو او ډکو متياز او خوب په وجه موزې اونه باسو، البته د جنابت د غسل په وجه به ئے اوباسو۔ (ترمذی، نسائی)۔

تشریح : غلطه مسئله : په اميانو کښه مشهوره ده چه کله دیے موزې واچوله نو د موزې د مسح موده به پوره کوی۔ دا غلطه ده ځکه د شریعت مقصد په مسح د موزو کښه آسانی ده او په دیے مسئله کښه تکلیف دیے۔

۲ - مسئله : د موزې په ویستلو اودس ماتېږي اوکه نه ؟

- ۱ - اول قول دادیے چه مسح به راگرځوی، یعنی خپه به وینځی۔ وهو قول الحنفية۔
- ۲ - ائمه وائی : که یوه موزه یا دواړه موزې ئے اوویستلے نو دوباره به اودس کوی او بیا به ابتداء د مسح کوی۔

۳ - د حسن بصریؒ امام احمدؒ، طاؤسؒ، ابراهیم نخعیؒ او جمهورو علماؤ قول دادیے

چه په ويستلو د موزو سره په انسان باندې اودس او خپه وينخل ضروری نه دی، او اودس مات نه دی۔ او دا مذهب د امام بخاریؒ او ابن تیمیہؒ او ابن حزم ظاهريؒ هم دی۔ (کما قال شيخ الاسلام ابن تیمیة فی الاختيارات العلمية ص (۱۵) او داراجح قول دی۔

د مخکنو قولینو دپاره دلیل نشته، سیوا د دلیل عقلی او قیاس نه چه هر کله په موزه باندې مسح اوشوه، او بیا موزه ويستلی شوه نو خپو ته بیرته نجاست حکمی را واپس شو چه د هغه حکم وينخل وو، لیکن موزه د وينخلو نه مانع وو اوس مانع لرې شو نو وينخل د خپو ضروری دی۔

د جمهورو دلیل حدیث د علی بن ابی طالبؓ دی۔ أخرجه الطحاوی (۷۰/۱) والبيهقي (۲۸۷/۱) باسناد صحيح۔ چه ده بول او کړل بیا ئې اودس او کړو او په نعلینو ئې مسح او کړه، بیا مسجد ته دا خل شو او هغه ئې ويستلی او مونځ ئې او کړو، امامتی ئې او کړه۔

نوعلی بن ابی طالبؓ د صحابهؓ او تابعینوؓ په مخکې نعلین ويستلی دی او بیا ئې امامتی او کړه او هیڅ صحابی او تابعی پرې رد اونه کړو چه بیا اودس او کړه۔

۲ - دویم دلیل : صحیح قیاس دی، چه یو شخص په سر مسح او کړی بیا سر او خړو، نو په ده باندې اودس راگرځول یا دوباره سر مسح کول نشته، عند الجمهور۔ نو دغه شان د موزې او پگړۍ ويستلو په وجه هم اودس نه ماتېږي۔ اونه لازمېږي۔

او کوم حدیث کښې چه د اعاده د غسل القدمین راغلي ده کما فی البیهقي (۲۸۹/۱) وابن ابی شیبہ (۱۸۷/۱) نو هغه ضعیف روایت دی یزید بن عبد الرحمن الدالانی صدوق یخطی کثیرا مدلس راوی دی۔ او عنعنې کړېده، او دارنگه منقطع هم دی۔ نو قابل د استدلال نه دی۔ او دغه شان بل روایت ئې هم د مغیره بن شعبهؓ نه نقل کړېده په هغه کښې (مالم یخلع) لفظ دی۔ لیکن هغه هم ضعیف السند روایت دی، د عمر بن رديح په وجه چه دا ضعیف راوی دی۔ او دا لفظ د (مالم یخلع) په کښې زیادت منکره دی۔ هیڅ شاهد نه لری، صرف دې ضعیف راوی ذکر کړېده۔

۲ - او که دا صحیح هم شی نو په دې کښې تاویل هم ممکن دی، چه د (مالم یخلع)

معنی دادہ چہ مسح پہ موزو بانندے تر نہ ویستلو پورے جائز دہ، خو چہ کله موزے اویاسی اوپے اودسہ شی نو بیا پرے مسح نہ دہ جائز ترخو چہ اودس اونہ کری۔
دہے مسئلے تفصیل پہ (المحلی : ۳۳۸/۱) او فتاوی الدین الخالص (۳۶۰/۲) کنبے اوکورے۔

بلہ مسئلہ : دا موزے بیرتہ اچولے شی کہ نہ ؟ پہ دے کنبے دوه قولہ دی :

۱ - اول قول دادے چہ نہ بہ ئے اچوی ٹکھ پہ دے حدیث الباب کنبے دی (ان لا تنزع خفافنا) یعنی اگر کہ ستا اودس بر حال دے لیکن چہ موزے دے اوویستلے نو بیا بہ ئے نہ اچوی۔

۲ - دویم قول دادے چہ ویستل ننویستل دواپہ جائز دی، ٹکھ ددہ خپے پاکے دی اود (ان لا تنزع) معنی دادہ چہ مونر لہ رسول اللہ ﷺ دومرہ مقدار اجازت اورخصت راکریدے یعنی درے ورٹے درے شپے د مسافر دپارہ اویوہ ورغ اویوہ شپہ د مقیم دپارہ۔ او دامطلب نہ دے چہ دمودے ختمیدلو نہ مخکنبے بہ موزے نہ اویاسو، ٹکھ دا خوبیا حرج جورپری، اوموزے د آسانتیا دپارہ وی، هرکله چہ ویستل جواز لری نو نہ ویستل ہم جواز لری۔

پہ دے حدیث کنبے خلورم شرط د موزے ذکر دے چہ پہ حدث اصغر کنبے بہ پہ موزہ مسح کولے شی اوپہ حدث اکبر کنبے مسح کول جائز نہ دی۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی والنسائی : ترمذی وائی : دا حدیث حسن دے، امام بخاری نہ نقل کوی چہ دا اصح حدیث دے، وصححه ابن خزیمہ والخطابی۔ واسناد ابن خزیمہ حسن (۹۸/۱) وقال الشیخ الالبانی فی صحیح سنن الترمذی رقم (۹۶۱) سندہ حسن وقال الشیخ رمضان اسنادہ صحیح اخرجه الشافعی فی الام (۳۴/۱-۳۵) واحمد فی المسند (۲۳۹/۴-۲۴۰) والترمذی (۹۶) وقال حدیث حسن صحیح۔

۵ - وَعَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : وَضَأْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ فَمَسَحَ أَعْلَى الْخُفِّ وَأَسْفَلَهُ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه . وَقَالَ

التِّرْمِذِيُّ : هَذَا حَدِيثٌ مَعْلُومٌ . وَسَأَلْتُ مُحَمَّدًا وَأَبَا زُرْعَةَ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ فَقَالَا : لَيْسَ بِصَحِيحٍ . وَكَذَا ضَعَّفَهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : مغیرہ بن شعبہؓ فرمائی : ما غزوه تبوك كنبه نبي ﷺ ته اوبه اچولے او هغه اودس كولو، نو هغوى د موزے بره او خكته طرف باندے مسح اوكره - (ابوداود، ابن ماجه) امام ترمذی فرمائی : دا حدیث معلول دے، ما ددے حدیث باره كنبه ابو زرعة او امام بخاری نه تپوس او كړو، نو دواړو اووئیل چه دا حدیث صحیح نه دے. دغسے امام ابوداود هم دے حدیث ته ضعیف وئیلے دے). او وجه ئے دا بیان كړیده چه پدے روایت كنبش ثور راوی دا حدیث درجاء بن حیوه نه ندے اوریدلے نو روایت كنبش انقطاع راغله. وضعفه احمد وقال نعیم بن حماد اضر بوا علی هذا الحديث انظر التلخیص الحییر (۱۵۹/۱) تفصیلا.

تشریح : فَمَسَحْ أَعْلَى الْخُفِّ وَأَسْفَلَهُ : ۱ - د جمهورو په نیز مسح په بره طرف د موزو باندے ده، او لاندے طرف باندے مسح نشته، ځكه حرج دے او مقصود په مسح كنبے آسانی ده. بلكه جمهور وائی : كه صرف په لاندے طرف باندے ئے په مسح كنبے اكتفاء او كړه نو دا ماسح (مسح كونكې) نه دے. او اعاده د مسح ضروری ده. لكه دا قول د امام مالك او مشهور قول د امام شافعی دے. او احناف وائی : د درې گوتو په مقدار باندے مسح ضروری ده په ظاهر د موزه باندے. امام احمد فرمائی : اكثر الخف باندے مسح ضروری ده. امام زهري او شافعی نه يو روایت دے چه صرف اكتفاء په لاندے طرف هم جائز ده. دا حدیث هغه چا دپاره دلیل دے چه لاندے باندے دواړو طرفونو باندے مسح كول جائز گنړی، لكه شوافع ليكن دا حدیث ضعیف السند دے، لكه مخكینے تیر شو، لكه صاحب المشكاة پرې هم جرح نقل كړیده. نو سنت داده چه بره طرف باندے مسح او كړې شی او د باطن الخف په باره كنبے مسح د نبي ﷺ نه په صحیح حدیث كنبے نه ده ثابت. نو لاندے طرف د موزه باندے مسح كول سنت نشو.

۶ - وَعَنْهُ أَنَّهُ قَالَ : رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَيْنِ عَلَى

ظَاهِرِهِمَا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

ترجمہ : مغیرہ بن شعبہؓ فرمائی : ما نبی ﷺ اولیدلو چہ د موزوپہ پورته طرف باندے ئے مسح کولہ ۔ (ترمذی، ابوداود)۔

تشریح : دا حدیث صریح دلیل دے چہ رسول اللہ ﷺ نہ مسح د موزوپہ ظاہر باندے ثابت دہ۔ نو دا حدیث دلیل دے پہ ضعف د مخکنی روایت باندے چہ پہ ہغے کنبے د موزوپہ لاندے باندے دواہ طرفونو باندے د مسح ذکر دے۔ اودامونہ پہ تنوع د عبادت باندے نشو حمل کولے ٹککہ چہ مخکنی روایت ضعیف جدّا او معلول دے، اودا حدیث صحیح دے۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی وقال حدیث حسن ورواہ ابوداود وقال الحافظ فی التلخیص : إسناده صحيح وصححه الالبانی فی صحيح السنن رقم (۱۶۱)۔

۷ - وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ قَالَ : تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ وَمَسَحَ عَلَى الْجَوْرَبَيْنِ وَالنَّعْلَيْنِ .
رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه.

ترجمہ : مغیرہ بن شعبہؓ فرمائی : نبی ﷺ اودس اوکرو، اوپہ جورابو او خپلو باندے ئے مسح اوکرو۔ (احمد، ابوداود، ترمذی، ابن ماجہ)۔

تشریح : تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ وَمَسَحَ عَلَى الْجَوْرَبَيْنِ وَالنَّعْلَيْنِ :

فائدہ : د نبی ﷺ د نعلینو (خپلو) دپارہ دوه تسمے وے چہ پہ یو کنبے بہ ئے غتہ گوته ورکولہ اوپہ بل کنبے بہ ئے باقی گوته راگیرے وے نو ہغہ د خپلو او چپروپشان وے، اودپنرو معنی صحیح نہ دہ ٹککہ د نبی ﷺ ہغہ شان پنرے نہ وے کومے چہ مروجے دی، بلکہ نعلین خپلو او چپروته وائی۔ اولتہ اصل کنبے مسح پہ جورین شویده د چپرو دپاسہ، اوپہ نعلین باندے جدا مسح نہ دہ کرے (کما قال الخطابی والطحاوی)۔

رفع العینین الی مسئلة المسح علی الجوربین

پہ مسح د جورابو کنبے اختلاف د علماؤ دے :

۱ - امام ابو حنیفہؒ نہ دوہ رائے نقل دی، اول دا چہ : مسح پہ جورابو باندے نہ دہ جائز، مگر کلہ چہ مجلدين یا منعلین وی۔ او دا قول د امام شافعیؒ ہم دے۔ دے فرمائی جوربین بہ ثخنین وی چہ پہ ہغے کنبے بہ مزل کول ممکن وی۔ یا خرمنے والا بہ وی۔ خرمن ئے خاص کرہ ددوہ وجونہ (۱) اولہ وجہ دادہ چہ دا خرمنے والا وی نو او بہ نہ جذب کوی، ولے کہ او بہ جذب کپی نو بیا جمع پہ ما بین د مسح او غسل کنبے راخی او دا ناجائز دہ۔ (لیکن مونہ وایو : پہ دے باندے خہ دلیل دے چہ جمع بین الغسل والمسح ناجائز دہ، ہیخ دلیل نشتہ، دارنگہ دا خو داسے پورہ غسل نہ دے چہ تولہ خپہ لمدہ شی بلکہ لگے او بہ دے اور سیرپی ہیخ باک نہ لری، شریعت معاف کپیدے (۲) دویمہ وجہ دادہ : چہ عام احادیث پہ مسح د خفین (موزو) کنبے راغلی دی، او ہغہ د خرمنے نہ جو رہے وی، نو کہ جورابہ د خفین مماثلہ شوہ نو مسح بہ جائز وی لکہ چہ مجلدين شی نو د موزے سرہ مشابہ شوہ۔ او کہ چرے د خفین سرہ مماثل نشوہ نو مسح بیا جائز نہ دہ، ٹککہ پہ دے باب کنبے صحیح حدیث نہ دے ثابت۔ او د خفین پشان گنہ احادیث ہم پہ کنبے نشتہ۔ لہذا ددے مسح بہ مشروط وی پہ شرط د تجلید یا تنعیل باندے۔

۲ - دویم روایت د امام ابو حنیفہؒ نہ اباحت مطلقا دے، چہ پہ جورابو باندے مسح جائز دہ اور جوع ئے کپیدہ قول د صاحبینو تہ۔ اور جوع ئے دلالت کوی پہ عدم اشتراط التجلید والتنعیل باندے۔ لکہ ہدایہ (۱/۲۴۴) کنبے دی (وعنه انه رجع الى قولهما وعليه الفتوى)۔

سنن ترمذی نسخہ د احمد شاکر کنبے دی او نسخہ د البانی کنبں ہم رانہل شویدی (۳۱/۱) سمعت ابا مقاتل السمرقندی يقول : دخلت على ابي حنيفة في مرضه الذي مات فيه فدعا بماء فتوضأ وعليه جوربان فمسح عليهما ثم قال فعلت اليوم شيئا لم اكن افعله، مسحت على الجوربين وهما غير منعلين (و في البدائع والصنائع : ۲/۱) : فعلت ما كنت منعت عنه۔

ابو مقاتل السمرقندی وائی زہ ابو حنیفہ تہ ور غلم پہ ہغہ بیمارئ کنبں چہ پکنبں وفات شو نو د مرگ نہ درے ورغے مخکنبے ئے جورابے طلب کرے او مسح ئے پرے او کرہ او وے وئیل : چہ نن ما ہغہ خہ باندے عمل او کرو کوم نہ چہ مخکنبے ما منع کولہ۔

۲ - صاحبین وائی : مسح علی الجوربین جائز دہ خو پہ ہغہ جورابو باندے چہ پہ غیر د ترلو نہ خپو نہ راتاؤ وی، او ثخنین (مضبوطے) وی۔ او دا قول دامام مالک او شافعی او اسحق او ابن المبارک ہم دے لکہ امام ترمذی ذکر کری دی۔

لیکن دا قید ہیخ حدیث کنبے نہ دے راغلی، دا قید اجتہادی دے، او ہیخ دلیل پرے نہ د حدیث نہ شتہ او نہ د کوم صحابی دا اثر نہ او نہ د قیاس صحیح نہ۔ لکہ پہ تجلید قید باندے چہ خہ دلیل نشتہ۔ او کیدے شی چہ ددے علماء کرامو پہ دے قید کنبے مقصد دا وی چہ دومرہ نری نہ وی چہ خپہ پہ کنبے بنکاری چہ بیا مسح پہ خپو رانشی کوم چہ د شیعہ گانو مذهب دے، نو د مخالفت د شیعہ گانو دپارہ ئے دا قید لگولے دے۔
حکہ شیعہ گان پہ خپو مسح کوی خپے نہ وینخی۔

لکہ ددے تردید علامہ محمود مطرحی پہ تحقیق المجموع شرح المہذب (۵۶۴/۱) کنبے کریدے چہ دا بے دلیلہ قید دے۔

شیخ ابن الہمام پہ فتح القدیر شرح الہدایہ (۱۳۹/۱) کنبں د نعلین د قید تردید کوی وائی : فتخصیص الجواز بوجود النعل حیث قد قصر للدلیل اعنی الحدیث والدلالة عن مقتضاه بغیر سبب فلذا رجع الامام الی قولهما وعلیه الفتوی۔ یعنی مسح د جورابو سرہ دا قید لگول چہ منعلین (یا مجلدين وغیرہ) پہ وی دا خو حدیث د خپلے تقاضا نہ بتدول دی بغیر د خہ سبب نہ۔ نو حکہ امام ابو حنیفہ د صاحبینو قول تہ رجوع او کرہ۔ او پہ ہمدے جواز باندے فتوی دہ۔

۳ - دریم قول : دامام ابن حرم او محدثینو او امام احمد (بروایہ ابن المنذر) او شیخ الاسلام ابن تیمیہ دے : ہغہ دا چہ پہ جورابو باندے مسح مطلقا جائز دہ، بلکہ ہر ہغہ شے چہ عرف او لغت کنبے ورتہ جورب وائی پہ ہغے باندے مسح کیدے شی۔

تعریف الجورب : جورب پہ لغت کنبے خہ تہ وائی ؟ نو علامہ عینی او سجد الدین

فیروز آبادی، علامہ حلبی، علامہ ابو بکر ابن العربی، شیخ الاسلام بن تیمیہ، او امام ابن حزم ظاہری پہ نیز د جورابو تعریف عام دے، برابرہ خبرہ ده که دوری نه جورپے وی، اوکه دوینستو، یاد تارونو نه جورپے وی، خو چه دانسان خپه دیخنی یا دگرمی یا دگرد او غبار نه ساتی دیته جورب وائی۔ او همدا مقصد په موجوده نیلون وغیره جورابو کنبه هم شته نو په دے باندے مسح کول مطلقا جائز دی۔ او دا تعریف د صحابی ابو مسعود الأنصاری رضی الله عنه د عمل او دانس بن مالک د قول نه معلومیری، لکه مصنف عبد الرزاق (۹۹/۱) رقم (۷۷۴) او تحفة الأجودى (۳۴۵/۱) (وسنده صحیح) کنبه دی چه ده به په هغه جورابو مسح کوله کوم چه دوینستو او ویری نه جورپے وے۔

الأسماء والکنی (۱۸۱/۱) للدولابی کنبه دانس بن مالک قول او عمل ذکر دے لکه لږ روستو راروان دے چه هغه دوری جورابو ته موزے وئیلی دی۔

او کوم علماؤ چه د جورب دا تعریف کړیدے چه جورب فقط د خرمنه نه جورپیری، لکه طیبی او شوکانی او عبد الحق دهلوی چه کړیدے نو په دے باندے هیخ دلیل نشته۔ بلکه عام اهل لغت خصوصا صحابی د افهم کړیدے چه جورب هغه شی ته وائی چه د خپه نه راتاؤ وی، او د خپه حفاظت کوی، دیخنی او گرمی یا غبار نه ئه ساتی۔

۲- دارنگه مقصد او علت د مسح د جورابو په شریعت کنبه آسانی پیدا کول دی په امت باندے، اوکه مونږ دا قیدونه د ثخانت او تجلید او تعیل اولگوو نو په دے کنبه په امت باندے حرج جورپیری، چه دا د مسح د مقصود نه خلاف دے۔ دا وجه ده چه علامه شیخ الاسلام ابن تیمیہ په مجموع الفتاوی (۲۱۳/۲۱) کنبه فرمائی: خرمن ضروری گنډل دا علت مؤثره نه دے، او دا په حکم د مسح کنبه خه تغیر نه پیدا کوی، ځکه چه فرق بین المجلد وغير المجلد کنبه دادے چه یو ډیر وخته پورے باقی وی او بل زر ختمیری، او دا فرق په جواز او عدم جواز د مسح کنبه مؤثر نه دے۔

(کذا فی التحفة: ۱/۱۰۴)۔ بلکه کوم حکم چه د موزے دے هغه د جورب هم دے په باب د مسح کنبه او دا قیدونه شریعت نه دی لگولی نو مونږ ول په ځان باندے سختی راولو؟ لیکن که موجوده نیلون وغیره جورابو ته اوکتله شی نو د اخافو علماؤ په نیز پدے

باندے مسح جائز کیدل پکار دی ٹکک چہ د امام ابو حنیفہ رجوع صاحبینو ته شوه او صاحبین د ثخانت قید لگوی اود ثخانت معنی شرح وقایه دا کړیده چہ په غیر د ترلو نه په خپه پورے ټینگیری اودا خبره بعینه پدے نن صیا مروجہ جور ابو کنبے گنہ نشته څه؟ لږ فکر او کړه!

دلائل د جواز المسح على الجوربين :

په دے باره کنبے څلور احادیث راغلی دی :

۱- **اول دلیل :** امام احمد په مستند (۲۷۷/۵) او ابو داود په سنن کنبے او حاکم په مستدرک (۱۶۹/۱) کنبے راوپریدے۔ وقال : صحيح على شرط مسلم ووافقه الذهبي د ثوبان رضی الله عنه روایت دے (قال بعث رسول الله ﷺ سرية فأصابهم البرد، فلما قدموا على النبي ﷺ شكوا اليه ما أصابهم من البرد، فأمرهم النبي ﷺ أن يمسحوا على العصائب والتسابعين)۔

(نبي ﷺ يوه فوجی دسته اوليگلہ نو هغه چہ واپس راغله نو نبي ﷺ ته د یخنی شکایت اوکړو، نبي ﷺ ورته حکم اوکړو چہ په پټکو او جور ابو باندے مسح کوي)۔ په دے روایت باندے **اعتراض** دے : چہ دا منقطع دے په مابین د راشد بن سعد او ثوبان کنبے لکه دا خبره امام احمد کړیده چہ راشد د ثوبان نه سماع نه ده کړے (کما فی جامع التحصيل : ۱۷۴ للعلائی)۔

۱- **جواب :** امام بخاری په التاريخ الكبير (۲۹۲/۳) کنبے فرمائی : دراشد سماع د ثوبان نه ثابت ده، نو امام بخاری عارف دے په سماع باندے۔

۲- **جواب :** امام مسلم په مقدمه (۳۲) کنبے فرمائی : چہ په صحت د حدیث کنبے په مابین دراوی او مروی عنه کنبے صرف امکان د ملاقات شرط دے، یعنی معاصرت ضروری دے، او بالفعل د ملاقات او سماع قید لگول صحیح نه دی۔ اود دوی دواړو معاصرت شته دے، امکان د لقاء شته دے۔ او راشد د معاویه په جنگ صفین کنبے شریک وو کوم چہ په سنه (۳۲) ه کنبے وو۔ اود ثوبان وفات په سنه (۵۴) ه کنبے شویدے۔ نو معلومه شوه چہ حدیث مذکور متصل دے۔ او انقطاع په کنبے نشته، اودا د امام مسلم

پہ شرط ہم صحیح دے۔ نو تول رجال ثقات دی، سیوا دراشد نہ چہ دا ثقہ کثیر الارسال دے، عنعنہ ئے کپیدہ لیکن مدلس نہ دے، عنعنہ ئے مقبولہ دہ۔

دا وجہ دہ چہ د امام بخاریؒ پہ رجالو کنبے دے، علی بن المدینیؒ فرمائی: دا ماتہ د مکحول نہ ڍیر غورہ دے، امام احمد بن حنبلؒ فرمائی: لا بأس به۔ امام یحییٰ بن معینؒ فرمائی: ثقہ دے، امام یحییٰ بن سعید القطانؒ فرمائی: ثقہ دے۔ امام ابن ابی حاتمؒ او امام ابن سعدؒ ورتہ ثقہ وئیلی دی۔ نو روایت صحیح او سالم دے، او کوم علماؤ چہ ورتہ ضعیف وئیلے دے نو ہغہ د ارسال پہ وجہ لیکن اکثر علماؤ ددہ حدیث تہ حسن او صحیح وئیلے دے۔

۲- **دویم اعتراض:** تساخین صرف موزو تہ وائی، نہ جورابو بہ۔ کما فی النہایۃ ولسان العرب۔

جواب: عون المعبود (۵۶/۱) او بلوغ الأمانی شرح مسند احمد الشیبانی (۳۸/۲) کنبے ابن رسلانؒ فرمائی: اصل ذلك كل ما یسخن به القدم من خف او جورب ونحوهما۔ (نو تساخین موزو او جورابو دواہ تہ وائی، یو پورے خاص کول دلغت خلاف دی، ہرکنہ چہ تساخین عام شو، جورابو تہ ہم شامل شو نو مسح پرے سنت شوہ۔

۲- **دویم دلیل:** ابو داود (۲۱/۱) ترمذی (۱۲/۱) ابن ماجہ (۴۲/۱) السنن الکبریٰ (۲۸۳/۱) امام ترمذیؒ فرمائی: دا حدیث حسن صحیح دے۔

عن هزیرل بن شرحبیل عن المغیرۃ بن شعبۃ قال: ان رسول اللہ ﷺ توضأ ومسح علی الجورتین والنعلین۔

پہ دے حدیث کنبے ہم مسح د جوربین شویدہ۔ دے روایت تول رجال ثقات دی، کما فی فتاویٰ الدین الخالص (۳۳۸/۲) پہ تہذیب السنن (۱۲۴/۱) کنبے علامہ عبد اللہ بن عبد القادر التلیدیؒ فرمائی: سندہ صحیح ورجالہ ثقات، وقد صححه ابن حزم وابن دقین العید وجماعة من الغابرين واللاحقين. وقد اعل الحديث جماعة من الحفاظ بما لا یقدح الخ فانہ حدیث مستقل لاینافی حدیث المسح علی الخفین ولا یخالفہ کما قد توہمه من ضعفہ۔

۲- شیخ البانیؒ فرمائی: دا صحیح حدیث دے، ہیخ عیب پہ کنبے نشتہ آہ۔

صحیح سنن الترمذی (۹۹)۔

دا حدیث صحیح دے، خو بعض علماؤ پرے اعتراض کریدے۔ لکہ امام ابو داؤد فرمائی: دا روایت شاذ دے، عبد الرحمن بن مہدی بہ دا حدیث نہ بیانولو۔ وجہ دادہ چہ د مغیرہ بن شعبہ نہ پہ موزو بانندے مسح نقل کیڑی۔ او صرف ہزیل بن شرحبیل پہ جورینو بانندے مسح نقل کوی۔ نو دا روایت شاذ دے۔ د نور و روایاتو خلاف دے۔

جواب: دا ہیخ عیب نہ دے، لکہ علامہ أحمد شاکر پہ شرح د ترمذی کنبے فرمائی: چہ د مغیرہ بن شعبہ ډیر شاگردان دی، نو بعضے شاگردان مسح علی الخفين نقل کوی۔ او هغه جدا حدیث دے۔ او بعضے شاگردان۔ لکہ ہزیل بن شرحبیل۔ مسح علی الجورین ذکر کوی۔ اودا جدا حدیث دے۔ یو دبل منافی نہ دے۔ او پہ یو روایت کنبے مخالفت نشته۔ بلکه روایتونہ جدا جدا دی۔ لکہ بعضے راویان د مغیرہ نہ پہ عمامہ بانندے مسح ذکر کوی، بعضے مسح علی الخفين ذکر کوی۔ نو هغه کنبے هم عیب نشته۔ او شدوذ خو هله راخی چہ کله یو راوی نفی کولے او بل اثبات۔ نو یو بہ دبل مخالف وے۔ او دلته داسے نہ ده بلکه دا دوه حدیثونہ دی۔

کذا فی المرقات شرح المشکاۃ (۲/۲۲۳) طبع بیروت۔

شیخ البانی فرمائی: دا علت قاده نہ دے ٹککہ چہ دا زیادت د ثقہ دے، او زیادت د ثقہ مقبول دے۔ او دا جدا واقعہ ده، لکہ دا خبرہ ابن دقیق العید هم کریدہ۔

قال الشيخ (ابن دقیق) ومن یصححه یعمد بعد تعدیل ابی قیس علی کونه لیس مخالفا لروایة الجمهور مخالفة معارضة بل هو امر زائد علی ما رووه ولا یعارضه ولا سیما وهو طریق مستقل لم یشارک المشهورات فی سندھا۔ انتهى کذا فی نصب الراية (۱/۱۸۵) و ارواء الغلیل (۱/۱۳۷)۔ نو پہ عام اوقاتو کنبے ئے مسح علی الخفين کریدہ، او پہ دے مقام کنبے ئے مسح علی الجورین کریدہ۔ او منافات او مخالفت بہ هله وے چہ مسح علی الخفين حدیث کنبے داسے الفاظ وے چہ (مسح علی الخفين دون الجورین) او دلته خو داسے نشته۔ بلکه دیتہ تنوع فی العبادات وائی لکہ رفع الیدین تراوگو او غورونو پورے، او طریقہ د آذان او تشهد اود صلاة الکسوف او تشهد مختلف طریقے او الفاظ۔ نو تعارض

نشتہ بلکہ دا انواع العبادات دی۔ راجع لتصحیح الحدیث الی المحلی (۳۲۲/۱) وصحیح ابن حبان بتحقیق شعیب الارنؤوط رقم (۱۳۳۸) والسنن الکبریٰ مع الجوهر النقی (۲۸۵/۱) و توضیح الاحکام (۲۵۲/۱)۔

۳- دریم دلیل : حدیث دأبو موسی الأشعریؒ دے :

عن الضحاك بن عبد الرحمن بن شوزب عن أبي موسى الأشعري رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ توضأ ومسح على الجوربين والنعلين. أخرجه ابن ماجه (۵۶۰/۱) رقم (۵۶۰)۔

دے حدیث رجال الاسناد تول ثقات دی، سیواد عیسیٰ بن سنان الحنفی الفلستانی نہ چہ دہ تہ امام احمدؒ او ابن معینؒ ضعیف وئیلے دے۔ لیکن ابن حجرؒ پہ التقرب کنبے فرمائی : دا راوی لین الحدیث دے۔ او ابن حبان ورتہ ثقہ وئیلی دی، نو دے راوی ضعف محتمل دے (کما فی فتاویٰ الدین الخالص : ۳۲۹/۲) لیکن علامہ احمد شاکر پہ مقدمہ د المسح علی الجوربین ص (۱۲) کنبے فرمائی : دا قسم ضعف احتمالی دے او داسے راوی حدیث حسن تہ ڀیر نزد دے وی پہ نسبت سرہ ضعف تہ۔ خصوصاً دا چہ امام بخاریؒ دے حدیث نہ سکوت کړیدے۔ نو کہ د امام بخاریؒ پہ نیز دا ضعیف وے نو ضرور بہ ئے بیان کړے وے، لکہ داد هغه عادت دے۔ اوسکوت د هغه دلیل د قوت او صحت دے دے۔ علامہ خزر جیؒ فرمائی چہ عیسیٰ راوی ابن معینؒ ثقہ گنرلے دے پہ روایت د یعقوب ابن ابی شیبہ کنبے (خلاصۃ تہذیب تہذیب الکمال ص : ۳۰۲۔ رقم (۵۵۶۶)۔

خلاصہ : دا چہ دا حدیث صحیح دے لکہ شیخ البانیؒ پہ صحیح ابن ماجہ (۹۱/۱) رقم (۴۵۴) او صحیح سنن ابی داود رقم (۱۴۸) کنبے ہم ورتہ صحیح وئیلے دے۔ اگرچہ احتمال د ضعف پہ کنبے شتہ، خو هغه قوی احتمال نہ دے، اوسکوت د امام بخاریؒ دلیل د صحت دے حدیث دے۔ او دے حدیث نور شواہد ہم شتہ نو دا حدیث حسن او یا صحیح درجہ کنبے دے۔ او پہ جور ابو باندے مسح پہ کنبے ذکر دہ پہ غیر د خہ قید او شرط نہ۔

اعتراض : بعضے علماء وائی : ضحاك راوی دأبو موسی اشعریؒ سرہ ملاقات نہ دے شوی، نو دا روایت منقطع دے ؟۔

جواب : امام بخاریؒ پہ التاریخ الکبیر (۳۳۴/۲) کنبے فرمائی : سیمع أبا موسى - یعنی ضحاک د ابو موسیٰؒ نہ سماع ثابت ده۔ بیائے داروایت ذکر کریدے او هیخ علتے پہ کنبے نہ دے بیان کرے، اوسکوت ئے کریدے نو دا دلیل دے چه دا حدیث دده پہ نیز هم مقبول او صحیح دے۔ دارنگه حافظ جمال الدین المزنیؒ پہ نیز هم د ضحاک سماع د ابو موسیٰ نہ ثابتہ ده۔

(روی عن ابی موسیٰ الاشعری) تہذیب الکمال (۳/۴۷۵ - رقم ۲۹۰۷)۔

۴ - خلوم دلیل : امام دولابیؒ پہ الأسماء والکنی (۱۸۱/۱) کنبے فرمائی :

حدثنا الأزرق بن قيس قال : رأيت أنس بن مالكؓ أحدث فغسل وجهه ويديه ومسح على جوربين من صوف، فقلت : أتمسح عليهما ؟ فقال : انهما خفان، ولكنهما من صوف) أي حكمهما كحكمهما۔

(أزرق بن قيسؒ فرمائی : ما أنس بن مالكؓ اولیدلو چه اودس ئے مات کرے، بیائے مخ او دواړه لاسونه اووینخل او په جورابو باندے ئے مسح اوکړه چه د پشم (وړی) نه جوړے شوی وې، ما ورته اووئیل : ته په دے مسح کوے ؟ (دا جائز ده څه ؟) أنس بن مالكؓ جواب راکړو : چه دا موزے دی اگر چه د وړی نه جوړے شوی دی (یعنے جورابے دی چه د موزو حکم لری)۔

درجة الحديث : دا حدیث هم صحیح دے۔ تول رجال ئے ثقات دی۔ کذا فی فتاویٰ الدین الخالص (۲/۳۴۰)۔ او پدے روایت کنبس انس بن مالک د وړی جورابو ته موزے وئیلی دی او هغه عرب قح اهل لسان دے۔ د نورو لغویینو نه ئے خبره بهتره ده۔

مگر په دے روایت باندے چا دا اعتراض کریدے چه ابو زیاد سهل بن زیاد راوی ته علامه ازدی په لسان المیزان کنبے منکر الحدیث وئیلے دے۔ وکذا فی المیزان (۳/۱۱۸)۔

جواب : علامه ازدیؒ چه کله یواځے جرح اوکړی نو دده جرح نامنظور ده، ځکه دا متشدد دے په جرح کنبے۔ دارنگه سبب د جرح ئے هم نه دے ذکر کرے۔ علامه عبد الحی لکنیؒ په الأجوبة الباقية للأسئلة العشرة الكاملة ص (۱۷۸) کنبے، او جمال الدین القاسمیؒ په المسح علی الجوربین ص (۱۳) کنبے فرمائی : ازدی متشدد دے په جرح

کنبے، چہ کلہ یوائے دے پہ یو راوی جرح اوکری نو نامقبول دہ۔ ٹکھہ دا داسے خلقو باندے جرح کوی چہ د باقی علماؤ پہ نیز ثقہ وی۔

لکھ ددے روایت پہ بارہ کنبے حافظ ذہبیؒ فرمائی : (ما ضعفوه) یعنی ابو زیاد سہل بن زیاد عن ایوب راوی ہیچا نہ دے ضعیف کرے (کذا فی میزان الاعتدال : ۱۱۸/۳)۔

طریقۃ الاستدلال : انس بن مالکؓ پہ جور ابو مسح اوکرہ اووے فرمائیل : چہ د آموزے دی خود وری نہ جوڑے دی۔ دا صریح دلیل دے پہ دے خبرہ چہ د نبی ﷺ پہ زمانہ کنبے موزے ہر قسم جور ابو تہ ہم شاملے وے۔ او د ثرمنے والا موزو تہ ہم شاملے وے۔ یعنی موزے عامے دی، کہ د ثرمنے نہ وی اوکھ دوری نہ، اوکھ د کپڑے یا نیلون نہ وی۔ او انسؓ صحابی دے، اہل لغت دے، د جوہریؒ او خلیلؒ او ازہریؒ نہ مقدم دے پہ لغت کنبے۔ نو دانسؒ دا قول رد دے پہ ہغہ چا باندے چہ وائی : موزے صرف د ثرمنے نہ جوڑے دی۔ دا خبرہ صحیح نہ دہ، بلکہ موزے دوری اوکپڑے نہ ہم جوڑے دی۔ او دغہ شان حدیث د ابو مسعود الأنصاریؒ نہ ہم تیر شویدے۔ چہ ہغہ دوہنستانو نہ جوڑے شوے وے او پہ ہغے باندے ئے مسح اوکرہ، نو گویاکہ پنٹخہ روایات شو۔

او پہ ہر قسم **جور ابو باندے مسح** کولو بارہ کنبے د شپارس (۱۶) صحابہ کراموؓ عمل موجود دے، لکھ ابوداود پہ سنن (۲۱/۱) کنبے فرمائی :

چہ پہ جور ابو باندے مسح : ۱- علی بن ابی طالب، ۲- ابو مسعود ۳- برا بن عازب ۴- انس بن مالک ۵- ابو امامہ، ۶- سہل بن سعد ۷- عمرو بن حارث، ۸- عمر بن الخطاب ۹- او ابن عباس - رضی اللہ تعالیٰ عنہم نہ نقل دہ۔

ابن سید الناسؒ پہ شرح د ترمذی کنبے فرمائی : ۱۰- عبد اللہ بن عمر بن الخطاب، ۱۱- سعد بن ابی وقاصؒ۔ او پہ شرح الاقناع کنبے فرمائی : ۱۲- ابن یاسرؒ ۱۳- ابو بلالؒ ۱۴- او ابن ابی اوفیؒ۔ او قاسمیؒ فرمائی : ۱۵- مغیرہ بن شعبہؒ ۱۶- او ابو موسیٰ اشعریؒ ہم دی۔ چہ دا تہول شپارس صحابہ کرامؓ شو۔ چہ ددوی احادیث پہ ابن ابی شیبہؒ (۲۱۷/۱) تہذیب السنن لابن القیم (۱۸۷/۱) ابن حزمؒ پہ محلی (۳۲۳/۱) النوویؒ پہ شرح المہذب (۵۶۴/۱) السنن الکبریٰ (۲۸۵/۱) تنقیح التحقيق (۱۹۷/۱) لابن عبد

الیهادی، التحفة (۱۰۰/۱) او فتاویٰ الدین الخالص (۳۴۳/۲) زاد المعاد (۲۲۷/۱) کنبے راوړی دی --- او ددے مسئلے ښه تفصیل زموږ ورور ابو یزید عبد القاهر صاحب په التحقیقات فی رد الہفوات ص (۷۳۸) کنبے کړیدے۔

دا گویا اجماع د صحابه کرامو شوه په دے څه مسح په جور ابو باندے جائز او سنت ده۔ نو مقلدین بیا هم د صحابو خبره ارتوی اود خپل امامانو بلکه د متأخرینو خبره اخلی۔ او بیا دعویٰ کوی څه موږ د صحابو تعظیم کوو، د هغه په مقابلہ کنبے د امام خبره نه اخلو، سره ددے نه څه د امام ابو حنیفہ نه رجوع هم ثابت ده۔

تنبیه : شاه انور شاه کشمیری صاحب په العرف الشذی (۳۰۱/۱) کنبے وئیلی دی څه د امام ابو حنیفہ رجوع مجلدینو او منعلینو نه ثخینینو ته شویده، نه مطلقا جورینو ته۔

جواب : دا خبره غلطه او بے دلیلہ ده ځکه په سنن ترمذی کنبے دا لفظ دے (وعليه جوربان) کما تقدم نو قید د ثخانت په کنبے نشته۔
نور اقوال د علماؤ په (التحقیقات) کنبے او گوره۔

نو ثابتہ شوه څه په مطلق جور ابو باندے په غیر د څه قید او شرط نه مسح جائز څه څه سنت طریقه ده۔ د وچه ددے پنځه احادیثو او عمل د شپاړس صحابه کرامو نه۔ څه دا په منزله د اجماع د امت ده۔ او مخالف ددے نه دے موجود۔ نو د مقلدینو بهانه ددے نه پس پاته نشوه۔ او کوم قیدونه څه بعضے علماؤ لگولی دی هغه بے دلیلہ دی، بلکه په هغه کنبے سختی ده په امت باندے په غیر د څه باعث نه، فتدبر!

فائده : امام نخعی فرمائی : فمن ترك ذلك رغبة عنه فانما هو من الشيطان. ابن ابی شیبہ (۱۸۰/۱) بسند صحیح۔ یعنی څوک څه په جور ابو باندے مسح کول ددے د ناخوښی په وجه پریدی نو یقینا دا د شیطان ملگره دے۔

فائده : په اقوالو د علماؤ کنبے د جور ابو سره مختلف قیدونه راغلی دی۔ (۱) یو مجلدین (۲) منعلین (۳) ثخینین (۴) جرموقین۔ مجلدین هغه جور ابو ته وائی څه لاندے باندے دواړه طرفو ته ئے چمره (خرمن) لگیدلی وی۔ او منعلین : هغه جور ابو

تہ وائی چہ صرف لاندے طرفتہ ئے چمرہ لگیدلی وی۔ او ثخنین : ہغہ جورابو تہ وائی چہ مضبوطے او پیڑے وی چہ پہ غیر دتہ لو نہ پہ خپہ پورے ایساریڑی او مزل پہ کنبے ممکن وی۔ او جرموق : ہغہ حفاظتی خرمنے تہ وائی چہ د موزو دپاسہ اغوستل کیڑی دپارہ د حفاظت د اصل موزے او دیتہ موق ہم وائی۔

دا تول قیدونہ پہ جورابو کنبے لگول اجتہادی دی، احادیثو کنبے نہ دی ثابت۔ اود مسح الجوربین د فلسفے خلاف دی، چہ ہغہ آسانی دہ پہ امت باندے۔

تنبیہ : بعض مقلدینو پہ دے حدیث الباب کنبے دا تاویل کریدے چہ دلتہ رسول اللہ ﷺ مسح کریدہ پہ جوربین منعلین باندے۔ ٹککہ دوارہ ذکر دی۔ لیکن دا خبرہ ڍیرہ خطاء دہ، ٹککہ پہ تہولو احادیثو کنبے جوربین جدا ذکر کیڑی او نعلین جدا ذکر کیڑی۔ واؤ عاطفہ پہ مینخ کنبے ذکر دے۔ پہ دے مقام کنبے تقاضا د مغایرت کوی، نو جوربین باندے جدا مسح دہ، اونعالو باندے جدا مسح شویدہ۔ لکھ روستو بہ راشی۔

او کہ او منو چہ رسول اللہ ﷺ مسح پہ جوربین منعلین باندے کریدہ نو پہ جوربین باندے مسح د تطہر دپارہ دہ او نعلین ورسرہ زیاتی وو، لکھ دا خبرہ علامہ ابن القیم، امام طحاوی، امام خطابی او علامہ طیبی ذکر کریدہ (کذا فی المرعاة : ۲/۲۱۹)۔
نو بیا ہم مسح علی الجوربین ثابت شوہ۔

﴿ المسألة الأخری ﴾

پہ خپلو چپرو (نعالو) مسح کول خہ حکم لری ؟

۱ - د بعضو علماؤ پہ نیز پہ نعلین باندے مسح کول جائز دی، لکھ شیخ البانی او پہ دے بارہ کنبے احادیث پیش کوی، بعضے د ہغے نہ مخکنبے تیر شو، پنخہ احادیث پہ فتاوی الدین الخالص (۳۶۲/۲) او اووہ پہ التحقیقات ص (۷۵۰) کنبے ذکر شوی دی۔
نقلا عن احکام المسح علی الجوربین للعلامة القاسمی، والجوهر النقی (۲/۸۸/۱)۔

چہ دغہ احادیث بعضے صحیح، بعضے حسن درجہ کنبے دی۔ شیخ البانی پہ تمام النصح ص (۸۲) کنبے صحیح کر دی۔ او فرمائی : چہ پہ موزو کنبے محل د فرض پتہولو شرط خطاء دے، بلکہ دا رخصت دے نو پہ نعالو مسح جائز دہ۔

۲ - جمهور علماء وائی : په خپلو چپرو باندې مسح کول صحیح نه دی ، دا د موزو په حکم کښې نه دی ، او ددې په وېستلو کښې هغه حرج او تکلیف نشته کوم چه د موزو او جورابو په هر وخت وېستلو کښې دې ، لهذا مسح نه ده پکار . او د هغه احادیثو نه خو جوابونه کوی :

۱ - **اول جواب :** دادې چه هغه روایاتو کښې څه نا څه کلام ضرور شته .

۲ - **دویم جواب :** دغه احادیث محمول دی په نفلی اوداسه باندې ، نه په فرضی اوداسه باندې . لکه دا خبره امام ابن خزيمة (۹۵/۱) او علامه قاسمی^{رحمۃ اللہ علیہ} په احکام المسح علی الجوربین کښې او امام بزار^{رحمۃ اللہ علیہ} او امام ابن حبان^{رحمۃ اللہ علیہ} په خپل صحیح (۳۲۴/۲) کښې کړیده .

۳ - **جواب :** امام بیهقی^{رحمۃ اللہ علیہ} فرمائی : په نعلین کښې رسول الله ﷺ خپه وینځلی دی او دارنگه ورسره مسحه ئې هم کړیده تتمیمًا یعنی چپرې به ئې په خپو وې او اوبه به ئې پرې واچولې بغیر د وېستلو د هغه نه او لاس به ئې پرې هم راخکلو نو دا غسل الرجلین فی النعلین دې او یواځې مسح علی النعلین ندې فرمائی ددې مثال دا سې دې لکه نبی علیه السلام په ناصیه باندې مسح کړیده او ورسره په عمامه باندې هم . السنن الکبری (۲۸۶/۱) .

۴ - **جواب :** امام زیلعی په نصب الرایه (۱۸۸/۱) کښې فرمائی : امام طحاوی^{رحمۃ اللہ علیہ} په معانی الآثار (۷۰/۱) کښې فرمائی : مسح په نعلین شویده خو په جورابو د پاسه ، یعنی اصالة مسح په جورابو شویده او تبعًا مسح په نعلین شویده . او مستقلا مسح نه ده شوی . لکه دا خبره علامه ابن القيم^{رحمۃ اللہ علیہ} او علامه خطابی^{رحمۃ اللہ علیہ} او امام قرطبی^{رحمۃ اللہ علیہ} کړیده .

دا وجه ده صالح العثیمین^{رحمۃ اللہ علیہ} په فتاوی (۱۶۸/۴) کښې فرمائی : مسح په نعل نه ده جائز بلکه د نعل وېستل په وخت د اوداسه کښې ضروری دی . او قدم وینځل واجب دی . امام بخاری هم باب تری (۲۸/۱) باب غسل الرجلین فی النعلین ولا یمسح علی النعلین . اشاره کوی چه د مسح علی النعلین معنی دا ده چه خپه په نعلین کښې او وینځلې شی . ۲ - یا اشاره کوی چه پدې باره کښې احادیث ضعیف دی د هغه په نیز .

فیصله : نو احتیاط په دې کښې دې چه په چپرو او خپلو باندې مسح اونه کړې شی ،

مگر کله چه د خفین یا جورین پشان شی چه قدم پتوی او ویستلو کنبے ئے حرج وی اودا موجوده چپرے او خپلی داسے نه دی، نو مسح نه ده پکار۔ اوکه چا اوکړه نو هغه ته بد کتل هم نه دی پکار، دوجه ددغه احادیثو نه۔ او شیخ البانی مجتهد دے نو په خپل اجتهد ئے عمل کړیدے خوز مونږ په نیز مسح په خپلو چپرو غوره نده۔ ورته که چا د دغه احادیثو د ظاهر دوجه نه مسحه اوکړه نو بالکل جواز لری۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۸ - عَنْ الْمُغِيرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : مَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْخُفَيْنِ فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! نَسِيتُ ؟ قَالَ : بَلْ أَنْتَ نَسِيتَ . بِهَذَا أَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : مغیره بن شعبه فرمائی : رسول الله ﷺ په موزو باندے مسح اوکړه، نو ما ورته اووئیل : یا رسول الله ! تاسو نه (خپے وینخل) هیر شو ؟ هغوی او فرمائیل : بلکه تاته هیره شویده (چه ماطر فته د هیرے نسبت کوے)، ځکه په دے باندے ماته خپل رب عز وجل حکم کړیدے۔ (احمد، ابوداود)۔

تشریح : بَلْ أَنْتَ نَسِيتَ : یعنې تانه هیر شو، دائے په طریقه د مشاکلت سره اووئیل یعنې معنی ئے ده (أَخْطَأْتُ) ته خطاء شومے چه ماته دے د نسیان نسبت اوکړو، حال دا چه زه پیغمبریم، هر عمل زما د الله تعالی د حکم مطابق دے۔ نو په موزو باندے مسح کول هم د الله تعالی حکم او اجازت دے چه ماته ئے په وحی غیر متلو کنبے فرمائیلے دے۔ مغیره بن شعبه ته د نبی ﷺ په موزو باندے مسح ناشنا بنکاره شوه، ځکه ئے نبی ﷺ ته او فرمائیل : چه یا رسول الله ! خپے وینخل درنه هیر شو۔ یادلته همزه د استفهام حذف ده۔ نو تپوس کوی چه یا رسول الله ! آیا دخپے وینخل درنه هیر شو اوکه نه دا د الله حکم دے ؟ نو نبی ﷺ ارشاد او فرمایه چه مانه نه دی هیر، بلکه ته په دے تپوس کنبے خطاء شومے، دا کار زما درې د حکم موافق دے۔

بیا دا حدیث هم دلیل دے چه مسح علی الخفین په کتاب الله سره ثابت ده، ځکه

چہ پہ قرأت د جرد ﴿وارجلکم﴾ کہنے حکم دے پہ مسح باندے پہ حالت د تخفف (یعنے موزو اچولو) کہنے۔

او ذا امر پہ امرنی رسی کہنے د ندب او اباحت د پارہ دے، فرض او لازم نہ دے۔

درجۃ الحدیث: واسنادہ ضعیف فیہ بکیر بن عامر البخلی وهو ضعیف کما فی التقریب ضعفه یحیی بن معین والنسائی و ابو زرعة و وثقه ابن سعد والحاکم والعجلی و ذکره ابن حبان فی الثقات وقال ابو داود لیس بالمترک۔ مرعات (۲/۲۲۰) وضعفه الالبانی فی ضعیف ابی داود رقم (۲۷) وقال فی تعلیق المشکاة (۱/۱۶۳) وقد وقع للشوکانی فی هذا الحدیث وهم فاحش حیث صحح اسنادہ وهو یعنی اسنادا آخر صحیحاً لغير هذا الحدیث کما بیته فی ضعیف السنن رقم (۲۰)۔

۹ - وَعَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ: لَوْ كَانَ الدِّينُ بِالرَّأْيِ لَكَانَ أَسْفَلُ الْخُفِّ أَوْلَىٰ بِالمَسْحِ مِنْ أَعْلَاهُ، وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَمْسَحُ عَلَى ظَاهِرِ خُفِّهِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ، وَلِلدَّارِمِيِّ مَعْنَاهُ.

ترجمہ: علی رضی اللہ عنہ فرمائی: کہ چرے دین صرف پہ عقل اورائے پورے موقوف وے نو د موزے لاندے طرف باندے مسح کول بہ ددے پہ برہ طرف باندے د مسح کولونہ بہتر وے۔ او ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیدلے دے چہ د خپلو موزو پہ برہ طرف باندے ئے مسح کولے۔ (ابوداود) او دارمی ددے پشان مضمون نقل کریدے۔

تشریح: لَوْ كَانَ الدِّينُ بِالرَّأْيِ الخ: د علی رضی اللہ عنہ د خبرے مقصد دادے چہ کہ دین پہ رائے او عقل او قیاس باندے بناء وے، او روایت او نقل لہ پہ کہنے اعتبار نہ وے، نو پکار دہ چہ د موزو لاندے طرف مسح شوے وے۔ وجہ دادہ چہ ناپاکی او گندگی د موزے پہ لاندے طرف باندے لگی، پہ دے وجہ د عقل تقاضا دہ چہ کوم خائے باندے د گندگی لگیدو شبہہ وی د ہغہ خائے د پاکوالی د پارہ دے مسح او کرے شی۔ لیکن ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیدلے دے چہ د موزو پہ برہ طرف باندے بہ ئے مسح کولے۔ نو عقل چلولو د پارہ ہیخ دخل پاتے نشو۔

نودا حدیث دلیل دے پہ دے چہ: ۱ - مسح پہ ظاہر طرف د موزو باندے مشروع دہ۔
 ۲ - دے نہ معلومہ شوه چہ د شریعت مسائل او احکامو کنبے عقل لره دخل ورکول
 نہ دی پکار ٹکھہ کامل عقل هغه دے کوم چہ د شریعت تابع وی، ٹکھہ د الله تعالی
 حکمتونه او د هغه اسرار معلومولو کنبے عقل مطلقا عاجز دے۔ نو عاقل لره دا پکار دی
 چہ هغه بغیر د خیل عقل استعمالولو او حکمتونو معلومولو نہ د شریعت د احکامو
 پابند او تابع شی۔ او د شریعت احکام د عقل مخالف هم نہ دی۔ بلکه د کامل عقلونو سره
 بالکل برابر دی۔ او دلته پہ دے مسئلہ کنبے هم دا حکم مطابق د عقل دے ٹکھہ چہ دلته
 کہ مسح کنبے غرض نجاست زائل کول وانخستے شی بلکه آسانی واخستے شی نو
 آسانی پہ دے کنبے ده چہ ظاہر د موزو باندے مسح او کرے شی ٹکھہ چہ باطن (لانده
 طرف) باندے مسح کولو کنبے حرج دے۔ او شریعت مسح دے دپاره مشروع کریده چہ
 آسانی راشی پہ امت باندے۔

باب التيمم

د شريعت د سماحت او آساني نه دا هم ده چه هغه په انسانانو باندې د هغوی د وسع مطابق احکام مقرر وي، که يو انسان د اودس او غسل کولو طاقت نه لري نو هغه دپاره ئې بدل تيمم مقرر کړيدې، دې دپاره چه انسانان په حرج کښې واقع نشي. کله چه ورته اوبه نه ملاوېږي. يا بدني معذوري او دا صرف ددې امت مصطفويه خصوصيت دې، پخوانو امتونو باندې گران احکام مقرر شوي وو، دې امت باندې اصر او اغلال (گران احکام) مقرر نه شو. دا خالص د الله رب العزت فضل او مهرباني ده. اوزمونږ د نبی اکرم ﷺ اعزاز او اکرام دې.

مناسبت: مخکښې طهارت صغري او کبري په اوداسه او غسل سره بيان شو، اوس ددې دواړو خليفه او قائم مقام او نائب بيانوي چه تيمم دې.

۲ - دويم دا چه دا باب روستو شو د باب الوضوء نه ځکه چه اودس ډير واقع کيږي او تيمم ته کله کله حاجت پيښيږي نو ځکه داروستو کړې شو.

معنی لغوی: تيمم په لغت عربي کښې قصد او اراده ته وائي. المجموع (۲۳۷/۲) المغني (۳۱۷/۱) توضيح الاحکام (۳۶۷/۱) نيل الاوطار (۲۷۶/۱)

معنی شرعي: او په شرع کښې قصد کول دي پاکې خاورې ته دپاره دې اودس لري کولو او مانځه جائز کولو، په مسح دمخ او لاسونو سره په يوه ضربه سره. فتح الباري (۵۶۹/۱). اودا په قرآن کریم سره ثابت دې ﴿وان کنتم مرضي او علی سفر او جاء احد منکم من الغائط او لامستم النساء فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا فامسحوا بوجوهکم وابدیکم منه الآية﴾ المائدة. اودا صرف ددې امت خصوصيت دې، په پخوانو امتونو کښې دا نه وو، ددې امت دپاره رخصت او آساني ده.

د تيمم مشروعيت: د تيمم حکم په غزوه د بنی المصطلق کښې په واقعه د ورك کولو د عائشې کښې اميل لره نازل شويدي، لکه چه هغه فرمائي: مونږ د رسول الله ﷺ

سرہ پہ بعضے سفرونو کنبے اووتلو، کله چہ بیداء یا ذات الجیش علاقے تہ اور سیدونو زما امیل و رک شو، کوم چہ ما پہ سوال باندے د (خپلے خور) اسماءؓ نہ اخستے وو، نو نبی ﷺ صحابہؓ د هغه پہ طلب کولو پسے اولیبرل، نود مانئخه وخت شو او اوپه نه وے، خلقو ابوبکرؓ تہ شکایت اوکړو چہ عائشہؓ رسول الله ﷺ او صحابہؓ ایسار کړی دی، او اوپه نشته، ابو بکر صدیقؓ راغے او عائشہؓ ئے په تشو کنبے اووهله، ورته ئے اووئیل : ټول خلق دے ایسار کړی دی۔ نو نبی ﷺ اوده شو تردے چہ صبا شو او اوپه نه وے نو الله تعالیٰ د تیمم آیت نازل کړو۔ نو اسید بن حضیرؓ عائشہؓ تہ اووئیل :

جزاك الله خيرا، فوالله ما نزل بك امر قط الا جعل الله لك منه مخرجا وجعل للمسلمين فيه بركة۔ او بل روایت کنبے دی (ماهی باول برکم یا آل ابی بکر) مسلم : ۱/۱۶۰۔ و توضیح الاحکام (۱/۳۶۸)۔ او عائشہؓ فرمائی : کله چہ مونږ اوښ پاخولو نو د هغه لاندے امیل پروت وو۔

تیمم د اوداسه پشان دے څکه د هغه نائب او قائم مقام دے، نو نیت په کنبے ضروری دے، لکه اودس کنبے نیت ضروری او واجب دے۔

مسئله : صرف احناف وائی چہ تیمم کنبے نیت ضروری او واجب دے، او په اودس کنبے نیت ضروری نه دے، څکه چہ په تیمم کنبے خاورو سره تلوټ او ککړ والے دے، او طهارت په کنبے حکما دے۔ دویم داچہ : په معنی د تیمم کنبے نیت او قصد پروت دے، نو نیت کول په کنبے واجب دی۔

لیکن ابن الهمام په فتح القدير مع الکفايه (۱/۲۸) کښ پدے باندے رد کوی فرمائی : وفيه نظر لانه يبيى عن القصد لغة والقصد الذى هو النية انما هو قصد خاص وهو قصد اباحة الصلوة والاعم لا دلالة له على الاخص ولان الاول مدلول اللفظ والثاني فعل القلب ولا دلالة لاحدهما على الآخر۔

يعنى په تیمم کښ د وجوب د نیت دپاره استدلال کول په لفظ د تیمم باندے خطاء دی څکه چہ دا استدلال د اعم دے په اخص باندے او دا صحیح نه دے څکه چہ تیمم په لغت کنبے قصد ته وائی او دا عام دے او هغه قصد چہ هغه ته نیت وائی هغه خو خاص قصد

دے د مانخہ د اباحت دپاره او عام دلیل د خاص نه گرځی۔ دارنگه قصد خو د تیمم د لفظ معنی ده او هغه قصد چه هغه نیت دے دا خو د زړه فعل دے او د لفظ معنی دلالت نشی کول په قصد د زړه باندے (بلکه دلته به خامخا جدا قصد کول شی۔ یعنی تیمم، لغوی قصد دے او نیت خو شرعی قصد دے دارنگه په معنی لغوی د تیمم (قصد) کنبے انشاء نه وی او په تیمم کنبے نیت کولو کنبے خو انشاء ضرور ده نو په تیمم کنب په معنی لغوی باندے استدلال په وجوب د نیت صحیح نشو)۔

۲- **جمهور علماء فرمائی:** په اودس او تیمم دواړو کنبے نیت کول ضروری دی، ځکه دا دواړه عبادتونه دی او هر عبادت کنبے نیت کول واجب وی۔ لکه قرآن کریم کنبے دی: ﴿وما أمروا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين﴾ نو دے آیت کنبے امر شویدے دے په اخلاص د عبادت سره او اخلاص په دے نیت سره حاصلیږی نو ځکه واجب دے۔ (انما الأعمال بالنیات - تشریح ته رجوع او کړه هلته ددے توضیح تیره شویده)۔

المسألة الثانية: تیمم طهارت مطلقه دے او که طهارت ضروريه ؟

دوه قوله دی:

۱- امام مالك او قول جدیدد امام شافعی دے دوی فرمائی: تیمم طهارت ضروريه دے، یعنی د ضرورت د وجه نه مشروع شویدے نو د یو مونځ دپاره کفایت کوی، دویم فرض مونځ پرې نه کیږی، بلکه بل مانخه ته به بل تیمم وهی۔ (فان ما ثبت بالضرورة يقتدر بقدرها)۔ او ضروری شی په اندازه د ضرورت استعمالیږی۔ بلکه امام مالك په کنبے لا دا خبره زیاتی کړیده چه په یو تیمم باندے نفل او فرض نه اداء کیږی مگر هغه نفل مونځ پرې کیږی کوم چه د فرضو نه روستو وی۔ دده په نیز که یو انسان د سحر سنت په تیمم سره او کړی نو فرض مونځ پدغه تیمم باندے نشی کول بلکه فرضو ته به جدا تیمم وهی۔ طرح التثريب (۱۰۲/۱) للعراقي وفتح الباری (۳۵۴/۱)۔

علامه عراقی فرمائی دا علماء استدلال کوی په آیت ﴿اذا قمتم الى الصلوة فاغسلوا وجوهكم﴾ باندے چه آیت کنبے هر مانخه ته اودس ضروری گرځول شویدے خو کله چه د اودس کولو نه عاجز شی نو تیمم به وهی هر مانخه ته بیا چونکه په حدیث سره ثابته

شويده چه نبی عليه السلام په فتح د مکه کښه په يو اودس باندې پنځه واره مونځونه کړيدي او د تيمم په باره کښه خو دا ندي نقل چه په يو تيمم باندې ئه د يو مونځ نه زيات کړي وي نو دا په خپل اصل باندې باقی پاته شو چه هر مانځه ته به تيمم وهی۔

ليکن ددې ته **جواب** دا ورکولې شي چه تيمم ته شريعت قائم مقام د اوداسه وئيلې دې نو کله چه په اوداسه باره کښه دا راغلل چه په يو اودس سره ډير مونځونه ادا کول جائز دي نو دغه حکم د تيمم هم دې ځکه چه تيمم شريک دې د اوداسه سره په پوره طهارت حاصلولو کښه۔ ۲- دويم دا چه ﴿ولكن يريد ليطهر كم﴾ نه معلومېږي چه تيمم طهارت مطلقه دې د اوداسه پشان فيأخذ حکمه۔

۲- ابو حنيفه، ثوري، ليث، او داود وائي : دا طهارت مطلقه دې، هر مونځ پرې کولې شي، واجبات، نوافل، تلاوت، فوائت وغيره تر څو پورې چه په اودسه شوې نه وي يائې اوبه موندلې نه وي۔ وهو مذهب اصحاب الحديث قاله الخطابي۔

دليل : فصل ثاني کښه حديث دې (وان لم يجد الماء الى عشر سنين) او دا قول راجح دې په اعتبار د دليل سره۔ الله تعالى فرمائي : ﴿ولكن يريد ليطهر كم﴾ نو تيمم ته ئه طهارت وئيلې دې مطلقا۔ او دا قول د حسن بصري او سعيد بن المسيب، زهري او ابن حزم هم دې۔ انظر فتاوى الدين الخالص (۲/۴۲۹)۔

الفصل الأول - اولنې فصل

۱- عَنْ حُذَيْفَةَ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (فُضِّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ : جُعِلَتْ صُفُوفُنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ، وَجُعِلَتْ لَنَا الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدًا، وَجُعِلَتْ تُرْبَتُهَا لَنَا طَهُورًا، إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ). رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمه : حذيفه فرمائي : رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې دې : مونږ له په مخکنو ټولو امتونو باندې ددرې څيزونو په ذريعه فضيلت را کړې شويدې (۱) زمونږ صفونه د ملائکو د صفونو پشان جوړ کړي شوي دي (۲) مونږ دپاره ټوله زمکه جومات گرځول

شویده (۳) اود زمکے خاوره مونږ دپاره پاکونکے گرځول شویده۔ کله چه مونږ اوبه نه بيا مومو۔ (مسلم)۔

تشریح : فَضَّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ : دا صیغہ د ماضی مجهول جمع متکلم ده اوفاعل ئے حذف دے ای فضلنا الله على جميع الأمم السابقة۔ یعنی الله تعالى دا امت په پخوانو ټولو امتونو باندې په دے درې خصوصیاتو غوره کړې دے :

هسے خودا امت محمدیه ﷺ د پخوانو امتونو په مقابلہ کښے په قسما قسم خصوصیاتو او امتیازاتو سره افضل او بهتر دے۔ په عظمت او فضیلت او شرافت کښے هیڅ امت ددے امت مماثل او برابر نشته۔ لیکن دلته رسول الله ددے امت بعضے امتیازی خصوصیاتو ته اشاره کوی کوم چه الله تعالى دے امت ته ورکړی دی۔ چه زما امت ته په دے درې امتیازی خصوصیاتو سره خاص فوقیت او غوره والے حاصل دے :

۱- **اول** دا چه : د دوی صفونه د مانځه یا د جهاد به داسے وی لکه د ملائکو د صفونو پشان، څنگه چه ملائک په صف بندی سره عبادت کوی اوددے په ذریعه الله تعالى ته نزدې کیږی اوسعادت ورته حاصلیږی، نو دغه شان به دا امت هم په جهاد او مانځه کښے جماعت سره الله تعالى ته قریب کیږی، ددے وجه نه دا امت د مخکنو امتونو په مقابلہ کښے افضل دے، ځکه چه مخکنو امتونو کښے صف بندی او جماعت نه وو، بلکه هغوی به چه څنگه غوښتل مونځونه به ئے کول، یواځے یواځے به عبادت خانو کښے ولاړ وو، الله تعالى ورته د جماعت سعادت او فضیلت نه وو ور نصیب کړے۔

بیا د ملائکو صفونه څنگه دی ؟ نو ددے تفصیل به په باب الصفوف کښے راشی ان شاء الله۔ چه (يَتِمُّونَ الصَّفَّ الْأَوَّلَ وَيَتَرَاوْنَ فِي الصَّفِّ) یعنی ملائک اولنې صف پوره کوی اوصف کښے جوخت جوخت اودریږی، مینځ کښے کهلاؤ ځایونه نه پریږدی۔ نو افسوس دے چه دے امت کښے بعضے خلکو دا فضیلت د خپل ځان نه ختم کړو چه صفونه نه جوختوی، بلکه جدا جدا ولاړ وی۔ دیو بل نه خفه او مرور ولاړ وی۔ اویو بل ته جوخت اونزدې اودریږدل ورته د وها بیانو عمل ښکاری، که چاته خپه نزدې کړے نو هغه به درته بد او گوری چه دا خو وها بی دے۔ نو د اتفاقی مسئلے نه ورله شیطان سترگے پټے کړے اودا

عمل ئے صرف د **احادیثو** - باریک اللہ فیہم - پورے خاص کرو۔ او بیا دعویٰ د محبت د نبی ﷺ کوی۔ افسوس افسوس او صد افسوس پہ داسے جاہلانو!۔

۲ - **دویم فضیلت** : د پخوانو امتونو طریقہ داوہ چہ د هغویٰ مونخ بغیر د مسجد نہ نہ کیدلو، او مسجد کنبے بہ گدود ولاړ وو۔ لکه روایت د مسند احمد کنبے راخی (و کان من قبلی انما یصلون فی کنائسہم) د هغویٰ مونخ د خپلو کنیسو (گیرجو) پورے خاص وو۔ اوز مونږ دے امت تہ اللہ تعالیٰ دا فضیلت اور خست ورکړو چہ اول بہ مسجد تہ ځی دمانځہ دپارہ، او کہ مسجد نہ وی، یا انسان مسافر وی، یا د انسان نہ جماعت قضاء شی، یا نوافل کوی، نو پہ کور کنبے ہم کیږی۔ او یا کله چہ انسانان گنډوی او پہ یو میدان کنبے جماعت کوی نو ہم ئے کولے شی۔ مسجد ورلہ شرط نہ دے، لیکن کله چہ مسجد موجود وی، او پہ هغه کنبے جماعت کیږی نو بیا ځانلہ کور یا پتی کنبے مونخ کولو سرہ انسان گنہگار ږی۔ اودا لوئی جرم دے، لکه خپل ځائے کنبے بہ راشی، ان شاء اللہ۔

۳ - **دریم فضیلت** : ددے امت دادے چہ دوی دپارہ اللہ تعالیٰ تیمم مشروع کړو، یعنہ کله چہ اوبہ موجودے نہ وی یا موجودے وی خود هغه پہ استعمالولو باندے قادر نہ وی، یا د اوبود استعمالولو نہ معذور وی، بیمار وی، نو پہ پاکہ خاورہ سرہ دے تیمم وھی، پہ دے سرہ بہ ئے مونخ جائز شی۔

وَجُعِلَتْ تُرْبُهَا الْخ : ددے حدیث نہ پہ ظاہر کنبے دا معلوم ږی چہ تیمم صرف پہ خاورہ باندے جائز دے، نہ پہ بل شی باندے۔ مگر پہ دے کنبے اختلاف دے۔

مسئلہ : تیمم پہ کومو څیزونو سرہ وهل کیږی ؟

پہ دے کنبے اختلاف دے :

۱ - د امام شافعیؒ، امام احمدؒ قول مشهور، او ابن المنذرؒ او داود ظاہریؒ رائے دادہ چہ تیمم صرف پہ خاورو سرہ وهل جائز دی، نہ پہ نورو څیزونو سرہ۔

دلیل : دا وائی چہ احادیثو کنبے فقط لفظ د تراب (خاورے) تخصیص راغلی دے، نو تراب او تربت شرط دے نو دا بہ مراد وی۔

۲ - امام ابو یوسفؒ فرمائی : صرف پہ خاورہ اوشگہ باندے جائز دے۔

۳ - امام ابو حنیفہؒ، امام مالکؒ، عطاءؒ، امام اوزاعیؒ او ثوریؒ رائے دادہ: چہ تیمم پہ ہر ہغہ شیء باندے جائز دے چہ دجنس د زمکے نہ وی۔ لکھ خاورہ، شگہ، کانرے وغیرہ۔ یعنی ہر ہغہ شیء چہ اورئے نہ سیزی۔ پہ ہغے تیمم وھلے کیڑی۔

لیکن شیخ الاسلام ابن القیمؒ پہ زاد المعاد (۱/۱۹۹) کنبے لیکے چہ د تیمم دپارہ خاورہ شرط نہ دے، بلکہ پہ رمل (شگہ) خاورہ، کانرو وغیرہ تولو باندے تیمم کول جائز دی۔ وجہ دادہ چہ قرآن کریم کنبے ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ راغلے دے او حدیث کنبے دی (عليك بالصعيد) لفظ راغلے دے۔ او صعيد پہ عربی لغت کنبے (وجه الأرض) یعنی د زمکے مخ تہ وائی، او مخ د زمکے کانری، شگے او خاورے تولو تہ شامل دے کما فی القاموس والمصباح۔ المعجم الوسيط (۱/۵۱۴)۔

۲ - نبی ﷺ او صحابوؓ د تبوک پہ سفر کنبے پہ کانرو او شگو باندے تیمم وھلو، او دا نہ دی نقل چہ ہغویؒ خان سرہ خاورے اخستے دی۔

۳ - متفق علیہ حدیث کنبے دی (ایما رجل من امتی ادرکته الصلاة فعنده مسجد وطهوره) یعنی: زما پہ ہر امتی باندے چہ کلہ د مانخہ وخت راشی نو ہغہ سرہ مسجد او پاکونکے شے دوارہ شتہ دے۔

نو دا حدیث دلیل دے پہ دے چہ خوک غرہ کنبے وی نو ددہ دپارہ پہ تیمم کنبے کانری طھور او پاکونکے خیز دے، اوکہ خوک پہ شگہ کنبے وی نو ددہ دپارہ شگے طھور دے۔

۴ - در رسول اللہ ﷺ نہ پہ دیوال باندے تیمم وھل نقل دی، لکھ روستو حدیث را روان دے، نو کیدے شیء چہ دا دیوال د کانرو و۔

او دا **راجع قول** دے۔ علامہ ابن حزمؒ پہ المحلی (۱/۳۷۷) او ابوبکر بن العربیؒ پہ احکام القرآن (۱/۶۸۸) او ابن عبد البرؒ پہ فتح المالک بتبویب التمهید (۱/۴۸۱) کنبے راجع کریدے۔ او کوم احادیثو کنبے چہ تخصیص د خاورے راغلے دے، لکھ دا حدیث شو، یا مسند احمد کنبے د علیؒ پہ روایت کنبے دی (وجعل التراب لی طهوراً) نو ہغہ بناء دے پہ عادت باندے، او ہغہ نفی د ماعدا نہ کوی۔ چہ گنے پہ غیر د خاورو نہ کیڑی۔ علامہ شوکانیؒ فرمائی: دا استدلال پہ مفہوم اللقب سرہ دے اودا د اصولینو پہ نیز ضعیف دے،

صرف ابو بکر الدقاقؓ نے دلیل گنہری ، نو پہ دے سرہ بہ تخصیص پہ منطوق کنبے نشی کولے۔ **حکہ د نبی ﷺ نہ پہ شگو او کانرو باندے تیمم کول ہم نقل دی۔ (النیل : ۳۲۸/۱)۔** او یا دیتہ التنصیص علی بعض افراد العام وائی چہ پدے سرہ تخصیص پہ عام کنبے نہ راعی یعنی پدے حدیث کنبے بعض افراد عام ذکر شویدی یعنی پہ وجہ الارض کنبے صرف خاورہ ذکر شویدہ چہ دا دوجہ الارض بعض فرد دے۔ کما فی سبل السلام (۱۴۳/۱)۔

۲ - **وَعَنْ عِمْرَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَصَلَّى بِالنَّاسِ ، فَلَمَّا انْقَضَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ ، فَقَالَ مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانُ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ ، قَالَ : أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ ، قَالَ : عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ ، فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ .** مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : عمرانؓ فرمائی : مونہ د نبی ﷺ سرہ پہ یو سفر کنبے وو، نو نبی ﷺ خلقو تہ مونخ اوکرو، کلہ چہ د مونخ نہ فارغ شو نو خہ گوری چہ یو سرہ جدا ناست دے چہ د خلقو سرہ نے مونخ اونہ کرو۔ ورتہ نے اوفرمائیل : اے فلانیہ ! تہ خہ شی منع کرے چہ دے خلقو سرہ د جمعے مونخ اوکری ؟ ہغہ اووئیل : ماتہ جنابت رسیدلے دے او اوہ نشہ۔ رسول اللہ ﷺ ورتہ اوفرمائیل : تالہ پکار دی چہ پاکہ خاورہ باندے تیمم اوکری، حکہ تالہ دا کافی دہ۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : مصنف دا حدیث مختصر کریدے ورنہ دا اوہ حدیث دے بخاری باب التیمم بشرح الفتح (۳۵۷/۱) کنبں راویریدے تفصیلی واقعہ پہ کنبں ذکر دہ۔ **عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ :** عليك اسم فعل دے پہ معنی دُخْدُ او لَزْمُ سرہ، یعنی تاباندے لازم دی چہ پہ دے خاورو تیمم اووہے۔

فوائد الحديث : ۱ - دا سرہ د خلقو سرہ پہ جمعہ کنبے شریک نشو، ددہ دا خیال وو چہ د جنب سری دپارہ بہ تیمم وھل جائز نہ وی۔ دا بہ صرف دے اودسی پہ صورت کنبے وھلے شی، نو نبی ﷺ ورتہ ارشاد اوفرمایہ چہ تیمم اووہے، دا د جنابت دپارہ ہم مشروع

دے۔ ۲- د جماعت دومرہ اہمیت دے چہ رسول اللہ ﷺ پہ دے سری باندے رد اوکرو چہ د نورو مسلمانانو سرہ ولے پہ مانخہ کنبے شریک نہ شوے ؟ **معلومہ** شوہ چہ د جماعت پہ وخت کنبے یواخے کیناستل یا یواخے مونخ کول - سنت وی کہ نقل وی - جائز نہ دی۔

۳- دا حدیث نص دے پہ دے کنبے چہ د جنب شخص دپارہ تیمم وھل جائز دی، اودا اتفاقی مسئلہ دہ۔ سَلَفًا وَخَلْفًا، ہیثوک پہ کنبے مخالف نشتہ، مگر د بعضے صحابو نہ - لکہ عمر بن الخطابؓ او عبد اللہ بن مسعودؓ - نہ نقل دی چہ دوی بہ د جنب دپارہ تیمم وھل جائز نہ گنرل۔ اودا قول پہ تابعینو کنبے د ابراہیم نخعیؒ نہ نقل دے۔ بعضے علماء وائی : عمر فاروقؓ او ابن مسعودؓ د خپل دے قول نہ رجوع کړیدہ (نووی شرح مسلم : ۱۶۰/۱)۔ او دوی چہ جنب دپارہ تیمم جائز نہ گنرلو نو دآئے اجتہاد وو او حدیث کنبہ بہ ئے تاویل کولو۔ کما فی البخاری (۴۷/۱)۔ اورو ستو ہم راوران دے۔

۴- اودا حدیث پہ دے مسئلہ ہم دلیل دے چہ تیمم طہارت مطلقہ دے، فرائض او نوافل او دیر مونخونہ کول پرے جائز دی، حکہ نبی ﷺ ورتہ دا اونہ فرمائیل : چہ صرف د فرائض یا صرف پہ دے وخت کنبے ستا دپارہ کافی دے، بلکه عامہ خبرہ ئے ورتہ اوکړہ چہ (فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ) یعنی خاورہ ستا د جنابت پہ لرے کولو کنبے کفایت کوی۔ نو معلومہ شوہ چہ جنابت لرے شو پہ تیمم سرہ، نو مکمل طہارت حاصل شو۔

۵- حافظؒ فرمائی : امام بخاریؒ پہ (عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ) باندے استدلال کړیدے پہ دے مسئلہ چہ هر مانخہ تہ تیمم وھل واجب او ضروری نہ دی، حکہ چہ نبی ﷺ عموم کړیدے او حافظؒ فرمائی : چہ دا هغه مسئلہ دہ چہ امام بخاریؒ پکنبے د کوفیینو او جمهورو موافقت کړیدے۔

۳- وَعَنْ عَمَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ : إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أَصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ : عَمَّارُ لِعُمَرَ : أَمَا تَذْكُرُ أَنَا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تَصَلِّ وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكَتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ :

إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِكَفِّهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفِّهِ). رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَلِمُسْلِمٍ نَحْوُهُ. وَفِيهِ : قَالَ : إِنَّمَا يَكْفِيكَ أَنْ تَضْرِبَ بِيَدَيْكَ الْأَرْضَ ثُمَّ تَنْفُخَ ثُمَّ تَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَكَ وَكَفِّكَ.

ترجمہ : عمارؓ فرمائی : یو سرے عمر بن خطابؓ تہ راغے او عرض ئے او کرو : زہ جنب شوے یم او اوہہ مے بیانہ موندے (نو خہ او کرم ؟) نو عمارؓ عمر فاروقؓ تہ او وئیل : آیا تاتہ یاد نشی چہ زہ او تہ پہ سفر کنبے وو (او دواوہ تہ د غسل ضرورت وو) نو تا مونخ او نہ کپو، او زہ پہ خاورہ کنبے ورغبستم او مونخ مے او کرو، بیا مے دا خبرہ نبی ﷺ تہ وریادہ کپو، نو نبی ﷺ راتہ او فرمائیل : تالہ خو صرف داسے کول کافی وو۔ نبی ﷺ خپل دواوہ ورغوی پہ زمکہ اووہل او ہغے لہ ئے پوکے ورکرو، بیائے ہغہ دواوہ پہ مخ او دواوہ ورغوو باندے راخکل۔ (بخاری) او مسلم ددے پشان الفاظ نقل کپی دی او پہ ہغے کنبے دی : تا دپارہ دا کافی دہ چہ تہ خپل دواوہ لاسونہ پہ زمکہ اووہے او بیا پوکے ورکپے او پہ خپل مخ او دواوہ ورغوو باندے ئے راخکاہے۔

تشریح : جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ؓ : دا وینا د عبد الرحمن بن أبزی دہ، ابتداء د قصے ہغہ نقل کوی (کما فی الصحیحین) او پہ دے باندے دلیل لفظ د (فقال عمار لعمر) دے، نو دلتہ مصنف لہ داسے وئیل پکار وو چہ (عن عبد الرحمن بن أبزی قال : جاء رجل الخ) نہ عن عمار،

فَلَمْ أَصِبِ الْمَاءَ : دا د اصابت نہ ماخوذ دے پہ معنی د (لم اجد) سرہ دے، یعنی زہ جنب شوے یم او اوہہ نہ بیاموم۔ نو پہ دے حدیث کنبے د عمر فاروقؓ جواب نہ دے ذکر شوے چہ سری تہ ئے خہ جواب ورکرو۔ او پہ روایت د مسلم (۱/۱۶۱) کنبے دی (لا تصل) یعنی د جنابت پہ حالت کنبے مونخ مہ کوہ، ترخو چہ درتہ اوہہ ملاؤ نشی، یا دا چہ کلہ دے سری تپوس او کرو، نو عمر فاروقؓ پہ دے مسئلہ کنبے غلے شو۔ وجہ دادہ چہ د ہغہ پہ ذہن کنبے د جنب دپارہ تیمم نہ وو، نو عمارؓ تولہ واقعہ ذکر کپو، دے دپارہ چہ عمر فاروقؓ تہ دا خبرہ رایادہ کپی چہ د جنب شخص دپارہ ہم تیمم جائز دے۔

نو غرض د عمارؓ رد کول دی پہ عمر فاروقؓ باندے چہ ولے غلے شوے، یا ولے غلطہ

فتویٰ ورکوي خپله واقعه رايا ده کړه. لیکن عمر فاروقؓ نه هغه واقعه هیږه شوي وه، ځکه ترې انکار کوي. چه ماته دا نه دی یاد، اودا نظریه ئې جوړه شوي وه چه تیمم صرف قائم مقام او نائب د اوداسه دې، نه د غسل. لیکن ددوی دا خبره د مرفوع احادیثو موافق نه ده. دې وجه نه عام صحابه کرامؓ دده موافق نه دی.

صرف عبد الله بن مسعودؓ. چه دده هم دا اجتهاد وو، او مرفوع حدیث ورسره نه وو. اودا مسئله قرآن کښې هم صَرَاحَةً راغلي ده ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ لیکن ددې دواړو صحابوؓ ذهن پدې باب کښې بند شوي وو، دې وجه نه مسلم (١٦١/١) کښې راځي، شقیق فرمائي: زما په مخکښې ابو موسیٰ اشعريؓ او عبد الله بن مسعودؓ مناظره شروع کړه، ابو موسیٰؓ او فرمائل: یو سره جنب شي او یو میاشت پورې اوبه نه مومي دابه د مانځه سره څه کوي؟ عبد الله بن مسعودؓ او فرمائل: (لا یتیمم وان لم يجد الماء شهرا) مونځ به نه کوي اگر چه یو میاشت پورې اوبه نه مومي. ابو موسیٰؓ ورته او فرمائل: د سورت نساء دې آیت سره به څه کوي ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾؟ نو عبد الله بن مسعودؓ ئې خاموش کړو.

بیا ابن مسعودؓ د خپل قول توجیه ذکر کړه چه که خلقو ته رخصت ورکړې شي په دې آیت سره نو نزدې ده چه په خلقو به اوبه یخه لگي نو په تیمم به رامنډه کوي. نو ځان ته به رخصت پیدا کړي او په حرامو کښې به واقع شي (یعنی ابن مسعودؓ فرمائي: مونږ دا منع د احتیاط په وجه کوو).

نو دې نه دا معلومه شوه چه خرافین چه دا خبره کوي چه د مجتهدینو هره خبره حقه ده - دا **غلطه** ده. د مجتهد هره خبره حقه نه وي، بعضې مسئلې ئې خطاء هم وي، لکه د صحابه کراموؓ په اجتهاد کښې هم بعضې مسائل د مرفوع حدیث خلاف راغلي دي، لکه دلته د عمر فاروقؓ او عبد الله بن مسعودؓ قول د اجماع د صحابهؓ او د قرآن او مرفوع احادیثو موافق نه دې. اگر که په دې باندې د مجتهد او صحابی په شان او مرتبه کښې څه نقصان نه راځي. مجتهد له الله تعالیٰ په خطاء کیدو باندې هم یو اجر ورکوي. لکه چه دا په حدیث کښې راغلي دي (وان اخطأ فله اجر واحد) لیکن د نور امت دا ذمه واري ده چه

هغوی به دده په دے خطاء خبره کښه تابعداری نه کوی، بلکه د مرفوع حدیث او آیت تابعداری به کوی۔ لکه دا منهج د سلفو صالحینو دے۔

فَتَمَعَّكُتُ : تمعك ارغبتلو او ارغیدلو ته وائی یعنی زه په خاورو کښه اورغبتلم۔ بل روایت د مسلم (۱۶۱/۱) کښه دی (کما تمرغ الدابة) لکه حیوان چه په خاورو کښه رغړی۔ عمارؓ ولے رغبتے دے؟ وجه داده چه ده صرف د تیمم آیت اوریدلے وو چه اوبه نه وی نو تیمم وهل دی، خو د نبی ﷺ نه ئے طریقہ نه وه زده کړے، نو په خپل اجتهاد ئے دا کار اوکړو، او دا قیاس ئے اوکړو چه په غسل د جنابت کښه خو ټول بدن وینخل دی، نو په تیمم کښه به ټول اندامونو ته خاوره رسول ضروری وی۔ قیاس کله کله انسان خطاء کوی، لکه روستو به راشی چه په تیمم کښه استیعاب شرط نه دے۔

او احناف صاحبان وائی: استیعاب ضروری دے، وائی ځکه چه دا قیاس دے په اوداسه باندے چه په اوداسه کښه ټول اندامونه وینخل شرط دی، نو په تیمم کښه به هم ضروری وی۔ نو ټول مخ او ټول لاسونه تر څنگلو پورے په خاورو ککړ کول ضروری دی، چه هیڅ ځائے درنه هم پے مسح پاتے نشی او په دے کښه سختی کوی۔

لیکن دا **قیاس** ددوی غلط دے، وجه داده چه بیا د سر مسح په اودس کښه شته نو پکار ده چه دلته په تیمم کښه هم په سر باندے مسح اوکړے، هلته اودس کښه د خپو وینخل ضروری دی، نو بیا دلته هم په خپو مسح کول پکار دی۔ حال دا چه د خپو مسح او د سر مسح په تیمم کښه نشته۔ معلومه شوه چه په استیعاب کښه تیمم په اودس قیاس کول درست نه دی۔

دارنگه تیمم خو د غسل خلیفه هم دے نو بیا پکار ده چه ټول بدن په خاوره ککړ کړی او حال دا چه دا هیڅوک هم جائز نه گنړی نو معلومیږی چه استیعاب په تیمم کښه ضروری ندے او قیاس د تیمم په اودس باندے صحیح ندے۔

بیا په دے حدیث کښه طریقہ او کیفیت د تیمم ذکر دے۔ او دا چه دا د جنابت دپاره هم وهلے شی۔ دلته عمارؓ ته د تیمم حکم او کیفیت نه دے معلوم نو نبی ﷺ ورته بیان کوی۔ او دا اصولی قاعده ده چه (تاخیر البیان عن موضع الحاجة لا يجوز)، او عمارؓ

مسئلے تہ محتاج دے۔ اونبی ﷺ ورتہ ہمدغہ کیفیت او خودلو۔ نو معلومہ شوہ چہ صحیح کیفیت دتیمم ہمدغہ دے۔ نود شیخ نوویؒ د نورو علماؤ د طرفنہ دا توجیہ صحیح نہ دہ چہ وائی : دلته مقصود د نبی ﷺ صرف دا وو چہ دا ورتہ اونبائی چہ پہ خاورو بانددے بہ خنگہ لاس وھے۔ دھغے کیفیت ورتہ بنائی چہ خاورو کنبے درغبستلو ضرورت نشته بلکہ خاورہ بانددے لاس اووھے۔ دا مقصد نہ دے چہ تول کیفیت دتیمم ورتہ بیانوی۔ پہ دے وجہ عمارؒ ہم پہ روایت کنبے صرف یو کرت ضربه بطور تعلیم ذکر کرو (شرح مسلم : ۱۶۰/۱)۔

نو دا خبرہ خطاء دہ ٹککہ چہ نبی ﷺ ورتہ پورہ طریقہ ولے نہ خودلہ ؟ سرہ ددے نہ چہ دا مقام د بیان دے، او عمار رضی اللہ عنہ ہم دتیمم پورہ کیفیت زدہ کولو تہ محتاج دے ؟ نو دا حدیث ولے دنیم کیفیت پورے خاص کرے شی ؟ بلکہ پہ دے حدیث کنبے چہ کوم کیفیت او طریقہ دتیمم راغلے دہ، ہمداد صحیح طریقہ دہ۔ بلہ دا چہ دلته ورسرہ بیا وجہ (مخ) او کفین (ورغوی) ولے ذکر کوی ؟ معلومیری چہ پورہ کافی طریقہ ورتہ بیانوی ٹککہ وائی (انما یکفیک الخ)۔

﴿ کیفیت التیمم ﴾ : د تیمم پہ طریقہ کنبے اختلاف دے :

۱ - **اول کیفیت :** امام ابو حنیفہؒ، امام مالکؒ، امام شافعیؒ، سفیان ثوریؒ، شعبیؒ، سالم بن عبد اللہؒ، علی بن ابی طالبؒ، حسن بصریؒ مذهب دادے چہ تیمم دوہ ضربه دی، یوہ ضربه د مخ دپارہ، او دویمہ ضربه دہ د لاسونو دپارہ تر مرفقینو (خنکلو) پورے۔ امام مالکؒ فرمائی : خنکلو پورے مستحب دہ اور سفینو (ورغوو) پورے واجب دہ۔ (نووی : ۱۶۰/۱)۔

دلیل : ددے قول والاؤ سرہ صحیح مرفوع حدیث نشته، او کوم مرفوع روایت د جابر کنبے چہ دا دی : التیمم ضربة للوجه وضربه للذراعین الی المرفقین). الحاکم (۱۸۰/۱) - رقم (۶۳۸) دارقطنی (۱۸۱/۱ - رقم ۶۸۰) نصب الراية (۱۵۱/۱)۔

ددے پہ سند کنبے متکلم فیہ راوی عثمان بن محمد بن الانماطی دے۔ حافظ ذہبیؒ فرمائی : شیخ فیہ لین۔ المغنی (۵۰/۲ - رقم ۴۰۶۰) حافظ عسقلانی فرمائی : مقبول

يعنى عند المتابعة تقريب التهذيب (۱۴/۲)۔

۲- دويخه وجه دا ده : چه پدے کښے ابو الزبير محمد بن مسلم بن تدرس دے، صدوق
الا انه يدلس. تقريب التهذيب (۱۳۳/۲)۔ نو ابو الزبير مدلس دے او پدے روايت کښے
عننه هم کړيده۔ زيلعی په نصب الرايه (۳۴/۲) کښے د امام نووی نه نقل کړی : المدلس
اذا عنعن لا يحتج به بالاتفاق آه۔ يعنى مدلس چه کله عننه (په عن سره روايت) او کړی
نو دا بالاتفاق قابل قبول نه وی۔ نو دا روايت ضعیف شو۔

۳- دریم دا چه دا روايت شاذ هم دے څکه ابونعیم دا روايت د عزره بن ثابت نه موقوفا
نقل کړيدے او همدا (موقوف کيدل) ئے صحيح دی لکه دا خبره دارقطني هم کړيده۔
(والصواب انه موقوف) کما في التلخيص (۱۲۵) نو دا موقوف روايت دے اوردف ئے
صحيح نه ده۔

او مرفوع روايت د عائشه کښے هم ضعف دے رواه البزار۔ په هغه کښے الحرش بن
الخيريت راوی دے۔ ابو حاتم او ابوزرعه او امام بخاري ورته ضعیف وئیلے دے۔ (مجمع
الزوائد (۵۹۱/۱) رقم (۱۴۱۸) والمغنی فی الضعفاء (۲۴۱/۱) رقم (۱۳۵۹)۔

او مرفوع روايت د عبد الله بن عمر نه ضعیف جدآ دے۔ تول سندونه ئے ضعیف دی :
اخرجه الحاكم في المستدرک (۱۷۹/۱- رقم ۶۳۴) قال النهي في التلخيص في سنده
على بن ظبيان واه، قال ابن معين ليس بشئ وقال النسائي ليس بثقة التحقيق لابن الجوزي
(۲۳۵/۱)۔

۴- نصب الرايه (۱۵۳/۱) کښے بل روايت د جابر راوړيدے د حاکم نه خو هغه کښے
ابو الزبير مدلس راوی دے، عننه ئے کړيده اگر چه زيلعی ورته صحيح وئیلے دے مگر
ضعیف دے۔ باقی روایات تول ضعیف دی۔

البته صحيح موقوف روایات پدے طريقه کښے ثابت دی د عبد الله بن عمر او جابر نه
(عن مالك عن نافع انه اقبل عبد الله بن عمر من الحرف حتى اذا كان بالمربد نزل عبد الله
فتيمم ضعيدا طيبا فمسح بوجهه ويديه الى المرفقين ثم صلى۔ اخرج مالك في الموطأ
(۴۱/۱- ۴۲) فهذا موقوف صحيح كما في التلخيص الحبير (۱۴۵/۱)۔

یعنی ابن عمرؓ دجرف علاقے نہ راروان وو کله چہ مرید علاقے تہ اورسیدو کوز شو او پہ پاکہ خاورہ نے تیمم اووہلو او مسح نے اوکڑہ پہ مخ او لاسونو تر خنگلو پورے بیائے مونخ اوکڑو۔ نو دا طریقہ صرف پہ درجہ د جواز کنیں دہ چہ تر خنگلو پورے تیمم اووہلے شی۔

۲ - دویم کیفیت : اودا ڊیر صحیح اوراجح کیفیت دے۔ امام بخاریؒ، امام احمد بن حنبلؒ، امام اسحاقؒ، امام اوزاعیؒ، عطاءؒ، مکحولؒ، ابن المنذرؒ، شعبیؒ، بعض اہل ظاہرؒ او عام اہل الحدیث مذهب دے (نووی : ۱۶۰/۱)۔

او امام احمدؒ فرمائی : زہ ددے نہ علاوہ بل کیفیت نہ پیڑنم :

او ہفہ دا چہ یوہ ضریہ دہ، د مخ او مہوندو پورے لاسونو دپارہ۔ اول بہ نے پہ مخ راکاری او بیا بہ نے پہ لاسونو باندے۔ اگرکہ دا ترتیب د مخ او لاسونو ترمینخ واجب نہ دے۔ کما فی فتح الباری (۳۶۳/۱) و سبل السلام (۱۹۶/۱)۔

پہ بعض روایاتو د بخاری کنیں د لاسونو مسح مخکنیں ذکر شویدہ پہ مخ باندے او مسح د لاسونو عطف شویدہ پہ مسح د مخ باندے پہ ثم حرف عطف سرہ چہ دلالت کوی پہ ترتیب مع التراخی باندے او اکثر روایاتو کنیں مخ پورے ذکر کیری او لاسونہ پرے عطف کیری پہ واو سرہ چہ تقاضا د ترتیب نہ کوی۔ نو دوارہ طریقے جائز دی۔ کما فی سبل السلام (۱۴۵/۱)۔

دلیل : حدیث د بخاری (۴۸/۱) او مسلم (۱۲۱/۱) دے پہ روایت د عمار بن یاسرؓ کنبے دی (نبی ﷺ دہ تہ او فرمائیل : تا دپارہ دا کافی دہ چہ لاسونہ پہ زمکہ اووہے، او بیا نے پوکڑے او مخ لاسونہ تر مہوندونو پورے مسح کرے (لکہ دا طریقہ عملی طور سرہ نبی ﷺ عمارؓ تہ بنودلے دہ)۔ الفاظ دادی :

(فضرب النبی ﷺ بکفیه الأرض ونفخ فیہما ثم مسح بہما وجہہ و کفہ)۔

دا حدیث صریح دے او دا مقام د بیان دے، او دا طریقہ نے ور تہ او خودلہ، نہ بلہ نو دا دلیل درجہان ددے طریقے دے او ددے سرہ پوکل ہم مستحب دی۔

۳ - دریم کیفیت : دوہ ضریہ دی۔ اول د مخ، بیا د لاسونو تر مہوندونو دپارہ۔ لکہ پہ حدیث د عمار بن یاسرؓ کنبے دی۔ (عن عمار بن یاسر : حین تیمموا مع رسول اللہ ﷺ

فامر المسلمين فضربوا باكفهم التراب ولم يقبضوا من التراب شيئاً فمسحوا بوجوههم مسحة واحدة. ثم اعدوا فضربوا باكفهم الصعيد مرة اخرى فمسحوا بايديهم. وسنده صحيح كما في ابن ماجه (٩٣/١) وابي داود رقم (٣٣٥-٣٤٢) وسيأتي في الكتاب -

نو پدے روایت کنیں ضربتین ذکر دی او آخر کنیں ایدی لفظ مجمل دے شامل دے ورغوو تہ ہم او خنگلو تہ ہم۔ لیکن ذکر دید او مراد ترینہ کف (ورغوے) دا حقیقت مشہورہ دے لکہ ﴿والسارق والسارق فاقطعوا ايديهما﴾ کنیں لاس صرف مروندونو پورے باتفاق الامت مراد دے۔

٤ - کیفیت : امام زہریؒ فرمائی : دوه ضربے دی، يوه دمخ، بله دلاسونو دپاره تر اوگو او ترخونو پورے۔ لکہ دا د بعضے صحابوؓ نہ ثابت دے۔ نو دا موقوف روایات دی، مرفوعا دا طریقہ نہ دے ثابت۔ لکہ دا د عمارؓ پہ روایت کنیے دی (فتیمنا الى المناكب والآباط) لیکن دا اجتہادی عمل دے، حدیث ورتہ نہ دے رسیدلے۔
کما فی الترمذی بشرح التحفة (١٣٦/١)۔

فیصلہ : دیوے ضربے والا احادیث پہ صحیحینو کنیے راغلی دی، چہ ہفہ بیشکہ بے شبہے ڊیر صحیح اوراجح دی دنورو کتابونو پہ حدیثونو باندے۔
او احادیث او آثار د ضربتین پہ درجہ د حسن کنیے دی، څکے پہ ہریو روایت کنیے څہ نہ څہ کلام او مقال ضرور شتہ۔ دا وجہ دے چہ علامہ مبارکفوریؒ پہ تحفة الأخوذی (١٣٥/١) کنیے فرمائی :

(احادیث الضربتين والمرفقين ضعيفة او مختلفة في الرفع والوقف. والراجح هو الوقف، ولم يصح من احاديث الباب سوى حديثين احدهما : حديث أبي جهيم بذكر اليدين مجملا، وثانيهما : حديث عمار بذكر ضربة واحدة والكفين، وهما حديثان صحيحان)۔

اودغہ شان پہ السیل الجرار (١٣٣/١) کنیے علامہ شوکانیؒ ہم فرمائی : والحاصل ان جميع الاحاديث الصحيحة ليس فيهما الا ضربة واحدة للوجه والكفين فقط وجميع ما ورد في الضربتين وكون المسح الى المرفقين لا يخلو من ضعف يسقط به عن درجة الاعتبار ولا يصلح للعمل عليه حتى يقال انه مشتمل على الزيادة والزيادة يجب قبولها. انتهى۔

او حافظ پہ فتح الباری (۳۵۲/۱) کتبے خلاصہ د بحث بیان کریدہ فرمائی : فان الاحادیث الواردة فی صفة التيمم لم یصح منها سوى حديث ابی جهیم وعمار وما عداهما فضعیف او مختلف فی رفعه ووقفه والراجح عدم رفعه. فاما حديث ابی جهیم فورد بذكر الیلین محملاً واما حديث عمار فورد بذكر الکفین فی الصحیحین وبذكر المرفقین فی السنن وفی رواية الی نصف الذراع وفی رواية الی الآباط فاما رواية المرفقین وکذا نصف الذراع ففيهما مقال واما رواية الآباط فقال الشافعی وغيره ان كان ذلك وقع بامر النبی ﷺ فکل تيمم صح للنبي ﷺ بعده فهو ناسخ له وان كان وقع بغير امره فالحجة فيما امر به. انتهى۔

لیکن مونث وایو : ددی نہ بعضے احادیث حسن درجہ کتبے گرخی۔ نو دابہ حمل شی پہ تنوع د عباداتو باندی۔ نو دا تولے طریقے جائز دی۔ سیوا د آخرئی طریقے نہ۔ خو لیکن دا طریقے مرجوح دی۔ او دویمہ طریقہ چہ (یوہ ضربه الی الکفین) دہ راجح دہ۔ او پہ دی کتبے احتیاط دی۔ ٹککہ دا قوی متفق علیہ ثابت دہ۔ او ضربتین والا احادیث مختلف فیہا دی۔ نو پہ دی کتبے رد دی پہ بعضے احنافو باندی چہ وائی : ضربتین باندی عمل کولو سرہ پہ ضربه واحده ہم عمل راخی، او وائی چہ پہ دی کتب احتیاط دی۔ لیکن دا خطاء وائی۔ وجہ د خطائی دادہ چہ احتیاط پہ ہغہ خیز کتبے وی چہ قوی او صحیح ثابت وی، او ہغہ احادیث الضربة الواحدة دی۔ لکہ دا تول علماء منی چہ احادیث د صحیحینو راجح دی پہ نورو احادیثو د باقی کتابونو باندی۔

دارنگہ کومو علماؤ چہ دا وئیلی دی (لکہ طحاوی او عینی) چہ احادیث د عمار مضطرب دی، نو دہغے جواب ہم اوشو چہ کوم روایت کتبے صرف ضربه واحده او کفین ذکر دی، ہغہ صحیح او قوی او باقی ضعیف دی۔ یا موقوف دی او موقوف معارض د مرفوع روایاتو نشی کیدی۔ فتدبر!

او کوم روایت د عمار کتبے چہ اوپو پورے تیمم راغلے دی، نو حقیقت دادی چہ پہ ابتداء د اسلام کتبے چہ حکم د تیمم راغلو نو طریقہ لانه وہ بیانہ شوی، نو عمار پہ دی وجہ پہ خپل اجتہاد سرہ پہ زمکہ باندی رغبتی دی۔ بیا ورتہ نبی ﷺ بیان او کرو، کما مر۔ دارنگہ نورو صحابہ کرامو پہ خپل اجتہاد سرہ تیمم الی المناکب والآباط کریدی۔ دا

وجه ده چه روستو عمار بن ياسر رضی اللہ عنہ صرف یوہ طریقہ بیانوی، چه هغه یوہ ضربه اوکفین دی۔ کما فی الصحیحین۔ نو په همدې به عمل کولے شی، نه په نورو طریقو۔ لکه عمارؓ به د نبی ﷺ د وفات نه پس په همدې طریقہ فتویٰ ورکوله۔ کما قال الشافعی۔

۲ - دویم جواب : امام شافعیؒ دا کړیدے چه که اوگو پورے تیمم وهل د نبی ﷺ په امر ثابت وی او صحیح ثابت شی، نو بیا هم دا منسوخ دے په هغه طریقہ چه د نبی ﷺ نه روستو ثابت دی۔ دابه ناسخ د هغه مخکنی طریقے شی۔

گواه از خانه : علامه عبد الحی لکنویؒ په سعایه (۵۱۲/۱) کښے فرمائی :

اقول : الأقوى فيه من حيث الدليل : هو الاكتفاء بمسح اليدين الى الرسغين لما ثبت في روايات حديث عمار الصحيحة : ان النبي ﷺ علمه كيفية التيمم، حين بلغه تمعكه في التراب واكتفى فيه بمسح الوجه والكفين. انتهى بحواله التحفة (۱۳۵/۱)۔

يعنى : د دليل په بناء په تيمم کښے صرف په يوه ضربه باندے دپاره د مخ او لاسونو تر مړوندو اکتفاء کول ډير زيات قوی قول دے۔

ښه تشریح په تحفة الأحوذی کښے اوگوره چه ټول شبهات ئے رد کړیدی۔ او سعایه کښې علامه عبد الحی الکهنوی پدے باب کښې اعتراضات نقل کړیدی او بیا ئے ډیر ښه جوابات کړیدی کتل ئے پکار دی۔

وکذا فی التحقیقات ص (۹۰) وفتاویٰ الدین الخالص (۴۲۰/۲)۔

تنبیه : په تیمم کښے استيعاب ضروری نه دے، لکه چه بعضے خلق یو خاص کیفیت ورکوی۔ چه درے گوتے د ښی لاس په لاندے طرف د درے گوتو د گس لاس راکاږي تر څنگلو پورے۔ او بیا ئے بره طرفته آخر سرته رسوی الخ۔ دا طریقہ په هیڅ حدیث کښے نه ده ثابت، بلکه سنت ددے په خلاف باندے ثابت دے، کما فی حدیث عمار هذا۔

ایضا : بعض احناف لکه صاحب د شرح وقایه (۹۸/۱) وائی چه که غبار گوتو مینځ ته داخل نشو نو دریمه ضربه به وهی (فیحتاج الى ضربة ثالثة لذلك) - او حاشیه کښې وائی چه دا قول د امام محمد هم دے۔ نو دا خبره خطاء ده، دین کښې زیادت دے، غلو فی

الدین دہ درے ضربے پہ ہیخ صحیح مرفوع او موقوف حدیث کنبن نشته او استیعاب ہم ضروری ندے۔

۴ - وَعَنْ أَبِي الْجُهَيْمِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصَّمَّةِ رضی اللہ عنہ قَالَ : مَرَرْتُ عَلَى النَّبِيِّ صلی اللہ علیہ وسلم وَهُوَ يُبُولُ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ حَتَّى قَامَ إِلَى جِدَارٍ فَحَتَّ بِعَصَا كَانَتْ مَعَهُ ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى الْجِدَارِ ، فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ . وَلَمْ أَجِدْ هَذِهِ الرَّوَايَةَ فِي الصَّحِيحَيْنِ وَلَا فِي كِتَابِ الْحُمَيْدِيِّ وَلَكِنْ ذَكَرَهَا فِي شَرْحِ السُّنَنِ وَقَالَ : هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ .

ترجمہ : ابو الجہیم بن حارث بن صمہ فرمائی : زہ پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے پہ داسیہ حالت کنبے تیر شوم چہ ہغوی تشے متیازے کولے، نو ما پرے سلام واچولو نو ماتہ تے جواب رانہ کپو، تردے چہ دیوال تہ اودریدو، ہغہ تے پہ ہمسارا اوگرولو چہ ہغہ سرہ وہ، بیائے خیل دوارہ لاسونہ پہ دیوال کیخودل، او خیل مخ او دوارو لاسونو باندے تے راخکل۔ بیائے ماتہ دسلام جواب راکپو۔ داروایت مانہ پہ صحیحینو کنبے اونہ د حمیدی پہ کتاب کنبے بیاموندو، البتہ پہ شرح السنہ کنبے (امام بغوی) ذکر کپیدے او دیتہ تے حسن وثیلی دی۔

تعارف : د ابو الجہیم رضی اللہ عنہ :

دہہ نوم عبد اللہ دے، خو پہ کنیہ (ابو الجہیم) باندے مشہور دے۔ داد ابی بن کعب خورے او مشہور صحابی دے، د معاویہ د دور خلافت پورے ژوندے وو۔

تشریح : دا حدیث دلیل دے چہ لاسونہ پہ زمکہ یا خاورہ یالوتہ باندے کیخودل کافی دی، او وھل د ہغے ضروری نہ دی، ٹککہ دلتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وضع الیدین (کیخودل د لاسونو) کپیدی۔ ۲ - دارنگہ دلیل دے چہ تیمم کنبے یوہ ضربہ کول اولی او راجح دی۔ خودے روایت کنبے ذراعین راغلل، نو د ذراعین نہ مراد بہ کفین وی، ٹککہ چہ حافظ ابن حجر فرمائی : د ابو جہیم پہ صحیح او ثابت روایت کنبے لفظ د (مسح یدیہ) راغلی دے۔ (لکہ پہ فصل ثالث کنبن متفق علیہ روایت راروان دے) نہ د (ذراعیہ) ٹککہ چہ

د ذراعین روایت شاذ دے۔ ۲ - دارنگه په دے روایت کښے ابو الحویرث ضعیف راوی دے۔
 ۳ - اود الله ذکر په طهارت کښے افضل او بهتر دے۔ ۴ - هر وخت اوداسه کښے
 گرځیدل د مؤمن صفت دے۔ (لا يحافظ على الوضوء الا مؤمن)۔

درجة الحديث: شرح السنه کښے دے حدیث ته حسن وئیلے شویدے۔ مگر دا خبره
 صحیح نه ده۔ بلکه دا حدیث ضعیف السند دے۔ وضعفه الالبانی۔ ځکه په دے کښے یو
 شیخ د امام شافعی ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی دے هغه د محدثینو په نیز ضعیف
 دے۔ اود ابراهیم استاذ چه ابو الحویرث دے هغه هم ضعیف متکلم فیه دے۔ دارنگه په
 مابین د اعرج او ابو الجهم کښے انقطاع ده۔ عمیر راوی ساقط شویدے۔ لکه دا په روایت
 د بخاری کښے ذکر دی۔ واعله الحافظ فی الفتح (۴۴۲/۱-۴۴۳) وقال الثابت فی حدیث
 ابی جهم ایضا بلفظ یدیه لا ذراعیه فانها روایه شاذة)۔

لیکن معنی ددے حدیث په صحیحینو کښے موجود ده۔ صرف په دے روایت کښے
 څلور زیاده دی (۱) یو ذراعین ذکر دی (۲) دویم: د الجدار زیادت دے (۳) اود یوال په
 همساگرول (۴) او سلام فی حالة البول زیادت دے۔ دا څلور زیادات په صحیحینو کښه
 نشته، نور باقی روایت موجود دے۔ لکه فصل ثالث کښه به راشی۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۵ - عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إِنَّ الصَّعِيدَ الطَّيِّبَ وَضُوءَ
 الْمُسْلِمِ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ، فَإِذَا وَجَدَ الْمَاءَ فَلْيُمْسَهُ بَشْرَهُ، فَإِنَّ
 ذَلِكَ خَيْرٌ). رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ. وَرَوَى النَّسَائِيُّ نَحْوَهُ إِلَى قَوْلِهِ
 عَشْرَ سِنِينَ.

ترجمه: ابو ذر فرمائی: رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیله دے: پاکه خاوره د مسلمان
 دپاره پاکونکې ده اگرکه لسو کالو پورے اوبه بیانه مومی۔ خو کله ئے چه اوبه بیاموندے نو
 بدن پرے وینخل پکار دی ځکه دا بهتر دی۔ (احمد، ابوداود، ترمذی) او امام نسائی ددے

پشان روایت ذکر کړیدم تر (لسو کالو) لفظ پورم۔

تشریح : اېوداود رقم (۳۳۳) کښه ددې حدیث سره د ابوذر واقعہ ذکر ده۔ دا فرمائی

: رسول الله ﷺ ته څه گډه بزمه راجمع شوه نو ما ته ئې اوفرمائیل : اې ابوذر دا ځان سره چرته باندې ته بوځه ! نوزه ریډم ته لارم (بل روایت کښه دی چه زه د اوبو نه وړاندې اوم او ما سره زما اهل وونو ما ته به جنابت رسیدلو او پنځه شپې ورځو پورې به مې بغیر د اوداسه نه مونځ کولو) نبی علیه السلام ته راغلم، دا خبره مې ورته عرض کړه نو هغه یومې تورمې بنځه ته حکم اوکړو هغه په یوه کاسه کښې اوبه راوړې نو د اوبې شاته شوم او غسل مې اوکړو (نو گویا کښې ما د ځان نه غرگوزار کړو) نو نبی علیه السلام راته دغه ارشاد اوفرمایلو : الصعيد الطيب الخ یعنی داسه حالت کښه اگر که لسو کالو پورې اوبه نه وی نو ته تیمم وهلې شې۔ بیا د لسو کالو ذکر د تحدید دپاره نه دې صرف د فراخی د حکم دپاره دې یعنی هر څومره موده چه اوبه نه وی نو تیمم د هغه په ځائ کار ورکوی۔

وَضُوءُ الْمُسْلِمِ : تیمم ته ئې اودس ولې اووئیلو ؟ نو وجه دا ده چه دا تشبیه بلیغه ده ادات د تشبیه حذف دی ای الصعيد الطيب کو ضوء المسلم فی التطهير یعنی خاوره په هغه خاص طریقہ استعمالول د مسلمان د اوداسه پشان دی چه پاکي راوړی۔

۲- بعض وائی چه وضوء ئې مجازا ذکر کړیدم او مراد طهور دې ای الصعيد طهور المسلم یعنی خاوره مسلمان لره پاکونکې ده خو وضوء ئې څکه ذکر کړو چه غالبا طهارت او پاکي په اوداسه سره حاصلیږي۔ (مرقات)

فوائد الحديث : ۱- دا حدیث دلیل دې چه تیمم طهارت مطلقه دې هر قسم مونځ

پرمې کول جائز دی (اذالم يجد الماء عشر سنين) نه معلومیږي۔

۲- تیمم طهارت صغری او کبری دواړو دپاره مشروع او جائز دې۔

۳- امام مالک او شافعی وائی : کله چه وخت تیر شي نو تیمم مات شو هر فرض مانځه ته به جدا جدا تیمم وهی۔ **استدلال** کوی په عمل د ابن عمر باندې چه هغه به هر مانځه ته جدا تیمم وهلو۔ **جواب :** دا مستحب عمل دې خو واجب نه دې۔ څکه د صحابی په عمل باندې یو شې واجب کیږي نه۔ او ابن عمر خو به هر مانځه ته اودس هم

کولو، عملاً بالاستحباب۔ اصح داده چه یو تیمم تر هغه وخته پورے کار ورکوی چه ترڅو به اودسه نشی۔ لکه د اوداسه پشان حکم لری۔ اودا حدیث پرے دلیل دے چه تیمم ته وضوء المسلم وثیلے شویدے۔

امام خطابی فرمائی: یحتج بهذا الحديث من يرى ان للمتييم ان يجمع بتيممه بين صلوات ذوات عدد وهو مذهب اصحاب الحديث انتهى۔ مرعات (۲۲۸/۱)۔

۴ - تیمم قائم مقام د اوداسه دے نو د هغه حکم اخلی، ترڅو چه دلیل قائم نشی په خلاف ددے باندے۔

۵ - د حدیث شان ورود دا وو چه ابو ذرؓ عرض اوکړو: یا رسول الله! زه په باندہ کښے اوسیرم او چه جنابت راته اورسی او اوبه نه وی نو څه به کوم؟ نبی ﷺ ورته او فرمائیل: تیمم وهه دا د غسل په ځائے کار ورکوی۔

نو دے نه یوه بله نادره مسئله معلومه شوه چه: یو سرے سفر کښے دے اوده ته یقینی معلومه ده چه اوبه نه ملاویري نو آیا دا د خپلے ښځے سره جماع کولے شی اوکه نه؟ نو اصح داده چه دے جماع کولے شی، او په تیمم به عمل کوی او دا حدیث د ابو ذر پرے دلیل دے۔ کما مر (شرح مسلم: ۱/۱۶۰)۔ دغه شان حکم د هغه سرې دے چه داوبود استعمال نه عاجز وی د مرض د وجے نه، نو هغه له هم د جماع کولو اجازت شته دے، او په دے باره کښے آثار سنن کبری (۲۱۶/۱) کښے امام بیهقیؒ راوړی دی۔

۶ - یو شخص د جنابت یا دے اودسې دپاره تیمم اووهلو نو په مانځه کښے دننه اوبه ملاؤ شی نو اودس هم مات شو او مونځ هم مات شو۔ او اعاده به کوی۔ ځکه (فان ذلك) خیر لفظ دلیل دے چه اوبه استعمالول خیر دے او خلاف ددے شر دے۔

نو په دغه اوبو به غسل یا اودس کوی بیا به مونځ کوی۔ اوکه مونځ ئے اوکړو روستو اوبه ملاؤ شوے نو اعاده د مانځه مستحب نه ده، لکه دا په حدیث د ابو داود کښے راغلی دی، کما یأتی فی الکتاب۔ دوه کسانو په تیمم مونځ اوکړو بیا اوبه ملاؤ شوے، یو شخص اعاده اوکړه، اوبل اونه کړه۔ نو نبی ﷺ هغه شخص ته او فرمائیل چه اعاده ئے نه وه کړے: (اصبت السنة) تا په سنت طریقه عمل اوکړو۔

۷- د اوبو طلب کول او هغه پسه گرځيدل څومره حد لري؟ نو حد داده چې د مانځه وخت فوت نشي، تر هغه وخته پورې به طلب کوي۔ يا که ملگري او قافله ترې تلله نو بيا هم تيمم وهل جواز لري، ځکه قرآن او حديث کښه (لم يجد) لفظ دې چې د اوبه موجودې نه وي، حتی الوسع۔ نو هله به تيمم وهي، وهذا مذهب البيهقي^۱ ايضاً (۲۳۳/۱)۔
او ابن عمر رضی الله عنهما به درې ميله کښه طلب نه کولو۔ رواه البيهقي في السنن الكبرى (۲۳۳/۱)۔

نو احناف چې په فقه حنفي کښ داليکلي دي چې د يو ميل پورې که اوبه نه وي نو تيمم به نه وهي بلکه طلب به کوي او که د يو ميل نه زياته لرې وي نو بيا به تيمم وهي۔ دې خبره باندې شرعي دليل نشته، او تحديد او مقدار د څيزونو به شريعت بيانوي او شريعت کښه د ميل خبره نشته۔

وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ : لس کاله موده د تحديد دپاره نه ده، بلکه د کثرت دپاره ده، يعنې که دومره طويل مدت پورې هم اوبه ملاؤ نشوې نو د غسل يا د اوداسه دپاره تيمم وهلې شي، او بيا چې کله دومره اوبه ملاؤ شي چې د غسل يا اودس دپاره کافي کيدې شي او د ځکلو د ضرورت نه زياته وي او دارنگه د هغه په استعمال باندې قادر هم وي نو غسل يا اودس کول پکار دي، په دې صورت کښه به تيمم کول جائز نه وي۔

درجه الحديث : رواه الترمذی (۱۲۴) باسناد حسن صحيح وصححه الحاكم

(۱۷۶/۱) وابن حبان وابن حاتم وابن القطان والدارقطني والنهي والنووي وصححه سنن

کل من الالباني ورمضان۔

۶- وَعَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه قَالَ : خَرَجْنَا فِي سَفَرٍ فَأَصَابَ رَجُلًا مِّنَّا حَجَرٌ فَشَجَّهَ فِي رَأْسِهِ فَاحْتَلَمَ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ : هَلْ تَجِدُونَ لِي رُخْصَةً فِي التَّيْمُمِ ؟ قَالُوا : مَا نَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ ، فَاغْتَسَلَ فَمَاتَ فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَ بِذَلِكَ ، قَالَ : قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ ، أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا ، فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ ، إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيُعْصَبَ عَلَى جُرْحِهِ خِرْقَةً ثُمَّ يَمْسَحَ عَلَيْهَا ،

وَيَغْسِلُ سَائِرَ جَسَدِهِ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

۷- وَرَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ.

ترجمہ : جابرؓ فرمائی : مونہ پہ یو سفر کنبے اووتو نو مونہ کنبے یو سر پہ کانہی اولگیدو چہ د ہغہ سرئے زخمی کرو (اتفاقی طور سرہ) ہغہ تہ د لامبلو حاجت شو (محتلم شو) ہغہ د ملگرو نہ تپوس اوکرو چہ تاسو مالہ د تیمم کولو رخصت بیا مومی؟ ہغوی اووئیل : مونہ تادپارہ د تیمم رخصت نہ بیامو مو پہ داسے حال کنبے چہ تہ پہ اوہو باندے قادر ئے۔ نو ہغہ سری غسل اوکرو اود (یخنئ نہ) مہ شو۔ ہر کلہ چہ مونہ نبی ﷺ تہ راغلو نو دا واقعہ مو ورتہ بیان کرہ۔ نبی ﷺ او فرمائیل : خلقو ہغہ قتل کرو اللہ دے ہغوی قتل کری (بیائے او فرمائیل چہ) ہغوی تہ چہ کومہ خبرہ معلومہ نہ وہ د ہغے تپوس ئے ولے اونہ کرو، ٹککہ چہ د ناپو ہی د بیماری علاج خو تپوس کول دی۔ ہغہ لہ خودا کافی وہ چہ تیمم اوکری او پہ خپل زخم باندے یوہ توتہ اوتری او بیا پہ ہغے باندے مسح اوکری او باقی بدن اووینٹی۔ (ابوداود) او ابن ماجہ د روایت د عطاء بن ابی رباح پہ واسطے سرہ د ابن عباس نہ نقل کریدے۔

تعارف : د عطاء بن ابی رباح رحمہ اللہ :

دہہ کنبہ ابو محمد المکی دہ قریشو کنبے د بنو فہر آزاد کردہ غلام دے اصل کنبے دا د جند د مولدینو نہ دے خو پہ مکہ کنبے لوئی شویدے اود مکے والو لوئی مفتی وو ثقہ، فقیہ، فاضل دے لیکن کثیر الارسال دے۔ عطاء درنگ نہ تور، شیرا (کانہی) وو، شل او گہ وو اوروستو روند شوے ہم وو خو لوئی عالم کثیر الحدیث وو اود عبد اللہ بن زبیر پہ ملگرتیا کنبے ئے لاس ہم پریکرے شوے وو۔ ابن عباس بہ فرمائیل : یا اہل مکة تجتمعون الی وغندکم عطاء۔ ابو حنیفہ فرمائی : ما رأیت فیمن لقیٰ افضل من عطاء۔ پہ مکہ کنبے پہ سنہ (۱۱۴) کنبے د (۸۸) کالو پہ عمر باندے درمضان پہ میاشت کنبے وفات شویدے۔

تشریح : ۱- دیر کرت کم علمی اود مسئلے نہ نا واقفتیا دیوے خطرناک مصیبت او واقعے سبب جوہ شی، لکہ وئیلے شی چہ (نیم طبیب خطرہ جان - نیمگرے ملا خطرہ ئے ایمان) دلته ہم کلہ چہ دا شخص پہ سفر کنبے جنب شو او معذور شو اود خپل عذر پہ

باره کښې ئې د ملگرو نه تپوس اوکړو چه آيا په داسې حالت کښې چه زما سر زخمی دې او اوبه دې دپاره نقصان وه دی، نو د جنابت لرې کولو دپاره د غسل په ځائې تيمم وهلې شم اوکه نه؟ نو ملگری د مسئلې نه ناواقف وو، نو په مسئله کښې ئې تشدد اوکړو، او دا خیال ئې اوکړو چه ﴿فلم تجدوا ماء فتيمموا﴾ مطلب دادې چه تيمم به صرف په هغه وخت کښې جائز وی چه اوبه نه وی موجود، او دلته خو اوبه موجودې دی۔ نو دې سړی ته ئې فتوی ورکړه چه ستا دپاره بالکل تيمم کول جائز نه دی۔ حالانکه هغوی په دې خبره نه پوهیدل چه د تيمم وهلو خو صرف یو صورت نه دې، بلکه (۱) کله چه اوبه نه وی۔ (۲) یا اوبه وی خو انسان ددې په استعمالولو باندې قادر نه وی (۳) یا قادر وی خو د هغه په استعمال سره د کوم نقصان او ضرر خدشه او خطره وی۔ نو په دې ټولو صورتونو کښې تيمم وهلې شی۔ نو هغه سړی ددې ملگرو په خبره اعتماد اوکړو او په همدې حالت کښې ئې غسل اوکړو، نتیجه داشوه چه اوبه د هغه په زخم کښې شدت پیدا کړو، او د یخني موسم وونو د هغه په وجه وفات شو۔

قَتْلُوه : رسول الله ﷺ ته چه ددې واقعې خبر او شونو وې فرمائیل : دا سړی دوی قتل کړو۔ د قتل نسبت ئې دوی ته ځکه کړیدې چه دوی غلطه فتوی ورکړه، او په تحقیقه مسئله ئې بیان کړه، لیکن رسول الله ﷺ د دوی نه قصاص او دیت وانخستلو۔ وجه داده چه دا کسان مفتیان وو، او په مفتی باندې دیت او قصاص نه وی، کله چه فتوی خطاء ورکړی۔ البته دې تحقیقې په وجه مستحق د ملامتیا او زجر او تهدید وو۔ ځکه ورته نبی ﷺ زجر بنیرې اوکړې (قتلهم الله)۔

۲ - **قَتْلَهُمُ اللَّهُ :** دا د نبی ﷺ بنیرې دی، او نبی ﷺ د الله تعالی سره د لوظ کړې وو، چه زه چا مسلمان ته بنیرې اوکړم نو دا به ته دهغه د پاکي او درحمت دپاره سبب ګرځوی۔

۳ - **أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا :** مقلدین ددې حدیث نه استدلال کوی په اثبات د تقلید باندې چه سوال تقلید دې، یعنی دې خلقو تقلید ولې نه کولو چه د عالمانو نه ئې دا مسئله زده کړې وې، بیا به ئې دې ملگری ته بیان کړې وې۔

جواب : پہ دے حدیث کنبے رد دے پہ تقلید باندے۔ وجہ دادہ چہ دغہ صحابی ددے نورو ملگرو تقلید اوکرو، نو ٹحکہ مرہم شو۔ کہ دہ دبل زیات پوہہ عالم نہ تپوس کرے وی او ہغہ ورتہ د تیمم فتویٰ ورکرے وی پہ دلیل سرہ، نو دا بہ ان شاء اللہ نہ مر کیدلے۔ او دویٰ خو ورتہ د خپل ذہن خبرہ اوکرہ (ما نجد لك) او آیت او حدیث ئے ورتہ بیان نہ کرو۔ نو ٹحکہ نبی ﷺ پہ دویٰ باندے رد اوکرو چہ کلہ تاسو تہ دلیل نہ دے معلوم، نو ولے د خپل ذہن مطابق فتویٰ ورکوئی؟ اودے صحابی ترے ہم د دلیل مطالبہ اونہ کرہ، نو پہ ٹان باندے ئے زحمت راوستلو۔ داد تقلید دوجے۔

۲ - دویم : پہ دے حدیث کنبے دی (اذ لم يعلموا) یعنی کلہ چہ پہ قرآن او سنت نہ پوہیدلے نو ہلہ بہ دبل عالم نہ تپوس کوے، اوکلہ چہ خپلہ قرآن او سنت باندے پوہیدلے نو تپوس تہ ضرورت نشته۔ نو دا تپوس بہ د چانہ کیڑی؟ ضرور د ژوندی نہ کیڑی، نو پکار دہ چہ دا سائل مقلد شی د ژوندی عالم، او مقلدین خو دعویٰ د امام صاحب د تقلید کوی۔ کوم چہ دیارلس سوہ کالہ مخکینے تیر شویدے۔ نو مدعی یو خہ دہ او دلیل بل خہ دے۔

۳ - دارنگہ د اتپوس بیا خاص نہ دے دیو عالم پورے، نو د ہر جید عالم نہ تپوس کیدے شی نو پکار دہ چہ تقلید د ډیرو خلقو اوکرے شی۔ او دویٰ خو صرف د امام صاحب پورے تقلید خاص کوی۔

۴ - دارنگہ مونږ وایو : چہ **سوال** تقلید نہ دے بلکہ دا تحقیق دے، او تحقیق باندے شریعت امر کریدے ٹحکہ تقلید خو دیو سپری درائے پسے روانیدلو تہ وائی۔ او پہ سوال کنبے د قرآن او سنت متعلق تپوس وی، لکہ دے حدیث کنبے ہم دیتہ اشارہ دہ چہ سوال بہ د ہغہ چانہ کولے شی چہ پہ قرآن او حدیث پوہہ وی۔ ورنہ نفس تپوس خو دے صحابی ہم کرے وو، مگر ہغہ بے دلیلہ فتویٰ ورکرہ۔ نو نبی ﷺ او فرمائیل : داسے خلقو نہ تپوس پکار دے چہ دلیل د کتاب او سنت ورسرہ وی۔ د **تقلید** مسائل تول **خرافات** او دجل او شیطانی وسوسے دی، چہ قرآن او حدیث باندے د عمل کولور کاوت جوړوی۔ دا کوم عقل دے چہ ټول دین دیو عالم پورے خاص کرے شی او پہ لکونو علماء

پريخودلے شی !! بيا اهل الحديث ته وائی چه دوی امامان نه منی، حال دا چه د اسلام په بیشماره علماؤ کښه صرف یو امام راتینگول او نور پريخودل هیڅ د انصاف خبره نه ده۔ او ددے نورو ټولو امامانو نه منل دی۔

شاید چه د احنافو په نیز به د امامانو منل دا وی چه د یو امام نه علاوه نورو ټولو ته د هغوی د هرې خبرې جواب ورکړې شی، او که هغوی صحیح خبره هم کوی خو چه د دوی د امام نه خلاف وی نو د هغه جواب ته کلک ولاړ وی !!

فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ : عَنِ يَهِ كَسْرَهُ دَعَيْنِ او تشدید د یاء سره چار اَتوب او تحیر فنی الکلام ته وائی، لسان العرب کښه دی چه (العی هو الجهل) معنی ئے داده چه د جهالت شفاء تپوس کول دی۔ یعنې جهل یو بهیماری ده او ددے شفاء په تپوس او تعلم سره حاصلیږی۔

إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ : ددے څائے نه روسته الفاظ صحیح حدیث کښه نه دی ثابت (انما شفاء العی) پورے حدیث صحیح دے۔ وجه دا ده چه دا حدیث دوه سندونه لری کوم چه صحیح سند دے نو هغه کښ دا روستنی الفاظ نشته او کوم چه ضعیف سند دے هغه کښ دا الفاظ شته۔ نو (انما کان یکفیه) نه روستو حدیث ضعیف دے۔ په دے کښه زبیر بن خریق ضعیف الحدیث راوی دے، او په دے روایت کښه متفرد هم دے۔ او زاعی دده نه مخالف راوړیدے۔ قال الدارقطني وليس بالقوى۔ انظر المراجعة (۲/۲۳۰) والتعليق المغني (۱۹۰/۱) والارواء (۱۴۲/۱)۔

نو په دے الفاظو کښه مسئله داده چه جمع بین الغسل والتيمم والجبيرة څنگه ده؟ لکه چه دا د امام شافعی مذهب دے، چه که په اوبو باندے قادر وی، نو باقی بدن به وینځی او په جبیره باندے به مسح کوی۔ او که قادر نه وی نو تیمم به وهی، او مسح علی الجبیره به هم اوکړی۔ ۲ - جمهور وائی : جمع بین الغسل والتيمم نشته۔

۱ - دليل : رسول الله ﷺ امت ته نه ده ښودلے۔

۲ - عقلی دليل : جمع بین المبدل والمبدل منه راځی او دا ناجائز ده۔ لیکن اول دليل قوی دے۔ او دا حدیث ضعیف السند دے، کما عرفت۔ صحیح مسئله داده چه : که

غسل کولے شی نو غسل به اوکړی، اوپه پټی باندې به مسح اوکړی، اوکه په غسل کولو باندې قادر نه وی نو تیمم به اووهی اوپه پټی باندې مسح کول نشته۔

فروع: فی المسائل الخارجية:

یو سړی د جنابت په حالت کښې دې او دومره اوپه ورسره وی چه صرف اودس پرې کیږی، نه غسل۔ نو آیا دابه تیمم او اودس دواړه جمع کوی اوکه نه؟

۱- احناف وائی: دواړه به نه جمع کوی، ځکه بیا جمع بین البدل والمبدل منه

لازمیږی۔

۲- لیکن تحقیقی قول د حنابلہ، شوافعو او محدثینو دې چه دواړه به جمع کوی۔

۱- **دلیل:** عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه وئیلی دی چه زه په سفر

کښې جنب شوم نو اودس او تیمم دواړه مې اوکړل او امامتی مې ورکړه، ملگرو راباندې اعتراض اوکړو، نو نبی ﷺ ته راغلم، دا قصه مې ورته ذکر کړه، نو هغه اوخاندل۔ نو دا

تقریری سنت شو۔ (رواه ابو داود رقم (۳۳۵) والدارقطني (۱/۱۷۸) مع التعليق المغني۔

۲- دویم: په اوداسه سره تخفیف په جنابت کښې راځی، دا وجه ده چه د جنابت په

حالت کښې خوب کونکی ته د اوداسه کولو حکم شویږی، دې دپاره چه تخفیف د جنابت راشی، فهو نور علی نور۔

۲- **دویمه مسئله:** یو سړی سره دومره اوپه دی چه یو لاس یا مخ وغیره دپاره

کافی کیږی، او مکمل اودس پرې نه کیږی نو څه به کوی؟۔

۱- نو د صالح العثیمین فتوی داده چه تیمم او اوپه دواړه به جمع کوی۔ ځکه قرآن

کریم کښې دې ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ او دده دومره استطاعت دې۔ او حدیث کښې دی

(اذا امرتکم بامر فاتوا منه ما استطعتم) متفق علیه: نو که بعض اندامونه اووینځی او اوپه

ختمه شی نو دا دده استطاعت دې، د الله نه په دې اندازه اوویریدلو۔ لکه دا خبره په

المحلی (۲۶۱/۱) کښې هم ذکر شویږی او علامه المجد ابن تیمیه او علامه شوکانی په

نیل الاوطار (۳۲۹/۱) کښې راجح کړیږی۔

۲- **تحقیقی قول:** دادې چه جمع نشته، صرف تیمم به وهی، ځکه ده ته مستطیع

نشی وئیلے، بلکہ استطاعت ہلہ وی چہ کلہ مکمل اندامونہ وینخلے شی، ٹحکہ چہ اودس تہول یو عمل دیے، ٹحکہ ﴿فلم تجدوا ماء﴾ کنبے ماء مطلق دی، او صرف ئے کامل تہ کیڑی۔ او کاملے اویہ ہغہ دی چہ اندامونہ پرے پورہ طور اووینخلے شی۔ (کما فی المختارات الجلیة : ۳۳/۱) لناصر السعدی۔

۳ - **دریمہ مسئلہ** : پہ جبیرہ (پتی) باندے مسح کول واجب دی کہ نہ؟ پہ دیے کنبے اختلاف دیے : ۱ - ائمہ اربعہ فرمائی : مسح علی الجبیرہ واجب دہ۔
دلائل دوجوب دادی : ۱ - یو دا حدیث الباب دیے۔ لیکن دا ضعیف دیے۔

۲ - دویم حدیث دابن ماجہ (۲۱۵/۱) کنبے د علیؑ نہ نقل دی چہ دا فرمائی : ماتہ نبی ﷺ حکم اوکرو چہ مسح پہ پتی باندے اوکرو (فامرني ان امسح علی الجبائر)۔ لیکن دا روایت ہم واہی او ضعیف جدا دیے۔ (بلوغ المرام) کنبے حافظ راویدے (وقال رواہ ابن ماجہ بسند واہ جدا)، امام صنعانیؒ پہ سنبل السلام (۱۵۱/۱) کنبے فرمائی : پہ دیے کنبے عمرو بن خالد الواسطی کذاب راوی دیے۔ ابن ابی حاتمؒ ورتہ پے اصلہ باطل حدیث وئیلے دیے۔ قال النوویؒ : اتفق الحفاظ علی ضعف هذا الحديث۔

۳ - د عبد اللہ بن عمرؓ نہ مرفوعاً نقل دی۔ (ان النبی ﷺ کان یمسح علی الجبائر) (اخرجه الدارقطنی : ۲۲۶/۱) - لیکن پہ دیے کنبے ابو عمارہ ضعیف جداً راوی دیے، کما قال الدارقطنی۔ دا مرفوعاً صحیح نہ دیے۔ لیکن بیہقی (۲۲۸/۱) فرمائی : دا دابن عمرؓ نہ صحیح دیے موقوفاً علیہ۔

۴ - **عقلی دلیل** : د پتی ٹائے وینخل واجب دی، نو مسح ددے پہ ٹائے قائم مقام دہ، نو ہغہ ہم واجب دہ۔

۲ - امام ابن حزم ظاہریؒ او اہل حدیثؒ فرمائی : مسح علی الجبیرہ مباح دہ۔ او واجب نہ دہ۔ ٹحکہ واجب حکم کول د واجبو پشان قوی دلیل غواپی۔ او پہ دیے بارہ کنبے ہیخ قوی صحیح مرفوع حدیث نشتہ۔ نو پہ زورہ پہ ٹان یو شے ولے فرض کرو؟ او حال دا چہ دا اللہ رسول نہ دی فرمائی۔

۲ - **دلیل** : د ٹائے وینخل ساقط دی۔ دوجے د عذر نہ۔ نو مسح علی الجبیرہ ہم

ساقط ده۔ او قياس ده په تيمم باندې۔ چه هلته ساقط ده۔ نو دلته هم ساقط ده۔

۳- زمونږ په نيز **واجب** داده چه: په پتو باندې مسح کول افضل او مستحب دى۔
 ځکه د ابن عمر نه موقوفا صحيح حديث ثابت دى۔ اگر چه مرفوع احاديث په کښه
 ضعيف دى۔ او قياس په تيمم باندې صحيح نه دى۔ ځکه چه عباداتو کښه قياس کول
 منع دى۔ ځکه دارو مدار د عباداتو په توقيف باندې دى۔

۴- المسئلة الرابعة :

مسح على الخفين او مسح على الجبيرة کښه څه فرق دى؟

نو دا يو څو فرقونه دى: ۱- مسح على الخفين دپاره معينه موده ده۔ او مسح على
 الجبيرة دپاره موده معين مقرر نه ده۔ ۲- جبيرة په يو مخصوص اندام پورې خاص نه ده۔
 او مسح على الخفين په يو اندام پورې خاص ده چه هغه خپه دى۔
 ۳- مسح على الخفين کښه دا شرط دى چه په طهارت به ئې اچولى وي۔ او په جبيرة
 کښه د مخکښه نه طهارت شرط نه دى۔ دوجې د حرج نه۔
 ۴- جبيرة باندې مسح په حدث اصغر او اکبر دواړو کښه جائز ده۔ او مسح على
 الخفين صرف په حدث اصغر کښه کولى شى۔ نه په حدث اکبر (جنابت) کښه۔ دا شروط
 په احاديثو کښه ذکر شوى دى۔ والحديث اسناده ضعيف کما مر فى تفصيل المسئلة.

۸- وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: خَرَجَ رَجُلَانِ فِي سَفَرٍ فَحَضَرَتِ
 الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمَا مَاءٌ فَتَيَمَّمَا صَعِيدًا طَيِّبًا، فَصَلَّيَا ثُمَّ وَجَدَا الْمَاءَ فِي الْوَقْتِ،
 فَأَعَادَا أَحَدُهُمَا الصَّلَاةَ بِوُضُوءٍ، وَلَمْ يُعِدِ الْآخَرُ، ثُمَّ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَا
 ذَلِكَ، فَقَالَ لِلَّذِي لَمْ يُعِدْ: أَصَبْتَ السُّنَّةَ وَأَجْزَأُكَ صَلَاتُكَ، وَقَالَ لِلَّذِي
 تَوَضَّأَ وَأَعَادَ: لَكَ الْأَجْرُ مَرَّتَيْنِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ. وَرَوَى النَّسَائِيُّ
 نَحْوَهُ.

۹- وَقَدْ رَوَى هُوَ وَأَبُو دَاوُدَ أَيضًا عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ مَرْسَلًا.

ترجمہ : ابو سعید خدریؓ فرمائی : دوحہ سری پہ سفر روان شو (پہ لارہ کنبے) مونخ وخت شو خو هغوی سره اوبه نه ومے۔ دواړو پاکه خاوره باندے تیمم اوکړو، او مونخ ئے اوکړو (کله چه مخکبے لارل) نو هغوی اوبه بیا موندے اود مونخ وخت هم باقی وو۔ نو په دوی کنبے یو کس اودس کولو سره مونخ را اوگرځولو۔ او هغه بل مونخ را اونه گرځولو۔ بیا دا دواړه رسول الله ﷺ ته راغلل او دواړو دا خبره ورته ذکر کړه۔ نو نبی ﷺ هغه کس ته چه هغه مونخ نه وو راگرځولے او فرمائیل : ته سنت (طریقه) ته اورسیدے او مونخ دے کافی شو، او هغه بل کس ته چه اودس کولو سره ئے مونخ کړے وو او فرمائیل : ستا دوه اجره اوشو۔ (ابوداود، دارمی) او نسائی ددے پشان روایت نقل کړیدے۔ او امام نسائی او ابوداود عطاء بن یسار نه مرسل نقل کړیدے۔

تعارف : د عطاء بن یسار رحمه الله :

دام المؤمنین میمونے رضی الله عنها آزاد کرده غلام دے ابو محمد الهلالي ئے کنبه ده د مدینے اوسیدونکے دے ثقه، فاضل، لوئی واعظ، او عبادت گذار وو د صغار التابعین نه شمار دے دا په مدینه کنبے د مشهور تابعینو نه حساب دے د عبد الله بن عباس نه زیات روایتونه نقل کوی اسکندریه کنبے په سنه (۹۴) یا (۹۷) یا (۱۰۳) د (۸۴) کالو په عمر وفات شویدے۔ رحمه الله۔

تشریح : په تیمم سره چه کوم مونخ اداء شو نو هغه صحیح دے اود مونخ کولو نه روستو که اوبه ملاؤشی نو د مونخ راگرځولو ضرورت نشته۔ او همدا د سنت موافق مسئله ده۔ لکه چه مخکبې هم تیره شوه۔

فصلیاً : دلته یو څو صورتونه دی (۱) یو سری تیمم اووهلو، مونخ ئے لا شروع کړے نه دے چه اوبه پیدا شوی۔ نو عند الجمهور تیمم فاسد شو، ځکه اصل موجود شونو فرع (تیمم) ته ضرورت نشته۔

۲- داود ظاهري وائی : تیمم نه دے فاسد ځکه دا عمل باطلول دی ﴿ولا تبطلوا اعمالکم﴾ سره منع شویده۔ لیکن اصح داده چه اصل (اوبه) موجود شونو خلف (تیمم)

ته ضرورت پاتې نشو۔ ځکه دا عند الضرورت وو، کله چه ضرورت ختم شو نو تيمم هم ختم شو۔ او دا بطلان د عمل نه دے، بلکه اصل ته رجوع کول دى۔

(۲) **دويم صورت** : مونځ کښې داخل شو او اوبه ورته ملاؤ شومې۔ نو :

۱ - عند الجمهور مونځ دے پوره کړى (۲) امام ابو حنيفه او امام مالك وائى : مونځ او تيمم باطل دے۔ او اعاده به کوى به د مانځه په اوداسه سره۔ او دا راجح قول دے۔ ځکه قرآن کښې ﴿فلم تجدوا ماء﴾ دے او دلته اوبه نه وې موجود، بيا پيدا شومې نو دا عادم د اوبو نه دے۔ بلکه واجد د اوبو دے۔ ۲ - مخکښې حديث د ابو ذر کښې تير شو (فاذا وجد الماء فليقلق الله وليمس بشرته) نو دلته اوبه پيدا شومې نو اوس حکم دے چه اودس به کوى۔ قال الشوكاني وهو استدلال صحيح۔ النيل (۲۳۷/۱)۔

۳ - **دريم صورت** : دادې چه مونځ ئې په تيمم باندې خلاص کړو، بيا روسته د مانځه نه اوبه پيدا شومې۔ نو د جمهورو او ائمه اربعه په نيز به مونځ نه راگرځوى۔ او مستحب هم نه ده چه راوې گرځوى۔

۲ - طاوس، عطاء، مکحول، ابن سيرين، زهرى، اوريعة وائى : مونځ به ځکه راگرځوى چه په وخت کښې ورته اوبه ملاؤ شومې۔ ليکن ددوى قول ددې حديث خلاف دے، ځکه دلته مونځ نه راگرزونکى ته (اصبت السنة) وئيلې شويدې۔

سوال : دادې چه ددې حديث نه خو دا معلومه شوه چه کوم شخص مونځ را اوگرځولې نو دهغه دوه اجره دى، او ته وائې چه دا مستحب هم نه دے۔ ددې څه وجه ده؟

جواب : ددې وجه داده چه دا شخص په دې مسئله باندې نه پوهيدلو چه اعاده کول ضرورى نه دى، او دا سنت نه دى، بلکه سنت داده چه اعاده اونه کړې شى۔ نو اجتهاد سره ئې داسې عمل اوکړو، نو ځکه ورته دوه اجره ملاوېږي۔ او کله چه تاته پته اولگيده چه سنت عمل دادې چه اعاده به نه کومې (اصبت السنة) او بيا هم ته سره د علم نه ددې خلاف کومې نو ته مبتدع ئې، اجر لا څه چه د عذاب مستحق ئې۔

او دا **دليل** دے ددې خبرې چه ډير عمل لره اعتبار نشته بلکه د سنتو تابعدارى له اعتبار دے، لکه يو سړى د سحر سنت اوږده کوى په دې نيت چه دا وخت د فضيلت دے، او

دا ورته معلومه وی چه سنت داده چه مختصر اوکړې شی، نو دا شخص د سنتو مخالف دی، عمل ئې مردود دی۔

فَاعَادَ أَحَدُهُمَا : دا اعاده دې صحابی اوکړه د اجتهاد په بناء باندې۔ او په داسې مقام کېنې اجتهاد کول واجب دی۔

لَكَ الْأَجْرُ مَرَّتَيْنِ : چاته چه داسې حدیث معلوم شو نو د هغه دپاره اعاده کول نا جائز دی، ځکه ده ته سنت معلوم دې چه نه راگرځول سنت دی، او که بیا هم دې اعاده کوی تقلیداً، نو دا حرام دی ځکه مونږ ته نص را اورسیدو، نو ددې په مقابلې کېنې به د عالم یا صحابی په اجتهاد باندې عمل نشی کیدې، سره د احترام د هغه نه۔ او پدې حدیث کېنې دا تاویل کول چه دې دوه سړو او په موندلې وې پس د وتلو د وخت نه۔ صحیح ندی ځکه چه دا حدیث ددې لفظ نه خلاف ده چه فوجدا الماء فی الوقت۔ علا وه لکه دا چه پس د خروج الوقت نه که او په ملاو شی نو په طریق اولی به مونږ نه راگرځوی۔

درجة الحديث : رواه ابو داود (۳۳۸) والنسائي (۲۱۳/۱) والدارقطني (۲) والحاكم (۱۷۹/۱) والدارمي (۱۹۰/۱) وسنده ضعيف فيه عبد الله بن نافع الصائغ وهو ضعيف الحفظ، وروى النسائي وابوداود رواية عطاء بن يسار مرسل لكن رواه ابن السكن بسند صحيح موصول عن عمرو بن الحارث وعميرة بن ابي ناجية وهما ثقتان فزيادة الثقة مقبولة وله شاهد من حديث ابن عباس عند اسحق بن راهوية في مسنده وذكره الالباني في صحيح ابي داود (۳۶۵) وصححه الحاكم وقال : هذا صحيح على شرط الشيخين. فاسناده صحيح۔

الفصل الثالث - دريم فصل

۱۰ - عَنْ أَبِي الْجُهَيْمِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصَّمَّةِ رضي الله عنه قَالَ : أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بَيْتِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ، فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ). مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمه : ابو جهيم بن حارث بن صمه فرمائی: نبی صلى الله عليه وسلم د جمل کوھی د طرفه مخامخ راغی نو (په لاره کېنې) ورسره یو سړی ملاؤ شو او سلام ئې ورته اوکړو، خو نبی

ﷺ ورلہ جواب ورنہ کرو، تردے چہ نبی ﷺ دیوال تہ متوجہ شو او (تیمم ئے اوکرو) مخ او لاسونہ ئے مسح کرل بیائے ورتہ د سلام جواب ورکرو۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : درجل نہ مراد پخبلہ ابو الجہیم دے لکھ پہ بل روایت دامام شافعی کنبے ددے تصریح راغلے دہ۔ چہ پہ ہغے داسے الفاظ دی فسلمت علیہ۔

حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ : بعضے علماؤ دے نہ دا استدلال کریدے چہ پہ کانرو باندے ہم تیمم وھلے کیری اگرچہ غبار پرے نہ وی وجہ دا دہ چہ د مدینے دیوالونہ دتورپو کانرو نہ جوڑ دی چہ یہ ہغے باندے خاورہ نہ حصارپوی۔ خو صاحب المرعات وائی : ظاہر دا دہ چہ د مدینے دیوالونہ د خاورے نہ جوڑ دی یا کہ د کانرو نہ وی نو بیا ہم احتمال شتہ چہ نبی علیہ السلام د کانرو مینخ کنبے چہ کومہ ختہ دہ پہ ہغے ئے تیمم وھلے وی لیکن اصح دا دہ چہ پہ دیوال باندے ہم تیمم وھل جائز دی اگرکہ غبار پرے نہ وی۔

۱۱ - وَعَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُوَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكْفِهِمُ الصَّعِيدَ ثُمَّ مَسَّحُوا بِوُجُوهِهِمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكْفِهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى فَمَسَّحُوا بِأَيْدِيهِمْ كُلَّهَا إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْأَبَاطِ مِنْ بَطْنِ أَيْدِيهِمْ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : عمار بن یاسرؓ نہ روایت دے چہ دہ بہ دا خبرہ کولہ چہ یو خو صحابہؓ د نبی ﷺ سرہ ملگری وو (داویدو نہ موندلو پہ وجہ) د سحر مونخ دپارہ ہغوی پاکے خاورے باندے داسے تیمم اوکرو چہ اول ئے خپل لاسونہ خاورہ باندے اووھل او پہ خپل مخونو ئے راخکل، بیائے پہ دویم ٹل خپل لاسونہ پہ خاورہ اووھل او خپل تول لاسونہ تراوگو او ترخونو پورے ئے مسح کرل د لاسونو د دنتہ طرف نہ۔ (ابوداود)۔

تشریح : إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْأَبَاطِ : مناکب جمع د منکب دہ اوپرے تہ وائی او آباط جمع د ابط دہ مذکر او مونث دوارو دپارہ راخی۔ یعنی د اوپرو او ترخونو پورے ئے مسح اورسولہ۔ نو دے حدیث کنبے دوہ ضربے راغلے سرہ د مسح د اوپرو او ترخونو۔

خو مونږ دا مخکې په کيفياتو د تيمم کښه ذکر کړل چه دا طريقه په ابتداء د اسلام کښه وه. لکه چه دا خبره زموږ د مشائخو شيخ شاه محمد اسحق محدث دهلوی هم ذکر کړيده چه دا د صحابو قياس وو، په ابتداء د اسلام کښه، مخکې د بيان د نبی ﷺ نه. او پس د بيان نه هغوی کيفيت التيمم او پېژندلو. کذا في المراجعة (۲/۲۳۴). لکه اسحق بن راهويه هم فرمائی: چه عمار بن ياسر په دې حديث کښه دا نه دی وئيلي چه دا مونږ ته نبی ﷺ حکم کړې وو، بلکه دا د صحابو اجتهاد وو، او د نبی ﷺ نه تيمم د وجه او کفين راغلي دي. دا وجه ده عمار بن ياسر به پس د وفات د نبی ﷺ نه د تيمم کيفيت داسه خودلو چه (ضربة للوجه والكفين) کما مر فی حديثه. نو معلومه شوه چه دا روسته طريقه به معتبر او معمول بها وی.

حافظ ابن حجر په عبارت کښه تیر شويدي چه د عمار دا عمل که په امر د نبی عليه السلام واقع وی نو هر تيمم چه د نبی عليه السلام نه په صحيح سند روستو ثابت شويدي، هغه به ناسخ وی د عمل د عمار دپاره او که بغير د امر د نبی نه ئې دا عمل کړې وی نو پدې کښه حجت نشته بلکه حجت د پيغمبر په امر کښه دي.

فتح الباری (۱/۳۵۲) شرح السنة (۲/۱۱۴) کښه امام بغوی فرمائی: هذا حكاية فعلهم لم ينقله عن رسول الله ﷺ كما حكى عمار عن نفسه التمكن في حال الجنابة فلما سأل النبي ﷺ وأمره بالوجه والكفين انتهى إليه وأعرض عن فعله.

درجة الحديث: أخرجه ابوداود (۳۲۰) أعلاه المنذر بالانقطاع لكن وصله النسائي (۱/۱۶۸) وغيره مختصرا وسنده صحيح ووصله ابوداود أيضا بتمامه وسنده صحيح أيضا. وصححه الألباني وتبعه الشيخ رمضان.

باب الغسل المسنون

یعنے هغه غسلونه چه کول ئے سنت دی۔

مناسبت : بعضے د طهارتونو نه غسل کول دی، مخکنے قائم مقام او نائب د اوداسه او غسل واجب بیان شو، اوس غسل مستحب بیانوی۔ په دے باب کنبے به اغسال مبتحبه بیانیری۔ مخکنے اغسال واجبه او کیفیت د غسل ذکر شو۔

دا اغسال مستحبه په سنت مطهره کنبے دولس (۱۲) دی، او اجتهادی ډیر دی تقریبا شپاړس غسلونه صاحب د نور الايضاح ذکر کړی دی۔ مراقی الفلاح (۲۵/۱)۔

۱ - **اول د مستحب** د غسلونو نه : الغسل للا حرام دے۔ لکه ترمذی (۱۷۱/۱) او روستو مشکاه ص (۲۶۳) کنبے به هم راشی۔ زید بن ثابتؓ فرمائی : ما نبی ﷺ اولیدلو چه د احرام دپاره بریند شو او غسل ئے اوکړو۔ وسنده صحیح۔

۲ - **مکے مکرمے** ته د داخلیدو په وخت غسل کول۔ ابن عمرؓ به په ذی طوی مقام کنبے شپه اوکړه او سحر به ئے غسل او مونځ اوکړو او مکے مکرمے ته به داخل شو، او دا به ئے وئیل چه دا عمل د نبی ﷺ دے۔ (متفق علیه) المشکاة : ۲۲۳/۱۔

۳ - د حاجیانو دپاره په ورځ د عرفه باندے غسل کول : علی رضی الله عنه نه ذاذا ن تپوس اوکړو چه هره ورځ غسل کووم ؟ هغه اوفرمائیل : هغه غسل کوه کوم چه مسنون غسل دے چه هغه د جمعے، عرفے، یوم النحر او یوم الفطر غسل دے۔ (اخرجه البیهقی : ۲۷۸/۳) باسناد صحیح کذا فی الارواء (۱۷۶/۱)۔

۴ - غسل یوم الفطر۔ (د وړوکی اختر غسل)۔

۵ - غسل یوم النحر (ابن ماجه رقم : ۱۳۱۵، البیهقی : ۲۷۸/۳)۔

ابن عباسؓ نه مرفوعا روایت دے چه نبی ﷺ به په یوم الفطر او یوم الاضحی کنبے غسل کولو۔ لیکن پدے باره کنبے حدیثونه ضعیف دی کما قال صاحب المرعات

(۲۳۵/۲) مگر محقق د السیل الجرار (۲۹۷/۱ - ۲۹۸) وائی چہ پدے بارہ کنبے د ابورافع مرفوع حدیث صحیح دے کما فی مسند البزار۔ کشف الاستار (۳۱۱/۱)۔

۶ - غسل د جمعے پہ ورخ : پہ دے کنبے اختلاف راروان دے۔

۷ - چاچہ مری لہ غسل ورکرو، ہفہ بہ غسل کوی۔ مسند احمد (۲۸۰/۲) کنبے د ابو ہریرہ نہ روایت دے (من غسل میتا فلیغتسل) دا امر د استحباب دپارہ دے۔

۸ - د ہرے جماع نہ روستو غسل کول مستحب دی۔ لکھ ابوداود (۲۹/۱) کنبے دی : ابورافع فرمائی : نبی ﷺ پہ خپلو زنانو باندے پہ یوہ شپہ کنبے اوگر ٹیدلو، د ہرے زنانه سرہ بہ ئے غسل کولو۔ کما مر۔

۹ - د مستحاضے زنانه ہر مانخہ تہ غسل کول یا ماسپخین او مازیگر دوارو تہ۔ یا مابنام او ماسخوتن دوارو دپارہ یو غسل کول مستحب دی۔

لکھ ابوداود کنبے دی چہ : ام حبیبہؓ او حمہ بنت جحشؓ تہ نبی ﷺ دغہ شان حکم ورکریے وو۔ ۱۰ - دے ہوشی نہ پس غسل کول : لکھ حدیث د عائشہؓ کنبے دی چہ نبی ﷺ باندے درے ٹل بے ہوشی راغلہ نو درے ٹل ئے غسل اوکرو، نو دا مؤکد سنت دے (متفق علیہ)۔

۱۱ - د مشرک د دفن کولو نہ پس غسل کول : لکھ نبی ﷺ علی بن ابی طالب تہ د ابو طالب پہ دفن کولو سرہ د غسل کولو حکم کرے وو، کما فی النسائی (۱۱۰/۱) والبیہقی (۲۰۴/۱) تمام المنۃ ص (۱۲۲) الارواء (۱۷۶/۱)۔

۱۲ - د اسلام راوړلو پہ وخت د کافر غسل کول سنت دی۔ لکھ حدیث د ثمامہ بن اثال او قیس بن عاصم کنبے دی چہ (ما د اسلام ارادہ اوکړہ نو نبی ﷺ راتہ د غسل حکم اوکړو۔ لیکن دا د جمهورو پہ نیز سنت دے، او د امام احمدؒ پہ نیز واجب دے ٹحکہ نبی ﷺ پہ دے باندے حکم کریدے۔ لکھ روستو راخی۔ دا اغسال صرف مستحب دی۔ د باقی غسلونو پہ استحباب باندے دلیل نشته۔

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةُ

فَلْيَغْتَسِلْ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : ابن عمرؓ وائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد افرمایہ : کله چہ پتاسو کنبے خوک
جُمعے مونخ دپارہ راخی نو هغه له پکار دی چہ غسل اوکری۔ (بخاری، مسلم)۔
تشریح : إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةُ فَلْيَغْتَسِلْ :

پہ دے کنبے اختلاف دے چہ د **جُمعے** دورخی **غسل** دورخی دپارہ دے کہ د مانخہ
دپارہ دے ؟۔ پدے کنبے درے اقوال دی۔

۱- **اول قول :** دادے چہ دا غسل د مانخہ دپارہ دے، اودا شرط دے چہ د مانخہ سرہ
به نزد دے کولے شی او کہ معمولی شان فاصله راغله نو خیر دے۔ اودا قول امام مالکؒ
(مالکیہ) دے اودا حنافو نہ د ابو یوسفؒ دے۔ لیکن دا مطلب ندے چہ د غسل نہ بعد پے
اودسی مضرہ ده بلکه غسل قبل الصلاة سنت دے۔

دلیل : دا حدیث د ابن عمرؓ دے چہ دلتہ وائی : کله چہ ستاسو نہ خوک جُمعے ته
راشی نو غسل دے اوکری۔ نوراتگ خو مانخہ ته کیپی، نو غسل هم د مانخہ دپارہ دے۔
وجه داده چہ دا طهارت د مانخہ دپارہ کیپی۔ نہ دورخی دپارہ۔ اودا مراد دے پہ هغه
احادیثو کنبے چہ یوم الجمعة په کنبے ذکر ده۔ یعنی یوم الجمعة للصلاة۔ خککه دا مطلق
دی او مطلق به محمول وی په مقید باندے پدے مقام کنبے۔

۲- **دویم قول :** دادے چہ دا غسل دورخی دپارہ دے خو د مانخہ نه مخکنبے به کولے
شی او نزد دے والے شرط ندے او مانخہ ته نزد دے کولے مستحب دی اودا قول د جمهورو
دے۔ دلیل دادے چہ : عام احادیثو کنبے لفظ د (یوم الجمعة) راخی او (للصلاة) نه ذکر
کیپی۔ لکه روستو حدیثونو کنبے راخی (غسل یوم الجمعة واجب) او (من اغتسل یوم
الجمعة)۔

۳- او داود ظاہریؒ او ابن حزمؒ وائی چہ دا غسل دتولے ورخی دپارہ دے او بعد الصلاة
هم غسل کولے شی تر غروب الشمس پورے۔ خو دا رأی غلطه ده، پے دلیلہ ده او ابن عبد
البرؒ د اجماع دعوی کریدہ پدے خبره چہ چا د مانخہ نه پس غسل اوکریو نو ده غسل د
جُمعے دپارہ اونکرو۔

جمهور وجه دا بیانوی چه دا غسل خود دے دپاره کولے شی چه خپری اوبدبویانے ختمے شی او مونځ کونکو ته ضرر اونه رسی اودا خود جمعه نه بعد نه حاصلیری۔

پدے کنبه **راجع قول** د جمهورو دے دلیل دادے چه په احادیثو کنبه د جمعه مانځه ته دوختی تللو ترغیب راغله دے (ومثل المهر كالمهدى بدنة) یا دا قول (من بكر وابتكر) یا دا قول (من راح الى الجمعة في الساعة الاولى) نو کله چه یو مسلمان په اته بجه یا نهه بجه مسجد ته ځی نو ضرور به ئه مخکښه غسل کړی وی ول که دا غسل مانځه ته نزدی کوی نو بیا خوتری دافضیلت دوختی راتللو فوت کیږی۔ او پدے قول کنبه آسانی ده . والله تعالی اعلم . انظر الدين الخالص (۱۹۶/۶)۔

مسئله : آیا د جنابت غسل د جمعه د غسل دپاره کافی کیږی ؟

یعنی د جنابت غسل د جمعه په غسل کنبه مدغم کول څنگه دی او دپته مسئله د تداخل فی العبادت وائی۔ پدے کنبه دوه قوله دی۔

۱- **قول اول** : دادے چه دواړه به جدا جدا کولے شی او یو په بل کنبه داخلول صحیح نه دی او دا قول ابن حزم او حافظ ابن حجر او شیخ البانی غوره کړیدے۔
کذا فی الفتح (۱۰/۲) والمحلی (۲۸۹/۲) وتمام المنة (۱۲۶)۔

دوئ سره پدے قول باندی څه خاص دلائل نشته صرف دا چه د بعض صحابه او تابعینو عمل پیش کوی لکه جابر بن زید، حسن، قتاده، ابراهیم نخعی، حکم، طاؤس، عطاء، عمرو بن شعیب، زهري، میمون بن مهران وغیره چه دوی به د جمعه په ورځ دوه غسلونه کول۔ یو غسل د جنابت او بل غسل د جمعه د مانځه دپاره لکه دا آثار امام طحاوی په شرح معانی الآثار کنبه او علامه ابن الحزم په المحلی (۲۸۹/۲) کنبه ذکر کړیدی شیخ البانی وائی د ابوقتاده هم دغه مذهب وولکه حاکم (۲۸۲/۱) کنبه د عبد الله بن ابی قتاده اثر راوپریدے چه هغه فرمائی ما باندی پلار داخل شو او ما د جمعه په ورځ غسل کولو ما ته ئه اوفرمائیل د جنابت غسل دے که د جمعه ؟ هغه فرمائی : ما ورته اووئیل : د جنابت۔ هغه راته اوفرمائیل : (اعد غسلا آخر) دوباره بل غسل اوکړه ! ځکه چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی چه فرمائی : چاچه د جمعه په ورځ غسل اوکړو دا

به ترراتلونکے جمعے پورے پہ طہارت کنبے وی (دگناہونو نہ به پاک وی) وهو اثر صحیح تمام المنہ ص (۱۲۶)۔

۲- قول ثانی : داکثر اہل علمو دیے چہ د جنابت غسل کافی کیڑی د جمعے د غسل دپارہ۔ او پدے باندے ډیر دلائل دی چہ بعضے د هغینه دادی :

(۱)۔ انما الاعمال بالنیات وانما لامرئ ما نوى - حافظ پہ فتح الباری کنبے فرمائی :

(فیه اشارة الى تعدد المنوى فيجوز التداخل في بعض العبادات)۔

چہ پدے حدیث کنبے اشارة ده تعدد د منوى ته چہ په یو عمل کنبے د ډیرو خیزونو نیت او کره شی نو معلومیڑی چہ تداخل په بعض عباداتو کنبے جائز دی لکه حدیث دی (لك أجر الصدقة وأجر القرابة) نو په اتفاق کنبے په خپلوانو باندے اجر د صدقے هم دی او اجر د خپلولی هم دی۔ یا لکه تداخل د تحیة المسجد په فرض مانخه کنبے کله چہ انسان مسجد ته ننوخی او فرض مونخ ته اقامت اوشی نو تحیة المسجد ترے ساقط شو۔

(۲)۔ مسلم کنبے د ابن عباس روایت کنبے دی : چہ نبی ﷺ په ذوالحلیفه کنبے شپه او کره او په نهه بی بیانو باندے اوگر خیدو، بیائے د جنابت او احرام دپارہ (یو) غسل او کرو۔ کما اشار الیه الحافظ ابن کثیر فی البدایة (۳/۱۰۴)۔ نو دا واضح دلیل دی چہ نبی علیه السلام د احرام او د جنابت په غسل کنبی تداخل کریدی۔

(۳) متفق علیه حدیث د ابو هريره کنبے مرفوعا دی (من اغتسل غسل الجنابة الحديث) نو پدے کنبے هم اشارة ده چہ چا د جمعے په ورځ د جنابت غسل او کرو نو دا ورله کافی کیڑی۔ کما اشار الیه فی المغنی (۲/۲۰۱)۔

(۴)۔ ترمذی او ابوداود (۵۶/۱) کنبے د اوس مرفوعا حدیث دی (من غسل يوم الجمعة واغتسل) ای جامع امراته واغتسل۔ یعنی چا د جمعے په ورځ جماع او کره او بیائے غسل او کرو) او دا یوه معنی د حدیث ده۔

کما فی المغنی (۲/۲۰۱) واختاره فی المراجعة (۴/۴۷۱) ونقله عن اهل اللغة۔

(۵)۔ ابن ابی شیبہ (۲/۱۰۰) کنبے د ابن عمر موقوفاروایت دی (انه كان يغتسل للجنابة والجمعة غسلًا واحدًا) ورجاله ثقات غیر لیث وهو صدوق فی حفظه کلام۔ نو ابن

عمر د جنابت اود جمعے غسل کنبے تداخل کریدے۔

(۶) صاحب المغنی (۲/۲۰۱) پدے باب کنبے اجماع نقل کریدہ فرمائی :

(لا نعلم فيه خلافا) وری ذلك عن ابن عمر ومجاهد ومكحول ومالك والثوري والاوزاعي والشافعي وابی ثور۔

(۷) د ابو هريره په مرفوع حديث کنبے دی (ايعجز احدكم ان يجمع اهله في كل يوم جمعة ؟ فان له اجر اثنين ، اجر غسله واجر غسل امرأته) اخرجه البيهقي في شعب الايمان (۳/۹۸) وكذا في المرات (۴/۴۷۱)۔ نو پدے روایت کنبے د جنابت په غسل باندے اجر ملاؤ شويدي اود جمعے دورخے جدا غسل ندے ذکر شوي معلومه شوه چه غسل د جنابت کافی کيږي د جمعے د غسل نه۔ نو دا قول په اعتبار د دليل سره ډير قوي دے د اول قول نه۔ والله تعالى اعلم۔

۲- وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله : (غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : ابو سعيد خدری وائی : رسول الله او فرمائی : د جمعے دورخے غسل کول په هر بالغ شخص باندے واجب دی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ : د جمعے د غسل په حکم کنبے اختلاف دے چه آیا دا واجب او فرض دے او که سنت دے ؟

۱- د امام مالکي، امام بخاري، علامه ابن حزم، حسن بصری، داؤد او بعضے نور سلفوزائے داده چه د جمعے دورخے غسل واجب دے۔ او دا مذهب د عمر بن الخطاب او ابو هريره، او عمار بن ياسر دے۔ ونصره الشوكاني في النيل والمباركفوري في المراجعة۔

دليل ددے قول : ۱- يو دا حديث دے۔ دويم مخکينے حديث د ابن عمر دے۔

او يوروستو حديث د ابو هريره دے (حق على كل مسلم ان يغتسل في كل سبعة أيام يوماً) چه دلته ورته واجب يعنى لازم وئيلے شويدي۔ او امر شويدي په غسل باندے والأمر للوجوب۔ اود صاحبو آثار په دے دليل دے چه هغوي به جمع بين الغسلين کوله په ورخ د جمعے۔

۲ - ائمہ ثلاثہ او نور محدثین فرمائی : دا غسل د جمعے سنت او مستحب دے۔
دلائل د استحباب دادی (۱) فصل ثانی کنبے حدیث د سمرہ بن جندب کنبے دی (ومن اغتسل بالغسل افضل) نو دلتہ ورتہ افضل وئیلے شوی دی۔

طریقہ د استدلال : هرکله چه غسل ډیر افضل شو نو اودس ورسره په نفس غوره والی کنبے شریک دے نو اکتفاء په نفس اودس هم غوره ده۔ فتح الباری (۲/۴۶۰) عون المعبود (۲/۱۴) وسنده حسن کما سیاتی۔

۲ - **دلیل** : حدیث د بخاری (۸۷۸) کتاب الجمعة باب فضل الغسل يوم الجمعة مسلم (۸۴۵) ابو داود (۳۴۰) دے چه د عمر رضی الله عنه خطبے دوران کنبے عثمان رضی الله عنه راغلو نو عمر فاروق پرے رد اوکړو چه ولے ناوخته راغله ؟ هغه او فرمائیل : زما څه کار وو (فما زدت الا انی توضأت وجئت) صرف اودس مے اوکړو اورا غلم۔ نو عمر فاروق ورتہ او فرمائیل : ناوخته هم راغله او اودس دے هم کړمے (غسل دے نه دے کړمے) آیا تا د نبی ﷺ نه دا خبره نه ده اوریدلے (اذا راح احدکم الى الجمعة فليغتسل) یعنی کله څوک پتاسو کنب د جمعے مانځه ته ځي نو غسل دے اوکړي۔

طریقہ د استدلال داسے ده : چه که غسل واجب وے، نو عمر فاروق به عثمان واپس کړمے وے، لیکن هرکله چه واپس ئے نه کړو اوصحابو پرے رد هم اونه کړو، نو دا اجماع شوه چه غسل مستحب دے، نه واجب۔

دلتہ قائلین د وجوب وائی : عثمان ئے ځکه واپس نه کړو چه دلتہ دوه واجبه متعارض شو، یو مونځ د جمعے، بل غسل۔ نو غسل حکم ساقط شو دمانځه د وجے نه۔ ځکه دا مقصود دے اوفوت کیږي۔ او د عمر فاروق رد کول دلیل د وجوب دے۔

لیکن **اصح** خبره داده چه احادیث د وجوب ټول منسوخ شوی دی۔ او دلیل په دے روستو فصل ثالث کنبے د عکرمه عن ابن عباس حدیث کنبے دی۔ چه ابتداء وخت کنبے صحابه فقراء وو، د وړی جامے به ئے اغوستلے او په شاگانو باندې به ئے کارونه کول او د مسجد چت تنگ وو، نو نبی ﷺ په یوه گرمه ورځ مسجد ته راوتلو نو بد بوئی وه، صحابه د بوئی نه ډیر تنگ شو۔ نو نبی ﷺ حکم اوکړو چه غسل کوی په دے ورځ۔ ابن عباس فرمائی : بیا الله مالداري او فراخی راوستله او غلامان اونیولے شو۔ خلقو به په

خیلو بدنونو کارونه نه کول، او مسجد هم فراخه شو۔ او هغه بدبویانے ختمے شوی،
نو حکم دوجوب منسوخ شو۔

دا حدیث حسن الاسناد دی، کما یأتی، او ناسخ دی دا حدیثو الوجوب دپاره۔ څکه
علت دوجوب اوس ختم شو۔

او دوی **جواب** کوی ددی حدیث الباب نه چه واجب لفظ راغلی دی نو دواجب نه مراد
معنی لغوی ده، چه ثابت دی۔ امام نووی فرمائی: واجب نه جواب دادی چه واجب په
معنی دمتاکد سره دی، کما یقول الرجل لصاحبه: حقلک واجب علی ای ثابت (شرح
مسلم: ۱/۲۷۹)۔۔۔ لیکن قائلین دوجوب وائی چه دا معنی اخستل دلته مناسب نه
دی، څکه مستحب هم ثابت دی، نو نبی ﷺ بیا ثابت ولے نه وئیلو۔ او دوی جواب کوی د
حدیث (فالفصل افضل) نه چه دا منافی نه دی دوجوب سره، څکه واجب هم افضل وی،
اوزیادت باندی به به عمل وی۔ او (من توضحاً) والا حدیث باندی مونږ عمل کوو په وخت د
ضرورت کبیه لکه چه عثمان پرې عمل کړیدی۔

دارنگه که وجوب منسوخ هم شی نو سنت مؤکد خو ضرور باقی دی۔ او دا تحقیق د
ابن حزم دی په المجلی (۱/۲۶۳) کبیه۔

او دا ئی وئیلی دی چه بعضی صحابو به د جمعې په ورځ دوه غسلونه کول، یو د جنابت
او یو د جمعې۔ نو دا هم دلیل دی چه د جمعې غسل جدا واجب دی۔ دارنگه عمر فاروق په
منبر باندی اعلان کوی: (ان رسول الله ﷺ کان یأمر بالغسل) یعنی رسول الله ﷺ د
جمعې د غسل حکم کړیدی۔ نو دا اجماع د صحابو شوه څکه هیڅ صحابی په هغه رد
اونکړو۔ دا وجه ده د عمر د وفات نه روستو به ابو هریره، سعد، ابو سعید خدری او ابن
عباس په وجوب د غسل د جمعې باندی فتوی ورکول دا دلیل دی چه دا غسل ضروری او
فرض دی۔ المجلی (۱/۲۵۶)۔

نو د انصاف تقاضا داده چه مؤکد سنت شی، پریخودل ئی بلا ضرورت نه دی پکار
دلیل پدی باندی دا دی چه په حدیث د مسلم (۱/۲۸۳) کبیه راځی و سیائی فی باب
الجمعة (۱/۱۲۲) من المشکاة عن ابی هريرة قال قال رسول الله ﷺ من توضأ فاحسن
الوضوء ثم اتى الجمعة فاستمع وانصت، غفر له ما بينه وبين الجمعة وزيادة ثلاثة ايام ومن مس

الحصى فقد لغا)۔ نو پدمے حدیث کنبے اکتفاء صرف پہ اوداسہ شویده۔ اودا صریح دلیل دے پہ عدم فرضیت د غسل کنبے حافظ پہ التلخیص (۶۷/۲) کنبے فرمائی:

وهو من اقوی ما يستدل به علی عدم فرضية الغسل للجمعة وكذا فی نیل الاوطار (۲۷۲/۱)۔ یعنی دا ڊیر قوی دلیل دے چہ غسل د جمعے فرض ندے۔

[illegible]

مسئلہ: آیا دا غسل پہ زنانو باندے شتہ او کہ نہ؟

نو صحیح داده چه کومه زنانه چه مانحه ته تلل غواړی نو هغه به غسل کوی او کومه نه ځی هغه باندې غسل نشته۔ دلیل پدې باندې حدیث د صحیح ابن خزیمه (۱۲۶/۳) دے۔ عن ابن عمر قال: قال رسول الله ﷺ (من أتى الجمعة من الرجال والنساء فليغتسل، ومن لم يأتها فليس عليه غسل من الرجال والنساء) وهو حديث صحيح، ورواه ابن حبان ايضاً، وأشار اليه الحافظ في الفتح (۲۵۸/۲)۔

٣- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (حَقٌّ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَغْتَسِلَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمًا يَغْسِلُ فِيهِ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ) . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ: ابو ہریرہ فرمائی: رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: پہ ہر مسلمان باندے واجب دی چہ پہ ہر او ورخو کنبے پہ یو ورخ کنبے اولامبی، سر پہ کنبے اووینخی او باقی بدن اووینخی۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : حَقُّ عَلٰی كُلِّ مُسْلِمٍ : خوک چہ دُجُمے غسل واجب گنہری هغوی د حق نہ مراد لازم او فرض اخلی، یعنی پہ ہر مسلمان باندے پہ اووہ (۷) ورخو کنبے یوہ ورخ - یعنی دُجُمے پہ ورخ - غسل کول حق او لازم دی۔ لیکن جمهور علماء جواب کوی چہ حق پہ معنی د ثابت سرہ دی، یعنی دا حکم ہم مسلمان دپارہ مشروع او مستحب دی۔ خو ظاہر دی حدیث دلیل دی پہ وجوب د غسل یوم الجمعة باندے۔

رَأْسُهُ : سرئ د جسد نہ روستو ذکر کرو، دیتہ تخصیص بعد التعمیم وائی، اگر کہ جسد کنبے سر ہم داخل دی خو بیائے جدا ذکر کرو دپارہ دا اہتمام، خکہ پہ هغه وخت کنبے بہ ئے سر کنبے تیل او خطمی استعمالول او اول بہ ئے سر وینخلو بیا باقی بدن۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۴ - عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم : (مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنَعِمَتْ، وَمَنِ اغْتَسَلَ فَاَلْغُسْلُ أَفْضَلُ) . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَالدَّارِمِيُّ .

ترجمہ : سمرہ بن جندب فرمائی : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : چا چہ دُجُمے پہ ورخ اودس اوکرو، نو دہ پہ رخصت عمل اوکرو او ڊیر بنہ دی۔ او چا چہ غسل اوکرو نو غسل غورہ دی۔ (احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی، دارمی)۔

تشریح : فِيهَا وَنَعِمَتْ : ۱ - ددے یوہ معنی دہ : فیکتفی بتلك الفعلۃ التی هی الرضوء ونعمت هذه الخصلة۔ یعنی پہ دی اودس دی صرف اکتفاء اوکری، اودا بنہ کار دی۔ یعنی چا چہ صرف پہ اودس اکتفاء اوکری نو دا ہم شرعا مذموم نہ دی۔

۲ - یا معنی دہ : فبهذه الخصلة أو الفعلۃ - ای الرضوء - ينال الفضل ونعمت الفعلۃ

هذه۔ یعنی دُجُمے پہ ورخ صرف پہ اودس کولو ہم فضیلت حاصل پری۔ اودا ہم بنہ کار

دی۔ ۳ - جمهور وائی معنی دہ : فبطهارة الرضوء حصل الواجب، ونعمت الطهارة للصلاة

هذه۔ یعنی پہ صرف اوداسہ سرہ واجب حاصل شو، اودمانخہ دپارہ دا بنہ طہارت دی۔ او

غسل کول واجب نہ دی۔ ۴ - بعضے داسے معنی کوی : فبالرخصة اخذ، ونعمت الرخصة

هذه۔ یعنی صرف اودس کولو سرہ دہ پہ رخصت عمل اوکړو، او دا رخصت ښه شی دے۔

۵- ازهری معنی کوی : فبالسنة اخذ ونعمت السنة۔ چا چه اودس اوکړو نو په سنت ټے

عمل اوکړو او ښه سنت دے دا۔

وَمَنْ اغْتَسَلَ فَأُغْسِلَ أَفْضَلُ : یعنی چا چه اودس او غسل دواړه اوکړل نو دابه غوره

وی د هغه چانه چه صرف اودس اوکړی، او دامقصد نه دے چه غسل غوره دے په اودس

باندي، ولے څکه چه اودس فرض دے او غسل سنت دے، نو سنت څنگه په فرض باندي

افضل کيدے شی ؟ نو دلته په نفس اودس باندي تفضيل د غسل نه دے مراد، بلکه دلته

تفضيل الغسل دے په هغه اودس باندي چه غسل ورسره نه وی۔ دا حديث دليل د

جمهورو دے چه غسل مستحب اوسنت دے۔ واجب او فرض نه دے۔

درجة الحديث : اخرجه احمد (۲۲، ۱۶/۵) والدارمی (۳۶۲/۱) وابوداود (۳۵۴)

والترمذی (۴۹۷) وقال حديث حسن والنسائی (۹۴/۳) وسنده حسن او صحيح۔

اگر چه حافظ پدے روايت کښه دوه علتہ بيان کړيدي يو عنعنہ د حسن بصری چه دا

مدلس دے دويم په روايت کښه اختلاف شويدے چه بعضے راويانو د حسن بصری او سمره

په مينځ کښه بل راوی ذکر کړيدے ليکن تحقيق دا دے چه دا حديث صحيح دے۔ حسنه

الالبانی فی ابی داود رقم (۳۵۴) وصححه الشيخ رمضان لشواهد كثيرة۔

۵- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مَنْ غَسَلَ مِثْرًا

فَلْيَغْتَسِلْ) رَوَاهُ ابْنُ مَاجَه وَزَادَ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ : (وَمَنْ حَمَلَهُ

فَلْيَتَوَضَّأْ) .

ترجمه : ابو هريره فرمائی : رسول الله ﷺ او فرمائي : چا چه مړی له غسل

ورکړل نو هغه دے غسل اوکړی۔ (ابن ماجه) او احمد، ترمذی، او ابوداود دا الفاظ زیات

نقل کړی دی : (او چا چه مړی یوړلو نو هغه دے اودس اوکړی)۔

تشریح : مړی له غسل ورکولو نه پس خپله څکه غسل کول پکار دی چه کيدے

شی چه د غسل ورکولو په وخت کښه هغه ته دارے شوی وی۔ لهذا د پاکي حاصلولو

دپارہ لامبل پکار دی۔

مسئلہ : چاہے مرے اولمبول آیا دہ دپارہ غسل کول واجب دی کہ نہ ؟

۱ - ابو ہریرہؓ، علیؓ، ابن حزمؒ او بعضے سلفوؒ دا مذہب دیے چہ دا غسل واجب دیے۔

دلیل : یو دا حدیث دیے چہ امر شویدے والأمر للوجوب۔

۲ - جمہور علماء وائی : دا امر دندب او استحباب دپارہ دیے۔ نہ دوجوب دپارہ۔ پہ

دیے باندے دلیل دادے چہ پہ حدیث دابن عباسؓ کنبے مرفوعا دی (لیس علیکم فی غسل

میتکم غسل اذا غسلتموہ ان میتکم یموت طاهرا الخ) - یعنی پہ لمبونکی باندے غسل

نشتہ۔ اخرجہ البیہقی (۳۰۶/۱) حافظ ابن حجرؒ فرمائی : دا حدیث حسن الاسناد دیے۔ او

پہ دیے سرہ جمع بین الأحادیث راخی چہ امر دپارہ د استحباب دیے۔

۲ - دویم حدیث دابن عمرؓ دیے دا فرمائی : مونہ صاحبوؒ بہ مرے لمبول نو بعضو بہ

غسل کولو او بعضو بہ نہ کولو۔ حافظ ابن حجرؒ پہ التلخیص کنبے فرمائی : وسندہ

صحیح۔ نو دا دلیل دیے چہ غسل کول واجب نہ دی۔

۳ - دارنگہ حدیث د موطا مالک (۱۰۴/۱) ومصنف عبد الرزاق (۶۱۱۳) ابن ابی

شیہ (۲۴۹/۳) کنبے د اسماء بنت عمیسؓ واقع ذکر دہ چہ دیے ابو بکر صدیقؓ لہ غسل

ورکرو، او صاحبوؒ نہ ئے تپوس اوکرو چہ زہ روزہ یم اودا ورغ ڍیرہ یخہ دہ، نو آیا پہ ما

باندے غسل شتہ ؟ نو صاحبوؒ ورتہ افرمائیل : پتا باندے غسل لازم نہ دیے۔ انظر احکام

الجنائز للعثیمین ص (۸۵) ولالبانی۔

وَمَنْ حَمَلَهُ : حاشیہ کنبے وائی : دیے نہ مراد دادے چہ چا ارادہ د مری دا وچتولو اوکرو

نو مخکنبے دیے اودس اوکری، دیے دپارہ چہ د جنازے مونخ ترے قضاء نشی۔ لیکن دا

تاویل غلط او فاسد دیے۔ ٹحکہ مخکنبے اودس کولو تہ ہیخ ضرورت نشتہ، ممکن دہ چہ

روستو اودس اوکری او جنازے تہ حاضر شی۔ بلہ دا چہ یو انسان جنازے تہ راخی نو غالباً

د ہغہ اودس وی، نو بیا پہ دیے الفاظو کنبے جدیدہ فائدہ نہ بنکاری۔ دارنگہ کہ یو انسان

صرف مرے یو ٹھائے پورے یوسی او بیرتہ را واپس کیبری یا جنازے کولو نہ پس مرے

مقبرے پورے یوسی نو آیا ہغہ دپارہ ہم اودس کول مخکنبے مستحب دی، دہغہ پہ حق

کنبے دغه علت نه دے موجود چه هغه مانخه ته خان تيارول دی۔ خو مقلدین چه په حدیث کنبن تاویل اونکړی او خپل مذهب ته ئے راتاؤ نکړی نو ساعت پرې نه تیرېږی۔ بلکه ظاهره داده چه دلته هم دا امر د استحباب دے، یعنی چه جنازه دے په اوگو باندې واخسته نو د هغه نه روستو اودس کول بهتر او مستحب دی، او واجب نه دی، یعنی که ته په دے اودس باندې فرض مونځ کوې نو دا به مناسب نه وی۔

او په دے باندې هم دلیل حدیث د ابن عباس دے (فحسبکم ان تغسلوا ایدیکم)۔ یعنی اودس کول فرض ندی۔

درجه الحديث: اخرجه احمد (۲/۲۷۲-۴۵۴) وابوداود (۳۱۶۱) والترمذی (۹۹۳)۔ دا حدیث ترمذی راوړېدې او حسن ئے ورته وئیلی دی۔ حافظ په تلخیص ص (۵۰) کنبے فرمائی: دا حدیث په ډیرو طریقو سره نقل دے، دتولو رجع دیته کیږی چه دا حدیث حسن درجه کنبے دے۔ وقال الشيخ الالبانی فی تعلیق المشکاة (۱/۱۶۹) الحق انه حدیث صحیح واعلاله بانه روی عن ابی هريرة موقوفا لیس بشئ لان الرفع زیادة من ثقة فوجب قبولهما انتهى۔ وقال الشيخ رمضان اسناده صحیح (۱/۲۴۰)۔

۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَغْتَسِلُ مِنْ أَرْبَعٍ: مِنَ الْجَنَابَةِ، وَيَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَمِنَ الْحَجَامَةِ، وَمِنْ غُسْلِ الْمَيِّتِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

ترجمه: عائشه فرمائی: رسول الله ﷺ به د څلورو څیزونو په وجه د لامبلو حکم ورکولو (۱) د جنابت یعنی ناپاکۍ نه (۲) جمعه دپاره (۳) بنکر لگولو یعنی وینه ويستلو سره (۴) مړې لامبلو سره۔ (ابوداود)۔

تشریح: كَانَ يَغْتَسِلُ: دلته ديغتسل لفظی معنی نه ده مراد، ولې که لفظی ترجمه واخسته شی نو معنی به دا شی چه نبی ﷺ به ددې څلورو کارونو په وجه غسل کولو، حال دا چه د نبی ﷺ په باره کنبے دا هیچرته نه دی ثابت چه هغه مړې لمبلولې وی۔ دا کار اگرچه جائز دے مگر بعضې کارونه د یو عظیم المرتبه شخص سره مناسب نه وی، لکه د مسجد په امام باندې مړې لمبول مناسب کار نه دے، په دے وجه دلته به معنی

دا کیبری چه نبی ﷺ به ددی خلورو خیزونو په وجه د غسل اولامبلو حکم کولو۔ (ای یامر بالاغتسال من هذه الأربع)۔ او ددی مثال په روایت د ماعز کنبی داسی دی (انه رجم ماعزاً) یعنی نبی علیه السلام ماعز لره رجم کړو حال دا چه نبی علیه السلام پخپله هغه ندی رجم کړی بلکه حکم ئی کړی وو چه دارجم کړی (ای امر برجمه)۔

وَمِنْ الْحَجَامَةِ : د بنکر لگولو په وجه غسل کول د هغه چا دپاره مستحب دی چه هغه بنکر اولگوي۔ وجه داده چه په دی سره گندونه او د ویني کوم څاڅکی چه ورته لگیدلی وی د هغه د صفائی په نیت باندی دی اولامبی او نظافت حاصلول مستحب کار دی۔ په دی حدیث کنبی امر مشترك دی په بعضو کنبی وجوب دی لکه جنابت اود جمعی په ورځ په یوقول کنبی۔ او د مری لمبولو نه روسته او حجامت نه روستو غسل کول سنت او مستحب دی۔

درجة الحديث : اخرجه ابوداود (۳۴۸) (۳۱۶۰) وسنده على شرط مسلم لكن فيه مصعب بن شيبة وهو ضعيف عند الجمهور وعن عائشة عن النبي ﷺ قال يغتسل من اربع اخرجه احمد (۱۵۲/۶) وابن خزيمة (۲۵۶) وصححه الحاكم (۱۶۳/۱) وقال صحيح على شرط الشيخين وقره الذهبي۔

۷ - وَعَنْ قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَسْلَمَ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَغْتَسِلَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ.

ترجمه : قيس بن عاصم نه روایت دی چه ده اسلام قبول کړو نو نبی ﷺ ده حکم اوکړو چه په اوبو اود بیري په پانړو سره اولامبی۔ (ترمذی، ابوداود، نسائی)۔

تعارف : د قيس بن عاصم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :

دا صحابی په حلم او صبر سره ډیر مشهور دی۔ د بنی تمیم په وفد کنبی په نهم کال باندی نبی ﷺ ته راغلو او اسلام ئی قبول کړو۔ کله چه نبی ﷺ دی اولیدلو نو وی فرمائیل : هذا سيد اهل البئر۔ دا ډیر عاقل، صبرناک، سخی صحابی دی۔ احنف بن قيس ته چا اووئیل : حلم دی دچانه زده کړی ؟ هغه اووئیل : د قيس نه۔ ده په جاهلیت زمانه کنبی په خپل ځان باندی شراب حرام کړی وو۔ بصره کنبی ئی ځانله یو کور جوړ

کریے وو، پہ ہغے کنبے اوسیدو۔ او ہلتہ وفات شویدمے۔ دوه دیرش (۳۲) نارینه اولادے پربینی دی۔

تشریح: فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَغْتَسِلَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ :

د اسلام راوړوپه وخت غسل کول د امام احمد په نیز واجب دی۔

دلیل: یو دا حدیث دے چه نبی ﷺ امر کریدمے۔

۲ - دارنگه حدیث د ابو هريره کنبے دی چه تمامه اسلام راوړو۔

نو نبی ﷺ امر اوکړو چه دا فلانی باغ ته بوځی او امر ورته اوکړی چه غسل اوکړی۔

اخرجه احمد (۲/۲۶۷) والبخاری (۴۶۲) وابوداود (۲۶۷۹) وابن خزيمة (۲۵۳)۔

شوکانی په السيل الجرار (۱۲۳/۱) کنبے فرمائی: دوجوب الغسل حکم ظاهر دے او

چاچه دا استدلال کریدمے په عدم وجوب باندے چه نبی ﷺ هر چاته په وخت د اسلام

راوړلو کنبے حکم د غسل نه دے کری، نو که چرے د اسلام راوړوپه وخت غسل کول

واجب وے نو هر چاته به ئے حکم کری وے چاچه د اسلام قبلولو اراده کولے۔ نو دا خبره

خطاء ده څکه چه دا صحابو کنبے معلومه مسئله وه۔ دا وجه ده چه تمامه اسلام قبول

کړو نو لاړو او غسل ئے اوکړو، کما فی الصحيحین۔ اوکله چه بعضو ته حکم اوشو نو دا

حکم دے ټولو ته۔ او چاته چه دا حکم نه وی معلوم نو د هغه اسلام قبلول بدون الغسل دا

په بل چا باندے حجت نه دے۔ ۲ - جمهور وائی: دا حکم د غسل کولو د استحباب دپاره

دے۔ او دلیل ئے مخکنبے بیان شو چه نبی ﷺ هر اسلام قبلونکی ته د غسل کولو حکم

نه دے فرمائیلے۔ او تا د هغه رد هم اوپيژندلو په قول د علامه شوکانی کنبے۔ او قول د

وجوب راجع دے د ظاهر الأحادیث نه۔

درجه الحديث: اخرجه احمد (۵/۶۱) وابوداود (۳۵۵) والترمذی (۶۰۵) والنسائی

(۱/۱۰۹) وابن خزيمة (۲۵۴)۔ امام ترمذی فرمائی: دا حدیث حسن دے، امام ابو داود

پرے سکوت کریدمے۔ وحسنه المنذرى والحافظ فى الفتح وصححه ابن السكن وابن خزيمة

(المسند الجامع ۴/۵۳۴ - رقم ۱۱۲۱۵)۔ وقال الالبانى بعد قول الترمذی قلت بل

صحيح فان اسناده صحيح كما بينته فى صحيح ابى داود رقم (۳۵۵)۔ وله شاهد من حديث

عائشة عند البخارى ومسلم وابى داود۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۸ - عَنْ عِكْرِمَةَ أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ جَاءُوا فَقَالُوا : يَا ابْنَ عَبَّاسٍ ! أَتَرَى الْغُسْلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبًا ؟ قَالَ : لَا ، وَلَكِنَّهُ أَطْهَرُ وَخَيْرٌ لِمَنْ اغْتَسَلَ وَمَنْ لَمْ يَغْتَسِلْ فَلَيْسَ عَلَيْهِ بِوَاجِبٍ . وَسَأُخْبِرُكَ كَيْفَ بَدَأَ الْغُسْلُ . كَانَ النَّاسُ مَجْهُودِينَ يَلْبِسُونَ الصُّوفَ وَيَعْمَلُونَ عَلَى ظُهُورِهِمْ وَكَانَ مَسْجِدُهُمْ ضَيِّقًا مُقَارِبَ السَّقْفِ إِنَّمَا هُوَ عَرِيشٌ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي يَوْمٍ حَارٍّ ، وَعَرِقَ النَّاسُ فِي ذَلِكَ الصُّوفِ حَتَّى ثَارَتْ مِنْهُمْ رِيَاخٌ آذَى بِذَلِكَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا ، فَلَمَّا وَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تِلْكَ الرِّيَاخَ قَالَ : أَيُّهَا النَّاسُ ! إِذَا كَانَ هَذَا الْيَوْمُ فَاغْتَسِلُوا وَلِيَمَسَّ أَحَدُكُمْ أَفْضَلَ مَا يَجِدُ مِنْ ذَهَبٍ وَطَيِّبٍ ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : ثُمَّ جَاءَ اللَّهُ بِالْخَيْرِ وَلَبِسُوا غَيْرَ الصُّوفِ وَكَفُّوا الْعَمَلَ وَوَسَّعَ مَسْجِدَهُمْ وَذَهَبَ بَعْضُ الَّذِينَ يُؤْذِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا مِنَ الْعَرَقِ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : عکرمہ فرمائی : د عراق خوسری راغلل او ابن عباسؓ نه ئے تپوس اوکړو چه آیاتہ د جمعے په ورځ غسل واجب (لازم) گنړے ؟ هغه اووئیل : نه ، خود د جمعے په ورځ غسل کول ډیره زیاته صفائی او پاکوالی دے ، او کوم سره چه اولامبی هغه دپاره ډیره غوره ده . او څوک چه اونه لامبی نو په ده باندی لامبل واجب نه دی . اوزه تاسو ته خبر درکوم چه د جمعے په ورځ د غسل ابتداء ولے اوشوه . (یعنی د جمعے په ورځ غسل په وڅه وجه شروع شو ، نو خبره دا وه چه د اسلام د شروع زمانه کنبی) خلق په تکلیف او غربت کنبی وو ، دوی به دورې جامے اغوستلے او په خپلو شاگانو به ئے کارونه کول او ددوی جومات تنگ وو او دهغه چمت بشکته اود قبورود خانگو وو . یو ځل د جمعے په ورځ چه سخته گرمی وه نبی ﷺ جومات ته راغے او خلق په دغه ورې کنبی خوله شوی وو تردے چه د دوی نه داسے بویونه ختل چه په دے سره خلقو یو بل ته تکلیف ورکړو ، کله چه رسول الله ﷺ دا بویونه محسوس کړل نو ارشاد ئے اوفرمایه : اے خلقو ! کله چه دا ورځ شی نو

تاسو غسل کوی او په تاسو کنبی دے هریو تن ته چه کوم ښه تیل او خوشبوئی ملاویری هغه دے لگوي۔ ابن عباسؓ فرمائی : بیا الله تعالیٰ فراخی راوسته او خلقو د وړی نه سیوا نورې جامې اچول شروع کړل او (خادمانو د دوی په ځای کار کول شروع کړل، او د دوی جومات فراخه شو او ځینې هغه بدبویانې ختمې شوې چه په هغه سره به دوی یو بل ته تکلیف ورکولو د خولې په وجه۔ (ابوداود)۔

تشریح : وَمَنْ لَمْ يَغْتَسِلْ فَلَيْسَ عَلَيْهِ بِوَاجِبٍ : دا قول د ابن عباسؓ په اجتهاد دے، او نبی ﷺ دا نه دی فرمائیلي چه د جُمعې په ورځ غسل کول منسوخ دی۔

د ابن عباسؓ د قول خلاصه مخکښه تیره شویده، مختصر دا چه ابن عباسؓ د نبی ﷺ د جُمعې د غسل په باره کښې د حکم وجه او علت بیانوي۔ چه صحابهؓ ابتداء د اسلام کښې اکثر فقراء او تنگدسته وو۔ او د وړی جامې به ئې اغوستلې او په هغه کښې به ئې کاروبار هم کولو او د جُمعې په ورځ به مسجد ته بغیر د غسل کولو نه راتلل او مسجد هم تنگ وو، نو په دې حال کښې به خولې شو، او د وړی د جامو اغوستلو په وجه به د دوی د بدن نه د خولو بوئی ختلو۔ په دې سره به یو بل ته تکلیف رسیدلو۔ نو نبی ﷺ د غسل کولو حکم اوکړو۔ چه کله مسجد ته راځی نو غسل کوی چه یو بل ته تکلیف اونه رسیږي۔

خو کله چه اسلام کښې مسلمانانو ته فراخی راغله او جامې زیاتې شوې نو خولې کمې شوې نو هغه علت چه یو بل ته تکلیف رسول وو هغه ختم شو، نو د جُمعې د ورځې د غسل د حکم وجوب هم ختم شو۔ او سنیت ئې باقی پاتې دے د نورو احادیثو په وجه۔ دا خبره چه ابن عباسؓ ذکر کړیده نو داده اجتهاد دے۔ او د نبی ﷺ قول ئې نه دے ذکر کړې۔ چه هغه فرمائی د غسل وجوب منسوخ دے۔ بلکه دے علت ته ئې اوکتل چه هرکله علت۔ یو بل ته ضرر رسول۔ ختم شو نو د غسل فرضیت هم ختم شو۔ او ممکن ده چه دا اجتهاد د ابن عباسؓ د حق موافق وی۔ ځکه چه نبی ﷺ (فَالغسل افضل۔ او فیهَا وَنِعْمَت) فرمائیله دے۔ خو سنت مؤکد ضرور دے۔ د نورو دلائلو په وجه او تفصیل ئې مخکښه تیر شویده۔

مَجْهُودَيْنِ : دا د جهد بالفتح نه جوړ دے په معنی د تنگ دست او قحط زده سره۔
عراق : دا هغه ښارونه دی چه د عبادان نه شروع دی او په موصل باندې ختمیږي طولاً

اود قادیسیه نه تر مخلوان پورے عرضاً دیے۔ کذا فی القاموس - عراق مشهور اسلامی ملک دیے، کوفہ، بصرہ، او بغداد پکبنے مشهور بنارونه دی د دریائے دجله او فرات په ساحل کبنے واقع دیے۔ د عراق دوجه دتسمیه په باره کبنے علامه حموی په معجم البلدان (۹۴-۹۳/۴) کبنے مختلف اقوال بیان کړیدی :

۱- بعضے وائی عراق د سمندر کنارے ته وائی چونکه عراق د دریائے دجله او فرات په کناره باندے واقع دیے پدے وجه ورته عراق وائی۔ ۲- بعضے وائی د عراق معنی : په خبرو کبنے برابر والے او استواء ده چونکه د عراق زمکه هم همواره او مستوی ده پدے وجه ورته عراق وائی ۳- بعضے وائی دا د فارسی لفظ (ایراه) نه عراق جوړ شویدی۔

حموی وائی : العراق اعدل ارض الله هواء واصحها مزاجا وماء، فلذلك كان اهل العراق هم اهل العقول الصحيحة والآراء الراجحة والشمائل الظريفة والبراعة في كل صناعة مع اعتدال الاعضاء وسمة الالوان - عراق د هواء په اعتبار سره ډیر معتدل دی اود آب وهواء او مزاج په لحاظ ډیر صحتمند ملک دی پدے وجه د عراق خلق سلیم عقلونو والا اوراجح رائے والا او بنائسته خصلتونو والا او په هر کار کبنے د مهارت مالکان دی، د اندامونو په لحاظ معتدل او غنم رنگی دی۔

عَرِيْشٌ : هغه کوبه ته وائی چه انسان د هغه لاندے سوړے حاصلوی۔ دلته ترے مراد دادے چه د مسجد چت د کجورو د پوستکو او پتونو نه جوړ شوی وو۔ بعض وائی معنی داده چه د مسجد چت د نورو چتونو په شان پورته نه ووبلکه دیو منا (چوپال) پشان وو چه خلق پرے د نمر نه ځان سوړی ته کوی۔

كُفُوا : صیغه د ماضی مجهول ده : ای کفاهم الله باستغنائهم وباعطائهم الخدم ووسع مسجدهم من كل جانب۔ قال ابن حجر ووسع النبي ﷺ في آخر عمره۔

درجة الحديث : رواه ابو داود (۳۵۳) وسكت عليه وقال الخافظ : حسن اسناده كما مرّ۔ وحسنه الالباني (۳۵۳) قال : وصححه الحاكم والنهي على شرط البخاري وحسنه النووي والعسقلاني وهو الصواب. تعليق المشكاة (۱۷۰/۱)۔

باب الحيض

مناسبت : ۱ - مخکنیے عمومی احکام وو چه شامل ووزنانه اونارینه دواپوته - اوس خصوصی احکام دزنانه و بیانوی -

۲ - دا باب روستو شو خککه دے کنبے دزنانه احکام دی، اوزنانه به همیشه د نارینه و نه روستو وی (آخرهن من حیث اخرهن الله - قاله ابن مسعود) -

معنی لغوی د حیض : حیض په فتحه د حاء سره په لغت کنبے جمع، او جریان اوسیلان ته وائی - خککه چه حیض په خاصه موده کنبے جمع کیږی او په خاصه موده کنبے جاری کیږی - مصدر ته حیضاً او محاضاً او محيضاً راخی -

د حیض شرعی معنی : په اصطلاح د شرع کنبے حیض (۱) : هُوَ دَمٌ يَنْفُضُهُ رَحِمُ امْرَأَةٍ بِالْغَةِ لَا دَاءَ بِهَا - یعنې حیض هغه وینه ته وائی چه د بالغې - پیغلې - زنانه درحم نه روانیږی چه په هغه باندې څه مرض نه وی او نه د ولادت نه پس وی -

۲ - بعضه داسه تعریف کوی : جریان دم امرأة فی اوقات معلومة من رحمها بعد بلوغها - دا هغه ته نزدې دے - یعنې دزنانه درحم نه وینه روانیدل په خاص اوقاتو کنبے پس د بلوغ د هغه نه -

د حیض ابتداء د کوم وخت نه شویده :

پدې باره کنبے دوه قسمه حدیثونه راغلی دی بعضو کنبے راغلی دی چه (هذا شیئ کتبه الله علی بنات آدم) اخرجه البخاری (۳۴۲/۱) فی الحيض ومسلم (۱۲۱۱) (۱۱۹) (۱۲۰) اوبل روایت کنبے لکه امام بخاری تعلیقاً (۳۴۱/۱) ذکر کړیدې وقال بعضهم كان اول ما ارسل الحيض على بنی اسرائیل . حافظ ابن حجر فرمائی امام بخاری اشاره کوی هغه روایت د ابن مسعود ته چه عبد الرزاق په صحیح سند راوپیدې :

كان الرجال والنساء فی بنی اسرائیل یصلون جميعا فكانت المرأة تتشوف للرجل فالقی الله علیهن الحيض ومنعهن المساجد . فتح الباری (۳۱۸/۱) یعنې بنی اسرائیلو کنبے به سړو او ښځو په یو ځایه مونځ کولو نو ښځو به سړو ته ځانونه مخه ته مخه ته کول نو الله

تعالیٰ پہ ہغوی باندے حیض واچولو او (پدے سرہ ئے) د مساجدونہ منع کرے ۔
پدے دوه حدیثونو کنبے **تطبیق** داسے کیږی :

۱- علامه داودی وائی چه دوارو حدیثونو کنبے مخالفت نشته څکه د بنی اسرائیلو زنانه هم د آدم علیه السلام لونړه دی نو بناء پدے قول بناتِ آدم عام دے او مراد ترے نه خاص د بنی اسرائیلو زنانه دی نو د دوی نه ابتداء د حیض شویده ۔

۲- دامام بخاری د قول نه تطبیق داسے معلومیږی چه هغه فرمائی (وقول النبی ﷺ اکثر) حافظ ددے یوه معنی دا کوی (ای اشمِل) یعنی مرفوع حدیث کنبے عموم دے چه بناتِ آدم په کنبے ذکر دی نو دا اسرائیلیات زناتو ته هم شامل دے او د دوی نه مخکنو ښځو ته هم شامل دے ۔ یا اکثر یعنی اکثر قوه واکثر شواهد ۔

حافظ ابن حجر ددے په تائید کنبے داسے تحقیق کوی چه ابتداء د حیض د آدم علیه السلام د زمانه نه شروع دے او بناتِ آدم عام دے بنی اسرائیلو ته هم شامل دے خو د بنی اسرائیلو تخصیص څکه اوشو چه په هغوی باندے به د سزاء په طور ډیر راتلو او اوږدیدو به زر به نه ختمیدو ۔ او پدے باندے دلیل د ابن عباس تفسیر دے په (وامرأته قائمه فضحکت) کنبے چه هغه وائی ای حاضه یعنی ضحک په معنی د حیض دے معلومه شوه چه د ابراهیم علیه السلام زمانه کنبے خو بنی اسرائیل نه وو او حیض وو ۔ دارنگه حاکم او ابن المنذر د ابن عباس نه په صحیح سند نقل کړیدی : چه ابتداء د حیض په حواء باندے راغلو کله چه د جنت نه راکوزه شوه ۔ نو معلومه شوه چه بناتِ آدم نه د آدم علیه السلام خپلے لونړه دی ۔ ۔ ابن الرفعه فرمائی : وئیلے شویدی چه زمونږ مور حواء چه کله ونه ماته کړه نو الله تعالی ورته او فرمائیل : لادمینک کما ادمیتها وابتلاها بالحیض هی وجميع بناتها الى الساعة ۔ کذا فی النسخة الهندية للمشكاة بتحقیق رمضان (۱/۲۴۲) ۔

د حیض احکام :

د حیض دوه قسمه احکام دی : ۱- یو خارجی احکام چه حائضه به کوم کار کوی او کوم به نه کوی ۔ ۲- دویم د وینے متعلق احکام دی ، نو د وینے او د حیض د مودے متعلق احکام به روسته باب المستحاضة کنبے بیانېږی ۔ او خارجی احکام دلته بیانېږی چه بعضے د هغه نه دادی :

- ۱- یو حکم دادی چه زنانه ته په حالت د حیض کنبه طلاق ورکول حرام دی۔
- ۲- که یوې زنانه سره د خول نه وی شوی نو هغه له قبل الدخول طلاق ورکول جواز لری۔
- ۳- په حالت د حیض کنبه واده جائز دی خو جماع کول حرام دی۔
- ۴- قرآن کریم راخستې شی که نه ؟ په دې کنبه اختلاف دې باب مخالطة الجنب کنبه تیر شویدې۔
- ۵- حائضه د کعبې نه طواف نشی کولې۔ ۶- احرام ترلې شی۔
- ۷- مسجد ته نشی داخلیدلې۔ ۸- حائضه سجده د تلاوت کولې شی د محققینو په نیز۔ وجه داده چه دې دپاره تلاوت جائز دې نو په هغه کنبه خو به آیت السجده هم راځی نو هغه جائز ده۔ ځکه د سجده د تلاوت دپاره اودس شرط نه دې اگرکه اودس کول هغه دپاره بهتر دی۔ ۹- دارنگه د مسجد نه په لاس سره څه شی راخستلې شی۔
- ۱۰- مونځ به نه کوی او نه پرې قضاء شته، دروژې قضاء به راوړی۔ دارنگه د خاوند متعلق احکام کتاب کنبه راروان دی۔

الفصل الأول - اول فصل

۱- عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : إِنَّ الْيَهُودَ كَانُوا إِذَا حَاصَتِ الْمَرْأَةُ فِيهِمْ لَمْ يُؤَاكِلُوهَا وَلَمْ يُجَامِعُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ فَسَأَلَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ النَّبِيَّ ﷺ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ... ﴾ . الْآيَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ فَبَلَغَ ذَلِكَ الْيَهُودَ فَقَالُوا : مَا يُرِيدُ هَذَا الرَّجُلُ أَنْ يَدَعَ مِنْ أَمْرِنَا شَيْئًا إِلَّا خَالَفْنَا فِيهِ ، فَجَاءَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَعَبَادُ بْنُ بِشْرٍ فَقَالَا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنَّ الْيَهُودَ قَالُوا كَذَا وَكَذَا ، أَفَلَا نُجَامِعُهُنَّ فَتَغَيَّرَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَتَّى ظَنَّنَا أَنَّ قَدْ وَجَدَ عَلَيْهِمَا ، فَخَرَجَا فَاسْتَقْبَلَتْهُمَا هَدِيَّةٌ مِنْ لَبَنِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَرْسَلَ فِي آثَارِهِمَا فَسَقَاهُمَا فَعَرَفَا أَنَّهُ لَمْ يَجِدْ عَلَيْهِمَا . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمه : انسؓ فرمائی : یهودو کنبه چه به کله دیوې بنځې د حیض ورځې شوی نو هغه خلقو به دهغه سره نه خوراک کولو او نه به ورسره په کورونو کنبه شریک اوسیدل۔ نو د نبی ﷺ صحابو د نبی ﷺ نه (دې باره کنبه) تپوس اوکړو۔ نو الله تعالی (دا آیت)

نازل کرو ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ، الْآيَةَ﴾ (یعنی دا خلق تانہ د حیض پہ بارہ کنبے تپوس کوی) --- نبی ﷺ اوفرمائیل : تاسو خپلو بشخو سرہ د نزدیکی نہ علاوہ نور هر څه کوی۔ دا خبره يهودو ته اورسیدله، نو هغوی اووئیل : دا سره (یعنی نبی ﷺ) دا اراده لری چه زمونږ په هره خبره کنبه زمونږ خلاف کوی۔ (دیهودو دے خبره آوریدو سره) دوه صحابه اسید بن حضیر او عباد بن بشر راغلل او عرض ئے اوکړو : یار رسول الله ! یهودو خو دا دا خبره اوکړه، نو آیا مونږ (دیهودو د ښه مخالفت دپاره) دے حائضه بشخو سره کورواله اونه کړو؟ (دے آوریدو سره) د رسول الله ﷺ مخ مبارک بدل شو تردے چه زمونږ خیال راغے چه رسول الله ﷺ دے دواړو ته غصه شویدے۔ دا دواړه صحابه اووتل، نو د دوی مخه ته د پیښو یوه هدیه رسول الله ته راغله، نو رسول الله ﷺ دے دواړو پسه څوک اولېرلو (هغوی دواړه چه راغلل) نو رسول الله ﷺ دوی دواړو باندے پی اوځنول، نو هغه دواړه پوهه شول چه نبی ﷺ دوی نه خفه نه دے۔ (مسلم)۔

تشریح : وَلَمْ يُجَامِعُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ : یعنی شریک به ورسره نه کیناستل اونه به ورسره اوسیدل بلکه ځانله به ئے ورله یوه کوتنۍ جوړه کړه وه په هغه کنبه به اوسیدله، روتۍ به ئے ورلېرله او داسے افراط به ئے کولو۔

د (لم یجامعوهن) معنی د جماع کولو نه ده بلکه اختلاط مراد دے۔

اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ : ۱ - د حائضه زنانه سره د مباشرت کولو درے صورتونه دی (۱) یو دا چه جماع ورسره په فرج کنبه اوکړه شی۔ دا په قرآن او احادیثو سره حرام شوی کار دے۔ او حلال گنړونکے ئے کافر کیږی۔

(۲) دویم صورت دا چه : د نامه نه بره اوزنگون نه ښکته مباشرت اوکړه شی، په ښکلولو او په غاړه ورکولو او مسح کولو سره، دا په اتفاق د مسلمانانو سره جائز او حلال کار دے۔ د منع هیڅ دلیل نشته۔ (۳) دریم صورت دا چه : سیوا د فرج نه ټول بدن نه فائده اخستل۔ نو په دے کنبه اختلاف دے :

۱ - امام احمد، امام محمد، او یو قول د ابو یوسف، ابن حزم، محدثین، ابراهیم نخعی، اسحق، اوزاعی، ثوری، عکرمه او مجاهد رائے داده چه په دے حدیث باندے عمل دے اود هرڅایه نه فائده اخستل جواز لری (اصنعوا کل شی الا النکاح - آی الا

موضع الدم) (نووی شرح مسلم : ۱/۱۴۲)۔

۲ - ائمہ ثلاثہؒ، سعید بن المسیبؒ، عطاءؒ، قتادہؒ فرمائی : دنامہ لاندے نہ تر زنگنوں پورے ترے فائدہ اخستل حرام دی۔

دلیل : حدیث د عائشہؓ اود معاذ بن جبلؓ دے کوم چہ روستوراروان دے۔

۲ - حدیث د میمونہؓ کنبے دی چہ نبی ﷺ بہ بعضے بیبیانو نہ فائدہ اخستلہ تر نیمائی پوندویا زنگنوں پورے (رواہ ابوداود)۔

۳ - مسلم او ابوداود کنبے د عائشہؓ قول دے (وأيكم يملك اربه كما كان النبي ﷺ يملك اربه - أي حاجته - مسلم : ۱/۱۴۱)۔ یعنی کہ دا جائز شی نو کیدے شی چہ انسان د خپل خان کنترول اونہ کرے شی او جماع کنبے واقع شی۔

لیکن راجح داده چہ د جمهورو بعضے روایات ہم صحیح دی۔ اودا روایت د مسلم (اصنعوا كل شيء الا النكاح) ہم صحیح دے۔ خو تطبیق دادے چہ د جمهورو پہ روایاتو کنبے د نبی ﷺ دا عمل ذکر دے۔ او همدا افضل ده چہ انسان خان اوساتی۔ دے دپارہ چہ دا سبب د جماع اونہ گرخی لکه د عائشہؓ د قول نہ معلومہ شوہ۔ نو گناه کنبے بہ واقع شی۔ او کہ یو انسان پہ خان کنترول لری نو بیا ورلہ د هر خائے نہ فائدہ اخستل جائز دی، سیوا د فرج نہ۔ اودا حدیث دلیل دے چہ هر شه جائز دے، سیوا د جماع نہ۔ او د نبی ﷺ اقتصار پہ ما فوق الازار باندے محمول دے پہ استحباب باندے (نووی : ۱/۱۴۲)۔

★ په دے اختلاف باندے بلہ نادره فائدہ مرتبه شوہ :

هغه دا چہ یو سرے حالت د **حيض** کنبے د سفر نہ راشی نو دا چہ قضاء حاجت کوی نو خه به کوی ؟ نو اصح قول دادے چہ ددے سرے دپارہ انزال کول په بل خائے کنبے جواز لری، اودا حدیث پرے دلیل دے۔ لیکن دا د افضل خلاف ده۔ ځکه د انسان نطفه په خایه استعمالیږی، او په دے سره انسان بدنی لحاظ سره خرابیږی۔ --- او په دے باره کنبے ابن ابی شیبہ (۹۲/۱) باب ترلے دے : باب فی الرجل یجامع امرأته دون الفرج۔ او ډیر آثاری راوړی دی۔ دارنگه په شرح د مسلم (۱/۱۴۳) او کشاف القناع (۱/۱۹۸) رد المحتار (۱/۱۹۴) سبل السلام (۱/۱۰۴) کنبے ددے مسئلے تفصیل اوگوره۔

أَفَلَا نَجَامِعُهُنَّ : فائده : ددے صحابو دا خبره چہ مونږ به په حالت د حیض کنبے هم

ورسره جماع کوو۔ نو ددے صحابو غرض په دے سره زیات مخالفت کول وو دیهودو۔ خو لیکن دا خبره د شریعت خلاف وه، نو ځکه نبی ﷺ غصه شویدے، نو ددے نه یوه نادره فائده معلومه شوه چه د کفارو، مشرکینو او مبتدعینو سره به دومره خلاف او بغض کوې څومره چه د شریعت منشاء وی۔ او دومره حد ته به دا بغض نه رسوی چه د خپل دین په خلاف کنبے واقع شی، لکه بعضے خلق په مبتدعینو دومره سختی کوی چه مونځ کول ورپسے مطلقاً حرام گنړی۔ او بدعتی کافر گنړی، نو دا افراط کوی، بلکه د شریعت د اصولو مطابق به ورسره بغض کولے شی۔ لکه بعضے اهل سنت به د شیعه گانو دومره مخالفت کولو چه هغوی د دروغو حدیثونه جوړ کړي وو چه څوک د عاشوراء په ورځ رانجه اولگوي نو د آينده کال تر دے ورځے پورے به د سترگو شکایت محسوس نکړي (غنية الطالبين ۵۴/۲، والمنار المنيف ۱۲۲) ځکه شیعه گان په دے ورځ غم کوی۔ نو دارنگه مشرکانو سره په مخالفت کنبے داسے خبره کول چه د هغوی بابا گانو ته کنځل شروع کړي۔ یا مقلدینو سره په مخالفت کنبے امامانو ته رد بد او کنځل کول دا ټول حرام دی۔ او ددے آیت نه خلاف دی ﴿ولا یجرمنکم شنآن قوم علی ان لا تعتلوا، اعدلوا هو اقرب للتقوی﴾ المائدة آیت (۸)۔

فَسَقَاهُمَا : یعنې داپي ئے په دوی باندے اوڅکول ځکه چه دا د نبی ﷺ عادت مبارک وو چه کله به ئے څوک خفه کړو نو هغه ته به ئے د خوشحالولو دپاره هدیة ورکوله، او دلته دا خفه کول په دے وجه وو چه ددے صحابو نه اجتهداً داسے خبره صادره شوه چه د حکم شرعی مخالف وه، اگرکه دوی قصداً مخالفت د حکم شرعی نه کولو، بلکه دا اجتهد کنبے خطائی وه۔

فائده : ۱- دیهودوپه مخالفت باندے زمونږ دین بناء دے ۲- په حالت د حیض کنبے جماع کول حرام دی ځکه نبی ﷺ غصه شویدے، ۳- که چا اجتهدی خطائی اوکړه هغه ته معافی کول پکار دی، ۴- په اجتهدی خطائی باندے تنقید کول هم دین دے، چه دا مسئله غلطه ده مثلاً، ۵- د چا د خفه کولو نه روستو هغه ته څه تحفه ورکول سنت عمل دے۔

۲- وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ وَكَلَانَا

جُنُبٌ، وَكَانَ يَأْمُرُنِي فَأَتَزَرُّ فَيَبَاشِرُنِي وَأَنَا حَائِضٌ وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا حَائِضٌ). مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : عائشہؓ فرمائی : ما او نبی ﷺ بہ دیو لو بنی نہ شریک غسل کولو، پہ داسے حال کنبے چہ مونہ دواہ بہ جنب وو۔ او (بعضے وخت کنبے چہ بہ زہ د حیض پہ حالت کنبے ووم نو) نبی ﷺ بہ ماتہ حکم کولو چہ زہ لنگ او ترم نو ماسرہ بہ ئے د حیض پہ حالت کنبے مباشرت کولو (یعنے د نامہ د پاسہ بہ ئے راسرہ بدن لگولو) او نبی ﷺ بہ ماتہ سررا بھر کړوپہ داسے حال کنبے چہ ہغہ بہ اعتکاف کونکے وو نو ما بہ د ہغہ سر وینخلو حال دا چہ زہ بہ د حیض پہ حالت کنبے ووم۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : دعائشے حجرہ مسجد سرہ بالکل لگیدلے وہ تردے چہ د ہغے دروازہ ہم مسجد طرفتہ کھلاؤ وہ، نو نبی ﷺ بہ چہ کلہ پہ اعتکاف کنبے وو، خپل سر مبارک بہ ئے ددغہ دروازے نہ حجرے طرفتہ را بھر کړو او ہلتہ حجرہ کنبے بہ عائشہؓ ناستہ وہ، ہغے بہ د نبی ﷺ سر مبارک وینخلو۔ ددے نہ معلوم پیری چہ کہ خوک پہ اعتکاف ناست وی او د خپل جسم خہ حصہ د مسجد نہ بھر اویاسی نو پہ دے سرہ اعتکاف نہ باطل پیری۔ البتہ بلا ضرورتہ د مسجد نہ وتلو سرہ اعتکاف خراب پیری۔

فائدہ ۱: - ددے حدیث نہ ددے آیت تفسیر معلوم شو ﴿وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾ یعنے د مباشرت نہ مراد صرف جماع او د ہغے دواعی دی، او صرف لاس لگول بغیر د شہوت نہ دا مباشرت نہ دے۔ نو حرام ہم نہ دے۔

۲ - د حائضے زنانہ خولہ او بدن پاک دے۔ ۳ - د حائضے زنانہ مسجد تہ داخلیدل ممنوع دی۔ ۴ - د بنیٰ نہ خدمت اخستل جائز دی او زنانہ لہ دا کار کول بہتر دی۔

۵ - دا حدیث د جمہورو دلیل دے چہ د زنگنوو او ناسہ ترمیغہ حصے نہ فائدہ اخستل جائز نہ دی۔ حکمہ دلتہ نبی ﷺ امر کړیدے عائشہؓ تہ پہ لنگ تړلو باندے، لنگ تړلو نہ پس بہ ئے ورسرہ مباشرت کولو۔ لیکن دا د نبی کریم ﷺ خپل عمل دے، او مونہ تہ ئے اجازت را کړیدے۔ یا دا محمول دے پہ استحباب باندے۔

۳ - وَعَنْهَا قَالَتْ : كُنْتُ أَشْرَبُ وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ أَنا وَلَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَيَضَعُ فَاهُ

عَلَى مَوْضِعٍ فِي فَيْشُرْبٍ وَأَتَعَرَّقُ الْعَرَقُ وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ أَنَا لُلهِ النَّبِيِّ ﷺ فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعٍ فِي). رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

ترجمہ : عائشہ فرمائی : ما بہ د حیض پہ ورغو کنبے او بہ او خکله او بیا بہ مے هغه (لوسے) نبی ﷺ تہ ورکړو، نو نبی ﷺ بہ خپله خله پہ هغه ځائے کيځودله په کوم ځائے به چه ما خله ايځه وه، او او به به ئے خکله۔ او کله به ما د حیض په ورغو کنبے د هډوکي نه غوښه شو کوله او بیا به مے نبی ﷺ تہ ورکوله نو هغوی به خپله خله زما د خله په ځائے باندے کيځودله۔ (مسلم)۔

تشریح : نبی ﷺ به دا عمل ددوه وجهو نه کولو (۱) یو دا چه د نبی ﷺ د عائشہ سره زیات محبت وو (۲) دویم دا چه نبی ﷺ تہ د یهودو مخالفت په نظر کنبے وو، ځکه چه یهودو به د حائضه زنانه سره تعلقات او خوراک څښاک نه کولو۔ او دے طرفته نبی ﷺ د هغه داوبو خکلو په ځائے باندے خوله گدی او د هغه هډوکي نه خوراک کوی کوم نه چه عائشہ خوراک کړیدے۔

وَأَتَعَرَّقُ الْعَرَقُ : عرق : په فتحه د عین او سکون دراء هغه هډوکي ته وائی چه څه غوښه پرے پاقي پاتے وی لکه دیته عراق بضم العین هم وائی مقامات حریری کنبے دی (وَأَغْرَاهُ عَدَمُ الْعَرَقِ بِتَطْلِقِ الْعَرَقِ)۔ او تعرق په غاښونو باندے غوښه شو کولو ته وائی۔

فوائد الحديث : ۱ - د ښځے او خاوند ترمینځه آزادی وی ځکه عائشہ او به مخکښه خکلی دی د نبی ﷺ نه، او دا په ادبی نه ده۔

۲ - غوښه په غاښونو شکول سنت عمل دے، او دا بعینه تهذیب دے او فائده ده په کنبے۔ او په لاس باندے شکول سنت نه دی۔

۳ - د حائضه سره خوراک څښاک کول جائز دی۔

۴ - د عائشہ مقصد ددے حدیث نه یو خو دغه مسئله واضح کول دی چه د حائضه سره تعلقات لرل جائز دی۔ ۲ - بل د خپل محبت او نیازین توب خودل دی چه زه نبی ﷺ تہ دومره گرانه ووم چه مانه به ئے په هیڅ حالت کنبے نفرت نه کولو۔

۴ - وَعَنْهَا : قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَكِي فِي حِجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ يَقْرَأُ

الْقُرْآنَ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

ترجمہ : عائشہ فرمائی : نبی ﷺ بہ زما پہ غیرہ کنبے تکیہ لگولہ اوزہ بہ حائضہ ووم، بیا بہ ئے قرآن لوستلو۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : یتکی فی حجری : دے حدیث نہ ہم دا خبرہ واضحہ کیبری چہ حائضہ بنسخہ ظاہری طور سرہ پاکہ دہ د هغه د ناپاکئی حکم صرف حکماً دے۔ کہ حائضہ بنسخہ ظاہرا پاکہ نہ وے او د هغه د بدن اعضاء نجس وے نو نبی علیہ السلام بہ عائشہ باندے پہ حالت د حیض د هغه کنبے تکیہ نہ وھلے۔

فوائد : ۱ - پہ تکیہ باندے قرآن لوستل جائز دی، لیکن بے احترامی دہ۔ یو حدیث کنبے دی (یا اهل القرآن لا تتوسدوا القرآن) و سیاتی فی فضائل القرآن۔ یوہ معنی ددے دادہ چہ اے قرآن والو ! قرآن تہ تکیہ مہ وھی پہ وخت د تلاوت کولو کنبے۔ نو د افضل نہ خلاف کار دے۔ خود ا ہلہ چہ قرآن لاس کنبے وی۔ او ہرچہ قرآن پہ یادو لوستل دی نو پہ ہر حالت کنبے جائز دی اتفاقاً۔ لکہ چہ دلته نبی ﷺ پہ یادو تلاوت فرمائیلے دے۔

۲ - دنجاست پہ خوا کنبے قرآن لوستل جائز دی خو کلہ چہ نجاست پت وی لکہ حیض پت دے، او دلته رسول اللہ ﷺ د عائشہ پہ غیرہ کنبے ددے د حیض پہ حالت کنبے قرآن لوستلے دے۔ کما قالہ النووی۔ **۳** - دے نہ در رسول اللہ ﷺ د قرآن سرہ محبت معلومیری چہ پہ داسے حالت کنبے ہم قرآن لولی۔

۴ - د حائضے بدن اوجامے پاکے دی کلہ چہ خہ نجاست ورتہ نہ وی لگیدلے۔

مقارنة بين الاديان الثلاثة :

ددے حدیث نہ د اسلام عدل او وسطیت معلوم شو، خکہ چہ یہودو بہ حائضہ بنسخہ پلیتہ نجسہ گنرلہ نو د خانہ بہ ئے جدا کمرہ کنبس ساتلہ او خواتہ بہ نہ ورتلل د هغه بدن او جامے او بسترہ او ہر خہ بہ ئے پلیت گنرل خوراک خکاک او جماع بہ ئے ورسرہ نہ کولہ۔ نو دیر افراط بہ ئے کولو۔ د انسانیت نظر بہ ئے ورتہ نکولو۔

د دوی پہ خلاف نصاری (عیسیانو) بہ دیر تفریط او نقصان کولو چہ پہ حالت د حیض کنبس بہ ئے جماع ہم ورسرہ کولہ نو ددے پلیتی نہ بہ ئے خان نہ ساتلو۔

او ہر چہ اسلام دے نو دا متوسط دے بین الغلو والتفریط او د عدل دین دے نو صرف

نجاست ئے پہ خاص اندام باندے بند کریدے چہ جماع ورسره حرامہ دہ نور هرڅه ورسره جائز دی، او حائضه پدے حالت کنبے هم همغه بنځه دہ کوم چہ مخکښ وه صرف جماع ورسره حرامه دہ دوجه د ډيرو ضررونو نه۔ کما سیاتی بیانها۔

۵ - وَعَنْهَا قَالَتْ : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ نَاوَلِيْنِي الْخُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَقُلْتُ : اِنِّي حَائِضٌ فَقَالَ : اِنَّ حَيْضَتَكَ لَيْسَتْ فِيْ يَدِكَ . رَوَاهُ مُسْلِمٌ .

ترجمہ : عائشہ فرمائی : نبی ﷺ اوفرمائیل : د جومات نه ماله بزکے (پوزے) راکړه، نو مابه عرض اوکړو : زه خود حیض په حالت کنبے یم ؟ (نو جومات ته څنگه لاس دننه کړم ؟) نبی ﷺ اوفرمائیل : ستا حیض خو ستا په لاس کنبے نه دے۔ (مسلم)۔

تشریح : نَاوَلِيْنِي الْخُمْرَةَ : خمره بضم الخاء : هغه بزکی ته وائی چہ صرف تندي پرے لگيږي، اوکله کله په عام بزکی باندے ئے هم اطلاق کيږي چہ انسان په هغه باندے کيني او مونځ پرے کوي۔

مسئله : ۱ - په زمکه باندے مونځ کول مطلقاً بهتر او افضل دی۔

۲ - او په داسے څيز باندے مونځ کول جائز نه دی چہ سرزمکه ته نه رسوي، لکه اسپنج - فوم - او پيره کمبل اوستره وغيره۔

۳ - اوکه سرزمکه ته رسيږي لکه جانماز، بزکے، څادر وغيره نو ددے حکم دادے چہ بزکی باندے خو جواز لري ځکه د نبی ﷺ عمل دليل دے۔ او هر چہ جانماز او څادر وغيره دی نو دا د نبی ﷺ نه نه دی نقل چہ مونځ ئے پرے کړي وي، مگر په سخته گرمي کنبے به صحابو د نبی ﷺ سره په جامه باندے سجده کوله، لکه نستونري وغيره باندے، لکه انس بن مالک فرمائيلى دی (کذا فى البخارى : ۵۵/۱، وسيأتى بعد ورقة من المشكاة) د ضرورت په بناء باندے په جانماز، څادر وغيره باندے مونځ کول جائز دی، او په غير د ضرورت نه په دے څيزونو باندے مونځ کول نه دی پکار، ځکه چہ نبی ﷺ به تندي په زمکه لگولو لکه په مسجد نبوي کنبے به په خاورو او کانډو باندے سجده کوله، او په دے کنبے ډيره خشوع او عاجزي راځي (کذا فى فتاوى الدين الخالص : ۳/۳۹۶)۔

امام مالک ورته بدعت وئيلے دے۔ علامه ابن تيمية په مجموعه الفتاوى (۱۶۳/۲۲)

کنبے د عبد الرحمن بن مهدی عالم اوفقیہ العراق واقعہ ذکر کریدہ چہ دہ پہ مسجد نبوی ﷺ کنبے پہ خادر مونخ اوکړو، امام مالک جیل ته واچولو او ورته ئے اووئیل : (أما علمت ان بسط السجادة فی مسجدنا هذا بدعة ؟) یعنی تاته دانه ده معلومه چہ مسجد کنبے جانماز، خادر غورول بدعت دی ؟ ۲ - لیکن نور علماء وائی : په دے خیزونو باندے مونخ کول جائز دی، خو د افضلیت خلاف دی، کما تقدم -

مِنَ الْمَسْجِدِ : دا متعلق دے د قال پورے، یعنی قال لی النبی ﷺ : من المسجد - یعنی نبی ﷺ د مسجد نه ماته دا خبره اوکړه - نو مطلب دا شو چہ بزکے (پوزے) په حجره کنبے وو او نبی علیه السلام په مسجد کنبے وو -

۲ - علامه سندھی وائی : ظاهر داده چہ دا متعلق دے د (ناولینی) سره - نو مطلب دا شو چہ بزکے د حجرے دروازے ته نزدی پروت وو او نبی علیه السلام په حجره کنبے وو، عائشہ ته ئے او فرمائیل : لاس اوږد کړه، بزکے راواخله ! - نو عائشہ لاس را اوویستو او بزکے ئے د مسجد نه را اوچت کړو -

إِنْ حِضَّتْكِ : دا په کسره د حاء سره هغه حالت ته وائی چہ حائضه سره لازم وی چہ هغه تجنب او جدائی ده یعنی د مسجد نه لاس جدا ساتل لازم ندی او په فتحه د حاء سره وینه د حیض ته وائی یعنی وینه خو ستا په لاس کین نشته - دلته دواړه جائز دی -

۶ - وَعَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي فِي مِرْطٍ بَعْضُهُ عَلَيْهِ وَبَعْضُهُ عَلَيْهِ وَأَنَا حَائِضٌ . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمه : ميمونه فرمائی : رسول الله ﷺ په يو داسے خادر کنبے مونخ کولو چہ د هغه ځینے حصه به په ما او ځینے په هغه پرته وه اوزه به د حیض په حالت کنبے ووم - (بخاری، مسلم) -

تشریح : ۱ - : حائضه باندے جامه پرته ده هغه نه سر په مانځه کنبے اولگی نو خیر دے، ځکه د حائضه ظاهری بدن پاک دے -

۲ - مس المرأة باندے اودس نه ماتیرې، وقد سبق تفصیله فی باب نواقض الوضوء -
مِرْطٌ : مرط هغه خادر او شړی ته وائی چہ د وړی یا ورینمونه جوړ وی، اود دے نه به

ئے خادر اولنگونه جوہرول۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۷- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (مَنْ أَتَى حَائِضًا أَوْ امْرَأَةً فِي دُبْرِهَا أَوْ كَاهِنًا فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ) رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَهٍ وَالدَّارِمِيُّ وَفِي رِوَايَتِهِمَا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ فَقَدْ كَفَرَ . وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ : لَا نَعْرِفُ هَذَا الْحَدِيثَ ، إِلَّا مِنْ حَكِيمٍ الْأَثَرُ عَنْ أَبِي تَمِيمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ .

ترجمہ : ابو ہریرہ فرمائی : رسول اللہ ﷺ ارشاد فرمائیے دے : کوم سپری چہ د حیض پہ ورخو کنبے بنخے سرہ نزدیکت اوکرو یا ئے خپلے بنخے سرہ پہ شا طرف کنبے بد فعلی اوکړہ، یا کاهن (ترویتی) ته (د غیبو خبرو تپوسلو دپاره) ورغے، نو دے سپری پہ هغه څه باندے کفر اوکړو چہ په محمد ﷺ باندے نازل شویدے۔ (ترمذی، ابن ماجه، دارمی) اود ابن ماجه او دارمی په روایت کنبے دا الفاظ هم دی چہ د کاهن خبره ئے رشتینے اوگنړله نو دے سپری کفر اوکړو۔ او امام ترمذی فرمائیلی دی : دا حدیث مونږ نه پیژنو مگر د حکیم الاثرم نه چہ د ابو تمیمه په واسطے سره د ابو هريره نه نقل کوی۔

تشریح : دلته نبی ﷺ ددرے وارو خبرو یو حکم کړیدے چہ (فَقَدْ كَفَرَ) یعنې دا کارونه چہ چا اوکړل کافر شو، لیکن دا په بعضو کنبے دے، چہ کاهن باندے تصدیق کول دی، او هر چہ حیض حالت کنبے جماع کول، یا دُبُر کنبے جماع کول دی، نو که دا حلال گنځی نو کافر دے، ځکه دا د الله تعالیٰ بیعتی کول دی۔ دهغه په مقابلہ کنبے اودریدل دی۔ چہ الله تعالیٰ ورته حرام وائی او دے ورته حلال۔ او که حلال ئے نه گنځی نو بیا د اهل السنه په نیز کافر نه دے، ځکه نبی ﷺ د حیض په حالت کنبے جماع کولو سره کفارہ بیان کړیده چہ هغه نصف دینار دے۔ نو که دا کفر وے نو بیا کفارے ته څه ضرورت دے؟ البته خوارج ورته کافر وائی۔ خو غلط وائی۔

اوس که ته **سوال** اوکړے چہ دلته رسول الله ﷺ ورته کفر وئیلے دے او حال دا چہ تا اووئیل : دا نه کافر کیږی؟ **جواب :** دلته د کفر معنی حقیقی نه ده مراد د وچه د نورو

دلائلو نہ بلکہ دا کفر دون کفر دے، یعنی پہ گناہ کبیرہ باندے ہم د کفر اطلاق کیہی۔ ٹکھہ پہ دے کنبے د کافرانو سرہ مشابہت دے او د کافرانو عمل دے۔ ٹکھہ زنا لوئی شے دے پہ ہغے نہ کافر کیہی نو پہ حالت د حیض کنبے پہ جماع سرہ پہ طریقہ اولیٰ نہ کافر کیہی۔
۲ - امام ترمذیؒ جواب کوی چہ داسے 'احادیث کله راشی نو د ہغے مطلب تغلیظ او تشدید وی پہ دے کارونو کنبے، او حقیقت مراد نہ وی۔

۳ - یاد کفر نہ مراد کفران النعمت دے، ناشکری ئے او کرہ د اللہ تعالیٰ د نعمت۔
۳ - (ف) او د ساحر او کاہن خواتہ ورتلل دوہ قسمہ دی، کہ د سیل دپارہ ورغے نو خلوینبستو ورغو پورے ئے مونخ نہ قبلیری۔ او کہ چرمے تصدیق ئے او کپی او خبرہ ئے رشتینے او گنہری، نو بیا کافر کیہی۔

گاہنا : کاہن ہغہ شخص تہ وائی چہ د آئندہ واقعاتو خبر ورکوی چہ مثلاً وائی صبا لہ بہ دا کار کیہی۔ ۲ - نجومی دیتہ وائی چہ د ستورو پہ مدد سرہ خبرونہ ورکوی۔ د خلقو طالع معلوموی د ستورو پہ ذریعہ فالگر ورتہ ہم وائی۔

درجۃ الحدیث : رواہ الترمذی باسناد فیہ مقال : لیکن دا حدیث حسن یا صحیح دے، لکہ امام نسائیؒ، ابوداؤدؒ، ابن حبانؒ، ابن المدینیؒ ورتہ صحیح وئیلے دے، پہ روایت د ابن ابی شیبہ د حکیم الأثرم نہ۔ وصححه الالبانی فی صحیح الترمذی (۱۳۵/۱) وقال الشیخ رمضان فی تعلیق المشکاۃ (۲۴۴/۱) واسنادہ صحیح اخرجه احمد (۴۰۸/۲) - (۴۷۶) والدارمی (۲۵۹/۱) وابوداؤد (۳۹۰/۴)۔

۸ - وَعَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رضی اللہ عنہ قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! مَا يَحِلُّ لِي مِنْ امْرَأَتِي وَهِيَ حَائِضٌ قَالَ : مَا فَوْقَ الْإِزَارِ وَالتَّعَفُّفُ عَنْ ذَلِكَ أَفْضَلُ . رَوَاهُ رَزِينٌ . وَقَالَ مُحْيِي السُّنَّةِ : إِسْنَادُهُ لَيْسَ بِقَوِيٍّ .

ترجمہ : معاذ بن جبلؓ فرمائی : ما عرض اوکرو : یا رسول اللہ ! مالہ د خیلے بی بی نہ د ہغے د حیض پہ ورغو کنبے ٹہ حلال دی ؟ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : د لنگ د پاسہ حصہ، خو ددے نہ ہم ٹان ساتل غورہ دی۔ (رزین) محیی السنہ فرمائی : ددے اسناد قوی نہ دے۔

تشریح : دا حدیث ضعیف دی، معارض نشی جوړیدے د حدیث (اصنعوا کل شیء الا النکاح) سره۔ څکه هغه کښه اجازت دے مطلقا، سیوا د محل النجاست نه۔ او په دے روایت کښه د ماتحت الازار نه فائده اخستل حرام خودل شوی دی۔ علامه عراقی فرمائی: ددے حدیث ضعف ددے روستو لفظ (وَالْتَعَفُّ عَنْ ذَلِكَ أَفْضَلُ) نه هم معلومیری، څکه چه د امخالف دے د هغه څه چه د نبی ﷺ نه منقول دے چه هغه به مافوق الازار نه فائده اخستله، او هغه خو افضل عمل نه پریخودلو نو که دا افضل وے نو بیائے ولے پریخودلو؟

درجه الحديث : رواه ابو داود ایضا (۲۱۳) وقال ليس هو بالقوى فاسناده ضعيف فيه بقية بن الوليد وفيه سعد بن عبد الله الاغطش وعبد الرحمن بن عائذ لم يسمع من معاذ كما في التلخيص والمبرعة (۲/۲۵۰) وضعيف ابى داود رقم (۳۶) باب المذى. وعزاه ابن الحجر في التلخيص الى الطبراني (۱/۱۶۶)۔

۹ - وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (إِذَا وَقَعَ الرَّجُلُ بِأَهْلِهِ وَهِيَ حَائِضٌ فَلْيَتَصَدَّقْ بِنِصْفِ دِينَارٍ) . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَالدَّارِمِيُّ وَابْنُ مَاجَه .

ترجمه : ابن عباس فرمائی: رسول الله ﷺ اوفرمائیل: کله چه سر په خپله ښځه سره د هغه د حیض په ورځو کښه جماع اوکړی، نو هغه له پکار دی چه نیم دینار صدقه کړی۔ (ترمذی، ابوداود، نسائی، دارمی، ابن ماجه)۔

تشریح : فَلْيَتَصَدَّقْ بِنِصْفِ دِينَارٍ : د ښځه سره په حالت د حیض کښه جماع کولو په کفارو کښه اختلاف دے چه کفارو واجب ده که مستحب؟

۱ - نو اکثر علماء لکه ائمه ثلاثه فرمائی: کفارو صرف توبه ويستل دی څکه ګناه کبیره ئه کړیده۔ او مال خرچ کول واجب ندی نه په سرې او نه په ښځه۔ بلکه صرف مستحب دی۔ وهو قول عطاء وابن ابی ملیکه والشعبي والنخعي ومكحول والزهری وابوالزناد وربيعة وحماد بن ابی سليمان وايوب السخيتاني وسفيان الثوري والليث بن سعد رحمهم الله. شرح مسلم (۱/۱۴۱) وقال ابن كثير: فيستغفر الله - دوی وائی چه اصل برائة الذمة دے مګر چه دلیل موجود شی او دلیل نشته څکه د دوی په نیز حدیث کښه

اضطراب دے۔ لیکن ددوی دا خبرہ ضعیفہ دہ۔ کما استعرف۔

۲۔ دامام احمدؒ یو قول، دامام شافعیؒ قول قدیم او ابن عباسؒ، حسن بصریؒ، سعید بن جبیرؒ، قتادةؒ، اسحقؒ، اوزاعیؒ فرمائی: چہ کفارہ مالی واجب دہ، اودا قول صحیح دے پہ اعتبار دذلیل سرہ۔ اودا حدیث دلیل دے چہ کفارہ ورکول واجب دی۔ او امر دوجوب دپارہ دے۔ او قرینہ داستحباب نشته۔

اودا حدیث صحیح دے چاچہ پہ کنبے دا اضطراب بیان کپدے چہ کله نصف دینار ذکر کیپی، کله دینار ذکر کیپی نو پہ کوم بہ عمل کوو؟ لہذا پدے باندے عمل نشی کیدے۔ نو دا خبرہ ددوی صحیح نہ دہ۔ وجہ داده چہ اضطراب نشته ٹکھہ د نصف دینار او دینار د حکم تشریح ابن عباسؒ پہ بل حدیث کنبے کپدے لکھ روستوراروان دے چہ ابتداء د حیض کنبے جماع اوشی نو دینار دے او چہ آخر کنبے اوشی نو نصف دینار دے۔ نو حدیث کنبے ہیخ اضطراب نشته، او صحیح دے او محمول دے پہ وجوب باندے، امر پکنبے راغلے دے او قرینہ صارفہ دوجوب نشته لکھ دا علامہ شوکانیؒ پہ نیل الأوطار (۳۵۲/۱) او علامہ البانیؒ پہ آداب الزفاف (۲۵/۱) کنبے فرمائیلی دی۔ و قال: سندہ صحیح، صححہ جماعة من المتقدمين والمتأخرين و اخرجه اصحاب السنن والبيهقي باسناد صحیح علی شرط البخاری و صححہ الحاكم و وافقه الذهبي وابن دقيق العيد وابن القيم واللہ اعلم کذا فی توضیح الاحکام (۳۱۶۳/۱)۔

۲۔ **بہ مسئلہ:** پہ حالت د حیض کنبے جماع دوه صورتہ لری (۱) یو داچہ پہ خطاء او ناخبری سرہ اوشی لکھ دوا دہ پہ اولہ شپہ وغیرہ کنبے اوشی، نو پہ دے کنبے کفارہ نشته۔ ۲۔ اوکھ قصدا ئے اوکپی، لکھ دلته مراد دہ۔ ای اذا وقع الرجل باهله أى قصدا۔ نو بیا کفارہ ورکول واجب دی، ٹکھہ دا مجرم دے۔ بیا دوه کفارے ضروری دی (۱) مالی (۲) اوبدنی دینی۔ دینی داچہ استغفار او توبہ اویاسی۔ مالی داده چہ کہ پہ حالت د حیض کنبے پہ سرہ وینہ کنبے جماع اوکپی، یعنی ابتداء کنبے، نو یو دینار بہ ورکوی، اوکھ زیرہ وینہ کنبے اوکپی نو بیا نیم دینار دے، او ددے وجہ داده چہ سرہ وینہ پہ اول د حیض کنبے وی، نو دا شخص پہ اول سر کنبے معذور نہ دے، ٹکھہ دہ او سہ پورے خپل حاجت ولے نہ پورہ کولو، خو ہرکله چہ دا ناست دے، حاجت نہ پورہ کوی خو چہ حیض راغلو نو دا اوس خپل حاجت پورہ کوی نو دا لوئی مجرم دے، پورہ دینار بہ ورکوی۔ اوزیرہ وینہ پہ آخر کنبے وی، نو کیدے شی چہ حیض اوگدشی او انسان کمزورے دے نوکھ دے جرم

کنبے واقع شی نو دا خہ لپشان معذور دے، د مخکنبے پشان مجرم نہ دے نو نیم دینار بہ ورکوی۔ اودا د شریعت حکمت دے طبیعتونو تہ ئے کتلی دی۔

بعض وائی چہ پہ زیرہ وینہ کنبے نصف دینار ٹککہ مقرر شو چہ زیرہ وینہ پہ مابین د سرہ او سپینہ کنبے دہ نو کہ سپینہ وی نو پکار دہ چہ ہیخ واجب نشی او کہ سرہ وی نو پکار دہ چہ پورہ دینار واجب شی نو پہ زیرہ وینہ کنبے ٹککہ دینار نیمائی شو چہ زیرہ ہم درمیانہ دہ پہ مابین د سپینہ او سرہ کنبے۔

قائدہ: د دینار خہ مقدار دے ؟ نو دا معلومی پری د مقدار د نصاب د زکوة نہ،

شل دینارہ د سرور و نصاب دے پہ زکوة کنبے۔ او ددے نہ اووہ نیمے تولے جو پیری۔ او یو دینار تہ یو مثقال وائی۔ نو د دوه نیمو تولو قیمت کہ خلویست زرہ روپی شی نو دیو دینار قیمت دوه زرہ پاکستانی روپی جو پیری۔ او نیم دینار نہ زرہ (۱۰۰۰) روپی جو پیری۔ او ددینار نہ کویتی دینار نہ دے مراد بلکه شرعی دینار مراد دے، چہ دا پیر دے د کویتی دینار نہ۔ نو بناء پدے سرہ دیو دینار مقدار (۴۲۴) گرامہ سرہ زر جو پیری۔

تنبیہ: ددے حدیث پہ بارہ کنبے امام نووی خطاء شویدے پہ شرح د مسلم (۱/۱۴۱) کنبے چہ وائی: دا حدیث پہ اتفاق د حفاظو محدثینو ضعیف دے۔ لیکن ہغہ بل روایت ضعیف دے چہ پہ ہغے کنبے (خمس دینار) لفظ دے۔ او دا حدیث صحیح دے۔ لکہ ارواء الغلیل (۱/۱۹۷) او نصب الراية کنبے او گورہ۔ وقد تقدم الكلام على درجته ضمن البحث. اخرجه احمد (۱/۳۷۲-۳۲۵) والدارمی (۱/۲۵۳-۲۵۵) وابو داود (۲۶۶) والترمذی (۱۳۵) والنسائی (۱/۱۵۳) وابن ماجه (۶۴۰) وصححه الشيخ رمضان۔

۱۰ - وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا كَانَ دَمًا أَحْمَرَ فِدِينَارٌ وَإِذَا كَانَ دَمًا أَصْفَرَ فَيَصْفُ دِينَارٌ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

ترجمہ: ابن عباسؓ فرمائی: نبی ﷺ او فرمائیل: کہ د حیض پہ حالت کنبے د وینہ رنگ سوروی (او دے حالت کنبے خوک نزدیکت او کپری) نو پورہ دینار او کہ د وینہ رنگ زیروی نو نیم دینار صدقہ کول لازم دی۔ (ترمذی)۔

تعارف: د زید بن اسلم:

داد عمر بن الخطابؓ غلام دے، ابو عبد اللہ یا ابو اسامہ ئے کنیہ دہ، مدنی ثقہ شخص

دے، او د اهل الفقه والعلم نہ حساب دے۔ اودا پہ تفسیر د قرآن کریم کنبے بنہ پوہہ وو۔
ارسال بہ ئے کولو پہ احادیثو کنبے۔ پہ سنہ (۱۳۶) ھ کنبے وفات شویدے پہ ابتدائی
عشرہ د ذو الحجہ کنبے۔

تشریح : د دم احمر نہ ابتدائی حالت د حیض مرادے ٹکے چہ ابتداء کنبے وینہ
سرہ وی او دم اصفر نہ آخری حالت د حیض دے ٹکے پہ آخر کنبے وینہ زیر والی تہ مائل
وی نو پدے روایت سرہ تطبیق د دینار او نصف دینار اوشو۔

(۲) بعض وائی دینار بہ پہ وخت د وینہ کنبے وی او نصف دینار بہ پہ وخت د انقطاع د
وینہ کنبے وی۔ (۳) بعض وائی چہ دا حکم د اختیار دپارہ دے کہ دینار ورکوی او کہ نصف
دینار۔ او حال د سہری تہ بہ کتلی شی پہ اعتبار د مالدارئ او غریبی سرہ۔ لکہ دا پہ بعض
ضعیف روایاتو کنبے نقل دہ لیکن اول قول غورہ دے۔

درجۃ الحديث : وفی سندہ عبد الکریم بن ابی المخارق ابو امیہ وهو مجمع علی ضعفه
لکن اسنادہ صحیح وصححه الالبانی فی ارواء الغلیل رقم (۱۹۷)۔ قال وصح عن ابن عباس
انه فسر ذلك فقال اذا اصابها الدم فی اول الدم فدينار واذا اصابها فی انقطاع الدم فنصف
دينار۔ رواه ابو داود وغيره وقد روی مرفوعا والصواب وقفه كما ذکرنا فی صحیح ابی داود
رقم (۲۵۷ و ۲۵۸)۔

الفصل الثالث - دریم فصل

۱۱ - عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ : إِنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ : مَا يَحِلُّ لِي
مِنْ امْرَأَتِي وَهِيَ حَائِضٌ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : تَشُدُّ عَلَيْهَا إِزَارَهَا ثُمَّ شَانَكَ
بِأَعْلَاهَا . رَوَاهُ مَالِكٌ وَالدَّارِمِيُّ مُرْسَلًا .

ترجمہ : زید بن اسلم فرمائی : یو سہری د رسول اللہ ﷺ نہ تپوس اوکرو : ما دپارہ د
خپلے بی بی نہ د هغه د حیض پہ ورغو کنبے څه څه حلال دی ؟ رسول اللہ ﷺ ورته
او فرمائیل : تہ بہ پہ هغه باندے لنگ او تہرے بیا د لنگ د پاسہ ستا کار دے۔ (مالک او
دارمی دا حدیث مرسل روایت کړیدے۔

تشریح : ثُمَّ شَانَكَ بِأَعْلَاهَا : د امنصوب دے پہ اضمار د (خذ) سرہ یعنہ خذ
شانك باعلاها یعنہ د لنگ نہ برہ فائده د زنانه نہ اخلہ، دے روایت کنبے دادی چہ حائضہ

بشيء نه دلنگ نه بره فائده اخستل جائز دی۔

اود لاندی دلنگ خه حکم دی؟ نو د هغه اجازه رسول الله ﷺ په (اصنعوا کل شیء) سره ورکړه۔ ۲- یا دا محمول دی په استحباب باندی چه بهتره داده چه انسان د لنگ نه ښکته فائده وانخلي ځکه چه ممکن ده چه جماع کښی واقع شی (وايکم یملک اربه) البته حرام نه ده۔

درجه الحديث : اخرجه مالك (۴۹، ۱۲۲) والدارمی (۱۱۲۵) والبيهقي (۱۹۱/۷) وسنده صحيح قال الالبانی وهو مع ارساله صحيح الاسناد وله شاهد من حديث عبد الله بن سعيد الانصاری رواه ابو داود باسناد صحيح كما حققته في صحيحه رقم (۲۴۰)۔

۱۲- وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : كُنْتُ إِذَا حِضْتُ نَزَلْتُ عَنِ الْمِثَالِ عَلَى الْحَصِيرِ فَلَمْ نَقْرُبْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَلَمْ نَذْنُ مِنْهُ حَتَّى نَطْهَرَ . رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ .

ترجمه : عائشه فرمائی: زه به چه کله حائضه شوم نو د بسترې نه به بزکی ته راتلم، ترڅو به چه زه پاکه شوی نه وم نو مونږ به نبی ﷺ ته نه نزدی کیدو اونه به مونږ د هغه خوا ته راتلو۔ (ابوداود)۔

تشریح : نَزَلْتُ عَنِ الْمِثَالِ : ای الفراش۔

فلم نقرب رسول الله ﷺ ولم نذن منه : دا حدیث په ظاهر کښی معارض او مخالف دی د مخکنو روایتونو سره ځکه چه دی روایت کښی دی چه عائشه فرمائی: چه کله به زه حائضه شوم نو د کت او بسترې نه به راكوزه شوم، او بزکی باندی به کیناستم او مونږ به نبی ﷺ ته نه نزدی کیدو او هغه به مونږ ته نه نزدی کیدو، د پاکۍ د وخته پورې۔ او مخکښی نه ثابته شوه چه رسول الله ﷺ به عائشه سره خوراک ځکاک وغیره کولو۔

نو ددی تطبیق یو سند دی اوبل معنوی۔ ۱: سندی تطبیق دادی چه مخکنی روایتونه صحیح دی اودا روایت ضعیف دی فی سنده ابو الیمان الرحال قال الحافظ فی التقریب: مستور. ذکره ابن حبان فی الثقات. وانظر ضعیف سنن ابی داود رقم (۲۷۱)۔

۲- معنوی تطبیق دادی چه که دا حدیث صحیح هم شی نو دی کښی مقصود دادی چه دُنُو او قرب (نزدیکت) نه مراد د جماع دپاره نزدی کیدل مراد دی، لکه قرآن کښی دی ﴿ولا تقربوهن حتی یطهرن﴾ نو د قریان نه قریان للجماع مراد دی۔ اود بسترې نه ځکه

راکوزہ شویده چه خان ته شه توتہ وغیرہ کیدی، او بسترہ گنده نشی۔

۲- دویم پدمے روایت کنیہ دا خبرہ نشته چه رسول الله ﷺ به مونہ ته نه نزدی کیدو بلکه صرف عائشہ به احتیاط کولو چه نبی ﷺ خوا ته به نه ورتله ۔ اودا کار هم همیشه دپارہ ندی شویہ بلکه کله ناکله نزدی والے هم راغله دی لکه چه مخکنیہ تیر شو چه نبی علیه السلام ددی په غیر کنیہ تلاوت کولو۔

أضرار الوطئ فی حالة الحيض :

شریعت چه کوم کار حرام کړی په هغه کنیہ ډیر ضررونه او مصیبتونه وی، کله به انسان ته معلومیږی او کله به نه معلومیږی مگر مسلمان به د هغه د حرمت عقیده ضرور لری لکه د هغه ضررونو نه قرآن حکیم په (اذی) سره تعبیر کړیدی فرمائی : ﴿ قل هو اذی فاعتزلوا النساء فی المحیض ولا تقربوهن حتی یطهرن ﴾ نو په اذی کنیہ اشاره ده ډیر ضررونو ته۔

دکتور طبیب محمد بن علی البار : فرمائی د حیض په حالت کنیہ ذکر په فرج کنیہ داخلول دا هغه میکروبات داخلول دی چه اعضائے تناسل د هغه مقاومت پدی حالت کنیہ نشی کول نو ددی نه لاندینی مرضونه راپیدا کیږی :

(۱) درحم په لارو-کنیہ التهابات (سوزش) پیدا شی نو د هغه دوجه نه بنخه کنیہ شنډواله پیدا شی یا نیمگرمی به پیدا کیږی۔

(۲) کله د سړی د متیازو په لاره کنیہ داسه گرمائش پیدا کړی چه د هغه دوجه نه مثانه او گردی ته نقصان اوری او بیا د متیازو ترتیب خراب شی سوزی، اویا بندیږی، یا ورسره قطره بیماری پیدا شی۔

(۳) د بنخه جنسی رغبت کموی، خصوصاً په ابتداء د حیض کنیہ۔

(۴) دی نه نیم سیرم بیماری پیدا کیږی۔

(۵) په بنخه کنیہ غم او پریشانی او تنگ حالی پیدا کوی چه بیائے مزاج خراب وی۔

توضیح الاحکام (۳۶۲/۱)۔

باب المستحاضة

مناسبت : حیض کله کله داسه شی چه بالکل وینه په کښه نه اودرپړی، رگونه را خلاص شی، نو ددې څه حکم دی؟ نو هغه بیانوی۔

بعضه کتابونو کښه په دې مقام کښه باب الاستحاض لفظ ذکر دی۔

معنی لغوی : استحاض دم العروق (درگونو وینه) ته وائی۔ چه درحم نه نه وی۔

استحاض طبعی حیض ندی بلکه دا یو مرض دی چه ښځه ته د شیطان د وچه نه رسیږی چه په بنده باندی د هغه عبادات خرابوی اودې استحاض ته نبی علیه السلام عرق (رگ) وئیلې دی اودیتسه په اصطلاح د طبیبانو کښه عاذل رگ وائی هغوی د استحاض تعریف داسه کوی چه دا هغه وینه ده چه درحم نه یا د عنق الرحم (درحم اود فرج تر مینځ لاره کښه درگ) نه خارجیږی د وچه د وجود د پړسوب نه یا سوزش پیدا شی په عنق درحم کښه د هغه په وجه وینه مسلسل جاری شی اودا اکثر د گولو استعمالولو په وجه باندی راځی۔

استحاض د حیض نه مشتق دی، باب استفعال دی، ددې باب یو خاصیت مبالغه ده۔ بل خاصیت انقلاب د ماهیت دی۔ او استحاض کښه هم دا درې واړه معانی راتلې شی۔ یعنې زیادت د وینه ته وائی۔ دارنگه د حیض ماهیت هم په کښه بدل شوی دی، چه د حیض وینه درحم ده، اودا درگونو ده او احکام د حیض پرې نه جاری کیږی۔ خو لیکن کله کله د حیض او استحاض فرق نه کیږی۔ نو ددې دواړو معلومولو دپاره به څه کوی، نو دا فرق په احادیثو کښه آسان دی، او د فقهاؤ په کتابونو کښه گران دی۔ امام محمد د حیض او استحاض په مسائلو باندی یو کتاب د دوه سوه صفحاتو په مقدار لیکلې دی۔ امام طحاوی د پنځه سوه صفحاتو په مقدار کتاب لیکلې دی۔ او دغه شان کتاب دارمی شافعی هم لیکلې دی۔ او یو لوی جلد امام نووی او ابن نجیم صاحب د بحر الرائق لیکلې دی۔ او بیائې اقرار کړیدی چه دا مسائل ډیر گران دی۔ ابن عابدین وائی چه بعضه علماؤ په کښه پنځه جلدو کتاب لیکلې دی، بیائې هم پوره حل کړی نه ده۔

سوال : ہر کلمہ چہ پہ دومرہ ضخیم کتابونو د امسائل نہ حل کیری نو زنانہ بہ خہ کوی ؟ ہغہ بہ خنگہ پوہہ شی ؟ چہ علماء پرے نہ پوہیری ؟۔
 نو ددے **جواب** دادے چہ دا مسائل د محققینو پہ نیز ډیر آسان او مختصر دی، اوکومو متاخرینو چہ مسائل د متحیرہ او اقسام د ہغے بیان کیری دی ہغہ تول پے دلیلہ او باطل دی۔ دین نہ ئے الغاز (دوڑی، مخی) جوړ کیری دی، اودا د فقہاؤ تعمقات دی۔
 اوس دلتہ بعضے مسائل د حیض بیانیری۔

۱ - اولہ مسئلہ : د حیض اقلہ او اکثرہ مودہ سومرہ دہ ؟

پہ دے کنبے اختلاف دے۔

۱ - امام شافعیؒ او امام احمدؒ پہ نیز اقلہ مودہ یوہ ورخ او یوہ شپہ دہ۔ او اکثرہ مودہ د امام شافعیؒ پہ نیز پنخلس ورخے دی، اودا یو روایت د امام احمدؒ ہم دے۔
 ۲ - امام ابو یوسفؒ وائی : اقلہ مودہ دوہ ورخے او دریمے ورخے اکثرہ حصہ دہ۔ او اکثرہ مودہ ئے لس ورخے دی۔

۳ - امام ابو حنیفہؒ او امام محمدؒ وائی : اقلہ مودہ دریمے ورخے او دریمے شپہ دہ۔ او اکثرہ مودہ لس ورخے دی۔ دا آسان قول دے مگر ہیخ صحیح حدیث ئے دلیل نشته۔

۴ - امام مالکؒ وائی : اقلہ مودے دپارہ حد نشته، او اکثرہ مودہ ئے (۱۷) اولس ورخے دہ۔ د امام احمدؒ نہ دریمے روایات دی۔ ددے مخکنے پشان۔

۵ - د محدثینو او بعضے سلفو پہ نیز اقلہ مودہ یوہ گینتہ ہم کیدے شی او اکثریم مودے تعیین ہم نشته، بلکه قانون دادے چہ ہرہ وینہ چہ زنانہ ئے گوری ہغہ حیض دے کہ ہر خنگہ رنگ ئے وی۔ (الا ان یستمر بها الدم) مگر کلمہ چہ وینہ پریم ہمیشہ شی نودا بہ بیا حیض پیڑنی پہ دریمے طریقو سرہ چہ روستو راخی۔ ان شاء اللہ۔ اودا رائے د امام احمدؒ دہ او د حدیثونو مطابق دہ۔ وبہ نقول و کذا اختارہ شیخ الاسلام۔

او ہغہ خرہ اوزیرہ وینہ چہ حیض نہ پس راخی ہغہ بہ ہم د حیض نہ نہ حسابیری، بلکه ہغہ بہ استحاض او بیماری وی۔ لکہ حدیث د ام عطیہؓ کنبے دی (کنا لا نعد الکمرۃ والصفرة بعد الطهر شیئا - بخاری)۔ زیرہ یا خرہ وینہ د پاکوالی نہ پس حیض نہ دے۔

دلائل الأقوال :

د احنافو سرہ پہ اقلہ او اکثرہ مودہ د حیض کنبے ہیخ صحیح حدیث نشته، بلکه پہ

دے بارہ کنبے راغلی تول روایات ضعیف جداً او **موضوعی** دی۔ لکہ ابن جوزی پہ الموضوعات او ابن قیمؒ پہ المنار المنیف ((۱۲۲/۱)) کنبے دا خبرہ کړیده۔

بیا ملا علی قاریؒ پہ الموضوعات الکبری ص (۱۰۷) کنبے وائی: ددے روایاتو ډیرے طریقے دی نو درجے دحسن ته رسیږي۔ لیکن دا خبره **غلطه** ده۔ وجه داده چه تعدد طرق سره هله حدیث قوی کیږي کله چه ضعف کم وی۔ او دلته دا ضعف ډیر دے۔ او چه کله ضعف ډیر وی نو بیا تعدد الطرق ضعف نور هم زیاتوی۔ لکه دا خبره مصطلح الحدیث کنبے معلومه شویده۔ دا وجه ده علامه زیلعی په نصب الرایه (۱۹۱/۱) کنبے هغه احادیث راوړیدی او کلام ئے پرے کړیده۔

شیخ الاسلام ابن تیمیةؒ په مجموعه الفتاوی (۶۲۳/۲۱) کنبے فرمائی: کومو احادیثو کنبے چه دا بیان شوی دی چه د حیض اقله موده درے ورځے او اکثره موده لس ورځے ده نو تول اهل العلم بالحدیث متفق دی پدے خبره چه دا په نبی علیه السلام باندے دروغ دی او دا احادیث موضوعی دی۔ انتھی۔ منهاج السنه (۱۱۵/۴)۔

۲- علامه شوکانیؒ فرمائی: لم یأت فی تقدیر اقل الحيض واکثره ما یصلح للتمسك به بل جميع الوارد اما موضوع او ضعيف لمرة. السيل الجرار (۳۳۷/۱) ونقله الشيخ الالبانی فی الضعیفة (۶۰۹/۳)۔ یعنی د حیض د مودے په تعیین کنبے هیڅ داسے حدیث نشته چه هغه قابل تمسک وی بلکه تول روایات یا موضوعی دی یا ضعیف دی۔

۳- سید سابق صاحبؒ وائی: لا یتقدر اقل الحيض ولا اکثره ولم یأت فی تقدیر مدته ما تقوم به الحجة۔ یعنی د حیض په اقله او اکثره موده کنبے هیڅ تحدید نشته او پدے باره کنب چه کوم روایات راغلی دی هغه قابل دلیل ندی۔ فقه السنه (۹۲/۱)۔

او دغه شان خبره علامه نواب صدیق حسن خان په الروضة النديه (۶۲/۱) کنب کړیده۔ ۴- امام ابن رشدؒ فرمائی: (لا مستند لها) ددے اقوالو هیڅ دلیل نشته۔

۵- علامه مراد شکرتیؒ فرمائی: تحديد الزمن للحيض والطهر ممن حده لا دليل عليه وانما رجع للعادة والتجربة. شرح المنخلة التونية ص (۳۰)۔

یعنې چا چه د حیض او طهر موده تحدید کړیده پدے باندے هیڅ دلیل نشته بلکه بنځه به عادت او تجربه ته رجوع کوی۔

۶- شیخ بسام فرمائی: لا حد لاقط الطهر ولا لاكثره فمادام الدم موجودا فهو دم حیض ومادام النقاء فهو طهر، صحیح ذلك فی الكافي وصوبه فی الانصاف وهو مذهب ابی حنیفة

ومالك- توضیح الاحکام (۳۵۶/۱) -

یعنی د طهر (او حیض) اقل او اکثرہ مودہ نہ دہ معلومہ بلکہ وینہ چہ مودہ وی حیض دے او کہ وینہ او دریدہ نو دا طهر دے او دا مذهب د امام ابو حنیفہ او مالک دے۔

وقال خلیل احمد السہارنفوری فی بذل المجہود : کنت لا اعرف هذه المسائل فقلت لعلها تفتح علی عند شرحی لابی داود فلما کتبت الشرح لم یزدنی الا حيرة۔
اقول : وكذلك التقليد يفعل باهله !!

د شوافعو او حنابلو پہ اکثرہ مودہ د حیض باندے دلیل دادے چہ حدیث کنبے ذی : (ما رأیت من ناقصات عقل و دین) پہ ہغے کنبے دا الفاظ دی (تجلس احدا کن شطر دھرہا فی بیتھا لا تصلی ولا تصوم) او شطر پہ معنی د نصف سرہ دے، نو میاشت کنبے پنخلس ورخے اکثرہ مودہ د حیض دہ۔ لیکن دا حدیث باطل او غیر معروف دے پدے لفظ باندے، کما قال النووی وضعفہ ابن جوزی۔ وقال الحافظ : لا اصل له بهذا اللفظ وقال ابن دقیق العید ولا یثبت بوجه من الوجوه . التلخیص الحیر (۱۶۲/۱)۔

اود احنافو دپارہ پہ اکثرہ مودہ باندے۔ چہ لس ورخے دی - درے روایات دی چہ نصب الرایہ (۱۹۱/۱) او تنقیح التحقيق (۲۳۹/۱) کنبے ذکر دی۔ لیکن ہغے کنبے دیر کلام دے، او احنافو ہم دا منلے دہ چہ دا ضعیف دی، لیکن دوی ورثہ پہ مجموع الطرق سرہ حسن وائی، لیکن جمهور محدثین فرمائی : حسن نہ جو پریری ٹکے داسے راویان پہ کنبے دی چہ ہغہ متروک دی۔ نو پہ مجموع الطرق سرہ ہم حسن تہ نہ رسیوری۔ بلکہ لا ضعف زیاتیری۔ پہ دے وجہ ابن جوزی پہ الموضوعات کنبے فرمائی : (الأحادیث فی هذا الباب باطلة)۔ یعنی پہ دے باب کنبے راغلی تول احادیث باطل دی۔ ابن قیم پہ المنار ص (۱۲۲) کنبے فرمائی : ومن ذلك أى من الأحادیث الموضوعة ما نقلت فی تقدير اقل الحيض واكثره لم یثبت من ذلك شیء بل كله باطل۔

پہ دے باب کنبے د محدثینو قول راجح دے۔ دلیل دادے چہ د نبی ﷺ پہ ازواج مطہرات او عام مومنو زنانو باندے ہم حیض راتلو او بیا ہم نبی ﷺ دانہ دی فرمائیلی چہ اقلہ مودہ یا اکثرہ مودہ دومرہ دہ۔ بلکہ کارے وجود تہ پرینے دے یعنی کلہ چہ وینہ موجودہ شی نو ہغہ حیض دے، او کلہ چہ منقطع شی نو دا طهر دے۔

بلہ دا چہ ددے دپارہ منضبطہ قاعدہ نشتہ بلکہ داد فطرت او واقع مطابق راغی، بعضے ملکونہ گرم وی، نو دیر حیض د زنانو راغی، اوزر زر راغی، او بعضے ملکونہ یخ

وی نو حیض لگ راځی، او ډیره موده پس راځی۔ نو په اعتبار د مکان سره په کښ تغیر راځی، نو شریعت په کښه تحديد او توقیت نه دے متعین کړې۔ نه د اکثرې مودې او نه د اقلې مودې۔ بلکه د انسانانو د طبیعت او عادت او تجربې مطابق حکم پریخودې شویدې۔ او که یو قانون ورله مقرر شی نو بیا خوزنانو کښه د خلقت په اعتبار مساوات پکار وو او حال دا چه په خلقت کښ خو تفاوت دے نو حیض کښ به هم تفاوت وی۔

نو په دے ټولو اقوالو کښه راجح قول د محدثینو دے۔ چه هیڅ تعین او تحديد د اقلې او اکثرې مودې د حیض نشته۔

نو اوس به دا مونږ څنگه معلوموو چه دا **حیض** دے او که **استحاض** یا طهر؟

نو **قانون** دادې چه کله وینه راغله نو دا به حیض وی، هر څومره وخت چه وی، مگر کله چه د عام عادت د زنانو نه زیاته شی نو آیا دا به حیض وی که استحاض؟ نو ددې فرق به کوی په یو ددرې طریقو سره چه هغه په احادیثو کښه ذکر دے:

(۱) - **اوله طریقه** : امام بخاری (۴۷/۱) مسلم (۵۱/۱) حدیث د فاطمه بنت ابی

حبیث ذکر کړیدې چه په دے کښه دا طریقه ده چه زنانه به د خپل عادت انتظار کوی چه عادت ئه شپږ یا اووه ورځې وی نو هغه به حیض حساب شی او ماسیوا ددې نه به استحاض وی۔ دا هله چه زنانه خپل عادت پیژنی۔ او عادت ئه مقرر معلوم وی (فاذا اقبلت حیضتک) نه معلومېږی۔ نو ددې عادت نه پس به غسل اوکړی او مونځونه به کوی اگر که وینه ترې روانه وی۔ تردې چه بله میاشت راشی۔ بله میاشت کښه به بیا خپل عادت په حیض کښه حساب کړی، او ماسیوی د هغه به استحاض وی، غسل به کوی او مونځونه به کوی۔ او دا طریقه په راروان حدیث کښه راځی (قدر الأيام التی کنت تحیضین فیها)۔

(۲) - **دویمه طریقه** : که په دے هم نه پوهیدله، عادت ورته نه دے معلوم، نو تمیز

به کوی په الوان اورنگونو سره۔ د حیض وینه زنانه پیژنی چه توره وی، اودرگونو وینه سپینوالی ته مائل وی۔ نو د کومه ورځې نه چه په رنگ کښه تغیر راغلو نو مخکښه به حیض وی اوروستو به استحاض وی۔ او دا په فصل ثانی کښ اول حدیث کښه (فانه دم اسود يعرف) ذکر ده۔

(۳) - **دویمه طریقه** : که دا هم نشی پیژندلې نو بیا به قیاس کوی۔ علی غالب ایام

عادة النساء من اهل البلد۔ یعنې ددې چه کومه همزوله خپلوانه زنانه دی لکه خور ترور

وغیره یا د کلی په همزوله جینکو به قیاس او کړې شی چه د هغوی څومره موده حیض وی هغه به ددې زنانه هم حساب کړې شی، لکه مثلاً د عامو زنانو حیض شپږ یا اوه ورځې وی نو ددې زنانه به هم اووه ورځې حیض حساب شی، او باقی به استحاض وی۔

اودا قول د شیخ الاسلام ابن تیمیة او علامه شوکانی السیال الجرار (۱۴۳/۱ - ۱۴۶) کښې راجح کړیدې۔ نو دا قیاس به هله کوی چه کله ددې زنانه په ځان شک پیدا شی چه دا وینه زما د عادت نه زیاته شویده۔ لکه دا طریقه په حدیث د حمنه بنت جحش کښې را روانه ده۔

په دې باندې بله **مسئله تفریع** ده هغه دا چه هره وینه چه په موده د حیض کښې وی نو هر څنگه **وینه** چه وی نو هغه به **حیض** حسابیږي۔ رنگ لره په دې موده کښې اعتبار نشته۔ البته که د عادت نه زیاته وینه راغله نو بیا به تمییز بالکوان کوی۔ دا طریقه په احادیثو کښې ذکر دی۔ او ددې نه ماسوا د حیض په باره کښې تفصیل ورکول هسے تعمقات د فقهاؤ دی۔ چه دا مسائل ئے قصداً اګران کړیدی۔ ورنه اصل مسئله آسانه ده۔ دا احادیثو په نگاه چه اوکتلے شی نو په دغه درې (۳) طریکو د حیض او استحاض مسائل حل کیږي۔ نورو تعمقاتو او تکلفاتو ته هیڅ ضرورت نشته۔

۲ - مسئله : آیا حیض په یوه

میاشت کښې درې کرته راتلے شی که نه ؟

نو اصح داده چه راتلے شی څکه شریعت ددې دپاره هیڅ حد نه دې معین کړې۔
کما فی البخاری باب اذا حاضت فی اشهر ثلاث حیض (۴۷/۱)۔

۳ - مسئله : طهر متخلل بین الدمین له په شریعت کسے هیڅ اعتبار نشته۔

بلکه د عام امت مذهب دادې چه د طهر موده شریعت نه ده مقرر کړې، یوه ورځ هم کیدې شی لکه څنگه چه د حیض موده نه ده معینه۔ یوه ګینته هم کیدې شی۔ خو طریقه داده چه زنانه لگ آثار د وینه ګوری نو غسل به نه کوی۔ بلکه دا حیض دې مګر کله چه ښه پاکه شوه اګر چه یوه ګینته وی نو غسل پرې واجب دے۔

طهر متخلل : دیته وائی چه ابتداء کښې وینه راشی یوه ورځ پس بیا پاکه شی۔

نیمه ورځ یا یوه ورځ یا لگ وخت یا زیات۔ بیا وینه راغله یوه یا دوه ورځې بیا پاکه شوه بیا وینه راغله نو آیا دا مینځنۍ طهر به حیض حساب وی او که طهر؟ نو دې کښې فقه حنفی

لکه شرح وقایہ کنبے شیخ مذاہب ذکر کری دی۔ او تبول پے دلیلہ دی۔ ہسے ذہن تیزی او سرزوری دہ۔ نو صحیح دادہ چہ طہر متخلل بہ طہر حسابیری، لہ وی او کہہ ڍیر۔ اوس ہغہ فرضی مسائل چہ فقہاؤ بیان کری دی، د ہغے یو جہلک تہ نظر او کری:

۱- اولہ مسئلہ : مستحاضہ خلور قسمہ دہ :

(۱) مبتدأہ (۲) متحیرہ (۳) معتادہ (۴) ممیزہ۔

۱- **مبتدأہ** : ہغہ زنانہ دہ چہ بلوغ تہ اورسی او د ابتداء نہ ہمداسے وینہ پرے ہمیشہ روانہ شی۔ ددے حکم عند الأحناف دادے چہ دا زنانہ بہ پہ ہرہ میاشت کنبے اکثرہ مودہ د حیض تیرہ وی او باقی بہ استحاض حساب شی۔ یعنی لس ورخے حیض باقی استحاض۔ لیکن پہ دے باندے دلیل نشتہ۔

۲- **معتادہ** : ہغہ زنانہ دہ چہ د حیض عادت ئے معلوم وی چہ پنخہ یا شیپر اووہ ورخے دی، لیکن اوس خپل عادت نہ وینہ زیاتہ شوہ نو دابہ خہ کوی؟ حکم ئے دادے چہ (رؤت الی ایام عاداتہا) یعنی دا زنانہ بہ د خپل عادت مودہ حیض حساب کری، او باقی چہ خومرہ وینہ راغلہ ہغہ بہ استحاض شی۔ مونخ روژہ بہ پہ دے ورخو کنبے کوی۔ خودا ہلہ چہ کلہ د لسو ورخو نہ واوری۔ امام مالک عادت لہ ہیخ اعتبار نہ ورکوی۔

۳- **ممیزہ** : ہغہ زنانہ دہ چہ ہغہ د حیض او استحاض تمیز کولے شی پہ رنگ د وینے سرہ چہ دا وینہ د حیض دہ او دا وینہ د استحاض دہ۔

پہ دے کنبے اختلاف دے : ائمہ ثلاثہ دا تمیز باللون منی او احناف ئے نہ منی۔ بلکہ وائی چہ عادت لہ اعتبار دے، نہ تمیز لہ۔ خکہ چہ نبی ﷺ پہ حدیث دام سلمہ کنبے ہغہ زنانہ تہ دا فرمائیلی وو (لتنظر عدد الليالي والأيام التي كانت تحيض من الشهر الخ)۔ لکہ روستوراروان دے۔ یعنی د عادت ورخوتہ بہ رجوع کوی۔ او دلتہ ئے ورته دا اونہ فرمائیل چہ تمیز کولے شی پہ رنگ سرہ۔

لیکن ائمہ ثلاثہ وائی : تمیز باللون معتبر دے، احادیث پرے دلیل دے۔ لکہ حدیث د عروہ بن الزبیر کنبے رازوان دی۔ فاطمہ بنت ابی حبیش تہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل : (إذا كان دم الحيض فانه دم اسود يعرف) دا صحیح حدیث د ابو داود دے۔ او تمیز لہ اعتبار پہ کنبے ورکریے شویدے۔

صاحب المرعاة د دواړو تطبیق داسے کریدے چہ فاطمہ معتادہ ممیزہ دواړہ وہ، نو کلہ

نبی ﷺ فیصله په عادت کړیده او کله ئه په تمیز باللون سره فیصله کړیده.

۴ - متحیره : یعنې حیرانه زنانه چه هیڅ نه نه وی خبره. اوله کښې دا معتاده ده، لیکن بیا پرې وینه همیشه شی نو خپل مخکښې عادت هم ترې هیر شی. دا په درې قسمه ده :

۱ - متحیره بالعاده : چه د خپل حیض ورځې ترې هیرې شوې وی، چه پنځه دی که شپږ وغیره. ۲ - متحیره بالوقت والزمان : چه زمانه د حیض ورته نه ده معلومه چه اول د میاشتې وه که وسط او که آخر. اگر که ورځې د عادت ورته معلومې وی، چه دومره ورځې وې. ۳ - متحیره بهما : یعنې نه ورته عادت معلوم دې او نه ورته زمانه د حیض معلومه ده. ----- ددې حکم دادې چه ائمه ثلاثه فرمائی : که دا ممیزه وی یعنې د حیض معلومات د وینې په ذریعه کولې شی نو په دې باندې به عمل کوی.

احناف وائی - لکه بحر الرائق لیکي - چه متحیره د کومو ورځو په باره کښې یقین راشی چه دا د حیض ورځې دی یا ئه غالب گمان راشی، نو په هغې به عمل کوی. او په دغه ورځو کښې به روژه نیسی او مونځونه به کوی. او باقی ورځې به طهر حساب شی. او د هر مانځه دپاره به اودس کوی پس د غسل کولو نه.

نو متحیره بالعاده به د خپل حیض د ابتدائی تاریخ نه درې ورځو پورې مونځ پریدی، دا به حیض حسابېږي، ددې نه پس اووه ورځې به غسل د هر مانځه دپاره کوی، څکه هر وخت او هره ورځ دا احتمال شته چه په دې وخت کښې حیض منقطع شوې وی. او باقی شل ورځې به طهر حسابېږي. نو صرف هر مانځه ته به اودس کوی.

او متحیره بالزمان به د هرې میاشتې د ابتداء نه د خپل عادت مطابق ورځې حیض حسابوی، او هر مانځه ته به اودس کوی. څکه چه ددې په طاهره او حائضه کیدو کښې شک دې. مثلاً عادت پنځه ورځې دې نو د میاشتې د ابتداء نه تر پنځه ورځو پورې به دا کار کوی. او باقی پنځیشت ورځې به هر مانځه ته غسل کوی. وجه داده چه دا احتمال شته چه د هر مانځه نه مخکښې دا د حیض نه پاکه شوې وی.

او متحیره بهما به د هرې میاشتې د ابتداء نه درې ورځو پورې د هر مانځه دپاره اودس کوی، او باقی اوویشت ورځې به هر مانځه دپاره غسل کوی. څکه د خروج من الحيض شك باقی دې. لکن دا تول تکلفات دی او صحیح مسئله مخکښې تیره شوه په شریعت کښې مستحاضه متحیره نشته.

فائدہ : د نبی ﷺ زمانہ کنبے یولس (۱۱) زنانو باندے استحاض راغلے وو۔ لکه حافظ پہ فتح الباری (۲۸۲/۱) کنبے ذکر کړی دی۔

(۱) فاطمه بنت ابی حبیش (۲) ام المؤمنین زینبؓ (۳) ام المؤمنین سودهؓ (۴) زینب بنت جحشؓ (۵) حمنة بنت جحشؓ زوجة ابو طلحة (۶) أم حبیبه بنت جحشؓ، زوجة عبد الرحمن بن عوف (۷) اسماء اخت میمونةؓ (۸) زینب بنت ابی سلمةؓ (۹) اسماء بنت الحارثیةؓ (۱۰) بادية بنت غیلان الثقفیه (۱۱) سهلة بنت سهیل۔

امام احمدؒ او شیخ الاسلام ابن تیمیةؒ فرمائی : مسائل د حیض او استحاض پہ درے احادیثو کنبے راگیر شوی دی (۱) یو حدیث د فاطمه بنت ابی حبیش (۲) بل حدیث دام حبیبهؓ بنت جحش (۳) او حدیث د حمنة بنت جحش۔ او یا حدیث دام سلمةؓ، کذا فی المغنی (۳۲۳/۱)۔ وتوضیح الاحکام (۳۴۷/۱)۔

الفصل الأول - اول فصل

۱ - عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : جَاءَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنِّي امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ أَفَادَعُ الصَّلَاةَ ، فَقَالَ : لَا إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِحَيْضٍ فَإِذَا أَقْبَلْتَ حَيْضُكَ فِدَعِي الصَّلَاةَ وَإِذَا أَذْبَرْتَ فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي . مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ .

ترجمہ : عائشہؓ فرمائی : فاطمه بنت ابی حبیشؓ نبی ﷺ ته راغله او عرض ئے اوکړو : یا رسول الله ! زه یوه داسه زنانه یم چه زما استحاض - وینه - راغی، زه هیڅ وخت پاکه نه یم، نو آیا زه مونځ پریدم؟ نبی ﷺ ورته او فرمائیل : نه، دا خود یو رگ وینه ده د حیض وینه نه ده، هر کله چه تاته حیض راشی نو ته مونځ پریده، او کله چه حیض ختم شی نو د خپل ځان نه وینه او وینځه او بیا - د غسل کولو نه پس - مونځ کوه۔ (بخاری، مسلم)۔

تشریح : "أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ" یعنې زما وینه نه او درېری نوزه نه پاکېږم، نو آیا زه حائضه حسابېږم چه مونځ پریدم، او که پاکه حسابېږم چه مونځ کوم؟ نو نبی ﷺ ورته جواب ورکړو چه ته پاکه حسابېږی۔ وجه داده چه دا وینه د حیض نه ده بلکه دا درگ

د شلیدوپہ وجہ جاری شویده، نو دا استحاض - بیماری - حسابیری - اوچہ کله د حیض عادت راشی نو بیا مونخ پریده - اوباقی ورځے استحاض دے -

دا استحاض نه لغوی معنی مراد ده چه وینه جاری کیدل دی نه اصطلاحی فقہی معنی چه هغه بغیر د خپل وخت نه وینه جاری کیدل دی -

فَدَعَى الصَّلَاةَ : یعنی مونخ هم پریده - اوروژه هم، لکه دا د نورو احادیثو نه معلومه ده - چه روستو به دروژو قضائی راوړی، او د مانځه قضائی پرې نشته -

عائشه رضی الله عنها ته یوه زنانه راغله تپوس ئې اوکړو (ما بال الحائض تقضى الصوم ولا تقضى الصلوة ؟) یعنی حائضه ولې دروژم قضاء راوړی او د مانځه قضاء نه راوړی سره ددې چه مونخ په درجه کنبې دروژم نه اوچت دے - عائشه ورته اوفرمائیل : (احرورية انت ؟) - آیاته هم حروریه ئې ؟ - (خوارجو پشان خبرمې کومې کوم چه حروراء علاقہ عراق) کنبې پیدا شوی وو) بلکه مونږ ته پیغمبر داسې وئیلی دی نو دے کین د عقل چلولو څه ضرورت ؟ - بنده او مسلمان خو دیته وائی چه د الله او د رسول د خبرو تابعدار وی او چون وچرا پکنبې نکوی - اگر چه ددې حکمت هم شته لیکن عائشه په هغه رد کولو او نظریه ئې ورله برابروله ځکه ئې ورته حکمت بیان نکړلو علما د هغه حکمت داسې بیانوی چه روژه په کال کنبې یو میاشت وی، او مونځونه په هره ورځ شپه کنبې پنځه دی، نو په قضاء دروژه کنبې حرج نشته، او په قضائی راوړلو د مانځه کنبې حرج او تنگسیا ده - والخرج مدفوع فی الشریعه -

۲ - خوارج وائی : د مانځه قضائی به هم راوړی ځکه چه مونځ خو دروژم نه بهتر دے، لیکن دا به دلیل خبره ده، دا احادیثو نه خلاف او د تشدد نه ډکه خبره ده - او ځان د الله او رسول نه مخکنبې کول، د منصب عبدیت نه خلاف ده - اوس هم بعضے صوفیاء د مانځه قضائی ضروری گنړی، دا جهالت دے -

۳ - بعضے سلف - لکه عطاء - وائی : تشبه بالمصلین به کوی، یعنی د مونځ گذارو سره به مشابعت کوی - په دې طریقه چه په مصلی به کینی او ذکر اذکار به کوی - دے دپاره چه ددې زنانه زړه سخت نشی ځکه په دې ډیره موده کنبې چه کله دا مونځ نه کوی، نو زړه به ئې سخت شی - لیکن دا کار افضل دے او واجب نه دے - او مبالغه په کنبې بدعت ده -

فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ : یعنی وینه د ځانه او وینه په غسل کولو سره او بیا مونځ

اوکړه۔ - بیا د **مستحاضه** زنانه دپاره په احادیثو کښه درې (۳) کیفیات ذکر دی (۱) اول داچه : هر مانځه ته به اودس کوی، یعنې چه کله وخت داخل شی نو مانځه ته به اودس اوکړی، او چه غیر موقت مونځ وی نو هغه دپاره به اودس کوی، کله چه دهغه اراده کوی۔ کما فی حدیث فاطمة فی نصب الراية (۲۰۲/۲) و کما یأتی۔

۲ - **دویم کیفیت** : دادې چه جمع بین الصلاتین اوکړی په جمع صوری سره۔ کما فی حدیث حمنة بنت جحش اخرجه ابو داود (۴۶/۱)، و الترمذی (۳۳/۱) واحمد۔
یعنې د ماسپڅین او مازیگریا د ماښام او ماسخوتن مونځونه به یو ځائ اوکړی، چه د ماسپڅین مونځ مؤخر کړی او مازیگر مونځ را مخکښه کړی او د هر دوه مونځونو کولو نه پس به غسل کوی۔ او د سحر مونځ به جدا کوی سره د غسل کولو نه د هغه دپاره۔
او دا د نبی ﷺ په نیز اخب او خوښ عمل دے۔ لکه حمنة ته ئې او فرمائیل :
(وهذا اعجب الأمرین الی)۔ و سیاتی۔

۳ - **درېم کیفیت** : دادې چه د حیض نه پس یو غسل اوکړی او دا فرض دے۔ او بیا هر مانځه ته به اودس کوی۔ او دا هم فرض دے۔ او هر مانځه ته به غسل کول مستحب دی۔ فرض نه دی۔ دلیل دادې چه حمنة ته ئې داسې فرمائیل وو (ان قدرت علی ذلک) یعنې که دا کار دې په وسع کښه وی چه جمع بین الصلاتین دپاره غسل اوکړی نو اوکړه (او واجب نه دے)۔

قوائد : ۱ - د حیض وینه نجس ده۔ ۲ - حدیث کښه امر دے په ازاله د نجاست باندے۔ ۳ - مونځ په زنانه باندے د وینه د حیض منقطع کیدو سره سمدست واجب دے، که د مانځه وخت وی نو سمدست به لامبی او روستو والے به نه کوی۔ (نوروی شرح مسلم : ۱۵۲/۱)۔ او که تاخیر ئې اوکړو او دیته په مقدار د غسلو او یورکعت وقت ملاویدلو نو ددې مونځ به قضاء راوړی۔ کما فی الحدیث من ادرك رکعة من الصلاة فقد ادرك الصلاة - بخاری)۔

الفصل الثانی - دویم فصل

۲ - عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ أَبِي حُبَيْشٍ أَنَّهَا كَانَتْ تُسْتَحَاضُ فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ دَمُ الْحَيْضِ فَإِنَّهُ دَمٌ أَسْوَدُ يُعْرَفُ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ

فَامْسِكِي عَنِ الصَّلَاةِ إِذَا كَانَ الْآخِرُ، فَتَوَضَّئِي وَصَلِّي فَإِنَّمَا هُوَ عِرْقٌ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ.

ترجمہ : عروہ بن زبیرؓ د فاطمہ بنت ابی حبیشؓ بارہ کنبے فرمائی : چہ دے تہ پہ جاری وینہ راتللہ نو دیتہ نبی ﷺ اوفر مائیل : کله چہ د حیض وینہ وی نو دا یوہ تورہ وینہ دہ چہ پیژندلے شی کله چہ دا وینہ وی نو د مانخہ نہ بندہ شه او کله چہ هغه بلہ وینہ وی نو اودس کوہ اومونخ کوہ خکہ چہ دا درگ وینہ دہ۔ (ابوداود، نسائی)۔

تشریح : إِذَا كَانَ دَمُ الْحَيْضِ فَإِنَّهُ دَمٌ أَسْوَدُ يُعْرَفُ : دا د اقبلت حیضتک تشریح

دہ، یعنی حیض خہ تہ وائی نو دا تورہ وینہ دہ چہ زنانه ئے پیژنی۔

۱ - دا حدیث دلیل دے چہ زنانه کہ ممیزہ وی نو تمیز بہ پہ رنگ د وینے کوی پہ مابین د حیض او استحاض کنبے۔ پہ دے کنبے رد دے پہ احنافو باندے چہ دوی تمیز باللون نہ منی۔

فَتَوَضَّئِي وَصَلِّي : یعنی اودس بہ ہر مانخہ تہ ہلہ کوی چہ کله د حیض د مودے تیریدو نہ پس غسل اوکری، او پہ دے حدیث کنبے اول کیفیت دے چہ ہر مانخہ تہ اودس کول دی۔ ۳ - دارنگہ دا حدیث دلیل دے چہ فاطمہؓ ممیزہ ہم وہ، لکہ خنگہ چہ معتادہ ہم وہ۔ او دغہ شان زنانه پہ دواړو طریقو عمل کولے شی چہ تمیز پہ رنگ اوکری او رجوع ایامو د عادت تہ ہم اوکری۔

درجۃ الحدیث : رواہ ابوداود (۲۸۶) والنسائی (۱۸۵/۱) والدارقطنی (۲۰۷/۱) - رقم ۶، ۵) والحاکم فی المستدرک (۱۷۴/۱) وقال صحیح علی شرط مسلم وقرہ الذہبی فاسنادہ حسن او صحیح۔ ابن القطان دے حدیث تہ منقطع وئیله۔ خکہ محمد بن ابی عدی دا حدیث کله پہ غیر ذکر د عائشہؓ نہ ذکر کوی۔ عن عروہ بن الزبیر عن فاطمہ۔ اوکله مینخ کنبے عائشہؓ ذکر کوی۔

لیکن ددے **جواب** ابن القیمؒ ورکریدے چہ دا خبرہ غلطہ دہ خکہ محمد بن ابی عدی حافظ او متقن دے۔ اودا حدیث ئے بنہ یاد کریدے او پہ دوه طریقو ورته نقل شویدے۔ نو کله واسطہ ذکر کوی۔ اوکله دغہ واسطہ نہ ذکر کوی۔ دواړو سرہ ملاؤ شویدے۔ خکہ فاطمہؓ ئے دترہ لور وہ، او عائشہؓ ئے خالہ (ترور) وہ۔ نو دا انقطاع احتمال ختم شو۔ و

صححه ابن حبان ایضاً۔

۳ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ : إِنَّ امْرَأَةً كَانَتْ تُهْرَاقُ الدَّمَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَفْتَتْ لَهَا أُمُّ سَلَمَةَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ : لَتَنْظُرُ عَدَدَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ الَّتِي كَانَتْ تَحِيضُهُنَّ مِنَ الشَّهْرِ قَبْلَ أَنْ يُصَيِّهَا الَّذِي أَصَابَهَا فَلَتَتْرِكَ الصَّلَاةَ قَدَرِ ذَلِكَ مِنَ الشَّهْرِ ، فَإِذَا خَلَّفْتَ ذَلِكَ فَلَتَغْتَسِلْ ثُمَّ لَتَسْتَفْرِ بِثَوْبٍ ثُمَّ لَتُصَلِّ .
رَوَاهُ مَالِكٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ وَرَوَى النَّسَائِيُّ مَعْنَاهُ .

ترجمہ : ام سلمہؓ فرمائی : یوہ زنانہ تہ داستحاض وینہ راتلہ د نبی ﷺ پہ زمانہ کنبے ، ام سلمہؓ ہغے دپارہ د نبی ﷺ نہ تپوس اوکرو ، نبی ﷺ او فرمائیل : دے لہ پکار دی چہ د شیو ورخو ہغہ شمیرے تہ اوگوری چہ دے بہ پہ میاشت کنبے پہ ہغے ورخو کنبے حیض تیرولو مخکنبے ددے نہ چہ دیتہ دا مصیبت اورسی کوم چہ ورتہ اورسیدو ، نو د ہغے ورخو پہ اندازہ باندے دے د میاشتنہ نہ مونخ پیریدی ، او ہرکلہ چہ ہغہ ورخے تیرے شی نو غسل دے اوکری او لاندے دے جامہ او تری مونخ دے کوی۔ (ابوداود، دارمی) او نسائی ددے پشان مضمون نقل کریدے۔

تشریح : تُهْرَاقُ الدَّمُ : ۱- دا صیغہ د مجهول دہ او ضمیر پہ کنبے راجع دے مرآہ تہ ہغہ نائب فاعل دے او الدم منصوب علی التمییز دے یعنے دا زنانہ بہ بہیدلے شوہ پہ اعتبار د وینے سرہ ، اوپہ الدم کنبے الف لام زائد دی۔

۲- یا الف لام عوض د مضاف الیہ دی۔ او اضافت د دم ضمیر د ہاء تہ دا استغراق فائدہ کوی ، نو بیا بہ الدم مرفوع وی ، او نائب فاعل بہ وی ، ای تہراق دماٹھا۔

۳- یا الدم مرفوع دے او بدل دے د ضمیر د تہراق نہ ای تہراق ہی الدم ، یعنے دا بہ بہیدلے شوہ یعنے وینہ بہ ئے بہیدلے ۔۔۔ پہ دے حدیث کنبے فرق ذکر دے پہ مابین د حیض او استحاض کنبے پہ رجوع سرہ ورخو د عادت تہ۔

فَاسْتَفْتَتْ لَهَا أُمُّ سَلَمَةَ : دا قول دراوی دے ، نہ دام سلمہؓ دے روایت کنبے دی چہ ام سلمہؓ ددے زنانہ دپارہ تپوس کریدے۔ او پہ روایت د دارقطنیؒ کنبے دی چہ فاطمہ بنت ابی حبیشؒ چہ کلہ مستحاضہ شوہ ، نو ام سلمہؓ تہ ئے حکم اوکرو چہ زما دپارہ تپوس

اوکړه اومخکښه حديث د عائشه کښه تیر شو چه فاطمه پخپله تپوس اوکړو۔ او فصل ثالث کښه حديث د اسماء بنت عمیس کښه را روان دی، چه اسماء تپوس اوکړو۔ نو څنگه درې واړو ته نسبت د تپوس شویدم ؟

لیکن ددې روایتونو ترمینځه هیڅ اختلاف او تعارض نشته۔ وجه داده چه فاطمه، اسماء او ام سلمه دواړو ته حکم اوکړو چه زما دپاره د نبی ﷺ نه تپوس اوکړی، نو هغوی دواړو په یو ځای جدا جدا تپوس اوکړو، خو بیا فاطمه پخپله هم د زیات احتیاط او اعتماد په بناء باندې تپوس اوکړو۔

فائده: حديث نه معلومه شوه چه استفتاء کښه نیابت جائز دې۔ ۲ - د زنانه تپوس د عالم سړي نه جائز دې۔ ۳ - مُشَافَهَةٌ د سړي نه تپوس هم کولې شي، کله چه د هغه ذاتي مسائل وی۔ (نووي: ۱/۱۵۲)۔ ۴ - د زنانه آواز آوریدل عند الحاجة جائز دی (نووي)۔
لِتَنْظُرَ عَدَدَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ : دا هغه طریقه ده چه مستحاضه زنانه به خپل ورځو د عادت ته رجوع کوی۔ نو دغه ورځ به حیض حساب شي او باقی به استحاض۔ مثلاً پنځه ورځ ددې په هره میاشت کښه عادت دې د حیض۔ خو چه کله مستحاضه شوه نو هم په هره میاشت کښه به پنځه ورځ حساب کړي او باقی به استحاض وی۔
الَّتِي كَانَتْ تَحِيضُهُنَّ : ای تحيض فيهن۔ بناء دې په حذف او ایصال باندې فتدبر!

فَإِذَا خَلَفَتْ : یعنی کله چه دې زنانه روستو پریخو دې هغه ورځ د حیض چه دا په کښه عادت وه او د هغه نه واوریدله، نو بیا به غسل اوکړي د حیض د ختمیدو په وجه۔
ثُمَّ لَتُسْتَفْرِ : استشفار دیته وائی چه فرج او دبر په پلنه کپړه باندې او تپي چه په هغه کپړه کښه ئې مالوچ تاو کړي وی، او بیا ددې کپړې دواړه طرفونه د پرتو غاښ سره او تپي، نو په دې سره به ئې وینه د بهیدلو نه بنده شي۔ استشفار اصل کښه د کیدر یا سپی لکي د ځان نه لاندې کولو ته وائی نو دا زنانه به هم دغه شان کار وکړي۔

فائده: دا حديث دلیل دې په دې چه د حیض د ورځو تیریدلو نه پس یو ځل غسل فرض دې۔ ۲ - او د مستحاضې حکم د پاکې زنانه دې چه مونځ به هم کوي، روژه به هم نیسي، قرأت د قرآن هم کولې شي، او ټول عبادات کولې شي، او خاوند ورسره نزدیکت هم کولې شي، مگر د هر مانځه دپاره به اودس کوي۔

درجة الحديث : أخرجه مالك (۱/۶۲) رقم (۱۰۵) والشافعي في الام (۱/۶۰)

واحمد (۶/۲۹۳، ۳۲۰) والدارمی (۱/۱۹۹) وابوداود (۲۷۴) والنسائی (۱/۱۱۹) - (۱۲۰) وابن ماجہ بمعناہ (۶۲۳)۔

دا حدیث ہم د بعضو علماؤ پہ نیز منقطع دی لیکن امام نوویؒ پہ الخلاصہ کنبیہؒ او ابن عبد البرؒ فرمائی چہ انقطاع لہ اعتبار نشتہ، او حدیث صحیح دی۔ حکمہ سلیمان بن یسار درجل نہ ہم آوریلے دی، او یثا بن داؤد سلمہ نہ ہم آوریلے دی، نو حکمہ دواہ ذکر کیری۔ اسنادہ صحیح علی شرط الشیخین وصححہ الالبانی ورمضان۔

۴ - وَعَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ : جَدُّ عَدِيِّ اسْمُهُ دِينَارٌ - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ فِي الْمُسْتَحَاضَةِ : تَدْعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا الَّتِي كَانَتْ تَحِيضُ فِيهَا، ثُمَّ تَغْتَسِلُ وَتَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ، وَتَصُومُ وَتُصَلِّي . رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ .

ترجمہ : عدی بن ثابت د خپل پلار پہ واسطے سرہ د خپل نیکہ نہ چہ یحیی بن معینؒ فرمائی : د عدی د نیکہ نوم دینار دی - د نبی ﷺ نہ نقل کوی چہ نبی ﷺ د مستحاضہ بارہ کنبیہ اوفرمائیل : چہ کومو ورځو کنبیہ هغه ته دعادت موافق حیض راتلو هغه له پکار دی چہ هغه ورځو کنبیہ مونځ پریدی، بیا دی د هغه ورځو نه پس یو ځل غسل اوکړی او هر مونځ دپاره دی تازه اودس کوی او روژه دی نیسی او مونځ دی کوی۔ (ترمذی، ابوداود)۔

تعارف : د یحیی بن معین رحمہ اللہ :

دا د بغداد اوسیدونکے دی، مشهور ثقہ، حافظ او امام الجرح والتعديل دی۔ په سنه (۱۵۸) هـ کنبی پیدا شوی، او په سنه (۲۳۲) هـ کنبی په مدینه کنبی د (۷۷) کالو په عمر باندی د نبی ﷺ په تخته اود هغه په کت کنبی مقبرے ته اورل شوی دی۔ کله چہ دده پلار مړ شو، نو ده ته هغه یو نیم لاکه درهم پرخودل۔ نو ده ټول د حدیث په علم باندی خرچ کړل۔ ده په خپل لاس باندی شپږ لاکه احادیث لیکلی دی۔ د امام بخاریؒ او مسلمؒ، ابوداودؒ، احمدؒ، ابو حاتمؒ، ابوزرعہؒ استاذ دی۔ امام احمدؒ دده په باره کنبی داسے فرمائی : (کل حدیث لا يعرفه یحیی بن معین فلیس هو بحدیث) کذا فی تهذیب التهذیب :

(۲۸۰/۱۱)

فائدہ: پہ دے روایت کنبے ہم اعتبار ورکریے شویدے عادت دزنانه له، چه هغه ته به رجوع کوی۔ او په هغه اندازه به حیض حساب کری۔ او باقی به استحاض شی۔
وَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ : پہ دے کنبے اختلاف دے چه آیا مستحاضه به هر مانخه ته اودس کوی او که د هر مانخه وخت ته؟

۱ - جمهور علماء فرمائی : هر مانخه دپاره به جدا جدا اودس کوی، او صرف یو فرض مونخ به پرے کوی او نوافل پرے هم کولے شی۔ مگر فرض مونخ ته به جدا اودس کوی۔
المجموع (۵۳۵/۲)۔

۲ - حنفی علماء وائی : دا اودس متعلق دے په وخت پورے، یعنی دوخت دپاره به اودس کوی، نوبیا په دے وخت کنبے په دے اودس سره وقتی مونخ او قضائی مونخ او نوافل او نذری وغیره هر قسم مونخونه په دے اودس باندے اداء کولے شی، مگر کله چه وخت تیر شی نو بیا نشی کولے۔

دوئ دلیل دا وائی چه (توضاً عند كل صلاة) کنبے مجاز الحذف دے، یعنی عند وقت كل صلاة۔ لیکن حافظ ابن حجر په فتح الباری (۳۲۵/۱) کنبے فرمائی : (ويحتاج الى دليل الخ) یعنی دا خبره دلیل غواړی، چه مونږ ته حمل کړو په مجاز الحذف باندې؟
او صاحب الهدایه (۶۷/۱) چه ددے دپاره کوم حدیث ذکر کړیدې چه (المستحاضة توضاً لوقت كل صلاة) نو حافظ په الدرايه کنبے وائی (لم اجده) دا حدیث په دے الفاظو سره مانه دے موندلے۔ او علامه زیلعی په نصب الرايه (۲۰۴/۱) کنبے وائی : غریب جدا۔ او دا خبره حقه ده۔ او عینی په بنایه (۴۱۶/۱) کنبے ددے حدیث د صحت ډیر کوشش کړیدې، مگر څه دلیل ته ددے په صحت باندې نه دے ذکر کړې۔ راجع البیهقی (۳۴۳/۱)۔ علامه شوکانی فرمائی : چه صحیح حدیث کنبس صرف (توضاً لكل صلاة) دے او (لوقت كل صلاة) روایت صحیح ندے۔ نیل الاوطار (۳۴۷/۱)۔

دا وجه ده چه علامه ابن حزم په المحلی (۲۳۴/۱) کنبے فرمائی : مونږ په شریعت کنبے داسے طهارت هیچرے نه دے موندلے چه هغه په خروج الوقت سره ماتیرې۔ اود وخت دقیام پورے صحیح وی۔ نو معلومه شوه چه اولنې قول راجح دے، او هغه دا چه هر مانخه ته به اودس کوی۔ ځکه په عام طرقو د حدیث کنبے امر د اوداسه هر مانخه دپاره

راغلی دی۔ لکہ پہ حدیث د فاطمہ عند البخاری (۳۶/۱) کنبے داسے دی (توضی لکل صلاة) او مجاز او تقدیر راویستل خلاف الأصل والقیاس دی۔ بلا دلیلہ هے ته عدول نشی کیدلے۔ وانظر فتاوی الدین الخالص (۴۹/۳) وتحفة الأحوذی (۱۱۸/۱)۔

درجۃ الحدیث : رواه الترمذی (۱۲۶) وابوداود (۲۹۷) وابن ماجه (۶۲۵) والدارمی (۲۰۲/۱) : داروایت په اعتبار د سند سره ضعیف دی، د شریک بن عبد الله النخعی متکلم فیه راوی اود ابو الیقظان عثمان بن عمیر الکوفی ضعیف جدا، راوی په وجه۔ لیکن ددی روایت شواهد ډیر دی، لکه زیلعی په نصب الرایه او حافظ په الدرايه کنبے راوړیدی۔ او معنی د حدیث د متفق علیه روایت د عائشے نه معلومه اوصحیحہ ده۔
وصححه الالبانی فی صحیح الترمذی رقم (۱۲۶) وابن ماجه ورمضان فی تعلیق المشکاة (۲۴۸/۱)۔ فالحدیث صحیح۔

۵ - وَعَنْ حَمْنَةَ بِنْتِ جَحْشٍ قَالَتْ : كُنْتُ أُسْتَحَاضُ حَيْضَةً كَثِيرَةً شَدِيدَةً فَاتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَسْتَفْتِيهِ وَأُخْبِرُهُ فَوَجَدْتُهُ فِي بَيْتِ أُخْتِي زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنِّي أُسْتَحَاضُ حَيْضَةً كَثِيرَةً شَدِيدَةً فَمَا تَأْمُرُنِي فِيهَا قَدْ مَنَعْتَنِي الصَّلَاةَ وَالصَّيَامَ قَالَ : أُنَعِّ لَكَ الْكُرْسُفَ فَإِنَّهُ يَذْهَبُ الدَّمُ. قَالَتْ : هُوَ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ : فَتَلْجَمِي قَالَتْ : هُوَ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ : فَاتَّخِذِي ثَوْبًا قَالَتْ : هُوَ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ. إِنَّمَا أَتَّجُّ ثَجًّا. فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ : سَامُرُكٍ بِأَمْرَيْنِ أَيُّهُمَا صَنَعْتَ أَجْزَأَ عَنكَ مِنَ الْآخِرِ، وَإِنْ قَوَيْتِ عَلَيْهِمَا فَأَنْتِ أَعْلَمُ. قَالَ لَهَا : إِنَّمَا هَذِهِ رَكْضَةٌ مِنْ رَكْضَاتِ الشَّيْطَانِ فَتَحِيضِي سِتَّةَ أَيَّامٍ أَوْ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي عِلْمِ اللَّهِ، ثُمَّ اغْتَسِلِي حَتَّى إِذَا رَأَيْتِ أَنَّكَ قَدْ طَهَرْتَ وَاسْتَنْقَأْتَ فَصَلِّي ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً أَوْ أَرْبَعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَأَيَّامَهَا، وَصُومِي فَإِنَّ ذَلِكَ يُجْزِيكَ، وَكَذَلِكَ فَافْعَلِي كُلَّ شَهْرٍ، كَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ، وَكَمَا يَطْهَرْنَ مِيقَاتَ حَيْضِهِنَّ وَطَهَرِهِنَّ، وَإِنْ قَوَيْتِ عَلَى أَنْ تُؤَخِّرِينَ الظُّهْرَ وَتُعَجِّلِينَ الْعَصْرَ فَتَغْتَسِلِينَ

وَتَجْمَعِينَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ : الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَتُؤَخِّرِينَ الْمَغْرِبَ وَتُعَجِّلِينَ الْعِشَاءَ
ثُمَّ تَغْتَسِلِينَ وَتَجْمَعِينَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ فَافْعَلِي وَتَغْتَسِلِينَ مَعَ الْفَجْرِ، فَافْعَلِي
وَصُومِي إِنْ قَدَرْتَ عَلَى ذَلِكَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : وَهَذَا أَعْجَبُ الْأَمْرِينِ إِلَيَّ
(. رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ).

ترجمہ : حمہ بنت جحشؓ وائی : ماتہ بہ ڀیرہ زیاتہ د استحاضہ وینہ راتلہ نوزہ نبی
ﷺ تہ را غلم چہ نبی ﷺ خبر کرم او هغه نه تیوس او کرم، نو ما نبی ﷺ د خپلے خور
زینب بنت جحشؓ په کور کنبے موندہ کړو او عرض مے او کړو : یا رسول الله ! ماتہ د
استحاضہ وینہ ډیرہ زیاتہ راځی چہ زه ئے د مونځ روژمے نه بنده کړم یم۔ دے باره کنبے تاسو
ماتہ څه حکم کوئ ؟ نبی ﷺ او فرمائیل : زه تا دپاره مالوچ تجویز کوم ځکه چہ دا وینہ
ایساروی۔ حمہ او وئیل : هغه - وینہ - خو ددے نه ډیرہ ده (دے سره نه بندیری) نبی ﷺ
او فرمائیل : لنگ تره، هغه او وئیل : هغه ددے نه هم زیاتہ ده۔ نبی ﷺ او فرمائیل : بیا د
لنگ د لاندے یوه بله کپړه گده، هغه او وئیل : هغه دے سره هم نه بندیری۔ ځکه چہ ډیرہ
زیاتہ ده۔ وینہ د بهیدو پشان راځی۔ نبی ﷺ او فرمائیل : بیا خوزه تاته ددوه خبرو حکم
در کوم، هغه کنبے چہ ته کومه یوه اختیاروے، نو دبله نه به کافی کیږی، او که ته په دواړو
باندمے طاقت لرے نو ته ښه پوهیږے۔ نبی ﷺ هغه ته او فرمائیل : د استحاضہ دا وینہ د
شیطان د لتو نه یوه لته ده، نو ته شپږ یا اووه ورځے د الله په علم کنبے په میاشت کنبے
حیض او گرځوه، بیا غسل کوه تردے چہ ته اووینے چہ ته پاکه شوی او ښه صفا شوی نو
بیا دروشت یا خلیرشت شپے ورځے مونځ کوه او روژه نیسه، ځکه دا تا دپاره کافی دی، ته
هر میاشت کنبے دا کار کوه څنگه چہ نورمے ښځے حیض تیروی او د هغه نه پس پاکیری،
او که ته ددے خبرمے طاقت لرے چہ ته د ماسپڅین مونځ روستو کړم او د مازيگر مونځ را
مخکنبے کړم بیا غسل او کړم او دواړه مونځونه جمع کړم، دغه شان د ماښام مونځ
روستو کړم او د ماسخوتن مونځ را مخکنبے کړم او بیا غسل او کړم او ددواړو مونځونو
ترمینځ جمع والے او کړم نو دا کار او کړه، او د سحر مونځ دپاره غسل کولے شے نو وے کړه،
او دغه شان که په روژه باندمے قدرت لرے نو نیسه ئے۔ رسول الله ﷺ او فرمائیل : او دا کار
په دواړو کارونو کنبے ماتہ زیات خوښ دے۔ (احمد، ابوداود، ترمذی)۔

تعارف : د حمنه بنت جحش رضی اللہ عنہا :

دا د زینب بنت جحش "أم المؤمنین" خور ده، اود مصعب بن عمیر بنسخه ده، کله چه مصعب په غزوہ احد کښه شهید شو نو طلحه بن عبید الله په نکاح واخسته. دا صحابیه ده. یو حدیث تره نقل دی.

كُنْتُ اُسْتَحَاضُ حَيْضَةً كَثِيرَةً شَدِيدَةً: حیضه مفعول مطلق دی د استحاض دپاره، او په اصل لغت کښه حیض او استحاض په یوه معنی راځي، او علماء په دې مابین کښه فرق کوي، لکه مخکښه تیر شو. نو دلته په اصل لغت کښه خبره کوي. نو حیض مفعول مطلق د استحاض دپاره صحیح دی. لکه انبته الله نباتا پشان، چه فعل دباب افعال نه دی او مفعول مطلق د مجردو نه دی.

فَاتَّخِذِي ثَوْبًا: یعنې دلجام نه لاندې یوه غټه کپړه کیده چه وینه بنده کړی. **اِنَّمَا اُتِيَ ثَجًا:** یعنې زه بهیرم په بهیدلو سره. یعنې ډیره جاری یم، دا معنی هله ده چه کله ائج لازم شی. اوکه چرې دا متعدی شی نو معنی داده چه زه وینه بهیوم (جاری کوم) په جاری کولو سره. اوله معنی کښه مبالغه زیاته ده یعنې گویاکه زما نفس ټوله وینه ده. **فانده:** په دې حدیث کښه دریمه طریقه د مستحاضه ذکر ده، چه قیاس به کوي په حیض د همزولو خپلو باندې، ځکه نبی ﷺ حمنه ته اووه یا شپږ ورځې حیض مقرر کړو او باقی استحاض.

فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ: سَأْمُرُكِ بِأَمْرَيْنِ: تردې ځائې پورې علا جونه د وینه د بندولو بیان شو. ددې ځائې نه روستو ورته د اوداسه اود پاکوالی حکمونه کوي.

فَأَنْتِ أَعْلَمُ: یعنې زه درته دوه څیزونه بیانوم چه ته ښه پوهیږې چه ستا کوم خوښ وی هغه باندې عمل اوکړه، البته نبی ﷺ په کښه یو ډیر خوښ کړیدې لکه هغه روستو بیانیږي خو اول ورته مقدمه بیانوي په دې لفظ سره چه (هذه ركضة من ركضات الشيطان).

رَكْضَةٌ مِنْ رَكْضَاتِ الشَّيْطَانِ: یعنې دا وینه د استحاض دا یوه لته ده د لتو د شیطان نه، یعنې شیطان ستا په رگ کښه لته وهله ده اود هغه په سبب دا وینه روانه شویده. اودا

لته وهل په حقیقت باندې بناء دی، مجاز ته ضرورت نشته، ځکه شیطان د انسان په رگونو کښه گرځي۔ (ان الشيطان یجرى من الانسان مجرى الدم)۔

بیا ئې شیطان ته ددې وینې د استحاض نسبت اوکړو، وجه داده چې ددې په وجه شیطان انسان لره او خویوی او په عبادت کښه ورته د خلل پیدا کولو موقع ملاؤ شي، او ددې موقعې نه دا فائده واخلي چې په صفائی او پاکي او مانځه کښه ورته فساد پیدا کړي۔ ددې وجه نه ورته نبی اکرم ﷺ ددې استحاض حقیقت بیان کړو د مقدمې او تمهید په طور، او ورته ئې اوفرمائیل چې داسه دوه حکمونه درته بیانوم چې په هغه باندې عمل کولو سره شیطان په خپل مقصد کښه تشی کامیاب کیدل۔

★ یو حکم ئې ورته دا اوکړو چې (فتحیضی ستة أيام او سبعة ایام) : یعنی شپږ یا اووه (۷) ورځې د حیض ورځې شمار کړه، ددې مطلب دادې چې یوه زنانه معتاده ده، یعنی په هره میاشت کښه د هغه عادت د حیض شپږ یا اووه ورځې راځي، لیکن د هغه نه دا عادت هیر شي چې شپږ ورځې وو او که اووه۔ نو حکم دادې چې دابه په هره میاشت کښه شپږ یا اووه ورځې تیروي، که غالب گمان ئې شپږ ورځې وو، نو هغه شپږ ورځې به حیض حساب شي۔ او که غالب گمان ئې اووه (۷) ورځې وو، نو اووه ورځې به حیض وي۔

بیا نبی ﷺ ورسره (فی علم الله) لفظ ذکر کړو، په دې کښه اشاره ده دې خبرې ته چې ته په خپل غالب گمان باندې عمل اوکړه او اخوا الله تعالی ته علم دې چې دا شپږ دی او که اووه ورځې، خو ته مکلفه ئې په خپل غالب گمان باندې۔ (ای فیما علم الله من امرک)۔ یا مطلب دادې چې (او سبعة ایام) کښه (او) د شك د راوی دپاره دې، او فی علم الله هم د هغه قول دې، نو معنی داده چې راوی وائی : نبی ﷺ ورته شپږ یا اووه ورځې او خودلې زما شك دې او الله ته پته ده۔ اول مطلب ظاهري دې۔

فائده : علامه شوکانی په السیل الجرار (۱/۱۴۳) کښه فرمائی : د حیض اقله او اکثره موده نه ده مقرر، که یو انسان د حیض موده مقررول غواړي نو پکار ده چې شپږ یا اووه ورځې مقرر کړي ځکه دلته نبی ﷺ د حیض موده حمنې ته دا حد مقرر کړو۔ نه لس ورځې۔ انتھی۔ لیکن دلته دا شپږ اووه ورځې هم د تحديد او تعیین دپاره نه دی۔ ځکه چې (فی علم الله) لفظ ئې ورسره ذکر کړو، یعنی الله ته پته ده چې ستا به شپږ ورځې حیض عادت وي او که اووه ورځې، خو داسه ښکاره کیږي چې یا به شك کښه وي، یا به اووه ورځې وي۔ او نبی ﷺ به دا پیژندلې وي ددې د همزولو نه۔ ځکه چې دا د نبی ﷺ بنینه ده، یا به

ورته دے وئیلی وی چه زما شک دے په شپړ او اووه ورځو کښه.

وَاسْتَقَاتِ : استنقاء مبالغه سره پاکوالی ته وائی، یعنی ښه پاکه شوی په موده

تیریدو سره.

کَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ : فائده : دا حدیث هم دلیل دے چه مستحاضه زنانه به قیاس کوی په خپلو همزولو باندې اودا دریمه طریقه د پیژندلو د حیض او استحاضه ده. مطلب ئے دادے چه لکه څنگه ستا همزولو زنانو حیض شپړ یا اووه ورځے وی، نو ته هم هغه شان حیض او ګرځوه. او څنگه چه د هغوی د طهر موده ده، نو ته هم هغه اندازه طهر حساب کړه. دغه شان لکه څنگه چه د نورو زنانو حیض په مینځ د میاشت کښه راځی نو ته هم په مینځ د میاشت کښه حیض حساب کړه. او که هغوی اول یا آخر نه راځی نو ته هم دغه شان حساب کړه.

خلاصه د اول حکم داشوه چه ته د خپل حیض موده - برابره خبره ده چه شپړ ورځے وی یا اووه - پوره کړه. او هغه نه پس غسل او کړه. بیا هر مانځه دپاره به غسل کوی. یا هر مانځه دپاره اودس کول دی. لکه چه همدا د نورو روایتونو نه معلومیږی (وسیاتی بعد هذا الحدیث) نو یو غسل او هر مانځه ته بیل بیل اودس کول دا اول حکم شو.

وَإِنْ قَوَّيْتَ : ددے ځائے نه دویم حکم بیانوی، چه دا صورت د جمع بین الصلاتین جمع صوری دے. یعنی دوه مونځونو تر مینځه به په داسے وخت کښه غسل او کړی چه د یو مونځ آخری وخت وی، یعنی د ماسپڅین آخری وخت وی او دویم مونځ ابتدائی وخت وی، یعنی د مازیګر ابتدائی وخت وی. بیا به ددے نه پس دواړه مونځونه یو ځائے او کړی. دغه شان د مغرب او عشاء هم واخله. دیته جمع صوری وائی اودا صرف په دے حدیث کښه راغله ده. د مستحاضه دپاره. او په صلاة السفر کښه دا تاویل کول غلط دی، بلکه هلته جمع معنوی او حقیقی دواړه په احادیثو کښه راغله ده. او په دے باره کښه (۳۶) احادیث راغلی دی، لکه چه خپل ځائے کښه به راشی ان شاء الله تعالی.

خلاصه د دویم حکم داده : چه ددو مونځونو تر مینځه یو غسل کول پکار دی، او هر مانځه ته بیا اودس هم کول پکار دی، او سحر مونځ ته به جدا غسل کوی.

وَهَذَا أَعْجَبُ الْأَمْرَيْنِ إِلَيَّ : یعنی دا آخری حکم ماته په دواړو حکمونو کښه ډیر خوښ او پسند دے. امرین نه مراد (۱) یا امر اول اودس کول دی هر مانځه ته پس د غسل

کولو نہ د حیض نہ چہ اووہ یا شپہ ورخے تیرے شی اودا اودس کول اگرچہ پدے روایت کنبے ندی ذکر مگر پہ بل روایت کنبے ذکر دی ٹکک چہ نبی علیہ السلام تہ پتہ وہ چہ دے باندے وینہ ہمیشہ دہ او ہمیشوالے د وینے خو اودس ضرور ماتوی هر مانئخہ تہ بہ جدا اودس کوی نو ٹکک ئے اودس ذکر نکرو۔ امرثانی جمع بین الصلاتین بغسل واحد دے (۲) یا امر اول غسل کول دی هر مانئخہ تہ ، او امرثانی جمع بین الصلاتین بغسل واحد دے۔ ظاہر داده چہ امر اول اودس دے هر مانئخہ دپارہ پس د غسل کولو نہ، او امر ثانی جمع بین الصلاتین بغسل واحد دے۔ نو درے غسل کول مستحب شو۔ او پہ دے کنبے آسانی دہ پہ نسبت سرہ دیتہ چہ هر مانئخہ دپارہ غسل اوکری او پاکی هم پہ کنبے زیاتہ حاصلیری۔ ۳- او پہ دے سرہ علاج د زنانه هم کییری چہ بدن یخ شی نو وینہ بہ کمہ شی یا بہ اودیری۔

آیا مستحاضہ دپارہ هر مانئخہ تہ غسل کول واجب دی

فائدہ : پدے حدیث د حمنه اوروستو حدیث د اسماء بنت عمیس کنبے پہ ورخ او شپہ کنبے ددرے ٹخلہ غسل کولو حکم دے او پدے حدیث کنبے ورسرہ دا بیان شویدی چہ ماسپخین مونخ روستو کوی نو یو غسل بہ کوی یا چہ مابنام روستو کوی نو بل غسل بہ کوی نو ددے مفہوم مخالف دا دے چہ کہ زنانه پہ خپل خپل وخت کنبے مونخ اداء کول غواری نو دا بہ هر مانئخہ تہ غسل کوی۔ نو ددے وجہ نہ پدے مسئلہ کنبے اختلاف واقع شویدی چہ آیا مستحاضہ زنانه دپارہ هر مانئخہ تہ غسل کول واجب دی او کہ نہ ؟۔

نو ۱- د ابن عمر، علی بن ابی طالب، ابن الزبیر او عطاء بن ابی رباح او ابن عباس نہ نقل دی چہ مستحاضہ بہ هر مانئخہ تہ غسل کوی۔ ۱- استدلال کوی پہ بعض احادیثو باندے چہ زینب بنت جحش تہ رسول اللہ ﷺ اوفرمائیل : اغتسلی لکل صلاة رواہ ابو داود والبیہقی وفی سندہ محمد بن اسحق وقد حسن المنذری بعض طرقہ کذا فی النیل (۳۰۲)۔

۲- دویم : پہ مسلم کنبے دام حبیبہ بنت جحش روایت کنبے دی (فکانت تغتسل عند کل صلاة) نو نبی علیہ السلام دیتہ حکم کرے وو چہ غسل کوه نو دے بہ هر مانئخہ تہ غسل کولو۔

۲- جمہور علماء (مالک ابو حنیفہ، شافعی، احمد) فرمائی : چہ پہ مستحاضہ

باندے صرف یو غسل پہ وخت د انقطاع د حیض کنبے فرض دے باقی غسلونہ مستحب دی۔ وهو مروی عن علی وابن عباس وابن مسعود وعائشة وعروة بن الزبیر وابی سلمة بن عبد الرحمن : قاله النووي۔

۱- دوی وائی هر مانځه ته د غسل حکم والا احادیث ضعیف دی او امام بیهقی وغیره د هغه ضعیف بیان کړیدے لکه دا خبره امام نووی په شرح مسلم کنبے او علامه شوکانی ذکر کړیده۔ او شیخ صدیق حسن خان په شرح الروضة النديه کنبے فرمائی : لم یأت فی شیء من الاحادیث ایجاب الغسل لكل صلاة ولا لكل صلاتین ولا فی کل یوم بل الذی صح ایجاب الغسل عند انقضاء وقت حیضها المعتاد او عند انقضاء ما یقوم مقام العادة من التمییز بالقرائن الخ ۔

۲- او بعض وائی دغه احادیث منسوخ دی په حدیث د فاطمه بنت ابی حبیش سره چه په هغه کنبے دی : انها توضأ لكل صلاة راغله دے ۔ چه صرف اکتفاء په اوداسه شویده۔ او اصل هم برائت اصلیه دے۔

۳- بعض وائی : هر مانځه ته غسل کولو حکم د علاج او تبرید او تقلیل الدم په خاطر شوی وو ۔ ۴- پدے کنبے راجح تطبیق دادے چه کوم احادیثو کنبے تعدد د غسل راغله دے هغه محمول دی په استحباب باندے نه په فرضیت باندے لکه ابن قدامه په المغنی کنبے وائی : د نبی ﷺ فاطمه ته دا قول (توضی لكل صلاة) دلیل دے چه په ټول احادیثو کنبے چه په غسل امر راغله دے هغه مستحب دے نه واجب او هر مانځه ته غسل کول ډیر افضل دی بیا ورپسے (جمع بین الصلاتین بغسل واحد) بیا هر ورځ غسل کول پس د هغه غسل نه چه د انقطاع الحیض دپاره شوی دے بیا هر مانځه ته اودس کول اودا ترے جائز کیرې ان شاء الله ۔ انتهى مختصراً ۔ اودا جمع علامه شوکانی په نیل الاوطار (۳۰۳/۱) کنبے راجح کړیده فرمائی حق مذهب د جمهورو دے ځکه چه بل طرفته صحیح دلیل ندے موجود په ایجاب د غسل هر مانځه ته او خاصکر دا ډیر گران حکم هم دے خاص بندگان ئے عملی کولے شی اوزنانه خو کمزورے مخلوق دے اود شریعت د سماحت نه هم بعید ښکاری اودغه احادیثو کنبے هر یو کنبے څه نا څه کلام هم شته نو ددے وجه نه دا احادیث د امر به په استحباب باندے محمول شی ۔ بیا وائی (وهو جمع حسن)۔

شیخ الاسلام ابن تیمیه فرمائی : والغسل لكل صلاة مستحب لیس بواجب عند الائمة

الاربعة وغيرهم بل الواجب عليها ان تتوضأ لكل صلاة من الصلوات الخمس عند الجمهور ومنهم الائمة الثلاثة ابو حنيفة ومالك واحمد . نقله في توضيح الاحكام (۱/۳۹۶) -

او کوم روایت دام حبیبہ بنت جحش چہ قول اول والا پیش کرو نو پہ ہغے کنبے د ہغوی ہیخ دلیل نشته ٹککہ چہ ہغے ہر مانجہ تہ غسل کولو نو دا ہغے د خپل خان نہ پہ خپل اجتہاد کری و۔ نبی ﷺ ورتہ امر نہ وو کری بلکہ ہغہ ورتہ صرف داسے وئیلی وو) امکنی قدر ما کانت تحبسک حیضتک ثم اغتسلی (کما قال الامام الشافعی والعلامة الشوکانی والشیخ البسام۔

الفائدة الأنیقة الجامعة : بعضے حدیثونو کنبے راخی چہ مستحاضہ بہ د زنانو غالب عادت تہ گوری لکہ حدیث دام حبیبہؓ وغیرہ کنبے راغلی دی۔ او بعضو کنبے دی چہ د وینے پہ صفاتو اورنگونو سرہ بہ تمیز کوی، لکہ پہ حدیث د فاطمہ بنت ابی حبیشؓ کنبے دی۔ نو پہ دے کنبے ہیخ تعارض نشته، وجہ داده چہ دا درے وارہ طریقے دی د استحاض د معلومولو۔ اود فرق بین الحيض والاستحاض دپارہ۔

خو علامہ عیبید اللہ مبارکفوری صاحبؒ پہ دے کنبے داسے تطبیق کریدے چہ مستحاضہ زنانه بہ خالی نہ وی، یا بہ معتادہ وی، نو دا بہ خپل عادت تہ رجوع کوی، کوم چہ مخکنیہ نہ معلوم وو۔ برابرہ خبرہ دہ کہ دا ممیزہ وی اوکہ غیر ممیزہ۔ لکہ چہ دا پہ حدیث دام حبیبہؓ کنبے راغلی دی (امکنی قدر ما کانت تحبسک حیضتک - مسلم)، اوکہ معتادہ نہ وی خو ممیزہ وی، نو دا بہ د وینو پہ رنگونو او صفاتو سرہ تمیز کوی۔ چہ تورہ وہ نو دا بہ حیض وی، والا فلا۔ اوزنانه دا پیژنی۔ کما فی حدیث فاطمہ بنت ابی حبیشؓ۔ اوکنہ مبتدأہ وہ، عادت ئے ہم نہ وو او تمیز ئے ہم نشو کولے، یا معتادہ وہ لیکن عادت ترے ہیر شویدے، نو ددے حکم دادے چہ دا بہ د ہغہ زنانو عادت تہ رجوع کوی کومے چہ ددے خپلوانے او همزولے دی۔ کہ د زنانو عادت مختلف وو، نو غالبو او اکثر و زنانو لہ بہ اعتبار وی، اوکہ غالب پہ کنبے نہ وی نو حکم دادے چہ دا بہ شپہ یا اووہ ورخے حیض حساب کری۔ باقی استحاض۔ لکہ پہ دے حدیث کنبے نبی ﷺ حمہ بنت جحش تہ دا حکم اوکړو۔ نو دا حدیث مجمول دے پہ ہغہ صورت باندے چہ زنانه خپل عادت نہ پیژنی، او تمیز ہم نشی کولے پہ رنگونو د وینے باندے۔

(مرعاة ۲/۲۲۶) بتغییر یسیر۔

درجة الحديث : رواه احمد (۴۳۹/۶) وابوداود (۲۸۷) والترمذی (۱۲۸) باسناد صحیح وصححه البخاری والترمذی واحمد بن حنبل. وصححه الالبانی فی صحیح السنن رقم (۲۸۷).

الفصل الثالث - دریم فصل

۶ - عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ قَالَتْ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! إِنْ فَاطِمَةَ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ أُسْتُحِضَتْ مِنْهُ كَذَا وَكَذَا، فَلَمْ تَصَلْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : (سُبْحَانَ اللَّهِ ! هَذَا مِنَ الشَّيْطَانِ لَتَجْلِسَ فِي مَرْكَنٍ فَإِذَا رَأَتْ صُغَارَةَ فَوْقَ الْمَاءِ فَلْتَغْتَسِلْ لِلظُّهْرِ وَالْعَصْرِ غُسْلًا وَاحِدًا، وَتَغْتَسِلَ لِلْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ غُسْلًا وَاحِدًا وَتَغْتَسِلَ لِلْفَجْرِ غُسْلًا وَاحِدًا وَتَوَضَّأَ فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ). رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ، وَقَالَ :

۷ - رَوَى مُجَاهِدٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ لَمَّا اشْتَدَّ عَلَيْهَا الْغُسْلُ أَمْرَهَا أَنْ تَجْمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ.

ترجمہ : اسماء بنت عمیسؓ فرمائی : ما عرض اوکرو، یا رسول اللہ ! فاطمہ بنت ابی حبیشؓ دوومرہ دوومرہ مودے راسے مستحاضہ دہ (وینہ پرے جاری دہ) او هغه (دا حیض گنرلو پہ وجہ) مونخ نہ کوی۔ رسول اللہ ﷺ او فرمائیے : سبحان اللہ ! دا (مونخ پریخودل) خو شیطانی اثر دے، هغه له پکار دی چه یو بنانک کنبے اوبہ و اچوی او پہ هغه کنبے کینے، کوم وخت چه پہ اوبو کنبے زیر والے اووینی نو د ماسپخین او مازیگر دواړو مونخونو دپارہ دے یو غسل اوکری، دغه شان د مابینام او ماسخوتن مونخونو دپارہ دے یو غسل اوکری، او د سحر مونخ دپارہ دے یو غسل اوکری (او هر کله چه ضرورت وی نو) ددے تر مینخه دے اودس اوکری۔ دا روایت ابوداود نقل کرے دے او فرمائیے تے دی چه مجاهدؓ د ابن عباسؓ نه نقل کرے دی چه کله فاطمہؓ ته هر مونخ دپارہ غسل کول مشکل شو، نو نبی کریم ﷺ هغه ته یو غسل سره دوه مونخونو یو خائے کولو حکم اوکړو۔

تعارف : د اسماء بنت عمیس رضی اللہ عنہا :

دا صحابیہ دہ او د اولنو مهاجراتو نه دہ، دام المؤمنین میمونہ بنت الحارث خور دہ د

مورد طرفنه۔ د خپل خاوند جعفر بن ابی طالب سره اول حبشو ته بیا مدینه ته ئه هجرت اوکړو۔ د هغه د وفات نه پس ورسره ابوبکرؓ نکاح اوکړه، د هغه نه پس ورسره علی بن ابی طالب نکاح اوکړه او د ټولو نه ئه اولاد راوړیدی۔ دا عالمه زنانه وه۔ عمر فاروق به ددې نه د خوبونو تعبیر تپو سلو۔ کله چه د خپل ځوی محمد بن ابی بکر د قتل نه خبره شوه نو په خپله سجده گاه کښې کیناسته او دومره غصه ئه اوخوړله چه د زور په وجه ئه د سینو نه وینه را اووتله۔ شپيته (۶۰) حدیثونه ئه امت ته نقل کړیدی۔ د علی رضی الله عنه نه روستو وفات شویده۔ رضی الله عنهما۔

تشریح: مُنْذُ كَذَا وَكَذَا: یعنی د اووه (۷) کالو نه دا په استحاض بیماری اخته وه، او مونځونه ئه ندی کړی پدې گمان چه ابستحاض به د حیض پشان مانع وی د مانځه نه۔
سُبْحَانَ اللَّهِ!: نبی علیه السلام دا د تعجب په طور اووئیل چه دومره موده ئه په خپل گمان مونځونه پرېښی دی او نبی ژوندی دې د هغه نه تپوس نکوی۔

هَذَا مِنَ الشَّيْطَانِ: یعنی دا استحاض بیماری ۲۰- یا دا مونځونه پرېخودل شیطاني

کار دی۔

فِي مَرَكِنٍ: یعنی هغه خانك کښ دې کښی چه او به پکښې وی مرکن: هغه خانك وو چه جامه به ئه په کښې وینځلې۔

صَفَارَةٌ فَوْقَ الْمَاءِ: خانك کښ کیناستو فائده دا ده چه اندامونه ئه یخ شی او وینه کمه شی۔ صاحب المرعات دا فائده بیان کړیده چه وینه د اوبو سر ته را اوخیژی نو زنانه به پدې سره حیض او استحاض اوپیژنی ځکه کله چه د اوبو سر ته زیړه وینه را اوخیژی نو دا به استحاض وی او که توره وینه وی نو دا به حیض وی بیا چه کله غسل کوی۔ نو دا اوبه به واړوی او په جدا اوبو به د خانك نه بهر غسل اوکړی۔

بعض علماء دا عبارت داسې لگوي چه د صفارت نه مراد زیړ والی د نمر دې یعنی کله چه نمر زائله شی او د مازیگر وقت نزدی شی نو زنانه به پدې وقت کښې د اوبو د پاسه د نمر شعاع اووینی چه د زیړ والی پشان به وی ځکه پدې وقت کښې د نمر شعاع بدلیری او کمیری نو زیړ والی سره مشابه کیږی او پوره زیړ والی خو صرف د نمر پریوتو وخت کښې

وی کوم وخت چه مونځ د مازیگر مکروه گرځی - نومطلب داشو چه غسل به په دغه وخت کښی اوکړی چه زوال شوی وی او د نمر شعاع په اوبو کښی زیږ رانښکاره شی -
وَتَوَضَّأُ فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ : یعنی په مابین د ظهر او عصر کښی به اودس کوی او دغه شان په مابین د مغرب او عشاء کښی به اودس کوی یا خو د وقت د وتلو په وجه کما تقول الاحناف او یا دیو مونځ کولو په وجه کما یقولہ الجمهور وهو الحق . واللہ تعالی اعلم وعلمہ اتم واحکم.

درجة الحديث : أخرجه أبو داود (۲۹۶) وصححه الحاكم (۱۷۳/۱) والذهبي وصححه ابن حزم وهو صحيح على شرط مسلم. ورواية مجاهد سنده صحيح وصله الدارمي (۸۵۲) لكنه موقوف على ابن عباس. وتفاوت بلطف ابن عباس وعلمه على غزارة علم هذا الكتاب ان شاء الله تعالى.

تم الحق الصريح

شرح مشكاة المصابيح

وصلی اللہ وسلم علی سیدنا ونبینا محمد
 وآله وصحبه ومن تبعهم باحسان الی یوم الدین .
 وبهذا الباب تم المجلد الثاني بعون الله وحسن توفيقه
 وفرغت من مراجعته يوم الثلاثاء يوم عيد الاضحى ۱۴۲۶/۱۲/۱۰ هـ
 ويليه المجلد الثالث من اول كتاب الصلاة ان شاء الله تعالى -
 وكتبه : أبو محمد أمين الله البشاورى .
 وراجعہ مرة اخرى ابو زهير .

فهرست د الحق الصريح شرح مشکوة المصابيح جلد ثانى

صفحه	مضمون
۴	باب ما يوجب الوضوء.....
۴	موجبات الوضوء دوه قسمه دى.....
۵	فائده عجيبه.....
۶	درء الغلول فى تحقيق اقسام القبول.....
۷	د قبول معانى.....
۸	په قبول كښه د صالح العثيمين تحقيق.....
۱۱	طلوع النيرين فى مسئله فاقد الطهورين.....
۱۴	نشر الضياء فى مسئله البناء (والحدث فى الصلاه).....
۱۵	د محققينو علماؤ دلائل.....
۱۸	فائده: د حياء معنى او اقسام.....
۲۱	مسئله نادره: استنجا په اوبو او كاترو دواړو سره كوله شى.....
۲۱	دويمه مسئله: د مذى په وينځلو كښه به خصيتين هم وينځي.....
۲۳	وضوء مما مست النار كښه حكمت.....
۲۳	وضوء ما مست النار كښه اختلاف.....
۲۴	اصولى قاعده چه فعل د نبى ﷺ ناسخ د قول نه گرځي.....
۲۶	اسف البال على من انكر من الوضوء باكل لحم الآبال.....
۲۶	د اوبښ غوښه خوړلو نه پس اودس كولو كښه اختلاف.....
۲۷	قاعده: د نبى ﷺ فعل د هغه د قول ناسخ او معارض نشى كيدى.....
۳۰	قاعده: كوم امر چه مطلق عن القرينه وي هغه به د وجوب دپاره وي.....
۳۰	مرايض الغنم كښه د مانځه كولو حكمت.....
۳۱	بول او روډ د ماکول اللحم او غير ماکول اللحم څه حكم لري؟.....
۳۱	فائده: اليقين لا يزول بالشك.....
۳۴	خروج الريح دوه قسمه دى.....

۳۴	د قبل او ذکر نه د خروج الريح په وجه اودس ماتیدو کښه اختلاف.....
۳۶	هر غورږ شے خورلو نه پس خوله وينخل سنت دی.....
۴۱	امام شافعی ته منسوب دی چه خروج المنی مطلقا غسل واجبوی بغیر د دفع نه.....
۴۲	د مذی تعریفات.....
۴۳	د منی تعریف.....
۴۴	د ودی تعریف.....
۴۶	کومو الفاظو سره مونځ شروع کول جواز لری؟.....
۴۷	په سلام کښه اختلاف مع الدلائل.....
۵۱	لطیفه: د علامه قفال قیصه (حنفی او شافعی مونځ).....
۵۸	مسئله: نقض الوضوء بالنوم.....
۶۰	په خوب باندی اودس ماتیدو کښه آته (۸) اقوال.....
۶۱	دلائل - اشکالات.....
۶۵	خمود الشرفی مسئله مس الذكر.....
۶۶	په حدیث د بسره رضی الله عنها باندی اعتراضات اود هغه جوابات.....
۷۰	القول الثانی: مس الذكر سره په شرائطو اودس ماتیدو.....
۷۴	د بل چا د ذکر مسه کولو سره اودس ماتیدو که نه؟.....
۷۷	وجوه ترجیح حدیث بسره علی حدیث طلق.....
۷۸	د خپله ښځه په مسه کولو سره اودس ماتیدو که نه؟.....
۸۳	تحصیل الثروه فی تحقیق اعتراض الترمذی علی حدیث عروه.....
۹۱	فائده: د پیغمبر ﷺ دپاره صدقه خورل حرام او هبه جائز وه.....
۹۳	تعارف د ابو طلحه ﷺ.....
۹۷	تعارف د عمر بن عبد العزيز رحمه الله.....
۹۸	تعارف د تمیم الداری رضی الله عنه.....
۹۸	اوله مسئله: وینه وتلو سره اودس ماتیدو که نه؟.....
۹۸	دویمه مسئله: وینه نجس ده او که نه؟.....
۹۹	یوولس (۱۱) دلائل په دې خبره چه وینه سره اودس نه ماتیدو.....
۹۹	د انصاری او مهاجری قیصه.....

۱۰۳	اقوال العلماء فی عدم نقض الوضوء بالدم
۱۰۴	القول الثانی : پہ وینہ وتلو اودس ماتیرپی
۱۰۴	دے قول پنٹھ دلائل اود ہفے تجزیہ
۱۱۰	اقسام الدم وحکم کل قسم
۱۱۰	د حیض وینہ بالاتفاق نجس دہ
۱۱۰	د غیر ما کول اللحم حیوان وینہ ہم نجس دہ
۱۱۰	د ما کول اللحم (پاک حیوان) وینہ دوه قسمہ دہ
۱۱۱	خلورم قسمہ وینہ د انسان دہ پہ دے کنبے اختلاف دے
۱۱۳	پنٹھم قسم د اویو د حیواناتو وینہ پاکہ دہ
۱۱۳	شپہم قسم وینہ د حشراتو دہ دا ہم طاهر دہ
۱۱۳	اووم قسم وینہ : د ذبیح شوی حیوان دہ : دا ہم پاکہ دہ
۱۱۴	باب آداب الخلاء
۱۱۴	د باب خلاصہ
۱۱۴	معنی الأدب والخلاء
۱۱۵	اقوال الصالحین فی الأدب
۱۱۷	خلاصہ آداب الخلاء وہی (۲۲) أدبا
۱۲۰	تعارف د ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ
۱۲۱	د غائط معنی اود (شرقوا وغربوا) حکم
۱۲۲	مسئلہ د استقبال او استدبار پہ حالت د بول ویراز کنبے
۱۲۲	پہ دے مسئلہ کنبے آتہ اقوال اود ہر قول دلیل
۱۳۱	تعارف د حفصہ رضی اللہ عنہا
۱۳۲	تعارف د سلمان رضی اللہ عنہ
۱۳۳	اولہ مسئلہ : د استنجاء اقسام
۱۳۳	د کانرو پہ استعمال کنبے خہ خاص کیفیت نشہ
۱۳۵	دویمہ مسئلہ : الاختلاف فی عدد الأحجار
۱۳۹	المسأله البدیعه : د ورو بولو دیارہ درے کانری استعمالول ضروری نہ دی
۱۳۹	یو کانری چہ درے طرفہ لری پہ دے باندے درے کانرو اطلاق کیہی کہ نہ؟

۱۴۰	دریمه مسئله: حکم الاستنجاء چه فرض ده.....
۱۴۲	خلورمه مسئله: استنجاء په څه شی سره کیږي؟.....
۱۴۲	پنځمه مسئله: په منع شوو خیزونو باندې د استنجاء حکم.....
۱۴۴	الخبث والخبائث کښه لغوی تحقیق.....
۱۴۴	عله الاستعاذه.....
۱۴۴	د سعد بن معاذ رضی الله عنه د قتل وجه.....
۱۴۵	فائده نادره: په لفظ (اذا) کښه قانون.....
۱۴۸	مسئله نجاسة الأنبوال وطهارتها - کوم بل نجس دی؟.....
۱۴۹	بول اوروڅ او بعرات د ماکول اللحم کښه اختلاف مع الدلائل.....
۱۵۵	د قبر په خوا کښه تلاوت کول حرام او بدعت دی.....
۱۵۷	مسئله بديعه: په قبر باندې څه شی نالول څه حکم لري؟.....
۱۶۰	په اوبو کښه د ساه نه اخستلو د حکم حکمت.....
۱۶۱	مسئله بديعه: په عام اوقاتو کښه خپل خاص اندام په څي لاس نیول څه حکم لري؟.....
۱۶۴	بيت الخلاه ته د داخلیدو په وخت کښه که جیب کښه مصحف وی نو څه به کوي؟.....
۱۶۷	لطيفه: کم عقله په درې قسمه دی.....
۱۷۰	په هر هغه شی باندې استنجاء جائز ده چه د خاورو په ځایه قائم وي.....
۱۷۰	شيشه، اوسپنه او محترمه کپړه باندې استنجاء جائز نه ده.....
۱۷۰	فائده جلیله: هر کار چه د نیکی وي په څي لاس سره به کول شي.....
۱۷۲	د مسواک په وهلو کښه اختلاف دی چه په کوم لاس سره به نه وي؟.....
۱۷۵	کوم شی چه حیواناتو لره نافع وي په هغه استنجاء نه دی کول پکار.....
۱۷۶	تعارف درويع بن ثابت رضی الله عنه.....
۱۷۶	د عقد اللحيه مصداقات.....
۱۷۸	په رانجه لگولو کښه د صوفياؤ طريقه نه ده ثابت.....
۱۸۰	تعارف د عبد الله بن مغفل رضی الله عنه.....
۱۸۲	تعارف د عبد الله بن سرجس رضی الله عنه.....
۱۸۲	د سعد بن عبادۀ د مرگ واقعہ.....
۱۸۵	تعارف د زيد بن ارقم رضی الله عنه.....

۱۸۸	غفرانك: د مغفرت طلب كولو حكمتونه.....
۱۸۸	قيصه.....
۱۹۰	فائده نادره: د استنجاء نه مخكېنې يا روسته بسم الله وئيل نه دى ثابت.....
۱۹۱	تعارف د حكم بن سفيان رضى الله عنه.....
۱۹۱	خختگ ته د اوبو چنر كاؤ كولو حكمتونه.....
۱۹۲	د تعارف د اميمه بنت رقيقه رضى الله عنها.....
۱۹۳	كاسه (خانك) كېنې د بول ساتلو حكم.....
۱۹۴	په ولاړه بول څه حكم لري؟.....
۱۹۴	په ولاړه بول څه حكم لري؟.....
۲۰۱	تعارف د زيد بن حارثه رضى الله عنه.....
۲۰۲	جبرئيل د مانځه او اوداسه د تعليم دپاره دوه كړته راغلي دي.....
۲۰۶	د حذيفه او ابن عمر او ابن الزبير قول چه په اوبو استنجاء صحيح نه ده.....
۲۰۸	تعارف د عبد الرحمن بن حسنه.....
۲۱۰	تعارف د مروان الأصفر.....
۲۱۳	باب السواك.....
۲۱۳	د مسواك او سواك لغوى معنى.....
۲۱۴	د مسواك متعلق لس (۶۰) مسائل.....
۲۱۴	اوله مسئله: د مسواك شرعا مقدار څه دى؟.....
۲۱۴	دويمه مسئله: كوم لرگي به استعمالوى؟.....
۲۱۵	مسواك د زنانه او نارينه هوارو دپاره سنت دى.....
۲۱۶	د بل چا مسواك استعمالول جائز دى.....
۲۱۷	آيا دگوتې نه د مسواك كار اخستې شى كه نه؟.....
۲۱۸	درې ديرش (۳۳) فائدي د مسواك.....
۲۲۰	د مسواك وهللو طريقه.....
۲۲۰	اوقات السواك كوم كوم دى؟.....
۲۲۱	لسمه مسئله: په لاس سره مسواك وهل سنت دى؟.....
۲۲۲	مسواك عند القيام الى الصلاة.....

۲۲۵	تعارف د شریح بن هانی
۲۲۷	ازاله الخفاء عن مسئله اعفاء اللحى
۲۲۹	الفائده الفائقه: د بدن و بخته په څلور قسمه دی
۲۳۰	د ترخ و بخته و ستل سنت دی او خرثیل ئه جائز
۲۳۱	زیر ناف و بخته خرثیل سنت دی
۲۳۲	توجيه الكسلان الى مسئله الختان
۲۳۲	د ختنه څه حکم دی؟
۲۴۶	تعارف د ابو سلمه رضی الله عنه
۲۴۶	تعارف د زید بن خالد الجهنمی رضی الله عنه
۲۴۸	باب سنن الوضوء
۲۴۹	فائده: د فرض او واجب او سنت اصطلاحاتو پیژندل ضروری نه دی
۲۵۲	اذا استيقظ احدكم كنية كرم خوب مراد دی؟ د ورځې که د شپې؟
۲۵۳	تنبيه:
۲۵۳	په فائده کښه فائده: د قدر الدرهم مسئله باطل ده
۲۵۵	د خوب نه پس د لاسونو وینځلو حکم په کومه درجه کښه دی؟
۲۵۸	په پوزه کښه د شیطان تیرولو دوه قوله دی
۲۶۲	مسئله: د مضمضه او استنشاق څه حکم لری؟
۲۶۲	نهنه دلائل د وجوب
۲۶۷	د مضمضه او استنشاق طریقه او اختلاف د فصل او وصل
۲۶۸	د اوداسه څلور طریقه
۲۶۹	اندامونه د درې څلور نه زیات وینځل حرام دی
۲۷۰	غایه په مغیا کښه داخل ده
۲۷۱	فائده: د سر په مسح کښه دوه کیفیته دی
۲۷۲	مسئله جلیله: په مسح کښه د سر کښه درې طریقه دی
۲۷۲	نکته بدیعه: په مسح د سر کښه د فقهاؤ کیفیت مسنون نه دی
۲۷۳	الاختلاف فی مقدار مسح الرأس المفروض، څلور اقوال
۲۷۵	څلورم قول د امام احمد، امام مالک او امام بخاری دے د ټول سر مسح واجب ده

۲۸۴	استعمال شوی اوبه طاهره دی که نجس؟
۲۸۴	په مضمضه او استنشاق کښه د وصل او فصل مسئله دوباره
۲۸۶	نکته: تول احکام په یو حدیث کښه نه وی - او صحیح حدیث د قرآن خلاف نه وی
۲۸۷	ازاله القلق فی مسئله مسح العنق
۲۸۷	د خټ مسح بدعت ده عند الجمهور
۲۸۸	په مسح د خټ کښه راغلی څلور روایات او د هغه تجزیه
۲۹۲	په تثلیث المسح کښه اختلاف، اقوال او دلائل
۲۹۵	المحاكمة بین القولین
۲۹۹	غسل الرجلین فرض ده او د شیعه گانو اختلاف
۳۰۲	مسئله الموالاة فی الوضوء - اقوال او دلائل
۳۰۵	مسئله وجوب الترتیب فی اعضاء الوضوء
۳۰۷	په پټکی باند ده د مسح مشروعیت او په ده کښه اختلاف
۳۱۱	په اوداسه کښه د تیمن (نبی طرفه شروع کولو) حکم
۳۱۳	تعارف د سعید بن زید رضی الله عنه
۳۱۴	په اوداسه کښه د بسم الله وئیلو په فرضیت کښه اختلاف
۳۲۰	دریمه مسئله: بسم الله به په کوم الفاظو سره وائی؟
۳۲۲	که په ابتداء د اوداسه کښه بسم الله وئیل هیرشی نو مینغ کښه به ئه لولی که نه؟
۳۲۳	تعارف د لقیط بن صبره رضی الله عنه
۳۲۴	د لاسونو او خپو د گوتو په ځلالولو کښه اختلاف او دلائل
۳۲۶	د ځلال معنی او طریقه
۳۳۱	د تخلیل اللحیه معنی
۳۳۱	د گیره په وینځلو کښه اختلاف او صورتونه
۳۳۳	دویمه مسئله: تخلیل اللحیه مشروع ده که نه؟
۳۳۴	حکم د تخلیل اللحیه
۳۳۷	د تخلیل اللحیه طریقه
۳۴۰	تعارف د ابو حیه
۳۴۱	په ولاړه اوبه څه حکم لری؟

۳۴۳	تعارف د عبد خير.....
۳۴۵	د غوږونو دپاره مسح ده که وينخل؟.....
۳۴۷	د غوږونو د مسح دپاره جدا اوبه اخستل شته که نه؟.....
۳۵۳	په حديث د (الأذان من الرأس) اعتراضونه.....
۳۵۷	طريقه د مسح د غوږونو.....
۳۵۸	المسئلة الثالثة : حكم مسح الأذنين.....
۳۵۹	تعارف د ربيع رضى الله عنها.....
۳۶۰	د سر مسح دپاره جدا اوبه راخستلو كېښه اختلاف.....
۳۶۲	تعارف د ابو امامه رضى الله عنه.....
۳۶۳	د سترگو قونجونو مسح كول مستحب دى.....
۳۶۴	اندامونه درې ځلونه زيات وينخل حرام دى.....
۳۶۸	د اعتداء فى الدعاء صورتونه.....
۳۶۹	د شيطان د وسوسو طريقه.....
۳۷۰	دامام ابو حنيفه باره كېښه د يو مقلد غلو.....
۳۷۱	د اودس او غسل نه روستو اندامونه او چولو حكم.....
۳۷۴	تعارف د ثابت بن أبى صفيه.....
۳۷۸	تعارف د محمد بن الباقر.....
۳۷۸	تعارف د محمد بن يحيى.....
۳۷۸	تعارف د عبيد الله بن عبد الله بن عمر.....
۳۷۹	د حنظله مختصره واقعه.....
۳۸۰	هر فرض مانځه ته اودس كول مستحب دى.....
۳۸۰	دوام په مستحب باندې بهتر او التزام ته بدعت دى.....
۳۸۵	باب الغسل
۳۸۵	د غسل لغوى تحقيق.....
۳۸۵	تعريفات الغسل.....
۳۸۶	اقسام الغسل.....
۳۸۶	په غسل كېښه دلك مستحب دى كه واجب؟.....

۳۸۷	فرائض الغسل کنبه اختلاف.....
۳۸۹	مسئله: بغیر د انزال نه هم په دخول الحشفه سره غسل واجب دے.....
۳۹۲	د جنابت د غسل حکمت.....
۳۹۵	د احتلام په باره کنبه د فقه حنفی (۱۴) صورتونه.....
۳۹۷	تعارف د ام سلیم رضی الله عنها.....
۳۹۸	د (او تحتلم المرأة) د سوال حکمتونه.....
۳۹۹	مور پلار سره د اولاد د مشابهت صورتونه.....
۴۰۰	فائده عجیبه: بچو کنبه د مور پلار صفات او عادتونه راځي.....
۴۰۲	د غسل نه مخکې اودس کولو څه حکم دے؟.....
۴۰۳	آیا په غسل د جنابت کنبه په سر باندې درې ځل اوبه اچول سنت دی.....
۴۰۴	غسل کنبه به قدمونه روسته وینځي او که مخکې په اودس کنبه؟.....
۴۰۶	د حیض غسل نه پس خوشبوئ استعمال مستحب دی.....
۴۰۸	مسئله: فرق بین غسل الحيض والجنابه.....
۴۱۲	د اوداسه او غسل اوبو دپاره معین حد نشته.....
۴۱۳	المسئله الثانيه: مقدار الصاع والمد.....
۴۱۳	په صاع او مد کنبه اختلاف دلیل او قول راجح.....
۴۱۷	تعارف د معاذه.....
۴۱۷	د ښځې او خاوند په څلورو طریقو لامبل.....
۴۱۸	د خپلې ښځې عورت ته کتل جائز دی.....
۴۱۹	د احتلام احکام او صورتونه.....
۴۲۰	قیاس صرف دوه وختونو کنبه حجت دے.....
۴۲۴	د سړي دپاره په غسل کنبه ټول ويخته لمدول ضروري دی.....
۴۲۷	د غسل په وخت ځان پټول واجب نه دی.....
۴۲۹	په اودس کنبه موالات واجب او غسل کنبه واجب نه دے.....
۴۲۹	مسئله: په بې اودسۍ باندې د شوی مانځه اعاده بالاتفاق ضروري ده.....
۴۳	که امام بې اودسۍ یا جنابت حالت کنبه مونځ او کړي نو مقتديان خبرول څه حکم لري؟..
۴۳۳	امام یا ځانله مونځ کونکې په هیره سره په نجاست کنبه مونځ او کړي یا قبله خطاء کړي..

۴۳۴	د جامے وینځلو په عدد کښه اختلاف او قول راجح
۴۳۵	باب مخالطة الجنب وما يباح له
۴۳۷	د باب معنی او مناسبت او د جنب د لفظ تحقیق
۴۳۹	سوال: هر کله چه مؤمن نجس نه دے نو د غسل حکم ولے اوشو؟
۴۴۰	آیا د کافر بدن نجس دے؟
۴۴۱	جنب دپاره په احادیثو کښه د اوده کیدو په وخت څلور طریقے راغلی دی
۴۴۳	د خوب نه مخکښه د جنب دپاره اودس کولو کښه اختلاف او دلائل
۴۴۴	د جنب دپاره خوراک نه مخکښه دلاس وینځلو حیثیت او اختلاف
۴۴۵	د دوه جماع گانو مینځ کښه د اودس کولو حکم، اختلاف او دلائل
۴۴۸	فائده: نبی ﷺ دے اودس حالت کښه هم ذکر کولو
۴۴۹	د جنب بدن او خرمن پاکه ده
۴۵۲	مسئله: په اودس سره قرآن لوستل څه حکم لری؟
۴۵۲	دے اودس په حالت کښه قرآن له لاس وړولو حکم - اختلاف او دلائل
۴۵۶	مسئله: آیا جنب قرآن لوستلے شی؟
۴۵۶	د حائضه او نفساء زنانه د قرآن لوستلو حکم
۴۶۱	د جنب دپاره مسجد ته راتللو کښه اختلاف مع الدلائل
۴۶۳	قیصه
۴۷۱	تعارف د مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه
۴۷۲	تعارف د شعبه بن دینار
۴۷۵	تعارف د الحکم بن عمرو رضی الله عنه
۴۷۵	د سړی دپاره د سړی یا د ښځې په پاته شوو اوبو باندے د اودس یا غسل کولو حکم
۴۷۹	تعارف د حمید الحمیری
۴۸۱	باب احکام المياه
۴۸۱	د اوبو اقسام
۴۸۲	په ظهوریت اونجاست د اوبو کښه اختلاف - اقوال او دلائل بتحقیق معجب
۴۹۷	د کوهیانو مسائلو شرعی حیثیت
۵۰۱	په ولاړو اوبو کښه د بول کولو دنهی حکمتونه

۵۰۳	مسئله حکم الماء المستعمل.....
۵۰۷	مستعملے اوبہ پہ څه سره مستعملے گرځي؟.....
۵۰۸	تعارف د سائب بن يزيد رضی الله عنه.....
۵۰۸	آيا د نبی ﷺ فضله جات پاك وو؟.....
۵۱۰	د غير ماکول اللحم حیواناتو جوتہ کښه اختلاف، اود پیشو جوتہ کښه اختلاف.....
۵۱۷	د بشر بضاعه معلومات.....
۵۲۵	د سمک طافی په حلال والی کښه اختلاف دے.....
۵۲۶	د سمندر کوم حیوانات حلال دی؟ اختلاف او قول راجح.....
۵۳۱	مسئله د نبيذ التمر.....
۵۳۸	تعارف د علقمة.....
۵۴۲	تعارف د داود بن صالح بن دينار.....
۵۴۴	تعارف د ام هانئ رضی الله عنها.....
۵۴۶	تعارف د یحیی بن عبد الرحمن.....
۵۴۹	باب تطهير النجاسات
۵۴۹	د نجاست اقسام.....
۵۵۰	مسئله د ولوغ الکلب.....
۵۵۶	اعجوبه.....
۵۵۹	د پلیته زمکې پاکولو څه طریقه ده؟.....
۵۶۴	د نجاست اقسام: مرئی، غیر مرئی۔ دارنگ شرعی او اجتهادی.....
۵۶۵	مسئله طهاره المنی ونجاسته.....
۵۷۱	تعارف د ام قیس بنت محسن رضی الله عنها.....
۵۷۱	د ماشوم هلك په بولو کښه تخفیف دے.....
۵۷۵	د څرمن نه فائده اخستلو کښه اختلاف.....
۵۷۹	تعارف د سوده رضی الله عنها.....
۵۸۰	تعارف د لبابه بنت الحارث.....
۵۸۱	تعارف د ابو السمع.....
۵۸۶	تعارف د ابو الملیح.....

۵۸۷	تعارف د عبد الله بن عکیم.....
۵۹۰	فائده: خرمن صرف په دباغت پاکیرې نه په بل څه.....
۵۹۱	تعارف د سلمه بن المحبق رضی الله عنه.....
۵۹۵	باب المسح علی الخفین
۵۹۶	تعریف الخف او شرائط د مسح الخفین.....
۵۹۷	اجتهادی (۷) شرطونه د مسح الخفین.....
	تعارف د شریح بن هانی ۵۹۸.....
۵۹۸	تحدید او توقیت په مسح د موزو کښه.....
۶۰۱	د مسح موده به د کوم وخت نه شروع کیږي؟.....
۶۰۳	په مسح الخفین کښه طهارت کامله شرط دی که نه دی؟.....
۶۰۴	کیفیه المسح علی الخفین.....
۶۰۷	مسبوق دپاره د ستره حکم شته او که نه؟.....
۶۰۷	دامام سره چه کوم مونځ لاندی شو دا اخیریه مونځ دی که اولی؟.....
۶۰۹	مسئله: په موزو باندی مسح کول افضل دی او که خپه ونخل؟.....
۶۱۰	مسئله: د موزی په وستیلو اودس ماتیرې او که نه؟.....
۶۱۲	مسئله: وستیله شوې موزه دوباره اچولې شی او که نه؟.....
۶۱۳	مسح د موزی په بره طرف، ده که لاندی طرف؟.....
۶۱۵	رفع العینین الی مسئله المسح علی الجورین.....
۶۲۴	د مجلدين، متعلین، ثخنین، جرموقین معانی څه دی؟.....
۶۲۵	مسئله: په خپلو، چپرو مسح کول څه حکم لری؟.....
۶۳۰	باب التیمم
۶۳۰	مناسبت، معنی لغوی، معنی شرعی، د تیمم مشروعیت.....
۶۳۱	په تیمم کښه نیت څه حکم لری؟.....
۶۳۲	تیمم طهارت مطلقه دی که طهارت ضروریه؟.....
۶۳۴	دده امت خصوصي صفات.....
۶۳۵	تیمم په کومو څیزونو سره وهل کیږي.....
۶۴۰	د ابن مسعود او عمر رضی الله عنهما اجتهاد د اوو چه جنب دپاره تیمم نشته.....

۶۴۱	پہ تیمم کنبے استیعاب ضروری نہ دے
۶۴۲	کیفیات التیمم أربعہ، د تیمم پہ طریقہ کنبے اختلاف
۶۴۸	تعارف د ابو الجہم
۶۵۱	کہ تیمم کونکی تہ پہ مانعہ کنبے دننہ اوہ ملاؤ شی نو تیمم مات شو
۶۵۲	د اوہو طلب کولو خہ حد دے؟
۶۵۳	تعارف د عطاء بن ابی رباح
۶۵۷	کہ دیو سری سرہ دومرہ اوہ وی چہ بعضے اندامونو دپارہ کافی کیڑی نو خہ بہ کوی؟
۶۵۸	چہ جبیرہ باندے مسح کول واجب دی کہ نہ؟
۶۵۹	مسح علی الخفین او مسح علی الجبیرہ کنبے فرقونہ
۶۶۰	تعارف د عطاء بن یسار
۶۶۱	د مانعہ نہ پس اوہ ملاؤ شی نو خہ بہ کوی؟
۶۶۵	باب الغسل الممسنون
۶۶۵	د اغسال مستحبہ بیان
۶۶۷	د جُمعے دورخے غسل د جُمعے دپارہ دے کہ دورخے؟
۶۶۸	آیا د جنابت غسل د جُمعے دپارہ کافی کیڑی کہ نہ؟
۶۷۰	د جُمعے دورخے د غسل حکم کنبے اختلاف مع الدلائل
۶۷۳	آیا پہ زنانه باندے د جُمعے غسل شتہ؟
۶۷۶	مرے لامبونکی دپارہ غسل واجب دے؟
۶۷۸	تعارف د قیس بن عاصم رضی اللہ عنہ
۶۷۹	اسلام قبلونکی باندے غسل واجب دے کہ نہ؟
۶۸۱	د عراق پہ بارہ کنبے معلومات
۶۸۳	باب الحيض
۶۸۳	معنی لغوی، معنی شرعی، د حیض ابتداء د کوم وخت نہ شویدہ؟
۶۸۴	د حیض احکام
۶۸۶	د حائضے زنانه سرہ د مباشرت کولو درے صورتونہ دی
۶۹۱	مقارنہ بین الأديان الثلاثة
۶۹۶	د جماع فی حالہ الحيض د کفارے پہ حکم کنبے اختلاف

۶۹۷	په حالت د حیض کښه د جماع دوه صورته دی.....
۶۹۸	د دینار مقدار څه دی؟.....
۶۹۸	تعارف د زید بن اسلم.....
۷۰۱	أضرار الوطی فی حاله الحيض.....
۷۰۲	باب المستحاضة
۷۰۲	مناسبت او لغوی معنی.....
۷۰۳	د حیض اقله او اکثره موده کښه اختلاف.....
۷۰۶	د حیض او استحاض د معلومات درې طریقې.....
۷۰۷	آیا په یوه میاشت کښه درې حیضونه راتلې شی؟.....
۷۰۷	طهر متخلل په شریعت کښه نشته.....
۷۰۸	مستحاضه څلور قسمه ده.....
۷۱۲	مستحاضه دپاره په شریعت کښه درې کیفیات دی.....
۷۱۶	تعارف د یحیی بن معین.....
۷۲۰	تعارف د حمه بنت جحش.....
۷۲۳	آیا مستحاضه دپاره هر مانځه ته غسل کول واجب دی؟.....
۷۲۵	الفائدة الاثیقه الجامعه.....
۷۲۶	تعارف د اسماء بنت عمیس رضی الله عنها.....

ختم شو فهرست

